
CHRISTO ET ECCLESIAE
SIGILLUM ACADEMIAE HARVARDIANAE IN NOV·ANG·
VE RI TAS

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCH-INDIË

VAN

wijlen dr. W. R. baron van HOËVELL.

(Opgericht in 1838.)

TWEEDE NIEUWE SERIE.

ONDER REDACTIE VAN H. A. LESTURGEON.

1e JAARGANG.

1897

'S GRAVENHAGE. — F. J. VAN PAASSCHEN.

Mede verkrijgbaar te

BATAVIA bij G. KOLFF & Co.

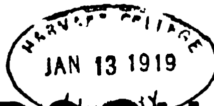
en bij alle Boekhandelaren in Ned.-Indië.

INHOUD.

I. ARTIKELEN.

II. VARIA.

III. BOEKAANKONDIGINGEN.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCH-INDIË

VAN

wijlen dr. W. R. baron van HOËVELL.

(Opgericht in 1838.)

TWEEDE NIEUWE SERIE.

1e JAARGANG.

JANUARI 1897.

'S GRAVENHAGE. — F. J. VAN PAASSCHEN.

Mede verkrijgbaar te

BATAVIA bij G. KOLFF & Co.

en bij alle Boekhandelaren in Ned.-Indië.

INHOUD.

Bijdragen en brieven, de Redactie be lieve men te zenden aan den Heer H. A. LESTURGEON, Suezkade 63, 's-Gravenhage.

De abonnementsprijs van dit Tijdschrift bedraagt voor Nederland *f* 13.— per jaar. Voor het buitenland wordt dit bedrag met de porto's verhoogd. Tusschentijds aangegane abonnementen worden ad *f* 3.25 per kwartaal berekend.

Afzonderlijke nummers, voor zoover deze voorhanden zijn, *f* 1.50 per aflevering.

EEN WOORD TOT INLEIDING.

Met deze aflevering vangt eene tweede nieuwe serie aan van het *Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië.*

De heer G. H. van Soest, die sedert vele jaren met de leiding van het Tijdschrift was belast, heeft met het einde van den vorigen jaargang zijne taak nedergelegd om haar aan jongere krachten over te laten.

Ofschoon zich volkomen bewust van de moeilijkheden, welke haar wachten, kan de nieuwe Redactie haar werk met moed en vertrouwen aanvaarden, dank zij de toegezegde medewerking en steun van bekwame mannen. Ten einde het mogelijk verwijt van zelfoverschatting of aanmatiging te ontgaan, stelt de Redactie er prijs op te verklaren, dat z o n d e r dien steun en die medewerking zij er niet aan zou hebben gedacht de leiding van het Tijdschrift op zich te nemen.

Klopte zij bij enkelen te vergeefs aan, daartegenover mag zij wijzen op de hooggewaardeerde blijken van sympathie, haar geworden van verscheidene onzer uitnemendste

indologen, zoowel geleerden, als mannen van de praktijk; van gezaghebbende staatslieden en militaire deskundigen.

In het besef van de verplichting, welke dat vertrouwen haar oplegt, zal de Redactie er met alle kracht naar streven het Tijdschrift aan zijn eervol verleden van bijna zestig jaren getrouw te doen blijven en het weder te doen worden hetgeen het was toen Van Hoëvell de redactie voerde.

In het prospectus, door den nieuwen uitgever verspreid, wordt nadrukkelijk verklaard, dat het Tijdschrift, gelijk tot dusver, de liberale beginselen op koloniaal gebied zal hoog houden. Innig afkeerig als wij zijn van doctrinarisme, verwachte men van ons geen nauwkeurig geformuleerd program van hervormingen, waarbij geen rekening is gehouden met de opportuniteit; eene korte toelichting echter van de eenigszins vage aanduiding in het prospectus mag hier niet achterwege blijven. In het algemeen beschouwen wij als eisch van liberale koloniale staatkunde: wegneming van al wat nog is overgebleven van het uitbuitingssysteem uit den tijd der Compagnie en van het Cultuurstelsel. De conservatieve beginselen op koloniaal gebied heeten of zijn nagenoeg verdwenen; de tijd van het batig slot is voor goed voorbij, ook al mochten de tekorten der laatste jaren weder voor overschotten plaats maken; meer en meer leert men inzien, dat Nederland slechts dàn zijn gezag in Indië blijvend vermag te handhaven als het alle gedachten aan wingewest voor goed op zijde stelt, als het zijne roeping als beschavingsvolk zoo ruim en hoog mogelijk opvat.

Die beginselen zijn thans vrijwel algemeen doorgedrongen, maar — er ligt zulk eene wijde klove tusschen het aanvaarden van een beginsel en de toepassing ervan

in wetgeving en praktijk. Het principieel conservatisme is verdwenen, maar krachtig doet zich op elk gebied in Indië nog gelden het beginselloos conservatisme van de laagste orde: baatzucht. Daarom moet bij de zoo dringend noodige behartiging van de belangen der particuliere nijverheid de welvaart van den inlander op den voorgrond worden gesteld. De quaestie van toekomstig zelfbestuur der inlandsche bevolking — zoo zij daartoe ooit geschikt zal blijken te zijn — kan bij het streven naar hare zedelijke en verstandelijke verheffing veilig aan de toekomst worden overgelaten; die vraag is van later orde. Er valt nog zoo ontzettend veel te doen, er vallen nog zoo vele misstanden weg te nemen om ons zedelijk recht van „the paramount power" in Insulinde te zijn te staven, dat wij ons waarlijk niet met nevelachtige idealen behoeven bezig te houden.

Iets, zoo het kan veel, bij te dragen in de aangeduide richting, is de taak welke ons Tijdschrift zich ten doel stelt. En ook hoopt het er toe bij te dragen, den band tusschen Moederland en Kolonie te versterken. Hoe treurig het bij ons nog gesteld is met de belangstelling in en de liefde voor Indië, bleek op inderdaad treffende wijze uit het feit, dat de hoofdmannen van de Liberale Unie bij het opmaken van hun program van actie zóo geheel opgingen in de eischen der binnenlandsche partijpolitiek, dat zij Indië geheel over het hoofd zagen! En dat terwijl onze plaats en onze rang in de rij der Europeesche Staten voornamelijk worden bepaald door ons koloniaal bezit! Het is een teekenend feit!

Thans vooral, nu honderdduizenden, die totdusverre van allen politieken invloed waren verstoken, worden

geroepen tot indirecte deelneming aan het staatsbestuur, is het gevaar groot, dat de aandacht van Regeering en Wetgeving zóozeer in beslag zal worden genomen door de binnenlandsche politiek, dat zij oog noch hart hebben voor de belangen onzer koloniën in Oost en West.

Daartegen hopen ook wij te waken!

REDACTIE.

Een Engelsch werk over de inboorlingen van Sarawak en Britsch Noord-Borneo.

Sedert Engelsche ondernemingsgeest een veld van werkzaamheid gevonden heeft in Sarawak en Noord-Borneo, heeft het niet ontbroken aan geschriften welke belangrijke bijdragen bevatten tot de volkenkunde van genoemd gebied, doch er bestond nog geen werk dat zich ten doel stelde eene volledige volksbeschrijving te geven totdat, nu onlangs, de bekende ethnograaf Ling Roth zulk een boek in 't licht gaf onder den titel: *The Natives of Sarawak and British North Borneo*. Gelijk men verwachten kon van iemand die zich door zijne vroegere geschriften, o. a. *The Aborigines of Tasmania*, en *The Peasantry of Eastern Russia*, als grondig en veelzijdig ethnograaf had doen kennen, is zijn jongste gewrocht rijk van inhoud, met oordeel samengesteld en goed geschreven. De heer Ling Roth heeft geene moeite gespaard om zijne beschrijving van den aard, de denk- en levenswijze, de gewoonten en zeden der inlanders zoo volledig en nauwkeurig te maken als hem mogelijk was: alle hem toegankelijke bronnen, ook Nederlandsche, voor zoover ze met zijn onderwerp in verband staan, heeft hij ijverig geraadpleegd, en zoodoende een

werk geleverd dat voor de volkenkunde van Sarawak en Noord-Borneo een standaardwerk mag heeten.

Het behoeft niet gezegd te worden dat zulk een werk, al zal het overal bij alle beoefenaars der volkenkunde een gunstig onthaal vinden, toch meer bijzonder verdient hier te lande en in onze overzeesche bezittingen gelezen, ja bestudeerd en nagevolgd te worden. Om een denkbeeld te geven van den rijken inhoud, van de verdeeling der stof, en van den geest waarin het geheel behandeld is, willen wij 's lezers aandacht vestigen op de voornaamste onderwerpen van 't voor de volkenkunde van Borneo zoo belangrijke boek. Doch vooraf eenige woorden over uiterlijkheden.

Het werk bestaat uit twee statige boekdeelen, die gezamenlijk ongeveer duizend bladzijden bevatten en met tal van platen, zoo onmisbaar in een ethnographisch werk, versierd zijn [1]). Deze platen zijn deels reproducties van illustraties die al elders verschenen zijn; deels zijn het nieuw vervaardigde afbeeldingen van voorwerpen die men aantreft in de musea van Londen, Oxford, Leiden, Amsterdam, of in private verzamelingen.

Gelijk reeds uit den titel blijkt, heeft de heer Ling Roth ruimschoots gebruik gemaakt van de aanteekeningen, nagelaten door wijlen Hugh Brooke Low, die, na achttien jaren in dienst te zijn geweest van de Sarawaksche Regeering, na zijne terugkomst in 1887, in Engeland overleed. Die aanteekeningen alleen waren echter op verre na niet voldoende voor de samenstelling van zulk eene volledige volksbeschrijving van Sarawak en Noord-Borneo als wij vóór ons hebben. De schrijver vermeldt

---

1) De volledige titel is: *The Natives of Sarawak and British North Borneo.* Based chiefly on the MSS. of the late Hugh Brooke Low, Sarawak Government Service, by Henry Ling Roth, author of *The Aborigines of Tasmania*, *The Peasantry of Eastern Russia*, etc. With a Preface by Andrew Lang. Over 550 illustrations. In two Volumes. London, Truslove & Hanson. 1896.

dan ook telkens waar het noodig is de gedrukte bronnen waaruit hij geput heeft [1]) en de namen van gezaghebbende personen die hem de gewenschte inlichtingen verschaft hebben.

't Eerste hoofdstuk behelst een overzicht van de geographische verspreiding der volksstammen, benevens eene kenschetsing van hun lichamelijke en geestelijke eigenschappen. Als inheemsche stammen in Sarawak worden, op gezag van den heer F. R. O. Maxwell, opgegeven: de Land-Dajaks, Zee-Dajaks, Milanaus, Kajans, Moeroets, Oekits en Bisaja's; als oorspronkelijke bewoners van Britsch Noord-Borneo worden beschouwd: de Lanoens, Doesoens of Ida'ans, Moeroets en Badjau's. Meestal zijn deze stammen weder onderverdeeld in kleinere afdeelingen met verschillende namen, en is er ruimte voor twijfel omtrent hun afkomst. De in Borneo woonachtige Maleiers, Chineezen, Boegi's en Soeloe's komen in 't geheel niet in aanmerking.

In 't volgende hoofdstuk wordt de oude vraag naar den naamsoorsprong der Dajaks behandeld. Na 't gevoelen van den tegenwoordigen Radja Brooke en anderen aangehaald te hebben, komt de schr. tot de slotsom dat de meening van dr. A. B. Meyer, die Dajak vereenzelvigt met het woord d a j a h, dat in de taal van Sarawak „man, mensch" beteekent, het meeste voor zich heeft. Vooralsnog schijnt ons die naamsverklaring aan twijfel onderhevig en wel vooreerst, omdat de naam Dajak bij de Hollanders algemeen in zwang was zonder dat zij met Sarawak iets te doen hadden; ten andere beteekent d a j a niet alleen in verschillende streken van Borneo „binnenland", zooals Radja Brooke terecht opmerkt, maar is het in tal van andere Indonesische talen een woord voor „binnenland, bovenland", en duidt het als zoodanig ook de windstreek aan welke voor eene bepaalde

---

[1]) Zie Vol. II, p. CCXII—CCXVII (Bibliography).

bevolking het tegendeel is van den zeekant. Etymologisch hetzelfde woord is 't Maleische daja, Niasch (mi)-raja, Tagalog, Bisaja (i-)laja, Pampanga (para-)laja, Iloko daja, Makassaarsch raja, Boegi radja. De Boegi's bestempelen met den naam van To-radja (to, menschen, radja, bovenland) de heidensche stammen in 't binnenland van Celebes, zoodat de benaming min of meer een scheldwoord geworden is, als aanduidende „ongeloovige", derhalve „barbaarsche" lieden. Nu noemen de Dajaks, met wie de Hollanders 't meest in aanraking kwamen, zich zelven niet Dajaks; zij beschouwen het als een scheldnaam, en dit, in verband met de vormelijke overeenkomst met de uitdrukking To-radja, leidt tot het vermoeden dat Dajak een naam is, die door eene zich hooger wanende kustbevolking aan de meer in 't binnenland wonende onbeschaafde of onbekeerde stammen gegeven en door de Hollanders van die kustbevolking overgenomen werd. Wanneer de schr. opmerkt dat de Hollanders en Radja Brooke aan de benaming eene te verre strekking hebben gegeven, dan mag men dat beamen, doch met de uitdrukkelijke toevoeging dat de Europeanen in 't algemeen bij 't overnemen van volksnamen weliswaar zeer naief zijn te werk gegaan, maar dat de meeste volksnamen in de geheele wereld op de eene of andere dwaling of verwarring van tijden en volken berusten. Zulke namen als Pruisen en Russen zijn, indien men de oorzaak dier onjuiste benamingen uit het oog verliest, op zijn minst even dwaas als Dajak. Niet minder verkeerd is het de Schotten der Laaglanden Schotten te noemen; de Franschen zijn noch in taal, noch in karakter Franken, en slechts voor een gering deel hebben zij Frankisch bloed in de aderen. Verba valent usu geldt ook voor volksnamen.

Hetgeen in 't derde hoofdstuk medegedeeld wordt over 't physiek der inlandsche stammen, die aanmerkelijk onderling verschillen, is, hoewel niet zeer uitvoerig,

voor een ethnographisch werk volkomen voldoende. Veel uitvoeriger — en te recht — is het volgende hoofdstuk, waarin allerlei karaktertrekken der inlanders ons op zeer onderhoudende wijze geschetst worden. In plaats van algemeene beschouwingen over den volksaard, welke zoo dikwijls berusten op enkele waarnemingen en eene overijlde algemeene toepassing, deelt de heer Ling Roth in de woorden van ooggetuigen ons voorvallen en anecdotes mede, waaruit het karakter des volks spreekt. Dat de hoofdtrekken in 't karakter der verschillende stammen eene groote verscheidenheid vertoonen, is niet meer dan natuurlijk. Over 't algemeen zijn de Berg-Dajaks een beminnelijker volk dan de Zee-Dajaks; hun zedelijkheid staat hooger; dankbaarheid is eene erkende deugd van hen, evenzeer als gastvrijheid. Zij worden door Wallace geroemd als trouw en eerlijk, en niet enkel in zedelijk opzicht, maar ook in verstandelijken aanleg boven de Maleiers staande. Bevoegde beoordeelaars denken evenzoo van de meeste Dajakstammen op Nederlandsch gebied. Bijzonder gunstig is ook het getuigenis van den zendeling Chalmers, die zich in dezer voege uitlaat: „Over 't algemeen komen er weinig of geen grove ondeugden bij hen voor, en zoo er misdaden bedreven worden, zijn het handelingen van enkelen welke door de massa van 't volk afgekeurd worden. Men moet be kennen dat hun zeden, zoowel vóór als na 't huwelijk, ietwat los zijn, ofschoon zelden verdorven. Zij zijn blijmoedig, geduldig, zachtzinnig en dikwijls opmerkelijk lankmoedig, en bovenal uitermate vriendelijk (in den regel) jegens hun oude en zwakke verwanten, en zeer liefhebbend voor hun kinderen, hoewel zij buiten den familiekring zich weinig liefderijk betoonen". Tot hun minder goede eigenschappen behoort, volgens denzelfden zegsman, hun onverschilligheid; de ongunstigste trek van hun karakter is hun vadsige tevredenheid met hun tegenwoordigen lagen staat, en de afwezigheid van alle begeerte naar

de hoogere ontwikkeling hunner kinderen. Bijgeloovig zijn zij in hooge mate, doch dat is minder een volkskaraktertrek, dan een algemeen verschijnsel bij zekeren beschavingstoestand.

Aan de Zee-Dajaks worden vrijwel dezelfde eigenschappen toegeschreven; de goede, naar het schijnt, in eenigszins mindere mate. Uitdrukkelijk wordt van hen gezegd dat zij groote waarde hechten aan welsprekendheid; eene eigenschap die zij trouwens met niet weinig andere volken van verschillend ras gemeen hebben, en niet alleen met stammen op denzelfden trap van beschaving staande, gelijk St. John beweert, want van de Franschen en Spanjaarden bijv. zal toch niemand zeggen dat zij niet tot de meest beschaafde volken van Europa behooren. De Zee-Dajaks staan ook te boek als krijgshaftig. Daarentegen worden de Kajans afgeschilderd als uiterst vreedzaam, maar ook als ingebeeld en weinig werkzaam; hun goede eigenschappen zijn vooral onbeperkte gastvrijheid en onkreukbare eerlijkheid. De Milanaus zijn een nijver, vreedzaam en goedmoedig volkje, doch niet zeer waarheidlievend. Wat ons van den volksaard der stammen in Noord-Borneo meêgedeeld wordt, berust blijkbaar op een gering aantal waarnemingen; zooveel schijnt men er uit te mogen opmaken dat de bevolking, onder een goed bestuur, voor ontwikkeling vatbaar is.

In 't vijfde hoofdstuk worden wij ingewijd in de gebruiken der inboorlingen bij zwangerschap en geboorte, en in 't kinderleven. Vrij uitvoerig worden de pamali's beschreven, die den echtgenoot, zoowel bij de Land- als de Zee-Dajaks, bij de bevalling zijner vrouw zijn opgelegd. Dit geheele hoofdstuk is rijk aan bijzonderheden die, op zich zelf reeds wetenswaardig, dubbel belangrijk zijn omdat zij zooveel punten van vergelijking met gebruiken van andere volken, al of niet stamverwant, aanbieden; in de eerste plaats zijn de meêgedeelde feiten van belang voor de volkenkunde van den Indischen Archipel.

't Huwelijk en al wat daarmede in verband staat, is meesterlijk behandeld in 't volgende hoofdstuk. Bij de Land-Dajaks, zoo vernemen wij, heeft er geen eigenlijke plechtigheid bij eene verloving plaats; bij 't huwelijk wordt een hoen geslacht, rijst gekookt en door de verwanten van bruidegom en bruid een feestmaal aangericht. Hier en daar worden bij een huwelijk meer formaliteiten in acht genomen; de verplichting voor den bruidegom om vóór het trouwen een kop te snellen behoort tot het verledene.

De wijze van vrijen bij de Zee-Dajaks — die ook bij de Land-Dajaks voorkomt — komt tamelijk wel overeen met hetgeen men in ons land, o. a. in Westfriesland, aantreft. Om de overeenkomst te doen uitkomen, laten we hier eene aanteekening van Low in 't oorspronkelijke volgen. „The Sea Dyak girls receive", lezen wij, „their male visitors at night; they sleep apart from their parents, sometimes in the same room, but more often in the loft. The young men are not invited to sleep with them unless they are old friends, but they may sit with them and chat, and if they get to be fond of each other after a short acquaintance, and wish to make a match of it, they are united in marriage, if the parents on either side have no objections to offer." In hoofdzaak hetzelfde zegt Sir St. John: „Besides the ordinary attention which a young man is able to pay to the girl he desires to make his wife — as helping her in her farm work, and in carrying her load of vegetables or wood, as well as in making her little presents, as a ring, or some brass chain work with which the women adorn their waists, or even a petticoat — there is a very peculiar testimony of regard, which is worthy of note. About nine or ten at night, when the family is supposed to be fast asleep within the mosquito curtains in the private apartment, the lover quietly slips back the bolt by which the door is fastened on the inside and enters the room on tip-toe. He goes to the curtain of his beloved, gently awakes

her, and she on hearing who it is rises at once, and they sit conversing together, and making arrangements for the future in the dark over a plentiful supply of sirrahleaf and betel-nut, which it is the gentleman's duty to provide. If when awoke the young lady rises and accepts the prepared betel-nut, happy is the lover, for his suit is in a fair way to prosper, but if on the other hand she risis and says: „Be good enough to blow up the fire", or to light the lamp (a bamboo filled with resin), then his hopes are at an end, as that is the usual form of dismissal. It is said on good authority that these nocturnal visits but seldom result in immorality."

De denkbeelden der Dajaks omtrent het huwelijk zijn, gelijk de heer Andrew Lang in de Voorrede opmerkt, „vrijwel dezelfde als die van de boerenbevolking van Schotland, misschien van 't boerenvolk in 't algemeen." De Dajaksche meisjes zijn zeer gevoelig voor schande, en liever dan deze te overleven, begaan zij zelfmoord. Vandaar dat zelfmoord veel meer onder vrouwen voorkomt dan onder mannen, hoewel gevallen van wanhopige minnaars die een einde aan hun leven maken geenszins zeldzaam zijn. Over 't algemeen kennen de Dajaks van beider kunne hartstochtelijke en tevens oprechte, trouwe liefde. Er is iets teeders in de volksoverlevering dat „er een berg is in Sabaian (het Doodenrijk), bedekt met Upas, waar zelfmoordenaars ongestoorde rust genieten onder de schaduw van den giftboom. Wanhopige gelieven, wier vereeniging op aarde door hardvochtige ouders verboden werd, worden hier hereenigd." Zeer eigenaardig en bloemrijk is de minnezang op pag. 119, die echter in innigheid onderdoet voor de bekoorlijke minnezangen der Lampongers en Makassaren. De taal van het lied is, behoudens enkele eigenaardigheden, Maleisch. De Zee-Dajaks spreken trouwens een Maleisch dialekt, zooals prof. Keane [3]) opmerkt. De vraag of zij oorspronkelijk

3) Vol. II, pag. 271.

eene andere taal spraken, dan wel of zij eenvoudig een Maleische stam zijn die zich reeds vóór eeuwen op Borneo gevestigd heeft, laat zich vooralsnog niet beslissen. Zeker is het dat de echte Dajak-talen die wij kennen, 't beste nog 't Ngadjoe-Dajaksch, schoon in de verte met het Maleisch verwant, toch tot eene geheel andere afdeeling behooren.

Evenals bij de meestbeschaafde Europeesche volken zijn bij de Dajaks huwelijken tusschen bloedverwanten en magen binnen zekere graden verboden. Geen Land-Dajak mag zijne volle nicht, of de zuster zijner overleden vrouw trouwen, laat staan zijne zuster, stiefzuster, moeder, stiefmoeder, schoonmoeder, tante, dochter, schoondochter, enz. — kortom de verbodsbepalingen zijn nagenoeg dezelfden, als bijv. in Engeland.

De meeste Dajakstammen huldigen de monogamie; veelwijverij komt voor bij de Milanaus, maar zelden; polyandrie wordt gezegd niet onbekend te zijn bij de Poenans. Echtscheidingen zijn zeer gewoon. Hieraan is het waarschijnlijk toe te schrijven dat overspel tot de uitzonderingen behoort, bij de Sakarans zelfs eene onbekende misdaad is.

Na het huwelijk worden de gebruiken bij sterfgevallen behandeld. Bij de Land-Dajaks is lijkverbranding zeer gewoon, en in Westelijk Sarawak zelfs algemeen. De Zee-Dajaks begraven hun lijken. Er is in de wijze waarop de Dajaks hun dooden behandelen en eeren veel wat bij volken op verschillende trappen van beschaving staande teruggevonden wordt en algemeen menschelijk mag heeten; de treffendste overeenkomst echter vertoonen de beschreven gebruiken met die der stamverwante volken, voor zooverre deze laatsten niet bij 't aannemen van een vreemden godsdienst van de voorvaderlijke zeden afgeweken zijn.

Bij sommige stammen gaan de lijkplechtigheden gepaard met barbaarschheden. Menschenoffers bij den dood

van eenen aanzienlijke komen nog voor bij de Milanaus en andere stammen van 't groote eiland; koppensnellen na den dood van een verwante wordt getuigd van de Kanowits en andere Dajaks. De beweegredenen tot zulke barbaarsche handelingen zijn dezelfde als die men bij zooveel andere afdeelingen van 't menschengeslacht kan ontdekken. Parallelen van zulk een menschenslachterij ter eere van een overleden hoofd komen, gelijk men weet, in Oost-Europa nog in de 10de eeuw na Chr. voor; het geval waarvan de Arabische schrijver Ibn Fozlan in 921—922 bij de stad Bolgar aan de Wolga getuige was, toen het lijk van een hoofd in een schip verbrand werd, overtreft in beestachtigheid alles wat ons van de Dajaks verteld wordt. Niet alleen 't verbranden, ook 't begraven der lijken in schepen of doodkisten in den vorm van een schip, was eertijds in Noord- en Oost-Europa niets ongewoons, en wat Jacob Grimm dienaangaande opmerkt [4]) is van toepassing op de overeenkomstige zede der Dajaks.

Het achtste hoofdstuk is gewijd aan 't godsdienstig geloof der Dajaks en de daaruit voortvloeiende voorschriften omtrent hetgeen men in 't dagelijksch leven doen of laten moet. Ten opzichte van den godsdienst der Land-Dajaks is de Reverend W. Chalmers van gevoelen dat zij geene religie bezitten „worthy of the name." Het hangt er van af wat men onder godsdienst verstaat. Intusschen erkent dezelfde schrijver dat zij „religious observances" hebben, die hij aldus rangschikt: 1. 't slachten en eten van hoenders en varkens, waarvan een gedeelte voor de Godheid wordt afgezonderd; 2. zoenoffers aan de Antoes; 3. gehoorzaamheid aan de Boritj (priesteres); 4. dansen; 5. 't hechten aan voorteekens uit het geluid der vogels (hetzelfde wat het augurium der Romeinen eigenlijk

[4]) Zie J. Grimm, Kleinere Schriften II, 273(240), en 294; en vgl. D. N. Anoetsjin, Sleden, schepen en paarden bij lijkplechtigheden (Russisch), 74, en „Internationales Archiv", III, 134.

beteekent). Het is overbodig de overeenkomst van deze onderdeelen der religio met die van andere, zelfs zeer beschaafde heidensche volken aan te wijzen.

Niettegenstaande de Land-Dajaks geen godsdienst „worthy of the name" heeten te bezitten, wordt een overzicht gegeven van een geheele goden- en geestenwereld. Als hoogere wezens worden genoemd Tĕpa (in 't Maleisch tĕmpa), de smid, de groote Demiurg; Tenĕbi, de schenker van vruchtbaarheid en onderhouder; Iang, de groote geneesheer (vgl. Apollo bij de Grieken, Dhanvantari-Çiwa bij de Hindoes, Boeddha bij de Boeddhisten); vormelijk komt de naam overeen met 't Oudjavaansche hjang, sang-hjang, Ngadjoe-Dajaksch sang-iang, enz., doch in deze talen is het eene benaming voor eene geheele klasse van hoogere wezens; o. a. heet in 't Oudjavaansch sang-hjang We (in 't Nieuwjavaansch verbasterd tot sĕngéngé, srĕngéngé) de Zon (vgl. Phoebus-Apollo). De vierde is Djirong, de vernieler. Deze vier worden beschouwd als de vier vorsten (radja's) der geestelijke wereld, hetgeen den heer Andrew Lang in de voorrede leidt tot de opmerking: „The whole arrangement of four heavenly Rajahs is made on the usual departmental lines of Polytheism." Misschien zeer goed gemeend, maar te nevelachtig uitgedrukt dan dat ons begripsvermogen de diepzinnigheid er van vatten kan. Naar onze meening is de „arrangement" in 't geheel niet gemaakt, maar door de natuur gegeven; wij zien er niets anders in dan de verpersoonlijking en dichterlijke verzinnebeeldiging van de vier tijdperken van den dag, bij uitbreiding van den jaarkring, uit welke voorstelling ook de mythe der 4 wereld-tijdperken bij de Grieken, Indiërs, enz. is voortgekomen.

Behalve de vier hoogere geesten, die men als hemelgeesten kan bestempelen, kennen de Land-Dajaks tallooze geesten en spoken, die de lucht en de aard bewonen.

De gemeenschappelijke naam van deze wezens is, volgens Chalmers, hantoe, verdeeld in Umōt (?), demonische wezens, aard- en berggeesten, en geniussen; en Minō, spoken. Dit wijkt eenigszins af van wat men bij stamverwante volken aantreft, inzooverre als hantoe bij de Javanen, Maleiers, Ngadjoe-Dajaks, enz. niet een algemeene naam voor geesten is, maar van spoken, of, zooals de Indiërs zeggen: preta's. Dit laatste beteekent eigenlijk „overleden, heengegaan", en in 't Oudjavaansch is hantoe eene deftige uitdrukking voor „overleden", wanneer er van een vorst sprake is. Of dit hantoe identisch is met den bekenden term anitoe, nitoe, die mutatis mutandis over 't gansche Maleisch-Polynesische taalgebied verbreid voorkomt, is niet bewezen, en daar de vereenzelviging van hantoe met anitoe in strijd is met bekende regelen van klankovergang, mag men de gelijkheid niet zoo voetstoots aannemen.

Veel nauwkeuriger dan omtrent het geloof der Land-Dajaks zijn wij ingelicht over de Zee-Dajaks, dank zij de geschriften van Archdeacon J. Perham.

De naam waarmede de Zee-Dajaks eene godheid, en tevens de Godheid aanduiden, is Pĕtara. De naam is elastisch, zegt de aartsdeken; ja, dat is ons woord „godheid" ook. Wanneer dezelfde geleerde geestelijke verklaart dat Pĕtara niets anders is dan 't Hindoesche Awatāra, dan dwaalt hij; toch heeft hij terecht bevroed dat het een Indisch woord was. Natuurlijk is Pĕtara eene verbastering van Bătara, en dit is, evenals 't Javaansche Batara, eene gewijzigde uitspraak van 't Oudjavaansche Bhatāra, dat op zijne beurt ontleend is aan 't Sanskrit Bhattāra, een synoniem van Içwara, Heer, en als zoodanig bij de Çiwaieten de Heere, Çiwa. Bij de oude Javanen is bhatāra eene hoogere godheid in 't algemeen, maar in 't bijzondar ook Çiwa, voluit aangeroepen als Bhatāra Goeroe. Uit Bhatāra is ook ontstaan 't Ngadjoe-

Dajaksche Mahatara, d. i. God, het Tagalogsche, Bisajasche en Bikolsche Bathala, 't Makassaarsche Batara, enz.

Mindere wezens, die vereerd worden in hoop van hulp of uit vrees, al naarmate van hun verondersteld karakter, zijn de goede en kwade geesten, wier algemeene naam, gelijk bij de Land-Dajaks, antoe is, zoodat inderdaad ook hier eene verwarring tusschen anitoe en hantoe heeft plaats gehad, tenzij de woorden werkelijk oorspronkelijk één zijn. Wat Perham verhaalt van de wonderdadige krachten dier geesten, van hun verblijfplaatsen, o. a. in boomen, van de door hen veroorzaakte ziekten, van hun metamorphosen, van de aan hen gebrachte offeranden is uiterst belangrijk, vooral wanneer men dat alles vergelijkt met de overeenkomstige gebruiken in den geheelen Archipel. Niet minder lezenswaardig is alles wat betrekking heeft op vogelkundige voorspellingen, die o. a. ook in de Minahasa bij de heidensche bevolking nog zulk eene groote rol spelen. Op hetzelfde bijgeloof bij de oude Kelten en Romeinen — men kan er de Indiërs bijvoegen — maakt Perham zelf (pag. 191) opmerkzaam. Opmerkelijk is het dat, terwijl bij geboorten en huwelijken werkelijk godsdienstige plechtigheden ontbreken, deze bij de teraardebestelling des te meer voorkomen. Bijzondere aandacht verdient de lijkzang die de ziel van den doode op hare reis naar gindsche wereld vergezelt. De beschrijving van 't doodenfeest, gawei antoe, en de opmerkingen over de eschatologie, kunnen wij hier slechts in de belangstelling der lezers aanbevelen.

In 't volgende hoofdstuk vinden wij eene voortzetting, en gedeeltelijk eene herhaling van de in 't vorige behandelde onderwerpen. Wij maken daarin kennis met allerlei bijzonderheden nopens heilige beelden, gebeden, het toekomstig leven, de verschillende zielen (sămangats), voorteekens, droomen, auguriën in ruimeren zin, godsoordeelen, toovermiddelen. Wij kunnen over dat alles hier niet uitweiden; wij bepalen ons tot de opmerking dat

Săbaian, d. i. het Doodenrijk der Land-Dajaks, ten nauwste verwant schijnt te wezen met Sawaii, het mythische stamland der Samoanen en andere Polynesiërs.

De gebruikelijke feesten, waarbij de dans en maskers eene voorname plaats innemen, worden beschreven in hoofdstuk IX. De twee volgende hoofdstukken doen ons een blik slaan in de geneeskunst der Dajaks. Deze wordt uitgeoefend door zg. priesters, maar ook, en wel voornamelijk, door wijze vrouwen (baritj), wier kunst hoofdzakelijk in tooverliederen bestaat. Volgens de theorie der inlanders — het is bijna overbodig dit te zeggen — ontstaan ziekten daardoor dat iemand door booze geesten bezeten of getroffen is, of wel dat zijne ziel door een boozen geest uit het lichaam gelokt is. Daaruit volgt van zelf dat de geneesmeesters geestenzieners moeten wezen. Bij de Zee-Dajaks heeten de geneesheeren manangs en vormen zij een erfelijken stand. Hun kunst bestaat in bezweringen en voor een gering deel in de toepassing van geneeskrachtige kruiden. Evenals de Sjamanen bij de Mongolen en Tataren, heeft de manang de grootste macht, wanneer hij in geestverrukking en buiten zich zelven zijnde, als lijdelijk werktuig der hem bezielende godheid, heftige bewegingen maakt en rondloopt. Ook de Grieksche Pythonissa, die weliswaar niet Apollo zelf was, maar toch door hem bezield werd, gaf hare godspraken in Sjamanen-ecstase.

Een der meest boeiende gedeelten van 't gansche boek heeft tot onderwerp den schat van volksoverleveringen, die van niet geringe dichterlijke verbeeldingskracht getuigen. In hoeverre al die legenden, vertellingen en fabels oorspronkelijk, in hoeverre ze overgenomen zijn, is thans nog niet uit te maken. Wanneer zekere verhalen in den Indischen Archipel en verder oostwaarts in Polynesië, westwaarts op Madagaskar, in hoofdtrekken worden teruggevonden, dan kan men verzekerd wezen dat ze uit het stamland van het ras zijn mede-

gebracht. Treft men ze enkel in den Indischen Archipel aan, dan wordt het onderzoek naar 't punt van verspreiding een zeer moeielijk vraagstuk. Ontdekt men ontwijfelbaar Indische verhalen, dan spreekt het van zelf dat de Dajaks die middellijk of rechtstreeks aan de Indiërs ontleend hebben. De verhalen van de schepping der wereld, den zondvloed, den oorsprong van 't rijstgewas, enz. dragen eene Indonesische kleur, doch veel meer kunnen wij er niet van zeggen. Alleen dit, dat sagen van de schepping en den zondvloed, bij de Bikols op de Filippijnen zeer uitgewerkt voorkomen [5]). Nog uitvoeriger is 't Bataksche scheppingsverhaal, hetwelk ook veel familietrekken met het Dajaksche gemeen heeft [6]).

Onder de zangen der Zee-Dajaks munten vooral uit de liederen die de zwerftochten door 't luchtruim van den held Klieng verhalen. Daarvan deelt Ling Roth verscheidene stukken naar de vertaling van Perham mede, stukken die in hun geheel moeten gelezen worden, daar ze in een uittreksel niet naar waarde kunnen geschat worden. Wat het wezen van Klieng betreft, zegt Perham: „Klieng is not, so far as I know, called Petara; but in Dyak estimation he holds the position of a tutelary spirit, and is sometimes presented with offerings, and often invoked as a helper of men." Wij houden den metamorphosenrijken Klieng voor den Maangod; dit wordt trouwens met ronde woorden in een der liederen zelf gezegd: „zijn naam is Pengema Ribis Basong" (d. i. Young slanting Moon).

De dierfabel is vooral vertegenwoordigd door den cyclus van verhalen van den Pălandoek of dwerghert, en den Kăkura of landschildpad, welbekend in geheel Indonesië.

---

[5]) Zie 't merkwaardige Spaansche gedicht van een ouden Bikol, medegedeeld door Fr. José Castaño in Retana's *Archivo del bibliófilo filipino*, I, *Breve Noticia*, p. 50 vgg.

[6]) Zie Van der Tuuk, *Taalkundige Aanteekeningen bij het Bataksche leesboek*, blz. 48—73.

De vertelling der lotgevallen van Apai Samumang en Apai Saloi, twee mannen die elkaar altoos plegen te bedotten, zal wel de Zee-Dajaksche redactie wezen van 't verhaal dat bij de Tobasche Bataks bekend staat als Si Sang Maïma en ook elders, o. a. in de Minahasa, zijn tegenhangers heeft.

't Dagelijksch leven der inlanders wordt aardig geschetst, en al wat tot dagelijksch gebruik in huis dient beschreven in hoofdstuk XIII. Veel eigenaardigs in vergelijking met hetgeen uit Nederlandsch-Indië overbekend is, treft men er niet in aan. Van meer belang is wat wij leeren van de wijze van landbouw en van hetgeen daarbij behoort, van 't landbezit, de veeteelt, het honiggewin en de huisdieren; alles in hoofdstuk XIV. Het volgende is gewijd aan de jacht en visscherij; de beschrijving is, voor zoover wij er over kunnen oordeelen, volledig genoeg, doch bevat weinig eigenaardigs. Niet om te vitten, maar in 't belang van niet-taalkundige ethnografen, mogen wij niet nalaten op te merken dat de schrijfwijze der inlandsche termen in de door den schr. gebruikte bronnen, eene opgave van Mr. Skertchly, te wenschen overlaat. Om een enkel voorbeeld aan te voeren: bij 't Maleische j ĕ r a t (d. i. naar Hollandsche spelling d j ĕ r a t) wordt als „Bataviaasch" (!) opgegeven: j i r a t; ongelukkig bedoelt Favre, waar uit al deze wijsheid geput is, met Bat. het Bataksch! — zooals blijkt uit het bijstaande d j o r a t; als Sundaneesch wordt opgegeven j i r e t, lees: j i r ĕ t; van 't identische Javaansche j i r ĕ t wordt niet gerept; voor het Tagalog wordt als gelijkwaardig opgegeven d a l a t, dat in de beteekenis van d j ĕ r a t niet voorkomt en ook niet door Favre als zoodanig wordt verklaard. Wat betreft de uitspraak der Maleische woorden op blz. 442, bevat de opgave eenige fouten tegen den klemtoon. Die opgave is afkomstig van genoemden heer, die erkent geen taalkenner te zijn. Maar waartoe dan dat vertoon van nauwkeurigheid?

Het tweede deel, tot welks beschouwing we nu overgaan, begint met de beschrijving van 't inlandsche woonhuis, van zijn bouw en inrichting. In den bouwtrant der huizen bij de verschillende stammen ontdekt men eenige verschillen, maar niet zóó groot of men herkent in alle dezelfde grondtype, welke ook bij de stamverwante bevolkingen van andere eilanden teruggevonden wordt. Reeds daaruit blijkt dat de type van 't Maleisch-Polynesische huis teruggaat tot een onheugelijken voortijd; eene gevolgtrekking, die gestaafd wordt door 't feit dat de meest gangbare woorden voor huis over 't geheele Maleisch-Polynesische gebied identisch zijn.

Hoe de inlanders zich kleeden en opschikken, hoe zij hun kleederen vervaardigen en hun toilet maken, wordt ons geleerd in het hoofdstuk over weverij, verwerij en kleederbereiding; plaatselijke kleederdracht; kleedingstukken en verdere lichaamstooi en détail. De talrijke platen geven een gunstig denkbeeld van den smaak, men mag zelfs zeggen kunstzin, der Dajaks; ze bevestigen wat reeds meermalen door Europeesche schrijvers is opgemerkt.

Niettegenstaande hun onloochenbaren kunstzin zijn de Dajaks niet minder de slaaf van zekere modes dan de Europeanen, met dit verschil dat hun modes het karakter van bestendigheid dragen. Tot die leelijke modes die men fatsoenshalve verplicht is te volgen, behoort de fatsoenlijke kunstmatige misvorming van lichaamsdeelen, waarover in hoofdstuk XVIII wordt uitgeweid. Het eerst komt in aanmerking 't afvijlen en zwartmaken der tanden, eene gewoonte die bij zooveel stamverwanten der Dajaks voorkomt. Minder gebruikelijk in Indonesië, doch sporadisch ook in andere oorden der wereld, in vroeger tijd vooral, bekend is 't kunstmatig afplatten van de schedels der kinderen, wat bij de Milanaus voor eene bijzondere schoonheid doorgaat. Besnijdenis is alles behalve algemeen. Over andere verminkingen der geslachtsdeelen bij de

Kajans wordt heengegleden, zoodat wij daarover geen bijzonderheden vernemen. Bij 't uitrekken der oorlellen en het uitrukken der lichaamsharen behoeft hier niet stilgestaan te worden, daar die gewoonten overvloedig van elders bekend zijn.

Een der middelen om de natuurlijke schoonheid van 't lichaam te verhoogen of wel de kleur der huid te verbeteren, al naar men het nemen wil, is het besmeren van 't lichaam of deelen ervan met kleurstof. De Zee-Dajaksche vrouwen houden er van hun lichaam na 't bad met een gele stof te besmeren, evenals Engelsche, Fransche en andere Europeesche dames zich met blanketsel besmeren, in den zoeten waan dat zij daardoor mooier worden. Het tatoeëeren is bij de Dajaksche stammen vrij algemeen, behalve bij de Zee-Dajaks, bij wie de gewoonte eerst in den laatsten tijd en nog niet algemeen is doorgedrongen. Hetgeen de schr. over al de bijzonderheden van het tatoeëeren, ook van de Dajaks van Nederlandsch Borneo, mededeelt en met tal van illustraties toelicht, laat in volledigheid niets te wenschen over.

Met groote uitvoerigheid en in levendigen stijl wordt in 't 20ste hoofdstuk in 't licht gesteld alles wat op den oorlog en de wapentuigen, alsook den krijgsdos, betrekking heeft. Na eenige opmerkingen over de algemeene oorzaken van oorlog: erfelijke stamveeten, vrouwenroof, enz., geeft de schr. eene levendige schildering van 't beloop van een krijgstocht, de strijdwijzen, de verdedigingsmiddelen, hinderlagen, strooptochten, enz.

De krijgsuitrusting der Zee-Dajaks bestaat uit een hoofdbedekking van mandenwerk, katapoe, en een lederen pantserhemd, gagong, in plaats waarvan ook wel een gestikt wambuis, klambi taiah, bij de Maleiers bekend als badjoe tilam, gebruikt wordt; voorts uit een schild. Als wapen hebben zij een houten lans, sligi (d. i. soeligi), als werpspeer gebruikt; een gewone

speer, sangkoh (vgl. Javaansch sangkoeh, bajonet); een zwaard, parang pĕdang, dat van de Maleiers is overgenomen; het eenige echt Zee-Dajaksche zwaard schijnt de parang ñaboer, een kort krom zwaard, te wezen.

De Kajans rusten zich uit met een muts, lawong, die bedekt is met haar van verschillende kleuren en waarop twee groote oogen aangebracht zijn om een gelaat voor te stellen; voorts dragen zij een geitenleêren pantserhemd, simong, een groote schelp, blasoeng, op de borst, terwijl de geheele rug bedekt is met veêren van den neushoornvogel. Dikwijls dragen zij nog onder 't pantserhemd een buis als bedekking tegen vergiftigde pijlen. Een speer, bakin, wordt door hen in de rechterhand gedragen, en een schild, kalawit, in de linker, terwijl een slagzwaard, parang ilang, elders mandau genaamd, in de scheede steekt. Al deze deelen van de krijgsuitrusting worden in bijzonderheden beschreven. De vraag of ergens op Borneo boog en pijlen als wapen gebezigd worden, roert de heer Ling Roth even aan, zonder die stellig te durven beantwoorden.

Na 't krijgsbedrijf geschilderd te hebben, gaat de schr. over tot het beruchte koppensnellen. Er is over dit barbaarsch gebruik al zóóveel geschreven, dat geen onderwerp uit de volkenkunde van Borneo bij 't publiek zoozeer bekend is als dit, ten minste in algemeene omtrekken. Aan den heer Ling Roth komt de verdienste toe, dat hij de koppensnellerij der Dajaks en alles wat daarmede in innig verband staat, tot in de kleinste bijzonderheden heeft nagegaan en beschreven. Hoeveel verschil van gevoelen er ook bestaan moge nopens den oorsprong van dat wreede en in den grond der zaak lafhartig gebruik, men is het er over eens, dat de zede van de vroegste tijden dagteekent, ofschoon St. John de meening uitspreekt dat de toeneming ervan aan de Maleische onderdrukkers is toe te schrijven. Dat oordeel over den

slechten invloed der Maleiers, gegrond of niet, staat in merkwaardige tegenstelling tot de uitspraak van Sir Stamford Raffles, die in de Maleiers toonbeelden van alle ridderlijke deugden zag, en van hun ongelukkige neiging tot zeerooverij de schuld gaf aan de Hollanders; fantastisch genoeg! Dat het koppensnellen bij de Dajaks een eeuwenheugende instelling is, betwijfelt niemand die weet hoe verbreid die gewoonte is bij andere Maleisch-Polynesische stammen. Ook bij andere menschenrassen, ook in Europa, was eenmaal koppensnellerij in eere. Van de Galliërs in den Romeinschen tijd weet men zulks o. a. uit Diodorus Siculus. Ook de oude Ieren, een andere Keltische stam, waren befaamde koppensnellers, en wel, naar het schijnt, louter uit pleizier. Van zekeren Fothad wordt verhaald dat het voor hem geis, d. i. taboe was, bier te drinken wanneer hij geen gesnelden kop bij zich had [7]). Andere voorbeelden van dergelijke barbaarschheid in vóór-christelijken tijd ontmoet men in de sagen meermalen [8]).

Het is een treurig feit dat de koppensnellerij vooral in stand gehouden en bevorderd wordt door de vrouwen, die alle huwelijksaanzoeken afwijzen, indien de minnaar niet minstens één gesnelden kop als bruidsgeschenk heeft aan te bieden. Oorspronkelijk moet een afgehouwen hoofd geëischt zijn als een bewijs dat de man genoeg heldenmoed bezat om zulk een zegeteeken op den vijand te veroveren, doch thans worden koppen op de meest verraderlijke en lafhartige wijze verkregen, zoodat de altoos barbaarsche, maar eertijds niet onmannelijke zede ten eenenmale ontaard is. Reeds daarom behoort het Europeesche bestuur dergelijke nietswaardige praktijken tegen te gaan, en dit is dubbel noodzakelijk omdat,

---

7) *Revue Celtique XIV*, 244.

8) Zie bijv. *Fled Bricrend Loinges Mac n-Duil n-Dermait*, uitgeg. door E. Windisch, Irische Texte II, 1, pag. 175, en de aanteekening op pag. 213 (58).

volgens de juiste opmerking van St. John, het koppensnellen de welvaart des lands tegenhoudt, dewijl daardoor leven en goed onzeker gemaakt worden.

Het is niet gewaagd te onderstellen dat afgehouwen hoofden oudtijds werkelijk zegeteekens waren, bewijzen dat men in den oorlog vijanden verslagen had. Bij de belangwekkende beschrijving van een Zee-Dajaksch koppenfeest deelt Perham een lied, Mĕngap mede, waarin den held Kling de volgende regels in den mond worden gelegd, in Engelsche vertaling aldus luidende:

„When I have gone on the war-path
„Never did I return unsuccessful
„Bringing a basket of heads.

„When I have gone to lay pig-traps,
„Never did I return without
„Obtaining a boar's tusk.

„When I have set bird snares,
„Never did I return unfruitful,
„Getting an argus pheasant."

Het 22ste hoofdstuk behandelt het blaasroer, soempitan, pijlvergiften en andere vergiften. Het volgende hoofdstuk is getiteld: „Vrede, Slaven en Gevangenen, Menschenoffers, Kannibalisme". Van de verschillende onderwerpen die hierin ter sprake komen, verdient bijzondere opmerking wat er gezegd wordt van 't bloedbroederschap. Het gedeelte hetwelk een overzicht geeft van de soorten van slavernij en hun toestand bij verschillende stammen beschrijft, treft door talrijke punten van overeenkomst met de toestanden in andere deelen van Indonesië.

Menschenoffers zijn er van verschillende soort. Gelijk vroeger reeds opgemerkt is, worden in bepaalde gevallen menschen geofferd bij begrafenissen; hetzelfde geschiedt ook bij 't sluiten van vrede; gevangenen en slaven worden menigmaal geslachtofferd wegens hun koppen.

Een menschenoffer van bijzonderen aard, schoon geenszins beperkt tot Borneo of den Indischen Archipel, maar in vroegeren tijd zeer verbreid, bestaat in 't bijgeloovig gebruik om bij 't bouwen van een huis een jong persoon te dooden en zoodoende als fondament te gebruiken. Van de Milanaus o. a. wordt verhaald „dat bij de oprichting van het grootste huis een diep gat gegraven werd voor den eersten post, die daarboven opgehangen werd; een slavenmeisje werd in de holte geplaatst, en op een gegeven teeken werden de sjorrings losgelaten, zoodat het zware hout nederkwam en het meisje verpletterde. Het was een offer aan de geesten." Het is bekend dat dit bijgeloof ook nog in Nederlandsch-Indië bestaat, al durft men er niet voor uitkomen, nog minder er naar handelen, uit vrees voor de overheid. Veelvuldig zijn de voorbeelden ook uit andere oorden der wereld. „L'usage de tuer un homme", zegt de heer Gaidoz [9]), „pour que son esprit demeure attaché à l'endroit de sa mort et en soit le gardien se pratique dans de nombreux pays."

Zoo vertelt Nennius in de *Historia Britonum* dat de Britsche koning Wortigern eene burcht willende bouwen tegen zijne vijanden, de Angelsaksen, daarin niet slaagt, omdat al wat des daags werd gemaakt, des nachts spoorloos verdween. Daarop verklaren zijne Druiden dat de grondslag van 't gebouw alleen dan hecht zal wezen, wanneer de kalk met het bloed van een kind zonder vader vemengd wordt. Zulk een knaapje wordt gezocht en gevonden, doch toen men hem wilde slachtofferen, bewees hij, de wonderknaap, dat de Druiden bedriegers waren en ontkwam hij zoodoende aan den dood [10]). Het vertelsel heeft niet de minste geschiedkundige waarde, doch is er niet te minder merkwaardig om, als kenschetsend voor den geest der Keltische Britten in de 8ste of 9de

---

9) In *Mélusine* IV, 16.

10) *Historia Regum Britanniae* (ed. Rhŷs-Evans), p. 141; in Iersche vertaling uitgegeven o. a. door Windisch, *Irische Grammatik*, pag. 123.

eeuw onzer jaartelling. In zeker opzicht nog merkwaardiger is hetgeen wij aangaande een jongen Ier, Odrán, eenen volgeling van den heiligen Colomb Cille lezen, die vrijwillig zich als offer aanbood. De passage waar dit verhaald wordt is zóó karakteristiek dat wij geen weerstand kunnen bieden aan de verzoeking die mede te deelen in de Engelsche vertaling van Whitley Stokes [11]).

„Said Colomb Cille to his household: „It is well for us that our roots should go under the ground here." And he said: „It is permitted to you, that some one of you should go under the earth here or under the mould of the island to consecrate it." Odrán rose up readily, and this he said: „If I should be taken," saith he, „I am ready for that." „O Odrán!" saith Colomb Cille, „thou shalt have the reward thereof. No prayer shall be granted to any one at my grave, unless it is first asked of thee." Then Odrán went to heaven. Colomb founded a church by him afterwards."

Ten opzichte van 't menscheneten laat de schr. zich met groote behoedzaamheid uit; hij trekt het kannibalisme van sommige Dajaks niet in twijfel, maar acht de in omloop gebrachte verhalen overdreven.

Het hoofdstuk over Bestuur, Handel, Mijnbouw, Tijdmeting en Natuurvoortbrengselen geeft een goed overzicht van genoemde onderwerpen. In hoofdstuk XXV vinden wij o. a. eene beschrijving van booten van verschillende soort; in 't daaropvolgende lezen wij 't een en ander over de inlandsche muziek. De twee laatste hoofdstukken bevatten opmerkingen over de taal en de namen van kleuren, en 't een en ander over archaeologische voorwerpen, en de beweerde aanwezigheid van Negrito's op Borneo.

---

11) *Lives of Saints from the Book of Lismore*, pag. 178; tekst pag. 30; vlg. Notes pag. 309.

Als aanhangsels zijn toegevoegd: I. Ettelijke woordenlijsten; II. Ethnographische aanteekeningen van Schwaner uit diens *Borneo*; voorts uittreksels uit een werk van Mrs. Pryer, en van Kükenthal; III. Schedelmetingen; IV. Bibliographie. Een zeer goed ingerichte bladwijzer besluit het geheel.

Hiermede achten wij onze taak ten einde. Wij hebben getracht te doen uitkomen dat de heer Ling Roth het rijke materiaal dat hem ten dienste stond voortreffelijk verwerkt heeft. Natuurlijk omvat zijn werk slechts een deel van Borneo, en daarom kunnen wij den wensch niet onderdrukken dat iemand zich aangorde een soortgelijke compilatie te bewerken voor 't Nederlandsch gedeelte van 't eiland. Zelfs als dit gebeurt, zal er nog veel, zeer veel te onderzoeken overblijven, maar wij zouden dan toch een stap verder wezen. Wanneer het verspreide materiaal, dat nu reeds aanzienlijk, maar half verscholen is, behoorlijk geordend voor ons ligt, komen de leemten duidelijker aan den dag, en ook dit is nuttig, dewijl het de richting aanwijst waarin men zoeken moet.

H. KERN.

Eene uniforme spelling van het Maleisch in de Nederlandsche en Britsche Bezittingen.

De spelling van het Maleisch met Latijnsche letters, zooals die op de Gouvernements lagere Inlandsche scholen in Nederlandsch-Indië gevolgd wordt, wijkt aanmerkelijk af van die gebruikelijk bij onze Britsche naburen in Malaka, Singapore, Poelau Pinang en Sarawak. Dat zulks op den duur voor 't onderling verkeer last moet opleveren is gemakkelijk na te gaan. Dat verkeer toch wordt met den onloochenbaren vooruitgang van Sumatra onzerzijds en Malaka enz. ter andere zijde steeds omvangrijker, en er zal ook een tijd komen, dat door den vermeerderden invloed der Westersche beschaving in die landen het Arabisch-Perzische, of, wil men, Maleische letterschrift voor 't schrijven van Maleisch door het Latijnsche verdrongen wordt. Dat is onvermijdelijk. Niettemin zal dat strijd en inspanning kosten; want vooralsnog ziet de Maleier, in 't algemeen gesproken, op ons letterschrift min neer. Zijn schrift is, met geringe afwijkingen, dat der „heilige" taal, van 't Arabisch, en de gehechtheid aan zijn schrift hangt bij 't volk met zijne vereering voor al wat Arabisch is samen. Dat deze vereering niet samengaat met liefde voor 't Europeesch bestuur en zijne instellingen, behoeven we waarlijk niet

aan te toonen. Al wat een tegenwicht kan vormen voor den invloed der Moslimsche beschaving s. v. v. moet bevorderlijk zijn voor dien der Europeesche. Dus ook ons letterschrift, dat als 't ware de sleutel is tot onze Westersche beschaving. Doch niet alleen uit een politiek oogpunt is de invoering van Latijnsch schrift wenschelijk, ook voor de eischen van den handel en het onderwijs is dat het geval. Thans reeds wordt een groot deel der handelscorrespondentie van Maleiers, Chineezen, Klingaleezen en Arabieren onderling en tusschen hen en de Europeesche kooplieden in 't Maleisch gevoerd, en daarbij nogal eens gebruik gemaakt van het Latijnsche schrift. De gevolgde spelling is daarbij vrij willekeurig en soms zeer onpraktisch.

Wil men de Maleiers en allen die zich van hunne taal bedienen genegen maken om ons letterschrift voor 't praktische verkeer uitsluitend te gebruiken, dan is 't noodig hen te overtuigen, dat ze daarmee in hun eigen belang handelen. Om dat te bereiken dient de spelling eenvoudig en consequent te wezen en dus gemakkelijk aan te leeren.

Aan zulke eischen beantwoordt noch het ten onzent noch het bij onze naburen meest gevolgde stelsel. Wij zullen echter aantoonen, dat het Engelsche systeem, om maar eens zoo te zeggen, beter in elkaar zit dan het onze.

Gaan we beide letter voor letter na.

Beide bezigen maar twintig teekens om alle Maleische woorden te schrijven, die niet uit het Arabisch zijn.

De verschilpunten zijn deze:

Waar wij — om eerst de klinkers te noemen — *oe* schrijven, gebruikt men aan de overzijde der straat van Malaka *u*. Zoo buka voor ons boeka, ulur voor ons oeloer.

Verder komt hier en daar *e* voor, waar wij *i* schrijven en omgekeerd. Zoo lindĕr (Swettenham's Voc. blz. 153) voor ons lendir (waarin de eerste *e* een zoogen. *e* muet voorstelt). Dan wel eens ŏ voor ons *a* of *e*, zooals

lehĕr voor leher (of lèhèr), lotĕr voor ons loetar. Eindelijk dikwijls *o* voor ons *oe*, of *u* voor ons *o* en *ei* voor ons *ai*. Zoo: ulih (door) voor ons oleh of olih, chukor voor ons tjoekoer, sungei voor ons soengai.

Deze laatste verschilpunten berusten meer op afwijkende waarneming der gesproken klanken dan op beginselen van spelling. Ook ten onzent toch vindt men nu eens boenoh (Van de Wall), dan weer boenoeh (Klinkert). den eenen keer oleh (Van de Wall) en den anderen olih (Klinkert).

Wat de medeklinkers aangaat, zien wij bij de Engelschen:

ch voor ons tj: choba (voor tjoba), chari (voor tjari of tjahari), chuchu (voor tjoetjoe);

j voor ons dj: jadi (voor djadi), janji (voor djandji);

ny voor ons nj: nyanyi (voor njanji), tanya (voor tanja);

k voor ons q of k of k: busuk (voor boesoeq of boesoek of boesok).

Verder is het gebruik der h, vooral aan 't begin van woorden, zoowel bij de Engelschen als bij ons, onderling zeer verschillend: ons oewap schrijft Swettenham huap; haboh kayu staat bij hun voor ons abu-kajoe.

Aan 't slot van woorden heerscht over 't algemeen meer eenstemmigheid.

Een belangrijk verschil is ook het al of niet schrijven der zoogenaamde stomme ĕ: bras voor beras of bĕras, krat voor kerat of kĕrat, ja zelfs kĕmdian voor kĕmoedian of kĕmoedijan enz. [1])

De „overgangs"-h, j (resp. y) en w schrijven de Engelschen bijna nooit, terwijl in onze thans meest gebruikelijke schrijfwijze de beide laatste steeds, de eerste nu

---

[1]) De *American Mission Press* schrijft zelfs grif *s-mut*, *km-di-an*, ja *s-mn-jak* (zie „The Straits-Vocabulary", Sing. '94).

en dan geschreven of door een trema vervangen wordt. Zoo schrijft men te Singapoera b u a h of b u a n g en t i a n g voor ons b o e w a h en ti j a n g. Echter schrijven Engelschen en Nederlanders meest p e k e r j a ä n en p ĕ k ĕ r dj a ä n dus zonder verbindings h. Gerth van Wijck veroordeelt in de spelling zijner spraakkunst wel de verbindings-w en j, maar niet de trema, en komt dus daardoor nader bij de Engelsche manier (l i a n g, t o e a, maar p e r k a t a ä n).

Beide spelsystemen, s. v. v., over 't geheel afkeurende, moeten wij echter erkennen:

dat *u* eenvoudiger is dan *oe*;

dat *j* eenvoudiger is dan *dj*;

dat *ch* even slecht is als *tj*;

dat *ny* even omslachtig en onnauwkeurig is als *nj*.

U voor *oe* is ten eerste korter en ten andere logischer, daar toch een ondeelbare klank beter door één teeken wordt aangeduid dan door twee. Een kwart eeuw geleden was deze spelvereenvoudiging reeds in Menado en hier en daar in de Molukken door zendelingen ingevoerd en menig leesboekje op de Landsdrukkerij ter perse gelegd vertoonde deze eigenaardigheid. Waarom men weer tot de specifiek-Hollandsche *oe* is teruggekeerd, verklaren wij moeilijk te begrijpen.

Dj geeft bij ons veel minder zuiver den klank, waarmee het Mal. woord voor „overeenkomst" begint, weer dan de *j* op Engelsche wijze uitgesproken. Moge deze laatste nòg afwijken van 't ware, daar de Maleische klank het sissende element hier geheel mist, toch is de schrijfwijze met *j* eenvoudiger en geeft geen aanleiding tot verwarring van tenuis en media (d. w. z. „lezen" voor „mest" in 't Mal., of „ingemaakt zuur" voor „leering").

Ch in *tj* geven beide den klank in 't Mal. woord voor „zoeken" onnauwkeurig weer, bij 't eerste om 't te veel sissende, bij 't laatste om 't te droge, al te weinig sissende in de uitspraak, waartoe bedoelde spellingen

leiden. Om nagenoeg dezelfde redenen is *ny* al even weinig aanbevelenswaardig als *nj*. De Spanjaarden bezigen ñ, ook in het schrijven van Philippijnsche talen, wat minder omslachtig, maar evenzeer onpraktisch is, van wege de verwarring, die heel licht met *n* ontstaat. Echter is deze schrijfwijze nog de beste van de drie voor de uitspraak van bedoelden klank, die in de Philippijnsche talen dezelfde is als in 't Maleisch.

Een gemeenschappelijk gebrek van alle spelsystemen van 't Maleisch is gemis van een consequent gebruikt teeken voor hamza, den z. g. stootklank van Dr. Snouck Hurgronje. Eindelijk wordt natuurlijk nergens rekening gehouden met de klankveranderingen, die een woord ondergaat in 't zinsverband, d. w. z. ieder woord wordt steeds geschreven als stond het afzonderlijk, geheel buiten het contact van voorafgaand of volgend woord. Dit is klaarblijkelijk een gevolg van 't totaal ontbreken van sandhi-regels in onze Westersche spelstelsels. Dit geldt begrijpelijkerwijze ook voor de klankveranderingen in een woord. Voor velen is 't dan ook niet duidelijk, dat als wij boewang en niet boeang, tijada en niet tiada schrijven, wij eenvoudig consequent zijn door ook kajoe-w-itoe, di-sini-j-ada en di-j-atas te schrijven. Doch evenzoo diende men dan ook kakajahan en niet kakajaän te schrijven, want ook in dit woord is een overgangsklank waar te nemen, en de hiaat door de trema aangeduid bestaat in 't gesproken woord absoluut niet. De overgang tusschen de beide a's is hier toch volmaakt dezelfde als die in 't woord dat men gemeenlijk tahan spelt.

Terloops merken wij op, dat èn bij de Engelschen èn bij ons de woorden voor „water" en „vloeibaar, dun" meest met zulk een verbindingsletter worden geschreven: bij ons ajĕr of ajar en tjajar of tjaïr, bij hen ayĕr en chaiĕr. Voor ieder, die even den klank dezer woorden vergelijkt met dien van de woorden voor

„doek" of „ander" of „bitter", zal 't bij eenig nadenken duidelijk zijn, dat in al die woorden volmaakt dezelfde klinkeropvolging voorkomt. Schrijven we dus kaïn dan dienen wij ook aïr en paït te schrijven, en niet kaïn, ajar en pahit (dus met drie verschillende spellingen!)

Spreken wij nu over den hoogstbelangrijken sandhi.

Is 't nuttig en praktisch om dezen in 't schrift in acht te nemen? Naar 't ons voorkomt zeker. 't Is daarom nog volstrekt niet noodig de woorden in een zinsdeel aaneen te schrijven zooals Hindoe's in 't Sanskrit en de Javanen in hun taal doen.

Dit is zonder verder betoog duidelijk onpraktisch Men kan echter een middenweg volgen en de woorden, die invloed op elkaars uitspraak uitoefenen, met streepjes verbinden. Dit eischt niettemin in allen geval meer letters, maar is duidelijk en consequent, en dus gemakkelijk aan te leeren. In verband hiermede zou men een teeken voor hamza moeten aannemen, waar deze aan 't begin of aan 't einde van een woord in de uitspraak behouden blijft. Voor dezen klank bezigen wij thans aan 't slot van een woord veelal q. Welk bezwaar zou er kunnen bestaan, om deze, overigens vrijwel onnutte letter, steeds voor den hamza-klank te bezigen? Voor de Maleiers zou zulks weinig vreemds hebben en bovendien gelijkt onze gedrukte q wel op het hamza-teeken in 't Arabisch-Perzische schrift. Dus dan: qâtas sâya lah, maar: di-y-âtas enz. [2])

Van wege den sandhi zou dan ook de palatale neusklank vóor wat thans gewoonlijk *tj* en *dj* geschreven wordt evenzeer moeten uitgedrukt worden als de gutterale vóor wat met k en g uitgedrukt wordt. Als we pand-jang schrijven zou 't consequent wezen ook pangang en niet panggang te spellen.

---

[2]) Zoo schrijft gewoonlijk de Madoerees in 't Javaansch schrift: qeyatas (uit qe en qâtas).

't Veranderen van eind-tenuis in media door den invloed van de begin-media van het onmiddellijk volgend woord zou dan evenzeer dienen uitgedrukt te worden. Zoo dus: qâmad gâdu'ñă, uit qâmat, gâduh en ñă, en kăraz bâtu, uit kăras en bâtu enz.

Verder zou steeds de slot-h moeten wegvallen waar deze in de uitspraak verdwijnt, d w. z. overal behalve waar onmiddellijk een rust volgt of waar een a voorafgaat. Velen, die de Riouwsch-Maleische uitspraak niet kennen en bijv. Mal. hoorden spreken in de Padangsche Bovenlanden of, nog erger, op Midden-Java, spreken bedoelden visarga steeds uit, als stond 't woord afzonderlijk, en zij, die alleen Bataviaasch Maleisch hoorden, laten dien „nablazer" steeds weg (sîri voor sîrih enz.). 't Riouwsch-Maleisch houdt van een vloeiende uitspraak en juist 't telkens voorkomen van dezen visarga en de hamza maakt vooral 't Maleisch met Javaansch accent uitgesproken zoo hard en stootend. Wij zouden dus wenschen te schrijven:

qamba-h-ănda-bărlăla'kan dîri-y-akan bărole'-y-arta-h-itu (uw dienaar wil zich afsloven om dat geld te erlangen).

De h bestaat in de uitspraak van 't Riouw-Maleisch slechts na een voorafgaande a (zooals in qamba-h-ăndaq), waar zij in de plaats van een begin-hamza treedt.

't Is bekend, dat de Maleiers het Arabische hâ-teeken willekeurig verwisselen met âlif (d. w. z. eig. âlif hamzata). Zie daarvoor o. a. Gerth v. Wijck's spraakkunst. Wijkt men in de spelling eenmaal van de Maleische manier af — die eigenlijk geen manier is, want er heerscht vrijwel spel-anarchie onder de Maleiers — dan dient men ook bedoelde begin-aspiratie in het schrift op te geven; want ze bestaat niet in de uitspraak.

Nu iets over de hamza. Deze dient ook weer slechts dan uitgedrukt te worden als ze in de uitspraak voorkomt Etymologische spelling is een onding: laten we de

Maleiers daarvoor behoeden. In onze taal hebben er al zooveel arme stervelingen last mee, dat er onder de minder-ontwikkelden (d. i. zeker negen tienden der Nederlanders) niet éen gevonden wordt die „zuiver" spelt Geen wonder waarlijk! Hoe toch kan iemand zonder taalkunkige vorming begrijpen, dat visch met ch moet geschreven worden, omdat duizend jaar geleden de menschen fi̊sk of visk of viskh zeiden; terwijl dan rijweg gerust zonder d mag geschreven worden en zeil en dweil zonder g! Etymologie en spelling zijn afzonderlijke zaken, de eerste is voor een enkele, de laatste voor 't groote publiek. 't Is even zonderling mensch met ch te schrijven, als de afbeelding van een mensch te maken met kieuwen en zwemvliezen, omdat we in langvervlogen eeuwen ons in die accessoriën verheugden. Wil men de afleiding van een woord weten, dan zijn er genoeg andere wegwijzers.

Op hamza terugkomende, zouden wij dus willen schrijven: budak-itu-w-ăndaq bălâri, kâkaq tiyâda bări, sampay kôyak saluwar-nă.

In 't woord budaq gaat dus de eind-hamza in *k* over, wat op enkele uitzonderingen na steeds gebeurt, als er een klinker, *s* of tenuis volgt. Bij kâkaq geschiedt dit niet. Wij verklaren dit verschijnsel daaruit, dat dit woord, met qâdiq (jongere broêr of zuster), maq, bâpaq, tidaq, pulaq, (= pula) enz. nog in een overgangsstadium verkeert. De hamza is er als 't ware nog weifelend (vergelijk Jav. qâdi en qâdiq, råkå en kâkang enz., in welk laatste woord we voorloopig nog ng voor den gutturalen nasaal schrijven). Vergelijk hierover v. d. Tuuk in zijn Aant. achter het Bat. Leesboek.

De hiaat (d. i. hamza) blijft dus overigens vóor een media, vóor een nasaal, vóor *l* en *ρ* (deze laatste voor de gebrouwde „keel-r", om maar eens zoo te zeggen) en aan 't slot van zin- of zinsdeel.

Een klank, die ook door Maleiers minder „uitgesproken” dan geschreven wordt, is de gutturale triller. Deze is een zacht-klinkende trilling op de plaats waar de z. g. velare k gevormd wordt. ’t Is best mogelijk, dat de slot g, waarmee de Spanjaarden woorden in Philippijnsche talen schrijven, niet anders dan dezen zachten triller moet voorstellen, op dezelfde wijze als de Maleiers de Arabische غ (onze Hollandsche g in groot, goed, dus dicht bij, maar niet identisch met de „gebrauwde r”) soms in ’t schrift verwarren met g (de gutturale media) en dat in de uitspraak geregeld doen (magrip enz.). Bedoelden klank zouden wij door een Grieksche *ρ* wenschen voor te stellen. Tegen een gewoon r-teeken zou echter geen groot bezwaar zijn, dunkt ons. Wij wenschten evenwel steeds de voorstelling van dien klank weg te laten, waar hij ook in de uitspraak ontbreekt. Zoo dus overal achter de praefixen bă, pă en tă, waar de wortellettergreep er mee aanvangt: bălâri (wegloopende enz.), păsuruh, tiyâda tăpări, bătâroh (wedden) enz. Dat Maleiers daar vaak een râ-teeken gebruiken schijnt slechts uit slordigheid en sleur te geschieden, analogisch met andere woorden.

De gutturale nasaal, thans gewoonlijk met *ng* geschreven, dient door één enkelvoudig teeken voorgesteld te worden. Daarvoor *n̄* of *ṅ* te bezigen is daarom minder wenschelijk, omdat dit allicht aanleiding tot verwarring met *n* geeft. ’t Zelfde bezwaar bestaat tegen de Spaansche ñ voor den palatalen nasaal. Voor beide klanken kan men een nieuwe letter aannemen. Favre deed zulks reeds voor den gutturaal door *n* en *g* tot één nieuw teeken te combineeren. Op dergelijke wijze kan *n* en *y* tot één letter vereenigd worden. Aldus: *ıg* en *ıy*. Welk redelijk bezwaar kan hiertegen bestaan? Dat de teekens nieuw zijn? Maar ’t heele Latijnsche schrift is nieuw voor Maleiers, en ’t zal zeer zeker gemakkelijker zijn hun duidelijk te maken, dat غ beantwoordt

aan *ng* en ڽ aan *ny* dan hen aan 't verstand te brengen dat de eerste met twee letters, n + g en de tweede evenzoo met n en y of j moet geschreven worden.

Lange of korte klinkers kunnen onderscheiden worden door circumflex-teekens: d a p u r, l â b u r, s ă m p a t, d a l a m. Doffe en heldere klinkers kan men daarbij onderscheiden door vetten en gewonen druk. Echter zou noch dit, noch 't eerste (de lengte) voor de praktijk veel bezwaar opleveren. In leerboeken dienen echter o. i. zoowel a a r d als l e n g t e der klinkers onderscheiden te worden.

Tot nu toe bestaat daaromtrent in alle boeken over 't Maleisch, onze Leercursus (1e druk) daaronder begrepen, weinig betrouwbaars. Zelfs Swettenham, die in 't voorbericht van zijn Vocabulary uitdrukkelijk zegt zich n i e t aan de inlandsche spelling te zullen houden, wijkt telkens en telkens van dat beginsel af. Zoo schrijft hij p û l o h, k â p o r, l î p a t, terwijl toch in alle drie woorden de langgeschreven klinker inderdaad k o r t is. Trouwens, deze omstandigheid is een gevolg van het slechte taalonderwijs op de Westersche lagere en middelbare scholen in 't algemeen. Men leert op de lagere school bij ons te lande b. v., dat de palatale klinker in l i e d lang is. Waarom? Wel, o m d a t hij met twee letters geschreven wordt! De klinker in dat woord is wel h e l d e r, maar niet l a n g. Ware 't Duitsche woord bedoeld, dan had men met een h e l d e r e n en tevens l a n g e n klinker te doen.

Het Maleisch kent de doffe klinkers alleen kort. De heldere i en u zijn alleen lang vóor ρ: k î ρ a, b û ρ u rg, maar l i d a h en p u l u h. Dat de Maleiers deze laatste woorden gewoonlijk met y a en w a u spellen, bewijst alleen, dat ze slecht spellen. Ze schrijven ook met de a l i f, w a u en y a in gesloten lettergrepen. Ieder, die Maleische handschriften of Maleische boeken gezien heeft, kan dit nagaan.

Wat de heldere a aangaat, zijn de regels voor lang en kort moeilijker op te sporen. Wie er belang in stelt, raadplege onze *Malay Phonetics*, waarin wij voor 't eerst getracht hebben die regels en andere te vinden. Vóor ons heeft nog niemand zich ooit die moeite getroost. De feilen, die dat boekje aankleven, door praktische waarneming na te gaan, ware wellicht een dankbaar werk. Wij zouden er prijs op stellen ze te vernemen en er zeker meer aan hebben dan de waanwijze bespreking door een anonymus in het Tijdschr. v. h. Binn. Best. ('95), waar o a. gezegd wordt, dat het als *leerboek* niet deugt voor iemand, die zoo van de H. B. S. komt. Of 't als *proefschrift* deugt laat Heer Anonymus blijkbaar liever in 't midden.

De korte heldere a, zooals die gehoord wordt in de wortellettergreep van woorden als *dăkat*, *tăbal*, *rapat*, *qănam* enz. wordt hier te lande meestal verward met de korte doffe a als in *bantal*, *cakar*, *sabăntar* enz. Toch is er wel degelijk een onderscheid, wat o. a. ook blijkt als men dergelijke woorden met hunne etymologische equivalenten in verwante talen vergelijkt (Bat. o en Jav. *păpăt* b. v.). Deze korte heldere a hebben wij uitsluitend in de wortellettergreep kunnen waarnemen, behalve in twee woorden, t. w. *dargar* en *dargan* (*hooren* en *met*). De uitspraak is dezelfde als onze a in *laveeren* en die door u weergegeven in de Engelsche woorden *duck*, *suck*, *mud*, *rug* enz. Het is de normaal-klank der Sanskrit-akṣara's. Vandaar dan ook, dat de Engelschen *Calcutta* schrijven, en ook *Punjab* enz.

Te Batavia en elders op Java wordt deze klinker als *păpăt* uitgesproken, wat natuurlijk onjuist is.

Om eindelijk over de *vreemde* woorden te handelen, zouden wij wenschen dat *alle* aan 't Sanskrit en Perzisch ontleende woorden geschreven werden als echt Maleische, dus b.v. *măntări*, *păksi*, *sudăgar*

en niet: m a n t r î, p a q s i of p a k ṣ î en s a u d a-g a r of s a w d a g a r; dus ook s â y ă en niet s a h â y a a. a. De Maleier toch weet geen jota van de afleiding dier woorden, en 't is ook niet daarom dat hij in zijn schrift zoo of meestal zoo schrijft Hij schrijft ook de Mal. Pol. woorden c â r i en b â r u met een h â-teeken er in, zonder eenigen goeden grond, dan naar 't schijnt, om vooral den langen a-klank te doen uitkomen.

De aan 't Arabisch en andere talen van lateren invloed ontleende woorden zouden wij in twee kategoriën wenschen te verdeelen: 1°. die reeds geheel Maleisch zijn geworden door eeuwenlang gebruik; zoo k â b a r, s â b a r, s â b u n, k ă r u s i, k ă r t a s; 2°. die nog een vreemd karakter dragen en nog niet tot de dagelijksche taal behooren. De eerste schrijve men op Maleische wijze, de laatste met inachtneming der Arabische uitspraak.

Voor ح zouden wij dan een bijzonder h-teeken wenschen aan te nemen, b. v. de Duitsche schrijfletter h of een gewone h met doorhaling van 't laatste been benedenwaarts.

Voor خ kan gevoegelijk de x gebezigd worden; de Spanjaarden deden zulks vroeger ook, en het teeken is toch in o n s alfabeth een onding (waarde k + s).

Voor د die een d e n t a a l voorstelt, d. i. dus de z. g. Jav. eerste d, kunnen wij een gewone d met een liggend streepje door 't been bezigen.

Zoo ook voor ت (eveneens d e n t a a l) een t met twee liggende streepjes.

Voor ذ kan de Grieksche „delta" dienst doen. Deze stelt bij de tegenwoordige Grieken immers volkomen den klank der z. g. zachte Eng. th voor.

س (die oorspronkelijk een d e n t a l e s i b i l a n t voorstelt) kan door een lange s (of de Duitsche) aangeduid worden. Deze klank is vreemd aan echt Mal. woorden.

Voor ش (p a l a t a l e s i b i l a n t) schrijve men ç, zooals

reeds gebruikelijk bij de transscriptie van het Sanskr. enz.

Voor ص (gewone superdentale sibilant, d. i. onze s in haast enz) kan een gewone s dienst doen.

Voor ض (palatale media, ong. Jav. z. g. tweede d) zou een bijzonder d-teeken aangenomen kunnen worden: ∂ b. v.

Voor ط (gewone superdentale t, zooals o. a. blijkt uit transscripties van Westersche woorden in Arabisch schrift; dus onze t in plant enz.) diene een gewone t.

Voor ظ kan een gestaarte z gebezigd worden: ȝ. De klank heeft veel van de Fransche z in zèle.

Voor ع gebruike men een q met naar rechts uitgebogen been: q, wat ongeveer de vorm van de ain zelf is.

Voor غ (geaspireerde gutt. media) kan zeer geschikt een Grieksche gamma fungeeren De tegenwoordige Grieken stellen toch daarmee nagenoeg denzelfden gutturaal voor (onze g in groot, zie boven).

ر stelt in 't Arab. den palatalen triller voor. Deze kan dus zeer wel door de gewone r worden weergegeven.

Dat de Maleiers س en ت gebruiken om den superdentalen sisklank en de superd. t te schrijven, schijnt wel daarvandaan te komen, dat ook de Perzen dat gedaan hadden. Echter zouden ص en ط betere teekens voor de normale, Maleische, s en t geweest zijn.

In 't praktische leven zou men bovenst. lijstje kunnen bekorten en er alleen de bijzondere teekens voor ح, خ, ذ, ش, ض, ظ, ع en غ van gebruiken.

De lange klinkers in de gesloten lettergrepen van Arab. woorden, die we thans bespreken, kunnen gevoegelijk ook lang voorgesteld worden, dus: kalâm, sarîr, julûs. Van sarîr maakt de Maleier wel săliri (ligbed voor vorsten enz.).

't Spreekt van zelf dat voor deze en dergelijke woorden eenige vrijheid moet blijven bestaan Wat de eene een gewoon, dagelijksch woord vindt, houdt de ander voor een abnormalen term. Ook in onze taal hebben wij biljet naast billet, kwestie naast questie enz.

Wij zijn niet naïef genoeg, om te gelooven, dat boven kortelijk uiteengezette spelhervorming spoedig veel aanhangers zal vinden. Niettemin gelooven wij vast, dat ons systeem, om maar eens zoo te zeggen niet onpraktisch en niet inconsequent is, wat de tot nog toe gevolgde stelsels, als men ze zoo noemen mag wel zijn. En als men toch hervormen wil, dan doe men het grondig.

Hieronder nog ten slotte eenige Maleische spreekwoorden en spreuken, ter opheldering van de voorafgaande uiteenzetting.

Mati-y-ănaw, tiñgal di-y-utan, mati gâjah, tirggal gâdirg-ryă.

Jikalaw bărânaq, qikut kâta bidan.

Kâta jâras : râga jârarg.

Qujan ta sa kâli jâtoh, simpay ta sa kâli-y-ărat.

Mâlu bărtânjă, săsad di jâlan.

Qilmu yarg tiyâda dargan qamal, qitu sapărti pohon yarg tiyâda bărbuwah.

Ta tumbuh, ta mălâtă; ta surguh, qôrarg ta kâtă.

Voordat we eindigen nog dit. Wij vergaten hierboven daarover te spreken.

De z. g. „stomme e" (door ons hier ă geschreven) kan ook, en wellicht beter, om verwarring met a te voorkomen, door een omgekeerd e-teeken uitgedrukt worden. In werken over Ind. Germ linguistiek wordt dit b. v. reeds gedaan.

De Mal. ă of ə komt aan 't slot van een woord, zoover wij hebben kunnen opmerken, alleen onmiddellijk vóor een r u s t, d. i. dus aan 't slot van zin of zinsdeel, voor. Ze is steeds kort, behalve in enkele woorden uit 't Skr.: s u t a r ă of s ú t ă r ă, m ă n t ă r ă of m á n t ă r ă, q u- s a h ă̂ of q ú s ă h ă. Is ze lang, dan heeft ze ook den klemtoon in 't woord.

Den Haag, 19 Nov. '96.

Dr. A. A. FOKKER.

[In verband met bovenstaand opstel komt het ons van belang voor mede te deelen, dat aan den inspecteur van het inlandsch onderwijs in de 4e afdeeling op Java, den heer Ch. A. van Ophuijzen, is opgedragen om zich te begeven naar Poelau Pinang, Malaka, Djohore, Singapore, Riouw en de Oostkust van Sumatra, zoomede naar Pontianak, ten einde, ter voorbereiding van de invoering bij het inlandsch onderwijs van een vast stelsel van spelling der Maleische taal met Latijnsche karakters, een onderzoek in te stellen naar de meest verbreide uitspraak dier taal. Red]

Gevecht en retraite van Delangoe
[28 Augustus 1826].

Reeds meer dan 60 jaren houdt de Leeuw van Nederland op Java zijn machtigen klauw op de uitgedoofde oorlogsfakkel.

Land en volk genieten in geluk en voorspoed van de zegeningen des vredes, en voor ons is Java een der schoonste en rustigste bezittingen in den Archipel. Toch is er een tijd geweest, dat datzelfde heerlijke bezit voor Nederland een krater was, die grommend de diepste grondslagen van zijn gezag schokte; dat het volk, zoo gedwee en zachtaardig, door fanatisme opgezweept, de banier des opstands ontrolde en naar de wapens greep.

Toen beleefde de Ned.-Indische Regeering bange dagen!

Door een toeval bekwamen wij inzage van de authentieke geschriften van een officier, die een werkzaam aandeel had aan den vernielenden krijg op Java van 1825—1830.

Daarin vonden wij belangrijke historische aanteekeningen, welke ons een duidelijk denkbeeld gaven van het woest karakter van den opstand en de moeilijkheden waarmede ons koloniaal leger te kampen had.

Gebruik makende van de gewaardeerde vergunning ons verleend, brengen wij het gevecht van Delangoe onder

de aandacht, niet alleen om de schitterend afgeweerde vijandelijke aanvallen, maar vooral om de beleidvolle retraite uit die kampong onder den kapitein der artillerie baron Mattheus van Geen.

***

De Java-opstand brak uit in de maand Juli 1825. Nauwelijks een jaar was verstreken en reeds kostte hij ons 3000 Europeanen, die door gevechten, ongehoorde marschen en vermoeienissen ten grave waren gesleept.

Generaal De Kock, opperbevelhebber der troepen, zag het aantal zijner soldaten verminderen, zonder dat de Regeering bij machte was voor geregelde aanvulling te zorgen.

De expedities op Sumatra, Borneo en Celebes neutraliseerden en versnipperden onze krijgsmacht op bedenkelijke wijze.

Overal moest ons gezag, dat door de overgave der koloniën aan de Engelschen veel had geleden, hersteld worden. Terwijl generaal De Kock door gebrek aan voldoende soldaten in 1826 den aanvallenden krijg moest staken en zelfs verplicht was eene defensieve houding aan te nemen, groeiden daarentegen Dipo-Negoro's legerscharen meer en meer aan, die, door menigen vuurdoop geoefend, snelle vorderingen maakten.

Dank zij de trouw van onze bondgenooten, den keizer van Soerakarta (Solo), den prins Mangkoe-Negoro en den bijstand van den vorst van Sumanop (Madura), wier banieren in vele gevechten naast onze driekleur wapperden, was het den opperbevelhebber mogelijk zich in eene geconcentreerde positie te handhaven en de verkeerswegen om de hoofdplaatsen Djokjakarta en Soerakarta open te houden.

In afwachting der versterking ook uit Nederland (3000 man, onder kolonel Vermeisch), moest vooral belet worden,

dat het vuur des opstands oversloeg in het Solosc waar wij minder onbeperkt meester waren.

Ter bescherming van de hoofdplaats Solo, welke dreigd werd door Dipo-Negoro, die zich ook op keizer wilde wreken over de betoonde vijandschap, wa op den grooten weg, ten westen van Solo, in het l Krapiak, Solosche troepen, onder den pangerang A Negoro, geplaatst.

Toen deze keizerlijke troepen door talrijke opro lingen voortdurend verontrust en aangevallen werd achtte Adi-Negoro het raadzaam op Sangong en Wijaj terug te trekken aan den grooten weg, — tusschen Kalitan en Delangoe.

Op dit bericht werd te Djokjakarta van de beschikbare troepen eene colonne geformeerd, ten einde Adi-Negoro te steunen, en te beletten dat de vijand zich noordwaarts uitbreidde (25 Augustus 1826).

Kalitan ligt ongeveer $1^{3}/_{4}$ uur ten westen van Solo. De weg, welke beide plaatsen verbindt, splitst zich bij Kalitan in twee armen, waarvan de noordwestelijke naar Salatiga voert, en de andere, zuidwestelijk, naar Djokjakarta.

Delangoe ligt ruim $2^{1}/_{2}$ uur bezuiden Kalitan en midden op den weg naar Djokjakarta, die ± 9 uur lang is en over 28 rivieren gaat.

In den morgen van den 26en Augustus 1826 vertrok de colonne onder majoor Sollewijn, sterk 400 man infanterie, waaronder 100 Europeanen, 200 piekeniers, 2 veldstukjes en 2 houwitzers, en 250 ruiters, waaronder 50 Djajang-secars. 1)

De generaal Van Geen vergezelde den troep.

Tegen 11 uur in den namiddag bereikte de colonne

---

1) Djajang-secars (bloemen der overwinning) was een korps bereden inlandsche soldaten, door den maarschalk Daendels opgericht, dat, geworven uit kloeke inlanders, als gendarmerie uitstekende diensten presteerde.

Een 25 à 30 jaren geleden is dit korps afgeschaft.

het fort Klatten, alwaar zij haar bivak opsloeg, en vervolgde 's anderen daags den marsch tot Delangoe.

Alhoewel aan de kampongranden, in de verte, „brandals" (muiters) werden gezien, kwam de colonne te 10 uur v.m. ongestoord op de plaats van bestemming.

Te Delangoe ontmoette generaal Van Geen den opperbevelhebber, generaal De Kock, die met vele Solosche prinsen en eene colonne keizerlijke troepen, onder pangerang Inge-Bey, den troep was te gemoet gegaan.

Daar te Delangoe geen voldoende fourage voor de paarden te verkrijgen was, vertrok generaal Van Geen met de ruiterij en één halve batterij, onder bedekking van 100 bajonetten, naar Kalitan. De rest der colonne en de Solosche troepen, onder Inge-Bey, bleven achter om Delangoe te bezetten.

De opperbevelhebber en de meeste prinsen keerden terug naar Solo, waar de generaal De Kock tijdelijk de gast des keizers was.

Terstond na vertrek der beide opperofficieren werd Delangoe verkend en werden de veldwachten geplaatst.

De kampong was zeer uitgestrekt en onregelmatig gebouwd; behalve de missigit en eenige andere gebouwen van steen, waren de meeste woningen van bamboe opgetrokken. De vele straten, die elkaar sneden, voerden af naar den grooten weg of kwamen op de passar uit, welke ongeveer midden in het dorp lag en door waringins was overschaduwd.

De colonne-Sollewijn betrok een bivak nabij den zuidelijken rand van Delangoe, achter een smal, doorwaadbaar riviertje; de keizerlijken, 1500 man sterk, waren aan den noordelijken rand gelegerd, dus met het front naar Kalitan.

Pangerang Adi-Negoro bleef te Sangong en Wijajong; eerstgenoemd gehucht lag 20 minuten O.-waarts, en het andere 40 minuten N.-O.-waarts van Delangoe.

De 27e ging ongestoord voorbij.

Volgens de berichten der spionnen, hield de vijand zich onledig met bidden, was Dipo-Negoro in de dessa Djokiomo, een uur ten westen van Delangoe, en stonden de muiters onder de bevelen van den jeugdigen, talentvollen opperveldmaarschalk Raden Sentot, die ook den titel voerde van: Ali Bassa Njabdoel Moestapha Prawiro Djiedo.

In den avond wandelden de kapitein der artillerie Van Geen, zoon van den genoemden generaal, de kapitein De la Costa de Watermolle, de luitenant De Petit en nog eenige officieren over de markt, welke druk bezocht en vroolijk verlicht was.

Vele manschappen van Inge-Bey zaten bij groepen aan het, bij den Javaan zoo geliefkoosd, dobbelspel; anderen vulden de warongs en vergastten zich aan inlandsche spijzen en lekkernijen, of maakten het hof aan slenterende schoonen; het was er een druk gaan en komen, een gekrioel niet ongelijk aan een Hollandsche boerenkermis, met dit onderscheid dat de vroolijkheid gemanierder was en niet in ruwheid ontaardde.

Op het oogenblik dat de officieren op de passar kwamen, zagen zij tusschen de menigte verdachte gedaanten schuw wegsluipen en in de zijstraten verdwijnen.

Zij meenden verscheidene „brandals" te herkennen en gaven daarvan kennis aan de Solosche prinsen.

„Brandals?" riepen dezen verbaasd; „onmogelijk, heeren, geen muiters zouden den moed hebben, zich in ons midden te wagen."

De officieren waren echter overtuigd goed gezien te hebben, zoodat majoor Sollewijn alle maatregelen van voorzorg nam, om 's nachts niet te worden overrompeld.

Eene gestadige patrouilleering langs de posten der keizerlijken noodzaakte dezen, wier waakzaamheid wel eens te wenschen overliet, hun plicht te betrachten.

De nacht verliep zonder stoornis — niet de minste onrust werd verwekt, en zelfs de uiterste posten merkten niets van den vijand op.

Wat deden de muiters? Waren zij nog in de nabijheid? Niemand die 't wist.

Ook toen het dag werd, bleef aan 's vijands zijde eene volmaakte stilte heerschen, wat deed veronderstellen, dat hij zijne stellingen verlaten had.

Door middel van sluippatrouilles werd 's morgens getracht berichten in te winnen; deze wisten niets gewichtigs op te merken en konden slechts rapporteeren, dat de „brandals" niet van positie waren veranderd; ook de spionnenberichten behelsden weinig belangrijks; niemand was het gelukt 's vijands voornemen uit te vorschen.

Gaarne had majoor Sollewijn eene openlijke verkenning willen doen, om den vijand tot vertoon zijner krachten te noodzaken en, zoo noodig, ageerend op te treden, doch de geringe krachten noopten hem eene afwachtende houding aan te nemen.

De morgen ging voorbij, zonder dat de vijand zich liet zien. Het was middag en etenstijd.

In het bivak heerschte eene vroolijke drukte; groepen soldaten bewogen zich zorgeloos door de kampong; anderen hielden zich onledig met het reinigen van wapens en ledergoed, of hielpen de koks in de veldkeukens, waar alle mogelijke haast werd gemaakt om het eten op het vastgesteld uur op te scheppen.

Eindelijk sloeg het welkome uur voor het soepeten, toen eensklaps van de veldwachten het alarmsignaal werd gegeven.

Geweerschoten knalden, kogels vlogen door het geboomte van het bivak.

't Was toen half een.

Den majoor Sollewijn gewerd door een ordonnans het bericht van 's vijands nadering.

De muiters, die uit het zuidwesten kwamen, naderden in verspreide orde met sterke soutiens achter de vleugels en eene groote reserve achter het midden; alles

in goede verhouding en op behoorlijken afstand.

Vier à vijfhonderd meters achter deze, tot inleidingsgevecht bestemde troepen volgden dicht aanééngesloten drommen, aangevoerd door hoofden te paard.

Tusschen de ontelbare geweren en lanspunten werden vele gouden pajongs opgemerkt, waaruit bleek, dat een groot aantal prinsen en voorname hoofden aanwezig waren.

De voorste linie naderde ordelijk en kalm.

Aan de vastheid en het vertrouwen waarmede de muiters oprukten en het verband hielden, was te bespeuren, dat Sentot de aanvallende beweging leidde.

De onzen waren op het eerste alarmsignaal terstond onder de wapens gekomen en wachtten de bevelen van den colonne-commandant over de opstelling voor de verdediging, welke tevoren niet konden worden gegeven, wijl men omtrent 's vijands voornemen in onzekerheid verkeerde.

De voorposten hadden zich inmiddels „en tirailleur" verspreid en het vuur beantwoord.

De vijand stoorde zich niet aan dat schieten en bleef rustig doormarcheeren; intusschen bleef de troep nog steeds zonder orders.

De kapitein der artillerie Van Geen, ongerust over het wegblijven van den colonne-commandant, verzocht den luitenant-adjudant Ondaatje den majoor te berichten, dat de vijand reeds ten aanval oprukte, en opende, op eigen verantwoordelijkheid, het geschutvuur op de „brandals", die reeds tot 500 passen waren genaderd.

Bezig met de regeling van het kanonvuur, hoorde Van Geen luitenant De Petit (een der vele dappere Zuid-Nederlanders, die vóór de Belgische revolutie in onze gelederen dienden) hem toeroepen: „Capitaine, le major est perdu", zonder te vermoeden dat hiermede bedoeld werd, dat de majoor stervende was, zooals hem spoedig bleek door het bericht van den luitenant-adjudant Ondaatje, dat de majoor zwaar geblesseerd en wellicht reeds overleden was.

Op weg naar het bivak, was de majoor Sollewijn door een kogel in het hoofd getroffen en van het paard gestort.

Als oudste kapitein nam Van Geen het commando en zond terstond 100 bajonetten naar voren ter ondersteuning van de voorposten, met last 's vijands opdringen zooveel mogelijk te beletten.

Hij hoopte tijd te winnen, om de colonne behoorlijk op te stellen en de stukken naar een domineerend punt te verplaatsen.

De artillerie kwam onder de bevelen van den luitenant ter zee 2e klasse Van Braam Houckgeest, die tijdelijk bij de landmacht dienst deed.

Zoowel aan de infanterie als aan de artillerie, die hare stukken met schroot geladen had, werd bevel gegeven niet te vuren, vóór daartoe door den kapitein Van Geen het bevel was gegeven.

Van Geen begreep, dat alle krachtsinspanning moest worden ontwikkeld om den twintigmaal sterkeren vijand af te weren en Delangoe te behouden, welks bezit Dipo-Negoro in staat zoude stellen, den oorlog met voordeel over te brengen op het gebied van den keizer van Solo.

De voorposten moesten „retireeren", doch weken slechts stap voor stap.

Op 300 passen vóór onze stelling gekomen, trokken zij, het front vrijmakende, in den looppas terug.

Deze beweging, welke op commando geschiedde, werd door den vijand als eene vlucht beschouwd en hij begon spottend te gillen en te schreeuwen.

„Ajo, ajo madjoe!" (Komaan, voorwaarts!), riepen de aanvoerders, waarop eene afdeeling Boelkio's (keurbende), gelijk priesters geheel in het wit gekleed, en slechts met de klewang gewapend, naar voren traden.

Met den Koran in de eene, en de opgeheven klewang in de andere hand, stormde deze fanatieke bende, met gebukte hoofden en onder een helsch geschreeuw en het

roepen van „Allah-il-allah Mahomed rassoel allah!" onstuimig op de onzen los.

Gewoon aan dergelijke woedende aanvallen met het blanke wapen, bleven de soldaten, zonder een enkel schot te lossen, onwrikbaar staan. Toen de Boelkio's, gevolgd door dichte drommen, tot op 50 passen waren genaderd, gàf kapitein Van Geen het teeken om vuur te geven.

Eenige kartetsschoten, gevolgd door een tweegelederenvuur, maaiden gansche gelederen der Boelkio's en reservedrommen weg. De witte gestalten der keurtroepen verloren zich in den kruitdamp, doch de pijnlijke kreten en het gehuil van woede verraadden de vernielende uitwerking der à bout portant geloste kartetsschoten en salvo's.

De geheele vijandelijke linie trok toen overhaast terug, hare dooden en gewonden achterlatende.

De verliezen der opstandelingen waren zeer gevoelig; vele gesneuvelden en stervenden lagen verspreid op de plaats waar zij tegen het vuur waren ingeloopen. Jammer dat Van Geen geen cavalerie had om den vijand na te zetten; ook niet sterk genoeg zijnde om offensief op te treden, bleef hij hem met geschutvuur achtervolgen.

Ofschoon goed gericht, brachten de artillerieschoten de muiters niet aan het wankelen, die, ongeveer 16000 man sterk, nog over vele ongeschokte troepen beschikten. Buiten het infanterievuur gekomen, zag men hen sterke groepen formeeren en zich tot een tweeden aanval voorbereiden.

Wederom richtten zij zich op hetzelfde aanvalspunt, nu aangevoerd door voorname hoofden.

Van Geen doorzag het voornemen van zijn waardigen tegenstander Sentot: met eene verpletterende overmacht op één punt doordringen, om daarna de keizerlijken in den rug aan te grijpen. Maar Van Geen hoopte dat plan door een hardnekkigen tegenstand te verijdelen.

De aanval werd met energie en vermetele dapperheid uitgevoerd; — krachtig en moedig werd hij afgeweerd.

Ofschoon andermaal teruggeslagen, liet de vijand zich geenszins afschrikken; integendeel, zijne woede en opgewondenheid namen toe.

Met de ontplooide „heilige vaan" in het midden en onder het slaan der koperen bekkens, zetten de stormcolonnes zich in beweging.

Vooraan zag men, behalve eene afdeeling Boelkio's, ook de dappere Toerkio's.

Het gezicht dier dichte en stout aanrukkende drommen was indrukwekkend, en niet zonder ongerustheid zagen de onzen den dreigenden, levenden muur van dweepzieke krijgers naderen.

Van Geen sprak zijnen soldaten moed in en liet de voorste linie versterken.

Toen de muiters op het met lijken bedekte terrein waren gekomen, ontstond een oogenblik van besluiteloosheid, doch de hoofden hitsten hen aan door op de onzen te schelden en allerlei vervloekingen uit te stooten: „Hollandsche honden, vloek over u!" enz.

„Dood aan de ongeloovigen!" brulden de muiters, terwijl zij in vier rijen achter elkaar voorwaarts rukten; in het midden de keurtroepen en daarachter, in dichte drommen, de reserve. Dipo-Negoro, Sentot en een honderdtal priesters volgden op 3 à 400 passen met de algemeene reserve.

Onder woest geschreeuw en gillende aanvalskreten vielen de „brandals" den troep aan, die vastberaden den storm afwachtte.

Een moordend kartets- en geweervuur op de dichte gelederen miste zijne uitwerking niet, de rijen werden door eene massa van dooden en gekwetsten geheel verbroken, de oorlogskreten verflauwden, doch het geweervuur, waartusschen van tijd tot tijd het gedonder van het geschut, hield aan.

De muiters vielen bij hoopen en geraakten in wanorde. Eenige voorvechters, blijkbaar door opium tot razernij gebracht, wierpen zich als dol te midden der bajonetten, maar werden aan den grond geregen, of door de officieren met sabelhouwen afgemaakt.

Ten derde male maakte de vijand, in weerwil van zijn overmacht, „keert".

De wijkende drommen geraakten toen onder elkaar verward, vielen op eigen reserve-afdeelingen, wier gelederen zij doorbraken, en sleepten ook deze in eene wanordelijke vlucht met zich mede. Driftig renden Dipo-Negoro en Sentot de vluchtende scharen te gemoet, om ze tot staan te brengen.

Met moeite herzamelde Sentot zijne verslagen troepen en geleidde hen buiten het geweervuur.

Een minder vastberaden aanvoerder zoude allicht gewanhoopt hebben, maar Sentot gaf den strijd nog niet op. Na de dooreen geraakte afdeelingen geordend te hebben, zette hij zijne krijgers opnieuw in beweging tot een v i e r d e n aanval, die echter minder samenhangend en doortastend was. Het kostte onzen troepen dan ook weinig moeite, den mismoedigden vijand af te weren.

De herhaalde nederlagen en zware verliezen brachten Sentot in verlegenheid, te meer daar hij zijnen troepen de overwinning had beloofd; maar — hij zou zijne belofte gestand doen en zijn geluk op een minder geduchten vijand beproeven!

Sentot trok met zijne geheele macht oostwaarts om Delangoe, teneinde, zooals Van Geen vermoedde, de Solosche troepen aan te grijpen. De luitenant Lehser, van de pionniers, welk korps geen diensten kon presteeren, werd met een peloton infanterie naar de keizerlijken gezonden, met last den vijand te observeeren en van al zijne bewegingen, alsmede van die der bondgenooten, terstond bericht te zenden.

Toen de muiters uit het gezicht waren verdwenen, werden de geblesseerden verbonden en den troep tijd gegeven om de soep te gebruiken.

Met blijdschap werd vernomen, dat de algemeen geachte majoor Sollewijn, hoewel zwaar gewond, niet in gevaar verkeerde, en dat er alle hoop bestond dien dapperen aanvoerder te behouden.

Buiten den majoor hadden de onzen éen gesneuvelde en zeven gewonden.

De soldaten hadden nauwelijks gegeten, of Van Geen bekwam rapport, dat de muiters werkelijk de kampong waren omgetrokken en de positie der keizerlijken bedreigden.

Aan den luitenant Lehser werd nu last gegeven, te waarschuwen, indien de vijand tot een aanval overging, zullende alsdan een gedeelte der colonne de bondgenooten bijspringen, en wanneer zij eene achterwaartsche beweging moesten maken — hetgeen alleen in de uiterste noodzakelijkheid mocht plaats hebben — die troepen eene positie op den grooten weg aan te wijzen, uit welke stelling de Soloschen, in verband met de colonne, krachtigen weerstand zouden kunnen bieden.

Omstreeks 4 uur hoorde men in het bivak een levendig geweervuur ten oosten van Delangoe; terstond kwam de troep onder de wapens.

De luitenant Poland [1]) spoedde zich met 150 man naar de kampong om de keizerlijken zoo noodig te ondersteunen.

Hem werd een ordonnans toegevoegd, ten einde al dadelijk van den stand van zaken bericht te kunnen zenden.

Nauwelijks in de kampong gekomen, of Toontje Poland (zooals hij algemeen werd genoemd) werd door een vijandelijk salvo begroet en zag hij de bondgenooten op alle punten voor de overmacht de wijk nemen en over de rijstvelden vluchten.

---

[1]) Zie over hem het bekende werk van W. A. van Rees: *Toontje Poland.*

De Solosche artillerie, die zonder bedekking over den grooten weg naar Kalitan retireerde, werd achtervolgd en ingehaald; de kanonniers bleven en vielen, moedig vechtende, bij hunne stukken.

Het is later gebleken, dat Inge-Bey, den vijand niet meer verwachtende, geen behoorlijke maatregelen tot eene krachtige verdediging had getroffen, noch voldoende beschikkingen voor het gevecht had gegeven, waardoor zijne overigens flinke troepen, door de overmacht overstelpt, uiteengejaagd en deerlijk gehavend werden.

Toontje Poland bleef met zijn detachement vóór den ingang van het bivak, ten einde den vijand het deboucheeren uit de kampong, rechts van den weg, te beletten.

De vijand zette de kampong in brand; weldra zag men uit verschillende woningen rookzuilen opstijgen en door het geboomte heen een hellen vlammengloed schijnen.

De stelling van Inge-Bey was geheel in 's vijands handen en de communicatie met Kalitan verbroken. De toestand was onhoudbaar; met geen mogelijkheid konden onze troepen zich langer te Delangoe handhaven.

Kapitein Van Geen had het gevaarlijke van zijne positie spoedig overzien en vatte het stoute plan op, om zich door den vijand heen te slaan en op Kalitan te trekken.

De officieren waren de meening toegedaan, dat het wenschelijker was op Klatten te retireeren, wijl men dan niet door de brandende kampong behoefde te trekken en geen gevaar liep omsingeld te worden. Van Geen echter, die zeer goed wist wat hij wilde, liet zich niet van zijn besluit afbrengen, op grond dat eene retraite op Klatten zijne colonne voor langen tijd zoude neutraliseeren van de hoofdmacht, wat met het oog op de geringe sterkte van het leger — vooral voor Solo — de noodlottigste gevolgen zoude hebben; bovendien had hij zekerheid, dat de generaal Van Geen, het kanonvuur vernemende, terstond de colonne zoude tegemoet komen.

In krachtige woorden sprak hij den manschappen moed

in, maande elkeen stipt de bevelen te volgen en goed verband te houden, daar het behoud der colonne niet alleen afhing van eene vastberaden houding, maar ook van het goed gesloten blijven der gelederen en den samenhang der afdeelingen.

Zoodra het geschut op den grooten weg was geplaatst, formeerde Van Geen drie pelotons Europeanen en vier pelotons Sumanoppers; de eersten marcheerden vóór, de laatsten achter de artillerie.

De gewonden en de trein volgden op de Sumanoppers, daarna de piekeniers en de rest der colonne; de flanken werden door tirailleurs beschermd.

Bij opvolging stelde de troep zich in beweging; langzaam trok men de brandende kampong door.

Toontje Poland, die in stelling gebleven was, sloot zich aan bij de achterhoede der voorbijtrekkende colonne.

In de gelederen heerschte eene indrukwekkende, sombere kalmte; ernstig en vastberaden zette de colonne den marsch voort. De vijand betwistte slechts flauw den doorgang en geen hindernissen werden op den weg ontmoet; eenige geweerschoten, hier en daar uit de gespaard gebleven huizen op den troep gelost, werden door de tirailleurs beantwoord.

Bij het deboucheeren van den noordelijken kampongrand vertoonde zich een geducht schouwspel!

De geheele vijandelijke macht stond in dichte gelederen in een halven cirkel geschaard en versperde den weg.

In het centrum, te midden zijner trouwe Toerkio's en Boelkio's, stond Dipo-Negoro, herkenbaar aan zijn donkeren hoofddoek en het prachtig zwart paard, dat hij gewoonlijk bereed; naast hem Sentot, in rijk, schilderachtig, Arabisch uniform, eveneens te paard. Om beiden heen bevond zich een staf van prinsen, wier gouden pajongs den rang aanduidden, welke zij in het leger der opstandelingen bekleedden.

De vijand, in het volste vertrouwen op zijne getals-

sterkte, beschouwde de colonne zoo volkomen in zijne macht, dat hij haar liet naderen zonder een enkel schot te lossen en den kapitein Van Geen toeriep, om zich over te geven.

De colonne-commandant verwaardigde zich niet, op die sommatie te antwoorden en vervolgde stout zijnen weg. Intusschen gaf hij de voorste pelotons bevel, de met schroot geladen stukken te demaskeeren, zoodra hij daartoe het teeken gaf, en vereenigde al de tamboers en hoornblazers om zich heen.

Op 200 passen van den vijand genaderd, geeft Van Geen den commandant der voorhoede het afgesproken teeken, waarop de voorste pelotons snel zijwaarts uitweken en zich bij de Sumanoppers aansloten.

Toen volgde een kanongedonder en bijna gelijktijdig de stormmarsch van alle tamboers en hoornblazers, waarop de Europeanen en Sumanoppers onder een algemeen „hoera" met de bajonet stormliepen.

De attaque werd zóó snel, onversaagd en onstuimig uitgevoerd, dat de muiters op- en nabij den grooten weg in een oogwenk waren overhoop geworpen en verschrikt rechts en links over de rijstvelden vluchtten.

De weg was nu vrij en de marsch werd in dezelfde orde vervolgd. De onzen hadden geen verliezen bekomen.

De vijand vereenigde zich in de rijstvelden en viel thans verwoed op de achterhoede aan.

„Geen genade voor de ongeloovigen! Allah verdelge ze allen!" riepen de muiters, die den troep als een hoop hongerige wolven op den voet volgden.

De achterhoede had het zwaar te verantwoorden en kon den vijand slechts met moeite van zich afhouden, reden waarom Van Geen haar met twee pelotons Europeanen en twee stukken geschut versterkte.

Vermits de aanvoering der achterhoede bij een dergelijken terugtocht de zwaarste en moeilijkste taak is, verzocht Van Geen den kapitein De la Costa de Watermolle zich

bij het voorste gedeelte der colonne op te houden, en nam hijzelf de leiding van het gevecht op zich.

Met uitgespreide vleugels trachtte de vijand den troep te omvatten; de eene aanval volgde den andere.

Van Geen hield de muiters scherp in het oog; drongen zij te sterk op, dan liet hij halt maken en vuren, en brak het gevecht op het juiste moment af, om het verband met de hoofdmacht te herstellen.

De heftige en onafgebroken aanvallen noodzaakten, op een half uur afstand van Delangoe eene verdedigende stelling in te nemen, ten einde al de geweren in werking te kunnen brengen.

Zoodra de aanval was afgeweerd, marcheerde de colonne langzaam voort.

De vijand liet echter niet los en vervolgde den troep steeds van nabij.

Nagenoeg één uur had de colonne al vechtende gemarcheerd, toen aan het hoofd eensklaps luide vreugdekreten werden aangeheven.

„De generaal! de generaal!" klonk het van gelid tot gelid.

In het verschiet werd de nadering van een troep ruiters ontdekt, die met lossen teugel naderde; aan het hoofd herkende men weldra luitenant Delatre.

De vijand had eveneens de cavalerie ontdekt, staakte de vervolging en nam eene defensieve houding aan.

Spoedig waren de ruiters bij de colonne aangekomen. Het waren een dertigtal Djajang-secars.

Delatre rapporteerde, dat hij door den generaal Van Geen te Kalitan op verkenning was uitgezonden en deze in aantocht was om de colonne te ontzetten, aangezien men uit het aanhoudend en naderend kanonvuur had afgeleid, dat de colonne van Delangoe was geretireerd. Voorts dat hij onder weg vele Solosche vluchtelingen was tegengekomen en hun verloren geschut had heroverd.

„Ik zou gaarne op dat canaille chargeeren," zeide

Delatre, „maar de generaal heeft mij op het hart ge-„drukt, zoo snel mogelijk na de verkenning terug te „keeren, en ik durf geen inbreuk maken op zijne stellige „bevelen."

Nauwelijks was de cavalerie uit het gezicht, of de muiters kwamen met verdubbelde woede opdagen, elkaar voortdurend aanvurende met hun eeuwig „Allah-il-allah!"

De achterhoede werd met twee pelotons onder luitenant Rombeek versterkt; desniettemin was 's vijands aandrang zóo hevig, dat Van Geen wederom genoodzaakt was, de colonne halt te doen houden.

Zonder zich om het welgericht vuur der onzen te bekommeren, werden de „brandals" ditmaal door hunne hoofden tot vlak voor de bajonetten geleid.

Maar zij hadden te doen met dappere soldaten, die wisten dat zij geen genade van de muiters te verwachten hadden en derhalve op leven en dood moesten vechten.

Er ontstond spoedig een verschrikkelijk handgemeen; — de klewangs en pieken kletterden tegen de bajonetten en sabels; geweerschoten en aanvalskreten mengden zich in de kreten van woede en smart.

De onzen streden met wanhopigen moed en het vaste besluit hun leven zoo duur mogelijk te verkoopen; — de muiters vochten om te overwinnen.

Als bloedhonden hechtten zich de voorvechters aan de gelederen vast; zij moesten met het blanke wapen of met de kolf van 't geweer worden afgemaakt.

Het was niet te zeggen hoe lang dat houwen en steken duurde, maar de onzen waren geen duim gronds geweken; zij stonden schouder aan schouder, onbewegelijk als een muur.

Ten laatste slaagden zij er in, zich van de aanvallers los te maken.

Andere drommen kwamen nu opdagen, om de voorsten te versterken, doch werden door het kartetsvuur uit elkaar geschoten en verstrooid.

Weer herzamelt Sentot de zijnen, om den strijd te hervatten; de colonne mocht hem niet ontsnappen. Van Geen, die tijdens het gevecht zich steeds dáar bevond, waar zijne tegenwoordigheid het meest noodig was, bleef eene zeldzame bedaardheid en groote tegenwoordigheid van geest behouden.

Het was niet de eerste maal, dat hij dergelijke benarde oogenblikken doorleefde; dit zouden de Padris en de Boniërs kunnen getuigen!

Zoodra de vijand was afgewezen, liet hij terstond de orde herstellen; bij het appèl ontbraken 7 soldaten, die gedurende het gevecht gewond en gesneuveld waren.

Door den kruitdamp en het rumoer van den strijd, was het den muiters gelukt, zich ongemerkt van deze manschappen meester te maken.

Hunne rompen waren spoedig ontdekt, en de afgehouwen hoofden ontwaarde men, in de verte, op lanspunten boven de vijandelijke gelederen.

Op het gezicht van die verminkte lijken hunner kameraden, ging een gemompel van toorn en woede op, en wel verre dat het gruwzaam schouwspel de manschappen aan het wankelen bracht, tergde het hen in de hoogste mate en wekte die barbaarschheid, zelfs bij den minst ruwe van hart, dorst naar wraak.

De colonne had den marsch weder aangenomen. Een brug, welke zij moest overtrekken, werd door een vijftigtal muiters in brand gestoken; het gelukte der voorhoede die bende, na een kort gevecht, te verjagen.

Het vuur werd in zijn voortgang gestuit door middel van dekens, welke de manschappen in allerijl van onder de zadels der treinpaarden trokken en, nat gemaakt, op de vlammen wierpen.

Onderwijl zag men den vijand wederom naderen. De netelige toestand deed Van Geen aanvankelijk besluiten aan den stroom halt te houden, om de colonne tijd te geven afdeelingsgewijze over de brug te trekken, doch

toen hij zag, dat de positie van alle kanten beheerscht werd, oordeelde hij het geraden door te marcheeren en eene hoogte, waarover de weg liep, te bezetten.

Halverwege de helling gekomen, dwong het onstuimig opdringen des vijands halt en achterwaarts front te maken.

Juist was deze beweging uitgevoerd, toen ook op beide flanken dichte vijandelijke scharen aansnelden. De toestand was gevaarlijk.

De manschappen, nu van drie kanten bedreigd, achtten zich geheel verloren en waren op het punt te wijken.

Van Geen ziet zijne dapperen wankelen!

Hij richt zich hoog in het zadel en buldert met forsche stem: „Leve de Koning!"

Een uitbundig „hoera!" beantwoordde dien oorlogskreet; het „leve de Koning!" had den moed weer doen herleven. Men vreesde niet langer de geduchte overmacht, en met zelfvertrouwen wachtte de troep den schok af.

De vijand rukte, al scheeuwende, snel voorwaarts; vooraan gingen dansende voorvechters.

Op dit dreigend oogenblik naderde de Sumanopsche kapitein Iaijo-Sosmito den colonne-commandant, en verzocht, ook namens zijne Madureezen, met de kris op den vijand in te loopen.

Van Geen was zeer getroffen door den zelfopofferenden moed zijner trouwe „barissans", doch weigerde die compagnie nutteloos op te offeren. „Kameraad", zeide hij, Sosmito de hand drukkende, „ik heb uwe diensten nog te veel noodig"; — weinige minuten later werd Iaijo-Sosmito zwaar gewond. Met eene vervoering zonder voorbeeld liepen de muiters van drie kanten storm.

De onzen wachtten kalm op het commando „vuur", dat door de officieren werd gegeven toen de aanvallers tot op 15 à 25 passen waren genaderd.

Op dien afstand hadden de kogels eene moorddadige uitwerking; geen schot miste, en het duurde niet lang, of de geduchte vijandelijke massa's trokken huilend van

spijt en woede terug, en lieten het terrein bezaaid met hunne gesneuvelden.

Dit gaf weer voor een poos eenige verademing.

De voorraad kruit en lood was intusschen bedenkelijk verminderd; de meeste manschappen klaagden, dat zij geen patronen meer hadden, en ook de munitie der artillerie was tot op twee schoten verbruikt.

Gelukkig, dat de voorhoede, die niet zooveel verschoten had, nog over een kleinen voorraad beschikte.

De inhoud der patroontasschen werd nagezien en over de colonne verdeeld, zoodat een ieder weer 3 à 4 schoten kon doen.

Het vuur bleef het krachtigste middel om den vijand ontzag in te boezemen; was de munitie uitgeput, dan kon zelfs de grootste dapperheid de colonne niet redden; dit beseften zoowel de Europeesche als de inlandsche soldaten.

Men beloofde elkander ondersteuning en zwoer tot den laatsten man onwrikbaar te zullen stand houden.

Met een beklemd hart, doch tot het uiterste besloten, reed Van Geen langs de gelederen en richtte bemoedigende woorden tot zijne manschappen.

Ook de officieren spraken den soldaten moed in, en verzekerden, dat de generaal Van Geen spoedig te hulp zoude opdagen.

De vijand scheen tot elken prijs de colonne te willen verpletteren, want nauwelijks weer verzameld en geordend, of men zag zijne afdeelingen over de hoogten en laagten golven.

Dat de rebellen, in weerwil der bloedig afgeweerde aanvallen, eene bewonderenswaardige krijgstucht bleven handhaven, moet voorzeker aan het overwicht van Sentot worden toegeschreven.

Nagenoeg de geheele macht rukte thans tegen de onzen op; — gaandeweg ontplooiden zich de dichte drommen om de colonne geheel te omvatten.

Het was halfzes in den namiddag.

Terwijl de muiters onder luid misbaar en het slaan van gembrengs en bedoeks van verschillende kanten opmarcheerden, hief eene priesterschaar, aan gene zijde der rivier, een eentonig, luid gebed aan; zij wierpen zich ter aarde onder het aanroepen van Allah en zijn profeet.

Was het hun avondgebed, dat zij volgens voorschriften van den Koran op dit uur verrichtten, of een smeekgebed om de onzen aan de razernij en dweepzucht der geloovigen prijs te geven?

Hoe het ook zij, het schouwspel dier hardop biddende priesters, in wit gewaad, zich scherp afteekenend tegen het omliggend groen, scheen eene onbeschrijfelijke opgewondenheid en veel vertrouwen bij de aanvallers op te wekken en bleef niet zonder indruk bij onze inlandsche soldaten.

Het zag er voor onze dapperen slecht uit, want, zooals gezegd, kwam bijna de gansche vijandelijke macht opdagen.

Van Geen begaf zich naar het gedeelte dat den grootsten schok moest doorstaan.

De algemeene kreet van „Allah-il-allah!" en „Madjoe!", vermengd met allerlei verwenschingen, werd door den troep met een uittartend „Leve de Koning!" beantwoord.

De aanval ging ditmaal gepaard aan een levendig geweervuur, dat den onzen vele verliezen kostte.

De Madureesche luitenant Kertosemito en vele anderen werden zwaar gewond; de opengevallen plaatsen werden echter terstond aangevuld.

Van Geen bekwam een schampschot in de zijde; de kogel bleef in de opgerolde mantel achter op het zadel zitten.

Weldra kletterden de sabels en speren op de bajonetten.

Dat gevecht met het blanke wapen was verschrikkelijk; tot vier malen toe werden de muiters teruggeworpen; telkens keerden zij met hernieuwde woede terug.

Vast en recht in het zadel en met heldhaftige bedaardheid gaf Van Geen zijne bevelen.

Zoolang zijne kranige, fiere gestalte nog boven de gelederen te zien was, en te midden van het strijdrumoer zijne aanmoedigende woorden werden gehoord, waren de soldaten gerust. Eensklaps echter zag men hem wankelen, doch op het zelfde oogenblik met mannelijke zelfbeheersching zich weder herstellen.

Toch was het aan eenige Madureezen niet ontgaan, dat de commandant, dien zij onkwetsbaar dachten, zich slechts met uiterste inspanning in het zadel kon houden.

„De kapitein is gewond, wij zijn verloren!" riepen zij.

„Het heeft niets te beduiden, kinderen, ik blijf bij u, houdt moed!" was Van Geen's antwoord.

De wond was ernstig; een kogel was door den rechter stijgbeugelriem en de laars in het scheenbeen gedrongen en in de kuit blijven zitten.

De pijn werd zóo ondragelijk en het bloedverlies nam dermate toe, dat Van Geen — bovendien door eene brandende dorst gekweld — het commando moest overgeven aan kapitein De la Costa de Watermolle. Tot zijne geruststelling en groote vreugde bespeurde Van Geen, dat de onzen wederom hunne meerderheid hadden getoond en de vijand met zwaar verlies had moeten wijken.

De verwonding van den kapitein Van Geen was spoedig bij den troep bekend.

De Europeanen staarden somber voor zich uit; onder de inlanders heerschte diepe verslagenheid.

Tot overmaat van ramp waren de laatste patronen verschoten en spoedig zou de duisternis invallen.

Aan 's vijands bewegingen bespeurde men, dat de ondervonden wederstand hem nog niet had afgeschrikt, en hij den bloedigen strijd wilde uitvechten.

In diepe colonnes en in onderscheidene drommen verdeeld, rukten de muiters om de stelling heen, ten einde den troep geheel in te sluiten.

Dipo-Negoro en Sentot bleven bij de hoofdmacht om het front aan te tasten.

In afwachting van de laatste worsteling, grepen de Sumanoppers instinctmatig naar de kris; de Europeanen omklemden vaster het geweer; allen zwoeren zich dood te vechten en, goed aaneengesloten, tot den laatsten man tegenstand te bieden. Wederom klonken de aanhitsende „Allah-il-allah" 's, toen opeens de vijandelijke scharen terugtrokken en op hunne hoofdmacht retireerden.

De reden dier plotselinge manoeuvre helderde zich spoedig op: Nederlandsche troepen waren in aantocht!

Zij kwamen te goeder ure!

Het was eene voorhoede onder kolonel Cochius, die in versnelden pas opdaagde.

Met uitbundig gejuich werden de redders begroet!

Het was toen reeds lang 6 uur.

Kolonel Cochius berichtte, dat de generaal Van Geen in aantocht was en met de hoofdmacht spoedig zoude aankomen.

Daar de schemering reeds was ingetreden, werd besloten den generaal te gemoet te gaan.

De vijand, die blijkbaar een krachtigen tegenaanval vreesde, had inmiddels met de meeste orde eene achterwaartsche beweging gemaakt en was weldra achter de hoogten verdwenen.

Kapitein Van Geen had zijnen vader, den generaal, weldra ontmoet; zwijgend, maar veelbeteekenend drukten beide dappere mannen elkander gedurende eenige oogenblikken de hand.

En voorzeker was het niet zonder aandoening en trots, dat de vader, de verminkte rechterhand [3]) zijns zoons omklemmend, hem thans ten tweede male gewond en als held begroette.

---

[3]) In den oorlog tegen de Padris, op Sumatra, verloor kapitein Van Geen, bij het hernemen van eene bergstelling, drie vingers van de rechterhand (April 1823.)

In het kort deelde kapitein Van Geen den generaal de gebeurtenissen mede, en vergat niet zijne officieren en soldaten te huldigen, aan wier ongebroken volharding en moed hij het succes der krachtvolle verdediging toeschreef.

De generaal luisterde met onverdeelde blijken van belangstelling en knikte telkens goedkeurend, om zijne hooge tevredenheid te betuigen.

Toen kapitein Van Geen zijn verslag had geëindigd, hielpen de overste Gey en de luitenant Hoyel hem van het paard, waarna de chirurgijn Brassé den kogel, staande de rust, uit de wonde sneed.

Nadat eveneens de andere geblesseerden vluchtig verbonden waren, werd de marsch voortgezet.

Het was allengs donker geworden, doch zonder verdere stoornis werd Kalitan ten 8 ure bereikt.

Kapitein Van Geen, wiens blessure verontrustende verschijnselen vertoonde, moest nog dienzelfden avond, onder een escorte huzaren, naar Solo worden getransporteerd.

Den volgenden dag werd de wond andermaal onderzocht en daaruit onderscheidene splinters van het been, stukjes leer van de laars en laken verwijderd.

Het been was zóo sterk gezwollen, dat de geneesheeren over eene amputatie dachten; — gelukkig echter kwam er eene verandering ten goede.

Tengevolge dier blessure werd Van Geen naar Nederland geëvacueerd, waarheen hij den 28en Februari 1827 per brik „Helena Christina" vertrok.

Kapitein baron Mattheus van Geen trad in zijn rang weder bij de artillerie van het Nederlandsche leger, maakte in 1830 den Tiendaagschen Veldtocht mede en overleed in 1866 als gepensionneerd generaal-majoor.

Zijne nagedachtenis blijve in eere!

J. P. SCHOEMAKER.
Kapitein O.-I. Leger.

Het koloniaal debat in de Tweede Kamer.

Atjeh. — Toekoe Oemar's afval. — Generaal Vetter. — Motie-Van Vlijmen. — «Klare wijn». — Volmaakte eensgezindheid. — Indië's financieele toestand. — Opium-regie. — De Chineezen-quaestie. — Het rapport-Groeneveldt-Fokkens. — De koffie. — Het bijslag-stelsel. — De Regeering en haar wetenschappelijke adviseur. — Reorganisatie van het boschwezen. — De zending. — Briquetteering van het zout. — De misrekening met de lijn Tarik-Soerabaja. — Ned.-Indische maatschappijen en het patentrecht. — Motie-Hartogh. — West-Indië.

Bij de algemeene beraadslagingen in de Tweede Kamer over de begrooting van Nederlandsch-Indië voor het dienstjaar 1897 heeft Atjeh begrijpelijkerwijs het leeuwendeel gehad.

Het debat werd geopend door den Amsterdamschen afgevaardigde den heer Cremer, een man, naar wiens heldere, zaakkundige adviezen, op sobere wijze en zonder rethorischen omhaal voorgedragen, steeds met aandacht door de Kamer wordt geluisterd, te meer omdat hij een van de weinigen onder onze afgevaardigden is, die met volkomen kennis van zaken en uit eigen aanschouwing over Indische aangelegenheden het woord kan voeren.

In het tegenwoordig stadium der quaestie, nu de wapenen bijna geheel rusten, achtte hij de tijd voor eene kalme bespreking gekomen.

Beginnende met een korten historischen terugblik, herinnerde hij er aan, dat in 1893 door den toenmaligen assistent-resident van Atjeh werd onderhandeld met Toekoe Oemar over diens onderwerping. Reeds vroeger hadden besprekingen plaats gehad, maar nu gaf de Indische Regeering, de Gouverneur-Generaal, in overeenstemming met den geheelen Raad van Indië, verlof aan het Atjeh-

bestuur om Toekoe Oemar's onderwerping aan te nemen. Spr. beschouwde dit, vooral met het oog op den persoon die de onderhandelingen voerde, als een wijs besluit van de Regeering.

Sedert werd er een inlandsch hulpkorps onder Toekoe Oemar's aanvoering opgericht, waarvoor de som van *f* 287.760 grootendeels in de IVe afdeeling van de Indische begrooting voor de jaren 1895 en 1896 werd uitgetrokken. Het was een „gewapend korps onder burgerlijk beheer", dat moest dienen tot „bewaking van het terrein buiten de geconcentreerde stelling door Atjehsche hulptroepen". De oprichting van dat hulpkorps diende om te komen uit de onhoudbare stelling, waarin de geconcentreerde linie allengs was geraakt. Er behoeft daarbij slechts aan te worden herinnerd, hoe wij in die linie als het ware werden belegerd; hoe wij voor Kaloet het hoofd stootten en niet bij machte waren krachtig op te treden. De politiek, met Toekoe Oemar gevolgd, gaf dadelijk verademing, verademing zoo ten koste van onze rijksdaalders, alsook ten koste van het leven zijner manschappen.

„Ik herinner mij niet", zeide spreker, „dat tegen dit hulpkorps in de Kamers eenig verzet is aangeteekend. Die post is zonder hoofdelijke stemming en zonder oppositie aangenomen. Later, toen Toekoe Oemar was afgevallen, hebben wij wel gehoord dat men zich aangaande die politiek niet gerust gevoelde, maar ik schaam mij ook nu nog niet de Kamer er aan te herinneren, dat ik èn voor twee jaar èn voor één jaar van deze plaats met instemming over die politiek heb gesproken."

De afval van Toekoe Oemar in Maart 1896 maakte plotseling een einde aan deze politiek. Naar de reden van dien afval is veel gegist; er zijn verschillende vragen tot de Regeering gericht en het laatste antwoord daarop is gegeven in de Memorie van Antwoord, waarin de Minister den tocht naar Lamkrak als de eenige aanleiding tot den afval noemt.

Spr. meende de redenen, welke Toekoe Oemar hebben bewogen, onze zijde te verlaten, in de eerste plaats te moeten zoeken in de zeer vijandige houding, die onmiddellijk nadat de Indische Regeering, in overleg met de autoriteiten op Atjeh, besloten had tot aanneming van Toekoe Oemar in dienst van het Gouvernement, zich openbaarde in de felle oppositie, die, voornamelijk in de Pers in Indië, tegen onzen bondgenoot werd gevoerd.

Als tweede oorzaak — waarschijnlijk de hoofdoorzaak — beschouwde de heer Cremer het volgende:

Toekoe Oemar, zeer goed wetende dat er vijandige elementen in ons kamp waren, zocht daartegen steun bij den persoon die het eerst tot aanraking met het Gouvernement had geleid: bij den assistent-resident Kroesen. Diens innige samenwerking met den gouverneur van Atjeh was hem bekend, en in dien persoon zag hij den waarborg, dat er niet onverhoeds verandering zou komen in de gezindheid ten zijnen opzichte. Maar tevens — en dat was ónze waarborg — was die assistent-resident, de man die zich steeds zou stellen boven het Atjehsche hoofd, er de man naar om dat hoofd op zijne plaats te houden, om hem wèl te gebruiken als aanvoerder van een hulpkorps, maar niet als eenige adviseur in Atjehsche zaken. Die assistent-resident was eene autocratische persoonlijkheid, die ontzag inboezemde aan de inlanders met wie hij omging; spr. had den heer Kroesen jaren geleden persoonlijk leeren kennen als ongemeen geschikt om met den Sumatraan om te gaan. Terwijl hij den inlander vertrouwen wist in te boezemen, zorgde hij er voor, zelf met zijn vertrouwen niet te ver te gaan. In één woord, de heer Kroesen was als geknipt om den gouverneur van Atjeh te adviseeren en bij te staan toen de nieuwe weg was ingeslagen. Nu wilde echter het ongeluk, dat hij aan het einde van 1895 plotseling Atjeh wegens ernstige ziekte moest verlaten, en daardoor werd

aan het kort te voren opgetrokken gebouw een hechten steun ontnomen. Nu was de stang uit het bit, waarop Toekoe Oemar moest worden gereden, en deze verloor toen waarschijnlijk de zekerheid, of de lijn die wij hadden getrokken, met vasten tred door ons verder zou worden gevolgd.

De derde reden van Toekoe Oemar's afval zag spr. in de uitingen van ongerustheid en twijfel, in beide takken der Volksvertegenwoordiging vernomen, en waarvan de terugslag zich natuurlijkerwijs in Atjeh deed gevoelen. Daarbij deden zich verschillende teekenen voor, die dat gevoel van ongerustheid kwamen versterken en op verandering van windrichting wezen, o. a. de benoeming tot linie-commandant in Atjeh van een man, die door de wijze waarop hij in Februari 1886, op bevel van generaal Demmeni, het hoofd Bintara Pinang in onze benting te Segli arresteerde, het vertrouwen van alle Atjehers, ook van hen die aan onze zijde stonden, moest hebben verloren.

Die benoeming wees aan eene nieuwe richting, wees aan dat men dacht aan het volgen van eene andere tactiek.

Bovendien begon ook het patrouilleeren buiten de stelling. Dat was een nieuwe maatregel, althans wat het optreden in de XXII Moekims betreft. Spr. haalde als voorbeeld aan het uitzenden, in het begin van Maart 1896, eener patrouille van Anak Galoeng naar Sibrew, onder bevel van kapitein Van Blokland (Sibrew is ten zuiden van Anak Galoeng gelegen in de XXII Moekims).

Slecht voorbereid als hij was, liep de tocht ongunstig voor ons af: wij kregen klop.

En wie moest toen de fout goedmaken, die door de militaire bevelhebbers was begaan? Het leger? Neen, de aanvoerder van het inlandsche korps onder burgerlijk bestuur, Toekoe Djohan; die moest bij Lamkrak de spits afbijten, en niet met, maar zonder voorafgaande tuchtiging door de artillerie, zooals vroeger de gewone wijze van optreden was.

Is na dit alles Toekoe Oemar's afval geheel onverklaarbaar? Is die niet veel meer een logisch gevolg van de feiten, waaraan wij gedeeltelijk niets konden doen, die voor een ander deel hadden kunnen worden vermeden?

Spr. kon in Toekoe Oemar dan ook niet zien den aartsverrader, die, handelende volgens een vooraf beraamd plan, de eerste de beste gelegenheid heeft gezocht om zich tegen ons te keeren. Neen, daarvoor had hij gedurende den Lombok-strijd beter gelegenheid kunnen kiezen, en als hij met ons naar Lamkrak was uitgetrokken, had hij méer gevaar voor ons kunnen opleveren.

Waar nu de Minister, blijkens zijne Memorie van Antwoord, van meening blijft, dat „alles bijeengenomen, de oorzaak van Toekoe Oemar's handelwijze alleen moet worden gezocht in zijn opzien tegen den tocht naar Lamkrak", meende spr. de vraag te moeten stellen: Wie is verantwoordelijk voor de aanleiding tot dien tocht?

Wat den tegenwoordigen toestand betreft, deze is het onvermijdelijk gevolg van hetgeen is geschied sedert den afval van Toekoe Oemar. Wat hem en andere hoofden tot dien afval moge hebben bewogen, een feit is het, dat zij destijds tegenover ons stonden, ruim voorzien van geweren, kruit en lood. Dit feit bracht mede, dat zij moesten worden gestraft en vervolgd, dat hunne macht moest worden vernietigd, wilden wij in Atjeh blijven. Op dat oogenblik moesten alle overige beweegredenen zwichten, wij stonden voor een fait accompli, wie of wat daartoe ook de aanleiding moge zijn geweest. De politiek moest zwijgen, de wapenen moesten spreken. Evenals vroeger tijdens de Lombok-expeditie is ook nu, toen de nood aan den man kwam, gebleken dat men te Buitenzorg in moeilijke omstandigheden wist te zorgen.

De eene versterking volgde op de andere, en weldra werd met ware doodsverachting de strijd aanvaard en gestreden, met het gevolg dat van de Kroeng Raba-baai

in het westen tot aan het gebergte beoosten de XXVI Moekims; van Oleh-leh tot aan de uiterste zuidelijke punt van de Atjeh-vallei onze troepen hunne tegenstanders overal hebben verslagen, dat ze verder zijn getrokken dan onder generaal Van der Heyden en dat de rust overal is hersteld.

Voor die daad bracht spr. een woord aan allen die er toe hebben medegewerkt: van den opperbevelhebber van land- en zeemacht bewesten de Kaap de Goede Hoop tot den minsten inlandschen of Europeeschen fuselier.

In de XXV Moekims, van den Kraton tot aan Kroeng Raba, in het gebied dus waar de hoofdzetel van Toekoe Oemar was gevestigd en waar het hevigst is gevochten, heerscht thans volmaakte rust, dank zij de genomen maatregelen en de aanwezigheid van het bivak te Loknga, waardoor het mogelijk wordt op korten afstand te ageeren, telkens wanneer het noodig is of daartoe de minste aanleiding bestaat. Dit geschiedt nu en de bevolking is teruggekeerd en aan het werk. Maar — zal het zoo blijven? Daaraan wordt getwijfeld, zoo binnen als buiten Atjeh, door vriend en vijand. En dat kan geen verwondering baren, als men bedenkt, hoe dikwerf men in de Atjeh-politiek al over stag is gegaan. Spr. stelde daarom de vraag: Of er omtrent het heden en de toekomst bij de Regeering eene vaste overtuiging bestaat?

In zijne Memorie van Antwoord heeft de Minister verklaard, denzelfden weg te willen opgaan als de Indische Regeering. Hij verwacht „resultaten van blijvenden aard, wanneer de staat van zaken, die thans uit den drang der omstandigheden geboren is, een voldoenden tijd kan worden gehandhaafd", dat is dus duidelijk: handhaving van de linie en de bivakken. Dat is de tegenwoordige toestand. Nu gaat de Minister verder en zegt: „dat daarvoor noodig zal zijn handhaving van het bestaande overcompleet van het leger (bedragende een 4000 man). De

daaraan verbonden uitgaven, die feitelijk nu ook reeds worden betaald, zullen evenmin als de uitgaven voor de behoorlijke verpleging der troepen, welke de beheerschende punten bezet houden (de bivaks), onze kracht te boven gaan".

Uitstekend! Doch nu volgt er iets wat daarop slecht slaat. De Minister vervolgt:

„Intusschen is het den ondergeteekende noodig voorgekomen over de bestendiging der hooger omschreven gedragslijn nog met den Gouverneur-Generaal in overleg te treden, zoodat hij er zich toe bepaalt op de beide hoofdstukken der begrooting eene som van ƒ 300.000 meer aan te vragen, ten einde in 1897 tot aanvulling van het leger 600 man meer te kunnen uitzenden dan waarop, in overeenstemming met de destijds uit Indië ontvangen eischen tot troepenuitzending, die gebaseerd waren op een geleidelijk insmelten van het overcompleet, oorsponkelijk gerekend werd."

Dit was den heer Cremer niet recht duidelijk. Eerst heet het eene bestendiging gedurende een niet vooraf bepaalden tijd, dan gedurende een voldoenden tijd, en nu gaat de Minister nog eens over die bestendiging met den Gouverneur-Generaal in overleg treden en bepaalt hij er zich toe om ƒ 300.000 méer aan te vragen!

Hieruit maakte spr. op, dat de Indische Regeering meer heeft aangevraagd. Zoo ja, dan wenschte hij te weten hoe hoog de aanvraag is geweest en waarom de Minister de gansche som niet ineens heeft aangevraagd.

Nu toch is de tijd gekomen om klaren wijn te schenken. De Kamer moet weten, welken weg wij financieel opgaan. Wanneer de Minister ruiterlijk vraagt wat noodig is volgens de inzichten van de Indische Regeering, dan zal, meende spreker, de Kamer niet licht de verantwoordelijkheid op zich nemen, deze aanvrage te weigeren. Ook al mocht er voor het krachtig voortgaan op den nu ingeslagen weg meer noodig zijn dan uit de

gewone middelen van de eerste jaren kan worden gevonden, spr. zou er niet tegen opzien, daarvoor desnoods te leenen.

„Maar wil men dit niet, dan wil ik wel zeggen, dat, hoe groot voorstander ik ook ben van het aanleggen van openbare werken in Indië, ik liever op elk ander punt zou willen bezuinigd zien dan op het punt van den Atjeh-oorlog. Irrigatiewerken en spoorwegaanleg kunnen desnoods worden uitgesteld; niet het beëindigen van den Atjeh-oorlog. Vóor alles moeten wij er naar streven dezen kanker te verwijderen, ook in het belang van onze financiën". Daarom ligt het op den weg van den Minister om met een flink voorstel te komen, in plaats van te correspondeeren over het bestendigen der bestendiging: daarom moet hij niet komen met eene aanvraag van *f* 300.000, wanneer misschien *f* 3000.000 noodig is.

Ten slotte drong de heer Cremer aan op eene behoorlijke bivakkeering van de manschappen buiten de linie. Ook op de kust van Atjeh zal de terugslag van een krachtig bewind op Groot-Atjeh worden gevoeld. En niet alleen voor de kust zal van onze houding in Groot-Atjeh veel afhangen, maar voor geheel Nederlandsch-Indië!

De tweede spreker die den toestand in Atjeh behandelde, was de heer Pijnacker Hordijk, over wiens voorafgaande financieele beschouwingen wij straks het een en ander zullen mededeelen.

Deze afgevaardigde was van meening, dat wij thans beter af zouden zijn, als wij ons ten aanzien van Groot-Atjeh hadden bepaald tot hetgeen wij in de kuststaten hebben gedaan, gesteund door eene effectieve blokkade of eene behoorlijke scheepvaartregeling. Hij kon zich niet vereenigen met het gunstig oordeel van den heer Cremer over het thans gevolgde stelsel, dat ten doel heeft om het door ons veroverde gedeelte van Groot-Atjeh, ter grootte van ongeveer 10 geographische mijlen, door wapengeweld in bedwang te houden. Spr. betoogde,

dat de drie voor dat doel aangewezen versterkte bivaks voor de bereiking daarvan niet voldoende zijn. De hoofdzaak evenwel voor hem was de vraag: of het thans gevolgde stelsel wel iets heeft te maken met de pacificatie van geheel Atjeh, — eene vraag, welke hij meende ontkennend te moeten beantwoorden. „Wanneer ik toch in aanmerking neem — zeide spreker — dat Groot-Atjeh, met inbegrip van het voor onze troepen niet begaanbaar bergterrein, nog niet het $^1/_{30}$ deel omvat van het gouvernement Atjeh en onderhoorigheden; dat de invloed van de aan ons gezag onderworpen hoofden in Groot-Atjeh op dit oogenblik zoo al van eenige, dan toch van zeer geringe beteekenis is in de kuststaten; dat de ons zoo vijandige bevolking van de federatie Pedir en Gighen $2^1/_2$ maal grooter wordt geschat dan die van Groot-Atjeh, dan begrijp ik niet hoe de heer Cremer kan verwachten, dat ons krachtiger optreden in Groot-Atjeh een zóo gunstigen terugslag zal hebben in de kuststaten, dat er geen sprake meer behoeft te zijn van de verdere verovering van het overige deel van Atjeh. Die bewering is dan ook mijns inziens geheel uit de lucht gegrepen en wordt door niets gestaafd; ook niet door de geschiedenis aan den Atjeh-oorlog."

„Ik voorzie — ging spreker voort — dat het thans gevolgde stelsel niet alleen zal leiden tot vermeerdering van het aantal bivaks, maar ook tot eene poging om denzelfden toestand te verkrijgen in de federatie Pedir en Gighen. Als wij na bloedigen strijd Groot-Atjeh hebben veroverd, mogen wij ons toch wel bedenken, dat voor eene ernstige poging om die federatie in onderwerping te brengen en te houden, zooals men dit gedaan heeft of tracht te doen in Groot-Atjeh, eene troepenmacht noodig zal zijn minstens even groot en waarschijnlijk veel grooter dan die welke thans in Groot-Atjeh aanwezig is en daar, om te behouden wat verkregen is, ook moet blijven."

De heer Pijnacker Hordijk betoogde verder, dat het thans gevolgde stelsel zeer duur is; hij vreesde zelfs, dat het bij consequente toepassing onze financieele krachten zal te boven gaan.

Wat de oorzaken van Toekoe Oemar's afval betreft, was hij het in hoofdzaak eens met de opvatting van den heer Cremer. Die afval is een logisch gevolg van de feiten, welke gedeeltelijk niet, gedeeltelijk wèl hadden kunnen worden vermeden. Ook hij drong bij den Minister aan op eene volledige opheldering daaromtrent. Tot laatstbedoelde feiten rekende spr. de zending van generaal Vetter naar Atjeh. Het was toch algemeen bekend, dat generaal Vetter steeds heeft behoord tot de partij, welke het aannemen van Toekoe Oemar's onderwerping en het aanvaarden van zijne hulp sterk heeft veroordeeld. Geheel afgezien van wat hij daar heeft gedaan, moet generaal Vetter's verschijning in Groot-Atjeh, in het najaar van 1895, dan ook een hoogst nadeeligen invloed hebben gehad. Spr. vroeg, wie die zending heeft gelast, wie de verantwoordelijkheid draagt van die z. i. politieke fout.

De heer Van Gennep vereenigde zich in hoofdzaak met het door den heer Cremer gegeven advies in zake Atjeh, omdat het zich aansluit aan de plannen der Regeering. Ook omtrent de redenen van Toekoe Oemar's afval was hij het eens met de diagnose, door den Amsterdamschen afgevaardigde opgemaakt.

De katholieke afgevaardigde de luitenant-kolonel Van Vlijmen meende, dat wij thans gedeeltelijk op den goeden weg zijn om het groote doel: den vrede te bereiken. Eindelijk wordt het ware beginsel toegepast: „Zoek den vijand op; vervolg hem zoo lang en zoo fel mogelijk, opdat hij zich niet herstelle van de hem toebrachte slagen!"

Opdat hij zich niet herstelle. Wat is er te doen om dit doel te bereiken?

Volgens het plan der regeering houdt alles op met het voor geruimen tijd vestigen van de drie mobiele colonnes, welker bivaks natuurlijk zullen moeten worden versterkt. Maar volgens spreker's zienswijze moet er méer geschieden.

Wij moeten den vijand zijne hulpbronnen ontnemen; wij moeten hem dwingen de wapenen neder te leggen; wij moeten voorkomen, dat hij, na eenige maanden rust, weder frisch en sterk, voorzien van wapenen, munitie en proviand uit zijne schier ondoordringbare wouden te voorschijn treedt om onze bivaks te bestoken en te belegeren. En hoe zullen wij dit beletten? De lessen der historie wijzen ons hier den weg, meende spreker. Wij moeten evenveel kracht ontwikkelen ter zee als te land. Wij moeten de kusten volkomen beheerschen. Wij moeten in- en uitvoer in onze macht hebben en de belastingen van de kuststaten, tegen billijke schadeloosstelling van de vorsten dier Staten, overnemen.

De geschiedenis van dezen noodlottigen krijg heeft opnieuw bewezen, dat de fundamenteele regelen van de oorlogvoering niet straffeloos worden verwaarloosd. Wij hebben meermalen den vijand verslagen, maar eigenlijk nooit overwonnen. Waarom niet? Omdat wij den geslagen vijand steeds in de gelegenheid stelden adem te scheppen en zich te herstellen en nieuwe krijgsmiddelen te verzamelen. Onze krijgsoversten hebben meermalen deze zonde tegen de grondregelen der krijgskunst aangewezen, maar te vergeefs.

Generaal Van der Heyden heeft, tot bevestiging van zijne veroveringen, eene scherpe contrôle op de kuststaten verlangd, maar de machthebbers weigerden.

Generaal Van Teyn heeft met aandrang verzocht de kusten te doen beheerschen, ten einde den vijand zijne bronnen van verzet te ontnemen, edoch de machthebbers wilden het niet.

De blokkade, de scheepvaartregeling, zij zijn altijd

zonder effect gebleven, omdat halfheid, weifelzucht onze machthebbers bezielden.

Telkenmale als op de kusten hier of daar krachtig en consequent werd gehandeld — spr. herinnerde aan de periode waarin de schout-bij-nacht Boogaart gezag voerde, en ook aan de perioden onder Van der Heyden en Van Teyn — telkenmale als wij den vijand in zijn Achilles-pees, het geld, hebben aangetast, heeft hij voor ons gebukt en het hoofd in den schoot gelegd.

De Atjeher zal alleen dàn buigen als hij in zijn eigenbelang — in zijn geldbuidel — wordt getroffen. Hoe komen wij tot dit doel? Door de militaire bezettingen van de plaatsen, die uitsluitend voor in- en uitvoer worden aangewezen, te bevestigen.

Die posten zijn thans, van Oost naar West, Telok Semaweh, Segli, Poeloe Bras, Poeloe Raja en Melaboeh. Op die plaatsen, tevens voor in- en uitvoer aangewezen, dienen oorlogsschepen of schepen van de gouvernementsmarine te zijn gestationneerd. Tot bewaking en contrôle op de kusten, tot het beletten van smokkelhandel moeten die stationsschepen elk over minstens éen recherchevaartuig beschikken.

Deze vaartuigen moeten klein zijn, sneller loopen dan de inlandsche prauwen, en steenkolen gebruiken die weinig rook maken. Die vaartuigen moeten steeds in actie zijn, zeer zelden stilliggen.

De Minister wil wel dergelijke vaartuigen aanschaffen, maar hij stelt uit ad Kalendas graecas.

Ten einde eene stemming van de Kamer uit te lokken, stelde de heer van Vlijmen de volgende motie voor:

„De Kamer,

oordeelende, dat tot de duurzame en volkomen onderwerping van Atjeh noodzakelijk is niet alleen het handhaven van eene rationeele militaire stelling in de Atjeh-vallei, maar ook het volko-

men beheerschen van de kusten door de zee- en landmacht, en het in handen nemen van alle belastingen der kuststaten, tegen billijke schadeloosstelling aan de vorsten,

gaat over tot de orde van den dag."

Al aanstonds vond deze motie bestrijding bij den welsprekenden afgevaardigde van Sliedrecht, den heer dr. Kuyper, die zeer terecht betwijfelde of eene Kamer, samengesteld gelijk onze Tweede Kamer, die als zoodanig geen militair karakter bezit, in staat is uitspraak te doen over de strategische methode, welke de heer Van Vlijmen in zijne motie heeft aangegeven. In elk geval zou men, om over deze quaestie met oordeel des onderscheids te kunnen stemmen, nog heel andere gegevens moeten bezitten dan op het oogenblik ter beschikking van de Kamer zijn.

Ook de heer Goeman Borgesius liet zich ongunstig uit over het zeer concreet advies van den heer Van Vlijmen. „Zeer stellig — zeide spr. — zal ik mijne stem tegen die motie uitbrengen om deze twee redenen: vooreerst omdat ik mij bijna niet de mogelijkheid kan denken, dat de meerderheid dezer Kamer alleen naar aanleiding van enkele beschouwingen van den heer Van Vlijmen — aan wiens prestige ik overigens in de verste verte niet te kort wil doen — den Minister een geheel ander stelsel zou willen opdringen, om het in Indië te doen uitvoeren, en nog wel een stelsel, nog meer in strijd met 's Ministers eigen denkbeelden dan het stelsel nu reeds gedeeltelijk in de stukken door hem aanvaard. In de tweede plaats zal ik tegen die motie stemmen, omdat, ofschoon financieele overwegingen bij zulke groote belangen als hier op het spel staan, niet in de eerste plaats mogen wegen, wij ons toch nog wel eens mogen bedenken, voordat wij maar zoo terloops eene motie gaan aannemen, die, indien zij werkelijk werd uitgevoerd, ons geen 3 of

4 millioen, maar zeer stellig 10 millioen 's jaars zou kosten. Immers, in de motie staat te lezen, dat er tal van maatregelen moeten worden genomen tot volledige onderwerping van Atjeh, een land dat 960 geogr. mijlen groot is, terwijl het nu door ons bezette gebied nog geen 15 geogr. mijlen beslaat Vooreerst zal ik hierover niets meer zeggen."

Sprekende over Toekoe Oemar, gaf dezelfde afgevaardigde als zijne meening te kennen, dat tot de redenen van diens afval hoogstwaarschijnlijk moet worden gerekend het bekende en veel besproken bezoek van den leger-commandant aan Atjeh, waarover de dagbladen zeer gedetailleerde mededeelingen, blijkbaar van een ooggetuige afkomstig, hebben gedaan. Is deze vooronderstelling inderdaad juist, dan moet het als een wreed toeval worden beschouwd, dat juist dezelfde persoon, die door zijne houding er toe heeft bijgedragen om het stelsel onder den generaal Deykerhoff te doen ineenzakken, ook juist de man moest zijn om naar Atjeh te gaan en aan dien generaal een brief van ontslag uit te reiken.

Wij hebben getracht in bovenstaande regelen kortelijk samen te vatten hetgeen bij de algemeene beraadslagingen in de Kamer over Atjeh is gezegd. Natuurlijk hebben wij, met het oog op ons bestek, slechts die punten aangestipt, welke ons toeschenen de meest saillante te zijn. Thans laten wij hier het voornaamste volgen uit het antwoord van den Minister, den heer Bergsma, die ook bij deze gelegenheid de hem kenmerkende onverstoorbare leukheid aan den dag legde, doch evenzeer opnieuw blijk gaf van zijne bewonderenswaardige zaakkennis.

Allereerst de quaestie van Toekoe Oemar's afval. De Minister gaf wijselijk te kennen, dat hij niet van plan was op de daaromtrent gehouden beschouwingen of liever: geopperde gissingen in te gaan. „Ik heb wat ik uit de

stukken heb kunnen distilleeren in het Koloniaal Verslag en ten slotte in mijne Memorie van Antwoord nedergelegd, en of men nu al zegt, wanneer de heer Kroesen niet weggegaan was zou de afval niet hebben plaats gehad of iets anders, men weet het niet en zal het waarschijnlijk nooit te weten komen, want ik geloof dat Toekoe Oemar zélf het niet weet. Dìt weet ik wel, dat van degenen die den afval betreuren, Toekoe Oemar degeen is die hem het ergst betreurt."

Wat betreft het patrouilleeren buiten de stelling, waarin de heer Cremer een bewijs had gezien, dat men de gebeurtenissen, die in de laatste dagen van Maart in Atjeh hebben plaats gehad, min of meer in de hand zou hebben gewerkt, — dit was geenszins een nieuwe maatregel. Bij zijn bezoek aan Atjeh, ingevolge opdracht van den Gouverneur-Generaal, bevond de legercommandant, dat in den laatsten tijd weinig werd gepatrouilleerd, niet juist in de XXII, maar ook in de V en VI Moekims, en hij heeft toen, volkomen binnen de grenzen van zijne bevoegdheid, den militairen bevelhebber in Atjeh in overweging gegeven aan het patrouilleeren wat geregelder de hand te houden. Van de troepen moest meer gebruik worden gemaakt om de noodige kennis te verkrijgen van hetgeen in de omgeving der posten voorviel.

Uit de volgende aanhaling uit het inspectierapport van den legercommandant blijkt duidelijk de bedoeling van dezen maatregel:

„Deze weg (namelijk het patrouilleeren) moet niet onmiddellijk op ruwe wijze worden ingeslagen; niet plotseling moeten zich als het ware dagelijks militaire patrouilles overal vertoonen, maar wel moet de bevolking langzamerhand aan het zien van troepen, aan dit machtsvertoon onzerzijds gewend worden, opdat wij niet langer op gezag behoeven aan te nemen, dat er rust en veiligheid heerscht, maar dit inderdaad weten."

Dit verklaart ook den verkenningstocht van den kapitein

der inf. Van Blokland, den commandant van onzen toenmaligen post te Anak Galoeng, in het begin van Maart. Deze had van zijn linie-commandant last gekregen om in den loop zijner detacheering, den een of anderen dag, wanneer hij dat het geschiktst oordeelde, eene verkenning te maken langs de kampongranden van Anak-Baté en Gliëng, en wel omdat in den laatsten tijd onze transporten nog al eens uit die kampongs waren beschoten. Het was de linie-commandant die, geheel overeenkomstig zijne bevoegdheid, dien last aan den post-commandant gaf.

Of de gouverneur van Atjeh speciaal ten opzichte van die patrouille gekend was? Neen; het ondernemen van elke patrouille op zich zelf is geene zaak waarin de gouverneur van Atjeh moet worden gekend.

De heer Cremer had ook de vraag gesteld: wie is verantwoordelijk voor de aanleiding tot den tocht naar Lamkrak?

Uit een rapport van den gouverneur van Atjeh en onderhoorigheden blijkt, dat de gouverneur, nadat de patrouille-Blokland in een hevig gevecht was geweest en zware verliezen had geleden, het noodig achtte spoediger dan oorspronkelijk in zijne bedoeling lag uitvoering te geven aan een „reeds lang door hem gekoesterd plan" om op te rukken tegen Lamkrak en tegen al de verschillende benden die zich daar ophielden, en om de schuilhoeken die zich daar bevonden te onderzoeken.

Het rapport van den gouverneur aan den legercommandant, waarop de Minister doelde, bevatte tevens de mededeeling, dat hij last had gegeven die groote operatie tegen Lamkrak den 28sten of 29sten Maart te doen plaats hebben; daarbij moest niet Toekoe Oemar alleen de spits afbijten, maar de actie zou gezamenlijk plaats hebben. Toekoe Oemar zou met zijne troepen van de zijde van Biloel en onze troepen zouden van de zijde van Anak Galoeng ageeren.

Agressief optreden om ons gebied uit te breiden was niet de bedoeling bij den tocht naar Lamkrak, want het behoorde, althans in naam, tot ons gebied.

Tot zoover het verleden. Of er omtrent het heden en de toekomst eene vaste overtuiging bestaat?

In de Memorie van Antwoord is de actueele toestand duidelijk uiteengezet De Atjehsche bevolking is door het gebeurde, door de operatiën, geheel onder den indruk van onze overmacht. Nooit heeft in Atjeh zoo sterk als thans de overtuiging bestaan, dat wij de baas zijn. Die overtuiging moet worden gehandhaafd; de voordeelen, door onze operatiën verkregen, moeten worden geconsolideerd.

Men heeft ondervonden, dat het voortdurend blijven binnen de geconcentreerde linie, zonder de omstreken te beheerschen, ons geen enkelen stap verder heeft gebracht.

De omstandigheden hebben er ons toe gebracht dus versterkte bivaks te leggen in de XXV Moekims te Loknga, in de XXVI Moekims op den Blanq Bintang (bij Tjot Mantjang) en in de XXII Moekims te Simahami. Elk dier kampementen is bezet met een bataljon. Van daaruit worden telkens excursiën gemaakt om den omtrek te doorzoeken en te zorgen dat zich nergens vijanden nestelen of versterkingen worden opgericht.

Sedert wij onze positie aldus hebben ingericht, heerscht er vrijwel rust. Die rust is nu nog wel niet absoluut, in dien zin dat er voor de militairen niets meer te doen zou zijn. Integendeel, telkens moet weder worden uitgerukt om de vijandelijke benden, die zich hier en daar vertoonen, na te zitten, uit elkander te slaan en te vernielen. De vijand wordt geen oogenblik met rust gelaten. Waar hij zich vertoont treden wij dadelijk op, vervolgen hem zoo mogelijk het gebergte in en geven hem zoo min mogelijk de gelegenheid om zich te herstellen. Deze wijze van optreden is, naar het den Minister voorkwam, juist wat door den heer Van Vlijmen als het eenige mogelijke

stelsel is aanbevolen, en in algemeenen zin ook is goedgekeurd en aanbevolen door den heer Cremer, met wiens zienswijze zich verschillende sprekers, o. a. de heeren Van Gennep en Borgesius, hebben vereenigd.

Op de vraag, door den heer Cremer gesteld, of dat stelsel wel dat van de Regeering, van dezen minister van Koloniën, is, antwoordde Z. Exc. met een volmondig ja.

De opheldering van den Minister betreffende de aangevraagde verhooging van *f* 300.000, was zeer eenvoudig. Toen de Minister de begrooting vaststelde, had hij in zekeren zin reeds gerekend op de uitgaven die voor de nieuwe positie op Atjeh noodig zullen wezen. Zoo is de post onder Hoofdstuk II der Uitgaven ad één millioen gulden, voor uitbreiding van de legerformatie, bestemd om het overcompleet dat wij op het oogenblik hebben, in stand te houden [1]). Toen nu de Minister de voorstellen uit Indië kreeg, bleek hem, dat hij kon volstaan met eene verhooging van *f* 300.000 voor de werving h. t. l.

Ten opzichte van hetgeen thans in Atjeh wordt gedaan bestaat tusschen het Indisch Gouvernement en de Regeering volstrekt geen verschil van gevoelen, verklaarde Z. Exc. Alleen waren er enkele punten, die aanleiding gaven tot nader overleg met den Gouverneur-Generaal. Zoo heeft de Minister bezwaar gemaakt tegen het voorstel om de drie vooruitgeschoven kampementen reeds dadelijk door spoorbanen met de geconcentreerde stelling te verbinden [2]). Nu wij pas onzen invloed hebben uitgebreid, en ons vrij rustig gevoelen, achtte de Minister het beter, eerst af te wachten totdat de toestanden meer geconsolideerd zijn, voordat wij overgaan tot den aanleg van trambanen en daarmede gepaard gaande kunstwerken.

---

[1]) Er zijn op het oogenblik boven de formatie tijdelijk in dienst vier bataljons, d. w. z.: twee reserve-bataljons en twee recruten-bataljons.

[2]) Daarvoor zou noodig zijn, tegen eene raming van pl. m. f 26.000 p. K. M., een bedrag van pl. m. f 677.000.

Een ander punt waaromtrent nog overleg wordt gepleegd met den Gouverneur-Generaal, betreft de uitbreiding van het korps maréchaussée, een maatregel waarvan de wenschelijkheid door den Minister werd aangetoond.

Aan den Gouverneur-Generaal heeft de Minister geschreven, dat hij er prijs op stelde al dadelijk te doen uitkomen, dat hij mèt hem in de gegeven omstandigheden van gevoelen was, dat de vrucht der jongste krijgsverrichtingen moet worden gezocht in het behoud van het prestige, dat die operatiën aan onze wapenen hebben verleend; dat hij zich dan ook geheel vereenigt met het denkbeeld om vooreerst tot behoud van het verkregene op den thans ingeslagen weg voort te gaan en de tijdelijke maatregelen te nemen welke onvermijdelijk zijn om de drie sagi's te blijven beheerschen; en dat hij vertrouwde dat de vooruitgeschoven legerplaatsen overeenkomstig de bedoeling van den legercommandant een zeer tijdelijk karakter zullen dragen, zoodat zij gemakkelijk te verplaatsen en wij niet aan de eens gekozen punten gebonden zijn, indien later mocht blijken, dat het wellicht beter ware, dat die kampementen op eene andere plaats worden gevestigd.

Dat het plan bestaat om die kampementen van tijdelijken aard te doen zijn, blijkt trouwens ook uit de som die daarvoor is uitgetrokken, namelijk *f* 44.000.

De Minister hoopte met hetgeen hij thans had medegedeeld, voldaan te hebben aan den wensch van den heer Cremer om zich vooral duidelijk uit te spreken. „Immers, duidelijker te spreken dan ik thans heb gedaan — werkelijk het zou zeer moeilijk zijn", verklaarde Z. Exc.

Naar aanleiding van de door den heer Pijnacker Hordijk gemaakte opmerkingen verklaarde de Minister nog, dat het niet de bedoeling is om eene afwachtende houding aan te nemen; het is de bedoeling om, van de bivaks uit, telkens den vijand te verontrusten, te zorgen dat hij de goedgezinden niet kan terroriseeren, om zoodoende langzamerhand het onder ons rechtstreeksch bestuur ge-

brachte gebied van de drie sagi's volkomen te beheerschen.

Van de zending van generaal Vetter naar Atjeh aanvaardde de Minister onvoorwaardelijk de verantwoordelijkheid. En wat betreft de bewering, dat het bezoek van den generaal en diens wijze van optreden de aanleiding zouden geweest zijn van Toekoe Oemars's afval, — bepaald onwaar is het, dat Toekoe Oemar zich onaangenaam gestemd zou hebben gevoeld over het optreden van den generaal. Bij zijn bezoek aan verschillende hoofden heeft de legercommandant ook die beleefdheid aan Toekoe Oemar bewezen, en toen de generaal na afloop van zijne inspectie van Oleh-leh naar Batavia vertrok, bevond zich onder de hoofden die aan de landingsplaats waren bijeengekomen om afscheid van hem te nemen, Toekoe Oemar, die voor deze gelegenheid een prachtsabel had medegebracht als geschenk aan den generaal. Deze heeft de sabel gracieuzelijk aangenomen, ofschoon hij het minder aangenaam vond dit te moeten doen.

Ten aanzien van hetgeen de heer Van Vlijmen had aangevoerd, verklaarde de Minister het met diens systeem omtrent de landmacht volkomen eens te zijn. In het opzoeken, vervolgen en uit elkander slaan van den vijand moet ook voor de toekomst onze kracht gelegen zijn.

De afgevaardigde van Vechel had ook gezegd, dat men de kust moet beheerschen, maar de Minister meende dat dit reeds het geval is. Op het oogenblik zijn alle kuststaten van geheel Atjeh onderworpen en zijn contracten met deze Staten gesloten. Door middel van de scheepvaartregeling beheerschen wij de kust geheel en al. In verband met de scheepvaartregeling zijn opengesteld de havens van Edi, Telok Semaweh, Oleh-leh, de Sebangbaai op Poeloe Weh, Poeloe Raja en Melaboeh [3]).

[3]) Dat de scheepvaartregeling gunstig werkt, daarvan is het bewijs geleverd, want van de moeilijkheden die zich in Groot-Atjeh voordeden, is immers in de kuststaatjes hoegenaamd geen terugslag gevoeld.

Verder worden de rechten op de Oostkust en ook reeds hier en daar op de Noordkust door onze eigen ambtenaren geïnd, die zoodoende de middelen in de hand hebben om de hoofden die nu en dan in gebreke mochten blijven aan hunne verplichtingen te voldoen, door het opleggen van boete te dwingen zich naar onze inzichten te schikken. Wij hebben dit dan ook verscheidene malen toegepast.

Merkwaardig was het antwoord van den Minister op de rede van den heer Kuyper, die beweerd had, dat men ten aanzien van Atjeh zou kunnen zeggen, dat er steeds is geweest een stelsel van stelselloosheid. „De stelsels die in Atjeh zijn toegepast", verklaarde Z. Exc., „zijn alle als het ware het gevolg geweest van den loop der omstandigheden, zoo ook het tegenwoordig stelsel, dat nu nog tijdelijk is en later, naar mijne vaste overtuiging, definitief kan worden aangenomen. Evenals dat stelsel door de omstandigheden geboren is, is dit ook het geval geweest met de vroegere stelsels.

„Wij hebben eerst gehad het stelsel-Van Swieten, dat van de pacificatie, toen wij den Kraton hadden genomen en het volk van Atjeh onderworpen meenden te hebben.

„Ik zal niet alles herinneren wat daarop gevolgd is, maar alleen wensch ik op te merken dat, nadat men in 1884, gedwongen door den drang der omstandigheden, is overgegaan tot de concentratie, men ook in 1893, onder generaal Deykerhoff, weder door den drang der omstandigheden begonnen is, meer aanraking te zoeken buiten de geconcentreerde linie.

„Door den drang der omstandigheden, niet uitsluitend omdat wij eenvoudig met de geconcentreerde linie niet vooruit kwamen, maar voornamelijk omdat zich in de stemming der bevolking ten aanzien van de oelama-benden, eene voor ons gunstige wending scheen te vertoonen.

„Stelselloosheid is dus, naar ik meen, in de Atjehsche

politiek niet voorgekomen, wel verandering van stelsel. Men heeft wel eens van stelsel moeten veranderen, niet echter omdat men dat wilde, maar omdat de omstandigheden er ons vanzelf toe brachten"

Op de vraag, door den heer Kuyper gesteld: hoe zal in de toekomst het bestuur zijn, civiel of militair, de man met den rok of de man met de sabel? — antwoordde de Minister zoo categorisch mogelijk:

„Ik behoef nauwelijks te zeggen, dat wij, na de ondervinding dienaangaande door ons opgedaan, er in de eerste jaren niet aan zullen denken om het civiel en militair bestuur te splitsen. Voorloopig — ik durf gerust zeggen in de eerste jaren — blijft het militair en civiel bestuur in één hand. Voor het civiel bestuur is de tijd nog niet gekomen. Daaraan kan eerst gedacht worden, wanneer men kan zeggen: de strijd in Atjeh is geëindigd; er wordt niet meer gevochten; er heerscht volmaakte rust."

Uit het verdere antwoord van den heer Bergsma op de beschouwingen in zake Atjeh willen wij nog deze verklaring aanstippen:

„Dat Nederland zal moeten bijdragen in de kosten om den Atjeh-oorlog te beëindigen, ik geloof niet dat dit spoedig noodig zal zijn. Hoe de financieele toestand moge worden, wij zijn altijd krachtig genoeg om te voldoen aan datgene, wat noodig is tot handhaving van de Nederlandsche souvereiniteit."

De krachtige, belangrijke rede van den Minister maakte, althans voor zoover Atjeh betreft, algemeen een zéér gunstigen indruk. De heer Cremer zeide o. a. in zijne dupliek: „Ik ben van oordeel dat de Minister ons thans volkomen klaren wijn heeft geschonken...." En verder: „Ik constateer met groot genoegen, dat de weg die in Indië zal worden bewandeld alzoo met duidelijkheid is aangegeven en afgebakend."

De heer Rutgers van Rozenburg constateerde met

de hem eigene scherpte, dat ten slotte allen het eens bleken te zijn over de thans in Atjeh gevolgde politiek, ook voor de toekomst.

„Het kan verkeeren!" riep hij uit. „Sedert 1873 stond ik hier zoo goed als alleen in de aanprijzing van een energiek optreden in Atjeh, in de verdediging van de methode-Van der Heyden en in het geeselen van de halfheid, wispelturigheid en onwaarheid of vredefictiën van het, behoudens kortstondige uitzonderingen, daar gevoerd beleid. Twee maanden geleden gingen hier nog verscheidene stemmen op ter verheerlijking van de politiek, in den zomer van 1874 reeds in Atjeh ingewijd, aan welke grootendeels het sedert verkwiste geld en sedert vruchteloos vergoten bloed te wijten zijn.

„En thans? Thans hebben wij eene Regeering hier en eene Regeering ginds en eene volksvertegenwoordiging, althans een Tweede Kamer hier, die het volmaakt eens zijn, dat men een geheel anderen weg moet inslaan, of den pas gekozen nieuwen weg moet blijven volgen."

Met snijdend sarcasme bracht daarop de heer Rutgers in herinnering, dat dr. Kuyper, die in zijne treffende peroratie gesproken had van de offervaardigheid van het Nederlandsche volk voor zijn koloniaal bezit en van het allengs ontwaken van het heilig besef onzer roeping ook tegenover Atjeh — 22 jaren geleden (in 1874) van dezelfde plaats den Atjeh-oorlog met de scherpste woorden had afgekeurd, hem onrechtvaardig had genoemd, in die mate, dat naar zijn beweren de cholera, welke destijds onze troepen en de bemanning onzer vloot teisterde en decimeerde, eene verdiende straf, althans eene straf des hemels voor dat onrecht was...

Gerustgesteld door het antwoord van den Minister en waarschijnlijk inziende, dat zij hoegenaamd geen kans had, door de Kamer te worden aangenomen, trok de heer Van Vlijmen zijne motie in.

***

Zooals reeds in den aanhef van dit overzicht werd opgemerkt, heeft de Tweede Kamer, uit den aard der zaak, bij de behandeling der Indische begrooting hare bijzondere aandacht gewijd aan het Atjeh-vraagstuk. Te dien opzichte is het koloniaal debat ditmaal buitengewoon belangrijk geweest, en wij hebben daarom gemeend goed te doen, er zooveel ruimte aan af te staan als ons kort bestek slechts toeliet. Daardoor echter rest ons voor de overige quaesties welke behandeld zijn, slechts eene zeer beperkte ruimte en moeten wij ons bepalen tot het beknopt memoreeren van de voornaamste punten. Trouwens, uit een practisch oogpunt beschouwd, had het verder debat bitter weinig te beteekenen. Wij zijn het geheel eens met den heer Cremer, die in den aanvang zijner eerste rede er aan herinnerde, dat het de laatste maal is, dat deze Kamer staat tegenover dezen minister van Koloniën, waar het geldt de behandeling eener begrooting, en dat het daarom volkomen overbodig moest worden geacht, om nu over allerlei onderwerpen in wijdloopige beschouwingen te treden. Het was eenvoudig tijdverspilling. Bovendien was hetgeen b.v. over het financieel beleid van den Minister is gezegd eene herhaling van hetgeen reeds bij de vaststelling der vorige begrooting in den breede was betoogd. Naar men weet, concentreerden zich toen de debatten hoofdzakelijk op de financieele politiek van mr. Bergsma, in verband met zijn door de Kamer verworpen voorstel tot verhooging van het Indisch douane-tarief, dat tegelijk met de Indische begrooting aan de orde was gesteld. Dezelfde bedenkingen, verwijten en waarschuwingen als toen werden ook nu vernomen; ook thans kreeg men allerlei zwartgallige beschouwingen en donkere profetieën ten opzichte van den financieelen toestand van Indië te hooren en verbaasden verscheidene leden zich met groote verbazing over het rooskleurig optimisme van den Minister. Na een donker tafereel te hebben opgehangen van den

toestand: tekorten in het verleden, het heden en de toekomst, eene schuld van 44 millioen en eene leening in uitzicht, — riep de heer Bool uit: „En welke is nu tegenover dien ongunstigen toestand de houding der Regeering?... Van eenige bezorgdheid is geen sprake en dus ook niet van maatregelen die voorziening kunnen aanbrengen. De Minister schroomt zelfs niet te handelen alsof de financieele toestand niets te wenschen overliet."

De heer Pijnacker Hordijk, die zich bij de behandeling der voorgaande begrooting aan de zijde van den Minister had geschaard, koos thans de zijde der pessimisten. Wel achtte hij den toestand op het oogenblik evenmin als vroeger bepaald ongunstig, daarbij lettende op de belangrijke, ook productieve werken, die in de laatste jaren op Java en Sumatra zijn tot stand gebracht, op den millioenen verslindenden strijd in Atjeh en op Lombok, op den achteruitgang van de koffiecultuur, op het feit dat het nog zoo kort is geleden dat het moederland teerde op de Indische schatkist, maar de achtereenvolgende nadeelige saldo's van 1894 af vervulden hem met ernstige bezorgdheid voor de toekomst.

Weliswaar heeft het tekort over 1894 *f* 3.289.000 en dat over 1895 *f* 1.264.000 minder bedragen dan geraamd was — een van die meevallers ten gevolge van voordeeliger koffieverkoop —, maar te zamen is het toch een nadeelig saldo van *f* 19.781 000, en neemt men daarbij in aanmerking, dat het tekort over 1896, wegens de krijgsverrichtingen in Groot-Atjeh, zeker een paar millioen hooger zal zijn dan geraamd is, en dat bij de begrooting voor 1897 om dezelfde reden wel niet op een meevaller zal zijn te rekenen, dan staan wij voor een tekort van 45 à 46 millioen gulden in vier achtereenvolgende jaren, of gemiddeld 11½ millioen per jaar. Nu is het waar, dat gedurende datzelfde tijdvak ruim 27 millioen zijn uitgegeven aan spoorwegen, die zeker tot de productieve werken kunnen worden gerekend, en 14 millioen aan

nieuwe bevloeiingswerken, die evenzeer baten afwerpen, zij het dan niet direct, maar dat totaal bedraagt dan toch 4 à 5 millioen minder dan het gezamenlijk tekort, waaruit blijkt, dat de gewone uitgaven niet meer door de middelen worden gedekt.

Verklaarde de heer Van Gennep zich niet zoo ongerust te maken over den financieelen toestand als de beide voorgaande sprekers, daarbij nadruk leggende op het feit dat deze begrooting om verschillende redenen niet kan geacht worden eene normale te zijn, — de heer Van Vlijmen meende den toestand „ziekelijk" te moeten noemen.

Voor den heer Bahlmann, die zich overigens, wat de uitgaven betreft, in het algemeen zeer ingenomen betoonde met de voorstellen van den Minister, was de grootste grief tegen het financieel beleid van Z. Exc., dat het tekort, eerst geraamd op ƒ 14.300 000, nu met 3 ton is overschreden. Nadat de Minister het Voorloopig Verslag had gelezen, heeft hij het deficit niet verminderd, maar nog vermeerderd.

De heer Bastert, op wien de begrooting een zeer ongunstigen indruk had gemaakt en die zich vol gemoedelijke bezorgdheid afvroeg: waar moet dat heen?!, betoogde dat de begrooting geenszins getuigt van het ernstig streven des Ministers naar bezuiniging....

Uitvoerig verdedigde de Minister zich tegen de aanvallen op zijn financieel beleid.

„Bij de indiening van de Indische begrooting", verklaarde de heer Bergsma, „heb ik volstrekt niet getracht den toestand der Indische financiën gunstiger voor te stellen dan hij is; ik heb geheel open kaart gespeeld en gezegd hoe op het oogenblik die toestand is. Is die toestand ongunstig? Ja, wanneer men ten minste let op deze begrooting, welke eindigt met een tekort van 14 millioen, of, zooals de heer Bastert heeft gezegd, liefst 10 pct. van de uitgaven.

„Zeker, als men de begrootingen op zich zelf beschouwt, dan eindigt de eene met een batig, de andere met een nadeelig saldo, doch men moet daaraan niet te veel hechten, want men kan den stand der Indische geldmiddelen niet beoordeelen naar de geraamde uitkomsten van ééne begrooting.

„Ik zeg „geraamde" uitkomsten, omdat er een groot verschil is tusschen de geraamde en de werkelijke uitgaven. Bij de begrooting van 1896 heb ik in de Memorie van Antwoord een staaltje daarvan gegeven, en als men de daar vermelde cijfers optelt, dan bemerkt men, dat over een tijdvak van tien jaren de uitgaven ruim honderd millioen zijn gebleven beneden de raming, dat is ruim tien millioen gulden per jaar.

„Nu wil ik hiermede natuurlijk volstrekt niet zeggen, dat ook van deze begrooting tien millioen minder zal worden uitgegeven dan geraamd is, want het genoemde cijfer is een gemiddeld; maar het voorbeeld strekt alleen om te doen uitkomen, waarop ook de heer Van Gennep de aandacht heeft gevestigd, dat men zijn oordeel niet mag gronden op de uitkomsten van één jaar.

„Wanneer men deze begrooting en den financieelen toestand van Indië eenigszins oppervlakkig beschouwt, dan zijn beiden vrij ongunstig; doch gaat men wat ontleden, dan behoeft men zich niet zoo ongerust te maken. Indië is nog krachtig genoeg, en wat het eene jaar te veel is uitgegeven, wordt allicht een ander jaar teruggebracht."

Na te hebben geprotesteerd tegen de bewering dat hij, naarmate de toestand ongunstiger werd, optimistischer zou gestemd worden, gaf de Minister zijne verwondering te kennen over het verwijt, dat hij niet schroomde om belastingen af te schaffen, terwijl de financieele toestand zoo ongunstig is, zonder een equivalent voor te stellen op hetzelfde object. En dat terwijl er sinds jaren voortdurend stemmen in de Kamer zijn opgegaan, die vroegen,

wanneer toch die onbillijke belasting zou worden afgeschaft!

Waar bezuinigingen konden worden aangebracht, daar zijn zij aangebracht. De Indische Regeering is steeds in die richting werkzaam, maar waar de betrokken autoriteiten nog niet lang geleden moesten verklaren dat het terrein vrijwel op dit punt was „afgemaaid", daar zijn natuurlijk weinig groote bezuinigingen meer te verwachten.

„Ziekelijk" — zooals de heer Van Vlijmen had beweerd — is de toestand volstrekt niet. Wel hebben wij eene schuld van 44 millioen, maar als men let op den oorsprong van die schuld, kan men toch niet zeggen dat zij een bewijs is van den slechten toestand onzer financiën. En daarnevens hebben wij op het oogenblik eene vlottende schuld tot een bedrag van ongeveer 19 millioen.

Het is eene schuld die, om zoo te zeggen, elken dag verandert. Naarmate de ontvangsten binnenkomen, wordt de schuld minder. In die vlottende schuld, welke de Minister op 19 à 20 millioen stelde, is begrepen ruim 6 millioen als nadeelig slot van de rekeningen tot en met 1895, en voorts circa 14 millioen in 1896.

Maar tegenover die schuld staat — en hierop lette men wèl — dat wij in Indië zelf een des te grooter kasgeld hebben. Dit moet men in het oog houden bij de vermelding van die schuld van 20 millioen. Uit de geregelde opgaven uit Indië omtrent den stand der kassen op Java en Madura blijkt, dat op ultimo October 1896 de geldvoorraad in die kassen bedroeg *f* 16.745.658, en dat de geldvoorraad in 's lands kassen in de Buitenbezittingen, waarvan de Minister niet geregeld rapport krijgt, getaxeerd werd, in October 1894 op 7 millioen, in 1895 op ruim *f* 5.800.000, dus gemiddeld op ruim 6 millioen per jaar. Men neme desnoods 5 millioen, dan is er nog meer dan 21 millioen in kas.

„Ik zeg dit niet", zoo ging de Minister na dit exposé

voort, „om eene optimistische voorstelling te geven van den toestand onzer Indische financiën, maar alleen om te weerleggen het beweren dat de Indische financiën verkeeren in een treurigen toestand, — dat zij ziek zijn. Neen, die toestand is niet ziekelijk! Wij kunnen aan alle eischen van een behoorlijk bestuur in Indië voldoen. Alleen zullen wij natuurlijk voor buitengewone uitgaven, waarvoor men pleegt te leenen, zooals spoorwegen, groote irrigatiewerken en dergelijke, op een gegeven oogenblik eene leening moeten sluiten ter consolideering van de schuld die nu vlottende is".

Maar er is geen sprake van om bij deze Kamer met eene leening te komen zoo lang de noodzakelijkheid daarvan niet vaststaat. Wanneer het voorstel tot regeling van de Indische tekorten, dat bij de Kamer aanhangig is, aangenomen is, dan zal voor 1897 de minister van Financiën gemachtigd zijn om een bedrag van 37 millioen vlottende schuld uit te geven, en zoolang dat gebeurt is het niet noodig, tenzij het voordeeliger mocht blijken, om eene leening te sluiten. „Zoolang — zeide mr. Bergsma — drijf ik op de vlottende schuld en betaal ik daaruit alles wat noodig is om te voorzien in de behoeften van Indië."

Het is welhaast overbodig te zeggen, dat de Minister er niet in was geslaagd, de heeren Bool c. s. tot andere inzichten omtrent zijn financieel beleid te brengen; het bleek dat hij de heeren veeleer versterkt had in hunne overtuiging, dat Z. Exc. den toestand veel te optimistisch inziet.

***

Thans willen wij nog het belangrijkste aanstippen uit de discussies bij de behandeling der artikelen.

Naar aanleiding van opmerkingen van de heeren Bool en Pijnacker Hordijk bij den post van ƒ 558.000 voor het nemen van eene proef met de exploitatie van het opiummiddel in eigen beheer, deelde de Minister mede, dat

het in de bedoeling der Regeering ligt de definitieve invoering der opiumregie bij een afzonderlijk wetsontwerp voor te stellen, opdat de Kamer geheel vrij en los van andere overwegingen, die allicht zouden kunnen gelden wanneer het voorstel werd verbonden aan eene begrooting, over de quaestie zal kunnen oordeelen. Wanneer het tijdstip daartoe zal zijn aangebroken, kon de Minister nog niet verklaren. Uit Indië dringt men sterk aan op spoed. De Minister verklaarde echter, van zijn kant geen voorstel te zullen doen voordat hij de noodige gegevens heeft om de Kamer duidelijk aan te toonen, welke voordeelen van de invoering der regie in het algemeen met zekerheid zijn te verwachten.

De onder den wijdschen titel van „reorganisatie" voorgestelde geringe wijziging in de formatie en de financieele positie van de politie en bureau-oppassers in de gouvernementslanden op Java en Madura kon den heer Pijnacker Hordijk niet bevredigen. Waar de Minister niet ingrijpend kon optreden, had hij ook geen halven maatregel moeten voorstellen; daardoor wordt slechts een afdoende reorganisatie op de lange baan geschoven. Wat de Minister heeft voorgesteld, is niet meer dan een wassen neus, waarvan wel de hoofdplaatsen zullen profiteeren, maar de dessa-man niet. De Minister echter beriep zich in zijn antwoord op de meening van den Gouverneur-Generaal, die overtuigd is dat door de voorgestelde hervorming reeds een groote stap in de goede richting wordt gedaan.

De Chineezen-quaestie werd ter sprake gebracht door den heer Van Vlijmen, die met instemming het volgend fragment voorlas uit een Indischen brief in de *Arnhemsche Courant:* „Ieder die Indië liefheeft, weet welk een pest het Chineesche element is. O, mochten er in de Kamer in Holland leden gevonden worden, die den strijd aanbonden tegen die Chineezenpest. Laat men toch een voorbeeld nemen aan Australië, Canada en

Amerika, landen waar de Chinees niet zoo gevaarlijk kan zijn als hier, daar in die landen andere toestanden zijn dan hier, en toch in die landen werpt men dijken op tegen den Chineezenstroom."

En verder beriep de spreker zich op hetgeen de oud-resident Tydeman in zijne brochure over de grondbelasting op Java met betrekking tot de Chineezen schrijft: „... zij vreten voort op de omgeving als een olievlek op een blad papier — overal zijn het de zich met zoet gevlei bij den inlander indringende woekeraars, de vampyrs, die op hem azen."

De heer Van Vlijmen vond bij den Minister al heel weinig instemming. Den afgevaardigde van Vechel indeelende bij de chinophoben, nam Z. Exc. den Chinees krachtig in bescherming tegen de heftige aanvallen waaraan hij van tijd tot tijd blootstaat. Evenals onder de Nederlanders en de Javanen, zijn er ook onder de Chineezen minder goede elementen. Maar daartegenover staat, dat er onder zijn uitstekende, vlijtige, werkzame, degelijke mannen, huisvaders, mannen die altijd werken voor de belangen van hun gezin. Het zijn stille, gehoorzame onderdanen en die volstrekt niet kunnen worden beschouwd als een element dat met alle kracht uit Indië moet worden geweerd.

Wij hebben aan de aanwezigheid van de Chineezen in Nederlandsch-Indië veel te danken, en de toestanden aldaar zouden zich op dit oogenblik geheel anders voordoen, als wij geene Chineezen ooit op Java hadden zien komen. Bovendien is hun aantal, vergeleken bij de inlandsche bevolking, uiterst gering.

De Minister betoogde dat de Javaan er het meest onder zou lijden, als er in het geheel geen Chineezen in de binnenlanden van Java waren. Natuurlijk echter erkende Z. Exc. dat het niet wenschelijk is, den Chineezen een overwicht, een grooten invloed door de pachten te geven.

Wat betreft het rapport van het onderzoek naar den

toestand der Chineezen op Java (aanvankelijk opgedragen aan den heer Groeneveldt en na diens vertrek aan den heer Fokkens), — de Minister achtte het niet voor publicatie geschikt. Wel echter was hij bereid het uitsluitend voor de leden ter griffie van de Kamer ter lezing te leggen. Er komen, zoo verklaarde de heer Bergsma, in het rapport wel goede ideeën voor, maar ook andere, die voor uitwerking minder geschikt zijn.

Behandeling eener Indische begrooting zonder een min of meer uitvoerig debat over de koffie, is ondenkbaar, zoolang de toestand van de koffiecultuur zulk een overwegenden invloed heeft op den stand der geldmiddelen.

Ook ditmaal is de Kamer aan de gewoonte getrouw gebleven.

De afgevaardigde van Schiedam, de heer Van Limburg Stirum, die onder de jongere leden der Kamer uitmunt door zijne groote belangstelling in Indische aangelegenheden en die, als hij zich in het debat mengt, steeds blijk geeft van ernstige studie, opende de beraadslagingen over onderafdeeling 47 met eene belangrijke, goed gestyleerde rede, waarin hij zich voornamelijk ten doel stelde aan te toonen, hoe irrationeel het z.g. bijslagstelsel werkt [4]). De koffieplantende Javaan wordt door het bijslagstelsel met een kluitje in het riet gestuurd. In plaats van de onbillijkheden weg te nemen, heeft dit stelsel ze eenvoudig verscherpt. Met cijfers toonde spreker

---

[4]) Men weet, dat deze „bijslag" eene handreiking is aan den Javaanschen cultuurplichtige; eene gedeeltelijke tegemoetkoming, opdat althans eenigermate voldaan worde aan het voorschrift van art. 56, 4°., van het Regeeringsreglement, waarbij den Gouverneur-Generaal wordt opgedragen om, in overeenstemming met de bevelen des Konings, er voor te zorgen: „dat de belooning der betrokken inlanders, met vermijding van schadelijke opdrijving, zoodanig zij, dat de gouvernementscultures hun, bij gelijken arbeid, ten minste gelijke voordeelen opleveren als de vrije teelt."

Het Koloniaal Verslag van 1892 is het eerste dat van dien bijslag gewag maakt.

aan, hoe zonderling de toepassing van het stelsel is; bijvoorbeeld: de man die per pikol *f* 38 zou moeten hebben, krijgt *f* 1.50, d. i. 30 cents minder dan hij die *f* 31 per pikol behoeft om „uit te komen". Toch is hij er nog goed aan toe in vergelijking van den planter die *f* 56 per pikol zou moeten ontvangen — want deze moet zich met *f* 1.05 tevreden stellen! Naarmate de cultuurplichtige op meer aanspraak heeft, in die verhouding ontvangt hij minder.

De wijze van toepassing van den bijslag is eene nieuwe illustratie van hetgeen door den heer Keuchenius reeds in 1866 is gezegd: „onze koloniale geschiedenis is... eene aaneenschakeling van onvervulde toezeggingen en niet nageleefde bepalingen."

Het stelsel waarborgt geen noemenswaardigen vooruitgang in productie en geeft veel last. Veel eenvoudiger ware het om den inkoopsprijs met 50 centen of *f* 1 te verhoogen. Wil de koffiecultuur eene hooge vlucht nemen, dan moet er natuurlijk veel méer worden betaald — maar beter eene geringe verhooging van den inkoopsprijs dan de „bijslag".

Eene scherpe critiek leverde de heer Van Stirum op het artikel van den wetenschappelijken adviseur dr. Burck in het *Tijdschrift voor het binnenlandsch bestuur*, dl. XIII, afl. V en VI, waarbij spreker den handschoen opnam voor de zoogenaamde „Koffie-commissie", wier arbeid (in welken de heer Van Stirum als secretaris een gewichtig aandeel heeft gehad) door dr. Burck op hoogst onbillijke en onredelijke wijze wordt geoordeeld, ja gevonnisd. Hij verwijt der Commissie oppervlakkigheid en gemis aan ernst bij haar onderzoek. Op zijne beurt beschuldigde de Schiedamsche afgevaardigde dr. Burck van eene in een wetenschappelijk man onvergeeflijke oppervlakkigheid, en hij staafde die beschuldiging met deugdelijke bewijzen. De heer Burck veroordeelt eene cultuurmethode — de eenvoudige, de niet-intensieve —

zonder haar bestudeerd te hebben in het belangrijkste koffiegewest van Java, nl. de residentie Pasoeroean, het eenige gewest, waar de zoogenaamde intensieve cultuurwijze nimmer is toegepast en waar de eenvoudige werkmethode tot uitnemende resultaten heeft geleid!

De Rotterdamsche afgevaardigde de heer Hintzen wees er op, dat de Regeering zich vierkant stelt tegenover de adviezen van haren adviseur; dat verschil van gevoelen achtte hij dubbel te betreuren doordien het zich ook openbaart bij de opvatting omtrent de werkwijze bij de teelt in het algemeen.

Evenals de heer Hintzen verbaasde de heer Van Gennep zich over het feit dat men er een wetenschappelijken adviseur op nahoudt tot het leveren van adviezen die niet worden nageleefd. Deze afgevaardigde vond daarbij gelegenheid nog eens zijn gevoelen te verdedigen, dat er inderdaad geen reden bestaat te doen alsof morgen of overmorgen de inkomsten uit de koffie ons zullen ontvallen, — eene optimistische beschouwing, welke door den heer Rutgers van Rozenburg op diens gewone hoffelijke en zachtzinnige wijze werd bestreden.

Het was van den Minister niet te eischen, dat hij de rede van den heer Van Limburg Stirum, waarin tal van becijferingen voorkwamen, op den voet zou volgen. Het komt ons voor, dat de geachte afgevaardigde zich daarover ten onrechte eenigszins ontstemd betoonde, evenzeer als de Minister ongelijk had, toen hij den heer Van Stirum gemis aan waardeering verweet van den ontzaglijken arbeid dien de ambtenaren in Indië zich hebben moeten getroosten voor de bij de Memorie van Antwoord overgelegde, zeer gedetailleerde tabellen betreffende den bijslag. De heer Van Stirum had alleen gewezen op het nuttelooze van dien arbeid. Wij zijn er geen stap verder mede gekomen.

Op hetgeen over den bijslag was gezegd antwoordde

de Minister: „Of wij voor dat geld een pikol meer of minder koffie krijgen, laat ik in het midden, maar in elk geval komt het ten goede aan den inlander en het verlicht zijn bestaan. Wanneer men mij nu vraagt: als gij als verantwoordelijke persoon den bijslag hadt moeten voorstellen, zoudt gij het dan gedaan hebben? dan antwoord ik: de koffiecultuur gaat haar natuurlijken gang; zij zal, zooals alle gedwongen cultuur, langzamerhand verdwijnen; maar het is de plicht van eene vooruitziende Regeering om te zorgen dat, wanneer de gedwongen gouvernements-koffiecultuur verdwijnt, die cultuur overgaat in de individueele handen van de inlandsche bevolking zelf, en dat men dus krijgt, in plaats van eene gedwongen gouvernements-koffiecultuur, eene volks-koffiecultuur, zooals men die nu reeds vindt in verschillende streken buiten Java. En omdat ik juist die richting uit wil, en de mogelijkheid voorzie dat de gouvernements-koffiecultuur ons ontvalt — ik zeg nu niet hoeveel jaren daarover nog moeten verloopen — zie ik steeds naar middelen uit, waardoor wij onafhankelijk van de gouvernements-koffiecultuur kunnen worden en toch Indië in al zijne behoeften kunnen laten voorzien."

Op de vraag of, over het algemeen, de toepassing van het bijslagstelsel al dan niet op rationeele wijze geschiedt, verklaarde de heer Bergsma op dit oogenblik geen definitief antwoord te kunnen geven. Ineens met het stelsel te breken, zou een geheel verkeerde maatregel zijn.

Verhooging van den inkoopsprijs — al erkende hij dat deze laag is — zou de Minister onder de tegenwoordige financieele omstandigheden van Indië niet te verdedigen achten.

Wat betreft de verhouding tusschen de Regeering en dr. Burck, men maakt zich daarvan eene verkeerde voorstelling. Dr. Burck — zoo verklaarde de Minister — is de wetenschappelijke adviseur der Regeering, maar niet de man die bij de koffiecultuur „de lakens uitgeeft".

De personen, die invloed op de koffiecultuur hebben, zijn en moeten steeds blijven de hoofden van gewestelijk bestuur.

Ten aanzien van de voorgenomen proefneming ter onderzoeking van de juistheid van het advies van dr. Burck, om terug te komen op de ideeën van den toenmaligen hoofdinspecteur der koffiecultuur Heyting, en dus weder eene intensieve, in plaats van eene extensieve koffiecultuur te gaan drijven, — betoogde Z. Exc., dat er geenerlei motief bestaat om bij de Indische Regeering op het nalaten der proef aan te dringen.

Uitvoerig werd ook beraadslaagd over de voorgestelde reorganisatie van het boschwezen. Verscheidene leden opperden ernstige financieele bezwaren. Daarentegen verdedigden de heeren Van Karnebeek en Tydeman het voorstel in het belang van eene behoorlijke instandhouding der bosschen op Java. De heer Cremer was het daarmede geheel eens; hij had echter een bezwaar van anderen aard: in plaats van alleen het noodzakelijke personeel aan te vragen en het oude reglement voor het boschwezen te herzien, stelt de Regeering ook voor eene nieuwe organisatie der boschexploitatie. Spreker had verwacht, dat de Regeering de Kamer voor eene afzonderlijke beslissing in deze zou hebben gesteld, evenals geschied is met de wijziging in de verkoopwijze van het opium en toen de Staat de exploitatie van de Ombiliënvelden op zich heeft genomen. Ook de heer Van Gennep opperde ernstige bedenkingen tegen invoering van een nieuw stelsel van exploitatie, waarvan men de gevolgen nog niet behoorlijk kan nagaan en waardoor de bestaande wijze van exploitatie onzeker wordt.

In zijne repliek legde de Minister er nadruk op, dat het geenszins in de bedoeling ligt Staats-exploitatie in te voeren daar, waar wij vroeger de tusschenkomst inriepen van de particuliere industrie. Integendeel! De bedoeling van het voorstel is alleen om een einde te

maken aan de groote nadeelen, die het boschbedrijf, zooals het thans in Nederlandsch-Indië wordt uitgeoefend, aankleven. Men wil eenvoudig de djatibosschen van Java, nadat zij, hetzij ter zuivering, hetzij ter leegkapping, in handen van particulieren geweest en daarna wederom behoorlijk met djatihout zijn beplant, tot houtvesterijen vereenigen, die volgens eene vaste methode zijn ingericht. Ook uit een financieel oogpunt werd het voorstel door den Minister met kracht verdedigd.

Op advies van den heer Bool verklaarde hij zich bereid te overwegen of het mogelijk is om ook inlandsche jongelui in de nieuwe organisatie te doen opnemen. Zooals uit de stukken blijkt, zullen waarschijnlijk een 300-tal inlanders door deze organisatie in dienst blijven of komen. Wat betreft de jongelieden die scholen voor zonen van inlandsche hoofden en andere aanzienlijke inlanders met goed gevolg hebben bezocht en die het einddiploma daarvan bezitten, zal de Minister nagaan of die in eenige positie, bijv. als opziener of later als adjunct-houtvester 2e klasse, zullen kunnen worden geplaatst.

De heer De Beaufort (Amsterdam) deed uitkomen van hoeveel gewicht de te nemen beslissing was en waarschuwde tegen een overijld besluit. De djatibosschen op Java beslaan eene oppervlakte van 650.000 hectaren, vertegenwoordigende eene waarde van ongeveer 300 millioen gulden! Als dus de Staten-Generaal eene beslissing gaan nemen omtrent de toekomst der Staatsdomeinen, die zulk eene ontzaglijke waarde vertegenwoordigen, verdient het dan niet de voorkeur, dat zulks gedaan worde bij speciale wet?

Ten einde te doen uitmaken, dat de Kamer later bij suppletoire begrooting over de invoering van het nieuwe stelsel wil beslissen, stelde spreker een amendement voor om den post (groot ƒ 1.045.602) te verminderen met ƒ 100.000.

Dit amendement werd echter met 57 tegen 15 stemmen

verworpen en de post daarop ongewijzigd z. h. s. aangenomen.

Na de koffie en het djatihout kwam de zending aan de beurt; na de materieele belangen de belangen van hoogere orde, zooals de heer Kuyper het uitdrukte. In eene uitvoerige, zeer eloquente rede bepleitte deze afgevaardigde de belangen der zending. Hij deed daarbij uitkomen, welk eene sterke kentering er langzamerhand in de denkbeelden omtrent deze zaak is gekomen. Waar zij vroeger werd beschouwd als eene quaestie welke alleen zendingsvrienden aanging, daar kan men thans zeggen dat zij ook in het oog van hen die niet op den bodem van het confessioneele Christendom staan, een politiek belang is geworden. Méer nog! — aan die zijden waar men vroeger der zending alles behalve welgezind was, waar men slechts hoon en spot voor haar overhad, waar men haar beschouwde als gevaarlijk voor de handhaving van ons gezag, daar heeft men thans leeren inzien, welk een zegenrijken, beschavenden invloed de evangelisatie kan hebben en welk een machtige factor zij kan zijn in ons koloniaal beleid.

De heer Kuyper zeide dan ook niet te veel, toen hij met voldoening constateerde, dat alle partijen, op dit oogenblik in de Kamer vertegenwoordigd, het althans hierover eens zijn, dat de evangelisatie in Indië metterdaad ook is een politiek belang.

Het antwoord op de vraag, welk standpunt de Regeering z. i. ten opzichte van de zending dient in te nemen, formuleerde spreker in deze twee stellingen, reeds in 1874 door hem verdedigd:

1°. de Staat moet geen propaganda maken, maar mag in Indië zijn Europeesch-Christelijk karakter als overheid nooit verloochenen;

2°. de Regeering heeft aan te moedigen de inwerking van het particulier initiatief van de Christelijk-Europeesche maatschappij op de maatschappij in Indië.

En als uitvloeisel van deze beide stellingen, bepleitte spreker wegneming van de beperking welke art. 123 van het Ned.-Indisch Regeeringsreglement aan de toelating van zendelingen of missionarissen in den weg stelt.

Zooals te verwachten was, vond dit denkbeeld zoowel van de zijde der Kamer als van de Regeeringstafel ernstige bestrijding. Met volle waardeering van het nut en het gewicht der zending, betoogden de heeren Pyttersen en Roessingh, dat intrekking van art. 123 van het Regeeringsreglement, m. a. w. onbeperkte vrijheid op dit punt, in de toekomst ontwijfelbaar aanleiding zou geven tot ernstige verwikkelingen, en daardoor ook de zending zelve in gevaar zou brengen.

De Minister verklaarde dan ook, dat van deze Regeering geen stap in de door den heer Kuyper gewenschte richting is te verwachten. En dat te minder, waar art. 123 nooit eenige belemmering aan den zendingsarbeid in den weg heeft gelegd. Het heeft slechts gediend ter voorkoming van gevaren, die menschen met te grooten geloofsijver anders te licht zouden hebben geteld. Waar het Ned.-Indisch Gouvernement toestemming weigerde om het zendingswerk te beproeven in eene streek waar onze invloed nog niet voldoende was doorgedrongen, daar geschiedde dat ter wille van de veiligheid van den zendeling. Deed het Gouvernement dat niet, dan zou het zekere vooruitzicht bestaan, dat men later eene expeditie zou moeten uitzenden om het vergoten bloed van de zendelingen en hunne gezinnen te wreken.

De Regeering zal altijd bereid zijn, haren zedelijken steun aan de zending te verleenen, doch haar door giften of subsidiën te steunen, ligt niet op den weg der Regeering. Evenmin was de Minister bereid om — zooals de heer Kuyper van hem verlangde — den post voor het inlandsch onderwijs te verhoogen, als blijk van sympathie voor dat onderwijs.

Bij art. 67 (zout) kwam vanzelf de voorgenomen proef

met de briquetteering van het zout ter sprake. De Rotterdamsche afgevaardigde de heer Plate achtte de voordeelen der nieuwe wijze van verpakking twijfelachtig, en speciaal betwistte hij, dat door die verpakking een schip het dubbele van thans zou kunnen laden. De Minister gaf in zijne repliek zeer terecht te kennen, dat de ondervinding in deze uitspraak zal moeten doen; de zaak der verpakking hangt nog in de lucht; de ervaring zal moeten leeren of het vervoer der briquetten duurder zal zijn dan het vervoer van los zout.

Bij onderafd. 80 (aanleg, uitrusting en uitbreiding van Staatsspoorwegen) werd de misrekening met de lijn Tarik—Soerabaja uitvoerig besproken; een amendement van den heer Cremer, strekkende om den post te verminderen met *ƒ* 358.000, de som waarmede hij bij Nota van Wijziging ten behoeve van genoemde lijn is verhoogd, werd met 36 tegen 22 st. aangenomen. De bedoeling van het amendement was niet om een einde aan de zaak te maken, maar „om de Kamer in de gelegenheid te stellen, de zaak te onderzoeken met al den ernst die zij gewend is aan een dergelijk onderzoek te wijden."

Ten slotte rest ons nog één punt, dat wij in dit overzicht niet onvermeld mogen laten.

In zijne Memorie van Toelichting heeft de minister van Koloniën medegedeeld, dat hij voornemens was eene ordonnantie tot regeling van het patentrecht van in Nederland gevestigde maar in Nederlandsch-Indië werkende naamlooze vennootschappen op 1 Januari 1897 in Indië in werking te doen treden.

In het Voorloopig Verslag werd twijfel uitgesproken of wel eene billijke regeling was ontworpen, naar aanleiding waarvan bij de Memorie van Antwoord de concept-ordonnantie aan de Kamer werd overgelegd. Zoodra die voorgenomen belastingheffing bekend was, werden verschillende gegronde aanmerkingen daartegen vernomen.

O. a. werd aan de Kamer ingezonden een zeer zaakrijk adres van de Ned.-Indische Landbouwmaatschappij c. s., waarin wordt aangetoond dat, indien die ordonnantie in werking mocht treden, aan de belastingschuldigen groote overlast zal worden aangedaan, en dat er bovendien gevaar bestaat, dat in vele gevallen dubbel belasting zal worden geheven, namelijk van maatschappijen als cultuur-ondernemingen, welke, uit den aard der zaak, in opvolgende jaren aan wisselende fortuin onderhevig zijn. Door dat adres is het onbillijke van den voorgenomen maatregel zeer duidelijk aangetoond.

Zoowel in zijne Memorie van Toelichting, als in die van Antwoord erkent de Minister dan ook eigenlijk, dat zijne ordonnantie niet deugt, doch hij verklaart vruchteloos naar een middel te hebben gezocht om aan het bezwaar van dubbel-belasting te ontkomen zonder wijziging der wet van 2 October 1893 (betreffende de bedrijfsbelasting), waartoe de Regeering meende geen voorstel te moeten doen.

De Amsterdamsche afgevaardigde de heer Hartogh nu toonde op overtuigende wijze aan, dat er wel degelijk een middel te vinden is om deze zaak (waarop het eerst de aandacht is gevestigd door den heer Levyssohn Norman, bij de begrooting voor 1890) op eene voor beide partijen bevredigende wijze te regelen. Dat middel is sedert 1889 in de Kamer herhaaldelijk door verschillende leden aanbevolen en ook door de Staatscommissie van 24 November 1893 aan de hand gedaan; het bestaat eenvoudig hierin, dat de ministers van Koloniën en van Financiën moeten trachten het met elkander eens te worden. Aan het slot van het rapport der genoemde Commissie leest men: „Verreweg beter zou zijn, het vrij omslachtige stelsel van aanslag in Nederland en in Indië, gevolgd door ontheffing in het moederland, te vervangen door het stelsel van aanslag alléen in Nederland en uitkeering door den Nederlandschen aan den

Indischen fiscus van twee derden van hetgeen in Nederland is geheven."

De Minister verklaarde zich bereid om, wanneer de Kamer de regeling goedkeurde die nu bij de begrooting werd voorgesteld, onmiddellijk met zijn ambtgenoot van Financiën aan het werk te gaan om eene regeling te ontwerpen in den geest als door den heer Hartogh werd verlangd.

Niet tevreden gesteld door die toezegging, diende de heer Hartogh eene motie in, aldus luidende:

„De Kamer,

zich vereenigende met den door de Regeering aangenomen grondslag voor de verdeeling tusschen het Nederlandsche en het Nederlandsch-Indische budget, van de opbrengst der belasting op het bedrijf der in Nederland zetelende maatschappijen, welke in Nederlandsch-Indië werken;

is van oordeel,

dat die verdeeling behoort plaats te hebben door middel van eene jaarlijksche uitkeering uit de opbrengst der Nederlandsche bedrijfsbelasting, te beginnen over het jaar 1897, door de Nederlandsche aan de Nederlandsch-Indische administratie."

Besloten werd de behandeling dezer motie te doen plaats hebben vóór die van Hoofdstuk X der Staatsbegrooting (Koloniën).

De heer Hartogh trok echter, toen zijne motie aan de orde was, deze in, nadat de Minister de verklaring had afgelegd, dat de voorgenomen regeling van het patentrecht niet zal worden ingevoerd in afwachting van het tot standkomen der wettelijke voorziening omtrent de verdeeling van de opbrengst der Nederlandsche bedrijfsbelasting, voor zoover die wordt geheven van de hier bedoelde naamlooze vennootschappen.

Voor het overige was het debat over Hoofdstuk X beperkt tot de West-Indische koloniën. De kolonie Suri-

name zal voor hare huishouding in 1897 eene bijdrage van het moederland van ruim 2 ton behoeven; de kolonie Curaçao, die het in de laatste jaren, door inkomsten van buitengewonen aard, zonder subsidie van het moederland kon stellen, zal in 1897 weder bijna één ton noodig hebben om in hare huishouding te kunnen voorzien.

Bovendien bedragen de kosten van de landmacht in Suriname en Curaçao respectievelijk ƒ 430.000 en ƒ 205.000, eene uitgaaf waartegen de heer Cremer ernstige bezwaren maakte, omdat hij betwijfelde of het geld wel goed besteed is. De landmacht in West-Indië is geïnspecteerd door den luitenant-kolonel van de grenadiers en jagers Van Hoogstraten, wiens rapport, hoewel niet onder geheimhouding aan de Kamer overgelegd, in alle opzichten zóó ongunstig moet zijn, dat de heer Cremer het toch maar beter achtte dit niet in details te bespreken. De bewapening is slecht, het geschut waardeloos, de forten, op een enkel na, eveneens waardeloos.

Eene grondige hervorming zou ongetwijfeld zeer veel geld kosten. De heer Cremer gaf daarom den Minister in overweging of het niet de voorkeur zou verdienen de landmacht in West-Indië eenvoudig af te schaffen en haar te vervangen door eene flink gewapende politiemacht, onder den naam van maréchaussées of welken anderen ook. De verdediging tegen eventueele buitenlandsche aanvallen zou dan aan de marine kunnen worden overgelaten.

NIEUWE UITGAVEN.

NEDERLAND.

Wet en Adat. Bladen gewijd in het algemeen aan het recht en aanverwante onderwerpen, in het bijzonder aan Indische rechtsbelangen. Uitgegeven onder leiding van mr. J. A. Nederburgh. 1e stuk.

Tiemersma (L.). *Kamoeliaän Toehan. Inilah bebrapa barang riwajat pada masa raja naiknja Toehan ka sorga dan pada masa raja pantékosta.* Batavia, G. Kolff & Co. . . . . *f* 0.25

———, *Radja Ahab dan nabi Elia.* Batavia, G. Kolff & Co. *f* 0.25

Statistiek van den handel, de scheepvaart en de in- en uitvoerrechten in Nederlandsch-Indië over het jaar 1895. Samengesteld bij het Departement van Financiën. Batavia, Landsdrukkerij. ('s-Gravenhage, Martinus Nijhoff) . . . . *f* 4.25

Annales du jardin botanique de Buitenzorg, publiés par le dr. Melchior Treub. Vols. XIV, 1re partie. Leiden, ci-devant E. J. Brill . . . . *f* 6.—

Java (Kaart). Naar de nieuwste bronnen bewerkt, onder toezicht van dr. I. Dornseiffen. Herzien door E. de Geest. Schaal 1 : 950,000. Amsterdam, Seyffardt's Boekhandel. Fol.-plano. In 4 losse bld. *f* 2.50; op linnen, in étui *f* 3.75, idem met rollen *f* 6.—.

Algemeen Verslag van het middelbaar- en lager onderwijs voor Europeanen in Ned.-Indië, over 1895. Batavia, Landsdrukkerij. ('s-Gravenhage, Martinus Nijhoff) . . . . *f* 1.—

Dagh-Register, gehouden uit Casteel Batavia vant passerende daer ter plaetse als over geheel Nederlandts-India, anno 1624—1629. Uitgegeven door het Dep. v. Koloniën, onder toezicht van mr.

J. E. Heeres, met eene inleiding van jhr. mr. Th. van Riemsdijk. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff . . . . *f* 6.—

Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië. Uitgegeven door het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië. Dl. XLVI. (6e volgreeks, Dl. II). Afl. 4. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff . . . . *f* 2.40

Verbeek (Reinier D.). Het gewijzigd ontwerp eener mijnwet voor Ned.-Indië. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff . . . . . . *f* 1.50

Heutsz (P. J. F. van). Reorganisatie van het binnenlandsch bestuur op Java en Madoera. Wenschen en wenken van een oud-controleur B. B. Amsterdam, I. H. de Bussy.

Vellema (P.). Bijdragen omtrent Indische vraagstukken. Pandhuizen. Regeling van het rechtswezen voor de Chineezen. Vendukantoren. Overschrijvingen van vast goed. Batavia, G. C. T. van Dorp & Co.

Bemmelen (Dr. J. F. van) en G. B. Hooyer. Reisgids voor Ned.-Indië. Batavia, G. Kolff & Co.

Paäli. De laatste radjah van Lombok. Oorspronkelijk treurspel in 5 bedrijven. Idem.

Mayer (L. J.). Een blik in het Javaansche volksleven. 2 dln., met 26 pltn. Leiden, voorheen E. J. Brill . . *f* 10, geb. *f* 12.50.

Multatuli. Verzamelde werken, voorafgegaan door studiën over zijn werken door mr. C. Vosmaer. Eerste naar tijdsorde gerangschikte uitgave, bezorgd door zijne weduwe. 2e druk. Afl. 1. Compleet in 52 afleveringen. Amsterdam, Uitgevers-Maatschappij „Elsevier" . . . . Per afl. *f* 0.30

Piepers (Mr. M. C.) „Zwaarden eischen klingen, maar ook gevesten." Beschouwingen over de Atjeh-ziekte en hare genezing. Amsterdam, S. L. van Looy . . . . *f* 0.50

ENGELAND.

Jogendra Nath Bhattacharya; Hindu Castes and Sects. An Exposition of the Origin Caste System and Bearing of the Sects towards other Religious Systems 17,

Roth (Henry Ling). The Natives of Sarawak and British North Borneo: Based chiefly on the MSS. of the late Hugh Brooke Low,

Sarawak Government Service. With a Preface by Andrew Lang and over 550 Illusts. 2 vols 50/

Beach (Harlan P.). The Cross in the Land of the Trident; or, India from a Missionary Point of View 1/

Cockburn (Rev. G.). John Chinaman, his Ways and Notions. 3/6

Compton (Herbert). European Military Adventurers of Hindustan. Illust. (Adventure Series) 5/

Johnson (C.). What they saw in New England: A Book of Signs, Sayings, &c. 6/

Martin (W. A. P.). A Cycle of Cathay; or, China, South and North. With Personal Reminiscences. Illusts. and Map. . . 7/6

Notes on British Guiana, and its Gold Industry. With Maps. 2nd ed., revised, by H. J. Perkins 1/6

Articles of Christian Instruction in Favorlang—Formorsan Dutch and English from Vertrecht's Manuscript of 1650. With Psalmanazar's Dialogue between a Japanese and a Formosan, and Hopport's Favorlang Vocabulary. Edit. by Rev. W. Campbell . 10/6

Crimadbhagavatam (The). Book 2. Translated by M. Chatterjee. With numerous Illusts. 8vo, cloth 10/

Handbook of the Japanese Colloquial Language, to which is added an English-Japanese Vocabulary of Words and Phrases . . 4/

Kelly and Walsh's Handbook of the Japanese Language for the Use of Tourists and Residents 4/

Kanny (Lall Dey) and Mair (William). The Indigenous Drugs of India: Short Descriptive Notices of the Principal Medical Products met with in British India. 2nd ed., revised and entirely re-written. 16/

Smith (A.). A Contribution to South African Materia Medica, chiefly from plants in use among the Natives. Third ed., extended, 1895. 8vo, pp. vi—238 . . . . 6/

Thynne (Robert) Matthew Flinders; or, How we have Australia: Being the True Story of Captain Flinder's Explorations and Adventures. With 9 Illusts. and a Chart 3/6

Calendar of State Papers, Colonial Series, America and West Indies, 1677—1680. Preserved in the Public Record Office. Edited by the late W. Noel Sainsbury and the Hon. J. W. Fortescue . . 15/

Ziegler. English-Canarese School Dictionary. 3rd ed 7/6

Rutherford (John). Missionary Pioneers in India 1/6

Budge (E. A. W.). Oriental Wit and Wisdom. Laughable Stories, collected by Bar-Hebraeus. Syriac text, English Translation. 21/

Arnold (T. W.). The Preaching of Islam. A History of the Propagation of the Muslim Faith 12/

I-Tsing. Record of the Buddhist Religion as practised in India and the Malay Archipelago (a. d. 671—695). Translated by J. Takakusu. 14/

Riordan (Roger) and Takayangi (Toso). Sunrise Stories: A Glance at the Literature of Japan 6/

Walters (T.). Stories of Every-Day Life in Modern China. Told by Chinese and done into English. 3/6

Glossary of Indian. Terms Relating to Religion, Customs, Manners, &c. By G. Temple.

Ummagga Jataka. Translated into English from the Sinhalese by J. B. Yatawara.

Chakrabarti (Jadab Chandra). The Native States of India . 5/

Banks (Sir Joseph). Journal during Captain Cook's First Voyage in H. M. S. *Endeavour* in 1768—'71 to Terra del Fuego, Otaheite New Zealand, Australia, The Dutch East Indies, &c. Edit. by Sir Joseph D. Hooker. With Portraits and Charts 17/

Guide to the Dutch-Indies. By Dr. van Bemmelen and Lt.-Col. G. B. Hooyer. Translated from the Dutch by the Rev. B. J. Berrington, B.A.

Lombok (Dutch Indies.). By Cool and Hooyer. Translated from the Dutch by Elizabeth J. Taylor.

Brown (A. Samler). Madeira and the Canary Islands: A Practical and Complete Guide for the Use of Invalids and Tourists. 4th and revised ed. (1876 to 1878.) 2/6

FRANKRIJK.

Huet (Auguste). Quelques réflexions sur la guerre sino-japonaise. 1 fr.

Septans (le lieutenant-colonel). Les expéditions anglaises en Afrique. Ashantee (1873—74), Zulu (1878—79), Egypte (1882), Soudan (1884—85), Ashantee (1895—96). Avec 29 cartes et croquis dans le texte . . . . 7 fr. 50

Mély (F. de). Les Lapidaires de l'antiquité et du moyen âge. Ouvrage publié sous les auspices du Ministère de l'instruction publique et de l'Académie des sciences. Tome I: les Lapidaires chinois. Introduction, texte et traduction avec la collaboration de M. H. Courel. 30 fr.

Diguet (Edouard). Etude sur la langue Taï, précédée d'une notice sur les races des hautes régions du Tonkin, comprenant grammaire, méthode d'écriture Taï et vocabulaires . . . . 15 fr.

Manuel des mines d'or (République sud-africaine; Transvaal; Autres pays de l'Afrique; Australie; Amérique; Pays divers. 3 fr. 50.

Lux. La vérité sur Madagascar . . . . 1 fr.

Rosny (Léon de). Introduction à l'étude de la littérature japonaise . . . . 4 fr. 50.

Jacottet (E.). Etudes sur les langues du Haut-Zambèse. Textes originaux, receuillis et traduits en français et précédés d'une esquisse grammaticale 1re partie: Grammaires Soubiya et Louyi. 12 fr.

Mouton (Eug.). Les voyages merveilleux de Lazare Poban, Marseillais, en Portugal, au royaume de Siam et en Chine . . . 3 fr.

Combes (Paul). l'Abyssinie en 1896. Le pays, les habitants, la lutte italo-abyssine . . . . 3 fr. 50.

Luzeux (le général). Etudes critiques sur la guerre entre l'Italie et l'Abyssinie . . . . 1 fr. 50.

Chaudordy (le comte de). Considérations sur la politique extérieure et coloniale de la France . . . . 2 fr.

Gairal (François). Le Protectorat international. La Protection sauvegarde. Le Protectorat de droit des gens. Le Protectorat colonial . . . . 6 fr.

Chailley-Bert (Joseph). La Tunisie et la colonisation française. 1 fr.

Dubois (Félix). Tombouctou la mystérieuse . . . . . . 10 fr.

Lemire (Ch.) Le peuplement de nos colonies . . . . 50 cent.

Ujfalvy (Charles de). Les Aryens au nord et au sud de l'Hindou-Kouch . . . . 15 fr.

Quangdzu. Le traité des influences errantes, de Quangdzu. Traduit du chinois par Matgioi (Albert de Pouvourville) . . . . 2 fr.

DUITSCHLAND.

Conrady (Dr. Aug.) Eine indochinesische Causativ-Denominativ-Bildung u. ihre Zusammenhang m. den Tonaccenten. Ein Beitrag zur vergleich. Grammatik der indochines. Sprachen, insonderheit Tibetischen, Barmanischen, Siamesischen u. Chinesischen. M. 11.

Vierkandt (A.). Nuturvölker und Kulturvölker. Ein Beitrag zur Socialpsychologie . . . . M. 10.80.

Astfalck (Cäsar). Deutschlands Flotte und Kolonialbesitz; die Notwendigkeit u. die Mittel ihrer Vergrösserung. (Sammlung Betracht. u. Krit. Aufsätze üb. nationale Streitfragen). M. —.50.

Grundriss der indo-arischen Philologie u. Altertumskunde, hrsg. v. Geo. Bühler. I. Bd. 6. u. 11. Hft. u. III. Bd. 4. u. 8. Hft.

I. 6.• Vedische u. Sanskrit-Syntax v. J. Speyer. M. 5. — II. Indische Palaeographie von ca. 350 a. Chr. — ca. 1300 p. Chr. von G. Bühler (m. 17 Tafeln in Mappe) M. 18.50 — III. 4 Sāmkhya u. Yoga v. Rich. Garbe. M. 3. — 8. Manuel of Indian buddhism. By H. Kern. M. 7.

Zimmermann (Dr. Alfr.). Die europäischen Kolonien. Schilderung ihrer Entstehung, Entwickelung, Erfolge u. Aussichten. 1. Bd. Die Kolonialpolitik Portugals u. Spaniens, in ihrer Entwickelung von den Anfängen bis zur Gegenwart dargestellt. Mit eine Karte in Steindr.: Uebersicht des portugies. u. span. Kolonialbesitzes gegen Mitte des 16. Jahrh. . . . . M. 10; geb. M. 11.50.

Robinson. (S.). Die Psychologie der Naturvölker. Ethnographische Parallelen . . . . M. 2.

Deutschland u. seine Kolonien im Jahre 1896. Amtlicher Bericht über die 1. deutsche Kolonial-Ausstellung . . . . . . M. 10.

Stoll (Prof. Dr. Otto). Die Maya-Sprachen der Pokom-Gruppe. 2. Tl Die Sprache der K'e'kchi-Indianer. Nebst e. Anh.: Die Uspanteca. M. 6.

Brandstetter (R.). Die Gründung v. Wadjo. Historische Sage aus Südwest-Celebes . . . . M. 2.

Radde (Dr. Gust.). In den asiatischen Tropen. Reise ihrer kais. Hoheiten der Grossfürsten Alexander u. Sergei Michaïlowitsch auf der Yacht „Tamara" im J. 1890/91 . . . . M. 1.

Eichhorn (A.). Naual od. die hohe Wissenschaft (scientia mirabilis) der architektonischen u. künstlerischen Composition bei den Maya-Völkern, deren Descendenten u. Schülern . . . . . M. 7.50.

Lehmann (Prof. K.). Kolonialgesellschaftsrecht in Vergangenheit u. Gegenwart . . . . M. —.80.

Dahlmann (Jos.) Nirvāna. Eine Studie zur Vorgeschichte des Buddhismus . . . . M. 5.

Meinecke (Gust.). Katechismus der Auswanderung. Kompasz für Auswanderer nach europ. Ländern, Asien, Afrika, den deutschen Kolonien, Australien, Süd- u. Zentral-Amerika, Mexiko, den Ver. Staaten von Am. u. Kanada. 7 Aufl. . . . . M. 2.50.

Kumsch (Prof. E.). Japan-Album. Decorative Japan. Handzeichngn.

im königl. Kunstgewerbe-Museum zu Dresden. 2. (Titel-) Aufl. (30 Lichtdr.-Taf.) In Mappe . . . . M. 20.

Kronecker (Dr. F. v.). Javas Feuerbergen. Das Tengger-Gebirge u. d. Vulkan Bromo. Mit 10 Vollbildern, 2 kl. Karten u. 1 gr. Karte. M. 2.

Rasche (E.). Land u. Volk der Japaner . . . . M. 1.20.

Rathgen (K.). Entstehung des modernen Japan . . . . . M. 1.

Münsterberg (O.). Die Japanische Kunst u. das japanische Land. M. 3.

Giesebrecht (F.). Ein deutscher Kolonialheld. Der Fall Peters in psychslog Beleuchtung . . . . M. 1.

Dove (Dr. Karl). Südwest-Afrika. Kriegs- u. Friedensbilder aus der ersten deutschen Kolonie. 2. Aufl. . . . . M. 5.

Sammlung geogr. u. kolonialpolitischer Schriften, hrsg. v. Rud. Fitzner. Nr. 1: Deutschlands natürliche Gliederung u. seine geschichtliche Grenzverengung. Von Prof. Dr. Alfr. Kirchhoff. M. —.50.

Kobelt (Dr. W.). Schnecken v. N. O. Celebes u. Banggai. M. 1.50.

Meyer (A. B.). Säugethiere vom Celebes- u. Philippinen-Archipel. 1 M. 9 color. u. 6 Lichtdr.-Taf. . . . . M. 30.

Möllendorff (Dr. O. F. v.). Binnenmollusken v. den Talaut-Inseln. M. 1.50.

Bolljahn (J.). Japanisches Schulwesen, seine Entwickelung und sein gegenwärtiger Stand . . . . M. 1.50.

Fick (R.). Die sociale Gliederung im nordöstlichen Indien zu Buddha's Zeit. Mit besond. Berücksichtigung der Kastenfrage. Vornehmlich auf Grund der Jâtaka dargestellt . . . . M. 6.50.

Obrutschew (W.). Aus China. Reise-Erlebnisse, Natur- und Völkerbilder. 2 Bde. . . . . M. 8; geb. M. 10.

Pagenstecher (A.). Beiträge zur Lepidopteren Fauna des Maleyischen Archipels. XI. Ueber die Lepidopteren von Sumbar u. Sumbawa. M. 3.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCH-INDIË

VAN

wijlen dr. W. R. baron van HOËVELL.

(Opgericht in 1838.)

TWEEDE NIEUWE SERIE.

1e JAARGANG.

FEBRUARI 1897.

'S GRAVENHAGE. — F. J. VAN PAASSCHEN.

Mede verkrijgbaar te

BATAVIA bij G. KOLFF & Co.

en bij alle Boekhandelaren in Ned.-Indië

INHOUD.

Bladz.

Bijdragen en brieven, de Redactie betreffende, gelieve men te zenden aan den Heer H. A. LESTURGEON, Suezkade 63, 's-Gravenhage.

De abonnementsprijs van dit Tijdschrift bedraagt voor Nederland *f* 13.— per jaar. Voor het buitenland wordt dit bedrag met de porto's verhoogd. Tusschentijds aangegane abonnementen worden ad *f* 3.25 per kwartaal berekend.

Afzonderlijke nummers, voor zoover deze voorhanden zijn, *f* 1.50 per aflevering.

Bijdrage tot de geschiedenis van het ontstaan van den Atjeh-oorlog.

Uit de papieren van wijlen den majoor der Inf. O.-I. L. H. A. A. Niclou.

In 1884 verscheen bij J. H. de Bussy te Amsterdam: *Koloniale geldverspillingen en roekeloos Regeeringsbeleid.* Overdenkingen van een belastingbetalend patriot

O. m. leest men in dat geschrift:

„Het eereteeken aan Panglima Tiban Mohamad ge-„schonken, prijkt op een borst waarin een moedig hart „klopt, dat sedert zijne onderwerping steeds trouw is „gebleven aan het Nederlandsche gezag, waaraan de „oude krachtige Hindoe groote diensten heeft bewezen. „De toekenning van dat eeremetaal aan dien flinken en „trouwen dienaar is ten minste een lichtpunt in deze „vertooning. De gesp 1873—1880 is daarbij echter eigen-„aardig, daar hij tot 1879 onze vijand was, en vooral „in de vredesjaren 1882 en 1883 tegen dezen optrad."

Naar aanleiding dier regels schreef ik in het *Indisch Militair Tijdschrift* n° 5 van 1884 [1]) het volgende:

„Op bladz. 67 gewaagt P. [2]) van Panglima Tiban Mohamad, „de oude krachtige Hindoe, die ons groote diensten heeft „bewezen. Wel zeker! De voornaamste is wel geweest,

---

[1]) Zie bladz. 25 en 26 van den overdruk van mijn opstel: *Koloniale geldverspillingen als gevolg van verstokte agressie.* Batavia, G. Kolff en Co. 1884.

[2]) P. beteekent: „De belastingbetalende patriot."

„dat hij ons de gelegenheid gaf tot het voeren van den „Atjeh-oorlog, door op te treden als gezant, hij, de te „Atjeh ter dood veroordeelde, die in de verste verte niet „het geheele Atjehsche volk vertegenwoordigde. Zeker „weet P. niet, dat die Panglima Tiban in de *Penang* „*Gazette* van 28 Juni 1873 wordt beschreven als een „Hindoe van de laagste klasse, die in Penang kwam als „de clown van een wajangspel en die later, naar Atjeh „vertrokken, het vertrouwen van den jongen sultan won, „door daden, die volgens onze begrippen niets minder „dan vereerend zijn. 't Is overigens kenmerkend dat de „eenige man, die thans waarschijnlijk in Atjeh op onze „hand is, niet een Atjeher, maar een vreemdeling is, „dien de Atjehers vroeger beschuldigden dat hij zijn land „aan ons verraden had.

„Welk een bitteren haat moeten wij toch hebben op„gewekt, dat thans allen zich tegen ons keeren en niemand „der ingeborenen meer te vertrouwen is! Echter zeer „goed te verklaren. Wij kunnen onze aanhangers niet „beschermen en straffen hen wanneer de vijand, door„gedrongen in hunne kampongs en woningen, hen daaruit „aanvalt."

Het zooeven genoemde stuk in de *Penang Gazette* werd vertaald en overgenomen in *De Indiër* (een Bataviaasch dagblad) van 15 Juli 1873. Van Panglima Tiban wordt in dat stuk gesproken als van een man „wiens noodlot het was met de Nederlanders in aanraking te komen en zoodoende de tegenwoordige catastrophe over zijn meester, den sultan van Atjeh, te brengen", en als „van den ellendeling, die de oorzaak is van dezen oorlog" en die den moed miste zich voor zijn meester te vertoonen.

Verder wordt daarin gezegd, dat de brief, dien Panglima Tibang, toen hij in December 1872 voor de tweede maal te Riouw kwam, als van den sultan van Atjeh afkomstig aan den resident overgaf, niet door den sultan, maar door Tibang, z o n d e r d e s s u l t a n s m e d e-

weten, geschreven was op een blanc seign, voorzien van des sultans zegel, hetwelk moest dienen voor het daarop schrijven eener schuldbekentenis, voor het geval dat het gelukte, voor den sultan een stoomschip aan te koopen tot een bedrag van 40,000 dollars. Dit komt niet overeen met het voorkomende in het antwoord van den sultan aan den Regeeringscommissaris dd. 23 Maart 1873, en evenmin met het voorkomende in een tweede antwoord dd. 25 Maart 1873, in beide welke brieven hij spreekt van een schrijven, door hem naar Riouw gezonden om uitstel te erlangen van eene voorgenomene zending van Regeeringscommissarissen naar Atjeh. Maar in zijn brief van 23 Maart 1873 spreekt de sultan ook van gezanten, kort geleden naar Riouw gezonden, om de zaak van de *Gipsy* te vereffenen, en zegt: „dat alleen daartoe het gezantschap diende."

Van den brief en van het zenden van het gezantschap wordt in dien brief gesproken alsof het twee geheel van elkander afgescheidene zaken zijn. Kunnen er ook twee brieven hebben bestaan, een geschreven op het blanc seign en een waarover de sultan spreekt, en heeft de eerste soms gediend bij het latere bezoek aan de Amerikaansche en Italiaansche consuls? [3])

Niet alleen van Panglima Tibang wordt in de meergenoemde *Penang Gazette* gesproken. Ook van Tongkoe Mohamad Araffin, den spion en vertrouweling van onzen consul-generaal te Singapore, die door den laatste bij

---

[3]) Er is nog veel vreemds in deze zaak. Waarom is de brief die de zendelingen mede naar Riouw kregen, niet in de gepubliceerde bescheiden omtrent het ontstaan van den Atjeh-oorlog opgenomen? Waarom van de brieven, tusschen de Regeering en den resident van Riouw over die zending gewisseld, alleen het schrijven van den laatste dd. 24 Februari 1873? Wie was de afgevaardigde van den sultan van Atjeh, die volgens de nota, voorkomende in de genoemde bescheiden, in Januari 1873 naar Frankrijk zou zijn gezonden? Wanneer kwam hij terug?

zijne bemoeiingen met de Atjeh-zaken werd gebezigd. De schrijver in de *P. G.* acht het niet onmogelijk, dat het Araffin was, die zijn vriend Tibang tot trouweloosheid aanzette en hem verleidde zijn geluk bij de vertegenwoordigers van andere natiën te beproeven. Later kon hij dan het doen en laten van Tibang aan zijn meester bekend maken, en zich daardoor nog meer in diens vertrouwen dringen dan reeds het geval was. Dat Panglima Tibang door Tongkoe Mohamad Araffin is aangezet tot zijne besprekingen met den Amerikaanschen consul, schijnt ook de meening te zijn van den heer E. B. Kielstra. Dit blijkt uit hetgeen men leest op bladz. 55, 56 en 57 van het eerste deel van zijne beschrijving van den Atjeh-oorlog. Daar toch zegt hij:

„Araffin was dus niet veel meer dan een gelukzoeker, „een geslepen intrigant, en het door den heer Read in „hem gestelde vertrouwen is later gebleken wel over- „dreven te zijn geweest. Het schijnt toch wel, dat hij „de man geweest is, die de Atjehsche gezanten zoowel „bij den Italiaanschen als bij den Amerikaanschen consul „gebracht en een groot aandeel in de gevoerde onder- „handelingen gehad heeft; terwijl hij later de verkregene „kennis, uit eigen brein aangevuld en opgesierd, aan den „heer Read openbaarde, om zich bij dezen verdienstelijk „te maken.

„Het is wel buiten twijfel, dat de Amerikaansche con- „sul, de majoor Studer, wellicht door eerzucht gedreven, „zich meer met de Atjehsche gezanten en met Araffin „heeft ingelaten, dan hij als handelsagent tegenover zijne „regeering kon verantwoorden. Doch daarom zijn de „mededeelingen van Araffin nog niet te vertrouwen." [1]).

Behalve in de *Penang Gazette* van 28 Juni 1873, de gepubliceerde officieele bescheiden en de geschiedenis

---

[1]) Op grond van die niet te vertrouwen mededeelingen werd de Atjeh-oorlog verklaard.

van den Atjeh-oorlog van den heer Kielstra, wordt over Panglima Tibang en over de zending naar den resident van Riouw, in December 1872, ook nog gesproken in andere geschriften. Zoo grondde ik mijne bewering omtrent het ter dood veroordeelen en verbannen uit Atjeh van Tibang op het voorkomende in *Eenige aanteekeningen over Atjehsche aangelegenheden*, opgenomen in het *Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië* van 1874, en waarschijnlijk afkomstig van een thans hooggeplaatst Indisch staatsdienaar. In dat opstel wordt Panglima Tibang beschreven als een geslepen persoon, die de zaden van tweedracht tusschen den sultan en den Habib listig had gestrooid; den laatste door een toovermiddel trachtte uit den weg te ruimen; daarvoor door de hoofden werd ter dood veroordeeld; door den zwakken jeugdigen sultan, die geheel onder zijn invloed was geraakt, aan de uitvoering van dat vonnis werd onttrokken, en die eindelijk zonder dat de hem vijandige partij er in was gekend, door den sultan naar Riouw werd gezonden, ten einde een brief voor den resident Schiff over te brengen, waarin de sultan dezen verzocht zijne komst te Atjeh met den heer Van der Wall nog eenigen tijd uit te stellen.

Dat Tibang toen met een Nederlandsch oorlogsschip werd teruggebracht, gaf aanleiding dat men te Atjeh algemeen van gevoelen was, dat hij het land aan de Hollanders had verkocht. [5])

Niet lang geleden, in het *Indisch Militair Tijdschrift* van Augustus ll., is een nieuw licht geworpen op Pang-

---

[5]) Volgens de verklaring van Sidi Tahil, waarvan melding wordt gemaakt in den brief van den Regeeringscommissaris dd. 26 Maart 1873 No. IV, als zou Panglima Tibang op dien dag nog in den Kraton zijn geweest, maar zich niet daar buiten hebben vertoond, omdat men hem als den bewerker van den hoogst ernstigen toestand beschouwde en zijn leven door Atjehsche grooten werd bedreigd. Na ultimo December 1873 verneemt men in de eerste jaren niets meer van hem. Waarschijnlijk is hij kort daarna gevlucht.

lima Tibang en de door hem in 1873 gevoerde onderhandelingen.

In eenige aanteekeningen op hetgeen door den luitenant-kolonel Vink in de Juli-aflevering van dat tijdschrift omtrent Panglima Tibang werd gezegd — wanneer ik wèl onderricht ben, afkomstig van iemand die jaren lang in Atjeh eene gewichtige gouvernementsbetrekking bekleedde — wordt nl. beweerd, dat toen sultan Mahmoed-Sja, de zeventienjarige jongeling die toen over Atjeh en Onderhoorigheden regeerde, zich in 1872 een stoomschip wenschte aan te schaffen [6]), aan eene commissie, bestaande uit Panglima Tibang en vier hoeloebalangs, werd opgedragen, om daartoe eerst op de westkust en daarna op de noord- en oostkust den hassil op te halen en daarna te Penang of te Singapore een geschikt stoomschip aan te koopen.

Op die reis zouden zij den Nederlandschen koopman Van Akkeren hebben aangetroffen, die hun den raad gaf, om niet naar de Straits, maar naar Riouw te gaan en daar een stoomschip van den heer Van Angelbeek te koopen, hetgeen hun veel goedkooper zou te staan komen. [7])

Dit geschiedde, en Tibang zou, te Riouw aangekomen zijnde, den resident Schiff in het geheim hebben medegedeeld, dat hij en de hem vergezellende hoofden door

6) Zie blz. 83 der „Officieele bescheiden omtrent het ontstaan van den oorlog tegen Atjeh in 1873." Schrijven van den resident van Riouw dd. 24 Februari 1873.

7) Zie omtrent H. C. van Akkeren blz. 37 noot van de „Officieele bescheiden" enz. Toen Van Akkeren in October 1872 van Riouw naar Atjeh vertrok, maakte hij de reis met Tibang. Toen de laatste van de westkust terugkwam, was Van Akkeren waarschijnlijk nog in Atjeh en werd daar door Tibang aangetroffen. Toen Tibang naar Riouw zoude gaan, maakte men denkelijk van die gelegenheid gebruik om hem een brief voor den resident mede te geven. Die brief bevatte alleen het verzoek om de voorgenomen zending van Regeeringscommissarissen naar Atjeh nog eenigen tijd uit te stellen.

den sultan van Atjeh waren gezonden om een verbond te sluiten met het N.-I. Gouvernement.

Panglima Tibang en de hem toegevoegde commissieleden werden daarna met een van Zr. Ms. oorlogsschepen (de *Marnix*) via Singapore naar Atjeh teruggevoerd. Tijdens het schip te Singapore vertoefde zou Tibang, niet vergezeld van de andere hoofden [8]), aan wal zijn gegaan en zich naar een oud bekende, T. Mohamad Araffin, den spion van onzen consul-generaal Read, hebben begeven, door wiens tusschenkomst hij met eenige Europeesche autoriteiten kennis maakte.

Volgens verzekering van T. Mohamad van Oleh-leh, zou het den Amerikaanschen consul voorgelegde contract dan ook niet van den sultan, maar van Tibang en van Araffin, den vertrouweling en spion van onzen zaakgelastigde, afkomstig zijn.

Hooren laat zich dit wel. Araffin wordt immers in de missive van den resident van Riouw dd. 24 Februari 1873, L[a] W. Geheim, beschreven als een jongmensch van uitmuntende manieren, zeer intelligent en die zeer vlot Engelsch schrijft en spreekt. Hij is dus waarschijnlijk de steller geweest. Hij, die in zekeren zin in onzen dienst was en die indirect door ons werd betaald!

Na zijne terugkomst in Atjeh zou Panglima Tibang zich, voor de wraak des sultans en der hoofden bevreesd, naar het Gigiensche hebben begeven. [9])

---

[8]) Op den 2en Februari 1874 bracht Toekoe Nja Mohamad, schoonzoon van Toekoe Nek, een bezoek aan den opperbevelhebber der 2e expeditie. Bij die gelegenheid werd door hem, die lid was geweest van het gezantschap (?) naar Riouw, verklaard, dat de beruchte handelingen van dat gezantschap te Singapore uitsluitend van Panglima Tibang zijn uitgegaan. Hij had den Amerikaanschen consul zelf nooit gezien. Kielstra, *Beschrijving van den Atjeh-oorlog*, Ie deel, blz. 332.

[9]) Onmiddellijk na zijne terugkomst kan dit niet zijn geweest, tenzij hij niet lang daarna is teruggekomen. Of sprak Sidi Tahil onwaarheid, toen hij beweerde dat Panglima Tibang op den 24en Maart

De sultan zou, zooals den schrijver in n° 8 van het *I. M. T.* van 1873 meermalen door Atjehsche hoofden verzekerd is, zóo weinig genegen zijn geweest om oorlog te voeren, dat hij zelfs een brief, die door Panglima Polim zou zijn onderschept, aan den Gouvernements-commissaris schreef, waarbij hij Poeloe Wé het N.-I. Gouvernement aanbood, wanneer men zijn land niet wilde aanvallen.

In de varia van de *Indische Gids* van Augustus ll. vindt men „Een stuk geschiedenis aangaande het ontstaan van den Atjeh-oorlog," overgenomen uit de *Soerabaya-courant* van 23 April 1892. Volkomen op de hoogte van het gebeurde schijnt de schrijver van dat opstel niet te zijn. Immers moet men, zijn opstel lezende, tot de overtuiging komen, dat de Atjehsche zendelingen op eigen gelegenheid van Riouw naar Singapore gegaan, en van daar naar Atjeh zijn vertrokken, terwijl zij door Zr. Ms. stoomschip *Marnix* zijn overgevoerd. Maar dat zij te Riouw zes weken zijn aangehouden, is zeker; zelfs langer. In zijn schrijven van 25 Maart 1873 beklaagt zich de sultan, dat zijne zendelingen te Riouw acht weken op antwoord hebben gewacht; en zeker is het, dat zij reeds den 13en December 1872 te Riouw waren en eerst den 25en Januari 1873 met de *Marnix* van daar vertrokken. De Indische Regeering nam 23 dagen tijd om de missive van den resident van Riouw dd. 13 December 1872 M[t] Geheim te beantwoorden, en de *Marnix* stoomde eerst 19 dagen na het schrijven der Ind. Regeering dd. 4 Jan. 1873 L[a] A. Geheim, naar Singapore. De zenuwachtige haast, die men na het ontvangen van het telegram van 16 Februari 1873 opmerkt, bestond toen nog niet. Is het waar, gelijk de schrijver in de *Soerabaya-Courant*

1873 nog in den Kraton was, maar er zich niet buiten durfde vertoonen, en ook Ali Bahanan, die zeide dat Tibang op den 1sten Januari 1874 met den radja van Pedir en den sultan voor de onderwerping was?

beweert, dat de resident van Riouw des sultans zendelingen noch voorkomend ontving, noch gastvrijheid verleende, en dat de heer Read het niet beter maakte, zoodat men als het ware uit wanhoop zijne toevlucht nam tot de vreemde consuls, dan zou dit de zaak nog erger maken.

Toen de heer Read, door den man die er de oorzaak van was geweest, van de bezoeken bij de vreemde consuls de lucht kreeg, was, volgens den schrijver in de *Soerabaya-Courant*, Leiden in nood. Het regende telegrammen, het een al zenuwachtiger dan het andere. Het einde was het zènden eener troepenmacht naar Atjeh, ten einde opheldering te vragen voor een, door den zeventienjarigen vorst die daar regeerde, niet gepleegd verraad, en toen die ophelderingen niet voldoende naar onzen zin werden gegeven, en ook niet kònden worden gegeven — brak de Atjeh-oorlog uit!

Ziedaar hetgeen in verschillende geschriften omtrent Panglima Tibang, Tongkoe Mohamad Araffin, de zending naar Riouw, de onderhandelingen met den Amerikaanschen consul en meer, wordt medegedeeld. Hoewel niet overal overeenstemmende, valt uit die mededeelingen toch vrij zeker af te leiden, dat Panglima Tibang noch bij den Amerikaanschen, noch bij den Italiaanschen consul te Singapore is verschenen met voorweten van den sultan; dat hij de onderhandelingen met de handelsagenten van vreemde mogendheden geheel op eigen gezag en daartoe verleid door den dienaar van onzen consul heeft aangeknoopt, en dat derhalve het vragen van ophelderingen aan den vorst van Atjeh, omtrent eene handeling, die niet op diens last was geschied, en waarvan hij toen misschien niet eens kennis droeg, geen reden van bestaan had, en de oorlogsverklaring, nog wel vóór dat de vraag des sultans, in zijn schrijven van 25 Maart gedaan: „Waarom komt nu het Gouvernement vóór dat de toe-

gestane [10]) termijn van zes maanden verstreken is, en wat is wel onze schuld?" was beantwoord, moeilijk te verdedigen valt, waarom wij daarvoor, niet geheel ten onrechte, nog altijd bitter boeten.

In zijn eerste schrijven, van 22 Maart 1873, vraagt de Gouvernementscommissaris binnen 24 uren opheldering voor grieven die slechts in algemeenen zin worden aangeduid, en tevens voor handelingen die te Singapore zouden gepleegd zijn door de gezanten [11]) die naar Riouw waren gezonden tot het vragen van uitstel van eene politieke zending.

Nog binnen den gestelden termijn van vier-en-twintig uren worden de gedane vragen beantwoord. Wat betreft de eerste zegt de sultan, dat thans eene onveranderlijke vriendschap tusschen hem en het Ned.-Ind. Gouvernement bestaat. Wat betreft de tweede, dat het gezantschap, kortelings geleden naar Riouw gezonden, alleen ten doel had om de zaak van de *Gipsy* te vereffenen, en dat op die vraag zal geantwoord worden zoodra uit Turkije bericht zal zijn ontvangen op het schrijven waarvan melding wordt gemaakt in de missive welke het gezantschap voor den resident van Riouw had medegebracht. Was dat geene opheldering? Wilde het antwoord op de eerste vraag niet zeggen, dat wat er vroeger, volgens den brief van den Regeeringscommissaris, ook mocht gebeurd zijn, van nu af aan zou gezorgd worden, dat dit niet meer plaats vond, en bevatte de mededeeling dat het gezantschap alleen gestrekt had om de zaak van de *Gipsy* te vereffenen, niet tevens de kennisgeving dat al hetgeen volgens den brief van den Regeeringscommissaris te Singapore had plaats gehad, niet met voorweten of op last der Atjehsche Regeering of van den sultan was geschied? Wat kon de sultan anders doen dan ontkennen?

[10]) Is het woord „toegestane" door den vertaler ingevuld? Waarom de brieven van den sultan ook niet in het Maleisch medegedeeld?

[11]) Een der gezanten?

Hij, die door Tibang waarschijnlijk niet in kennis was gesteld met de stappen, buiten zijne voorkennis door dezen en zijn vriend Araffin te Singapore gedaan.

Op den 24sten Maart wederom een brief van den Regeeringscommissaris aan den sultan. Hem wordt gezegd, dat in zijn schrijven van den vorigen dag geen enkel der gevraagde ophelderingen zijn aangetroffen; dat Turkije geen recht heeft om zich in de tusschen het Gouvernement en het Rijk van Atjeh ontstane moeilijkheden te mengen [12]; dat hij zich ten strijde voorbereidde, hetgeen zou gebleken zijn uit het verzamelen van gewapende manschappen, en op grond van een en ander wordt het verzoek om inlichtingen herhaald, nu onder bedreiging anders te zullen overgaan tot het doen van beslissende stappen.

Door ook dit schrijven binnen 24 uren te beantwoorden geeft de sultan geen blijk van zijn verlangen om met ons in oorlog te komen. Hij herhaalt hetgeen hij gezegd heeft omtrent het doel van den door zijne zendelingen aan den resident van Riouw overhandigden brief, en stelt nu de vraag: wat toch wel de oorzaak is, dat het Gouvernement vóór het verstrijken van den gevraagden termijn van zes maanden op Atjeh komt, en wat toch wel zijne schuld is, daarbij verzoekende zulks te mogen weten? Nog deelt hij mede, dat het gewapend loopen langs het strand [13]) zijne oorzaak vindt in nieuwsgierigheid. Hij verzoekt op dit schrijven den volgenden dag antwoord te mogen ontvangen, terwijl hij ten slotte opmerkt, dat een van den wal gegeven saluut van een-en-twintig schoten met geen contra-saluut is beantwoord.

Het door den sultan gevraagde antwoord werd gegeven in den vorm van . . . een oorlogsmanifest!

Alweder schrijft de sultan, en alweder antwoordt de Gouvernementscommissaris. De laatste geeft voor de er-

---

12) Ook niet om raad te geven?

13) Is het de gewoonte der Atjehers ongewapend te loopen?

kenning van de opperheerschappij van Nederland tijd tot in den namiddag van den 29en, maar voegt er bij dat dit onder voorwaarde geschiedt, dat reeds bij het aanbreken van den dag van den 28en elke arbeid aan de aanwezige bentings ophoude. Toch wordt in den namiddag van den 27en een schot op een dier bentings gelost. Ons verlangen om met Atjeh feitelijk in oorlog te zijn, was zóo groot, dat wij niet eens den door ons zelven gestelden termijn konden laten verloopen.

Ook den volgenden dag werd geschoten, en den 29en werd onze overmoed zóo groot, dat drie granaten in den Kraton van den vorst werden geworpen.

Zoo werd, toen nog de sultan van Atjeh met zijne Rijksgrooten, naar mij uit zeer betrouwbare bron is verzekerd, in rade vereenigd waren om te beslissen welke voorwaarde men zou kunnen aannemen en aanbieden, al wat mogelijk was gedaan, om verdere onderhandelingen onmogelijk te maken.

Toch gaf de sultan zijn streven om den oorlog te vermijden niet op. Den 30en verzocht hij „dat men zijn land niet zal verwoesten", en hij laat er op volgen: „wat nu het verlangen van mijn vriend is, dat moge de Allerhoogste vervullen, en vervolgens ben ik het, die het vervullen zal." Dus eene belofte dat zal worden toegegeven aan 's Gouvernements eischen.

Met den brenger van zijn brief, Lebeh Mohamad, verzocht de sultan om bericht. Het wordt gegeven, en aan den sultan den eisch gesteld bepaaldelijk mede te deelen, of hij de souvereiniteit van Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden erkent, ja dan neen.

En de sultan antwoordde bij zijn schrijven van den 1en April, dat, wat het bericht betreft in zijn schrijven van den vorigen dag vervat, daarin, voor zooveel de onderlinge vriendschapsverhouding aangaat, geene verandering is gekomen. „Want" — zegt hij — „ik ben

een wees en jong, en ik verkeer slechts onder de hoede van den Allerhoogste en vervolgens onder die van het verhevene Nederlandsch-Indische Gouvernement."

Wat bevatten de door mij gespatieerde regels in des sultans brief van 30 Maart 1873, en in dien van den 1en April d. a. v. — ik heb het reeds op blz. 221 van het 1e deel van het *Indisch Militair Tijdschrift* van 1884 gezegd — anders dan een begin van onderwerping, en was het geen zaak geweest, de onderhandelingen weder aan te knoopen en daarop voort te bouwen, vooral ook omdat het militair belang het niet geraden maakte, de vijandelijkheden voort te zetten vóor de aankomst der landmacht?

Wie weet of wij, ware dit geschied, niet zonder slag of stoot een eersten vasten voet op Atjeh hadden kunnen verkrijgen, vanwaar wij langzaam maar zeker onzen invloed hadden kunnen uitbreiden en onze kennis vermeerderen, zooals wij overal elders hebben gedaan!

Maar wij waren in Atjeh waarschijnlijk onder den invloed der besprekingen te Batavia, waar men kennelijk den oorlog wilde. Alleen dáardoor laat zich verklaren, dat zoo weinig partij is getrokken van de gelegenheden die zich aanboden om dien te voorkomen. Niet de Atjehneezen zijn oorzaak van den Atjeh-oorlog, maar de wijze heeren te Batavia, zonder iemand van hen die daar in de zaak gehoord zijn uittezonderen.

Had men te Batavia den oorlog niet gewild, men zou niet zoo lichtvàardig hebben geloof geslagen aan hetgeen onze consul-generaal geliefde te seinen. Men zou een nader onderzoek hebben ingesteld en hebben gedaan wat ieder koopman zou hebben gedaan die eene speculatie op touw had gezet die kon mislukken, wanneer een door hem van Singapore ontvangen bericht, dat te Hongkong eenige schepen, gereed om naar Atjeh te vertrekken, waren gecharterd, waarheid behelsde, nl. de telegraaf te

baat hebben genomen, om dáár te Hongkong naar de meer of mindere juistheid van dat bericht te informeeren. Niet alzoo de Regeering. Aan zóo iets wordt niet gedacht. Zelfs toen de Regeeringscommissaris reeds op Atjeh was aangekomen, had het schrikbeeld eener internationale interventie niet tot overhaasting behoeven aan te zetten, wanneer de voorzorg was genomen te Singapore of Penang een stoomer te stationneeren, die op het ontvangen van het eerste draadbericht van Hongkong, dat de Amerikaansche schepen westwaarts waren gestevend, naar Atjeh had kunnen vertrekken, om den Regeeringscommissaris te waarschuwen. Maar ook daaraan wordt door niemand van hen, die de zitting van den Raad van Indië van 21 Februari bijwoonden, gedacht. En toen kort na dien 21en van een .... aanzienlijk handelshuis (Engelsch?) de mededeeling wordt ontvangen, dat de Amerikaansche vloot last ontving om naar Atjeh te stevenen, wordt dit — alweder zonder nader onderzoek! — niet onwaarschijnlijk geacht, en in de zitting van den Raad van Indië van 2 Maart 1873, niettegenstaande de vlootvoogd herhaaldelijk verzekerde dat de Amerikaansche vloot vier weken zou noodig hebben om van Hongkong naar Atjeh te gaan, eenstemmig, dus ook met instemming van dien vlootvoogd, goedgekeurd, dat de Regeeringscommissaris naar Atjeh zoude gaan om daar den eisch van souvereiniteit te stellen, en wanneer geweigerd werd dien eisch in te willigen, den oorlog te verklaren...

En zoo geschiedde het. Niet omdat de sultan weigerde, maar omdat zijne ophelderingen ons niet voldoende voorkwamen. Bijna zou men zeggen, dat mr. Keuchenius gelijk had, toen hij in *De Standaard* van 13, 16 en 17 Juni 1873 zijn bekend opstel plaatste.

Aannemende echter dat van ons standpunt in Maart 1873, en met de wetenschap die wij toen hadden, de oorlogsverklaring gerechtvaardigd was, dan nòg bestond er mijns inziens geen reden om later, toen wij beter op

de hoogte raakten, den oorlog door te zetten met eene volharding, die tot branden, vernielen en afmaken zijne toevlucht nam, om op eene wijze, eene beschaafde natie onwaardig, de Atjehers, die hunne onafhankelijkheid verdedigden zooals ook wij dat zoo menigmaal hebben gedaan, ten onder te brengen. En evenmin verdient het mijns inziens goedkeuring, dat nu nog stemmen opgaan die spreken van het uitrusten eener 3e expeditie, het te vuur en te zwaard veroveren van het geheele land, en het desnoods uitroeien der Atjehsche bevolking. Afgescheiden van de onmogelijkheid om eene bevolking uit te roeien, geeft de wijze waarop de Atjeh-oorlog ontstond ons geen recht om op die wijze wraak te nemen over den weerstand die ons gedurende twintig jaren is geboden.

NICLOU.

Batavia, 9 December 1892.

[Voor den navorscher der Atjeh-geschiedenis is er over Panglima Tibang Mohamad, Tongkoe Mohamad Araffin en het ontstaan van den Atjeh-oorlog nog eene andere lezing te vinden in dit tijdschrift, jaargang 1893, aflevering Mei.

Red.]

Een beroemd man uit den tijd der East-India Company, Brian Houghton Hodgson.

De geschiedenis der opkomst en uitbreiding van het Engelsch gezag in Britsch-Indië is rijk aan nuttige leering — voor degenen die verstandig genoeg zijn zich aan 't voorbeeld van anderen te spiegelen. Wanneer hetgeen onze westelijke naburen in de laatste eeuw daar te lande hebben tot stand gebracht onze rechtmatige bewondering wekt, mogen we niet uit het oog verliezen, hoe het goede eerst verkregen is na ontzaglijk veel inspanning, en na harde lessen die het gevolg waren van de eigenzinnigheid van hooggeplaatste personen. Met des te meer bewondering worden wij dan vervuld voor de reeks van buitengewone mannen die door hun wijsheid, geestkracht en stille plichtsbetrachting den Engelschen naam in Indië geëerd hebben gemaakt.

Onder de groote mannen die in dienst der *East India Company* door hunne veelzijdige werkzaamheid niet alleen hun vaderland en Indië, maar de geheele beschaafde wereld aan zich verplicht hebben, neemt Brian Houghton Hodgson een allereerste plaats in. Wat deze merkwaardige man in zijn ambtelijke loopbaan verricht, wat hij als natuurkenner en geleerde gewrocht heeft, wordt op meesterlijke wijze in 't licht gesteld door Sir William

Hunter in zijn onlangs verschenen *Life of Brian Houghton Hodgson, British Resident at the Court of Nepal*, een werk dat wij in handen zouden wenschen van ieder Nederlandsch-Indisch ambtenaar en van ieder ander die belang stelt in het wetenschappelijk onderzoek van Indië. Daarom veroorloven wij ons de aandacht der lezers van dit tijdschrift op dat Leven te vestigen en van den rijken inhoud een kort uittreksel te geven [1]).

Brian Houghton Hodgson werd geboren te Lower Beech in de gemeente Prestbury, Cheshire, den 1sten Februari 1800. Op zestienjarigen leeftijd werd hij rijp bevonden om toegelaten te worden tot het Haileybury College, toen ter tijd, gelijk men weet, de kweekschool van de ambtenaren bij den burgerlijken dienst van de *East India Company*. Het onderwijs aan deze inrichting, dat berekend was voor den tijd van vier semesters, was van voorbereidenden aard, in zoover de kweekelingen die na verloop van twee jaren met goed gevolg het eindexamen hadden afgelegd, naar Indië uitgezonden werden om gedurende minstens een jaar hunne studiën voort te zetten aan het College van Fort William te Calcutta, of anders in Madras of Bombay. De lessen bepaalden zich hoofdzakelijk tot eene voortzetting van voorafgaande studie der klassieke talen en der wiskunde en tot de beginselen der inlandsche talen; voorts werd onderricht gegeven in de algemeene beginselen van het recht en van staathuishoudkunde. Onder de leeraren te Haileybury muntte toen ter tijd uit de bekende staathuishoudkundige Malthus, aan wiens omgang de jonge Hodgson veel te danken had.

---

[1]) De titel is: *Life of Brian Houghton Hodgson*, British Resident at the Court of Nepal, Member of the Institute of France; Fellow of the Royal Society; a Vice-President of the Royal Asiatic Society, etc. By Sir William Wilson Hunter, K. C. S. I., M. A., C. L. D., a Vice-President of the Royal Asiatic Society, etc. — John Murray, Albemarle Street, London: 1896.

Na zijne studiën aan 't College volbracht te hebben, verliet Hodgson met een schitterend getuigschrift en als No. 1 van zijn jaar, tegen 't einde van 1817 Haileybury, om kort daarop naar Indië te vertrekken. De achttienjarige jongeling had zijn tijd niet alleen goed besteed door kennis op te doen, maar hij had ook, wat van nog meer waarde is, zich gewend om zelfstandig waar te nemen en zekere beginselen aangenomen waaraan hij tot zijn dood toe getrouw is gebleven. Van grooten invloed op zijne vorming is zijn leermeester Malthus geweest. „Malthus", om met de woorden van Sir William Hunter te spreken, „was, in fact, the dominant influence in Hodgson's intellectual horoscope. He found him a young aristocrat in social feelings and sympathies; he left him an advanced liberal in politics. But for the inspiration of Malthus, the youthful civilian would scarcely have embarked on a comprehensive study of the institutions and constitutional problems of Nepal, or struck into the great conflict over popular education in India with a scheme of his own."

Gedurende het jaar dat Hodgson te Calcutta moest doorbrengen (1818—1819) had hij veel te lijden van 't klimaat. Calcutta was in die dagen eene uitnemend vervelende en daarenboven hoogst ongezonde plaats. Al genoot de jonge man, die een afschuw had van dronkemanspartijen, het voorrecht in kennis te komen met het even achtingswaardige als begaafde echtpaar D'Oyly en al kon hij bij ongesteldheid rekenen op hun liefderijke verpleging, de staat van zijne gezondheid werd zóó bedenkelijk, dat zijn geneesheer hem geen hoop gaf op herstel, tenzij hij naar het vaderland terugkeerde, of anders eene betrekking in de bergstreken zocht te verkrijgen. Nu waren op dat tijdstip slechts twee van die betrekkingen voor een beginnend ambtenaar open, namelijk de post van assistant-Commissioner in Kumaun en van assistant-Resident (d. i. vertegenwoordiger van 't Engelsch

bewind) in Nepal. Het gelukte hem de eerstgenoemde betrekking machtig te worden.

Kumaun, een bergland op de zuidelijke helling van den Himâlaya, werd in 1815 door de Engelsche troepen op de Gurkha's van Nepal veroverd, nadat deze laatsten gedurende 25 jaren de bewoners op allerlei wijze onderdrukt en het land uitgezogen hadden. Niet lang te voren had Kumaun te lijden gehad van de invallen der Rohilla's, een stam van dweepzieke Mohammedaansche Afghanen, en iets later door onderlinge twisten, zoodat het land in een erbarmelijken toestand verkeerde, toen de Engelschen het in bezit namen. De Commissioner, d. i. naar ons spraakgebruik: Resident — onder wien Hodgson te dienen kwam, was George William Traill, een man van groote bekwaamheid en wilskracht, die streng, maar rechtvaardig heerschte volgens zijn eigen inzicht en met eene zekere mate van onafhankelijkheid, zoodat hij in de wandeling genoemd werd „de Koning van Kumaun." Voor de bevolking was zijn bestuur een zegen.

De leertijd dien Hodgson onder en met Traill doormaakte, is voor den eerste in meer dan één opzicht van groot nut geweest, hoe kort zijn verblijf in Kumaun dan ook geduurd heeft. In 1820 werd de betrekking van assistant-Resident aan 't hof van Nepal vacant, en Hodgson aangewezen om die te vervullen. Met erkentelijkheid heeft hij steeds teruggedacht aan Traill, van wien hij in zijne autobiographische aanteekeningen het volgende getuigt: „I was much struck by the simple yet efficient method of administrating the province, a new acquisition tenanted by very primitive and poor tribes. The Commissioner (Traill) who spoke and wrote the local language, dispensed with all formalities, settled cases in court like the father of a family, and encouraged every one who had a complaint to put it in writing and drop it into a slit in the court door, of which he kept the key. Answered *vivâ voce*, in court or out. He was of

active habits, and went everywhere throughout the province, hearing and seeing all for himself. His cheerful simple manners and liking for the people made him justly popular. Took a hint from him when myself in authority in Nepal as to the way of becoming popular."

Niet minder gelukkig dan in Kumaun, was Hodgson in Nepal eenen chef te vinden als de Resident Gardner, dien hij aldus kenschetst: „Found at Kathmandu in the head of the embassy another man to form myself upon, a man with all the simplicity and more than the courtesy of Traill, — a man who was the perfection of good sense and good temper; who, liking the Nepalese and understanding them, was doing wonders in reconciling a Court of Chinese proclivities to the offensive novelty of responsible international dealing through a permanent diplomatic establishment in their midst — a Court whose pride and poverty made it, moreover, jealously fretful at the novel sight of the costly and pompous style then inseparable from our Indian embassies."

Deze woorden bevatten eene korte aanduiding van de taak welke de gezant der Compagnie aan het Hof te Kathmandu te vervullen had, maar zijn niet berekend om een denkbeeld te geven van al de moeielijkheden waarmede een diplomaat te worstelen had om met Nepal op voet van vrede te blijven. Nadat Kumaun aan het Nepaleesch gezag onttrokken was, begreep de Gouverneur-Generaal, Lord Hastings, dat eene wijze staatkunde voorschreef „alle toekomstige oorzaken van misverstand te vermijden." Gardner was juist de man om die staatkundige gedragslijn te volgen, en gedurende de dertien jaren van zijn verblijf te Kathmandu volhardde hij in eene houding van welwillende non-interventie, eene houding welke hem mogelijk gemaakt werd door den overwegenden invloed van den minister Bhim Sen Thappa. Kort na Gardner's komst in Nepal stierf de Koning, een kind van twee jaar als zijn opvolger nalatende. Bhim

Sen bleef toen aan 't bewind als Eerste Minister, met de Koningin-Moeder als Regentes in naam. Hij wist de hoofden der Gurkha's, den militairen adel en 't heerschende ras van Nepal, tot vriend te houden door een groot staand leger op de been te houden en door een uiterlijk vertoon van onverschilligheid jegens den Britschen Resident, ofschoon hij tegelijkertijd zorgvuldig alles vermeed wat tot eene breuk aanleiding konde geven. Gardner begreep die houding volkomen, zoodat hij en de Eerste Minister in 't geheim goede vrienden waren, doch in 't openbaar tegenover elkander eene hooghartige houding aannamen.

Voor een jongmensch van twintigjarigen leeftijd als Hodgson toen was, had de rol van stillen toekijker weinig aantrekkelijks, zoodat hij blijde was in 1822 eene aanstelling te verkrijgen als Deputy-Secretary in 't Perzisch Departement te Calcutta. Doch weldra bleek dat zijn gestel, evenmin als vroeger, tegen 't klimaat daar bestand was, zoodat hij zich genoopt zag in 1824 naar Kathmandu terug te keeren, waar hij met den postdienst belast werd. Reeds in 't volgende jaar raakte de betrekking van Assistant-Resident wederom vacant en werd hij als zoodanig herbenoemd. Na de ondervinding die hij had opgedaan, begreep hij dat om in Indië te blijven leven zijn verblijf in Nepal moest gevestigd blijven.

Na verloop van vijf jaren nam Gardner zijn ontslag en dientengevolge werd Hodgson aangesteld als waarnemend Resident. In het afgesloten tijdvak had hij land en volk grondig leeren kennen; hij had met ijver de dierenwereld der streek bestudeerd en eenige gewaardeerde bijdragen tot de kennis daarvan in geschrift medegedeeld; op groote schaal had hij reeds een aanvang gemaakt met de verzameling van Buddhistische Sanskrit Handschriften, eene verzameling, die onvermoeid uitgebreid en met vorstelijke mildheid door hem aan verschillende bibliotheken in Indië en Europa ten geschenke

gegeven, voldoende zou geweest zijn om zijnen naam onsterfelijk te maken in de jaarboeken der wetenschap. Het waren echter niet enkel wetenschappelijke vraagstukken die hem bezig hielden; ook voor aangelegenheden van staatkundigen aard had hij een open oog en een scherpen blik. Dit toonde hij o. a. door zijne vertoogen aan de Regeering te Calcutta over de wenschelijkheid om Gurkha-regimenten in dienst te nemen, en over de beste wijze om het handelsverkeer met en over Nepal te bevorderen; twee onderwerpen waarop wij aanstonds zullen terugkomen.

Niet lang bleef Hodgson belast met de waarneming van het Residentschap, daar de Regeering, misschien van oordeel dat hij nog te jong was voor den belangrijken post van Resident, als zoodanig benoemde Maddock, doch toen deze in 't begin van 1833 met verlof naar Europa ging, werd Hodgson in diens plaats aangesteld.

Reeds in 1832 had Hodgson zijn vertoog over de Gurkha-regimenten ingediend. In dat vertoog toonde hij aan, hoe de hoogere standen in Nepal eene georganiseerde erfelijke legermacht vormden, wier eenige loopbaan de krijgsdienst was; hoe wenschelijk het daarom zou wezen een aanzienlijk deel van die overtollige militaire macht bij 't Britsche leger in te lijven en haar zoodoende werkzaamheid te verschaffen. Het gehalte dier troepen was uitstekend, zooals trouwens erkend was door Engelsche militairen die over vier, in 1815 geworven Gurkhasche regimenten 't bevel gevoerd hadden. Hodgson nu gaf als zijn gevoelen te kennen dat men de gelederen van 't Britsch-Indisch leger voor de Gurkha's moest openstellen. Zooals het gaat, vond zijn denkbeeld aanhangers, vooral onder de militaire autoriteiten, maar toch moest het lang duren tot de les van 1857, toen de groote opstand voor een deel met behulp van de door Jang Bahadur als hulptroepen gezonden Gurkha's onderdrukt werd, vóórdat de zienswijze van Hodgson algemeen als juist

werd erkend, en thans behooren de Gurkha-regimenten tot de beste en getrouwste van 't Britsch-Indisch leger.

Om den drukkenden last van 't militair element, waaronder Nepal gebukt ging, te verlichten, was het niet voldoende van daar troepen te werven. „Een tweede middel," betoogde Hodgson, „om den hartstocht voor 't wapenbedrijf onder de militaire stammen in Nepal tot rust te brengen, is dat wij van onzen kant behoorlijk aandacht schenken aan de toeneming van den handel." De nasporingen die noodig waren om voldoende gegevens te verzamelen werden gedurende verscheidene jaren voortgezet, eer dat de uitkomsten in behoorlijken vorm aan het oordeel der Regeering konden onderworpen worden. Dit geschiedde in twee verslagen, 't eene van 8 Maart 1830, 't andere van 1 December 1831. Met elkaar vormen die stukken, gelijk Sir William Hunter verklaart, het belangrijkste verslag van den Centraal-Aziatischen handel dat in de archieven van 't Indisch Gouvernement te vinden is. In 't eerste verslag werden de oorzaken blootgelegd „waarom het groote handelsverkeer dat van nature tusschen de streken aan deze en aan gene zijde van den Hîmâlaya bestaan moest, en vroeger bestond, eerder den weg over Nepal moest zoeken dan dien over Bhutan ter eenre of van Kumaun ter andere zijde." In het tweede stuk gaf Hodgson de middelen aan welke strekken konden om dat handelsverkeer te doen herleven en te ontwikkelen. Hij toonde aan dat de concurrentie voor den Centraal-Aziatischen handel liep tusschen den handelsweg van Peking naar St. Petersburg in 't Noorden, en dien van Peking naar Indië over Nepal ten Zuiden. De Russische handelsweg was niet slechts veel langer, maar ook aanmerkelijk meer bezwaard door transito-rechten. Desniettemin bloeide de handel langs den Russischen weg, terwijl het verkeer langs den Indischen tot onbeduidendheid geslonken was. Verder werd tot in bijzonderheden uitgelegd welke waren

voor uitvoer vooral in aanmerking kwamen, de onkosten van het vervoer enz., zoodat dat verslag een handboek mocht heeten voor de artikelen van Himâlayaschen handel welke in dien tijd den meesten aftrek hadden.

Hodgson had de voldoening dat zijne voorstellen ditmaal de goedkeuring der Regeering wegdroegen en dat hij als Resident van 1833 tot 1843 krachtig kon medewerken om het verkeer tusschen Britsch-Indië en Nepal te bevorderen. Van de sterke ontwikkeling der handelsbetrekkingen sedert dien tijd kan men zich een denkbeeld maken als men weet dat de 3 millioen rupies, de waarde der Nepaleesche in- en uitvoeren in 1831, gestegen zijn tot 33 millioen in 1891.

Zulk een ontwikkeling zou, zooals Hodgson voorzag, alleen dan mogelijk wezen, wanneer de wettelijke staat der Britsch-Indische kooplieden in Nepal behoorlijk geregeld werd. Deze overweging leidde hem tot een grondig onderzoek van het rechtswezen in Nepal, een onderzoek waarvan de uitkomsten zijn nedergelegd in twee officieele rapporten *On the Law and Police of Nepal* en *On the Law and Legal Practice of Nepal* [1]); benevens een opstel in de *Asiatic Researches*.

Gedurende het tienjarig tijdvak van zijn Residentschap ontwikkelde Hodgson in toenemende mate eene werkzaamheid die hem beroemd maakte in de wetenschappelijke wereld. Zijne geschriften over het Buddhisme waren niet alleen meesterlijk, zij openden een nieuw tijdperk in de studie van dien godsdienst. Zijne talrijke bijdragen tot de kennis der fauna van 't Himâlayagebergte wekten niet minder de algemeene bewondering, en wat zijne ambtelijke werkzaamheid betreft, die blonk te meer uit naarmate de omstandigheden moeielijker waren. In de tijden van binnenlandsche beroeringen in Nepal die hij

---

[1]) De laatste herdruk van beide komt voor in Hodgson's *Miscellaneous Essays* II, 211—250 (Trübner 1880).

beleefde, wist hij door kalm beleid en door persoonlijke achting die hij bij hoog en laag in 't land genoot, den vrede te bewaren en de waardigheid zijner Regeering op te houden. Dat was geen lichte taak bij het wantrouwen en den trots der Nepaleezen, bij 't woeden der partijschappen en bij de intrigues van een Oostersch hof.

Toen Hodgson in 1833 tot Resident benoemd werd, was Bhim Sen, die gedurende de minderjarigheid des Konings als Eerste Minister met de Koningin-Regentes het roer in handen gehad had, oppermachtig, want de Koningin was in 1832 overleden. Het streven van Bhim Sen was, zijne eigene partijgenooten zooveel als mogelijk te bevoordeelen en zijn tegenstanders, de aanhangers der dynastieke partij, bijna geheel van alle betrekkingen uit te sluiten; den jongen Koning beschouwde en behandelde hij als een nul, grootelijks tot ergernis van de eerste Koningin, eene fiere, hartstochtelijke en bekwame vrouw. Het een en ander had ten gevolge dat de oppositie tegen den Eersten Minister toenam en dat hij, om zich te handhaven, de oorlogspartij, wier vijandschap tegen de Engelschen telkens opflikkerde, tot vriend trachtte te houden. Intusschen begreep hij dat te eeniger tijd Britsche hulp hem te stade kon komen en zoo verklaarde hij zich in 1834 bereid om een handelsverdrag te sluiten, doch volgende gebeurtenissen verhinderden dat dit tot stand kwam. Want de zon van den Eersten Minister was aan het tanen; de hem vijandelijke hofpartij nam gaandeweg in macht en invloed toe, en in 1837 brak eene omwenteling uit, waarbij hij ten val kwam. Onder voorwendsel dat de dood van 's Konings jongsten zoon op 24 Juli 1837 een gevolg was van het vergif dat Bhim Sen voor de Koningin bestemd had, werd hij gegrepen, gebonden en in de gevangenis geworpen, en het hoofd der tegenpartij, zekere Ranjang, uit de familie der Pandi's, werd Eerste Minister. Weliswaar bleef deze laatste niet lang aan 't bewind en moest hij zijn plaats ruimen aan Raghunath den

Brahmaan, ten gevolge waarvan Bhim Sen uit de gevangenis ontslagen werd. Doch deze was nu een gebroken man, en zijne verbitterde vijanden, met de Koningin aan het hoofd, zonnen op middelen om hunne wraak op hem te koelen. In 1839 werden opnieuw beschuldigingen tegen hem ingebracht, eerst dat hij gepoogd had de Koningin te laten vergiftigen, later dat hij de Koningin-Weduwe, die in 1836 gestorven was, en den reeds lang overleden Vorst hetzelfde lot bereid had. Voor dat alles was er geen zweem van bewijs; desniettegenstaande werd de oude man in de gevangenis geworpen en zóó smadelijk behandeld dat hij in wanhoop zich zelf met een mes den doodsteek toebracht. Zijn lijk werd geen eervolle behandeling waardig gekeurd, verminkt door de straten gesleurd en weggeworpen aan den rivierkant, ten prooi van honden en gieren.

Zoo was het rampzalig uiteinde van een man van wien Hodgson getuigt: „Ik ken geen inlandsch staatsman van den nieuweren tijd, behalve Ranjit Singh, die, alles in aanmerking genomen, waardig is vergeleken te worden met wijlen Generaal Bhim Sen van Nepal." Toen de karakterlooze Radja, onmiddellijk nadat de schanddaad volbracht was, ontsteld zich naar den Britschen Resident spoedde om dezen kennis te geven van 't voorgevallene, gaf Hodgson hem koeltjes te kennen dat de geheele zaak buiten den kring zijner ambtelijke plichten lag en dat hij alleen zijne dankbetuiging kon uitspreken voor de officieele mededeeling, hem van wege de Darbar gedaan.

Het is te begrijpen dat onder zulke omstandigheden de taak van den Resident om den vrede te bewaren eene uiterst moeielijke was. Hij had het hoofd te bieden aan de intrigues der Koningin, eene rechte feeks, die haar zwakken gemaal volkomen beheerschte, en den storm te bezweren die dreigde van den kant der steeds driester optredende oorlogspartij. In 1840 hadden een vijftigtal Gurkha's de onbeschaamdheid een inval te doen

op Britsch gebied, en hoewel het beleidvol optreden van Hogdson er in slaagde de geëischte voldoening voor den inval en de daarbij begane gewelddadigheden te verkrijgen, bleef de verhouding tusschen het Hof en de Residentie zeer gespannen. Bij een soldatenoproer in Juni 1840 hing het leven der Britsche beambten aan een zijden draadje. Middelerwijl waren de berichten van de tegenspoeden die de Britsche wapenen in Afghanistan ondervonden hadden, tot Nepal doorgedrongen, zoodat de toestand zich nog hachelijker liet aanzien. Toch wist Hodgson te bewerken dat de Radja met de oorlogspartij brak en er in plaats van den Minister Pandi, den gunsteling der Koningin, een van 's Vorsten verwanten tot Eersten Minister werd aangesteld. Daardoor had hij den wensch van den Gouverneur-Generaal, Lord Auckland, voorkomen; geen wonder dat hij daarvoor bij civiele en militaire autoriteiten lof inoogstte en hun gelukwenschen ontving. De dank van Lord Auckland bleef niet uit: „The Governor-General — I have the honour to inform you", heet het in de officieele dépêche; „has been pleased to express his entire approval of your proceedings during the anxious period of these negotiations."

Hodgson was nu meester van den toestand. De Koningin, woedend over 't mislukken van hare plannen, besloot het land te verlaten en eene bedevaart te doen naar Benares. Haar zwakke gemaal verloor wederom den moed en reisde haar achterna om haar terug te halen of haar te vergezellen. Lord Auckland verklaarde dat deze poging om Britsch grondgebied te betreden zonder paspoort, in de tegenwoordige omstandigheden niet kon geduld worden. Op Hodgson rustte de taak het koninklijk gezelschap weder te doen terugkeeren. Nauwelijks was de Koningin weder te Kathmandu, of zij begon opnieuw te intrigeeren, ditmaal met behulp van haar oudsten zoon, een ellendeling. Ten gevolge van hare kuiperijen en haar overwicht op den Radja schenen de zaken een ongun-

stigen keer te nemen, doch met behulp van het Ministerie wist de Resident de plannen der oorlogspartij te verijdelen, en zelfs gedaan te krijgen dat de billijke eischen van 't Engelsche Gouvernement werden ingewilligd. De Koningin verliet op nieuw in woede de stad om eene bedevaart naar Benares te ondernemen en daar hare dagen in godsdienstige afzondering te slijten, doch onder weg werd zij ziek en bezweek in October 1841 aan de koorts.

De Radja toonde na den dood dier heerschzuchtige vrouw eene oprechte begeerte om met de Britsche Regeering op goeden voet te blijven. Hij bood zelfs in 't laatst van 1841 Nepaleesche hulptroepen aan, van welk aanbod echter geen gebruik werd gemaakt, onder beleefde dankzegging. Kort daarop, in Januari 1842, kwam het bericht in Calcutta dat het Britsche leger in Afghanistan vernietigd was, en in de volgende maand trad Lord Auckland af om opgevolgd te worden door Lord Ellenborough. Op het punt van naar Europa te vertrekken, schreef Lord Auckland aan Hodgson deze beteekenisvolle woorden:

„I write these few hasty lines to you, to take leave of you, and to wish you such good health as may enable you to complete your labours in Nepal, and afterwards to enjoy many years of comfort in England. It is most satisfactory to me on the eve of my departure from India, and when there is so much of gloom and danger in one quarter of our political horizon, that the prospects in regard to Nepal are better and more promising than they have long been. Once more I thank you for all you have done, and I wish you well."

Het zou wel vreemd geweest zijn, als de nootlottige afloop van den Afghaanschen veldtocht zonder invloed ware gebleven op de stemming der Nepalsche heethoofden. Inderdaad, een paar maanden nadat het nieuws Kathmandu bereikt had, kwam het tot eene uitbarsting. Als voorwendsel diende eene rechtsvordering, door zekeren Kasinath, een Britsch-Indisch onderdaan, tegen Nepaleezen

ingesteld. De man had twee jaar lang binnen het gebied van 't Residentiehuis onder geneeskundige behandeling gelegen, terwijl hij zijne rechten voor de gerechtshoven van Kathmandu bepleitte. In den morgen van 23 April 1842 stormde het dienstpersoneel van Hodgson zijn zitvertrek binnen met het bericht dat de Radja met den Kroonprins en een grooten stoet, gevolgd door een regiment soldaten met geladen geweer, op het Residentiehuis afkwam. Hodgson snelde naar de poort en vond daar de schare reeds aangekomen. Zonder veel omwegen verklaarde de Radja dat hij kwam om de uitlevering van Kasinath te eischen. Natuurlijk kon die eisch niet ingewilligd worden. De Koning werd heftig en gaf eindelijk bevel den koopman die tegenwoordig was te vatten, doch de Resident sloeg den arm om den koopman en zeide: „Gij neemt ons beiden of geen van beiden." Door dit vastberaden optreden kwam de Vorst tot inkeer en werd hij voor rede vatbaar, en na lang over en weer spreken gelukte het hem te doen aftrekken. Later op den dag werd door den Koning, door den Kroonprins opgestookt, opnieuw eene poging gedaan om den koopman in zijne macht te krijgen, eene poging die wederom op Hodgson's standvastigheid afstuitte. De Radja bedaarde en zond zijne Ministers, die jegens den Resident vriendschappelijk gezind waren, om in onderhandeling te treden. Ten slotte ging Kasinath uit vrije beweging met de goedgezinde Ministers mede en maakte zijne opwachting bij den Koning, terwijl de Eerste Minister „borg bleef voor 's mans veiligheid en terugkeer naar het Residentiehuis."

Hodgson gaf verslag van 't gebeurde aan de Regeering te Calcutta. In antwoord op zijne mededeeling ontving hij een schrijven van Lord Ellenborough van 8 Mei 1842, waarin deze zijn misnoegen te kennen gaf over het voorgevallene en over de door den Resident gevolgde gedragslijn. Verder verklaarde de Landvoogd niet te kunnen gelooven „dat de Radja zoo zijn eigen waardigheid en de

verplichtingen van 't gemeene recht had kunnen vergeten om den Vertegenwoordiger van een oprecht bevriende Mogendheid eene opzettelijke beleediging aan te doen."

Dat schrijven, hetwelk nog allerlei andere zotheden in hoogdravende bewoordingen bevatte, had de Resident aan den Radja mede te deelen. Hodgson, overtuigd dat de bekendmaking van 's Landvoogds schrijven onheil zou na zich slepen, waagde het op eigen verantwoordelijkheid den brief niet af te geven, maar deelde den inhoud met eenige wijzigingen en in minder onvoorzichtige termen aan den Radja mede. Hij gaf den Gouverneur-Generaal kennis van hetgeen hij gedaan had, in de hoop dat Z. Exc. zijne goedkeuring schenken zou, wanneer de feiten hem volledig bekend zouden zijn. Lord Ellenborough antwoordde in een schrijven vol bittere verwijten en o a. inhoudende dat Hodgson van zijne betrekking als Resident aan het Hof van Nepal zou ontheven worden, zoodra het jaargetijde en de eischen van den publieken dienst zulks zouden veroorloven.

Zoo werd Hodgson zijn aanstaand ontslag aangekondigd in een stuk, gedagteekend 21 Juni 1842. Reeds den volgenden dag schijnt Lord Ellenborough eenigszins spijt gehad te hebben van zijn drift en liet hij den secretaris Maddock aan Hodgson een vertrouwelijk briefje schrijven om hem mede te deelen dat de Landvoogd met de grootste waardeering van zijne verdiensten gesproken en tevens de hoop uitgedrukt had eene gelegenheid te zullen vinden hem een anderen werkkring te bezorgen, Ook zou de Landvoogd het raadzaam vinden dat „de brief van gisteren een diep geheim bleef."

Nog vóór de ontvangst van beide brieven had Hodgson een stuk aan de Regeering opgesteld, waarin hij uitvoerig betoogde dat eene verandering van politiek in den zin van den Gouverneur-Generaal hare bedenkelijke zijde had, doch tevens gaf hij zijne meening te kennen over de beste wijze om zulk eene verandering, indien daartoe

eenmaal besloten was, tot stand te brengen zonder gevaar voor onmiddellijke vredebreuk.

Ofschoon dit vertoog Lord Ellenborough niet kon bewegen afstand te doen van zijn voornemen om eene andere staatkunde tegenover Nepal te volgen, begreep hij toch dat Hodgson eigenlijk de man was die de meeste geschiktheid had om „de verandering" tot stand te brengen. Hiervan werd aan Hodgson particulier en officieel kennis gegeven. Dezelfde bewindsman die hem zijn ontslag had aangekondigd, belastte hem met de taak zijn, Ellenborough's, plan uit te voeren.

De Resident volvoerde de hem opgelegde taak met eere en gewenscht gevolg. Trouwens de omstandigheden begunstigden hem, daar de overwinningen der Britsche troepen in Afghanistan in den zomer van 1842 gelegenheid gaven om desnoods met wapengeweld tegen Nepal op te treden. Eene andere gunstige omstandigheid was het wangedrag van den Kroonprins, waardoor deze wreedaard het volk verbitterde, en de Koning in aanzien steeg. Daarbij was de tweede Koningin, die na den dood van de eerste de eenige Koningin geworden was, op de hand van het vredesministerie. Kortom, binnen zes maanden tijds was de Resident er in geslaagd om Lord Ellenborough's staatkunde van onthouding te verwezenlijken.

Hodgson had nu zijne taak als diplomaat volbracht, doch ter wille van zijne studiën wenschte hij nog een jaar langer rustig in Nepal te kunnen arbeiden, en vroeg daartoe verlof van den Gouverneur-Generaal. Het werd hem toegestaan, doch toen Hodgson in den zomer van 1843 uitstel verzocht ten einde in 't koude jaargetijde eenige onderzoekingen ten einde te brengen, werd hem dit door Lord Ellenborough geweigerd in een barsch schrijven van 2 Juni 1843.

Dit gebeurde zes weken voordat ruchtbaar werd dat Lord Ellenborough door de Bewindhebbers te Londen was teruggeroepen. De tot aftreden gedwongen Landvoogd

maakte alvorens zijne waardigheid neder te leggen nog eens even van de gelegenheid gebruik om plotseling Majoor Henry Lawrence tot Resident in Nepal te benoemen en Hodgson te verplaatsen naar Simla, in de ondergeschikte betrekking van Assissent Ondercommissioner. Door deze handelwijze van den aftredenden Gouverneur-Generaal gevoelde Hodgson zich begrijpelijkerwijze diep gekrenkt, te meer omdat hij na de laatste gewisselde stukken zoo iets niet verwachten kon. Hij draalde niet met zijn ontslag te vragen, hetwelk hem verleend werd.

Bij Hodgson's laatste audientie bij de Darbar barstte de Radja in tranen uit en noemde hem „den Redder van Nepal". Hij vertrok uit Nepal vergezeld door de liefde en achting van het geheele volk, zooals het nooit voor een anderen Engelschman gekoesterd heeft.

Te Calcutta gekomen, onttrok hij zich aan alles wat zweemen kon naar demonstraties, doch hij kon niet verhinderen dat hem eene rechtmatige hulde gebracht werd in eene groote buitengewone vergadering van de *Asiatic Society*, die zooveel aan hem verplicht was.

In het vaderland teruggekeerd, werd hij door de Bewindhebbers met hartelijkheid ontvangen, en wat voor hem oneindig meer waarde had, hij smaakte de vreugde zijne beide ouders nog in leven te vinden. Na eenigen tijd bij hen in Canterbury doorgebracht te hebben, bezocht hij zijn geliefde zuster Fanny, Barones Nahuys, te Arnhem, waar hij gelukkige dagen sleet. Doch het duurde niet lang of hij gevoelde zich gedrukt dat hij zijne onderzoekingen had moeten staken. Dat gevoel werd hem zóó machtig, dat hij het besluit nam naar het veld zijner vruchtbare werkzaamheid terug te keeren en in 1845 als ambteloos geleerde naar Indië vertrok.

Van 1845 tot 1858, behoudens een kort bezoek aan Engeland en Holland in 1853, leefde Hodgson te Darjiling, in eene streek van 't Himâlaya-gebergte welke onder Britschen invloed stond, waarvan de natuur met die van

Nepal overeenkwam. Daar, te midden eener grootsche natuur en vrij van ambtelijke beslommeringen, leidde hij het leven van een wijze, niet een zoodanige die zich mokkend en onverschillig van de wereld afkeert, maar die de schatten van kennis, door hem opgegaard, onbekrompen mededeelt, die belang stelt in de groote vraagstukken van den dag en met vreugde vakgenooten en vrienden bij zich ontvangt. Tot degenen die langeren tijd de gastvrijheid in zijne woning, Brianstone, genoten, behoort de beroemde natuurkenner Sir Joseph Hooker, die in zijn *Himalayan Journals* uiting geeft aan zijne onbegrensde bewondering voor Hodgson als onderzoeker, als denker en als mensch. Een andere bezoeker, Sir James Colvile, Opperrechter van Bengalen, schrijft in 1847 o. a.: « ik heb van hem meer omtrent Indië geleerd in deze weinige weken dan ik te Calcutta in nagenoeg twintig jaren geleerd had."

In den loop van 1853 bracht Hodgson een kort bezoek aan zijne verwanten in Engeland en Holland. Het was toen dat hij kennis maakte met mej. Anne Scott en met haar in 't huwelijk trad, welk huwelijk aan de Britsche Ambassade in Den Haag voltrokken werd. Kort daarna vertrok hij met zijne vrouw naar Darjiling. De vier jaren, die hij aldaar nog zou verwijlen, waren de gelukkigste welke hij in Indië beleefd had, want, zegt zijn levensbeschrijver, „eindelijk vond hij dat gezelschap en die sympathie waarnaar hij zoo lang gesmacht had."

Gedurende de laatste jaren van zijn verblijf te Darjiling had Hodgson de voldoening dat Jang Bahadur, toen alvermogend Rijksbestierder van Nepal, het verzoek tot hem richtte de opvoeding te leiden van den vermoedelijken troonopvolger, Jang Bahadur's schoonzoon. En zoo werd de prins naar Darjiling gezonden. De goede betrekkingen welke aldus tusschen den gewezen Resident en het hof van Nepal bleven bestaan, hebben goede vrucht gedragen voor 't Engelsch bestuur, want toen in 1857 de groote

opstand was uitgebroken, stelde Jang Bahadur de geheele krijgsmacht van Nepal ter beschikking van den Gouverneur-Generaal Canning, die, na eenige aarzeling, door toedoen van Hodgson het aanbod aannam. Men weet welke goede diensten de dappere Gurkha's, ten getale van 17,000 man, bij 't dempen van den opstand bewezen hebben.

De onderzoekingen van Hodgson te Darjiling hadden voornamelijk betrekking op de natuurlijke historie en de volkenkunde der oorspronkelijke bewoners van het Himâlaya-gebied. Reeds in Nepal, van 1824 af, had hij zeer gewaardeerde bijdragen geleverd tot de kennis der zoogdieren van Nepal en Tibet, en groote verzamelingen aangelegd. Die verzamelingen, nog verrijkt met de aanwinsten te Darjiling, prijken thans in verschillende musea, waaraan de vrijgevige verzamelaar ze afstond. De grootste verdienste als naturalist verwierf zich Hodgson, volgens de meest bevoegde beoordeelaars, als ornitholoog, zoodat hij onder de oorspronkelijke ornithologen van zijnen tijd den hoogsten rang inneemt. Van blijvende waarde zijn ook de door hem bekend gemaakte uitkomsten van zijn ethnologisch onderzoek van de halfwilde stammen in den Himâlaya, die de oorspronkelijke, of ten minste de oudste laag der bevolking in die streek vormen. Begrijpende dat eene studie dier stammen gegrond moest zijn op bekendheid met de hen omringende natuur, wijdde hij in de eerste plaats zijne aandacht aan de gesteldheid van het land, waarvan de vrucht was zijn in 1849 verschenen artikel *On the Physical Geography of the Himâlaya*. Hij strekte zijn ethnologisch onderzoek uit tot drie bergstammen, de Kotsjen, Bodo's en Dhimals, die vóór dien tijd tenauwernood met name bekend waren. Hij ontwierp een woordenboek van de taal dezer stammen volgens een zeer oorspronkelijk plan. Verder bewerkte hij eene spraakkunst van de taal der Bhodo's en Dhimals, en ten slotte gaf hij een stelselmatig overzicht van hun

zeden, maatschappelijke gesteldheid en godsdienst. Het door hem geleverde werk is niet alleen eene bijdrage van bijzondere waarde tot de kennis der aborigines van den Himâlaya, maar heeft ook den stoot gegeven tot eene ijverige studie der op lageren trap van beschaving staande niet-Arische bevolkingen van Indië.

De bemoeienis van Hodgson met het vraagstuk van het inlandsch onderwijs dagteekent reeds van den tijd toen hij nog in Nepal was. Sedert geruimen tijd was het vraagstuk hangende, welke taal men als voertuig van 't meergevorderd inlandsch onderwijs zou kiezen: de klassieke talen in Indië, nl. 't Sanskrit, 't Arabisch en 't Perzisch, of 't Engelsch. Er waren twee partijen, die scherp tegenover elkaar stonden; de eene partij, aangevoerd door den orientalist Wilson, ijverde voor de klassieke talen van Indië; de andere partij, vooral vertegenwoordigd door Macaulay, zag geen heil dan in 't Engelsch. Macaulay ging zóover van te beweren — wat eigenlijk buiten de orde was — „wij hebben een volk op te voeden, dat thans niet kan opgevoed worden door middel van zijn moedertaal." Hier nu kwam Hodgson tusschen beide. Met zijn helder verstand, ruimen blik en onbevooroordeelden geest kostte het hem weinig moeite aan te toonen dat de geheele kwestie slecht gesteld was. Het geschil ter beslissing lag niet tusschen het Engelsch en de oude talen van Indië, maar tusschen het Engelsch en de levende volkstalen van het land. Wilde men dat het openbaar onderwijs werkelijk tot het volk doordrong, dan moest het opgebouwd zijn op den grondslag van de moedertaal der bevolking.

Hodgson was natuurlijk geenszins gekant tegen Engelsch onderwijs voor zekere klassen en onder bepaalde omstandigheden. In een open brief van 1843 laat hij zich o. a. aldus uit: „Ofschoon ik aan de moedertalen des volks [in mijn plan] de eerste en tweede plaats geef, geef ik aan 't Engelsch de derde; en in mijn Normaal-

school, die niet zoozeer een opvoedingsgesticht is als wel een indirect middel om al zulke gestichten in bruikbaarheid te doen toenemen, zou ik willen maken dat de kweekelingen in beide talen — hun eigene en de onze — gelijkelijk bedreven worden." De tegenstand van Hodgson tegen 't verengelschen van alle onderwijs wortelde in de overtuiging dat het onwijs, om niet te zeggen misdadig was, de geheele Indische maatschappij te willen revolutionneeren, met dat gevolg dat men instede van bruikbare inlandsche beambten jonge papegaaien zou kweeken. Het ontbrak niet aan personen die de juistheid van Hodgson's inzichten erkenden en hem steunden, maar toch duurde het tot 1854 vóórdat het door hem verdedigde stelsel van onderwijs werd goedgekeurd door het hof van Bewindhebbers, blijkens hun missive aan Lord Dalhousie, en eerst in 1883 heeft het Indisch Gouvernement zijne inzichten ten volle in praktijk gebracht.

Er is boven reeds sprake geweest van hetgeen Hodgson voor de studie van 't Buddhisme gedaan heeft. Honderden van Buddhistische teksten, deels Hss. in 't Sanskrit en Tibetaansch, deels gedrukte boeken in het Tibetaansch, zijn door hem aan verschillende bibliotheken geschonken en daardoor toegankelijk geworden. Zonder behulp van de teksten uit Nepal zou de groote Fransche geleerde Eugène Burnouf zijn klassieke *Introduction à l'histoire du Buddhisme indien*, noch zijn inhoudrijken *Lotus de la bonne Loi* hebben kunnen schrijven. En niet alleen als verzamelaar heeft Hodgson der wetenschap zoo'n grooten dienst bewezen, hij heeft aan den opbouw der godsdienstwetenschap ook rechtstreeks medegewerkt door zijne geschriften, welke het bewijs leveren dat hij dieper in 't wezen van het Noordelijk Buddhisme was doorgedrongen dan eenige Europeaan vóór hem. Hierover zijn alle deskundigen het volkomen eens. Terecht erkent dan ook de Heer Waddell, die door zijn werk getiteld: *The Buddhism of Tibet or Lamaism* getoond heeft een

grondig kenner van het Tibetaansch Buddhisme te wezen, dat Hodgson „de vader [is] van de hedendaagsche kritische studie der Buddhistische leer." Niet minder juist is het wanneer dezelfde zegt: „Van bijna evengroot belang zijn Hodgson's omstandige studies van bijzondere leerstellingen en haar ontwikkeling. Vele ervan, voor zoover ze op het Nepaleesche Buddhisme betrekking hebben, zijn tot nog toe onze eenige autoriteiten aangaande het onderwerp. Zóó inhoudrijk zijn 's mans geschriften, dat verscheidene zoogenaamde ontdekkingen van latere geleerden voorkomen in zijn beknopten tekst of in de overvloedige noten aan den voet der bladzijde."

Het was in 1858 dat Hodgson voor goed Indië verliet, daartoe genoopt door de wankelende gezondheid zijner vrouw, die reeds in 1857 naar Engeland was vertrokken, en door de ziekte van zijnen hoogbejaarden vader. Het is zijnen zoon niet vergund geweest, hem weder te zien.

Na zijne terugkomst in Engeland vestigde Hodgson zich te Dursley in Gloucestershire. In 1867 verhuisde hij naar het buitengoed Grange bij Alderley. Daar had hij het ongeluk zijne vrouw te verliezen. Later hertrouwde hij met mej. Suzanne Chambré Townshend, de gade met wie hij nog lang genoeg vereenigd zou wezen om het zilveren huwelijksfeest te vieren.

De jaren van Hodgson's ouden dag vloden kalm daarheen. „Hij leidde het aangename leven," zegt zijn geschiedschrijver, „van een landedelman met een goeden stal, een jaarlijksch bezoek aan Londen, en in de latere jaren aan de Riviera in de lente." In 1883 bouwden hij en mevrouw Hodgson voor zich eene blijvende woning voor de wintermaanden te Mentone — de villa „Himalaya." Bemind door ieder die met hem in aanraking kwam, belang stellende in de wetenschap, letterkunde en vragen van den dag, doch wars van alle ijdel vertoon van geleerdheid en vrij van wereldsche eerzucht, bracht hij de dagen van zijne welverdiende rust door, totdat hij

zacht en kalm te Alderley overleed den 23 Mei 1894.

Brian Houghton Hodgson heeft geleefd en gewerkt als een buitengewoon man, die, ondanks miskenning van eene enkele zijde, door de besten en edelsten van zijne eigen natie geëerd is als weinigen; die in wetenschappelijke kringen buiten zijn vaderland in zeldzame mate algemeen eerbiedig herdacht wordt; die zich in Indië het vertrouwen en de genegenheid der bevolking heeft weten te verwerven, zooals misschien geen andere Europeaan ooit bezeten heeft.

Daarom zal zijn leven en bedrijf onuitwischbaar geboekt staan in de geschiedenis der Britsche heerschappij in Indië. Daarom komt ook aan Sir William Hunter onze welgemeende dank toe, dat hij de edele figuur van zijn grooten landgenoot met zulk eene liefderijke hand en toch zoo waar geteekend heeft voor tijdgenoot en nakomeling.

H. KERN.

De Indische Begrooting in de Eerste Kamer.

De Eerste Kamer, aan wie men in het algemeen al niet kan verwijten dat zij lang van stof is, heeft het ditmaal, wat de behandeling van de wetsontwerpen tot vaststelling der begrooting van Nederlandsch-Indië voor het dienstjaar 1897 betreft, al heel kort gemaakt. In minder dan twee uren waren de beraadslagingen afgeloopen over eene begrooting van ruim 142 millioen, d. i. — volgens de terminologie van den minister van Financiën — nog eene slordige 3 millioen meer dan het totaal bedrag der uitgaven voorkomende op de elf hoofdstukken der Nederlandsche Staatsbegrooting. Het was de heer Pijnacker Hordijk (de oud-Gouverneur-generaal) die op het feit wees, er zich blijkbaar eenigszins bezwaard over gevoelende. Hij voegde er echter bij: „Dat over eene dergelijke begrooting zoo weinig wordt gesproken, dat ook het onderzoek in de afdeelingen geene aanleiding gaf om over vele punten in uitvoerige gedachtenwisseling te treden, ik kan mij dit alleen verklaren uit de omstandigheid, waarop straks reeds door den geachten afgevaardigde uit Zuid-Holland, den heer Fransen van de Putte, is gewezen. De politieke omstandigheden zijn er inderdaad niet naar om nu nog in debat te treden over vele onderwerpen, hoe belangrijk overigens, en over bijzonderheden

van de begrooting. Ik kan mij bij die meening aansluiten, indien dan uit mijn zwijgen maar niet worde afgeleid, dat het beleid van dezen minister van Koloniën mijnerzijds volkomen goedkeuring vindt."

Bovendien — wat viel er nog over de Indische begrooting te zeggen dat al niet reeds in den breede aan de andere zijde van het Binnenhof, waar zelfbeperking in het debat niet tot de meest beoefende deugden behoort, was gezegd! De Tweede Kamer had der Eerste Kamer om zoo te zeggen het gras voor de voeten weggemaaid.

Toch, hoe kort en sober het debat ook was, zijn de hoofdpunten van 's Ministers beleid nog ter sprake gebracht.

In de eerste plaats de toestand op Atjeh.

De gep. vice-admiraal Van Alphen en generaal Schimmelpennick van der Oye verklaarden zich beiden ingenomen met den thans ingeslagen weg. Eerstgenoemde bracht daarbij, met instemming van de Kamer, hulde aan het Indisch leger en de marine voor de onverdroten plichtsbetrachting, die gedurende zoo vele jaren door leger en vloot in Atjeh is betoond.

Beide sprekers drongen er krachtig op aan, van den thans gevolgden koers niet af te wijken vóór dat de toestand eenigszins geconsolideerd is.

De heer Fransen van de Putte was niet zoo welwillend in zijn oordeel. Behalve financieele bedenkingen, overwegende bezwaren tegen de posten voor de marine, bezwaren tegen de wijze waarop met de gouvernementskoffiecultuur wordt gehandeld, en bezwaren betreffende het boschwezen — welke bedenkingen en bezwaren echter niet door hem werden gepreciseerd — had hij ernstige grieven tegen het Atjeh-beleid van den heer Bergsma. Hij verweet den Minister, dat deze is afgeweken van de in 1894 afgelegde verklaring, dat wij altijd zouden blijven binnen de geconcentreerde linie; dat er geene verandering zou komen in de wijze waarop het Atjehbeleid werd gevoerd; dat er geene verandering in onze

positie buiten de linie zou komen. Desniettegenstaande werd in Maart 1896, in strijd met de koninklijke bevelen van 1884, die niet waren ingetrokken, het besluit genomen om de forten buiten de linie tot semi-permanente versterkingen te maken. Dit is gebeurd *vóór* de veranderde omstandigheden.

Wanneer er niet, in strijd met de plechtig gedane belofte in deze Kamer, versterkingen buiten de linie waren opgericht, dan zou Toekoe Oemar niet zijn afgevallen, of, ware dat toch geschied, dan zou dat van geen beteekenis zijn geweest en in elk geval ons in geenerlei gevaar hebben gebracht.

Wat heeft men — riep spreker uit — aan de verklaringen der Regeering, als daaraan geen gevolg wordt gegeven, als men daarin geen vertrouwen kan stellen!

Intusschen, nu men eenmaal een anderen koers heeft ingeslagen, wijke men daarvan niet opnieuw af. Veel resultaten verwachtte spreker er echter niet van.

De Minister verzette zich krachtig tegen den aanval van den heer Van de Putte, en trachtte vooral aan te toonen, dat de grievende beschuldiging van onbetrouwbaarheid onverdiend was. De onaangename verrassing, die in den afval van Toekoe Oemar met al zijne gevolgen voor de leden van de Kamer was gelegen, viel ook den Minister te beurt, en hij behoefde den heer Fransen van de Putte wel niet te herinneren, dat men verrassende boodschappen kan krijgen omtrent hetgeen in Indië, geheel tegen de verwachtingen in, gebeurd is!

„Ik geloof," zeide de heer Bergsma, „dat het voor ieder die de Atjeh-geschiedenis geregeld gevolgd heeft, duidelijk is als glas, dat de toestand, waarin wij nu zijn gekomen, eenvoudig is geweest het gevolg van de zich geleidelijk ontwikkeld hebbende omstandigheden. Wanneer de geachte spreker zelf als minister van Koloniën op deze plaats had gestaan, gedurende de jaren 1894, 1895 en 1896, dan ben ik overtuigd dat hij precies hetzelfde zou

gedaan hebben als door mij gedaan is. De verantwoordelijkheid op zich moetende nemen van verschillende maatregelen, zoude ook hij vertrouwen geschonken hebben aan diegenen die het verdienen, en verder zich bepaald hebben tot het hoofdbeleid in de Atjeh-aangelegenheden. De omstandigheden zijn geheel veranderd, en ik behoef niets terug te nemen van wat ik in 1895 heb gezegd, dat er toen aan agressief handelen niet werd gedacht.

„Men hoort dikwijls zeggen dat men elk geschrift beoordeelen moet naar den tijd waarin het geschreven werd; maar zoo moet men ook elk gezegde beoordeelen naar het oogenblik waarop het is uitgesproken. Toen in 1895 de toestand aldus was, dat wij hadden eene geconcentreerde linie, tijdelijke posten daaromheen en de hulptroepen waarover wij toen beschikken konden, toen zou geen enkele Minister met zekerheid hebben kunnen voorzien, dat het spoedig noodig zou zijn om daarin verandering te brengen. Daarom noem ik het eene onbillijke beschuldiging, wanneer men mij inconsequentie verwijt in zake het beleid, in Atjeh gevolgd. Ik herhaal, dat de omstandigheden ons geleid hebben, en ik zou haast zeggen, ons gelukkig geleid hebben tot het punt waarop wij nu zijn.

„Toen wij in 1885 besloten om terug te trekken in de geconcentreerde linie, was de toestand van dien aard, dat die terugtrekking volkomen gerechtvaardigd was. Maar toen wij in 1893 zagen, dat wij op die wijze geen stap vooruit waren gekomen, zijn wij vanzelf overgegaan tot den toen ingeslagen weg, namelijk een verbond met Toekoe Oemar en het geleidelijk oprichten van tijdelijke versterkingen buiten de linie.

„Was het nu gebleken, dat die toestand op den duur onhoudbaar was, dan zou er misschien aanleiding hebben bestaan om reeds vroeger van stelsel te veranderen; maar zooals de zaken zich t o e n voordeden bestond er voor geen enkelen Minister reden om eenige andere ge-

dragslijn voor te stellen, zelfs om daarover zijne gedachten te laten gaan.

„Die toestand is gebleven tot in het begin van 1896, het oogenblik waarop ineens het geheele gebouw ineen stortte. Dat oogenblik maakte het noodig om geheel van politiek te veranderen en om te zeggen: nu is de tijd voorbij van alle pogingen om langs minnelijken en verzoenenden weg te komen tot pacificatie; het oogenblik is gekomen om aan de Atjehers onzen wil op te leggen. Nu niet meer vragen en onderhandelen, maar alleen den Atjeher gelasten den wil van het Gouvernement te volgen.

„Dat is de toestand waarin wij nu zijn gekomen, en ik hoop, ja ik twijfel niet, dat, indien wij op den weg dien wij thans zijn ingeslagen nog geruimen tijd zullen kunnen voortgaan, de Atjehsche quaestie eenmaal zal worden opgelost."

Dat de heer Pijnacker Hordijk niet ingenomen was met het beleid van den Minister, hebben wij boven reeds aangestipt. De geachte afgevaardigde had bedenkingen tegen het financieel beleid, tegen het beleid in Atjeh, tegen het beleid ten aanzien van de irrigatiewerken, de heerendiensten, de koffiecultuur — en nog tal van andere punten, die spreker niet noemde. In de gegeven omstandigheden wilde hij die punten laten rusten, zich evenwel voorbehoudende, bij de behandeling van Hoofdstuk X der Staatsbegrooting op zijne bedenkingen terug te komen.

De eenige quaestie waarover de heer Pijnacker Hordijk zich meer in het bijzonder uitliet, was die van de tekorten der laatste jaren. Wij hebben achter ons de jaren 1894 en 1895, welke sluiten niet met een geraamd, maar met een vrijwel vaststaand tekort van ruim 20½ millioen. Daarop volgt het jaar 1896, dat het deficit van ruim 20½ millioen ongetwijfeld heeft doen aangroeien tot over

de 30 millioen. Men behoeft dus geen groot profeet te zijn, meende spreker, om te voorspellen, dat — als het zóo voortgaat — binnen weinige jaren een deficit zal zijn ontstaan van 50, 60, 70 millioen.

Tegen dat schrikbeeld kwam de Minister op.

Een minister van Koloniën kan naar zijne beste krachten er naar streven om nuttig werkzaam te zijn, maar hij kan er niets tegen doen, dat, wanneer een koffie-oogst weinig opbrengt en voor militaire doeleinden veel moet worden uitgegeven, er een tekort ontstaat. Mag men nu daaruit concludeeren: onze toestand is zóo treurig, dat wij binnen enkele jaren voor een deficit van 50, 60, ja 70 millioen zullen staan? Neen! Eene dergelijke voorstelling in eene openbare vergadering moet op het volk al een zeer slechten indruk maken, meende Z. Exc. De omstandigheden van de Nederlandsch-Indische koloniën zijn van dien aard, dat, bij een behoorlijk beleid ginds en hier, Nederlandsch-Indië geen oogenblik in gevaar behoeft te verkeeren noodlijdend te worden. Integendeel, naar mate de koloniën zich meer ontwikkelen, zal Nederlandsch-Indië niet zijn een lastpost voor Nederland, maar wel de steun van het moederland.

Ten aanzien van de quaestie eener geldleening verklaarde Z. Exc. nog, dat daartoe niet moet worden overgegaan vóórdat de minister van Financiën tot zijn collega van Koloniën zegt: waarde ambtgenoot, het gaat zoo niet langer, wij loopen vast, er moet geleend worden. Dit was het geval in 1884 en dit kan het geval zijn in 1897, maar zal misschien ook eerst het geval zijn in 1898 of 1899 . . . .

De verschillende wetsontwerpen tot vaststelling der Indische begrooting werden zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

Bij de behandeling der koloniale huishoudelijke begrooting van Suriname verklaarde de Minister zich bereid

de wenschelijkheid te overwegen van de benoeming eener commissie om de Regeering voor te lichten omtrent het nemen van afdoende maatregelen in het belang van Suriname, — welk denkbeeld door den heer Wertheim aan de hand was gedaan.

Bemesting van koffietuinen.

Van de hand van den heer F. A. Enklaar van Guericke, directeur der Maatschappij tot bereiding van Indo-guano, is ter drukkerij van den heer P. A. van Asperen van der Velde te Semarang eene brochure in het licht gegeven, bevattende beschouwingen over bemesting van koffietuinen. Met het oog op den bestaanden strijd over de vraag, welke cultuur-methode de voorkeur verdient: de intensieve of de extensieve, zooals in het belangrijkste koffiegewest van Java, de residentie Pasoeroean, met uitstekend gevolg wordt toegepast, verdienen deze beschouwingen de bijzondere aandacht. De quaestie is, naar men weet, ook ter sprake gebracht bij de behandeling der Indische begrooting voor 1897 in de Tweede Kamer *) naar aanleiding van het rapport van den wetenschappelijken adviseur der Regeering dr. Burck, die de eenvoudige werkwijze beslist veroordeelt. De heer Enklaar van Guericke is van een gelijk gevoelen.

„Het is een zeer opmerkelijk verschijnsel," zegt hij in den aanvang zijner brochure, „dat, terwijl bij de suikercultuur op Java in de laatste jaren met uitstekend gevolg gestreefd wordt naar verhooging der productie, als middel om goedkooper te produceeren, men bij de koffiecultuur van een streven naar meer intensieven

---

*) Zie het artikel: ***Het koloniaal debat in de Tweede Kamer***, in de Januari-aflevering van dit tijdschrift.

landbouw nog bijna geen spoor ontdekken kan. Het oude stelsel, om met de minst mogelijke kosten van den grond te halen wat men kan, totdat de in den loop van eeuwen door de natuur opgehoopte voorraad voedingsstoffen is uitgeput, is bij deze cultuur nog in vollen zwang.

En toch bestaat er bij de koffie eigenlijk nog veel meer reden dan bij de suiker, om de natuur in hare productieve kracht te steunen, omdat de eerste geteeld wordt op gronden, welke den ondernemer, zoo al niet in eigendom, dan toch voor eene lange reeks van jaren in erfpacht toebehooren en dus alleen hij en zijne nazaten de vruchten van duurzame landbouw-verbeteringen genieten. Hetgeen de suikerfabrikanten niet zonder eenige reden dikwijls tegen den intensieven landbouw aanvoeren, namelijk dat een groot gedeelte van hetgeen zij aan grondverbeteringen ten koste leggen, ten bate komt van den inlander, met wien zij wisselbouw drijven, is op de koffieteelt niet van toepassing. Bij deze komt al het geld, tot verhooging der productiviteit van den grond aangewend, terug in den zak des erfpachters, hetzij dadelijk, hetzij in de toekomst.

Er zijn echter nog meer redenen, welke den koffieplanter tot eene meer rationeele werkwijze dringen en weldra zullen d w i n g e n. Terwijl bij de cultuur van suikerriet, indigo of tabak, het gewas van den Europeeschen planter slechts om de drie of vier jaren op denzelfden grond terugkomt en deze in de tusschenliggende jaren bij de paditeelt telkens door aanslibbing verrijkt wordt, blijft de koffieheester eene reeks van jaren op dezelfde plek staan; van een toevoer van voedingsstoffen door irrigatie is hier geen sprake.

Integendeel: de jaarlijks eenige malen herhaalde bewerking van den grond, noodig om het onkruid meester te blijven en de verweering te bevorderen, gepaard met zijne meestal hellende ligging, heeft de strekking om de natuurlijke vruchtbaarheid des bodems gestadig te ver-

minderen. Wat aan de lagere streken door aanslibbing ten goede komt, wordt door de samenwerking van de natuur en den roekeloozen koffieplanter aan de bergstreken onttrokken. Tienduizenden bouws grond, die eertijds honderdduizenden pikols koffie produceerden, zijn in kale, onvruchtbare woestenijen veranderd, die nog ternauwernood in staat zijn, een mager alang-alang-gewas voort te brengen.

Kortom: de koffiecultuur, zooals die tot hiertoe, zoowel door particulieren als door het Gouvernement, gedreven wordt, is een schandelijke, onvergeeflijke roofbouw, die — in de gunstigste gevallen — misschien rijke ouders maakt, maar stellig en overal arme kinderen.

Het Gouvernement heeft er, door het reserveeren van groote terreinen, voor gezorgd, dat het, als de bestaande, op hoog gezag aangelegde koffietuinen zijn uitgestorven, nog gronden beschikbaar heeft om nieuwe in exploitatie te brengen, ofschoon de achteruitgang der productie in de laatste jaren bewezen heeft, dat de latere ontginningen niet dezelfde voortbrengende kracht bezaten als de vroegere; maar de particulier, die in den regel al zijne gronden ineens in cultuur heeft genomen, mist de gelegenheid om het plunderstelsel van het Gouvernement na te volgen.

Beheert een erfpachter zelf zijne onderneming, dan moet hij weten wat hij doet, hij heeft een onbetwist recht zichzelven te ruïneeren of zijne nakomelingen te onthouden hetgeen zij hadden gehoopt te zullen erven. Maar als erfpachtsland toebehoort aan eene Maatschappij, wier deelhebbers in goed vertrouwen de behartiging hunner belangen hebben opgedragen aan directeuren, commissarissen en administrateurs, daar laden dezen eene zeer zware verantwoordelijkheid op zich, door in strijd met alle gezonde beginselen van den landbouw, een stelsel van roofbouw vol te houden, dat noodwendig te eenigertijd het geheele kapitaal der vereeniging moet doen verloren

gaan. Zulk een stelsel is geheel in strijd met het beginsel dat aan de erfpacht voor 75 jaren ten grondslag ligt, namelijk de schepping van steeds in bloei toenemende landbouw-ondernemingen, die door het verleenen van langdurige en zakelijke rechten op den grond, aan het kapitaal voldoende waarborgen verleenen — ondernemingen, welke tot in lengte van dagen aan honderdduizenden arbeid en levensonderhoud verschaffen; ondernemingen, die nog na eene lange reeks van jaren door hare rijke productie bijdragen tot de bevordering van den bloei van handel en nijverheid. Het treurig feit, dat de rekening van verreweg de meeste koffielanden met een deficit sluit, in weerwil de prijs van de koffie nu reeds jaren achtereen 50% hooger is dan voorheen, moet uitsluitend gezocht worden in de verwaarloozing der grondregels van den rationeelen landbouw!"

De heer Enklaar betoogt daarop, dat men door eene geregelde jaarlijksche matige bemesting en het toedienen van eene extra-gift, zoodra men reden heeft een grooten oogst te verwachten, de gemiddelde koffie-opbrengst kan verdubbelen.

De wijze van bemesting, door vele koffieplanters gevolgd, om al de in den omtrek verkrijgbare mest van buffels, runderen en paarden op te koopen en in hunne tuinen te brengen, acht de schrijver ten eenenmale onvoldoende. Men vergist zich als men meent op die wijze aan den grond terug te geven wat de koffie er aan heeft ontnomen; als men daardoor tuinen, die door eene zware dracht of door bladziekte hebben geleden, denkt te kunnen restaureeren; als men langs dien weg gronden, die van nature te arm zijn om een goed koffiegewas voort te brengen, daartoe denkt in staat te kunnen stellen; als men meent, dat men met zulke mest de koffieproductie kan verdubbelen. Hoe ook te waardeeren als bron van humus, is de desa-mest tot dat alles in de verste verte

niet in staat. Wil men den grond tegen uitputting behoeden, of een van nature schralen grond tot het leveren van een loonend koffieproduct dwingen, dan moeten in de jaarlijks aangewende mest al de noodige plantenvoedende stoffen in voldoende hoeveelheid en in passenden vorm aanwezig zijn.

„In passenden vorm", want hierop is bij het nemen van bemestingsproeven maar al te weinig gelet. De koffieboom is eene langlevende plant, die het geheele jaar door groen blijft en dus ook het geheele jaar door voedsel noodig heeft. De vorm, waarin de voedingsstoffen in de mest voorkomen, moet dus een zóódanige zijn, dat de bestanddeelen ten deele spoedig, ten deele langzaam oplosbaar, d. i. opneembaar, worden. De onbevredigende uitkomsten van verschillende handelsmeststoffen, bij de koffiecultuur meermalen verkregen, moeten grootendeels dááraan worden toegeschreven, dat zij te snel tot oplossing kwamen en daardoor uitgewerkt hadden op het tijdstip dat de plant het meeste voedsel noodig heeft, namelijk in den tijd van het rijpen der vruchten.

Bij de door den schrijver aanbevolen Indo-guano is hierop met de grootste zorg gelet. Elk der voedende bestanddeelen komt daarin in verschillenden vorm, met uiteenloopenden graad van oplosbaarheid, voor, met het gevolg dat de werking der mest het geheele jaar door zichtbaar blijft.

Letterkundige Kroniek.

Brieven van Multatuli. Laatste Periode. Bijdragen tot de kennis van zijn leven. Gerangschikt en toegelicht door mevrouw Douwes Dekker, geb. Hamminck Schepel. — Amsterdam, W. Versluijs. 1896.

Wederom heeft mevrouw Douwes Dekker-Hamminck Schepel een bundel brieven van Multatuli in het licht gegeven, allen dagteekenend uit de laatste periode zijns levens. Deze periode was een tijd van zwijgen voor Multatuli als publicist; na 1876 zijn er geen nieuwe geschriften meer van hem verschenen. De verzamelaarster deelt aan het slot mede, dat vooral bij de uitgaaf dezer laatste brieven veel dat toch belangrijk was is ter zijde gelegd. „Soms — schrijft zij — heb ik uit een geheele reeks brieven aan een enkel persoon een enkele slechts opgenomen, soms een paar korte uittreksels, soms niets. De keus was dikwijls moeilijk. Maar er was een grens aan deze uitgaaf, en om tot een eind te komen moest er gekozen worden. In verband met het doel, soms aarzelend, soms overtuigd, heb ik gekozen naar mijn beste weten."

De kieschheidsvraag, met kappelmanachtige braafheid opgeworpen bij het verschijnen van den eersten bundel

dezer reeks intieme, althans niet met het doel eener latere publicatie geschreven brieven, kunnen wij thans veilig laten rusten. De vrouw, die Multatuli's laatste levensjaren heeft verhelderd door haar liefde en toewijding en die meer dan eenig ander in hem geloofde, moet geacht worden te hoog te staan voor de ignobele beschuldiging van lage baatzucht. Wij gevoelen iets voor haar standpunt, voor hare opvatting van piëteit. Daar ligt hoogheid in die opvatting! Bij zijn leven heeft Multatuli aan zooveel smaad en laster blootgestaan, heeft men met zooveel welbehagen in zijn intiem leven gewroet, hebben zoo vele Jan Rap's met slijk naar hem geworpen uit volle, vuile hand, dat het argument van kieschheid, dat bij elk ander zwaar zou hebben gewogen, zijne weduwe niet mocht weerhouden in haar pogen om hem te doen kennen zooals hij was „in de blijheid en bangheid van het leven". 't Is geen ideale Multatuli, dien wij uit deze correspondentie leeren kennen. Van den stralenkrans, dien de narren onder zijne vereerders hem om de slapen hebben willen leggen, is weinig te bespeuren. „Ik ben mensch, en niets menschelijks is mij vreemd," mocht hij van zich zelf getuigen, doch waarlijk niet alleen in ongunstigen zin. Zijne zwakheden en gebreken treden in deze brieven helder aan het licht; hij stoot ons dikwijls af door zijne wispelturigheid, zijne lichtvaardigheid in het oordeelen, zijne zelfverheffing, door de voosheid zijner denkbeelden ook, maar grove karakterfouten vallen hem niet ten laste te leggen. Hij was een in den grond goed, althans goedwillend mensch. Hoevelen onder zijne deugdzame bestrijders zouden het helle licht kunnen verdragen, dat er na zijn dood op Multatuli's beeld is geworpen?

De publicatie zijner brieven beschouwen wij dáárom als een goed werk, omdat zij ons, bij aandachtige, onpartijdige lezing, in staat stellen een juister, rechtvaardiger oordeel te vellen over zijn persoon dan bij zijn leven mogelijk was.

't Is een vermoeiend werk, het lezen van dezen lijvigen bundel. Er komt veel in voor, dat, dunkt ons, zeer goed achterwege had kunnen blijven. Uit de passages welke ons toeschijnen de meest karakteristieke te zijn, zullen wij enkele aanhalingen doen.

Sterk spreekt uit verschillende brieven Multatuli's afkeer om zich bij eenige partij aan te sluiten. Hij was er de man niet naar om in een gareel te loopen, zijn geest was te onafhankelijk, te weinig disciplinair, zijn waarheidszin te groot om zich naar een nauwkeurig afgepast program te voegen. Democraten noch vrijdenkers hebben ooit geweten wat zij eigenlijk aan hem hadden, en van de socialisten wilde hij heelemaal niets weten, al deden zij nog zoo hun best hem bij hun leger in te lijven. Hij was in vele opzichten conservatief, al zou hij onder de conservatieven slecht op zijn plaats zijn geweest.

Aan den voorzitter van het Democratisch congres, dat in 1873 te Antwerpen werd gehouden, schreef hij in antwoord op eene uitnoodiging tot deelneming aan het Congres:

„... ik begrijp waarlijk niet, hoe men mij daartoe kan uitnoodigen!

Voor zeer veel jaren reeds stak ik een vaan uit, en niemand kwam. Ik riep, en niemand antwoordde. Ik schudde 't volk 'n oogenblik wakker — of nagenoeg — en men liet toe dat alles weer indommelde.

Hoe nu dezelfde personen, die 't geduldig aanzagen dat ik door geloovers en behouders, of liever door de mannen en place van alle partijen, werd mishandeld, thans op het denkbeeld kùnnen komen, dat ik aan hunnen roep zou gehoor geven, is mij raadselachtig.

Men kan bovendien weten dat redevoeringen, debatten, verhandelingen, parlementerij, enz. enz. mij zeer tegen de borst stuiten. Door frazen is 't volk bedorven, 't zal door frazen niet genezen worden. In allen geval behoor ik niet bij „Vergaderingen". 't Parlage van democraten bevalt mij geen haar beter dan dat der meest

ouderwetsche behouders. Integendeel. Ik kan nog beter met een redevoerenden minister overweg, dan met 'n werkman die aan 't raisonneeren slaat, zegge déraisonneeren gewoonlijk.

Ook in *Vorstenschool* heb ik de congres-, club- of parlementsziekte gebrandmerkt, en overal!... Niets doodt de democratie zoo zeker als zulke praatcollegies!...

Er is in democratische kringen gebrek aan discipline, aan methode. Als een der eerste vruchten der vrijheid schijnt men te beschouwen het recht van spreken. Zeer wel, maar eilieve, 't luisteren dan? Wat baat het spreken als 't luisteren verwaarloosd wordt?

Er had in dit opzicht 'n voorbeeld moeten genomen worden aan de behouders. Zij hebben tucht, taktiek, methode. De heer Groen van Prinsterer spreekt geen woord dat niet door elken rechtzinnigen kathechiseermeester wordt van buiten geleerd — que bien lui fasse! — Zoo is er aansluiting, zoo kan men invloed uitoefenen, zoo bestaat er kracht!

Dat willen de democraten maar niet inzien. Ieder wil generaal zijn. 't Spreekt van zelf dat er op die wijs soldaten ontbreken. En... zonder soldaten geen leger.

Nog iets, of liever 't zelfde nog eens in anderen vorm. Weet ge wat de eerste stap is tot vrijheid? Het onvoorwaardelijk buigen onder dictatuur, het tijdelijk afstand doen van alle vrijheid...

Meent men 't kapitool — wilt ge kapitaal lezen, mij wel! — in te nemen met een onordelijken troep, dan bedriegt men zich. En ik doe niet mee. Ik vrees geen nederlaag, maar heb geen lust in de bespottelijkheid eener nederlaag, die door de onbesuisdheid van den aanval te voorzien was...

Waarlijk, men zou niet op z'n gemak geweest zijn in Den Haag, indien het Volk, wiens eer ik trachtte te handhaven, zich om mij geschaard had! Maar dit heeft men niet gedaan, en alzoo...

Wat mij betreft, ik weet wat geschieden moet en wat geschieden zal, en ik bedank er hartelijk voor in 'n vergadering te kibbelen met den eerste den beste die, zonder iets gepresteerd of geofferd te hebben, 't woord vraagt en gekregen heeft.

Ik kan geen andere betrekking aannemen dan van dictator. Na de executie (zie slot *Pruisen en Nederland*) zou ik mij terugtrekken in m'n kluisje, want: eerzucht in gewonen zin heb ik niet. Daartoe ben ik te misselijk van de wereld, van de zoogenaamd democratische niet minder dan van de eerste."

Jaren later, in een brief aan dr. H. C. Muller, toenmaals president van de vereeniging *De Dageraad*, die hem kort te voren had uitgenoodigd tot bijwoning van het vrijdenkerscongres dat te Amsterdam zou worden gehouden, heet het o. a.:

„... ik ontvang daar een nommer van *Recht voor Allen* en ik wilde u voorbereiden op de vraag: „Wat gaat mij dat aan?" M. i. zijn die socialisten povere staathuishoudkundigen, geen haarbreed wijzer dan prof. Buys en Schultze-Delitzsch. Misschien onnoozeler nog...

Mijn positie als voorganger is onhoudbaar. Erger nog: 't is geen positie. „Voorgaan" veronderstelt „volgen", en volgers heb ik niet. Althans hun aantal is evenmin noemenswaard als hun invloed of kracht.

De geloovers kunnen me niet gebruiken omdat ik misselijk ben van hun god en Jezus. De „vrijdenkers" — de aanvallen tegen deze benaming vind ik ongegrond — de „vrijdenkers" vatten hun roeping op alsof discipline onteerend ware In dit opzicht laat hun „denken" veel te wenschen over aan „vrijheid". Vrije gedachten leiden tot de slotsom dat tucht 'n eerste voorwaarde is tot geslotenheid, en dat men slechts door aaneensluiting overwinnen of zelfs iets bereiken kan. Het pausbegrip is 'n logische noodzakelijkheid...

Nog eens, wat moet ik met dat *Recht voor Allen* doen?

Die arme Nieuwenhuis! Ik heb redenen om hem voor 'n braaf man te houden, en betreur de ijdelheid van z'n pogingen. Hij zal op drie manieren geslagen worden: 1° Door de bezitters. 2° Door z'n zoogenaamde geestverwanten, die hem slechts eeren zullen zoolang hij kans ziet de verplichting der maatschappij te bepreeken om ieder 't noodige te verschaffen. Hiermee zal hij wel uitscheiden zoodra hij inziet dat daarbij behoort opgegeven te worden waar dat noodige vandaan moet komen? Voeding op school? Magnifiek! Ik ga nog verder en zeg: voeding overal! Voeding op straat, op stoepen, op gootplanken, in de lucht, op je beddeplank, op bestekamers als je dat verkiest. En waarom voeding alleen? Me dunkt als we aan 't begeeren zijn en 't maar voor 't zeggen hebben, moeten we wat royaler wezen! Alzoo óók allerlei ànder genot. Waarom dragen de kinderen der armen geen batisten hemdjes, geen broekjes van fluweel, geen schoentjes met diamanten gespen? En ander pleizier! Bij elke school eisch ik een korps muzikanten, werklui die op hun beurt moeten geamuzeerd, gevoed, gekleed worden door... ja door wie? De aardrijkskunde zal voortaan gedoceerd worden in sneltreinen 1e kl. met sleeping cars en restaurant. Voor wiskunde graaf de „Maatschappij" ten behoeve van elk kind 'n Archimedes op — (hm, de Archimedessen zelf petitionneeren juist om verkorting van hun werkuren!). De sterrekunde... nu ja, die beoefenen de jongelui voortaan op pleizierreisjes naar de maan.

„Wie zal dat betalen?" Zoo luidt het oude liedje, en de vraag is zoo gek niet! Ook ik doe haar!...

Geen volgers! Och, wat zouden de Dageraders van me zeggen als ik kwam vertellen dat ik 'n tegenstander ben van staatsonderwijs? A plus forte raison van: leerplicht!

Mijn eisch is — en dit vind ik liberaal — VRIJHEID VAN ONDERWIJS!

Ja, de Dageraadsmannen zouden schrikken — mij met steenen werpen misschien! — als ik met mijn program voor den dag kwam. Misschien zouden ze mij voor een verkapten Jezuiet aanzien...

Onze beste D. Nieuwenhuis heeft u naar waarheid gezegd dat hij de zaak (nl. het socialisme) heeft laten rusten, toen-i hier was. Juist! Op een en ander dat ik in 't midden bracht heeft hij niet geantwoord. Och, hij is te kort hier geweest. Ik stel z'n hart op hoogen prijs en 't spijt me dat ik z'n inzichten niet deelen kan. Hij vergist zich, naar ik geloof."

In latere brieven laat Multatuli zich herhaaldelijk in denzelfden geest uit.

„Niet alleen dat ik niet socialist ben," schreef hij aan dr. Muller, „ik ben anti-socialist. De socialisten willen den „Staat" almachtig maken, ik dring aan op de meest mogelijke inkrimping der bemoeienis van 't noodzakelijk kwaad dat men „Regeering" noemt. Zij houden zich voortdurend bezig met het voorslaan en doordrijven van nieuwe wetten, ik beweer dat men zich hoofdzakelijk moest bezighouden met afschaffing van wetten. Zij blijken te smachten naar verzwaring van juk, ik eisch, binnen de grens van 't mogelijke: vrijheid. Zij staan 'n wreede ongelijkheid voor, door de meest ongeëvenredigde verhoudingen, behoeften en aanspraken naar één stupiden maatstaf te bepalen, ik dring op gelijkheid aan door, in overeenstemming met de wenken der onfeilbare magistra Natuur, ieder te geven — d. i. : toe te laten dat ieder zich op billijke wijze verschaffe — wat hem past en toekomt. Zij willen 't licht der beschaving verzwakken, ja: doven, door 't bevorderen van niet teruggekaatste uitstraling, ik wensch dat licht behouden en versterkt te zien door concentratie. Zij willen alle kans op winst in de levensloterij vernietigen door 't ongerijmd afschaffen van de Nieten, ik wil de schelmen straffen die sedert zeer lang, ja, voortdurend, de prijzen stelen, en dit —

behoudens gedeeltelijke verandering van personeel — zullen blijven doen als de socialisten aan 't roer komen."

Heel duidelijk is dat alles niet, er blijkt echter voldoende uit, hoe afkeerig Multatuli, met zijn half anarchistische, half conservatieve denkbeelden, van de soc.-democraten was.

In 1874 schreef Multatuli een woedenden brief aan den heer J. A. Bientjes, leeraar in de wiskunde, met wien hij in correspondentie was over een door dezen uit te geven nieuw weekblad, — naar aanleiding van eene in het eerste nummer van dat blad verschenen aanprijzing van de Maatschappij tot nut van den Javaan. Den volgenden dag gevoelde Dekker spijt over zijn brusken uitval; in een uitvoerig schrijven, waarin hij verschillende feiten noemt ter verklaring van zijne bittere stemming, licht hij zijne ongunstige opinie over genoemde Maatschappij aldus toe:

„Zeker weten de leden der Javaan-nut-schwindel niet, welke afschuwelijke rechtsverkrachting ze in de hand werken! Van Gennep is zeker heel onschuldig aan de kennis van Javasche toestanden (ik betwijfel of-i ooit 'n Javaan gezien heeft? Zeker is hij nooit, nooit in aanraking geweest met „inlandsche zaken", en kan er dus over meespreken als 'n New-Yorker procureur over de Roodhuiden). En Moens! Eén der 70 paskwillen op 't begrip: Volksvertegenwoordiging! De vent die, om hem aan 'n baantje te helpen, te Sneek gekozen werd, omdat z'n borst hem belette te preeken! Dit werd me letterlijk door z'n kiezers gezegd. Druk het, als ge verkiest en zeg dat ik 't u meedeel. Druk er, desverkiezende, bij dat-i, toen hij vreesde dat men bij 'n nieuwe keus mij kiezen zou (waarvoor ik vriendelijk bedank!), overal rondliep met 'n brief van mij aan v. Twist waarin ik dien kerel uitschold, daarvan de handteekening zien liet, en zeide dat ik dien ellendeling om geld vroeg. In dien brief kwam waarschijnlijk iets voor als: „De mijnen lijden gebrek en gij leeft in overvloed". Ik schreef hem

meermalen op die manier. Onlangs zond ik hem 'n herdruk van *Vrijen Arbeid* met het inschrift: *Aan den heer Van Twist als een gering blijk van de diepste verachting van den schrijver.*

Hoe dit zij, de Javaan-nut-man Moens is 'n kreatuur van v. Twist, en een dergenen die met hand en tand de Havelaarszaak tegengaat.

Die zaak is:

„De Javaan moet niet beroofd en vermoord worden."

Meer niet, minder niet, iets anders niet! Dat is de kwestie, de eenige kwestie! Wie wat anders ter behandeling voorstelt is een bedrieger."

Op dergelijke hevige aanvallen van opgewondenheid volgden buien van groote neerslachtigheid, van moedeloosheid vaak. Tal van uitlatingen in zijne briefwisseling geven blijk van de reactie welke het onvermijdelijk gevolg is van overprikkeling van zenuwen.

„Mijn leven is zonderling vol, vervelend vol, afmattend vol", klaagt hij in een brief, gedateerd 7 Oct. '81. „En 't schrijven is mij een zwaar werk. Misschien wel omdat ik zoo tracht precies waar te zijn, en dan lankdradig word van duidelijkheid, misschien onduidelijk van lankdradigheid"

Merkwaardig is de gedeeltelijk medegedeelde inhoud van een brief, gedagteekend uit Nieder-Ingelheim 8 Januari '82, aan den heer J. A. Roessingh van Iterson met betrekking tot de Lebakzaak. Deze brief werd geschreven naar aanleiding van besprekingen over een stuk van den heer Perelaer dat was opgenomen in het *Handelsblad* van 25 December 1881, en naar aanleiding van een en ander dat Multatuli o. a. ook van den heer Iterson zelf had vernomen over het hem aan te bieden Huldeblijk.

In dien brief schrijft M.:

„Wanneer de Lebaksche zaak door mij op touw ware gezet om 'n rol te spelen, zooals me verweten is, zou ik niet, zonder de minste publiciteit, getracht hebben 1° mijzelf

staande te houden en 2°. ondershands verbetering te bewerken in de Indische toestanden. Dit laatste doel zou bereikt (of... benaderd) geworden zijn, indien Havelaar „op de meest eervolle wijs", d: i. op ernstige aanbeveling van D. v. Twist herplaatst ware geworden. Nobeler manier van schuld-erkennen, met weldadig succes tevens, kon ik den man niet voorslaan, dunkt me. (De brief aan hem is veel overtuigender dan de Havelaar. Hij kon beoordeelen of ik onwaarheid zei.)"

Alle feiten, in den *Havelaar* genoemd, „voor zoover ze ter zake dienen en niet behooren tot de franje van 'n mooierig boek", zijn stipt waar, verklaart M. Hij deelt daarbij het een en ander mede omtrent zijne verhouding tot Collard („Duclari" uit den *Havelaar*), den controleur Langeveldt van Hemert (gepensionneerd als resident) en den heer Brest van Kempen, den in de Lebak-zaak betrokken resident.

Omtrent dezen laatste, over wien hij zich overigens niet bepaald ongunstig uitlaat, haalt M. eene krasse beschuldiging aan, geuit door den heer Hasselman, destijds minister van Koloniën, welke beschuldiging betrekking heeft op Brest van Kempen's verhouding tot den regent van Lebak.

In het hier bedoelde onderhoud (gesprek onder vier oogen) zei de heer Hasselman tot Dekker:

„Maar... ik begrijp niet waarom je nooit gebruik hebt gemaakt van m ij n rapport over Lebak. Daar staat wat méer in dan in je *Havelaar*!"

„Uw rapport?"

„Ja, wel zeker 't mijne!"

(Hij was nl., en dit wist ik niet, een mijner voorgangers te Lebak geweest. In 't nasporen van het archief schijn ik niet zoover te zijn teruggegaan... wat ook niet noodig was.)

Daarover werd nog wat gesproken, en door hem altijd op 'n toon van afkeuring dat ik de zaken niet zwart genoeg gekleurd had.

Daarin had hij ongelijk. Erger dan 't vermoorden van m'n voorganger, kòn het niet, en in den *Havelaar* onthield ik mij van veel geschets, 'n onthouding uit kunstbesef, waarop ik dan ook uitdrukkelijk wijs. Door te veel te schetsen, verzwakt men den indruk. Doch dit hoefde Hasselman niet te begrijpen. Ook konstateer ik nu maar alleen dat de minister van Koloniën me als 't ware verweet dat ik niet genoeg gezegd had! En dit zeide hij als specialist in de zaak, in hoedanigheid van gewezen assistent-resident van Lebak!...

Het zwijgen van allen die zooveel belang zouden gehad hebben bij spreken (Duymaer van Twist in de eerste plaats!), en dat zooveel jaren lang, en na zooveel sommatiën van mijn kant, is meen ik 't sterkste bewijs voor de waarheid van den M. H. Dàt en de toestand van Bantam, voornamelijk van Lebak!

Ikzelf ben moe van de zaak... Als ge al mijn deceptiën kendet! 't Is wel inderdaad iets als 't getob van de mier waarover ik spreek als inleiding tot de Saidjah-geschiedenis. Ja, ik ben er wee van! En niet dan ongaarne zie ik dat boek in"

Dat doodzwijgen van hem en zijne zaak griefde hem het meest van alles.

„Preek eerlijkheid in 'n roovershol, men beschimpt u, men lastert u, men maakt uzelf voor 'n dief uit, of (erger nog dan dat alles!) men zwijgt u dood. In dit laatste geval verkeer ik. Er gaat geen dag voorbij dat ik me niet geërgerd gevoel door dat opzettelijk ignoreeren."

Wie het niet wist zal verbaasd opkijken als hij uit de briefwisseling verneemt, dat Multatuli er in allen ernst aan heeft gedacht, den ex-dominee De Veer of een der andere leden van de redactie van het *N. v. d. D.* uit te dagen tot een tweegevecht. Hij kon er echter niet in slagen een tweeden secondant te vinden. Aanleiding tot de zaak was het volgende:

M. had in de *Portefeuille* van 8 Juni '82 een brief

geschreven vol bitterheid en sarcasme. Daarin had hij den draak gestoken met de ophemelende levensschets van J. J. Cremer in De Keyzer's Bloemlezing, waartoe Cremer zelf de gegevens had verstrekt. Het *N. v. d. D.*, welks redactie M. steeds zeer vijandig gezind was (de gezindheid was wederkeerig!), had daarop vuur gevat en Multatuli beschuldigd van lafheid en gemeenheid. „Of laf, òf gemeen òf onbezonnen", had het *Nieuws* M.'s aanval tegen Cremer genoemd.

Deze rechtstreeksche aanval was Dekker tot zekere hoogte welkom. „Sedert jaren", zoo deelt hij aan den heer D. R. Mansholt mede, „sedert jaren had ik over dat blad te klagen, maar de aanvallen waren òf jezuietisch ingekleed òf bestonden in een zeer sprekend doodzwijgen waar ik had moeten genoemd worden... Daarom was dat stuk me welkom... M'n plan was om De Veer (of wie zijner redacteuren maar lust had) uit te dagen. Ik zocht terstond twee secondanten. Een vond ik terstond. Maar den tweeden heb ik niet kunnen krijgen. En twee getuigen moest ik hebben, want hoogstwaarschijnlijk zouden de dappere *Nieuws*-schrijvers weigeren, en dan kwam de zaak neer op 'n behoorlijk gestyleerd proces-verbaal, waarin werd geconstateerd wie hier „laf en gemeen" gehandeld had.

De beschrijving van mijn gewurm om dien tweeden secondant maakt me misselijk. Vergun me dat ik dit oversla. Ik word wee als ik de weken herdenk die ik daarmede bezig was.

Het incident dat de aanvaller een of twee dagen na z'n aanval de beschuldiging introk, liet ik zonder effekt. Dat draaierige z.g.n. intrekken beteekende niets, en ik hoefde er geen notitie van te nemen...

Althans ik beschouw de zaak niet als geëindigd. Voor „laf en gemeen" laat ik me niet uitschelden. Maar... sedert die zeer vervelende geschiedenis zijn er alweer zooveel andere dingen mij komen storen en in spanning brengen..."

Veertien dagen later:

„Die zaak met het *Nieuws* laat ik (voorloopig?) rusten. Ik moet me bezighouden met wat anders."

Over het duel als principe-zaak liet hij zich aldus uit:

„Ik zeg niet een duel mooi te vinden, maar het duel (als principe) is nuttig in 'n maatschappij waar eergevoel niet bestaat. Als 't duel in onze zeden was, zou die *Nieuws*-schrijver zich wel gewacht hebben mij uit te schelden."

Ter kenschetsing van zijn afkeer van literatuur als zoodanig, van „mooischrijverij", kan de volgende boutade volstaan:

„Ja, die zoogenaamde „litteratuur" is 'n vak van niemendal. Schrijven kan te pas komen, o ja, maar die schrijverij òm te schrijven houd ik voor 'n soort prostitutie. Daarover heb ik nooit anders gedacht. En let eens op 't volkje dat zich dat gewawel tot beroep koos! In mijn oog staan ze beneden 'n gewoon arbeidsman die iets degelijks levert. 't Is 'n ras! Ik voel me dan ook nooit minder op m'n gemak dan bij „letterkundigen". En 't woord zelf vind ik komiek, ik heb altijd neiging er bij te zeggen „zoogenaamde" of „zich noemende".

In '82 karakteriseerde hij de z.g. hervormingen in Indië als „niets dan valsch liberalistische duitenplaterij, jezuietische slenters. Spreken, praten, codificeeren, kletsen over rechten in plaats van recht-doen. De Van Twisten willen wel zoo!

(Met v. Bloemen Waanders ben ik 't volkomen eens dat de afschaffing der heerendiensten 'n fout is, even als 't vervangen der betrekkelijk menschlievende rottingslagen, op te leggen door een vaderlijk-patriarchaal politiegerecht, door de zeer wreede, onzedelijke gevangenisstraf. Je moet ze zien, die gevangenissen! Ook treffen ze geen doel. Al die maatregelen zijn jezuietisch-nagemaakt-liberalistische streken!)"

Het huldeblijk, dat M. omstreeks '82 door zijn vrienden

werd aangeboden (eene lijfrente van pl. m. *f* 20,000), stemde hem tot groote bitterheid.

„Ik ben wel voor een millioen uitgescholden aan den eenen kant, en voor even zooveel in de hoogte gestoken aan den anderen kant. Vrome tijdschriften verklaren dat ik god onttroond heb. Al is dit nu meer eer dan me toekomt, ik neem er nota van, en beweer dat zoo'n haut fait d'armes met een pensioen van voor mij zeventig gulden 's maands en voor Mimi vijftig, schraal beloond is. En 't vernederende van de taxatie! In één woord gezegd: deze uitslag der zaak is mij een zware slag!... Door die schitterende pensioneering ben ik nu voor goed geklassificeerd als 'n bijna-niemendal... Dat het huldeblijk mij niet in staat stellen zou groote plannen uit te voeren, voorzag ik. Maar dat het ook in eenvoudig burgerlijken zin zoo armzalig zou uitvallen, neen, dat had ik niet gedacht... Ik heb nu 't zelfde inkomen (zegge met dat van Mimi er bij) als toen ik drie-en-veertig jaar geleden, als negentienjarig jongetje klerk bij de Algemeene Rekenkamer te Batavia was. En toen gaf mijn vader er mij pl. m. 80 gulden 's maands bij! We weten nu wat toejuiching, opgang en god-onttroonen in Holland waard is!"

Hoe ergerlijk oppervlakkig Multatuli in zijn oordeel kon zijn over personen die hij ternauwernood bij name kende, en over geleerden wier werken hij waarschijnlijk nooit gelezen had, blijkt op verschillende plaatsen.

Zoo noemt hij den heer Sprenger van Eyk, in '84 als minister van Koloniën opgetreden, „'n stom kreatuur van Van Rees". Zoo spreekt hij in een brief aan dr. H. C. Muller van „de uilige babbelaar Quack."

Welken naam moet men aan dergelijke onbekookte uitlatingen geven!

Van Karl Marx heet het: „Herhaaldelijk ben ik begonnen (!!!) z'n werken te lezen. De man schrijft slecht, doch juist slecht op 'n manier die sommigen doet denken

dat-i flink op de hoogte is. Hij doet — even als de mannen en place — in frazen. En terdeeg!"

Typisch is zijn oordeel over „Koning Otto":

„Van Rees is 'n tijdgenoot van me. We waren gelijk adjunct-commies. Hij is 'n... „ambtenaar" en was als zoodanig altijd zeer bruikbaar, d. w. z. dat hij in geen enkel opzicht uitstak. Ik geloof niet dat hij ooit iemand heeft in den weg gestaan, en dit is 'n zeer nuttige eigenschap. „Slim" en „glad" moet hij zijn, anders had hij zich in Den Haag niet zoo kunnen staande houden... Van nobele aspiratiën, van hooge opvatting eener levenstaak, van offerzucht, of wat van dien aard ook, is bij Van Rees geen spraak. Z'n hoofdstreven is dat hij den boel gaande houdt en zijn rang, zijn traktement niet verliest. Bekwaam dáártoe is hij zeker. Men hoeft niet te denken dat hij ooit iets doen of laten zal dat op 'n andere berekening gegrond is."

Tegenover al de uitingen van wrevel en bitterheid in M.'s brieven staan de soms kinderlijk naïve betuigingen van dankbaarheid voor ondervonden vriendschapsbewijzen. Een van de beste zijden van zijn gecompliceerd karakter toonde zich ook in zijne edelmoedige bewondering voor het werk van anderen als hij daarin iets schoons had ontdekt.

Het zijn de lichtpunten in deze correspondentie, waarvan de lezing overigens een pijnlijken indruk achterlaat, — pijnlijk vooral omdat men gevoelt hoe zwaar Eduard Douwes Dekker moet hebben geleden, dat zich zóóveel bitterheid kon ophoopen in zijn van nature zacht en tot blijheid gestemd gemoed. L.

De controleur van Tjiworo. Oorspronkelijke Indische roman door A. Le Clercq. 2 dln. — Amersfoort, G. J. Slothouwer.

Insulinde heeft zich niet te beklagen over gemis aan belangstelling bij novellisten en romanschrijvers. Vooral in de laatste jaren zijn er heel wat boeken verschenen

waarvan de stof geheel of gedeeltelijk aan de Indische samenleving is ontleend. Het romanverslindend publiek in Nederland is verzot op die lectuur, dank zij den piquanten bijsmaak waardoor de meesten hunner zich kenmerken.

De roman van den heer A. Le Clercq — een nieuweling in de litteratuur, als wij ons niet vergissen — is, zonder bepaald gepeperde kost te mogen worden genoemd, ook niet geheel vrij van dien bijsmaak. Er komen ten minste passages in voor, waarbij de heer Perelaer even als boven zijn *Baboe Dalima* stellig „La mère en interdira la lecture à sa fille" zou hebben gezet, ter bevordering van de goede zeden en — van nog iets anders.

De heer Le Clercq noemt zijn boek: *Een bijdrage tot de kennis van het leven onzer jongelui in Nederlandsch-Indië*. Hij heeft dus meer (of minder?) willen geven dan uitspanningslectuur alleen; eenigszins heeft zijn boek een tendenz. Hij heeft ons een blik willen doen slaan in het leven van het groot aantal ongehuwde jongemannen in Indië, hetzij in gouvernementsbetrekking of bij de cultures werkzaam; hij heeft willen wijzen op de gevaren en den jammer van allerlei aard, die het celibaat in Indië noodzakelijk medebrengt, en ook heeft hij den vinger willen leggen op al het kwaad dat er voor onze verhouding tegenover het overheerschte ras uit voortvloeit. Een afschrikwekkend voorbeeld stelt hij ons in den controleur van Tjiworo. Welopgevoed en beschaafd, fatsoenlijk man van huis uit, nauwgezet ambtenaar, laat deze zich nochtans tot dingen verleiden, die met den naam van schurkenstreken niet te hard zijn bestempeld. Eenmaal zijne begeerte opgewekt zijnde naar het bezit van een lief inlandsch meisje, bijna nog een kind, ontziet hij niets om zijn doel te bereiken. Zijne speculatie op de hebzucht van de pleegouders van het kind, den assistent-wedono en zijne vrouw, gelukt maar al te gemakkelijk. Honderd gulden belooning voor de vrouw, Djiwa (zijn slachtoffer)

een maandgeld van vijftien gulden en den man een sportje hooger op de ladder der inlandsche ambtenaarswereld doen stijgen. Zietdaar de prijs waarvoor Djiwa aan den controleur wordt geleverd.

„De onderhandeling is afgeloopen en de koop gesloten. Beide partijen zijn tevreden. Na den controleur volgens Javaansche adat gegroet te hebben, verwijdert de pleegmoeder zich haastig zonder een enkel woord van afscheid tot haar arm pleegkind te richten, dat haar angstig en ingespannen met de oogen volgt. Snel heeft ze de deur achter zich gesloten, als vreesde ze, dat Djiwa van deze gelegenheid gebruik zou maken om te ontvluchten.

Haar vrees blijkt niet ongegrond te zijn. Het jonge meisje heeft werkelijk op dit oogenblik gewacht als de eenige kans om te ontkomen uit de macht van al die gevreesde en hardvochtige menschen. En zeker zou de poging, die ze aanwendde om te ontsnappen, gelukt zijn, indien haar pleegmoeder minder behoedzaam ware geweest. Schielijk was ze overeind gesprongen en naar de deur gevlogen, doch die was juist door de booze vrouw gesloten. Obbink heeft haar in zijn sterke armen opgevangen en draagt den voor hem zoo kostbaren last in zijn kamer, die hij aan den binnenkant afsluit.

. . . .

. . . .

De nacht is voorbijgegaan. Het oogverblindend licht van den dag heeft de dikke duisternis van den nacht vervangen. De zon schiet haar verzengende stralen over het kort geleden zoo rijkelijk besproeide aardrijk uit en trekt in dampen tot zich, wat de uitgedroogde, dorstige planten nog niet hebben opgeslorpt en ingezogen. Buiten in de verfrischte natuur heerschen weer leven en bedijvigheid.

We gaan nogmaals de woning van den controleur van Tjiworo in: Gisteravond hebben we ons verwijderd, omdat het onze wensch niet was getuige te zijn van Djiwa's

wanhopigen strijd, om dit huis te ontkomen. De slaapkamer is thans geopend waar we de ongelukkige hebben zien binnendragen weerloos in de armen van het ruw geweld, omdat ze op het punt was haar bezinning te verliezen. We wagen het een blik naar binnen te werpen.

Het is een ruime kamer, opgevuld met allerhande meubels, waarvan vele overbodige, die met den vloer, den zolder en de wanden, als overal elders in huis, de kenteekenen dragen, dat een vrouwehand gemist wordt om hier orde en regel te scheppen. Op dit oogenblik verkeert de kamer in een staat van de grootste wanorde. Alles geeft er blijk van den vreeselijken nacht, die er werd doorgemaakt en doorgeworsteld. Al die verwarring om ons heen vergeten we evenwel voor het aandoenlijk schouwspel, dat zich onder een der zijramen voor ons opdoet. Daar ligt als het beeld van smart en wanhoop de schoone Djiwa in het volle, pijnigende bewustzijn van haar bewezen onmacht. Haar verwrongen gelaat getuigt van bitter lijden en hevige afmatting. Lang heeft ze met al de kracht harer jeugdige spieren gekampt tegen het boos opzet, dat haar het ontkomen trachtte te verhinderen, doch ook nu weer heeft het sterkere over het zwakkere gezegevierd. De overmacht brak haar tegenstand en werd haar val!

De donkere oogen zijn rood geweend en het gitzwart haar daalt in weelderigen overvloed van den divan af, waarop ze ligt uitgestrekt, tot op den vloer. Dit prachtige, lange haar is het eenige, wat niet aan haar klein en fijngevormd lichaam geëvenredigd is. Haar hart klopt luide en de borst gaat onrustig en gejaagd op en neer. Het donkerbruine baadje, dat nauw om lichaam en armen sluit en haar fijne vormen zoo schoon doet uitkomen, is op een paar plaatsen gescheurd en draagt met de sarong van Solosch batik en het verwarde hoofdhaar de duidelijk zichtbare sporen van een lange worsteling.

Obbink ligt geknield over zijn slachtoffer heengebogen. Een van Djiwa's kleine handjes houdt hij stevig in de

zijne als om het losrukken te voorkomen. Bij tusschenpoozen streelt hij haar en kust haar op de verbleekte wangen. In het Javaansch spreekt hij haar zoete troostwoorden toe en tracht haar tot gelatenheid en een zachter oordeel te stemmen. In zijn vervoering belooft hij haar allerlei dingen die volgens zijn ondervinding het hart van elke Javaansche vrouw bekoren en verteederen. Doch Djiwa blijft afkeerig het hoofd afwenden en laat al zijne vragen onbeantwoord.

Op een knaapje onder zijn bereik staan een glas portwijn en eenige gebakjes en spijzen, lekkernijen uit de warong. Alles is nochtans onaangeroerd gebleven, in weerwil van zijn herhaalde en dringende verzoeken en beden.

Hij, die geenszins van de bestaande Indische toestanden op de hoogte is en dus ook onze houding tegenover het overheerschte ras niet kent, zal wellicht van meening zijn, dat de controleur, aangeklaagd door zijn geweten of zijn rechtsgevoel, met wroeging in het hart vergeving tracht te erlangen voor zijn schandelijk gedrag. De Indische lezer echter begrijpt wel beter, dewijl hij weet, dat de Europeanen in de koloniën niet gewoon zijn zich te verootmoedigen en geen berouw of boetedoening kennen, wanneer het een vergrijp of misdrijf tegenover inlanders betreft. „Dat is het recht der overheerschers!" zegt menig Indischman en zoo ook de controleur van Tjiworo!"

Hoe ongelooflijk het ook klinke voor wie niet met het Javaansche volkskarakter bekend is, Djiwa leert zich niet alleen al heel spoedig schikken in haren nieuwen toestand, maar hecht zich sterk aan den controleur; zij ontpopt zich tot een model-njai, zorgt uitstekend voor huis en hof, en maakt Obbink, die tot dusver een taai, eenzelvig bestaan had geleid, het leven vroolijk en zonnig. Plotseling echter komt er verandering in dien toestand, als Obbink een mooi Europeesch meisje leert kennen. Hij wordt tot over de ooren verliefd en bemerkt

dat hij wederkeerig indruk heeft gemaakt. Doch alvorens hij avances kan doen, moet Djiwa uit den weg geruimd. Zijne uitverkorene, kersversch uit Holland gekomen, opgegroeid te midden van eerzame ouwe tantes, is volmaakt onbekend .met de Indische toestanden; zij mag dus van het bestaan van dat schepsel niet afweten. Dank zij zijne bevoorrechte positie als controleur, valt het Obbink niet moeilijk eene knoeierij te bedenken waardoor hij zich Djiwa van den hals kan schuiven. De zoon van een *en décadance* geraakte hoogadellijke Javaansche familie, die tot de kampong is afgedaald, laat zich voor een baantje en drie honderd gulden .gaarne vinden om Djiwa te trouwen. Alles wordt fijn overlegd en voorbereid, met behulp van gewillige handlangers. Djiwa doorziet echter het plannetje, en, geholpen door een vriend uit de dessa, die den controleur een onverzoenlijken haat toedraagt, gelukt het haar te ontvluchten.

Uit deze gegevens ontwikkelt zich een spannend verhaal, waarin haat, wrok, amok de climax vormen. Bijna wordt nog slachtoffer der fatale historie het Hollandsche meisje, dat geen flauw besef heeft van de laagheid en gemeenheid die er om harentwil worden gepleegd.

't Spijt ons het te moeten zeggen — te meer omdat er overigens werkelijk veel goeds in het boek zit — dat het over het geheel zoo abominabel slecht is geschreven. Het is op tal van plaatsen ontzettend banaal! Zoodra de schrijver zijne fantaisie laat werken, legt hij het jammerlijk af. Verreweg de best geslaagde gedeelten zijn die waarin hij ons eene situatie schetst. Dan krijgt men den indruk van iets doorleefds. Zoo komt er in het begin eene beschrijving voor van eene amokpartij, vlammend van hartstocht. De schrijver had ons echter geen herhaling van het afschuwelijk tooneel moeten geven.

Als middel tot beperking van het kwaad waarop hij zulk een hel licht heeft laten vallen, doet de heer Le Clercq aan de hand: het uitzenden alleen van g e h u w d e

ambtenaren en officieren voor den Indischen dienst. Als de Regeering in deze voorging, dan zouden — meent hij — de particuliere ondernemers gaarne volgen. Wat de geldelijke bezwaren betreft, er is wel eene regeling te treffen om daaraan te gemoet te komen. Men bedenke, welke nadeelen de thans bestaande toestand oplevert, óók voor de schatkist!

In een gesprek tusschen een resident en den administrateur eener groote cultuur-onderneming legt de schrijver eerstgenoemde de volgende opmerkingen in den mond:

„Het Gouvernement toch geeft elk jaar maar weer groote sommen gelds uit voor binnen- en buitenlandsche verloven aan zieken door eigen schuld en de dienst lijdt gevoelig onder de vele vacatures en mutatiën, door die verloven veroorzaakt! Het behoeft verder geen betoog, hoe dat „sjouwen" met inlandsche vrouwen en meisjes en het zich encanailleeren met de bevolking ons gezag ondermijnt, afbreuk doet aan ons prestige en ons, overheerschers, degradeert in de oogen der overheerschten! Door de toepassing van het aangegeven geneesmiddel zal het zedelijk peil van de Indische maatschappij worden verhoogd en ons moreel overwicht op de bevolking aanmerkelijk toenemen!"

„Ik ben het geheel en al met u eens, resident", antwoordt de administrateur, „en ik zou het wenschelijk vinden, dat alle particuliere ondernemers over gansch Indië, die geëmployeerden in hun dienst hebben, zich bij het Gouvernement zouden willen aansluiten! Het aantal employés op de tallooze particuliere ondernemingen van allerlei aard is legio en het meerendeel van hen is gewoonlijk nog ongehuwd. Onder hen woekert het kwaad nog in ernstiger mate voort dan onder de ongehuwde ambtenaren en officieren...."

Moge het boek van den heer Le Clercq in ruimen kring de aandacht vestigen op het groot belang der zaak!

L.

NIEUWE UITGAVEN.

NEDERLAND.

Almanak (Surinaamsche) voor het jaar 1897. 10e jaargang. Paramaribo, Erve J. Morpurgo. ['s-Gravenhage, Martinus Nijhoff]. Geb. *f* 3.90

Buning (A. Werumeus) en **J. A. Kruyt.** Met de Hollandsche mail naar Indië en terug. Gids voor reizigers met de stoomschepen van de maatschappijen „Nederland" en „Rotterdamsche Lloyd". Met 5 kaarten. 4e druk. Amsterdam, Van Holkema en Warendorf . . . . Geb. *f* 2.50

Brink (Albert Jan ten). Eigen schuld. Hollandsch-Indische roman. 2 dln. Assen, Van Gorcum & Comp. . . . . *f* 4.90

Clercq (A. Le). De controleur van Tjiworo. Een bijdrage tot de kennis van het leven onzer jongelui in Nederlandsch-Indië. Oorspronkelijke Indische roman, 2 dln. Amersfoort, G. J. Slothouwer. *f* 5.50

Doeff (H.). In de grenslanden der beschaving. Ervaringen uit het dagelijksch leven van een controleur bij het binnenlandsch bestuur in de buitenbezittingen van Nederlandsch-Indië. Amsterdam, J. H. de Bussy . . . . *f* 1.90

Handboek voor cultuur- en handelsondernemingen in Nederlandsch-Indië. 9e jaargang. 1897. Amsterdam, J. H. de Bussy. Gecart. *f* 5.90; geb. *f* 6.70; geb. en doorschoten *f* 8.—

Lion Cachet (F.). Een jaar op reis in dienst der zending. Met 60 illustratiën. Afl. 16 (compleet). Amsterdam, J. A. Wormser. *f* 4.50

Lith. (P. A. van der) en **F. Fokkens.** Encyclopædie van Nederlandsch-Indië, met medewerking van verschillende ambtenaren,

geleerden en officieren. Afl. 10. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, Leiden, E. J. Brill. Dl. I. (Compleet in 25 à 30 afleveringen, 3 dln.) Per afl. . . . . *f* 1.20. Band v. dl. I. *f* 1.25

Maaten (K. van der). De Indische oorlogen. Een boek ten dienste van den jongen officier en het militair onderwijs. 2 dln., m. atlas en 14 pltn. Haarlem, De Erven Loosjes. Batavia, G. Kolff & Co. *f* 4.90

Melati van Java (Marie Sloot). Johan's avontuur. Eene vertelling uit Indië. 2e druk. Heusden, L. J. Veerman. Gecart. *f* 0.75; geb. *f* 1.10.

Multatuli (Ed. Douwes Dekker). Brieven. Bijdragen tot de kennis van zijn leven, gerangschikt en toegelicht door mevrouw Douwes Dekker-Hamminck Schepel. Dl. X. Laatste periode. Amsterdam, W. Versluys . . . . *f* 4.50

Rees (W. A. van). Werken. Nieuwe, herziene uitgave, m. illustratiën en aanteekeningen van G. B. Hooyer. Afl. 34 en 35. Rotterdam, D. Bolle.

Waal (D. C. de). Reizen met Cecil Rhodes door de wilde wereld van Zuid-Afrika. Naar den oorspr. tekst in het Zuid-Afrikaansch Tijdschrift van 1891 en 1893 en de Engelsche uitgave onder den titel *With Rhodes in Mashonaland*, bewerkt door Africanus. Amsterdam, J. H. de Bussy . . . . *f* 2.40; geb. *f* 3.—

Waal van Anckeveen (G. de). Kort begrip van de leer der bemesting, gevolgd door de toepassing daarvan op bemesting van koffietuinen, benevens uittreksels uit verschillende schrijvers, dat onderwerp betreffende. Batavia, G. Kolff & Co. . . . *f* 2.—

Wet en Adat. Bladen, gewijd in het algemeen aan het recht en aanverwante onderwerpen, in het bizonder aan Indische rechtsbelangen. Uitgegeven onder leiding van mr. J. A. Nederburgh. 2e stuk. Batavia, G. Kolff & Co.

ENGELAND.

Royal Indian Engineering College, Cooper's Hill, Calendar (The), 1896—97. . . . . 6/

Robertson (George Scott). The Kaffirs of the Hindu-Kush. Illusts. by A. D. Mc Cormick. 31/6

Boulger (Demetrius C.). The life of Gordon. With portrait. 2 vols. 2nd ed. 21/

Byrne (Desmond). Australian writers 6/

Irving (Washington). Columbus: his life and voyages. Condensed by the author from his larger work. (Heroes of the Nations.) 5/

Du Bois (W. E. B.) The suppression of the African slave trade to the United States of America, 1638—1870. Vol. 1. (Harvard Historical Series.) 7/6

Letters received by the *East-India Company* from its servants in the East. Transcribed from the original correspondence series of the India Office Records. 8 vols. Vol. 1. 1602-1613. With introduction bij F. C. Danvers. 21/

Lambert (Charles William). A brief record of the life and consecrated missionary labours of Charles William Lamb in Upper Burmah. (The Missionary Martyr of Thibaw). With portrait and 10 illusts. 1/6

Rankine (W. Henry). A hero of the Dark Continent. Memoir of Rev. Wm. Affleck Scott, M. A., M. B., C. M. Church of Scotland Missionary at Blantyre. British Central Africa. With portrait and other illusts. 5/

Powell (B. H. Baden-). The Indian village community examined with reference to the physical, ethnografic and historical conditions of the provinces, chiefly on the basis of the revenue-settlement records and district manuals. 16/

Tobacco talk and smokers' gossip: an amusing miscellany of fact and anecdote, relating to the „Great Plant" in all its forms and uses, including a selection from nicotian literature 1/6

Thomson (Joseph). African explorer: a biography. By his brother, Rev. J. B. Thomson. With contributions by friends. Maps, portrait and illusts 7/6

Hutchinson (John C.). The pirate junk: a story of the Sooloo Sea. Illust. by John B. Greene 6/

Ralph (Julian). Alone in China, and other stories. Illust. by C. D. Weldon 6/

Apocalypse of Baruch (The). Trans. from the Syriac. Chapters 1-77 from the 6th century MS. in the Ambrosian Library of Milan, and chapters 78 and 87. The epistle of Baruch from a new and critical text. Based on ten MSS. and published herewith. Edit. by R. H. Charles 7/6

I-Tsing: A record of the Buddhist religion as practised in India and the Malay Archipelago (a. d. 671-695). Trans. by J. Takakusu. With a letter from F. Max Müller 14/

Jadab. Chandra Chakrabarti—The native States of India . . 5/

Jastron (M.). Dictionary of the Targumim: the Talmund Babli and Yernshalmi and the Midrashic literature. Part 9. . . . . . 5/

Laughable Stories (The). Collected by Mâr Gregory John Bar-Hebræus, Maphrian of the East, from a. d. 1264 to 1286. The Syriac text, edit. with an English translation, by E. A. Wallis Budge 21/

Simpson (William). The Buddhist praying-wheel: a collection of material bearing upon the symbolism of the wheel, and circular movements in custom and religious ritual. 10/

Africa and the American Negro: adresses and proceedings of the Congress on Africa held in Atalanta, U.S A., in December 1895. With numerous illusts. 7/6

Cape of Good Hope archives: Précis of lettres received from 1695 to 1703. Edit. by H. C. V. Leibbrandt 6/

——— Journal, 1699-1732. Edit. by H. C. V. Leibbrandt . . . 6/

China Mission Handbook. 1st issue. . . . . Half-calf 10/

Post (G. E). Flora of Syria, Palestina and Sinai. With illusts. 30/

Reynolds (M. O.). Household Hindustani. New ed. 1/6

Sejarah Malayu (Malay Annals). Edit. by G. O. Shellabear . . 10/

Stevens (E. O.). English-Peguan Vocabulary 6/

Sur (H. C.). Comprehensive English-Bengali Dictionary. 2nd ed. 8/

Halcombe (Charles J. H.). The mystic flowery land (China). A personal narrative. With numerous illusts. 16/

Pollock (**Colonel**). Fifty years reminiscences of India: a retrospect of travel, adventure and shikar 16/

Stone (S. J.). In and beyond the Himalayas: a record of sport and travel in the Abode of Snow. Illust. by Charles Whymper . 16/

Sutherland (Archibald). Palestine, the glory of all lands: travel-studies of some Bible places 5/

Thurn and Taxis (Princess Mary of). Travels in unknown Austria. With illusts. by the author. 7/6

Vuillier (Gaston). The forgotten isles: impressions of travel in the Balearic Isles, Corsica and Sardinia. Rendered into English by Frederic Breton. With 167 illusts. by the author. 16/

Weston (Rev. Walter). Mountaineering and exploration in the Japanese Alps. With maps and 35 illusts. 21/

FRANKRIJK.

Letourneau (**C**.). L'Evolution de l'Esclavage dans les diverses races humaines . . . . 9 fr.

Taverna (**E**.). Un détail des expéditions coloniales. Le service du train dans la campagne des Anglais en Abyssinie (1869—1869), avec 2 croquis et 2 fig. . . . . 2 fr.

Boissier (**A**.). Documents assyriens relatifs aux présages. t. I. 20 fr.

Bibliothèque coloniale internationale. Les fonctionnaires coloniaux (documents officiels). t. I. (Publication de l'Institut colonial international de Bruxelles) . . . . 20 fr.

Dictionnaire militaire. Encyclopédie des sciences militaires, rédigée par un comité d'officiers de toutes armes, 8e livraison (Désordres-Ecoles) . . . . 3 fr.

Maréchal. Histoire contemporaine, t. III: Asie, Amérique, Océanie, Afrique, 17e édit. . . . . cart. fr. 3., rel. t. 3 fr. 75

Mermeix. Le Transvaal et la Chartered (La Révolution de Johannesburg et les Mines d'or), avec une carte de l'Afrique australe. 3 fr. 50

Rougier et **Calmel**. Le Chemin de fer du Sénégal au Niger, avec 15 gr. et 2 pl. 2 fr.

DUITSCHLAND.

Abhandlungen f. die Kunde des Morgenlandes, hrsg. v. der deutschen Morgenländ. Gesellschaft unter der Red. des Prof. Dr. E. Windisch. X. Bd. Nr. 3.

3. The Pitrmedhasūtras of Baudhāyana, Hiranyakes'in, Gautama. Edited with critical notes and index of words by Dr. W. Caland . . . . M. 6

Aufrecht (**Prof. Dr. Th**.). Catalogus catalogorum. An alphabetical register of Sanskrit works and authors. Part. II . . . . M. 10

Archiv (**Internationales**) für Ethnographie. Red.: Conserv. J. D. E. Schmeltz. Suppl. zum 9. Bd. . . . . . Für Abonnenten. M. 7; f. nicht-Abonnenten M. 10.

Ethnografische Beiträge v. F. Boas, G. J. Dozy, E. H. Giglioli, E. T. Hamy, W. Hein, H. Kern, G. Schlegel, J. D. E. Schmeltz, E. B. Tylor. Festgabe zur Feier des 70. Geburtstages v. Prof. Ad. Bastian. Abbildgn. u. 5 farb. Taf. M. 4

Bülow (F. F. von). Deutsch Südwestafrika. Drei Jahre im Lande Hendrik Witboois. 2. Aufl. Mit zahlreichen Abbildgn. n. photographischen Aufnahmen u. 2 Karten . . . . . M. 6; geb. M. 7.50

Jahresbericht der geogr. Gesellschaft in München f. 1894 u. 1895. Hrsg. von dr. Heinr. Zimmerer . . . . M. 5.

Katalog der Bibliothek d. geogr. Gesellschaft in München . M. 1.

Sarre (Frdr.). Reise in Kleinasien im Sommer 1895. Forschungen zur seldjuk. Kunst u. Geographie des Landes. Mit 76 Lichtdr. Taf., zahlreichen Text. Illustr. u. m. e. Karte. . . M. 16; geb. M. 18.

Wedewer (H.). Reise nach dem Orient . . . . . . Geb. M. 4.

Muss-Arnolt (W.). Assyrisch-englisch-deutsches Handwrtrb. 5. Lfg. M. 5.

Ritter (Dr. K.). Reisebilder aus dem Orient . . . . . . M. 2.

Schütz-Hozhausen (Frhr. v.) u. Rob. Springer. Cuba u. die übrigen Inseln Westindiens. Mit besond. Berücksicht. der polit. u. socialen Verhältnisse. Mit 20 Illustr. u. 1 Karte . . . . M. 2.

Siebold (Ph. Fr. v.). Nippon. Archiv zur Beschreibung v. Japan u. dessen Neben- u. Schutzländern: Jezo m. den südl. Kurilen, Sachalin, Korea u. den Liukiu-Inseln. Hrsg. v. seinen Söhnen. 1. Bd. 2. Aufl. . . . . M. 8; geb. M. 10.

Steinen (Prof. Dr. Karl v. d.). Unter den Naturvölkern Zentral-Brasiliens. Reiseschilderung u. Ergebnisse der 2. Schingú-Expedition 1887-88. 2. Aufl. als Volksausg. M. 11 Tafln. u. 153 Abbildgn. Kart. M. 5 50.

Pappafora (Dr. Vlad.). Die Vereinigten Staaten v. Venezuela. Eine kurze Darstellg. ihrer Verfassung . . . . M. 1.

Denkschriften der medicinisch-naturwissenschaftlichen Gesellschaft zu Jena. 8. Bd. 3 Lfg.

3. Zoologische Forschungsreisen in Australiën u. dem malayischen Archipel. Mit Unterstützg. des Hrn. Dr. Paul v. Ritter ausgeführt in den J. 1891—1893 v. Prof. Dr. Rich. Semon. (8 Lfg.) 5. Bd.: Systematik, Thiergeographie, Anatomie wirbelloser Thiere. 3. Lfg. L. Döderlein, Bericht über die v. Hrn. Prof. Semon bei Amboina u. Thursday Island gesammelten Ophiuroidea. — L. Döderlein, Bericht über die von Hrn. Prof. Semon bei Amboina u. Thursday Island gesammelten

Asteroidea. — C. Ph. Sluiter, Nachtrag zu den Tunicaten. — Marianne Plehn, Polycladen v. Ambon. — W. Fischer, Gephyreen. — E. Simon, Liste der Arachniden der Semon'schen Sammlung in Australien u. dem malayischen Archipel. — J. C. H. de Meijere, die Dipteren der Semon'schen Sammlung. M. 20.

Ludwig Salvator (Erzherzog). Die Balearen. Geschildert in Wort u. Bild. 2. (Schluss.) Bd. . . . . M. 27.50; geb. M. 30.

Petermann's (Dr. A.) Mittheilungen aus Justus Perthes' geogr. Anstalt. Hrsg. v. Prof. Dr A. Supan. Ergänzungsheft Nr. 119 u. 120.
119. Die allgemeinen geologischen Ergebnisse der neueren Forschungen in Zentral-Asien u. China. Von Prof. Dr. Karl Futterer. — 120. Deutsch-Südwest-Afrika, Ergebnisse e. wissenschaftl. Reise im südl. Damaralande v. Dr. Karl Dove. M. 5.

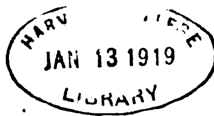
Hirsch (L.) Reisen in Süd-Arabien, Mahra-Land u. Hadramût. M. 5.

Hecker (M. F.). Schopenhauer u. die indische Philosophie. M. 3.60.

Jahrbuch (Koloniales). Beiträge u. Mittheilgn. aus dem Gebiete der Kolonialwissenschaft u. Kolonialpraxis. Hrsg. v. Gust. Meinecke. 9. Jahrg. 1. u. 2. Hft. . . . . M. 6.

Landau (J.). Westindienfahrt der Columbia. . . . . . . M. 3.

Verzeichniss der arabischen Handschriften in der Königl. Bibliothek zu Berlin. Bearb. v. W. Ahlwardt. 8. Bd. . . . . . M. 21.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCH-INDIË

VAN

wijlen dr. W. R. baron van HOËVELL.

(Opgericht in 1838.)

TWEEDE NIEUWE SERIE.

1e JAARGANG.

MAART 1897.

's-GRAVENHAGE. — F. J. VAN PAASSCHEN.

Mede verkrijgbaar te
BATAVIA bij G. KOLFF & Co.
en bij alle Boekhandelaren in Ned.-Indië.

INHOUD.

Bladz.

Bijdragen en brieven, de Redactie betreffende, gelieve men te zenden aan den Heer H. A. LESTURGEON, Suezkade 63, 's Gravenhage.

De abonnementsprijs van dit Tijdschrift bedraagt voor Nederland *f* 13.— per jaar. Voor het buitenland wordt dit bedrag met de porto's verhoogd. Tusschentijds aangegane abonnementen worden ad *f* 3.25 per kwartaal berekend.

Afzonderlijke nummers, voor zoover deze voorhanden zijn, *f* 1.50 per aflevering.

Het ontslag van Generaal Van der Heijden als Gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden.

Wie eerlijk is, wil waarheid, onverschillig of die door een mede- of door een tegenstander geleerd wordt.

I. GRONEMAN.

Het vijfde hoofdstuk van het onlangs verschenen werk, getiteld *De militaire loopbaan van den luitenant-generaal Karel van der Heijden*, [1]) heeft hetzelfde opschrift als het hierboven vermelde. Daarin vervult de wijze waarop het ontslag als gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden aan den genoemden luitenant-generaal werd verleend, eene belangrijke plaats.

De schrijver, de gep. majoor van het O.-I. leger L. F. A. Winckel, is daarbij bezield door de overtuiging, dat de generaal in 's lands belang nog gaarne in Atjeh had willen blijven, om door eene volledige pacificatie van Atjeh zijn roemvol werk te kunnen voltooien, maar dat hij gedwongen werd deze taak ontijdig nêer te leggen.

Daar wij dit gevoelen niet deelen en — zooals genoemde schrijver zegt — de zaak van Van der Heijden's ontslag als gouverneur van Atjeh een stuk koloniale

---

[1]) Utrecht, H. Honig.

geschiedenis vormt, waarvan zich misschien nog jaren de noodlottige gevolgen zullen doen gevoelen, zoo komt het ons niet overbodig voor hier aan te toonen, dat de redeneering van den schrijver minder juist is, en dat de generaal Van der Heijden in 1881 Atjeh niet tegen zijn zin kan verlaten hebben.

In het aangewezen hoofdstuk lezen wij:

1°. „*De oorlog is ten einde!!* zoo klink' het ook in Atjeh van heinde en verre, van Oost en Noord en West!

„De Atjehsche bard Dokarim bezingt in zijne geschiedenis van den oorlog met de Hollanders [Hikajat prang Kompeuni] de tochten naar de XXII en XXVI Moekims met deze woorden: „De pogingen der Kompeuni om den Imeum van Loeëng Bata met geld te winnen, bleven vruchteloos. In den strijd des vijands tegen de XXVI Moekims, stond juist hij met Tenkoe Paja pal voor de verdediging. Maar toen de XXVI Moekims overwonnen waren en kort daarop de éénoogige generaal zegerijke tochten zelfs door de XXII Moekims ondernam, tot verbazing van de tot dusverre zwetsende Bovenlanders, toen stak de Imeum van Loeëng Bata het zwaard in de scheede en trok zich uit het openbare leven terug.

„Nu brak een driejarig tijdperk van rust aan, waarin de éénoogige generaal zijne veroveringen bevestigde. De Radja Moeda Tenkoe Nja Moehamat spande alle krachten in om de hoofdplaats en Oleh-leh tot welvaart te brengen, en dit gelukte hem in die mate, dat de uit hare dorpen gevluchte bevolking in niet te stuiten stroomen naar de hoofdplaats kwam en zich met de Kafirs verbroederde. Men leefde als in voortdurende feestviering, men dreef voordeeligen handel en de krijgs-oversten konden geen volk meer vinden dat hen volgde.

„Alles ging den éénoogigen Koning hulde brengen!" [2])

---

[2]) Maar den 31 Juli 1879 schreef de redacteur van ***De Java-bode*** over den krijgstocht in de XXVI Moekims: „Het land is verwoest, zooals in vroegere tijden de Palz werd afgeloopen, en de bevolking, voor zoover zij niet vluchtte, is niet onderworpen, maar door schrik, angst en vrees voor den dood verbijsterd, uit zucht tot levensbehoud aan de voeten van den overwinnaar gebracht."

Wat is nu Waarheid?

„Maar de gebeurtenissen gaven den zanger recht daarop te laten volgen:

„Toen de éénoogige Koning weg was, eindigde de rust." [Bladz. 130 en 131].

Wij merken hierbij op, dat men aan het gedicht van den Atjehschen bard te veel waarde hecht, want volgens dr. Snouck Hurgronje wijzigde hij immers zijn lied naar den smaak zijner toehoorders. Bovendien is zijn gezegde „dat er na den oorlog een driejarig tijdperk van rust aanbrak, waarin de éénoogige generaal zijne veroveringen bevestigde" onjuist, want dan ware dit van September 1879 — September 1882, en de generaal verliet Atjeh reeds in April 1881. Ook is geheel bezijden de waarheid het gezegde: „*Toen de éénoogige Koning weg was, eindigde de rust*", omdat het gansche jaar 1880 een aaneenschakeling van roof en moord is geweest.

Verder moet men bij het beoordeelen van hetgeen Dokarim zooal dichtte, niet vergeten dat hij tot de zoogenaamde bevriende Atjehers behoorde, wat o. a. duidelijk blijkt uit zijn gezegde van „zwetsende Bovenlanders".

Ons komt het voor, dat men — ook in het belang van den daarin verheerlijkten krijgsoverste — verstandiger had gehandeld, door dit Atjehsche dichtstuk niet als geschiedkundig document te doen gelden. [3]) *L'encens noircit l'idôle en fumant pour sa gloire.*

---

[3]) Nog beter ware het geweest, wanneer het geheele boek achterwege was gebleven. Want wij zijn het volkomen eens met den hoofdredacteur van de *Militaire Gids*, die zegt: dat het over het algemeen minder gewenscht schijnt dergelijke biographieën gedurende het leven der helden te schrijven; onwillekeurig wordt dan de schrijver tot eene optimistische opvatting gedrongen, hetgeen voor den geschiedschrijver een bedenkelijke fout is. Is dit in het algemeen waar, inzonderheid geldt dit voor de krijgshelden in den Atjehoorlog, waarin personen en feiten door enkelen hemelhoog verheven, door anderen worden verguisd. De tijd — zegt hij verder — moet nog vele wonden heelen alvorens een critisch onbevangen oordeel te verwachten is.

[Haarlem, De Erven F. Bohn 1897, 1e aflevering.]

2°. „Nooit, noch vóór noch na dien tijd, is de indruk van grootheid en macht van Nederland en de onoverwinnelijke kracht van ons Indisch leger, bij de bevolking van Atjeh zoo groot geweest als na de tochten in 1879, blijkbaar uit de houding van de oorlogspartij, die als verlamd scheen, want nergens werd meer een schot gedaan.

„Het vertrouwen op ons gezag vestigde zich en een groot aantal gezinnen keerden uit het gebergte en hunne schuilhoeken terug in de sinds jaren verlaten kampongs.

„Ook wat veiligheid en rust betreft beleefde men ongekende tijden en waar men vroeger steeds een militair geleide had noodig geacht om zich van de eene plaats naar de andere te begeven, kon dit nu geheel achterwege blijven." [Bladz. 131 en 132.]

Was de indruk van grootheid in macht van Nederland en de onoverwinnelijke kracht van het Indisch leger, bij de bevolking van Atjeh dan minder toen de Kraton ons werd; toen Toekoe Neq van Marassa en verschillende andere hoofden tot den opperbevelhebber kwamen, om openlijk van hunne onderwerping te doen blijken; toen het hoofd van de tusschen Pedir en Gighen gelegen negorij Boeboek, met 500 man naar den Kraton opgekomen om den Sultan bij te staan, verklaarde, dat hij weder wilde vertrekken, omdat de Kraton gevallen was en de strijd dus moest worden opgegeven?

Dat de oorlogspartij ons destijds als verlamd toescheen, was het natuurlijk gevolg dat zij uit elkander geslagen naar Kemala was gevlucht, waar zij zich wêer vereenigde en versterkte om van daar Atjeh onveilig te maken. En dat dit nog onder generaal Van der Heijden plaats had, blijkt, behalve uit vele niet-officieele berichten, ook uit de mededeeling van den minister van Koloniën in de Tweede Kamer der Staten-Generaal, bij de discussiën omtrent hoofdstuk X der Staatsbegrooting van 1880, alsmede uit het te Atjeh uitgevaardigd bevel van 23 Februari 1880, dat van Lambaroe naar Anagaloeng en Indrapoeri niemand mocht reizen dan met de dagelijksche hêen en wêer gaande bedekking, terwijl wij ten overvloede de

garnizoensorder van den plaatselijken militairen commandant van Kota-Radja, 12 Februari 1881, hieronder laten volgen:

„Zijne Excellentie de Militaire Bevelhebber heeft mij opgedragen het ondervolgende ter kennisse te brengen van dit garnizoen:

„Den 7n Februari jl. zijn bij Anagaloeng twee Europeesche militairen, die tot dekking bij een opname dienden en niet voldoende waakzaam waren, door Atjehers overvallen, verwond en van hunne geweren beroofd.

„Het daar gebeurde is dus geheel en al te wijten aan de zorgeloosheid dezer militairen en had niet kunnen plaats hebben, indien zij hunne verplichtingen naar behooren waren nagekomen. Verder wordt in herinnering gebracht, dat zich niemand zonder eene dekking buiten het garnizoen mag begeven en dat een gewapend geleide nimmer uit minder dan vijf of zes militairen mag bestaan.

„Het dragen van wapens is aan Atjehers verboden. Alleen de hoofden en hunne bloedverwanten maken hierop een uitzondering, hetgeen uit hunne passen moet blijken. Patrouilles, alsmede dekkingen van transporten en anderszins, die gewapende Atjehers ontmoeten, moeten zich overtuigen, dat die Atjehers tot het dragen van wapens gerechtigd zijn. Mocht dit niet het geval zijn, dan worden zij gearresteerd en bij verzet of weigering om de wapens af te geven doodgeschoten.

„Ook voor de meest vredelievend schijnende Atjehers behoort een ieder op zijne hoede te zijn, daar het meermalen is voorgekomen, dat zij wapens onder hunne kleeren hadden verborgen, zooals o.a. bij de overvalling der wacht in het blokhuis te Bekariong, in de maand Juni 1880, waarbij drie militairen gedood en twee gewond werden en de wapens en patronen door de Atjehers werden medegenomen. Zoo werd ook een schild-

wacht, die op den passer te Analaboe stond, in Juli 1880 gewond en van zijn geweer beroofd, dat hij in strijd met zijn consignes tegen een boom had gezet.

„Minstens eenmaal per maand moet aan alle officieren en minderen het vorenstaande worden bekend gemaakt. Aan de mindere militairen moeten hunne verplichtingen worden voorgehouden bij dekkingen van wegen, terreinopnamen, bij het begeleiden van transporten en bij patrouilles, en hun moet duidelijk worden uitgelegd, welke nadeelige gevolgen tekortkomingen of verzuimen bij dergelijke dienstverrichtingen voor hen kunnen hebben.

„De plaatselijke militaire commandant,

„[w.g.] LUYMES" [4])

Bovendien zegt de heer Pruijs van der Hoeven, op bladzijde 24 zijner brochure *Mijne ervaring van Atjeh:* „Toen de bevolking na de expeditie in de XXII en XXVI Moekims uit Groot-Atjeh verjaagd, van lieverlede teruggkeerde, begonnen zich te gelijkertijd benden onder aanvoering van Njaq-Hassan, Pang-Saman, Si-Brahim en andere avonturiers te vertoonen," en verder op bladzijde 34: „Bij mijn optreden als gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden, was nog slechts een gering gedeelte van de door den oorlog en de cholera gespaarde bevolking van Groot-Atjeh teruggekeerd. De XXVI, de IX, een deel der XXII, het voormalige gebied van Toekoe-Nanta in de IV Moekims en vele kampongs in de Mesdjid-Raja, waren zoo goed als onbevolkt. Alleen in de gespaarde kampongs waren hier en daar gezinnen teruggekomen."

Wij gelooven dus met recht te mogen vragen: zijn er meer bewijzen noodig om den lezer te overtuigen, dat men destijds den toestand van Groot-Atjeh geheel onjuist heeft voorgesteld, en dat de Atjehsche bard geenerlei recht had om te zingen: „Toen de éénoogige Koning weg was eindigde de rust"?

---

[4]) *Indische Gids* van Mei 1881, bladzijde 955.

3°. „Maar niemand meer dan hij [de generaal] was er van overtuigd dat er ook na de verkregen groote uitkomsten, nog zeer veel voor h e m te Atjeh te doen was, en achtte hij zijn blijven daar noodig in 's Lands belang, zijn persoonlijke wenschen waren daarmede geheel in overeenstemming."

. . . .

„Wat echter in werkelijkheid de wensch van den Gouverneur-Generaal was, blijkt uit het ondervolgend particulier schrijven, dat de generaal hoogst onaangenaam verraste, drie maanden nadat Groot-Atjeh was ten onder gebracht.

„Zeer vertrouwelijk.

„Buitenzorg, 6 December 1879.

„Waarde Generaal,

„Per jongste mail ontving ik van den Minister mededeeling van een Koninklijk rescript, waarbij ik, op grond van den, dank zij Uwe energie en Uwe voortvarendheid, op Atjeh ingetreden gunstigen toestand, en van de veronderstelling dat met reden verwacht kan worden dat U.H.Ed.Gestr., na zulk eene langdurige en sterke inspanning naar lichaam en geest, eenige rust zal wenschen te genieten, gemachtigd word bij Uw eventueele aftreding een civielen commissaris naar Atjeh te zenden, belast met voorstellen te doen tot volledige organisatie van het gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden.

„Daar de wetenschap van bedoelde voornemens met het oog op familieaangelegenheden voor U van belang kan zijn, meen ik U.H.Ed.Gestr. dienst te doen met U al aanstonds er van te verwittigen.

„Daarenboven wensch ik van U te vernemen op welk tijdstip in den aanvang van het volgend jaar, het U het best gelegen komt Uwe betrekking neder te leggen en ik dus Uw verzoek om ontslag kan te gemoet zien.

„Ik voeg hierbij de mededeeling dat ik alle reden heb om te vertrouwen, dat de door mij gedane voorstellen, ten doel hebbende om Uwe diensten te beloonen en Uwe toekomst te verzekeren, afgescheiden van den tijd van Uw verblijf op Atjeh, bij den Minister en den Koning instemming zullen vinden.

„Met hoogachting blijf ik

„Waarde Generaal,

„U.H.Ed.G.Dw.Dr.

[Get.] VAN LANSBERGE.

„Met dat schrijven — zegt de generaal Van der Heijden

in zijn den 25sten Februari 1882 aangeboden Memorie — namen als 't ware eenen aanvang de *duistere* handelingen, waarover zelfs nu nog een vale sluier blijft uitgespreid. Die handelingen hadden ten doel mij van Atjeh te verwijderen, en door het besluit van 11 Maart 1881 no. 33 van den Gouverneur-Generaal Van Lansberge werd dat doel bereikt.

„Hoe de inhoud van den brief van 6 December door den generaal werd opgenomen, kan blijken uit het hieronder volgend antwoord.

„Kota-Radja, 17 December 1879.

„Excellentie,

„Uit Uwer Excellentie's particuliere letteren van den 6n dezer heb ik tot mijn diepe smart moeten ontwaren, dat de Regeering de taak van gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden aan een ander wenscht over te dragen, in de meening verkeerende dat ik na de inspanningen van lichaam en geest rust behoef.

„Wat dit laatste betreft, zie ik mij gedrongen te verklaren dat de aan mij toevertrouwde gewichtige betrekking, hoe zwaar ook, mij nog niet te zwaar valt, dat ik nog niet naar rust haak, en ik geloof te mogen beweren dat de gang van zaken op Atjeh blijft getuigen van mijne onverminderde geestkracht en werkzaamheid. Ook in mijne militaire charge bij het leger acht ik mij nog in alle opzichten bekwaam, zoodat ik ook in dat opzicht geen aanleiding kan vinden terug te treden.

„Maar zoo Uwe Excellentie reeds zoo weinige maanden nadat ik der Regeering het tenonderbrengen van geheel Groot-Atjeh kon berichten, van oordeel is dat de bevestiging van den toestand van rust en de organisatie van het bestuur van Atjeh niet aan mij kan toevertrouwd blijven, indien Uwe Excellentie heeft besloten dat ik moet heengaan, en daarom al 's Konings machtiging is ingeroepen, mij blijft slechts over te gehoorzamen.

„Uwe Excellentie verschoone mij echter van een verzoek van mijne zijde om een ontslag te bekomen, dat niet strookt met mijne wenschen, dat niet door mij begeerd wordt. Ik houd mij trouwens overtuigd dat, wanneer de Regeering gunstig beschikt op de voorstellen die Uwe Excellentie mij verklaart te hebben ingediend en die ongetwijfeld ook de strekking hebben mij en mijn gezin een onbekommerd bestaan te verzekeren, een niet door mij gewenscht ontslag ook zonder een verzoek van mij zoodanig zal kunnen worden ge-

formuleerd als voegzaam is jegens een dienaar, die door een einde te maken aan den langdurigen kostbaren oorlog, zijne Majesteit den Koning en het land diensten heeft bewezen, zoo gewichtig als slechts hoogst zelden aan 's lands dienaren vergund is te bewijzen.

„Met gevoelens van hoogachting en onderscheiding,

„Uwer Excellentie's meest gehoorzame dienaar,

[Get.] K. VAN DER HEIJDEN.

„*De groote politieke fout* was dus een daadzaak geworden; men wilde den generaal noodzaken in den aanvang van 1880 zijne betrekking als gouverneur neer te leggen, maar hij van zijn kant weigerde beslist daartoe een verzoek te doen." [Bladzijde 132, 133, 134, 135 en 136.]

Dat er voor den generaal Van der Heijden in Atjeh nog zeer veel te doen was, wie kan daaraan twijfelen! Doch als in de eerstvolgende jaren *zijn* verblijf daar ook in 's lands belang nog noodig bleef, dan is het ons onverklaarbaar, dat hij dit niet in zijn antwoord zonneklaar heeft aangetoond. Immers, in dat schrijven bepleit hij maar alleen zijn persoonlijke belangen met te verklaren, dat de gewichtige betrekking van gouverneur hem in het minst nog niet te zwaar valt en dat hij zich ook in zijne militaire charge bij het leger in alle opzichten nog bekwaam acht, hetgeen met het oog op zijn actieven diensttijd als generaal-majoor en het daaraan verbonden pensioen, zeer goed te begrijpen is.

Had de generaal er nadrukkelijk op gewezen, dat *hij* voor den goeden gang van zaken vooreerst nog te Atjeh moest blijven; dat zijn vertrek ontegenzeggelijk zeer nadeelige gevolgen moest hebben, dan ware er van een civiel bestuur geen sprake geweest. Het bewijs daarvoor is te vinden bij den minister van Koloniën, die in de Tweede Kamer zei: „Indien de minste twijfel omtrent het raadzame van den maatregel [om het civiel bestuur in te voeren] bestaan had, zou het besluit niet genomen zijn." [5])

[5]) *Indische Gids* van Mei 1881, bladzijde 973.

Hierbij overwegende dat des generaal's officieel bericht aan de Regeering, volgens welk geheel Groot-Atjeh ten onder was gebracht, waardoor aan den langdurigen en kostbaren oorlog een einde was gemaakt, terwijl hij verder schrijft: „Ik beschouw thans het tijdperk van pacificatie en van restauratie als te zijn ingetreden. Het burgerlijk bestuur zal van nu af meer handelend kunnen en moeten optreden, dat is: het zal met andere middelen dan het zwaard naar volledige onderwerping moeten streven en trachten te herstellen, wat door de rampen van den oorlog is vernield," is het te begrijpen dat de Gouverneur-Generaal, *die den generaal Van der Heijden voor het burgerlijk bestuur niet geschikt achtte* [6]), voor alle eventualiteiten al dadelijk er toe overging, bij het opperbestuur de machtiging te vragen, om, als hij dat geraden mocht oordeelen, het burgerlijk beleid in Atjeh te kunnen opdragen aan een civiel gouverneur. En dat hij daarvoor den heer Pruijs van der Hoeven koos, wie zal dat willen laken, bij de wetenschap dat die zoo zeer gewaardeerde hoofdambtenaar op dat terrein reeds lang zijn sporen had verdiend; ja, die zelfs in het begin van 1879, door den generaal Van der Heijden als opvolger werd gewenscht? [7])

---

6) Is gebleken uit eene nota van inlichting van den minister van Koloniën, van 17 April 1882. Dus eerst twee-en-eenhalf jaar na den particulieren brief van den Gouverneur-Generaal, van 6 December 1879, aan den generaal.

7) In de brochure *Mijne ervaring van Atjeh* ['s Gravenhage, Gebr. Belinfante 1886] lezen wij op bladzijden 15 en 16: Dat toen de heer Pruijs van der Hoeven, in het begin van 1879, met verlof naar Nederland vertrok en de mailboot Atjeh aandeed, hij den generaal Van der Heijden een bezoek bracht, bij welke gelegenheid hem eene bijzonder heusche ontvangst ten deel viel: „Het doet" — zoo sprak de generaal — „mij bijzonder genoegen, u persoonlijk te leeren kennen, want reeds veel heb ik van u gehoord door hier

Dat de Gouverneur-Generaal bij die keuze alleen 's lands belang beoogde en persoonlijk niets tegen den generaal had, blijkt niet alleen uit hetgeen hij aan het slot van zijn particulieren brief mededeelt en uit diens kort daarop gevolgde buitengewone bevordering tot luitenant-generaal, doch ook uit den geheelen toon van dat schrijven, waarin zoo blijkbaar de zucht doorstraalt, om den generaal Van der Heijden in het minst niet te krenken.

Wij betreuren deze wijze van handelen, want als de Gouverneur-Generaal rondweg zijn gevoelen had uitgesproken, dan was de generaal Van der Heijden immers genoodzaakt geweest *zijn* oordeel daar tegenover te stellen!

Is er hier dus sprake van eene „*groote politieke fout*", dan mag men daarbij niet vergeten, dat de aanleiding daartoe bestond in de zoo gunstige berichten van den generaal Van der Heijden, zooeven vermeld, waarop de stempel werd gedrukt door de terugzending naar Java van niet minder dan *drie* bataljons, nog vóór het einde van 1879.

Wij, voor ons, zijn echter overtuigd, dat er geen quaestie was van eene „*groote politieke fout*", want wij zijn het met den heer G. Scherer volkomen eens, dat, al ware ook de generaal Van der Heijden op Atjeh gebleven, de zaken toch precies hetzelfde zouden geloopen zijn als na diens vertrek het geval is geweest. [*Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 3 April 1891.]

4°. Met de bewoordingen waarin dat Koninklijk besluit [de buitengewone bevordering tot luitenant-generaal], en dat nog wel op voordracht van Gouverneur-Generaal en Minister, was gesteld,

---

geplaatste ambtenaren, die onder u gediend hebben. Naar hun werk en de wijze waarop ze opgeleid zijn te oordeelen, zou het mij een waar genoegen zijn indien gij in mijne plaats kwaamt, zoodra de thans door mij beraamde veldtocht zal zijn afgeloopen; dan zal, naar ik mij vlei, het oogenblik gekomen zijn, om tot de organisatie van het veroverde land over te gaan."

kon onmogelijk gepaard gaan een onmiddellijk daarop gevolgd *ongevraagd* en niet gewenscht ontslag als gouverneur, en den 21sten Januari 1880 schreef de Landvoogd den generaal: dat hij *met veel genoegen* uit zijn brief had ontwaard, dat hij er niet tegen op zag zijn verblijf te Atjeh nog langer te rekken. „ „Daardoor" " — zoo luidt de brief van 21 Januari verder — „ „zal het mogelijk worden ook voor de definitieve voorstellen voor de bestuursorganisatie van Uwe ondervinding op Atjeh en Uwe locale kennis partij te trekken en zal het U gegeven zijn als mede-commissaris tot die regeling mede te werken" ", terwijl deze schikking tevens den Gouverneur-Generaal „de gelegenheid gaf om den generaal als commissaris eene toelage te verzekeren die zijne inkomsten meer in overeenstemming brachten met zijn tegenwoordigen rang" [bladzijde 149 en 150.]

Dat met de buitengewone bevordering tot luitenant-generaal geen onmiddellijk *ongevraagd* en niet gewenscht ontslag als gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden kon gepaard gaan — zooals de schrijver zegt —, daarmede zijn wij het volstrekt niet eens, want in de machtiging van den Gouverneur-Generaal, om het beleid in Atjeh te kunnen opdragen aan een civiel gouverneur, wanneer hij dat geraden zou oordeelen, lag immers het bewijs opgesloten, dat de Minister en Z. M. de Koning met de omstandigheid bekend waren.

Ook behoeft men uit den brief van 6 December 1879: „Dat bij eventueel aftreden van den generaal als gouverneur hij, de Gouverneur-Generaal, door het opperbestuur gemachtigd was, een civiel commissaris naar Atjeh te zenden, belast met voorstellen te doen tot volledige organisatie van het gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden" nog niet de gevolgtrekking te maken dat, zoo het verzoek om ontslag als gouverneur, door den generaal werkelijk was gedaan, de dan benoemde commissaris van 's generaals ondervinding en locale kennis verstoken zou zijn gebleven, want dit alles had immers kunnen geschieden bij de overgave en overname van het bestuur.

Toen dat verzoek om ontslag niet werd gedaan en de Gouverneur-Generaal toch tot de voorbereiding van een civiel bestuur wilde overgaan, was het zeer rationeel den generaal tot mede-commissaris te benoemen; alleen had de Gouverneur-Generaal, bij de scheeve verhouding waarin hij zich destijds, door zijn schrijven van 6 December 1879, tegenover den generaal bevond, het schrijven van 21 Januari 1880 achterwege moeten laten. Het was niet noodig en de inleiding daarvan moet elkeen tegen de borst stuiten.

5°. In de qualiteit van gouvernementscommissaris voor de organisatie van het gewest Groot-Atjeh en Onderhoorigheden werd den 19 April 1880 door den generaal Van der Heijden, door tusschenkomst van den legercommandant, den Gouverneur-Generaal een nota aangeboden, waarbij hij „betoogde dat men met het volste vertrouwen, voor de *eerstvolgende jaren* voor Atjeh het éénhoofdig bestuur onder een militair officier *noodig* had, als overgangsvorm tot den gewonen vorm van bestuur, die als regel aanwijst dat in tijd van vrede het civiel bestuur wordt toevertrouwd aan een civiel ambtenaar, nevens wien, voor het bevel over de troepen, een militair commandant wordt gesteld".

„Wat is het lot geweest van dit stuk, welks behartiging Land en Volk voor tallooze rampen had gevrijwaard?

„Het is eenvoudig ter zijde gelegd met overlating aan den generaal om, dit noodig achtende, het onderwerp gezamenlijk met den mede-commissaris in behandeling te nemen.

„Nadat de gouvernementscommissarissen hun taak als afgedaan beschouwd hadden, werden zij bij gouvernementsbesluit van 17 Juli 1880 naar Batavia opgeroepen om hunne voorstellen nader mondeling toe te lichten.

„De vraag of Atjeh en Onderhoorigheden in de naaste toekomst bestuurd zou blijven door een militair officier of door een burgerlijk hoofdambtenaar, kwam den generaal echter van zóo groot belang voor, dat hij vooraf eene nadere bespreking van dit punt met zijn mede-commissaris nog bepaald urgent achtte.

„De uitslag der bespreking werd aan de Regeering medegedeeld bij schrijven van 21 Augustus 1880, waarin de generaal bleef vasthouden aan de meening: d a t d e o p p e r s t e

leiding der zaken in Atjeh in de eerste jaren aan militaire handen moest blijven toevertrouwd [8]) [bladzijde 151 en 152.]

Hiermede kunnen wij geheel instemmen, omdat in een pas veroverd land het militair boven het civiel gezag de voorkeur verdient, teneinde, zoo noodig, bij verzet der bevolking oogenblikkelijk met klem en de meeste gestrengheid te kunnen handelen! Maar wij merken den schrijver hierbij op, dat noch in de nota noch in de bespreking met den mede-commissaris gezegd wordt, dat hij, de generaal Van der Heijden, die opperste leiding in handen moest houden, ofschoon toch beweerd wordt, dat de generaal zijn verblijf in 's lands belang noodig achtte. [Bladzijde 132]

6°. Inmiddels had zich weder een ernstig verschil van meening tusschen den landvoogd en den generaal voorgedaan. Was deze laatste van oordeel dat, nu het tijdperk van pacificatie was ingetreden, vooral in Groot-Atjeh met andere middelen dan het zwaard naar volledige onderwerping moest worden gestreefd, de Gouverneur-Generaal was van opinie dat wij onzerzijds opnieuw aanvallend moesten optreden tegen de oorlogspartij.

„Zonder in deze den generaal eenig advies gevraagd te hebben, waartoe toch alle aanleiding bestond nu het een

---

[8]) De heer Pruijs van der Hoeven zegt in zijne brochure ***Mijne ervaring van Atjeh*** bladzijde 17: „De generaal sprak van één- of tweehoofdig bestuur. In den grond van de zaak waren wij het eens; beiden adviseerden wij voor leiding door één hoofd, zooals men zich alleen de normale toestand denken kan. In ieder gewest is er maar één vertegenwoordiger van den Gouverneur-Generaal. De generaal Van der Heijden meende, dat zulk een gouverneur alleen gevonden kon worden in den militairen stand. Mijnerzijds stemde ik in, dat in dit geval veel te zeggen viel voor de keuze van een gouverneur met militairen rang, mits de waarborg verkregen kon worden dat, met het oog op de taak die te verrichten viel en waarvoor de door ons beiden voorgestelde organisatie moest dienen, bij zulk eene keuze de militaire gouverneur niet opging in den militairen commandant, opdat de gewraakte dubbelhoofdigheid niet juist daardoor zou in het leven geroepen worden.

zuivere krijgszaak betrof, droeg hij hem bij schrijven van 27 Juli 1880 op om tegen het ver in de bovenlanden van Gighen gelegen Kemala, een krijgstocht te beramen, voorte-bereiden en zoo spoedig mogelijk uit te voeren.

„Als verantwoordelijk militair bevelhebber en als bestuurder van het land, aan zijne zorgen toevertrouwd, meende de generaal, evenmin als vroeger tijdens de krijgsoperatiën, ook ditmaal niet voor den aandrang van den Gouverneur-Generaal te mogen zwichten, omdat de met zooveel inspanning verkregen gunstige toestand op Atjeh daardoor op roekelooze wijze op het spel zou worden gezet, zonder dat eene voordeelige kans — slechts eenigszins evenredig aan de groote inspanningen die hiermede gepaard zouden gaan — daar tegenover kon worden gesteld." [bladzijden 152 en 153]

Het is hier duidelijk dat de Gouverneur-Generaal, ten gevolge van ons échec vóor Batoe-Iliq [9]), is begonnen te twijfelen of de toestand van Atjeh wel toeliet om het civiel bestuur intevoeren en gedachtig aan de belofte, den 25n Maart 1879 den Minister gedaan [10]), daarom het opnieuw aanvallend optreden heeft gelast. Dat die twijfel wêer verdween, schrijven wij toe aan des gene-

---

[9]) Eene kleine onvoorzichtigheid van onze zijde veroorzaakte den 30sten Juni 1880 een geheele omkeer in den stand van zaken te Samalangan, zegt de schrijver. Wij voegen er echter bij: Maar die den toestand van Atjeh destijds teekende. Want ofschoon de generaal zich eindelijk in persoon aan het hoofd der troepen had gesteld, werd de vijandelijke sterkte toch nog niet veroverd en kostte het ons 35 dooden en 122 gewonden. Dat de generaal aanvankelijk van oordeel was, om niet gewapenderhand op te treden, doch het met boeten te doen afloopen, daarvan had men niet moeten spreken. Want dat het gebeurde omdat de assistent-resident betoogde dat in dit geval tuchtiging der schuldige kampongs noodzakelijk was, kan hier alleen dienen als bewijs van gebrek aan zelfstandigheid.

[10]) In het Koloniaal Verslag van 1879, bladzijde 8, leest men in het schrijven van den Gouverneur-Generaal aan den Minister: „Aan den oorlog moet een einde komen, hetzij de verwachte onderwerping verkregen wordt, hetzij aan den vijand zoodanige tuchtiging toegebracht wordt, dat er geen twijfel bestaat omtrent onze overmacht en zijne nederlaag en wij onze krijgsmacht kunnen terugtrekken binnen de grenzen, voor onze definitieve verdediging aan te wijzen."

raals positieve verzekering, dat verder agressief optreden in Atjeh noch raadzaam noch noodig was, omdat de overgeblevene leden of aanhangers der oorlogspartij in den verwijderden schuilhoek voor ons geheel onschadelijk waren en daar steeds meer in beteekenis verloren. [Zie hierover *Indische Gids* van Mei 1881, bladzijde 974.

7°. „De onverwacht en tegen de bedoelingen van den generaal noodig geworden krijgsoperatiën in Samalangan waren oorzaak dat de gouvernementscommissarissen eerst den 22n Augustus naar Batavia konden vertrekken.

„Onder voorzitterschap van den Gouverneur-Generaal Van Lansberge, had daarop een ***buitengewone*** vergadering van den Raad van Indië plaats, bijgewoond door de commissarissen en de commandanten van Leger en Vloot, waarbij de volgende hoofdvraagpunten ter behandeling werden voorgelegd:

„I Is de tijd aangebroken om een definitieve organisatie van Atjeh te ontwerpen en intevoeren?

„II Zoo ja, welke moeten de grondslagen dier organisatie zijn?

„De zaak stond dus nu beslist te worden, maar de ***hoofdzaak*** werd geëcarteerd.

„Na voorop gesteld te hebben, dat in die vergadering van 11 September 1880 met eenparige stemmen was aangenomen dat de tijd gekomen was om op Atjeh eene normale bestuursinrichting in te voeren [Van der Heijden was dus ***daar*** niet tegen], vervolgde de Gouverneur-Generaal in zijn brief van 11 Maart 1881 litt. N.: „Maar meende ik de vraag of het civiele en militaire gezag in ééne hand zoude blijven, buiten behandeling te moeten houden, mij voorbehoudende dienaangaande later eene beslissing te nemen" [bladzijden 156 en 157.]

Is het niet zonderling, vragen wij, dat de generaal, die opgeroepen was om zijn voorstel nader mondeling toetelichten, niet reeds op de eerste vraag heeft herinnerd aan zijne nota van 19 April in zijn schrijven aan de Regeering van 21 Augustus 1880?

Dat niet met den meesten ernst opmerken dezer zoo uiterst gewichtige quaestie, op de plaats waar zij behandeld kon en moest worden, beschouwen wij dan ook als de oorzaak dat de Gouverneur-Generaal de vraag „of het civiel en militair gezag in ééne

hand zoude blijven" buiten beschouwing kon laten, zoodat van „ecarteeren der hoofdzaak, nu de zaak stond beslist te worden" hier dus geen sprake mag zijn.

Wordt er niet het vermoeden door opgewekt, dat de generaal zijne meening — dat de gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden, in de eerste jaren, een militair officier moest zijn — had laten varen?

8°. „De generaal Van der Heijden keerde naar Atjeh terug, werd 10 October 1880 van zijne opdracht als gouvernementscommissaris ontheven en bij gouvernementsbesluit van 29 October uitgenoodigd nieuwe voorstellen in te dienen ten aanzien der reorganisatie van het inlandsch bestuur in Groot-Atjeh

„In November werd eene nieuwe poging gedaan om Van der Heijden te bewegen Atjeh te verlaten." [bladzijde 158.]

Dat er in November 1880 eene nieuwe poging werd gedaan om den generaal Van der Heijden te bewegen Atjeh te verlaten, is waar. Maar die poging geschiedde niet om het bestuur aan een civiel gouverneur te kunnen opdragen, doch uit vrees voor een schandaal, waarbij de generaal, in zijne betrekking als gouverneur, onvermijdelijk moest betrokken worden.

Over deze onverkwikkelijke zaak lezen wij in de *Indische Gids* van Mei 1881, bladzijde 948:

„Den 20n September [1880] kwam deze [de generaal Van der Heijden] te Kota-Radja terug, tot groot genoegen der trouwe Atjehsche hoofden.

„Nauwelijks had generaal v. d. H. de teugels van het bewind weer opgevat, in de hoop zonder verdere stoornissen zijn arbeid te kunnen voortzetten, toen hem wederom een nieuwe regeeringscommissaris, de heer Der Kinderen [11]) werd toegezonden, zooals het heette „tot regeling van het rechtswezen in Atjeh", doch voornamelijk met

[11]) Mr. F. H. Der Kinderen, dezelfde die in 1873 voorzitter der commissie was van de zooveel besproken enquête.

de geheime opdracht om den generaal v. d. H. over te halen verlof naar Nederland te vragen."

De waarheid van dit alles is, dat in de buitengewone vergadering was vastgesteld, dat het civiel bestuur te Atjeh zou worden ingevoerd zoodra door een lid van den Raad van Indië omtrent enkele punten een onderzoek betreffende de rechtsregeling zoude zijn ingesteld [12]).

Niets vreemd was het dus, dat de heer mr. Der Kinderen, lid van den Raad, voor de opdracht gekozen werd, en daar de generaal, die als Regeeringscommissaris de vergadering had bijgewoond, dus op de komst van een nieuwen Regeeringcommissaris moest voorbereid zijn, zoo vinden wij hier de zinsnede „in de hoop zonder verdere stoornissen zijn arbeid te kunnen voortzetten" volstrekt niet op zijn plaats.

Wat men van de geheime opdracht moet denken, zal men zien in ondervolgend particulier schrijven van den heer Der Kinderen, waarin wordt aangetoond, dat veel wat over deze zaak in het *Vaderland* van 26 Maart 1881 staat, geheel bezijden de waarheid is [13]).

In de *Indische Gids* van Juli 1881, bladzijde 107 en

---

12) Op 11 September 1880 werd eene buitengewone vergadering gehouden van den Raad van Indië, onder voorzitterschap van den Gouverneur-Generaal, om over de Atjeh-quaestie te beraadslagen. Zij werd bijgewoond door de directeuren van binnenlandsch bestuur en van financiën, door de commandanten van zee- en landmacht en door de beide Atjeh-gouvernementscommissarissen, den generaal Van der Heijden en den heer Pruijs van der Hoeven. In deze vergadering zijn de voorstellen van laatstgenoemden in hoofdzaak bijna unaniem goedgekeurd en is bepaald dat, zoodra door een lid van den Raad van Indië omtrent enkele punten een onderzoek betreffende de rechtsregeling zou zijn ingesteld, het civiel bestuur op de door hen voorgestelde grondslagen in Atjeh ingevoerd en de taak van civiele en militaire ambtenaren zuiver gescheiden zou worden. Met dat plan vereenigde zich de ter vergadering aanwezige generaal Van der Heijden geheel, evenals de legercommandant [*Generaal Van der Heijden-Album*, bladzijde 12.]

13) *Indische Gids* van Mei 1881, bladzijde 947.

vervolg, lezen wij onder het hoofd: *Een andere lezing betreffende de zaak van generaal Van der Heijden:*

„Tot regeling van het rechtswezen, zoowel onder de Europeanen en andere niet-inboorlingen als onder de Atjehers, werd mr. Der Kinderen met een zending naar Noord-Sumatra belast. Aan die regeling moest een organisatie van het inlandsch bestuur voorafgaan. De commissarissen, generaal Van der Heijden en de heer Pruijs van der Hoeven, hadden eenige maanden geleden voorgesteld, de bedoelde organisatie nog te verschuiven, omdat zij meenden dat men nog niet genoeg op de hoogte was; generaal Van der Heijden was daarna, in Augustus, opgedragen, een onderzoek te houden en nieuwe voorstellen in te dienen; die voorstellen waren in November nog niet gedaan, en hierop werden hem van regeeringswege een tal van vragen voorgelegd, welke de burgerlijke ambtenaren moesten beantwoorden, terwijl de generaal werd uitgenoodigd, te handelen in overeenstemming met mr. Der Kinderen.

„Drie dagen voor dat mr. Der Kinderen voor deze zending naar Atjeh zou vertrekken, wenschte de Gouverneur-Generaal hem nog te spreken. De heer Der Kinderen begaf zich naar Buitenzorg en vernam, dat de Gouverneur-Generaal hem een zeer geheime boodschap aan generaal Van der Heijden had mede te geven; op een stapel stukken wijzende, zeide de Gouverneur-Generaal, dat daarin allerlei klachten over willekeur en strafwaardige misdadige handelingen werden vermeld; dat òf de justitie òf de Gouverneur-Generaal een onderzoek moest gelasten; dat dan de tijdelijke verwijdering van generaal Van der Heijden onvermijdelijk zou zijn; dat dit het prestige van het gezag kwaad zou doen, en dat om die reden de Gouverneur-Generaal wenschte, dat de generaal òf zijn pensioen òf een buitenlandsch verlof zou vragen; dan was het onderzoek wellicht nog te vermijden.

„Ik vond dit", — zegt de heer Der Kinderen in een

particulieren brief, dien wij nu verder laten volgen — „een netelige, zeer onaangename boodschap. De Gouverneur-Generaal verlangde echter ernstig, dat ik aan de opdracht gevolg zou geven, en ik meende dat het mijn ambtenaarsplicht was te gehoorzamen. Tehuis gekomen, vroeg ik nog nader het verlangen van Z.Exc. te vernemen, dat ik daarop in een particulier schrijven zeer categorisch ontving. Met dat pak op het hart ging ik naar Atjeh.

„Den dag na mijne aankomst deelde ik den generaal mede, dat ik op last van den Gouverneur-Generaal een onderhoud met hem moest hebben om hem een zeer geheime boodschap over te brengen. Hij was daartoe bereid en in mijn kamer had het onderhoud plaats. Ik deed mededeeling van den categorischen inhoud van het briefje. De Generaal was *niet* verontwaardigd, maar ontkende alle schuld. Intusschen verklaarde hij zich bereid met buitenlandsch verlof te gaan voor gezondheidsredenen. Om mijn raad gevraagd, raadde ik hem aan om zijn taak als afgedaan te beschouwen. „„Gij staat,"" zei ik, „„nu nog zeer hoog, hebt grooten roem en een grooten naam, maar dat is al aan het dalen; het échec van Samalangan heeft u veel kwaad gedaan, en nu zult ge nog burgerlijk bestuur gaan voeren? Daarvoor zijt ge immers niet opgeleid? Op krijgsgebied hebt ge getoond wat ge vermocht, Atjeh is onderworpen. Alle krijg is uit; welnu: zeg dat gij, nu het burgerlijk bestuur op den voorgrond moet treden, de gelegenheid wilt geven de teugels van het bewind te stellen in handen van een persoon, die op dat gebied zijn sporen reeds heeft verdiend.""

„Wij spraken lang en veel; het eind was, dat hij zei met verlof te zullen gaan; bij een particulieren brief zou hij dat den Gouverneur-Generaal mededeelen, terwijl hij later verlof zou vragen bij request, om dan in Maart of April de reis naar Europa te aanvaarden. Het was hem echter moeilijk zulk een brief te schrijven, hij

achtte zich daartoe niet genoeg goed redacteur; immers zou die brief moeten behelzen, dat hij volkomen onschuldig was, maar tevens, dat hij toch gevolg zou geven aan den wensch van den Gouverneur-Generaal, en waarom. „„Gij zijt zoo vlug met de pen,"" zeide hij, „„verplicht mij door een conceptje voor mij te maken."" Ik was argeloos genoeg een concept in den zin van het besprokene te beloven, en, daarop mij verlatende, sprak hij nog over den persoon, die hem naar zijn meening zou moeten opvolgen, enz., maar van verontwaardiging geen zweem. Evenmin later.

„Des avonds zond ik hem een concept, waarin hij zijn onschuld ten krachtigste betuigt, den Gouverneur-Generaal verwijt, hem met de klachten niet te hebben bekend gemaakt, en zegt, aan den wensch van den Gouverneur-Generaal gevolg te zullen geven door zich als te zullen opofferen om daardoor schandaal te voorkomen, waartoe hij te eer meende te mogen overgaan, omdat toch op krijgskundig gebied zijn taak was afgesponnen.

„Dit zeer geheim concept zond ik hem in den avond, met een potlood-aanteekening bovenaan ter zijde, luidende:

„„Hooggeachte Vriend! Hiernevens het beloofde concept, wellicht kunt U het gebruiken, gaarne zal ik het daarna terugontvangen. In gelijken zin schrijf ik den Gouverneur-Generaal.

T. à v., d. K.""

„Den volgenden dag kwam hij mij zeggen, dat hij van gevoelen was veranderd en zou blijven; hij mocht niet weg; Koning en natie wilden, dat hij bleef, enz. Bij die gelegenheid las hij mij stukken voor uit brieven van eenige aanzienlijke personen in Den Haag. Ik zei — na hem nogmaals te hebben geraden zich niet bloot te stellen aan burgerlijk bestuur en tijdig de eer aan zich te houden — dat ik den Gouverneur-Generaal zou schrijven, dat hij niet wilde heengaan. Dit was goed.

„Hiermede was de zaak uit; ik had mijn boodschap gedaan, een vriendenraad gegeven en ik vond geen enkele reden het netelig onderwerp nog weder aan te roeren. Ook de generaal blijkbaar niet. Eerst zes dagen later, den 27en, kreeg ik het concept terug in een verzegeld couvert, waarop ter zijde stond: „In dank terug. T. à V., V. d. H."

„In onze verhouding kwam geen verandering; van verontwaardiging geen zweem; integendeel, ik vond, dat de omgang met hem en zijn gezin voortdurend vriendschappelijk, nu en dan zelfs vertrouwelijk was. Na elke rijsttafel en na elk diner zaten wij lang te keuvelen en hij scheen dit prettig te vinden. Toen ik eens een dag wegens ongesteldheid te bed moest blijven, kwam hij mij dadelijk bezoeken en gaf hij mij blijken van hartelijke belangstelling. Verder werd menig vertrouwelijk gesprek gevoerd, waarin hij mij mededeelingen deed, die in den regel slechts voor intimi zijn bestemd.

„Welgemoed en opgewekt deed ik mijn werk; ik vermeed elk onderzoek naar handelingen van den generaal, hoewel ook zelfs officieren mij daarover wel eens aan boord kwamen, en ik meende dan ook op den vriendschappelijksten voet van den generaal en zijn gezin te zullen scheiden. Ik stond dan ook vreemd te kijken, toen de generaal, juist toen ik vertrekken wilde en het uur reeds bijna was geslagen waarop ik aan het spoorwegstation moest wezen; terwijl hoofdofficieren en ambtenaren verzameld waren; het rijtuig gereed stond; de muziek begon te spelen; op mijn vraag of hij nog iets naar Batavia had te zeggen, antwoordde: „ „Alleen dat het mij spijt, dat de Gouverneur-Generaal u heeft gebruikt om mij er uit te zetten."" Ik was verbaasd en protesteerde met kracht. „ „Alleen een boodschap heb ik u overgebracht en als ge meent, dat ik hier den toeleg heb gehad om gegevens te verzamelen tegen u, dan dwaalt ge."" Het was hem van Batavia geschreven en

het praatje had ook op Atjeh geloopen, antwoordde hij. Er was geen gelegenheid tot verdere explicatie en ik vertrok.

„Thuis gekomen, schreef ik hem een hartelijken bedankbrief voor de genoten gastvrijheid, maar kon mij niet onthouden daarin tevens te vermelden, hoezeer mij leed deed wat hij mij bij ons afscheid gezegd had. Ik had niets anders gedaan dan een geheime boodschap van den Gouverneur-Generaal overgebracht en een raad gegeven, dien ik meende te zijn in het belang van zijn naam en zijn roem. Ik moest dus ten slotte blijven protesteeren tegen elke meening, dat ik den toeleg zou hebben gehad hem te doen vallen.

„Daarop ontving ik een langen, zeer beleedigenden brief, geschreven door den kapitein van den staf K., vermoedelijk ook door dezen gesteld, en geteekend door den generaal. Daarin wordt ik voorgesteld als iemand, die onder het mom van vriendschap den generaal heb willen bewegen een verzoek te teekenen, dat hem aan de algemeene verachting zou blootgeven; dadelijk had hij mij zijn huis uit willen zetten, maar het niet gedaan om mijn officieel karakter, enz. enz.

„Zekerlijk kent ge dien brief, want, naar ik verneem, heeft hij afschrift gezonden aan de Hollandsche vrienden, gelijk hij dit ook deed met het door mij op zijn verzoek gestelde concept. Met verontwaardiging heb ik dien brief beantwoord en gewezen op het onjuiste zijner voorstelling. Hij heeft daarop geantwoord, dat *mijn* voorstelling onjuist is, dat hij mij geen verzoek heeft gedaan, maar dat ik hem den brief heb aangeboden. In zijn bovenbedoelden langen brief vermeldt hij mijn potloodwoorden op het concept, maar daarin schrijft hij: „ „Hiernevens het concept,"" instede van: „Hiernevens het *beloofde* concept,"" zooals door mij is geschreven, en het heeft er allen schijn van of dit woord is weggelaten om steun te geven aan het beweren dat de generaal mij het stellen

van den brief niet heeft gevraagd. Dit is echter een pertinente onwaarheid; ik zou daarvoor nog andere bewijzen of aanwijzingen kunnen voortbrengen dan dat woord „*beloofde*."

. . . .

De heer Van Lansberge heeft volledige kopieën van alle stukken en zou desnoods door mijn particuliere brieven uit Atjeh kunnen bewijzen, hoe elk denkbeeld om den generaal Van der Heijden te zoeken en gegevens tegen hem te verzamelen mij vreemd is geweest. Ik schreef o.a. dadelijk, dat ik hem zonder bewijsstukken niet wilde, niet kón verdenken van eenige misdadige of opzettelijk willekeurige handeling, en dat geen onderzoek werd gehouden, is vermoedelijk wel te wijten geweest aan mijn schrijven.

„Batavia, 26 April 1881".

De heer Der Kinderen, zegt dat hij, desgevorderd, bovenstaand schrijven kan beëedigen.

Wij herhalen hetgeen door ons vroeger is gezegd [14]), dat de generaal Van der Heijden volkomen gelijk had met te weigeren en nog voorloopig op zijn post te blijven, omdat zijn eer dit vorderde. Dat echter in de zeer geheime boodschap eene onedele bedoeling zou hebben gelegen, mogen wij niet aannemen:

1°. Omdat wij er den heer Der Kinderen niet voor in staat achten, om, ten gunste van wien ook, onder het mom van vriendschap, den generaal Van der Heijden te bewegen een verzoek te teekenen, dat hem aan de algemeene verachting zou prijs geven;

2°. Omdat er werkelijk klachten waren ingekomen, en wel van den auditeur-militair te Atjeh, rechtstreeks aan den procureur-generaal over den beheerder der tweeduizend dwangarbeiders; en

---

[14]) *Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, Juli 1896.

3°. Omdat de Gouverneur-Generaal geen verzoek om ontslag van den generaal Van der Heijden noodig had voor de benoeming van een civiel gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden. Hij was tot dat ontslag ten allen tijde gerechtigd en voor de verantwoordelijkheid ten volle gedekt door hetgeen in de buitengewone vergadering van den Raad van Indië was bepaald.

Omdat men ook niet kan aannemen, dat de Gouverneur-Generaal thans, in tegenstelling van vroeger, den generaal Van der Heijden opzettelijk heeft willen krenken, zoo zien wij dan ook in die zeer geheime boodschap niets anders dan de vrees voor een schandaal, waarbij de generaal in zijne betrekking van gouverneur onvermijdelijk moest betrokken worden.

9°. „Bij telegram van 11 Maart 1881 werd aan den luitenant-generaal Van der Heijden medegedeeld, dat ingevolge machtiging des Konings te Atjeh het civiel bestuur was ingevoerd; dat hij eervol was ontheven van het ambt van gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden en vervangen door een civiel gouverneur.

„Nederland en de Koloniën konden juichen" — zegt de schrijver — „en de Gouverneur-Generaal Van Lansberge, op het punt zijn hooge betrekking neer te leggen, zou zijn naam onafscheidelijk verbonden zien aan de beëindiging van den Atjeh-oorlog!

„Niet alleen had hij aan den oorlog een einde gemaakt door dien door een generaal volgens zijn instructiën te doen voeren, maar hij proclameerde ook den vrede door de invoering van het civiel bestuur!!

„Aan zijn verlangen was voldaan:

„Atjeh had nu eene „bestuursinrichting zooals die bestaat in de van ouds aan ons gezag onderworpen gewesten"!!!

„Maar een jaar daarna had men ten rechte in dat gewest den „„staat van beleg"" kunnen afkondigen, een paar jaren later moest men overgaan tot „„concentratie"" [d. w. z. verlaten van het met groote offers veroverd land] en vijftien jaren later.... bestond een toestand als of er nooit een Van

der Heijden was geweest, die geheel Groot-Atjeh had ten ondergebracht.

— — — — — — — — — — — — — — —

„Na een onafgebroken verblijf van meer dan vijf jaren, verliet Van der Heijden Atjeh. En niet zonder weemoed. Het was het land, dat hem, nevens veel leed, ook veel liefs had gebracht, dat hem had zien stijgen tot den hoogsten rang in het leger, maar vooral het was het land waar hij de taak, hem door liefde voor Koning en Vaderland opgelegd, getrouw en met roem tot den einde had volbracht. Diep griefde het hem, dat hij het gewest, dat hij had ten onder gebracht en dat getuige was geweest van zijne veroveringen — ook op staatkundig gebied — gedwongen verlaten moest, maar hij was te getrouwe dienaar van zijn Vorst en van den Staat om zijn persoonlijk leed niet te doen achterstaan bij al de rampen die hij voorzag — neen, die hij wist — dat van zijn ontijdige terugroeping het gevolg zouden zijn. Met al de bescheidenheid die in den regel zijn optreden kenmerkte, was hij zich bewust en had daartoe geheel het recht, dat hij ook, nadat het zwaard in de scheede was gestoken, de man was om Atjeh te besturen." [Bladzijde 159, 160, 161 en 162.]

Bij den toestand van Atjeh in April 1881, is dit laatste volkomen juist. Daarom schreef dan ook wijlen de heer Niclou in het begin van 1883, toen de heer Laging Tobias als gouverneur naar Atjeh zoude gaan:

„Waarom zet men toch niet flinkweg een bezadigd militair aan het hoofd! Dan geen tegenwerking. Ik vergeef het Goltstein en Van Lansberge nimmer dat ze zoo in de kaart van de agressie-partij hebben gespeeld en deze eene reddingsboei toewierpen!"

Maar overigens vragen wij: *à qui la faute?* Ligt deze niet bij den generaal Van der Heijden zelven?

a. Door na de onderwerping [lees verovering] van de XXII en XXVI Moekims officieel te verklaren: „Het burgerlijk bestuur zal van nu af meer handelend kunnen en moeten optreden, dat is: het zal met andere middelen dan

het zwaard naar volledige onderwerping moeten streven en trachten te herstellen, wat door de rampen van den oorlog is vernield."

b. Door aan het slot van zijn brief van 17 December 1879 aan den Gouverneur-Generaal te zeggen: „een einde te hebben gemaakt aan den langdurigen, kostbaren oorlog."

c. Door na zijn échec te Samalangan in 1880, nog van gevoelen te blijven, dat verder agressief optreden in Groot-Atjeh noch raadzaam noch noodig was; en

d. Door in de buitengewone vergadering van den Raad van Indië, bij zijne volkomen instemming „met het civiel bestuur op de door hem en zijn mede-commissaris voorgestelde grondslagen, waarbij de taak van civiele en Militaire ambtenaren zuiver gescheiden zou worden", niet de voorwaarde te hebben gesteld van het opperbestuur aan militaire handen te doen toevertrouwen en hem gedurende de eerste jaren hiermede te belasten.

Dat de invoering van het civiel bestuur eene poging was van den Gouverneur-Generaal Van Lansberge om het publiek ter kennisse te brengen, dat onder zijn bestuur aan den oorlog in Groot-Atjeh een einde is gemaakt, kunnen wij niet aannemen. Integendeel, wij zijn het met anderen eens, dat die maatregel genomen werd omdat de landvoogd zich in 's lands belang niet verantwoord achtte daarmede langer te talmen. Moest het militair dictatorschap in Atjeh worden opgeheven en een burgerlijk bestuur ingesteld, dan was ook *hij* de aangewezen man om met deze laatste regeeringsdaad zijn landvoogdij over Indië te besluiten.

Is het nu billijk, dat men in de Memorie van den generaal Van der Heijden de vraag: „Op welke wijze hij

van Atjeh teruggeroepen werd?" beantwoordt met: „Den toenmaligen Gouverneur-Generaal en minister van Koloniën waren alle middelen goed, om 't even welke, nadat deze beide heeren zich eenmaal in het hoofd hadden gezet, dat het civiel bestuur in Atjeh zou worden ingevoerd," enz.?

Immers neen, duizendmaal neen! want zij — en niet minder al de leden van de buitengewone vergadering van den Raad van Indië — waren door al het bovengenoemde in de vaste overtuiging, dat de oorlog onherroepelijk geëindigd was met de middelen hun door de voorstanders der agressie voorgespiegeld en op hun last door den generaal ten uitvoer gebracht! [15])

Zooals wij gezien hebben, was dat echter in de verste verte niet het geval Want niet één jaar nà — doch reeds maanden vóór het vertrek van den generaal Van der Heijden, had men ten rechte in dat gewest den „staat van beleg" kunnen afkondigen. Voor het bewijs verwijzen wij den lezer naar de *Indische Gids* van Mei 1881, bladzijde 956, waar van de reeds medegedeelde garnizoens-order van den plaatselijken militairen commandant van Kota-Radja, van 12 Februari 1881, wordt gezegd: „Elders zegt het *Vaderland* zeer snedig, zouden omstandigheden, die de oorzaken van dergelijke orders aan de militaire garnizoenen zijn, aanleiding geven tot het afkondigen van den staat van beleg. Te Atjeh is het omgekeerde het geval!"

Dat Groot-Atjeh niet onderworpen was bij het vertrek van den generaal Van der Heijden, blijkt nu ook weer uit het koloniaal debat in de Tweede Kamer der Staten-Generaal, waarbij de afgevaardigde de luitenant-kolonel Van Vlijmen zegt: „Wij hebben meermalen den vijand verslagen, maar eigenlijk nooit overwonnen."

[15]) Mr. Der Kinderen zei bij zijne geheime boodschap tot den generaal Van der Heijden: „Op krijgskundig gebied hebt ge getoond wat ge vermocht. Atjeh is onderworpen. Alle krijg is uit" Enz.

Op grond van al het vorenstaande en ook omdat de generaal geen gebruik heeft gemaakt van het verzoek der voornaamste Atjehsche hoofden, om Z. M. den Koning, per draad, als gunst te vragen de intrekking van het besluit waarbij hij van zijn ambt als gouverneur ontheven werd [16]), kan het onmogelijk waar zijn, dat de generaal destijds „de rampen overzag — neen wist — die van zijn ontijdig terugroepen het gevolg zoude zijn." Want in het tegenovergesteld geval ware het immers onvergeeflijk geweest, wanneer de generaal, de trouwe dienaar van den Vorst en den Staat, niet met alle kracht die in hem was, had geprotesteerd en aangetoond dat hij en niemand anders in Atjeh moest blijven!

Nogmaals, wij kunnen en mogen van den bedoelden krijgsoverste niet gelooven, dat hij willens en wetens zóó zou handelen, en blijven daarom van gevoelen, dat men moet aannemen, dat de generaal Van der Heijden in April 1881 de overtuiging heeft gehad, dat de verwisseling van bestuur geen nadeeligen invloed op den gang van zaken zou hebben; waaruit van zelf volgt, dat hij niet tegen zijn zin — zooals men dat wil doen voorkomen — van Atjeh is gegaan.

Dat wij met onze opinie niet alleenstaan, blijkt uit het antwoord van den heer Pruijs van der Hoeven op onze vraag, hoe wij zijne woorden: „Na de reis van den heer Der Kinderen werd spoedig daarop aan den generaal Van der Heijden op zijn verzoek eervol ontslag uit zijne betrekking van gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden verleend" — voor-

---

[16]) Op bladzijde 162, noot, lezen wij: „Toen de voornaamste Atjehsche hoofden, waaronder ook de invloedrijke Sjech Marahaban, hoofd Oelama in Groot-Atjeh, in Maart 1881 de ontheffing van den generaal vernamen, deden zij het verzoek om den Maharadja [Z. M. den Koning] per draad en op hunne kosten eerbiedig als gunst te vragen dit besluit in te trekken."

komende in zijne brochure *Mijne ervaring van Atjeh* — moesten opvatten, daar uit den officieelen staat van dienst van den generaal blijkt, dat dit ontslag ***niet op verzoek*** heeft plaats gehad. Dat antwoord luidt als volgt:

„Het is mij niet mogelijk een andere aantooning te doen, dat de generaal Van der Heijden niet tegen zijn zin van Atjeh is teruggeroepen, dan die welke U uit het door den Staatsraad Hubrecht te boek gestelde bekend is [17]). Voor mij, die in de beste verstandhouding met den generaal maanden lang voor zijn aftreden verkeerd heb, met wien ik, op enkele ondergeschikte punten na, in volkomen overeenstemming, de voorstellen voor de bestuursorganisatie in Atjeh heb ingediend, heeft het altijd vastgestaan, dat, zoo hij al niet een formeel verzoek om ontslag indiende, de bestuurswisseling die plaats had door hem als een logisch gevolg van de gedachtenwisseling en feiten is aanvaard.

„Niet de generaal, maar de partij die het goed vindt vóór den generaal te strijden, geeft dan ook aan zijn vertrek, dat — dit weet ik zeker — de Gouverneur-Generaal Van Lansberge niet anders wenschte dan dat het op de meest onderscheidende en eervolle wijze zou geschieden, eene voor haar doel geschikte kleur."

Wij eindigen met het afleggen der verklaring dat de heeren mr. baron Van Goltstein, mr. Van Lansberge,

---

[17]) ***Generaal Van der Heijden-Album***, bladzijde 12.

mr. Der Kinderen en Pruijs van der Hoeven ons persoonlijk geheel onbekend zijn en dat wij tot het schrijven van dit opstel door niets anders werden gedrongen dan door liefde voor de waarheid, ten einde het volk van Nederland te overtuigen, dat in September 1879 Groot-Atjeh volstrekt niet onderworpen was, hetgeen de voorstanders der agressie maar niet wilden en nog niet willen erkennen. Ware het opperbestuur toen omtrent den waren toestand in Atjeh behoorlijk op de hoogte geweest, dan zou het meer dan waarschijnlijk reeds destijds tot *concentratie* der troepenmacht besloten hebben, en dan ware zeker het Vaderland voor onnoemlijk veel leed en rampen gespaard gebleven.

L. W. A. KESSLER,
gep. majoor der Inf. O.-I. L.

Breda, Februari 1897.

De Nederlandsch-Indische standpenning van 1817.

Rede, gehouden door den heer P. H. VAN DER KEMP,
in de buitengewone Vergadering van de Indologische Vereeniging
te Delft op den 19n Januari 1897.

MM. HH.
Studenten, Leden der Indologische Vereeniging!

Toen mij de uitnoodiging van het bestuur uwer vereeniging gewerd om alhier te komen lezen, heb ik haar eenigen tijd in beraad gehouden. Geenszins echter uit gemis aan sympathie voor het streven uwer vereeniging, — integendeel! — doch uit overweging, dat ik twijfelde aan het succes van eenig door mij te kiezen onderwerp. Jammer genoeg! — zoo dacht me — dat ik niet ruimer over de stof voor Dipanejara-verhandelingen beschikte; immers nu zou ik bij de voldoening aan uwe wenschen mij moeten begeven op terreinen, waar voortreffelijke colleges over staatsrecht of geschiedenis a a n m ij de gelegenheid voor het nieuwe en aantrekkelijke; a a n u, die voor het ontspannende van eene gezellige avondbijeenkomst wellicht zouden ontnemen. Nochtans verkoos ik ten slotte de teleurstelling uwerzijds te mijwaart met eene voordracht, boven die, welke ik door onthouding kon veroorzaken; want terwijl ikzelf ruim een kwarteeuw geleden als bestuurslid van Vrije Studie — immers eene vereeniging als deze — mij beijverde lezers te winnen en voldoening smaakte, zoo ik daarmede succes had, zag ik er waarlijk tegen op onder gelijke omstandigheden

die voldoening aan een voor mij jonger geslacht niet te schenken, zij het dan ook binnen de grenzen van een zeer beperkt lezingstalent.

En misschien ook — mocht ik mij vleien — kon ik, geheel in overeenstemming met den inhoud van het uitnoodigend schrijven omtrent de strekking uwer vereeniging, U eenigermate nuttig zijn, wanneer ik eens nader toelichtte de geschiedenis over het ontstaan van den Indischen Standpenning van 1817, gelijk beschreven op bl. CLVIII en CLIX van M. L. van Deventer's „*Nederlandsch gezag over Java en Onderhoorigheden sedert* 1811" (een gezag, dat — hetzij terloops opgemerkt — destijds op Java niet bestond!) [1]), want in dit laatste groote werk over het Engelsch tusschenbestuur en zijne vervanging door de regeering van de Nederlandsche Commissarissen-Generaal is dat onderwerp niet met voldoende helderheid behandeld. [2])

Om mijne voordracht gemakkelijker te kunnen volgen, had het bestuur uwer vereeniging de vriendelijkheid op mijn verzoek ter verspreiding onder de leden en genoodigden, de artikelen der verordening te doen afdrukken, waarbij die standpenning werd vastgesteld, terwijl ik daaraan nog een paar ophelderingen toevoegde. [3])

I.

De *Staatscourant* van 26 November 1814 hield in, dat tot C.C.G.G. voor de overneming der O. I. bezittingen van den Staat waren benoemd: Mr. C. T. Elout, eerste commissaris, en wel voor 3 jaren; G. A. G. P. baron Van der Capellen, tevens als G.G.; en A. A. Buyskes, schout-bij-nacht. [4])

Het Algemeen Bestuur der Overzeesche bezittingen berustte in Nederland bij een Departement van Koophandel en Koloniën, waarvan het hoofd nog niet den titel van

Minister, doch van Directeur-Generaal droeg. Bij de instelling van het Departement was wel tot Secretaris van Staat voor de Koloniën aangewezen de latere C. G. Van der Capellen, doch ofschoon reeds den eed als Departementschef gedaan hebbende, werkzaam in dit gewichtig ambt is hij niet geweest; want inmiddels als 's Konings commissaris voor België naar Brussel vertrokken, werd hij in September 1814 vervangen door den Staatsraad in buitengewonen dienst Johannes Goldberg. Het past in het kader onzer verhandeling met dezen eersten wetgever van het Nederlandsch-Indische muntwezen na de herstelling van ons gezag eenigszins nader kennis te maken. [5]) Tusschen 1760 en 1765 geboren, had hij dus den leeftijd van ongeveer 50 jaren bereikt, toen hij als departementschef van Koloniën optrad. Vóór de omwenteling van 1795 was hij te Amsterdam assuradeur geweest, en had daarna eene groote werkzaamheid als revolutionnair ten toon gespreid. Verkozen tot volksvertegenwoordiger voor de provincie Holland, hield hij zich inzonderheid met het financiewezen bezig en had hij van 1791—1801 het algemeen beleid van het departement der Nationale Nijverheid in de Bataafsche republiek, onder den bescheiden titel van Agent der Nationale Oeconomie. De revolutionair van gisteren werd staatsraad onder de regeering van Koning Lodewijk en menigmaal met belangrijke zendingen belast. [6]) Als gezant naar Berlijn afgevaardigd, heeft hij zich daar, naar het schijnt, verdienstelijk weten te maken jegens het in ballingschap zich toen bevindende huis van Oranje en het was de herinnering daaraan — leest men in eene biographie — die den Souvereinen Vorst deed besluiten hem tot departementschef voor de Koloniën te verkiezen. [7]) Hij bleef dit tot 1818, toen de Koning hem van Staatsraad in buitengewonen, tot Staatsraad in gewonen dienst benoemde en hem in den adelstand verhief met het praedicaat van Jonkheer.

Om redenen, die U in den loop mijner lezing duide-

lijker zullen worden, verdient het de aandacht, dat hij reeds op 25jarigen leeftijd werd benoemd tot Lid-Consultant van het nog bestaande Bataafsch Genootschap der Proefondervindelijke wijsbegeerte te Rotterdam; want het was uit de pen van dezen wijsgeer, dat eene muntwetgeving voor N. I. voortvloeide, waaromtrent een kundig schrijver op Muntgebied, J. P. P. Van Zuylen Van Nyeveldt, in 1847 getuigde [8]): „De instructiën ter invoering van het nieuwe Muntstelsel door den Staatsraad, Directeur-Generaal van het Departement van Koophandel en Koloniën, aan Heeren Commissarissen-Generaal toegezonden, toonen ten duidelijkste aan, dat deze hooge ambtenaar al de vooroordeelen en dwaalbegrippen was toegedaan, welke (het vijfjarig Engelsch tusschenbestuur uitgezonderd) ten aanzien van het Indische Muntwezen steeds waren vooruitgezet en daarop een zoo verderfelijken invloed hadden uitgeoefend."

Staatsraad Goldberg stelde den 17ⁿ Januari 1815 de C.C.G.G. aan den Souvereinen Vorst, die eerst in Maart den titel van Koning zou aannemen, voor, terwijl bij die gelegenheid tevens de bepaalde eeden werden afgelegd. Doch reeds met den aanvang dier maand waren de voorloopige besognes, zooals het heette, aangevangen en zij werden steeds voortgezet, totdat C.C.G.G. op het einde van October 1815 met een eskader van 7 schepen Texel verlieten en na eene vrij rampspoedige reis van een half jaar te Batavia aankwamen. [9])

Tot de werkzaamheden in den Haag hadden ook behoord breedvoerige besprekingen over het in te voeren Muntwezen. De gelegenheid om dit nu op goeden voet eens en voor altijd te regelen, was bijzonder gunstig, herinnert een ander deskundig schrijver van 1851, Mr. W. C. Mees [10]): „Want, ofschoon op de bestaande orde van zaken gegronde aanmerkingen te maken waren, nog zelden was er een tijdstip geweest, waarop zoo weinig oude

bouwvallen waren weg te ruimen, alvorens men een nieuw gebouw kon optrekken. Maar ook thans werd die gelegenheid ongebruikt gelaten. Nieuwe maatregelen werden genomen, doch slechts zoodanige, waardoor nieuwe verwarring werd teweeggebracht."

C.C. bezaten over de regeling van het Muntwezen geene eigen gedachten; zij achtten zich op dit gebied geen deskundigen en lieten zich ook als zoodanig volstrekt niet gelden. De gansche toon hunner correspondentie wijst dit voldoende uit; zij verzoeken om leiding en zij toonen de moeilijkheid van beslissen ten aanzien van een onderwerp, dat zij niet machtig zijn, wel te gevoelen. Gelukkig is er voor hen de Departementschef in Nederland. Met zijne „eenvoudige, maar radicale maatregelen" — gelijk hijzelf schreef [11]) — zou het Muntwezen onwrikbaar worden gevestigd, mits men slechts bij de toepassing fermiteit betoonde, zooals dit woord, naar wij hooren zullen, herhaaldelijk uit zijne pen vloeide. Mochten ook C.C.G.G. leeken zijn, dit zou niet hinderen, wijl zijne regelen in alles voorzagen. De personen, met de uitvoering belast, behoefden, schreef hij toch: „slechts eerlijk en exact, geene groote genieën te zijn, maar letterknechten, die om lief noch leed niet zouden afgaan van de orders, die hun eens voor altoos gegeven zijn."

De geschiedenis van Ned. Indië, MM.HH., telt de stelsels, waardoor de gang der zaken heet beheerscht te moeten worden, bij dozijnen; nog onlangs gaf de heer Kruyt er in deze zelfde vereeniging een beeld van met betrekking tot de enkele Atjehquaestie. Ik weet dan ook niet of in de geschiedenis van eenig ander land dat woord wel zoo menigwerf is te pas gebracht als daar, en hetwelk Multatuli eens ongeduldig deed uitroepen: „Lieve God, alweêr een stelsel!" Inderdaad dat ongeduld heeft zijn reden van bestaan, wanneer men aanschouwt: niet een bezienswaardig administratief geheel, waarin men

erkent de bezielende gedachte van een leidend meester; van een het gansche terrein van bespiegeling beheerschend deskundig wetgever; — doch eene instelling, waarvan het gebrekkige onder het prestige van een deftigen naam ligt verborgen; waarvan het onbeduidende in een veel te omvattend woord opgaat; waarvan de verdienstvolle vastheid eens stelsels gelijkt aan de standvastigheid van het klimaat dezer ongure oorden, waar alleen de veranderlijkheid standvastig is; waarvan het eenige stelselmatige dus hierin bestaat, dat er geen systeem in valt te erkennen.

Met zooveel voorbehoud slechts kunnen wij spreken van des Staatsraads Goldberg muntstelsel voor Ned.-Indië.

Het Engelsch tusschenbestuur had met het in menig opzicht treurig verleden der Nederlandsche Oost-Indische Compagnie gebroken en dientengevolge ook op het gebied van het Muntwezen hervormingen in de goede richting aangebracht. Zoo er niet alles nog was, gelijk men wel mocht gewenscht hebben, de wetgevers van dien tijd toonden ten volle dat zij het onderwerp begrepen en dientengevolge machtig waren. Niet alzoo de hun opvolgende Nederlandsche wetgevers. Zij deden op nieuw de handelingen open van de Vereenigde O. I. C. en zij hoorden naar een gewezen Gouv. Gen., die van oordeel was geweest, dat alles, ook de natuur der dingen, door geweld kon worden gewijzigd, zonder haar te verkrachten. [12])

Er bestond eene oude Compagnie's verordening, volgens welke de J a v a s c h e r o p y, die ongeveer in gehalte met onzen gulden van 20 stuivers overeenkwam, in N.-I. gangbaar was verklaard voor 24 stuivers [13]); en hieruit heeft Staatsraad Goldberg de conclusie getrokken, dat, gelijk hij verklaarde, de Nederlandsche gulden ook voor 24 st. gangbaar zou zijn. Daar echter tusschen gangbaar v e r k l a r e n en gangbaar z ij n naar de natuurlijke waarde, bij onze oude wetgevers dikwerf een groot verschil lag, en ook hier zulk een verschil bestond, bleek

reeds daardoor de basis van het nieuwe stelsel defect.

Was dan deze meening over de 20 % meerdere waarde van het zilver tusschen Indië en Europa, gelijk men het uitdrukte, zoo geheel en al uit de lucht genomen? Dat kan niet worden gezegd: het kwam er echter slechts op aan, welke beteekenis en gevolgen men er aan toekende.

Indië ontvangt zijn munt uitsluitend van Europa.[14]) Er zijn aan de overzending natuurlijk kosten, w. o. tevens renteverlies, risico, enz. verbonden, waarvan het gevolg is, dat een gulden in Indië niet meer hetzelfde als in Nederland kan beteekenen[15]). Vooral in die tijden, toen de gemeenschap gebrekkiger en alzoo kostbaarder en langzamer was, kan het verschil zeer noemenswaard geweest zijn. Wat had dit echter met de meening te doen, dat een gulden in Nederland, tellende 20 stukjes zilver, ieder genaamd een stuiver, bij zijne aankomst in Indië zou geworden zijn een gulden van 24 dier stukjes![16]) Wie uwer zou er aan denken, wanneer gij uw maandelijkschen postwissel ontvangt, dat nu b. v. uw ƒ 100 eigenlijk geworden is ƒ 100 dertig cents; of wel dat er iets scheefs in is gelegen, dat uwe hospita en verdere schuldeischers niet willen inzien, hoezeer gij eigenlijk te veel betaalt met gulden voor gulden te rekenen, daar de uwe dank de reis zooveel meer waard is geworden!

De cijfers, die in Indië de verhoudingen uitdrukten tusschen het zilver ter eenre en zaken en diensten ter andere, hadden immers, gelijk overal ter wereld, hun natuurlijken grond, waarbij, zoo men wil, dus reeds met die overtochtskosten van het zilver vanzelf werd rekening gehouden; en het kon alzoo geen zin hebben in die verhoudingen willekeurig te grijpen. Wie munt uit Nederland in Indië noodig heeft, kan dit ontbieden en draagt dan de kosten er van, die echter niet aan den dag treden door eene hoogere waarde van het ontbodene, doch door

den koers van den wissel. Mr. N. P. Van den Berg, de tegenwoordige President der Nederlandsche en de vroegere zoo verdienstvolle President der Javasche Bank, leert het dan ook als een axioma, als eene niet te loochenen waarheid: „dat de wisselkoers tusschen twee landen, waarvan het een het metaal, dat het voor zijne circulatie behoeft, uit het andere trekt, in den regel zooveel in het voordeel zal moeten zijn van het land, hetwelk het metaal ontvangt, als noodig is, om de kosten van vervoer te dekken." [17]) — *In den regel:* omdat er uitzonderingen zijn [18]), die echter destijds niet bestonden, zoodat men zelfs, gelijk ik op het convocatiebiljet mededeelde [19]), bij storting van 100 gulden in Indië er wel 120 in Nederland voor terugkreeg. Het wezen echter van dit verschil tusschen de munt hier en in de kolonie, in verband met een steeds veranderlijken wisselkoers, stond onze wetgevers van dien tijd geenszins voor den geest. De 20 % hoogere waarde van het zilver in Indië had iets fantastisch: men kon er wonderen mede doen — indien het feit slechts niet nader onderzocht werd.

En dit toch was te noodzakelijker geweest, omdat zich daaraan een ander feit, naar men meende, vastknoopte. Men was er tot dusver niet in geslaagd om alle zilveren munt in de kolonie te houden; en men weet dit dan aan een te hoog gehalte. Maar zoo die uitvoer werkelijk plaats vond, sprak het nog geenszins vanzelf, dat men om dit tegen te gaan het gehalte van de uitgevoerd wordende munt moest verminderen. Herinneren wij ons daartoe slechts het standvastig verschijnsel, dat in een land, waar munten circuleeren, die in verhouding tot hare wettelijke waarde, een onevenredig gehalte hebben b. v. de gulden met a gehalte, doch de rijksdaalder met $2\frac{1}{2}$ a—$\frac{1}{10}$ a, de betrekkelijk overschatte munt, dus hier de rijksdaalder, doet uitwijken het meer waardige, dus den gulden, omdat gelijk Mr. N. G. Pierson opmerkt, „de vraag zich afwendt van hetgeen duur, zich vereenigt op

hetgeen goedkoop wordt geacht": een regel, die naar een agent van financiën onder Koningin Elisabeth, de wet van Gresham wordt geheeten.

De uitvoer kan ook zijn grond vinden in een trouwens daarmede samenhangend feit nl. dat er meer munt wordt aangevoerd dan het land kan gebruiken, zooals o. a. de Utrechtsche hoogleeraar J. Ackersdijk in een artikel van 1846 over het Indische muntwezen bereids opmerkte. [20]) Ook dan verdwijnt de goede munt, om minder goede als pasmunt en papier achter te laten. „Het is" — luidt Pierson's sprekende vergelijking [21]) — „of men water stortte in een met olie gevuld glas. Juist zooveel water als men in het glas weet te brengen, juist zooveel olie zal overloopen."

Een andere oorzaak van uitvoer kan gelegen zijn in den ruilvoet, waarop het land tot andere staat, zooals o. a. Van Alphen's beroemde redevoering van 1826 in herinnering bracht ten aanzien van Indië [22]), waar voor eene hoogere waarde aan goederen werd in- dan uitgevoerd, en het verschil door gelduitvoer gedekt diende te worden. [23])

Dan ook in de gewoonte van tijdelijk in eene kolonie verblijvenden om gelden naar het moederland over te maken; en in den jaarlijkschen uittocht van Inlandsche bedevaartgangers.

Waaraan echter de uitvoer van de Indische zilveren munt ook mocht worden toegeschreven; ja of die uitvoer werkelijk onrustbarend plaats vond: dit alles werd niet nader onderzocht of overwogen. En zoo zon de Staatsraad op een gulden, die 20 °/₀ minder gehalte fijn zilver zou hebben dan de Nederlandsche en toch als een gulden van 20 stuivers in Indië zou doorgaan. Men moest daarom de illusie verhoogen door aan dien gulden gelijke zwaarte te geven. De waarde er van kon door toevoeging van wat onkostbaar alliage niet veranderen; men maakte daardoor alleen het stuk geld noodeloos zwaarder en dus

lastiger in gebruik [24]). Nochtans vinden wij in een officieel stuk hierover opgeteekend [25]), dat zulk eene verhouding tusschen het gehalte en de alliage aan alle de Indische volken, die aan een goed allooi der munten gewoon zijn, minachting en wantrouwen zoude hebben ingeboezemd. [26])

Ziedaar de standpenning van Staatsraad Goldberg.

Overigens school de fout natuurlijk niet in het minder gehalte op zichzelf [27]), doch in de onmogelijke veronderstelling, dat zulk een gulden even goed zou zijn als de Nederlandsche m. a. w. gelijk zou staan in Indië met 100 cents of beter, daar destijds in Indië geene centen circuleerden, met 120 duiten. Wat anders zou zulk een systema ten gevolge kunnen hebben, dat juist deze guldens, feitelijk waard ruim 16 stuivers [28]), alle munt van beter gehalte tot de goede Javasche ropy, die nog onder het Engelsche tusschenbestuur was geslagen, werd uitgedreven om slechts minwaardig pasmunt achter te laten! En wat moesten wel ervaren die honderden van Europeanen en Inlanders, die van vaste landsinkomsten afhingen, in den vorm van traktementen, soldijen, pensioenen enz. om niet te spreken van rentegevende Indische papieren, van aangegane verbintenissen, van vastgestelde plantloonen, enz., waar dat alles zou worden uitbetaald, niet meer in guldens van 20, doch slechts in evenveel guldens van 16 st.! De Staatsraad meende dan ook dat aldus door de Schatkist werd „geprofiteerd", gelijk hij het uitdrukte [29]); maar zag dan toch voorbij, niet alleen de heillooze verwarring, die hij schiep; het misbruik van vertrouwen, waaraan de Staat zich aldus schuldig maakte; de ondermijning van het crediet; doch ook dat 's Lands inkomsten er evenzeer onder zouden lijden, tenzij men zich voorspiegelde, dat alle belastingen in dezelfde mate zouden opgevoerd kunnen worden, als de guldens nu minder en alle zaken ook schijnbaar duurder zouden zijn. Zoo werkelijk hier aan profijt te denken viel, zou het aan-

beveling hebben verdiend de overschatting nog verder uit te strekken; de gansche standpenning in intrinsiek minwaardig pasgeld te doen omzetten en vervangen: deze munt, die slechts eene hoogere dan de intrinsieke waarde kan behouden, wegens hare geriefelijkheid, die echter een last wordt en dus in waarde daalt bij overmatige uitgifte. En nog verder gaande zou nevens profijtelijk koper, het nog profijtelijker niets kostend papier kunnen dienst doen.... Inderdaad schetst dit Staatsraad Goldberg als eene ideëele toekomst [11]): een ideaal, dat zoo waar eene treurige werkelijkheid zou worden. [30])

C.C.G.G. hebben voor de klippen, waarop zulke maatregelen moesten stranden, geen voldoend geopend oog gehad. Doch zij waren het niet alléén, die met groote waardeering van des Staatsraads denkbeelden kennis namen. Immers de Departementschef heeft zijne portefeuille over het Indische muntwezen aan enkele aanzienlijken in den Haag ter lezing gegeven; en men is waarlijk verrast over de ingenomenheid, waarvan sommigen hunner bij de terugzending doen blijken. Dankzeggingen voor het genoegen van de lectuur zijn nog maar zwak; en verzekeringen van het „ongemeen vermaak", dat de lezing heeft geschonken, geenszins luimige ironie; doch er is er één, die in deze stukken, met inderdaad hopeloozen gedachtengang, „een waar genoegen" heeft gevonden wegens „de zuivere en heldere denkbeelden"; en een ander, die verklaart voor dit stelsel vervuld te zijn „met de uiterste admiratie": eene bewondering, die den briefschrijver tot de bescheiden verklaring brengt: „om het uit te denken en te bearbeiden zou mijn vernuft verre te kort schieten."

Het doet echter goed in deze origineele particuliere correspondentie de getuigenis te vinden van twee mannen, die over de zaak gansch anders denken en waaronder er een is, wiens naam wij, Nederlanders, steeds met eerbied zullen noemen.

In April 1818 had de Staatsraad de stukken ter lezing gezonden aan graaf Van Bylandt Halt. De Departementschef biedt ze aan met een schrijven, waarin hij nog de aandacht vestigt op „de kracht van het systema". Van Bylandt antwoordt beleefd, dat het systema staat of valt — of om zijne eigen woorden te gebruiken: „dat in deze alles afhangt van de juiste grenzen, waartoe men het uitgeven van het papierengeld bepaalt; deze eens overschreden, wordt het een invretende kanker, die ongeneesbaar is." En dan tot het hoofdpunt van des Staatsraads beschouwingen komende, het te geringe gehalte van den Indischen gulden, herinnert de briefschrijver: dat het de standpenning is en „zich alle andere munten en zaken spoedig daarnaar richten"; het is, vervolgt hij, „eene ware afzetting van het geld [31]), waarvan het Gouvernement bij de eerste operatie wel eenig voordeel, maar bij het vervolg groote nadeelen lijdt, wordende alle zijne inkomsten, in die nominale munt bepaald, verminderd". Hij herinnert er aan, omdat de Departemenschef er den Koning als een navolgenswaardig voorbeeld op gewezen had, dat enkele Nederlandsche munten óók wel afgezet waren, zonder dat dit kwaad had gedaan, doch wijl zij *niet* voor standpenning dienst deden, zoodat men in rechten slechts eene zekere hoeveelheid in betaling behoefde te nemen. „Het is daardoor — schrijft Van Bylandt — „maar eene scheidemunt, en inderdaad een representatief van den standpenning; even gelijk is onder een papierstelsel, het papier maar een representatief van zulk eene intrinsieke waarde, dat niemand schroomt om het in alle tijden vertrouwelijk aan te nemen, en tevens te weinig waarde om eenig voordeel bij het versmelten van de munt of het uitvoeren aantebieden, ten minste tot zoo lang er eenige andere munt van meerdere waarde voorhanden is."

Zoo hoopte de heer Van Bylandt, dat zijne opmerkingen den Staatsraad „in deze zoo teere en moeielijke zaak"

tot eene nadere overdenking zouden opwekken. Doch bij des Departementschefs algeheele onbekendheid omtrent de eischen van een Muntstelsel, kon deze anders merkwaardige *opwekking* tot niets leiden.

Had daartoe trouwens de geringste kans bestaan, zoo zou het reeds plaats gevonden hebben onder den machtigen invloed van niemand minder dan Gysbert Karel Van Hogendorp, die reeds in 1816 de stukken ter lezing had ontvangen. Deze bericht dat hij zich niet in *alle bijzonderheden* met de regeling kan vereenigen en wijst dan op des Staatsraads inconsequentie, waar aan de circuleerende Javasche ropy eene hoogere gangbare waarde wordt toegekend dan aan den Nederlandschen ongesnoeiden gulden, destijds *gerande* geheeten. „Nochtans", schrijft Van Hogendorp, „oordeelt UHgEdGestr. dat de gerande gulden en Javasche ropy eene gelijke waarde hebben. Indien ik mij in dit opzicht bedrogen heb, verzoek ik UHgEdGestr. het mij bij eene volgende gelegenheid mondeling te willen uitleggen." [32])

Tien jaar later is het systema finaal bankroet. Goldberg en Van Hogendorp ontmoeten elkander weder. De een wijt de schipbreuk aan de uitvoering en houdt vol, dat de gulden in Indië 20 % minder gehalte kan hebben dan in Nederland, zonder dat de verhoudingen tot andere munten en tot vastgestelde uitkeeringen, wijzigingen behoefden te ondergaan, omdat het zilver in beide landen zooveel in waarde verschilt; hij blijft er te eerder op staan, *wijl* C.C.G.G. *dit hadden toegestemd.* Van Hogendorp antwoordt echter schriftelijk:

„Hoe meer ik op deze stelling van tijd tot tijd heb nagedacht en na al wat er gebeurd is in de verloopen tien jaren, ben ik bevestigd geworden in mijn gevoelen en kan mij geenszins vereenigen met dat onderscheid in de waarde van het zilver.

„UHg.Ed.Gestr. zal niet begeeren, dat ik mij hieromtrent in eenige redeneering verlies, die noodzakelijk eene

verhandeling zoude worden." Waarop de verstokte staatsraad aanteekent:

„Neen zeker niet, want de opvatting is fout; C.C.G.G. stemden dat onderscheid mede toe". [33])

Ja, C.C. hadden toegestemd; maar terwijl Goldberg zelf later tot hunne verschooning moest aanvoeren, dat de veelheid hunner werkzaamheden, niet weinig vergroot en drukkend gemaakt door Raffles' eindelooze tegenwerkingen en intriges, eene rijpe overdenking dezer aangelegenheid had belet [34]), waren zij, leeken op muntgebied, door den Departementschef op den verkeerden weg gebracht; en naar al hetgeen ik van Elout weet, voor mijzelven heb ik de overtuiging, dat eene waarschuwing van Van Bylandt tot nadere overdenking of een notaatje als van Van Hogendorp, genoeg zoude geweest zijn om dien voortreffelijken, overigens scherp zienden staatsman tijdig tot inkeer te brengen.

Niet alzoo de eerste Nederlandsche departementschef van Koloniën in het jonge Koninkrijk. Ook na den val van het systema zien wij hem, nl. in 1826, niet slechts tegenover zijne medeburgers, doch ook tegenover den op een dwaalspoor gebrachten Vorst, de juistheid zijner inzichten handhaven; terwijl hij al zijne bitterheid doet vallen, gelijk het in een rapport dier dagen luidt [35]), op:

„de onverzettelijke voorliefde der oude Javasche costumieren, die de raadgevers van de Indische regeering geweest zijn en door hunne listige en zelfs veeltijds onkundige impulsiën, den geldelijken omloop in Indië en die relatief tot het moederland en de nationale scheepvaart en handel bedorven hebben"; op: „deze lieden, te veel doordrongen met de oude vooroordeelen en misbruiken, die onder de regeering der voormalige Oost-Indische Compagnie en later op Java hadden bestaan"; zij waren, herinnerde de zich misleidende staatsman, „in stede van trouwhartige raadgevers, de uitvinders of voorstanders van de middelen, die tot het verlammen en eindelijk

tot de algeheele sloping van het geldelijk stelsel hadden gestrekt".

Nochtans waren daaronder zeer degelijke krachten, die veel minder het verwijt hebben verdiend, dat zij het stelsel tegenwerkten, dan wel dat zij veel te meegaande zijn geweest [36]). Maar ook te hunner verschooning strekke, dat zij niet alleen door de moederlandsche instructiën in een fatalen gedachtengang waren gebracht, doch dat de magistrale en gebiedende toon, om in geen letter of jota daarvan af te wijken, hunne adviezen in die dagen onwillekeurig aan banden legde. De behoefte werd dientengevolge niet gevoeld al te critisch voorschriften op te nemen, die, om een woord van Goldberg zelf te gebruiken [37]), zoo „machtspreukig" waren gegeven: ministerieele bevelen inderdaad, waarmede zóó weinig viel te spotten, dat de geringe tegenspraak, die zij ondervonden, nochtans den Minister schamper C.C. deed geluk wenschen, dat zij niet het oor hadden geleend, gelijk hij reeds in 1817 particulier aan Elout schreef [38]), aan „de oude costumieren op Java, waaronder er zijn, die over dat punt in hunne overgezonden memoriën, zoo wonderlijk geraisonneerd hebben"!

Deze memoriën waren dan gesteld, naar aanleiding van de door den Departementschef gegeven voorschriften. C.C G.G. hadden zich er naar te gedragen, ingevolge art. 24 hunner Instructie [39]). De „afzonderlijke instructiën over het Muntwezen", gelijk het daarin heette, waren echter niet zoo spoedig gekomen, als C.C. verwacht hadden, hetgeen hen zeer teleurstelde. Zij hadden wel, gelijk ik mededeelde, besprekingen op het Departement gehad, doch het eenige wat hen daarvoor helder genoeg voor den geest stond, was het volgende.

Door hen was munt en muntmateriaal medegenomen in den vorm van Nederlandsche guldens, zilveren baren, kopergeld en papier. Hiermede moest het nieuwe Indische huishouden worden ingericht; de Departementschef had

er den eigenaardigen naam van het uitzet aan gegeven [11]): eene uitdrukking, die sinds niet zonder spot werd gebruikt.

Bij normalen gang van zaken, is het niet altijd regel, dat in het benoodigde aan geld voor de Indische administratie vanwege het Opperbestuur door toezending van specie voorzien wordt. Immers, wanneer er in Indië zelf geld genoeg is, kan die wijze van voorziening voor de Regeering zeer schadelijk zijn, daar gelduitzendingen kosten, terwijl het te veel toch wordt uitgevoerd en depreciatie veroorzaakt. De aangewezen weg is dan wisseltrekking en in het algemeen genomen, is de stand der wisselkoersen de maatstaf waarnaar de geldverzendingen zich regelen. [40])

Het lag echter in den aard der omstandigheden, dat in 1816 C.C.G.G. specie en wel zeer veel, hadden moeten medenemen. Dit niet gedaan te hebben, is evenzeer eene oorzaak geweest van al den jammer, die later volgen zou.

Het Engelsch tusschenbestuur had reeds met gebrek aan goede zilveren munt te kampen gehad. In den betreurenswaardigen verkoop van groote uitgestrektheden land met souvereine rechten was o. a. een middel gezocht om den wankelenden staat van het Muntstelsel te hulp te komen. Gedachtig aan een aanstaand vertrek hadden de Engelschen veel doen verwaarloozen, dat nu in orde moest gemaakt worden. „Eer alles weder geregeld zal worden" — schreef Elout een paar maanden na zijne komst particulier aan Goldberg, toen hij er op wees, dat „veel geld" noodig zou zijn, om alles weder op orde te brengen, [41]) — „behoeft nog tijd. UHg.Ed.Gestr. kan met geene mogelijkheid begrijpen, wat hier te doen is. Ook loopt mij het hoofd om."

Zoo stonden groote, onmiddellijk te doene uitgaven voor de deur, terwijl tevens de invoering eener nieuwe munt was voorgenomen.

Dit alles werd in Nederland weliswaar niet geheel voorbijgezien, doch terwijl de Departementschef begroot had [11]), dat binnen een paar maanden de overdracht der Indische bezittingen, en speciaal van Java, zou plaats vinden, en dus de inkomsten des lands aan de uitgaven zouden ten goede komen, ging hiermede, alleen wat Java betreft, een dubbel getal maanden voorbij, gedurende welken tijd de Engelschen zich nog haastten, zooveel mogelijk als het kon, van het land te halen, terwijl de uitgaven van ons personeel enz. steeds doorliepen [42]). Ook in andere opzichten had zich de Departementschef verrekend; maar zoo al deze misrekeningen zich zeer wel uit onbekendheid met de omstandigheden, die men tegemoet ging, lieten verklaren — onverklaarbaar is het mij ook nu, dat, ingevolge de besprekingen op het Departement vóór het vertrek van C.C. gehouden, hun uitzet was bezwaard met de voor heilig gehouden verplichting — Goldberg spreekt ergens van de „gewijde handen" van C.C.G.G. [43]) — om het geld voorloopig niet te gebruiken.

Eerst toch moest het gansche Muntsystema behoorlijk zijn opgezet; die schoone gerande guldens, welke C.C. slechts voor het nemen hadden, zoo mogelijk eerst in minwaardigen worden omgeslagen; die zilveren baren zouden natuurlijk ook voorloopig moeten wachten: niets mocht vóór dien tijd gebruikt worden, daar anders het op te bouwen Muntkasteel maar al te spoedig, vreesden zij, eene Luchtverheveling zou blijken te worden.

Dat was het wachtwoord, hetwelk C.C., naar zij meenden, uit den Haag hadden medegekregen.

Men zou anders zoo zeggen, dat het systema volstrekt niet aan meer gevaar ware blootgesteld om in te storten, indien C.C. dadelijk betaalden, wat zij voor het gaande houden der administratie noodig hadden. Hoe ook, nu zij aanvankelijk over hun uitzet niet durfden beschikken, kwamen zij in de grootst mogelijke geldverlegenheid,

zoodat zij bij de ingezetenen, ja bij het voormalig Engelsch bestuur! moesten gaan leenen [44]): een fraai begin voor ons hernieuwd koloniaal leven!

Hoe kwam hier weder het doorzicht van den destijds in Europa verblijvenden Raffles aan den dag! In een brief van Juli 1817 aan zijn vriend Marsden bericht hij bij onzen Koning Willem I te Brussel met onderscheiding te zijn ontvangen en aan den vorstelijken disch te hebben deelgenomen. Uit de gesprekken met den Koning krijgt hij echter den ongunstigen dunk, dat het wel eerlang met het door hem ingevoerd liberaal stelsel op Java gedaan zal zijn. Slechts het eerste deel van dat schrijven werd opgenomen in de uitgave van 1835 der Memorie, die Raffles' weduwe over de verdiensten haars echtgenoots bezorgde [45]); doch in de groote uitgave van vijf jaar te voren is de gansche brief openbaar gemaakt [46]). Juist in dat slot, hetwelk door de latere weglating minder bekend is geworden, drukt Raffles zijne bezorgdheid voor de toekomst zeer stellig uit, veroordeelt daarin reeds de in den aanvang van datzelfde jaar 1817 genomen maatregelen omtrent het Muntwezen en voegt er schamper aan toe: „They seem to be miserably poor", Zij schijnen bedroevend arm te zijn!

Zóó arm inderdaad, dat zelfs gedurende de eerste twee maanden van het nieuwe Nederlandsch bestuur de civiele ambtenaren in het geheel niet werden betaald, terwijl het leger en de marine, die niet op denzelfden voet behandeld konden worden, grootendeels de soldijen in koperen munt ontvingen, hetwelk ten gevolge had, dat deze munt weldra 15 °/₀ daalde! [25]) Hoe men zich op den duur zoude redden, lag dan ook in het duister, schreven C.C.G.G. aan den Departementschef in Mei 1816 [47]): „Wij hebben geene vrijheid gevonden", — merkte men op met een eenvoud, die er m. i. wel op wees, hoe weinig helder C.C. het wezen van een muntstelsel inzagen. „Wij hebben geene vrijheid gevonden ons

zelven of anderen uit de medegebrachte gelden te voldoen, hoe dringend ook aller belang zulks vordert, want dan was het geheele financieele plan in duigen. Zend ons toch te dien aanzien, hetgeen wij volgens onze instructie van UHg.Ed.Gestr. te wachten hebben. Zend ons voorts geld... opdat wij bij den aanvang van ons bestier met daden kunnen toonen, hoezeer Zijne Majesteit den ingezetenen hier genegen is, en hoezeer de Nederlandsche Regeering te dien aanzien boven alle vreemde gaat." [48])

En eene maand later jammert Elout [49]):

„Waar krijgen wij gelden? Nu behelpen wij ons met te leenen. Hoe raakt het financieel stelsel in de war! Welken schadelijken invloed heeft onze positie op de gemoederen der Inlanders! Bedenk dit alles, en doe ook Uwe beste pogingen om het ten goed einde te brengen.

„Nu zijn hier aangekomen de transportschepen *De Onderneming* en *Vrouw Aletta*.... Maar hoe heeft het ons verwonderd, dat wij noch met het eene, noch met het andere schip, eenige tijding van wege het Departement van Koloniën ontvangen hebben....

„Het smart mij, dat ik de aanmerking maken moet, maar ik moet mij en ons allen boven alle verantwoording stellen voor de gevolgen van daden, die ons in groote verlegenheid brengen kunnen.... [50])

„Wij hadden ons ook gevleid bij een dezer gelegenheden.... te zullen ontvangen Uwe gedachten omtrent de inrichtingen noodig tot het voeren der klinkende en papieren munt; maar ook dit ontvalt ons. Onze zending wordt op deze wijze niet gemakkelijk gemaakt!

„Ik reken mij verplicht, dit in 't particulier mede te deelen, opdat UEd. beoordeele waar de fout zit, en de noodige bevelen tot betering geven kan."

Is het niet bijzonder eigenaardig, dat terwijl men in het bezit is van 'n klein millioen goede guldens, men in arren moede hoort uitroepen: Waar krijgen wij gelden? Nu behelpen wij ons met te leenen!!

De verzochte voorschriften werden spoedig daarna ontvangen. Zij waren van eenige bijlagen vergezeld, waaronder behoorde des Staatsraads voorstel aan den Koning van November 1815, dat het uitgangspunt dezer geschiedenis is.

De ropij was een in Voor-Indië populaire munt, dateerende uit de luisterrijke regeeringen der groote Mogols: de naam komt af van het Sanskritische *roepyah* d.w.z. *zilver*. Men had verschillende soorten van ropijen, ook gouden [51]). Zij hadden zich mede over onzen Archipel verbreid; de *Javasche ropij* was echter een aldaar geslagen munt [52]). Ofschoon de onder het Engelsch tusschenbestuur uitgegeven Javasche ropij geschikt mocht geacht worden, oordeelde Staatsraad Goldberg, naar ik mededeelde, dat deze een veel te hoog gehalte bezat en dat men door haar een lager te geven het middel had tegen den uitvoer, terwijl de Schatkist er bij profiteerde. Hoe laag moest dan het gehalte wel zijn? Ja, dat kwam er eigenlijk niet op aan. „Hierop kan met fidutie geantwoord worden" — schreef hij toch [29]) — „dat zulks vrij onverschillig is, mits dat het gehalte lager is dan de zilveren munten, die gewoonlijk op Java circuleeren." Staatsraad Goldberg bedoelde daarmede *niet* eene munt van lager gehalte, *wier waarde dan in evenredige verhouding tot de overige munten zou worden gebracht*; dan kon werkelijk de zaak in zekeren zin *vrij onverschillig* heeten [27]). Doch vervuld van die rampzalige gedachte, dat het zilver zooveel méér waard was in Indië dan in Europa, zooals Z. M. „met één opslag van het oog" kon zien — luidde het in zijn voorstel — wilde hij juist eene *onevenredige* verhouding, in dier voege, dat al handhaafde men ook in Indië de bestaande bepalingen op uitkeeringen van ropijen, die 20 stuivers werkelijke waarde hadden, het *als door de Natuur zelve aangewezen* bleek, dat men aldaar kon volstaan met

guldens van eene werkelijke waarde, groot 16 stuivers!

En bij onzen Vorst zat iets, dat hem voor de gevolgen van dergelijke kunstenarijen — men denke slechts aan het Amortisatie-Syndicaat — even blind deed zijn als zijne fatale raadslieden. „Er is" — zegt de beroemde geschiedschrijver Ranke [53]) — „eene zekere gave van vinding, die terstond het eenvoudigste bij de behandeling van zaken doorziet, en het doenlijke of raadzame met een vasten blik opspoort." Die gave, vooral in hooge maatschappelijke positiën van zoo'n onwaardeerbaar nut, was Koning Willem I slechts in beperkte mate geschonken [54]). Den 6en November 1815 zien wij het voorstel gedaan, en reeds den 8en volgt het Koninklijk besluit N°. 39, waarvan ik den inhoud op het convocatiebiljet mededeelde en dat den Indischen gulden vaststelde op zooveel minder gehalte als nederkwam op 4 stuiver minder waarde dan die van den Nederlandschen gulden, terwijl het gewicht hetzelfde zou zijn [55]).

Dit besluit nu met bijlagen zond de Departementschef aan C.C.G.G. bij brief van 12 Maart 1816. In een 50tal bladzijden schrift behandelt hij dan niet alleen de quaestie van den standpenning, dien hij echter in tegenstelling van scheidemunt volstrekt niet noemt, doch de gansche inrichting van het voor Ned.-Indië alsnu te wettigen muntstelsel, waarna hij, trouwens in den toon dier dagen, aldus plechtig besluit:

„En hiermede HoogEdelGestrenge Heeren! zal ik achten op het belangrijk onderwerp van den geldsomloop in de Oost-Indië, aan UHoogEdelGestrengen die afzonderlijke instructiën gegeven te hebben, die het Zijner Majesteit behaagd heeft mij bij hetzelfde voormelde 24ste artikel der Instructie op te leggen.

„Ik smeek den zegen des Hemels af over de regeering van 's Konings belangrijke Aziatische bezittingen, en betuig UHoogEdelGestrengen de gevoelens mijner hoogachting."

De maatschappelijke gang van zaken is soms zóó ondoorgrondelijk, dat dit inroepen van 's Hemels tusschenkomst zeer op zijne plaats kan zijn; doch hij, die, onhelder van gedachten, in hetzelfde geschrift last geeft:

dat de inkomende en uitgaande rechten zullen geëischt worden in specie en toch dat ieder bij 's Landskas papier zal kunnen inwisselen tegen munt: „op de allereerste vertooning en al was het dat de houder oogenblikkelijk nadat hij de biljetten ontvangen heeft, zich tot de verwisseling derzelve aanbood" [56]);

hij, die voor Indië wilde een standpenning van gelijke waarde als de Nederlandsche gulden, en nochtans van vier stuivers waarde minder allooi;

die van het verschil tusschen standpenning en scheidemunt geen begrip toont te hebben;

die van verhoudingen tusschen papier en specie en tusschen pasmunt en standpenning geen denkbeeld heeft en dientengevolge in eene nagenoeg uitsluitende papier- en kopercirculatie den economischen staat van Indië als eene heilrijke toekomst voorspelt, mits men slechts bleef handelen met fermiteit:

zulk een tegen de natuur der zaken optredende wetgever zal 's Hemels zegen inroepen.... nu en altijd te vergeefs.

Hooger zal dan ons gevoel van piëteit rijzen, vermoed ik, bij de kennisneming van Van Hogendorp's fraai handschrift in den brief van 1816, waarvan ik zoo even gewaagde. Ik stel hem daarom een oogenblik op de bestuurstafel te Uwer beschikking en voeg er bij gipsafgietsels van den proefgulden van 1815 en van eene zilveren ropij, zoomede een particulieren brief van Daendels, ook in handschrift, op welken ik zal terugkomen na afloop der pauze, waartoe ik u bij dezen uitnoodig.

II.

Voor het beëindigen mijner lezing, verzoek ik MM. HH. nog een drie kwartier gehoor.

Reeds lichtte ik in, dat C.C.G.G. mede hadden gekregen, behalve kopergeld, papier en zilveren baren, Nederlandsche guldens, met den nu eerlang volgenden last, om deze goede munt tot de aangewezen minwaardige guldens profijtelijk te doen omslaan [57].

Er bestaat sinds lang geene Muntinrichting meer in Indië. Daar toch de overzendingskosten van munt of muntmateriaal hetzelfde zijn, en twee inrichtingen, waarvan er één in Indië, duurder is dan eene enkele in Holland — te meer wijl zij niet steeds kunnen doorwerken — ontvangt Indië uitsluitend zijne munt van de inrichting te Utrecht [58]. Destijds was dit echter anders en had men een inrichting te Soerabaja, die o. a. de Javasche ropijen placht te leveren [52]. Doch het bleek nu, dat de Soerabajasche fabriek niet zoo aanstonds geschikt was om den nieuwen standpenning óók af te leveren, zoodat C.C. wel verplicht werden met het slaan van ropijen voorloopig te doen voortgaan [59].

Er bestaat trouwens wel eenige reden voor om het te betreuren, dat de naam ropij voor onzen standpenning in Indië niet is behouden. Het van het woord goud afkomstige gulden [60]) kan de inlander niet goed uitspreken, en zoo is hij bij de populaire roepyah gebleven. Doch bovendien ontstonden er ook later over het begrip der waarde van den gulden in Indië tot die in Europa allerlei misverstanden, die wellicht niet zouden gerezen zijn, indien men een anderen naam had gegeven aan een muntstuk, dat schoon ten slotte van hetzelfde gewicht aan zilver, toch niet, en wel door de overzendingskosten, geheel gelijk met den gulden in Nederland kon geacht worden [61].

C.C.G.G., alzoo verplicht zijnde met het maken van

ropijen voorloopig te doen voortgaan, zagen intusschen duidelijk genoeg in, dat het niet aanging de nieuwe ropijen, geheel gelijkende op de circuleerende, het door Staatsraad Goldberg gewilde minder gehalte te geven, en ze aldus met het karakter van valsch geld te stempelen [62]). Zij bleven dus bij het munten van volwichtige stukken, en dit had, naar hun oordeel, te minder bezwaar, wijl zij, onder de verbeterde staatkundige verhoudingen, des Staatsraads vrees voor uitvoer overdreven achtten [63]). Onder die meer gunstige omstandigheden noemden zij, dat nu de verkoop van Gouvernementsproducten in Indië mogelijk was geworden, waardoor de administratie aldaar zich steeds van voldoenden toevoer van geld kon verzekerd achten. Vervuld van die gedachten hebben C.C. de eerste verkoopingen der Gouvernementsproducten doen houden met de uitdrukkelijke voorwaarde, dat de voldoening bepaaldelijk in zilver moest plaats vinden: eene voorwaarde, die zij eerst later weglieten. [64]).

Ik breng speciaal dit punt in herinnering, wijl men in latere jaren, nl. in den strijd over het Consignatie-stelsel — d. w. z. om weder met Multatuli te spreken, in de quaestie of men den Indischen kruideniers winkel aan deze dan wel aan gene zijde der Linie zou houden — wijl men, zeg ik, aan het verkoopen der producten in Indië als middel tot voorziening van de Indische kassen weleens een overdreven gewicht heeft gehecht, gelijk reeds in 1846 Mr. Sloet tot Oldhuis in zijn staathuishoudkundig tijdschrift in herinnerlng bracht [65]); doch hetwelk latere deskundigen weder moesten herhalen, omdat de dwaling telkens opnieuw bovendreef [66]). Eene dwaling, zeker! Want als Nederlandsch-Indië, de Regeering er onder begrepen, te weinig specie heeft, dan kan het redres niet gelegen zijn in eene handeling, die het geld slechts van het eene lid dier maatschappij naar het andere voert; en is er voldoende, doch 's Lands kas heeft aanvulling noodig, dan kan niet alleen, doch behoort ook zich dat

gebrek door wissels aantevullen. Ik herhaal het: de wijze van voorziening wordt beheerscht door den wisselkoers.

Het munten van ropijen was intusschen ook in de oogen van C.C.G.G. slechts eene tijdelijke en in ieder geval door den drang der omstandigheden gewettigde afwijking van 's Konings bevelen; doch hoe konden zij het tegenover het Opperbestuur verantwoorden, dat zij tevens bij de artt. 1 en 2 der Muntverordening in substantie bepaalden: Dat, tengevolge van Zijner Majesteits besluit van den 8en November 1815, zou worden aangemunt een Nationalen Indischen standpenning, gelijk den gewonen Nederlandschen gulden en enkel daarvan verschillende door de teekening, de type [67]). Dit koninklijk besluit bepaalde immers, dat de Indische gulden niet zou zijn de gewone Nederlandsche, maar minder, $^1/_5$ in intrinsieke waarde minder. Het is waar, men zou dan twee guldensoorten hebben, verschillend in gehalte, doch de eene was in Nederland, de andere in Indië en de Koning had beslist, dat dit er niets toe deed — gelijk inderdaad juist was — indien slechts de typen verschillend waren [68]). Doch de zaak was, dat C.C. veel te dringend geld noodig hadden, dan dat zij zelfs op de ropijenlevering van een te langzaam werkende munt konden wachten. [69]) Toen zij nu des Staatsraads instructiën hadden ontvangen, zagen zij de volstrekte noodzakelijkheid in, de door hen medegebrachte Nederlandsche guldens niet naar de Munt te zenden, doch onmiddellijk deze „nationale speciën", gelijk zij zich uitdrukten, in circulatie te brengen, terwijl dan onderwijl uit de aangevoerde zilveren baren ropijen geslagen konden worden [70]). Wanneer nu echter — en hierin lag de grond der afwijking — C.C. de volwichtige guldens eerlang deden volgen door minwaardige stukken, die denzelfden naam droegen, dan zoude dit, zij het ook die stukken eene andere type voerden, wellicht het crediet schokken. „Want men vergete niet", — schreven C.C. [71]) en men lette op deze tirade opdat wij haar inderdaad

niet vergeten! — „dat de redeneeringen eener raadsvergadering of de beweegredenen van een gebieder, hoe juist op zichzelve, niet altijd bij eene onkundige of belangzuchtige gemeente naar eisch gewaardeerd worden." — De ropijen stonden derhalve niet aan de uitgifte van een geheel anderen standpenning in den weg; maar wel die Nederlandsche guldens, omdat de nieuwe standpenning evenzeer gulden zou heeten: in het afgetrokkene beschouwd ging dit uitgeven van minwaardige guldens ook wel — immers er anders uitziende [72]) — doch het domme publiek zou zulk eene handeling niet begrijpen, niet naar eisch weten te beoordeelen! [73]). En zoo blijkt ons reeds indirect ook hieruit, dat C.C. in beginsel toegaven, dat des Departementschefs opvatting omtrent de hoogere tarifleering van den gulden in Indië juist was [74]). Alleen tegen de wijze van uitvoering hadden zij eenig bezwaar, dat ten slotte van zeer ondergeschikt belang bleek te zijn; het wezen der zaak althans niet raakte. Zij gevoelden het, evenmin als de Departementschef, dat, gelijk Van Zuylen van Nyevelt sinds opmerkte: „dat in welk land ter wereld ook, de éénheid altijd gelijk zal zijn aan $\frac{20}{20}$, en nimmer aan $\frac{24}{20}$, en dat dus de hoogere waarde van het zilver in Indië, gesteld deze ware volkomen bewezen, nimmer kon ten gevolge hebben, dat de gulden zoude gelijk zijn aan 24 stuivers" [75]). Wel verre van dit in te zien, brengen C.C. integendeel oprechte hulde aan des Departementschefs „belangrijken brief" [76]). Zij huldigen de uit Nederland ontvangen lessen ook in de naïeve introductie der Muntbepalingen van 1817 [77]); en als zij twijfel wagen te opperen aan de volledige uitvoerbaarheid van des Staatsraads instructiën, dan is het geenszins, omdat zij in den grond verkeerd waren, maar omdat zij, hoe juist ook op zichzelven! te hoog stonden voor een onkundig en belangzuchtig publiek!.... Hoe dit ook zij, C.C. waren in ieder geval niet op den verkeerden weg, toen zij besloten

gewone guldens te laten slaan; maar, gelijk Van Alphen's beroemd geworden redevoering 'n tiental jaren later met betrekking tot de gansche Indische huishouding gewagen zou van „een gebrek, dat schuil ging onder een schitterend maar bedriegelijk vernis" [78]), vinden wij dat reeds in die instructie, die toch wel een der grondslagen der huishouding van den Indischen staat mocht heeten; en bleek ook toen alweder de waarheid van Machiavelli's menschkundig gezegde in zijn werk over De Vorst: dat de geringe wijsheid der menschen gewoon is zich te vergapen aan zaken, die onder een schoon uiterlijk haar gif verbergen! Terwijl C.C G.G. nu in gemoede verkondigen, dat hun gulden eenerlei waarde zal hebben als de Nederlandsche, besluiten zij toch voor zichzelven er een weinig minder gehalte aan te geven [79]); en maken zij, zonderling genoeg! Staatsraad Goldberg een compliment, dat hij naar hun inzien „zeer juist" verklaard had, dat het vrij onverschillig zou zijn, welk gehalte den nieuwen gulden, niettegenstaande de gangbare waarde, die men er aan wilde toekennen, moest gegeven worden, mits slechts minder dan van de zilveren munten, die gewoonlijk op Java circuleerden [80]). Hierdoor zouden derhalve de gelijk getarificeerde ropijen van 227 azen en de Nederlandsche guldens van 200 azen even goed worden uitgedreven als door den gulden van Staatsraad Goldberg [81]). En daar nochtans die nieuwe standpenning te duur was, vergeleken met Goldberg's afgezette guldens van 16 stuivers, keerden C.C.G.G. verder de zaak om, door, in den gedachtengang dus blijvende: opzetting van hun standpenning, d. w. z. waar de Staat betaalde, tarifieerde men den standpenning vier stuivers te hoog, hetgeen dan hierop nederkwam, dat, waar de Staat tarieven in guldens had vastgesteld, men die, overeenkomstig het bepaalde in art. 2, niet zou rekenen 120 duiten, zooals het eigen artikel zeide, dat de gulden waard was [67]), doch slechts 100 duiten!

Met deze 4 stuivers te weinig, waarmede men de goede ingezetenen, zooals het maar altijd luidde, voortaan zou betalen, konden inderdaad C.C. geruststellend aan het Opperbestuur schrijven, gelijk zij deden, dat de 20 °/₀ gered was [82]), dat zij „niet in wezenlijkheid, maar in schijn" van de Koninklijke bepalingen waren afgeweken. Zóó diep had het Machiavellistisch gif gewerkt! [83]) Voorwaar wel eene opmerkelijke bijdrage tot de geschiedenis der menschelijke dwalingen op muntgebied, dat dezelfde wetgevers, die ons de Muntverordening van 1817 schonken, bij wijze van toelichting den Departementschef over zijn gulden van 16 stuivers vermanend schrijven: „Het is volgens de leer der beste staathuishoudkundigen (volkomen door de ondervinding bevestigd) eene dwaling te gelooven, dat eene Regeering naar willekeur de waarde der muntpenningen kan verhoogen of verlagen, zonder dat zulks in den handel of de ruiling een grooten en dikwijls voor haarzelven schadelijken invloed hebbe." [84])

En men gelooft andermaal zijne oogen niet, wanneer men leest, hoe Staatsraad Goldberg denkt over „de moeielijkheid", die, zegt hij [85]), „in den aanvang en wellicht altoos ondervonden zal worden" door de teleurstelling, welke de uitbetaling van 16 st. voor 20 st. zal veroorzaken. Maar deze moeielijkheid heeft men slechts alleen te vreezen, meent hij, indien men bij 's Lands kassen de menschen, in plaats van guldens van 100 duiten, gelijk hij immers wilde, de duiten zelven gaf; want velen hunner zijn Europeanen, herinnert hij, die in patria gewoon waren voor een gulden veel meer kopergeld te bekomen en die zouden dan ontevreden worden „nog onbekend" als zij zijn — schrijft hij — „dat in den aankoop van rijst en vele andere behoeften, die in handen van Javanen en Chineezen zijn, de kleinste koperen muntpenning de voordeeligste is, en dat derhalve de waarde van het koper zich regelt naar de quantiteiten,

die men er voor bekomen kan"; en in die onbekendheid zullen zij het „vreemd vinden", „dat hunne tractementen en soldijen betaald worden in eene munt, welke tegen den zilveren muntpenning berekend, waarin hunne tractementen en soldijen bepaald zijn, schijnbaar slechts $^5/_8$ representeert, en hetwelk door hen al lichtelijk als eene korting van Gouvernementswege zoude worden aangezien"; — „hetgeen het geval niet zijn zal", wanneer zij hun gulden, bij de wisselaars aanbiedende, van dezen 100 duiten bekomen; „en waaraan zij spoedig geheel gewoon zullen raken, wanneer zij in den aankoop van levensmiddelen de betrekkelijke en voordeelige waarde van de door hen ontvangen specie tot deze ondervinden." — Daarom wil de Staatsraad, dat het Gouvernement aan de kleine Inlandsche wisselaars, „die op Java zijn" [86]), koper toevertrouwe, ten einde dezen zilver in 's Lands kas „voor een gering loon" terugbrengen: zilver o. a. verkregen van hen, die met af- of opgezette guldens bij 's Landskassen zijn voldaan, of eigenlijk niet voldaan, doch die zeker tevreden zullen huiswaarts keeren, wanneer zij die guldens, niet bij 's Landskassen, maar bij de Inlanders van de straat tegen duiten inwisselen!! [87])

Het spreekt overigens bijna wel vanzelf, dat in den boezem der hooge Indische administratie, deze af- en opzetting van het geld, niet zonder tegenspraak bleef. Menigeen daaronder mocht toch even weinig deskundig op muntgebied zijn als Staatsraad Goldberg: het afgetrokkene, en het daardoor moeielijker te beoordeelene, kreeg een zeer concreten vorm onder de nuchtere vraag: of het tractement al dan niet voortaan zooveel minder zou zijn! De burgerlijke Europeesche en Inlandsche ambtenaren, nu ja! dat zou nog wel gaan, doch — de belangen van een gansch leger werden aldus ook getroffen. In een officieel stuk [25]) lezen wij, dat de adviseerende ambtenaren „verschrikt" waren „door het denkbeeld, van op eenmaal het geheele bestaande muntstelsel, het-

welk met zooveel moeite en opofferingen nauwelijks hersteld was geworden, het onderst boven te zien keeren"; zij bogen echter voor de gestrengheid der bevelen. [88]) Doch waar het gold zulk een ruw ingrijpen in de wettelijke inkomsten van een ieder: daar meenden zij niettemin hun stem ernstig te moeten verheffen. De Raad van Financiën keurde dientengevolge de inkorting af; het College wilde den gulden der Indische verordening niet anders berekend zien, dan zooals behoorde d. w. z. tegen 20 stuivers à 5 cents of 30 stuivers à 4 duiten. C.C. wilden dit blijkbaar ook wel, doch in dit opzicht durfden zij niet. „Wij moeten rondborstig verklaren" — schreven zij aan het Opperbestuur [89]) — „dat dit punt ons lang heeft bezig gehouden. Hierbij was voornamelijk de krijgsmacht betrokken; en bij deze heerscht vrij algemeen het denkbeeld, dat eene berekening als die van President en Raden van Financiën de eenige billijke is, begrijpende dat bij eene andere bepaling in waarheid eene verminderde betaling plaats grijpt. Wij vonden ons met de beslissing verlegen. Maar, de bedenking, dat een gemiddelde wisselkoers van den Nederlandschen gulden op 25 stuivers Indisch uitloopt [90]), heeft ons dezen standaard doen aannemen, en voor het overige laten wij de eindelijke beslissing aan het oordeel van Z. M. over."

De „eindelijke beslissing" bestond in berusting met hetgeen nu eenmaal was verordend. Staatsraad Goldberg mocht het betreuren, dat in dit, gelijk ook in andere opzichten, zijne instructiën niet meer naar de letter bleken opgevolgd, hij erkende dat, indien men slechts het evenwicht tusschen ontvangsten en uitgaven wist te bewaren, het systema geen onmiddellijk gevaar liep, waaruit alzoo Zijne Majesteit kon zien — schreef hij deze, evenals aan Van Bylandt: „hoe krachtig dit stelsel in zichzelve is en dat hetzelve met den aangewezen vasten grond voorzien en getrouwelijk geadministreerd, in het vervolg

voor Java onwrikbaar mag gehouden en in de bezittingen van Uwe Majesteit in de Indiën een staat der financiën zal doen geboren worden, die voor vele Europeesche staten te wenschen overblijft." [91])

Het evenwicht tusschen ontvangsten en uitgaven: verdienstvolle opvatting; doch die ook al weder verknoeid werd, door gemis aan begrip omtrent het verschil tusschen een begrootingsbeheer, waarin dit evenwicht zeer zeker op zijne plaats is, en een kasbeheer, waarbij het door den Staatsraad bedoelde evenwicht voor een bepaald jaar niet is te verkrijgen. Immers moest het, naar de instructie, het streven zijn, dat wat het eene jaar de kas verliet, er ook dat jaar weder terugkwam! „Eene wijze regeering" – schreef hij [92]) — moet dit „onveranderlijk" in het oog houden, waartoe zij in staat is, wijl zij het in zijne macht heeft, om „den tijd der ontvangsten en betalingen naar den eisch eener altoos gaande kas te regelen." — Zoo zou men zich eigenlijk uitsluitend van papiergeld kunnen bedienen, lichtte de Staatsraad in: „en het is alleen door de ongelijkheid, die zich van zelve tusschen de dagelijksche ontvangsten en uitgaven introduceert, ofschoon de totale sommen derzelve in een rond jaar malkander opwegen, dat de tusschenkomst der specie noodig is." En steeds kostbaar koper ter beschikking hebbende en met wijs beleid het papier honoreerende, zal het vertrouwen eerlang zóó toenemen, dat het papier met zijn „aangenaam" voorkomen [93]) eerlang door het publiek uitsluitend zal gewild worden, en men „geene andere metallieke circulatie zal behoeven dan de duiten"! [94]) „Hoe zoude het dan mogelijk zijn" — riep de Staatsraad uit — „dat een zoo schoon en eenvoudig etablissement als de Indische thesaurie zal zijn, met kunde opgezet en door eene onwrikbare fermiteit in den aangevangen loop gehouden, immer weder tot die laagte vervallen zoude, dat het papier gediscrediteerd en de Javasche gulden aan eene koopmanschap gelijk zoude

worden! Fermiteit alleen is noodig om dit te voorkomen, en wat heeft fermiteit in de administratie van vele financieele instellingen in Engeland, bij voorbeeld in die der Amortisatie-kas, geene groote resultaten opgeleverd! Hoeveel orde en vertrouwen heeft onze geëerbiedigde Koning niet reeds in de financiën van het Rijk door fermiteit teweeggebracht....."!

Men vindt bij de Goldbergsche stukken [85]) een particulieren brief van den gewezen Gouv.-Gen. Daendels, gedagteekend Den Haag, 22 April 1814, dien ik met de pauze op de bestuurstafel legde, en welke misschien den Staatsraad bij het opstellen zijner rampzalige instructiën voor den geest heeft gezweefd; want daarin prijst Daendels aan, een Gouv.-Gen te kiezen, „welke bij eene genoegzame kunde en fermiteit tevens bezit een gedecideerden wil"; en hij waarschuwt nogmaals tegen „charlatans" — hij zegt zijn opvolger Janssens te bedoelen — „zonder liefde voor de zaak en zonder een gedecideerden wil."

Aan de benoemde Commissarissen ontbrak zeer zeker geene vastheid van karakter, althans niet aan Elout; doch daarmede was geen geld uit niets te tooveren; en dat was het éénige, waaraan de Indische regeering eerlang in toenemende mate behoefte had. Niet aan dat papier, ook niet aan dat koper, hetwelk weldra Java zou overstroomen, doch bovenal aan zilver. De Staat heeft zoo goed als zijne leden eischen, waaraan minstens voldaan moet worden om zich te kunnen ontwikkelen; en men kan de maatschappij niet enkel door wilskracht op een gegeven oogenblik tot een vruchtdragend, zich zelve bekostigend lichaam hervormen. Vooral bij lijdenden is daartoe tijd en kapitaal noodig; en Java had sinds jaren en jaren uit vele wonden gebloed. „Men moet hier doortasten"; „Men moet hier arendsoogen hebben"; „Men moet de menschen het vuur na aan de schenen zetten", schreef wel Elout in particuliere brieven aan Goldberg dd. Juli en October 1817; doch evenmin als doortas-

tendheid de natuur der dingen vruchtdragend kan wijzigen, evenmin heeft men de arendsoogen maar voor het bevelen; en het waren juist dezen, die op muntgebied aan C.C.G.G. ontbraken: wèl werd dáárdoor het vuur den menschen aan de schenen gelegd! Terwijl het geldgebrek voor de deur stond of eigenlijk reeds aanwezig was, zonden C.C. bereids remises naar Nederland en in zelfvoldoening over deze zendingen en onbewust van de noodlottige richting, die men uitging, werd Goldberg geschreven: „Gij ziet dat wij het Moederland en Uw Departement niet vergeten; Uwe Excellentie zal, vertrouwen wij, dat ook ons niet doen." [96])

Zoo dan hoorde men in de eerste tijden niets dan goeds van het Muntsystema [97]), doch, niet gebaseerd als het was op rationeele regelen voor uitgifte van standaardgeld, pasmunt en papier, werd het aanhoudend tekort vernist onder eene weinig kostende koper- en eene niets kostende papiercirculatie, die in hare overmaat als vergif voor het staatsleven werkte. Weg vloden daardoor ook onder Greshams wet de gerande guldens en hoe het met het crediet reeds spoedig stond, blijkt uit eene advertentie der officieele Bataviasche Courant van 14 Juli 1821, toen werd bekend gemaakt: dat Gouvernementspromessen zouden worden verkrijgbaar gesteld in sommen van 1 tot 10000 gulden in duiten, betaalbaar 12 maanden na dato of zooveel vroeger als het Gouvernement zou goedvinden, met den interest van $^3/_4$ $^0/_0$'s maands, d. w. z. 9 $^0/_0$'s jaars! De Staatsraad Goldberg in zijn rapport aan den Koning dd. 20 Maart 1826, waarin hij „de inderdaad beklagelijke afloop" van de geschiedenis verhaalt, gelijk hij haar, ter eigen verdediging van zijn vroeger beleid uiteenzet, veroordeelde die uitgifte van rentegevende promessen als: „niet alleen eene groote afwijking van het circuleerend systema geweest, maar een doodsteek voor het circuleerend papier, hetwelk geen rente droeg." Aldus — treurde hij — had men „de

slooping der geldelijke circulatie in Oost-Indië" volbracht, die toch zijne instructie van 12 Maart 1816 „met zooveel zorg en zoo zeer genoegzaam daargesteld had, en die, wèl en letterlijk in acht genomen en aangewend, eeuwen had moeten en kunnen duren." — En die slooping was reeds in 1826 zóó finaal, dat moest voorgesteld worden om de uitgegeven medegebrachte millioenen aan papierengeld als eene rentegevende landsschuld te erkennen!

Doch met diezelfde vaagheid van begrippen, welke steeds geheerscht had, werden aldus de verschijnselen der ziekte met de oorzaken ervan verward. Heeft uw Hoogleeraar Van den Broeck het in een door de *Vragen des Tijds* gepubliceerd artikel over het bestuur van den Gouv.-Gen. Van der Capellen opgemerkt, dat C.C.G.G. een in verhouding groot administratief kapitaal noodig hadden gehad, [98]) — geen fermiteit had kunnen verhinderen, dat door den Staat het weinig beduidend uitzet in minder dan geen tijd was verbruikt. In onbekendheid met hetgeen gevorderd werd om eene huishouding als de Indische van nieuws aan op te zetten, mochten C.C. met naïeven eenvoud bij de introductie der Muntverordening van 1817 triomfantelijk verkondigen: „Ruim twee millioenen schats zijn ons in klinkende specie, ter bevordering van den geldsomloop, medegegeven"! — naar waarheid bestond die pseudo-schat slechts uit 16 ton zilver plus 2 ton koper, terwijl de resteerende 2 ton enkel bestond.... in de verbeelding, nl. uit de becijfering van de 20 % a v a n s, zooals het heette. En nevens deze 18 ton specie, voegde zich, ongerekend de millioenen koper die nog zouden volgen.... 6 millioen papier. De Staat kon die 6 millioen niet aan; bij de uitgifte van de 5 stokte het reeds en moesten rentegevende stukken in de plaats treden.... Toen men toch in den aanvang van 1821 het vijfde millioen aan papierengeld uitgaf, verkondigde wel de Regeering alweer, dat dit geschiedde om de goede ingezetenen plezier te doen [99]), maar dezen vonden het

zóó weinig plezierig, dat de Regeering zich reeds in de eerste helft van dat jaar alweder buiten staat bevond om de traktementen der ambtenaren te betalen. [25]) Het was de aanwijzing, dat de waarde van het circuleerend papier begon te wankelen, geenszins werd dit door de promessen veroorzaakt. Het was de aanwijzing, dat Van Bylandt's invretende ongeneeslijke kanker het Muntwezen had aangetast, dat de doodstrijd reeds was ingetreden, en des Staatsraads systema door geene fermiteit meer viel te redden.

Hard, maar waar, luidde het vonnis eener commissie van 1825 [25]), als deze er op wees, hoe in 1816 voor het moederland een rationeel geldstelsel werd gewettigd [100]) en men alzoo „verbaasd" moest staan hoe het mogelijk is geweest; dat in hetzelfde jaar voor Ned.-Indië zulke, geheel daarvan afwijkende stellingen werden verkondigd. „En men kan nauwelijks zijne oogen vertrouwen", schrijft de commissie, wanneer men ziet, hoe destijds voor een land als Java, hetwelk door landbouw, handel en scheepvaart bloeien moet, regelen vindt aangewezen, die de strekking hadden om „alle goede muntspecien te verdrijven, om alleen de slechtste over te houden." — Maar wat moet wel niet van die verbazing en dat vertrouwen worden, wanneer men dan ziet, hoe zich deze lijdensgeschiedenis onveranderlijk voortzet en er alzoo ook na de ervaring met de Muntregeling van 1817 geene verbetering kwam. Naar waarheid: onze vaderlandsliefde maakt het ons bitter en moeilijk te gelooven, dat de Nederlandsche bestuurders alles zouden hebben gedaan om de welvaart der zoo schoone Kolonie, waarvoor onder het Engelsch tusschenbestuur eene nieuwe toekomst was geopend, ten onder te brengen. Voor hen schenen geene lessen der geschiedenis te bestaan. Reeds Plutarchus verhaalt in zijn Leven van Lycurgus van het opzet van dien wetgever om door het wettigen van ijzer, in plaats van het goud en zilver, als uit-

sluitend circuleerend medium, zijne vaderstad voor den handel te sluiten. „Hierop deed hij" — leest men [101]) — „de onnutte en overtollige ambachten uit den Staat vertrekken, en waarschijnlijk, zouden de meesten, ook zonder door iemand verjaagd te zijn, met de algemeen aangenomen munt (van goud en zilver) verhuisd zijn, omdat de voortgebrachte waardijen geen afzet meer hadden, want men kon het ijzergeld niet uitvoeren naar de andere Grieksche Staten. Het had daar geen koers en werd er uitgelachen; zoodat er geene gelegenheid was om zich buitenlandsche goederen of snuisterijen aan te schaffen; ook zeilde er geene vracht koopwaren naar hunne havens toe."

IJzer ginds — hier was het koper en papier, vele, vele jaren lang, totdat eerst met opoffering van 20 millioenen de Muntwet van 1854 aan Nederlandsch-Indië de zegeningen eener ordelijke geldcirculatie schonk. Doch op dit gebied schijnt ook het oude zich steeds te willen vernieuwen; het zijn echter Phoenixen, die beter deden in de asch begraven te blijven. Of was het niet 'n tiental jaren na de invoering der Muntwet van 1854, dat waarlijk een der grootste corypheeën van onze toenmalige Indische dagbladpers, de heer H. J. Lion, als geneesmiddel tegen den uitvoer van onzen gulden enz. naar de munten in Britsch-Indië, voor precies hetzelfde denkbeeld streed als Staatsraad Goldberg, in plaats van voor Gouvernementswisseltrekking, als Mr. Van den Berg betoogde! [102]) En was het niet nog een tiental jaren later dat de Europeesche landbouwindustrie op Java luide voor de opheffing van een maatregel, genomen tegen zilverdepreciatie, opkwam, omdat aldus hare uitvoerproducten in Europa zooveel meer zouden opbrengen, als het standaardgeld dan in Indië goedkooper zou zijn! [103])

Geene uitweiding echter mag ik mij ten deze meer veroorlooven; genoeg zij de herinnering, dat de wetgever sinds 1854 niet meer medeging, waar de geringe wijsheid

der menschen zich andermaal vergaapte aan eene zaak, die onder een schoon uiterlijk haar gif verborg.

Hoe, vraagt ge u wellicht tot besluit af, zijn de zoo diep ingrijpende, niettemin telkens terugkeerende dwalingen op Muntgebied te verklaren?

Bij de beantwoording dezer vraag houde men voor oogen, dat in de industrieele reeks: landbouw, fabrieksnijverheid, handel en geldwezen — het eerste het meest concrete, het laatste het meest afgetrokkene is [104]). De streken, die zich het snelst in de nieuwe geschiedenis ontwikkelden, waren dan ook juist degenen, waar het munt- en bankwezen den hoogsten trap van ontwikkeling bereikte. Zoo Amsterdam, zoo Londen, zoo Italië's schoone steden, waaronder men de stad der Medici nog in het woord florijnen terugvindt, gelijk ook de Nederlandsche acht-en-twintigen (de goudguldens van *f* 1.40) wel aldus werden genoemd [105]). — Nergens wellicht meer kan men de telkens terugkeerende dwalingen omtrent de goede beginselen op industrieel terrein beter waarnemen dan op Muntgebied, omdat zij, hoe betrekkelijk langzaam zij soms ook inwerken, te algemeener en aldus rampzaliger treffen: „want" — schrijft Mr. Van den Berg [106]) — „in geen deel van de algemeene huishouding der volken heeft de afwijking of de miskenning van die beginselen wranger vruchten opgeleverd dan bij de regeling van het muntwezen en den geldsomloop." En wanneer wij zien hoe onder de richting, sinds 1816 aan het muntwezen in N.-I. gegeven, Spartaansche handelstoestanden eerlang worden geboren, dan kunnen wij misschien ook hieruit eenigszins verklaren, hoe dergelijke onnatuurlijke economische verhoudingen medewerkten tot eene landbouwrichting, die dogmatisch het particulier element buitensloot en alles deed bebouwen door en ten behoeve van den Staat. Of was het niet aan den vooravond van Van den Bosch' optreden als Gouv.-Gen., dat

de Minister van Financiën in 's Lands vertegenwoordiging er op wees, hoe onder de toenemende verstoring van den geldsomloop, alle koopwaren uit Indië, in Nederland aangevoerd, slechts met Nederlandsche voortbrengselen betaald werden, waardoor de geldschaarschte nog meer toenam; doch dat tevens de hoop niet behoefde te worden opgegeven „dat vooral door de verlichte kennis en begaafdheden van den nieuwen Gouverneur-Generaal" daartegen eenig hulpmiddel zou worden gevonden [107]. En inderdaad dat hulpmiddel w e r d gevonden; ja, maar door aan allen productenhandel een einde te maken en het letterwapen der Nederlandsche Handel-Maatschappij, N. H. M., in het gevleugeld doch waar woord te doen omzetten van: Niemand Handelt Meer!

Ziedaar, MM. HH.! een breed, maar leerzaam stuk uit onze Indische geschiedenis. Een dankbaar onderwerp voor eene voordracht scheen het mij uit dien hoofde toe; en wanneer ik er in geslaagd ben slechts een klein deel van dit waardeerend gevoel bij uliedcn te hebben opgewekt, dan zal het genoegen, waarmede ik mij dezen avond in uw midden heb bevonden, te levendiger in aangename herinnering blijven.

(De bij deze Rede behoorende aanteekeningen in de volgende aflevering).

Eene bladzijde uit de geschiedenis van het Legerbestuur in Nederlandsch-Indië.

Op pagina 299 van den *Regeerings-Almanak voor Nederlandsch-Indië* 1866 leest men, onder het hoofd: „Militair Beheer. Landmacht", o. m.

> „De chef van den Generalen Staf is als het ware
> „Algemeene Secretaris van den legercommandant en
> „wordt, wanneer deze het hoofdkwartier verlaat,
> „met het gewoon beheer belast. Hij heeft op zijn bu-
> „reau, evenals de andere chefs, een zeker aantal
> „officieren, militaire ambtenaren en klerken."

De vergelijking van den chef van den Generalen Staf met den Algemeenen Secretaris was volkomen juist.

Zooals het bestuur in N.-I. over het geheel gevoerd werd, evenzoo was de vorm van het beheer van het leger ingericht. Maar dat heeft zoo niet mogen blijven.

In het jaar 1868, bij Koninklijk besluit van den 1n Augustus, werd die bestuursvorm veranderd, in den tijd dat de heer E. de Waal minister van Koloniën was (van 4 Juni 1868 tot 16 November 1870).

De Generale Staf werd gesupprimeerd.

Uit de Aanteekeningen van den heer E. de Waal over Koloniale onderwerpen (XI, 1867) blijkt zijne meening, dat hij de gedurende zijn ministerschap door hem inge-

voerde veranderingen voor het legerbestuur, ook noodig oordeelde voor den geheelen bestuursvorm van de N.-I. Regeering.

Op bladz. 122 dier Aanteekeningen leest men daaromtrent toch:

„Een zuivere verhouding van den Gouverneur-„Generaal tot de Directeuren brengt mijns inziens „als eerste voorwaarde mede, dat hij rechtstreeks „met hen arbeide. Die alles onderscheppende staf „van secretarissen en examineerende redacteurs, „waardoor ook onwillekeurig alle vertrouwelijke om-„gang tusschen beveler en uitvoerder wordt belet, „moet dus opgeruimd."

Lees nu voor: Gouverneur-Generaal, „legercommandant"; voor directeuren, „chefs van de wapens"; voor staf van secretarissen en examineerende redacteurs, „chef en sous-chef van den Generalen Staf met hunne kapiteins- en 1e luitenants-adjoints", dan weet men tevens de veranderingen, welke hij voor het legerbestuur noodig achtte.

Op bladz. 123 adviseert hij verder:

„De Algemeene Secretarie losse zich op in een „onkostbaar „Kabinet van den Gouverneur-Generaal", „met een ambtenaar van middelbaren rang, referen-„daris b. v., aan 't hoofd."

Lees nu:

„De Generale Staf losse zich op in een onkost-„baar Kabinet van den legercommandant, met een „kapitein als chef aan het hoofd daarvan, die dan „tevens adjudant is van den bevelhebber."

Dezelfde grieven die men had tegen den Generalen Staf en zijn chef, verweet men ook de Algemeene Secretarie en den Algemeenen Secretaris, hetgeen blijkt uit de door den heer de Waal aangehaalde woorden van den oud-Gouverneur-Generaal Duymaer van Twist in de Eerste Kamer uitgesproken:

„Die Algemeene Secretarie is altijd en voor velen „een steen des aanstoots geweest, vooral voor de „hoofden der departementen van algemeen bestuur. „Waarom? Voorstellen van eenig belang, van die „hoofden en bij den Gouverneur-Generaal komende, „worden in den regel vooraf door ambtenaren van de „Algemeene Secretarie onderzocht; aan de bestaande „verordeningen getoetst, enz. Het gevolg is, dat „dikwijls vragen worden gedaan en bedenkingen „worden gemaakt, die, wanneer de Gouverneur-„Generaal zich daarmede vereenigt, ter beantwoor-„ding of oplossing aan de hoofden der departementen „worden medegedeeld. Maar het blijven dan toch „altijd vragen en bedenkingen, uitgegaan van een' „adjunct-secretaris of een referendaris, misschien „zelfs wel eens van een commies! En dat is dikwijls „voor hoofden van departementen niet aangenaam. „Vandaar wel eens de vraag: Waarom moet ook „alles die algemeene secretarie passeeren?"

Echter zegt de heer Duymaer van Twist verder:

„Maar wat daarvan zij, zeker is het dat niet alleen „de Algemeene Secretarie niet gemist kan worden, „maar ook dat daarvoor niet alleen een vrij aan-„zienlijk aantal, maar ook zeer bekwame ambtena-„ren zullen worden gevorderd."

Ten opzichte van dit laatste bleek reeds uit het vorenstaande, dat de Minister De Waal van eene tegenovergestelde richting was; want hij zeide: „de Secretarie moet geamoveerd!"

Men vraagt zich af, waarom hij dan als minister niet die hervormingen voor het algemeen bestuur, maar wel voor het legerbestuur heeft ingevoerd.

In zijne Aanteekeningen geeft hij het antwoord (bladz. 124):

„. . . . . Zij is deze: dat er nog veel moet ge-„beuren eer ons plan op geheele voltrekking aan-

„spraak maakt. Ten eerste moet het Regeerings-
„reglement daarvoor gewijzigd . . . . ."

Een wijziging van het Regeeringsreglement gaat echter niet zoo ineens en zijn ministerschap was van korten duur.

Maar dat de Minister zich zoo gehaast heeft om de hervormingen bij het legerbestuur in te voeren, heeft misschien zijn grond — zonder dat hij daarvan bewustheid gehad heeft — in een gevoel van spijtige wrok tegen de krachtige organisatie bij het legerbestuur, die zelfs was opgewassen tegen aanmatigingen, welke soms van de Algemeene Secretarie zijn uitgegaan, tijdens de heer De Waal 1e gouvernements-secretaris was.

Een voorbeeld:

„Er was een kapitein, die een tekort had in de cantinekas. Ofschoon hem ruimschoots de tijd gegeven was om bij vrienden hulp te zoeken, had hij dit uit onachtzaamheid verzuimd, waardoor hij een infameerend vonnis beliep.

„Zoodra dit gevallen was, werd de deelneming algemeen. Iedereen was er op uit, naar een middel van herstel te zoeken. Door een rits van officieren werd een request om gratie ingediend. Die werd verkregen, en nu meende de Algemeene Secretarie, dat er weêr kwestie kon wezen dien kapitein te herplaatsen.

„De toenmalige waarnemende legercommandant was van oordeel dat dit niet ging, dat het aanleiding tot insubordinatie zou kunnen geven.

„Daar begrepen ze op de Secretarie niets van. Er werd een kabinets-missive aan den waarnemenden legercommandant gezonden van dusdanigen inhoud, dat de waarn. legercommandant positief weigerde, die in het archief neder te leggen.

„In weerwil de waarn. legercommandant met het ergste bedreigd werd, hield hij vol."

De quaestie is later bij het hoofdbestuur uitgemaakt. Maar de fiere houding van het Oorlogsdepartement werd

toegeschreven aan den verfoeilijken Generalen Staf en die angel is eerst uitgezworen [1]) met de hervorming van dat Departement in 1868.

De oorsprong van het N.-I. leger is het „corps d'armée" dat, nà Neerlands herstel, in 1816 naar Java werd gezonden ter bezetting van de O.-I. bezittingen. Het werd al spoedig in kleine deelen over den archipel verspreid, verloor aldus na korten tijd zijn oorspronkelijk karakter en ontwikkelde zich langzamerhand tot een zelfstandig leger.

Tot die ontwikkeling werkten de in de jaren 1816—1830 ondernomen krijgstochten, en niet minder de Java-oorlog, krachtig mede.

Lettende op den oorsprong van het leger, is het begrijpelijk dat daarbij, in navolging der Fransche legerorganisatie van Napoleon I, een Generale Staf was.

Als men echter wil naspeuren hoe de bestuursinrichting van dat leger is geweest nà 1816, dan raadpleegt men tevergeefs de Indische Staatsbladen. [2])

---

[1]) Nadat de Minister De Waal het Departement van Oorlog gereorganiseerd had, scheen hij zijn oog niet meer te sluiten voor diensten door den chef van den Generalen Staf bewezen.

In de Memorie van Toelichting op de begrooting van Nederlandsch-Indië voor 1870 heeft hij nl. de gelegenheid aangegrepen om er gewag van te maken, dat het Departement van Oorlog het eenige Departement was, waar de invoering der Comptabiliteitswet niet tot schromelijke verwarring in het beheer had aanleiding gegeven.

Diezelfde waardeering was van den Gouverneur-Generaal mr. P. Mijer, wien de wanorde bij de invoering der Comptabiliteitswet veel zorg en kwelling baarde, ondervonden. Zijne Excellentie heeft den chef van den Generalen Staf, den kolonel Flugi, meermalen zijne ingenomenheid betuigd met de orde en stiptheid, waarmede de Comptabiliteitswet, voor zooveel het Departement van Oorlog betrof, was ingevoerd.

[2]) Om een denkbeeld te geven van de verhouding tusschen het aantal officieren, wier speciale werkkring was om den legerbevelhebber bij te staan in het legerbestuur, en die, welke bij de

Eerst in 1827, Stbl. N°. 50, wordt die aldus omschreven:

„Het Militair Departement bestaat uit vier afdee-
„lingen:
„1° het personeel van het leger,
„2° het materieel der artillerie,
„3° de genie,
„4° de militaire administratie.
„Iedere afdeeling wordt bestuurd door een chef.
„Deze chefs staan onder de leiding en het opper-
„toezicht van den chef van het Departement, welke chef door den Gouverneur-Generaal benoemd wordt."

Blijkbaar heeft dus hier de bedoeling voorgezeten, om het Departement af te scheiden van het commandement. Men ziet dan ook in den *Almanak en Naamregister van N.-I.* van 1828 en 1829, dat het legerbevel afgescheiden is van het Departement.

Nu schijnt dit niet in den smaak gevallen te zijn van het hoofdbestuur, want reeds in 1829 (Stbl. N°. 46) wordt het weer veranderd door deze bewoordingen:

„Dat het Militair Departement onder de benaming
„van Bureau van den Algemeenen Staf zal worden
„geplaatst onder de onmiddellijke bevelen van den
„generaal commandant der troepen."

Van af dit laatste tijdstip tot aan het noodlottig besluit van 1868, is het Militair Departement vertegenwoordigd

---

eigenlijke troepenmacht en de daartoe behoorende diensten waren ingedeeld, is als bijlagen A en B hierbij overgelegd een vijfjaarlijksch numeriek overzicht vanaf het jaar 1840.

De daarin genoemde cijfers toonen aan, dat het aantal voor het legerbestuur benoodigde officieren na de organisatie, naar evenredigheid, niet onbelangrijk is gestegen.

En deze, de vrij wel geleidelijk klimmende behoefte aan besturend personeel stavende cijfers geven, blijkens de mededeelingen aan het slot van dit artikel, nog niet eens den werkelijken toestand terug. Feitelijk wordt voor het legerbestuur een nog grooter aantal officieren aan den werkelijken dienst onttrokken.

geweest door den Algemeenen Staf; heeft die inrichting bij het leger de rol gespeeld die de Algemeene Secretarie vervult in de samenstelling van de Regeering van Nederlandsch-Indië.

Toen na het einde van den Java-oorlog eene algemeene reorganisatie van het Indische leger noodig geoordeeld werd, — voornamelijk om te bezuinigen — is in de samenstelling van het legerbestuur geen verandering gebracht. Ook niet bij de nieuwe legerformatie in 1840.

In 1844 werd den generaal-majoor Von Gagern een militaire zending naar Indië opgedragen, waarin ook was begrepen een nader onderzoek naar de formatie, welke aan het Indische leger, in verband met het aangenomen verdedigingsstelsel, behoorde gegeven te worden.

Ofschoon reeds in 1847 van die missie teruggekeerd, kwam het effect daarvan eerst te voorschijn door de reorganisatie van 1854.

Ondanks al die reorganisaties werd aan het bureau van den Generalen Staf en aan de plaats die het in 't legerbestuur innam, niet getornd en behield het de suprematie over de speciale wapens en diensten; den invloed, het overwicht, al de hoedanigheden, die een Generale Staf bezitten moet om aan zijn roeping te beantwoorden.

De legercommandanten Cochius, de hertog Bernard van Saksen-Weimar, ridder de Stuers, Van Swieten, Schimpf, ook de generaal-majoor Von Gagern, allen hebben er zelfs op aangedrongen, om den Generalen Staf op een breederen voet te schoeien.

En wat is er van dien aandrang gekomen?

Dat hij geheel is geamoveerd!

De weinige ontwikkeling die eraan was gegeven, heeft er toe geleid om, als er later over geschreven of gesproken werd, hem te noemen „pseudo" Staf, de „zoogenaamde" Staf.

In 1867 werd de legercommandant — in verband met

de bepaling der wet van 23 April 1864 (Nederl. Stsbl. N°. 35, Indisch Stsbl. N°. 106) — ook voor het administratief (financieel) beheer de verantwoordelijke chef van het Departement van Oorlog (Zie Ind. Stsbl. 1866 N°. 157).

Deze verandering was de voorbode van eene meer ingrijpende.

De suprematie van den chef van den Generalen Staf over de chefs der wapens en diensten werd niet langer geduld, en om daaraan een eind te maken, werd voorloopig bij Konink. besluit van den 1n Augustus 1868 (Ind. Stsbl. N°. 122) de Generale Staf met ult. Juni 1869 opgeheven, met toevoeging wederom van de hoofdbureaux der verschillende wapens aan het Departement van Oorlog, wier chefs opnieuw als afdeelingschefs bij dat Departement optraden en in meer rechtstreeksche verhouding kwamen tot den legercommandant.

De definitieve formatie werd vastgesteld den 7n November 1870, Stsbl. N°. 167.

Door de opheffing van den Generalen Staf werd de klem van het legerbestuur verzwakt. Het hek was van den dam!

Bleek het gemis reeds in 1869, toen troepen onverwachts naar Bekassi moesten oprukken en niemand met zekerheid wist welke weg buiten Meester Cornelis moest ingeslagen worden? [1])

Zeker is het, dat het gemis gevoeld werd bij de eerste expeditie naar Atjeh.

Men had er in de Tweede Kamer het hoofdbestuur een verwijt van gemaakt, dat niet bijtijds gezorgd was voor uitzending van achterlaadgeweren. Maar daarop kon worden geantwoord, dat ze reeds in voldoende hoeveelheid (16000 stuks) een jaar vóór de 1e expeditie op Java aanwezig waren, zoodat, wat dat betrof, de geheele infanterie die deelnam aan die expeditie, daarmede bewapend had

[1]) *Ind. Mil. Tijdschr.* van 1870, bladz. 534.

kunnen zijn. Doch men had in Indië verzuimd, na ontvangst dadelijk te beginnen met ze in te schieten. Onder de voormalige organisatie van het Militair Departement zou de chef van den staf wel gewaakt hebben tegen zooveel traagheid en onverschilligheid.

Het hek was van den dam! De bezieling die vroeger uitging van het legercommandement, gesteund door den Generalen Staf, was niet meer aanwezig. In plaats van medewerking, jaloezie, verdeeldheid!

Zooveel is zeker, dat dadelijk na den terugkeer der 1e expeditie het Atjeh-bureau (bestaande uit 1 majoor en 5 kapiteins) in 't leven trad: de kiem van den bestaanden Generalen Staf van het Indische leger, die bij besluit van den 27n Dec. 1873, Stsbl. N°. 270, opgericht werd, en deze is eerst de eigenlijke Generale Staf, want, zooals wij reeds lazen, de staf die in 1869 gesupprimeerd was geworden, werd in de stukken meestal genoemd „de zoogenaamde", „de pseudo", ofschoon de beide officieren die aan het hoofd ervan stonden toch den titel voerden van chef en sous-chef van den Generalen Staf.

Verschillende bedenkingen tegen de laatste formatie ingebracht, leidden tot een nieuwe reorganisatie, welke werd vastgesteld bij besluit van den 23n Juni 1876, Stsbl. N°. 158.

Artikel 3 daarvan luidde:

„De chef van den Generalen Staf, als zoodanig „tevens chef van het hoofdbureau, staat onder de „onmiddellijke bevelen van den legercommandant, „in dezelfde verhouding als de chefs der overige af„deelingen van het Departement van Oorlog."

En wil men nu van den Generalen Staf alle resultaten trekken, dan behoort wederom de verhouding terug te keeren, zooals die van vóór 1869; een verhouding, die de heer mr. P. Mijer met weinige woorden schilderachtig teekende ten opzichte van den Algemeenen Secretaris tot den Gouverneur-Generaal, toen hij — bij gelegenheid

der overgave van het bestuur, in de vergadering van den Raad van N.-I. op Maandag den 1en Januari 1872 en nadat hij zijn hartelijken dank had uitgesproken aan den vice-president en de leden van den Raad voor hunne ijverige medewerking tot bevordering der belangen in Indië — tot den Algemeenen Secretaris zeide:

„Ook u, mijnheer de Algemeene Secretaris, met „wien ik gewoon was overluid te denken . . . . ."

Juist! De legercommandant moet iemand naast zich hebben, met wien hij overluid kan denken.

De verhouding die bestaan heeft tusschen de legercommandanten en de chefs van den Generalen Staf Penning Nieuwland, Steinmetz, Coster, Flugi van Aspermont, moet weer in het leven worden geroepen.

Zoo'n verhouding kan onmogelijk bestaan tusschen legercommandant en vijf of zes chefs van wapens.

Bij zulk een verhouding is wel de chef van den Generalen Staf — evenals de Algemeene Secretaris bij de Algemeene Secretarie — de zondebok, de man die de patronen afbijt; al wat er onaangenaams is heeft hij gedaan, is zijn schuld; maar de chef van den Generalen Staf of de Algemeene Secretaris die zijne roeping verstaat, zwijgt, en draagt alles met geduld; hij is geheel toewijding.

De bovenaangehaalde chef van den Generalen Staf Flugi van Aspermont was een dusdanige.

In 1842 verliet hij de Militaire Academie als 2e luitenant der artillerie voor het leger hier te lande. Hij vergezelde den kolonel Van Rijneveld van het Nederl. leger — die als chef van het wapen der artillerie in O.-I. bij dat leger was overgeplaatst geworden — als adjudant en ging dus over bij het Indische leger. Hij bleef adjudant tot zijne bevordering tot kapitein der artillerie in December 1853.

In 1855 werd hij adjoint bij den Generalen Staf onder den toenmaligen legercommandant jhr. ridder De Stuers, wiens ridderlijk karakter zich er overheen zette dat

Flugi gehuwd was met eene dochter van den heer Penning Nieuwland, een vijand van generaal De Stuers.

Flugi werd naar de Lampongsche districten gezonden, om eene aanstaande expeditie daarheen voor te bereiden, welke expeditie hij in 1856 als chef van den staf onder kolonel Waleson meêmaakte. Deze expeditie liep gelukkig af en hij werd benoemd tot ridder der Militaire Willemsorde 4e klasse.

In 1857 werd hij sous-chef en in 1860 chef van den Generalen Staf en diende als zoodanig onder de generaals Van Swieten en Schimpf, wier volste vertrouwen hij genoot.

In 1865 werd de laatste vervangen door den generaal Andresen, die tijdens hij in de 2e afdeeling op Java het bevel voerde, bij het uitbreken van een opstand te Bandjermassin, daarheen gezonden was als gouvernementscommissaris, en door het achterwege laten van rapporten als anderszins, uit die gewichtige betrekking ontslagen was geworden, en daarom in de meening verkeerde, dat hij op een krenkende wijze door de Regeering behandeld was geworden. Het schijnt dat hij daarvan een groot deel toeschreef aan de critiek van den chef van den Generalen Staf, kolonel Flugi.

De gevolgen bleven dan ook niet uit.

Na de optreding van den luitenant-generaal Andresen in 1865 (20 April) als legercommandant, vertrok kolonel Flugi een maand later met verlof naar Nederland.

Toen deze van zijn verlof in 1868 te Batavia terugkeerde, en weder als chef van den Generalen Staf optrad, was de stemming omtrent zijn persoon bij generaal Andresen geheel gewijzigd.

In zijne betrekking van legercommandant toch had deze gedurende bijna 3 jaren uit de retro-acta op zijn departement aanwezig en uit de vele nota's van den heer Flugi, die zich daaronder bevonden, kennis gemaakt met en daardoor leeren waardeeren 's mans kalme, be-

daarde, humane en verstandige raadgevingen. Ze hadden hem getroffen, de edele gevoelens die in de vertoogen des heeren Flugi doorstraalden, de juiste blik dien hij omtrent vele zaken aan den dag had gelegd. 't Deed hem leed, zelf de oorzaak geweest te zijn, dat hij de diensten van zulk een man, gedurende zijn bevelhebberschap ontbeerd had. Toen hij verzocht om het legercommando neder te leggen en door den Gouverneur-Generaal uitgenoodigd werd om daarvoor personen aan te bevelen, aarzelde hij dan ook niet den heer Flugi als zijn' opvolger aan te wijzen.

Van af het vertrek van generaal Andresen in April 1869 tot 1 Juli d. a. v. stond de heer Flugi aan het hoofd van het Departement. Hij maakte toen de Hooge Regeering er attent op, dat hij, nà den datum (1 Juli) waarop de opheffing van den Generalen Staf en de nieuwe inrichting van het Departement van Oorlog was ten uitvoer gelegd, die taak niet langer mocht vervullen, aangezien er een generaal-majoor aanwezig was.

Negentien dagen later trad de nieuw benoemde legercommandant, luitenant-generaal W. E. Kroesen, op en Flugi werd belast met het bevel over de 2e afdeeling op Java.

Dadelijk na het optreden van den heer Kroesen moest deze een voordracht indienen tot het benoemen van een generaal-majoor.

De keuze viel op den kolonel G. M. Verspyck, die 4 jaren jonger kolonel was dan Flugi.

Hiermede was diens militaire loopbaan afgebroken.

't Laat zich begrijpen, dat een type van een chef van den Generalen Staf als Flugi, wegens zijn zelfstandigheid, geen *persona grata* was!

* * *

Het hiervoren aangehaalde Koninklijk besluit van 1 Augustus 1868 was bestemd om op 1 Januari 1869 uitgevoerd te worden. Maar de toenmalige legercommandant, die er natuurlijk niet overheen komen kon, dat de Generale Staf gesupprimeerd werd, bracht zijne bedenkingen daartegen in.

De Minister was halsstarrig.

Het besluit is toen eerst uitgevoerd den 30n Juni 1869, zonder dat dit was voorafgegaan door een genoegzame voorbereiding.

De luitenant-generaal Kroesen, die aanvankelijk zoo ingenomen was met de nieuwe organisatie van het Departement van Oorlog, kwam ook spoedig tot de overtuiging, dat tot de oprichting van een Generalen Staf moest overgegaan worden. Het is nl. gebleken uit de Atjeh enquête, dat zoowel in Augustus 1870, als in Juli 1871 door dien opperofficier daartoe voorstellen gedaan zijn.

De gebeurtenissen der eerste Atjeh-expeditie deden eindelijk het opperbestuur, 'twelk tot dusverre geen acht geslagen had op de vertoogen van de legercommandanten dat een Generale Staf onmisbaar was, de juistheid daarvan inzien, zoodat dan ook een crediet-aanvrage tot verhooging der Indische begrooting voor het dienstjaar 1873 met *f* 15,000 ingediend werd voor de oprichting van een Generalen Staf, waarbij werd opgemerkt en erkend, dat het Indische leger niet verstoken mocht blijven van een organisatie, die bij elk leger onmisbaar wordt geacht, zijnde een essentieel vereischte voor een behoorlijke militaire leiding.

De samenstelling, werkkring en aanvulling van den aldus in het leven geroepen Generalen Staf vindt men in Stsbl. 1873, N°. 270.

Bij de ten uitvoerlegging in Indië van genoemd besluit zijn er bezwaren gerezen, en toen het opperbestuur daarvan bericht geworden is, heeft het de In-

dische Regeering uitgenoodigd, definitieve voorstellen te doen om de goede werking van den Generalen Staf te verzekeren.

Het resultaat daarvan vindt men in Stsbl. 1876, N°. 158, waarbij eene nieuwe organisatie van den Generalen Staf is vastgesteld, berustende op de volgende beginselen:

„In vredestijd moet de Generale Staf zijn een „hoofdbureau onder onmiddellijke leiding van den chef „(kolonel) — welks werkzaamheden voornamelijk „strekken tot voorlichting van den legercommandant, „ter verkrijging van eenheid in de organisatie van „en den dienst bij de verschillende corpsen en tot „verzameling der noodige gegevens om steeds naar „een vast plan te kunnen optreden, zoowel tegen „de Indische bevolking in eenig deel van den Archipel „als — mocht dit onverhoopt noodig zijn — tegen „den aanval eener buitenlandsche mogendheid. De „gewestelijke staven zullen in den Generalen Staf „worden opgenomen, opdat meer en meer eenheid „van gedachte in het territoriaal bevel ontsta.

„De militaire verkenningen, met al wat daartoe „behoort op 't gebied van topographie, statistiek „en geographie — zoo nauw verwant aan de door „het hoofdbureau van den Staf te verzamelen ge„gevens — maken onder een afzonderlijken chef „een zelfstandig deel van den Generalen Staf uit, „onder rechtstreeks toezicht van den chef van het „hoofdbureau.

„In oorlogstijd is gerekend op de samenstelling „van vier divisiën op Java, nader in overleg met „het hoofdbureau te regelen, en op het noodige per„soneel, om bovendien, zoo noodig, op Sumatra en „in de overige Buitenbezittingen twee of drie afzon„derlijke corpsen te kunnen bijeenbrengen."

Wij moeten de aandacht vestigen op art. 3 van Stsbl. 1873 N°. 270, waarbij bepaald wordt, dat de legercommandant *de* chef is van den Generalen Staf, en de oudste hoofdofficier van den Generalen Staf sous-chef, terwijl in Stsbl. 1876, N°. 158, 'n chef, *niet* commandant van het leger, wordt bescheiden.

Blijkbaar was men bij de eerste oprichting nog beangst dat een chef van den Generalen Staf dezelfde rol zou gaan spelen als hij vóór 1868 bij het leger vervuld had.

Ook in 1876 werd wel bepaald, dat de legercommandant het gevoelen zou inwinnen van den chef van den Generalen Staf nopens alle voorstellen van organieken aard, maar dat voorschrift werd niet opgevolgd.

Waarschijnlijk ook al weer uit vrees, dat, die bepaling nalevende, de Generale Staf weder in macht en invloed zou aangroeien.

In weerwil van die nieuwe organisatie was men in de Tweede Kamer niet zeer gerust omtrent hetgeen van die zaak zou terechtkomen.

Dat blijkt uit de voorloopige verslagen op de Indische begrootingen.

De klacht, die in de Tweede Kamer telkens geuit werd, was, dat de officieren van den Generalen Staf voor diensten gebezigd werden, welke niet tot hun werkkring behoorden.

Door den natuurlijken drang der omstandigheden wordt de Generale Staf en de chef daarvan, langzamerhand naar boven gevijzeld; maar heeft nog lang niet *die* hoogte verkregen, welke voor een goed beheer noodig is.

Zoolang dit niet geschied is, zal het legerbestuur het kenmerk dragen, dat de noodige cohaesie ontbreekt; dat er gebrek aan samenhang, aan eenheid heerscht.

De overval op Lombok zou niet mogelijk geweest zijn, als de chef van den Generalen Staf op het hoofdkwartier den druk der volle verantwoordelijkheid gevoeld had,

zich bewust geweest ware *de* verantwoordelijke persoon tegenover den legercommandant te zijn.

Ja, dan worden de handelingen van alle chefs, en dus ook die van den bevelhebber op Lombok, nagegaan, gecritiseerd, vergeleken met de eeuwige waarheden, die op het gebied van krijgsverrichtingen behooren geëerbiedigd te worden en reeds te boek gesteld zijn door den leermeester van Cyrus, zijn grootvader Cambyses.

Wanneer de verantwoordelijkheid bij *één* persoon berust, zal dus met meer omzichtigheid te werk worden gegaan.

Hoewel de zaak uit haren aard toch in het rechte spoor moet terugkomen, is het niet overbodig op bovengenoemde nadeelen het licht te doen vallen; want bij herhaling worden pogingen in het werk gesteld, om de Algemeene Secretarie en den Algemeenen Secretaris van het standpunt, dat zij thans innemen, af te rukken. Die pogingen reeds werken heilloos, maar indien ze slagen, zullen zij voor het algemeen bestuur dezelfde gevolgen hebben, als het afbreken van den Generalen Staf voor het leger heeft uitgemaakt.

Inderdaad, het bestuur komt dan te berusten bij een schim, bij een die nooit aanwezig is; 't geraakt in een atmosfeer van onuitsprekelijke onaansprakelijkheid. Alles kan dan plaats vinden, of alles verzuimd worden. Want de tastbare ordonnateur van ongerijmde of domme maatregelen, of van misdadige verzuimen, verhinderingen of belemmeringen, ontbreekt.

Indien die pogingen slagen, zullen zij gelijk effect sorteeren. Zij spruiten voort uit geheel dezelfde kleingeestige gevoeligheid; ook nu voelt de hooger geplaatste zich gegriefd door opmerkingen van lagere ambtenaren der Secretarie.

De reorganisatie van het legerbestuur heeft men ingevoerd onder de vlag van bezuiniging.

En werkelijk daarbij was — althans in schijn — bezuinigd.

Men was er n.l. in geslaagd om door inkrimping van de formatie (zie bijlage C) met één — veelal door een kolonel, soms door een generaal-majoor vervangen — luitenant-kolonel en één kapitein, tegen uitbreiding met één generaal-majoor en één adjudant-onderofficier-schrijver, eene besparing te verkrijgen van enkele guldens 's maands.

Maar wat bij de nieuwe formatie niet afgekondigd en dan ook niet van algemeene bekendheid was en wat toch al zeer spoedig na hare tot standkoming in toepassing werd gebracht, was het misbruik om het aantal officieren bij de Afdeelingen van het Departement van Oorlog, speciaal dat der Afdeeling „Personeel", niet onbelangrijk uit te breiden ten koste van het aantal, dat te boek stond als bij het feitelijke leger te behooren.

Onder het masker van er bij te dienen op proef, of ter voorbereiding voor eene definitieve plaatsing, werden bij het Departement van Oorlog al spoedig een soms niet gering aantal kapiteins en luitenants werkzaam gesteld, die in de sterkte liepen bij het subsistentenkader te Batavia, doch aan den dienst bij hun korps ten volle waren onttrokken. Hunne inkomsten kwamen dus op deze wijze ten laste van het begrootingsartikel waaruit die der officieren van hun wapen of dienst werden bestreden, terwijl toch feitelijk hun arbeid in zijn geheel ten goede kwam aan het Departement van Oorlog.

Billijkerwijze moet men dus ook de inkomsten van *deze* officieren stellen op de onkostenrekening van dat Departement; — en doet men dát, dan neemt de door de reorganisatie van het legerbestuur verkregen bezuiniging een zeer sterk negatief karakter aan.

Wanneer men spreekt van hervormingen in het algemeen bestuur, dan dekt men zich met de daarbij door het legerbestuur gevoerde vlag en geeft wederom voor, dat daarmede zuinigheid wordt beoogd.

Doch men behoeft waarlijk geen profeet te zijn om te voorspellen, dat deze hervorming van het algemeen bestuur moet leiden tot hetzelfde resultaat: Vermeerdering van uitgaven, terwijl vermindering wordt voorgespiegeld.

G. A. DE LANGE.

Bijlage A.

—

OFFICIEREN BEHOOREN

JAARTAL.	Leger-commando.				GENERALE STAF.							INFANTERIE.							CAVALE	
	Luitenant-Generaal.	Generaal-Majoor.	Adjudant. Kapitein.	Adjudant. 1e Luitenant.	Generaal-Majoor.	Kolonel.	Luitenant-Kolonel	Majoor.	Kapitein.	1e Luitenant.	2e Luitenant.	Generaal-Majoor.	Kolonel.	Luitenant-Kolonel.	Majoor.	Kapitein.	1e Luitenant.	2e Luitenant.	Ritmeester.	1e Luitenant.
1840. . . .	—	1	1	—	—	1	—	2	4	2	1	—	1	—	1	2	1	2	1	1
1845. . . .	1	—	—	1	—	1	1	1	2	4	1	—	—	—	—	—	2	—	—	1
1850. . . .	1	—	—	1	1	—	1	1	3	2	1	1	1	—	—	1	—	1	—	—
1855. . . .	1	—	—	1	—	3	—	1	4	3	1	1	3	—	—	1	—	—	—	2
1860. . . .	1	—	1	—	—	2	1	—	3	4	—	—	—	1	—	—	1	—	—	2
1865. . . .	1	—	1	—	—	1	—	2	3	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1870. . . .	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	2	4	—	—	—
1875. . . .	1	—	—	1	—	—	1	1	6	—	—	—	—	1	1	2	6	—	—	—
1880. . . .	1	—	1	—	—	1	2	1	2	—	—	—	—	—	1	3	5	—	—	1
1885. . . .	1	—	1	—	—	1	1	1	3	—	—	1	—	1	—	3	6	—	—	—
1890. . . .	1	—	1	—	1	—	2	1	4	2	—	1	—	—	1	3	5	—	—	—
1895. . . .	1	—	1	—	—	1	2	1	4	2	—	1	—	1	1	3	5	—	—	—

...T HET LEGERBESTUUR.

...RTILLERIE.					GENIE.							ADMINISTRATIE.						GENEESKUNDIGE DIENST.						TOTAAL.
...olonel.	Luitenant-Kolonel.	Majoor.	Kapitein.	1e Luitenant.	Generaal-Majoor.	Kolonel.	Luitenant-Kolonel.	Majoor.	Kapitein.	1e Luitenant.	2e Luitenant.	Kolonel.	Luitenant-Kolonel.	Majoor.	Kapitein.	1e Luitenant.	2e Luitenant.	Kolonel.	Luitenant-Kolonel.	Majoor.	Kapitein.	1e Luitenant.	2e Luitenant.	
—	—	1	—	1	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	26
—	—	—	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	21
—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	20
—	—	—	1	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	26
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	17
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	15
1	—	1	2	4	—	1	1	—	1	3	3	1	1	—	3	3	1	1	—	1	—	1	—	38
1	1	—	3	5	—	1	—	—	1	2	—	1	1	1	3	4	2	1	—	1	1	—	—	49
1	1	1	3	2	1	1	1	—	2	2	—	1	1	1	2	5	4	1	1	—	1	—	—	50
1	1	1	2	4	—	1	1	1	1	3	1	1	1	1	3	6	—	1	1	—	1	—	—	51
—	1	3	2	5	1	1	—	—	2	4	—	1	1	1	4	6	—	1	2	1	1	2	—	62
1	1	2	3	4	—	1	1	—	2	3	1	1	1	1	4	5	—	1	2	1	1	2	—	61

OFFICIEREN BEHOORENDE TO

JAARTAL.	NAMEN der LEGER-COMMANDANTEN.	INFANTERIE.							CAVALERIE.							AR		
		Generaal-Majoor.	Kolonel.	Luitenant-Kolonel.	Majoor.	Kapitein.	1e Luitenant.	2e Luitenant.	Generaal-Majoor.	Kolonel.	Luitenant-Kolonel.	Majoor.	Ritmeester.	1e Luitenant.	2e Luitenant.	Generaal-Majoor.	Kolonel.	Luitenant-Kolonel.
1840	F. G. Cochius.	—	3	13	14	106	158	220	—	1	1	2	9	10	15	—	2	1
1845	idem.	1	4	10	17	109	155	259	—	1	1	—	8	9	17	—	1	2
1850	C. B. van Saksen Weimar Eisenach.	—	4	12	19	114	168	288	—	1	1	1	6	10	17	—	1	2
1855	E. V. A. ridder de Stuers.	—	4	11	21	139	205	243	—	1	—	1	10	14	12	1	1	2
1860	J. van Swieten.	3	5	16	28	183	284	203	—	1	1	1	14	14	6	1	2	3
1865	C. P. Schimpff.	2	7	13	27	192	304	311	—	1	1	2	12	15	15	—	1	7
1870	W. E. Kroesen.	1	3	16	29	200	319	294	—	2	1	1	11	18	14	—	1	5
1875	N. H. W. S. Whitton.	2	6	21	34	205	368	272	1	—	1	2	11	15	10	—	—	5
1880	H. G. Boumeester.	2	4	17	47	268	379	219	—	—	1	2	10	15	7	—	1	3
1885	K. L. Pfeiffer.	—	6	18	33	210	397	265	—	—	1	1	11	16	5	1	1	4
1890	F. J. A. van Zijll de Jong.	1	5	26	28	206	370	213	—	—	1	1	12	15	5	—	—	4
1895	A. R. W. Geij van Pittius.	2	4	30	35	254	383	160	—	1	—	1	11	17	7	—	—	4

ET WERKELIJKE LEGER.

…IE.			GENIE.						ADMINISTRATIE.						GENEESKUNDIGE DIENST.						TOTAAL.
1e Luitenant.	2e Luitenant.	Generaal-Majoor.	Kolonel.	Luitenant-Kolonel.	Majoor.	Kapitein.	1e Luitenant.	2e Luitenant.	Kolonel.	Luitenant-Kolonel.	Majoor.	Kapitein.	1e Luitenant.	2e Luitenant.	Kolonel.	Luitenant-Kolonel.	Majoor.	Kapitein.	1e Luitenant.	2e Luitenant.	
21	33	—	1	1	3	9	12	10	1	1	4	17	16	20	1	1	3	15	57	91	893
21	34	1	—	1	3	9	17	9	1	1	3	16	18	19	1	1	4	15	50	87	925
20	32	—	1	1	4	8	16	10	1	—	3	14	18	18	1	1	5	13	60	75	970
27	35	—	1	2	4	11	12	6	—	2	3	20	18	24	2	1	5	17	72	81	1038
46	15	—	1	2	5	14	13	13	2	1	3	21	26	18	1	1	7	18	67	113	1186
48	41	1	—	2	5	15	13	26	—	2	4	30	34	27	—	2	9	33	84	90	1413
45	41	—	—	1	7	11	12	16	1	—	5	25	33	31	—	3	11	39	104	62	1407
50	20	—	—	2	9	20	14	2	—	2	7	34	39	45	1	4	11	60	116	15	1546
39	15	—	—	2	8	21	21	7	—	—	8	43	54	44	—	4	12	77	150	11	1548
61	42	—	1	1	7	20	28	24	—	—	9	39	53	48	—	6	10	78	107	19	1568
52	31	—	—	2	7	21	28	16	—	2	5	53	50	24	—	7	8	80	123	12	1455
32	16	—	—	1	5	29	28	10	—	—	7	40	56	42	—	10	8	91	166	—	1527

De onderwerpelijk bedoelde reorganisatie van het Departement van Oorlog werd vastgesteld bij Koninklijk besluit van 28 Augustus 1870, no. 15; krachtens de daarbij aangegeven definitieve formatie, zouden de bureaux, welke vroeger het Militair Departement (*) hadden uitgemaakt, worden gesplitst in:

I. een Kabinet;
II. eene Afdeeling „Personeel en Militaire Zaken, benevens Infanterie en Kavallerie", —

terwijl de overige afdeelingen zouden worden gevormd door de hoofddirectiën der Artillerie, Genie, Militaire Administratie en Geneeskundige Dienst. —

Als informatie voor de laatstbedoelde Afdeelingen werd vastgesteld hetzelfde personeel, dat was toegestaan voor de vroegere hoofdbureaux der Artillerie, Genie, Militaire Administratie en Geneeskundige Dienst; de bezuiniging moest dus uitsluitend worden gezocht in de formatie van het tot Ie Afdeeling (Kabinet) en IIe Afdeeling gereorganiseerde „Militair Departement" (hoofdzakelijk de vroegere Generale Staf).

Waarin nu die bezuiniging bestond, blijkt uit onderstaande Tabel:

Personeel toegestaan	Generaal-Majoor.	Luitenant-Kolonel.	Majoor.	Kapitein.	Luitenant.	Militaire Ambtenaren. 1e kl.	2e kl.	3e kl.	Adjud.-Onderoffic. Schrijver.	Toelichtingen
bij Koninklijk besluit van 11 November 1859, no. 69, aangevuld bij Koninklijk Kabinetsrescript van 6 Februari 1869, no. 59: voor het Kommandement van het Leger	—	—	—	1	—	—	—	—	—	a) Kan Kolonel Generaal-Majo zijn. b) Kan Luitenan Kolonel zijn. c) 1e of 2e Luit nant. d) Van versch lende wapens diensten. e) Kan 2e kla zijn. f) Kan 3e kla zijn.
voor het Militair Departement	—	a) 1	b) 1	4	c) 7	1	1	2	2	
Totaal vóór de reorganisatie	—	1	1	5	7	1	1	2	2	
bij Koninklijk besluit van 28 Augustus 1870, no. 15: voor het Kabinet . . .	--		—	d) 1	d) 1	—	—	—	—	
voor de Afdeeling „Personeel en Militaire Zaken".	1	-	b) 1	d) 3	c) d) 6	e) 1	f) 1	2	3	
Totaal nà de reorganisatie.	1	—	1	4	7	1	1	2	3	
Alzoo door de reorganisatie meer . .	1	—	—	—	—	—	—	—	1	
Alzoo door de reorganisatie minder .	—	a) 1	—	1	—	—	—	—	—	

(*) Hierbij was inmiddels het Kommandement van het Leger ingesmolten (Gouvernementsbesluit 22 December 1866 no. 27).

NIEUWE UITGAVEN.

NEDERLAND.

Bijblad op het Staatsblad van Nederlandsch-Indië, onder redactie van H. M. la Chapelle en D. F. W. van Rees. Dl. XXXI. Afl. 1. Batavia, H. Prange & Co. ['s-Gravenhage, Martinus Nijhoff]. Per dl. (6 afl.) *f* 10.—

Dieren (E. van). Beri-beri. Eene rijstvergiftiging. Critisch-historische bijdrage tot de kennis der meelvergiften. Amsterdam, Scheltema & Holkema's Boekhandel. . . . . *f* 1.90

Dornseiffen (Dr. I.). Atlas van Nederlandsch Oost-Indië. In 18 kaarten. Amsterdam, Seyffardt's Boekhandel. Fol. . . . *f* 6.50

Greshoff (M.). Schetsen van nuttige Indische planten. Met inleiding van J. G. Boerlage. Teekeningen naar de natuur vervaardigd door W. Callmann. Afl. 3. Amsterdam, J. H. de Bussy. Per afl. *f* 2.50

Mantegazza (Paul). De mensch in het geslachtsleven. Cultuurhistorisch en anthropologisch onderzoek naar den sexueelen omgang bij de verschillende volken der aarde. Voor Nederland bewerkt en met tal van ethnographische bizonderheden betreffende de Nederlandsche bezittingen in Indië vermeerderd door A. R. Westerhout. 5e druk. Amsterdam, A. van Klaveren . . . . *f* 3.90

Mercuur-code (*Mercury-code*). 2e, verbeterde en vermeerderde uitgaaf. Amsterdam, J. H. de Bussy. 2 dln. In 2 linn. bdn. *f* 65.—
In 2 hfled. bdn., of in één led. bd. - 70.—

Rees (D. F. W. van). De bezwaren in het Indisch Tijdschrift van het recht, betreffende de nieuwe regeling der z.g. inlandsche grondverhuringen op Java en Madoera besproken. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff . . . . *f* 1.50

Résumés van het onderzoek naar de rechten, welke in de gouvernementslanden op Sumatra op de onbebouwde gronden worden uitgeoefend. 2e druk. Batavia, Landsdrukkerij. ['s-Gravenhage, Martinus Nijhoff]. . . . . Gecart. *f* 2.75

Schreiber (Dr. A.). Het werk der Rijnsche zending in Nederlandsch Oost-Indië. Naar het Hoogduitsch door C. L. Met een woord vooraf van J. P. G. Westhoff. Amsterdam-Pretoria, N. V. Boekhandel, voorh. Höveker & Wormser. (M. 29 portr. en afb.) . . . *f* 0.30

Verzeichniss einer ethnographischen Sammlung aus der Südsee, während der Jahre 1880-1882 angelegt vom General-Consul O. Zembsch, Apia (Samoa). Leiden, vorm. E. J. Brill. M. 8 pltn. *f* 2.40

Verslagen der algemeene vergaderingen van het Indisch Genootschap te 's-Gravenhage. 1896/1897. 's-Gravenhage, H. L. Smits. Niet in den handel.

1896 (Blz. 191—212). Dr. Th. Swart Abrahamsz. De kolonisatie van Europeanen in de Nederlandsche Oost-Indische bezittingen.

ENGELAND.

Australasian Medical Directory (The) and Handbook. Including a short account of the climatic and seaside health resorts in Australia, Tasmania and New Zealand. Edit. and compiled by Ludwig Bruck.

British Colonial and Continental Homœopathic Medical Directory, 1897 . . . . 2/

Cave (H. W.). The ruined cities of Ceylon 38/

Harper (Arthur P.). Pioneer work in the Alps of New Zealand: A Record of the first exploration of the chief glaciers and ranges of the Southern Alps. With maps and illusts 21/

Hunter (Sir William Wilson). The Thackerays in India and some Calcutta Graves 2.6

Hymns of the Atharva-Veda, together with extracts from the ritual books and the commentaries. Trans. by M. Bloomfield. (Sacred Books of the East. Vol. 42) 21/

Vedic Hymns. Trans. by H. Oldenberg. Part 2, Hymns to Agni (Mandalas 1-4). (Sacred Books of the East, Vol. 46) . . . 14/

Jataka (The) together with its commentary: being tales of the anterior births of Gotama Buddha for the first time edit. in the original Pali by V. Fausboll. Vol. 6. . . . . 28/

Review of the trade of India in 1895-96 . . . . 1/1

Roberts (Lord, of Kandahar). Forty-one years in India, from subaltern to commander-in-chief. With portraits and maps. 2 vols. 36/

Winckler (Hugo). The Tell-El-Amarna Letters. Transliteration, English translation and vocabulary 20/

FRANKRIJK.

Bibliothèque coloniale internationale. Les fonctionnaires coloniaux (documents officiels). t. I. . . . . 20 fr.

Carpentier (**A.**). Codes et lois pour la France, l'Algérie et les Colonies, 1re partie: Codes . . . . . 12 fr. 50; rel. 15 fr. 50

Chavannes. Les Mémoires historiques de Se-Ma Ts'iens, traduits du chinois et annotés, t. II . . . . 20 fr.

Cordier. Les origines de deux établissements français dans l'Extrême-Orient. Chang-Haï-Ning-Po. Documents inédits . . 6 fr.

Montet (**E.**). Brésil et Argentine. Notes et impressions de voyage (avec gravures) . . . . 3 fr. 50

Poiré (**E.**). L'Emigration française aux Colonies . . . . 3 fr. 50

Sauvage, lieutenant au 43e d'infanterie. La guerre sino-japonaise 1894—1895, avec atlas in-folio contenant 7 cartes et plans tirés en 5 couleurs . . . . 10 fr.

Taverna (**Commandant E.**). Un détail des expéditions coloniales. Le service du train dans la campagne des Anglais en Abyssinie (1867—1868). . . . . 2 fr.

DUITSCHLAND.

Anton. Die Entwickelung des französischen Colonialreiches. M. 1.

Deutsch-Ost-Afrika. Wissenschaftliche Forschungsresultate üb. Land u. Leute unseres ost-afrikan. Schutzgebietes u. der angrenz. Länder. 4 Bd. 2 u. 3. Lfg.

2. 3. Die Thierwelt Ost-Afrikas u. der Nachbargebiete. Hrsg. unter Red. v. Geh.-R. Prof. Dir. Dr. K. Möbius - Stadelmann, H., u. R. Lucas: Hymenopteren. — Weltner, W.: Cladoceren. — Vavra, Mus.-Adjunkt V.: Ostracoden. — Blanchard, Raph.: Hirudineen, Blutegel — Böhmig, Ludw.: Turbellarien. — Weltner, W.: Coelenteraten u. Süsswasserschwämme. — Schaudinn, Fr.: Rhizopoda, Wurzelfüssler. — Martens, E. v.: Beschalte Weichthiere . . . . . M. 20.

Hessler (**Carl**). Die deutschen Kolonien. Beschreibung v. Land u. Leute unserer auswärt. Besitzgn. Mit 61 Abbildgn. u. 1 Kolonialkarte. 4. Aufl. . . . . M. 2.; geb. in Leinw. M. 3.

Mitteilungen der vorderasiatischen Gesellschaft. 1896. 2—4.

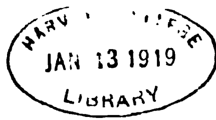
2 Hartmann, Mart.: Bohtān. Eine topographisch-histor. Studie. I. M. 3.50. — 3. Peiser, F. E.: Skizze der babylonischen Gesellschaft. M. 1.50. — 4. Sammelheft. Meissner, B.: Pallacottas. — Müller, W. M.: Ein phönikischer König; Ein neuer Hetiterkönig. — Winckler, Hugo: Das siegel Ahlib-sar's; gebal u. gabala in den assyrischen Inschriften; Die Bauinschrift Barrekubs aus Sendschirli; Simyra; Dunip-Heliopolis. — Niebuhr, C.: Das Land Jarimuta . . . . M. 2.

Nöldeke (Thdr.). Zur Grammatik des classischen Arabisch. (Aus: „Denkschr. d. k. Akad. d. Wiss.“). . . . . M. 6 80.

Schulwandkarte v. Australien u. Oceanien. 1 : 8.000. 000. Physikalisch u. politisch. 2 Aufl. 4 Blatt à 60 × 77 cm. Ebd. . M. 10.
auf Leinw. in Mappe od. m. Stäben M. 16.

Weise (Dr. Q.). Der Orientalist Dr. Reinhold Rost, sein Leben u. sein Streben . . . . M. 2.

Zeitschrift f. tropische Landwirtschaft. Der Tropenpflanzer. Hrsg. v. Dr. O. Warburg u. Prof. F. Wohltmann. Red.: G. Meinecke. Organ des Komitees zur Einführg. v. Erzeugnissen aus deutschen Kolonien. 1 Jahrg. 1897. 12 Nrn.. . . . . M. 5.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCH-INDIË

VAN

wijlen dr. W. R. baron van HOËVELL.

(Opgericht in 1838.)

TWEEDE NIEUWE SERIE.

1e JAARGANG.

APRIL 1897.

'S-GRAVENHAGE. — F. J. VAN PAASSCHEN.

Mede verkrijgbaar te

BATAVIA bij G. KOLFF & Co.

en bij alle Boekhandelaren in Ned.-Indië.

INHOUD.

Bijdragen en brieven, de Redactie betreffende, gelieve men te zenden aan den Heer H. A. LESTURGEON, Suezkade 63, 's Gravenhage.

De abonnementsprijs van dit Tijdschrift bedraagt voor Nederland *f* 13.— per jaar. Voor het buitenland wordt dit bedrag met de porto's verhoogd. Tusschentijds aangegane abonnementen worden ad *f* 3.25 per kwartaal berekend.

Afzonderlijke nummers, voor zoover deze voorhanden zijn, *f* 1.50 per aflevering.

De Rechtspraak in Ned.-Indië en speciaal die over den Inlander. *)

Door de nieuw opgetreden Redactie van dit Tijdschrift werd ik uitgenoodigd over het werk, aan den voet dezer bladzijde vermeld, eene beoordeeling te leveren; eene uitnoodiging die ik, daar het onderwerp mij toch nog immer zeer ter harte gaat en zeker bezwaarlijk iemand anders te vinden is, die zich zooveel met de studie daarvan heeft bezig gehouden, meende te moeten aannemen. Daargelaten toch nog vele afzonderlijke bijdragen daarover door mij in verschillende geschriften geleverd, zijn nog in de laatste tijden van mijne ambtelijke loopbaan de uitvoerig toegelichte voorstellen tot wijziging der bestaande rechterlijke organisatie, door het Hoog Gerechtshof van Ned.-Indië aan de Regeering ingediend, zoo goed als geheel door mij ontworpen en bearbeid; alzoo, behoudens de niet zeer omvattende wijzigingen daarin door dat opperrechterlijk college zelf gebracht, mijn werk; en zijn ook daarna nog bijzondere voorstellen tot aan-

*) *De Rechtspraak in Ned.-Indië en speciaal die over den Inlander.* Een voorloopig program door een Ned.-Indisch rechterlijk ambtenaar. Leiden, A. H. Adriani. 1896.

vulling daarvan persoonlijk door mij der Regeering aangeboden.

Belangrijke nieuwe gezichtspunten op dit terrein, eenige ten minste, mocht ik toch hopen in deze bijdrage te zullen aantreffen, welke mij de gelegenheid zouden verschaffen ze, hetzij nader uit te werken en toe te lichten, hetzij te bestrijden en te wederleggen; alzoo op de eene of andere wijze immer nog weder wat bij te dragen tot die verbetering der Indische rechtstoestanden, vooral ook wat de rechtsbedeeling onder den Inlander betreft, waarvan de wenschelijkheid door mij zoo dikwijls is betoogd, aan welke ik reeds zooveel heb gearbeid.

Tot mijn leedwezen moet ik nu evenwel verklaren, over die toezegging niets dan berouw te kunnen gevoelen; ware ik daardoor niet tegenover de Redactie verbonden geweest, gaarne zou ik ze niet gestand hebben gedaan. Het bedoelde geschrift toch kan tot geene ernstige bespreking van het onderwerp leiden.

Voorzeker, dat de schrijver, vele leemten en gebreken in de werking van het onderdeel van den Indischen staatsdienst in hetwelk hij werkzaam geweest is meenende waar te nemen, de pen opvat om datgene openbaar te maken wat naar zijne meening strekken kan om daarin verbetering te brengen, — niemand kan het meer toejuichen dan ik; ik, die zoo lang hetzelfde gedaan heb en dat — welke onaangenaamheden, haat, miskenning en benadeeling het mij ook berokkende — altijd heb doorgezet. Naar mijne meening is het toch de plicht van elk man, die daartoe in staat is, naar zijn vermogen ten nutte der gemeenschap te arbeiden. En wel in dien geest heeft ook deze schrijver willen handelen; tijd en moeite, wellicht ook geldelijke opofferingen heeft hij daarvoor overgehad; het zij daarom ook verre van mij dat ik het *tamen est laudanda voluntas* ook te zijnen gunste zou wenschen te vergeten. Hooger staat hij te dien opzichte voorzeker dan zoovelen, wien, hoewel zij zich aan den

staatsdienst hebben gewijd en daarvan de voordeelen hebben genoten, toch in werkelijkheid het belang der gemeenschap nooit ter harte heeft gegaan, gelijk dit door de nauwgezette zorgvuldigheid waarmede zij zich van alle moeite of arbeid in dat belang, waar die hun geen voordeel aanbrengen, weten te onthouden, ook wanneer overigens de bekwaamheid hun daartoe niet ontbreekt, maar al te duidelijk komt te blijken.

Gaarne wil ik dit alles erkennen. Maar waar de schrijver nu eenmaal zijnen arbeid aan de publieke beoordeeling heeft onderworpen en ik geroepen word daarover mijn gevoelen uit te spreken, nu acht ik mij toch, ook in het belang der gemeenschap, verplicht dat oordeel ernstig en waar, zonder schroom, uit te brengen. Hij heeft gemeend zijnen naam geheim te moeten houden; ik keur dit om straks te vermelden redenen af; te dezen brengt dit echter voor mij het voordeel mede, dat nu daardoor toch wel niet betwijfeld zal kunnen worden of mijn vonnis is inderdaad geheel *sine ira et studio*, zonder inwerking van eenigen persoonlijken invloed geveld. Immers dit mijn oordeel kan tot mijn leedwezen in geenen deele gunstig luiden. Niet dan met het oog op de bekende daaraan voorafgaande woorden, heb ik straks het *tamen est laudanda voluntas* ingeroepen; daareven noemde ik zeker zulk een optreden in het algemeen belang, den plicht van elkeen, die daartoe in staat is — ja, maar elkeen, die er niet toe in staat is, doet dan ook zeker beter dat aan meer bevoegden over te laten; hij zal er noch voor de gemeenschap nuttig door kunnen wezen, noch er persoonlijk eer bij kunnen inleggen. Schrijvers werk heeft mij nu ten volle overtuigd, dat hem de noodige krachten tot het verrichten van een arbeid als hij heeft ondernomen, ten eenenmale ontbraken. En dat zoowel op theoretisch als op praktisch gebied.

Evenmin als het voor de geloofwaardigheid van eenen getuige voldoende is dat hij de waarheid heeft *willen*

zeggen, maar dat daartoe ook vereischt wordt dat hij dit heeft kunnen doen, kan degeen, die eenig deel der staatsinrichting wenscht te verbeteren, daaraan medewerken louter door met den wil daartoe het een en ander te fantazeeren; hij moet daarvoor ook de noodige kunde en niet minder de noodige kennis bezitten. Ontegenzeggelijk heeft hij immers den bestaanden toestand, de praktijk der instellingen, welke hij op het oog heeft, door en door te kennen, en hetzelfde geldt eveneens wat de redenen betreft waarom die bestaan; hij moet weten waarom, onder welken staatkundigen drang en uit welk historisch verloop zij zijn ontstaan. Alleen immers met die gegevens kan iemand de aanwezigheid van gebreken naar den eisch constateeren; kan hij ook de wetenschap verkrijgen of zulke, indien zij inderdaad bestaan, aan de staatsinstellingen zelve inhaerent zijn, of wel slechts door verkeerde, op haar inwerkende invloeden worden te weeg gebracht. Alsmede of zulke dan niet soms louter onvermijdelijke gevolgen zijn der onvolmaaktheid van al het menschelijke, of eene onvoorzichtige verbetering te dien opzichte soms ook niet veel meer beteekenende nadeelen met zich zou brengen. Want evenals in elk organisme staan toch alle functiën van dat van den Staat met elkander in verband, werken alle correlatief — zooals dit in de biologische wetenschap heet — op elkander in. In één woord, hij moet met het bestaande, met de redenen van dat bestaan en met al datgene waarmede het in verband staat, op hetwelk het inwerkt en door hetwelk het wordt geïnfluenceerd, volledig bekend zijn, zal hij bevoegd geacht mogen worden daarover te oordeelen, en het zoo noodig te verbeteren.

Waar daarbij nu sprake is van Ned-Indische rechtstoestanden, daar moet men dus aan hem, die daarin hervorming wil aanbrengen, a priori den eisch stellen, dat hij hieraan op dit gebied voldoet. En daar het nu hierbij voor een overgroot deel de praktijk der Indische

rechtsbedeeling betreft, moet hij dus in de eerste plaats volledig met deze bekend wezen. Daartoe is het nu onvermijdelijk dat hij die praktisch door het verloop eener langdurige carrière als Ned.-Indisch rechterlijk ambtenaar heeft leeren kennen. Geen andere weg staat daartoe open. Alleen op die wijze is het mogelijk de noodige persoonlijke ondervinding op te doen der talrijke onderling zoo merkelijk verschillende vormen, waarin die rechtsbedeeling zich openbaart, gelijk ook van de toestanden, waaronder zij zich komt te uiten. Van de rechtspraak over de Europeanen en van die over de Inlanders; van die in burgerlijke en van die in strafzaken; van de functiën daarbij van het openbaar ministerie en van die der militaire auditie; van den werkkring daarin door den lageren, zoowel als van dien door den hoogeren rechter te vervullen; van de toestanden in de hoofdsteden zoowel als van die in meerdere streken van Java's binnenlanden en van de Buitenbezittingen. Anders dan door persoonlijke ondervinding, door praktijk is deze kennis niet te verkrijgen; hij die de eerste niet bezit, kan te dezen onmogelijk anders dan zeer eenzijdig oordeelen. Bovenal is dit het geval met betrekking tot alles wat met de rechtspraak over den Inlander in verband staat. Om haar juist te beoordeelen, is het zonder twijfel een vereischte, meerdere jaren als landraadvoorzitter of in een dergelijk ambt bij binnenlandsche landraden werkzaam te zijn geweest — maar is dit op zichzelf nog geheel onvoldoende. Zelfs niet indien niet slechts bij eene enkele, maar bij meerdere zulke rechtbanken, zoowel op Java als op de Buitenbezittingen, die ondervinding is opgedaan. Alleen hij, die met die kennis toegerust, bovendien geruimen tijd in het hoogste rechtscollege aan de hoogste rechtspraak heeft deelgenomen, die door de praktijk der revisie, door het nazien der vonnissen van de lagere rechtbanken, alsook door het aan die functiën verbonden toezicht op die laatste en

de tallooze incidenten en quaestiën, welke dit medebrengt, het wezen en de werking van dit zoo belangrijke gedeelte der rechtsbedeeling en het ambtelijk optreden der rechterlijke ambtenaren met al wat daaraan verbonden is, in het algemeen heeft kunnen overzien, alleen zulk een persoon kan die algemeene bekendheid daarvan verkregen hebben, die tot het bekomen van een juist inzicht daarin vereischt wordt. Eigen ondervinding heeft het mij ten volle geleerd, hoezeer iemands oordeel, wanneer hij eenmaal in de gelegenheid is gekomen die rechtspraak zóó te leeren kennen, van zijn vroeger inzicht te dien opzichte kan gaan verschillen. Op het lagere ambtelijke standpunt van landraadvoorzitter moeten toch zoowel het beperkte van zijn veld van waarneming als zijne persoonlijke en plaatselijke verhoudingen de subjectiviteit van zijn oordeel te dezen noodzakelijk sterk bevorderen.

Voldoet de schrijver nu aan dit vereischte? Hij heeft gemeend zijnen naam geheim te moeten houden. Voor zoover hij nog in den ambtelijken dienst is, laat zich dit, hoe treurig ook, wel begrijpen. De maatschappelijke en staatkundige toestanden in Ned.-Indië zijn nu, helaas, eenmaal zoo, dat groote onaangenaamheden van elken aard en speciaal ook eene sterke benadeeling in zijne carrière uit een openlijk optreden lichtelijk voor hem zouden kunnen voortspruiten. Niemand heeft dit zoozeer ondervonden als ik zelf. Indien de schrijver echter den ambtelijken dienst al mocht hebben verlaten, kan deze reden van geheimhouding voor hem niet meer opgaan. En zelfs in het eerste geval mag die m. i. niet altijd gelden; waar het volstrekt noodig is, behoort men ook den moed te hebben de payer de sa personne. In een geval nu als het hier bedoelde was dit noodig. De schrijver verklaart zijne ideeën voor zichzelven te willen laten vechten. Dit is echter hier niet mogelijk, want zulke ideeën van hervorming hebben, zooals ik daareven aantoonde, alleen waarde voor zoover zij van

iemand uitgaan, die met de bestaande toestanden voldoende bekend is om daarover te kunnen en dus ook te mogen oordeelen. En om zulks in dit geval te kunnen nagaan behoorde men des schrijvers ambtelijke loopbaan te kennen ten einde daaruit zijne ondervinding te kunnen afleiden. Nu dit niet mogelijk is, kan ook zijn gevoelen te dezen weinig gewicht in de schaal leggen, kan datgene wat hij voor verkeerd verklaart, en daarom veranderd wil zien, op zijn louter zeggen niet inderdaad als zoodanig worden erkend. Het is voorzeker waar, dat desnoods ook uit den aard en den inhoud zelf der opmerkingen en beschouwingen van eenen schrijver van die onmisbare ondervinding zou kunnen blijken — dit is echter, naar ik met zekerheid kan verklaren, hier in geenen deele het geval. Integendeel, tal van plaatsen uit zijn boek stellen het boven allen twijfel dat deze schrijver van de werking en beteekenis b. v. der revisie; van die van het nazien der landraadvonnissen waarin berust is — volgens hem (blz. 36) „een werkje, dat uit zijn aard meer voor hulponderwijzers, desnoods voor goed gedresseerde klerken of kommiezen, dan voor zulke hooge ambtenaren zou passen"; — en verder ook van den ganschen werkkring van het hoogste Indische rechtscollege, bepaaldelijk van de praktische uitoefening daarvan, volstrekt geen begrip heeft. Eilieve, meent hij dan — om b.v. maar eens bij de even aangehaalde tirade te blijven — dat het voortdurend nazien van alle processen-verbaal van gerechtelijk onderzoek, door elk der landraadvoorzitters gehouden, niet noodig is om de vereischte contrôle uit te oefenen; dat die rechtsvormen, in welke de door de wet gewilde garantiën voor den beklaagde liggen, niet worden verzuimd? 't Is waar, ook dit laatste begrijpt hij niet; en onder zijne curieuse hervormingen behoort dan ook die om die vormen maar bijna alle eenvoudig op zijde te zetten. En meent hij werkelijk, wat in het algemeen het beoordeelen der lagere rechtspraak door den hoogeren

rechter alleen op de stukken betreft, dat het deskundigen, door jarenlange praktijk met zulke onderzoekingen door en door bekend, niet mogelijk is zich daaruit een oordeel te vormen omtrent de bekwaamheid en nauwgezetheid, waarmede elk zoodanig voorzitter zijn onderzoek leidt en derhalve omtrent zijne ambtelijke geschiktheid? Denkt hij inderdaad dat die hulponderwijzers, kommiezen en klerken dit ook zouden kunnen? Of gelooft hij dat zulke stukken immer slechts fictief worden opgemaakt en niet de waarheid van het onderzoek teruggeven; was dit soms zijne wijze van werken als landraadvoorzitter?

Inderdaad, dit komt helaas voor; er bestaan rechterlijke ambtenaren, die zich niet ontzien dergelijke valschheden te plegen; en in die gevallen kan zeker dat hooger toezicht niet veel beteekenen, maar ligt dit nu aan de instellingen? Berusten deze op de onderstelling dat rechterlijke ambtenaren, voorzitters van rechtscolleges, als falsarissen zullen optreden? Dit verschil schijnt de schrijver trouwens ook elders niet te vatten; zoo ontmoeten wij ook op blz. 178 eene hevige diatribe tegen de omslachtigheid der vonnissen; overdreven voorzeker, voor een groot deel evenwel geenszins ongegrond. Maar volkomen onjuist stelt de schrijver ook dit nu voor als een gevolg van de wettelijke voorschriften te dien opzichte; eilieve, waar schrijft de wet dan daarover, behalve eenige zeer eenvoudige vormen, iets meer voor dan dat de rechter zijne uitspraak moet motiveeren? Dat zoovelen dit zoo omslachtig, zoo „soeperig", zoo onduidelijk doen, het ligt aan hunne onbekwaamheid, aan hun gebrek aan stijl en logica, dikwijls ook aan eene slechte, de voorschriften op het wettig bewijs verwaarloozende of ontduikende rechtspraak, die phraseologie te hulp doet roepen om dit te bedekken; maar niet aan de wet. Of zijn er ook geen goede vonnissen? Het evengenoemd gebrek bestaat inderdaad, hoewel nu juist niet in zoo sterke mate als de schrijver dit schijnt te meenen,

het is een gevolg vooral van traditiën door de ongegradueerde griffiers uit den tijd der rechtspraak door de administratieve ambtenaren medegebracht, toen dikwijls het gansche onderzoek, ja, de terechtzitting zelve soms, maar gefingeerd werden en het „opmaken" der bedoelde valsche stukken het eigenlijke werk van den griffier was. Maar het is best te vermijden, gelijk ik en nog wel anderen dit hebben weten te doen, en ook tot voorziening hierin zijn reeds nieuwe regelingen voorgesteld; om zulk een gebrek behoeft dus het bestaande niet onbruikbaar te worden geacht. Trouwens zelfs waar dit plaats heeft, houde nog de schrijver zich verzekerd, dat deskundigen als evenbedoeld op den duur zulke fictieve of sterk „verbeterde" stukken wel van de ware weten te onderscheiden en in hun oordeel over den landraadvoorzitter daarmede rekening houden. En wanneer dan zulk een gevoelen later op zijne promotie terugwerkt, dan zoeke deze daarin de verborgen reden der tegenwerking die hij ondervindt; niet in allerlei verzinsels, als gebrek aan kennis van civiele rechtspraak en dergelijke.

Geheel overeenkomstig deze hoogst oppervlakkige beschouwingen van den schrijver is het dan ook, dat hem mede het bezit van het in de tweede plaats bovengenoemde vereischte volkomen blijkt te ontbreken; voldoende kennis namelijk der redenen van het bestaan der bedoelde rechterlijke instellingen, van al datgene, waarmede die in een staatsrechtelijk verband staan. Hoe kon toch iemand het ondernemen over de Indische rechterlijke organisatie als schrijver op te treden zonder blijkbaar van hare geschiedenis — sedert het bekende werk van m^r. Immink thans voor elkeen toegankelijk — eenige kennis te hebben genomen? Want niet alleen, dat deze schrijver dat werk nooit noemt, het is zeer duidelijk dat hij met het daarin voorkomende geheel onbekend is; nooit of nimmer wordt door hem b.v. bij zijne beschouwingen over hetgeen hij bespreekt of zelfs sterk aanbeveelt — zooals b.v. het

ontnemen der politierechtspraak aan de administratieve autoriteiten — van de vroegere voorstellen daartoe, in dat werk medegedeeld, eenige melding gemaakt. En zoo is het eveneens met al wat vroeger door anderen op dit gebied is geleverd; met al de in de Indische rechtsgeleerde periodieken of in andere tijdschriften vervatte opstellen, waarin zulke onderwerpen behandeld werden, met wat daarover in meer algemeene rechtsgeleerde of staatkundige werken voorkomt, of wel met hetgeen indertijd in de Ned.-Indische Juristenvereeniging daarover is besproken; van niets daarvan heeft hij eenige kennis genomen.

Dit nu wijst zonder twijfel op gemis aan studie; en inderdaad komt zulks dan ook bij den schrijver overal aan den dag. Nergens dringt hij tot de kern der zaak door; zijne waarnemingen glijden slechts luchtig over de oppervlakte heen. Zijne opmerkingen op het gebied der rechterlijke instellingen doen aan de reisbeschrijvingen van sommige touristen op Java denken, die zeker hier en daar wel eens eene juiste opmerking maken, maar toch in het algemeen alleen het uiterlijke der dingen weten waar te nemen en enkel daarover, bovendien zonder met de vereischte voorbereidende kennis van land en volk te zijn toegerust, en uit een zeer eenzijdig oogpunt oordeelende, tot de meest onjuiste beschouwingen komen. En zonder studie verkrijgt men ook geene rechtsgeleerde kennis, geene juridische ontwikkeling, die toch ook hier niet konden worden gemist; hoe wil men over rechterlijke instellingen oordeelen zonder de maatschappelijke en staatkundige beteekenis daarvan volkomen te begrijpen, gelijk dit louter door een jurist en zelfs alleen door een werkelijk goed, veelzijdig ontwikkeld en ondervindingrijk jurist kan geschieden! Waarlijk, het recht om mr. op zijn kaartje te zetten is daarvoor niet voldoende; nergens geldt wel meer dan hier het bekende: „Non omnes kokki longos qui dragere messos!"

Onze schrijver begrijpt echter van rechtsgeleerdheid blijkbaar al zeer weinig; en zijne kennis van de juridische litteratuur, derhalve van al hetgeen op het gebied der ontwikkeling van die wetenschap zich voordoet, is kortweg nul. Zijne beschouwingen op dit terrein, zonder voldoende kennis, zonder kritiek, eenvoudig autoritair uitgesproken, dragen geheel het karakter dier zoogenaamd sociale leekenredeneeringen, vooral op staatkundig gebied tegenwoordig maar al te bekend en waarbij ook de rechtsinstellingen het steeds moeten ontgelden. De bekende snorkende phrasen, die zulke lieden steeds in den mond hebben, ontbreken dan ook bij hem niet. „De inlandsche maatschappij heeft behoefte aan vlugge, goede en goedkoope rechtspraak", zoo heet het b.v. op blz. 77. Zeker; er zijn zelfs wel menschen, die meenen dat dit nu juist niet speciaal alleen voor die inlandsche maatschappij geldt. En velen, zeer velen, ook zeer vele juristen — de schrijver moge dit op mijn woord gelooven — zouden dat der maatschappij gaarne verschaffen. Alleen is dit ongelukkig — zooals nog wel meer in de wereld voorkomt — wel iets gemakkelijker te zeggen dan uit te voeren. Zal eene rechtspraak, of laten wij liever zeggen de behandeling eener rechtszaak goed zijn, dan kan zij niet altijd tevens vlug wezen; menig onderzoek moet, zal het goed zijn, onvermijdelijk heel wat tijd kosten; het een en ander is dus lang niet altijd te vereenigen. En wat het goedkoope betreft; och, op welk gebied kan men iets, dat werkelijk goed is, goedkoop verkrijgen? Het is met de rechtsbedeeling te dien opzichte niet anders dan met andere zaken.

Wanneer men het goede als de hoofdzaak beschouwt, moet men dus met het vlugge en goedkoope wat voorzichtig wezen.

Hervormingen als die de schrijver wil, zouden zeker wel eene merkelijk snellere behandeling van rechtszaken doen ontstaan; misschien — heel zeker is dit nog niet

eens — ook eene minder kostbare; maar zeker geene goede; integendeel alleen door in werkelijkheid het recht voor den Inlander zoo goed als te vernietigen, zou dit worden verkregen. Op deze wijze is dat bereiken van meerdere snelheid en goedkoopheid nu niet moeielijk; aan elke ziekte, hoe gevaarlijk ook, kan men zeer spoedig een eind maken door den patient eene pil cyankali in te geven; goedkoop is dit ook voor hem; met één doctorsvisite en eene zeer kleine apothekersrekening is alles afgeloopen; en de opleiding der geneesheeren kan dan ook net zoo eenvoudig zijn als die, welke de schrijver voor rechtsgeleerden voldoende acht. Alleen, niet met dat doel roept de zieke geneeskundigen bijstand in; en zoo ook voldoet de Staat op de door dezen hervormer gewilde wijze niet aan zijne verplichting om de ingezetenen in het genot eener goede rechtsbedeeling te stellen.

Aan zulke phrasen nu beantwoorden dan ook verder, evenals bij de bedoelde staatshervormers, des schrijvers inzicht in de bestaande instellingen en zijne wijze om die te verbeteren volkomen.

De afscheiding van het rechterlijk en administratief gezag is kortweg doctrinarisme (blz. 67); „allemaal gekheid" zou de heer Kegge gezegd hebben; wat er soms wellicht, schroomvallig, wel eens daarvoor aangevoerd zou kunnen wezen, daarmede houdt de schrijver zich niet op. Zóó is het en niet anders, want hij zegt het. Met de juridische vormen is het evenzoo; alleen voor zulke bekrompen menschen dat zij aan den ledigen vorm meer hechten dan aan het wezen der zaak (blz. 69), geldt zulke onzin als de stelregel: l a f o r m e e m p o r t e l e f o n d. Maar, eilieve.... ik meen toch.... dat daarin, soms ten minste, garantiën..... Garantiën? mijnheer! wie spreekt er van garantiën; ik spreek van vormen, en vormen zijn nonsens; vat u? De lijdelijkheid des rechters ten civiele, wat is die, ten minste in de

binnenlanden, dan eene bespotting slechts van vrouw Justitia? (blz. 69.) Verdwijnen moet zij, al zal ook het op zij zetten daarvan — is het niet alsof men een profeet van het bekende schreeuw- of straatsocialisme hoort? — meer zijn dan de juristen, wie ze lief is, kunnen verdragen (blz. 70, 88.) Dat met dat al onder de juristen, wie ze zoo lief is, die lijdelijkheid, voor zoover zij te ver gaat ten minste, zelfs in Europa al heel wat bestrijding heeft gevonden, dat dit zelfs daar al op de wetgeving soms invloed heeft gehad — ja, dit alles is alleen te vinden in die geschriften van welke een hervormer als onze schrijver geene kennis neemt. De „vormelijke beschuldiging, waardoor des rechters onderzoek en beslissing in strafzaken wordt beperkt" (blz. 69), weg er mede!..... Maar hoe is men dan toch tot zulk eene beperking gekomen? Bestaan daartoe ook soms redenen, die velen van zeer veel gewicht achten?.... Wat doet dat er toe? Weg er mede! Vrijheid, blijheid! En evenmin mag de rechter meer gebonden zijn aan eenig wettig bewijs! Wat anderen daarvoor ook mogen hebben aangevoerd, behoeft immers niet te worden wederlegd; praatjes zijn het toch maar, meer niet!

En zoo zou men kunnen voortgaan, maar ondoenlijk en trouwens onnoodig is het toch wel tegen eene dergelijke wijze van argumenteeren ernstig op te treden. Een enkel staaltje alleen nog van 's schrijvers juridische ontwikkeling moge hier volstaan.

In het door hem ontworpen systeem zullen het rechterlijk en het administratief gezag over den Inlander weder als vroeger in ééne hand vereenigd zijn; dezelfde persoon zal onder den naam van residentierechter, rechter en politieambtenaar wezen. Daarom acht hij nu eenige beslissing omtrent de stukken van overtuiging in het voor dezen rechter gevoerd strafproces niet meer noodig. „Krachtens zijn politiegezag" — zegt de schrijver blz. 179 — „zal hij de vernietiging kunnen bevelen van alle

valsche of gevaarlijke stukken; overigens is hij (meestal) zelf houder der stukken van overtuiging en behoeft zichzelf niet te bevelen wat daarmede te doen. Ontstaat verschil over het recht op een stuk van overtuiging, dan maakt hij dit als civiel rechter uit." De politie alzoo als een, zelfs in rechtszaken, almachtig gezag gedacht, autoritair alle bevoegdheid uit zichzelve ontleenende! Het onderscheid van den natuurlijken en den rechtspersoon, het quot qualitates tot personae, niet eens opgemerkt! En onder die opvatting dan die civiele rechter, die over zichzelven rechtspreekt!

Men begrijpt nu wel dat het onder deze gegevens volkomen onvruchtbaar zoude wezen de denkbeelden en voorstellen van dezen hervormer in ernstige behandeling te nemen. Moge hij al ook hier en daar eens eene niet onjuiste opmerking maken, meerendeels is alles verkeerd gezien en òf niet, òf verkeerd begrepen; zijne voorstellen, niet op voldoende kennis, noch van den bestaanden toestand, noch van den aard van rechtsinstellingen in het algemeen gegrond; niet van dat standpunt van algemeene en speciale verstandelijke en wetenschappelijke ontwikkeling uitgaande, hetwelk alleen tot een heilzaam hervormen de geschiktheid kan verleenen, — zouden wel veel afbreken, maar niets bruikbaars opbouwen, en kortweg de rechtstoestanden in Ned.-Indië, bovenal voor den Inlander, in den grond verstoren.

Ziehier ten slotte nog één voorbeeld: datgene namelijk waarin in hoofdzaak volgens den schrijver de hervorming der crimineele landraadrechtspraak zoude moeten bestaan:

Gegevens: Een staat van langzaam, doch voortdurend, zij het ook in den bekenden spiraalvorm voortgaande ontwikkeling der rechtstoestanden in Ned.-Indië, vooral wat de inlandsche bevolking betreft zich merkbaar openbarende sinds ten gevolge van het tegen het midden dezer eeuw op den voorgrond treden van meer beschaafde beginselen van regeering, de Indische grondwet ook het

verschaffen van recht aan haar als Staatsplicht en Staatswil heeft erkend. En dat wel bovenal door ook haar rechters te verschaffen, slechts aan de wet, d. i. aan den werkelijken Staatswil, niet aan de regeering, uit menschen bestaande wier neigingen met dien wil niet zelden in strijd zijn en die de werking daarvan dan zoeken te belemmeren, — hebbende te gehoorzamen. Als hoedanig in het laatste twintigtal jaren door het ontnemen der landraadrechtspraak en der verwijzing naar den landraad en de rechtbanken van omgang aan de administratieve en het opdragen daarvan aan rechterlijke autoriteiten — hoeveel daaraan ook nog te regelen en te verbeteren overblijft — een zeer groote stap voorwaarts is gedaan, en de bedoelde ontwikkeling dus zeer merkelijk is vooruitgegaan.

Hervormingen van den schrijver: Afschaffing dier scheiding. Herstel van het administratief (assistent-resident) en het rechterlijk (landraadvoorzitter) gezag bij één persoon, residentierechter genaamd, getrokken uit daartoe geschikte controleurs bij het Binnenlandsch Bestuur, welke op kosten der regeering in Nederland rechtsgeleerde studiën hebben gemaakt. Rechtspraak van dezen ambtenaar, liefst als alleenrechtsprekend rechter, zonder inlandsche leden, verder zonder openbaar ministerie, zonder adviseur, zonder verwijzing en zonder geformuleerde beschuldiging, aan geene wettige bewijsmiddelen en aan geene rechtsvormen gebonden, ten minste aan geene die nietigheid medebrengen; zonder griffier, slechts door een schrijver bijgestaan; terwijl van de handelingen en beslissingen door dien rechter alzoo verricht door hem akten worden opgemaakt, waarin hij slechts behoeft te vermelden wat hij van belang acht, en waarin niets, zelfs niet het verwaarloozen van wettelijke voorschriften nietigheid medebrengt; het onderzoek echter aan een hooger beroep onderworpen bij bizondere ambtenaren, opperrechters genoemd, die in den regel op die zoo

volledige en vertrouwbare stukken recht zullen doen!

Kan ook de meest ouderwets verstokte administratieve ambtenaar zich eene prachtiger politierol voorstellen? Zoo zou deze schrijver het Indische rechtswezen hervormen! Zijne overige voorstellen nu zijn van dezelfde kracht.

Die bewuste residentierechter zal overigens administratief hetzelfde te doen hebben wat nu de assistent-resident doet, behalve datgene waarin deze nu maar een tusschenstation vormt tusschen den resident en de controleurs, „want dat is volstrekt niet noodzakelijk" (blz. 39.) Verder al wat nu den landraad, de politierol en het residentiegerecht aangaat, maar dit laatste zeer aanmerkelijk uitgebreid. Aan werk zal het hem dus zeker niet ontbreken; ook niettegenstaande zijn recht vele zijner werkzaamheden aan adjuncten op te dragen!

Curieus is bovenal het overigens praktisch ook geheel onuitvoerbare denkbeeld, controleurs door een paar jaren academische studie tot voor den gansch niet onbelangrijken omvang dier rechtspraak geschikte rechtsgeleerden te vormen. Kan zulk een denkbeeld niet alleen opkomen bij iemand voor wien blijkbaar ook het recht nooit iets anders is geweest dan een voor een examen van buiten geleerd lesje; die van de wetenschap en van hare beteekenis voor de praktijk van het leven nooit eenig begrip heeft gehad; die tot dezulken behoort, aan wien hoewel zij hunne examina hebben afgelegd en zoo getoond wat van buiten te kunnen leeren, nimmer eenig ernstig rechtsbelang had mogen zijn overgelaten? De mensch gebruikt steeds zichzelf als maatstaf; naar zijnen eigenen maatstaf denkt deze schrijver zich daarom wel den man aan wien de rechtsbedeeling mag worden toevertrouwd; en zoo worden dan ook zijne redeneeringen, zijne voorstellen begrijpelijk.

Ik ben bitter geworden Hoe ik ook voortdurend bij deze beschouwingen 's schrijvers goede bedoeling in het

oog trachtte te houden, het ging niet. Hoe verder ik kwam, hoe meer ik ook de overtuiging verkreeg dat deze zoogenaamde hervormingen inderdaad slechts eene aanranding zijn van het met zooveel moeite en strijd in den loop der jaren ten behoeve der heerschappij van het recht in Indië verworvene; dat zij inderdaad, ten minste wat den Inlander betreft, tot de vernietiging daarvan zouden leiden. En dan gaat men zich ook herinneren hoe de goede bedoelingen van oudsher reeds als plaveisel waren bekend; dan komt men er van zelf toe het zwaard te trekken, om datgene, aan welks opbouwing men een belangrijk deel zijns levens heeft gearbeid, te beschermen.

Ten behoeve van „den goeden Inlander" zegt de schrijver op blz. 182, „stel ik mij procureur voor het hoog gerecht der publieke opinie". Non tali auxilio mag deze wel uitroepen! Nog heel wat erger zou zulk een voor hem wezen dan de binnenlandsche „prokrul's", door den schrijver op blz. 85 zoo veroordeeld, en die ook nog wel hunne goede zijde hebben. Niet op dengene die hem „goed" noemt, maar hem de rechtsinstellingen, welke zijn maatschappelijk leven verzekeren, hoe onvoldoende die ook nog zijn, tracht te ontnemen, heeft hij zijne hoop te vestigen, doch op dezulken, welke die voortdurend trachten te ontwikkelen en te verzekeren. En die zijn er gelukkig ook nog!

MR. M. C P.

Indische Venduties en Binnenlandsch Bestuur.

Eenige jaren geleden zat ik te Ngabang (Landak — Westerafdeeling van Borneo) op een namiddag gezellig te praten met een jongen Engelschman uit Singapoera. Wij hadden het over het leven van ambtenaren, over de opleiding in 't moederland, over hun positie enz. Zoo kwamen wij ook op de woningen. Mijn gast deelde mij toen mede, dat het Britsch-Indische gouvernement niet alleen vrije woning aan zijn ambtenaren van het binnenlandsch bestuur gaf, maar bovendien zorg droeg voor de meubeleering dier woning. Natuurlijk werd hieronder niet begrepen al wat aan de inrichting van een huis een bijzonder persoonlijk karakter geeft, als wandversieringen en wat dies meer zij. Mijn inlichter verklaarde mij, dat zulks geschiedde met het oog op de groote afstanden, waardoor verhuizingen zeer kostbaar zouden worden. Naar 't geen bedoelde Engelschman zeide, waren dus de in ons Indië zooveel voorkomende venduties bij overplaatsing van ambtenaren in Engelsch-Indië niet gebruikelijk.

Of de man mij toen omtrent deze zaak juist ingelicht heeft, heb ik niet nagegaan. Zeker is 't echter, dat zulk een staatszorg, bestond ze in Nederlandsch-Indië, in 't belang van den lande zou wezen. 't Volgende moge daarvoor een klein betoog zijn.

Ieder, die eenige jaren het Indische leven in de binnenlanden of op een „buitenpost" heeft meegemaakt,

weet hoe het vaak met de venduties van vertrekkende ambtenaren gaat: er wordt soms ontzaggelijk veel bij gewonnen en een andermaal veel verloren. Bij 't B. B. is echter regel, dat men een „goede vendutie" maakt, d. w. z. geen verlies lijdt of nog een sommetje winst heeft op 't oorspronkelijk voor den inboedel besteede. 't Zij verre van mij — die zelf bij 't B. B. gediend heb — te willen beweren, dat die z.g. „goede venduties" en zelfs de „mooie" alle een gevolg zouden zijn van te warme vriendschap tusschen den vertrekkenden ambtenaar en Chineezen of andere omkooplustige menschen in zijn afdeeling. Ik weet zeer goed, dat menig ambtenaar zijn „douceurtje" bij zoo'n gelegenheid dankt aan eerlijke en ware genegenheid bij bevolking en Europeesche ondernemers, die zich op die wijze bij zijn vertrek uit. Maar niettemin valt het niet te ontkennen, dat de gewoonte van „vendutie-houden" de deuren wijd openzet voor allerlei misbruiken en allerlei onrecht. Wie twijfelt aan de macht der Chineezen, die in de binnenlanden zoo vaak de geldmannen bij uitnemendheid zijn? Die menschen — en meer anderen — weten, dat zij de ambtenaren van 't binnenlandsch bestuur moeten ontzien, en, uitgaande van 't heerlijke cynische beginsel „die Hollanders happen allen toe, als men hun een gouden pisang voorhoudt," vinden zij op de vendutie van den vertrekkenden ambtenaar de gelegenheid om den komenden zoo'n gouden pisang aan te bieden of liever in 't vooruitzicht te stellen. 't Is een algemeen bekend feit, dat de Chineezen op veel plaatsen de voornaamste koopers op venduties zijn, en heeft men ze tegen zich, dan loopt de vendutie veel kans een slechte te worden. Zal 't nu niet kunnen voorkomen, dat een zwak man, die een gezin heeft, dat hem veel kost, als controleur of assistent-resident in de verleiding komt, om de Chineezen „te vriend te houden", d. w. z. allerlei ongerechtigheden door de vingers te zien, alleen maar om de kans van een slechte

vendutie te ontloopen? Ik spreek hier niet eens nog van de planters en Europeesche kooplieden, waaronder ook wel eens elementen voorkomen, die van omkoop-praktijken bij vendutics niet afkeerig zijn.

Doch niet slechts het beloonen van den ambtenaar voor plichtverzuim op bedoelde wijze is een wantoestand, ook het tegenovergestelde — dat evenzeer voorkomt — is onrecht. De gewetensvolle ambtenaar, die het waagt den Chineeschen „pachter" op zijn plaats te zetten als hij een toon aanneemt of hem wat erg kras tegenwerkt in zijn smokkel-praktijken, wordt op zijn vendutie daarvoor gestraft! Geen mindere Chinees, die tegen den pachter opziet, zal 't wagen de prijzen op te jagen, als hij weet, dat de groote handelsman het niet wil.

Er is een geval van dien aard voorgekomen, waar de straffende persoon geen Chinees, maar een Javaan was. Inderdaad een zeldzaam verschijnsel. Toch kan schrijver van dit artikel voor 't historische instaan. 't Was in de binnenlanden van Java. Een jong ambtenaar van 't B. B. was in onmin met den pas benoemden regent. De Europeesche ambtenaar hield den gewezen patih — dien regent — met wien hij veel te doen had gehad, voor een intrigant en een knoeier en meende daar goede gronden voor te hebben De jonge man was zeer weinig „politiek", d. w. z. hij toonde den inlandschen groote duidelijk zijn antipathie. Na een klein jaar wordt hij overgeplaatst en houdt „dus" vendutie. De nieuwbenoemde regent, die zich nog gedeeltelijk moest inrichten, vond dit een geschikte gelegenheid, om aan eenig huisraad te komen, dat hem nog ontbrak, en wel zoo goedkoop mogelijk. Hij verschijnt op de vendutie en koopt nagenoeg alles tegen spotprijzen. Natuurlijk was er geen Chinees of inlander geweest, die tegen den „kanjdjĕng" had durven opbieden! Op die wijze leed de Europeesche ambtenaar een aanzienlijk verlies op goederen, die hij een klein jaar te voren nieuw had gekocht. De regent

had twee vliegen in één klap geslagen: zoete wraak en goedkoope meubels.

Maar, aangenomen, dat zulke of dergelijke gevallen weinig voorkomen, en dat er van omkooperij in 't geheel geen sprake kan wezen, toch blijft de vendutie voor den ambtenaar van het B. B. een misbruik. 't Is hem verboden met den inlander of Chinees of wie dan ook in zijn ressort daden van koophandel te verrichten, maar de vendutie wordt daar blijkbaar steeds buiten gerekend. Is deze echter iets anders dan een verkoop van goederen waarbij het Gouvernement als makelaar optreedt? Echte handel wordt het zonder schijn zelfs van iets anders, waar, zooals indertijd – tien jaar geleden — in de Westerafdeeling van Borneo, de vertrekkende ambtenaar zelf zijn vendutie houdt, als gedelegeerde van den vendumeester ter hoofdplaats. Daar is 't voorgekomen, dat een vertrekkend aspirant-controleur, die zich zeer populair had weten te maken bij de inlandsche bevolking, zelf zijn waren aanprees. Dat ging op deze wijze: „Op, hoofden, toont nu eens wie van ulieden het meest van mij houdt! Hier is een kopje, waar ik dagelijks uit gedronken heb. Wie biedt ervoor?" De hoofden boden als razenden. Deze waardige ambtenaar van 't B. B. maakte driemaal de waarde van zijn inboedel.

Zoo iets zal zelfs in de Westerafdeeling van Borneo nu wel niet meer voorkomen. Dat het voorgekomen is, is echter al erg genoeg. En dat dergelijke sjacherpartijen vooral daar kunnen voorkomen, en wellicht nog voorkomen, waar Batavia ver weg ligt, valt gemakkelijk te vermoeden.

Er zijn nog andere redenen, waarom vendutie-houden voor een ambtenaar van 't B. B. af te keuren is. Men tracht natuurlijk de opbrengst zoo hoog mogelijk te doen zijn. Daardoor komt men ertoe middelen te gebruiken van verdacht allooi. Zoo zag schrijver dezes eens een vendutie van een assistent-resident in de binnenlanden

van Java, waar de laatste twee uren bijna alle Europeesche bezoekers en ook verscheidene Chineezen en Javanen stelselmatig een benevelingskuur hadden ondergaan. 't Ging er woest toe. Het „djoewal lagi" (nog eens inzetten!) — die gewone truc om „den boel op te jagen" — klonk slag op slag, en alles ging grif van de hand. Op de groote tafel in de achtergalerij stond een Europeesch jongmensch aan een orchestrion te draaien, de melodieën daverend meezingend, terwijl een troep anderen de tafel al jubelend in schommelende beweging brachten. De vendutie ging op die wijze uitstekend, dank zij ook „ouwe klare", „brandy-soda", bier en wijn. Het presenteeren van zulke „ververschingen" is in de binnenlanden van Java en ook wel elders een gewoon iets. De resultaten der venduties schijnen daarmee in verband te staan, zoodat velen het voor wijs houden zich de onkosten te getroosten.

Moet men dan het houden van venduties voor ambtenaren van 't B. B. verbieden of afschaffen, zal men vragen. Voor Java althans zou mijn antwoord zijn: zeer zeker. Daar toch zijn de middelen van verkeer tegenwoordig voldoende, om het huisraad bij een overplaatsing mee te nemen naar de nieuwe standplaats. Op de Buitenbezittingen, waar zoo vaak de afstanden veel grooter zijn, zou dat meestal zeer kostbaar zijn. Daar geve het Gouvernement den ambtenaar van 't B. B. — ook den aspirant-controleur, als hij een afdeeling heeft — niet alleen een vrije gouvernementswoning (die 't eigendom van den Staat is en niet van 'n Chinees, zooals thans nog zoo vaak), maar ook 't noodigste huisraad. Onbillijk tegenover de collega's op Java zou dit niet mogen genoemd worden: dezen toch zijn in vele opzichten reeds bevoorrecht tegenover genen.

Menige misstand thans voortkomende uit die onzalige venduties zou dan ophouden voor te komen.

ADELANTE.

Verleden en Toekomst van Formosa.

De in de hoofdplaats van het eiland Formosa, Tai-nan [1]), gevestigde Engelsche Presbyteriaansche zendeling W. Campbell, heeft, bij Kelly and Walsh limited te Hongkong, Shanghai en Yokohama, een brochure het licht doen zien, getiteld: *Past and future of Formosa.*

De bijzonderheden welke, omtrent een der belangrijkste bezittingen van onze vroegere Oost-Indische compagnie, in deze brochure voorkomen, achten wij van genoegzaam gewicht, om daaruit een en ander mede te deelen, te meer nu het genoemde eiland, in den laatsten tijd, nog al eens van zich heeft doen spreken.

Ofschoon handelaars van het tegenoverliggend (Aziatisch) vaste land reeds, omstreeks het midden der 15de eeuw, Formosa bezochten en het, een honderdtal jaren later, ook door Portugeesche avonturiers werd aangedaan, „hebben wij, evenals een groot aantal andere goede zaken,

---

[1]) De hoofdplaats Tai-nan, ook wel als Tainanfu aangeduid, ligt ter plaatse waar vroeger het fort „Provincie" van de oud-Hollandsche kolonisten stond. De zware onderbouw van dit fort is nog, binnen de groote westelijke poort dezer stad, zichtbaar.

onze vroegste bekendheid met dit eiland" — zoo laat onze Reverend zich uit — „aan de Hollanders te danken."

Nadat deze in 1622 een factory op de Pescadoren hadden gesticht, ondervonden zij aldaar, van den kant der Chineesche autoriteiten, zooveel tegenstand, dat zij genoodzaakt werden in 1624 deze factory, naar het zooveel grootere eiland Formosa, over te brengen.

Laatstbedoelde naam had het van de Portugeezen ontvangen, die, toen zij het voor de eerste maal in het gezicht kregen, uitriepen: „Ilha Formosa!", hetgeen in hun taal „schoon eiland" beteekent.

Wanneer men bedenkt dat, zoo het van de westzijde wordt genaderd, het oog wordt geboeid door een uitgestrekte vruchtbare alluviale vlakte welke, terrasgewijze opklimmend, eindelijk overgaat in drie, van het noorden naar het zuiden, evenwijdig loopende bergreeksen, welke zich tot in het binnenland hoog boven elkander opstapelen; dat sommige toppen van de middelste bergreeks, welke het eiland over de lengte in twee deelen snijdt, zich tot 13,000 voet boven het oppervlak der zee verheffen, dan is het eveneens verklaarbaar, dat de Chineezen aan het eiland den naam van „Tai-wan", d. w. z. „terras-strand", hebben gegeven.

Uitvoerig staat de Schr. stil bij het gezegend bestuur der Hollanders, van 1624 tot 1661, en bij de wijze, waarop aan dat bestuur een einde werd gemaakt door het hoofd van Fokien, den zeeroover Coxinga, die — na door de Mandsjoe-Tartaarsche dynastie, welke de Mingsche had verdreven, te zijn gedwongen China te verlaten — met een groot getal oorlogsjonken naar Formosa was overgestoken en den Gouverneur Coyet had gedwongen zich met zijne troepen, welke het fort Zeelandia bezet hielden, aan hem over te geven.

Vooral doet de heer Campbell uitkomen, hoe, tijdens ons bewind over Formosa, niet alléén de handelsbelangen op den voorgrond traden, maar hoe tevens alles in het

werk werd gesteld om de, tot het Polynesische ras behoorende, inboorlingen tot het Christendom te bekeeren, waaraan zich niet meer dan 37 geordende predikanten wijdden, onder wie o. a. Anthonius Hambroek, als de moderne Regulus, beroemd is geworden.

Nog in de eerste helft van de vorige eeuw waren de sporen van deze bekeering niet uitgewischt.

Ziehier wat de Schr. daaromtrent, op gezag van „de Mailla", een der paters Jezuïten, die destijds Formosa bezochten, mededeelt.

„Vóórdat wij Amoy verlieten had men ons onderricht, dat er Christenen op Formosa aanwezig waren. Wij deden daarnaar onderzoek en bemerkten, dat deze niet onder de Chineezen, maar wel onder de inboorlingen werden gevonden, en dat zulks dagteekende van den tijd, toen de Hollanders nog in het bezit van het eiland waren. Wij ontmoetten onder deze inboorlingen verscheidene, die in staat waren Hollandsch te spreken en te lezen en die, bij het schrijven, van Romeinsche letters gebruik maakten

„Wij troffen bij hen zelfs gedeelten van onze vijf boeken (waarschijnlijk de pentateuch) [2]) in het Hollandsch aan.

„Deze inboorlingen aanbidden geen afgoden als de Chineezen en hebben zelfs een afkeer van een ieder, die zich daarmede inlaat; toch vindt men bij hen geene kerkelijke gebruiken, of kunnen zij een of ander gebed opzeggen.

„Wij spraken met velen, die een God erkennen, den Schepper van Hemel en aarde, een God in drie personen belichaamd: den Vader, den Zoon en den Heiligen Geest. Zij vertelden ons, dat de eerste mensch Adam en de eerste vrouw Eva werden genoemd; dat deze, doordien zij ongehoorzaam aan God geweest waren, den godde

2) De vijf boeken van Mozes.

lijken toorn op zich en op al hun nakomelingschap hadden geladen en dat het noodig is zijn toevlucht tot den doop te nemen, om deze vlek uit te wisschen. Betreffende deze plechtigheid is het formulier tot den huidigen dag in stand gebleven." [3])

Wat de verdere lotswisselingen van Formosa aangaat, sedert Coxinga zich tot Koning van dit eiland had opgeworpen, tot in onze dagen, hieromtrent vinden wij, in de bewuste brochure, o. m. nog het volgende vermeld.

De Chineesche overweldiger had slechts korten tijd genot van zijn nieuwe waardigheid. Reeds 12 maanden na zijn troonsbestijging stierf hij een ellendigen dood en werd opgevolgd door zijn zoon, Ching-Keng-mai. Diens 12-jarig bewind kenmerkte zich door aanhoudende aanvallen op de Formosaansche handelsschepen van den kant der onderdanen van den oppermachtigen Mandsjoe-heerscher in China.

Naar aanleiding hiervan trachtte Ching-Keng-mai den steun te winnen van Europeesche kooplieden, door hen allerlei faciliteiten aan te bieden, wanneer zij zich op het eiland wilden vestigen.

De stichting eener factorij, door de Engelsche Oost-Indische compagnie aldaar, was hiervan het gevolg.

Het gewenschte resultaat werd evenwel hierdoor niet bereikt.

Nauwelijks toch was Coxinga's kleinzoon zijn vader

---

3) Volgens een later, dezer dagen, uitgekomen werk van den heer Campbell — „the articles of Christian instruction (de artikelen van christelijk onderricht) in het Favorlang Formosan (de taal der inboorlingen van Formosa) from Vertrecht's manuscript of 1650 with Psalmanazar's dialogue between a Japanese and a Formosan and Happort's Favorlang vocabulary (uit Vertrecht's manuscript van 1650 met P's gesprek tusschen een Japanner en een Formosaan benevens Happart's Favorlangsche woordenlijst) had het weinig gescheeld, of in 1890 zouden één of twee Nederlandsche zendelingen naar het land zijn teruggekeerd, hetwelk door het lijden van mannen als Winsem, Mus en Anthonius Hambroek is gewijd.

opgevolgd, of hij zag zich in 1683 genoodzaakt zijn onderwerping aan den Chineeschen Keizer aan te bieden.

Van dat jaar begint een langdurig tijdperk in de geschiedenis van het eiland, waarin het zoo goed als niet de aandacht der Westersche volken tot zich trekt.

Met de Pescadoren als een prefectuur aan de tegenoverliggende provincie Fokien toegevoegd, en in drie graafschappen verdeeld, was het Chineesche bestuur over het binnenland evenwel geheel nominaal.

Waren de Hollanders, zooals hiervoren is gebleken, met de inboorlingen in voortdurende aanraking geweest en hadden zij hun vertrouwen weten te winnen, onder vermeld bestuur ontruimden deze inboorlingen de westelijke vlakten en togen zij naar de bergstreken, waar hunne overheerschers hen ongemoeid lieten.

Vooral het binnenland van Formosa werd hoe langer hoe meer een „terra incognita", waarover de wonderlijkste verhalen liepen.

Eerst in 1842, kort na den, tusschen Engeland en China gesloten, vrede van Nanking kwam de naam van het eiland wederom op veler lippen. Er werd toen toch bekend, dat, op last van de Chineesche autoriteiten te Formosa aan de 197 man sterke equipage van twee op de kust gestrande Engelsche schepen het hoofd was afgeslagen. De bedoelde autoriteiten gaven daarbij voor, dat zij van gezegd vredes-traktaat onkundig waren gelaten en dat deze schepen oorlogsvaartuigen waren, welke troepen aan wal hadden gezet, die, eerst na een hevig gevecht, door de Keizerlijke troepen waren overwonnen.

Weinig scheelde het, of de oorlog ware onmiddellijk opnieuw uitgebroken. Na langdurige onderhandelingen, stelde zich evenwel de Engelsche regeering tevreden met de betuiging van diep leedwezen, over het voorgevallene, door het Gouvernement te Peking en met de voorbeeldige bestraffing van sommige Formosaansche ambtenaren.

Kort na dit voorval had er evenwel een gebeurtenis plaats, welke aan de pl. m. 150-jarige afzondering van dit eiland voor goed een einde maakte.

Volgens het in 1860 gesloten vredesverdrag Van Tientsin, hetwelk een einde aan den tweeden Anglo-Chineeschen oorlog maakte, werden toch niet alleen twee havens op Formosa voor den buitenlandschen handel opengesteld, maar ook aan Britsche onderdanen — mits voorzien van, door de locale autoriteiten gewaarmerkte, paspoorten — vergund zich overal vrij te bewegen tot het prediken van het Christendom.

Reeds kort daarop werden consulaten te Ta-kow en te Tam-sui, zoomede vice-consulaten te Tai-nan en te Ke-lang, gevestigd.

De daarbij bijbehoorende pakhuizen en bungalows (een soort Indische hôtels) kregen voorts zoodanige inrichting, dat Europeesche ambtenaren voor het heffen van in- en uitgaande rechten, de daarmede verbandhoudende functiën konden waarnemen.

Voorts verkregen zendelingen van de Engelsche en van de Canadeesche Presbyteriaansche kerk, respectievelijk in 1865 en in 1872, op het eiland vasten voet; de eerstgenoemden te Tai-nan, de laatstgenoemden te Tam-sui.

Twee jaren later, (in 1874) dreigde een nog meer ernstig voorval, als in 1842, de goede verstandhouding tusschen China en Engeland had verstoord, verwikkelingen tusschen eerstgenoemd Rijk en Japan te doen ontstaan.

Wat was er gebeurd?

Niet alleen was de bemanning van een uit Loochow herkomstig Japansch schip, hetwelk op de Zuid-oostkust van Formosa was gestrand, door de Bantan inboorlingen vermoord, maar de Chineesche, door de Japansche regeering om schadevergoeding aangemaand, betoonde zich weigerachtig verantwoordelijkheid te dragen van handelingen dezer inboorlingen, er zich op beroepende, dat deze een extra-territoriale landstreek bewoonden

De Japanners besloten daarop zichzelf recht te verschaffen.

Plotseling, landde een op geheimzinnige wijze uitgeruste, en van gezegelde orders voorziene, expeditie aan de zuidkust van het eiland, en diende aan de meervermelde inboorlingen een voorbeeldige kastijding toe.

China veranderde nu geheel van front en hief luide klachten aan over, hetgeen werd genoemd, het zenden van een militaire macht op het grondgebied van een bevrienden Staat. Maar de Japanners lieten zich hierdoor niet van de wijs brengen, en verklaarden zich bereid eerst dàn hunne troepen terug te trekken, zoo de Chineezen hun verantwoordelijkheid erkenden en tevens de kosten van de expeditie naar Formosa vergoedden.

Na langdurige onderhandelingen, en na tusschenkomst van den Britschen gezant, Sir Thomas Wade, te Peking, gaf de Chineesche regeering eindelijk toe en werd daardoor het uitbreken van een oorlog tusschen de beide Aziatische Staten, reeds toen, voorkomen.

Het gebeurde had inmiddels tot gevolg, dat China zich meer aan Formosa liet gelegen liggen. In overeenstemming daarmede werden aan den Gouverneur van Fokien, Tang Tih-chiang, instructiën gegeven en kwamen, onder diens intelligente leiding, belangrijke verbeteringen tot stand.

Onderscheidene stammen van inboorlingen werden onderworpen of tot rust gebracht, steenkool-ontginningen werden ondernomen, tot den aanleg van spoorwegen werd overgegaan en Formosa tot een afzonderlijke provincie van het Hemelsche Rijk verklaard.

In 1884, tijdens den Chineesch-Franschen krijg, door oorlogsschepen van laatstgenoemde natie geblokkeerd, werd de man, die gedurende dezen krijg de operatiën tegen de Franschen had geleid, Liu Ming Chuan, de eerste Chineesche Gouverneur van Formosa.

Het was onder diens bestnur, dat de thans nog bestaande staatkundige indeeling tot stand kwam t. w. in:

1°. de noordelijke prefectuur van Tai-pak, verdeeld in de drie graafschappen Sin-tek, Tam-sui en Gi-lan, met de onder-prefectuur van Ke-lang;

2°. de midden-westelijke prefectuur van Tai-nan, verdeeld in de vier graafschappen Hun-lîm, Tai-wan, Chiang-hoa en Biau-lek, met de meer oostelijk gelegen onder-prefectuur van Paw-li;

3°. de zuid-westelijke prefectuur van Tai-nan, verdeeld in de vier graafschappen Heng-chun, Hong-soa, An-peng en Ka-gi, met de onder-prefectuur van Phe-aw (de Pescadoren);

4°. de oostelijke prefectuur van Tai-tang, verdeeld in de twee onder-prefecturen Pi-lam en Hoe-leng-kang, met de hoofdplaats in het midden-oostelijk centrum, genaamd Tsui-boe.

Ook met den aanleg van spoorwegen werd doorgegaan, zoodat, bij het uitbreken van den oorlog tusschen China en Japan in 1894, Ke-lang op de noord-oost- en Sin-tek, nabij de noord-west-kust van het eiland, door een zoodanige lijn waren verbonden.

Het schitterend succes, door de Japanners in dien oorlog behaald, vond zijn belooning in den afstand van Formosa aan het Rijk van de Rijzende Zon.

Zulks geschiedde evenwel niet, zonder dat bij de, aan het daarop betrekking hebbend vredesverdrag voorafgegane, onderhandelingen door den Chineeschen gevolgmachtigde Li-Hoeng-Tsjang [wel eens de Bismarck uit het Oosten genoemd en, door zijn bezoek in 1896 aan ons land, ook hier nog meer bekend geworden] alles was aangewend, wat zijn diplomatiek vernuft hem aan de hand deed, om Graaf Ito, den Japanschen Eersten Minister, die zijne regeering bij deze onderhandelingen vertegenwoordigde, te bewegen niet aan den eisch van bedoelden afstand vast te houden.

Hoog deed Li het bezwaar klinken, hetwelk door Engeland zou worden gemaakt tegen de overdracht van

Formosa aan een andere mogendheid, met het oog op de nabijheid van de Britsche kolonie Hongkong. Toen dit niet hielp, werd er door den Chineeschen staatsman op gewezen, dat Formosa en de Pescadoren niet door de Japanners waren genomen en dus van het door de Westersche mogendheden aangenomen beginsel zou worden afgeweken, dat „militaire occupatie de basis moet zijn van concessie"; dat, mede in verband met andere eischen, juist op dat beginsel gegrond, protest van den kant dier mogendheden was te verwachten. Nadat Graaf Ito aan den afstand van een deel van Kirin en van Hei Loeng Tsjang aan Rusland, zonder dat China met dat Rijk zelfs in oorlog was geweest, had herinnerd, wierp Li het over een anderen boeg, door de aandacht te vestigen op de moeielijkheid om Formosa te veroveren, getuige de vergeefsche poging daartoe, kort te voren, door Frankrijk aangewend.

„Formosa is vol malaria" — zoo vervolgde Li. — „Gij verloort daar te voren veel levens. De meeste Formosanen rooken opium, om de gevolgen van de malaria te neutraliseeren". Toen Ito ook hiervoor ongevoelig bleek en zelfs te kennen gaf dat, zoodra het eiland in handen der Japanners zou zijn overgegaan de opium „door de meest krachtige verbodsbepalingen, evenals uit alle Japansche havens zou worden geweerd", trachtte Li, bij het laatste onderhoud over het te sluiten vredesverdrag, de bewuste afstand nog te bezweren, door mededeeling te doen van een door hem ontvangen telegram constateerende, dat de Formosanen in opstand waren en gezworen hadden zich niet aan Japan te zullen onderwerpen.

Ito liet zich evenwel ook hierdoor niet uit het veld slaan en gaf ten antwoord: „Laat ze maar in opstand zijn! Wij zullen dat wel klaarspelen" [4])

4) Hetgeen hier uit de tusschen Li Hoeng Tsjang en graaf Ito gehouden conferentiën werd medegedeeld, is overgenomen uit de,

En dit was geen grootspraak.

Ofschoon werkelijk de afdeeling Zwartvlaggen, te Tai-nan de republiek had uitgeroepen, met het hoofd dezer afdeeling, den brigadier-generaal Liu Yung fu, tot president, stortte dit nieuwe gemeenebest al zeer spoedig uiteen, na ontscheping der uit Japan gezonden expeditie, om uitvoering te geven aan het, op 17 April 1895, gesloten vredestractaat van Simoneseki, waarbij Formosa aan Japan was overgegaan.

Reeds op het bericht der nadering van de Japansche krijgsmacht nam een groot deel der Zwartvlaggen met hun aanvoerder, die zich als vrouw had vermomd en een kind op den arm droeg, de wijk naar de omliggende heuvels en besloten daarop de voornaamste ingezetenen van Tai-nan de hulp der Engelsche missionarissen in te roepen, ten einde te bewerken dat de Japanners, op vredelievende wijze, bezit dezer stad namen.

Daaraan werd gehoor gegeven en togen twee van deze zendelingen, Mr. Barclay en Mr. Ferguson, door 19 ongewapende Chineezen vergezeld, naar het Japansche hoofdkwartier.

Tot den opperbevelhebber toegelaten, gaf deze te kennen, dat het leger den volgenden dag naar Tai-nan zou op-

---

in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 14 en van 17 Januari j.l., „als feuilleton" opgenomen vertaling van de woordelijke verslagen dezer conferentiën door Henri Borel, Chineesche tolk te Makassar.

Wij kunnen de kennisneming van de geheele vertaling niet genoeg aanbevelen.

Zooals de heer B. opmerkt geeft toch het lezen van de gesprekken tusschen de beide Oostersche diplomaten „een curieus genot, gelijk aan dat van het savoureeren van exotische Oostersche kruiden, verkrijgt men daarbij een hoogen dunk vooral van den Chineeschen staatsman, die „het onvermijdelijke wist aan te nemen en daar dan nog zooveel mogelijk van trachtte te maken, ofschoon wèl wetende, dat laster, hoon en smaad de belooning zouden zijn voor zijn helder doorzicht en zijn energie." Zooals bekend is viel Li dan ook, bij zijn terugkeer uit Europa, in ongenade.

rukken en dat, zoo de minste tegenstand werd ondervonden, onmiddellijk het vuur zou worden geopend en de stad in de asch gelegd.

In de voorhoede geplaatst, doorleefden deze zendelingen, toen, bij de nadering dier stad, de poorten gesloten en de wallen bewapend werden bevonden, eenige benauwde oogenblikken.

Doch alles liep goed af. Plotseling werden de poorten wijd open geworpen, en vertoonden zich aan de blikken der Japanners honderde aanzienlijken, die op den grond nedergebogen, hun genade inriepen. Zonder eenige bloedstorting kon dus de vlag van de Rijzende Zon boven Tai-nan worden geheschen.

De geheele onderwerping van het eiland was nu slechts een quaestie van tijd geworden en namen Japansche ambtenaren de plaats in van de Chineesche mandarijnen met hun aanhang.

Laten wij, hiermede ten einde gebracht hebbende, hetgeen de heer Campbell omtrent de geschiedenis van Formosa in zijn brochure mededeelt, nog een oogenblik stilstaan bij de beteekenis van de bezitting, welke thans onder het bestuur van den Mikado is gekomen, zooals deze beteekenis eveneens uit bedoeld geschrift is af te leiden.

De geographische gesteldheid van het, tusschen 138° en 139° O L. en 22° en 26° N.B. gelegen, eiland, met een oppervlak van ongeveer 34550 K.M². dus grooter dan ons vaderland en ongeveer de helft van Schotland, hebben wij hiervoren reeds met een enkel woord aangegeven

Daaraan zij nog het volgende toegevoegd.

Het eenige zoetwater meer is gelegen in het hooggebergte, drie dagen zuid-oostwaarts gelegen van de stad Chiang-hoa. Campbell was de eerste Europeaan, die het bezocht. Hij noemde het naar den Nederlandschen predikant Candidius, die omstreeks 1624, met het bekeerings-

werk onder de inboorlingen een aanvang maakte. In overeenstemming met de geologische formatie vloeit het meerendeel der zich aan de westzijde bevindende rivieren rechtstreeks van de oostelijk gelegen bergstreken naar zee, zonder zich naar de noord- of naar de zuidzijde af te buigen. Deze rivieren zijn slechts voor een klein deel tot transport — hoofdzakelijk met bamboevlotten — geschikt; in het regen-seizoen, wanneer massa's water zich uit het gebergte naar beneden storten, zijn zij zelfs geheel onbevaarbaar. Zij kunnen evenwel, zoowel in het noorden als in het zuiden van de groote westelijke vlakte, uitnemend tot hare irrigatie worden aangewend.

Zijn de bedoelde rivieren voor het handelsverkeer binnenslands alzoo van weinig beteekenis, de havens, zooals zij thans zijn ingericht, voldoen nog minder uit het oogpunt van den buitenlandschen handel.

Immers, behalve enkele kleine inhammen, alleen geschikt voor jonken, is de rotsachtige oostkust geheel ontoegankelijk, terwijl de Ke-lang-haven op de noord-oost- en de Tam-sui-haven op de noord-westkust geene oceaansteamers kunnen herbergen; eerstgenoemde omdat zij te klein is en gedurende de wintermoesson te veel is blootgesteld en laatstgenoemde, omdat de daarvoor gelegen, zich telkens verplaatsende, zandbank den toegang voor dergelijke groote schepen, belemmert of onmogelijk maakt.

De lagune van Ta-kow, op de zuid-westkust (7 mijlen lang en gemiddeld een halve mijl breed), is evenwel uitnemend geschikt om, zonder groote kosten, uitgebaggerd en tot een prachtige haven ingericht te worden.

In het tegenwoordige gebrek aan havens wordt ruimschoots voorzien door de Pescadoren. Stoomschepen bereiken de veilige en uitgestrekte ankerplaatsen, tusschen deze eilanden, binnen 4 uren van de haven An-peng (op de zuid-westkust van Formosa vlak bij Tai-nan) gelegen, en de Japanners waren zich dan ook wel bewust, waarom zij

er zoo op stonden, dat hun ook de bedoelde eilandengroep werd afgestaan.

Omtrent het klimaat zij het volgende opgemerkt. Van October tot Maart is het weder zacht met regenval, nu en dan, in de noordelijke en zeer weinig in de zuidelijke streken. De hoogste temperatuur en de zwaarste regens komen voor tusschen Juni en September, ofschoon ook dán de thermometer zelden meer dan 90° in de schaduw aanwijst.

Zware stormen doen zich soms in het midden van den zomer gevoelen, maar de vreeselijkste tifonen, welke in de Chineesche zee ontstaan en zich verder noordwaarts bewegen, gaan meestal, aan de zuidkaap genaderd, in schuine richting, om met volle kracht hetzij over de lager gelegen Pescadoren te strijken, dan wel, over de eilanden Botel Tobago en Samasana, naar het oosten van Formosa af te drijven.

Werkzame vulkanen zijn niet voorhanden [5]; aardbevingen komen evenwel meermalen voor, in 't bijzonder bij Tam-sui en Ke-lang.

De alluviale vlakten in het westen van het eiland, zich ver uitstrekkende en goed besproeid, zijn buitengemeen vruchtbaar en voor allerlei cultures — suiker, rijst, aardappelen, aardnoten, indigo, gember, kurkuma (geelwortel) — geschikt. De opbrengst van vruchten is een voldoenden maatstaf, tot het zich vormen van een denkbeeld, welk een groote omvang elke cultuur zal verkrijgen, zoo zij met overleg en volgens de tegenwoordige daarvoor geldende wetenschappelijke methoden, op uitgebreide schaal, wordt aangevat.

Groote en schoone ananassen zijn maar voor het plukken en waarschijnlijk wordt nergens een meer smakelijke en

---

5) Ritter spreekt daarentegen in zijn Lexikon van een, zich in het noorden bevindende, werkzame vulkaan, in welks nabijheid een Zoutzee gelegen is.

gezonde vrucht gevonden dan de Sai-le oranje-appels met dunne schillen, of die saprijke en heerlijke kleine pumelos van Bantan.

Gedurende 1894 werden 21 millioen ponden thee en over de 40000 centenaars [6]) kamfer verscheept.

Ook op geologisch gebied bezit Formosa groote rijk dommen. Niet alleen is de aanwezigheid van rijke steenkolenvelden geconstateerd in het A-li-kang district, 12 dagen reizens zuidelijk van de in het noorden reeds geëxploiteerde velden, maar ook de petroleumbronnen van Toa-Kho-hom en de zwavellegeringen nabij Tam-sui zijn van groote beteekenis.

Voorts is het alleen aan den oorlog te wijten, dat de aangeknoopte onderhandelingen, tusschen het gouvernement van Formosa en een Chineesch syndikaat, voor de exploitatie van goudmijnen in dat eiland, werden afgebroken.

In 't kort de rijkdom van dit nog onontwikkelde land kan worden afgemeten uit de omstandigheid, dat, gedurende 1893, handelsartikelen, ter waarde van vier en een half millioen pond sterling, door de handen gingen van de 10 of 12 aldaar gevestigde Europeesche Huizen.

Dat het den Japanners ernst is met het aanwenden van pogingen om hun nieuwe bezitting, met hare gemengde bevolking [7]), tot grootere welvaart te brengen, hiervoor vonden wij het bewijs geleverd in „Engineering" van 29 Januari 1897.

Daaruit blijkt toch, dat de door de Chineezen zoo geminachte Eh-law (of dwergslaven), zooals zij de Japanners noemen, al zeer spoedig, na van Formosa bezit te hebben genomen, niet alleen de reconstructie van den Ke-lang-spoorweg ter hand hebben genomen, vooral

6) 1 centenaar = pl. m. 51 KG.

7) Volgens Ritter's *Geographisch-Statistisches Lexikon* wordt de bevolking op 3 millioen zielen geschat, waarvan de groote meerderheid Chineezen zijn en de overigen tot het Maleische (Polynesische?) ras behooren.

uit het oogpunt van effening van en het brengen van meer doelmatige bochten in de baan, maar ook dadelijk een aanvang hebben gemaakt met de vereischte opnemingen tot het meer zuidwaarts uitbreiden van deze spoorlijn.

Deze voorbereidende werkzaamheden zijn thans afgeloopen en kan worden verwacht, dat met de bedoelde uitbreiding weldra zal worden begonnen.

Is eenmaal het geheele ontworpen spoorweg-net voor het eiland voltooid, dan zal het in de vier volgende sectiën zijn verdeeld, t. w.

1°. van Ke-lang naar Ta-kow, gaande langs Tai-pak, Tai-chu (Tai wan) en Tai-nan, d. w. z. langs de geheele westkust;

2°. van Ke-lang naar Gi-lan in het noorden;

3°. van Ta-kow naar Heng-chun in het zuiden;

4°. van Hengchun naar Gi-lan, langs de geheele oostkust.

Reeds heeft zich een maatschappij in Japan gevormd om het werk te ondernemen, beschikkende, naar men verzekert, over een kapitaal van 15 millioen yen [8]. Middelerwijl zijn reeds tal van goede wegen aangelegd en is het daardoor reeds mogelijk, zich met vrij groot gemak door het eiland te bewegen.

Wijders is alles in gereedheid, om voor Tai-pak belangrijke drinkwaterwerken te maken, met behulp van artesische putten, welke slechts 90 voeten diepte behoeven te hebben. De onkosten, door deze waterwerken te veroorzaken, zullen dus betrekkelijk gering zijn.

Voor Ke-lang en voor Tai-wan zullen soortgelijke werken tot stand komen. Bovendien zal Professor Burton van de Tokio universiteit zich eerlang naar het zuiden van het eiland begeven, ten einde een onderzoek in te stellen en plannen te ontwerpen voor dergelijke waterwerken, ten behoeve van de voornaamste steden in deze streek. Wanneer al deze waterwerken zullen gereed zijn,

8) 1 Yen = pl. m. *f* 2.50.

is het te verwachten, dat in den gezondheidstoestand van Formosa een groote verbetering zal komen.

Ook in ander opzicht blijkt Japan het welzijn van zijn nieuwe onderdanen ter harte te gaan.

Reeds in Februari 1896 werd toch door de Japansche autoriteiten een proclamatie uitgevaardigd, waarbij invoer van opium, uitgezonderd voor geneeskundige doeleinden, werd verboden (zie hiervoren op blz. 9) en zulks ongeacht die invoer, in het jaar vóór den oorlog 5680 centenaars bedroeg, vertegenwoordigende een waarde van 419.839 £.

Wijders bestaat het voornemen een beter muntwezen in te voeren, te beproeven bekwame inlandsche geneesheeren te vormen, dagbladen op te richten, aan Formosa vertegenwoordiging in het Japansche parlement te geven enz. enz.

Een en ander wordt vergemakkelijkt, doordat vele Chineezen het eiland verlaten en het aantal Japansche emigranten daarheen steeds toenemende is.

Of het den Japanners zal gelukken den inboorlingen een zekere mate van beschaving te doen deelachtig worden, zal de tijd moeten leeren.

Dat in allen gevalle Formosa, onder het meer verlicht bestuur van zijn nieuwen meester, een betere toekomst te gemoet gaat en voor den wereldhandel van meerdere beteekenis zal worden, hieraan valt wel niet te twijfelen.

J. H. ENGELBREGT.

De Nederlandsch-Indische Standpenning van 1817.

AANTEEKENINGEN,

behoorende tot de op bl. 228—266 afgedrukte rede van den Heer P. H. VAN DER KEMP.

Blz. 229. Noot 1.

Terwijl de Schrijver van dit in 1891 uitgekomen werk spreekt van een tusschen 1811 | 1816 niet bestaand Nederlandsch gezag oordeelt hij, dat de Molukken en Timor, blijkens de noot [2]) op bl. CLXXII buiten zijn „bestek" vallen, daar die eilanden onder het Engelsch tusschenbestuur niet tot het Gouvernement van Java waren gebracht!

Idem. Noot 2.

Inderdaad is Van Deventer's voorstelling meer dan gebrekkig; het maakt den indruk, dat de Schrijver het onderwerp niet meester was, zóó onduidelijk of onjuist is zijne uiteenzetting. Ten bewijze laat ik een deel ervan uit bl. CLVIII—CLIX hier volgen; ik heb de zinsneden in van letters voorziene alinea's aangeduid met het oog op mijne daarna volgende verwijzing:

a. „Voor de aanmunting van een nieuwen standpenning waren echter de inrichtingen op Java zoo weinig berekend, dat er jaren met het gereedkomen eener eenigszins voldoende hoeveelheid zouden zijn verloren gegaan.

b. „Daarom gingen Commissarissen-Generaal er toe over, dien standpenning voorloopig gelijk te stellen met den Java-ropij, en, in afwachting dat de nieuwe nationale munt zou kunnen aangemaakt worden, al dadelijk meerdere ropijen te doen slaan.

c. „Zij gaven daaraan de voorkeur, boven hetgeen omtrent de waarde van den aan te maken Indischen Gulden bij het Koninklijk Besluit van 18 November 1815 bepaald was. Krachtens dat Besluit, zou de

standpenning slechts $16^2/_3$ stuivers innerlijke en 20 st. gangbare waarde gehad hebben.

d. „Nu werd voor 30 st. Ind. gangbaar verklaard, wat eene innerlijke waarde van 24 st. Ned. bezat.

e. „Maar men kon nu munt doen slaan van een minder gehalte dan dat der reeds in omloop zijnde, wijl de Java-ropijen eene eenigszins hoogere innerlijke waarde bezaten dan de Nederl.-Indische gulden verkrijgen zou.

f. „Daardoor werd een waarborg tegen het afvloeien van den nieuwen standpenning gegeven, waarvan de naaste toekomst het doeltreffende aantoonde.

g. „Met den aanmaak daarvan werd in het voorjaar van 1818 aan de Munt te Soerabaja een begin gemaakt.

h. „Aan de beide verhoudingen, hierboven in cijfers uitgedrukt, lag hetzelfde denkbeeld tot grond, dat het zilver in Indië eene 20 pCt. hoogere waarde bezat dan in Europa

i. „Daaruit vloeide de fictie voort der gelijkstelling van den Nederl. gulden met den gedecreteerden Nederl.-Indischen, al geschiedde zulks eveneens met de beste bedoelingen.

j. „Bevreemden mocht het ook, het Nederlandsche guldenstuk zelf voor 30 st. in Indië gangbaar te zien verklaren, terwijl het als rekeningsmunt slechts op 25 van die stuivers geschat werd.

k. „Blijkbaar waren Commissarissen-Generaal door de eischen der te doene betalingen van persooneelen aard in verlegenheid gebracht, en hadden zij dat laatste cijfer slechts aangenomen als een middenterm. Eene beslissing lieten zij dan ook in deze aan de Regeering in Nederland over.

Ad. *a.* Er was slechts ééne muntinrichting, nl. te Soerabaja (verg. sub 52).

Ad. *b.* Wat wil eigenlijk de Schrijver zeggen? De nieuwe standpenning werd gelijkgesteld met den Nederl. gulden, en wel: niet omdat C. C. G. G. met het uitgeven van ropijen moesten voortgaan, doch omdat zij geene minwaardige guldens wilden laten volgen op volwichtige (Nederl.) guldens. Vandaar art. 1 van het besluit dd. 25 October 1816: „Geen guldens van onderscheidene gangbare waarde zullen in omloop gebracht worden" Verg. Van Deventer bl. 168. Men zie ook mijne Rede bl. 253.

Ad. *d.* Geenszins: De innerlijke waarde zou slechts zijn 20 st. Ned. Hierdoor is de gansche voorstelling verduisterd.

Ad. *e.* Wat wil de Schrijver eigenlijk weer zeggen?

Ad. *f.* ?? In ieder geval heeft de naaste toekomst het bedoelde moeilijk kunnen bewijzen, daar de nieuwe standpenning nooit is geslagen!

Ad. *g*. De Schrijver verwijst hier naar eene missive van C. C. G. G. aan den Raad van Financiën dd. 16 April 1818. Deze missive heb ik niet gelezen, doch in het sub 25 vermelde rapport van 1825 leest men: „dat in het laatste halve jaar van 1817 de verdere aanmunting van zilver gestaakt werd, welke sedert niet wederom is hervat geworden." — Ook in een brief van 11 November 1817, waaraan nader bij schrijven van 27 Maart 1818 herinnerd werd, berichten C. C. G. G., dat zij op hun reis over Java proeven namen te Soerabaja met het slaan van den nieuwen gulden, doch dat zij zóó ongelukkig uitvielen: „dat wij er niet mede hadden doen voortgaan." Men verg. noot 52.

Ad. *i*. Alleen bij den gulden van het besluit van 1815 was de gelijkstelling eene „fictie"; niet bij den gulden van 1817, althans dat lag niet in de bedoeling.

Ad *j*. In plaats van „30 st. in Indië", ten rechte 30 st. Indisch, d. w. z. stuivers van 4 duiten.

Ad. *k*. Niet zoozeer door „de eischen der te doene betalingen", dan wel, omdat zij de 20 pCt. wilden redden, die het Opperbestuur met zijn gulden van 16 st. had beoogd.

Ook de aanteekening van Van Deventer op bl. 133 noot 1), dat er toch veel „in de regeling van het Indische Muntwezen aan C. C. G. G. werd overgelaten", en derhalve op hen en niet op Goldberg de verantwoordelijkheid voor de regeling viel, verdiende nadere toelichting, door er op te wijzen, hoezeer het instructief schrijven van 12 Maart 1816 (bl. 248) een bevelend karakter droeg, gelijk dit in mijne Rede en in de noten wordt medegedeeld.

Idem. Noot 3.

De enkele toelichtingen, die op dat stuk stonden, zijn onder de hier volgende aanteekeningen gebracht geworden; de in den tekst bedoelde artikelen der verordening van 1817 werden onder 67 afgedrukt.

Idem. Noot 4.

Hunne jaarlijksche bezoldigingen waren gesteld voor Elout f 150,000; Van der Capellen f 200,000; Buyskes f 35,000, benevens het militair traktement van f 15,000.

Blz. 230. Noot 5.

Het in den tekst volgende ontleend aan Van der Aa's *Biographisch Woordenboek*.

Idem. Noot 6.

Dat Goldberg ook minister onder Koning Lodewijk zou geweest zijn, gelijk vermeld wordt in de noot 1) bl. 44 van Van Deventer's werk, vind ik niet bevestigd in de opgave bl. 628—629 van De

Bosch Kemper's „Letterkundige aanteekeningen betreffende de geschiedenis van het Nederlandsche Staatsleven en Staatsregt" (1871).

Idem. Noot 7.

Zie de mededeeling van Goldberg's benoeming in den brief van Falck bij Van Deventer bl. 44—45.

Blz. 231. Noot 8.

Bl. 399 der *„Bijdrage tot de Geschiedenis van het Muntwezen in Neerland's Oost-Indische Bezittingen"* in de „Bijdragen tot de kennis der Nederlandsche en vreemde Koloniën". Utrecht 1847.

Idem. Noot 9.

Over de teleurstellingen op deze reis ondervonden, leze men o. a. bl. 459 vv. dl. II van J. J. Backer Dirks' *„De Nederlandsche Zeemacht"* (1891).

Idem Noot 10.

Bl. 21 van *„Het Muntwezen voor Nederlandsch-Indië"* (1851).

Blz. 232 en 244. Noot 11.

In den op bl. 248 vermelden instructieven brief van 12 Maart 1816. — Eigenaardig was in het op bl. 242—243 mijner Rede vermelde „uitzet" de keuze der coupures („dimensiën" noemt de Staatsraad ze) van het papiergeld, immers: „gemakshalve niet anders dan biljetten van één gulden, van drie honderd en van zes honderd guldens"! — Breedvoerig wordt dan de wenschelijkheid betoogd tot onmiddellijke uitgifte der biljetten van één gulden: en waarom denkt ge? Omdat het wel eens kon zijn, dat men, door den nood gedrongen, tot eene dergelijke uitgifte zou moeten overgaan; uit dien hoofde had het veel voor om er onder normale omstandigheden reeds mede aan te vangen. Immers dan viel het gebruik in moeielijke dagen minder op, waardoor het papier voor agio bewaard werd!

Blz. 233. Noot 12.

Dat inderdaad Daendels op de richting van Goldberg invloed zal uitgeoefend hebben, meen ik o. a. hieruit te mogen opmaken, dat zich bij den bundel „Goldberg", op 's Rijks archief voorhanden, brieven enz. bevinden van den gewezen Gouv.-Gen. over koloniale zaken, w. o. een op bl. 259 mijner Rede vermeld, en dat deze „door allerhande maatregelen van dwang en geweld" (Van Zuylen bl. 387) met de overschatting van zijn koloniale gulden hetzelfde heeft beoogd, als later Goldberg door fermiteit (bl. 258 mijner Rede), met zijn minwaardigen Indischen standpenning wilde bereiken. Men zie ook noot 47.

Idem. Noot 13.

„Het duurde nog tot het jaar 1767, alvorens de depretiatie van

de Indische munt werd erkend Toen werd eene nieuwe muntregeling ingevoerd, die vooral onze aandacht verdient, omdat zij de grondslag gebleven is van alle latere verordeningen tot op het jaar 1826. Het zoogenaamde ligte geld, reeds in 1742 grootendeels verlaten, werd nu geheel afgeschaft; maar tevens werd erkend, dat het zoogenaamde zware geld, thans eenvoudig Indisch genoemd, in dezelfde betrekking tot Nederlandsch geld stond, welke vroeger tusschen het ligte en zware was aangenomen, namelijk dat het Nederlandsch geld 25 pCt. meer waard was dan het Indisch, en dus het Indische 20 pCt. minder dan het Nederlandsche."

„De Javasche zilveren ropij, die sedert 1764 van 10^{918} w. f. z. geslagen werd en dus op 22⅔ Ned. en 28⅓ Ind. stuivers had kunnen geschat worden, werd gangbaar verklaard voor 24 Ned. en 30 Ind. stuivers". Mees: bl. 16 en 17 der sub 10 vermelde brochure.

Blz. 234. Noot 14.

De welwillende lezer zal er aan denken, dat in eene rede de bondigheid soms verplicht tot mindere nauwkeurigheid, al behoeft men ook daardoor niet aan het wezen der zaak tekort te doen. Op bl. 250 wordt trouwens medegedeeld, dat er vroeger in Indië zelf evenzeer gemunt werd; dit brengt echter aan den in den tekst voorkomende gedachtengang geene verandering, wijl het materiaal voor de standaardmunt toch ook uit Europa werd verkregen.

Idem. Noot 15.

„Als eene niet te loochenen waarheid mogen wij dus de stelling voorop zetten, dat het zilvergeld, dat uit Europa naar Indië verzonden wordt, in Indië meer waard is, dat is duurder zijn moet dan in Europa". Mr. N. P. Van den Berg: *„De kwestie over den geldsomloop in Nederlandsch-Indië"* (1863), bl. 19.

Idem. Noot 16.

De stuiver was echter slechts eene denkbeeldige munt, daar men in Indië geene zilveren of koperen stuivers had.

Blz. 235. Noot 17.

Bl. 32 van Mr. N. P. Van den Berg's *„Muntquaestie met betrekking tot Indië"* (1874). — Bl. 9 der *„Beschouwingen over den geldsomloop in Nederlandsch-Indië"* (1862) van denzelfden. — Men zie ook noot 15. — „Wat de hoogleeraar Büsch reeds in den aanvang dezer eeuw betoogd had, dat zelfs volkomen gelijkheid van muntwezen den handelaar nimmer geheel ontheffen kan van de berekeningen en onzekere kansen van den wisselenden wisselkoers, ondervindt ieder handelaar nog dagelijks. Het woord van Kappeyne: de geheele muntgebruikende wereld vormt eene eenheid, is een der diepzinnigste, die ooit

in deze vraag zijn uitgesproken; maar, al gebruikt de geheele wereld eene en dezelfde munt, zij maakt daarmede toch het geld op de verschillende tijden en plaatsen niet gelijkwaardig. Geld te moeten verzenden of te moeten laten overkomen, kost geld; geld te kunnen verzenden of te kunnen laten overkomen, geeft geld. En hierbij is het geheel onverschillig, hoe het geld heet." Bl. 185 der *„Studies over Geld- en Muntwezen"*, door Jhr. Rochussen (1888).

Idem. Noot 18.

De heer H P. J. Van den Berg, de waardige broeder van Mr. N. P., en tegenwoordig lid van de directie der Javasche Bank, heeft op bl. 3 van zijn *„Inquiry into the influence of falling exchange on the prosperity of a nation"* (1888) tot de volgende drie gevallen de mogelijkheid der oorzaken van veranderingen in wisselkoers tusschen twee landen teruggebracht:

„*a*. They depend upon the relation between demand for and offer of bills drawn in the one country on the other, and in this case they are limited by the cost of transporting bullion between one country and another;

„*b*. They are a consequence of one country having changed the metal heretofore employed for its standard of value — in which case they are only temporary;

„*c*. In the event of two countries possessing a different standard of value, they follow the fluctuations in the ratio between the two metals, and in the same way, if one of the two countries has a paper currency, they follow the agio paid in such country on gold or silver."

Men zie ook noot 40.

Idem. Noot 19.

Men zie noot 90.

Blz. 236. Noot 20.

„Muntwezen in de Nederlandsche Oost-Indische Bezittingen" in het Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek (Red. Sloet tot Oldhuis) IIIe dl., bl. 92: „Er zijn lieden, die wanen, dat de aanvoer van zilveren guldens voor het muntwezen op Java gunstig zoude zijn, en dat die daar in omloop zouden kunnen blijven. Het tegendeel te betoogen, is nagenoeg hetzelfde, als te betoogen, dat wanneer een vat boordevol met water is, het meerdere water, dat men daarop giet, niet in dat vat kan blijven."

Idem. Noot 21.

Bl. 343 dl. I van Mr. N. G. Pierson's *„Leerboek der Staathuishoudkunde"* (1884). — De aanhaling eenige regels te voren over Gres-

ham's wet vindt men op bl 325. — Belangrijk ook Rochussen's uiteenzetting op bl. 115 van de in sub 17 vermelde Studies: „Zoo kon dan, reeds ten tijde van Koningin Elisabeth van Engeland, een staatsman, de toenmalige Minister van Financiën, de in de natuur der dingen gelegen wet ontdekken, naar hem wet van Gresham genoemd, die luidt: Het kwade geld drijft het goede uit. Dit geschiedt, doordien het verkeer de specie opzet, doch alleen haar die het verdient. In het muntstuk toch zijn drie dingen wel te onderscheiden: de inhoud metaal, de nominale, bij de wet bepaalde waarde en de koopkracht of ruilwaarde. Vermits in het buitenlandsch verkeer de tusschenschakel der wetsbepaling vervalt, richt zich daar de ruilwaarde uitsluitend naar de metaalwaarde; en ditzelfde is in het binnenlandsch verkeer het geval, wanneer de aanmunting van het metaal — tegen zeer geringe kosten — vrij is. Zij kan het niet zijn in een tijd van muntverwarring, die daardoor is ontstaan, dat de Regeering door middel der munt voor zich geld heeft willen slaan. Gaat de Regeering dan weder tot volwichtigen muntslag over, zoo zal niemand, dan noodgedrongen, haar het metaal brengen, om het terug te ontvangen in specie, die, bij de wet, niet meer waard is, dan de omloopende van geringere metaalwaarde. Het metaal gaat dan buiten 's lands om daar de goederen te koopen, die met eenig voordeel kunnen ingevoerd worden, het dient dan niet alleen als betaalmiddel, maar wordt oorzaak van eene handelsbeweging, die anders niet zou zijn ontstaan..."

Idem. Noot 22.

Men zie o. a. bl. 230 en 239 dl. I van E. De Waal's *„Nederlandsch-Indië in de Staten-Generaal"* (1860).

Idem. Noot 23.

„Men mag dus gelooven, dat, sedert 1816 tot 1824, de uitvoer van comptanten den invoer daarvan, zoo niet overtroffen, ten minste ruim opgewogen heeft, en dat dit kwaad meer en meer toenam. Van daar vermindering van omloopend kapitaal in klinkende munt, stijging van den prijs der voortbrengselen, ook door de vermeerdering van het papier, hetwelk dan ook alle comptante specie eindelijk verdrongen heeft." Van Alphen in het sub 22 vermelde boekdeel, bl. 237. — Het trok mijne aandacht, dat de belangwekkende uiteenzetting van Jhr. Rochussen in de sub 17 vermelde *„Studies"*, bl. 18 vv. en in zijne *„Na twintig jaren. Sociale quaestie en Muntquaestie"* (1893), bl. 58 vv. over het „stelselmatig onjuist" zijn der statistieken van in- en uitvoer, ook in Van Alphen's beroemde redevoering niet onopgemerkt werd gelaten, deze er op wijzende: „dat, namelijk, in sedert lang beschaafde staten, gelijk in ons oude Europa, dat met alle natiën in aanraking is, en allerlei takken van handel

bezit, dat in zulken staat de optelling van in- en uitvoer jaarlijks niet de ware handelsbalans uitdrukt, omdat daar duizende onbekende operatiën aan alle berekeningen ontsnappen, en, wanneer zij bekend waren, menigmaal geheel andere uitkomsten, ten aanzien van de welvaart der natie zouden tengevolge hebben, dan hetgeen men in schijn kan berekenen." Bl. 230. — Volgens de door Van Alphen's medegedeelde statistieken, scheen de uitvoer uit Java destijds „altijd den invoer voor twee of drie millioenen 's jaars te overtreffen" — dus juist het omgekeerde van hetgeen anders wordt waargenomen; — doch Van Alphen was van oordeel dat men ook die cijfers niet kon vertrouwen en wel om deze reden (bl. 235): „De uitvoeren zijn alle berekend volgens den verkoopprijs te Batavia, en dit is een gedwongen prijs, boven de eigenlijke waarde, en die slechts ter betaling van de ingevoerde goederen dient, terwijl de ingevoerde voorwerpen berekend worden volgens de cognossementen of facturen van Europa, — een fabrieksprijs, die bezwaard is met 30 of 60 pCt., maar waarvan de waarde, te Batavia verkocht, nog grooter was; en ik ben verzekerd, dat, wanneer de uitvoer, zoowel als de invoer, tot derzelver echte waarde werden teruggebracht, men eene geheel andere slotsom zou vinden, dan de bovenstaande schijnbare berekening oplevert." — Deze beschouwingen sluiten zich zeer opmerkelijk bij die van Jhr. Rochussen aan; zoo zou ook de Redenaar zeker gaarne hebben onderschreven, wat op bl. 60 der Na twintig jaren te lezen is: „Dat een land verlies lijdt in het buitenlandsch verkeer kan alleen blijken uit een duurzaam nadeeligen stand der wisselkoersen, waardoor het voor eene geldsom in de eigen rekeningseenheid minder in vreemd geld ontvangt, of voor eene geldsom in vreemde rekeningseenheid meer eigen geld moet geven, dan met het wisselpari overeenstemt."

Blz. 237. Noot 24.

„De alliage heeft niets te maken met den middenprijs van het fijn metaal, en nog veel minder met de kosten van muntslag": Van den Berg op bl. 53 van het noot 15 vermelde werk. — „Algemeen aangenomen, schoon niet geheel onweersproken, is de noodzakelijkheid, het anders te weeke metaal met het koper te verbinden, waar het voor zeer veelvuldig gebruik bestemd is, en het dus tegen de tallooze, en daaronder zeer ruwe handen, die het doorloopen zal, als met een onzichtbaar harnas te bekleeden": Rochussen op bl. 43 der sub 17 vermelde *Studies*. — Op bl. 53 noot 2 aldaar wordt een dr. H. Grote als beslist tegenstander van het allooi genoemd „Dit punt aan de mannen der praktijk overlatende, kan men in beginsel aannemen, dat geen muntstuk meer allooi mag bevatten, dan voor goede vervaardiging volstrekt noodig, ten eerste omdat men

het geld, voor hen die het gebruiken moeten, niet zonder reden verzwaren mag, ten tweede en vooral omdat hetgeen niet dient om de specie op waarde te houden, haar onvermijdelijk moet schaden." — Op bl. 80 der sub 23 vermelde Na twin'tig jaren stelt Rochussen het toevoegen van te veel allooi gelijk met valsche munterij: „Niets minder dan dat is het, wanneer men aan het metaal in het muntstuk een grein meer allooi toevoegt, dan technisch volstrekt noodig.... Het is een zaak van zeer gewichtige gevolgen, van zeer weldadige gevolgen voor de landen die het edele metaal met niet meer dan het volstrekt noodige bijmengsel van onedele stof bezwaren. Hoe zonderling toch de aardbewoners hunne zaken regelen! Het edel metaal is hun — en terecht — algemeen betaalmiddel: twee ook in de natuur eng verbonden metalen; maar ook zij zijn aan de wet der zwaarte onderworpen, vooral het eene, en nu gaat men dit nog bovendien door toevoeging van eene betrekkelijk waardelooze stof, die de edele soms meer aangrijpt dan beschut, zwaarder, in het gebruik lastiger maken: gelijk zoo dikwijls uit winzucht, die zich zelve straft." — Het op bl. 238 der Voordracht vermeld uitgeven van „minwaardig pasgeld" heeft bij een overigens goed geregeld muntwezen plaats, wat het zilver betreft, wijl het kleingeld meer dan de grootere stukken aan ruwen omgang is blootgesteld en er minder tegen bestand is; daarom wordt aan die kleine deelers van den gulden, bij evenredig iets zwaarder gewicht, minder zilver en veel meer allooi dan den zilveren standpenning gegeven; doch daarom bepaalt de wet ook, dat zij slechts voor eene aangewezen som wettig betaalmiddel zijn. Afgescheiden daarvan zou men bij een gelijk gehalte aan de pasmunt te veel geven, omdat de aanmuntingskosten der kleine specie hooger zijn en op de kleinere geldsom zwaarder drukken. Verg. bl. 79 van „*Ons Geld. Proeve eener populaire uiteenzetting van Geldleer en Bimetallisme*", door Jhr. Rochussen (1895). — De weglating van de onder het Engelsch tusschenbestuur gewettigde bepaling, dat men niet meer dan eene beperkte som pasgeld als wettig betaalmiddel behoefde te beschouwen, was mede een der hoofdgebreken in de Muntverordening van 1817; verg. Van Deventer bl. CLIX—CLX.

Idem. Noot 25.

In het aan den Gouv.-Gen. ingediend rapport van 16 December 1825 No. 57 eener commissie benoemd bij besluit dd. 23 October 1824 lt. U Secreet. De Commissie bestond uit H. M. de Kock, H. J. Van de Graaff, J. C. Goldman, G. T. Meylan en W. De Vogel. — Blijkens noot 1) bl. 363 van het hiervoren sub 8 vermelde artikel van Van Zuylen is de tweede ondergeteekende steller van het rapport geweest; Van

Zuylen stelde er zijn opstel uit samen. — Men had mij mondeling ingelicht, dat het stuk was ingediend door den Raad van Indië, waarvan Van de Graaff lid was, en dit vermeldde ik dan ook incidenteel in mijn artikel over *„De economische oorzaken van den Java-oorlog van* 1825—30." (Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië van het Kon. Instiuut, 6e volgr., dl. III, bl. 23). Sinds ontving ik echter door de welwillendheid van het Ministerie van Koloniën het stuk zelf ter lezing, en bemerkte toen eerst, dat bedoelde mededeeling niet juist is geweest.

Idem. Noot 26.

„Dat de bewoners der oostersche gewesten over het algemeen meer scherpziende en bekwaam zijn tot onderzoek en beoordeeling van muntspeciën, dan de groote menigte in de Europeesche landen", wordt o a. met een beroep op prof. Millies erkend door Mr. N. P. Van den Berg op bl. 102 zijner sub 17 vermelde „Muntquaestie".

Blz. 237 en 247. Noot 27.

„Dat het voor een geregelden geldsomloop eigenlijk vrij onverschillig is hoe groot het wezenlijk gehalte van den standpenning zij", vindt men, ook met voorbehoud van het sub 24 opgemerkte, o. a. aangeteekend door Van den Berg op bl. 55 der sub 15 vermelde brochure — Echter zij herinnerd, dat een standpenning van weinig waarde groote bezwaren heeft in het dagelijksch leven. „Men kan slechts zeggen, dat het werken met eene zeer geringe eenheid het rekenen met soms belachelijk groote sommen ten gevolge heeft, en dat een zoodanige voor de prijsbepaling in menig geval door een veelvoud wordt vervangen; dat daarentegen, vermits het gebruik en uiterlijk fatsoen in deze dingen zooveel mee te spreken hebben, eene hooggestelde eenheid moet strekken om het leven duur te maken" Rochussen. Bl. 88 van de sub 24) vermelde Proeve.

Blz. 237. Noot 28.

De door Goldberg gewilde gulden kwam op 16²/₇ stuiver.

Idem. Noot 29.

In het bl. 248 vermeld rapport aan den Koning dd. 6 November 1815 No. 156, waarbij de gulden werd voorgesteld.

Blz. 238. Noot 30.

„Men zag later niets dan kopergeld in omloop, en de enkele zilveren gulden, die nog in de wandeling werd gevonden, had, als handelsartikel, eene waarde van 160 tot 180 duiten": bl. 495 dl. III der *„Herinneringen"* van den President der Javasche Bank E. Francis (1859). — „Er is eene aanmerkelijke hoeveelheid goud en zilver op Java aangebracht, het is uit den omloop weggevaagd, men ziet duiten, en niets dan duiten: dit is de algemeene kreet!" Bl. 41 van *De Nederlandsche Hermes*, Juli 1827.

Het ideaal wordt geschetst in de sub 96 aangehaalde woorden.

Blz. 239. Noot 31.

Over op- en afzetting van het geld, zie men o. a. Pierson op bl. 356 van het sub 21 vermelde boekdeel.

Bl. 240. Noot 32.

De hier vermelde particuliere correspondentie ligt in den sub 12 vermelden Goldbergschen bundel. — Men zou gewenscht hebben, dat Van Hogendorp zich veel sterker tegenover de opvattingen van den Directeur-Generaal hadde uitgelaten. Ziehier toch den brief in zijn geheel:

„Ik heb de eer UHEG. de portefeuille met dankbetuiging terug te zenden. Ik had nooit zulk een klaar denkbeeld van Uw plan uit Uwe mondelinge mededeelingen verkregen. Nu ik het wel begrepen heb, kan ik het gaaf goedkeuren, zonder alle bijzonderheden, noch vooral eenige bijkomende zaken, mede in te sluiten. Onder deze laatsten behoort de beschouwing van het omloopend oud papier. Omtrent dit een en ander zoude ik nadere ophelderingen noodig hebben.

„Op het plan zelf heb ik slechts eene enkele aanmerking. UHEG. begint met den geranden gulden op de waarde van 24 S. Javasch te stellen en met recht. Vervolgens stelt UHEG. de Javasche ropij op 24 S. Holl. en 30 S. Javasch. Nochtans oordeelt UHEG., dat de gerande gulden en de Javasche ropij eene gelijke waarde hebben.

„Indien ik mij in dit opzicht bedrogen heb, verzoek ik UHEG. het mij bij eene volgende gelegenheid mondeling te willen uitleggen."

Blz. 241. Noot 33.

In verband met het sub 14 opgemerkte, is eene kleine rectificatie ter wille van de historische juistheid noodig. De brief van Van Hogendorp dd. 22 Juni 1826 luidt in zijn geheel als onder volgt; bij de door mij gestelde letters (*a*) en (*b*) staan twee potloodkantteekeningen, die respectievelijk luiden: „Zooals C. C. G. G. hebben toegestemd" en „Neen zeker niet, want de stelling is fout, zooals C. C. G. G. hebben toegestemd"; hier zal Goldberg met stelling bedoelen de opvatting van Van Hogendorp.

De brief luidt als volgt:

„Ik heb de eer UHoogWelGeboren de belangrijke portefeuille terug te zenden, mij door Uwe goedheid medegedeeld en waarvoor ik mijnen hartelijken dank betuig.

„UHoogWelGeboren heeft met de gewone nettigheid eene volledige verzameling gemaakt, die een allerduidelijkst denkbeeld geeft van de zaak.

„UHoogWelGeboren heeft mij laatst herinnerd aan mijne gemaakte zwarigheid indertijd omtrent de waarde van den Gulden, en heeft dezelve opnieuw wederlegd uit de stelling van het onderscheid van

20 pCt. tusschen de waarde van het zilver in Europa en Indië. (*a*)

„Hoe meer ik op deze stelling van tijd tot tijd heb nagedacht en na al wat er gebeurd is in de verloopen tien jaren, ben ik bevestigd geworden in mijn gevoelen en kan mij geenszins vereenigen met dat onderscheid in de waarde van het zilver. UHoogWelGeboren zal niet begeeren, dat ik mij hieromtrent in eenige redeneering verlies, die noodzakelijk eene verhandeling zoude worden. (*b*) Aan de andere zijde zal het UHoogWelGeboren aangenaam zijn, dat ik de zaak met mijne gewone vrijmoedigheid aanstip."

Idem. Noot 34.

Rapport aan den Koning dd. 20 Maart 1826 over de muntverordening van 1817: „De moeilijkheden van dezen tegenstand en de dagelijksche bezigheden om die moeielijkheden te overwinnen, drongen C. C G. G tot het bezetten van hunnen tijd, dien zij anders met nut tot het voorbereiden van hunne ontwerpen zouden hebben kunnen aanwenden."

Idem. Noot 35.

In het sub 34 vermelde stuk.

Blz. 242. Noot 36.

De zaakkennis der adviseurs blijkt uit het voortreffelijk rapport sub 25 vermeld. Van de Graaff, Goldman, De Vogel hadden toch aan het stelsel, hetwelk zij in dat stuk afbraken, medegewerkt. In het rapport, dat op het Ministerie ligt, leest men dan ook onderscheidene verwijtende potloodkantteekeningen, die op deze verandering van meening betrekking hebben; zoo wordt bij de vele aanhalingen van staathuishoudkundige schrijvers, de opmerking gemaakt, dat de heeren beter zouden gedaan hebben, indien zij wat vroeger hunne autoriteiten hadden bestudeerd! Men zie nader noot 81.

Idem. Noot 37.

Particuliere brief aan C. G. Elout dd. 17 September 1817.

Idem. Noot 38.

In den sub 37 vermelden brief. — Goldberg heeft al vroeg op die „costumieren op Java" — wat een woord! — een kwaad oog gehad. Zie o. a. ook zijn brief dd. 31 October 1816 bij Van Deventer bl. 128.

Idem. Noot 39.

Zie o. a. bij Hoek's „*Herstel van het Nederlandsch Gezag*" (1862) in de bijlagen bl. IV.

Blz. 243. Noot 40.

Zie bl. 22 van de sub 15 vermelde brochure. — Een p a r i-koers tnsschen Nederland en Indië zal boven 100 moeten zijn, d. w. z. dat men 104, 105, 106 gulden in Nederland zal moeten uitleggen om er

in Indië 100 voor terug te ontvangen. Bl. 25 van de sub 15 en bl. 31 vv. van de sub 17 vermelde brochures—Van den Berg. — Den leekenlezer zij herinnerd. dat waar de koers meer wordt b. v. van 104 op 106 en men dus voor zijne 100 guldens in Nederland, zooveel minder geld in Indië krijgt, men in Indië dit uitdrukt: dat de koers daalt, eene wijze van uitdrukken, die enkel mede in Engeland voorkomt: „Een lage noteering, naar het Engelsche en Nederlandsch-Indische stelsel, geeft dus een hoogen prijs te kennen": Pierson bl. 474 van het sub 21 vermelde deel. Zulk eene lage noteering wijst op behoefte aan geld in Indië en kan derhalve eene aanwijzing zijn van grootere binnenlandsche welvaart. „Eene daling van den koers tot b.v. 108 of 110 zou velen zeker hoogst bedenkelijk voorkomen, en zoo leven wij hier onder geheel andere indrukken dan in Britsch-Indië, waar men juist het naderen van den koers tot de werkelijke metaalpariteit als een minder gewenschte gebeurtenis begroet.... men zal moeten toegeven, dat in eene daling van den koers (b.v. van 102 à 103 op 105 à 106) inderdaad niets onrustbarends voor Java gelegen is." Noot 1 bl. 33 van de sub 17 vermelde Muntquaestie. — Rijst de koers, dan kan dit eene aanwijzing zijn van het voorhanden zijn van te veel geld. Aannemende eens dat met pl. m. 106 de overtochtskosten met renteverlies, enz. van Nederland naar Indië worden goed gemaakt; dan worden bij „rijzing" tot 105 enz. van die kosten prijsgegeven, b. v. omdat men voor het geld in Indië toch geen nuttige aanwending kan vinden. — Eene „hooge" koers b. v. tot 72 pCt., zooals die in Indië is voorgekomen, wordt eene aanwijzing van zeer sterke depreciatie der munt. „Immers al het andere gelijk staande regelt zich de wisselkoers naar het gehalte der munt": teekende G. K. Van Hogendorp aan in zijne *Bijdragen tot de Huishouding van Staat*, dl. VII der 2e uitgave van Thorbecke bl. 38. — Over het „onwrikbaar pari" van den wisselkoers „in de verhouding der hoeveelheid fijn in de rekeningseenheid van het eene land tot die hoeveelheid in de rekeningseenheid van het andere" ook op bl. 12 der sub 24 vermelde *Proeve* van Rochussen „Juist doordien de wisselkoers onbarmhartig de nadeelen doet gevoelen, welke het minwaardig geld op den duur aan nijverheid, landbouw, vervoer, handel, aan alle voortbrengers met uitzondering van enkele speculanten, en van meet af aan alle verbruikers berokkent, werkt hij als weldadige prikkel om in het geldwezen de waarheid in eere te herstellen, en den gulden, zooals hij is, in volle overeenstemming te doen zijn, met den gulden, zooals hij wezen moet." Bl. 69 dier *Proeve*. — Met het oog op dergelijke mogelijke gevallen van nadeelige koersverhooging, luidt het, volgens het in de Rede op

bl. 235 aangeteekende, bij Van den Berg, dat slechts „in den regel" de koersen in het voordeel van Indië zijn.

Idem. Noot 41.

D° 21 December 1817: bij Van Deventer bl. 211. In een brief van den 8sten Februari 1817 luidt het evenzoo: „De bezigheden zijn overkroppend. Ik verklaar u, dat wij den geheelen dag letterlijk doorbrengen met werken" (Van Deventer bl. 180).

Blz. 244. Noot 42.

„Welke groote onkosten hebben wij nu niet te maken voor het onderhoud der krijgsmacht, de traktementen van hoogere en lagere ambtenaren, al zijn het maar die bij voorraad zijn toegestaan, en dat zonder eenige de minste inkomsten niet alleen, maar zelfs in het vooruitzicht van bij en na de overneming nog gedurende eenen geruimen tijd van alle genot verstoken te zijn, en de magazijnen geheel ledig te vinden. Tot voorbeeld diene de schandelijke en nuttelooze verkoop van al het houtwerk, thans voorhanden, waarvan wij bij ons officieel verslag het bewijs overleggen. Evenzoo is gehandeld (volgens bijzondere berichten) met de suiker, die men reeds voor een expeditie op Japan had aangekocht, doch nu verzonden of verkocht heeft, zoodat, al waren er geene andere beletselen, wij voor dit jaar van dien handel mede verstoken zijn. Uit de houtbosschen wordt zonder orde of regel gehakt. In één woord, wij zien in alles het oogmerk, om ons, waar men kan, nadeelig te zijn." Elout aan Goldberg dd. 30 Mei 1816 bij Van Deventer bl. 70. — Men zie ook het sub 39 vermelde werk bl. 81, enz.

Idem. Noot 43.

Brief aan C. C. G. G. dd. 31 October 1816 bij Van Deventer bl. 133. — Een tiental jaren later, nl. toen het systeem bankroet was, luidde het daarentegen: „Het zijn ongewijde handen geweest, die de Indische huishouding opgezet en bestierd hebben en indien zulke menschen als de HH. Muntinghe en Engelhard, die onlangs hier geweest zijn en groote klachten over de onhandigheid der Indische regeering aangebracht hebben, diezelfde regeering aan zulke maatregelen geholpen hebben, zooals ik meen vrij zeker te mogen stellen, dan zijn zij waard opontboden en gestraft te worden of ten allerminste als gevaarlijke individuën uit de Koloniën verwijderd te worden gehouden." — Nota in de Goldbergsche portefeuille met omslag: „Colonel Van den Bosch".

Blz. 245. Noot 44.

Van Deventer bl. 78 noot 1); J. A. Van den Broeck in de *Vragen des Tijds* van Mei 1893. bl. 108, enz. — „Niet dan tegen eene interest van 9 pCt. kon men gelden verkrijgen": bl. 80 van het sub 39 vermelde werk. — „Na het sluiten der konventie drongen C. C. G. G.

er op aan, om van de zijde van het Britsch bestuur met kontante penningen ondersteund te worden": bl. 95 aldaar.

Idem. Noot 45.

In dl. I bl. 324—325.

Idem. Noot 46.

Op bl. 289. Opgenomen o. a. ook door D. C. Steijn Parvé in zijne „Handelingen van Sir James Brooke..." (1859) bl. 48—49.

Idem. Noot 47.

Elout, namens C. C., dd. 30 Mei 1816; bij Van Deventer bl. 71. — Zij vroegen „vooral klein geld, bijzonder duiten". — Terwijl er plaatselijk wel eens behoefte aan pasgeld kon zijn, kwam men allengs tot de overtuiging, dat met de den lande voordeelige duitenvoorziening het eerste en laatste woord omtrent het Indische muntwezen gezegd was. Daendels, die een slechten invloed schijnt uitgeoefend te hebben op de denkbeelden over koloniaal bestuur (verg. noot 12), schreef in eene nota dd. 20 April 1814: „Met de duiten betaalt men alle negotie-goederen van Sumatra, Borneo, Celebes, de Molukken, Bali en andere volkeren van den overwal en zijn meer gewild als piasters of ander zilver of goud"!! — Over den volstrekten afkeer van onze duiten op Sumatra zie men o. a. bl. 207 van mijn Zoutwerk: „Geen binnenlander kent koper of wil het aannemen, nu zelfs nu achttien jaren, dat de koperen munt is ingevoerd, dat alle moeite is aangewend om den binnenlander bekend te maken met de voordeelen van die munt..." Rapport van den wrd. resident De Kock over Palembang in 1845. — Alles dreef hen in éćne bepaalde richting merkt Van Deventer bl. CLIX op ten aanzien der duitenziekte, waarvan C. C. G. G. de diagnose niet juist wisten te stellen. „Hier op Batavia", schreef de heer Bauer aan Elout dd. 18 Oct. 1816, „doen dezelve een agio van 20 pCt., maar op Soerabaja daarentegen moet men om duiten te erlangen 3 à 4 pCt. op het zilver verliezen, omdat de Kapitein Chinees Han Tianpit, 440,000 ropijen duiten in betaling van de Landen Bezoekie en Panaroekan erlangd hebbende, een monopolie daarmede drijft, zooals de Heeren Heynes en Zwekhard mij verzekerd hebben."

In een schrijven van Romswinckel, gedagteekend Batavia dd. 18 October 1816, aan Elout staat: „dat het thans in circulatie zijnde kopergeld bij verwisseling tot zilver 20 à 25 pCt. verliest, waaromtrent men afhangt van de Chineezen, die de agio naar willekeur regelen."

Blz. 246. Noot 48.

Op deze laatste woorden heeft waarschijnlijk betrekking, de mededeeling van den Departementschef dd. 14 Aug. 1817 aan C. C. G. G. dat het aan „penurie, en geenszins aan eenige mindere bezorgdheid

of toegenegenheid omtrent het belang der O.-I." moest worden toegeschreven, dat de Koning de begrooting voor 1818 van C. C. G. G. van 20 ton tot 11 ton verminderde! Van Deventer bl. 187.

Idem. Noot 49.

In een particulieren brief aan Goldberg, bij Van Deventer bl. 78—79.

Idem. Noot 50.

Weinig kon Elout verwachten, dat eerlang, als hijzelf Minister voor Koloniën zou zijn, de Gouv. Gen. Van der Cappellen, evenzeer ten gevolge eener gebrekkige correspondentie, den Minister voor de gevolgen van het niet voldoen aan de Indische behoeften verantwoordelijk zou stellen! Zie bl. 590 van mijne „*Brieven van den Gouv.-Gen. Van der Cappellen, enz.*" in de Bijdragen van het Konk. Inst. voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned-Indië." 6e Volgr., dl. II (1896).

Men zie ook sub 96.

Blz. 247. Noot 51.

Men zie bl 177 der sub 17 eerst vermelde brochure—Van den Berg hoofdstuk III: „Muntwezen en Geldsomloop in Britsch-Indië; en bl. 63 vv. der sub 15 aangehaalde beschouwingen.

Idem. Noot 52.

In vroegeren tijd had men te Batavia eene Gouvernements Zilvermunt (a) en te Soerabaja eene particuliere Kopermunt. In de Zilvermunt werd voor *f* 12000 per maand geslagen; zij stond echter in 1807 geheel stil en werd toen op last van Daendels naar Soerabaja overgebracht, terwijl de Regeering tevens aldaar overnam de Kopermunt van den Luitenant-Kolonel Loriaux, zijnde destijds „eene particuliere entreprise", bericht De Salis in eene nota behoorende bij een besluit van 6 November 1818 No. 21.

Bij de behandeling der Goldbergsche instructie door C. C. G. G. werd de verplaatsing der Munt naar Batavia voorgestaan, o. a door de bij Staatsblad 1816 No. 3 ingestelde Adviseerende Commissie, blijkens haar advies van 24 September 1816: „als eene van de rechten, verknocht aan de attributen van de Souvereiniteit zijnde"!! — De Regeering toonde zich echter minder gevoelig voor de eer, „dat chaque petit prince ook zoo'n ding wil hebben", gelijk Rochussen op bl. 113 zijner sub 17 vermelde *Studies* aardig aanteekent. Vooral woog bij C. C. G. G. het dubbel bezwaar, dat het Muntpersoneel tegen eene verhuizing naar Batavia zou

---

(a) Dat er ook wel eens in Indië gouden munt (dukaten) werd geslagen, blijkt o. a. uit bl. 71 van N. P. Van den Berg's „Bataviasche Bank-courant enz." (1870).

hebben, zoomede dat men zich dan verwijderde van den Constructiewinkel te Soerabaja, die gelegenheid gaf tot het doen van herstellingen enz.

Blz. 248. Noot 53 naast Ranke. (Ten onrechte gedrukt 58).

In zijne Geschiedenis der Pausen.

Idem. Noot 54.

Op bl. 237 der „Notice etc. du Comte Van der Duijn de Maasdam et du Baron de Cappellen" van Sirtema de Grovestins (1852) komt een uitval van G. K. Van Hogendorp voor over 's Konings middelmatigheid, die echter zóó geheel in strijd is met Van Hogendorp's gewone manier van zijn gemoed uit te storten, dat ik mij gaarne voeg bij het oordeel dergenen, die aan Grovestins' mededeelingen geen onbepaald geloof hechten. — Van veel meer waarde acht ik de karakterbeschrijving in het gedenkschrift van Frederik von Gagern op bl. 292 vv. dl. 1 van diens „Leven", uit het Duitsch vertaald door d'Engelbronner (1866). — Bij mijne kennis van de Indische geschiedenis over het geld- en muntwezen onder de regeering van koning Willem I, troffen mij echter wèl de volgende woorden van Rochussen op bl. 171 van de sub 17 vermelde *Studies*: „De bedrevenheid in zaken van geld en munt, voorheen aan het Nederlandsche volk algemeen toegekend, zal voorzeker niemand aan Nederland's eersten Koning uit het nationale Stamhuis betwisten."

Idem. Noot 55.

Het Koninklijk besluit van 8 November 1815 luidde aldus:

„De Gulden, welke voor de circulatie in de Oost-Indië op Java gemunt zal worden en de Type voeren, zooals de teekening aan dit besluit geannexeerd, aanwijst, wordt door ons bepaald in den gewichte op 6 engels 27$\frac{11}{16}$ azen, en in den gehalte op 9 penningen 2$\frac{1}{4}$ grein."

Het hier bedoelde gewicht is z.g. „Trooisch gewicht", aldus genoemd naar de stad Troije in Champagne, hetwelk sinds overoude tijden hier te lande bij het muntwezen en in den handel van goud en zilver in gebruik is geweest: bl. 5 „Van het onderricht over het gewicht, de gehalte en den prijs van goud en zilver" door den Amsterdamschen hoogleeraar J. H. Van Swinden (1811). — Het gewicht bestaat uit de volgende onderdeelen:

1 Trooisch pond	= 2 marken	= 0,492	K.G.
1 mark	= 8 oncen	= 0,246	„
1 once	= 20 engelsen	= 0,03076	„
1 engels	= 32 azen	= 0,001538	„
1 aas		= 0,000048	„

Het aangewezen **g e h a l t e** in „penningen" is geene gewichtsaanduiding. Zilver van **t w a a l f** penningen namelijk is zuiver zilver van 1000 milliëmes, zegt men tegenwoordig, of $\frac{1000}{1000}$ fijn. Zilver van 9 penningen b.v. $\frac{9}{12}$ zilver en $\frac{3}{12}$ alliage.

Nu zijn:

12 penningen = 288 grein = $\frac{288}{288}$ fijn; en
1 penning = 24 grein.

Dus is:

1 penning = $\frac{1000}{12}$ = 83,33 milliëmes, en
1 grein = 3,47 id.

De aanwijzing van het gehalte in „penningen" is verouderd, zoodat ik moeite heb gehad, om tot de wetenschap te komen, wat zij eigenlijk beteekende. Eindelijk had de heer Van den Wall Bake, muntmeester te Utrecht, de vriendelijkheid mij in te lichten.

Voor de vergelijking in milliëmes en azen der onderscheidene standpenningen, die tegelijkertijd in circulatie zouden gebracht worden, **e n w e l t e g e n d e z e l f d e w a a r d e** strekke het volgende:

1°. **D e G u l d e n v a n h e t K o n i n k l ij k B e s l u i t v a n 1815:**
Gehalte 9 × 83,33 + 3,47 × $2\frac{1}{4}$ . . . . . . = 758 mils. of
6 engels $27\frac{23}{80}$ azen (= 219,29 azen gewicht)
× 0,759 . . . . = 166 **a z e n.**

2°. **D e G u l d e n, d i e d e s t ij d s i n N e d e r d e r l a n d c i r c u l e e r d e** en door Commissarissen-Generaal in Indië werd uitgegeven, had hetzelfde gewicht, doch 10 penningen $22\frac{3}{4}$ grein gehalte, m. a. w.
Gehalte: 10 × 83,33 + 3,47 × $22\frac{3}{4}$ . . . . . = 912 mils. of
219,29 azen × 0,912 . . . . = 200 **a z e n.**

3°. **D e J a v a a n s c h e r o p ij d e r E n g e l s c h e n,** die op Java, tijdens de komst van Commissarissen-Generaal circuleerde, wordt in eene officieele mededeeling van den Departementschef voor de Koloniën aan Commissarissen opgegeven van:
gewicht 8 engels 5 azen, gehalte 9 penningen $17\frac{1}{2}$ grein, zoodat men krijgt:
Gehalte 9 × 83,33 + 3,47 × $17\frac{1}{2}$ . . . . . . = 811 mils. of
261 azen × 0,811 . . . . = 212 **a z e n.**
Men vindt echter het gehalte van de Javasche ropij der Engelschen over het algemeen veel hooger opgegeven, tot zelfs 227[illegible] azen.

Waar deze drie stukken, gelijkelijk getarifeerd en gelijktijdig in

circulatie gebracht werden, moest de gulden 1° de guldens 2° en 3°, en de gulden 2° den gulden 3° doen wegvloeien. „Zoo drijft het bevoorrechte metaal het andere, onder erkenning dat het eigenlijk meer waard was, ten lande uit, of, gelijk Bamberger het geestig uitdrukt, complimentirt es über die Grenzen hinaus"; blz. 93 der sub 17 vermelde Studies.

De gulden 1° is echter nooit in de wandeling gebracht. Er bestaat hiervan een te Utrecht geslagen proefgulden, met het jaartal 1815, berustende op het Penningkabinet in den Haag: een zéér zeldzaam exemplaar, wegende ongeveer 12¼ gram, terwijl de voorgeschreven gulden het gewicht van ongeveer 10¾ gram moest hebben. Omtrent dit éénige muntstuk, waarvan zelfs geen exemplaar in de Munt te Utrecht is, zegt het „Verslag omtrent de aanwinsten van het Koninklijk Penningkabinet gedurende het jaar 1873" het volgende: „De eenige bekende proefgulden in 1815 geslagen, waarvan het slaan bij Zr. Ms. besluit van 8 November 1815, blijkens publicatie van Commissarissen-Generaal van 14 Januari 1817, bevolen was; doch waaraan geen gevolg schijnt te zijn gegeven"

Blz. 249. Noot 56.

De Muntverordening van 1817 bepaalde dan ook deze vrijheid van inwisseling en van betaling der belastingen enz. in papier, met uitzondering echter van de in- en uitvoerrechten; artt. 4—9. Overigens wilde men zóó weinig verschil tusschen specie en papier maken: „dat wij nog onlangs de Weeskamer hebben verboden de boeken zoodanig in te richten", schreef Elout dd. 28 Maart 1818 aan Goldberg, nogal origineel.

Blz. 250. Noot 57.

De Departementschef was oorspronkelijk van voornemen geweest, de minwaardige guldens te Utrecht te laten slaan. Tot de wet van 26 November 1847 (Ned. Stbl. No. 69) had men echter in Nederland ook goud als standaardmunt. Wijl het gouden tienguldenstuk te hoog getarifieerd werd in verhouding tot den zilveren gulden (ten gevolge van de eerste Nederlandsche muntwet dd. 28 September 1816, Ned. Stbl. No. 50) „was het voordeelig voor rekening van den Staat veel gouden munt te slaan, en men liet zich niet onbetuigd", herinnert Rochussen op blz. 172 zijner sub 17 vermelde Studies Was dit voordeel slechts bedriegelijk, niet alzoo de winst, die het munten van goud aan den Muntmeester gaf. Vandaar dat deze er op tegen had om aan Goldberg's verlangen te voldoen. Salomo's Spreuk XXV vs. 4: „Doet het schuim van het zilver weg, en daar zal een vat voor den smelter uitkomen" scheen den Muntmeester niet voldoende aanlokkend, zoodat de Directeur-Generaal van het plan om den Indischen gulden te Utrecht te laten slaan, moest afzien, herinnert

hij in zijn instructief schrijven: „door de mij bewezen onmogelijkheid om de Nederlandsche munt voor het aanmaken van de voor Indië bestemde zilveren speciën werkzaam te doen zijn, onder een muntmeester, die sedert vele jaren al zijn heil in het munten van goud had gezocht, en die zijne ruïne onvermijdelijk rekende, wanneer hij genoodzaakt werd, door het munten van zilver, den afval, waarin zijne gansche winst was opgesloten, met een ander, en voor het zuiver afscheiden van goud nadeelig metaal te vermengen." — Muntmeester was destijds Gideon Jan Langerak du Marchie Servaas, sinds 1797 als zoodanig werkzaam, doch tijdens die quaestie over het munten van den Indischen gulden, nl in 1815, afgetreden. Men kwam niet verder dan tot den in het slot van noot 55 vermelden Proefgulden. — Goldberg wilde toen „niets anders dan baren zilver" medegeven, doch ook hierin werd hij verhinderd door de schaarschte er aan in Europa; hij kon slechts voor pl. m. *f* 600,000 waarde hiervan krijgen (320 baren). Zoo werden aan het „uitzet" nog in zilver toegevoegd 985200 stuks Nederlandsche guldens.

Idem. Noot 58. (*a*)

Over het wenschelijke eener Muntinrichting niet dan wel in Indië, leze men Mr. N. P. Van den Berg, bl. 41 vv. der sub 15 en bl. 90 vv. der sub 17 vermelde brochure.

Idem Noot 59.

In een particulieren brief van Elout aan Goldberg, gedagteekend Soerabaja 10 October 1817, leest men dat de op reis zijnde C.C.G.G. arbeidden: „aan het werk der munt, vooral zilveren munt; dit is moeilijk naar den rechten eisch op touw te zetten, vooral ook daar de aangebrachte baren uit Nederland niet die fijnheid bezitten, welke tot het slaan der guldens noodig is."

En verder: „Wij hebben onlangs te Soerabaja persoonlijk bijgewoond eene proeve van het slaan der nieuwe guldens, maar dit is ongelukkig uitgevallen, zoodat wij daarmede niet hebben doen voortgaan: een gedeelte van het zilver is gebruikt tot het slaan van ropijen, naar de toen nog bestaande Britsche bepalingen, maar het geheele werk van de zilveren munt is hier gebrekkig en ik weet niet of men niet met voordeel guldens in het vaderland geslagen naar herwaarts zou kunnen zenden."

Over het gebrekkige der Soerabajasche inrichting leze men mede bl. 225 van het werk der heeren E. Netscher en Mr. J. A. Van der Chys: „*De Munten van Nederlandsch-Indië*" (1863); en den brief van C.C.G.G. dd. 3 Januari 1817 op bl. 172 van Van Deventer. — Men zie ook noot 2 „Ad g". — De geheele uit de van Nederland

(*a*) Het op bl. 248 regel 6 v. b. staande cijfer 5S moet zijn 53.

aangebrachte baren zilver, in 1816 en 1817 gemunte som aan Javasche ropijen heeft bedragen 244,373 stuks, waarop (behalve de muntkosten) een verlies is geleden van 2747 ropijen: rapport sub 25.

Idem. Noot 60.

„Het woord gulden is in de Middeleeuwsche muntrekeningen een verkorte benaming voor goudstuk." Pierson op bl. 375 van het sub 21 vermelde deel. — „Onze gulden heet nog altijd naar het metaal, waarvan hij niet wordt vervaardigd, wèl vroeger vervaardigd werd, want oorspronkelijk was het een goudstuk, afkomstig uit Florence, een florijn, kortheidshalve aangeduid door het ons zoo welbekende *f*." Rochussen op bl. 89 der sub 24 vermelde Proeve. Men zie ook noot 105.

Idem. Noot 61.

Zie Van den Berg: bl. 57 van het sub 15 en bl. 33 noot 1 van het sub 17 aangehaald artikel. — Goldberg deelt in zijn op bl. 248 mijner Rede vermeld schrijven dd. 12 Maart 1816 mede, dat hij het evenzeer „voor het beste hield" de ropijen, zij het dan ook met „dezelfde verminderde waarde" als hij aan zijn gulden toekende, te handhaven, en wel omdat daarin de boeken enz nu eenmaal werden gehouden. Waarom hij dan toch een gulden invoerde, zegt hij niet uitdrukkelijk; vermoedelijk omdat het kwalijk ging stukken van eenerlei type en waarde, doch van verschillend gehalte in de wandeling te brengen, gelijk nader in den tekst wordt medegedeeld.

Blz. 251. Noot 62.

Verg. bl. 55 der sub 15 vermelde brochure.

Idem. Noot 63.

Zie hun brief dd. 3 Januari 1819, bij Van Deventer bl. 173. Onder de in den brief van C.C.G.G. voorkomende beschouwingen, die mijne aandacht hebben getrokken, behoort ook deze zinsnede: „Het geld toch is eene koopwaar, gelijk alle andere" (bl. 174). — Over het wezenlijk verschil tusschen het eene en het andere, leze men o. a. bl. 8 vv. der beschouwingen van Jhr. Rochussen over *Mr. N. G. Pierson's Muntleer en „Muntpolitiek"* (1897).

Idem. Noot 64.

De heer Van Deventer behandelt met bijzondere voorliefde en met zekeren meesterachtigen toon de fouten, die zouden begaan zijn door Mr. J. H J. Hoek in zijn sub 39 vermeld werk: eene inderdaad uitnemende en met zeer veel zorg bewerkte monographie. — Ter zake van het in den tekst opgemerkte, werd volgens Hoek bl. 258, door C.C.G.G. bepaald „dat", nevens de in- en uitvoerrechten, „ook de betaling der veilingen in zilver zou plaats hebben". — Door den heer V. D. wordt dit op bl. CLVIII noot 1 weersproken, op grond

dat C.C.G.G. in een rapport dd. 28 Augustus 1818 over de in- en uitvoerrechten incidenteel opmerken (bl. 266 der Bijdragen van Elout 1863), dat er wel geld werd uitgevoerd: „doch tot heden is er geen gebrek geweest, en zelfs hebben de koopers van 's Lands producten, dikwijls in groote mate, zilver in betaling gegeven, hoezeer zij met papier volstaan konden." — Doch hiermede wordt geenszins door C.C.G.G. ontkend, dat vroeger wèl uitsluitend betaling in zilver gevorderd werd, en dat dit inderdaad het geval is geweest, blijkt uit onderscheidene advertentiën der officieele Bataviasche Courant b. v. van 24 Januari, 1 en 8 Februari 1817, waarin de veilingen worden aangekondigd met de uitdrukkelijke voorwaarde van betaling: „in klinkende zilveren muntspeciën". — Vermoedelijk heeft de latere weglating dezer voorwaarde plaats gevonden, naar aanleiding eener particuliere missive van Goldberg aan Elout dd. 17 September 1817, waarvan het slot deze woorden inhoudt: „Ook moet ik alle verdere verkoopen, opbrengsten enz. alléén in zilver, en alle betalingen gedeeltelijk in papier en gedeeltelijk in specie afraden, als van zelve medebrengende de twijfeling aan de onwrikbare waarde van het papier." — Waarop Elout in den sub 56 vermelden particulieren brief dd. 28 Maart 1818 antwoordt: „Het papier behoudt geheel deszelfs crediet en daarvan is eene goede proeve, dat de koffie, op eene der laatste verkoopingen verkocht door de koopers geheel is betaald bijna in zilveren Spaansche matten, hoezeer zij (want wij stemmen met U in, dat wij geen verschil in papier of specie moeten maken, zoodanig dat wij nog onlangs de Weeskamer hebben verboden de boeken zoodanig in te richten) met papier hadden kunnen betalen."

De heer Van Deventer had voor eene billijke beoordeeling van Hoek's aanteekening op bl. 258, deze moeten beschouwen in verband met het mede op bl. 307 voorkomende, waar men leest: „De koffieveilingen waren zeer belangrijk geweest; de eerste, waarvan wij gewag gemaakt vinden, is die van 4 Februari 1817, waarop 15000 pikols koffie verkocht werden. Sedert werden van tijd tot tijd dergelijke veilingen gehouden, waarbij, zooals wij vroeger zagen, C.C.G.G. de fout begingen van te eischen, dat de koopprijs in zilver gekweten zou worden, eene bepaling, die het vertrouwen op het uitgegeven papier zeer schokte."

Hoek heeft geene inzage kunnen nemen in 1862 van een stuk, dat eerst het volgende jaar werd gepubliceerd! Doch Van Deventer, die in 1891 schreef, had alvorens zijne opmerking te maken, de courant moeten raadplegen, en dan had hij kunnen zien, dat de Schrijver van 1862 slechts eenigszins moest aangevuld worden. Het

blijkt niet, dat Hoek indertijd de Goldbergsche stukken kon raadplegen, doch het is bijzonder vreemd, dat Van Deventer, die blijkens bl. VII van het Voorwoord wèl „in het zoogenaamde archief van Goldberg" heeft kunnen werken, er met zoo weinig oordeel van gebruik heeft gemaakt. Overal trouwens stuit men in Van Deventer's boek op zekere slordigheid in afwerking, op gemis aan scherpzinnigheid, op onvolledige bekendheid met de literatuur en op overijlde, min gegronde bemerkingen. — Wat mij tot dusver juist bleek, is Van Deventer's noot 4 bl. CLVII waar hij opkomt tegen Hoek's bewering, dat C.C.G.G. de wisselingskantoren, spoedig na hunne instelling, weder ophieven. Hoek zal voor die mededeeling wel eene autoriteit gehad hebben, doch zij komt ook mij positief fout voor, en wel op grond van de door mij geraadpleegde archiefstukken. Zoo b.v. was door den resident van Soerabaja in September 1818 het verwisselingskantoor aldaar voor eenige dagen gesloten geworden, omdat de aandrang zoo sterk was „dat de schildwachten en bedienden van politie den aandrang niet konden stuiten", gelijk hij bij brief van 30 September 1818 berichtte. Bij besluit van C.C.G.G. dd. 9 October 1818 No. 1 werd echter den Resident te kennen gegeven:

„Dat C.C.G.G. wel verre van in de sluiting der Wisselbank te zien een maatregel tot tegengang der verkeerde speculatiën op agio, dien maatregel als daartoe zeer bevorderlijk en dus schadelijk beschouwen;

„Dat ook door den Resident moet worden opgegeven eenige gronden of omstandigheden, welke eene dadelijke bemoeienis van de regeering noodzakelijk maken;

„Dat de Resident genoegzaam macht en hulp heeft, om alle ongeregeldheden, welke de aandrang om tot verwisseling te worden toegelaten, mocht te weeg brengen op eene voorzichtige en tevens krachtige wijze tegen te gaan;

„Dat C.C.G.G. dus de sluiting der Wisselbank niet goedkeuren, en hij Resident alzoo gelast wordt, dadelijk de verwisseling weder te doen voortgang hebben, met inachtneming der maatregelen tot verzekering der rust noodig;

„Dat hij Resident in den gevolge zich zorgvuldiglijk zal moeten onthouden van 't nemen van deze of diergelijke maatregelen, welke geheele afwijkingen zijn van de uitdrukkelijke bevelen der Hooge Regeering."

Idem. Noot 65.

Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek door Mr. B. W. A. E. Sloet tot Oldhuis, 3e Deel. 1846, bl. 93.

Idem. Noot 66.

Mees in zijne sub 10 vermelde brochure bl. 59 v v. en Van den Berg in de sub. 15 aangehaalde beschouwingen over den geldsomloop bl. 35 v.v. De verkoop van Gouvernementsproducten in Indië kan bij behoefte aan geld in het algemeen zelfs schadelijk zijn, omdat particulieren duurder geld aanvoeren dan de Regeering, en dit dan de veilingsprijzen drukt.

Blz. 252. Noot 67.

De Publicatie van 14 Januari 1817, Staatsblad van Ned.-Indië 1817 No. 4, bepaalde namelijk:

Art. 1. „Dat, tengevolge van Zijner Majesteits besluit van den 8sten November 1815, zoo spoedig mogelijk zal worden aangemunt een nationale Indische standpenning, hebbende den naam, en voerende de type van den gewonen Nederlandschen gulden, met dit onderscheid, dat nevens het standbeeld zullen geplaatst worden de letters N. O., en dat het omschrift aan de andere zijde zal wezen: Mo. Arg. Reg. Tot. Belg. Jav."

Art. 2. „Dat deze nieuwe standpenning dezelfde waarde hebben zal, als de gewone Nederlandsche gulden en met dien gulden, ter gelijker waarde zal worden uitgegeven en ontvangen door 's lands kas, en alzoo verdeeld worden in honderd en twintig duiten, of dertig Indische stuivers, gelijkstaande met vier en twintig Nederlandsche, ten gevolge waarvan alle tractementen en andere betalingen, in Nederland zelf in guldens vastgesteld, om in Indië betaald te worden, berekend zullen worden naar den gemiddelden wisselkoers, welke bij deze bepaald wordt op vijf en twintig stuivers Indisch, of honderd duiten voor elken gulden, zullende wijders alle rekeningen met den lande worden gesteld in Indische guldens."

Het in art. 1 bedoelde omschrift: Mo(neta) Arg(entea) Reg(ni) Tot(ius) Belg(ii) Jav(ae) wil zeggen: Zilveren munt van het geheele Rijk der Nederlanden voor Java. Het beeld aan de andere zijde vertoonde: de Nederlandsche Maagd. De inhoud van het vermeld Koninklijk besluit, dat ook de teekening voorschreef, is onder 55 weergegeven. — De gulden van 1817 is evenmin ooit geslagen, als die van 1815; doch de bepalingen der verordening van 1817 werden reeds toegepast bij de uitgifte van de door C.C G.G. medegebrachte guldens en van het representatief papier.

De in art. 2 gebruikte uitdrukking Stuivers Indisch of Javaasch tegenover Stuivers Nederlandsch beteekende dat, terwijl de Nederlandsche stuiver op 5 cents werd gerekend, de Indische stuiver slechts 4 duiten telde. In mijne voor-

dracht heb ik, van stuivers zonder meer sprekende, steeds stuivers Nederlandsch op het oog gehad.

Idem. Noot 68.

„Wij gevoelen", schreven dan ook C.C. (Van Deventer, bl. 170), „welk eene verschooning wij behoeven, daar wij ons veroorloven iets te onderzoeken, 't welk bij Kon. besluit schijnt beslist te zijn. Wij gevoelen de verantwoording, welke wij hierdoor op ons laden..."

Dat schijnt mocht wel minder op zijne plaats geacht worden.

Idem. Noot 69.

Missive van C.C. dd. 3 Januari 1817 bij Van Deventer bl. 172. — De muntkracht, ook der best ingerichte werkplaatsen, heeft natuurlijk hare grenzen; die te Utrecht wordt voor *f* 1,000,000 zilver per week aangegeven. Bl. 214 der sub 17 vermelde Studies.

Idem. Noot 70.

Van Deventer: als voren bl. 172—173. — Goldberg had de mogelijkheid voorzien, dat men de medegebrachte guldens rechtstreeks zou moeten uitgeven; hij kon echter de vrees niet onderdrukken, dat de menschen ze niet voor 24 stuivers zouden aannemen. „UHg. EdGestrengen doen nimmer" — luidt de fraaie lastgeving — „eenige betaling anders dan in papier en wel, wanneer het dezelven gelukt de medegevoerde guldens voor 24 stuivers te doen valideeren, biljetten van eenen gulden, drie honderd en zeshonderd gulden." En verder waar hij aanbeveelt, dat de kassen steeds voor verwisseling der biljetten open moeten zijn „bijaldien de medegevoerde gulden tot 24 stuivers uit te geven is, *f* 5 zilver tegen *f* 6 papier." Men zie ook bl. 255—256 der Rede. — Naar aanleiding van het in de wandeling brengen der Nederlandsche guldens van 1815, moge nog de volgende opheldering niet misplaatst schijnen.

In verband met het herstel van het Nederlandsch gezag op Java dd. 19 Augustus 1816. heeft de hoogleeraar H. C. Millies het, blijkens bl. 112 van zijn werkje: „*De Munten der Engelschen voor den Oost-Indischen Archipel*" (1852), merkwaardig gevonden, niet slechts dat de Engelschen op Java nog ropijen deden slaan met het Mohammedaansche jaartal 1232 $\left(\frac{20 \text{ Nov. } 1816}{9 \text{ Nov. } 1817}\right)$, doch ook dat Commissarissen-Generaal guldens hebben uitgegeven met de jaartallen 1814 en 1815. De heeren E. Netscher en Mr. J. A. van der Chys namen in hun groot sub 59 vermeld werk, deze opmerking zonder commentaar over (bl. 83).

De bedoelde guldens waren intusschen slechts de uit Nederland aangevoerde stukken, oorspronkelijk tot ommunting te Soerabaja

bestemd, doch waarvan, wegens de gebrekkige Muntinrichting aldaar, werd afgezien.

Idem. Noot 71.

Missive sub 69 bl. 170.

Blz. 253. Noot 72.

Idem bl. 169.

Idem. Noot 73.

Men vergelijke mijne opmerking sub 2: „Ad b".

Idem. Noot 74.

Zij erkenden het trouwens ook uitdrukkelijk in den sub 79 vermelden brief van 3 Januari 1817: „Bij het behandelen van het andere punt, legt UHEG., alweder naar waarheid tot grond, dat het zilver in Indië 20 pCt. meerder waarde heeft dan in Europa." Van Deventer bl. 171.

Idem. Noot 75.

Bl. 400 van het sub 8 vermelde opstel. — Gelijk ik reeds medegedeelde, heeft Van Zuylen zijn artikel ontleend aan het sub 25 vermelde rapport dd. 16 December 1825. Ook de in mijne Rede aangehaalde woorden vindt men in dezen vorm aldaar terug: „Indien verder een Nederlandsche zilveren stuiver te Amsterdam $\frac{1}{20}$ van een zilveren gulden is of tien azen zilver fijn, kan die zelfde stuiver te Batavia niet gelijktijdig $\frac{1}{24}$ van dien gulden zijn, tenzij men wilde beweren, dat $\frac{20}{20}$ te Amsterdam even zoo veel zijn als $\frac{24}{20}$ te Batavia." — G. K. Van Hogendorp leerde het destijds mede in zijne „Bijdragen", 2e uitg., 7e dl., bl. 38: „Eene zekere hoeveelheid fijn zilver blijft altijd dezelfde, in hoevele muntstukken ook verdeeld."

Idem. Noot 76

In den sub 79 vermelden brief van C. C. G. G. dd. 3 Januari 1817, Van Deventer bl. 168, nadat C. C. reeds in een schrijven van 1816 den Departementschef lof hadden toegebracht. — Goldberg vangt de complimenten in den sub 43 vermelden brief van 31 October 1816 bescheiden op, met de verklaring, dat het altoos zijne gerustheid bij de behandeling dezer zaak was geweest: „dat de gedachten, die ik verzameld had om beproefd te worden in een land, dat ik niet volkomen kende, niet geheel verloren zouden zijn": Van Deventer bl. 133. Het ware den lande beter geweest, zoo zij geheel verloren gegaan waren.

Idem. Noot 77.

En wel „klaarlijk" inziende: „de voortreffelijkheid der gronden, ons ter regeling onzer gedragingen, van wege Zijne Majesteit voorgeschreven."

Blz. 254. Noot 78.

Bl. 238 van het sub 22 vermelde boekdeel.

Idem. Noot 79.

Bij een besluit van 25 October 1816 (zie ook sub 2 „Ad b") stelden C.C.G.G. tien „beginselen" vast, waarnaar eene muntverordening behoorde te worden ontworpen; en in dat besluit komt o. a. ook de bepaling voor: „De standpenning zal een gelijk gewicht en nagenoeg gelijk gehalte hebben als de gewone Nederlandsche gulden." — De Muntverordening van 1817 houdt geenerlei bepaling over het gehalte in! Men weet dus ook niet, tot hoever zich dit nagenoeg zou uitgestrekt hebben. In de concept-verordening van den Raad van Financiën dd. 11 December 1816 was daarentegen de uitdrukkelijke bepaling opgenomen: „De standpenning zal in gewicht en gehalte gelijk staan aan den gewonen Nederlandschen gulden." — Het is dit besluit van „beginselen" hetwelk C.C.G.G. bij de door Van Deventer op bl. 168 v.v. vermelde missive dd. 3 Januari 1817 het Opperbestuur aanbieden. In plaats, dat de Schrijver eene kleine toelichting geeft welk besluit toch met het daarin aangebodene bedoeld wordt, laat hij dit punt aan de scherpzinnigheid zijner lezers over en bepaalt hij er zich toe, waardoor de lezer nog verder in het duister wordt gebracht, met in eene noot aldaar te stellen: „De publicatie, waarbij de grondslagen der nieuwe Muntregeling openbaar gemaakt werden, is van 14 Januari 1817, en opgenomen in het Staatsblad van dat jaar No. 4." Er was te meer aanleiding om de zaak eenigszins toe te lichten, wijl Van Zuylen op bl. 401 van zijn sub 8 vermeld opstel ook mededeelt, dat C.C.G.G. bepaalden, dat de standpenning slechts van nagenoeg gelijk gehalte zou zijn, en op bl. 403 het opmerkelijke erkent: „dat, noch bij het besluit van 1816, noch bij de publicatie van 1817, waarbij het nieuwe muntstelsel werd ingevoerd, de juiste waarde van den standpenning wordt opgegeven"; hetgeen den denkenden lezer moest doen afvragen: maar wat is dan toch dat besluit van 1816? — De heer G. D. Willinck in zijne verdienstelijke dissertatie over „*Het Nederlandsch-Indisch Muntwezen*" (1889) schrijft op bl. 51—52 het opmerkelijke van Van Zuylen eveneens zonder meer over: rees dan bij dien schrijver niet de vraag, wat door „het besluit van '16" bedoeld wordt? — Dezelfde opmerking over gemis aan eenige toelichting in den door Van Deventer opgenomen brief van 3 Januari 1817, geldt het refereeren door C.C.G.G. in dat schrijven naar den op bl. 248 der Rede vermelden „belangrijken brief van 12 Maart ll." van den Departementschef. Over die instructie welke het gansche nieuwe Muntstelsel zou beheerschen! zegt de Schrijver geen woord. Allééén lezen wij op bl. CLIX noot 2: „Zie

24

No. XXXVII (zijnde het nommer der bijlage, boven den brief van 3 Januari 1817) en de aanschrijving van den Direct. Gen. van Koloniën aan C.C.G.G. van 12 Maart 1816." Het gaat toch niet aan, dat nog eens de lezers naar de archieven worden gezonden, waar juist een werk als van Van Deventer de strekking heeft het raadplegen er van overbodig te maken! Met zeer veel waarheid schreef dan ook zekere F. v. d. P. in *De Gids* van Februari 1892 bl. 368 v.v. in eene beoordeeling over het boek: „Wij beamen hetgeen in het Vaderland van 22 Augustus ter aankondiging van het werk des heeren Van Deventer voorkomt: Dat de schrijver soms dwaalt in zijne appreciatie, hetgeen eene aansporing te meer is om de officieele bescheiden niet ongelezen te laten."

Ik heb het gebrekkige van Van Deventer's werk ook in menig ander opzicht aangetroffen, doch voor zoover het door mij bestudeerd werd, nergens is hij zoo laag bij den grond gebleven, als in de bladzijden over het Muntwezen.

Idem. Noot 80.

Bl. 171 bij Van Deventer.

Idem. Noot 81.

Men verg. mijne aanteekening 55.

Blz. 255. Noot 82.

„Geheel gaaf bewaard": bij Van Deventer bl. 172.

Idem. Noot 83.

C. C. G. G. waren zóó ingenomen met de resultaten van hun arbeid, nedergelegd in het sub 79 vermelde beginselen-besluit van 25 October 1816, dat zij hun schrijven van 3 Januari 1817 besloten met de herinnering: „dat het nu vastgestelde plan als een eenvoudig monument mag worden aangezien, op onwrikbare grondslagen gevestigd, en wij het blijde vooruitzicht mogen hebben enz."! Bij Van Deventer bl. 176.

Idem. Noot 84.

Bij Van Deventer bl. 169. — Dat inderdaad C. C. G. G. slechts uit gemis aan kennis en niet uit geldnood zondigden (verg. noot 2 „Ad k") blijkt ook uit het eigenaardige antwoord, dat zij gaven op een voorstel van den resident van Soerabaja om de ropij van 10 penning gehalte terug te brengen tot 9 penning 12 grein, welk denkbeeld steun vond bij den Raad van Financiën, wegens „het voordeel dat daarin voor 's Lands kas gelegen zijn zoude". C. C. G. G. antwoordden hierop dd. 10 Februari 1817 afwijzend, onder opmerking: „dat niet alleenlijk het meerdere of mindere voordeel van den lande den grond kan uitmaken der beslissing omtrent de gehalte der te

munten geldspeciën, maar dat de verhouding der onderscheidene munten tot elkander, de staat van den handel in het algemeen en de geldelijke omloop en vele andere omstandigheden ten dezen dienen in aanmerking te komen."

Idem. Noot 85.

In het bl. 248 vermeld instructief schrijven van 12 Maart 1816. In mijne aanhaling op bl. 256 zal men zien, dat de Staatsraad opmerkt, dat de door hem gewilde Indische gulden slechts $^{5}/_{8}$ zou zijn van den Nederlandschen gulden; en hij zegt dit in verband met het feit, dat deze laatste gulden 160 duiten waard was: hiervan $^{5}/_{8}$ komt men op honderd duiten. Dat de Nederlandsche gulden inderdaad 160 duiten telde, vind ik elders bevestigd, doch hoe is dit te rijmen met het feit, dat de Nederlandsche gulden in Indië onder normale omstandigheden, en b. v. ook nu nog, nooit hooger is getarifieerd dan 120 duiten? Waren wellicht de Indische duiten zwaarder dan de Nederlandsche? Reeds deed ik hieromtrent bij enkele deskundigen navraag, doch tot dusver zonder succes. In het *„Onderricht over de Fransche en Hollandsche munten"* door den Amsterdamschen hoogleeraar J. H. Van Swinden (1810) vind ik op bl. 56 vermeld, dat de duit in Nederland waard was $1^{1}/_{2}$ of $1^{1}/_{3}$ centime, hetgeen nederkomt op 240 à 214 centimes; dit maakt de zaak m. i. niet duidelijker.

Blz. 256. Noot 86.

Goldberg spreekt in zijne verwarde Muntbrieven onophoudelijk van Java, alsof alléén daar het muntstelsel had te werken!

Idem. Noot 87.

Van deze gekheid heeft het Indisch bestuur niet willen weten; zie den brief van C. C. aan Goldberg bij Van Deventer bl. 177. — Ter kenschetsing van de toenmalige opvattingen der Regeering strekke nog het volgende, waaruit wij zien, hoe het onder het Engelsch tusschenbestuur met zooveel moeiten en opofferingen buiten circulatie gestelde slechte kopergeld weder opnieuw in de wandeling werd gebracht. — Bij brief dd. 25 October 1817 had de resident van Semarang bericht, dat bij het verwisselingskantoor geen duiten meer waren, waardoor de kleine man en de soldaat zeer ontriefd werden en onaangenaamheden te vreezen waren. De oorzaak van dit gebrek werd toegeschreven:

1°. Aan het uit de circulatie brengen van de slechte duiten;

2°. Aan de verzending van eene groote quantiteit door den „koffiepachter" van de bovenlanden;

3°. Aan de groote verwisselingen, die het Verwisselingskantoor had toegestaan.

De Resident verzocht voorziening en ware het mogelijk om van Gouvernementswege kleine wisselaars toe te laten, aan wie men voor hunne moeite een zeker percent zou kunnen toestaan, waardoor alle moeielijkheden z. i. zouden ophouden. Het besluit dd. 2 November 1817 No. 11 trad niet in dit voorstel, overwegende:

„Dat het aanstellen van wisselaars van Gouvernementswege, zeer ondoelmatig is, het schijnbaar gebrek aan koperen munt niet kan verhelpen, en daarenboven daaruit zeer verkeerde gevolgtrekkingen zouden kunnen afgeleid en allerlei morshandel geboren worden;

„Dat reeds bij eene vroegere gelegenheid door Zijne Excellentie den G. G. aan den fungeerenden resident van Semarang is te kennen gegeven, dat de Hooge Regeering het gebruik van zulke wisselaars afkeurt en denzelven Resident daarom gelast heeft, de door hem eigener autoriteit aangestelden, wederom af te schaffen;

„Dat het tegenwoordig tijdelijk gebrek aan koperen munt veelal naar des Residents eigen opgaven schijnt te moeten worden toegeschreven aan de verkeerde beheering in de uitgifte door den Directeur van het Verwisselingskantoor gedaan tegen de onmiddellijke bevelen, gegeven bij het 7e artikel van de publicatie van den 14n Januari dezes jaars.

„Dat bij besluit van C.C.G.G. op den 20sten Mei ll. No. 23 genomen, de President en Raden van Financiën geautoriseerd zijn, om aan de Residenten te schrijven, dat zij buiten verantwoordelijkheid zouden worden gehouden, voor zooverre zij genoodzaakt geweest waren, of in het vervolg nog mochten zijn, om ten einde den dienst niet te doen stremmen, ook de slechte duiten, wederom uit te geven, welke volgens vroegere besluiten uit de circulatie moesten worden gebracht.

„Dat de fungeerende resident van Semarang op dien grond de toevlucht had kunnen nemen tot de hoeveelheid duiten door hem vroeger buiten circulatie gevonden, en nu nog volgens zijne opgave onder Ultimo September ll. onder hem berustende."

Op deze gronden werd besloten:

1°. In het voorstel der wisselaars niet te treden;

2°. Den Resident te verwijzen naar het besluit van 23 Mei 1817 No. 23 en hem ten overvloede alsnog te machtigen „met beleid en voorzichtigheid, weder in omloop te brengen, dat gedeelte der duiten, welke volgens vroegere besluiten, uit dien omloop gebracht, en thans onder hem berustende zijn".

3°. Den G.G. te verzoeken om c. q. den Directeur van het Verwisselingskantoor: „'s Gouvernements ongenoegen te kennen te geven, over zijne verkeerde handelwijze in het onmatig uitgeven van koperen

duiten, hem te verwijzen naar artikel 7 der Publicatie van den 14n Januari dezes jaars, en alzoo te gelasten, om in die uitgifte steeds te raadplegen den staat zijner kas en wel verre van aan enkele personen ter wille te zijn, te zorgen, dat de noodzakelijke uitgave daarvan ten behoeve van het Gouvernement zelve niet worden gestremd."

Blz. 257. Noot 88.

Op de in den tekst aangehaalde woorden, volgt nl. „doch zich tevens gebonden achtende door de zoo stellig gegeven bevelen van het Departement van Koophandel en Koloniën....; en daarbij de hooge noodzakelijkheid gevoelende, om in de nijpende geldbehoefte, die destijds bestond en dagelijks verergerde (verg. bl. 245—246 mijner Rede), onderwijl te voorzien: dat, zeggen wij, deze ambtenaren, in zoodanigen stand van zaken geplaatst, wegen en middelen hebben gezocht, om de menigvuldige onheilen, die zij, indien de voorschriften van den Heer Directeur-Generaal van het Departement van Koophandel en Koloniën in deze geheel werden opgevolgd, met zekerheid vooruit berekenen konden, zooveel in hun vermogen was, tegen te gaan en voor te komen, enz."

Gelijk in noot 36 opgemerkt, waren de rapporteurs voor een deel dezelfde personen, die tot de Muntverordening van 1817 medewerkten, en zoo laat het zich verklaren, dat zij zich in 1825 trachtten vrij te pleiten. Doch afdoende zal men het niet vinden; leest men de brieven, ook die van C.C.G.G., dan blijkt volstrekt niet van het voorgevoel der „onheilen", wel het tegendeel. De in noot 83 medegedeelde woorden, hadden C.C.G.G. nota bene aangehaald uit een rapport van de *adviseurs*! De kantteekenaar, waarvan ik in noot 36 gewaagde, begrijpt dan ook blijkbaar niets van de *volte face*, waarmede de menschen aldus hun eigen werk afbraken, en waartoe ook behoorde de Gouv. Gen. Van der Capellen.

Ik heb onveranderlijk den indruk gekregen, dat hun wederstand zwak was, omdat tegenover de stellige bevelen zij zich omtrent het onderwerp *intellectueel* niet voldoende sterk gevoelden; zij schreven wel, naar wij zien, in 1825, dat zij de onheilen vooruit hadden *kunnen* berekenen, doch daaromtrent is twijfel geoorloofd.

Idem. Noot. 89.

Bij Van Deventer bl. 175.

Idem. Noot 90.

In Art. 2 is inderdaad bepaald, naar uit sub 67 blijkt, dat de berekening zich grondde op den *gemiddelden wisselkoers*: dus verkregen door over een zeker tijdvak de koersen te nemen, die de behoefte van den handel deed kennen, en waarvan men het gemiddelde had genomen. Hierdoor kwam men, zegt de verordening, op 25 stui-

vers Indisch den gulden. De koers zou dus geweest zijn 120. Inderdaad vond ik in margine van het sub 25 bedoeld rapport aangeteekend, dat destijds voor 220 ropijen (100 Spaansche matten) een wissel op Holland kon gekocht worden van *f* 265: alzoo een verschil van 20 pCt., hetwelk 25 stuivers Indisch per gulden is.

Blz. 258. Noot 91.

Rapport dd. 11 April 1818. In een noot aldaar stelt Goldberg ter verduidelijking: „Oostenrijk bij voorbeeld. — Voor ons land is het niet geschikt"! — Aan Elout schreef hij particulier dd. 17 September 1817: „Over het algemeen genomen ben ik zeer tevreden over hetgeen door Heeren Commissarissen-Generaal in deze verricht is."

Idem. Noot 92.

In het bl. 248 vermeld instructief schrijven van 12 Maart 1816. — Dat Goldberg wel het gevaar inzag: „dat bij een permanent deficit op de uitgaven, deze meerdere uitgaven eene altoos durende emanatie van papier zoude noodzakelijk maken", blijkt uit het onder 91 vermeld rapport, en ook uit zijn instructief schrijven; doch zijne uiteenzettingen zijn zóó verward, dat het koorn onder het onkruid verstikt wordt. Zoo schrijft hij nog aan het slot van zijn brief dd. 31 October 1816, dat „de onwrikbare grond" van zijn „allereenvoudigste systema" altijd zal blijven: „het evenwicht der koloniale inkomsten en uitgaven en de geregelde en gestadige ontvang der eerste, of, bijaldien dit met geene mogelijkheid kan verkregen worden, de regeling en vaststelling der betalingen naar den loop der ontvangsten." Van Deventer bl. 133.

Idem. Noot 93.

In de overwegingen der Muntverordening van 1817 heet het, dat de papierenmunt zich „door hare uiterlijke voortreffelijkheid" onderscheidt! — Zoo ook verwachtte Goldberg dat zijne minwaardige guldens „door den glans der nieuwheid" zouden bekoren!! Het doet denken aan L. Bamberger's „Verweile bei uns, denn du bist so schön" op bl. 91 van de sub 23 vermelde brochure: „Na twintig jaren".

Idem. Noot 94.

Daar het bijna ongelootelijk schijnt, dat dit alles inderdaad in eene instructie over het Muntwezen wordt gezegd, laat ik hier nog volgen (de aangehaalde woorden zijn tevens een staaltje van de ongenietbare zinnen des Staatsraads), hoe de Departementschef letterlijk heeft medegedeeld dat men slechts zóólang zal hebben in te wisselen: „totdat het publiek — overtuigd door de herhaalde bewijzen, dat het Gouvernement ten allen tijde gereed is en blijft om het geïntroduceerde papier tegen guldens te verwisselen, en

ondervindende dat, in den opbrengst der lasten, het Gouvernement nimmer aarzelt om het papier à pari aan te nemen, — de moeite der afhaling van contante speciën al meer en meer zal besparen en in hunne betalingen onderling het groot gemak van het papier, en vooral van de standhoudende waarde van hetzelve ondervindende, hetzelve zal doen circuleeren als geld, en het gebruik der zilveren speciën zoodanig ontwennen, dat eindelijk op het eiland Java, evenzoo als in Groot-Brittanje, de zilveren speciën, zonder eenig nadeel of stremming voor de circulatie, zullen kunnen gebruikt worden voor den buitenlandschen handel, en hetwelk op Java des te beter zal kunnen stand houden, omdat men aldaar voor den kleinen geldsomloop, door den Japanschen handel altoos van genoegzaam koper tot het aanmaken van duiten kan blijven voorzien en door den tijd den overvloed der gouden speciën, het zeldzaam gebruik van klinkende munt tot dit metaal kan bepalen en zonder de papiercirculatie te hinderen, den tijd doen geboren worden, door den voormaligen Gouverneur-Generaal Van Imhoff gewenscht en voorzien, in welken het eiland Java geene andere metallieke circulatie zal behoeven dan de duiten en een gouden standpenning, zonder bij de voortduring eener wijze regeering, zooals het mij behaagt te gelooven, dat die van UHoogEd.Gestr. zijn zal, immer eenig derangement in den geldsomloop te ondervinden of tot instandhouding van dezelve, den in Indië zoo schaarsch gevonden wordende zilveren muntpenning noodig te hebben." — Het is inderdaad eene fraaie illustratie van hetgeen men op bl. 197 van de sub 24 vermelde Proeve leest: „Neem overal uit het muntstelsel weg, wat daarvan als het lichaam en de substantie uitmaakt, den zilveren standpenning, en het valt geheel ineen, en weldra heeft men niets dan een verwarring van koper en papier met een weinig goud."

Blz. 259. Noot 95.

Alle stukken, waarvan ik de bron niet uitdrukkelijk noemde, vond ik op 's Rijks archief in den Haag; zij werden mij met groote welwillendheid ter beschikking gesteld. — Daendels' brief, waarvan in den tekst wordt melding gemaakt, is echter blijkbaar niet aan Goldberg zelf gericht. Deze toch wordt daarin als Gouv.-Gen. aanbevolen.

Blz. 260. Noot 96.

Opmerkelijk is het, dat later de Gouv.-Gen. Van der Capellen aan den Minister Elout ook remises zond, terwijl men in Indië nijpend geldgebrek had. De Minister vond terecht die manier van handelen al zeer zonderling: zie bl. 598 van mijne sub 50 vermelde Correspondentie. — Het verschil tusschen 1817 en 1825 lag echter hierin, dat C.C.G.G. het geldgebrek nog niet zoo inzagen, terwijl

onder het later bestuur het geldgebrek te nijpend was, om er blind voor te kunnen zijn. Men zie ook noot 99.

Idem. Noot 97.

„Onze financieele maatregelen met het papier vinden allen bijval. Elk heeft vertrouwen, en er wordt weinig papier ter verwisseling aangeboden": Elout particulier aan Goldberg dd. 8 April 1817 bij Van Deventer bl. 186 noot 1. — „Het crediet van het papier is tot dusverre niet het minste in twijfel getrokken, getuige de weinige verwisseling, die er bij de kantoren plaats heeft en er is een genoegzame omloop van geld in de gemeente": C. C. G. G. aan den Departementschef dd. 3 Juli 1817! — „Met het geldstelsel, papier enz. gaat het goed. Maar wij moeten tot in kleinigheden voor de instandhouding van het systema waken" (sic): Elout particulier aan Goldberg dd. 4 Juli 1817 bij Van Deventer bl. 186. — „Wij kunnen dan ook nu weder met genoegen mededeelen, dat dit stelsel op den duur geregeld en naar wensch werkt... Het papier behoudt geheel deszelfs crediet": Particuliere brief van Elout aan Goldberg dd. 28 Maart 1818. — Eene prachtvolle bijdrage tot Goethe's F a u s t, waaraan Rochussen in zijne sub 17 vermelde *Studies* bl. 122 vv. herinnert: „Und Wirth und Dirnen haben's gut"! — Met betrekking tot het in de volgende zinsnede van de Rede vermelde wegvloeiing der zilveren munt, zegt o. a. de Memorie van Toelichting op het leeningsontwerp van 1825: „Van deze in waarheid overmatige uitgifte van papier is het natuurlijk gevolg, dat de klinkende munt al meer en meer verdreven wordt, en dat, daar het papier voor buiten 's lands niet geschikt is, de wisselkoers daarvan eenen ongunstigen invloed ondergaat, terwijl de meeste benoodigdheden in prijs stijgen": Bl. 163 dl. I van het sub 22 vermelde boekdeel. — Alsof het k o p e r wèl voor het buitenland geschikt was!

Blz. 261. Noot 98.

Vragen des Tijds van Mei 1893.

Idem. Noot 99.

Inderdaad zijn de overwegingen der Publicatie van 23 Januari 1821, Ind. Stbl. No. 8, in verband met de uitgifte der promessen in Juni daaraanvolgende te opmerkelijk, om er de woorden hiervan niet in herinnering te brengen:

„Alzoo door de voorstellen van onderscheiden aard tot vermeerdering van de papieren munt, aan de Hooge Regeering gedaan, overtuigend is komen te blijken, dat het bedrag van die munt, thans in omloop, niet toereikende is, om te voldoen aan de meerdere behoefte daaraan, door de steeds toenemende welvaart in deze bezittingen ontstaan;

„Overwegende, dat de maatregelen van voorzorg, genomen bij de Publicatie van Commissarissen-Generaal van den 14den Januari 1817, die uitwerking hebben gehad, welke van dezelve kon en moest worden verwacht, dat namelijk de Gouvernements papieren munt hare volle waarde heeft blijven behouden; dat deze uitkomst dus de verzekering gevende, dat, onder dezelfde maatregelen van voorzorg en getrouw blijvende aan het beginsel, waarop het crediet van de papieren munt zich heeft gevestigd, zonder gevaar voor dat crediet, aan het algemeen verlangen tot eene vermeerdering van dezelve kan worden voldaan."

In het rapport sub 25 wordt het „als eene wezenlijke ramp voor Indië" gerekend, dat tot den vorenbedoelden maatregel medegewerkt hebbende adviseerende ambtenaren aan wie het „òf aan genoegzamen moed òf aan genoegzame duidelijke inzage ontbroken heeft, om den eenigen weg dien toen reeds en sedert lang had behooren te worden ingeslagen, aan het Gouvernement stellig aan te wijzen"; doch als verschooning brengt de Commissie tevens bij den onwil van het Opperbestuur tot geldelijke ondersteuning. — De minister Elout ontkende den onwil in zijne openbaar gemaakte correspondentie: zie o. a. mijn sub 50 vermeld artikel; doch beweerde, dat de voorstellen niet behoorlijk waren toegelicht. Eene potloodkantteekening van dien aard komt ook in het rapport voor.

Blz. 262. Noot 100.

Wet van 28 September 1816. Ned. Stbl. No. 50.

Blz. 263. Noot 101.

Aangehaald op bl. 99 v.v. van het sub 65 bedoeld opstel. — Wat de ingezetenen, bij de herinnering aan het Engelsch tusschenbestuur, over den bedroevenden staat van het muntwezen in Ned.-Indië dachten, gaf o. a. De Directie der beurs te Batavia in een adres van Januari 1827 als volgt te kennen: „Het kwaad is thans slechts in deszelfs oorsprong, doch de toeneming daarvan zal verschrikkelijke gevolgen na zich slepen, indien het niet nog in tijds wordt gestuit. Deze gevolgen zullen uitloopen op algemeene verarming en stilstand van handel. Alles bevindt zich nu reeds in een staat van spanning, welke niet kan duren. Met leedwezen moet het bekend worden, dat het vertrouwen op het Bestuur grootelijks heeft geleden, door maatregelen, waarbij de belangen en rechten der ingezetenen zijn miskend geworden." — Bij besluit dd. 23 Juni 1827 verzocht de Regeering: „om in het vervolg van dergelijke algemeene aantijgingen verschoond te blijven"! *De Nederlandsche Hermes* van Juli 1827, bl. 6 en 9.

Idem. Noot 102.

De sub 15 vermelde brochure handelt hierover.

Idem. Noot 103.

Zie *De Voor- en Nadeelen van onze tegenwoordige Muntregeling* van Mr. N. P. Van den Berg, het eerst verschenen in de Juniaflevering 1887 van het Tijdschrift voor Nijverheid en Landbouw te Batavia. Over het voordeel, dat onze Indische voortbrengers zouden hebben, bij daling der waarde van het Indische ruilmiddel, d. w. z. bij rijzing der wisselkoersen op Nederland (verg. sub 40), zie speciaal bl. 35 v.v. dier brochure. — Leerrijk op dit gebied zijn ook de geschriften van Jhr. Rochussen, die wellicht in Indië te weinig zijn gelezen geworden, waarom ik ze hier met voorliefde heb aangehaald. Al zijne beschouwingen zijn met bijzondere helderheid en levendigheid geschreven. — „De wet blijft aan het geld van het land, ofschoon het beneden haren eisch is gedaald, onverminderde waarde toekennen; of wel zij schrijft aan het geld eene grootere hoeveelheid edel metaal toe, dan de munt aan de stukken geeft; of wel zij vervangt het metaal door papier. Naar het volle geld waren, stellen wij: 12 rekeningseenheden van dat land gelijk aan ééne van het naburige land. Wie dààr een £ te ontvangen heeft, verkrijgt hier *f* 12. Ondergaat nu de Nederlandsche rekeningseenheid zoodanige verandering, dat eerst *f* 14 gelijk zijn aan £ 1, dan wordt dit hier te lande met *f* 14 en bij verdere daling met *f* 14.50, *f* 15 enz. betaald. Zoolang ieder dier guldens op eigen gebied dezelfde arbeidskracht koopt — en wij hebben gezien, dat dit gedurende eenigen tijd steeds het geval moet, soms zeer lang het geval kan zijn — wordt aan 's lands uitvoerhandel een voordeel verzekerd. Daalt de waarde der rekeningseenheid, dan... wordt aan den afzet van 's lands voortbrengselen nieuwe prikkel gegeven. Telkens wordt een nieuw artikel gevonden, dat met voordeel kan worden uitgevoerd. Inderdaad, een hoogst merkwaardig, doch alleszins natuurlijk verschijnsel. Het getuigt wederom van de zelfherstellende kracht, die in het economisch organisme woont, want op die wijze trekt het van metaal ontbloote land het weder tot zich. Maar op zichzelf is die kunstmatige aanprikkeling van den uitvoer toch een groot kwaad, wellicht niet geringer dan kunstmatige belemmering van den invoer; en een kwaad, vooral daarom zoo groot, omdat het machtige belangen voor het behoud van den ontredderden staat van het ruilmiddel wint..." bl. 131 v.v., bl. 261 enz. van de sub 17 vermelde *Studies*. — „Omdat het goud voor Europa het éénig betaalmiddel is, werkt het zilver, in de landen die het behouden hebben, als premie van uitvoer, evenals met oninwisselbaar papier het geval is. Dus is het minwaardig betaalmiddel een voordeel, en de beste munt, die welke hoegenaamd geen waarde heeft? In geenen deele:..." Bl. 211 v.v. van de sub 24 vermelde *Proeve* — „Er ligt, ik ben er van door-

drongen, een ernstig gevaar in de, bij velen bestaande denkwijze, dat de tegenwoordige toestand nog zoo kwaad niet is, zoolang het zilver zich in den wettelijken koers tegenover het goud handhaaft." Bl. 37 der sub 63 vermelde beschouwingen van Jhr. Rochussen.

Blz. 264, Noot 104.

„Il faut, à cet effet, y considérer d'abord la principale décomposition de l'activité industrielle, suivant qu'elle se borne à la production proprement dite, ou qu'elle se rapporte à la transmission des produits: le second cas est évidemment supérieur au premier quant à l'abstraction des opérations et à la généralité des rapports; aussi est-il plus exclusivement propre à l'humanité. On doit ensuite subdiviser chacun d'eux selon que la production concerne la *simple formation des matériaux* ou *leur élaboration directe*, et que la transmission est immédiatement relative aux *produits mêmes* ou seulement à leurs *signes représentatifs:* il est clair que, des deux parts, le dernier ordre industriel présente un caractère plus général et plus abstrait que le précédent.... Ces deux décompositions successives constituent spontanément la vraie hiérarchie industrielle, en plaçant au premier rang les *banquiers*, à raison de la généralité et de l'abstraction supérieures de leurs opérations propres, ensuite les *commerçants* proprement dits, puis les *manufacturiers* et enfin les *agriculteurs*, dont les travaux sont nécessairement plus concrets et les relations plus spéciales que chez les trois autres classes pratiques." Auguste Comte: *Cours de Philosophie Positive*. 1869. Dl. VI, pag. 495.

Idem. Noot 105.

Zie bl. 55 van het sub 85 aangehaalde „Onderricht". — „Aan de plaats van herkomst, Florence, herinnert de Fransche naam van onzen gulden; aan het metaal, waarvan hij oorspronkelijk geslagen werd (verg. bl. 250) de Hollandsche naam": bl. 57 der sub 17 vermelde *Studies* Men zie ook noot 60.

Idem. Noot 106.

Bl. 2 der sub 15 vermelde brochure.

Blz. 265. Noot 107.

Bl. 354 in het sub 22 vermelde boekdeel.

NIEUWE UITGAVEN.

NEDERLAND.

Actes du dixième congrès international des orientalistes. Session de Genève, 1894. Leiden, E. J. Brill. IV. Section IV—VII. (VI, 192, 180, 33, 81 blz., met fig. in den tekst, 2 krtn, 4 pltn. en 1 tab.) . . . . *f* 9.50.

Almanak (Regeerings-) voor Nederlandsch-Indië. 1897. Batavia, Landsdrukkerij. ['s-Gravenhage, Martinus Nijhoff]. 2 dln. *f* 5.—.
Met Naamlijst - 6.—.

Barth (**J. P. J.**). Overzicht der afdeeling Soekadana. Batavia, Albrecht & Co. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. M. 3 geneal tab. en 1 plt. [Verhandelingen v. h. Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen. Dl. L, 2e stuk] . . . . . *f* 2.50.

Bruins (**F.**). Nederland en Insulinde. Een school- en handatlas voor alle hoogere inrichtingen van onderwijs, de huiskamer en het kantoor. [2e, herziene druk]. Groningen, P. Noordhoff. *f* 1.80; geb. *f* 2.40.

Brünnow (**R.**). Indices zu meiner „Classified list". Leiden, E. J. Brill. [Indices van assyrische woorden en ideogrammen, en lijst der oud- en nieuw-babylonische en assyrische schriftteekens]. *f* 15.—.

Hazeu (**G. A. J.**). Bijdrage tot de kennis van het Javaansche tooneel. (Academisch proefschrift). Leiden, E. J. Brill.

Hendriks (**H.**). Het burusch van Màsarète (Uitgegeven door het Kon Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederl Indië). 's Gravenhage, Martinus Nijhoff . . . . *f* 3.—.

Margadant (Mr. **C. W.**) Het regeeringsreglement van Nederlandsch-Indië toegelicht. Dl. III. Batavia, G. Kolff & Co. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff . . . . *f* 6.—.

Maaten (**K. van der**). De Indische oorlogen. 2 dln. . . -

Meijer Ranneft (W.). Verklaring van de meest bekende Javaansche raadsels in poëzie. Batavia, Albrecht & Co. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. [Verhandelingen v. h. Bataviaasch Genootschap v. kunsten en wetenschappen. Dl. XLIX, 2e stuk.]. . . . *f* 1 50.

Naamlijst der Europeesche inwoners van het mannelijk geslacht in Nederlandsch-Indië en opgave omtrent hun burgerlijken stand. 1897. Batavia, Landsdrukkerij. ['s Gravenhage, Martinus Nijhoff]. *f* 2.—.

Padangsche beneden- en bovenlanden (De), van de Koninginnebaai tot fort De Kock, en van 100° tot 101° o. l. Schaal 1: 300.000. Amsterdam, Seyffardt's Boekhandel. Fol.-plano . . . . *f* 0.65.

Plakaatboek (Nederlandsch-Indisch), 1602—1811, door Mr. J. A. VAN DER CHIJS. D!. XV. 1808/1809. Batavia, Landsdrukkerij. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. . . . . *f* 6.—.

Poensen (C.). Grammatica der Javaansche taal. Leiden, E. J. Brill. *f* 4.90.

Verslagen der algemeene vergaderingen van het Indisch Genootschap te 's Gravenhage. 1896/97. ['s-Gravenhage, H. L Smits]. 1897 (Blz. 1—36). F. Fokkens, Afschaffing van pachten op Java en Madoera, en in verband daarmede verscherping van het toezicht op de beweging der vreemde oosterlingen. Niet in den handel.

ENGELAND.

Apocalypse (**The**) **of St. John** in Syriac version hitherto unknown; edited, with critical notes on the Syriac text, and an annotated reconstruction of the underlying Greek text, by John Gwynn. With an introductory dissertation on the Syriac versions of the Apocalypse, by the Editor. Only 250 copies are printed. £ 1. 10*s*.

Boulay (**N. W. H. Du**). An epitome of the Chino-Japanese War. 1894—95 . . . . 1/6.

Cave (**H. W.**). The ruined cities of Ceylon. Being a description of Anuradhapura and Polonaruwa. With 50 full page illustrations. £ 1.18.

Chaffers (**W.**). Marks and monograms on European and Oriental pottery and porcelain. With historical notices of each manufactory and 3,500 potters' marks and illustrations. A new ed., augmented by nearly 500 potters' marks and additional information. Revised and edited by Frederick Litchfield 42/

Codrington (**R. H.**) and **Palmer** (**J.**). A dictionary of the language of Mota, Sugarloaf Island, Banks' Islands. With a short grammar and index 6/

Cook (**Th.**). Days of God's right Hand. Our mission mour in Australasia and Ceylon . . . . 2/6.

Crooke (**W.**). The popular religion and folk-lore of Northern India. A new ed., revised and illust. 2 vols. . . . . . . 21/.

Eastlake (**T. W.**) and **Yamada Yoshi-Aki.** Heroic Japan. An authentic and complete description of the war between China and Japan, from the inception of hostilities up to the Treaty of Simonoseki. With 3 maps and numerous illustrations. . . . 18/.

Forrest (**G. W.**). The famine in India . . . . 1/.

Haweis (**H. R.**). Travel and talk, 1885-93-95. My hundred thousand miles of travel through America, Canada, Australia, New Zealand, Tasmania, Ceylon and the Paradises of the Pacific. In 2 vols. A new ed. With 2 portraits . . . . 12/.

Johnston (**Ch.**). The awakening to the self. Translated from the Sanskrit of Shankara the Master . . . . 2/.

Lucas (**C. P.**). A historical geography of the British colonies. Vol 4, South and East Africa. Part I, Historical. With Maps. Part 2, Geographical. With maps. 2 Parts in 1 vol. . . . . . . 9/6.

Markby (**Sir William**). The Indian Evidence Act. With notes 3/6.

Parliamentary Papers. The famine and the relief operations in India Papers regarding the famine and the relief operations in India during the year 1896 . . . . 2/.

—— Review of the trade of India in 1895/96 . . . . . . 1/6.

—— Statistical abstract for 1885—86 to 1894—95. No. 30 . . 1/6.

Petherick (**E. A.**). The Australian colonies in 1896: three letters addressed to an investor in Australian securities, describing the country and its resources, population, public works and finances. With remarks on federation, the funding of Australian public debts, emigration, &c. . . . . 1/.

Volpicelli (**Z.**). Chinese phonology. An attempt to discover the sounds of the ancient language and to recover the lost rhymes of China. With 12 plates . . . . 3/.

DUITSCHLAND.

Abu Hamid Al Gazzâlî. Die Abhandlung des Abû Hamid Al Gazzâlî. Antworten auf Fragen, die an ihn gerichtet wurden. Hrsgegeben von H. Malter . . . . M. 4.

Bauer (**Leonh.**). Lehrbuch zur praktischen Erlernung der arabischen Sprache (Schrift- u. Vulgär-arabisch) . . . . . M. 6.80.

Brandt (**Von**). China in ethischer, industrieller und politischer Beziehung . . . . M. —.60.

Lange (**R.**). Einführung in die japanische Schrift. [Lehrbücher des Seminars für Orientalische Sprachen. Thl. XV.] . . . . M. 8.

Mémoires de la Société finno-ougrienne. IX. Schlegel, Prof. Dr. Gust.: Die chinesische Inschrift auf dem uigurischen Denkmal in Kara Balgassun. Übers. u. erläutert. (XV, 141 S. m. Titelbild u. 1 Schrifttaf.). . . . . M. 6.

Rasche (**Emil**). Land u. Volk der Japaner . . . . . . M. 1.20.

FRANKRIJK.

Belot (J. B.). Vocabulaire arabe-français à l'usage des étudiants. 4me édition, revue et augmentée d'une liste des mots empruntés aux langues étrangères, avec l'indication de ces langues. 13 fr.

Boudier. Vers égyptiens. Métrique démotique Etude prosodique et phonétique du Poème satirique, du Poème de Moschion et des Papyrus à transcriptions grecques de Leyde et de Londres, avec une lettre à l'auteur, par Eug. Révillout . . . . 50 fr.

Gouzien (P.) Manuel franco-tonkinois de conversation, spécialement à l'usage du médecin, précédé d'un exposé de l'intonation et de la prononciation annamites.

Jobbe-Duval (G.). La commune annamite, d'après de récents travaux.

Lambrecht. Catalogue de la Bibliothèque de l'Ecole des Langues orientales vivantes, t. 1er: Linguistique. I. Philologie. II. Langue arabe . . . . 12 fr.

Malleson. Histoire des Français dans l'Inde depuis la fondation de Pondichéry jusqu'à la prise de cette ville (1674—1761).

Marnas (F.). La „Réligion de Jésus" (Iaso, ja-kio) ressuscitée au Japon dans la seconde moitié du XIXe siècle. 2 vol. . . 12 fr.

Masson (P.). Histoire du commerce français dans le Levant au XVIIme siècle.

Poiré (E.). L'Émigration française aux colonies . . . . 3 fr. 50.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCH-INDIË

VAN

wijlen **dr. W. R. baron van HOËVELL.**

(Opgericht in 1838.)

TWEEDE NIEUWE SERIE.

1e JAARGANG

MEI 1897.

's-GRAVENHAGE. — F. J. VAN PAASSCHEN.

Mede verkrijgbaar te

BATAVIA bij G. KOLFF & Co.

en bij alle Boekhandelaren in Ned.-Indië.

INHOUD.

Bijdragen en brieven, de Redactie betreffende, gelieve men te zenden aan den Heer H. A. LESTURGEON, villa „Catharina Francisca", N. Badhuisweg, Scheveningen.

De abonnementsprijs van dit Tijdschrift bedraagt voor Nederland *f* 13.— per jaar. Voor het buitenland wordt dit bedrag met de porto's verhoogd. Tusschentijds aangegane abonnementen worden ad *f* 3.25 per kwartaal berekend.

Afzonderlijke nummers, voor zoover deze voorhanden zijn, *f* 1.50 per aflevering.

Een Chineesch reiziger op Sumatra.

Sedert het begin der vijfde eeuw van onze jaartelling tot diep in de Middeleeuwen is Voorindië herhaaldelijk bezocht geworden door Chineesche Buddhisten, die als pelgrims naar de bakermat van hun godsdienst togen om de heilige plaatsen uit eigen aanschouwing te leeren kennen en de taal der gewijde oorkonden grondiger dan zulks in China geschieden kon te bestudeeren. Verreweg de meest bekende van die Chineesche pelgrims zijn Fa-Hian en Hiuen-Thsang, wier aanteekeningen omtrent hun reizen en verblijf in Indië veel merkwaardigs bevatten en daarom de welverdiende aandacht van 't geleerde publiek getrokken hebben. Hun geschriften zijn dan ook in meer dan éénе vertaling algemeen toegankelijk gemaakt. Veel minder aandacht had men tot voor eenige jaren geschonken aan de mededeelingen van den Chinees I-tsing, ofschoon van eenige gegevens in 's mans geschriften door Max Müller e. a. gebruik is gemaakt. Eerst in 1894 verscheen eene Fransche vertaling door Edouard Chavannes van een der werken van I-tsing, onder den titel „Les Religieux éminents qui allaient chercher la loi dans les pays d'Occident". Een tweede geschrift van I-tsing, vertaald door den Japanner J. Takakusu, kwam uit in 1896 onder den titel „A record of the Buddhist

religion as practised in India and the Malay Archipelago (A. D. 671—695)." Door deze vertalingen, alsmede door de daarbij gevoegde inleidingen en aanteekeningen, zijn wij, ook zonder kennis van 't Chineesch, in staat gesteld ons een oordeel te vormen over de waarde van I-tsings mededeelingen.

Wie de berichten van een Fa-Hian en Hiuen-Thsang met kritische oogen beschouwt, zal moeten erkennen dat ze, hoe belangrijk ook als bijdragen tot de kennis van 't Buddhisme in de 5de en 7de eeuw, ons weinig, althans weinig van aanbelang leeren omtrent algemeen Indische toestanden. De pelgrims waren gemoedelijke mannen, die, blakende van geloofsijver, moedig de bezwaren en gevaren eener moeilijke reis, over land of ter zee, trotseerden, en in zooverre ten volle onze achting verdienen. Maar voor alles wat buiten den engen kring van hun geestelijke studiën en van geloofszaken lag, hadden zij geen oog. I-tsing was nog een graadje bekrompener dan Fa-Hian en Hiuen-Thsang; wat hem 't meest ter harte ging, was te onderzoeken in hoever de regelen van monniktucht in Indië gevolgd werden en hoe de afwijkingen daarvan in China zouden kunnen voorkomen worden. Hetgeen hij opgeteekend heeft aangaande de door hem bezochte streken is in de hoogste mate slordig en verward; wereldsche zaken gaan hem in 't geheel niet aan; hij vindt het niet eens de moeite waard den naam der vorsten te vermelden, in wier land hij verblijf houdt. Niettemin bevatten zijne geschriften eenige bruikbare gegevens omtrent Buddhistische beroemdheden in Indië en omtrent den toestand van 't Buddhisme op Sumatra tegen 't einde der zevende eeuw. Alleen het laatste onderwerp zal ons hier bezighouden, doch vooraf is het noodig een kort uittreksel te geven van I-tsings reisverhaal.

In 't laatst van het jaar 671 zeilde I-tsing uit van Kanton en bereikte binnen twintig dagen Bhodja, waar hij drie maanden vertoefde en zich bezig hield met

het bestudeeren der Sanskrit-grammatica. De koning van het land verleende hem de noodige ondersteuning, om het rijk Malajoe, anders genaamd Çrî-bhodja (op Sumatra), te bereiken. Na hier twee maanden verwijld te hebben, reisde hij naar Kie-tja, waar hij zich inscheepte op een vaartuig des konings, den koers richtende naar oostelijk Voorindië. Noordwaarts stevenende van Kie-tja, bereikte men na tien dagen zeilens het land der Naakte menschen (de Andamanen). Ongeveer een halve maand later landde I-tsing te Tâmralipti. Hier bleef hij eenigen tijd om zijne studie van het Sanskrit voort te zetten, en daarna zijne reis voort te zetten naar Magadha. Hier aangekomen, was zijn eerste werk de heilige plaatsen als bedevaartganger te vereeren; daarna nam hij zijn intrek in het klooster te Nâlandâ, toenmaals de hoogeschool der Buddhisten. Hier bleef hij tien jaren, gedurende welken tijd hij ijverig exemplaren der heilige boeken verzamelde. Nadat hij eene uitgebreide verzameling had aangelegd, besloot hij de terugreis aan te nemen. Hij begaf zich naar Tâmralipti, scheepte zich daar in en bereikte over Kie-tja wederom Bhodja. Hier bleef hij geruimen tijd — hoe lang wordt niet uitdrukkelijk vermeld —, totdat hij met een schip — naar het schijnt bij toeval — naar China vertrok. Lang bleef hij niet in zijn vaderland, want in 689 begaf hij zich weder naar Bhodja, waar hij eenige zijner werken schreef. Eerst in 695 keerde hij voor goed naar China terug.

Het blijkt dus dat I-tsing driemaal Sumatra bezocht heeft en daar in Bhodja of Çrî-bhodja ettelijke jaren werkzaam is geweest. Wat leeren wij nu uit zijne berichten aangaande het eiland en den staat van zaken aldaar?

Wat de ligging van Bhodja betreft, vernemen wij dat een schip van Kanton uit in ongeveer twintig dagen Bhodja bereikt. Elders heet het dat eene zeereis van Kanton naar Çrî-bhodja in dertig dagen volbracht werd. Van Bhodja reist men over Malajoe naar Çrî-bhodja,

zoodat Bhodja ten Noorden van Malajoe ligt, en dit laatste noordelijk van Çrî-bhodja. Van Çrî-bhodja zeilt een schip in vijftien dagen naar Malajoe, en van Malajoe in vijftien dagen naar Kie-tja. Desniettegenstaande worden Bhodja en Çrî-bhodja met elkaar, en beide met Malajoe vereenzelvigd. Hoe is dit mogelijk? Alleen door te veronderstellen dat Bhodja, Malajoe en Çrî-bhodja eigenlijk namen zijn van deelen van één groot rijk, welke namen slordigerwijze op het geheele rijk worden toegepast In allen gevalle ligt de stad Çrî-bhodja het meest zuidelijk en mag men het, in verband met andere Chineesche berichten, plaatsen aan de rivier van Palembang. De juiste vorm van den oogenschijnlijk Sanskritschen plaatsnaam laat zich uit de onderling afwijkende Chineesche schrijfwijzen, die alle even gebrekkig zijn, niet met zekerheid vaststellen, doch we zullen gemakshalve veronderstellen dat de aangenomen vorm de ware is.

Het rijksgebied van Çrî-bhodja strekt zich noordelijk tot over den evenaar uit. Dat blijkt uit de vermelding van het feit, dat ten tijde van dag- en nachtevening in de lente en den herst de zonnewijzer geen schaduw werpt op middag. Vermoedelijk strekte zich het rijk nog aanmerkelijk verder noordwaarts uit, want met de zeereis van de stad Çrî-bhodja naar Malajoe zijn vijftien dagen gemoeid. In Malajoe herkent ieder terstond natuurlijk den inlandschen volksnaam Malajoe, maar de grenzen van de landstreek laten zich niet bepalen.

De hoofdplaats, hetzij Palembang of eene stad in de nabijheid er van, was een middelpunt van Buddhistische geleerdheid in de eilanden van den Indischen Archipel. „Veel vorsten en hoofden op de eilanden van den Zuidelijken Oceaan", verhaalt I-tsing, „hebben bewondering voor en gelooven in (het Buddhisme) en hun harten zijn geneigd tot het vergaren van goede daden. In de versterkte stad Bhodja zijn er meer dan 1000 monniken, wier gemoed geneigd is tot geleerdheid en goede werken. Zij

onderzoeken en bestudeeren dezelfde onderwerpen als in Voorindië; de regels en ceremoniën verschillen in 't geheel niet. Zoo een Chineesche geestelijke naar het Westen (Indië) wenscht te gaan om te leeren en te lezen, zal hij beter doen met een of twee jaar hier te blijven en dan naar Voorindië te gaan."

De monniken in Çrî-bhodja behoorden, volgens I-tsing, meerendeels tot de secte der Mûla-sarevâstiwâdins en waren Hînayânisten, hoewel er ook eenige Mahâyânisten in Malajoe waren. De geestelijken stonden bij de bevolking in hoog aanzien, en met zichtbaar welgevallen geeft I-tsing eene uitvoerige beschrijving van de wijze waarop de inwoners, van de hoogsten tot de laagsten, zich beijverden om op vasten- of feestdagen de monniken te onthalen en met geschenken te vereeren. Het eigenaardige van die vastendagen is, dat ze voor de monniken rechte smuldagen zijn, in die mate dat men twijfel voelt opkomen, of met „fastday", zooals Dr. Takakusu ze heeft genoemd, wel de gewone wekelijksche Sabbathdag bedoeld is, te meer omdat er van drie achtereenvolgende „vastendagen" sprake is. Hoe het zij, de beschrijving, die te lang is om hier overgenomen te worden [1]), bevat enkele bijzonderheden waaruit men mag opmaken, dat er in Çrî-bhodja groote welvaart heerschte. Zoo worden onder de giften vermeld gouden lotusbloemen, die aan het beeld van den Buddha geofferd worden; gouden potten en gouden beelden waren in gebruik bij den eeredienst. Trouwens Sumatra heet bij de Indiërs Suwarna-dwîpa, d. i. Goudeiland.

De aardrijkskundige gegevens die in de geschriften van I-tsing voorkomen, leveren, behoudens enkele uitzonderingen, groote moeilijkheden op. Zoowel Prof. Chavannes als Dr. Takakusu hebben getracht de ligging te bepalen der landstreken of zgn. „eilanden", die I-tsing vermeldt. Men kan niet zeggen, dat de uitslag bevredi-

---

1) Ze komt voor blz. 45—49.

gend is, hetgeen echter niet te wijten is aan die geleerden, maar aan de geringe mate van bruikbaarheid van I-tsings opgaven. Zonder ons te vleien met de hoop gelukkiger te zullen slagen, willen wij toch de bij I-tsing voorkomende gewestnamen, voor zoover zij op den Indischen Archipel betrekking hebben of schijnen te hebben, aan een nader onderzoek onderwerpen, al was het maar om te doen uitkomen, hoe luttel het gewin is dat zulk een onderzoek oplevert.

Behalve Çrî-bhodja en Malajoe, waarover niet meer behoeft uitgeweid te worden, noemt I-tsing een tiental „eilanden", die hij, naar zijn zeggen, opsomt te beginnen van het Westen. Het meest westelijk ligt het eiland of gewest Po-loe-sje, ten oosten waarvan Çrî-bhodja gelegen is. Hieromtrent merkt Dr. Takakusu op: „Po-lu-shi may at first seem to represent the Barussae Insulae, which are, in Lassen's map, a group of the Andaman Islands in the Indian Ocean." Indien hij zich de moeite gegeven had Lassen's *Indische Alterthumskunde*, III, pag. 251 op te slaan en te vergelijken met de achter dat deel gevoegde grootere kaart, zou hij bespeurd hebben dat Lassen de Barussae-eilanden ten zuiden van Singapore plaatst; te recht of ten onrecht, doet hier niets ter zake. Prof. Chavannes veronderstelt dat met Po-loe-sje bedoeld is Perlak, en hierbij sluit zich Dr. Takakusu aan. Vermits de namen niet de minste overeenkomst vertoonen, schijnt de stelling al te gewaagd. Volgens eene Chineesche bron, aangehaald door Prof. Chavannes, was het land van Çrî-bhodja verdeeld in twee staten, waarvan de westelijke Lang-po-loe-se heette, en volgens eene Chineesche kaart liggen Çrî-bhodja en Po-loe-se op het eiland Sumatra. Daaruit volgt toch geenszins dat Po-loe-se met Perlak vereenzelvigd moet worden. Wij houden Po-loe-se voor de betrekkelijk nauwkeurige Chineesche omschrijving van Baros, zoo beroemd om zijn kamfer.

Ten Oosten van Po-loe-se ligt Çrî-bhodja. Dan heet

te volgen Mo-ho-sin. Dit kan niet anders wezen dan het Masin der Syrische zendelingen, Mahâ-tsjîna der Indiërs. Deze naam, eigenlijk Groot-China beteekenende, is dikwijls gelijkwaardig met China, doch bij Arabische schrijvers wordt Mahâ-tsjîna of Matsjin, als Zuidelijk China onderscheiden van Katai. Hoe de Chineesche monnik er toe kwam den Sanskritnaam van zijn eigen land toe te passen op een gewest in de buurt van Sumatra, is een voor ons onoplosbaar raadsel, maar geeft ons geen recht om met Dr. Takakusu de oplossing van het raadsel te zoeken in Banjer-masin.

Verder wordt genoemd Ho-ling of Po-ling. Het heet gelegen te zijn op weg tusschen China en Çrî-Malajoe [2]). Zoowel Prof. Chavannes als Dr. Takakusu vereenzelvigen dit Ho-ling of Po-ling met Ko-ling, een der Chineesche namen voor een deel van Java. Edoch Java ligt niet tusschen China en Sumatra, zooals ieder weet. Daarenboven komt in een Chineesch geschiedboek de volgende bepaling voor: „In Ho-ling valt de schaduw van een 8 voet hoogen zonnewijzer op den dag van het zomersolstitium (op middag) zuidwaarts en is 2 voet, 4 duim (= $2\frac{2}{5}$ voet) lang". Uit de eigen berekening van Dr. Takakusu blijkt dat Ho-ling ligt op 6° 8′ Noorderbreedte. Vermits Java ongelukkigerwijs ten Zuiden van den Evenaar ligt, kan Ho-ling of Po-ling bij geen mogelijkheid Java wezen. Wegens deze twee onmogelijkheden kan er niet gedacht worden aan Java. Zou Po-ling soms eene andere schrijfwijze zijn voor Poe-ni, d. i. Broenei, hetwelk op ongeveer 5° N.B. ligt? Kwalijk; eer moet men het zoeken in Malakka of daar in de buurt.

Vervolgens worden opgesomd Tan-tan, Pen-pen of Poe-pen en Po-li. Tan-tan wordt vereenzelvigd met Natuna door Bretschneider, doch met Z.-Siam of N.-Malakka door Groeneveldt. Poe-pen of Pen-pen heet gelegen te

2) Chavannes op. cit. pag. 42.

zijn ten Noorden van Ho-ling — niet van Kalinga, gelijk Dr. Takakusu zegt. Pemboean op Borneo, dat hij twijfelend vergelijkt, kan niet in aanmerking komen. Of het Pan-pan der Chineezen, in Z.-Siam, thans misschien Pun-pin, te vergelijken is, is ook onzeker. Men zou ook kunnen denken aan Pnoen-peng in Cambodja. Wat Po-li aangaat, dit kan bij geen mogelijkheid Bali wezen, zooals met volkomen zekerheid blijkt uit hetgeen Groeneveldt [3]) uit Chineesche bronnen aanhaalt. Het ligt bij Tan-tan ten Z.O. van Cambodja, zoodat het vermoedelijk een deel van Malakka of N.-Sumatra is, waarbij men moet aannemen, dat „Z.O. van Cambodja" eene fout is voor Z.W.

De volgende naam, Koe-loen of Koen-loen, levert geen zwarigheid op: het is de Chineesche omschrijving van Poelo Condor. Destemeer moeilijkheid baart de naam Fo-sjih-poe-lo, dat aan een Sanskrit Bhodja-pura kan beantwoorden. De avontuurlijke poging van Dr. Takakusu om dit terug te vinden in Bodja-nagara op Java, mag als ten eenenmale mislukt beschouwd worden. Misschien is bedoeld Phetsja-boeri of Phoetspoeri in de golf van Siam.

Niet minder onzeker is de ligging van A-sjan of O-sjan. Hierbij teekent de Japansche geleerde aan: „A-shan may at first seem to represent Atchin in Sumatra. But this is not likely, for the original and correct form of Achin seems to have been Atjeh or Achi, which was afterwards corrupted by Europeans into Atchin or Achen". Dit is niet geheel juist. De oudere vorm, die herhaaldelijk bij Perzische schrijvers voorkomt, is Atjîn, zoodat de Europeanen aan de verbastering, zoo het er een is, geen schuld hebben. Op grond van die vermeende Europeesche verbastering komt de geleerde schrijver nu tot het besluit dat het misschien Adjang „ergens in het Oosten van Java in de buurt van Bali" is. Dat behoeft geen weer-

3) Notes on the Malay Archipelago 203—207.

legging. A-sjan lijkt op Asahan; doch het oostelijke Asahan moet toch wel deel uitgemaakt hebben van Malajoe. Asahan op de Westkust van Sumatra past om andere redenen niet. Misschien is A-sjan een naam voor Siam of een deel van Burma; want Siam is een gewijzigde vorm van Sjan, eigenlijk de naam van een zeer verbreiden volksstam in Achterindië. Een andere bijvorm is Asam of Ahom, waarin de A van A-sjan voor den dag komt [4])

De laatste naam is Mo-tsjia-man. Daarbij deze aanteekening: „As to Mo-chia-man, I have nothing to say about it, except that it may phonetically represent Maghaman or Maghavan, Ma-shê wêng or Ma-yeh-wêng, the position of which is not certain, may be the same island. It may have been meant for Madura". Mo-tsjia-man is letterlijk Martaman, de oudere vorm van de bekende stad Martaban. Oorspronkelijk heet het in de taal der Talaings: Muttaman. Dat deze plaats in de verbeelding van I-tsing ten Westen van Sumatra lag, heeft niets bevreemdends: in Chineesche geschriften worden meermalen Oost en West verward. Daar komt nog bij, dat al de opgenoemde streken — met uitzondering van Po-loe-sje wel is waar niet ten Oosten van Çrî-bhodja gelegen zijn, maar toch oostelijk van een schip dat van gemelde stad door de straat van Malakka naar Voorindië stevent.

Er blijven nog een paar plaatsnamen over, waarbij wij een oogenblik moeten stilstaan, nl Kie-tja of Ka-tja, en de Eilanden der Naakten. Kie-tja, de havenstad die I-tsing op zijn tocht aandeed, wordt door Prof. Chavannes [5]) gezocht in Atjeh, op de N.W. punt van Sumatra. Want, zegt hij, „le livre intitulé Haï-lou nous apprend que, pour aller de la pointe d'Atchen aux îles Nicobar,

4) Zie het uitvoerig artikel *Shan* in Hobson-Jobson van Yule en Burnell.

5) Op. cit. pag. 105, noot.

il faut, avec un vent favorable, de onze à douze jours, ce qui correspond à peu près au temps qui suit I-tsing pour aller du pays de Kié-tcha à l'archipel des hommes nus". Indien het boek Haï-lou werkelijk en ondubbelzinnig dat zegt wat de vertaler het laat zeggen, geeft het blijk van schrikbarende onwetendheid. Ieder die op een kaart kan kijken, ziet terstond dat de vaart van N.W. Sumatra naar de Nikobaren op zijn hoogst drie dagen vordert. De ongerijmdheid van de onderstelling dat Kie-tja de N.W. punt van Sumatra voorstelt, komt nog helderder uit, als men zich herinnert dat I-tsing tien dagen noodig had om van Kie-tja tot gezegde eilanden te varen, en vijftien dagen van deze eilanden tot Tâmralipti. De afstand toch van Atjeh tot de Nikobaren is ongeveer $\frac{1}{7}$ van dien van de Nikobaren tot Tâmralipti, terwijl 10 een $\frac{2}{5}$ van 25 is. Genoeg, Kie-tja is, zooals Beal reeds te recht begrepen had, de bekende havenstad Kĕdah, en met de Eilanden der Naakten is bedoeld de Andamanen-groep. Bewijzen levert de kaart.

Wanneer wij na de lezing der twee door Prof. Chavannes en Dr. Takakusu vertaalde geschriften van I-tsing ons afvragen in hoeverre ze onze kennis van den Indischen Archipel tegen 700 na Chr. verrijken, dan zal het antwoord luiden: het eenige wat wij er uit leeren is dat in 't rijk van Çrî-bhodja het Buddhisme bloeide, en dat de monniken aldaar meerendeels aanhangers waren van het Hînayâna. Het aantal monniken wordt gesteld op 1000, niet zeer groot, als men bedenkt dat ten tijde van Fa-Hian te Anurâdhapura op Ceilon alleen in 't klooster van Abhajagiri wel 5000 monniken waren, in dat van Mahâwihâra 3000, in dat van den Tsjaitja-berg 2000. Daar de Sarwâstiwâdins evenzeer als de Mahâyanisten tot de Noordelijke afdeeling der Kerk behoorden, en hun heilige boeken dus in 't Sanskrit waren, kan het ons niet verwonderen dat de studie dier taal in Çrî-bhodja bloeide. Uit het stilzwijgen van I-tsing nopens de aan-

wezigheid van Brahmanisten mag men opmaken dat deze in 't geheel niet of ten minste niet noemenswaardig te Çrî-bhodja vertegenwoordigd waren. Over 't algemeen schijnt het Buddhisme naar verhouding op Sumatra meer aanhangers onder het volk gehad te hebben dan op Java, niettegenstaande er zoo weinig sporen van bouwwerken overgebleven zijn. Intusschen moet opgemerkt worden dat de Indische invloed, dien men bij de Bataks waarneemt, geheel brahmanistisch is, zonder eenig bijmengsel van Buddhisme, zoodat in sommige streken van Sumatra hetzij brahmanistische Indiërs of Hindoe-Javanen werkzaam zijn geweest. Uit de Sanskritsche plaatsnamen op Sumatra is niets met zekerheid af te leiden, omdat èn de Brahmanisten èn de Noordelijk Buddhisten [6]) beide het Sanskrit als heilige taal hadden. Toch wekken namen als Indragiri en Indrapoera het vermoeden, dat ze hun naam aan Brahmanistische vorsten te danken hebben, want al wordt de god Indra ook door de Buddhisten vereerd, en is de naam hun welbekend, zoo gebruiken zij toch gewoonlijk den synoniemen term Çakra.

Alvorens te besluiten nog eene enkele opmerking omtrent den naam Çrî-bhodja. Wij hadden boven reeds gelegenheid op te merken dat de juiste vorm van dezen naam uit de Chineesche transcripties niet met zekerheid is vast te stellen. De sluitletter van het woord schijnt eer eene *i* dan eene *a* te zijn. De voorlaatste lettergreep *fo* in 't Chineesch kan evengoed *bhâ* als *bho* wezen, en uit de Arabische schrijfwijze *S-r-b-z*, waarin de klinkers in 't geheel niet aangeduid zijn, is nog minder op te maken. Mogen verdere nasporingen over dit punt meer licht verspreiden!

H. KERN.

6) Van de Zuidelijke Buddhisten en hun heilige taal, het Pali, is er in den geheelen Indischen Archipel geen sprake.

Over de middelen tot herstel van de welvaart en tot ontwikkeling der Ambonsche eilanden,

door

G. W. W. C. BARON VAN HOËVELL.

Onlangs heeft de oud-resident van Ambon de heer G. W. W. C. baron van Hoëvell in het Koloniaal Museum te Haarlem eene belangrijke voordracht gehouden „over de middelen tot herstel van de welvaart en tot ontwikkeling der Ambonsche eilanden".

Van deze rede meenen wij onzen lezers een uitvoerig overzicht niet te mogen onthouden.

De heer Van Hoëvell ving zijne voordracht aan, met in herinnering te brengen, dat de residentie Ambon, gelegen oostwaarts van Celebes, bestaat uit een aantal grootere en kleinere eilanden als Ambon en de Oeliasers, zijnde Saparoea, Haroekoe en Noesa laoet, de grootere eilanden Boeroe en Seran met de oostelijk daarvan gelegen weinig belangrijke Seran-laoet-eilanden, verder de Banda-groep; eindelijk de Aroe- en Kei-eilanden, de Tanimbar of Timor-laoet groep, de Babar- en verdere Zuid-Wester-eilanden. Globaal geschat eene oppervlakte aan grondgebied van 930 □ geographische mijlen, dus nog 1½ maal zoo groot als het koninkrijk der Neder-

landen. Sommige dezer eilanden zijn vulkaanresten, andere bergachtig, afgewisseld met vruchtbare alluviale vlakten, andere weder meer of minder hoog opgeheven koraalvormingen. Er is misschien geen gewest in Nederlandsch-Indië waar de bevolking uit zóó heterogene bestanddeelen bestaat als juist in deze residentie, en men vindt er een vrij hoogen trap van beschaving en ontwikkeling — als onder de grootendeels Christenbevolking der Ambonsche eilanden —, naast de grootste woestheid, als onder de koppensnellende bevolking van West-Seran en de nog geheel heidensche bevolkingen van Tanimbar en Babar.

Van oudsher waren deze eilanden als een onderdeel der Molukken beroemd om de kruidnagelen. Hoewel in de Heilige Schrift van dit gewas nog geen melding wordt gemaakt, werden zij 226 jaren vóor Christus reeds in China gebruikt. In Europa worden zij 't eerst genoemd tusschen de jaren 176 en 180 na Christus; doch eerst in de 13de eeuw kwamen ze daar meer en meer voor, hoewel ze nog altijd zeer hoog in prijs waren en alleen het verhemelte van gastronomen mochten streelen Er is een tijd geweest dat ze, meer dan thans het geval is, in de deftige keukens gebruikt werden en ook in de apotheken als een panacée tegen alle kwalen werden aangewend.

Was het de peper, die onze koene zeevaarders in het laatst der 16e eeuw, na het sluiten der Portugeesche havens door Philips II, naar Atjeh en Bantam deed koers zetten, het was de geur der kruidnagelen en muskaatnoten, die onze voorvaderen naar de Molukken lokte. Reeds van de tweede vloot, die naar Indië vertrok, zeilden in 't begin van 1599 vier schepen onder Van Warwijk van Bantam naar de Molukken. Zij kwamen in Maart van dat jaar op Hitoe, de noordkust van het eiland Ambon, aan en werden daar met open armen ontvangen. Aanstonds toch werden zij aangezocht om hulp te verleenen tegen de Portugeezen, die reeds sinds 1512 verscheidene punten in de Molukken bezet hielden, den

kruidnagelhandel in handen hadden genomen, doch zich ook door hunne geweldenarijen gehaat gemaakt hadden. Van Warwijk weigerde echter die hulp al aanstonds te verleenen, daar zijn macht daartoe te gering was, en hij bovendien slechts met handelsplannen in de Molukken kwam. Hij bepaalde zich dan ook tot beloften van hulp in de toekomst en keerde met een rijke lading kruidnagelen en muskaatnoten over Banda en Ternate naar Bantam terug. De weg was echter nu gebaand. Al spoedig volgde Steven van der Haghen, doch ook ditmaal liep de tocht af met het innemen van kruidnagelen, hoewel hij reeds in botsing kwam met de Portugeezen. Na zijn vertrek moesten de bewoners van Hitoe boeten voor hun heulen met de Hollanders. Zij werden gevoelig door de Portugeezen getuchtigd. Het gelukte echter aan een opperhoofd van Hitoe, kapitein Tepil, te vluchten op een Hollandsch schip, dat in de wateren van Banda kruiste, en te Bantam gekomen, waar Steven van der Haghen zich bevond, drong hij op krachtige hulp aan. Ditmaal werd aan dit verzoek gevolg gegeven, en in 1605 ververscheen Steven van der Haghen met eene vloot van 9 schepen in de baai van Ambon, veroverde het slecht versterkte kasteel der Portugeezen op Leitimor, 't zuidelijkste schiereiland, en vestigde aldus onze macht op Ambon, zoodat dit onze eerste en hoofdvestiging in Ned.-Indië werd, jaren vóór dat J. P. Coen Batavia stichtte. Met kracht werd onder de eerste gouverneurs, Frederik de Houtman en Jans, aan de versterking en vernieuwing van het fort gearbeid, totdat het eene sterkte werd, geschikt om allen tegenstand zoowel van inlanders als westerlingen het hoofd te bieden. — Het ontving den naam van „Nieuw Victoria" en bestaat nog onder dien naam, hoewel het in den loop der eeuwen nog al eens van aardbevingen te lijden had en herhaaldelijk gerestaureerd werd, het laatst in 1775. Maar ook op de andere eilanden werden tal van forten, blokhuizen en redouten

gebouwd, waarvan nu nog de resten over zijn. — Ja, zóo talrijk zijn deze ruïnen, dat de Ambonees van iets dat in ruimen overvloed aanwezig is zegt: „het is zoo talrijk als de bentings der Compagnie!" „akan ada sama benting". Al die versterkingen kostten ons zoo goed als niets, daar ad libitum over de werkkrachten der bevolking werd beschikt, welke tevens de benoodigde materialen kosteloos leveren moest. Moge ook al in den eersten tijd van onze vestiging ons bestuur en onze aanrakingen met de inlanders vrij zacht en gematigd zijn geweest, toen wij ons sterk genoeg gevoelden, kwam de aap uit den mouw, en zou het den Ambonezen duidelijk worden, dat zij door onze hulp in te roepen het paard van Troje hadden ingehaald. De auri sacra fames werd onzen vaderen de baas. — Niet alleen dat zij zich den alleenhandel in specerijen wilden verzekeren en de inlanders die tegen zeer lage prijzen moesten leveren, doch al spoedig bleek het, dat er te veel kruidnagelen waren voor de consumtie, en dit van invloed was op de marktwaarde in Europa. Niet alleen de Ambonsche eilanden toch produceerden dit gewas, maar de eigenlijke Molukken, de Rijken van Ternate, Tidore en Batjan waren het vaderland van den kruidnagelboom. Hier bestonden echter éénhoofdige besturen, en men wist de sultans dezer Rijken over te halen tegen eene jaarlijksche schadeloosstelling in geld hunne nagelplantsoenen om te kappen en te verwoesten, welke contracten getrouw werden nagekomen, zoodat weldra daar geen nagelen meer te vinden waren. Ook Seran, Boeroe en omliggende eilanden bleken te groot te zijn voor de nagelproductie, wilde men de markt in Europa niet overvoeren. Daarom werd besloten de cultuur binnen engere grenzen te beperken en slechts te concentreeren op de kleinere eilanden Ambon en de Oeliasers (Saparoea, Haroekoe en Noesa laoet). Ten einde uitvoering te geven aan dit plan, werden jaarlijks groote roeitochten rond Seran en Boeroe onder-

nomen, berucht onder den naam van hongitochten, waartoe de verschillende dorpen der Ambonsche eilanden vaartuigen en manschappen kosteloos moesten leveren. Weken, ja soms maanden, werden zij dan aan nuttige bezigheid en aan hun huisgezin onttrokken, en niemand bekommerde er zich om hoe hunne vrouwen en kinderen gedurende hunne afwezigheid den kost vonden. Gelukkig dat deze eilanden met hun gezegend klimaat en zoo uiterst vruchtbaren bodem overal sagoe in overvloed opleverden, en de zee er wemelt van visch, zoodat de allernoodzakelijkste levensbehoeften als 't ware voor 't grijpen waren, en de achtergeblevenen alzoo voor den hongerdood bewaard bleven.

Op die tocht werd tevens zoogenaamd „recht" gedaan en zaken onderzocht. De beul, fiskaal, geeselpaal en galg waren op de vloot aanwezig. Overal waar nagelboomen werden aangetroffen moesten die worden omgehakt, ja 't kleinste spruitje, dat volgens spionnenberichten weder ergens was opgeschoten, werd opgespoord en vernietigd. Waar de bevolking opkwam tegen deze gewelddadige vernieling harer eigendommen en zich verzette, werd zij eenvoudig verdelgd van den aardbodem. Zoo werden geheele streken ontvolkt en uitgemoord. Het meest hebben Boeroe, Manipa en West Seran te lijden gehad. Vooral laatstgenoemd schiereiland, bekend onder den naam van Hoeamoeal, ons beschreven als „een weergaloozen lusthof en aardsch paradijs", met tal van bloeiende dorpen en 25000 inwoners, werd, evenals de Banda-eilanden, door Jan Pietersz. Coen, door Arnold de Vlaming van Oudshoorn, in 't midden der 17e eeuw zoodanig verwoest, dat er geen levende ziel meer over was, en er geen haan meer kraaide. Vreeselijk zijn de verhalen, die wij daarover bij zijn geschiedschrijver en lofredenaar Bor in een in 1663 verschenen werkje lezen, en ook de Indische Tacitus, François Valentijn, die een halve eeuw later leefde, deelt ons in zijne folianten zulke menschonteerende gruwelen mede, dat ons het bloed in de

aderen stolt. Zelfs nu nog, na 2½ eeuw, hoort men den inlander als uiting van vertwijfeling, bij hevige pijn of smart, den naam van dezen geduchten landvoogd uitroepen, en het „Adoe Vlaming" ontrolt dan onbewust aan den mond van menigen Seranner. Ook in het nationaal epos der inlanders leeft de herinnering aan deze veel bewogen tijden nog voort.

Men heeft wel eens gesproken van „het zwarte boek der gruwelen van het cultuurstelsel", doch dat boek wordt eene idylle bij dat van het monopolie en extirpatiestelsel.

Doch niet alleen op Seran werd de welvaart vernietigd, ook Ambon en de Oeliasers ondergingen hetzelfde lot. Weliswaar bleef hier de nagelcultuur gehandhaafd, doch zij werd een bron van eindelooze kwelling. Nu eens moest de aanplant worden uitgebreid, dan weder ingekrompen worden, al naar gelang van vraag en aanbod in Europa. Wat in 't eene jaar met zorg en moeite was geplant, moest in een volgend op last van Heeren Bewindhebbers weder worden uitgetrokken. Werden in den beginne om den marktprijs der kruidnagelen hoog te houden soms geheele scheepsladingen van dat kostbare gewas te Batavia en te Amsterdam opzettelijk aan de vlammen prijs gegeven, zoodat de geur ervan dagen lang de grachten dier hoofdsteden vulde, later werd een voor de Compagnie minder kostbaar middel uitgedacht, en weder was het de inlandsche bevolking die den last te dragen had. Om deze truc goed te doen begrijpen, veroorloof ik mij even een uitstapje op botanisch gebied. Een feit, natuurlijk wel aan botanici, doch misschien niet aan 't groote publiek bekend, is dat de kruidnagel niet is de vrucht, doch de nog ongeopende bloesem van den kruidnagelboom; eerst komt de kruidnagel die eerst groen is en later door droging zwart bruin wordt, dan de bloem en eindelijk de veel dikkere vrucht of moernagel. In dit laatste stadium heeft zij haar vluchtige olie, dus haar aroma, verloren en is zij als specerij weinig

waard, alleen geschikt om geplant te worden, hoewel zij al spoedig haar kiemkracht verliest.

Wanneer men nu bevreesd was voor een al te rijkelijken oogst, werd er dat jaar een bijzonder groote hongi bevolen, en de tijd zóó gekozen, dat die samenviel met den nagelpluk. De bevolking vond dan bij terugkomst al haar produkt tot moernagelen geworden, dus vrijwel waardeloos. Maar 't gevaar voor overvoer van de markt was voor de Edele Compagnie weder afgewend.

De verplichte levering tegen zeer lage prijzen werd streng gehandhaafd. Op sluiking van groote partijen stond onverbiddelijk de dood — hij, die een kleine hoeveelheid, ja maar één enkel pond achterhield, werd gegeeseld, gebrandmerkt, in ketenen geklonken en met verbanning gestraft. Daarbij zware heerendiensten aan forten en bouwwerken en drukkende hongitochten. En dit was nog niet alles. Er kwam nog bij hetgeen van de bevolking gestolen en afgeperst werd door de slecht bezoldigde dienaren der Compagnie, van den hoogste tot den laagste, door gewetenlooze gouverneurs en fiskaals, van wie, zooals Valentijn zegt: „de een den zak ophield en de ander dien vulde", zoodat een gouverneur alleen dikwijls 60.000 rijksdaalders 's jaars als „stille winst" bijeen woekerde. 't Weinige geld dat de inlander voor zijne nagelen ontving, „moest", zegt Valentijn, „'t ga zoo 't wil, weder uitgezweet worden". Verzet werd gewapenderhand gestraft, en ook op de Hitoesche kust en de Oeliasers werden herhaaldelijk opstanden in bloed gesmoord. Eindelijk heerschte er rust, maar .... 't was de rust van een kerkhof.

Millioenen en millioenen schats werden intusschen gedurende de 17e en 18e eeuw door de O. I. Compagnie van de Ambonsche eilanden, die „'s Compagnie's kostelickste gebaermoeders" genoemd werden, verkregen. Paleizen verrezen op de Heeren- en Keizersgrachten te Amsterdam. Maar er kleefden bloed en tranen aan de

hooge dividenden der Edele Compagnie; 't geld der bewindhebbers was verkregen door moord, plundering en roof.

Doch ik wil bij deze lijdensgeschiedenis niet langer stilstaan. Ik heb haar in herinnering moeten brengen, omdat mij van elders bekend is, dat zij, zelfs bij onze volksvertegenwoordigers, in vergetelheid begint te geraken. Wie daarvan meer wenscht te weten en opziet tegen de dikke boekdeelen van de geschiedschrijvers Valentijn en anderen, hij leze eene in 1848 verschenen, nog weinig bekende, doch goed geschreven monographie over de Molukken door Dassen en een in *De Gids*, September-aflevering van 1896, opgenomen stuk van Kolff „de Hongi-tochten".

Eindelijk in 1824 werden de hongi-tochten door den Gouv.-Generaal v. d. Cappellen afgeschaft. Deze vond op zijne reis naar de Molukken, zooals hij in zijne publicatie zegt, de bevolking onbeschrijfelijk ongelukkig en nog ellendiger dan hij zich had voorgesteld.

De monopolie bleef bestaan tot 1863 en werd toen afgeschaft, niet zoozeer omdat men begaan was met 't lot der Amboneezen, maar omdat het als stelsel had uitgediend en . . . . omdat het geen voordeelen meer afwierp. Het werd vervangen door zekerder inkomsten, door eene hoofdelijke belasting, die geheel en zonder risico in de schatkist terechtkomt.

Ik zeide daar, dat de nagelcultuur geen winsten meer opleverde.

Wat had er toch in den loop der tijden plaats gehad? De bewindhebbers der O. I. Compagnie, hoe slim ook, hadden zich laten verschalken!

Lodelijk XIV had hun nl. in de laatste jaren zijner regeering om een paar stekken kruidnagelboompjes gevraagd als curiositeit voor zijn tuin te Versailles. Zonder argwaan was aan dit verzoek voldaan. Men vermoedde echter niet, welke groote gevolgen dit geschenk hebben zou. De koning liet het snelst zeilend schip der Fransche

vloot dien kostbaren buit naar Mauritius overbrengen. Hoewel de cultuur in 't groot daar later weder te niet ging, werd de plant van daar naar Zanzibar overgebracht, waar zij even goed als in haar vaderland gedijde. Op dit oogenblik produceert Zanzibar meer kruidnagelen dan voor de consumptie der geheele wereld noodig is, zoodat Ambon, veel verder van de groote handelscentra verwijderd, natuurlijk met zijn product achteraan komt. Ontving de bevolking onder het monopolie nog 25 centen per ℔, (terwijl de O. I. Compagnie soms 163 stuivers per ℔ maakte!), thans kan de inlander zijne nagelen niet meer kwijt raken dan ten hoogste tegen 7½ cent per ℔. Alleen bij mislukking van oogsten in Zanzibar, zooals in 1875, toen de plantsoenen door orkanen vernield werden, komt hierin tijdelijk verandering. De Ambonsche nagelen zijn nu vrijwel een waardeloos product geworden, dat de moeite van plukken niet meer vergoedt. 't Zou daarom noodelooze plagerij zijn de bevolking aan te sporen zich nog verder met deze cultuur in te laten.

Ook de cultuur van muskaatnoten, die in de laatste jaren mede op Ambon is beproefd, heeft geen toekomst, daar, getuige de lage marktprijzen, dit artikel ook al met overproductie wordt bedreigd.

Genoten de perkeniers te Banda, toen alleen dat eiland muskaatnooten produceerde, eene zekere welvaart, ja zelfs weelde, ook daaraan is een einde gekomen, nu in bijna geheel N.-Indië, maar vooral te Menado en op Sumatra, muskaatnoten geteeld worden.

Weliswaar staat nog 't Bandasche product bovenaan, vooral door de wijze van bereiding, de rooking en de kalking, doch ook voor Banda „sind die schöne Tagen von Aranjuez vorüber".

Voor andere cultures bieden de kleinere eilanden Ambon en de Oeliasers geen gelegenheid. — Misschien dat een proef, door mij genomen met den aanplant van wilde pisang voor de bereiding van Manila-hennep kans

van slagen heeft, en dat in deze vezelstof in de toekomst weder eene bron van welvaart voor de bevolking kan gelegen zijn.

Is het bovendien wonder, na alles wat de Ambonees ondervonden heeft, dat de middelen, die in deze eeuw beproefd zijn hem tot nieuw leven te wekken, vruchteloos zijn gebleven? Is het wonder dat hij thans alleen zorgt voor zijn onmiddellijk levensonderhoud, dat alle energie bij hem hereditair is verstompt, en hij zich niet meer waagt aan andere cultures in het groot? Is het eerlijk, hem nu daarom luiheid te verwijten en dit op rekening te schuiven van zijn Christendom, dat hem door onze vrome vaderen gebracht werd, met het zwaard en de slavenzweep? Het is tot een spreekwoord geworden dat een Christen-Ambonees is: grenzeloos lui, verwaand en pedant. Heeft nooit iemand de hand in eigen boezem gestoken en zich afgevraagd: wie daarvan de schuld droeg?

Laat ons eerlijk zijn en er ons veeleer over verwonderen dat al het namelooze lijden, al die grenzelooze onderdrukking van eeuwen, niet in staat zijn geweest alle goede kiemen in hem te verstikken. Dit toch is het geval, en wèl moet de Ambonees eertijds ontzaggelijk hoog gestaan hebben. Nergens in N.-Indië en nergens in Nederland, de statistiek bewijst het, is de veiligheid van personen en goederen zóó groot als op de Ambonsche eilanden. De Amboneezen zijn de beste soldaten van ons Indische leger. Nooit heeft men te Ambon bevreesd te zijn voor Mahomedaansch fanatisme. Men voelt zich aldaar veilig. De Ambonees is één met ons geworden. Hij spreekt niet zoo als andere inlanders van „de Koningin van Holland", maar van o n z e Koningin, van wie men geen kwaad zeggen mag. Zoo ooit de tijd mocht aanbreken, dat wij uit den Indischen archipel verdrongen werden, dan zou Ambon ons laatste bolwerk kunnen worden evenals het onze eerste vestiging is geweest.

Is er van de kleinere eilanden, die, zooals straks

reeds gezegd werd, voor weinig anders geschikt zijn dan voor de teelt van nagelen en noten, niet veel voor de toekomst te hopen, toch behoeft de Residentie Ambon niet in doodslaap te blijven rusten, wanneer slechts de bakens verzet worden nu het tij verloopen is. Van de grootere eilanden Boeroe en Seran moet een nieuw leven voor deze gewesten uitgaan, wanneer de schatten die de bodem bevat, dienstbaar worden gemaakt aan Europeesch kapitaal en industrie. Indirect zullen de eilanden Ambon en de Oeliasers mede daarvan de voordeelen genieten, en de stad Ambon zal haar aard van „ville morte" verliezen, wanneer het de stapelplaats wordt van Seran's produkten *).

Tot nu toe bepaalden onze landbouwindustrieelen zich bijna uitsluitend tot Java en Sumatra. Nog nimmer werd eene ernstige poging op Seran en Boeroe beproefd. Misschien hebben de ongunstige resultaten, die de Batjan-Maatschappij, in de eerste jaren althans, heeft opgeleverd, velen afgeschrikt hun kapitaal verder in de Molukken te wagen. En dit is wel jammer, daar de ongunstige uitkomsten niet te wijten waren aan klimaat of bodem, maar een gevolg waren van slecht beheer en van de onoordeelkundige wijze waarop die zaak in den aanvang is aangepakt. Zoowel op Seran als op Boeroe zijn gronden aanwezig, die zich uitstekend voor de teelt van tabak en koffie eigenen. Men begrijpt dat ik, na alles wat

*) Er bestaat tot dusverre, na een 300-jarig bezit, nog geen eenigszins betrouwbare kaart van het groote eiland Seran. De voorstellingen die daarvan in onze atlassen voorkomen, zijn alle min of meer foutief, en zelfs onze zeekaarten geven de kustlijn nog niet eens getrouw weer. Het was daarom geen overbodige moeite dat ik trachtte gedurende mijn langdurig verblijf in die streken alle gegevens te verzamelen, ten einde de bestaande kaarten te verbeteren en aan te vullen.

De door mij ontworpen schetskaart is thans ter perse en zal in de eerstvolgende aflevering van het *Tijdschrift van het Ned. Aardrijkskundig Genootschap* verschijnen.

boven door mij is gezegd, geen erfpachter zou aanraden zijn geluk weder in kruidnagelen of muskaatnoten te beproeven. Beide cultures hebben vrijwel afgedaan, doch de tabak van Boeroe, zoomede die van Oost-Seran is nu reeds op de inlandsche markt beroemd, en hoewel de behandeling en de bereiding nog te wenschen overlaten, zoodat de tabak, zooals hij daar ligt, voor de Europeesche markt nog niet geschikt is, is het toch een bewezen feit, dat de grond en 't klimaat zich voor de teelt van dit product uitstekend eigenen. De koffie, die nu reeds op Seran op de erven der inlanders gevonden wordt, als zoogenaamde pagarkoffie, is destijds aangeplant van uit Menado verkregen zaad. — Hoewel die koffie eveneens zonder eenige zorg bereid wordt en nog niet in den handel komt, daar de voorraad daartoe te gering is, zoo is de smaak uitstekend. Ik zelf kan constateeren nooit lekkerder koffie gedronken te hebben Ik was 8 jaren lang als controleur bij de koffiecultuur ter Sumatra's Westkust, ken dus de Mandheling-koffie en die der Padangsche boven- en benedenlanden, was daarna in 't Gorontalosche, zoodat ik ook kennis maakte met de hooggeroemde Menado-koffie, proefde meermalen, om van de Java-soort niet eens te spreken, de koffie van Timor en Bonthain (Celebes), doch boven alle soorten prefereer ik de Seran-koffie, die ik steeds voor eigen gebruik liet opkoopen en zelfs nu nog dagelijks drink.

Het zijn voornamelijk de alluviale streken van Noord-Seran, oostwaarts van Wahai, en de vlakte van Kajeli op Boeroe, doorstroomd door de Waejapo, die voor tabakscultuur in aanmerking komen. Voor de koffiecultuur zijn geschikt de gronden gelegen aan de zuidelijke helling van 't gebergte van Seran, oostwaarts van de Toeloeti-baai, waar zacht glooiend terrein gevonden wordt op de voor die cultuur vereischte hoogte.

Op nog twee cultures moet ik voor Seran de aandacht vestigen, nl. op de cacao- en de kaneelcultuur. De eerste,

indertijd op het kleine eiland Ambon beproefd, heeft daar slechte resultaten opgeleverd, en verscheidene uitgestrekte cacaotuinen zijn er teniet gegaan door eene ziekte, die de vruchten deed beschimmelen, zwart worden en afvallen vóor zij tot rijpheid gekomen waren. Deze ziekte zou nu wel te bezweren zijn, daar men later een middel heeft ontdekt om die te voorkomen: gemberwortel, rond den stam geplant, is een uitstekende „vangplant" en weert alle ziekten van den boom. Doch ook de grond op 't eiland Ambon is voor deze cultuur niet geschikt.

Anders is dit op Seran, waar ik te Awaya in de Elpapoetih-baai aanplantingen van cacao gezien heb, die uitstekend stonden en van ziekten nooit iets te lijden hadden gehad.

Ook de kaneelcultuur kan aanbevolen worden. Ik bedoel niet die van cassia, de wilde soort, die zoo veelvuldig in de Padangsche bovenlanden wordt aangetroffen, doch de echte Ceylonsche kaneel. Ik heb daarvan in de residentie Ambon exemplaren gezien, die eene kaneel leverden welke, volgens kenners, voor de beste Ceylonsche soort niet behoefde onder te doen.

Besprak ik met dr. M. Treub te Buitenzorg, in zijne qualiteit van voorzitter van het Indisch Comité der hier te lande gevestigde *Commissie ter Bevordering van het natuurkundig onderzoek der Nederlandsche Koloniën*, meermalen de wenschelijkheid van het oprichten van een zoölogisch station op de Noordkust van Hitoe te Hila; ik wil er in 't voorbijgaan hier op wijzen, dat ook het denkbeeld van het aanleggen van een kleinen proeftuin voor verschillende cultures op een der Ambonsche eilanden ernstige overweging verdient. Deze proeftuin zou een filiaal kunnen zijn van den Buitenzorgschen plantentuin, en veel meer dan thans het geval is, zou daardoor zekerheid kunnen worden verkregen, welke cultures met kans van slagen op deze eilanden kunnen gedreven worden. Eventueele erfpachters en planters zouden daarin zeker een zeer te

waardeeren steun en locale voorlichting kunnen vinden. Ook zou de aanwezigheid van een, zij het ook eenvoudig, zoölogisch en botanisch station in de Molukken, daarheen een meer geregeld bezoek van geoefende natuuronderzoekers leiden, wat voor de wetenschap van waarde zou zijn, en zeker ook vruchten voor de praktijk zou afwerpen.

Wanneer er van Seran sprake is, denkt men natuurlijk dadelijk aan eene woeste, koppensnellende bevolking, zoodat een erfpachter daar geen oogenblik zijn leven zeker zou zijn, doch dit is niet volkomen juist en geldt alleen voor West-Seran, waar bovendien, zooals prof. Martin nog onlangs in eene voordracht, in Teyler's Stichting gehouden, mededeelde, de bergen zulke steile hellingen hebben met zulke diep ingesneden ravijnen, dat ze voor cultures niet in aanmerking kunnen komen.

Zooals bekend is, kan de bevolking van Seran in twee groote stammen gescheiden worden, de Pata-siwa en de Pata-liwa De eerste bewoont het westelijk, de andere 't oostelijke deel. Deze scherpe afscheiding dateert uit den tijd toen zoowel Ternate als Tidore hun invloed daar deden gelden. De onverzoenlijke naijver, die tusschen deze beide Rijken bestond en die door de O. I. Compagnie om politieke redenen, gedachtig aan 't „verdeel en heersch", gaande gehouden werd, ja zelfs aangewakkerd werd, werd ook op de overheerschte stammen overgeplant. Ik wil nu niet beweren dat alleen de Pata-siwa koppensnellers zijn, en er nimmer ook onder de Pata-liwa gesneld wordt, doch zoo dit geschiedt is het eene uitzondering. Zooveel is evenwel zeker en buiten alle kijf, dat oostwaarts van de Toeloeti-baai in de streken, die ik voornamelijk op het oog heb en in cultuur gebracht wensch te zien, nog nimmer gesneld is, en daar integendeel, evenals op het geheele eiland Boeroe, eene zeer meegaande, goedaardige en vredelievende bevolking gevonden wordt.

't Gebrek aan afvoerwegen wordt in dit gedeelte van Seran verholpen door vele stroomen en stroompjes, die

hier niet zoo'n groot verval hebben als in West-Seran en die voor inlandsche prauwen mijlen ver bevaarbaar zijn, zoodat de afvoer van producten daarlangs kan plaats hebben. 't Klimaat is overal gezond, niet zoo verschroeiend heet als op zooveel andere plaatsen in Indië, maar koele zeeklimaten, door land- en zeewinden getemperd.

Ook het vraagstuk „hoe aan de benoodigde werklieden te komen" is op bevredigende wijze op te lossen. Moge ook al de bevolking van Seran in den eersten tijd niet tot geregelden arbeid zijn te bewegen en zij er niet licht toe overgaan zich als koelies op landbouwondernemingen te verhuren, ook al uit vrees voor 't onbekende, ter hoofdplaats Ambon zijn werkkrachten genoeg aanwezig. Ik heb het oog op eene groote kolonie Binongkoreezen, die, waarschijnlijk om de afpersingen van den sultan van Boeton en hun eigen hoofden te ontgaan, hun land ontvluchten en zich meer en meer te Ambon vestigen. Zij erneeren zich met 't aanleggen van groententuintjes, doch verhuren zich ook als huisbedienden en daglooners tegen betrekkelijk lage loonen. Die kolonie is reeds eenige duizenden zielen sterk. Zij munten uit door werkzaamheid, zijn een gewillig slag volk, en zullen bereid gevonden worden zich ook op landbouwondernemingen als koelies te laten aanwerven. Voor opzichter, mandoor en schrijver heeft de Ambonees zelf, door zijne intelligentie, een natuurlijken aanleg. Zij zijn dan ook als zoodanig op Java en Sumatra zeer gewild.

Doch niet in landbouwondernemingen alleen is de toekomst van Seran gelegen. Ook mijnbouwondernemingen, speciaal petroleum-ontginningen, hebben kans van slagen. Op Oost-Seran bij de Boela-baai en aan de rivier Mehr zijn petroleumbronnen aanwezig. Een nader onderzoek door boring zal moeten beslissen over den rijkdom ervan, maar dat ze er zijn, heb ik met eigen oogen gezien. Die aan de Boela-baai wordt gevonden op geringen afstand, slechts ongeveer 12 minuten gaans, van 't strand,

aan eene baai waar in alle tijden van 't jaar veilig geankerd kan worden. Bovendien zijn zij bizonder gunstig gelegen, vooral met het oog op den afzet van 't product, door de nabijheid van Australië, de Philippijnen en China, die débouché's ervan kunnen worden. Ik weet wel, dat alleen maatschappijen met zeer groot kapitaal, dergelijke ontginningen kunnen entameeren, ten einde de concurrentie te kunnen volhouden met Amerikaansche en Russische maatschappijen. Doch ook in ons land is een lichaam geyestigd, dat over aanzienlijke krachten beschikt, ik bedoel de Koninklijke Nederlandsche Petroleum-Maatschappij, en ik zie niet in, waarom deze niet evenzeer als op Langkat en elders, ook de petroleumbronnen van Seran zou kunnen ontginnen, ten minste als deze genoeg produceerend blijken te zijn.

Doch ook voor kleinere industrieelen en handelaren biedt Seran een arbeidsveld aan. De strandbosschen van dat eiland bevatten een onuitputtelijken rijkdom aan sagoeboomen. Seran is steeds de voorraadschuur, ook voor Ambon en de Oeliasers. Thans wordt het sagoemeel op primitieve wijze door de inlanders gewonnen en dient alleen voor eigen gebruik als voedingsmiddel.

Wanneer een sagoepalm zijn vollen wasdom bereikt heeft, dat is ongeveer na 9 à 10 jaar, hetgeen afhangt van de gesteldheid van den bodem en de soort der sagoe, wordt hij geveld en van takken en bladeren ontdaan. De 40 à 50 voet lange stam wordt dan in 4 of 5 stukken verdeeld, en deze stukken worden in de lengte gespleten, waarna het merg er langzaam met een dissel van bamboe wordt uitgeklopt of uitgeschraapt. Men noemt de bewerking dan ook sagoekloppen. Het merg, dat uit den aard der zaak nog vele houtvezels bevat, wordt dan, door uitspoeling met water in een goot, gezuiverd. Het water, dat de sagoe opneemt en in de eenigszins hellende goot medevoert, wordt nu doorgezeefd, en het meel bezinkt dan langzaam in het onderste gedeelte van de goot. Het

meel, dat nog nat is, wordt dan in van bladeren vervaardigde mandjes gepakt en zoo ter markt gebracht. Ieder mandje bevat pl. m. 25 pond, en een volwassen boom geeft wel 30 à 40 mandjes, soms zelfs nog meer.

Eene productie van 350 tot 500 KG. per boom is dan ook geen zeldzaamheid. De opbrengst van één enkelen boom, die in weinig dagen geklopt wordt, is voldoende om een inlander een geheel jaar te voeden. Wanneer slechts gezorgd wordt, dat het meel vochtig blijft, dan kan het maanden lang goed blijven. Een weinig van dit meel met kokend water aangelengd, vormt de volksspijs der Amboneezen, de zoogenaamde papeda. Het kan ook in steenen vormen tot broodjes gebakken worden, die dan nog langer goed blijven en, al zijn ze hard en oudbakken, zij smaken er niet minder om, indien ze maar even voor 't gebruik in water geweekt worden. 't Ligt voor de hand dat deze smakelooze pap en dit zoutelooze brood, alleen gegeten, een weinig hartig voedsel zouden uitmaken, daarom nuttigt de inlander ze ook nooit alleen, maar gebruikt er gerookte of gebakken visch bij, dien hij doopt in eene saus van lemoensap, uien, zout en spaansche peper. Sagoe in parelvorm, zooals wij die in Europa kennen, nuttigt de Ambonees nimmer. Maar keeren wij na deze uitweiding tot ons onderwerp terug.

Het zou mij zeer verwonderen, wanneer de Europeesche industrie niet een middel zou weten te vinden om 't sagoemeel op meer practische wijze in 't groot te bereiden en nog meer zou het mijne verbazing wekken, wanneer het product op onze markten geen plaats zou kunnen vinden. Zeer zeker kan het ons aardappelmeel, onze stijfsel en andere zetmeelhoudende stoffen vervangen. De grondstoffen, granen en aardappelen, moeten nu met moeite en zorg in Europa gepoot en geplant worden, terwijl de sagoe op Seran in onbeperkte hoeveelheid in 't wild te vinden is.

Ik noem verder de kajoepoetih-olie van Boeroe Deze

olie wordt, zooals bekend is, alleen daar gestookt uit bladeren van Melaleuca Leucadendron. Thans is de geheele industrie in handen van enkele Chineezen, die de olie vervalschen, zoodat 't artikel thans geen vijfde van den vroegeren prijs meer haalt, hoewel nog altijd voor eene waarde van *f* 100,000 's jaars daarvan wordt uitgevoerd.

Ik wijs op den rijkdom van Seran en Boeroe aan bosschen, die zoowel prachtig meubelhout als uitstekend timmerhout opleveren en waarvan de monsters in talrijke variëteiten in het Koloniaal Museum aanwezig zijn. Evenwel schijnt het moeielijk hiervoor eene markt in Europa te vestigen, daar onze meubelindustrie ze nog altijd niet genoeg weet te waardeeren. Misschien zijn zij voor onze meubelfabrikanten te solide en vergenoegen dezen zich liever met lichtere, goedkoopere soorten, die gemakkelijker te bewerken zijn.

Ook de vezelstof, die in Duitschland bekend is onder den naam van Baumhaar, door den Ambonees gemoetoe, op Java doek, op Sumatra idjoek genoemd, zou ons paardehaar in de industrie kunnen vervangen. Het is eene zwarte, vezelachtige stof, die gevonden wordt tusschen den stam en de bladstelen van den Arengpalm. Iedere boom levert gemiddeld 5 ℔ op. De boom wordt in verbazend veel exemplaren gevonden, zoo zelfs, dat de palmwijn er van verkregen, onder den naam van sageroe, de volksdrank der Amboneezen is geworden. Voor de vulling van matrassen, stoelen en sofa's kan het zeker evengoed als paardehaar dienen.

Ten slotte moet ik nog gewagen van den rijkdom aan boschproducten van genoemde eilanden, voornamelijk kostbare harssoorten als gom-copal en andere, die onzen handel ten goede kunnen komen en meer en meer voor de bereiding van fijne rijtuigvernissen gebruikt worden.

Van de zijde der Regeering hoop ik op eene loyale behandeling, niet van concessie-jagers, maar van ernstige

erfpachts-aanvragers. Ik bedoel nl.: eene spoedige behandeling en afdoening van erfpachts-aanvragen en een niet te hoogen canon, vooral niet in de eerste jaren, vóór de ondernemingen beginnen te rendeeren. Ook spreek ik hier den wensch uit, dat de zoo fiscale bepalingen, voorkomende in het concept der nieuwe mijnwet (elders reeds „fiscaal moordenaarswerk" genoemd), door een verstandig parlement niet tot wet zullen worden verheven, omdat dan de mijnbouw in onze koloniën, ten minste in de landen onder ons rechtstreeksch beheer, voor goed onmogelijk zal zijn gemaakt. Men mag voor pioniers, die hun geld in onze koloniën willen wagen, wel eenige égards over hebben, daar daarvan toch groote indirecte voordeelen voor 't moederland het gevolg zijn.

Maar aan de pogingen om het land tot eenigen bloei te brengen moet eene betere bestuursreorganisatie voorafgaan, en 't gezag in bekwamer handen dan in die van posthouders berusten. Thans wordt Seran, met eene oppervlakte $^7/_8$ van de Preanger Regentschappen, bestuurd door drie posthouders op een tractement van *f* 100 's maands, terwijl er geen enkel bezoldigd inlandsch hoofd aanwezig is. De posthouders zijn in den regel Ambonsche Indo's zonder eenige opleiding, aan wie men dus natuurlijk niet te hooge eischen stellen kan. Onder hen worden ook wel een enkele maal goede, practische elementen gevonden, doch zij moeten onder voortdurende contrôle van meer bekwame ambtenaren, van controleurs staan, van wie de leidende gedachte behoort uit te gaan.

Het was dan ook daarom, dat ik, aan het hoofd der residentie staande, zeer bescheiden voorstellen deed tot vermeerdering en verbetering van 't bestuurspersoneel op Seran, en hoewel mijne reorganisatieplannen door de Indische Regeering werden ondersteund en ook door den toenmaligen minister van Koloniën werden overgenomen, leden ze in 1892 bij de behandeling der Indische Begrooting in onze Tweede Kamer jammerlijk schipbreuk en

werd het kleine bedrag voor deze hoogst noodige verbetering geschrapt.

Op eene der poorten, de zoogenaamde waterpoort, aan de zeezijde van 't fort Nieuw Victoria te Ambon, vindt men eene afbeelding van het Schip van Staat. Daarboven staan de merkwaardige woorden „Ita relinquenda ut accepta", hetgeen beteekent: „Het moet zoo overgegeven worden als het ontvangen is", dat wil zeggen „ongeschonden", of wij zouden in goed Hollandsch zeggen „houden wat ge hebt". Deze fiere wapenspreuk schijnt echter thans opgevat te moeten worden: „Laat alles precies zooals het is, doet niets om 't land tot eenige ontwikkeling en bloei te brengen."

Dat moet anders worden!

Heden zal ik niet verder optreden als boetgezant. Bij eene andere gelegenheid hoop ik echter op deze zaak terug te komen. Ik zal dan nader uiteenzetten, welke zedelijke plichten er op de Nederlandsche Regeering, die de erfenis der O. I. Compagnie met alle lusten en lasten aanvaard heeft, rusten, en wat er door haar moet worden verricht ten einde zich van een nog altijd onbetaalde bloedschuld te kwijten, en tevens aantoonen, hoe deze eilanden, wanneer slechts gebroken wordt met sleur en slentergeest, weder productief gemaakt kunnen worden óók voor 's lands schatkist. Ik weet wel dat het tijdstip daartoe minder gunstig gekozen is, daar onze politici thans slechts ooren hebben voor 't Atjehvraagstuk en de opiumregie, en soms ook nog één oor voor Lombok open is, maar ik moet van de gelegenheid gebruik maken en zal dus nog eene poging in die richting wagen.

Ik stelde mij heden ten taak de Nederlandsche nijverheid op te wekken tot meerdere belangstelling in een deel onzer schoone Molukken, die, zooals ik aan het begin mijner rede zeide, al te lang zijn verwaarloosd.

De spoorweg Tarik—Soerabaja—Kalimas.

De Tweede Kamer der Staten-Generaal heeft in hare vergadering van 7 April 1897 behandeld het wetsontwerp tot verhooging der begrooting van uitgaven van Ned.-Indië voor het dienstjaar 1897 met een bedrag van *f* 398,000 ten behoeve van den aanleg van den spoorweg Tarik—Soerabaja—Kalimas.

De heer Cremer herinnerde er aan, dat de zaak die bij dit wetsontwerp is betrokken, eene zeer lange geschiedenis achter zich heeft, — eene geschiedenis die veel te lang is, waar het geldt den aanleg van een betrekkelijk klein spoorweglijntje, over een volkomen bekend terrein, in een van de voornaamste residentiën van Java en in de onmiddellijke nabijheid van de belangrijkste handelsplaats aldaar. Op dat terrein was eigenlijk niets onbekend. Het gold geen bergterrein of het overwinnen van bijna onoverkomelijke zwarigheden. De moeilijkheden, die zich hebben voorgedaan, zijn, meende spr., te wijten geweest aan drie omstandigheden. De eerste omstandigheid was de tegenwerking van particulieren die, in die buurt eene eenvoudige stoomtramconcessie verkregen hebbende, dat gansche terrein trachtten te betrekken binnen hun *sphere of interest*, of, zooals men in Nederlandsch-Indië zegt, binnen den kring hunner bemoeiingen.

De tweede reden was de uiterst oppervlakkige voorbereiding van het eerste project, die zeker geen gunstig licht werpt op hen, die in Indië belast waren met den bouw en de exploitatie van dit lijntje, — eene voorbereiding die oppervlakkig en gebrekkig is gebleven ook bij de hernieuwde aanbieding aan deze Kamer.

De derde reden was, dat, toen men tot het nieuwe tracé gekomen was, het voorstel om dit te volgen ontijdig ingediend en met eene onvolledige toelichting aan de Kamer werd voorgesteld, — eene toelichting die, zooals uit de gewisselde stukken is gebleken, aanleiding gaf tot groot misverstand; zelfs nog op dit oogenblik kon spr. niet zeggen, dat op elk punt voldoende licht is geworpen. Nog blijven er verschillende dubia over.

De heer Cremer wilde echter nu niet treden in eene breede herhaling van het vele dat over deze zaak is gezegd en geschreven; in de gewisselde stukken is alles te vinden, en hetgeen de heer Van Kerkwijk en spr. bij vorige gelegenheden daaromtrent hebben gezegd, ligt nog versch in het geheugen.

In elk geval kwam het spr. voor, dat deze zaak geen schoone bladzijde levert in de geschiedenis van den aanleg van Staatsspoorwegen in Nederlandsch-Indië, en hij hoopte dat die bladzijde, zooals vele in de geschiedenis, van nut zal zijn voor hen, die in de toekomst de leiding van dien aanleg in handen zullen hebben.

Spr. had thans echter de overtuiging opgedaan, dat het nieuwe tracé althans goedkooper zal zijn dan het oude, en dat langer verzet tegen het onderhanden nemen, een langer uitstel van den aanleg dezer lijn niet is ten bate van de verbinding van Soerabaja met Tarik, waarvoor hij zeer zeker gestemd was.

In die overtuiging wenschte spr. zich nu niet langer te verzetten tegen de aanneming van dit wetsontwerp.

De minister van Koloniën, de heer Bergsma, toonde zich met deze verklaring natuurlijk zeer ingenomen.

Wat betreft de opmerking, dat het onvolledige onderzoek van deze lijn in haar geheel geen gunstig licht zou werpen op de geschiedenis van den spoorwegaanleg in Nederlandsch-Indië, wees de Minister er op, dat het eerste wetsontwerp is ingediend door zijn ambtsvoorganger, doch door de Kamer, om andere redenen, is verworpen. Het tweede ontwerp is in 1895 in de Kamer, na een uitgebreid debat, met eene aanzienlijke meerderheid aangenomen. Toen men tot den aanleg was overgegaan en reeds een groot gedeelte van de aarden baan had gelegd, bleek het, dat een beter tracé dan het oorspronkelijk voor de verbinding Sepandjang-Kalimas gekozene mogelijk was, en het is, meende Z.Exc., een bewijs van gezond verstand van de Indische spoorweg-autoriteiten, dat zij aan het minder goede tracé niet hebben vastgehouden, doch het betere, zij het ook te elfder ure, hebben voorgesteld. Toen de berichten van en de noodige gegevens voor de gewenschte wijziging tot hem waren gekomen, heeft de Minister onmiddellijk gezorgd dat de Kamer daarvan, bij Nota van Wijziging, ingediend 25 September 1896, kennis kreeg. Hij hoopte dat het onderzoek van die Nota nog in de afdeelingen zou kunnen plaats hebben; maar doordat de Indische begrooting het vorige jaar reeds zoo vroeg in de afdeelingen was behandeld, is dit niet mogelijk geweest. „Waren omtrent die Nota in het Voorloopig Verslag de noodige vragen gedaan," zoo ging de Minister voort, „ik had de gegevens die ik nu heb, reeds toen schriftelijk kunnen verschaffen en wellicht zoodoende het uitstel voorkomen. Hoe het zij, de Regeering zal steeds trachten, wanneer nieuwe lijnen moeten worden aangelegd, de meest volledige gegevens te verschaffen. In zooverre zal hetgeen met deze lijn geschied is, ook voor haar eene les zijn."

Het wetsontwerp werd zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

Stoomtrambanen in Groot-Atjeh.

Zonder beraadslaging en zonder hoofdelijke stemming heeft de Tweede Kamer der Staten-Generaal zich in hare vergadering van 7 April jl. vereenigd met het wetsontwerp tot verhooging der begrooting van Ned.-Indië voor het dienstjaar 1897 met een bedrag van *f* 320,000, ten behoeve van het aanleggen van stoomtrambanen in Groot-Atjeh.

Bij het onderzoek van dit wetsontwerp in de afdeelingen der Kamer verklaarden eenige leden niet geneigd te zijn, de bij deze suppletoire begrooting aangevraagde gelden toe te staan. Niet alleen achtten zij de toelichting van het wetsontwerp onvoldoende, in het bijzonder voor zooveel betreft de wenschelijkheid om buiten de geconcentreerde stelling eene trambaan aan te leggen, hetgeen eene blijvende vestiging buiten die stelling beteekent, maar bovendien kwam het hun voor, dat eene voor de Atjeh-politiek der naaste toekomst zoo belangrijke principieele beslissing niet mocht worden genomen op een oogenblik, waarop, ten gevolge van de voor de deur staande algemeene verkiezingen, de Regeering waarschijnlijk en de Kamer zeker spoedig zal worden vervangen. Daarbij kwam, dat, waar het hier slechts geldt een afstand van 14 kilometer, de zaak niet zóó urgent toescheen,

dat de noodige gelden niet bij de begrooting voor 1898 zouden kunnen worden aangevraagd. Dezerzijds werd bij de Regeering aangedrongen op intrekking van het wetsontwerp.

Bij andere leden vond integendeel het wetsontwerp warme instemming. Zij waren overtuigd van de dringende noodzakelijkheid, zoo spoedig mogelijk eene tramlijn naar Indrapoeri aan te leggen. Huns inziens had deze reeds sedert geruimen tijd behooren te bestaan, opdat wij beter in staat zouden geweest zijn, ons gezag in de XXII Moekims te handhaven, en zoodoende rust en orde in de nabijheid onzer geconcentreerde stelling en daarbinnen te verzekeren. Reeds generaal Van der Heijden, zoo werd gezegd, wenschte den aanleg van eene tramlijn naar Glé Kambing, gelegen aan den linkeroever der Atjeh-rivier ter hoogte van Indrapoeri. Waar in een onbeschaafd land moet worden geageerd tegen een vijand, die een guerilla-oorlog voert, is niets zoo noodig als goede verkeerswegen, ten einde troepenverplaatsingen te bespoedigen en te vergemakkelijken. Naar het gevoelen van deze leden wordt thans door de Regeering een stap in de goede richting gedaan.

Een derde groep van leden stelde zich op een ander standpunt. Zij zagen in den voorgenomen tramaanleg slechts een uitvloeisel van de sedert Toekoe Oemar's afval gevolgde politiek, en achtten het begrijpelijk, dat, nu men wederom buiten de geconcentreerde stelling aggressief is opgetreden en aldaar tijdelijke kampementen heeft aangelegd, eene tramlijn naar Indrapoeri uit een militair oogpunt noodzakelijk wordt geoordeeld. Men verklaarde zich althans bereid, zich dienaangaande bij de inzichten der Regeering neer te leggen en de aangevraagde gelden niet te weigeren. Intusschen, met veel nadruk werd hieraan toegevoegd, dat de Kamer, door aanneming van dit wetsontwerp, niet geacht kan worden aan de politiek der Regeering hare goedkeuring te hechten. De Kamer is

daarin niet gekend; zij kon zelfs na de verklaringen des Ministers, in het bijzonder na die afgelegd in de Eerste Kamer der Staten-Generaal, niet vermoeden, dat tot aggressief optreden buiten de geconcentreerde stelling zou worden overgegaan. De Regeering heeft de Vertegenwoordiging te dien aanzien voor een fait accompli gesteld; zij drage de volle verantwoordelijkheid voor de door haar gevolgde politiek. Uit het feit, dat de Kamer thans de Regeering niet wil belemmeren op den eenmaal ingeslagen weg voort te gaan, leide men niet af, dat de Kamer ook voor de keuze van dien weg mede de verantwoordelijkheid wil op zich nemen. Deze leden wenschten dan ook zoo voor zich als voor de nieuwe Kamer het recht voor te behouden, verdere aanvragen om gelden ten behoeve van de aggressieve politiek der Regeering te weigeren, indien die politiek òf onvruchtbaar mocht blijken òf voor de financieele krachten van Indië te bezwarend. Dit voorbehoud kwam sommigen te meer noodzakelijk voor, nu binnen enkele maanden het mandaat der tegenwoordige Kamerleden zal zijn verstreken.

Verscheidene der leden, wier gevoelen hier werd weergegeven, gingen in denzelfden gedachtengang een stap verder. Zij betreurden het, dat dit wetsontwerp is ingediend. Consequent ware het huns inziens geweest, indien de Regeering, ten deze handelende evenals zij deed ten aanzien van de bivaks, den voorgenomen tramaanleg beschouwd had als eene aangelegenheid van zuiver militairen aard, haars inziens door de noodzakelijkheid geboden, en de uitgave gedaan had zonder vooraf de medewerking der Staten-Generaal te vragen. Aan de Kamer ware dan bespaard de valsche positie, waarin zij zich tegenover dit wetsontwerp bevindt. Het heeft den schijn, alsof de Regeering een deel der verantwoordelijkheid voor de door haar na Toekoe Oemar's afval gevolgde gedragslijn op de Vertegenwoordiging wil afwentelen, terwijl deze toch inderdaad op dit oogenblik, nu aan

eene onmiddellijke verandering van politiek in Atjeh niet kan gedacht worden, niet vrij is in hare beslissing. Dat deze Minister er in andere gevallen niet heeft tegen op gezien, begrootingsposten te overschrijden, is nog onlangs gebleken, toen hij op 28 November 1896 een wetsontwerp indiende, waarbij verschillende onderafdeelingen van de begrooting van Nederlandsch-Indië voor het dienstjaar 1895 werden verhoogd met ruim *f* 6,000,000. Daartegenover stonden wel is waar verminderingen tot een gezamenlijk bedrag van ruim *f* 4,200,000; maar ten slotte bleef er eene verhooging van uitgaven over van meer dan *f* 1,800,000.

Deze beschouwingen bleven niet onweersproken. Naar het gevoelen van andere leden kon de Kamer niet alle verantwoordelijkheid voor den staat van zaken in Atjeh van zich afschuiven. Het ontbrak haar noch aan de macht noch aan de gelegenheid om tegen het beleid der Regeering na de gebeurtenissen van een jaar geleden op te komen. Zij heeft dit evenwel niet gedaan en er zich dus bij neergelegd. Evenzeer als de Staten-Generaal medeverantwoordelijk waren voor de politiek gedurende vele jaren ten aanzien van Toekoe Oemar gevolgd, onder andere door jaarlijks de gelden voor diens legioen toe te staan, evenzeer zijn zij het voor de thans gevolgde gedragslijn door aan de aan haar verantwoordelijke Regeering de handen vrij te laten. De aanneming van dit wetsontwerp zou te dien aanzien slechts eene bevestiging zijn van de door de Kamer aangenomen houding. Intusschen de leden, die dit in het midden brachten, stelden er prijs op te verklaren, dat zij voor zich deze medeverantwoordelijkheid gaarne aanvaardden. Zij waren overtuigd, dat de Regeering, door op te treden gelijk zij doet, de eenig mogelijke weg tot pacificatie van Atjeh volgt, en gaarne bereid haar in haar krachtig handelen even krachtig te steunen. Wat betreft de grief, dat de Regeering beter gedaan had, de Vertegenwoordiging voor een

fait accompli te stellen en de noodige gelden zonder hare medewerking uit te geven, zoo werd dezerzijds opgemerkt, dat het toch niet aangaat, er den Minister een verwijt van te maken, dat hij, nu de omstandigheden dit toelieten, op constitutioneele wijze heeft gehandeld.

In enkele afdeelingen ontwikkelde zich naar aanleiding van het wetsontwerp eene gedachtenwisseling over het voor de toekomst in Atjeh te volgen stelsel meer in het algemeen. Daarbij openbaarde zich het bekende verschil van inzicht.

Eenige leden verklaarden weinig heil te zien in de gevolgde aggressieve politiek. Huns inziens is ook weer in den laatsten tijd gebleken, hoe weinig resultaten deze oplevert. Met uitzondering van Toekoe Baid, die verbannen is, zijn geen invloedrijke hoofden onschadelijk gemaakt of in onderwerping gekomen. Van toenadering bij de bevolking blijkt niets, hetgeen trouwens niet te verwonderen is na eene bloedige campagne, waarbij tal van kampongs door onze troepen zijn verwoest. Deze leden waarschuwden er tegen, uitsluitend het oor te leenen aan militaire adviezen. Zij vroegen, hoe de Raad van Indië over de thans gevolgde gedragslijn oordeelt.

Andere leden, gelijk hierboven reeds bleek, waren integendeel van gevoelen, dat men op den goeden weg is. Indien men van den aanvang af met zooveel kracht en volharding was te werk gegaan, zouden de Atjehers onze overmacht reeds lang gevoeld hebben en van verder verzet hebben afgezien. Bovenal kwamen zij echter met nadruk op tegen het denkbeeld, opnieuw van stelsel te veranderen. Thans mocht toch wel als vaststaande worden aangenomen, dat niets ons zooveel kwaad gedaan heeft als de voortdurende wijziging van politiek. — Enkele dezer leden, die een krachtig aggressief optreden voorstonden, betoogden, dat men nog slechts half werk verricht zoolang Pedir niet aangetast wordt, waar de partij van het verzet steeds nieuwe krachten put.

Door meerderen werd er vooral nadruk op gelegd, dat ons gezag aan de kust en op zee behoort te worden gehandhaafd. Ten einde de scheepvaartregeling beter te doen naleven, bevalen zij de aanschaffing van een voldoend aantal recherche-vaartuigen aan. Het fnuiken van den smokkelhandel langs de kust gaat niet boven onze krachten, en zou een gunstiger invloed hebben op den toestand ook meer landinwaarts.

Eindelijk waren er verscheidene leden die het hoogst wenschelijk zouden achten, dat de Regeering, desnoods in comité-generaal, inlichtingen verstrekte omtrent den stand van zaken in Atjeh, alsmede omtrent het stelsel, dat haars inziens aldaar behoort te worden gevolgd met de daarvan te verwachten resultaten.

Nog werden een aantal vragen het leger betreffende tot de Regeering gericht. Acht de Regeering het waarschijnlijk dat de troepenmacht in Atjeh nog langen tijd op dezelfde sterkte zal moeten gehouden worden? Zoo ja, gedurende hoeveel jaren? Kan in de noodige aanvulling der bataljons aldaar onder alle omstandigheden worden voorzien? Hoeveel valide en voltallige veldbataljons zijn er buiten Atjeh beschikbaar? Acht de Regeering uitbreiding van het Indische leger noodzakelijk? Wat is hieromtrent het oordeel der autoriteiten in Indië?

Voorts verzocht men eenige inlichtingen van financieelen aard. Hoeveel is in het dienstjaar 1896 voor Atjeh uitgegeven? Kan de Minister mededeelen, met hoeveel te dier zake de raming voor 1897 waarschijnlijk zal worden overschreden?

Door verschillende leden werd gevraagd, hoe de Regeering denkt te waken voor de veiligheid op de nieuwe trambaan. Hoe zullen het opbreken der rails en andere gewelddadigheden worden belet? In de Memorie van Toelichting leest men, dat de bewaking van tramverbindingen in Atjeh onlangs een punt van nauwkeurige overweging heeft uitgemaakt. Gaarne zou men ver-

nemen, tot welke slotsom die overwegingen hebben geleid.

Voorts vroegen enkele leden, of voor de nieuwe tramlijn niet een gedeelte van het spoor der ceintuurbaan om de geconcentreerde stelling kan worden gebruikt. Of moet na den aanleg van den tramweg naar Indrapoeri ook die ceintuurbaan in haar geheel behouden blijven?

Eindelijk drongen eenige leden er op aan, dat eene goede kaart van Atjeh, waarop het oorlogsterrein duidelijk is aangegeven, aan de leden der Kamer zou worden verstrekt.

Op zakelijke, afdoende wijze heeft de Minister op deze beschouwingen en opmerkingen in zijne Memorie van Antwoord gerepliceerd; laat ons aannemen, dat het daaraan te danken is, dat, toen het wetsontwerp in openbare behandeling kwam, er zich geene enkele stem tegen verhief.

Het antwoord van den Minister was niet alleen belangrijk ten aanzien van den door hem voorgestelden maatregel, doch tevens omdat er een helder beeld in wordt gegeven van den tegenwoordigen toestand in Atjeh.

Bij de beraadslagingen over den gang van zaken in Atjeh, in de vergaderingen der Tweede Kamer van 17 en 18 November jl. *), mocht de Regeering van zoo verschillende zijden de verzekering ontvangen, dat noch verschil van staatkundige richting, noch zelfs verschil van inzicht omtrent de te verwachten uitkomsten, haar de middelen zou doen onthouden om krachtig voort te gaan op den weg, waarop de drang der omstandigheden ons heeft gevoerd, en welke, ook naar het oordeel der Indische Regeering, eindelijk tot fnuiking van het verzet in Groot-Atjeh zal kunnen leiden, dat het voor den Minister eenigszins eene teleurstelling was, uit het Voorloopig

---

*) Zie het opstel: *Het koloniaal debat in de Tweede Kamer*, in de afl. van Januari 1897 van dit Tijdschrift, blz. 68 en v.v.

Verslag te moeten ontwaren, dat zich in de Afdeelingen der Kamer van de zijde van meer dan één groep van leden, een gemis aan instemming had geopenbaard, nu hij de medewerking der Staten-Generaal vroeg, ten einde de Indische Regeering in staat te stellen een maatregel te nemen van zóo groot gewicht voor het krachtig voortgaan op den aanvankelijk met goed gevolg ingeslagen weg, als het aanleggen van trambanen mag worden genoemd.

Hij vleide zich dan ook, dat het hem gelukken zou de leden, van wie in den aanhef van het Voorloopig Verslag sprake is, te overtuigen, dat het aanleggen van een tramlijn buiten de geconcentreerde stelling, niet slechts wenschelijk, maar zóó dringend noodzakelijk is, dat de Kamer eene groote verantwoordelijkheid op zich zou laden, wanneer zij om redenen van opportuniteit aan de Regeering de middelen onthield om die lijn ten spoedigste tot stand te doen brengen.

Volkomen terecht was er door de leden, wier gevoelen in de tweede plaats in het Voorloopig Verslag wordt vermeld, reeds op gewezen, dat, waar in een onbeschaafd land moet worden geageerd tegen een vijand die een guerilla-oorlog voert, niets zoozeer noodig is als goede verkeerswegen, ten einde troepenverplaatsingen te bespoedigen en te vergemakkelijken. Het is inderdaad geen onverschillige zaak in een tropisch klimaat, of de troepen die tegen den vijand moeten worden gebezigd, eerst een marsch van 14 K.M. hebben af te leggen, voordat zij aankomen op het terrein, waar de grootste krachtsinspanning van hen zal worden gevórderd. De meening dat de aanleg van trambanen niet urgent zou zijn, wijl „het hier slechts geldt een afstand van 14 K.M.", zou de Minister dan ook niet gaarne onderschrijven, omdat hij haar niet kan overeenbrengen, met den op de Regeering rustenden plicht om ook de materieele kracht van het leger zoo hoog mogelijk op te voeren. Voegt men nu

hierbij, dat het bestaan eener tramverbinding de troepen ontheft van het geleiden van transporten naar de buitenbivaks, dat dientengevolge meer troepen beschikbaar komen voor de directe bestrijding van het verzet, en eindelijk, dat het tot stand brengen van een werk van blijvenden aard als dit, bij de bevolking den laatsten twijfel zal opheffen aan den ernst van ons voornemen, om ons gezag in de 3 sagis en bepaaldelijk in die der XXII Moekims thans voorgoed te vestigen, dan kan de urgentie van hetgeen werd voorgesteld toch zeker niet worden betwijfeld. En daarbij komt nog dat, al worden de voorgestelde trambanen thans allereerst voor militaire belangen noodzakelijk geacht, zij, door het gemakkelijker maken van het verkeer, op den duur een krachtig middel kunnen worden om betere toestanden in het leven te roepen, evenals de militaire trambanen binnen de geconcentreerde stelling het zijn geweest voor het door die postenlinie omgeven gebied.

In hetgeen het Voorloopig Verslag als het gevoelen eener derde groep van leden vermeldt, meende de Minister niet met stilzwijgen te mogen voorbijgaan het verwijt, dat de Regeering de Vertegenwoordiging, wat betreft het offensief optreden buiten de geconcentreerde stelling, voor een fait accompli zou hebben gesteld. Verwijzende naar hetgeen hij te dien aanzien reeds heeft doen opmerken in zijne Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag der Eerste Kamer over de begrooting van Nederlandsch-Indië voor 1897 (blz. 3), herinnerde hij er aan, dat het de drang der omstandigheden is geweest, die evenzeer de Regeering als de Vertegenwoordiging voor het fait accompli heeft gesteld, waarvan hier sprake is.

Het recht eener nieuwe Kamer — zoo gaat de Minister in zijne Memorie voort — om aan de Regeering de middelen tot het volhouden der tegenwoordige gedragslijn te onthouden, indien deze òf onvruchtbaar mocht blijken, òf voor de financieele krachten van Indië te bezwarend,

dunkt ook den ondergeteekende onbetwistbaar; maar hij meent er aanstonds aan te mogen toevoegen, dat hij het niet waarschijnlijk acht dat de Vertegenwoordiging om de opgegeven redenen tot het nemen eener voor onze toekomst als koloniale mogendheid zoo hoogst bedenkelijke beslissing zou worden genoopt.

De vraag hoever de verantwoordelijkheid der Kamer gaat voor den staat van zaken in Atjeh — eene vraag, die blijkens het Voorloopig Verslag tot verschil van gevoelen heeft aanleiding gegeven — meent de ondergeteekende zijnerzijds te mogen laten rusten, maar hij moet opkomen tegen het ongegronde vermoeden, dat hij, door de indiening van dit wetsontwerp, een deel der verantwoordelijkheid voor de na Toekoe Oemar's afval gevolgde gedragslijn op de Vertegenwoordiging zou willen afwentelen. Daargelaten dat het minder juist is om, in dit zinsverband, van de na Toekoe Oemar's afval gevolgde gedragslijn te spreken, omdat hetgeen op den afval van Toekoe Oemar is gevolgd uit den ingetreden oorlogstoestand en niet uit den vrijen wil der Regeering is voortgekomen, zou de ondergeteekende willen vragen of hij, wanneer naar den wensch der leden, die hier aan het woord zijn, tot den aanleg van trambanen ware overgegaan, zonder de Staten-Generaal daarin te kennen, zich niet, en dan met grond, aan het verwijt zou hebben blootgesteld, dat hij de Staten-Generaal voor een fait accompli had gesteld. Het geldt hier toch niet eene uitgaaf van de soort als waarvan sprake is in het door de hierbedoelde leden aangehaalde wetsontwerp, maar eene op zichzelf staande zaak, waarover de begrootingswetgever zich uitdrukkelijk heeft uit te spreken, omdat zij ook voor de toekomst uitgaven in het leven roept.

Over de wijze waarop de Atjeh-oorlog beëindigd moet worden zullen, zoolang de strijd niet voorgoed beëindigd is, de meeningen wel steeds blijven uiteenloopen. En waar een verkeerd geplaatst optimisme er zoo lichtelijk

toe leidt, en ook in den Atjeh-oorlog er reeds toe geleid heeft, om het einddoel al te dicht nabij te wanen, zal de ondergeteekende er zich wel voor hoeden om verwachtingen op te wekken, als zou de bereiking van het einddoel reeds nu, terwijl eerst een jaar sedert Toekoe Oemar's afval verloopen is, nabij zijn. Doch met ernst moet hij opkomen tegen beweringen als in het Voorloopig Verslag voorkomen, dat ook weer in den laatsten tijd gebleken is, hoe weinig resultaten de thans gevolgd wordende gedragslijn oplevert. „Met uitzondering van Toekoe Baid", zoo wordt gezegd, „zijn geen invloedrijke hoofden onschadelijk gemaakt of in onderwerping gekomen." Maar de ondergeteekende moge er dan aan herinneren, dat, zooals in de Memorie van Antwoord betreffende de laatste Indische begrooting (blz. 7), is medegedeeld, de bendehoofden, die zich in de andere streken van Groot-Atjeh niet meer veilig voelen, zich verzameld hebben in Panglima-Polim's gebied, waarin zij sedert tot Selimoen zijn teruggedrongen en dat alleen het gemis eener stoomtramverbinding met de geconcentreerde stelling, aan een voldoend krachtig optreden ook aldaar in den weg staat.

„Van toenadering bij de bevolking", wordt verder gezegd, „blijkt niets, en dat is niet te verwonderen na eene bloedige campagne, waarbij tal van kampongs door onze troepen zijn verwoest."

De ondergeteekende zou hierop het volgende willen antwoorden:

Men heeft gedurende den geheelen duur van den Atjeh-oorlog zich zoo menigmaal laten verleiden om voor toenadering aan te zien wat later gebleken is nog geenszins dien naam te verdienen, dat het beter is de uitkomsten van de thans ingeslagen richting niet naar dezen maatstaf te beoordeelen en, gelijk het bestuur in Atjeh is voorgeschreven, alleen handelingen als bewijzen van goedgezindheid aan te nemen. (Vergelijk de Memorie van

Antwoord betreffende de Indische begrooting voor 1897, blz. 6). En dan mag zeker beteekenis worden ontzegd, noch aan het feit, dat de sagi's der XXV en XXVI Moekims en het voorste deel van de sagi der XXII Moekims, het gebied dus dat door de bivaks wordt beheerscht, tegenwoordig door onze patrouilles in alle richtingen ook in het gebergte worden doorkruist zonder verzet aan te treffen, noch aan de herhaalde en met succes bekroonde overvallingen van gevaarlijke bendehoofden, ten gevolge van aanwijzingen aan onze bevelhebbers door hoofden of bevolking gedaan. De recente overvalling der schuilplaatsen van Toekoe Rajoet en Toekoe Tjoet Lamtengah, waarbij die bendehoofden met een aantal hunner panglima's en volgelingen het leven hebben gelaten, bewijzen, om van vele andere niet eens te gewagen, voor de goede verwachtingen, die van de thans ingeslagen richting gekoesterd mogen worden vrij wat meer, dan verzekeringen omtrent de toenadering der bevolking; want aan zoodanige verzekeringen heeft het onder geen enkel stelsel ontbroken. Wat het verbranden van kampongs betreft meent de ondergeteekende, om onjuiste gevolgtrekkingen te voorkomen, hier nog te moeten herinneren aan hetgeen hij in een noot op blz. 6 der Memorie van Antwoord betreffende meergenoemde begrooting heeft medegedeeld, want daaruit blijkt, dat inderdaad zoo gematigd is gehandeld als de omstandigheden gedoogden.

De Raad van Nederlandsch-Indië, van oordeel dat het niet verantwoord zou zijn, om terug te keeren tot het stelsel der concentratie binnen eene om Kota-Radja getrokken linie van versterkingen, een stelsel, dat ook naar zijne meening slechts negatieve resultaten heeft opgeleverd, achtte, blijkens zijn advies van 27 October 1896, de thans aangenomen gedragslijn de eenige, die onder de tegenwoordige omstandigheden voor toepassing in aanmerking kon komen.

De meening der leden, die van oordeel zijn dat men

op den goeden weg is, geeft, zooals uit het voorafgaande kan blijken, ook de zienswijze van den ondergeteekende weer en met hen zou hij tegen verandering van stelsel met nadruk waarschuwen, indien hij kon veronderstellen, dat een ernstige aandrang in die richting van de zijde der Vertegenwoordiging te duchten was. De wenschelijkheid om tot betere handhaving van ons gezag aan de kust en op zee de aanschaffing van recherche-vaartuigen niet langer uit te stellen dan strikt noodzakelijk is, wordt door den ondergeteekende gaarne beaamd. Wanneer hem uit Indië de resultaten zullen zijn medegedeeld van het overleg, dat daar ten aanzien van het type der aan te bouwen vaartuigen plaats vindt, zal hij in overweging nemen of nog in dit jaar met het aanbouwen kan worden aangevangen, dan wel of de daartoe vereischte gelden bij de Indische begrooting voor 1898 moeten worden aangevraagd.

Nu èn in de Memorie van Antwoord, èn bij de daarop gevolgde beraadslaging in de Tweede Kamer der Staten-Generaal over de Indische begrooting voor 1897, uitvoerige inlichtingen zijn verstrekt, zoowel omtrent het stelsel dat naar de meening van den ondergeteekende in Atjeh behoort te worden gevolgd, als omtrent de daarvan te verwachten resultaten, zou eene nadere beraadslaging in comité-generaal onnoodig zijn, omdat de Regeering slechts zou kunnen herhalen wat reeds in het openbaar is gezegd; zij zou slechts kunnen strekken om buiten de Kamer de gedachte op te wekken, dat eene nieuwe zwenking in de Atjeh-politiek niet geheel is buitengesloten, hetgeen vooral met het oog op Atjeh zelf, ten zeerste betreurd zou moeten worden.

De vraag of de Regeering het waarschijnlijk acht, dat de troepenmacht in Atjeh nog langen tijd, en zoo ja, gedurende hoeveel jaren, op dezelfde sterkte zal moeten gehouden worden, is niet voor positieve beantwoording vatbaar. Op bladz. 8 der Memorie van Antwoord betref-

fende de Indische begrooting voor het loopende jaar, heeft de Minister reeds verklaard, dat de aangenomen gedragslijn, naar het oordeel van de Indische Regeering, nog gedurende een niet vooraf te bepalen tijd moet worden volgehouden. Wanneer de trambaan naar Indrapoeri de gelegenheid zal hebben geopend om het verzet ook in dat deel der XXII Moekims even krachtig aan te tasten, als dit tot dusver elders in Groot-Atjeh is geschied, zal op de gedane vraag misschien een meer afdoend antwoord gegeven kunnen worden.

Voor de beantwoording van de verdere vragen stonden den Minister, voor het oogenblik, slechts beperkte gegevens ten dienste, vermits de sterkte-staten van het Indische leger, onder dagteekening van 1 Januari 1897 opgemaakt, het Departement van Koloniën nog niet hebben bereikt.

De laatste gedetailleerde gegevens omtrent de sterkte van het leger dagteekenen derhalve van 1 Juli 1896.

Toch vond de Minister volle vrijheid om de aanvulling van de troepenmacht in Atjeh ook gedurende de eerstvolgende jaren voldoende verzekerd te achten. Blijkens een brief van 14 December jl. toch, achtte de legercommandant hiertoe noodig een geregelde aanvulling van 2300 man Europeanen per jaar, waarvan 200 man in Indië te werven, en er is geen grond om te vreezen dat de koloniale reserve en het werfdepot te zamen de aldus uit Nederland verwacht wordende 2100 man 's jaars niet zouden bijeenbrengen. In de maand Maart van dit jaar zijn de wervingsresultaten zoowel te Nijmegen als te Harderwijk bevredigend geweest en er bestaat gegronde verwachting dat die nog zullen blijven toenemen. Blijkens mededeelingen van het legerbestuur, die mede de dagteekening van 14 December 1896 dragen, bestond het voornemen de vereischte uitbreiding van de garnizoens-infanterie in Atjeh te verkrijgen door een in bewerking zijnd voorstel tot inkrimping van elders gelegerde gar-

nizoenstroepen, en in dienzelfden brief schrijft de legercommandant dat aan mobiele troepen „na reorganisatie der garnizoenstroepen in Atjeh", op Java nog overblijven 10 veldbataljons. Hieronder zijn dan niet begrepen de tijdelijk opgerichte vier bataljons, namelijk 2 recrutenbataljons en 2 reserve-bataljons.

Voorstellen tot uitbreiding van de normale legerformatie zijn van de Indische Regeering niet ontvangen. De Minister kon te dien opzichte alleen herhalen hetgeen hij aanteekende op bladz. 41 van de laatste Memorie ter beantwoording van het Voorloopig Verslag der Kamer over de begrooting, dat vermeerdering van het aantal bataljons de intrinsieke kracht van ieder bataljon op zich zelf slechts zou verzwakken, zoodat definitieve uitbreiding der legerformatie alleen het twijfelachtige nut zou kunnen opleveren van hooge cijfers „op het papier" en vermeerdering van personeel in de hoogere rangen. Het waren deze gronden die hem destijds reeds deden deelen in de meening dier leden, die het niet wenschelijk oordeelden het overcompleet bij het leger in de gewone formatie op te nemen. Dit standpunt kon, noch mocht de Minister prijsgeven.

Omtrent de vragen van financieelen aard merkte de Minister op, dat, waar het dienstjaar 1896 nog zelfs niet is afgesloten (vgl. art. 13 der Comptabiliteitswet), dezen uit den aard der zaak niet aanstonds voor afdoende beantwoording vatbaar waren.

De overwegingen die in Indië omtrent de bewaking der aan te leggen tramverbindingen hebben plaats gehad, hebben tot de overtuiging geleid, dat voor ernstige beschadigingen, waartoe die te rekenen zijn waarvan in het Voorloopig Verslag sprake is, weinig gevaar bestaat, als wij in de thans gevolgd wordende krachtige gedragslijn volharden en dat, mochten zij niettemin nu en dan voorkomen, het plaatsen van enkele blokhuizen voldoende zal zijn om er paal en perk aan te stellen. Overigens

kan de veiligheid zeker zeer bevorderd worden door, bij het aanleggen zooveel mogelijk bochten te vermijden en, waar die onvermijdelijk mochten zijn, de straal zoo groot mogelijk te nemen, terwijl verder van het verantwoordelijk stellen van de bewoners der naastbijgelegen kampongs goede gevolgen worden verwacht.

De vraag, of voor de nieuwe tramlijn niet een gedeelte van het spoor der ceintuurbaan om de geconcentreerde stelling kan worden gebruikt, meende de Minister voorshands ontkennend te mogen beantwoorden, daar de noodzakelijkheid van het behoud der ceintuurbaan nauw samenhangt met de noodzakelijkheid van het in stand blijven van de door die baan verbonden wordende posten, waaronder er natuurlijk wel sommige zijn die gaandeweg zullen kunnen worden opgeheven, maar waarvan enkele ook in het thans aangenomen stelsel moeten behouden blijven.

Ten slotte deed de Minister de toezegging, dat, wanneer de nieuwe kaart van Groot-Atjeh zal zijn verschenen, daarvan ook aan de leden der Tweede Kamer een exemplaar zal worden verstrekt.

Het bouwen in overzeesche gewesten.

Of ik het nieuwe boek van den heer Van der Kloes *) wel eens zou willen aankondigen? — Aankondigen, welzeker. Liever nog van harte aanbevelen. Recenseeren echter niet.

Aanbevelen omdat ik tot de vele Nederlanders in Indië heb behoord, die, in de binnenlanden wonende, nooit hadden gedroomd dat zij nog eens in de verplichting zouden komen zelf te bouwen of den bouw van schuren, loodsen, woningen te leiden dan wel na te gaan. Hoe zouden zij met het bezit eener Handleiding als thans wordt gepubliceerd zijn gebaat!

Recenseeren niet, dewijl ik juist tot de lieden zou hebben behoord, die weinig of geen kennis bezitten van de wetenschap waarvan dit boek een der uitingen is. — Hoogstens dus oordeelen over de bruikbaarheid, waarbij dan de groote kennis en ervaring, niet uitsluitend in „de lage landen", maar ook in Duitschland en België door den schrijver opgedaan, tot waarborg strekken dat wat de auteur mededeelt proefhoudend blijkt te zijn.

Wat die bruikbaarheid betreft, geloof ik dat de heer v. d. K. geen beter tijdstip had kunnen kiezen voor het publi-

---

*) *Het bouwen in overzeesche gewesten*, door J. A. van der Kloes, leeraar aan de Polytechnische School te Delft. Leiden, E. J. Brill, 1897.

ceeren zijner Handleiding. Het aantal der Nederlanders in Indië wonende wordt gestadig grooter. Wil het geluk de Oost-Nederlandsche natie een weinig dienen, dan houdt onze taal, en daarmede de wetenschap, nedergelegd in Hollandsche geschriften, ook stand ten noorden van de (thans Engelsche) Kaap-kolonie. Maar is aan de zuidpunt van Afrika het debiet van dit werk niet zoo verzekerd, zooveel te meer is het dat op Java en in het noord-oosten van Sumatra (Déli, enz.). Op den achtergrond bevinden zich nog Palèmbang, de binnenlanden van Bandjermasin, Noord-oost-Celebes. Wie weet in hoe korten tijd ook deze gewesten of een deel ervan naar voren zullen komen en hun aandeel zullen vragen in het Europeesch intellect en Europeesch kapitaal. Onze Oost is tegenwoordig, wat Déli betreft al sedert het een vierde eener eeuw, wat Java betreft sedert 1875 of 1880, het tooneel van de grootste bedrijvigheid van de zijde der Nederlandsche landbouw-industrie. De agrarische wet van 1870 heeft een ruim veld geopend voor den Nederlandschen industrieel, en over aarzeling of vrees of schuchterheid of onbekwaamheid der nieuwe erfpachters heeft men zich niet te beklagen. Tegelijk zijn er naast de vroegere spoorwegen ook de staatsbanen, eindelijk de stoomtrams gekomen; met de regelmatige reizen der Nederlandsche stoomvaartmaatschappijen is Java veel dichter gebracht bij Nederland; hetzelfde doet de telegraafkabel.... Er komt meer comfort op Java, de Europeaan kan, zonder in de treurige verplichting te zijn zich van alle beschaving te isoleeren, in het gebergte gaan wonen, waar hij een klimaat vindt, dat hem beter past. Menigeen die vroeger in arremoede naar Nederland ging, blijft; er is kans dat er Europeesche gemeenten in koeler klimaat zich vormen, met een niet zoo vlottende bevolking als die van de hoofdsteden langs de lage en veelal moerassige noordkust.

Het is tot dien haast geheel nieuwen stand van Nederlanders, dat de heer Van der Kloes zich richt. Administra-

teurs en opzieners van koffielanden, van thee-plantagiën, van suikerfabrieken, opkoopers van tabak, opzieners bij „den Waterstaat", bij den aanleg en de exploitatie van spoorwegen en stoomtrams, — particulieren die op Java zich thuis voelen en daar blijven. Er zijn er zoovelen, die van huis uit genoeg ontwikkeld waren om, in geheel nieuwe omstandigheden geplaatst, zich te redden en groote kennis en ervaring op te doen — in hun eigen werkkring. Wanneer zij zich ook een werkelijk tehuis willen vormen of wanneer zij nu juist geen woonhuis, maar het een of ander fabrieksgebouw willen zetten.... op de goedkoopste wijs, met zoo weinig tijdverlies als maar mogelijk is; wanneer zij eindelijk hun woning willen versieren, bij eenigszins grondige studie vinden zij in dit eerste deel de noodige aanwijzingen hoe dat kan geschieden. Men zegt mij, dat in de laatste jaren er al meer weelde in de huizen der Europeanen wordt gevonden. 't Werd waarlijk tijd. Hoeveel zou er onder die zon en dat licht en in die natuur niet kunnen gewoekerd worden met veelkleurig marmer, met geschilderde ruiten met lijn en kleur, ter vervanging van houten zoldering, witgekalkte muren en gepleisterden vloer.

Zijn er materialen in hunne dadelijke omgeving in ruwen staat voorhanden: de wijs van ontginning, de proeven omtrent hunne deugdelijkheid en zooveel meer kunnen uit het werk worden bestudeerd, en allicht komt onze indischman tot de ervaring (verg. bl. 15 noot), dat veel van hetgeen tegen hooge prijzen elders moest worden gekocht, met geringe inspanning goedkooper in de buurt kan worden verkregen. Zoo is er meer: hoe een kleimolen in elkaar wordt gezet, als men steenen wil bakken; hoe metselsteenen, dakpannen enz. worden gevormd; hoe veldovens, dan wel blijvende ovens, worden ingericht; hoe kalk wordt gebrand, vindt hier zaakkundige uiteenlegging, terwijl tevens van de gelegenheid wordt gebruik gemaakt om op den zoo praktisch ingerichten oven van

Stein te Wetzlar te wijzen. Dan volgt een mooi artikel over het Portland-cement en de uitgebreide toepassing dezer „kunstwaterkalk". Uitvoerige inlichtingen worden gegeven omtrent cement-ijzer-constructiën (bl. 120). — Wat men in het werk niet zoo dadelijk zou zoeken, maar dat juist groote waarde heeft, zoowel voor den ontginner van woeste gronden als voor hem, die over een groote uitgestrektheid het bosch velt om de gekapte boomen en balken te verkoopen, is (blz. 161—193) de beschrijving van het houtkappen, het nut van het ringen en van het conserveeren van het hout door het langdurig onder water te laten liggen; het vervoer langs houten of ijzeren werksporen: dat alles wordt in den breede behandeld en verduidelijkt.

Zeer vele figuren — bijna 200 in getal — versieren den tekst. Waar de indischman uit Europa werktuigen of andere klaargemaakte samenstellende deelen heeft te bestellen, worden goede adressen opgegeven. Ook de materialen zooals de Inlander die gebruikt (bamboe, rotan, atap enz.) worden vermeld en beschreven. Evenwel maar kort. Het boek van Van der Kloes heeft zich in te richten naar de toekomst; datgene wat een minder ontwikkeld volk in elkaar zet en dat maar zeer kort duurt boezemt den vakman uitteraard maar weinig belangstelling in. Men sta mij toe te eindigen met eene opsomming der hoofdstukken, waarin dit eerste deel is gesplitst. Zij zijn: 1, natuursteen; 2, het steenbakkersbedrijf; 3, bereiding van kalk en cement; eigenschappen dezer materialen; keuring; 4, metselwerk, beton, cement-ijzer-constructiën; betonsteen; 5, hout, houtaankap, houthandel; bescherming van hout tegen bederf; 6, andere plantaardige materialen in de tropen; 7, metalen; 8, glas; 9, verfwerk. — De lezer zou anders in de meening kunnen komen dat het boek alleen mededeelingen omtrent baksteen, kalk, cement, bosch-ontginning etc. bevat, de onderwerpen voor mij, den leek, het gemakkelijkst te begrijpen en met voorliefde

het eerst opgenoemd. En dat zoude te betreuren zijn, want datgene wat de schrijver in dit eerste deel wilde behandelen, het gewinnen, bereiden, aanschaffen en verwerken van bouwstoffen is inderdaad zoo niet uitvoerig (285 bladzijden), dan toch grondig en op bevattelijke wijs besproken.

Ik eindig met den wensch dat dit eerste deel spoedig in veler handen zich zal bevinden en een „book of reference" moge worden, dat zelden het afdoend antwoord schuldig blijft. De bruikbaarheid zal nog belangrijk worden vermeerderd, indien het tweede deel, dat, zegt men, o. a. aanleg van wegen en irrigatie zal behandelen, spoedig verschijnt en er aan 't einde dezer twee deelen een alphabetisch register wordt toegevoegd.

Maart 1897. WIRA.

Chineesche Financiën.

Bij het tusschen China en Japan, op 17 April 1895, gesloten vredes-traktaat van Simoneseki werd een groot aantal Chineesche havens méér voor den wereldhandel opengesteld.

Reeds spoedig zal eerstgenoemd Rijk, door het in gereedheid komen van den trans-Siberischen spoorweg, en van de naar China ontworpen zijlijnen — men spreekt reeds van een trans-Mandsjoerijschen spoorweg —, met Europa in nauwe en snelle verbinding komen.

Als een gevolg van het onlangs tusschen Rusland en het Hemelsche Rijk gesloten verdrag, waarbij vergunning tot het aanleggen van de bedoelde zijlijnen werd verleend, zal vermoedelijk ook de exploitatie van mijnen en van andere hulpbronnen in het laatstgenoemde, onmetelijke Rijk, een hoogere vlucht nemen.

Werd de Europeesche geldmarkt reeds gemoeid bij het sluiten, onder Russischen waarborg, van de leening tot een bedrag van 200 millioen taels [1]) voor de betaling der oorlogskosten aan Japan; op die geldmarkt zal, in de toekomst, op grond van het vorenstaande, waarschijnlijk een nog grooter beroep worden gedaan.

In verband daarmede verkrijgt het onlangs aan het Engelsche Parlement overgelegde rapport van den Engel-

---

1) 1 Tael = pl. m. *f* 2.94.

schen Consul te Shanghai, Jamieson, over de Chineesche financiën, een bijzonder gewicht.

In dit rapport wordt een kort overzicht gegeven van de gemiddelde inkomsten en uitgaven van het Chineesche Rijk, over de drie jaren, welke aan het uitbreken van den oorlog met Japan zijn voorafgegaan.

Welke moeite de bijeenverzameling dier cijfers heeft gekost zal duidelijk worden, zoo in het oog wordt genomen, dat het Centrale gouvernement in China geen statistiek openbaar maakt; dat budgetten aldaar onbekend zijn, dat de financiën van de centrale en van de provinciale besturen door elkander zijn geweven en dat deze financiën allen even ingewikkeld zijn.

Zooals de stand van zaken was, en nu nog is, kunnen de navolgende inkomsten worden gerekend als onder controle van het Pekingsche gouvernement te staan, t. w.:

1°. De rijst-schatting, gedeeltelijk in natura, gedeeltelijk in geld.

2°. Het aandeel van Peking in de belastingen, betaalbaar in zilver.

3°. Bijzondere opbrengsten van Peking en sommen, voortvloeiende uit de Keizerlijke huishouding.

4°. Haven-douanerechten, welke sedert 1860, onder buitenlandsch beheer staan.

Omtrent een en ander merkt Mr. Jamieson het volgende op:

ad 1um. Aan „rijst-schatting" ontvangt men te Peking jaarlijks gemiddeld 5,040,000 taels. Deze som staat evenwel in geen verhouding, tot wat de provinciën betalen. Het verschil moet worden toegeschreven aan de buitensporige uitgaven, welke door het transport worden veroorzaakt.

ad 2um. Bedoeld aandeel wordt aangevuld door de opbrengst der landrente, welke in China, evenals in alle Oostersche landen, lang werd beschouwd als de voornaamste bron van inkomsten. In ronde som is het aandeel van

Peking in de belastingen niet hooger dan 7 millioen taels.

Volgens de fundamenteele wetten van het Rijk mag de landrente nimmer worden verhoogd. Indirect geschiedt zulks evenwel door „inschrijvingen" of „extra's", van de rijkere land-eigenaars gevorderd, al worden deze „extra's" als „vrijwillige giften" aangemerkt.

ad 3um. Deze opbrengsten enz. vloeien, naar het schijnt, uit een tal van bijzondere belastingen voort, waarvan de wijze van heffing veel gelegenheid aan de ambtenaren tot verduistering biedt.

Meer dan gemiddeld 7,438,000 taels per jaar leveren deze belastingen niet op.

ad 4um. De buitenlandsche ambtenaren ontvangen de bewuste douane-rechten niet zelf; hun werkkring bepaalt zich, van er op toe te zien, dat deze rechten worden betaald (gewoonlijk in een daarvoor aangewezen nationale bank).

In 1893, hetwelk als een voordeelig gemiddeld jaar kan worden aangemerkt, was de totale opbrengst van meergemelde rechten 21,989,300 taels.

Het zal onzen lezers wellicht belang inboezemen, welke uitgaven o. a. uit deze belangrijke bron van inkomst worden bestreden.

Deze uitgaven zijn: 2,198,000 taels voor de inning; 280,068 voor kust-verlichting; 120,329 voor het college te Peking; 5,866,000 voor het financie-bureau; 1,319,000 voor de vreemde legatiën, 5,362,000 voor de admiraliteit, 2,000,000 voor vaste subsidiën, 1,200,000 voor transito-kosten, 3,643,203 voor kust-defensie en voor de betaling der interest van buitenlandsche leeningen.

Wat de overige inkomsten aangaat, welke niet onder contrôle van het Pekingsche gouvernement staan en dus meer een provinciaal karakter dragen, berekent Mr. Jamieson: de opbrengst van de landrente op gemiddeld 25,088,000, die van de graan-belasting op 6,562,000 [2]),

2) Het bedrag is veel hooger, maar het Pekingsche gouvernement

die van het zout-monopolie op 13,659,000 en die van de Li-Kin [3]) op 12,952,000 taels.

Daarbij geteld het bedrag van andere douane-rechten als de hierboven vermelde, van de belasting op den opium en van hulpbronnen van gemengden aard, komt Mr. Jamieson tot een totaal van 88,979,000 taels.

Voorwaar een kleine som voor een Rijk met een bevolkingscijfer hetwelk zeker niet lager is dan 200 en hetwelk door sommigen zelfs als hooger dan 400 millioen wordt aangeduid [4]).

In aanmerking genomen de reusachtige hulpbronnen van dit zoo uitgestrekte Rijk, welke, op grond van hetgeen in den aanhef werd medegedeeld, nu kans hebben hare ontwikkeling tegemoet te gaan, ware het evenwel weinig oordeelkundig China's solvabiliteit naar de bedoelde som af te meten.

Alleen blijft het, ter beoordeeling van die solvabiliteit, een open vraag in hoever het bij de ontwikkeling, waarvan zoo even sprake was, tevens zal gelukken een einde te maken aan de knoeierijen (het squeezing-stelsel) der Chineesche ambtenaren.

J. H. E.

---

ziet, door de trouweloosheid zijner ambtenaren, van het geïnde slechts weinig in de schatkist vloeien.

3) De in 1853 ingevoerde en later algemeen geworden Likin-belasting treft de waren, welke in transito naar het binnenland gaan.

4) Bonvalot (de Fransche reiziger, die met prins Hendrik van Orleans den tocht door Centraal-Azië maakte en op dit oogenblik onder weg is naar het hof van den negus van Abyssinië) en Richtofen nemen, volgens *le Tout-Savoir* 200 millioen zielen aan.

In de *Scottisch Geographical Magazine* wordt evenwel door M. P. C. Popof het cijfer 428,908,206 opgegeven, als de bevolking in 1894. Dit cijfer zou gebaseerd zijn op documenten, herkomstig van het Ministerie van Buitenlandsche Zaken in China.

De gegevens zouden, volgens hem, voor 14 provinciën nauwkeurig zijn; voor de 8 overigen op schatting berusten.

Het is een belangrijk cijfer en, naar het ons toeschijnt, weinig betrouwbaar, in aanmerking genomen de wijze waarop het centrale bestuur wordt ingelicht aangaande hetgeen in de provinciën gebeurt.

Koloniale Literatuur.

Waar vele millioenen reeds gebleven zijn en waar vele millioenen nog zullen blijven. Eene bijdrage tot de kennis van het Indisch Staatsbestuur door G. Roessingh van Iterson. — Leiden, S. C. van Doesburgh.

De strijd dien de heer Roessingh van Iterson, oud-referendaris, chef van de afdeeling „Comptabiliteit'' bij het Departement van Justitie te Batavia, tegen de gebrekkige wijze waarop het comptabel beheer in Indië wordt gevoerd heeft aangebonden, zal den lezers van dit Tijdschrift wel niet onbekend zijn.

Al wat hij er in de laatste jaren over heeft geschreven, aangevuld met hetgeen in enkele bladen en periodieken over het onderwerp is gezegd, heeft de heer Van Iterson onder bovenstaanden titel bijeengebracht en samengevoegd. Een en ander vormt een lijvig boekdeel.

Men weet, dat de groote grief van den schrijver tegen het comptabel beheer in Indië is, dat er geen behoorlijke contrôle wordt uitgeoefend op de ontvangsten, waaraan de talrijke tekorten, die in de laatste jaren, meerendeels bij toeval zijn ontdekt, zijn te wijten. De desbetreffende voorschriften tot uitvoering der Indische

Comptabiliteitswet zijn van dien aard, dat malversatiën welhaast niet kunnen uitblijven.

In de voorschriften, in 1873 door den heer Sprenger van Eyk als hoofdinspecteur van Financiën ontworpen, is de grootste fout in het comptabel beheer, hierboven aangegeven, bestendigd *). Hij ontwierp een kasboek dat aan geen enkel vereischte van een goed kasboek voldoet en door de invoering waarvan de weinige contrôle die vóor dien tijd nog op gedane ontvangsten kon worden uitgeoefend, sedert geheel verdween. Hij lette er verder niet op, dat eene goede boeking van ontvangsten en uitgaven, de begrooting van Ned.-Indië betreffende, in de eerste plaats bij de departementen van algemeen bestuur behoort te geschieden, waardoor zulk eene boekhouding van de ontvangsten dan ook bij die departementen niet plaats heeft. Hij gaf ook geen voorschriften voor eene boekhouding van de mutatiën van geld, van de ontvangsten en uitgaven voor rekening van het ministerie van Koloniën en van die voor rekening van derden gedaan. Bovendien verwijt de schrijver den heer Sprenger van Eyk, dat hij een kader inspecteurs van Financiën heeft gecreëerd, „dat zeer duur en voor geen enkel van de hun opgedragen werkzaamheden noodig is"

In 1870 werd de heer Van Iterson, met verlof in Nederland zijnde, op zijn verzoek werkzaam gesteld aan het Departement van Koloniën en door den toenmaligen minister mr. W. baron Van Goltstein belast met het ontwerpen van betere voorschriften, aan welke opdracht door hem met grooten ijver werd voldaan.

Veel vreugde echter heeft de heer Van Iterson, wiens

---

*) Men zie het afkeurend oordeel over die voorschriften van den heer E. Mekern in het *Tijdschrift voor Ned.-Indië*, jaargang 1879, welk bij uitstek deskundig oordeel door den heer Roessingh van Iterson in zijn werk is aangehaald. Ook de heer A. J. W. van Delden liet zich in zijn in 1875 verschenen boek *Een blik op het Indisch Staatsbestuur* hoogst ongunstig uit over de hier bedoelde voorschriften.

ambtelijke carrière kort na zijn terugkeer in Indië op eene voor hem zeer grievende wijze werd afgebroken, tot dusver nog niet van zijn werk beleefd.

De door hem op last van minister Van Goltstein uitgewerkte voorschriften mochten in de oogen der opvolgende ministers van Koloniën geen genade vinden.

Onder dagteekening 9 Mei 1893, verklaarde de toenmalige minister van Koloniën, mr. W. K. baron Van Dedem, aan de Kamer: dat de critiek en de voorschriften van den heer Roessingh van Iterson „waren bevonden geen waarde te hebben en dat de bestaande voorschriften werden geoordeeld geen aanvulling of verbetering te vereischen."

Desniettemin werden — naar later bleek — vier dagen vóor dat de heer Van Dedem deze verklaring aan de Tweede Kamer aflegde, die voorschriften in Indië juist wèl gewijzigd en vier maanden later ook aangevuld.

De aanvulling der voorschriften geschiedde bij besluit van 1 October 1893 en bestond in eene verscherping der bepalingen voor de comptabelen, die hunne ontvangsten bij de algemeene ontvangers moeten overstorten, terwijl op alle andere in te vorderen bedragen in het vervolg het oog moest worden gehouden door het uitreiken van „Opdrachten tot invordering" en het boeken dier opdrachten in een mede daarvoor aangegeven register.

Dat, nadat èn de Indische èn de Nederlandsche Regeering steeds zijn blijven ontkennen dat het geldelijk beheer in Indië nog steeds slecht is geregeld, de Indische Regeering tòch tot aanvulling en verbetering van de desbetreffende voorschriften is overgegaan, en dit, na die voorschriften reeds bijna 20 jaren te hebben toegepast, — toont duidelijk aan, hoe onverantwoordelijk beide Regeeringen in deze handelden, meent de heer Van Iterson; en dat die wijziging verder onmogelijk uit te voeren en de aanvulling verre van afdoende is, bewijst mede dat het geldelijk beheer aldaar nog steeds aan onbekwame handen is toevertrouwd.

Zoowel met het oog op het zakelijke deel van zijn werk (het éénige waarop wij hier de aandacht wilden vestigen), als op hetgeen de schrijver zich verplicht heeft geacht mede te deelen omtrent verschillende personen, die de door hem geschetste misstanden hebben bestendigd, is het boek des heeren Van Iterson, naar hij zelf opmerkt, eene „onverkwikkelijke bijdrage tot de kennis van het Indisch Staatsbestuur".

De cultures van Nederlandsch Oost-Indië,
door mr. W. Reilingh. — Amsterdam,
S. L. van Looy.

De reeks uitnemende volksgeschriften, door de *Maatschappij tot nut van 't algemeen* uitgegeven, is met een vermeerderd, waarvan wij de verschijning hier ter plaatse met bijzondere ingenomenheid aankondigen: *De cultures van Nederlandsch Oost-Indië*, door mr. W. Reilingh, leeraar in de staatswetenschappen aan de Rijkslandbouwschool te Wageningen, die vroeger in deze zelfde serie eene populaire schets leverde van den regeeringsvorm onzer Oost-Indische bezittingen.

Natuurlijk geeft het werkje geen volledige, in alle bijzonderheden afdalende beschrijving van den Indischen landbouw; de vakman zal er waardevolle gegevens, doch geen eigenlijk nieuws in vinden, dat hem in de uitoefening van zijn bedrijf van practisch nut zou kunnen zijn. Het doel van den schrijver is dan ook slechts geweest, in het licht te stellen: door wie en onder welke gouvernementeele bepalingen de landbouw in onze O.-I. bezittingen wordt gedreven; te wijzen op de groote beteekenis, welke de cultures voor Nederland hebben, in de eerste plaats omdat zij voor den inlander het middel van bestaan bij uitnemendheid zijn, doch tevens omdat zij de hoofdbron onzer Staatsinkomsten vormen.

Achtereenvolgens behandelt de schrijver: de op hoog gezag ingestelde cultures en de vrije cultures. Hij is er, naar het ons voorkomt, zeer goed in geslaagd de verbazend omvangrijke stof in een kort bestek te behandelen, en wel zóo, dat de leek die het boekje met aandacht doorleest een helder inzicht verkrijgt van wat de cultures in Indië eigenlijk beteekenen. De heer Reilingh heeft zich daarbij beijverd, misstanden aan te toonen, doch tevens te doen uitkomen dat ons gouvernement, in hoe menig opzicht het nog in zijne roeping moge te kort schieten, geenszins als een vloek voor Indië moet worden beschouwd, zooals het maar al te vaak van kwaadwillige en onkundige zijde wordt voorgesteld In echt vrijzinnigen geest geschreven, zien wij in het boekje eene verdienstelijke poging om bij het Nederlandsch publiek, welks kennis van Indië zoo schromelijk is verwaarloosd, den grond te leggen tot wat meer belangstelling in Insulinde.

NIEUWE UITGAVEN.

NEDERLAND.

Aarts (**H.**). Hikajat perang terkarang serta terpindah dari-pada behase wolanda kapada behasa nielajoe. Behagian jang pertama. Batavia, G. Kolff & Co. . . . . *f* 0.55

—— Tjerita-tjerita negeri Atjeh, tertjerita pada behasa wolanda oleh J. P. Schoemaker, terpindah kapada behasa melajoe. Behagia jang pertama. Tjitakan jang kadoewa. Batavia, G. Kolff & Co. *f* 0.35

Actes du Xme congrès international des Orientalistes. Session de Genève. 1894. 3. et 4. partie. Leiden, E. J. Brill.

Jaarboek van het mijnwezen in Nederlandsch Oost-Indië. Uitgegeven op last van Z. Exc. den minister van Koloniën. 25e jaargang. 1896. Dl. II. Amsterdam, Joh. G. Stemler Czn. . . . . *f* 7.50

Dé-Lilah. Gecompromitteerd. Indische roman. Arnhem, P. Gouda Quint . . . . *f* 3.25

Lith (**P. A. van der**) en **F. Fokkens**. Encyclopædie van Nederlandsch-Indië, met medewerking van verschillende ambtenaren, geleerden en officieren. Afl. II. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff; Leiden, E. J. Brill. (Dl. II, blz. 1--80). . . . . Per afl. *f* 1.20

Pañcatantra. Arabische levenswijsheid uit het oude Indië. Novellen, vertellingen, fabelen, uit het Sanskrit vertaald door H G. van der Waals. [Met illustraties van T. van Hoytema]. Dl. III Leiden, J. M. N. Kapteijn . . . . *f* 2.50; geb. *f* 3.—.

Roessingh van Iterson (**G.**). Waar vele millioenen reeds gebleven zijn en waar vele millioenen nog zullen blijven. Eene bijdrage tot de kennis van het Indisch staatsbestuur. Leiden, S. C. van Doesburgh . . . . *f* 3.50

Tuuk (**H N. van der**). Aanhangsel op het Maleisch-Nederlandsch woordenboek van H. von de Wall. Uitgegeven door Ph. S. van Ronkel. Batavia, Landsdrukkerij. ['s Gravenhage, Martinus Nijhoff] . . . . *f* 0.60

Verbeek (Dr. **R. D. M.**) en **R. Fennema.** Geologische beschrijving van Java en Madoera. 2 dln., met atlas van 50 bladen. (Uitgegeven op last van Z. Exc. den Gouverneur-Generaal van Ned.-Indië). . . . . ƒ 50.

Veth (Prof. **P. J.**). Java, geografisch, ethnologisch, historisch. 2e druk, bewerkt door Joh. F. Snelleman en J. F. Niermeijer. Afl. 6. Haarlem, De Erven F. Bohn. (Dl. II, blz. 1—80).

Verzameling van keuren en reglementen van politie der residentie Semarang, benevens van eenige andere bepalingen, samengesteld onder toezicht van J. J. Verwijk [Semarang-Amsterdam, A. Bisschop] . . . . ƒ 4.—

ENGELAND.

Bahadur kanai lal de Ray. The Indigenous Drugs of India £ 1. 8s.

Bernard (**E. H**). A text book of Indian Military Law. A collection of the various enactments and regulations relating to Indian Military Law, classified, arranged and annotated 2/

Crooke (**W**.). The popular religion and folklore of Northern India. A new edition, revised and illustrated. 2 vols 21/

Curzon (**Robert**). Visits to the monasteries of the Levant. With maps and illustrations 2/6

Earthlake (**F. W. Y.**). Yashi-aki. Heroic Japan. A history of the war between China and Japan 18/

Forrest (**G. W.**). The famine in India. 1/

Fraser (**R. W.**). British India 5/

Hunter (**W. W**.). A brief history of the Indian peoples. 82nd. thousand 3/6

Keane (**A. H.**). Ethnology. In 2 parts: 1. Fundamental ethnical problems; 2. The primary ethnical groups. Second edition, revised. 10/6

Mac Caunley (**Clay**). An introductory course in Japanese . 10/6

Mitchel (**Murray J.**). Hinduism, Past and Present, with an account of recent Hindu reformers and a brief comparison between Hinduism and Christianity. 2nd ed. 4/

Piry (**A. T.**). Manuel de langue Mandarine; ou recueil idéologique en Chinois, Français et Anglais. English text by prof. C. H. Oliver 42/

Photographic Album of the Japan-China war. With short descriptive letterpress 51/6

Seth (**M. J.**. History of the Armenians in India: from the earliest times to the present day 7/6

Temple (**G.**). A. glossary of Indian terms relating to religious customs, &c. 7/6

DUITSCHLAND.

Fischer (Adf). Bilder aus Japan. Illustr. v. E. Hohenberger u. J. Bahr. Mit e. Karte v. Japan . . . . . . M. 6.—; geb. M. 7.50

Hahn (E.). Siedlungskolonien, Plantagenkolonien, Faktoreikolonien . . . . M. —.50.

Hassell (U. v.). Deutschlands Kolonien. Ein Rückblick u. Ausblick. M. 1.

Hellwig (Paul). Die Delagoa-Bai u. ihre Bedeutung f. den Handel. Nach eigener Anschaug. Mit 1 Abbildg. u. 1 Orientierungsskizze der Bai u. des nächsten Hinterlandes, nebst e. Anh., enth. die Fracht-Tarife der Deutsch-Ost-Afrika-Linie u. der Ned. Zuid-Afrikaansche Spoorweg-Maatschappij nach Lorenzo-Marquez bez. Transvaal . . . . M. —.60.

Keil (W.) Orohydrographische Wand-Karte v. Asien M. 9 auf Leinw.; in Mappe M. 12; m. Stäben M. 14.

Lewinstein (G.). Die deutsche Tabak-Industrie. Eine Skizze ihrer Entwickelg. u. ihrer wirthschaftl. Bedeutg. . . . . M. 2.

Schanz (Mor.) Ein Zug nach Osten. Reisebilder aus Indien, Birma, Ceylon, Straits Settlements, Java, Siam, China, Korea, Ostsibirien, Japan, Ulaska u. Canada. 2 Bde. . . . M. 10.—; geb. M. 12.50.

Verhandlungen der deutschen Kolonial-Gesellschaft. Abteilung: Berlin-Charlottenburg. 1896/97. 1. u. 2. Hft.
1. Schön (Dr. E.) Ueber Tropen-Hygiene. Vortrag. — 2. Brandt (Wirkl. Geh.-R. Gesandter a. D. v.). China in ethischer, industrieller u. politischer Beziehung. 2 Vorträge.

Veröffentlichungen (Wissenschaftliche) des Vereins f. Erdkunde zu Leipzig. 3. Bd. 2. Hft.
2. Baumann (Dr. Osc.). Der Sansibar-Archipel. Ergebnisse e. m. Unterstützg. des Vereins f. Erdkunde zu Leipzig 1895/96 ausgeführten Forschungsreise. 2. Hft. Die Insel Sansibar u. ihre kleineren Nachbarinseln. Mit 1 Orig.-Karte der Insel u. 1 Plane der Stadt Sansibar . . . . M. 2.20.

FRANKRIJK.

Dartige du Fournet (L.). Journal d'un commandant de la Comète. Chine—Siam—Japon . . . . 5 fr.

Mauclair (C.). L'Orient vierge . . . . 3 fr 50.

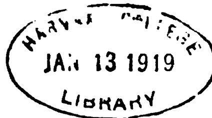
Nansen (F.). A Travers le Grönland (1892), traduit du norvégien par Ch. Rabot . . . . 10 fr.; rel. 15 fr.

Pommayrac (Colonel De). Résumé de la guerre en Afrique du général Yusuf . . . . 1 fr.

Septans (Lieutenant-Colonel). Les expéditions anglaises en Asie, organisation de l'armée des Indes (1859-1895); Lushai expédition (1871-1872); les trois campagnes de lord Roberts en Afghanistan (1878-1880); expédition du Chitral (1895). Avec 19 cartes ou croquis 7 fr. 50.

Sorbiers de la Tourrasse (J. du). Au pays des Woloffs, souvenirs d'un traitant du Sénégal . . . . 0 fr. 75.

Vray (C.). Mes campagnes, par une femme: Autour de Madagascar. 3 fr. 50.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCH-INDIË

VAN

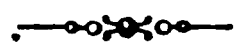
wijlen dr. W. R. baron van HOËVELL.

(Opgericht in 1838.)

TWEEDE NIEUWE SERIE.

1e JAARGANG.

JUNI 1897.

'S GRAVENHAGE. — F. J. VAN PAASSCHEN.

Mede verkrijgbaar te

BATAVIA bij G. KOLFF & Co.

en bij alle Boekhandelaren in Ned.-Indië.

INHOUD.

Bijdragen en brieven, de Redactie betreffende, gelieve men te zenden aan den Heer H. A. LESTURGEON, villa „Catharina Francisca", N. Badhuisweg, Scheveningen.

De abonnementsprijs van dit Tijdschrift bedraagt voor Nederland *f* 13.— per jaar. Voor het buitenland wordt dit bedrag met de porto's verhoogd. Tusschentijds aangegane abonnementen worden ad *f* 3.25 per kwartaal berekend.

Afzonderlijke nummers, voor zoover deze voorhanden zijn, *f* 1.50 per aflevering.

Een debat over Atjeh in de Eerste Kamer.

In de vergadering van de Eerste Kamer van 21 Mei jl. heeft naar aanleiding van het wetsontwerp tot verhooging der begrooting van uitgaven van Nederlandsch-Indië voor het dienstjaar 1897 met *f* 350,000, ten behoeve van het aanleggen van stoomtrambanen in Groot-Atjeh, een formeel Atjeh-debat plaats gehad, dat niet enkel zijne beteekenis ontleent aan het feit, dat het waarschijnlijk het laatste is dat met dezen Minister is gevoerd.

Het Voorloopig Verslag over het ontwerpje beslaat zeven bladzijden druks. Tot groote verbazing van velen is daarin de geheele Atjeh-politiek overhoop gehaald. Minister Bergsma mocht toch vooral niet in den waan worden gebracht, dat men, door zijne stem aan dit wetsontwerp te geven, de in Atjeh gevolgde gedragslijn goedkeurde en volkomen vertrouwen stelde in zijn beleid. Dat is de eindindruk dien men van de lezing van het Verslag ontving, en dat die indruk juist was, bleek uit de openbare behandeling.

In haar Kameroverzicht gaf de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* het volgende beeld van de zitting waarin het wetje werd behandeld:

„Voor het laatst zijn de getrouwe bezoekers van de Eerste Kamer heden getuigen geweest van het merk-

waardige schouwspel, dat zij van het najaar van 1894 af, maar vooral sinds Toekoe Oemar's verraad, meermalen hebben kunnen genieten. Bij Indische begrootingen, bij begrootingen van koloniën, bij algemeene beschouwingen, bij Indische wetsontwerpen van meer en minder belang, bij vragen en interpellaties, ja bij zuiver Nederlandsche onderwerpen, waarin het woord Indië maar voorkwam, worden dan een oud-gouverneur-generaal en een oud-minister van Koloniën onrustig. Zij wandelen door de Kamer met de handen in de zakken, plaatsen een opmerking hier en een grap daar, gaan bij elkander op den lessenaar zitten en interrumpeeren den minister van Koloniën, die het woord voert. Deze gaat onverstoorbaar verder en legt met gedempte stem de motieven van zijn Indisch beleid, het eene na het andere, bloot; hij hoort geen enkele interruptie en antwoordt nooit; en hij verklaart zoo koel en rustig mogelijk aan het slot dat hij, hoezeer het ook betreurende de instemming der heeren Fransen van de Putte en Pijnacker Hordijk te moeten missen, daarin toch geen reden kan vinden om ook maar eenigszins af te wijken van de lijn, die hij zich voor het bestuur van Indië en Atjeh heeft meenen te moeten trekken.

Zoo ging het ook heden. Voor het laatst helaas; want die tooneeltjes hebben hun dramatische en historische waarde. De heer Pijnacker Hordijk beperkte zich tot de korte, snijdende verklaring, dat hij vóor zou stemmen, maar dat hij daarmee geen instemming met de Atjehpolitiek te kennen gaf; integendeel! De heer Fransen van de Putte gaf een uitvoerige tweede lezing van het Verslag, waarin hij verschillende uitlatingen van den Minister, op verschillende tijdstippen, bijeen groepeerde, en er tegenspraak, machtsoverschrijding, schending van beloften en afschuiving van verantwoordelijkheid in ontdekte. De minister van Koloniën groepeerde al zijn uitlatingen weer op een andere wijze, zoodat er consequentie,

flinkheid, trouw en besef van verantwoordelijkheid uit af te leiden viel."

De beraadslaging werd geopend door den heer Wertheim, die de in het Voorloopig Verslag voorkomende uitdrukking: „dat de Kamer met het geweer aan den voet naar het geschikte oogenblik uitziet, waarop zij gerechtigd, misschien verplicht zal zijn tusschenbeide te treden" nader toelichtte. Aan die uitdrukking had de Minister aanstoot genomen. Z.Exc. had daarin gezien eene soort van oorlogsverklaring aan de Regeering, in de toekomst.

Zoo erg was het niet bedoeld, verklaarde de heer Wertheim. De uitdrukking was slechts gebezigd om den Minister er aan te herinneren, dat de Eerste Kamer, wier taak bij uitnemendheid het is te controleeren, het recht en de plicht heeft om het geweer, dat op het oogenblik rustig aan den voet staat, op te nemen, als hare contrôle ongunstige uitkomsten omtrent 's Ministers beleid mocht opleveren.

Met deze uiteenzetting verklaarde de Noordbrabantsche afgevaardigde, de heer Van Zinnicq Bergmann, het volkomen eens te zijn.

De heer Fransen van de Putte, wiens rede in bovenstaand citaat overigens reeds voldoende is samengevat en gekarakteriseerd, gaf eene historische mededeeling ten beste, welke niet van belang is ontbloot.

Volgens dezen oud-bewindsman had de minister van Koloniën in zijne Memorie van Antwoord eene verkeerde voorstelling gegeven van hetgeen in 1873 is gebeurd, waar hij zegt, dat het geschilpunt betreffende het loslaten van het behoud der integriteit van Atjeh en het bedingen van het recht van vestiging, bij den Raad van State werd aanhangig gemaakt. De Minister haalt daarbij aan uit de later gepubliceerde stukken een geheim rapport aan den Koning van 15 April 1873.

In dat rapport worden ter sprake gebracht de volgende woorden uit het schrijven van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië:

„Bij het bespreken der voor den Gouvernements-commissaris te ontwerpen instructie, deelde ik als mijn pertinent gevoelen mede, dat het mij alleen te doen was om Atjeh onze souvereiniteit te doen erkennen, en daardoor vreemden invloed van Sumatra te weren, m. a. w. om het buitenland buiten onze zaken te houden." En verder: „Wanneer het onverhoopt tot een oorlog met Atjeh mocht geraken en dat Rijk voor onze wapenen zwicht, zal de Gouvernements-commissaris eenige meerdere eischen (dan souvereiniteit; zie artt. 5 en 3) kunnen stellen. Daarbij zal hij evenwel in het oog moeten houden, dat van eene vestiging op, of bezetting van Atjeh vooralsnog geen sprake kan zijn."

Wat is nu onder meer de reden, dat het Opperbestuur per telegram daarin wijziging bracht? Eenvoudig deze, verklaarde de heer Fransen van de Putte, dat niet lang te voren door een van de machtigste staatslieden van een groot Rijk in Europa was verklaard, dat bezit zonder occupatie niet erkend werd. Daarin is sedert het jaar 1880, toen men de zône's van influentie in Afrika geschapen heeft, verandering gekomen, maar bij het geven van dat bevel hield de Regeering ook rekening met die mededeeling.

Ziedaar de reden, waarom het Opperbestuur, bij het aanvankelijke succes onzer wapenen in April 1873 meende te moeten optreden, maar dat heeft niets te maken met het hooren van den Raad van State over de instructie van den opperbevelhebber en Regeerings-commissaris der tweede expeditie.

In het Koloniaal Verslag van 1874, waarop de Minister zich beroept, leest men duidelijk: „Na de staking der eerste expeditie was er overvloedig tijd om nog eens nauwgezet te overwegen, hoe na eventueel welslagen

eener tweede expeditie, de verhouding tusschen Nederland en Atjeh zou moeten worden geregeld."

Dat is de oorzaak geweest, waarom in den zomer van 1874 van de aanwezigheid van den benoemden Gouvernements-commissaris, generaal Van Swieten, gebruik is gemaakt om, na overleg met en met instemming van de Indische Regeering, de instructie van den Gouvernements-commissaris voor de tweede expeditie vast te stellen.

Wat is nu later gebeurd?

De Gouvernements-commissaris en de Gouverneur-Generaal vroegen einde Januari 1874 beide te gelijk per telegram nadere instructieën om deze reden: dat in de instructie op den voorgrond was gesteld, te trachten met den sultan een tractaat te sluiten, met andere woorden zoo mogelijk de integriteit van Atjeh te behouden. Vandaar de verwijzing naar het tractaat van Siak.

Het is een stukje geschiedenis, dat toch niet zonder belang is. Bij de eerste conferentie, die de heer Fransen van de Putte met den Koning over de ontstane moeielijkheden met Atjeh had, deed Zijne Majesteit hem deze twee vragen: „Zijt ge zeker van uwe Commissarissen en staan zij hoog genoeg om met den sultan in aanraking te komen, en, kunt gij den sultan ontzien en steunen?"

Die denkbeelden zijn, omdat de Regeering daarmede geheel instemde en de verantwoording daarvan op zich nam, in het eerste telegram weergegeven: .... „om zekerheid te hebben omtrent waren toestand en gezindheid van sultan, die zoo nu nog mogelijk moet worden ontzien en gesteund .... gewicht der zaak vordert, dat staat gemaakt kan worden op Commissarissen waarschijnlijk nadere voorziening noodig."

Ik zou mij gewacht hebben, zoo ging spreker voort, dit 25 jaar geleden mede te deelen, maar nu als kenschetsing van Koning Willem III wensch ik dit bij deze gelegenheid in herinnering te brengen.

Vandaar dat, toen het telegram van den Gouverneur-Generaal en het directe telegram van den opperbevelhebber van Atjeh ons meldden, dat de instandhouding van de integriteit van Atjeh niet meer mogelijk was, ik persoonlijk Zijne Majesteit het telegram van 2 Februari 1884 voorlegde en toelichtte.

Toen Zijne Majesteit zich daarmede vereenigde, heb ik, omdat deze instructie zeer groote gevolgen konde hebben, den Koning voorgesteld den Raad van State te hooren.

Aanvankelijk werd er bezwaar geopperd, in verband met den spoed dien het antwoord vorderde, maar: where is the will there is the way.

Aan den Raad van State, onmiddellijk bijeengeroepen, werden door den Minister in eene langdurige vergadering mondeling inlichtingen en toelichtingen gegeven, zoodat de instructie van 2 Februari 1874, na eene kleine wijziging ondergaan te hebben, met eenparig advies van den Raad van State en Ministerraad en instemming en goedkeuring des Konings, nog den eigen avond verzonden kon worden.

Dat is eene geheel andere voorstelling van de zaak dan die door den Minister in zijn antwoord werd gegeven.

Ik meende dit ter wille van de waarheid, ofschoon het tot de zaak niets doet, te moeten releveeren.

Minister Bergsma, blijkbaar maar half tevreden met de verklaring, welke de heer Wertheim had gegeven, kwam in zijne repliek nog eens terug op de gewraakte uitdrukking in het Voorloopig Verslag.

Ik vraag mij af, zei de Minister, welk een indruk eene dergelijke uiting naar buiten moet maken?

In de Tweede Kamer heeft een geacht lid gezegd, dat de Atjehers luisteren naar hetgeen hier wordt gesproken. Als dat zoo is, wat ik niet van nabij kan beoordeelen, maar gaarne aanneem als mogelijk, dan vraag ik wat het gevolg zal wezen van het overnemen van eene uiting

als ik zooeven bedoelde in de Indische couranten, uit deze in de Maleische bladen en in die van Penang, waar steeds een druk verkeer van Atjehers is?

En dan is daarop geen antwoord te geven dan dit, dat de Atjeher zal zeggen: laat ons nog maar eenigen tijd volhouden, want het oogenblik zal komen, dat de Regeering gedwongen zal worden de actieve (ik zeg niet agressieve) politiek, die thans gevolgd wordt te staken.

Na de woorden van den heer Wertheim en van den geachten afgevaardigde uit Noordbrabant, constateer ik intusschen met groote ingenomenheid, dat ik mij in de beteekenis der gewraakte uitdrukking heb vergist, en ik hoop nu maar, dat zij ook naar buiten niet tot verkeerde opvatting moge leiden.

Dat dit wetsontwerp niet werd ingediend, om een votum van vertrouwen der Staten-Generaal uit te lokken, is volkomen juist.

Waarom het wetsontwerp dan is ingediend? Omdat het een constitutioneele eisch is, om daar, waar de tijd het slechts eenigszins gedoogt, geen openbare werken te beginnen voordat daarvoor eerst aan de Wetgevende Macht de gelden zijn gevraagd. Of dit wetsontwerp nu geldt eene som van ƒ 300,000, wat voor Indië weinig is, doet niets ter zake; er is wel een wetsontwerp ingediend waarbij niet meer dan ƒ 8,22 wordt aangevraagd. Doch ik vind de som zoo miniem niet; bovendien, het betreft hier een eersten termijn, want ik heb duidelijk gezegd, dat de rest op de begrooting van het volgende jaar zal komen.

Wat de verantwoordelijkheid aangaat, dit is eene andere quaestie. Ik heb vroeger reeds gezegd: „de verantwoordelijkheid voor alles wat in Indië gebeurt, draagt de minister van Koloniën"; dit moet hij doen, anders kan hij geen minister van Koloniën zijn. Maar in hoever de Staten-Generaal in die verantwoordelijkheid deelen, dit staat niet te zijner beoordeeling; dit moet, dunkt mij, elk lid van de Staten-Generaal voor zich zelf weten.

Ik zal niets van mijne verantwoordelijkheid op wien ook, of op welk college ook, overdragen; ik draag die verantwoordelijkheid geheel en al; alleen meen ik er op te moeten wijzen, dat die verantwoordelijkheid overgaat op de Staten-Generaal, wanneer mij de middelen onthouden worden, die ik noodig heb om datgene te doen wat ik meen dat noodig is.

Ik geloof dat ik hiermede het gesprokene door den geachten afgevaardigde die het eerst het woord voerde, voldoende heb beantwoord.

In de tweede plaats is opgestaan de geachte afgevaardigde uit Zuidholland, de heer Pijnacker Hordijk, die ons heeft medegedeeld, hetgeen ons allen reeds bekend was, dat hij niet dweept met de tegenwoordige richting en dat hij in het geheel niet ingenomen is met de gedragslijn die nu in Atjeh gevolgd wordt. Het spijt mij dat dit niet het geval is, maar het is geene reden om, wat mij aangaat, eenige wijziging in die gedragslijn te brengen.

De geachte afgevaardigde uit Zuidholland, de heer Fransen van de Putte, heeft mij opmerkzaam gemaakt op eene onjuistheid, die in mijne Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag zou zijn op te merken; namelijk waar ik gezegd heb, dat de heer Geertsema zich vergist had.

Ik heb hetgeen de heer Geertsema in September van het vorige jaar onder mijne aandacht bracht niet dadelijk in de détails kunnen beoordeelen; ik was er niet op voorbereid, dat mij op dat punt vragen zouden worden gedaan en eene vergelijking zou worden gemaakt met het gebeurde in 1874 en in 1884. Maar later de zaak nagaande, heb ik gezien, dat de geschiedenis eenigszins anders was, ten minste zich aan mijn oog anders voordoet, dan toen was voorgesteld. Er is nimmer sprake geweest van wat men noemt een Koninklijk besluit, waarbij eene gedragslijn was vastgesteld; en door den heer Geertsema was gesproken van een Koninklijk besluit. Nu heeft de

geachte afgevaardigde uit Zuidholland, de heer Fransen van de Putte, gezegd, dat alleen bij Koloniën, behalve Koninklijke besluiten Kabinetsrescripten werden gevonden, en dat zij alleen in den vorm verschillen, maar hetzelfde beteekenen. Ik heb nooit de eer gehad een ander Departement te beheeren, en meende dat bij alle Departementen van Algemeen Bestuur op dezelfde wijze gewerkt werd en dat bij alle hetzelfde verschil werd gemaakt tusschen een Koninklijk besluit en een Kabinetsrescript.

En voorts merkte de heer Fransen van de Putte op, dat in September niet gesproken is van bindende voorschriften.

Ik heb gezegd, dat er in 1874 geene instructiën gegeven zijn in den zin van bindende bevelen, en de heer Fransen van de Putte zal toch zeker niet ontkennen, dat hij als minister van Koloniën steeds gezorgd heeft, dat aan den Gouverneur-Generaal en aan de autoriteiten in Atjeh de noodige vrijheid werd gelaten.

Ik laat de quaestie van art. 6 der instructie van den Gouvernements-commissaris daar; zij doet niets ter zake; maar ik herhaal, en daarop komt het aan, dat de Minister Fransen van de Putte steeds, evenals ik, heeft ingezien, dat men van hieruit wel voorschriften kan geven in dien zin, dat men de zienswijze aangeeft van het Opperbestuur, maar dat aan het Indisch bestuur eenigszins de vrije hand moet worden gelaten, ten einde naar omstandigheden te kunnen handelen.

In een rapport aan den Koning van 30 Januari 1874, Kabinet geheim, over de regeling van de toekomstige verhouding tusschen Nederland en Atjeh, schreef de toenmalige minister van Koloniën: „Intusschen bewijst het voorgevallene alweder dat van hier geene te bindende voorschriften moeten gegeven worden, omdat de opvolging daarvan onraadzaam kan blijken ter plaatse waar zij uitvoering zouden moeten erlangen. Ik meen dan ook dat het Opperbestuur, van zijne zienswijze duidelijk

doende blijken, aan den Gouvernements-commissaris vrijheid moet laten om daarvan af te wijken, wanneer de omstandigheden dit vorderen".

Ik haal dit aan om te doen zien, dat er bijzonder groote trekken van overeenkomst zijn tusschen de houding, door den tegenwoordigen Minister aangenomen, en die welke destijds door het toenmalige hoofd van het Departement werd aangeprezen.

In het telegram dat uit het aangehaalde rapport is voortgevloeid en dat is opgenomen in het Koloniaal Verslag, leest men trouwens duidelijk, dat hetgeen het inhoudt slechts de zienswijze is van het Opperbestuur, waaraan de Gouvernements-commissaris niet meer gebonden zou zijn dan de omstandigheden, die hij alleen kan beoordeelen, het zouden toelaten. En dat die meening nimmer is verlaten door den Minister Fransen van de Putte, kan uit meer stukken, die aan het Departement van Koloniën berusten, blijken. Hier moet men de zaken leiden, hier de noodige aanwijzingen geven om de zienswijze van het Opperbestuur duidelijk te maken, maar men mag geen bindende bevelen geven, tenzij dit werkelijk noodig is.

Nog is door den heer Fransen van de Putte gezegd, dat de Minister volkomen correct had gehandeld tot 17 Juli 1896. Toen stond in de *Staatscourant* dat de tuchtiging was volbracht, dat de Regeerings-commissaris, dat wil zeggen de legercommandant, de luitenant-generaal Vetter, naar Batavia kon terugkeeren. Ik moet daartegen doen opmerken, dat toen wel de tuchtiging was volbracht, maar dat toen nog allerminst het tijdstip was aangebroken, dat men kon zeggen: Nu gaan wij naar huis. Had men toen in Indië geredeneerd: nu wachten wij tot wij uit Holland instructiën ontvangen wat verder te doen, dan, Mijnheer de Voorzitter, zou men alles, wat met zooveel inspanning was verkregen, weder hebben prijsgegeven.

Datzelfde geldt met betrekking tot het aanleggen van

de drie bivaks, waartegen de geachte afgevaardigde mede bezwaar heeft. Het spreekt toch, dunkt mij, vanzelf, dat een legeraanvoerder die vijandelijke benden heeft uiteengedreven een bivak moet aanleggen om den toestand te houden zooals hij is. Hij kan dan toch niet eerst in Batavia en Den Haag gaan vragen of dat goed is. Zonder die bivaks zou alles weder verloren zijn gegaan, wat met zooveel moeite verkregen werd. Daarom zijn op de drie beheerschende punten, Samahani, Loknga en Tjot Mantjang bivaks aangelegd, en of men dit nu kampementen noemt of bivaks maakt geen verschil. Een kampement is eene plaats waar troepen kampeeren gedurende den tijd dat zij te velde zijn. Het is wel mogelijk dat dit kampeeren geruimen tijd, misschien wel een drietal jaren zal moeten duren, maar dit is dan alleen eene reden om te zorgen, dat die kampementen niet al te primitief zijn. Men maakt ze, wat men noemt, semi-permanent. Zoodra wij kunnen zeggen, dat de vijandelijke benden, die de goedgezinde bevolking verontrusten, zijn verdwenen, kunnen die kampementen langzamerhand worden ingekrompen, en waar de bezetting nu bestaat uit 4 compagnieën, kan dan wellicht met 50 man worden volstaan.

Ik kan natuurlijk niet alles nu nog eens in détails uiteenzetten, doch ik kom ten stelligste op tegen de bewering, dat ik de Eerste Kamer „niet juist", of zelfs maar „niet voldoende" zoude hebben ingelicht.

Toen ik de eer had de zoogenaamde gewijzigde Atjehpolitiek in de Tweede Kamer gedetailleerd uiteen te zetten, heb ik den indruk ontvangen, dat men, behoudens eene enkele exceptie, vrij algemeen tevreden was over de door mij gedane mededeelingen. Men heeft gezegd: de Minister heeft klaren wijn geschonken en ons die inlichtingen verstrekt welke hij ons kon geven.

Daarom vind ik het een onverdiend verwijt, in het Voorloopig Verslag dezer Kamer te lezen, — al wordt daarmede slechts de meening van zeer enkele leden

teruggegeven — dat de Kamer niet behoorlijk door den minister van Koloniën zou zijn ingelicht. Ik heb het altijd als een plicht van een Minister beschouwd, en ik meen mij daaraan trouw te hebben gehouden, om open en bloot mede te deelen wat noodig is. Het is mogelijk, dat nog enkelen het over de zaak zelf niet met mij eens zijn, maar dit heeft op mij niet den minsten invloed, en zal mij geen oogenblik doen afwijken van den weg, dien ik mij eenmaal heb afgebakend.

Den 17[den] Juli was het oogenblik daar geweest om hier te doen beslissen over de agressie, heet het. Maar ik aanvaard dit woord agressie niet, want er is geen agressie; wij denken er niet aan. Wij denken alleen aan de uitvoering van wat generaal Van Swieten als Regeerings-commissaris verklaard heeft, dat de drie sagi's van Groot-Atjeh behooren tot het grondgebied van Nederlandsch-Indië, en derhalve onder rechtstreeksch bestuur staan. Deze verklaring tot een feit te maken, ziedaar waarmede wij nu bezig zijn. Daarop doelen ook de woorden: blijvende vestiging, niet eene militaire vestiging, maar eene vestiging van het Nederlandsch gezag over de drie sagi's van Groot-Atjeh.

Ik zal het hierbij laten.-

De beraadslaging werd daarop gesloten en het wetsontwerp zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

De koloniale groep op de wereldtentoonstelling van 1900.

De Centrale Commissie tot inrichting van de afdeelingen van Nederland en zijne koloniën en tot behartiging van de belangen der inzenders in die afdeelingen op de in 1900 te Parijs te houden wereldtentoonstelling heeft in den loop van deze maand hare taak aanvaard.

Op het gewicht van deze tentoonstelling te wijzen, ook voor onze koloniën, zal wel overbodig zijn. Naar het zich laat aanzien, zal ons land ditmaal een goed figuur maken. De samenstelling van de centrale commissie en van de verschillende bijzondere commissiën biedt daarvoor een waarborg. En veel verwachten wij, mede met het oog op Oost-Indië, van den commissaris-generaal, den heer J. T. Cremer. De Regeering had moeilijk eene gelukkiger keus kunnen doen.

Opmerking verdient, dat de tentoonstellingen der verschillende natiën niet, zooals vroeger, in hoofdzaak bijeen blijven, maar verdeeld worden over de 18 vastgestelde groepen, welke als het ware elk eene afzonderlijke tentoonstelling met een retrospectief gedeelte vormen.

De bijzondere Nederlandsche commissie welke voor de 17e groep: k o l o n i s a t i e is aangewezen bestaat uit de heeren:

J. W. IJzerman, 's Gravenhage, voorzitter; mr. N. P.

van den Berg, president van de Nederlandsche Bank te Amsterdam; jhr. mr. W. Elout van Soeterwoude, voorzitter der *Vereeniging voor Suriname* te 's Gravenhage; A. H. G. Fokker, oud-president van de Factory van de Nederlandsche Handelmaatschappij te Batavia, te 's Gravenhage; G. B. Hooijer, oud-luitenant-kolonel van het Nederlandsch-Indisch leger, te 's Gravenhage; M. Hijmans van Wadenoijen, te 's Gravenhage; professor dr. C. M. Kan, te Amsterdam; H. C. van den Honert, oud-hoofdadministrateur van de Deli-Maatschappij, te Baarn; C. M. Pleyte Wzn., oud-conservator van het Ethnograpisch museum van het Genootschap *Natura Artis Magistra*, te Leiden; mr. W. Suermondt, koopman te Rotterdam.

De groep is in 3 klassen verdeeld:

De eerste: Wijze van kolonisatie omvat:

I. Monographieën en politieke, administratieve, industrieele, landbouw en handelsstatistieken.

Gegevens omtrent de voortbrenging, den in- en uitvoer.

Organisatie van den eigendom. Wijzen van overdracht.

Gebruik voor de kolonisatie van inlandsche werkkrachten, van immigranten, van bannelingen.

Maatschappijen tot bevordering en aanmoediging van de kolonisatie.

II. Inlandsch onderwijs. Onderwijs aan inlanders gegeven met het doel onder hen de wetenschappen der beschaafde volkeren te verspreiden en de handelsbetrekkingen te vergemakkelijken.

Onderwijs in koloniseerende landen ter bevordering der koloniale belangen en ter verzekering van een behoorlijke waarneming der verschillende diensten.

Zendingen. Onderzoekingen. Handels- en wetenschappelijke verzamelingen door reizigers medegebracht.

De tweede: Koloniaal materieel:

Materialen en bouwwijzen aan de koloniën eigen.

Inlandsche woningen: paleizen; openbare of godsdienstige gebouwen; bazars; hutten; stroohutten.

Handelsgebouwen; factorijen.

Huisvesting van de kolonisten; paviljoens; huizen; hôtels; sanatoria.

Verdedigingswerken.

Verschillende werken en middelen voor het vervoer te land, te water en voor landen, welke gecoloniseerd worden.

En de derde: Producten in het bijzonder bestemd voor den uitvoer naar de koloniën:

Monsters van koopwaren, geschikt voor verbruik in de te koloniseeren landen. Koopwaren voor uitvoer- en voor ruilhandel.

Behandeling en verpakking dier goederen. Wijzen van verzending.

Gewichten, maten en munten, in de koloniën in gebruik.

Gegevens omtrent de ruilmiddelen.

De voorwerpen in de koloniale groep zullen geplaatst worden in de bijzondere paviljoens der koloniën en der onder protectoraat staande landen.

De kostbaarheden van Lombok.

In de vergadering van de Eerste Kamer van 30 April j.l. heeft de afgevaardigde van Noord-Holland de heer Rahusen tot den minister van Koloniën de vraag gericht: welke bestemming denkt de Regeering te geven aan de kostbaarheden van Lombok?

De afgevaardigde stelde deze vraag naar aanleiding van een gerucht dat de Regeering voornemens zou zijn, een gedeelte van de kostbaarheden die door het Indisch leger op Lombok zijn buitgemaakt, te gelde te maken. Spreker zou daarin zien te ver gedreven zuinigheid, eene beleediging van het nationaal gevoel; hij achtte het de plicht der Regeering er voor te waken, dat die kostbaarheden, die een stuk geschiedenis uitmaken van ons roemrijk Indisch leger, hier te lande blijven en in eere worden gehouden door ze in een onzer Rijksmuseums te bewaren. Al ware de geldelijke waarde tienmaal grooter dan die werkelijk is, zij is in elk geval oneindig kleiner dan de historische waarde, welke die voorwerpen voor Nederland bezitten, en het zou velen in den lande innig leed doen die voorwerpen na eenigen tijd in het Britsch museum of in eenige andere buitenlandsche verzameling te moeten terugvinden. Wat een deel der geschiedenis uitmaakt mag niet worden vervreemd.

In zijn antwoord merkte de minister van Koloniën, de heer Bergsma, op, dat hij eigenlijk zou kunnen volstaan met te verwijzen naar twee pagina's van stukken die tusschen de Regeering en de Staten-Generaal bij de behandeling van de Indische begrooting voor 1897 zijn gewisseld. Op bladzijde 22 toch van het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer leest men:

„Gaarne zou men vernemen, hoeveel de expeditie naar Lombok in het geheel gekost heeft, en welke de juiste waarde bedraagt van de buitgemaakte gelden en preciosa. Zijn die preciosa reeds te gelde gemaakt? Zoo neen, denkt de Minister daartoe spoedig over te gaan?"

En daarop is geantwoord (bladz. 40 van de Memorie):

„De kosten van de expeditie naar Lombok hebben, blijkens de uit Indië ontvangen opgaven, f 2,656,917 bedragen. Het daarop betrekkelijk schrijven van den Gouverneur-Generaal werd, met de daarbij behoorende bescheiden, ter inzage van de leden gevoegd bij de Nota naar aanleiding van het Verslag der Tweede Kamer omtrent de wetsontwerpen tot wijziging der begrooting van Nederlandsch-Indië voor het dienstjaar 1894.

„Van de op Lombok buitgemaakte gelden is in de Indische kassen gestort voor een bedrag van ± f 307,500

„Hier te lande is te gelde gemaakt voor een bedrag van . . . . ± 101,500

en tot pasmunt omgezet een nominaal bedrag aan beschadigde standpenningen van . . ± 587,000

uitmakende met het gedeelte der oorlogsschatting dat vóór de overvalling der troepen reeds in veiligheid was gebracht, ad. . . . 450,000

een totaal cijfer van . . . . f 1,446,000

„De preciosa zijn nog niet te gelde gemaakt. De verkoop wacht op de aankomst uit Indië van een aantal waarschijnlijk zeer kostbare voorwerpen, die aldaar voorshands werden aangehouden ter expositie in het museum

van het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen, maar waarvan de ondergeteekende het noodig oordeelt de waarde door bevoegde deskundigen hier te lande te doen bepalen, alvorens over den afstand in bruikleen aan bedoeld museum te beslissen. Hij zou het niet in overeenstemming met een behoorlijke zorg voor 's lands financieele belangen achten, om aan musea kostbare voorwerpen aftestaan, wanneer de waarde daarvan enkel of hoofdzakelijk gelegen is in de kostbare steenen waarmede zij versierd zijn. De taxatie der nog te wachten preciosa zal moeten uitmaken, of het bedrag der ruwe schatting van f 1,800,000, waarvan sprake is op bladz. 3 der in het Voorloopig Verslag bedoelde Memorie van Antwoord, inderdaad zal worden bereikt. De ondergeteekende doet intusschen opmerken, dat dit cijfer van f 1,800,000 bij de hooger vermelde Nota reeds tot f 1,700,000 werd teruggebracht."

Waar nu de Regeering zoo open en bloot hare plannen heeft medegedeeld, verwonderde het den Minister dat thans, 4 maanden nadat de begrooting is aangenomen, nog gevraagd wordt, welke bestemming zij van plan is aan de van Lombok afkomstige preciosa te geven.

Naar aanleiding van de opmerking van den heer Rahusen, dat het nationaal gevoel zou worden beleedigd, wanneer men de zuinigheid zoo ver wilde drijven om al deze preciosa te verkoopen, verklaarde de Minister dan ook niet voornemens te zijn alles onder den hamer te brengen. Reeds heeft hij met zijn collega, onder wiens beheer de Rijksmusea staan, geconfereerd om die voorwerpen, die werkelijk ethnographische, historische of artistieke waarde hebben, uit te zoeken, ten einde daaruit voor het Rijksmuseum samen te stellen eene vitrine, die dan „de Lombok-vitrine" zal kunnen heeten.

Al die preciosa te bewaren zou niet aangaan. Zoo bevinden zich in de verzameling verschillende vinger- en duimringen ten getale van 381. Daar zijn later nog 6

bijgekomen, die voorloopig waren aangehouden voor het museum van het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen.

„Nu vraag ik — riep de Minister uit — of het nationaal gevoel eischt, dat al deze ringen, welker waarde hoofdzakelijk zit in de min of meer kostbare steenen, ten getale van 387, in de bovenbedoelde vitrine worden neergelegd!

„Zou het niet voldoende zijn, wanneer ik aan de heeren, die voor de belangen van de musea opkomen, verzocht daaruit eene keuze te doen, doch dan slechts die aan te wijzen, welke ethnograpische, historische of artistieke waarde hebben?

„Deze wil ik dan gaarne in bruikleen afstaan, en zoodoende de belangen van het museum behartigen.

„Daarom heb ik den minister van Binnenlandsche Zaken medegedeeld, dat ik bereid was om van verschillende bovenbedoelde voorwerpen, die thans nog onder mijne bewaring zijn en bij de Nederlandsche Bank berusten, voor 's Rijks museum het noodige af te staan.

„Ik noemde de ringen, omdat dit het sterkste voorbeeld is hoe nutteloos het zou zijn die allen te bewaren, maar zoo zijn er nog andere zaken in grooten getale aanwezig, waarvan slechts een klein gedeelte in het museum behoort te worden opgenomen. Ook zijn er verschillende voorwerpen, die wel tot de preciosa behooren, maar in het museum niet thuis behooren, zoo als losse steenen, juweelen, robijnen, fragmenten van voorwerpen die door de belegering en door brand hebben geleden, enz.

„Mij dus houdende aan hetgeen ik in de stukken heb verklaard en waaraan zoowel de Eerste als de Tweede Kamer stilzwijgend hare goedkeuring heeft gehecht, verklaar ik in antwoord aan den geachten interpellant, dat ik voornemens ben van de Lombok-preciosa zooveel te realiseeren, als met eene behoorlijke opvatting van ons

nationaal gevoel tegenover die tropeeën van onze overwinning op Lombok is overeen te brengen."

De heer Rahusen verklaarde zich met dit antwoord tevreden; hij meende te mogen constateeren, dat niets verkocht zal worden wat kunst- of historische waarde heeft, en dat die schatten voor Nederland zullen worden behouden.

Tegen die interpretatie zijner woorden haastte de Minister zich op te komen. Zijne bedoeling was geweest, dat voor het vaderland zal worden behouden „alles wat hij (de Minister) acht te zijn een voorwerp van kunst of van geschiedkundige waarde." „Ik wensch mij niet over te geven aan de willekeurige appreciatie van de eene of andere specialiteit, maar meester te blijven in eigen huis." De Minister meende dit er te moeten bijvoegen, opdat men er hem later geen verwijt van zou kunnen maken dat er voorwerpen zijn verkocht, die volgens de meening van anderen bewaard hadden moeten worden.

Door de hooghartige verklaring van den Minister dat hij zelf in de eerste plaats wenscht te beoordeelen wat verdient te worden bewaard, gevoelde de heer Wertheim zich eenigszins geprikkeld. De afgevaardigde meende dat hij, zonder miskenning van de vele uitstekende eigenschappen van Z. Exc., wel mocht zeggen, dat de Minister op kunstgebied niet alleen de competente rechter is en dat niet alleen zijn oordeel mocht gelden, maar ook dat van de mannen van kennis, die weten wat men verschuldigd is aan de verschillende eischen bij dergelijk onderzoek te stellen.

Het spreekt vanzelf — repliceerde daarop de heer Bergsma — dat ik mij niet zal opwerpen als deskundige in preciosa of in artistieke en ethnologische voorwerpen. Alleen wilde ik door mijn laatste antwoord aan den heer Rahusen doen uitkomen, dat ik mij niet wensch te onderwerpen aan ongemotiveerde inzichten van anderen, maar dat ik zelf de beslissing aangaande de te bewaren voor-

werpen in de hand wil houden, na mij voor zooveel noodig te hebben doen voorlichten door de deskundigen die ik zal meenen te moeten aanwijzen.

* * *

De heer Fransen van de Putte mengde zich in de discussie om eene mededeeling te doen welke velen zal hebben verrast.

Na terloops te hebben gewezen op het verschil tusschen oorlogsschatting en oorlogsbuit (het gedeelte dat reeds betaald was vóór den overval in Lombok was oorlogsschatting, de presiosa waarvan nu sprake is zijn oorlogsbuit), — herinnerde de heer Fransen van de Putte er aan, dat in 1862 te Bandjermassin een groote diamant is buitgemaakt, die, volgens zeggen, alleen onderdoet voor den bekenden kroondiamant van de koningin van Engeland.

Vóór ik in 1863 de eer had aan het hoofd van het Ministerie van Koloniën te komen, ging spreker voort, had over de bestemming, aan dien diamant te geven, eene gedachtenwisseling plaats gehad tusschen Zijne Majesteit den Koning en den toenmaligen minister van Koloniën.

Daar die gedachtenwisseling niet tot eene definitieve beslissing had geleid, werd de diamant in de brandkast in het Departement van Koloniën gedeponeerd. Daar mij die bewaarplaats voor een juweel van die waarde niet genoegzaam veilig voorkwam, verzocht en bekwam ik 's Konings machtiging om dien diamant in bewaring te geven bij de Nederlandsche Bank.

De overbrenging van den diamant had plaats den 12den Februari 1864, zooals moet kunnen blijken uit een procesverbaal van dien datum, waarvan een exemplaar aan het Departement van Koloniën en een bij de Nederlandsche Bank moet aanwezig zijn. Bij die gelegenheid heb ik

den diamant gezien. De diamant is ongeslepen, voor een leek niet mooi; zij gelijkt op een stukje steenkool, maar door deskundigen voor een ruwen diamant erkend, wegende circa 70 karaat, en hoewel geen officieele waardeering plaats vond, waren de aanwezige deskundigen van oordeel dat de diamant groote waarde had, — ik meen dat het cijfer van 300 mille werd genoemd — maar eene aanzienlijke som aan slijpen zou kosten,

Die schat ligt nu in een doosje in een der kelders van de Bank. Een jaar of acht geleden is in eene courant de vraag gedaan, waar die diamant toch gebleven was. Ik heb toen, omdat sedert meer dan een kwart eeuw verloopen was, en gaandeweg de mannen van 1864 van het tooneel raken, mij per brief van 25 April 1891 tot den minister van Koloniën gewend om de aandacht der Regeering op die zaak te vestigen en tevens op de wenschelijkheid te wijzen om eene bestemming aan dat kleinnood te geven.

Sedert zijn weer zes jaren verloopen; ik herhaal die wenschelijkheid nu in het publiek, dat eene dergelijke waarde niet langer renteloos of ongebruikt in een kelder van de Nederlandsche Bank blijve liggen, maar dat daaraan een gepaste bestemming gegeven worde, die, dunkt mij, *nu* is aangewezen. In ieder geval meen ik de Regeering in overweging te moeten geven, om, alvorens of te gelijk dat een besluit genomen worde over de Lombok-preciosa en de zaak in principe worde beslist, den Bandjermassinschen diamant ook uit de kelders van de Nederlandsche Bank te voorschijn te laten komen.

De Minister verklaarde de mededeeling van den heer Fransen van de Putte met veel belangstelling te hebben vernomen, en hij verzekerde hem dat hij haar in het oor had geknoopt en niet zou vergeten.

De stand der mijnontginningen in Nederlandsch-Indië.

I.

In Bijlage C van het Koloniaal Verslag van 1896 vinden wij het volgende aangeteekend omtrent den stand der mijnontginningen in Nederlandsch-Indië.

Paleontologische, geologische en mijnbouwkundige onderzoekingen van gouvernementswege.

Bij het booronderzoek op Banka werden, vooral in de disdricten Djeboes, Blinjoe en Toboali, zeer goede uitkomsten verkregen, zoodat aldaar nieuwe ontginningen zullen kunnen worden geopend. Voorts konden, zooals gewoonlijk, aan verschillende mijnen op het eiland terreinen worden aangewezen tot voortzetting van bestaande ontginningen.

De voortzetting van de geologisch-mijnbouwkundige opneming der residentie Westerafdeeling van Borneo leidde o. a. tot het vinden in Boven-Landak van enkele kleine diamanten en van één, wegende $9^1/_2$ karaat. Ofschoon in den aanvang werd vermeend dat hier maagdelijk terrein aanwezig was, bleek bij het nagaan van de omliggende streek dat deze vroeger gedeeltelijk was uitgewerkt. Het

onderzoek naar diamant in Landak werd echter gestaakt, nadat de ervaring was opgedaan dat de diamantvoerende lagen niet doorloopen onder de bazaltstroomen, waardoor zij voor een deel waren overdekt. Wat de verkregen geologische resultaten betreft, valt te melden dat niet alleen in Landak, maar ook in Sambas verschillende goed of vrij goed bewaard gebleven fossielen werden gevonden, waarvan er sommige geheel afwijken van de reeds bekende. Met behulp van die versteeningen zal de ouderdom der verschillende lagen weldra definitief kunnen worden vastgesteld. Bij het einde van 1895 werden de geologische werkzaamheden op het terrein beëindigd voor zooveel de landschappen Sambas, Landak, Mampawa en Pontianak betreft. Sedert hield het personeel der opneming zich ter hoofdplaats bezig met het maken van gesteente-praeparaten en het aanvullen en verbeteren der topographische en geologische kaarten. Voort werd een uitvoerig verslag over de genoemde landschappen in bewerking genomen.

In verband met de verwoestingen, in den laatsten tijd aangericht door de overstroomingen der rivieren van den Smeroe, werd door den hoofdingenieur bij den dienst van het mijnwezen R. Fennema in Mei 1896 in de streek langs de zuidelijke helling van gemelden vulkaan een onderzoek ingesteld naar de veranderingen, welke aldaar sedert 1885 hebben plaats gehad, ten einde daaromtrent rapport te kunnen uitbrengen. Op de terugreis naar zijne standplaats Batavia bezocht genoemde hoofdingenieur ook den Tangkoeban Prahoe, naar aanleiding van een van den resident der Preanger Regentschappen ontvangen bericht omtrent verschijnselen van vernieuwde werking van dien vulkaan.

Tin.

Banka.

Het exploitatiejaar 1895/96 der gouvernements-tinwinning op Banka liep van het Chineesch nieuwjaar op

26 Januari 1895 tot dat op 13 Februari 1896 en omvatte dus, evenals 1892/93, ongeveer 12½ maand, zijnde één maand meer dan de werkjaren 1893/94 en 1894/95. Het graafwerk ten behoeve van de exploitatie 1895/96 werd aangevangen op 2 Februari 1895 en op 10 Februari 1896 gestaakt.

Ofschoon er in het geheel minder regen viel dan in de voorafgegane drie jaren (de gemiddelde maandelijksche regenval, volgens de op 9 punten van het eiland verrichte waarnemingen, bedroeg toch ditmaal 229 m.M., tegen achtereenvolgens 265, 242, en 245 m.M. in de jaren 1892/93, 1893/94 en 1894/95), was toch overigens de weersgesteldheid gunstig voor de ontginning, vooral doordat de regenval vrij regelmatig over het werkjaar verdeeld was.

De gezondheidstoestand der mijnwerkers was in 1895/96 over het algemeen gunstiger dan gedurende het voorafgegane exploitatiejaar. Sedert de systematische toepassing van den bij gouvernementsbesluit van 9 Maart 1895 n°. 6 genomen tijdelijken maatregel (ook voor 1896 weder van kracht verklaard) tot evacuatie van de door berriberri aangetaste lijders naar Buitenzorg of China, werd de in 1894/95 onder de mijnbevolking geheerscht hebbende berriberri-epidemie tot staan gebracht, en bedroeg het aantal aan genoemde ziekte op Banka overleden mijnwerkers, dat gedurende 1894/95 wel op p. m. 600 man was te stellen geweest, in het tijdvak van 1 Maart 1895 tot ult. Maart 1896 slechts 84 (46 in de mijnen en 38 in de berriberri-loodsen). De bedoelde sterfgevallen in de mijnen deden zich vooral voor van Maart t/m Juni 1895, terwijl gedurende de tweede helft van dat jaar in alle mijnen tezamen slechts 2 mijnwerkers aan berriberri overleden. Sedert den aanvang van 1896 was echter in de districten Muntok en Blinjoe weder eene verheffing van de ziekte te bespeuren, doch niet in verontrustende mate, terwijl er alle reden bestond

om te verwachten dat bij voortgezette evacuatie der lijders de kracht der epidemie voorgoed zou gebroken blijven [1]). Ook met de in 't vorig verslag besproken tijdelijke voorzieningen in het belang van de ziekenverpleging op Banka zelf (gouvernementsbesluit dd. 4 April 1895 n⁰. 7) werden gunstige resultaten verkregen. Ongeveer ter zelfder tijd toch dat de berriberri in de mijnen begon af te nemen, verbeterde ook de algemeene gezondheidstoestand, waardoor het arbeidsverlies, vooral in de tweede helft van het werkjaar, vrij belangrijk afnam. De kosten van voeding der verpleegden, welke, overeenkomstig het bepaalde bij het zooeven aangehaald gouvernementsbesluit, voor rekening der mijnkongsi's moesten worden genomen, werden door de belanghebbenden zonder eenig bezwaar voldaan.

Terwijl dus, blijkens de voorafgaande mededeelingen, de exploitatie in 1895/96 weinig of niet werd gedrukt door ongunstige weersgesteldheid of ziekten onder de mijnwerkers, en dientengevolge de uitkomsten der tinwinning met vertrouwen konden worden tegemoetgezien, overtrof het eindresultaat toch nog alle verwachtingen. De tinlevering toch steeg tot 169,198 pikol, of 39,247 pikol meer dan in 1894/95, toen reeds een voor dien tijd nimmer behaalde oogst van 129,951 pikol was bereikt.

In het belang eener rationeele ontginning werd het wenschelijk geacht de werving van nieuwelingen voor de mijnen gedurende het met ult. April 1896 geëindigde exploitatiejaar 1895/96, welke aanvankelijk op 2500 man

---

1) Van Maart 1895 af tot ult. April 1896 werden in 't geheel 591 man van Banka geëvacueerd, waarvan 220 naar het berriberri-gesticht te Buitenzorg en 371 naar China. Op laatstgemeld tijdstip waren in de berriberri-loodsen ter hoofdplaats Muntok en in de districten nog p. m. 40 lijders aanwezig, die eveneens voor evacuatie in aanmerking kwamen.

was bepaald, eenigszins op te voeren [2]). Dientengevolge werden gedurende het tijdvak 1 Mei 1895 t/m ult. April 1896 aangenomen 3180 singkeh's (35 nog in 't laatst van 1895 en 3145 in de eerste vier maanden van 1896). Daar de directe aanvoer uit China buitengewoon gering was, zoodat van de per wangkan aangekomenen slechts 1563 Haynam- en andere zoogenaamde wangkan-Chineezen konden worden aangenomen (tegen de gebruikelijke premie van $ 30 per hoofd), zag men zich genoopt de verder benoodigde werkkrachten te doen bestaan uit via Singapore aangebrachte Hakka-Chineezen (voor wie de premie $ 40 bedraagt). In verband hiermede en ook door den iets hoogeren dollarkoers, die gedurende het werfjaar te Muntok afwisselde tusschen f $1{,}29^5$ en f 1,35, kwamen de kosten der werving te staan op f 148,083, zijnde gemiddeld f 46,60 per hoofd. Daar aan de mijnen slechts f 35 per hoofd wordt in rekening gebracht, zijnde over de 3178 ingedeelden (2 overleden vóórdat zij bij de mijnen werden ingeschreven) f 111,230, kwam aan wervingkosten ten laste van den lande f 36,853. Voor de nog in het laatst van 1895 aangenomen 35 singkeh's werd het door de mijnen verschuldigde (f 1225) reeds bij de afrekening over 1895/96 gekort: het overige zou worden afgehouden bij de afrekening over 1896/97.

Door deze aanvulling der werkkrachten telden de ontginningen der 1ste klasse in Juni 1896 ongeveer 12250 man, zijnde p. m. 1550 meer dan bij het begin van het voorafgegane exploitatiejaar 1895/96. De verliezen toch gedurende den loop of bij het einde van laatstgenoemd werkjaar onder de ingeschrevenen bij bedoelde ontginningen beliepen 1630 man (door overlijden 264, door

2) In verband met de opening van nieuwe ontginningen in de vallei Boeboes (district Blinjoe) is in Februari 1896 besloten tot het maken van eene stoomtramverbinding tusschen die vallei en de districtshoofdplaats Blinjoe tot het vervoeren van tin, zoomede van rijst en andere voor de mijnen benoodigde goederen.

vrijwilligen terugkeer naar China 895, door evacuatie wegens berriberri en terugzending naar China van wegens ouderdomsgebreken ontslagenen 341 en door uittreding van lieden die op Banka bleven, vermoedelijk om bij ontginningen der 2de of 3de klasse over te gaan, dan wel bij particulieren in dienst te treden, met 130 man). Bij de zooeven bedoelde ontginningen, die der 2de en 3de klasse, waren in Juni 1896 ingeschreven ongeveer 2300 werklieden, welk totaal wordt opgegeven ongeveer 100 man minder te hebben bedragen dan het gemiddelde over 1895/96.

De totale kosten in Indië gevallen op het in 1895/96 gewonnen Banka-tin, gerekend tot in de pakhuizen op Java, kunnen geacht worden gemiddeld te hebben bedragen f 22,23^{85} per pikol, welk gemiddelde voor de levering van 1894/95, volgens verbeterde opgaven, op f 23,87^{32} kan worden gesteld. Voegt men hierbij de verdere kosten, gerekend tot den verkoop hier te lande, de kosten dus wegens aflading van Java, vervoer herwaarts, veilingskosten, enz. (daartoe als maatstaf aannemende hetgeen voor deze kosten is verantwoord in de verkooprekeningen betreffende het in 1895 hier te lande geveilde Banka-tin) ad f 2,36^{77} per pikol, dan verkrijgt men, voor het vereenigd bedrag der kosten in Indië en in Nederland, over 1895/96 gemiddeld per pikol f 24,60^{62} tegen f 26,36^{24} (verbeterde opgaaf) over 1894/95. Zooals gewoonlijk, zijn echter bij deze berekeningen, wat de kosten van het bij tinwinning betrokken Europeesch personeel betreft, alleen in aanmerking genomen de uitgaven voor de op Banka tewerkgestelde ingenieurs, enz., en dus niet de kosten van opleiding, uitzending, verlofstraktementen, pensioenen, enz. Volgens de zooeven bedoelde verkooprekeningen heeft het in 1895 hier te lande geveilde Banka-tin (110,145 pikol) gemiddeld per pikol bruto opgebracht f 47,34^{21} (in 1894 f 51,81^{12}), hetgeen dus tegenover de genoemde som van f 24,60^{62}

nog een voordeelig verschil overlaat van f 22,73^{59}, tegen f 25,44^{88} (f 51,81^{12} — f 26,36^{24}) over het voorafgegane veilings- en leveringsjaar. .

Bij het einde van 1895 waren van de door het Gouvernement herwaarts geconsigneerde hoeveelheden Bankatin nog onverkocht onder berusting van de Nederlandsche Handelmaatschappij 106,005 pikol en van Batavia herwaarts onderweg 18,339 pikol. Bovendien beliepen op genoemden datum de voorraad in de pakhuizen op Banka, de partijen die van Banka onderweg waren naar Batavia en de voorraad in de pakhuizen ter laatstgenoemde plaats respectievelijk 113,304, 15,274 en 20,149 pikol, gezamenlijk dus in Indië 148,727 pikol, makende met de van daar reeds verscheepte en nog onverkochte hoeveelheden (als boven respectievelijk 18,339 en 106,005 pikol) een totalen voorraad gouvernementstin op ult. 1895 van 273,071 pikol.

Van het in de pakhuizen op Banka voorhanden tin ad 113,304 pikol was op ult. 1895 verscheepbaar 86,476 pikol en nog om te smelten, als verdacht van mindere zuiverheid, 26,828 pikol. Wat bedoelde omsmelting betreft, valt nog aan te teekenen dat gedurende het exploitatiejaar 1895/96 aan die nadere bewerking werden onderworpen 31877,95 pikol van het product der disdricten Djeboes, Blinjoe, Soengeilliat en Merawang, zoomede nog eene hoeveelheid ongewogen afval, afkomstig van de laatst voorafgegane omsmelting. Uit een en ander werd nader verkregen 30814,11 pikol fraai handelstin, benevens aan residu, in hoofdzaak tinijzer, eene hoeveelheid bedragende naar schatting 800 pikol. De ten laste der exploitatierekening over 1895/96 gebrachte kosten der omsmelting bedroegen f 7590,88 of bijna f 0,25 per pikol zuiver tin. Met de omsmelting zou in 1896 en volgende jaren regelmatig worden voortgegaan, waartoe op elke der districtshoofdplaatsen eene permanente omsmelt-inrichting zou worden tot stand gebracht.

Gedurende 1896 zijn hier te lande voor gouvernementsrekening te gelde gemaakt 120,022 pikol Banka-tin, gemiddeld per pikol tegen f.44,31, zijnde f 2,03 minder dan in 1895.

Billiton.

Blijkens het jongste door de Billiton-Maatschappij uitgebracht en reeds afzonderlijk aan de Staten-Generaal medegedeeld jaarverslag waren de omstandigheden voor de tinwinning op Billiton gedurende het boekjaar 1895/96 over het algemeen gunstig. De „werkelijke" productie, d. i. de hoeveelheid tin op ult. April 1896 reeds verkregen of naar schatting nog te verkrijgen uit het sedert ult. April 1895 uitgegraven erts, beliep dan ook, bij eene toeneming van de gemiddelde sterkte der gebezigde mijnwerkers met slechts 250 man, 93,521 pikol, tegen 83,809 pikol in 1894/95, terwijl de „administratieve" productie (d. i. hetgeen gedurende het boekjaar uitgesmolten hoeveelheden erts aan tin uitleverden) 94,923 pikol bedroeg, tegen 82,425 pikol als resultaat der smelting gedurende 1894/95. Op het einde van 1895/96 bleef nog onversmolten eene hoeveelheid erts, welke naar schatting 14,052 pikol tin bevatte. (Het onversmolten restant erts op ult. April 1895, dat blijkens het vorig verslag geraamd was op ruim 16000 pikol tin, leverde 15,454 pikol uit).

Ofschoon de ongewenschte toeloop van Chineesche immigranten gedurende de eerste maanden van het boekjaar nog bleef aanhouden, kon deze door de daartegen getroffen maatregelen gaandeweg worden gestuit en kwamen dientengevolge slechts weinig niet geregistreerde immigranten in de mijnen terecht.

Voor verkoop gedurende het in behandeling zijnde boekjaar had de Maatschappij beschikbaar, na bijtelling van bij de eindweging te Batavia bevonden overwichten, 82,420 pikol tin, zijnde de bij de sluiting van het voor-

afgegane boekjaar 1894/95 voorhanden voorraad, uitmakende den oogst 1894/95, op ruim 53 pikol na, welke kleine hoeveelheid reeds vóór den afloop van dat boekjaar was verkocht. Van dezen voorraad (volgens de weging op Billiton, buiten bedoelde 53 pikol, bedragen hebbende 82,371 pikol, en op de balans over 1894/95 onder het actief uitgetrokken voor eene waarde van f 1,992,455, d. i. tegen f 24,19 per pikol, zijnde de gemiddelde prijs waartegen bedoeld tin met de mijnen was verrekend) werd gedurende 1895/96 te Batavia in zes veilingen te gelde gemaakt een hoeveelheid van p. m. 78,060 pikol en op Billiton zelf aan tinnegieters verkocht of aldaar geldelijk aan de Maatschappij vergoed ruim 7 pikol, zoodat op ult. April 1896 nog onverkocht voorhanden bleef een restant van 4353 pikol uit den oogst 1894/95, uitmakende met den nieuwen oogst (levering over 1895/96) ad 94,923 pikol, of eigenlijk, daar 1 pikol, in geld aan de Maatschappij vergoed was, 94,922 pikol, een totaal van 99,275 pikol. De zes veilingen van 1895/96 (de eerste gehouden in Juni 1895 en de vijf andere — t/m April 1896 — achtereenvolgens om de twee maanden) brachten respectievelijk op f 42,74, f 44,06, f 45,42, f 42,78, f 41,77 en f 41,04 gemiddeld per pikol, gevende in doorslag over al de veilingen — bij eene totale opbrengst van f 3,350,210,82 [3]) — een algemeenen middenprijs van f 42,97, tegen f 44,59 in 1894/95 en f 52,56 in 1893/94.

Deze verdere daling der opbrengst van het product had tengevolge dat de in 1895/96 behaalde geldelijke resultaten nog minder bevredigend waren dan in het voorafgegane boekjaar. Was toen het winstcijfer reeds niet hooger dan f 577,432,84 (waarvan het aan den

3) Aan vendu-salaris werd door de Maatschappij over deze zes veilingen te Batavia gestort f 41,906,06. Ter zake van in [1895 van Batavia uitgevoerd Billiton-tin werd aan uitvoerrecht geïnd f 154,570,62.

Staat toekomende 5/8 of f 360,895,52[5] in Maart 1896 door de Maatschappij werd afgedragen), het boekjaar 1895/96 liet een nog geringer bedrag ter verdeeling over, namelijk f 534,257,23[5], waarvan aan den Staat is uit te keeren f 333,910,77.

Het tusschen de Maatschappij en de Regeering gerezen geschil over de vraag in hoever het zoogenaamd centraal-archief der Maatschappij (zijnde de verzameling kaarten, rapporten en boorlijsten, waarin zijn nedergelegd de resultaten van het in vorige jaren verrichte terreinonderzoek) als eene bezitting der Maatschappij in den zin van art. 5 van het concessie-contract moest worden aangemerkt, is sedert bij arbitrale uitspraak ten gunste van de Maatschappij beslist. Dientengevolge is de bij proces-verbaal van 22 December 1894 voorloopig op f 2,565,468,61 vastgestelde waarde van de bedoelde bezittingen alsnog vermeerderd met eene som van f 572000, als waarde van het centraal-archief, en alzoo gebracht op f 3,137,468,61. Voorts werd een geschil over de verdeeling der kosten van de gerechtelijke taxatie der meerbedoelde bezittingen in der minne vereffend, en wel in dien zin, dat die kosten geheel behooren te worden gebracht ten laste van de algemeene winst- en verliesrekening. In verband daarmede is door de Maatschappij in Augustus 1896 aan de Regeering gerestitueerd de reeds door het Departement van Koloniën gestorte helft dier kosten, ad f 9111,32, en eene gelijke som alsnog gebracht ten laste van de winst- en verliesrekening over 1895/96.

Vanwege de Maatschappij werd eene weg- en voetpadkaart van Billiton op de schaal 1 : 200,000 vervaardigd, terwijl voorts weder het aanvullingsteekenwerk, aangevende den voortgang der ontginningen, werd verricht. Ten behoeve van het hoofdbureau van het mijnwezen te Batavia werd door den vertegenwoordiger der Maatschappij in Indië ingeleverd een tot 1894/95 bijgewerkt exemplaar der mijnkaarten van het eiland.

Bij het gedurende 1895/96 verrichte grondonderzoek, dat zich, behalve in het mijndistrict Lenggang, weder bijna uitsluitend bepaalde tot aanvullingsonderzoek in de mijnen op terreinen welke in vroegere jaren reeds ontgonnen of vluchtig onderzocht waren, zoomede tot onderzoekingen op terreinen en in benedenrivieren, die door den hoofdingenieur bij den dienst van het mijnwezen dr. R. D. M. Verbeek, als gevolg van het verrichte geologisch onderzoek van Billiton (zie het verslag van 1894, blz. 246), als vermoedelijk nog loonend ertshoudend waren aangeduid, bleken de meeste van de gevonden ertslagen in de eerstbedoelde terreinen alleen onder lage quanta ontginbaar te zijn, terwijl de uitkomsten op de door dr. Verbeek aangewezen terreinen over 't algemeen geheel negatief waren.

Ten einde tot de uiterste grens te gaan, waarop, in verband met de bestaande en te verwachten tinprijzen en met de voorwaarden van het concessie-contract, de exploitatie van de armere ertsvelden (die welke slechts onder quanta 8—5 ontginbaar zijn) nog loonend kan worden geacht, heeft de Maatschappij gedurende het loopende boekjaar van bedoelde terreinen der 3de categorie, zooals reeds hooger gezegd, in het belang van een regelmatigen gang der ontginningen, weder eenige van die onder quanta 8 en 7 doen in bewerking nemen, doch tevens heeft zij er op gewezen dat, bij het langer voortduren van de tegenwoordige lage tinprijzen, eene ongewijzigde handhaving van het bestaande concessie-contract (Nederlandsch Staatsblad 1892 n°. 139, Indisch Staatsblad n°. 182) ten nadeele zou kunnen strekken van de stelselmatige algeheele ontginning van het nog op Billiton aanwezige tinerts. In verband hiermede heeft de Maatschappij eene wijziging van de 1ste alinea van art. 3 van het concessie-contract in overweging gegeven. De hierover tusschen de Regeering en de Maatschappij gevoerde voorloopige onderhandelingen

hebben echter niet tot overeenstemming kunnen leiden.

Reeds sedert eenigen tijd was door de Maatschappij de aandacht der Regeering gevestigd op de wenschelijkheid om, nu door de vaststelling van een nieuw reglement op het rechtswezen in de assistent-residentie Billiton (Indisch Staatsblad 1892 n°. 183) de vroeger, ingevolge Indisch Staatsblad 1858 n°. 101*a*, door de administrateurs der Maatschappij uitgeoefende politie- en rechtsmacht was komen te vervallen, de onderlinge rechten en verplichtingen der Maatschappij en de door haar van buiten het gewest ingevoerde werklieden door bijzondere bepalingen te regelen. Tevens meende de Maatschappij er op te moeten wijzen dat, wanneer — zooals in den laatsten tijd als gevolg van eene gevorderde strengere naleving van Indisch Staatsblad 1868 n°. 8 het geval was — hare van elders aangevoerde werklieden ten volle werden onderworpen aan de algemeene bepalingen op de toelating in Nederlandsch-Indië van Oostersche vreemdelingen (Indisch Staatsblad 1872 n°. 40 en 1890 n°. 187), zij te dezen opzichte in minder gunstige omstandigheden was geplaatst dan de mede grootendeels met van buiten Nederlandsch-Indië afkomstige koelies werkende ondernemingen ter Sumatra's Oostkust, voor welke laatste ondernemingen bij art. 5 van Indisch Staatsblad 1892 n°. 138 uitdrukkelijk is bepaald dat het werk-contract voor den Chineeschen werkman als toelating geldt voor den tijd gedurende welke het wordt nageleefd. Aan de geopperde bezwaren is tegemoetgekomen door de vaststelling bij ordonnantie van 20 November 1896 (Indisch Staatsblad n°. 233) van eene koelie-ordonnantie voor Billiton, in hoofdzaak van gelijken inhoud als die voor Sumatra's Oostkust (Indisch Staatsblad 1889 n°. 138 en 1891 n°. 72), behoudens de noodige aanvullingen om te voorzien in de practische eischen van den mijnbouw op Billiton Ook bevat de ordonnantie (zie art. 15) eene bepaling, als waarop hiervóór werd gedoeld, betreffende de niet-

toepasselijkheid op de vreemde koelies, zoolang de werkcontracten worden nageleefd, van art. 1, 2de lid en art. 4 der verordening van 1872 (Indisch Staatsblad n°. 40) op de toelating in Nederlandsch-Indië van Oostersche vreemdelingen. Voor het bij deze koelie-ordonnantie behoorende model-werkcontract en model-register van inschrijving zie Indisch Staatsblad 1896 n°. 234.

Riouw en onderhoorigheden.

° [4]) *Mijnconcessie Singkep* (betreffende het tot den Lingga-archipel behoorende eiland Singkep, ter grootte — naar berekening — van 116,650 bouws). Gedurende het op ult. Juni 1896 geëindigde werkjaar breidde de Singkep-Tin-Maatschappij hare ontginningen niet uit, doch werd in dezelfde groeven gewerkt als in 1894/95, namelijk in 8 in het binnenland (in het Raija-stroomgebied) en in 4 aan de zuidoostkust van het eiland (hoofdzakelijk in de Dabo-vallei). Echter was de gemiddelde sterkte van de eigenlijke mijnwerkers, ongerekend de zieken, 950 man, tegen 849 man in 1894/95, toen het werkjaar, dat bij wijze van overgangsmaatregel, in stede van op 1 Juli 1894, reeds op 1 Juni te voren was aangevangen, over 13 maanden had geloopen. Was toen, volgens nadere opgaven omtrent uitkomsten der nasmelting eene „werkelijke" productie verkregen van 13,012 pikol (23,294 blokken), d. i. gemiddeld per „mijnwerker" 15.32 pikol of — over 12 maanden berekend — 14.15 pikol, gedurende 1895/96 beliep de „werkelijke" productie, d. i. de hoeveelheid tin verkregen uit het in hetzelfde boekjaar uitgegraven erts (dat ditmaal alles nog vóór het einde daarvan volledig kon worden afgesmolten) 15.826

4) De met een ° aangeduide mijnconcessiën zijn met 's Gouvernements goedkeuring verleend door de hoofden van inlandsche Rijken of landschappen, aan wie in meerdere of mindere mate het recht van zelfbestuur is gelaten.

pikol (27539 blokken) of gemiddeld 16.66 pikol per mijnwerker. Het mijnwerk vond in 1895/96 dan ook onder gunstige omstandigheden plaats. Gemiddeld waren er onder de dooreen gebezigde 1265 Chineezen (hieronder voor het smeltwerk, het kolenbranden, verschillende ambachten en den transportdienst 226) 89 zieken daags tegen 1.01 onder de in 1894/95 gebezigde 1108 Chineezen (hieronder 158 voor de genoemde andere diensten dan het eigenlijke mijnwerk). Ten behoeve van het grond-onderzoek, voor het bemannen van de laadprauwen en het stoomschip der Maatschappij, zoomede voor het werk aan de wegen waren bij de onderneming overigens in dienst gemiddeld 148 Maleiers en 12 Klingaleezen, en als wachtvolk 51 Bengaleezen. Over 1894/95 beschikte de onderneming, buiten de 1108 Chineezen, over 135 Maleiers en 45 Klingaleezen. Ten deele ook als gevolg van eene meer rationeele behandeling en verpleging in de hospitalen der onderneming kwamen in 1895/96 onder het werkvolk slechts 44 sterfgevallen voor, terwijl in 1894/95 de sterfte 277 man had bedragen. Tegen 683 in 1894/95, werden in 1895/96 aangevoerd 637 koelies voor de mijnen, namelijk 588 door werving verkregen en 49 vrijwilligers. Daarentegen vertrokken of werden weggezonden 128 en deserteerden 72 Chineezen (1894/95 248 en 94).

Zooals reeds gezegd, leverde het in 1895/96 uitgegraven erts 15,826 pikol (27539 blokken) tin uit (daaronder 207 pikol of 358 blokken verkregen uit tinslakken, enz.) doch bleef geen erts, noch tinslakken ter nasmelting in 1896/97 over. Uit de in 1895/96 plaats gehad hebbende nasmelting (wegens overgebleven tinslakken uit den oogst 1894/95) werd bovendien verkregen, in plaats van de geraamde 100 pikol tin (180 blokken), eene hoeveelheid van 284 pikol (501 blokken), zoodat in het geheel in 1895/96 ingeleverd werd (de zoogenaamde „administratieve" productie) 16110 pikol (28040 blokken) tin.

Bedoelde administratieve productie kwam te staan op gemiddeld $ 13.77 per pikol, betaald aan de mijnen. tegen $ 13.82 in 1894/95. De normale betaling aan de mijnwerkers bleef bepaald op $ 13 per pikol, doch voor het in Dabo gewonnen tin, in 1895/96 bedragen hebbende 1931 pikol, werd bovendien een toeslag tegoed gedaan, die in genoemd werkjaar gemiddeld beliep $ 6.42 per pikol, zijnde $ 0.22 meer dan in 1894/95. (De gemiddelde dollarkoers was over beide werkjaren dezelfde, namelijk f 1,35.)

De met rails belegde transportweg van het binnenland (Raija-gebied), waar de voornaamste ontginningen worden aangetroffen (aldaar werd in 1895/96 13,895 pikol tin gewonnen of bijna 88 pct. van het totaal), naar de noordkust van het eiland kwam gereed en het tramspoor (duwtram), ter lengte van 9 K.M. en met een spoorwijdte van 50 c.M., werd in gebruik genomen. Ook kwam gereed de weg van de hoofdplaats Dabo naar de mijn Raija, welke weg geschikt is om te paard of per rijwiel te worden bereden.

De veiligheid liet gedurende 1895/96 op Singkep niets te wenschen over; rooverijen ten nadeele van de Maatschappij door Chineesche landbouwers, zooals vroeger wel plaats hadden, kwamen niet voor. Deze lieden gedroegen zich over 't algemeen zeer ordelijk. Slechts een enkele werd schuldig bevonden aan aanmoediging tot niet-naleving van de werkcontracten, door het verleenen van huisvesting aan weggeloopen contract-koelies.

Het booronderzoek had in 1895/96 voornamelijk ten doel de terreinen af te boren, waaruit de productie van 1896/97 zou moeten verkregen worden. Over het algemeen waren de resultaten der boringen gunstig, zoodat aan het bestaande twaalftal ontginningen twee nieuwe zouden kunnen worden toegevoegd. Met de verkenningen van het eiland werden betere uitkomsten verkregen dan in het voorafgegane jaar, daar vele nieuwe terreinen

werden gevonden, waarvan er twee met groote boren werden onderzocht en vermoedelijk ontginbaar zullen blijken.

De winst- en verliesrekening der Maatschappij wees over 1895/96 een winstsaldo aan van f 124,220, welk bedrag voor een deel werd aangewend tot het doen van afschrijvingen en voor het overige tot het voor 't eerst uitkeeren van een dividend (à 5 pct.) over het maatschappelijk kapitaal van f 1,500,000.

Steenkolen.

Java.

Mijnconcessie Sedan (betreffende een mijnveld ter grootte van 2747 bouws, in het district Sedan der afdeeling en residentie Rembang). Evenals in het voorafgegane jaar was gedurende 1895 in dit concessieterrein (in 1893 overgeschreven ten name van de „Soerabaijasche Bank- en Handelsvereeniging" te Amsterdam) nog slechts één kolenlaag in exploitatie, waaruit, door niet voor vast aan de onderneming verbonden werklieden (Javanen uit de omliggende dessa's), eene hoeveelheid van 798 ton kolen werd gewonnen. Daarvan werd 628 ton tot briquetten verwerkt, welke werden gefabriceerd van het kolengruis en de stukken kleiner dan 5 c M^3.; de overige 170 ton waren stukkolen. Van de briquetten werd 273 ton aan de suikerfabriek Wonopringgo (residentie Pekalongan) verkocht, terwijl aan den waterstaat te Koedoes (residentie Japara) en aan de suikerfabriek Tanggoelangin in de residentie Soerabaija respectievelijk 25 en 14 ton stukkolen geleverd werd. De rest werd, zooals gewoonlijk van het ontginningsterrein eerst per kar naar de strandplaats Lassem of Dassoen en van daar per prauw naar Soerabaija vervoerd. In verband met de nog steeds ruim voorziene kolenmarkt op Java werd besloten tot verdere inkrimping van de werkzaamheden. In 1895 (het vijfde

jaar der ontginning) werd weder met verlies gewerkt, zoodat ook toen cijns niet verschuldigd was. Het over het tijdvak van 1 November 1894 t/m 31 October 1895 op te brengen vast recht, ad f 686,75, werd medio 1895 gestort.

Sumatra.

a. Gouvernementsontginning.

Ombiliën-kolenveld (*Sumatra's Westkust.*) Blijkens de reeds aan de Staten-Generaal medegedeelde „Aanleg- en exploitatierekening der ontginning van het Ombiliën-kolenveld over 1892—1895" [5]) beliepen in 1895 de bruto ontvangsten der ontginning (wegens verstrekking tegen regularisatieprijzen van 75025 ton stuk- en gruiskolen aan andere diensttakken en wegens verkoop aan particulieren van 28075 ton) f 1,250,878, en de bruto uitgaven (waaronder o. a. f 40,082 voor oprichting van gebouwen, daar op ult. 1894 feitelijk de aanleg nog niet was afgeloopen) f 1,101,270. Van het overschot, ten bedrage f 149,608, werd f 48,846 bestemd voor afschrijvingen, voornamelijk op oprichtingskosten, en het overige, ad f 100,762, op de exploitatierekening van het kolenveld als winst geboekt. Laatstbedoelde rekening werd namelijk over 1895, met inbegrip van gemeld bedrag van f 48,846, belast met f 1,151,916, en wegens de opbrengst der verkochte kolen (vermeerderd met f 1800 voor hetgeen de voorraad kolen in het magazijn te Emmahaven op ult. 1895 meer bedroeg dan op ult. 1894) goedgeschreven met f 1,252,678, derhalve een voordeelig verschil als voren van f 100,762 (tegen f 5570, volgens verbeterde opgaven, over 1894). In verband met voormelde afschrijving wees de aanlegrekening van het kolenveld, welke op ult. 1894, met inbegrip van den voorraad verbruiks-

5) Gedrukt als bijlage C der Memorie van Toelichting bij de ontwerp Indische begrooting voor 1897.

goederen, bedroeg f 1,287,208, op ult. 1895, met inbegrip als voren, een eindcijfer aan van f 1,238,362.

Tegenover het totaal der op ult. 1895 voor de kolenonderneming gedane uitgaven, ad f 3,690,809 (namelijk f 1,238,362 waarmede de aanlegrekening nog belast bleef en f 2,452,447 [6]) ten laste der exploitatie-rekening geboekt), was tot ult. 1895 ontvangen f 2,490,366, zoodat gezegd kon worden dat op genoemden datum in de kolenonderneming nog stak (zonder rente te rekenen) een kapitaal van f 1,200,443.

De aanlegrekening betreffende de ten dienste der kolenonderneming te Emmahaven gemaakte werken (kolenstort, kolenmagazijn, enz.) verminderde in 1895 van f 530,693 tot f 521,137 door inlevering van overcompleete bij den bouw gebruikte materialen.

Gaandeweg werd in het kolenveld onder gunstiger omstandigheden gewerkt. De productie, met andere woorden de afvoer van het kolenetablissement van stuk- en gruiskolen, toch steeg, van 47,833 en 72,451 ton achtereenvolgens in 1892/93 en 1894, tot 107,942 ton in 1895, zijnde gemiddeld per maand 8996 ton, terwijl dit gemiddelde in de eerste helft van 1896 bedroeg 9923 of over bedoelde zes maanden 59,540 ton, niettegenstaande sedert April de gebeurtenissen in Atjeh een vrij groot aantal veroordeelden tot dwangarbeid aan de ontginning deden onttrekken. De gang der werkzaamheden liet namelijk in 1896 een voordeeliger gebruik der werkkrachten toe, ook door het bezigen van dierlijke trekkracht (karbouwen) voor den afvoer der kolen naar het zeefhuis [7]). In verband

6) Ongerekend de bovenbedoelde f 1800 wegens meerdere waarde der op ult. 1895 te Emmahaven voorhanden kolen dan op ult. 1894.

7) Het gebruik van karbouwen voldeed zóo goed, dat het voornemen bestond om te trachten deze dieren ook te benuttigen voor het ondergrondsch transport der kolen, waardoor het groote bezwaar, dat lange galerijen in dit opzicht opleveren, zou kunnen worden weggenomen.

met een en ander steeg de hoeveelheid, die door de in het kolenveld werkende veroordeelden (wier aantal per werkdag dooreen genomen bedroeg in 1895 1373, doch in het 1ste halfjaar 1896 daalde tot 1279) werd aan den dag gebracht, van gemiddeld 0.20 en bijna 0.25 ton kolen per man en per dagdienst achtereenvolgens in 1894 en van 1895, tot gemiddeld bijna 0.30 ton in de eerste zes maanden van 1896.

Volgens het in Juli/Augustus 1896 ingediende halfjaarlijksch verslag zoowel van den bij de kolenonderneming gedetacheerden mijningenieur als van den — sedert afgetreden [8]) — hoofdingenieur, chef van den spoorwegdienst en tevens van den dienst der kolenontginning, den heer J. W. IJzerman, was de toestand van den arbeid in het kolenveld over het algemeen gunstig te noemen. Zonder daaromtrent in verdere bijzonderheden te treden, zij hier slechts gewezen op de voorloopig zeer gunstige resultaten van het bewesten Doerian gelegen gedeelte, waar de groote regelmatigheid der in vorige verslagen meermalen besproken laag A reeds over eene lengte van 435 M. geconstateerd werd, terwijl verwacht mocht worden dat deze nog belangrijk verder zal doorloopen om naar het westen tegen eene niet veel beteekenende storing te stuiten. De reeds jaren geleden uitgesproken verwachting — zoo besluit de hoofdingenieur zijne mededeelingen — dat het westelijk deel van het kolenveld veel minder verworpen zou zijn dan het oostelijk, wordt hierdoor gelukkig verwezenlijkt. De voorraad af te bouwen kool is nu reeds voldoende voor drie jaren

8) Den heer IJzerman werd op zijn verzoek, met ingang van 18 September 1896, een eervol ontslag uit 's lands dienst verleend onder toekenning van pension. Met de tweeledige functiën van den aftredenden titularis werd alstoen belast de tijdelijke chef der exploitatie van den dienst der staatsspoorwegen ter Sumatra's Westkust, tevens chef der tweede afdeeling van dien spooorwegdienst, de heer Th. A. M. Ruijs.

exploitatie, terwijl hij bij het voortzetten van de voorbereidingswerken steeds zal vermeerderen. Behoeft dus voor de quantiteit aan kolen geen zorg te bestaan, de met de dagelijksche leiding der ontginningen belaste mijningenieur wijst er ook op, dat de qualiteit niet te wenschen zal overlaten, omdat de thans voorbereide gedeelten geacht moeten worden beter te zijn dan vele vroeger ontgonnen gedeelten, terwijl ook de toeneming van den afbouw in de laag C, waaraan spoedig uitbreiding zou worden gegeven, nog betere kolen zal doen aantreffen.

Ondanks het in de mijnen aan den arbeid zijnde personeel in het eerste halfjaar 1896 kleiner was, daalden de kosten van het winnen der kolen weder niet onbelangrijk. Kwamen in 1895 die uitgaven te staan op gemiddeld f 3,10 per ton aan exploitatie (wegens traktementen en arbeidsloonen, verlichting, schietmiddelen, hout, gereedschappen en diversen) en f 0,96 per ton aan aanlegkosten, dus te zamen op f 4,06, in het eerste semester van 1896 was dit laatste cijfer f 2,86 (f 2,38 + f 0,48).

Aan de boekhouding over 1895 is omtrent de verder op de kolen vallende uitgaven nog het volgende te ontleenen.

Bij aflevering op den spoorweg te Sawah Loento kwamen de productiekosten te staan op f 4,50 per ton, daar het evengenoemd bedrag van f 4,06 nog moet vermeerderd worden met f $0{,}07^5$ aan premie voor het personeel [9]), f 0,30 aan uitgaven der directie en f $0{,}06^5$ aan spillage (1.6 pct.). Voor het spoorwegvervoer werd betaald, met inbegrip van f 0,10 voor het rangeeren te Sawah Loento, netto

9) Het bedrag der aan de verschillende ambtenaren en beambten van de onderneming uit te keeren premie werd voor 1896 in gelijker voege geregeld als voor 1895, met dien verstande evenwel dat de limite voor de zelfkosten der kolen werd bepaald op f 3 per ton (gouvernementsbesluit dd. 5 Februari 1896 no. 10).

f 3,25 per ton. Bij aanbrengst te Emmahaven kostten de kolen dus f 7,75. Geladen in de vrachtschepen, kwamen de kolen te staan op f 8,15 (het kostende bij aanbrengst te Emmahaven vermeerderd met f 0,40 per ton voor het door de stortinrichting storten en „trimmen" in de schepen); geleverd in de bunkers der schepen op f 8,75 (de kosten bij aanbrengst te Emmahaven vermeerderd met f 1 per ton voor kosten van opslag in het magazijn en het dragen in de bunkers) en geleverd op Java en in de buitenbezittingen gemiddeld op f 12,37 (f 8,15 vermeerderd met f 4,22 als gemiddeld bedrag per ton). Vergeleken met de opbrengst der aan de marine en andere diensttakken op Java en aan de marine te Olehleh en Makasser geleverde kolen, waarvoor gemiddeld verkregen werd f 14,29[5] per ton, niettegenstaande de regularisatieprijzen voor elke plaats van aanbrengst f 1,25 per ton lager gesteld waren dan voor 1894 [10]), zoomede met de door particulieren betaalde prijzen, welke voor de langs den spoorweg geleverde kolen gemiddeld f 5,50 en voor leveringen te Emmahaven gemiddeld f 11,35 per

---

10) In verband met de daling der marktwaarde van Engelsche kolen zijn voor 1896 de hierbedoelde regularisatieprijzen opnieuw lager gesteld, namelijk f 0,75 per ton minder dan voor 1895 (gouvernements-besluit dd. 19 April 1896 no. 7). Ook in de tot dusver bestaande voorloopige regelingen van Juni 1893 en Maart 1894 omtrent den verkoopprijs aan particulieren te Emmahaven en op plaatsen, langs den Sumatra-spoorweg gelegen, werd in 1896 eenige wijziging gebracht, door namelijk den *minimum*-prijs voor den verkoop van stukkolen op den wal te Emmahaven van f 10 tot f 9 per ton te verlagen (Gouvernementsbesluit dd. 20 Mei 1896 no. 8).

Onder de plaatsen, waarheen de Ombiliën-kolen van wege den dienst der ontginning over zee zijn te verzenden, werd thans ook opgenomen de haven Sabang op het eiland Weh nabij Atjeh's noordkust, waar in het voorjaar van 1896 het in vorige verslagen besproken particuliere kolenetablissement met aanlegsteigers en sedert ook een kust- en een oeverlicht gereed kwamen, terwijl de haven Sabang eerlang ook aan het wereldtelegraafnet wordt aangesloten.

ton bedroegen, blijkt dat in 1895 op alle leveringen gewonnen werd.

Met betrekking tot de verschillende inrichting en gebouwen buiten de mijnen zij vermeld dat, ten gevolge van de toeneming der productie, de zeef- en laadinrichting eenige uitbreiding vereischte, welke in Mei 1896 gereed kwam. In de huisvesting van personeel en werkvolk werd door herstellingen aan bestaande en oprichting van eenige nieuwe gebouwen verbetering aangebracht, zoodat de werkzaamheden daaraan zich in de eerste jaren zullen kunnen bepalen tot een gering onderhoud. Ter voorziening in het gebrek aan water op het etablissement Doerian werd eene leiding aangelegd uit de Boven-Soempahan. Deze leiding, welke voldoende capaciteit zal bezitten om ook de etablissementen Waringen en Pandjang van drink en badwater te voorzien, zou waarschijnlijk tegen het einde van Augustus 1896 zijn voltooid.

De gezondheidstoestand onder de bij de ontginning te werk gestelde dwangarbeiders, welke zich gedurende 1895 eenigszins ongunstig liet aanzien, werd in het eerste halfjaar 1896 veel beter, hetgeen schijnt te moeten worden toegeschreven aan het ophouden van het grondverzet bij het etablissement Doerian. Overigens werd verwacht dat de ingebruikstelling van de hiervóór bedoelde waterleiding nog veel tot verbetering van den gezondheids toestand zou bijdragen.

Wat het gebruik van de Ombiliën-kolen als brandstof voor stoomschepen en locomotieven betreft, blijft het oordeel gunstig luiden.

b. Ontginningen krachtens concessie.

Mijnconcessie Bahangan (betreffende een mijnveld ter grootte van ruim 15 bouws in de marga Lawang Kidoel, behoorende tot de onderafdeeling Lematang Ilir der residentie Palembang.) Met uitzondering van een mandoor,

die het toezicht op het uitgraven van de steenkolen houdt en tegen een loon van f 15 's maands is aangesteld, waren gedurende 1895 geene vaste koelies op deze van Januari 1894 dagteekenende onderneming werkzaam. De ontginning geschiedde door de omwonende bevolking, aan welke voor elke naar Moeara Enim afgevoerde ton kolen f 4,80 en voor elke naar Palembang getransporteerde f 6 werd uitbetaald. Geproduceerd werd 435 ton kolen (136 ton ging naar Moeara Enim en 299 ton naar Palembang). Het vervoer geschiedt per prauw of vlot. De aannemer der gouvernementstransporten en de concessionaris zelf (de heer J. Moldenhauwer) waren de voornaamste afnemers, de eerste ten behoeve van zijne tusschen Palembang en Moeara Enim varende stoomvaartuigen, de laatste voor zijne ter hoofdplaats Palembang gevestigde fabriek van ijs en minerale wateren. Het verschuldigd vast recht over het jaar 1895, ten bedrage van f 3,75, werd door den concessionaris voldaan. Cijns was nog niet verschuidigd.

* *Mijnconcessie Tjinako* (betreffende een mijnveld ter grootte van circa 25,000 bouws, gelegen in het tot de residentie Riouw en onderhoorigheden behoorende landschap Indragiri op den vastewal van Sumatra). Op het terrein dezer concessie, in handen van den heer J. M. H. van Oosterzee, werd gedurende een zestal maanden het onderzoek naar kolen met kracht voortgezet. Medio November 1895 werden de onderzoekingen voorloopig gestaakt, ten einde een aanvang te maken met de voorbereidende werkzaamheden, aan eene exploitatie verbonden. De resultaten van het onderzoek moeten, volgens bekomen inlichtingen, zeer gunstig zijn, zoodat eene definitieve exploitatie niet lang op zich zou laten wachten.

Borneo.

a. ontginningen krachtens concessie.

Mijnconcessie Kotta Baroe (betreffende een mijnveld ter groote van circa 2677 bouws, gelegen op het tot de

residentie Zuider- en Oosterafeeeling van Borneo behoorende eiland Laut). Van deze in April 1892 door de heeren P. van Dijk en M. J. Boissevain aanvaarde concessie, welke de houders aan het Gouvernement wenschen terug te geven, werd ook in 1895 door hen geen gebruik gemaakt. De verschuldigde minimum-retributie van f 2000 's jaars ten behoeve van het inlandsch bestuur op Poeloe Laut over 1895 (en deels ook over 1894) was, tijdens de afsluiting te Batavia van de mededeelingen voor deze paragraaf, nog evenmin voldaan als de laatstelijk opgelegde boete wegens het niet tijdig plaatsen van de voorgeschreven merkteekenen tot begrenzing van het ontginningsterrein. In afwachting van eene beslissing over de aangeboden teruggave der concessie werd met het verder opleggen van boete ter zake voorgeschreven alsnog verwijld.

* *Mijnconcessie aan de Mahakkam* (betreffende een mijnveld ter grootte van circa 50.000 bouws, gelegen in het landschap Koetei der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo). Deze aan eene naamlooze vennootschap (in 1895 de „Steenkolen-Maatschappij Oost-Borneo") toebehoorende kolenwinning ondervond gedurende genoemd jaar niet alleen den nadeeligen invloed van de lage prijzen der Europeesche, Australische en Japansche steenkolen, doch werd tevens gedrukt door geleidelijke afneming van het aantal werkkrachten, grootendeels ten gevolge van het verstrijken van den diensttijd van contractkoelies, wier plaatsen om financieele redenen niet door aanvoer van nieuwe koelies konden worden aangevuld, en verder door eene tijdelijke stagnatie van den afscheep. De productie bedroeg 19,559 ton, zijnde 1877 ton minder dan in 1894. Met inbegrip van den voorraad bij het begin van het jaar had de Maatschappij dientengevolge in 1895 te beschikken over 25,949 ton, waarvan werd verkocht 20,012 ton, zoodat bij het einde des jaars 5937 ton voorhanden bleef. Hoewel dus het debiet der kolen steeg

(in 1894 werd 15,729 ton verkocht), terwijl de productiekosten verminderden en de bruto opbrengst gemiddeld per ton f 0 23 hooger was (f 11,29 tegen f 11,06), leverde toch de exploitatie ook in 1895 weder verlies op.

De Maatschappij acht echter het voortbestaan harer onderneming mogelijk wanneer — met gelijktijdig uitzicht op grooteren afzet van haar product — hare ontginningswijze (o. a. door toepassing van diepbouw) zoodanig wordt ingericht, dat, zonder vermeerdering van werkkrachten, eene hoogere en daardoor goedkoopere productie kan worden verkregen, gepaard met eene betere regeling van het zeevervoer der kolen. De reorganisatieplannen der Maatschappij hebben ook steun gevonden bij het inlandsch bestuur van Koetei, dat zich namelijk bereid heeft verklaard om, ingaande met het tijdstip, waarop de voor den diepbouw vereischte werken gereed zullen zijn, vrijstelling van den door de onderneming verschuldigden cijns (f 0,50 per afgeladen ton kolen) te verleenen voor den tijd van vier achtereenvolgende jaren, terwijl de Maatschappij zich verbonden heeft om, van hetzelfde tijdstip af, de door den sultan voor zijne stoomvaartuigen en fabrieken benoodigde kolen, met behoud van het vroeger bepaalde maximum van 1000 ton 's jaars, in stede van tegen vergoeding der ontginnings kosten, te leveren tegen den vasten prijs van f 5 per ton. De ter zake van een en ander tusschen het Koeteisch bestuur en de Maatschappij gesloten suppletoire overeenkomst is, na bekomen regeeringsmachtiging, in Juni 1896 door den resident goedgekeurd.

Doch ook de Indische Regeering heeft, ingevolge een daartoe door de Maatschappij gedaan verzoek, aanleiding gevonden om de pogingen tot instandhouding van de kolenontginning in het oostelijk gedeelte van den Nederlandsch-Indischen Archipel te steunen door aan de Maatschappij de levering te gunnen van een gedeelte der voor 's lands dienst benoodigde steenkolen, voor zoover dit, ook in verband met 's Gouvernements eigen kolenont-

ginning in het westen van den Archipel, kon geschieden zonder benadeeling van 's lands financiën. Bij gouvernementsbesluit van 23 November 1896 no. 13 is namelijk de commandant der zeemacht en chef van het departement der marine gemachtigd om met de Maatschappij een overeenkomst aan te gaan voor de levering, gedurende het tijdvak 1 Juli 1897 t/m ult. Juni 1902, van 15000 ton 1ste kwaliteit Koetei-kolen per jaar in verschillende havens of kolendepôts, namelijk: 1° ten behoeve van de marine, te Soerabaija (voor werfgebruik bij het marine-etablissement). te Banjoewangi, Makasser, Bima, Kema, Amboina, Dobo, Ternate, Doreh en Hansisi (Koepang), zoomede 2° ten behoeve van het departement der burgerlijke openbare werken, te Probolinggo en Panaroekan, een en ander volgens de uiterlijk twee maanden vóór den aanvang van elk contractsjaar vast ts stellen verdeeling, tevens vermeldende de tijdstippen waarop de aanvoeren (die zooveel mogelijk gelijkmatig over het geheele jaar zijn te verdeelen) op de leveringsplaatsen moeten ontvangen worden. Voorts zal de Maatschappij, wanneer dit noodig wordt geacht, gedurende de vijf contractsjaren, boven en behalve de jaarlijksche hoeveelheid van 15000 ton, ook kolen moeten leveren te Bandjermasin en op andere nader aan te geven plaatsen, gezamenlijk tot eene hoeveelheid van hoogstens 1500 ton 's jaars, terwijl zij tevens de schepen der oorlogs- of gouvernementsmarine of andere door het Gouvernement gebezigd wordende schepen, welke Koetei aandoen, des verlangd, van kolen zal hebben te voorzien. Het Gouvernement heeft zich het recht voorbehouden om in de behoefte aan steenkolen te Bandjermasin en in hetgeen op andere plaatsen (elders dan te Koetei) jaarlijks boven de 15000 ton noodig is buiten tusschenkomst van de Maatschappij te voorzien. In de voor elk jaar vastgestelde verdeeling der levering van 15000 ton zal te allen tijde wijziging kunnen worden gebracht, ook wat betreft de

aanwijzing van andere plaatsen van levering, aan welke wijzigingen de Maatschappij gehouden is te voldoen, mits zij daarvan minstens drie maanden vóór het tijdstip van levering kennis hebbe gekregen. Bij levering op andere plaatsen dan de hiervóór genoemde zal omtrent den prijs afzonderlijk worden overeengekomen, daarbij de voor de vaste leveringsplaatsen aangenomen prijzen tot maatstaf nemende. Voor elk der laatstbedoelde plaatsen is in het contract bepaald hoeveel ton kolen gemiddeld per dag van gouvernementswege minstens moet worden in ontvangst genomen. De Maatschappij zal geen mindere leveringen behoeven uit te voeren dan van 1000, 500 of 250 ton, naar gelang voor elke der hooger genoemde plaatsen een dezer minima is aangenomen. Ook heeft zij het recht, naar gelang het voor het transport der kolen te bezigen schip kan laden, 10 pct. meer of minder te leveren dan haar was aangewezen, terwijl haar ook, mits in overleg en met goedkeuring van den chef van den ontvangenden dienst, kan worden toegestaan de haar opgedragen leveringen te combineeren of te splitsen in meer dan één vervoer.

Met betrekking tot het voornemen der Maatschappij om haren werkkring in Koetei uit te breiden tot de ontginning van petroleum en de teelt van Liberia-koffie kan voorshands slechts worden medegedeeld dat met de eerste proefboring naar petroleum in Februari 1896 een aanvang is gemaakt, terwijl ten behoeve van de koffieteelt door den sultan van Koetei aan de Maatschappij, op voordeelige voorwaarden eene van regeeringswege goedgekeurde landbouw-concessie tot eene uitgestrektheid van 4000 bouws is verleend.

* *Mijnconceseie Mathilde* (betreffende een mijnveld, naar berekening groot 15000 bouws, aan de Balik Papanbaai, mede in Koetei). Ook in 1895 werd met ontginning (waarvoor, zoals werd medegedeeld op blz. 275 van het vorig verslag, door het inlandsh bestuur van Koetei

tot 1 December 1898 uitstel is verleend) vanwege den concessionaris, den heer J. H. Menten, nog geen aanvang gemaakt.

b. Inlandsche ontginningen.

In de voor dit verslag ontvangen berichten vindt men alleen gewag gemaakt van inlandsche kolenontginningen in de afdeeling Sintang der residentie Westerafdeeling van Borneo, en dan nog enkel van de delving in het landschap Salimbou, waar de kolen van betere hoedanigheid schijnen te zijn dan die van andere Sintangsche ontginningen. De verminderde behoefte bij de gouvernementssteenkolendepôts te Pontianak en Sintang, welke omstandigheid reeds in 1894 van invloed was geweest op de productie der Sintangsche ontginningen, deed zich in 1895 in nog sterkere mate gelden door de opheffing, bij wijze van proef, van de stationneering van het eenige nog in de Westerafdeeling overgebleven gouvernements-stoomschip. De productie van Salimbou-kolen bedroeg dan ook slechts 550 ton (tegen 730 ton in 1894 en 2050 ton in 1893), waarvan bij het gouvernementsdepôt te Pontianak werd ingenomen 217 ton (tegen 290 ton in 1894 en 393½ ton in 1893).

Ten behoeve van 's lands dienst zullen de West-Borneo-kolen in den vervolge waarschijnlijk alleen afzet kunnen vinden voor het verbruik op het residentiejacht *Karimata* en op de stoombarkas ter beschikking van den controleur der Boven-Kapoeas.

De oeconomische ontwikkelingsgang van China.

N°. 19 van de Consulaire Verslagen en Berichten, uitgegeven op last van het ministerie van Buitenlandsche Zaken, bevat een opstel van den Nederlandschen consul-generaal en minister-resident te Peking, den heer F. M. Knobel, waarin een overzicht wordt gegeven van den ontwikkelingsgang van China in oeconomisch opzicht. Wij achten dit artikel zóó belangrijk, vooral ook voor Nederlandsch Oost-Indië, dat wij meenen goed te doen, het hier in zijn geheel over te nemen, opdat de mededeelingen van den heer Knobel in ruimeren kring bekend worden.

Het veld van waarneming en onderzoek voor hem, die zich in den tegenwoordigen tijd in Oost-Azië op de hoogte moet stellen van hetgeen er omgaat, ten behoeve van Nederlandsche en Nederlandsch-Indische belangen, is zóó uitgestrekt, dat eene groote dosis stelselmatigheid en beperking wordt vereischt als het er op aan komt de gedurende een jaar ontvangen indrukken op het papier te zetten. Terwijl onderwerpen van den meest verschillenden aard zich opdringen, moet de berichtgever beproeven gelezen te worden in Nederland en in de Koloniën, waar de lezer dagelijks onder een kruisvuur is van

nieuwsbladen, tijdschriften en berichten van den meest uiteenloopenden inhoud en in allerlei talen, en waar de aandacht voor Chineesche zaken wordt afgeleid door zoovele andere aangelegenheden van dichterbij. Toch mag hij, waar het beknoptheid geldt, zich niet aan overdrijving schuldig maken, want de rol welke Oost-Azië op elk gebied begint te vervullen, wordt met den dag belangrijker.

China gaat allengs vooruit en de westersche Staten leggen eenen koortsachtigen ijver aan den dag om dezen vooruitgang te bevorderen en daarbij ieder voor zich zelven de grootst mogelijke voordeelen te behalen.

Duitschland is bij dien wedloop vooraan. Ofschoon Engeland nog steeds het grootste aandeel heeft bij den handel van China, zoo vermeerdert de Duitsche omzet toch met den dag.

Met het precedent van hetgeen in Turkije is geschied vóór oogen, tracht Duitschland door middel van militaire pionniers allengs vasteren voet te krijgen in China, ook en vooral op industrieel terrein.

De export van Hamburg naar China is gestegen van 22 millioen mark in 1894 tot 40 millioen in 1895. Daaronder is in laatstgemeld jaar een groot gedeelte oorlogsmaterieel, doch ook:

	1894. M.	1895. M.
Bier	188,000	323,000
Gecondenseerde melk	64,000	96,000
IJzer in staven en platen . . .	174,000	348,000
Blik	2,400	17,500
Geel metaal	81,000	152,000
Nikkel	28,000	125,000
Wollen en halfwollen goederen .	1,420,000	1,740,000
Witte goederen	178,000	291,000
Parapluies	24,000	45,000
IJzerwaren.	1,400,000	3,705,000

	1894. M.	1895. M.
Naalden	383,000	430,000
Naaimachines	6,000	14,000
Knoopen	106,000	157,000
Zink	328,000	11,000
Pelterijen	194,000	85,000
Katoenen garens	250,000	13,000
„ goederen	1,480,000	260,000
Merceries	409,000	372,000
Lucifers	1,015,000	672,000
Aniline-verven	1,720,000	1,370,000
Blauwhoutextract	573,000	264,000

Ingevoerd werd te Hamburg uit China:

	1894. M.	1895. M.
Ruwe katoen	4,640,000	1,046,000
Gember	95,000	59,000
Galnoten	1,760,000	1,080,000
Gom copal	21,000	10,000
Beenzwart	130,000	50,000
Meubelriet	308,000	39,000
Thee	2,450,000	2,960,000
Cassia lignea en vera	388,000	846,000
Muskus	20,000	84,000
Rabarber	46,000	76,000
Koehuiden	650,000	740,000
Schaaps- en geitevellen	200,000	350,000
Bedvederen	1,330,000	2,270,000
Talk	6,000	58,000

Als het tegenwoordig bericht in druk verschijnt, zullen de cijfers van den Hamburgschen handel met China over 1896 bekend zijn en ongetwijfeld bewijzen dat het afgeloopen jaar opnieuw beter is geweest voor dien handel.

Verschillende omstandigheden werken samen om den Duitschen handel het commercieel verkeer met China te vergemakkelijken.

Indien er bij de Chineezen wrok bestaat: tegen Engeland over de occupatie van Hongkong en over de drie met China gevoerde oorlogen; tegen Frankrijk en Japan evenzeer uit hoofde van vroegere vijandelijkheden; tegen Rusland over den gedwongen afstand van het gebied van den Amoer; tegen de Vereenigde Staten wegens het verbod van toelating van Chineesche onderdanen, — Duitschland heeft tot dusver in vrede geleefd met den „Zoon des Hemels" en deze omstandigheid heeft er veel toe bijgedragen dat de Chineezen voor sommige hervormingen op militair gebied zich tot de Duitsche Regeering hebben gewend.

Voorts heeft de Duitsche handel op China veel te danken aan de flink gesubsidieerde stoomvaart op het Oosten van Azië. [1])

In 1830 waren van de 146 schepen, welke binnenliepen te Canton, alwaar de buitenlandsche handel van China zich concentreerde, drie onder de vlag der Hanzasteden en één onder Pruisische. In 1895 was het aandeel van de Duitsche vlag bij de vaart op China 2,684 schepen met een inhoud van 2,442,000 ton, waarvan 1,058 schepen met een inhoud van 956,374 ton direct uit Europa kwamen.

De uitbreiding van den handel van Duitschland en van andere natiën op China geschiedt ten koste van dien van Engeland. In laatstgenoemd Rijk heeft men dan ook onlangs aanleiding gevonden tot het zenden van eene commissie naar China, Japan en Korea. Deze commissie, onder aanvoering van den heer Byron Brenan, Britsch

1) Op het oogenblik van afzending van dit bericht wordt naar hier getelegrafeerd dat bij den Rijksdag een wetsontwerp aanhangig is gemaakt, waarbij de rijkssubsidie voor de vaart op Oost-Azië tot anderhalf millioen mark wordt verhoogd.

consul te Canton, heeft de opdracht om de oorzaken na te gaan van den achteruitgang des Engelschen handels in deze streken. [2])

In afwachting van de nog niet openbaar gemaakte slotsommen, waartoe de bedoelde commissie zal geraken, moge het vergund zijn hier ter plaatse een enkel woord te wijden aan een desbetreffend rapport, uitgebracht den 8sten Juli 1896 door eene commissie ad hoc, bestaande uit te Hongkong gevestigde Engelsche kooplieden, onder voorzitterschap van den kolonialen secretaris aldaar den heer J. H. S. Lockhart.

Die commissie antwoordt in bevestigenden zin op de vraag, of te Hongkong in de laatste jaren sommige goederen, die vroeger uitsluitend uit Engeland kwamen, thans uit andere landen worden ingevoerd. Tot die goederen behooren „Llama Braids" (uit Oostenrijk), anilineverven, Spanish stripes, lakens en geel koper. Van laatstgenoemd artikel komt tegenwoordig de helft uit Duitschland, van waar het minder vracht betaalt dan uit Engeland. Dit geldt evenzeer voor sommige ijzersoorten. IJzerafval komt uit België, evenals draadnagels, vensterglas en kaarsen. Wapens en ammunitie levert het vasteland van Europa goedkooper dan de Britsche industrie. Lood komt uit Australië; andere Engelsche goederen, zooals: lampen, papier, parapluies, zeep, biscuits, bier, messenwerk en witte goederen, lijden slechts nu en dan onder de buitenlandsche concurrentie.

De genoemde commissie schrijft den achteruitgang van den Britschen handel in het Zuiden van China toe aan de vijf volgende oorzaken:

goedkoopere kosten van voortbrenging der niet-Engelsche goederen;

weerzin der Britsche fabrikanten om den smaak des verbruikers te volgen;

2) Zie omtrent de Engelsche commissie naar het Westen van China het vervolg van het tegenwoordig bericht.

daling der zilverprijzen sedert 1873;

goedkoopere vrachten naar het Oosten van continentale havens vergeleken met Britsche havens;

goedkoopere spoorweg-transito-vrachten naar de continentale havens.

Er is mitsdien ongetwijfeld aanleiding voor den Britschen handel om niet te rusten op de in China behaalde lauweren en voor den niet-Britschen (dus ook voor den Nederlandschen) handelaar om te trachten van de tegenwoordige omstandigheden partij te trekken. Toch make men ook ten deze onderscheid tusschen hetgeen men ziet en hetgeen men niet ziet.

Terwijl in de vrijhaven Hongkong geene handelsstatistieken bestaan, is de richting der statistieken van de „Imperial Maritime Customs", welke betrekking hebben op de tractaat-havens in China, eene zoodanige, dat reeds van den aanvang harer publicatie af het aandeel van den handel van Engeland op China in een te gunstig daglicht werd gesteld.

In de tabellen wordt tegenover Engeland het „geheele vasteland van Europa met uitzondering van Rusland" genoemd. Welk aandeel komt op ieder land van het continent in het bijzonder? En vooral, hoevele continentale goederen worden over Engeland naar China verscheept?

Voorts wordt zoowel in de tractaathavens als in de niet voor den buitenlandschen handel opengestelde havens eene hoeveelheid buitenlandsche goederen aangebracht, waarvan de jaarlijksche waarde wordt geschat op 120 millioen Haikwan taels, door Chineesche jonken. In de statistieken vindt men geene opgave dienaangaande. Hoevele niet-Engelsche goederen zijn daaronder?

Eindelijk gaat een belangrijk gedeelte van het Chineesch buitenlandsch handelsverkeer via Hongkong (in 1895: 88 millioen Haikwan taels invoer en 54 millioen uitvoer) en hiervoor wordt in het geheel geen land van herkomst

of bestemming aangegeven. Welk is het aandeel van den Britschen handel hierbij?

Het vermoeden ligt voor de hand, dat reeds sedert lang het aandeel der continentale Staten van Europa bij den handel op China grooter was dan de statistieken deden veronderstellen, en terwijl dit aandeel, in het bijzonder van Duitschland, thans van jaar tot jaar stijgt, ook in verband met de ontluikende ontwikkeling van het Chineesche Rijk, komt deze scheeve voorstelling hoe langer hoe meer uit en maakt dat de vermindering van den Britschen handel, ofschoon vrij belangrijk, toch grooter schijnt dan zij in werkelijkheid is.

Volgens de officieele cijfers exporteerde China:

	1875	1895
	millioenen Haikwan taels.	
direct naar Engeland	29	10½
naar het continent behalve Rusland.	9¾	21
en bedroeg zijn import:		
direct uit Engeland	21	34
van het vasteland zonder Rusland bijna	1	7½

Een voordeel voor den Britschen koopman is, dat de Chinees bij voorkeur het Engelsch of het „pidgin" Engelsch aanleert. Om dit te pareeren heeft de niet-Engelsche koopman zelf het beste middel aan de hand, nl. zich het Chineesch eigen te maken. Voor zoover hij deze taal bij zijne handelszaken behoeft, zijn 2 à 3000 woorden aan te leeren, hetgeen niet zoo moeielijk is als in het algemeen wordt verondersteld.

De handel met de Vereenigde Staten is in vergelijking met vroeger belangrijk vooruitgegaan, al bleef hij gedurende de laatste jaren vrij stationnair. Hij bedroeg:

	millioenen Haikwan taels.	
	1875	1895
Uitvoer van China	7¾	15¼
De invoer uit de Vereenigde Staten	1	5

In Amerika beginnen kapitalisten, alsmede spoorweg-ingenieurs en scheepsbouwers meer en meer de aandacht aan dit Rijk te schenken. De „American Trading Company", gevestigd te New-York, Londen, Yokohama en te Shanghai, is de agent der „Cramp Shipbuilding Company" en van de „Union Iron Works". In het begin van 1896 onderhandelde de firma over eene leening met China in naam van eene Amerikaansche bankinstelling. In Korea verwierf zij eene concessie voor eene spoorweglijn van de haven van Chemulpo naar de hoofdstad Seoul, en voor de „Cramp Shipbuilding Company" verkocht zij twee schepen aan de Japansche Regeering.

De heer A. W. Bash van Port Townsend Washington werkte te Peking ten gunste van de „American China Development Company". Deze maatschappij wenscht contracten te erlangen voor spoorwegen en mijnen in China, en de heer Bash bevindt zich dan ook thans nog te Shanghai, waar hij besprekingen heeft met den bekenden Sheng Taotai betreffende den aanleg der Peking-Hankow-lijn.

De maatschappij „Bethlehem Iron Works" zond in den loop van 1896 naar Peking een vertegenwoordiger om leverantiën te krijgen op materieel voor kustverdediging, geweren, ammunitie en torpedo-booten.

Te Shanghai werd opgericht een gebouw van ijzer en glas, van twee verdiepingen, 400 voet lang en 48 voet breed, hetwelk moet dienen als permanente tentoonstelling van Amerikaansche producten, artikelen van nijverheid en ontdekkingen op electrisch en ander technisch gebied. Ook zal er eene Amerikaansche Bank in worden gevestigd. De onderneming wordt gepatroniseerd door de Regeering der Vereenigde Staten, den te Shanghai gevestigden consul-generaal en vele vermogende Amerikaansche industrieelen.

Terwijl de Amerikaansche gezant te Peking de diplomatieke aangelegenheden van Zweden en Noorwegen in

China behartigt, zijn de commercieele belangen der Scandinavische Rijken toevertrouwd aan eenen bezoldigden, te Shanghai gevestigden consul-generaal. Toen deze ambtenaar in 1890 naar gemelde plaats vertrok, bedroeg de inhoud der jaarlijks aldaar binnenvallende Noorsche en Zweedsche schepen 2,300 ton; in 1895 was hij gestegen tot 430,000 ton.

Sedert Augustus 1896 wordt ook Denemarken te Shanghai evenals te Tientsin door eenen bezoldigden consulairen ambtenaar vertegenwoordigd. Te Kopenhagen is onlangs eene vennootschap opgericht voor den Deenschen in- en uitvoerhandel met China.

Oostenrijk-Hongarije zal weldra een permanent gezantschap te Peking vestigen. Daarvoor is op het budget eene som uitgetrokken van fl. 46,300 (jaarlijksch tractement van den gezant fl. 28,000, voorts van een secretaris van legatie en eenige leerling-tolken). Tot dusver werden de Oostenrijksch-Hongaarsche handelsbelangen in China behartigd door een bezoldigd consulaat-generaal te Shanghai. Te Hongkong wil de Oostenrijksch-Hongaarsche Regeering een bezoldigd consulaat oprichten. Aldaar brengen de schepen der Oesterreichische Lloyd jaarlijks 30,000 ton uit de monarchie herkomstige goederen aan, ongerekend die welke over Hamburg naar China worden verscheept. Oostenrijksche lucifers, die vroeger in zeer groote hoeveelheden naar het Oosten van Azië gingen, zijn door het Japansch artikel verdrongen; daarentegen exporteert Oostenrijk-Hongarije thans in belangrijke hoeveelheden „Llama Braids", knoopen, zeep en parfumeriëen. De beide laatstgenoemde artikelen worden vooral ingevoerd door de firma Gottlieb Tausig, wier reiziger bijna alle jaren Hongkong, Shanghai en Tientsin bezoekt.

De afzet van Belgische goederen en de Belgische werkzaamheid in het algemeen in China is vermeerderende. De Tsung li Yamen heeft in het laatst van 1896 als rechtsgeleerd raadsman voor internationale vragen naar

Peking doen komen een ambtenaar van het Belgisch Ministerie van Buitenlandsche Zaken. Aan het Belgisch gezantschap alhier is thans toegevoegd een mede op het laatst van 1896 aangekomen militair attaché, wiens voornaamste opdracht wel zal zijn het bevorderen der belangen van de metallurgische nijverheid in België.

Aan Fransche werktuigkundigen is in 1896 opgedragen het inrichten van het arsenaal te Foochow naar de eischen van den tegenwoordigen tijd.

Japan gaat voort met vasten voet te krijgen in China. Zijn krachtens art VI van het vredesverdrag van Shimonoseki, den 21s'en Juli 1896 met China gesloten handelstractaat bevat in hoofdzaak het volgende:

Het recht tot benoeming van diplomatieke en consulaire ambtenaren is wederkeerig, met dien verstande dat Japan in China consulaire jurisdictie heeft, terwijl ten aanzien van Chineesche consuls in Japan in art. III gezegd wordt: „they shall enjoy the rights and privileges that are usually accorded to such officers saving in the matter of jurisdiction in respect of Chinese subjects and property in Japan which is reserved to the Japanese judicial courts."

Artikel IV geeft aan de Japanners het recht tot verblijf en tot het uitoefenen van bedrijven van handel en nijverheid in de opengestelde plaatsen van China.

Art. V geeft het recht tot het aandoen door Japansche schepen van alle „ports of call", n.l. Nganching, Tatung, Hukow, Wusueh, Luchikow en Woosung.

Art. VI geeft het recht tot het reizen in het binnenland, mits de reiziger voorzien zij van een door een Japanschen consulairen ambtenaar afgegeven en door de plaatselijke autoriteiten gecontrasigneerd paspoort.

Art IX behelst de clausule der meest begunstigde natie ten aanzien van de heffing van in- en uitvoerrechten op goederen behoorende aan een Japansch onderdaan.

Art. X bepaalt, dat goederen, toebehoorende aan een Japansch onderdaan, vervoerd wordende van eene open-

gestelde haven naar de andere, vrij van rechten zullen zijn.

Art. XI bepaalt, dat voor het geval een Japansch onderdaan bereids ingevoerde goederen, waarvoor het recht is betaald, naar eene buitenlandsche markt wil vervoeren, deze goederen van alle rechten in het binnenland zullen zijn vrijgesteld, nadat daarvoor voldaan zal zijn een „commutation transit tax", ten bedrage van de helft van het invoerrecht voor belaste artikelen en van 2½ % ad valorem voor goederen waarvan de invoer vrij is. Opium is hiervan uitgezonderd.

Voor art. XII gelden de bepalingen van artt. IX, X en XI voor den aankoop door Japanners van goederen in het binnenland van China, het vervoer daarvan naar andere opene havens en uitvoer naar den vreemde.

Art. XIII stelt vast het recht van opslag in entrepôt van Japansche goederen.

Art. XV handelt over tonnegelden.

De artt. XX, XXI en XXII geven aan Japan het recht van consulaire jurisdictie over Japansch eigendom en Japansche onderdanen. Burgerlijke- en strafzaken, waarin Japanners als eischer optreden tegen Chineezen, komen voor den Chineeschen rechter.

Het zal de aandacht niet ontgaan, dat de Japanners, die zich willen ontslaan van de Europeesche consulaire rechtspraak op eigen bodem, streng vasthouden aan hunne eigene jurisdictie in China. En — zonder dat steller dezes wil beoordeelen in hoever hunne eischen in eigen land gerechtvaardigd zijn — zulks is ook niet anders te veronderstellen.

Er bestaat in China een strafwetboek, gemaakt in het begin der zevende eeuw onzer jaartelling. De daarin in den loop der eeuwen gebrachte wijzigingen zijn weinig talrijk en vooral sedert het begin der veertiende eeuw niet noemenswaard.

Het grondbeginsel der Chineesche strafwet is tucht vóór alle dingen. Het volk is het kind, de overheid de

vader. Hij die eene hooge plaats inneemt, heeft de macht; hij die lager staat, bezit nagenoeg geen recht. Een pater familias kan zijne vrouw of kind vermoorden zonder dat zulks ernstige gevolgen zal hebben, doch in het tegenovergesteld geval worden de verschrikkelijkste straffen toegepast.

De rechter gaat altijd uit van de veronderstelling dat de beklaagde schuldig is. Bij het proces is het optreden van eenen pleitbezorger niet geoorloofd. Bekentenissen worden afgedwongen door opsluiting en folteringen. Eene jury bestaat niet.

De handhaving der wet berust bij den districtsrechter. In elke maand zijn bepaalde dagen, waarop klachten kunnen worden aanhangig gemaakt. Dit instellen van den eisch geschiedt door een tusschenpersoon, een soort „zaakwaarnemer", bij den laagsten mandarijn „Tipau" geheeten. Deze heeft zitting in het districts-gerechtshof en is tegelijkertijd belast met het in hechtenis nemen der beklaagden. In gevallen waarin de schuldigen niet te vinden zijn, worden dikwerf voor hunne arrestatie de plaatselijke ambtenaren verantwoordelijk gesteld. Ook gebeurt het, dat de vermogende lieden van het een of ander district, waar eene misdaad is begaan, in hechtenis worden gehouden totdat de ware schuldigen zijn ontdekt en gearresteerd.

Bij gebrek aan bewijs van zijne schuld wordt de beklaagde ontslagen, doch de aanklager gestraft.

Van het recht van appel wordt vaak gebruik gemaakt. De zaak komt dan voor den onderkoning der provincie, die daarover naar Peking rapporteert. Het betrokken Ministerie bevestigt bijna altijd het vroeger gewezen vonnis.

De lijfstraffen bestaan in tuchtiging met den kleinen en grooten bamboestok, verbanning, verwurgen en ont hoofding. De laatste straf wordt als veel onteerender beschouwd dan de voorlaatste. De in de tweede plaats genoemde straf wordt somtijds ondergaan bij plaatsver-

vanging. Er zijn personen, die hun onderhoud verdienen met het ontvangen der bamboeslagen voor anderen.

De redenen tot het aanvangen van een proces in burgerlijke zaken zijn beperkt tot een minimum. Bij vele verbintenissen is alleen de eer des schuldenaars gemoeid, zonder dat hij op wettelijke wijze tot de nakoming daarvan kan worden gedwongen.

Daartoe behooren: het leenen van kapitaal om een bloedverwant of vriend in staat te stellen eene handelszaak op te zetten, om hem uit moeielijkheden van welken aard ook te helpen, om een proces te voeren; geld geborgd aan een speler, een verkwister, een opiumschuiver; alle schulden aangegaan in een herberg of in een speelhuis; alle voorschotten gegeven op het woord van eer zonder garantie of schuldbekentenis; alle schulden aangegaan door minderjarigen, personen met zwakke geestvermogens, door bedienden en door gasten; alle diensten ontvangen van geneeskundigen, priesters, waarzeggers, helderzienden, monniken en nonnen; alle commissiegelden, welke niet onmiddellijk voor of nà het afsluiten der transactie betaald zijn; alle gelden die tot een hooger interest worden uitgezet dan het bij de wet vastgesteld maximum van 36 % jaarlijks.

Zal menigeen de bovenstaande beschouwingen over het rechtswezen in China verwijten dat zij eerder geschreven zijn als curiositeit dan als datgene wat in een economisch jaaroverzicht moet worden geplaatst, ik haast mij over te gaan tot zoo practisch mogelijke zaken, met welke de heerschende begrippen van recht en rechtsvordering in nauw verband staan.

China bezit noch een eigenlijk Burgerlijk Wetboek, noch een Wetboek van Koophandel. Tegelijkertijd is het streven, om een rechtsgeding te voorkomen, gelijk wij boven gezien hebben, algemeen, en niet minder algemeen is de angst voor de schande een misdadige schuldenaar te zijn. Tegen nieuwjaar zijn de Chineesche

curiositeiten goedkooper dan op eenig ander tijdstip van het jaar. Dit komt omdat de Chineesche koopman, groot en klein, de gewoonte heeft in de laatste week van het jaar alle zijne zaken te regelen, ten einde het nieuwe jaar te beginnen zonder eenige verbintenissen. Is hem dit onmogelijk, zoo onderteekent hij zelf of zijne familieleden eene schuldbekentenis met de verplichting, zoodra mogelijk de schuld te vereffenen. Is zijn toestand daartoe te hopeloos, dan verhuurt hij zich als koelie, gaat in verbanning of pleegt zelfmoord.

Dit alles heeft ten gevolge dat handelsprocessen en ook faillissementen in China zelden voorkomen en dat het aantal rechtbanken er betrekkelijk zeer gering is.

De begrippen van den Chineeschen koopman omtrent handelsrecht zijn gebaseerd op de gewoonte. Kenmerkende eigenschappen van dit gewoonterecht zijn o. a. dat de makelaar verantwoordelijk is voor de betaling der goederen, welke door zijne tusschenkomst zijn verkocht; dat eene borgtocht kan worden gesteld bij mondelinge overeenkomst, en dat de persoon, waarvan bekend is dat hij een zeer gering of zelfs in het geheel geen aandeel in eene firma heeft, erkend wordt als hare uitsluitend gemachtigde om tegenover anderen op te treden.

Ofschoon nu en dan quaestiën rijzen tusschen de Europeesche kooplieden, gevestigd in China, die zich overigens voor hunne transactiën met den inlander bedienen van een compradore (een persoon waarvan de keuze voor nieuw op te richten firma's eene zaak van groot gewicht is) en den Chineeschen koopmansstand, zoo is hun aantal toch naar evenredigheid lang niet zoo groot als de geschillen op handelsterrein, welke zich voordoen in Europa.

Dit is voornamelijk te danken — en hier is der langen Rede kurzer Sinn — aan het feit, dat de Chineesche koopman in China eerlijk is.

En niet alleen de koopman; doch de Chinees in China in het algemeen steekt gunstig af bij andere Aziaten wat

betreft eerlijkheid en nakoming van het eens gegeven woord. Indien de mandarijn tegen onze begrippen van integriteit zondigt, waar het zijne ambtsverrichtingen geld, zoo hangt zulks samen met het geheele administratief stelsel waaronder het Rijk gebukt gaat. Het buitenland, de vreemdeling evenwel, kan zich niet beklagen over het gebrek aan goede trouw, van de Chineezen ondervonden. Veel moeite kost het meestal om van den Chinees eene belofte te verkrijgen, doch van het oogenblik dat zij gegeven is, kan men er staat op maken dat zij zal worden vervuld.

Indien het Chineesch Gouvernement de vernietigde vloot niet of uiterst langzaam [3]) herstelt, zoo is dit toe-te schrijven aan de vrees tot leenen, zonder dat interestbetaling en teruggave der hoofdsom behoorlijk verzekerd zijn.

Onder de talrijke vragen, welke de Chineesche Regeering op het oogenblik bezighouden, bekleedt die der financiën dan ook de eerste plaats.

Een zekere heer Yung Wing, een geboren Chinees doch genaturaliseerd Amerikaan, is onlangs door den Keizer naar Peking ontboden ten einde met den Tsung li Yamen het denkbeeld te bespreken van een nationaal bankstelsel, evenals zulks in de Vereenigde Staten bestaat. Kon zulk een stelsel op eerlijke en verstandige wijze ingevoerd worden, dan zou het China bevrijden van een groot gedeelte der tegenwoordige financieele

3) In Duitschland en in Engeland zijn in den loop van dit jaar vier vaartuigen besteld. W. J. Armstrong & Co. heeft in opdracht te leveren: twee kruisers 424 voet lang, $46^{3}/_{4}$ voet breed, gemiddelde diepgang $16^{3}/_{4}$ voet, waterverplaatsing 4300 ton, snelheid $22^{1}/_{2}$, maximum snelheid 24 knoopen. Geschut: twee 8" snelvuurkanonnen, tien 4.7" snelvuurkanonnen, zestien zesponds kanonnen, zes driepondskanonnen en vijf torpedo-kanonnen. De schepen moeten binnen 18 maanden gereed zijn. Hun prijs is £ 336,659. De bovenstaande gegevens zijn ontleend aan een bericht in de „Peking and Tientsin Times."

lasten. Het zou niet moeilijk zijn eenige honderden millioenen taels in „bonds" te plaatsen, ten einde een basis van omloop te vormen, doch hier stuit men op het bezwaar van het Chineesch administratief systeem hetwelk doet twijfelen aan de mogelijkheid dat ten deze eerlijk en verstandig zou worden gehandeld.

Onmogelijk is het stelsel echter geenszins, vooral niet indien de weerzin der Chineesche Regeering om de contrôle toe te vertrouwen aan Westerlingen, ware te overwinnen.

Het particulier bankwezen in China heeft zich overigens, sedert een aantal havens voor den buitenlandschen handel is opengesteld, in groote mate ontwikkeld.

De Chineesche banken bestaan gewoonlijk uit een beperkt aantal aandeelhouders. De voornaamste, die te Shanghai is gevestigd, moet een kapitaal bezitten van slechts 500,000 taels, doch de aandeelhouders zijn meestal rijke lieden, die, wanneer de gelegenheid zich voordoet, als de natuurlijkste zaak ter wereld hun geheele vermogen ter tijdelijke beschikking van de bank stellen, bij welke zij zijn betrokken. De te Shanghai gevestigde Chineesche banken hebben bovendien in vele plaatsen in het binnenland agenten, welke hun zilvervoorraad naar Shanghai zenden, zoodra de rentevoet aldaar stijgt, hetgeen gewoonlijk het geval is in het voorjaar en in den zomer, als wanneer er belangrijke voorschotten te doen zijn aan kooplieden in zijde en thee.

Deze onderlinge ondersteuning versterkt den toestand der Chineesche banken. Hare biljetten worden ook door den Europeeschen koopman aangenomen. Zij nemen ook deposito's op korten en langen termijn, disconteeren wissels, en van hare diensten wordt gebruik gemaakt zoowel door de eerste handelshuizen als door den kleinen koopman.

Goederen, ingevoerd uit het buitenland en door Chineesche kooplieden gekocht voor de consumtie in het

binnenland, worden betaald met aanwijzingen op Chineesche banken, betaalbaar binnen 5 tot 10 dagen na de dagteekening.

De wisselhandel met de provinciën en de opengestelde havens is bijna uitsluitend in handen der Schansi-banken, welke te Shanghai talrijke agenten hebben. Hun krediet stelt hen in staat wissels te koopen en te verkoopen voor welke plaats ook in het Chineesche Rijk.

Sommige provinciale banken handelen met mandarijnen voor ambtelijke financieele aangelegenheden. Zij geven voorschotten op belastingen, die nog niet zijn geïnd, en remitteeren gelden naar Peking.

Banken van leening zijn in China zeer talrijk, en hare bezitters, welke het bestuur der instelling intusschen steeds overlaten aan eenen ondergeschikte, genieten een zeker aanzien. Deze banken nemen een interest van $\pm$ 25 % per jaar.

De Russische-Chineesche Bank voert te Shanghai hare rekeningen in taels à 95¾ kopeken goud. Zij beschikt tegenwoordig over een grondkapitaal van anderhalf millioen roebel goud, waarvan ⅜ te Shanghai wordt gebruikt.

Wordt door China zelf opgezien tegen het aangaan van staatsschulden, in het buitenland houdt men bij het krediet-verleenen aan de Chineesche Regeering rekening met het gebrekkige stelsel van administratie, waarop reeds boven gewezen is. Werd het Rijk goed bestuurd, dan zou zijn tegenwoordige buitenlandsche schuld inderdaad onbeteekenend genoemd mogen worden en men zou het zonder schroom nog een belangrijk hooger krediet kunnen geven dan het thans geniet.

In April 1896 sloot China eene 5% leening door bemiddeling van de Hongkong and Shanghai Banking Corporation en de Duitsch-Aziatische Bank, ten bedrage van twee honderd millioen gulden. Daarvan werden in Mei aan Japan betaald honderd millioen, zoodat China aan

genoemd Rijk nog schuldig bleef 160 millioen gulden, waarvoor nog minstens 60 millioen moeten worden gevonden.

Wanneer de geheele schuld aan Japan afbetaald zal zijn, dan bedraagt, gelijk reeds in het verslag No. 25 van den jaargang '96 is aangetoond, de totale schuld van China ruim zes honderd millioen gulden, waarvan de jaarlijksche amortisatie en interest wordt gedekt door de tegenwoordige opbrengst der douane-rechten, invoer van opium en tonnegelden.

Doch deze gelden, welke vroeger der Chineesche schatkist ten goede kwamen, vloeien thans weg, en aldus ziet de Regeering om naar middelen ten einde hare inkomsten te vermeerderen. In verband daarmede is, gelijk bekend, door haar de vraag ter sprake gebracht van — naar het voorbeeld van Japan — het tarief van rechten te verhoogen.

Dit voorstel heeft tot dusver van niet-Chineeschen kant een vrij koel onthaal gevonden.

Volgens de verdragen betalen in China geïmporteerde goederen een ad valorem recht van gemiddeld 5 % in de opene havens. Worden zij naar het binnenland vervoerd, dan betalen zij nog eens de helft van dat invoerrecht, of wel 2½ % der waarde; dit laatste namelijk, indien het goederen zijn welke in de tractaat-havens vrij kunnen worden ingevoerd. Dit recht naar het binnenland heet Likin. Het is berucht, omdat wel verre van zich te houden aan het bij tractaat vastgesteld bedrag de Chineesche Regeering toelaat dat de autoriteiten van elke provincie, door welke de waar gaat, daarvan een transitorecht heffen, zoodat de belasting eene progressieve is en hooger wordt naar mate van het aantal provinciën, hetwelk de goederen moeten passeeren. [4])

4) De Likin maakt dat in vele gevallen thee voor uitvoer bestemd in het geheel getroffen wordt door rechten, die 30 % van de waarde bedragen.

De tractaat-mogendheden zouden nu wellicht geneigd zijn China ten deze tegemoet te komen, doch het „do ut des" kan daarbij niet uit het oog worden verloren. Laat China de Likin afschaffen of tot een vasten vorm beperken, laat het den handel in het geheele Rijk veroorloven, laat het de uitvoerrechten afschaffen, laat het de aangeboden hand van Europa om het uit zijne afzondering op te heffen met oprechtheid vastgrijpen, dan zal zeker rekening worden gehouden met het feit dat, ten gevolge der zilverdaling, de opbrengst der douane-inkomsten tegenwoordig belangrijk minder bedraagt, dan waarop het Chineesch Gouvernement op grond der verdragen zou mogen rekenen.

In de plaats evenwel van een behoorlijk overwogen hervormingsplan aan de Mogendheden voor te leggen, is de Chineesche Regeering eenvoudig met het voorstel voor den dag gekomen om de invoerrechten te verhoogen van 5°/₀ op 8°/₀.

Aan den afgevaardigde der Kamer van Koophandel te Shanghai, den heer C. J. Dudgeon, haren onder-voorzitter, welke in October ll. naar Peking kwam om dit voorstel met de buitenlandsche vertegenwoordigers te bespreken, is in overweging gegeven, dat door genoemde Kamer van Koophandel eene commissie zou worden benoemd met de opdracht rapport uit te brengen over de tegenwoordige heffing der invoerrechten en in hoever aan de wenschen ten deze van het Chineesch Gouvernement zoude zijn tegemoet te komen.

Daarbij is het gebleven; alleen is nog bekend geworden dat het bedoeld voorstel bij de Britsche Regeering weinig sympathie heeft gevonden. Het tijdstip tot herziening der tarieven zou 1898 zijn.

Men raamt de jaarlijksche inkomsten der Chineesche schatkist op tweehonderd millioen gulden, n.l.:

in- en uitvoerrechten.	42
zoutbelasting	30

Likin en andere binnenl. belastingen	60
grondbelasting	68
	200

hetgeen ongeveer fl. 0,50 per jaar en per hoofd der bevolking uitmaakt.

Er wordt beweerd dat viermaal zooveel door het volk werkelijk wordt opgebracht. Ook al is dit waar — verbetering van dit euvel ligt dan uitsluitend bij de Chineesche Regeering — zoo is de draagkracht der Chineesche natie ongetwijfeld veel grooter dan die thans van haar verkregen wordt. China is arm, doch het heeft vele hulpbronnen. Een verstandig bestuur zou reeds dadelijk belangrijke inkomsten kunnen verkrijgen door het belasten van gronden, toebehoorende aan niet-landbouwers, en door invoering van sommige accijnzen.

De Chineesche landbouwer, welke thans de grondbelasting opbrengt — meestal in natura — is daartoe tegenwoordig veel beter in staat dan een dertigtal jaren geleden. De buitenlandsche handel heeft zilver in het land gebracht, en het voordeel, hetwelk de bevolking daarvan heeft, is, dat de prijzen van rijst, thee, katoen en zijde zijn gestegen.

Van een muntstelsel in China te spreken is een anomalie. De eenige werkelijke munt is cash (koper), waarvan de waarde intusschen geenszins overal dezelfde is, want hier krijgt men 1100 cash voor een dollar en daar 1600, tot een gemiddeld gewicht van 4 kilo koper per tael. Op mijne reis van de hoofdstad naar Kalgan op de Mongoolsche grens was ik verplicht taels mede te nemen, d. w. z. ruwe klompen zilver, waarvan bij betalingen een stuk wordt afgehouwen en gewogen.

In Europa meent men algemeen dat muntstukken van een tael, van een mace of van een candarine [5]) bestaan.

5) 1 Tael is in theorie = 10 mace = 10 candarine = 10 cash. 1 Tael in koper wordt „tiao" geheeten op sommige plaatsen; elders is een tiao een tiende gedeelte van een tael.

Dit is onjuist. Een tael is een geheel fictieve waarde, zóó fictief dat 100 taels in elke plaats van China iets anders beteekenen. Hier te Peking rekent men met Kuping taels, Haikwan ping taels en Han ping taels, en honderd taels te Shanghai zijn gelijk aan 95 taels te Tientsin en aan $86^1/_2$ taels in Shantung. Wie bij alle deze geldswaarden gemakkelijk tot klaarheid kan komen is een goed financier.

In de havens bezigt men den Mexicaanschen of Britschen dollar; de buitenlandsche banken geven biljetten uit van 1, 5, 10, 25, 50 en 500 dollars.

Pasmunten à 5, 10, 20 en 50 dollarcents van zilver worden te Canton gemaakt en in omloop gebracht door de Munt aldaar, die aan den onderkoning van Canton toebehoort. Deze Munt vervaardigde in 1895 331,750 zilveren dollars, 29,055,900 stukken van 20 cents en 14,159,660 stukken van 10 cents. Ofschoon deze pasmunten in de havens worden aangenomen, zoo zijn zij toch geene wettelijke munt.

De geldnood der Chineesche Regeering heeft haar doen besluiten in Mantsjoerije het ontginnen van mijnen te veroorlooven. Vindt de ontginner zilver, dan behoort een tiende aan het Gouvernement, en $^4/_5$ indien de gevonden delfstof goud is.

Bij een edict van de Keizerin-Regentes, openbaar gemaakt in 1887, werd reeds gezegd dat de ontginning van koper- en ijzermijnen de hulpbronnen van het Rijk zou ontwikkelen en dat desniettegenstaande de betrokken Gouverneurs-Generaal en de Gouverneurs zich bij vele gelegenheden te dezen opzichte op achtelooze wijze hadden gedragen door aan den Troon te melden dat de „zaak met vele moeilijkheden gepaard gaat." „Ambtenaren zoowel in de hoofdstad als in de provincie" — zoo heet het verder in dit Besluit — „beginnen te vervallen in chronische gewoonten van talmen en slofheid, en schenken niet hunne geheele aandacht aan de overweging en wijden zich

niet aan de uitvoering van de beste middelen om het grootste voordeel te behalen, n.l. maatregelen die noodig zijn voor de vereischten van den tijd. Er is meer: zij denken dat, onder voorwendsel van proefnemingen, zij zich den weg banen om van hunne verantwoordelijkheid in de toekomst ontslagen te worden. Dergelijke gewoonten verdienen de diepste verachting."

Door dit edict werd de ontginning van het mijnwezen als eene nationale hulpbron goedgekeurd. Thans, tien jaren later, zien wij dat het nog betrekkelijk weinig uitwerking heeft gehad, ofschoon het overdrijving zou zijn te beweren dat er volstrekt geen vooruitgang in dit opzicht te bespeuren is. De rijke ijzer- en steenkolenmijnen in het Oosten van Hupeh worden thans ontgonnen. De plaatsen Tiehsehanpoe en Wangsehanshih zijn door eenen smallen, 17 Engelsche mijlen langen spoorweg onderling en tevens met de haven Huangschihkiang aan de Jangtsze bij Hankow verbonden. De dwarsbalken en rails voor dit lijntje zijn door Duitschland geleverd.

Buitenlandsche wetenschappelijke hulp en machinerieën zijn volstrekt noodig om het mijnwezen in China te ontwikkelen. De brieven van baron Von Richthofen aan de Kamer van Koophandel te Shanghai, in den aanvang der zeventiger jaren geschreven, vermelden dat steenkolen gevonden werden in het gebied van de Jangtsze in Shansi, Hunan en Kansuh. De Kaiping-mijnen bij Peking leveren thans meer dan 3000 ton steenkolen per dag op.

Yunan is in het bijzonder de provincie der kopermijnen; ook wordt er tin gevonden. In Kweichau wordt ijzer gevonden; goud in verschillende gedeelten van het Rijk, vooral in de provinciën Szechuen en Shantung.

De onderkoning Tschang Tschi Tung heeft veel gedaan tot den aanvang der ontwikkeling van het fabriekswezen. Zijn streven is China zoo spoedig mogelijk onafhankelijk te maken van het buitenland. Voorshands bezigt hij Duitsche

en Belgische hulp om zijne plannen, ook wat mijnbouw betreft, ten uitvoer te leggen.

De opgemelde Munt te Canton werd door hem opgericht. Te Wutschang begon in 1893 zijne katoenspinnerij met 30,000 spindels en weverij met 1000 weefgetouwen te werken.

De nijverheidsinrichtingen van de Regeering zijn: de arsenalen te Tientsin, Shanghai, Nanking, Wutschang, Foochow, Whampoa (bij Canton) en Kirine; de scheepswerven te Tientsin, Shangai, Foochow en Whampoa, en de kruitfabrieken te Tientsin en te Shanghai.

Eene katoenfabriek te Shanghai met 30,000 spindels wordt door de Regeering gesubsidieerd. Zij werd opgericht door Li Hung Chang. Zij brandde drie jaren geleden af, doch werkt thans weder met de nieuwste machines. Voorts heeft de Regeering de oprichting van twee andere katoenspinnerijen te Shanghai in de hand gewerkt.

De opheffing van het verbod van invoer van machines heeft ook aan verschillende buitenlanders aanleiding gegeven tot het oprichten te Shanghai van katoenspinnerijen, welke in het volgend jaar alle in werking zullen zijn. Overigens hebben Europeanen aandeel in: drie dokken, eene gasfabriek, eene waterleiding, een ijsfabriek, eene lucifersfabriek, een zwavelzuurfabriek, twee zijdespinnerijen, eene meelfabriek, alle te Shanghai. Te Tientsin zal spoedig eene katoenspinnerij en weverij geopend worden met 10,000 spindels en 300 weefgetouwen en machinerieën voor de vervaardiging van „broad cloth", „spanish stripes" en flanellen. Het geheele Chineesch kapitaal bedraagt Tls. 400,000.

Ook andere nijverheidsinrichtingen, onder anderen sigarettenfabrieken, werden in den laatsten tijd door Chineezen geopend.

Tegelijkertijd wordt de vraag der spoorwegen ijverig overwogen en het schijnt dat men eindelijk begint in te zien, dat zij geen uitstel gedoogt.

Ternauwernood zal behoeven te worden opgemerkt, dat deze vraag van gewicht is voor de gansche wereld.

Wat hulpbronnen betreft, kan China worden gelijkgesteld met Rijken zooals de Vereenigde Staten en Britsch-Indië. Zoolang het Chineesche Gouvernement elke ontwikkeling, elke verbinding der verschillende gedeelten van het Rijk onderling en met de buitenwereld tegenhield, behoefde het Westen geene rekening te houden met dezen factor.

Thans veranderen de omstandigheden.

Boven hebben wij gezien, dat er alle uitzicht bestaat, dat China, behalve de traditioneele thee, zijde en porselein, ook nog andere producten zal voortbrengen. Wat zullen spoorweglijnen als die van Peking naar de Jangtsze wijzigen? Hoe zal het wereldverkeer veranderen, als men van Moskou in eene week naar de Chineesche hoofdstad kan reizen? Twee partijen betwisten in China elkander op het einde van 1896 den voorrang; de eene die tegenhoudt en nochtans wordt medegesleept, de andere die vooruit *wil*. In plaats van zich te wagen aan voorspellingen voor de toekomst, zal steller dezes reeds tevreden zijn, indien het hem gelukt naar behooren te vervullen de meer bescheidene taak — die op zich zelf interessant genoeg is — van kroniekschrijver van het ontwikkelingsproces des spoorwegverkeers in China.

Terwijl de lijn Tonku—Shanhaikwan van laatstgemeld station naar Kirine in Mantsjoerije wordt verlengd, is in November ll. het verkeer geopend, over eene lengte van 30 kilometer, der lijn Tientsin—Peking. In het vorig verslag (N°. 25 van den jaargang '96) moest zij nog „Tientsin—Lu kao chiao" genoemd worden, omdat men in den aanvang nog aarzelde haar dicht bij de hoofdstad te brengen. Ook thans is dit nog niet geheel en al het geval: het station Peking zal volgens de tegenwoordige plannen eene mijl van de Westpoort der zuidelijke stad verwijderd zijn, doch deze afstand is van geene betee-

kenis genoeg meer om de lijn niet voortaan „Tientsin—Peking" te noemen.

Van Lungchow in Kwangsi op de grens van Tongking zal een spoorweg gebouwd worden naar Hanoï, de nieuwe hoofdstad van Tongking.

Plannen tot aanleg van de andere in het vorig verslag genoemde spoorwegen, in de eerste plaats van de lijnen Peking—Hankow en Shanghai—Hankow, zijn nog in overweging.

In Hunan, de meest „Chineesche" der 18 provinciën, zal thans ook de telegraaf worden aangelegd; dientengevolge zal China telegraphische gemeenschap bezitten. De kosten van telegrafeeren, vooral met Europa, zijn echter zeer aanzienlijk, te meer omdat zij nà 1 Augustus l.l. nog verhoogd zijn. Per woord wordt thans naar Europa van Shanghai $ 2,75, van Peking naar Europa $ 3,25 geëischt.

De postdienst wordt in China op de hieronder volgende grondbeginselen ingericht. Men bedenke bij de lezing daarvan dat de post in de tractaathavens, voor zoover zij niet bezorgd wordt door de Duitsche, Fransche en Engelsche kantoren, welke er evenals in Turkije bestaan, steeds een tak van dienst was, toevertrouwd aan de „Imperial Maritime Customs", en dat het ook deze instelling is, welke de post thans naar Europeesch model gaat inrichten.

De douanepostkantoren in de tractaathavens zullen voortaan den naam voeren van Rijkspostkantoren. De plaatsen waar dergelijke kantoren zijn, zullen worden beschouwd als te behooren tot de Internationale Post-Vereeniging. Plaatsen waar dergelijke kantoren niet zijn, behooren nog niet daartoe.

Het bestuur der Rijkspostkantoren in de tractaat-havens berust bij den douane-commissaris.

Het kantoor te Peking wordt verheven tot Hoofd-Rijkskantoor.

Later zullen in plaatsen, dicht bij de tractaathavens gelegen, zooals Taku en Tongku bij Tientsin, te Wusung bij Shanghai, te Tschenhai bij Ningpo, te Pagoda Anchorage bij Foochow, te Whangpo bij Canton, te Wuhsüeh bij Kiukiang, te Anking en Tatung bij Wuhu, te Nanking bij Tschinkiang enz. bijkantoren worden opgericht.

De post vervoert brieven, briefkaarten, monsters en drukwerk.

Van de eene haven naar de andere geschiedt het vervoer per stoomboot; naar het binnenland door tusschenkomst van de Chineesche particuliere post-kantoren, met welke bijzondere, nader bekend te maken regelingen zullen worden getroffen.

Het porto voor brieven naar het buitenland is in overeenstemming met artt V en VI van het internationaal postverdrag. Buitenlandsche brieven, te verzenden naar eene plaats in het binnenland, welke nog niet tot de Post-unie behoort, betalen het binnenlandsche porto extra. Brieven uit eene zoodanige plaats voor het buitenland bestemd, betalen evenzeer het binnenlandsche porto extra. Het bedrag van dit extra porto wordt bepaald door de particuliere postondernemingen.

Het porto van de eene haven naar de andere bedraagt:

briefkaarten	1	cent.	
brieven tot 1/4 Chin. ons	2	„	
„ „ 1/2 „ „	4	„	
„ „ 1 „ „	8	„	enz.
couranten, Chineesche	1	„	
„ Europeesche	2	„	
monsters en drukwerk per 2 Chin. ons .	2	„	

Voor aangeteekende brieven wordt verhoogd port berekend; die voor het buitenland worden behandeld overeenkomstig de artt. V en VII van het internationaal postverdrag.

Tot een bedrag van hoogstens 100 tael worden gelden overgemaakt door de post van de eene plaats der Post-unie naar de andere.

De groote Chineesche stoomvaartmaatschappij „The China Merchants steam navigation company" onderhoudt het verkeer tusschen de verschillende havens met 26 stoomschepen. Zij is eene vennootschap op aandeelen, welke in handen van eenige groote mandarijnen zijn. Zij werd opgericht ongeveer 25 jaren geleden, als mededingster tegen de buitenlandsche kustvaart. De gezagvoerders zijn allen buitenlanders, aangezien het anders niet mogelijk zou zijn de schepen te verzekeren.

Op het gebied van buitenlandsche scheepvaart valt voor 1896 te vermelden het oprichten der Bremer maandelijksche Rickmerslijn van Hamburg, Middlesbro en Antwerpen naar de Straits, China en Japan, met aandoening van Penang, Singapore, Hongkong en Shanghai. De goederenschepen, welke door de firma Rickmers voor de vaart op het verre Oosten worden gebezigd, hebben gemiddeld eenen inhoud van 5000 ton.

Naar aanleiding van de waarschijnlijk aanstaande openstelling van de Si Kiang of Westrivier tot Ouchoufoo op de grens van Kwantung en Kwangsi — eene aangelegenheid waarop reeds sedert jaren door den Britschen handel wordt aangedrongen — moge het hier ter plaatse vergund zijn een woord te wijden aan het zuidelijk gedeelte van China, welks ontwikkeling een onderwerp van rivaliteit vormt tusschen Engeland en Frankrijk. Laatstgenoemd land tracht reeds sedert 1884 de Roode Rivier dienstbaar te maken aan den afzet van goederen in Yunan. Engeland anderzijds beproeft het zuiden van China te exploiteeren, zoowel langs de rivier de Si Kiang als via de grenzen van Birma. Ook laatstbedoelde pogingen zijn reeds van oude dagteekening.

Dertig jaren geleden was er opstand in Yunan. De bewoners hadden het westen dezer Chineesche provincie tot een mohammedaansch Rijk gemaakt, waarvan de sultan Soliman resideerde in de stad Talifoo. Zijne soldaten streden gedurende geruimen tijd met goed

gevolg tegen het Chineesche leger. Het oostelijk gedeelte van Yunanfoo was echter nog aan China gebleven. In 1867 wendde sultan Soliman zich om hulp tot Engeland, dat juist naar die streken eene commissie had gezonden om na te gaan, in hoever het mogelijk was nog gebruik te maken van eenen alouden handelsweg van de Irawaddy stroomopwaarts gaande tot Bhamo (dicht bij de grens van het tegenwoordige Yunan) en van daar door de toen onafhankelijke Shan Staten naar Talifoo.

Bedoelde commissie kwam echter niet verder dan tot Momein, welke plaats in dien tijd lag in het Shan-gebied, doch thans wordt gerekend tot China te behooren. In den winter van 1872/73 stortte de mohammedaansche Staat van Pauthay of Pansi ineen, de Chineezen veroverden de stad Talifoo, en de weg van Birma naar Yunan was weder open.

Eene nieuwe commissie werd in 1875 naar Yunan gezonden, en een jong veelbelovend consulair ambtenaar, Margary genaamd, ging haar ter begeleiding over de grens van Yunan te gemoet. Margary werd te Momein vermoord en de andere commissieleden, die zich nog aan gene zijde der grens bevonden, geraakten mede in levensgevaar en keerden onverrichterzake naar Britsch-Indië terug. De verhoudingen tusschen China en Engeland waren een tijdlang gespannen en leidden eindelijk in 1876 tot een verdrag, waarbij de ontwikkeling van het grens- en handelsverkeer tusschen Birma en Yunan geregeld werd. De mogelijke omzet van ruwe katoen uit Birma naar Yunan en opium van Yunan naar Birma werd op zes millioen gulden getaxeerd.

Britsche ambtenaren, welke later naar de bedoelde streken werden gezonden (Colborne-Baber en Grosvenor), berichtten intusschen dat de weg van Momein naar Talifoo uiterst moeilijk begaanbaar was; dat om van laatstgemelde plaats naar Tchungking — het eigenlijk handelsemporium van westelijk China — te komen, nog een

weg van 2300 kilometer moest worden afgelegd en dat de natuurlijke weg naar het oosten van Yunan over de golf van Tongking ging.

Frankrijk, hetwelk op dat oogenblik reeds vasten voet in Tongking had, maakte zich de volgende jaren ten nutte om dat land geheel in te lijven, en van Hanoi, dicht bij de monding der Roode Rivier tot aan Laokai, het Chineesche grensstation (320 kilometer), heeft reeds een geregeld stoomvaartverkeer plaats.

De Fransche handelscommissie, welke in het begin van dit jaar het Westen van China bereisde, had tot voorname opdracht de beste handelsroutes naar Tchungking na te gaan. In laatstgenoemde stad waren hare leden in den aanvang van April j.l.; zij bevinden zich thans in Europa.

Nagenoeg evenwijdig aan de Roode Rivier loopt de Si Kiang of Westrivier. Zij ontspringt in westelijk Yunan, gaat door Kwangsi en Kwantung via Canton naar de Chineesche Zee, in welke zij tegenover Hongkong uitmondt.

Terwijl nu de Westrivier veel meer voordeelen aanbiedt voor de scheepvaart dan de Roode Rivier, welke hier en daar ondiep is en stroomversnellingen heeft, is het licht te begrijpen dat Hongkong en de handelsstand in China in het algemeen met ongeduld het oogenblik verbeidt, waarop het verkeer op de Si Kiang door het Chineesch Gouvernement zal worden veroorloofd, zelfs indien dit verlof in den beginne zich zou beperken tot het gedeelte Hongkong-Ouchufoo.

Dit verhindert evenwel niet, dat de volle aandacht van Engeland gevestigd blijft op de verbindingen van Birma met het westen van China, en voor ons zal het uithoofde der bij vroegere gelegenheden opgenoemde redenen de moeite waard zijn, deze aangelegenheid nauwlettend te volgen en te trachten in het westen van China, met name te Chungking, zoo spoedig mogelijk handelsverbindingen te krijgen.

Ten einde het boven omtrent Engeland's energie gezegde te staven, zij hier vermeld dat de door verschillende Kamers van Koophandel in Lancashire uitgezonden commissie, samengesteld uit de heeren H. Neville, H. Black, en den Engelschen consul Bourne, in October zich uit Shanghai over Hankow en Ichang naar Chungking heeft begeven. Van daar gaat zij over Yunanfoo, Posete (tot welke plaats de Westrivier bevaarbaar is), Woochow en Canton naar Hongkong.

Cijfers aangaande de handelsbeweging in China over het geheele jaar 1896 zullen eerst later bekend worden. Een overzicht van het eerste semester van het afgeloopen jaar aan de hand der openbaar gemaakte statistische gegevens, meer in het bijzonder wat Shanghai betreft, moge het tegenwoordig bericht besluiten.

De douane-inkomsten bedroegen in de eerste zes maanden van:

	1896 [6]).	1895.	1894.
		Haikwan taels.	
Te Shanghai. . . .	3,626,000	2,593,000	3,272,000
Andere tractaathavens	9,533,600	9,326,200	10,537,500

Invoer te Shanghai gedurende het eerste semester van:

	1896.		1895.	
Buitenlandsch opium . .	20,000	pikols.	20,300	pikols.
Binnenlandsch „ . .	6,260	„	5,910	„
Grey shirtings	3,352,000	stuk.	2,472,000	stuk.
White shirtings (plain) .	1,156,000	„	655,000	„
T. Cloth.	846,000	„	474,000	„
Engelsche drills. . . .	100,000	„	53,000	„
Amerikaansche drills . .	408,000	»	70,000	„
Engelsche jeans. . . .	72,000	„	48,000	„
„ shirtings . .	626,000	„	171,000	„
Amerikaansche shirtings.	663,000	„	288,000	„

6) Hierbij zijn natuurlijk de ontvangsten der beide tolkantoren op Formosa niet meegerekend, hetgeen bij de cijfers aangaande 1895 en 1894 nog wèl het geval is.

	1896.		1895.	
Chintzes.	553,000	stuk.	298,000	stuk.
Britsch-Indische garens .	550,000	pikols.	210,000	pikols.
Japansche garens . . .	42,700	„	4,100	„
Hankow-garens	8,700	„		—
„ shirtings . . .	49,000	stuk.	26,000	stuk.
Camlets	23,000	„	23,000	„
Long Ells	45,000	„	36,000	„
Spanish Stripes	27,000	„	17,800	„
Lastings.	23,000	„	23,000	„
Italian Cloth	77,000	„	35,000	„
IJzer in staven	269,000	pikols.	130,000	pikols.
Oud ijzer	374,000	„	168,000	„
Lood	72,000	„	59,000	„
Staal	31,500	„	6,800	„
Steenkolen.	211,000	ton.	229,000	ton.
Anilineverven voor . .	645,000	Hkw.taels.	324,000	Hkw.taels.
Vensterglas	24,500	kisten.	20,000	kisten.
Naalden	1,214,000	mille.	980,000	mille.
Lucifers	1,875,000	gros.	1,330,000	gros.
Amerikaansche petroleum	11,198,000	gallons.	8,965,000	gallons.
Russische „	2,110,000	„	1,830,000	„
Id. „in bulk" . .	1,920,000	„	3,133,000	„
Sumatra-petroleum . . .	637,000	„		— 7)

Uitvoer te Shanghai gedurende het eerst semester van:

	1896.		1895.	
Zijde	40,000	pikols.	43,000	pikols.
Thee	101,000	„	180,000	„
Ruwe katoen	258,000	„	474,000	„
Geitevellen.	2,191,000	stuks.	2,651,000	stuks.
Wol	48,000	pikols.	18,000	pikols.
Kameelhaar	14,100	„	9,000	„
Hankow shirtings . . .	34,100	stuk.	4,200	stuk.
Shanghai drills	8,900	„		—
„ shirtings. . .	25,200	„		—
„ garens. . . .	2,100	pikols.	2,400	pikols.
Hennep	38,000	„	55,600	„

7) In de lijst van het eerste semester van 1895 kwam de petroleum van Sumatra nog niet voor.

	1896.	1895.
Huiden	93,000 pikols.	62,400 pikols.
Rhabarber	3,000 „	2,900 „
Galnoten	24,000 „	23,000 „
Witte was	3,900 „	3,500 „
Tabak in bladeren . . .	16,700 „	16,000 „
Muskus, waarde. . . .	31,000 taels.	29,300 taels.

F. M. KNOBEL.

Petroleum in Japan.

In n°. 19 van de Consulaire Verslagen en Berichten is opgenomen een bij het departement van Buitenlandsche Zaken ingekomen bericht van Hr. Ms. minister-resident te Tokio, waaraan het volgende is ontleend:

„Ik ontleen aan het dagblad *The Japan Times* de volgende opgaven omtrent de productie van petroleum in Japan, waarvan de kennisneming ten onzent, met het oog op onze Indische industrie, wellicht eenig belang kan opleveren.

Niigata is het voornaamste petroleum-district in Japan, maar ook wordt olie in meer of mindere mate gevonden op het eiland Hokkaido (Yezo), voornamelijk in de provinciën Nemuro, Ishikari, Iburi, Hidaka en Oshima, verder in de provinciën Awomori, Akita, Yamagata, Nagano, Gumma, Shidznoko, Wakayama, Tottori, Shimane en Okayama. Men bericht dat ook in Formosa eenige bronnen zouden zijn ontdekt, maar daaromtrent zijn geen nauwkeurige berichten aanwezig.

De hoeveelheid petroleum, in Japan geproduceerd, is steeds onbeteekenend, zooals uit de volgende cijfers blijkt:

Jaar.	Koku [1])	Liters.
1891	55,983	8,335,868
1892	72,893	10,953,767
1893 . . . . . . , . .	38,644	5,754,091
1894	138,077	20,559,665

Neemt men nu in aanmerking dat in het jaar 1894 de invoer van petroleum in Japan meer dan 184 millioen liters bedroeg, dan zal men ontwaren, dat zelfs bij toepassing van de meest ontwikkelde wijze van exploitatie, de binnenlandsche productie geheel onevenredig is met de sterk toenemende vraag naar petroleum hier te lande.

Het grootste bezwaar voor de ontwikkeling van de petroleum-industrie in Japan is de omstandigheid, dat de bronnen thans worden geëxploiteerd door een groot aantal (ongeveer een tachtigtal) kleine maatschappijen, waarvan verscheidene slechts met een kapitaal van 10,000 yen werken.

Er bestaat nu eene strekking tot amalgamatie en wordt door eenige voorname industrieelen in Tokio een groot syndicaat voor de exploitatie van petroleumbronnen ontworpen."

---

1) Koku = 148,875 liters.

Verborgen en andere schatten in het vroegere Rijk der Inka's.

Het zuid-oostelijk deel van (het tegenwoordige) Peru, en het westelijk deel van Bolivia, worden ingenomen door het bergmeer van Titicaca, afgeleid van Tshukitu (Chuquitu), zooals het door de oorspronkelijke bewoners van deze landen werd geheeten.

De waterspiegel van dit meer — nog niet lang geleden 8300 KM^2. groot en 218 M. diep — stond, tot dusver, sterk onder den invloed van den jaarlijkschen regenval, onder dien invloed nu eens rijzende, dan weder dalende.

Nauwkeurige onderzoekingen, in den laatsten tijd gedaan, hebben evenwel aan het licht gesteld, dat de daling, over de laatste 30 jaren, aanmerkelijk de overhand heeft verkregen, met dit gevolg zelfs dat, op sommige plekken, de bedoelde waterspiegel een 500 M. terug is geweken. Sommigen leiden hieruit af, dat het meer van Titicaca, na zich eerst in een reeks van kommen te hebben omgezet, bestemd is om, als een rivierbedding, te eindigen.

Het was van het, in dat meer gelegen, eiland, dat, volgens de dichterlijke overlevering — ons o. a. door W. H. Prescott in zijn beroemde *History of the conquest of Peru* medegedeeld — de *Kinderen der Zon*, Manco Capac en zijn vrouw Mama Oello Huaco, naar de vallei

van Cuzco togen, om de ruwe bewoners dier vallei te beschaven en den grondslag te leggen, tot het eenmaal zoo machtige Zuid-Amerikaansche Rijk, waaraan de ter doodbrenging van den laatsten Inka, Tupak Amaru, door den opvolger der Pizarro's, Francisco de Toledo, voor goed een einde maakte; een gebeurtenis waarmede, zoolas Dr. B. Brehm het — in zijn bekend werk: *Das Inka-Reich, Beiträge zur Staats- und Sittengeschichte des Kaiserthums Tahuantinsuyn* [1]) — uitdrukt, tevens „een hoog dramatische en aandoenlijke episode in het leven der volkeren, een treurspel in het paradijs, werd afgesloten."

Zeker is het, dat gezegde overlevering wordt gesteund door de, in den omtrek van het Titicaca-meer aanwezige, overblijfselen van bewonderenswaardige en grootsche bouwwerken. Immers leggen deze overblijfselen, zelfs nú nog, getuigenis af van het hooge standpunt, waarop zich de beschaving had weten te verheffen van een volk, welks bestaan, toen de Peruanen voor het eerst met de Spanjaarden in aanraking kwamen, nog slechts in legendarische herinnering voortleefde.

Niet te verwonderen is het, dat op het bewuste eiland, hetwelk in de geschiedenis der Inka's zulk een belangrijke rol heeft vervuld, een tempel verrees, gewijd aan den God van wien zij „de kinderen" heetten. De daarin bijeengebrachte schatten aan goud, zilver en edelgesteenten overtroffen nog die, welke in den grooten zonnetempel der hoofdstad, Cuzco, waren opgestapeld.

Hetgeen te dien opzichte de laatstvermelde tempel bevatte, viel, voor een groot deel, in handen der Spanjaarden. De schatten van den Titicaca-tempel werden daarentegen tijdig, door de priesters, in het meer verzonken en rusten dáár nog op den bodem [2]).

1) Het Rijk van de vier zonnen — van Tahua (vier) en Inti (zon) — of van de „vier wereld- of hemelstreken," zooals de Inka's dit Rijk noemden.

2) Toen onlangs verschillende voorwerpen voor den dag werden

Blijkt alzoo de hiervoren geopperde onderstelling, omtrent het geleidelijk droog worden van dat meer, juist te zijn, dan worden de kansen grooter, dat deze schatten, of ten minste een deel er van, nog eenmaal te voorschijn zullen komen.

Dit zou van groote beteekenis wezen, niet alleen uit het oogpunt van de ontzaggelijke waarde, welke — zooals nader blijken zal — er aan wordt toegekend, maar vooral ook, omdat daardoor een meer juist inzicht zou worden verkregen van de hooggeroemde kunstvlijt der oude Peruanen, waarvoor thans hoofdzakelijk moet worden afgegaan, op hetgeen, dienaangaande, door volgelingen en door tijdgenooten van Pizarro is medegedeeld.

Voornamelijk door gouddorst gedreven, hadden toch de Spanjaarden, in omstreeks 40 jaren, van het hoogbeschaafde Inka-Rijk, hetwelk zich over een groot deel van de tegenwoordige republieken Columbia, Ecuador, Bolivia, Peru en Chili uitstrekte, niet alleen een puinhoop gemaakt; maar ook bijna alle kunstvoorwerpen, welke hun in handen vielen, te loor doen gaan, doordat zij, alleen oog hebbende voor de scheepsruimte, welke voor het vervoer dezer kostbaarheden werd gevorderd, er meestal de voorkeur aan gaven ze in (gouden of zilveren) staven om te smelten.

Wij noemden het Inka-rijk „hoogbeschaafd." En dit is geen overdrijving.

Het zijn niet alleen de ruïnes van tempels, paleizen, versterkingen en waterleidingen, welke van die hooge beschaving getuigenis afleggen. Hetgeen van de beide groote heerwegen, door de Inka's aangelegd, is overgebleven, stemt nog meer tot bewondering.

Een dezer beide heerwegen voerde, dwars door en

gebracht, deel uitmakende van de, in het meer van Nemi, gezonken galei van Keizer Tiberius, kwam opnieuw uit, hoe goed deze voorwerpen, welke, gedurende eeuwen, in het water hadden gelegen, waren bewaard gebleven.

over het groote plateau van het Cordilleras-gebergte, naar; de andere, door de lagere streken, langs den oever van den oceaan.

Vooral bij het maken van eerstbedoelden weg kwamen de vindingrijkheid en de kunstvaardigheid der oude Peruaansche ingenieurs zeer sterk uit, daarbij in aanmerking nemende de gebrekkige hulpmiddelen, waarover zij te beschikken hadden (ijzer was hun b.v. onbekend).

Afgronden van vreeselijke diepte werden met metselwerk opgevuld, dan wel het nederdalen daarin en het, aan de overzijde, opklimmen daaruit, door gehouwen trappen, mogelijk gemaakt; tunnels, van mijlen lengte, werden door de levende rots geslagen; de oevers van tal van bergstroomen door kunstige, en toch soliede, hangbruggen verbonden enz.

En wat nu de kunstvoorwerpen betreft, waarop zoo even werd gezinspeeld, het verlies hetwelk, óók de wetenschap, door de onverantwoordelijke en Vandalistische handelingen der Spanjaarden, heeft geleden, laat zich eenigszins afmeten uit de beschrijving, welke Prescott, in zijn hierboven aangehaald werk, geeft van den zonnetempel te Cuzco; een tempel, door de prachtlievendheid van de zich opvolgende Peruaansche souvereinen, zoodanig met goud overladen, dat daaraan de naam van Coricancha, of „de plaats van goud", was gegeven; een tempel welke, wat het uitwendige betrof — volgens getuigenis van een Spanjaard, die hem nog in al zijn glorie zag — slechts door twee gebouwen in zijn vaderland werd geëvenaard.

Hetgeen de groote Amerikaansche geschiedschrijver, omtrent het inwendige van dien tempel, mededeelt, is te belangwekkend, dan dat wij den lust kunnen weerstaan, dit gedeelte van bedoelde beschrijving over te nemen.

„De zonnetempel te Cuzco was" — wij laten nu Prescott aan het woord — „letterlijk een mijn van goud."

„Op den westelijken muur zag men de Godheid, voorgesteld door een menschelijk gelaat, hetwelk te midden van onnoemelijke lichtbundels, in allerlei richting uitstralende, te voorschijn trad; dus op de wijze, zooals ook bij ons de zon wel eens wordt afgebeeld.

„Het beeld was gegraveerd op een massieve gouden plaat van buitengemeene afmetingen, dik bezet met smaragden en andere kostbare steenen. De plaats was zoodanig gekozen, dat de eerste stralen van de morgenzon, welke door den, in het oosten gelegen, hoofdingang den tempel binnendrongen, vlak op bedoeld zinnebeeld vielen en het geheele vertrek met een bovenaardschen glans verlichtten, teruggekaatst als deze stralen werden door de gouden versieringen, waarmede muren en zoldering kwistig waren ingelegd.

„Volgens de beeldspraak van het volk werden toch „ „de tranen, door de zon geweend, in goud omgezet."" „De kornissen, welke de muren van het heiligdom omgaven, waren van hetzelfde kostbare metaal; terwijl een breede gordel, of fries, van goud, in het metselwerk gevat, het geheele buitengedeelte van den tempel omringde.

„Onderscheidene kapellen van kleinere afmetingen sloten zich bij het hoofdgebouw aan.

„Een daarvan was gewijd aan de Maan, welke Godheid in de tweede plaats, als de moeder der Inka's, werd vereerd. Haar zinnebeeld werd, op dezelfde wijze als dat der zon, op een groote plaat teruggegeven, die een der zijden van de kapel bedekte. Maar deze plaat was, evenals alle versieringen, van zilver, overeenstemmende met het bleeke zilverachtige licht van de schoone planeet.

„Er waren nog drie andere kapellen. Een daarvan was opgedragen aan het sterrenheer, hetwelk den schitterenden hofstoet van de zuster der Zon vormde; een ander was gewijd aan de, zoo gevreesde, wrekende dienaren der Godheid, den donder en den bliksem; een derde aan den regenboog, waarvan de veelkleurige onderdeelen op de

muren van het gebouw, in schitterende schakeeringen, werden teruggegeven.

„Alle platen, alle ornamenten, allerlei voorwerpen, welke bij de uitoefening van den godsdienst werden gebruikt, waren van goud of van zilver. Twaalf enorme vazen, van het laatste metaal, stonden op den vloer van het hoofdvertrek, gevuld met koorn; de wierookvaten, de kannen, welke het water voor de offers inhielden, de pijpen, welke dat water, door onderaardsche kanalen, naar de gebouwen leidden, het réservoir, waarin zich die kanalen uitstortten, waren allen van dezelfde kostbare materialen.

„De tuinen schitterden van gouden en van zilveren voorwerpen uit het planten- en uit het dierenrijk. Onder deze dieren kwam de lama met zijn gouden vacht het meeste voor; al deze voorwerpen waren met een kunstzin teruggegeven, geheel in overeenstemming met het zoo buitengemeene materiaal, waarvan zij vervaardigd waren."

Volgens Brehm bestonden bovendien de wanden, dáár waar geen goud- of zilverplaten waren aangebracht, uit kunstig gesneden cederhout, met rijke gouden versieringen; was de vloer met kostbare, met goud doorweven, tapijten van de fijnste Vicunjawol, bedekt; waren in den tempel massief gouden standbeelden, ter grootte van een zevenjarigen knaap, van de beroemdste Inka's opgesteld; waren de hoofddeur en de elf kleinere deuren, welke toegang tot den tempel verschaften, in gouden posten gevat, van buiten met goud, zilver en edelgesteenten ingelegd en van binnen, van boven tot onder, met gouden platen beslagen; waren meerdere smalle venster-openingen met smaragden en andere schitterende steenen gestoffeerd; waren alleen de hier besproken versieringen van zilver, voor zooveel de kapel betreft, aan de vereering van de maan gewijd [3]).

Wanneer nu niet over het hoofd wordt gezien, dat de

3) Bij de Peruanen stond dit metaal, wat de kostbaarheid betreft, in hooger aanzien, dan het goud.

zonnetempel, op het eiland in het meer van Titicaca, door den grondlegger van het Inka-Rijk, Manco Capac, werd gesticht; dat al zijne opvolgers tot de verfraaiing van dien tempel hebben bijgedragen; dat de steeds daarheenstroomende bedevaartgangers [4]) nimmer, zonder met goud gevulde handen, voor het aangezicht der Godheid dorsten te naderen, dan kan men zich een voorstelling maken, welke onnoemelijke schatten aldaar gedurende den loop van honderde jaren moesten worden opgehoopt, schatten van nog veel grooteren omvang, dan de Cuzcotempel te aanschouwen gaf.

Begrijpelijk wordt het dan, hetgeen Pater Blas Valera mededeelde, dat langzamerhand zelfs zulk een voorraad van goud was verkregen, dat het, in den tempel zelf geen plaats meer kunnende vinden, in staven omgesmolten, in zoo groote hoeveelheid voor den buitenmuur lag opgestapeld, dat daarmede een tempel, louter van goud had kunnen worden opgebouwd.

Al deze rijkdommen werden aan de hebzucht der Spanjaarden onttrokken en liggen nu nog op den bodem van het meer van Titicaca.

En daarbij is het niet gebleven.

Op verschillende plaatsen vinden wij toch, in de aangehaalde werken van Prescott en van Brehm, vermeld, hoe door de onderdanen van den Inka al het mogelijke in het werk werd gesteld, om, hetgeen aan goud en zilver voorhanden was, in meeren of rivieren te verzinken, dan wel in bosschen of andere onvindbare plaatsen te verbergen.

Ofschoon alleen hetgeen aan goud, voor het losgeld van den Inka Atahuallpa [5]) was bijeengebracht, op

---

4) Volgens de Indiaansche legende werd het eiland Titicaca, na het eindigen van den zond (sint) vloed, voor het eerst wederom door de zon beschenen en stond dus, als heilige plaats, hoog in aanzien.

5) In weerwil, dat dit losgeld in zijn geheel was uitbetaald, werd, zooals bekend is, desniettemin de Inka, op last van Pizarro, ter dood veroordeeld en op den brandstapel geworgd.

50,000,000 gulden moet worden geschat, behalve hetgeen dien Vorst reeds vroeger was afgeperst, verzekerde een der nakomelingen van de Inka's aan Cieza de Leon „dat al het door de Spanjaarden buitgemaakte goud zich slechts verhield tot hetgeen bij hunne aankomst voorhanden was, als een droppel tot het, zich in een groot vat bevindend, water.

Wel ontzagen zich de Spanjaarden niet, de dienaren van den Inka op de pijnbank te brengen, ten einde hen, door uitgezochte martelingen, te dwingen tot het openbaren van de schuilhoeken, waar zich deze onmetelijke schatten bevonden, maar deze dienaren bleven hun' Vorst tot in den dood getrouw. Alleen het toëval kon, en kan ook nú nog, tot ontdekking dier schatten leiden, zoodat de toekomst, te dien opzichte, wellicht nog groote verrassingen in haar schoot verborgen houdt.

Men zie bovendien, wat den omvang van deze, en van de in het meer van Titicaca verborgen, schatten betreft, niet voorbij, dat eigendomsrecht, in het oude Peru niet bestond; dat het Staatswezen op theocratischen en communistischen grondslag berustte; dat alle gezag van den, als een hooger wezen vereerden, Inka, „het Kind der Zon", uitging; dat niemand rijk, maar ook niemand arm kon worden; dat, in verband daarmede, de maatschappij op een' economischen toestand was gebaseerd, waarbij geen geld, als betaal- of ruilmiddel noodig was; dat, zonder bijzondere toestemming van den Inka goud of zilver niet mocht worden verwerkt; dat uitvoer daarvan, hetzij in natura of in den vorm van kunstvoorwerpen, verboden was; dat dus al het goud en zilver hetwelk de rivierslib aanvoerde, dan wel uit de rijke mijnen nabij Caxamarca en Porco werd gehaald, sedert de vestiging van het Inka-rijk in de 12de eeuw, zich voortdurend had opgestapeld.

Het blindelings zoeken naar de verborgen schatten, waarop hiervoren werd gedoeld, was mede een der oor-

zaken waarom van de prachtige Peruaansche monumenten zoo weinig is overgebleven, in weerwil, bij den bouw er van, op zoo meesterlijke wijze, maatregelen waren getroffen, om ze aan de, in het land der vulkanen, zoo herhaaldelijk voorkomende verschrikkelijke aardbevingen, met goed gevolg weerstand te doen bieden.

Hetgeen door deze aardbevingen was verschoond, werd, in een betrekkelijk gering aantal jaren, door menschenhanden omvergehaald! Als een bewijs van de gouden overleveringen, welke in de hoofden der veroveraars, bij het zoeken naar dit metaal, rondspookten haalt Prescott, in zijn beroemd werk, nog het volgende aan, waarmede tevens dit gedeelte van ons opstel zal worden besloten.

„Het is een, op authentieke gegevens berustend, algemeen geloofd verhaal — zoo deelt de Amerikaansche schrijver, uit een der, door hem geraadpleegde, manuscripten mede — dat er zich in de sterkte van Cuzco een geheime hal bevindt, waar een ontzaggelijke schat is verborgen, bestaande o. a. uit al de standbeelden der Inka's van goud.

„Er leeft — zoo staat in het bewuste, uit de 16de eeuw dagteekenend, manuscript — nu nog een dame, Donna Maria de Esquivel, de vrouw van den laatsten Inka, die deze hal heeft bezocht en ik heb haar hooren vertellen, hoe zij daartoe gekomen is.

„Don Carlos, de echtgenoot der dame, leefde niet op een voet overeenkomstig zijn hoogen rang. Donna Maria verweet hem dit nu en dan, daarbij te kennen gevende, dat men bedrog had gepleegd, door haar een armen Indiaan te doen huwen met den weidschen titel van Heer of Inka.

„Zij herhaalde dit zoo dikwijls, dat don Carlos eindelijk op een nacht uitriep: „„Mevrouw! wenscht gij te weten, of ik rijk of arm ben? Gij zult zien, dat geen Heerscher of Koning in de wereld over grootere schatten, dan ik, kan beschikken."""

„Vervolgens hare oogen met een zakdoek bedekkende, liet hij haar twee- of driemaal ronddraaien, en daarna een korten afstand doorloopen, alvorens den blinddoek te verwijderen.

Welk een verbazend schouwspel trof toen hare oogen! Zij had niet meer dan een 200 schreden afgelegd en was slechts een trapverdieping, met weinig schreden, afgedaald, toen zij zich in een groote, vierhoekige hal bevond, waar op banken, langs de muren, de standbeelden waren opgesteld van de Inka's, ter grootte van een 12-jarigen knaap, en allen van massief goud vervaardigd!

„Zij zag ook een menigte vaatwerk van goud en zilver. „ „Inderdaad" " — zeide zij — „ „het was een van de prachtigste schatkamers der geheele wereld!" "

De bodem van een deel van het vroegere Rijk der Inka's bevat evenwel, behalve de hier besprokene, tot dusver voor het oog verborgen gebleven, schatten, nog andere welke — al maken zij op de verbeelding niet zulk een sterken indruk als deze — juist daarom ook van meer positieven aard zijn.

Wij denken daarbij niet aan de zilvermijnen van Huantajaya en van Santa Rosa (Chili); evenmin aan die van Cerro de Pasco (Peru), welke — eerst door de Spanjaarden in het midden der 16de eeuw ontdekt — nú nog, in weerwil van den belangrijken achteruitgang in waarde van dit metaal, gedurende de laatste jaren, met voordeel worden geëxploiteerd, en zulks ongeacht de ontzaggelijke hoeveelheden, uit deze mijnen, sedert ruim twee eeuwen, opgedolven.

Wij hebben daarbij meer het oog op schatten, welke, vooral van het standpunt der hedendaagsche beschaving, zelfs van grootere beteekenis zijn, dan goud of zilver; namelijk de, thans [6]) tot Chili behoorende, uitgestrekte

---

6) De van 1879—1884 tusschen Chili, eenerzijds, en Bolivia-Peru, anderzijds, gevoerde oorlog had tot oorzaak, het bezit van de dis-

legeringen van salpeterzure natron (ook wel natronsalpeter of kubieke salpeter genoemd) benevens de petroleumbronnen in Peru.

Laat ons een oogenblik bij deze minerale schatten verwijlen.

Toen Valdivia en Magellanes — door Pizarro uitgezonden, om ook in Chili goud en zilver op te sporen — met hunne paarden de dorre vlakten van Tarapaca en Atacama doortrokken, kwam het zeker niet in de gedachten van deze onderbevelhebbers van den conquistador op, dat zij over een bodem heenreden, welke een mineraal verborgen hield, van zoo groote beteekenis, als hiervoren werd vermeld.

Bedoelde salpeteraarde (door de inwoners salitre genoemd, — 30 tot 80 percent natrium nitraat en 10—20 percent keukenzout, behalve nog onderscheidene andere zouten, bevattende — bleek bij den landbouw, uitstekend tot bemesting (aanvoering van de ontbrekende stikstof) te kunnen worden aangewend, vooral nadat, door herhaald oplossen en opnieuw kristalliseeren, een zelfstandigheid — tevens geschikt voor verscheping — was verkregen, met een gehalte van 94 tot 95 percent natrium nitraat.

Ofschoon de natuuronderzoeker Marino de Rivero reeds in 1821 tot de ontdekking was gekomen van de enorme uitgestrektheid der bewuste salitre legeringen (lagen), duurde het tot 1830, alvorens een aanvang werd gemaakt met den uitvoer van hetgeen, in den handel, weldra als Chili-salpeter bekend werd.

---

tricten (in de Peruaansche provincie Tarapaca en in de Boliviaansche provincie Antofagasta gelegen), alwaar bedoeld mineraal wordt gevonden. Bij het sluiten van den vrede (op 31 Maart 1881) aan Chili afgestaan, maken deze districten dus thans een onderdeel uit van dit land.

Eenmaal dien uitvoer begonnen, ging hij alras met reuzenschreden vooruit.

Onderstaand overzicht zal dit doen uitkomen.

Jaren.	Quintalen. (100 lbs.) [7]
1830	18,700
1840	227,362
1850	510,879
1860	1,370,248
1870	2,943,413
1880	2,495,977
1890	23,158,199
1891	17,115,827
1892	15,713,080
1893	18,375,400
1894	21,711,000

Niettegenstaande dezen, steeds grootere afmetingen aannemenden, uitvoer verminderde de voorraad van bedoelde, zoo uitstekende, meststof betrekkelijk slechts weinig.

Deze voorraad is zoo aanzienlijk, dat zelfs, zoo jaarlijks de productie tot 1,000,000 ton [8]) mocht stijgen, de bedoelde legeringen, volgens de matigste berekening, eerst over 200 jaar zouden zijn uitgeput.

Gedurende den Chileenschen-Peruaansch-Bolivischen oorlog daalde de uitvoer aanmerkelijk, maar nauwelijks was eerstgenoemde Staat in het bezit van de rijke velden gekomen, of de opbrengst werd zoo groot, dat de markten overvoerd raakten, met het natuurlijk gevolg, dat de prijzen aanmerkelijk daalden.

De nadeelen, welke de fabrikanten hierdoor leden en de meerdere belastingen, welke zij onder het Chileensche bestuur moesten opbrengen waren oorzaak, dat de ver-

7) 1 lb. = 1 (Engelsch) pound = 0,45359 KG.

8) 1 ton = 1016 KG.

tegenwoordigers van de voornaamste „officinas" of nitraat factorijen, te Iquique, bijeenkwamen en een vereeniging vormden, waarbij zij zich verbonden het besluit van het bestuur dier vereeniging te eerbiedigen, nopens hetgeen door elke „officina" jaarlijks aan Chili-salpeter mocht worden gewonnen en uitgevoerd. In verband daarmede werd een inventaris opgemaakt, niet alleen van alles wat zich van dit mineraal in de factorijen, de magazijnen en aan boord van de schepen bevond, op het oogenblik, dat de vereeniging in werking trad, maar ook van den voorraad caliche (de ruwe nitraat zooals zij wordt uitgegraven).

Zoo lang deze vereeniging duurde, zwaaide zij met onverbiddelijke gestrengheid over de fabrikanten den staf. Nimmer werd vergund, óók niet ten einde aan bijzondere bestellingen te voldoen, de export hooger op te voeren, dan was bepaald en hij, die zich daaraan niet onderwierp, werd met ondergang bedreigd.

In 1887 werd evenwel bedoelde overeenkomst, met onderling goedvinden, ontbonden en verkreeg een ieder wederom vrijheid van beweging.

Er zijn, op dit oogenblik, slechts zeer weinig kleine nitraatwerken in Chili; alles wat op deze industrie betrekking heeft, is allengs in handen gekomen van machtige Engelsche maatschappijen. Deze hebben onlangs een soortgelijken bond aangegaan, als waarop zoo even werd gewezen, met hetzelfde doel als daarbij werd aangegeven.

Dientengevolge werd Januari 1896 bepaald, dat de productie voor het jaar, hetwelk in het laatst van Maart 1897 eindigt, 20,000,000 quintalen niet mag overschrijden.

Niet minder groote verwachtingen worden van de petroleum-industrie in Peru gekoesterd.

Vooral in het departement van Piura wordt deze aardolie gevonden en wel over een oppervlak, door sommigen op 7,200 vierkante mijlen geschat.

In aanmerking genomen, dat het Pennsylvania-veld slechts een uitgebreidheid van 350 vierkante mijlen heeft en van 1886—1895 de enorme hoeveelheid van 3,094,974,000 puds [9]) heeft opgeleverd, lijken dus de vooruitzichten, voor het Piura-veld, schitterend.

Alleen energie is, zoo wordt beweerd, noodig om deze vooruitzichten tot werkelijkheid te maken.

De ruwe petroleum bevat 84,9 percent koolstof, 13,7 percent waterstof en 1,4 percent zuurstof.

De kosten van een bron op 1000 voet diepte — zoo men weet worden aardoliebronnen op 1200, maar ook reeds op 30 voet beneden het aardoppervlak aangetroffen — worden op 500 £ geschat; 20 groote bronnen zouden een raffineerderij kunnen voeden. Voor het maken van een dergelijke inrichting zouden 20,000 £ noodig wezen.

Van de 49 bronnen, welke sedert 1892 zijn geboord, bleken 45 productief te zijn; sommigen leverden 30,000 gallons [10]) per dag.

Sedert in 1889 met de exploitatie werd begonnen, is de invoer van petroleum met $\frac{1}{3}$ verminderd; de prijs van de inlandsche aardolie is $\frac{1}{3}$ van de Noord-Amerikaansche.

In ruwen toestand wordt de laatstgenoemde olie gebruikt, voor het stoken van de locomotieven op alle Peruaansche spoorwegen, voor het drijven van machines in onderscheidene fabrieken en tot bereiding van gas.

En hiermede nemen wij afscheid van het onderwerp, hetwelk ons hier bezighield, vertrouwende, dat hetgeen werd medegedeeld, omtrent „de verborgen en andere schatten in het vroegere Rijk der Inka's" de groote beteekenis van deze schatten zal hebben doen uitkomen.

J. H. E.

---

9) 1 pud = 16,380 KG.
10) 1 gallon = 3,75 liter.

NIEUWE UITGAVEN.

NEDERLAND.

Eck (R. van). Luctor et emergo, of de geschiedenis der Nederlanders in den Oost-Indischen archipel. Afl. 1. Compleet in 12 à 13 afleveringen, 2 dln., met ruim 50 platen en portretten. Zwolle, Van der Vegt & Mehler . . . . Per afl. *f* 0.35.

Kruyt (J. A.). Poeloe Weh. Waarom staatsexploitatie van dit eiland af te keuren is. 's Gravenhage, Loman en Funke . . . *f* 0.30

Maandcijfers en andere periodieke opgaven betreffende Nederland en Nederlandsch Oost-Indië. Uitgegeven door de Centrale commissie voor de statistiek. No. 8. 's Gravenhage, Van Weelden en Mingelen . . . . Per nr. *f* 0.30

Nievelt (C. van). Een held van Lobongtjobong [en andere novellen]. Leiden, S. C. van Doesburgh . . . . . . *f* 3.—; geb. *f* 3.50

Schoemaker (J. P.). Nederlandsch-Indische krijgsverhalen. 2e druk. 's Gravenhage, W. P. van Stockum & Zoon . *f* 1.25; geb. *f* 1.60.

——— Schetsen uit den grooten en kleinen oorlog in Nederlandsch-Indië. 's Gravenhage, W. P. van Stockum & Zoon. *f* 1.90; geb. *f* 2.30.

Tiemersma (L.). De geschiedenis der zending. Nieuwe geschiedenis. II: Van de oprichting der zendingsgenootschappen tot op onzen tijd, 1792—1892. Ermelo, Zendingsdrukkerij . . . . . *f* 1.50.

Toekoe-Oemar-politiek (De). Inleiding en wording. 's Gravenhage, Gebroeders Van Cleef. Batavia, G. Kolff & Co . . . . *f* 1.50.

T'oung pao. Archives pour servir à l'étude de l'histoire, des langues, de la géographie, et de l'ethnographie de l'Asie orientale (Chine, Japon, Corée, Indo-Chine, Asie centrale et Malaisie), redigées par Gustave Schlegel et Henri Cordier. Vol. VIII. 1897. No. 1. (Mrt.). Leiden, E. J. Brill. . . . . Per jaarg. (6 afl.). *f* 12.—

Verslag van de Commissie benoemd bij Gouvernements-resolutie van 3 October 1892 litt. B. No. 5832, om te onderzoeken en te

adviseeren of kolonisatie van Europeanen, speciaal van Nederlandsche landbouwers, naar Suriname, ook uit een koloniaal oogpunt, gewenscht is, aan welke eischen behoort te worden voldaan, en welke steun behoort te worden verleend. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff . . . . f 0.50.

Verslagen der algemeene vergaderingen van het Indisch Genootschap te 's Gravenhage 1897/98. — 1897. (Blz. 37—63). C. J. van Lookeren Campagne. De tegenwoordige stand en vooruitzichten der Java-suikeridustrie. 's Gravenhage, H. L. Smits. Niet in den handel.

ENGELAND.

Bannow (Waldemar). The colony of Victoria, socially and materially. With map 2/6

Campbell (Colin Turing). British South Africa: A history of the colony of the Cape of Good Hope from its conquest, 1795, to the settlement of Albany by the British emigration of 1819 (A. D. 1795—A. D. 1825). With notices of some of the British settlers of 1820 . . . . 7/6

Compton (A. J.). Malays. Game Fowls and Bantams in Australia. Illust. by the author. 2/6

Cornaby (W. A.). Rambles in Central China. With illustrations 1/

Craig (G. C.). The federal defence of Australasia 5/

Crooke (W.). Popular religion and folk-lore of Northern India. New edition, revised. 2 Vols . . . . £ 1.1

Drake (Samuel B.). Among the dark-haired race in the Flowery Land 2/

Jenks (Edward). A history of the Australasian colonies from their foundation to the year 1893 . . . . 6/

Kirby (James). Old times in the bush of Australia. Trials and experiences of early bush life in Victoria during the forties 3/6

Mal Cauley (C.). Japanese: an introductory course 10/6

Newton (Margaret). Glimpses of life in Bermuda and the tropics. Illust by the author 6/

Pettigrew (W.). A dictionary in English, Bengaly and Manipuri. (Gives the meanings of English words in Bengali and Manipuri) 14/

Reed (V. Z.). Lo-To-Kah': tales of Indian life. With illustrations 5/

Stott (Grace). Twenty-six years of missionary work in China . 6/

Trench (R. C.). Seven churches in Asia: commentary on the epistles to them. 6th Edition improved 5/

Temple (G.). A glossary of Indian terms relating to religion, customs, government, land; and other terms and words in common

use. With an appendix giving computation of time and money, and weights and measures, in British India, and forms of address 7/6

DUITSCHLAND.

Brandt (M. von). Ostasiatische Fragen. China. Japan. Korea. M. 7

Hartmann (F.). Theosophie in China. Betrachtungen über das Tao-Teh-King. (Der Weg, der Wahrheit und das Licht). Aus dem Chinesischen des Laotze . . . . M. 2

Milas (N.). Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. Nach den allgemeinen Kirchenrechtsquellen und nach den in den autokephalen Kirchen geltenden Special-Gesetzen verfasst. Uebersetzt von A. R. v. Pessic.

Mittheilungen der vorderasiatischen Gesellschaft. 1897. 1. Hartmann (Mart.). Bohtān. Eine topographisch-histor. Studie. (Schluss.) M. 6.

Radde (Dr. Gust.). Tiger- u. Leoparden-Jagd in Maissur in den Dshongeln am Kabbani-Flusse bis nach Haidarabad. Deutsche Uebersetzg. vom II. Bd, 2. Kapittel, des üb. die Reise Ihrer kaiserl. Hoheiten der Grossfürsten Alexander u. Sergei Michailowitsch in den südasiat. Tropen u. den Besuch des ind. Reiches in russ. Sprache erschienenen Prachtwerkes. Mit 2 Abbildgn. nach photograph. Orig.-Aufnahmen . . . . M. 1.25

Sammlung geographischer u. kolonialpolitischer Schriften, hrsg. v. Rud. Fitzner. Nr. 2—5. [Aus: „Aus allen Weltteilen".]
2. Panckow (Hellmuth). Die Verbreitung des Deutschtums im Auslande. — 3. Kraus (Prof. Alois.). Die Aufgabe u. Methode der Wirtschaftsgeographie. — 4. Hahn (Dr. Ed.). Siedelungskolonien, Plantagenkolonien, Faktoreikolonien. — 5. Fitzner (Rud.). Ein deutscher Dampfer f. den Tanganyika . . . . à M. —.50

Siecke (Dr. Ernst). Die Urreligion der Indogermanen. Vortrag. M. —.80

Trombetti (Dr. Alfredo). Indogermanische und semitische Forschungen. Vorläufige Mittheilg. . . . . M. 3.20

Virchow (Rud.). Die Bevölkerung der Philippinen. [Aus: „Sitzungsber. d. Akad. d. Wiss. zu Berlin".] . . . . M. —.50

Winckler (Hugo). Altorientalische Forschungen. V. Zur babylonisch-assyr. Geschichte. — Zur phönicisch-karthag. Geschichte. — Zur Geschichte des alten Arabien . . . M 6.—; geb. M. 6.50

FRANKRIJK.

Annuaire colonial, 1897, partie administrative . . . . . 5 fr.

Chailley-Bert (J.). L'Emigration des femmes aux colonies, discours

prononcé le 12 janvier 1897, à l'Union coloniale française, précédé d'une allocution de M. le comte d'Haussonville . . . . . 1 fr.

Eidenschenk, inspecteur d'Académie et **Cohen-Solal**. Mots usuels de la langue arabe, accompagnés d'exercices . . . . 3 fr. 50

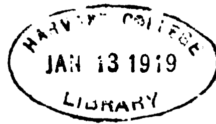
Houdas (**O.**). Précis de grammaire arabe . . . . 6 fr.

Rochebrune (**Dr. A. T. de**). Toxicologie africaine, Etude botanique, historique, ethnographique, clinique, physiologique, thérapeutique, pharmacologique, posologique, etc.. sur les végétaux toxiques et suspects, propres au continent africain, aux iles adjacentes, précédée d'une préface par M. le professeur Brouardel. Avec 75 fig. 5 fr.

Septans (**Lieutenant-Colonel**). Les expéditions anglaises en Asie. Organisation de l'armée des Indes (1859-1895); Lushai expédition (1871-1872); les trois campagnes de lord Roberts en Afghanistan (1878-1880); expédition du Chitral (1895). Avec 17 cartes ou croquis. 7 fr. 50

Troupes coloniales. Par Z. . . . . 0 fr. 75

Voulgre (**Dr.**). Le Congo français. Le Loango et la vallée du Kouilou. Avec 2 cartes. . . . . 2 fr. 50

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCH-INDIË

VAN

wijlen dr. W. R. baron van HOËVELL.

(Opgericht in 1838.)

TWEEDE NIEUWE SERIE.

1e JAARGANG.

JULI 1897.

'S GRAVENHAGE. — F. J. VAN PAASSCHEN.

Mede verkrijgbaar te

BATAVIA bij G. KOLFF & Co.

en bij alle Boekhandelaren in Ned.-Indië.

INHOUD.

Bijdragen en brieven, de Redactie betreffende, gelieve men te zenden aan den Heer H. A. LESTURGEON, villa „Catharina Francisca", N. Badhuisweg, Scheveningen.

Dit Tijdschrift verschijnt tusschen den 1en en den 15en van elke maand.

De abonnementsprijs van dit Tijdschrift bedraagt voor Nederland *f* 13.— per jaar. Voor het buitenland wordt dit bedrag met de porto's verhoogd. Tusschentijds aangegane abonnementen worden ad *f* 3.25 per kwartaal berekend.

Afzonderlijke nummers, voor zoover deze voorhanden zijn, *f* 1.50 per aflevering.

Invoering der opium-regie op Java en Madura en op Lombok.

Onder dagteekening 12 Juni is bij de Tweede Kamer der Staten-Generaal een wetsontwerp ingediend tot verhooging der begrooting van uitgaven van Nederlandsch-Indië voor het dienstjaar 1897 ten behoeve van de invoering van de opium-regie op Java en Madura alsmede op Lombok.

De groote nadeelen — zoo wordt in de Memorie van Toelichting gezegd — welke, inzonderheid op Java en Madura, aan het stelsel van verkoop van opium in het klein door tusschenkomst van pachters zijn verbonden, hebben der Regeering reeds in het jaar 1890 aanleiding gegeven tot ernstige overweging van de vraag, of de opiumpacht in Nederlandsch-Indië niet zou kunnen en moeten plaats maken voor verkoop van opium in eigen beheer. Nadat verschillende voor de beantwoording dezer vraag vereischte onderzoekingen waren afgeloopen, is in de jaren 1892 en 1893 een aanvang gemaakt met voorbereidende maatregelen, onder andere de aanschaffing van werktuigen voor de bereiding en de verpakking van opium, ten einde in 1894 in een daarvoor aan te wijzen gewest, een proef te kunnen nemen met eigen exploitatie van het opiummiddel. Bij onderafdeeling 10 van het Iste en onderafdeeling

23*a* van het II[de] hoofdstuk der begrooting van Nederlandsch-Indië voor dat dienstjaar werden de verder voor die proef noodig geraamde gelden beschikbaar gesteld.

Daar de voorloopige fabriek voor de bereiding en de verpakking van het opium echter geheel moest worden ingericht, duurde het tot 1 September 1894 voordat de proef tot verkoop van opium in eigen beheer, de zoogenaamde opium-regie, in het daarvoor aangewezen gewest Madura een aanvang kon nemen. Uitvoerige mededeelingen aangaande de inrichting dier proef en hare voorloopige resultaten zijn opgenomen in het Koloniaal Verslag van 1894, bladz. 180-182. In de Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag van de Tweede Kamer der Staten-Generaal betreffende de Indische begrooting voor 1896 meende de Minister te mogen verklaren dat de proef op Madura voldaan had, en in het Koloniaal Verslag van 1895, bladz. 196-199, werd een overzicht van de werking der proef gegeven.

Op grond van de tot dusver verkregen uitkomsten achtte de Minister het noodig bij de Indische begrooting voor 1896 gelden aan te vragen om de proef te kunnen voortzetten en uitbreiden tot een streek, waar men voor grootere moeilijkheden zou komen te staan dan op Madura, en waar de proef derhalve, indien zij ook daar slaagde, voor de definitieve oplossing van het vraagstuk meer bewijskracht zou hebben.

De uitbreiding omvatte van 1 Januari 1896 af de gewesten Pasoeroean, Probolinggo en Bezoeki. In het Koloniaal Verslag van 1896 komen daaromtrent mededeelingen voor op bladz. 176-180, terwijl hieronder volgt een overzicht van het debiet en de bruto-opbrengst van de regie over het jaar 1896 in de drie bovenvermelde gewesten, vergeleken met het debiet en de ontvangsten van de pachters gedurende het jaar 1895.

		Regie.		Volgens de boeken van de pachters.	
		Debiet in thails.	Opbrengst.	Debiet in thails.	Opbrengst.
Januari 1896	Bezoeki . .	1,809	f 34,359	1,721	f 31,826
	Probolinggo	1,460	32,176	1,833	40,795
	Pasoeroean.	2,608	53,216	3,665	78,669
Februari „	Bezoeki . .	1,784	33,853	1,691	30,130
	Probolinggo	1,498	32,987	1,736	38,676
	Pasoeroean.	3,418	68,695	3,537	76,454
Maart „	Bezoeki . .	1,965	36,790	1,693	31,663
	Probolinggo	1,612	35,391	1,896	42,262
	Pasoeroean.	4,129	82,154	4,025	87,425
April „	Bezoeki . .	1,778	32,893	1,556	28,999
	Probolinggo	1,353	29,753	1,718	38,224
	Pasoeroean.	3,728	78,340	4,129	90,860
Mei „	Bezoeki . .	1,923	35,572	1,643	30,384
	Probolinggo	1,483	32,601	1,761	39,173
	Pasoeroean.	3,792	82,340	4,359	95,920
Juni „	Bezoeki . .	1,920	35,389	1,616	30,065
	Probolinggo	1,559	34,257	1,723	38,241
	Pasoeroean.	4,172	89,653	4,233	93,024
Juli „	Bezoeki . .	1,945	36,129	1,599	30,032
	Probolinggo	1,703	37,456	1,761	39,006
	Pasoeroean.	4,633	98,001	4,082	88,964
Augustus „	Bezoeki . .	1,986	36,789	1,859	33,836
	Probolinggo	1,785	39,200	1,828	40,475
	Pasoeroean.	4,737	99,688	4,091	88,512

		Regie.		Volgens de boeken van de pachters.	
		Debiet in thails.	Opbrengst.	Debiet in thails.	Opbrengst.
September 1896	Bezoeki . .	1,886	34,962	1,649	30,579
	Probolinggo	1,708	37,522	1,795	39,810
	Pasoeroean.	4,319	90,225	4,094	87,725
October „	Bezoeki . .	1,920	35,668	1,611	30,177
	Probolinggo	1,692	37,160	1,818	40,298
	Pasoeroean.	3,896	83,108	4,010	86,357
November „	Bezoeki . .	1,878	35,240	1,567	29,449
	Probolinggo	1,519	33,334	1,632	36,174
	Pasoeroean.	3,407	72,587	4,138	88,784
December „	Bezoeki . .	2,031	38,342	1,559	29,559
	Probolinggo	1,480	32,413	1,779	35,280
	Pasoeroean.	3,334	71,165	11,189	134,714
	Totaal . . .	87,850	ƒ 1,809,408	96,596	ƒ 1,932,521

Het volgende staatje geeft een overzicht van het debiet en de bruto-opbrengst van de regie over de jaren 1896 en 1895 op Madura, vergeleken met het debiet en de ontvangsten van den pachter gedurende het jaar 1893.

	Regie.				Volgens de boeken van den pachter. 1893.	
	Debiet in thails.		Opbrengst.		Debiet in thails.	Opbrengst.
	1896.	1895.	1896.	1895.		
Januari . . .	1,334	1,390	*f* 22,479	*f* 23,309	1,390	*f* 21,221
Februari. . .	1,232	1,252	20,670	21,015	1,266	19,534
Maart . . .	1,290	1,343	21,626	22,458	1,424	21,879
April. . . .	1,132	1,311	19,098	21,880	1,398	21,507
Mei	1,205	1,306	20,313	21,845	1,396	21,450
Juni	1,170	1,323	19,775	22,155	1,322	20,420
Juli	1,192	1,369	20,228	22,719	1,386	21,507
Augustus . .	1,231	1,374	20,870	22,878	1,380	21,164
September . .	1,204	1,340	20,505	22,868	1,352	20,706
October . . .	1,226	1,451	20,864	24,316	1,494	22,823
November . .	1,129	1,386	19,188	23,209	1,380	20,992
December . .	1,061	1,348	18,027	22,611	1,392	21,136
Totaal . .	14,406	16,193	*f*243,643	*f*271,263	16,580	*f*254,339

Uit eene vergelijking van de financieele uitkomsten der regie in de residentiën Pasoeroean, Probolinggo en Bezoeki met die van de opbrengst der pacht in het jaar 1895 blijkt, dat in 1895 aan pachtschat is ontvangen *f* 1,148,040 en aan winst op het aan de pachters verstrekt opium *f* 232,855, te zamen *f* 1,380,895. De bruto-ontvangsten der opium-regie in 1896 bedroegen *f* 1,809,408 en de onkosten *f* 505,910, zoodat de netto-inkomsten hebben bedragen *f* 1,303,498, dus *f* 77,397 minder dan de pacht in 1895.

Bij de beoordeeling dezer cijfers moet echter in aanmerking worden genomen, dat voor versterking en betere betaling der politie is uitgegeven *f* 112,652, welke uitgaaf een afzonderlijke beschouwing verdient, omdat zij niet uitsluitend aan het opium-debiet, maar ook aan andere belangen ten goede is gekomen. De opbrengst van het opiummiddel over 1895 was daarenboven zeer hoog.

Neemt men ter vergelijking, in de plaats daarvan, het gemiddeld bedrag der inkomsten over de jaren 1893 tot en met 1895, ad *f* 1,230,255, dan verkrijgt men een voordeelig verschil voor de regie van *f* 73,098. Daarbij was het debiet der pacht in het laatst van 1895 tegen lage prijzen grooter geweest dan gewoonlijk, ten nadeele van het debiet der regie in de eerste maanden van 1896, althans in Pasoeroean en Probolinggo, en is wijders in het oog te houden, dat de bereidings- en verpakkingskosten van het opium betrekkelijk nog hoog zijn geweest, wegens het werken op kleine schaal.

Ter volledige beoordeeling van de cijfers en de daaruit omtrent den smokkelhandel te trekken conclusiën, dient ook nog het volgende in aanmerking te worden genomen.

Het jaar 1896 was in het algemeen voor de exploitatie van het opiummiddel op Java en vooral in Soerabaija en aangrenzende pachtperceelen minder voordeelig dan 1895. Het debiet der pachters op Java bedroeg in 1896 bijna 7 % minder dan in 1895. In Soerabaija was dat verschil ruim 16 % en in Kediri en Madioen respectievelijk 12,5 % en 12,7 %. In welke verhouding een en ander is toe te schrijven aan verminderde koopkracht der bevolking, buitengewone droogte enz. en aan den sluikhandel, is niet uit te maken, doch dat de laatste in de residentiën Soerabaija, Kedirie en Madioen niet zonder beteekenis is geweest, kan wel worden aangenomen.

In het aangrenzende regie-gebied, waar 9 % minder verkocht werd dan in 1895, werd alleen in de maand

April, d. i. bij het begin der verheffing van den sluikhandel in Soerabaija, de invloed daarvan gevoeld.

De Minister meent daarom dat de Regeering door vrees voor verbreking van het financieel evenwicht in de naaste toekomst, of voor blijvende toeneming van den sluikhandel, van de invoering der regie zich niet behoeft te laten weerhouden. Op grond van de proef meent hij met vertrouwen te kunnen aannemen dat, wanneer bij voortduring gezorgd wordt voor eene krachtige bestrijding van den sluikhandel zoowel ter zee als te land, de in vele opzichten zoo schadelijke tusschenkomst der pachters bij het opiummiddel ontbeerd kan worden.

In weerwil van de niet onbelangrijke offers voor versterking en betere betaling der politie, heeft de invoering der regie geen vermindering van inkomsten tengevolge gehad, zoodat de financieele uitkomsten bevredigend mogen genoemd worden; in het gebied waar zij werkt is de regie het debiet volkomen meester; de voorloopige fabriek heeft haar taak naar eisch vervuld; op de vraag of de regie evengoed als de pacht in de behoefte der opium-consumenten kan voorzien, geeft de practijk een bevredigend antwoord, ook voor zooveel aangaat den voor het eerst in Pasoeroean ondernomen verkoop van tiké; technisch is alzoo de quaestie om de pacht door de regie te vervangen opgelost en aanwijzingen voor het vermoeden, dat de smokkelhandel op den duur aan de regie meer afbreuk zal doen dan aan de pacht, zijn er niet.

Intusschen verklaart de Minister de financieele zijde van het vraagstuk geenszins op den voorgrond te willen plaatsen. Het criterium van de levensvatbaarheid der regie ligt niet in een debiet grooter dan of gelijk aan dat der pacht, noch in de hoogere ontvangst van eenige duizenden guldens. De vergelijkingen gemaakt tusschen het debiet en de inkomsten van de regie met die der pachters is in hoofdzaak noodig om te doen uitkomen, dat de regie in staat zal zijn in het bestaande wettige debiet der pacht te voorzien

en om aan te toonen waartoe de exploitatie in eigen beheer zal leiden.

Dat de regie te allen tijde evenveel zal moeten blijven debiteeren als de pacht, ligt niet in de bedoeling der Regeering. De regie mag den pachter niet volgen in alles wat hij doet, om het debiet op een bepaalde hoogte te houden of uit te breiden. Kwaliteitsvermindering van het opium om meer voordeel te behalen, prijsvermindering of rabat ten behoeve van bepaalde personen, verkoopen op krediet en dergelijke zijn middelen, die de regie niet zal toepassen, juist omdat het doel waarnaar zij streeft een ander is dan dat van den pachter.

Wat van de regie in de eerste plaats verwacht wordt, is dat zij het opiumverbruik geleidelijk zal kunnen beperken en reeds dadelijk een einde zal maken aan de moreele nadeelen, die aan het pachtstelsel verbonden zijn.

Het tegenwoordig wetsontwerp heeft dus ten doel in beginsel te besluiten tot de invoering van de regie op Java en Madura, zoomede op Lombok, dat thans ook in de proef is opgenomen, en om gelden beschikbaar te stellen ten einde die invoering voor te bereiden.

In de eerste plaats dient er eene nieuwe fabriek te worden opgericht. Het daarvoor in Indië opgemaakte project, dat met de daarbij behoorende toelichting en teekeningen ter kennisneming door de leden ter griffie van de Tweede Kamer is nedergelegd, is, vermits men aldaar niet over voldoende gegevens voor een volledig uitgewerkt plan kon beschikken, uit den aard der zaak slechts als een algemeen overzicht van de op te richten fabriek te beschouwen. Zoo heeft bij de samenstelling van het project wel het denkbeeld op den voorgrond gestaan om van electriciteit als drijfkracht der machinerieën gebruik te maken, maar aan het oordeel van de deskundigen in Europa werd het overgelaten te beslissen, welke soort van electromotoren

zullen worden gebezigd en op welke wijze zij zullen worden aangebracht.

In verband daarmede is in den geest der Indische voorstellen het plan der fabriek onderworpen aan het oordeel van den heer S. L. Huizer, oud hoofdingenieur van het stoomwezen in Nederlandsch-Indië, die ook bij de oprichting van de voorloopige fabriek, het ontwerpen en de aanschaffing van de daarvoor uitgezonden werktuigen, enz. zijne medewerking verleend heeft en steeds bedacht is geweest op de invoering van verbeteringen, waardoor, bij vermindering van exploitatiekosten, het productievermogen verhoogd kon worden.

De alleszins doelmatige inrichting dier voorloopige fabriek heeft zeker in niet geringe mate tot het welslagen van de met de invoering der regie genomen proef medegewerkt, en ten einde zekerheid te verkrijgen dat, evenals bij de thans bestaande het geval is geweest, ook de nieuwe fabriek van de opening af ongestoord kunne doorwerken en dat de daarvoor benoodigde zeer talrijke machinerieën volgens de nieuwste vindingen en de doelmatigste constructie worden vervaardigd, is het zeer gewenscht partij te trekken van de ervaring die de heer Huizer, tijdens de proefneming met de invoering der regie, zoo ruimschoots heeft opgedaan.

Naar zijn gevoelen zal, om de hierboven vermelde redenen, in sommige opzichten van de Indische ontwerpen moeten worden afgeweken, wat natuurlijk van invloed zal zijn op de kosten van aanbouw.

Volgens de begrooting van den heer Huizer zal eene fabriek, voldoende aan de eischen welke aan zulk eene inrichting gesteld moeten worden, met inbegrip van de kosten van verzending der in Europa aan te schaffen benoodigdheden, de navolgende uitgaven vorderen:

	In Nederland.	In Indië.	Totaal.
Fabrieksgebouwen.	*f* 164,000	*f* 278,000	*f* 442,000
Verbindingsspoor	23,000	54,000	77,000
Werktuigen en toestellen voor:			
tubemakerij	377,500	„	377,500
vulkamer	503,000	„	503,000
tikébereiding en verpakking .	89,900	„	89,900
tjandoebereiding.	71,400	„	71,400
doozen- en kistenmakerij . .	39,000	„	39,000
werkplaats	23,700	„	23,700
drijfwerk	38,000	„	38,000
stoommachines en ketels. . .	94,800	„	94,800
electrische installatie	275,800	„	275,800
Pompen en brandbluschmiddelen.	11,000	„	11,000
Gereedschappen, waarlooze deelen enz.	98,900	„	98,900
Onvoorziene behoeften	40,000	„	40,000
Voorbereiding der levering, toezicht, keuring, enz. . . , . .	30,000	„	30,000
Totaal . . .	*f* 1,880,000	*f* 332,000	*f* 2,212,000

waarvan vermoedelijk te betalen:

in 1897	*f* 10,000	*f* 40,000	*f* 50,000
„ 1898	1,037,000	282,000	1,319,000
« 1899	833,000	10,000	843,000

De voor voorbereiding der levering enz. onder de uitgaven in Nederland opgenomen som van *f* 30,000 is het bedrag, waarvoor de heer Huizer bereid is zijne medewerking bij de oprichting der nieuwe fabriek te verleenen. Die renumeratie komt den Minister, met het oog op het groote belang dat aan de behoorlijke inrichting der fabriek verbonden is, alleszins billijk voor, voornamelijk wanneer

daarbij in aanmerking wordt genomen dat daaronder begrepen zijn de kosten van teeken- en schrijfwerk, zoomede de reis- en verblijfkosten welke niet onbeduidend zullen zijn, daar het voor de keuze van de electromotoren en hunne verbinding met de werktuigen, die zij moeten drijven, en voor de keuring en beproeving der benoodigde machinerieën, noodig zal zijn dat door hem herhaaldelijk zoowel hier te lande als in het buitenland gelegen fabrieken bezocht worden.

Bij de invoering van de regie moet de dienst daarvan definitief geregeld worden en aan den chef van dien dienst een behoorlijk personeel worden toegevoegd. Er is dus meer personeel noodig dan thans voor de proef met de regie is aangewezen. Met intrekking van laatstbedoeld personeel behoort al dadelijk een deel van het definitieve personeel in dienst gesteld te worden, omdat het voor de exploitatie van de regie bestemde personeel de invoering geleidelijk zal moeten voorbereiden, door het verzamelen van gegevens, het ontwerpen van regelingen enz. Ook zal men er op bedacht moeten zijn dat wellicht spoedig de regie ook in de residentie Soerabaija zal kunnen worden ingevoerd. Het personeel daarvoor moet dan spoedig in dienst kunnen worden genomen.

De uitgaven ten behoeve van het personeel *) en voor bureaubehoeften en lokaalhuur worden geraamd op *f* 85,796.

Daartegenover staat, dat tal van uitgaven komen te vervallen, tot een gezamenlijk bedrag van *f* 60,036.

Blijft dus *f* 25,760, waarvan over de laatste drie maanden van 1897 eene som van *f* 6500 wordt aangevraagd.

In de gewesten, waar de proef wordt genomen, zal de regie, na de totstandkoming van de thans voorgestelde wet, reeds spoedig kunnen worden ingevoerd.

---

*) O. m. wordt voorgesteld de benoeming van een hoofdambtenaar, chef van den dienst, op eene bezoldiging van *f* 20,000 's jaars, benevens eene toelage voor reiskosten van *f* 3000.

De invoering in de overige gewesten van Java zal in geen geval kunnen geschieden voordat de fabriek klaar en geheel geïnstalleerd is, en dan zal moeten worden beslist of die invoering gelijktijdig in al die gewesten, dan wel geleidelijk zal moeten plaats vinden.

Wellicht zal het mogelijk zijn door toevoeging van nog eenige werktuigen het productievermogen van de tegenwoordige fabriek op te voeren tot zoodanige hoogte, dat de invoering van de regie ook in Soerabaija reeds vroeger zal kunnen plaats hebben. Later zal ook de vraag aan de orde moeten komen of de regie ook zal worden ingevoerd in de gewesten buiten Java en Madura en of, in verband daarmede, tot de oprichting van eene tweede fabriek in het oostelijk deel van Java zal dienen te worden overgegaan, dan wel de capaciteit der fabriek op Struyswijk zóo hoog kan worden opgevoerd, dat zij in de consumtie voor geheel Nederlandsch-Indië zal kunnen voorzien.

Tractaat van handel en scheepvaart tusschen Nederland en Japan.

In *Staatsblad* n°. 129 is afgekondigd de wet van 2 Mei 1897 (uitgegeven 29 Mei d. a. v.), waarbij het op 8 September 1896 te 's Gravenhage tusschen Nederland en Japan gesloten tractaat van handel en scheepvaart is goedgekeurd.

Volgens art. 19 zal dit nieuw tractaat niet in werking treden vóór 16 Juli 1899, en wel één jaar nadat de Japansche Regeering aan de onze zal hebben kennisgegeven dat dit geschieden zal. Die kennisgeving zal mogen plaats hebben, wanneer ook na 16 Juli 1898 en dan zal het tractaat gedurende 12 jaren van kracht blijven. Deze regeling staat in verband met de invoering der nieuwe wetboeken in Japan, waarmede dan de consulaire rechtsmacht over Nederlandsche onderdanen ophoudt te gelden. Opzegging kan na het elfde jaar door elk der partijen geschieden en werkt dan een jaar na de kennisgeving daarvan.

In een protocol, dat tevens is bekrachtigd, is echter bepaald dat een maand na het uitwisselen der ratificatiën van het nieuwe tractaat, het bestaande tarief van invoerrechten voor Nederlandsche invoeren in Japan ophoudt van kracht te zijn. In plaats daarvan treedt het bestaande algemeene tarief van Japan, onder de bepalingen van

het bestaande tractaat van 1858 zoolang dat duurt en tevens met toepassing van de artikelen van het nieuwe tractaat, die wederkeerige behandeling op den voet der meest begunstigde natie waarborgen.

Wij laten hier het tractaat, met het daarbij behoorende protocol, in extenso volgen:

Her Majesty the Queen of the Netherlands and in Her name Her Majesty the Queen-Regent of the Kingdom and His Majesty the Emperor of Japan, being equally desirous of maintaining the relations of good understanding which happily exist between Them, by extending and increasing the intercourse between Thier respective States, and being convinced that this object cannot better be accomplished than by revising the Treaties hitherto existing between the two countries, have resolved to complete such a revision, based upon principles of equity and mutual benefit, and, for that purpose, have named as their Plenipotentiaries that is to say:

Her Majesty the Queen of the Netherlands and in Her name Her Majesty the Queen-Regent of the Kingdom:

Jonkheer J. Röell, knight of the Royal Order of the Netherland Lion, Minister of Foreign Affairs; Ph. W. van der Sleyden, Minister of Waterstaat, Commerce and Industry; J. P. Sprenger van Eyk, knight of the Royal Order of the Netherland Lion, Minister of Finance; J. H. Bergsma, commander of the Royal Order of the Netherland Lion, Minister for the Colonies, and W. van der Kaay, knight of the Royal Order of the Netherland Lion, Minister of Justice;

And His Majesty the Emporer of Japan:

Akabane Shiro, Shogoi, fifth class of the Imperial Order of the Sacred Treasure, His Majesty's Minister Resident at the Court of Her Majesty The Queen of the Netherlands;

Who, after having communicated to each other their full powers, found to be in good and due form, have agreed upon and concluded the following articles:

Article I.

The subjects of each of the two High Contracting Parties shal have full liberty to enter, travel or reside in any part of the dominions and possessions of the other Contracting Party, and shall enjoy full and perfect protection for their persons and property.

They shall have free and easy access to the Courts of Justice in pursuit and defence of their rights, and they shall be at liberty equally with native subjects, to choose and employ lawyers, advocates and representatives to pursue and defend their rights before such Courts.

In whatever relates to rights of residence and travel; to the possessions or goods and effects of any kind; to the succession to personal estate by will or ortherwise and the disposal of property of any sort in any manner whatsoever which they may lawfully acquire, the subjects of each Contracting Party shall enjoy in the dominions and possessions of the other the same privileges, liberties and rights, and shall be subject to no higher imposts or charges in these respects than native subjects, or subjects or citizens of the most favoured foreign nation.

The subjects of each of the Contracting Parties shall enjoy in the dominions and possessions of the other entire liberty of conscience, and, subject tho the laws, ordinances and regulations, shall enjoy the right of private or public exercise of their worship, and also the right of burying their respective countrymen according to their religious customs, in such suitable and convenient places as may be established and maintained for that purpose.

They shall not be compelled, under any pretext whatsoever, to pay any charges or taxes other or higher than those that are, or may be, paid by native subjects, or

subjects or citizens of the most favoured foreign nation.

The subjects of either of the Contracting Parties residing in the dominions and possessions of the other shall be exempted from all compulsory military service whatsoever, whether in the army, navy, national guard, or militia; from all contributions imposed in lieu of personal service; and from all forced loans or military exactions or contributions.

Article II.

There shall be reciprocal freedom of commerce and navigation between the dominions and possessions of the two High Contracting Parties.

The subjects of each of the High Contracting Parties may trade in any part of the dominions and possessions of the other by wholesale or retail in all kinds of produce, manufactures, and merchandise of lawful commerce either in person or by agents, singly, or in partnership with foreigners or native subjects; and they may there own or hire and occupy houses, manufactories, warehouses, shops and premises which may be necessary for them, and lease land for residential and commercial purposes, conforming themselves to the laws, police and customs regulations of the country like native subjects.

They shall have liberty freely to come with their ships and cargoes to all places, ports and rivers in the dominions and possessions of the other which are or may be opened to foreign commerce, and shall enjoy, respectively, the same treatment in matters of commerce and navigation as native subjects, or subjects or citizens of the most favoured foreign nation, without having to pay taxes, imposts, or duties, of whatever nature or under whatever denomination, levied in the name or for the profit of the Government, public corporations or functionaries, private individuals, corporations, or establishments of any kind,

other or greater than those paid by native subjects, or subjects or citizens of the most favoured foreign nation.

It is, however, understood that the stipulations contained in this and the preceding article do not in any way affect the special laws, ordinances and regulations with regard to trade, police and public security in force or which may hereafter be enacted in each of the two countries and applicable to all foreigners in general.

Article III.

The dwellings, manufactories, warehouses and shops of the subjects of each of the High Contracting Parties in the dominions and possessions of the other, and all premises appartaining thereto, destined for purposes of residence or commerce, shall be respected.

It shall not be allowable to proceed to make a search of, or a domiciliary visit to such dwellings and premises, or to examine or inspect books, papers, or accounts, except under the conditions and with the forms prescribed by the laws, ordonnances and regulations for subjects of the country.

Article IV.

No other or higher duties shall be imposed on the importation into the dominions and possessions of Her Majesty the Queen of the Netherlands of any article, the produce or manufacture of the dominions and possessions of His Majesty the Emperor of Japan, from whatever place arriving; and no other or higher duties shall be imposed on the importation into the dominions and possessions of His Majesty the Emperor of Japan of any article, the produce or manufacture of the dominions and possessions of Her Majesty the Queen of the Netherlands, from whatever place arriving, than on the like article produced or manufactured in any other foreign

country; nor shall any prohibition be maintained or imposed on the importation of any article, the produce or manufacture of the dominions and possessions of either of the High Contracting Parties, into the dominions and possessions of the other, from whatever place arriving, which shall not equally extend to the importation of the like article, being the produce or manufacture of any other foreign country.

This last provision is not applicable to the sanitary and other prohibitions occasioned by the necessity of protecting the safety of persons, or of cattle, or of plants useful to agriculture.

Article V.

No other or higher duties or charges shall be imposed in the dominions and possessions of either of the High Contracting Parties on the exportation of any article to the dominions and possessions of the other than such as are, or may be, payable on the exportation of the like article to any other foreign country; nor shall any prohibition be imposed on the exportation of any article from the dominions and possessions of either of the two Contracting Parties to the dominions and possessions of the other which shall not equally extend to the exportation of the like article to any other foreign country.

Article VI.

The subjects of each of the High Contracting Parties shall enjoy in the dominions and possessions of the other exemption from all transit duties, and a perfect equalty of treatment with native subjects in all that relates to warehousing, bounties, facilities and drawbacks.

Article VII.

All articles which are or may be legally imported into the ports of the dominions and possessions of His Majesty

the Emperor of Japan in Japanese vessels may likewise be imported into those ports in Netherland vessels, without being liable to any other or higher duties or charges of whatever denomination than if such articles were imported in Japanese vessels, and reciprocally, all articles which are or may be legally imported into the ports of the dominions and possessions of Her Majesty the Queen of the Netherlands in Netherland vessels may likewise be imported into those ports in Japanese vessels without being liable to any other or higher duties or charges of whatever denomination than if such articles were imported in Netherland vessels. Such reciprocal equality of treatment shall take effect without distinction, whether such articles come directly from the place of origin or from any other place.

In the same manner there shall be perfect equality of treatment in regard to exportation, so that the same export duties shall be paid and the same bounties and drawbacks allowed in the dominions or possessions of either of the High Contracting Parties on the exportation of any article which is or may be legally exported therefrom, whether such exportation shall take place in Netherland or in Japanese vessels, and whatever may be the place of destination, whether a port of either of the Contracting Parties or of any third Power.

Article VIII.

No duties of tonnage, harbour, pilotage, lighthouse, quarantine or other similar or corresponding duties of whatever nature or under whatever denomination, levied in the name or for the profit of the Government, public corporations, functionaries, private individuals, corporations or establishments of any kind, shall be imposed in the ports of the dominions and possessions of either country upon the vessels of the other country, which

shall not equally and under the same conditions be imposed in the like cases on national vessels in general or vessels of the most favoured foreign nation. Such equality of treatment shall apply reciprocally to the respective vessels, from whatever port or place they may arrive, and whatever may be their place of destination.

Article IX.

In all that regards the stationing, loading and unloading of vessels in the ports, basins, docks, roadsteads, harbours, or rivers of the dominions and possessions of the two countries, no privilege shall be granted to national vessels which shall not be equally granted to vessels of the other country; the intention of the High Contracting Parties being that in this respect also the respective vessels shall be treated on the footing of perfect equality.

Article X.

The coasting trade of both the High Contracting Parties is excepted from the provisions of the present Treaty, and shall be regulated according tho the laws, ordinances, and regulations of the Netherlands and of Japan respectively. It is, however, understood that Japanese subjects in the dominions and possessions of Her Majesty the Queen of the Netherlands, and Netherland subjects in the dominions and possessions of His Majesty the Emperor of Japan, shall enjoy in this respect the rights which are ar may be granted under such laws, ordinances and regulations to the subjects or citizens of any other foreign country.

A Japanese vessel laden in a foreign country with cargo destined for two or more ports in the dominions and possessions of Her Majesty the Queen of the Netherlands, and a Netherland vessel laden in a foreign country

with cargo destined for two or more ports in the dominions and possessions of His Majesty the Emperor of Japan, may discharge a portion of her cargo at one port, and continue her voyage to the other port or ports of destination where foreign trade is permitted, for the purpose of landing the remainder of her original cargo there, subject always to the laws and custom-house regulations of the two countries.

The Japanese Government, however, agree to allow Netherland vessels to continue, as heretofore, for the period of the duration of the present Treaty, to carry cargo between the existing open ports of the Empire, excepting to or from the ports of Osaka, Nigata and Ebisu-minato.

Article XI.

Any ship-of-war or merchant-vessel of either of the High Contracting Parties which may be compelled by stress of weather, or by reason of any other distress, to take shelter in a port of the other, shall be at liberty to refit therein, to procure all necessary supplies, and to put to sea again, without paying any dues other than such as would be payable by national vessels. In case, however, the master of a merchant-vessel should be under the necessity of disposing of a part of his cargo in order to defray the expenses, he shall be bound to conform to the regulations and tariffs of the place to which he may have come.

If any ship-of-war or merchant-vessel of one of the Contracting Parties should run aground or be wrecked upon the coasts of the other, the local authorities shall inform the Consul-General, Consul, Vice-Consul or Consular-Agent of the district of the occurrence, or if there be no such Consular officer, they shall inform the Consul-General, Consul, Vice-Consul or Consular-Agent of the nearest disdrict.

All proceedings relative to the salvage of Japanese vessels wrecked or cast on shore in the territorial waters of Her Majesty the Queen of the Netherlands shall take place in accordance with the laws, ordinances and regulations of the Netherlands, and reciprocally all measures of salvage relative to Netherland vessels wrecked or cast on shore in the territorial waters of His Majesty the Emperor of Japan, shall take place in accordance with the laws, ordinances and regulations of Japan.

Such stranded or wrecked ship or vessel, and all parts thereof, and all furnitures and appurtenances belonging thereunto, and all goods and merchandise saved therefrom, including those which may have been cast into the sea, or the proceeds thereof, if sold, as well as all papers found on board such stranded or wrecked ship or vessel, shall be given up to the owners, master or their agents, when claimed by them. If such owners, master or agents are not on the spot, the same shall be delivered to the respective Consuls-General, Consuls, Vice-Consuls or Consular-Agents upon being claimed by them within the period fixed by the laws of the country, and such Consular officers, owners, master or agents shall pay only the expenses incurred in the preservation of the property together with the salvage or other expenses which would have been payable in the case of a wreck of a national vessel.

The goods and merchandise saved from the wreck shall be exempt from all the duties of the customs unless cleared for consumption, in which case they shall pay the ordinary duties.

When a ship or vessel belonging to the subjects of one of the Contracting Parties is stranded or wrecked in the dominions and possessions of the other, the respective Consuls-General, Consuls, Vice-Consuls and Consular-Agents shall be authorized, in case the owner or master or other agent of him is not present, to lend their official

assistance in order to afford the necessary assistance to the subjects of the respective States. The same rule shall apply in case the owner, master, or other agent is present but requires such assistance to be given.

Article XII.

All vessels which, according to Japanese law, are to be deemed Japanese vessels, and all vessels which, according to Netherland law, are to be deemed Netherland vessels, shall, for the purposes of this Treaty, be deemed Japanese and Netherland vessels respectively.

Article XIII.

The Consuls-General, Consuls, Vice-Consuls and Consular-Agents of each of the Contracting Parties, residing in the dominions and possessions of the other, shall receive from the local authorities such assistance as can by law be given to them for the recovery of deserters from the vessels of their respective countries.

It is understood that this stipulation shall not apply to the subjects of the country where the desertion takes place.

Article XIV.

The High Contracting Parties agree that, in all that concerns commerce, industry and navigation, any privilege, favour or immunity which either Contracting Party has actually granted, or may hereafter grant, to the Government, subjects, citizens, ships or merchandise of any other State shall be extended immediately and unconditionally to the Government, subjects, ships or merchandise of the other Contracting Party; it being their intention that the trade, industry and navigation of each country shall be placed, in all respects, by the other on the footing of the most favoured foreign nation.

Article XV.

Each of the High Contracting Parties may appoint Consuls-General, Consuls, Vice-Consuls and Consular-Agents in all the ports, cities and places of the other, except in those where it may not be convenient to recognize such officers.

This exception, however, shall not be made in regard to one of the Contracting Parties without being made likewise in regard to every other Power.

The Consuls-General, Consuls, Vice-Consuls and Consular-Agents may exercise all functions, and shall, under the same conditions, enjoy all privileges, exemptions and immunities which are, or may hereafter be granted to Consular officers of the most favoured foreign nation.

Article XVI.

The subjects of each of the High Contracting Parties shall under the same conditions enjoy in the dominions and possessions of the other the protection accorded to native subjects or subjects or citizens of the most favoured foreign nation in regard to patents, trade-marks and designs, upon fulfilment of the formalities prescribed by law.

Article XVII.

The stipulations of the present Treaty shall be applicable, so far as the laws permit, to all the colonies and foreign possessions of Her Netherland Majesty.

The subjects of His Majesty the Emperor of Japan will enjoy, however, in the above mentioned Netherland colonies and possessions concerning their commerce, ships, merchandise and custom-duties, import as well as export, the same rights, privileges, immunities, favours and exemptions, which are, or will hereafter be

granted to the most favoured foreign nation, with the exception of the special favours accorded or to be accorded to the native States of the Eastern Archipelago for their navigation and the importation of their products into the Netherland East Indian Colonies.

Article XVIII.

The present Treaty shall, from the date it comes into force, be substituted in place of the treaties respectively of the 23rd day of the 12th month of the 2nd year of Ansei, corresponding to the 30th day of January 1856, of the 29th day of the 8th month of the 4th year of Ansei, corresponding to the 16th day of October 1857, and of the 10th day of the 7th month of the 5th year of Ansei, corresponding to the 18th day of August 1858, the Convention of the 13th day of the 5th month of the 2nd year of Keiou, corresponding to the 25th day of June 1866, and all Arrangements and Agreements subsidiary thereto concluded or existing between, the High Contracting Parties; and from the same date such Treaties, Conventions, Arrangements and Agreements shall cease to be binding, and in consequence the jurisdiction then exercised by Netherland Courts in Japan, and all the exceptional privileges, exemptions and immunities then enjoyed by Netherland subjects as a part of or appurtenant to such jurisdiction, shall absolutely and without notice cease and determine and thereafter all such jurisdiction shall be assumed and exercised by Japanese Courts.

Article XIX.

The present Treaty shall not take effect until the sixteenth day of the seventh month of the thirty second year of Meiji corresponding to the sixteenth July one thousand eight hundred and ninety nine.

It shall come into force one year after His Imperial Japanese Majesty's Government shall have given notice to the Government of Her Majesty the Queen of the Netherlands of its wish to have the same brought into operation. Such notice may be given at any time after the sixteenth day of the seventh month of the thirty first year of Meiji corresponding to the sixteenth July one thousand eight hundred and ninety eight. The Treaty shall remain in force for the period of twelve years from the date it goes into operation.

Either High Contracting Party shall have the right, at any time after eleven years shall have elapsed from the date this Treaty takes effect, to give notice to the other of its intention to terminate the same, and at the expiration of twelve months after such notice is given, this Treaty shall wholly cease and determine.

Article XX.

The present Treaty shall be ratified by the High Contracting Parties and the ratifications thereof shall be exchanged at Tokio within twelve months after its signature as soon as the formalities required in each country shall have been fulfilled.

In witness whereof the respective Plenipotentiaries have signed the same and have affixed thereto the seal of their arms.

Done at the Hague, in duplicate, this eighth day of the ninth month of the 29th year of Meiji corresponding to the eighth day of Septr. of the eighteen hundred and ninety sixth year of the Christian era.

(*L. S.*) (*signed*) J. RÖELL.
(*L. S.*) („) VAN DER SLEYDEN.
(*L. S.*) („) SPRENGER VAN EYK (*L. S.*) (*signed*) AKABANÉ SHIRO.
(*L. S.*) („) BERGSMA.
(*L. S.*) („) VAN DER KAAY.

PROTOCOL.

The Government of Her Majesty the Queen of the Netherlands and the Government of His Majesty the Emperor of Japan, deeming it advisable in the interests of both countries to regulate certain special matters of mutual concern, apart from the Treaty of Commerce and Navigation signed this day, have, through their respective Plenipotentiaries, agreed upon the following stipulations:

1. It is agreed by the Contracting Parties, that one month after the exchange of the ratifications of the Treaty of Commerce and Navigation signed this day, the import-tariff now in operation in Japan in respect of goods and merchandise imported into Japan by the subjects of Her Majesty the Queen of the Netherlands, shall cease to be binding. From the same date the general statutory tariff of Japan for the time being in force shall, subject to the provisions of article IX of the Treaty of the 10th of the 7th month of the 5th year of Ansei corresponding to the 18th August 1858 at present subsisting between the Contracting Parties, as long as the said Treaty remains in force, and thereafter, subject to the provisions of articles IV and XIV of the Treaty signed this day, be applicable to the goods and merchandise, being the growth, produce or manufacture of the dominions and possessions of Her Royal Netherland Majesty upon importation into Japan. But nothing contained in this Protocol shall be held to limit or qualify the right of the Japanese Government to restrict or to prohibit the importation of adulterated drugs, medicines, food or beverages; indecent or obscene prints, paintings, books, cards, lithographic or other engravings, phothograps, or any other indecent or obscene articles; articles in violation of patent, trade-mark or copyright laws of Japan; or any other

article which for sanitary reasons or in view of public security or morals might offer any danger.

In all other respects the stipulations of the existing Treaties and Conventions shall be maintained unconditionally until the time when the Treaty of Commerce and Navigation signed this day comes into force.

2. The Japanese Government, pending the opening of the country to Netherland subjects, agree to extend the existing passport system in such a manner as to allow Netherland subjects, on the production of a certificate of recommendation from the Netherland Representative in Tokio, or from any of Her Majesty's Consuls at the open ports in Japan, to obtain upon application passports available for any part of the country, and for any period not exceeding twelve months, from the Imperial Japanese Foreign Office in Tokio, or from the chief authorities in the Prefecture in which an open port is situated; it being understood that the existing rules and regulations governing Netherland subjects who visit the interior of the Empire are to be maintained.

3. The Netherland Government, so far as they are concerned, give their consent to the following arrangements: The several foreign settlements in Japan shall be incorporated with the respective Japanese communes, and shall thenceforth form part of the general municipal system of Japan.

The competent Japanese authorities shall thereupon assume all municipal obligations and duties in respect thereof, and the common funds and property, if any, belonging to such settlements, shall at the same time be transferred to the said Japanese authorities.

When such incorporation takes place, the existing leases in perpetuity, under which property is now held in the said settlements, shall be confirmed, and no

conditions whatsoever other than those contained in such existing leases shall be imposed in respect of such property. It is, however, understood that the Consular authorities, mentioned in the same, are in all cases to be replaced by the Japanese authorities.

All lands which may previously have been granted by the Japanese Government free of rent for the public purposes of the said settlements shall, subject to the right of eminent domain, be permanently reserved free of all taxes and charges for the public purposes, for which they were originally set apart.

It is, however, understood that if on any of these points more favorable conditions are granted to any other foreign nation, those conditions shall without further stipulation be equally applicable to Netherland subjects.

4. It is understood, that although with the entering into full operation of the Treaty of Commerce and Navigation signed this day the jurisdiction now exercised by Netherland judicial authorities in Japan comes to an end, still in respect of all those affairs, that are actually pending at the time the Treaty takes full effect, the said jurisdiction shall continue to be exercised until the final decision of such affairs.

5. The undersigned Plenipotentiaries have agreed that this Protocol shall be submitted to the two High Contracting Parties at the same time as the Treaty of Commerce and Navigation signed this day, and that when the said Treaty is ratified, the agreements contained in the Protocol shall also equally be considered as approved, without the necessity of a further formal ratification.

It is also agreed that this Protocol shall terminate at the same time the said Treaty ceases to be binding.

In witness whereof the respective Plenipotentiaries have

signed the same and have affixed thereto the seal of their arms.

Done at the Hague, in duplicate, this eighth day of the ninth month of the 29th year of Meiji corresponding to the eighth day of Septr. of the eighteen hundred and ninety sixth year of the Christian era.

(*L. S.*) (*signed*) J. RÖELL.
(*L. S.*) („) VAN DER SLEYDEN.
(*L. S.*) („) SPRENGER VAN EYK. (*L. S.*) (*signed*) AKABANÉ SHIRO.
(*L. S.*) („) BERGSMA.
(*L. S.*) („) VAN DER KAAY.

The undersigned, His Imperial Japanese Majesty's Minister Resident at the Hague, in virtue of special authorisation from His Imperial Japanese Majesty's Government, has the honour to announce to Her Royal Netherland Majesty's Minister for Foreign Affairs, that the Imperial Japanese Government, recognizing the advantage of having the Codes of the Empire which have already been promulgated in actual operation when the Treaty stipulations at present subsisting between the Government of Japan and that of the Netherlands cease to be binding, engage not to give the notice provided for by the second paragraph of article XIX of the Treaty of Commerce and Navigation, signed this day, until those portions of said Codes which are now in abeyance, are brought into actual force.

The undersigned avails himself of this opportunity to renew to His Excellency the assurance of his high consideration.

Japanese Legation, the Hague the eighth Septr. 1896.

(*L. S.*) (*signed*) AKABANÉ SHIRO.

De Nederlanders in Japan.

Eene geschiedenis van de handelsbetrekkingen tusschen Nederland en Japan moet nog altijd geschreven worden. Een belangwekkend onderwerp! Sinds 1609 heeft de Nederlandsche vlag zich onophoudelijk in de Japansche wateren vertoond. In de eerste eeuw van het handelsverkeer namen 480 Ned. schepen aan de vaart deel. Men verbaast zich, dat over dien langen tijd zoo weinig berichten betreffende de Japansche eilanden in druk zijn verschenen. Bekend zijn de journalen van de beide eerste reizen die Nederlanders ondernamen in 1609 en 1611; de reis van Hendrik Hagenaer in 1634, van Peter Blokhovius en Andreas Frisius in 1649, het dagboek van Henrick Hamel, die in 1653 met het jacht *Sperwer* aan de kust van Quelpart verongelukte en eenige berichten ten behoeve van de scheepvaart in 1638 uitgegeven door Johan van Twist. Maar in de afdeeling der Oost-Indische Compagnie, op het Rijksarchief, staan ettelijke planken met folianten, vol kostbare gegevens, ongebruikt. Het bestuur der Compagnie hield streng de hand aan het nauwkeurig bijhouden der dagboeken en het inleveren van scheepsjournalen en kaarten.

Uit die bron is uiterst weinig geput. In Valentijn's *Oud- en Nieuw-Oost-Indië*, in de Jonge's *Opkomst van*

het Nederlandsch Gezag komt de handel op Japan slechts terloops ter sprake. Eenige kleinere werken zooals bijv. het boekje van Mr. L. C. D. Van Dijk geven van onze vroegste betrekkingen met het eilandenrijk een vluchtig overzicht. De adjunct-archivaris de heer L. C. Heeres heeft drie der belangrijkste jaren (1639—'41) behandeld en, zijn wij wel ingelicht, dan verschijnt binnenkort een studie waarbij in 't bijzonder de overvloed van gegevens op het Haagsche Plein zal zijn benuttigd.

Dit vooral verheugt ons zeer, — al is 't een vreemde hand die dat nuttige werk verricht. De Japanners houden, ook na hun geruchtmakenden oorlog van voor twee jaar, de aandacht der wereld voortdurend bezig. Kennis van het verleden is noodig om hun streven te begrijpen en zoo mogelijk de vroeger zoo voordeelige betrekkingen weder aan te knoopen.

Belangrijk is het bijv., na te gaan, hoe de Nederlanders zich zoo lang handhaafden en hoe zij hunne positie in Japan verloren. Telkens beriepen zij zich op de hun in 1609 verleende passen om vrij te mogen handelen en dan wist de Japansche regeering niet anders te antwoorden dan dat: „alhoewel 't rijck van Japan daer weynich met beholpen is, off de vreemdelingen daerinne negotieren off niet, echter de Hollanders ten respecte van de passen, hunluyden door den ouden Keyser verleent, daerinne mogen handelen ende blyven genieten in 't stuk haerer commercie als alle andere saecken de voorjarige vryheden".

Een dergelijke vergunning werd o. a. gegeven toen den Nederlanders geboden werd, hunne factory te Hirado op te breken en voortaan te Nagasaki te havenen, een verplaatsing van den handel die verre van onvoordeelig was. Nagasaki had een groote en veilige haven. Er woonden vele kooplieden in de stad zelf en nog meer stroomden er heen uit de overige vier Rijkssteden. Zoo bood de handel daar voordeelen, die Hirado nooit kon geven. De Nederlandsche regeering achtte de verplaatsing

eer vóór- dan nadeelig. Zelve had zij reeds kort te voren den wensch daartoe uitgesproken.

Maar de ontvangst te Nagasaki in 1641 was niet aangenaam. Desima, dat kort te voren tot een gevangenis voor de Portugeezen was ingericht, werd den Nederlanders tot verblijfplaats aangewezen. Hoe zij behandeld werden, blijkt uit het volgende klaagschrift van den gouv.-gen. Van Diemen aan de Rijksraden in 1642:

„Als van Firando (Hirado) in Nangasacque aenlanden, wierd ons tot residentie aengewesen 't Eylant daer de Portugesen hadden gewoont, aldaer werden d'onse bewaeckt, met niemant te spreecken geadmitteert, ende slimmer dan de Portugesen getracteert, in schijn off misdadigers ende voorden staet van Japan periculeus waren, 't welck ons tot geen achtingh ende groote schande streckt, synde voor huyre van dit Eylant afgenomen 5500 taylen, dat onsen handel t'excessyff beswaert.

„Op gemelte Eylandt, ende de schepen is ons den godsdienst t'exerceeren verboden, dat beswaerlyck valt, eñ contrarie d'oude vrijheden zij.

„Onse dooden soo vant lant als de schepen zijn gedwongen in zee te begraven, alsoo de Nederlanders de Japanse aerde niet gegunt wert. Onse schepen die in Nangasaque havenen worden scherpelyck gevisiteerd, t'geschut, boscruyt ende voorder ammunicien van oorloge uyt de schepen gelicht ende in Keysers magasynen geberght, mitsgaders de zeylen in de schepen vercegelt ende de Roers van deselve aen lant bewaert, tot den bestemden dagh dat weder moeten vertrecken; int viseren ende lossen der schepen werden ons varend' volck ende principale officieren, onverdient van de visitateurs met stocken als honden geslagen, daeruyt veele swarigheden te verwachten syn. Soo bennen deselve oock als gebannen op hare schepen ende vermogen niet dan met voorweten van de visitateurs tot den anderen noch aen lant varen, onse Trompetters wert verboden te blasen eñ meer andere

vexatien tegen de gegunde vryheyt streydigh. Boven alle dese restrictie ende limitatien onse voorige vryheden int Japanse ryck contrarierende, is de commercie soo sober uitgevallen, dat op onse coopmanschappen nu twee achtereenvolgende jaren, om Japan te dienen, groote sommen silver verloren hebben, sulx ons in dien voegen niet mogelyck sy te continueren."

Van Diemen verzocht beslist bescheid of een gezant van aanzien het volgende jaar met geschenken aan het Japansche hof ontvangen zou worden. Zijn houding was flink en waardig. Hij schreef aan den Stadhouder van Nagasaki: „Indien Syne M[ts]. voornemen mochte wesen, geen Christenen in syn lant den handel toe te laten, wy t'selve wetende ons daernae reguleren sullen, bereit wesende te gaen ende te comen".

Deze brieven zijn een gelukkige afwisseling op de beschuldiging dat de Nederlanders zich in Japan handhaafden door vernederende handelingen.

Het schrijven van Van Diemen maakte naar het schijnt diepen indruk bij den stadhouder van Nagasaki en wekte zelfs bezorgdheid. De nieuwe dynastie der shoguns had den stadhouder verantwoordelijk gesteld voor al wat de vreemdelingen ten nadeele van het land mochten doen. Daar het om zijn hoofd ging was hij strenger geweest, dan strikt noodig was. Bereikte het bezwaarschrift met zijn zoo gegronde klachten het hof, dan zou evenmin straf uitblijven. Hij deed dus alles om dit te verhinderen en bood den Nederlanders volkomen bevrediging hunner wenschen aan. Ja, de stadhouder wist zelfs aan de zaak zulk een wending te geven, dat de regeering te Batavia hem het volgende jaar een pluimpje gaf:

„Weshalve ook uwe Hoogheyt gedienstigh voor syne goede diensten en onderrichtingh dancken, ende wyders t'opzenden off t'achterhouden aen uwen goeden Raed defereren, met vertrouwen, als eenige jaren in Nangasacqui hebben geremoveert, de hooge Overigheyt in der Neder-

landers doen vergenoegen sal nemen, ende ons laten toecomen, wat oock in andere landen vreemdelingen genieten, ondertusschen aengenaem synde, den vryhandel weder begint te respireren, daerdoor wy onse groote oncosten mogen goet maecken. t' Welck ons verobligeert Japan in aller getrouwigheyt nae Keysers bevelen te dienen".

* * *

Dit donderbuitje zuiverde de lucht. Na het schrijven van Van Diemen aan den gouverneur van Nagasaki verbeterde de toestand der Nederlanders in Japan aanmerkelijk. Ook hun handel ging zeer vooruit: de retour ladingen wierpen een zuivere winst af van 90 pCt. Men zag dus af van het indienen van een verzoekschrift aan den Keizer. Het jaar 1643 was een der voordeeligste, die de Nederlanders op Desima beleefd hebben.

En toch, juist met dat jaar begint een omkeer. Van nu aan verminderde de vrijheid en daarmede de handel en het aanzien der O. I. Comp. in Japan, zoodat zelfs, tien jaren later, de regeering te Batavia aan de Nederlandsche voorstelde, de factory op te breken, om ten minste de nationale eer te redden. Eenigszins zonderling in verband hiermede is de opmerking van Von Siebold, dat de handelsvoordeelen destijds toch nog altijd zoo aanlokkend waren, dat de Compagnie de vaart niet wilde opgeven.

De zaak was in 't kort, dat de Nederlanders door hunne verplaatsing naar Nagasaki in het rechtsgebied van de Keizerlijke stedehouders waren gekomen inplaats onder den gunstiger gestemden vorst van Hirado te staan. Reeds in het eerste jaar van hun verblijf op Desima moesten zij dit bespeuren. Zij werden willekeurig, beleedigend en zelfs onteerend behandeld en men belette dat hun beklag den troon bereikte.

Desima werd voor hen eene gevangenis.

Voor den ingang der factory werden strenge bevelen aangeplakt; een poortwacht belette alle gemeenschap met de stad Nagasaki; geen Nederlander mocht zonder gewichtige redenen en zonder vergunning van den stadhouder het eiland verlaten, geen Japanner behoudens de noodzakelijkste uitzonderingen in het huis van een Nederlander overnachten. Geen Japanner mocht met hem in zijne taal spreken buiten aanwezigheid van een getuige (spion) of zelfs hem thuis bezoeken. De sleutels der pakhuizen berustten bij de beambten van den stadhouder en de kooplieden mochten op hun eigen bezittingen geen rechten meer doen gelden.

De Nederlanders duldden dit alles op hoop van betere dagen en de Japanners verlevendigden deze verwachting van tijd tot tijd, door hen wat te laten verdienen. Want voor de Japansche beambten, die hen voortdurend omgaven, zou hun vertrek een groot verlies zijn geweest. Zij maakten goede zaken, hetzij door den Nederlanders oogluikend toe te staan te smokkelen, hetzij door deze wetsontduikingen aan den stadhouder over te brengen. Het mes, voor hen, sneed van twee kanten.

Intusschen werd het toezicht zoo scherp, dat zelfs de hoofden der factory wanneer zij de poort van Desima in- of uitgingen op den lijve onderzocht werden.

Ondanks alle beperkingen leverde de handel een tijd lang der O. I. Comp. belangrijke voordeelen op. Wel werd de uitvoer van goud en zilver telkens opnieuw beperkt, maar rijke ladingen van koper, dat in geheel Indië hoog gewaardeerd werd, vergoedden dit verlies. Reeds vóór de zilver-uitvoer verboden werd, was die van koper voordeeliger. „'t Sal", zoo luidde de lastgeving voor het opperhoofd Jan van Elseracq, „'t Sal een voortreffelycke saecke zyn 't uitvoeren van coper weder toegestaen word... d' obtenue des uytvoer van coper sal de Comp. jaarlycks 150 duisend gulden proffiteren". (April 1643).

De zwaarste slag die onzen handel op Japan omstreeks

de helft der 17de eeuw trof was het verlies van Formosa. Hollandsche gezinnen die met Nederlandsche schepen van de reede van Zeelandia gevlucht waren, zochten op Desima schuil. Formosa of Taiwan diende den Nederlanders tot stapelplaats voor de waren uit China, die zij naar Japan vervoerden.

Vóór de Portugeezen uit Japan gezet waren, werden reusachtige ladingen van deze goederen uit Macao verscheept. Nog in 1637 voerden Portugeesche galjoten voor meer dan 4 tonnen gouds naar Japan. Die handel verviel toen grootendeels aan de Hollanders. Formosa had zelf belangrijke voortbrengselen en was bijzonder gunstig gelegen voor de vaart tusschen Indië, China en Japan. Dat de Nederlanders het verloren, kwam ten goede aan de Chineezen wien, na den val der Ming-Dynastie (1643), weder toegestaan werd, met het buitenland te verkeeren, en wien in 1646 door de Japansche regeering aanzienlijke handelsvoordeelen werden toegekend.

Omstreeks dezen tijd (1670) eindigt het gouden tijdvak (zooals gouverneur-generaal Van Imhoff het noemde) van den Nederlandschen handel in Japan. In 1671 werd de uitvoer van zilver verboden en in het volgende werd de zoogen. taxatiehandel ingesteld. De prijzen der waren die door de Nederlanders werden aangevoerd, zouden voortaan door den stadhouder van Nagasaki worden vastgesteld en de kooplieden zou men vrijlaten, ze tegen dien prijs af te staan of weder terug te nemen.

Het spreekt van zelf dat men niet gauw tot dit laatste overging. De Nederlanders scholden hevig op den willekeur van den stadhouder. Maar het besluit was een natuurlijk gevolg van hun schandelijk overvragen.

Voor den handel moest deze maatregel moordend zijn, werd beweerd. Alleen door smokkelen kon voortaan nog winst gemaakt worden.

Op herhaalden aandrang werd tenlaatste het schattingsstelsel afgeschaft. Maar nu vonden de Japanners er iets

anders op. De jaarlijksche omzet moest — zoo werd bepaald — beperkt blijven tot 50,000 kobang in goud of 300,000 taëls (ongeveer ƒ 1,000,000 in dien tijd). Wat meer werd ingevoerd moest in de pakhuizen op Desima tot het volgende jaar bewaard worden. Von Siebold schrijft [1]) dat hierdoor de terugverkregen vrijheid der Nederlanders nog schadelijker uitkwam dan het taxatie-stelsel. Daar een vaste jaarlijksche omzet van ƒ 1,000,000 toch wel eenige winst zal hebben afgeworpen (!) schijnt per slot het taxatie-stelsel niet zulk een nadeelige willekeur te zijn geweest als waarvoor men het uitkreet.

Bij al dat jammeren en klagen, wisten trouwens de beambten der Nederlandsche factory zich met den bijzonderen handel nog emolumenten te verschaffen ten bedrage van ƒ 80,000, waarvan de Japansche ambtenaren weer eene belasting hieven van 35 pCt. onder den bescheiden naam van „Bloemengeld" (Hana-kin). In het Holland der zeventiende eeuw zorgde ieder voor zich; de edele dwazen als Jan de Witt, die het gemeene best zochten, waagden hun hoofd. Ook de beambten der O. I. Comp. op Desima dreven een handelszaakje voor zich afzonderlijk. Zoolang de handel der Kompanjie onbeperkt bleef, hinderde dit minder; toen echter deze op een bepaald bedrag werd vastgesteld moesten de verdiensten der ambtenaren daar af. De particuliere handel overleefde dien der Kompanjie, ja handhaafde zich bij de reorganisatie van het Japansche handelsverkeer in 1818 en bestond nog zelfs, hoewel onder anderen vorm, in Von Siebold's dagen.

Wie den Japanners verwijt dat zij onzen handel belemmerden, bedenke, dat de uitvoer van edele metalen op 't laatst zeer lastig werd. Reeds in 1671 werd gebrek aan zilver gevoeld; vandaar het uitvoer-verbod. Ook goud begon te verdwijnen en slechts met groote inspan-

1) Nippon, Archiv zur Beschreibung von Japan.

ning konden de mijnen de groote hoeveelheid koper leveren die de Nederlanders en het binnenlandsch verkeer vorderden. Dientengevolge werd ook de uitvoer van goud beperkt en die van koper in het jaar 1721 bepaald op 10,000, in 1743 op 5000 tot 6000 pikols. Waar vroeger jaarlijks vier of vijf schepen tot den handel werden toegelaten, werd nu slechts één vaartuig geduld.

Geen wonder. De handel met de vreemdelingen begon, dacht men, schadelijk te worden voor 's lands welvaart. A-rai, de leermeester en raadgever van den Shogun Tsunajosi (1681—1707), en van zijn opvolger Ijenobu (1709—1712) berekende in een aan zijn heer voorgelegd geschrift, dat in tachtig jaren voor ongeveer 1,032,592,000 gulden holl. dus jaarlijks meer dan tien millioen was uitgevoerd. Voor groote getallen heeft men eerbied; het hof richtte naar dit betoog zijn gedrag jegens de vreemdelingen. Een verzoek in 1790 door de Nederlanders gedaan, dat weder meer koper uitgevoerd zou mogen worden, beantwoordde de Japansche regeering met de volgende karaktervolle opmerking: „De oorzaak van de vriendschap met de Nederlanders is de handel; en de handel wordt gaande gehouden door het koper. Maar het koper vermindert van jaar tot jaar, en zoo de mijnen eens uitgeput raakten, zou de vriendschap met de Nederlanders ten einde zijn."

Dit antwoord toont ook, dat men de Nederlanders nog niet wilde laten gaan. Zij hadden het volk allerlei behoeften geleerd en men zou bij hun heengaan het gemis aan de Westersche producten sterk gevoelen. Vandaar dat toen de opheffing der factory te Batavia in 1743 ernstig overwogen werd, de Japanners weder merkbare voordeelen toestonden o. a. den uitvoer van koper, tengevolge waarvan de handel in de jaren 1740 tot 1750 weder gemiddeld jaarlijks een winst van ƒ 677,651 gaf. Daarna: nieuwe beperkingen. Bezwaarschriften aan het hof en aan den stadhouder te Nagasaki werkten niets uit; de Nederlanders hadden vroeger gedreigd, de factory

op te breken, welnu, zij waren vrij het land te verlaten of niet. Het werd een wederzijds kleingeestig kibbelen om kleine winsten; de belasting op koper rees en daalde met den luim van den keizerlijken stadhouder.

Hierbij kwam later nog, dat een duurzame vrede den shoguns meer gerustheid gaf. Het land ging vooruit en de handel met de Chineezen was veel voordeeliger geworden dan die met de Hollanders.

* * *

De Indische gouverneurs-generaal deden wat zij konden om den steeds meer verloopenden Japanschen handel der O. I. C. op de been te houden. Von Imhoff, Jacob van der Waeyen en Isaac Titsingh verdienden daarvoor dank. Titsingh wist te bewerken dat het beleedigend lijfonderzoek van de hoofden der factory werd afgeschaft. Vele voorvallen benadeelden echter de verhouding tusschen Nederlanders en Japanners. Daartoe behoort o. a. het afschaffen in 1789 van de geschenken van bijna *f* 24,000 die jaarlijks door den regent van Nagasaki en de tolken ontvangen werden alsmede het volgende voorval, dat de Japanners zeer verbitterd moet hebben. De Keizer gaf den wensch te kennen, een paar Perzische paarden te bezitten. De Hollanders schonken hem deze en uit dankbaarheid gaf de Keizer hun 500 pikol staafkoper, ter waarde van ongeveer *f* 45,000. Later werden nog een paar dergelijke paarden begeerd en geleverd. Met een dezer paarden kreeg de kroonprins een ongeluk, ten gevolge waarvan hij stierf. Niettemin deden de directeuren der Compagnie herhaaldelijk aandringen op een tegengeschenk. Den man, die hem de doodstijding van zijn eenigen zoon overbracht, had de Keizer op de plaats doodgestoken. Dat men niettemin om betaling bleef vragen moet al een zeer armzaligen indruk hebben gemaakt bij dit ridderlijk volk.

Dergelijke voorvallen werkten mede, tot het onver-

wacht besluit van 1790, waarbij de koperuitvoer tot 6000 pikols beperkt werd en de vaart tot één schip. Voortaan zou ook alleen om de vier jaren een gezantschap de gewone geschenken aan den shogun te Jeso mogen brengen. De Nederlanders moesten deze verandering zeer betreuren maar zij was een natuurlijk gevolg van de onophoudelijke klachten der factory-hoofden over de kosten der jaarlijksche reis. Weldra volgde ook het bevel, dat indien de Nederlanders nog verder op een grooteren uitvoer van koper aandrongen, niet alleen hun verzoek geweigerd maar de daarvoor aangevoerde waren verbrand zouden worden, en de handel verder geheel verboden.

De Chineezen sloegen daar munt uit. Al lang hadden zij gewenscht, evenals de Nederlanders zelven hunne geschenken naar het hof te Jedo te brengen. Als kooplieden mochten zij dat niet. De Nederlanders werden er alleen als gevolmachtigden der Compagnie toegelaten.

Met onzen handel ging het nu steeds treuriger; sedert 1797 huurde men daarvoor zelfs schepen van vreemde volken, hetgeen aan het Japansche hof een slechten indruk maakte. Meestal waren dit Amerikaansche vaartuigen en de stadhouder van Nagasaki merkte aan, dat als de Compagnie, om welke reden ook, niet meer in staat was, zelve op Japan te handelen, er ook geen reden meer was, waarom de Nederlanders daar nog langer zouden blijven. Men beweert, dat de Japanners omtrent dezen tijd met de Chineezen in onderhandeling waren getreden, voor het leveren van dezelfde soort van waren, die de Nederlanders vroeger brachten. Het lijdt geen twijfel of de Chineezen hebben eenvoudig de Nederlanders verdrongen, zooals zij vroeger de Portugeezen. Reeds werden vele Europeesche artikelen en Indische voortbrengselen door de Chineezen te Kanton van Engelschen en Amerikanen tegen thee geruild en goedkooper aan Japan geleverd dan de Nederlanders vermochten.

Met het begin der 19de eeuw vertoonden zich nieuwe

mededingers op de markt. In 1800 trachtte de Noord-Amerikaansche kapitein William Robert Stewart met de brik *The Emperor of Japan* voor eigen rekening handelsbetrekkingen aan te knoopen. Drie jaren later zond een vereeniging van Engelsche kooplieden te Calcutta met denzelfden kapitein Stewart en James Torry twee schepen met kostbare lading naar Nagasaki. Beide pogingen mislukten [2]). En in 1804 verscheen een gezant van den Russischen Keizer, Van Resanoff, aan boord van de *Nadiejeda*, onder bevel van kapitein v. Krusenstern op de reede van Nagasaki.

Handelsbetrekkingen met Rusland moesten voor Japan zeer aantrekkelijk zijn; vele invoerartikelen kon het goed gebruiken. Maar de Russen verlangden meer dan handelen; zij wilden een vriendschappelijk verbond sluiten en dat was tegen de grondwet van Japan en de keizerlijke gezant keerde onverrichterzake terug.

Een Russisch schrijver wijt het mislukken van Resanoff's zending aan zijn optreden. Hij kwam als afgezant van den machtigsten vorst der aarde en deed dit aan ieder gevoelen. Beter had hij zich vertegenwoordiger der Russisch-Amerikaansche „Compagnie" genoemd. De Japanners sluiten liever verbonden met kooplieden dan met vorsten.

Aan de Nederlanders kon echter het échec niet worden geweten. Van Resanoff schreef aan Doeff: „Quoique mal réussi, rien ne sera attribué à nos alliés Bataves".

De ongunstige uitslag der Russische zending; de vijandelijkheden op Saghalien, die daarop volgden (1806) en het voorval met het Engelsche oorlogsschip onder lord Pellew in de haven van Nagasaki, — dit alles moest de verhouding tot de Nederlanders eer verbeteren dan benadeelen. Doch de Nederlanders bedierven veel door on-

---

2) Hendrik Doeff, *Herinneringen uit Japan*.

handigheid. Een ernstig verzuim was dat men aan het Japansche hof geen kennis gaf van de uitroeping van het Koningsschap in 1806. Bij de meeste Aziatische volken worden troonsverwisselingen door plechtige gezantschappen aangezegd; voor onze handelsbetrekkingen had die verandering ten nutte gemaakt kunnen worden.

Overigens liet het nieuwe Koningsschap weinig van zich verwachten. Niet vóór 1813 vertoonde Hollands vlag zich opnieuw in de Japansche zee.

* * *

Onze handel op Japan is ten onder gegaan door oorzaken, die reeds zeer vroeg bestonden. De ergste kwaal aan welke hij leed was de afzonderlijke handel, dien de ambtenaars der Compagnie voor eigen rekening dreven. In hoofdzaak kon het vrij ingewikkelde handelsstelsel onderscheiden worden in den handel der Compagnie en de Kambang, de bijzondere affaire der ambtenaren. Oorspronkelijk dreven zij die zaak alleen in artikelen welke niet tot het monopolie der Compagnie behoorden. De Compagnie betaalde hare beambten zeer laag en zij stelden zich langs dien weg ruimschoots schadeloos. Nog tot 1830 bleef deze particuliere handel bestaan.

In de 17de eeuw was den Nederlanders verboden, jaarlijks voor meer dan 50,000 koban of 300,000 taëls aan koopwaren om te zetten. Echter werd de gouden koban aan de Compagnie iets duurder in rekening gebracht dan haar binnenlandsche waarde bedroeg, zoodat 50,000 k. in waarheid met 340,000 taëls gelijk stonden. Uit dit schijnbare verschil van 40,000 t. ontsproot de particuliere handel, die voortaan officieel op datzelfde bedrag vastgesteld bleef. 't Was een kanker en onze handel stierf daaraan. De beambten verrijkten zich ten koste van de Compagnie; dit leidde tot steeds enger beperkingen; deze tot den smokkelhandel; en de grove misbruiken die daarbij in zwang kwamen, zijn aanleiding geweest dat de vrijheid

der Nederlanders ten laatste geheel aan boeien werd gelegd. Ambtenaars van het minste allooi — volgens prof. Fruin ging er omtrent de helft der zeventiende eeuw geen Nederlander naar Japan, die niets op zijn boekje had — kregen de leiding. Toezicht scheen niet te bestaan of zoo slap te worden uitgeoefend, dat het meer kwaad dan goed deed.

Sedert 1609 stond de handel der Nederlanders en Chineezen onder het beheer van de shogunnale schatkist (Gokansjo) welke de inkomsten verpachtte aan de zoogen. „Keizerlijke Geldkamer", voor 15,000 koban [3]). Van nu aan kreeg deze kamer het beheer over den buitenlandschen handel, onder voorzitterschap en oppertoezicht van den stadhouder te Nagasaki. Zij verkocht de Nederlandsche en Chineesche waren aan vijf handelsgenootschappen, bestaande uit de kooplieden der vijf Rijkssteden. Jaarlijks zonden dezen hunne agenten naar Nagasaki om de goederen te ontvangen en te betalen en zij verstrekten de convooibiljetten, zonder welke de koopwaren de factory van Desima of die der Chineezen bij Nagasaki niet mochten verlaten of in het Rijk verkocht worden. De burgemeesters hadden het recht, uit de aangevoerde koopwaren voor een bepaald bedrag tegen den laagsten verkoopsprijs uit te zoeken of te „lichten". Over de vreemdelingen werd toezicht geoefend door de beide stadhouders, die om beurten te Nagasaki en te Jedo resideerden en die de betrekkingen onderhielden tusschen de vreemdelingen, de geldkamer, het hof te Jedo en den keizerlijken rentmeester te Nagasaki.

Welhaast de belangrijkste rol in dit stelsel vervulden de vijftig zoogenaamde tolken, die bijgestaan werden door twee spionnen en een afzonderlijk kantoor op Desima hadden. Zij waren taalmeesters, makelaars, kooplieden. Bijna allen waren het beginsellooze lieden, een min-

3) *f* 180,000.

der soort van diplomaten. Zij zorgden wel, dat hun particuliere handel minder beperkt werd dan die der Compagnie. Wie het meest verdienden waren de tolken, de stadhouders, de burgemeesters (door het voorrecht der „lichting") — niet de Compagnie of de Geldkamer. Ten tijde van Von Siebold verloor de „Geldkamer" naar zijne becijfering evenveel als de Nederl.-Indische regeering verdiende op den verkoop te Batavia. Die verdienste ging echter weer verloren bij den invoer in Japan en verdween in de zakken der tusschenpersonen. In 1826 verloor de Geldkamer op den Nederlandschen handel 43,105 taëls, terwijl de Ned. regeering niet meer dan 13,894 gulden verdiende [4]). Bezuinigingen en afzetterijen moesten dit goedmaken en het is geen wonder, dat daarbij telkens geschillen rezen en de beide partijen voortdurend scherper tegenover elkaar gingen staan.

Wat tolken, gouverneurs en stadhouders alzoo in den zak staken blijkt uit een van vele staaltjes. Van goede artikelen bleef, nadat zij aan de „lichting" waren onderworpen, dikwijls niet meer over dan het monster!

* * *

Toen Nederland, in 't begin dezer eeuw zijne koloniën terug had ontvangen, herleefde de belangstelling ook in Japan. Hendrik Doeff en Cock Blomhoff, de Nederlandsche vertegenwoordigers op Desima deden aan de regeering te Batavia een voorstel om den handel op anderen voet in te richten. Dit plan werd in Mei 1818 goedgekeurd en Blomhoff wist van de Japansche regeering eenige concessiën te verkrijgen, o a. dat de hoeveelheid koper, die mocht worden uitgevoerd, weder verhoogd werd tot het bedrag van de goede jaren 1752—64. Doch dit waren slechts pleisters, geen geneesmiddelen. De Japanners waren te veel gehecht aan den ouden sleur, de eeuwen-

---

4) Von Siebold, *Nippon*.

oude gebruiken, veelal misbruiken geworden, dan dat een gezondheidskuur mogelijk ware geweest. Een nieuwe poging was de benoeming van de Sturler tot opperhoofd van Desima in 1823, doch diens zending schijnt op oneenigheden met Cock Blomhoff schipbreuk te hebben geleden. Toch heeft hij vele misbruiken weggeruimd en kon hij den handel in vrij gunstigen toestand aan zijn opvolger G. F. Meylan overgeven. De Japansche regeering had o. a. opnieuw voor 4 jaren voor den verhoogden uitvoer van koper vergunning verleend.

Meylan had jaren lang in Indië gewerkt en zich een grooten roep van bekwaamheid verworven. Hij bestreed de groote kwaal: den particulieren handel der ambtenaren op eigenaardige wijs. Kort na zijn aankomst richtte hij een vereeniging voor den bijzonderen handel op; met het doel, de belangen der beambten nauwer aan die van den geheelen handel te verbinden. Hijzelf aanvaardde het voorzitterschap en gaf blijk van zijn belangloosheid, door af te zien van een groot deel der inkomsten op welke hij als opperhoofd recht had.

Deze zoogenaamde *Particuliere Handelsocieteit* heeft uitstekend gewerkt; zij verbeterde de prijzen door den invoer en uitvoer te regelen naar de behoeften der markten van Nagasaki en Batavia en was beter in staat dan afzonderlijke handelaars, proefnemingen met nieuwe artikelen te wagen. Doch in 1831 werd de vereeniging weder ontbonden. Zij was, volgens Von Siebold, te eerlijk. De Nederlandsche en Japansche ambtenaren maakten onder de nieuwe regeling geen winst genoeg en tegen hun verzet schijnen de directeuren niet bestand te zijn geweest.

Onder Meylan's bestuur had het bekende geval met Von Siebold plaats. Wegens het bezit van kaarten en eenige verboden ethnographische voorwerpen werd hij gevangen genomen en verbannen. In hetzelfde jaar werd — wellicht in verband met dit voorval — de koperuitvoer weder verminderd onder voorwendsel, dat door het verval

van belangrijke kopermijnen gebrek aan dit metaal was ontstaan.

Eenige jaren na de opheffing der *Particuliere Handel-societeit* werd de bijzondere handel aan een handelshuis te Batavia verpacht. Om de beambten schadeloos te stellen verhoogde men hun loon en verbeterde hunne woningen. Echter namen hunne klachten steeds toe; er schijnt dus vroeger wel ergerlijk geknoeid en gestolen te zijn geweest! Dit blijkt ook hieruit, dat, ondanks de gedwongen vermindering van den koperuitvoer tot 7000 pikol, de handel nu meer winst afwierp dan in de jaren 1820—30. Terwijl bij een uitvoer van 11,000 pikol koper in 1830 niet meer dan *ƒ* 73,726 verdiend werd, werd in 1842 op een uitvoer van 7000 pikol niet minder dan 200,000 zuivere winst behaald. Ten deele was dit echter ook aan de grootere landruimte der beschikbare schepen te danken. Twee derden van eene lading, die vroeger in twee schepen moest worden vervoerd, kon nu in een schip geborgen worden.

* * *

Bij het beramen van maatregelen tot verlevendiging van den handel was ook aan de wetenschap gedacht. Dat is de eenige gezonde grondslag voor een blijvende verbetering. De Japanners houden zeer veel van de natuurwetenschappen; met open armen verwelkomden zij steeds de geleerden der Nederlandsche factory en vooral geneesheeren. Dezen hadden bovenal gelegenheid, door nauwe aanraking het volk te leeren kennen. Hieraan, en niet aan eenige voordeelen in de staatkunde of voor den handel behaald, dankt de zending van Jhr. Ph. F. Von Siebold — een tweeden Kaempfer — haar belang voor de geheele beschaafde wereld,

Ondanks zijn ijverige bemoeiingen, door Koning Willem II gesteund, is hij er niet in geslaagd, Japan voor den wereldhandel te openen. Dit deden eerst in 1853 de

kanonnen van den Amerikaan Perry en nog meer zijn behendig en menschkundig optreden. Maar Von Siebold verkende het land en was voor Amerikanen en Engelschen, later ook voor Duitschers en andere volken een wegbereider. Tractaten sluiten is goed; maar meer helpt het verspreiden van kennis aangaande de behoeften van het land. Handelaars moeten weten hoe groot en hoe rijk het is; zij moeten wel beseffen, bijv. dat Yokohama er niet de eenige handelsplaats is. Het land met zijn groofe kustlengte heeft overal havens van afzet. Naast Yokohama komen Kobe en Hyogo snel op; Nagasaki vertoont kenteekenen van herleving; bij den toenemenden aanleg van spoorwegen zullen telkens nieuwe havensteden verrijzen en vreemde handelaars dienen daarvan op de hoogte te blijven...

Tot dusver is de belangstelling in het buitenland nog altijd grooter dan ten onzent. In Duitschland verschijnt een nieuwe bewerking van Von Siebold's *Nippon* [5]), dat tot dusver de meeste bijzonderheden omtrent Nederlands handelsbetrekkingen met Japan bevat en dat wij daarom hierboven telkens moesten aanhalen. De Japansche regeering en vele prinsen en edelen in Japan steunen deze uitgaaf en het is ons een voorrecht hierbij op deze encyclopedie van het Rijk der naaste toekomst aandacht te vestigen.

H. S. M. v. W. CROMMELIN.

5) Te Würzburg bij Leo Woerl.

De onlusten op de Filippijnen.

De opstand van een deel der Filippijnsche bevolking tegen het Spaansche gezag heeft in ons land minder de aandacht getrokken dan de zaak wel verdiende. Er is trouwens in dit jaar en 't vorige zooveel anders gebeurd wat het publiek in spanning hield: de langdurige worsteling der Spanjaarden tegen de Cubaansche opstandelingen; de beruchte tocht van Jameson, even stout beraamd als smadelijk geëindigd; het onwaardig geharrewar der Engelsche Tory-regeering met de Transvaal; de opstand der Cretasche Christenen tegen den Sultan; de oorlog tusschen Griekenland en Turkije; al deze gebeurtenissen hebben hetgeen er ginds op de Filippijnen voorviel op den achtergrond geschoven. Toch is het voor ons, Nederlanders, van 't grootste belang den loop der gebeurtenissen op de Filippijnen aandachtig na te gaan. Want genoemde eilanden vormen een deel van den Indischen Archipel; ze liggen in de nabijheid van onze overzeesche bezittingen; worden bewoond door volken van hetzelfde ras als waartoe de inboorlingen van Nederlandsch-Indië behooren, en verkeeren in zeker opzicht in dezelfde omstandigheden als laatstbedoelden, in zooverre namelijk als zij het oppergezag erkennen van een Europeesch vorst. Doch indien er in de natuur van het land, den

aard der bevolking en den staatkundigen toestand groote overeenkomst bestaat tusschen de Filippijnsche eilandengroep en Nederlandsch-Indië, ontbreekt het toch ook niet aan punten van verschil, die zich vooral openbaren in het stelsel van koloniaal beheer. Juist die punten van verschil zijn het, welker oorzaken en gevolgen een waardig voorwerp zijn van onderzoek voor staatkundigen, wier taak het is de belangen van beheerschten en heerschers, van inboorlingen en Europeanen in overeenstemming te brengen tot beider welzijn. Schrijver dezes zal zich tot een veel nederiger, maar naar hij hoopt, niet geheel onvruchtbare taak bepalen, namelijk de aandacht van allen die min of meer in zgn. „koloniale" vraagstukken belang stellen, te vestigen op sommige feiten betrekking hebbende op de Filippijnsche onlusten.

Het is nog niet zoo heel lang geleden. dat de verhouding tusschen de Filippijners en Spanjaarden door welonderrichte en onpartijdige schrijvers als vriendschappelijk werd afgeschilderd. Nog in 1869 kon de bekende natuuronderzoeker C. Semper, die voor zijne studiën eenige jaren op de Filippijnen had doorgebracht, gewagen van „de bestaande groote sympathie tusschen de veroveraars en de beheerschten", eene sympathie die berust op de eerbiediging van lokale eigenaardigheden; op de gemakkelijkheid waarmede de Katholieke eeredienst voor 't bestaande geloof pasklaar gemaakt werd; op het levendig onderling verkeer, en bovenal op de gestadige ontwikkeling van eenen met veiligheid gevoerden handel, welks voordeelen voor ieder tastbaar zijn [1]).

Niettegenstaande de toestand omstreeks het jaar 1870 nog gunstig scheen, ontging het bovengenoemden schrijver niet, dat er onder de bevolking een bestanddeel was, welks aspiratiën in botsing zouden kunnen geraken met de sleur van het koloniaal bestuur. Dat bestanddeel wordt

1) C. Semper, *Die Philippinen und ihre Bewohner*, blz. 82.

gevormd door de zgn. inlandsche kinderen (hijos del pais), d. i. Mestiezen, halfbloed afstammelingen van Spanjaarden of Chineezen bij inlandsche vrouwen. Dat deze klasse van menschen, die in ontwikkeling, werkzaamheid en rijkdom boven het gros der inboorlingen uitmunten, inderdaad voor het Spaansche gezag gevaarlijker konde worden dan de gedweeë akkerbouwende inlanders, is niet te loochenen, maar even onbetwistbaar is het dat herhaalde kleinere opstanden, o. a. die van Cavite in 1872, niet van Mestiezen is uitgegaan, maar van inlandsche dorpsgeestelijken, die zich verongelijkt gevoelden en de soldaten der inlandsche regimenten tot muiterij wisten over te halen. Niet enkel Mestiezen en inboorlingen, ook Creolen hadden grieven. Merkwaardig is wat in 1876 de geleerde penningkundige Jacobo Zobel de Zangróniz, van een Duitschen vader en eene Spaansche moeder te Manila geboren, aan zijnen vriend E. Hübner [2]) schrijft: „Onder de hier in Manila woonachtige Spanjaarden zijn er maar weinig in het moederland geboren. Het zijn grootendeels gewezen scheepskapiteins of subaltern-officieren, met Creolinnen van hier getrouwd en van kleinhandel levende. Daarbij komen eenige hoogere officieren op pensioen, die na een langdurig verblijf in dit heerlijke land het liefgekregen hebben en hier hun pensioen verteren; voorts eenige gewezen beambten, die commissiehandel drijven. Eerst onlangs zijn een paar wakkere Catalanen hier gekomen, die, van Spanje uit ondersteund, hun winkels, drukkerijen enz. geopend hebben. De groothandel is uitsluitend in handen van Amerikaansche, Engelsche, Duitsche en Zwitsersche koopmanshuizen, die hunne van elders aangevoerde waren slijten aan de Chineesche kleinhandelaars, wier getal legio is. De groote mássa der bevolking bestaat uit inboorlingen (van Maleisch ras, meest Tagalen), het indolente, akkerbouwende, en

2) Zie *Deutsche Rundschau*, Maart 1897, blz. 441.

uit Mestiezen en Creolen, het actief-listige, tusschenhandel drijvende element van de bevolking dezer eilanden, die naar ruwe schatting over de vier millioen telt, terwijl ongeveer 100,000 Chineezen, blanken van Spaansche afkomst ongeveer half zooveel, en personen in Spanje geboren nauwelijks 5000 aanwezig zijn. Alle te gader bukken zij voor de macht der geestelijkheid. Wij hebben aan ordegeestelijken Dominikanen, Augustijnen, Recoletos of barvoeter Augustijnen, en Franciscanen. Zij bezitten gezamenlijk groote, massief gebouwde kloosters in de hoofdstad en talrijke filialen in alle provinciën. Omstreeks vijftien jaar geleden onder 't bestuur van O'Donnell deden ook de Jezuieten aanzoek bij de regeering in Madrid om op het groote en weinig bewoonde eiland Mindanao als zendelingen toegelaten te worden. Hun werden op Mindanao aan de grens van het door Spaansche garnizoenen bezette gebied missies aangewezen, die tot dien tijd toe aan seculaire geestelijken, meest inlanders, toevertrouwd waren. — De geestelijkheid beheerscht het land, zuigt de arme inlanders uit en wint uit zeer uitgestrekte hacienda's (pachthoeven) millioenen, die zij in vreemde banken opstapelt. Ook ondersteunt zij de partij der Carlisten in het moederland, deels door leveringen van tabak die in Londen verkocht wordt, deels door wissels. De regeering in Madrid is daarvan onderricht, heeft zelfs eenige van die wissels in handen gekregen, doch de schuldigen bleven ongestraft. Zij (d. i. de ordegeestelijken) zijn de heeren des lands. Want slechts nominaal berust dat opperbestuur bij de landvoogden — vroeger kapitein-generaals, thans militair-gouverneurs —, die volgens de geldende bepalingen voor zes, feitelijk echter meestal slechts voor twee jaren uit Madrid hierheen gezonden worden. Zij weten zoo goed als niets van bestuurszaken, zijn alle dapper en vaderlandslievend, soms heftig en eigenzinnig, dikwijls ongeloofelijk bekrompen en onwetend, en helaas! op weinig loffelijke uitzonderingen na, gelijk

de generaal De la Torre — omkoopbaar of, zoo zij het zelven niet zijn, omgeven van een roofgierige, omkooperij uitlokkende bende van onder-beambten. Dezen zijn tevens de gewillige werktuigen der geestelijken, die door hen invloed op de Gouverneurs erlangen. De Directeuren der verschillende afdeelingen van bestuur zijn enkel jegens de Gouverneurs verantwoordelijk; de Regeering van Madrid nu roept alleen den Gouverneur en diens Secretaris-Generaal ter verantwoording, en daar nog geen enkele Gouverneur ooit de gerechte straf voor veel begaan onrecht gekregen heeft, zoo volgt van zelf dat militaire willekeur en door de geestelijkheid geleide intrigues ons lot bepalen. Daarbij komt dat sinds den val van Koningin Isabella de geestelijken altemaal in de vrees leven van op een goeden dag door eene omwenteling hun invloed en rijkdommen te verliezen en uit het land gedreven te worden. Zij beijveren zich dus, niet zonder goed gevolg, de regeeringspersonen zoowel hier als te Madrid te overtuigen, dat alleen zij, als de vertegenwoordigers van het echte Spaansche element in de bevolking, aan de Regeering op de eilanden een vasten steun verzekeren, dewijl zij de massa der inlanders door hun zedelijken invloed in toom kunnen houden. Deze hun bewering is echter alleen in zooverre waar, als de inlandsche bevolking, bloode, onverschillig en traag, aan de blanke geestelijken weliswaar vrees en bijgeloovige gehoorzaamheid betoont, maar hen geenszins bemint, terwijl de Mestiezen ten gevolge van hetzelfde gevoel van diepgeworteld wantrouwen jegens de geestelijken alle blanken in 't algemeen haten. Daarbij komt dat de inlandsche priesters van alle hoogere geestelijke waardigheden uitgesloten zijn. — Sedert de liberalen in Spanje aan 't roer zijn, beijveren zich de geestelijken om het land als in gevaarlijke gisting verkeerende voor te stellen. — Drie jaren geleden (1871) brak inderdaad onder de inlandsche soldaten, in garnizoen op de citadel van de naburige

havenstad Cavite, een opstand uit, welke spoedig gedempt werd. Een aantal soldaten werd gefusilleerd en met hen drie geestelijken, die als hoofdleiders der seculaire geestelijken een scherp manifest tegen de ordegeestelijkheid alhier met hun naam en toenaam in Madrid hadden laten drukken. Buitendien werden over de honderd kleurlingen, meest geestelijken en een paar advokaten, gedeporteerd. Weldra werd het gerucht verspreid en zelfs door Spanjaarden zonder aarzelen verteld, dat de geheele opstand door de geestelijkheid zelve op het getouw gezet en door valsche getuigen gestaafd geworden was. Dat leek des te geloofwaardiger, omdat valsche getuigen hier goedkoop te krijgen zijn, hoewel zij naderhand gewoonlijk doodgeschoten worden. — Hoe veel of hoe weinig waars er aan zulke geruchten wezen mag, ze bewijzen althans wat men van de overheid en van het karakter en den invloed der orden te duchten had".

De briefschrijver was een goed patriot, een trouw onderdaan van Spanje, en juist daarom zag hij met leedwezen de ergerlijke misbruiken in 't koloniaal bestuur, en was hij hervormingsgezind. Ten einde door samenwerking van gelijkgezinden het beoogde doel, de invoering van heilzame hervormingen, te bereiken, begreep hij dat alleen door een goed georganiseerd genootschap pogingen in dien geest konden aangewend worden. Zulk een genootschap was de vrijmetselarij. Hij werd lid eener loge, en dit gaf aanleiding dat de geestelijkheid eene aanklacht tegen hem indiende als revolutionnair. Op bevel van den Gouverneur-Generaal werd hij in hechtenis genomen, en ofschoon er bij de verschillende verhooren die hij voor het gerecht onderging geen zweem van bewijs van eenig misdrijf tegen den onschuldigen man kon ingebracht worden, werd hij zes maanden lang gevangen gehouden, totdat hij in 1875 ten gevolge van een bevel uit Madrid op vrije voeten gesteld werd.

Gelijk onder de blanken mannen als Zobel de Zangróniz

de toestanden inzagen, oordeelden ook ontwikkelde inlanders. Geen van deze laatsten heeft zich door zijne talenten en geschriften zulk eenen naam verworven als wijlen Dr. José Rizal. Deze merkwaardige man was een Tagalsche inlander, geboren te Calamba op Luzon. Hij studeerde in de medicijnen eerst te Manila, later te Madrid, waar hij in de medicijnen en de philosophie promoveerde. Daarna bezocht hij, om zich verder in die vakken te bekwamen, Parijs, Heidelberg, Leipzig en Berlijn, waar hij zich tevens op taal- en volkenkundige studiën toelegde. Door zijn in 1886 verschenen roman *Noli me tangere*, eene novelle uit het Tagalsche leven, waarin hij de toestanden in zijn vaderland scherp hekelde, haalde hij zich den onverzoenlijken haat der geestelijkheid en hunner bondgenooten op den hals, een haat die hem eenmaal noodlottig zou worden. Reeds aanstonds na zijn terugkeer uit Europa in Manila stond hij bloot aan vervolgingen, die hem noopten uit te wijken. Na Japan en Noord-Amerika bezocht te hebben, begaf hij zich naar Londen, waar hij onder Dr. Rost zijne taalkundige studiën voortzette. Daarna verwijlde hij een tijdlang in Frankrijk en België en schreef daar zijn tweeden staatkundigen roman *El Filibusterismo*, uitgekomen in 1891. Gelijk men weet, verstaan de Spanjaarden tegenwoordig onder deze benaming niet wat gewoonlijk met „vrijbuiterij" bedoeld wordt, maar elk streven in de koloniën om het Spaansche juk af te schudden.

In den loop van 1891 vestigde Rizal zich te Hongkong als geneesheer en wist, daar zijnde, te bewerken dat de Landvoogd Despujol hem verlof gaf zijn geboorteland te bezoeken en vandaar eene landbouwkolonie van Tagalen op Noord-Borneo te vestigen. Doch toen hij te Manila aankwam, werden door de douane in zijne koffers anti-Spaansche vlugschriften gevonden, hetgeen ten gevolge had dat hij in Juli 1892 verbannen werd naar Dapitan op Mindanao. Hier leefde hij, werkzaam als oogheelkundige

totdat de opstand in 1896 uitbrak. Hoewel hem als verdacht persoon het zwaard van Damocles boven 't hoofd hing, was hij gerust in het gevoel zijner onschuld. Vandaar dat hij er niet aan dacht te ontvlieden. Niettegenstaande hij in geenen deele in den opstand betrokken was, werd hij gevangen genomen, van hoogverraad beschuldigd en niettegenstaande geen enkel feit hem ten laste kon gelegd worden dan dat hij eenmaal twee gehate romans geschreven had en dat de opstandelingen zijn portret eerden, werd hij ter dood veroordeeld en 30 December 1896 gefusilleerd [3]).

Welke wenschen omtrent de toekomst van zijn land en volk Rizal ook moge gekoesterd hebben, aan den opstand was hij vreemd. De aanleiding tot het uitbreken daarvan schijnt gezocht te moeten worden in de gebeurtenissen in Oostelijk Azië, de schitterende overwinningen der Japanners en den waan van een gedeelte der inboorlingen en Mestiezen, dat zij met dezelfde geestkracht en hetzelfde beleid zouden kunnen optreden als de Japanners, in wie zij rasgenooten meenden te zien. Doch bij eenig nadenken hadden zij licht kunnen begrijpen dat de omstandigheden hemelsbreed verschilden, dat van zoo'n welgeorganiseerde macht en zoo'n lange voorbereiding als bij de Japanners, op de Filippijnen geen sprake kon wezen. Vandaar dat de met Rizal gelijkgezinde ontwikkelde inlanders den opstand afkeurden als ondoordacht en hopeloos, al erkennen zij dat dieper liggende oorzaken dan de overwinningen der Japanners eene uitbarsting verklaren, zoo niet verontschuldigen. Om een staaltje te geven van die zienswijze, laat ik hier eenige bladzijden

---

3) Deze korte levensschets is grootendeels ontleend aan Prof. Blumentritt's necrologie in *Internat. Archiv*, X, 88 en Retana's Bijlage I, pag. 608 op de door hem uitgegeven *Estadismo de las Islas filipinas* (Madrid 1893). Schoon Retana een tegenstander is van de staatkundige denkbeelden van Rizal, laat hij niet na van dezen te getuigen: „Es el indio de mayor capacidad de cuantos han escrito".

volgen uit een schrijven van een hoogst beschaafd inlander, wiens naam ik om verklaarbare redenen niet mag mededeelen. Natuurlijk stel ik mij niet aansprakelijk voor al zijne beschouwingen, maar als uiting van in wijde kringen verbreide gevoelens heeft bedoeld schrijven geen geringe waarde, te meer omdat zooveel er in van elders, o a. in de brieven van Zobel, bevestiging vindt.

Een brief van 3 Maart l.l. van bedoelden Filippijner behelst o. a. het volgende:

„Voorstander als ik ben van de vereeniging der Filippijnen met Spanje, betreur ik dubbel zekere maatregelen te zien nemen, welke — wel verre van de buiten de beweging staande Filippijners te bevredigen — niets anders hebben uitgewerkt dan het zaad te strooien van rassenhaat, schrik en ontzetting in de huisgezinnen en verontwaardiging in het gemoed van wie getuigen zijn der verfoeielijke onbeschaamdheid, waarmeê de heilige gevoelens van menschelijkheid en de vaderlijke en beschavende taak welke Spanje op zich heeft genomen, met voeten zijn getreden. Hiervan zal het gevolg zijn, dat de Spanjaard voor den Filippijnschen inlander niet meer het hooger staande wezen is dat hem beschermt en hem de oogen opent voor de beschaving, maar de wreede dwingeland die misbruik maakt van zijne macht met goedaardige Filippijners, die geen ander misdrijf hebben begaan dan dat zij om hun talenten of hun rijkdom gevaarlijk geacht worden, tot slachtoffers te maken van een ongerechtvaardigd wantrouwen.

„Nu zich op de Filippijnen het geval voordoet dat de Spanjaarden als harde tyrannen optreden, terwijl zij de handhavers van orde en vooruitgang behoorden te wezen, is het niet moeielijk de gevolgen van die rampzalige politiek vooruit te zien. Men geeft voor, dat in de tegenwoordige omstandigheden eene krachtige politiek de eenige is welke gevolgd kan worden, maar het ongeluk is dat men aan dat krachtig optreden eene heftigheid paart die,

inplaats van een voorbeeld te stellen, zulk een schrik verspreidt dat de meerderheid dergenen die de wapenen opgevat hebben, het veeleer gedaan hebben ten gevolge van den schrik hun door de maatregelen der Regeering ingeboezemd dan wel ten gevolge van een streven naar afscheiding, waaraan zij misschien nooit gedacht hebben. Het is niet te ontkennen dat de Spaansche overheden op de Filippijnen er in den blinde op losgeslagen hebben, zonder zich de moeite te geven naar de ware schuldigen te zoeken, ten gevolge waarvan niet weinig onschuldigen geboet hebben voor de schuldigen, en het is duidelijk dat, waar men eenmaal het vertrouwen op de rechtvaardigheid der overheden verloren heeft, en waar geen enkele waarborg bestaat voor persoonlijke vrijheid, het instinct van zelfbehoud menigeen genoopt heeft zijn levensbehoud te zoeken in het kamp der opstandelingen. Het is duizendmaal verkieselijker te sneven, strijdende ter zelfverdediging aan de zijde der opstandelingen, dan als een schaap omgebracht te worden na de vreeselijkste folteringen ondergaan te hebben. Indien Rizal, Rojas, Abello e. a. vooruit geweten hadden dat zij als medeplichtig beschouwd, gefolterd en gefusilleerd zouden worden, zouden zij niet met de kalmte van den rechtvaardige in hun woning gewacht hebben totdat de overheden hen gevangen namen om hun het treurig einde te bereiden, dat zij gehad hebben. De dood van Dr. Rizal is inderdaad, zooals U terecht zegt, een „gerechtelijke moord geweest"; dat erkennen zelfs bezadigde en onpartijdige Spanjaarden. Tegen de dagbladen *El Pais* en *El Nuevo Regimen* is door de autoriteiten te Madrid een aanklacht ingediend omdat zij de fusilleering van Rizal een „moord" noemden.

„Het is alsof de Spanjaarden altijd in hun eigen nadeel moeten handelen, want zij meenden door 't fusilleeren van Rizal het vuur des opstands te dempen, en zie! juist het tegendeel is gebeurd, want verbitterd door den dood van hun hooggeëerden landgenoot, hebben de op-

standelingen van Cavite weerwraak uitgeoefend op eenigen hunner gevangenen, o. a. op den Augustijner monnik Fray Piernavieja, terwijl de insurgenten van andere provinciën met verdubbelde heftigheid de Spaansche troepen bestoken. Nu nog, op 't oogenblik dat de strijd in Cavite al heviger wordt, ontdekt men nieuwe samenzweringen en is men getuige van een stouten aanslag in de hoofdstad zelve, waar oproerlingen zich meester gemaakt hebben van het kwartier der karabiniers, wapens en ammunitie medevoerende en op straat een overste, ettelijke mindere officieren en soldaten doodende. Dit is de eenige vrucht die de Spanjaarden geplukt hebben van den moord van Rizal en verscheiden anderen even onschuldig als hij. In de oogen der opstandelingen vertoont zich de herinnering aan deze martelaren voor de Filippijnsche vrijheid als omgeven van een stralenkrans van onsterfelijken roem; de herinnering aan het onrecht jegens hen gepleegd, heeft gedachten van wraak en haat opgewekt, gedachten die alleen verdwijnen zullen met de verdelging van het geheele ras.

„Het zou diep betreurenswaardig zijn, indien het zóóver kwam, dat het naast elkaar bestaan der twee rassen, het Spaansche en het Filippijnsche, zou blijken onmogelijk te wezen. Indien, zooals thans het geval is, geen enkele Filippijner gerust kan zijn in 't bewustzijn van zijn eerlijkheid en trouw, wijl een aanklacht voldoende is om hem ten val te brengen, dan wordt de toestand voor de Filippijners onhoudbaar: òf wij zijn op onzen eigen bodem te veel, òf de Spanjaarden zijn het.

„Als Filippijner hoop ik van harte dat de strijd spoedig eindigen moge en een eervol verdrag tusschen beide partijen tot stand kome, want ik geloof dat de inboorlingen die steeds gewoon zijn geweest aan den druk van het monnikendom en het zwaard, met weinig tevreden zouden zijn. En indien dit niet gebeuren mocht, omdat de insurgenten overwonnen worden, geve God dat deze

bloedige opstand voor de Spaansche heerschers eene heilzame les zij, opdat voortaan de belangen van dezen uitgestrekten Archipel, de klachten en het streven zijner bewoners die aandacht, die behartiging mogen vinden, welke tot nog toe daaraan onthouden is. Arm land! Dat er om de aandacht der machthebbers te trekken een onbezonnen, dwaze en zelfmoordende opstand noodig geweest is, ten koste van zooveel menschenlevens en gepaard met zooveel vernieling en verwoesting!

„Het is met de Filippijnen zoo gegaan als met den zieke op wiens klachten de geneesheer geen acht sloeg, omdat hij meende dat den man niets scheelde. Maar de zieke, wanhopig van de pijnen die hij uitstaat, springt van het balcon naar beneden, en breekt armen of beenen, en nu haast zich de onverschillige dokter hem de verbrijzelde ledematen af te zetten. Zou het niet beter geweest zijn als hij eerder de kwaal waaraan de man leed onderzocht had? De Filippijnen zullen tot rust gebracht worden, evenals de gewonde herstellen zal, maar de vraag is: „Zal Spanje opgewassen zijn tegen de taak om de volledige genezing tot stand te brengen met aanwending van zulke middelen dat de lijder niet weêr instort? Zal de Don-Quchotsche trots der Spanjaarden er toe kunnen komen iets toe te geven ter wille van den vrede, en ons, Filippijners, te verleenen wat de tijden eischen, en de dwaze meening te laten varen als zouden wij ten eeuwigen dage wilden moeten blijven, groote kinderen, anthropoïden, apen, bastaards van orang-oetans, zonder gevoel van waardigheid of eer, enz.? [4]) Zullen zij zóó blind wezen niet te zien dat sedert de opening van het kanaal van Suez de Filippijners in hun manier van zijn eene verandering hebben ondergaan en dat zij getoond hebben leven, familie, rust en goed te kunnen opofferen

4) Met deze liefelijke benamingen kon men inderdaad in Spaansche dagbladen en andere geschriften de inlanders bestempeld vinden.

voor een ideaal: de onafhankelijkheid van hun geboortegrond? Doch vooralsnog ziet men niet dat er verbetering komt; de correspondent van *El Heraldo de Madrid* te Manila verklaart nu reeds dat elke hervorming, elk aanbod of programma in vrijzinnige richting door de oproerlingen zal beschouwd worden als een bewijs van zwakheid van Spanje's zijde; hetgeen de Spanjaarden voor de eer hunner natie en wegens den spreekwoordelijken volkstrots volstrekt niet kunnen dulden. Integendeel moet men, zegt dezelfde, zoo mogelijk de reeds toegezegde hervormingen weder intrekken en terugkeeren tot de oorspronkelijke wetgeving der beide Indiën. U ziet hoe halsstarrig zij zijn. De nationale trots brengt hun het hoofd op hol en zij willen de werkelijkheid niet inzien dan wanneer de drang der omstandigheden hen er toe noodzaakt. Had men op Cuba te rechter tijd de gevraagde hervormingen toegestaan, dan zou de oorlog daar vermoedelijk bekort zijn geworden.

„Ik behoor niet tot degenen die bij 't zien der gruwelen waaronder mijn land gebukt gaat, de genoten zegeningen vergeet. Ik waardeer hoogelijk het vele dat de Filippijnen aan Spanje te danken hebben, maar ik begrijp ook dat, evenals er bij het onderwijs geen wet is die den meester het recht geeft den leerling met woord of daad te mishandelen, er ook geen wet bestaat welke aan het moederland de bevoegdheid verleent de koloniën te onderdrukken onder voorwendsel van de orde te herstellen, nadat de orde verstoord is door de aanmatigingen van het monnikendom, de immoraliteit van de administratie en de lakenswaardige verwaarloozing, waardoor een toestand is geboren even ongeschikt als onhoudbaar in den tegenwoordigen tijd. Men kan dankbaar wezen, zonder slaafsch te zijn, want eene dankbaarheid betoond ten koste der menschelijke waardigheid is geen dankbaarheid meer, maar slaafschheid en vernedering. Laat de opperheerschappij van Spanje over de Filippijners blijven, het zij zoo,

doch het hatelijke woord van overheerschers en overheerschten moest men verbannen, en vooral trachten om zooveel mogelijk de onderlinge tegenstrijdigheid van het karakter der beide rassen te verzoenen. Alleen een politiek van assimilatie kan het booze zaad van den rassenhaat in de geboorte verstikken, van den haat dien het door onberaden autoriteiten gehandhaafde stelsel van barbaarschheid en onderdrukking in het hart der Filippijners achterlaat. Sedert ongeveer acht jaren streven wij, Filippijnsche liberalen, naar eene vereeniging dezer eilanden met Spanje, niet als kolonie, maar als Spaansche provincie met gelijke rechten, evenals zij ongeveer dezelfde of meer lasten zouden dragen. Daarom vragen wij om in de Cortes door Filippijnsche Senatoren en Afgevaardigden vertegenwoordigd te worden, eene zekere mate van administratieve decentralisatie om de bevordering van de belangen dezer verafgelegen streken te vergemakkelijken; eene billijke verdeeling van de staatsambten tusschen de Spanjaarden en de eilanders. Zoodoende wordt aan de Filippijnen een aandeel gegeven in het behartigen van de belangen des Archipels. Eindelijk wenschen wij eene wijze beperking van de bemoeiallige en verderfelijke oppermacht der monniken, welke altijd een beletsel is geweest niet alleen voor de goede bedoelingen van de Regeering, maar ook voor de verstandelijke ontwikkeling van het volk, dat zij goedschiks kwaadschiks verhinderen de Spaansche taal te leeren en op alle manieren buiten aanraking met andere Spanjaarden trachten te houden, opdat zij zelven ten eeuwigen dage als tusschenpersonen zouden kunnen optreden. Dit alles, waarop wij reeds acht jaar geleden aangedrongen hebben, zullen wij opnieuw aan de staatsmachten vragen, wanneer de storm die ons met angst en ontzetting vervult bedaard zal zijn.

„Het valt niet te ontkennen dat de kiem van separatisme voortgesproten is uit een gevoel van ontevredenheid hetwelk sinds vele jaren bestond, deels door de aan-

matigingen der monniken, die het zedelijke, politieke en maatschappelijke leven geheel beheerschen en in zekere mate zelfs het economische leven; deels door de schandelijke verdorvenheid der administratie, waarin nooit behoorlijk verbetering is aangebracht; deels door de ongerechtigheden die met de ergerlijkste straffeloosheid bedreven worden; deels, ten slotte, door de minachting waarmede de Spanjaarden de Filippijners beschouwd en bejegend hebben. Laat men trachten deze hoofd- en bijoorzaken der tegenwoordige oproerige beweging weg te nemen, en men zal het separatisme zien verdwijnen, of ten minste talrijke aanhangers doen verliezen".

Bovenstaande beschouwingen en oordeelvellingen van den briefschrijver zullen deels instemming, deels tegenspraak ontmoeten. Het is ontegenzeggelijk waar, zooals hij ook erkent, dat de Filippijners aan Spanje veel te danken hebben. Men mag zelfs beweren dat ze onder de koloniën der Spaansche kroon bijzonder begunstigd zijn geworden, want wel verre dat de inlandsche bevolking daar, gelijk in Zuid-Amerika, gedeeltelijk werd uitgeroeid, is die gestadig toegenomen. De algemeene welvaart is, volgens onverdachte getuigen, zoo niet grooter, dan toch niet minder dan in Britsch- of in Nederlandsch-Indië. Van de verschrikkelijke chronische hongersnooden die Voor-Indië teisteren en onder de oogen van het Engelsch bestuur tienduizenden van menschen ten grave sleepen, hoort men op de Filippijnen niet. Ook aan de geestelijke belangen der bevolking hebben de Spanjaarden hunne aandacht geschonken. Reeds in 1619 werd te Manila eene hoogeschool gesticht, die gaandeweg is uitgebreid en waar sedert eenigen tijd de godgeleerdheid, rechten, geneeskunde, pharmacie en notariaat onderwezen worden. Voorts is er te Manila eene zeevaartschool, een teekenacademie, een normaalschool voor onderwijzers, enz.,

terwijl de staat van het lager onderwijs over 't algemeen bevredigend mag heeten.

Er zijn er, zoowel in Spanje als elders, die beweren dat juist ten gevolge van het genoten onderwijs niet weinig inlanders en Mestiezen eene ontwikkeling hebben bereikt die hen ontevreden maakt met hun lot, met de ondergeschikte plaats welke zij in de maatschappij tegenover den blanke innemen. Hoeveel waars er in deze stelling ook opgesloten zij, er volgt niet uit, zooals sommigen willen, dat men minder of liefst in 't geheel niet voor een goed onderwijs had behooren te zorgen. De hoofdvraag is niet waardoor dat gevoel van ontevredenheid met het bestaande levendig is geworden, maar of de klachten en eischen gegrond zijn of in overeenstemming met de ware belangen van het moederland en de koloniën. De vraag is: „wat kan en moet er gedaan worden om den bloei der monarchie in haar geheel te bevorderen", en niet „wat strekt tot voordeel van enkele personen of eene klasse van personen?" Veel van hetgeen de meer ontwikkelden onder de inlanders verlangen, staat ook op het program der vooruitstrevenden onder de blanke bevolking. Zoo verklaart o. a. ook Zobel de Zangróniz in een zijner brieven aan Hübner dat eene hervorming van 't koloniaal bestuur dringend noodig is. Hij is van oordeel dat de onbeperkte macht van den Landvoogd door eene werkelijke vertegenwoordiging beperkt behoort te worden; dat de Directeuren van algemeen bestuur tot eene soort van tegenover de koloniale regeering verantwoordelijke ministers moeten gemaakt worden; dat men bovenal de macht der geestelijkheid door secularisatie der orden zou moeten fnuiken en de ergste intriganten onder hen verwijderen en door betere elementen uit het moederland vervangen. Ook zou, volgens denzelfden, eene vertegenwoordiging der kolonie in de Cortes te Madrid, gelijk Cuba die bezit, gewenscht zijn.

Het is niet te ontkennen dat, zelfs van onpartijdige

zijde, tegen eenige dezer eischen bedenkingen te maken zijn. Om met het laatste punt te beginnen, wat heeft die vertegenwoordiging van Cuba in de Cortes uitgewerkt? Ze heeft niet verhinderd dat er een opstand is uitgebarsten die in hevigheid alle voorgaande oproeren overtreft en het schoone eiland aan verwoesting door beide partijen heeft prijs gegeven. Het is gemakkelijk van eene vertegenwoordiging der koloniën te spreken, doch voor wie, door wie en hoe wil men ze laten vertegenwoordigen? Welk gedeelte der bevolking wil men deel laten nemen aan de verkiezingen? Wie onder de inboorlingen zijn genoeg staatkundig ontwikkeld en vrij van allerlei invloeden om als kiezers betrouwbaar te zijn? De ondervinding in de zoo veel meer ontwikkelde Europeesche maatschappij opgedaan is alles behalve bemoedigend en tot navolging prikkelend.

Het spreekt van zelf dat eene kolonie rechtvaardig en wijs moet bestuurd worden, en dat ze niet een jachtveld vóór gelukzoekers en onbruikbare rijkemanszoontjes mag wezen, maar onder welken vorm en door welk raderwerk eene verantwoordelijke regeering haar plicht vervult is eene zaak van geen belang, behalve voor pedanten en monomanen.

Rechtvaardigheid en nog eens rechtvaardigheid, zonder aanzien des persoons, zonder te letten op huidkleur, dat moet het wachtwoord zijn; daaruit vloeit alles voort. Nu is van de zijde der Filippijners zeker de vraag gewettigd of de Spaansche bewindslieden bij den laatsten, nog niet geheel gedempten opstand, die rechtvaardigheid wel in allen deele betracht hebben; of zij niet met onnoodige gestrengheid zijn te werk gegaan. En voorzeker, naar de berichten van verschillende bron te oordeelen, hebben de koninklijke troepen, zoowel als de autoriteiten te Manila, de maat overschreden. Er zijn barbaarsche handelingen gepleegd, en dat zal ieder onpartijdige afkeuren. Maar wij zouden ons zelven aan onrechtvaardigheid

schuldig maken, indien wij alleen de Spanjaarden van wreedheid beschuldigden. Als men denkt aan de baldadige wreedheid waarmeê de Engelschen de bevolking van Mashonaland hebben uitgemoord, na haar eerst van land en vee beroofd te hebben, dan valt de vergelijking ten gunste der Spanjaarden uit. Erger is de schreeuwende ongerechtigheid dat men den opstand als voorwendsel heeft gebruikt om onschuldige personen, die zich gehaat hadden gemaakt door hun te groote vrijmoedigheid, ter dood te veroordeelen. Dat laat zich niet verontschuldigen; men kan het alleen bejammeren dat eene natie, met zooveel voortreffelijke eigenschappen als de Spaansche, zich door hartstochtelijkheid zóó zeer laat vervoeren dat ze zulke handelingen goedkeurt, althans niet luider hare stem daartegen verheft.

Afkeurenswaardig is het ook in hooge mate dat de Spaansche pers er behagen in schept om op de smadelijkste wijze den inlander en zijn karakter te hoonen. Als staaltje hoever blinde haat en dom vooroordeel gaan kan, strekke het volgend bericht uit een Madridsch dagblad, waarin de correspondent uit Manila met naam en toenaam vertelt dat eene moeder haar eigen zoon aan de justitie verraadt. „Zoo is het ras!" roept hij uit, en om de karakterschets te voltooien, voegt hij er aan toe: „voor de meerderheid is bloedschande een mythe, het samenhokken eene gewone zaak; ouders, kinderen, broeders en zusters slapen tezamen in walgelijke promiscuiteit". Nu weten we uit de berichten van vroegere Spaansche zendelingen dat de heidensche voorouders der thans Katholieke inlanders geen kwaad zoo verfoeiden en doemwaardig vonden als bloedschande. Als nu de inlanders tegenwoordig zoo weinig om dat kwaad geven, dan legt de dagbladcorrespondent in zijn onnoozelheid omtrent het zedelijk gehalte der bevolking een getuigenis af, dat tot weinig vleiende gevolgtrekkingen omtrent den invloed der bekeering aanleiding geeft. Doch er zijn achtenswaardige

mannen die veel gunstiger over den inlander oordeelen. Pater Castaño, die verscheidene jaren in de kolonie geleefd heeft, thans Rector van het Zendelingcollegie te Almagro, zegt van de bevolking van het Bikol-gebied dat zij de meest sympathieke is der Filippijnen, wegens de zachtheid en leerzaamheid van haar karakter, en het zedelijke en godsdienstige van haar gewoonten. Aangaande de Tagalen, in wier gebied Manila ligt en die als de meest begaafden onder de inlanders beschouwd worden, uit Zobel de Zangróniz zich o. a. als volgt: „Twee derden der Tagalen kunnen lezen, ongeveer de helft ook schrijven. Het zijn vreedzame, gelukkige menschen, die, geheel anders dan de Chineezen, meer gevoel voor vermaak en schoonheid dan voor het nuttige hebben. Voor hun levensonderhoud, dat de overvloed aan rijst en visch overal in de uitgestrekte lagunen des lands aanbiedt, werken zij juist zooveel als noodig is, of een beetje meer, en 't overvloedige wordt aan prachtige kleeding, feestelijkheden, vuurwerk e. dgl. besteed. De kunst, inzonderheid de muziek, is hun element. De luiste jonge kerel vermeit zich dag en nacht met zijn viool of fluit. Elk dorp, zelfs het armoedigste, heeft een of meer muziekgezelschappen van twintig tot dertig man, die veel beter spelen dan alle regimentskapellen der omliggende Engelsche koloniën. Zij beminnen het dolce far niente, de mijmerij en weemoedige serenaden bij maneschijn, doch ook boeiende verhalen van avonturen, nieuwe ontdekkingen en uitvindingen, sagen en spookgeschiedenissen. Hun bijgeloof is meer praktisch dan godsdienstig: dat wil zeggen, zij gelooven minder aan geesten dan aan de bijzondere krachten van geneeskruiden en handgrepen bij ziekten; van daar dat zij zich dan ook in den Katholieken eeredienst zeer spoedig hebben kunnen schikken. Ongelukkig ontbreekt hun de mogelijkheid zich door lectuur te ontwikkelen, daar zij meestal geen of slechts zeer weinig Spaansch verstaan. Zij hebben bijna niets te lezen

dan hun getij- en biechtboeken en eenige heiligenlevens. Wanneer hun echter een of ander geschrift in hun eigen taal in handen komt, zooals toover- en ridderverhalen, kwakzalverannonces e. dgl., verslinden zij het met graagte. Hoeveel zou men uit hen kunnen maken! Niet door het werktuigelijk onderwijs door inlandsche dorpsschoolmeesters, die uit de Jezuietenscholen voortkomen, maar door de grondbeginselen van algemeene beschaving voor hen toegankelijk te maken, voor beide geslachten, vooral ook voor de vrouwen, die over 't algemeen zeer intelligent zijn en in de huishouding de eerste rol spelen. Ik denk over het uitgeven van een penny-paper, met lichten, gemengden inhoud en vele tekstillustraties — voorhanden clichés zijn in Europa toch zoo goedkoop. Het zou stukken moeten bevatten uit de geschiedenis, reisbeschrijvingen, eene duidelijke verklaring der meest gewone natuurverschijnselen, ontdekkingen en uitvindingen; daarenboven fabelen, raadsels, anekdoten, gedichten en rationeele geneesmiddelen, raadgevingen voor akkerbouw en veeteelt, munt- en gewichts-tabellen, kortom alles wat de verbeelding opwekt en onmiddellijk nut sticht, slechts geen politiek en dogmatiek. In 't kort, een soort petit journal pour les enfants — want kinderen zijn ze en zullen ze nog lang blijven".

Het is aan geen redelijken twijfel onderhevig dat de Tagalen en hun rasgenooten in den Indischen Archipel vatbaar zijn voor hoogere beschaving. Alleen bevooroordeelde en oppervlakkige waarnemers, die noch algemeene geschiedenis, noch die van den Archipel in 't bijzonder kennen, zullen dat betwijfelen. Niet alleen bij de hooger staande volken van hetzelfde ras, zooals Javanen, Baliërs, Tagalen, Maleiers enz., maar ook bij de meer onbeschaafden, zooals de Dajaks e. a., openbaart zich de aangeboren kunstzin op de meest ondubbelzinnige wijze, en aan dien kunstzin paart zich eene niet geringe kunstvaardigheid. Ook aan letterkundigen aanleg ontbreekt

het hun niet. Op de Europeesche bestuurders, die zooveel verder op de baan der beschaving zijn voortgeschreden, rust de dure verplichting dien kunstzin, dien aanleg voor 't hoogere te leiden en te bevorderen, niet door eene broeikasbeschaving aan te kweeken, niet door onbesuisde Europeaniseering, maar door tegemoet te komen aan de behoeften welke zich bij de bevolking van zelf openbaren. Immers het is een gezonde stelregel dat men voldoen moet aan zulke behoeften, indien ze redelijk zijn, terwijl het even verkeerd is behoeften te scheppen. De Europeaan behoort te zorgen dat de inboorlingen zich kunnen ontwikkelen, maar op nationalen grondslag; dat wil zeggen, men moet trachten den inlander voldoend, — en niet meer dan voldoend — onderricht te verschaffen, ieder volk in zijn eigen taal. Voor de meer gegoede klassen, is verder bekendheid met eene Europeesche taal een onmisbaar vereischte. Waar zou de beschaving der hedendaagsche Europeesche volken zijn, indien zij niet in de onsterfelijke werken van Romeinen, Grieken en Israëlieten voorbeelden ter navolging vonden, en de erfenis dier geestelijke voorouders aanvaard hadden?

De Tagalen en overige Filippijners bezitten niet wat den naam van letterkunde verdient. De heldenliederen en andere poëtische voortbrengselen uit den heidenschen tijd zijn na hun bekeering tot het Katholicisme in vergetelheid geraakt; zelfs hun oude letterschrift, aan het Indische ontleend, is in onbruik gekomen. Alleen de dichterlijke vorm, de versbouw is bewaard gebleven, omdat de zendelingen dien vorm hebben gekozen om Christelijke stoffen er in te behandelen. De Filippijners verkeeren dus tegenwoordig ongeveer in hetzelfde geval als onze eigen voorouders vóór duizend jaar. Ook bij dezen ging na hun bekeering de oude liederschat grootendeels te loor, ondanks de zorg van Karel den Groote om de overgeleverde liederen voor 't nageslacht te bewaren. De dichtvorm bleef echter nog geruimen tijd bewaard en werd door de dichters

gebruikt voor de behandeling van Christelijke stoffen, gelijk bijv. in den Heliand. Nog in de jongste tijden heeft Richard Wagner getracht dien vorm in zijn muziekdrama's te doen herleven.

Mijns inziens heeft Rizal, hoezeer met de beste bedoelingen, niet den rechten weg ingeslagen om veredelend op zijn volk te werken door in het Spaansch politieke romans te schrijven. Wat het Filippijnsche volk in de eerste plaats noodig heeft, is noch politiek, noch Spaansch. Dit laatste is nuttig en noodig alleen voor de hoogere klassen; het eerste brouwt zelfs in Europa meer kwaad dan goed. Had Rizal met zijn groote talenten, met zijne warme liefde voor zijne Tagalsche landgenooten een volksschrijver in den besten zin des woords willen worden, dan had hij moeten doen als de Panghoeloe van Garoet in de Preanger, die door zijne volksboekjes een krachtigen stoot heeft gegeven tot de ontwikkeling van eene ware en gezonde Soendaneesche letterkunde. [5])

Allen die het wél meenen met hun natuurgenooten, onverschillig of zij blank of bruin zijn, moeten wenschen dat de worsteling op de Filippijnen weldra moge geëindigd zijn en hopen dat de fiere Spanjaard een waardig gebruik zal maken van zijn overwinning. Gelijk de opstand der Sipahi's in 1857 voor de Engelschen eene harde les geweest is, waaruit veel goeds is voortgesproten, kan ook ten gevolge der beroeringen op de Filippijnen een betere toestand geboren worden. Dat mogen wij wenschen ook uit eigenbelang, want hoe meer de overtuiging veld wint dat de Europeesche regeeringen, in spijt van tijdelijke afdwalingen, oprecht het welzijn der inlanders beoogen en het noodige inzicht toonen om heilzame hervormingen tot stand te brengen, hoe meer moederland en koloniën er wel bij zullen varen.

H. KERN.

---

5) Vgl. Grashuis, *Soendaneesche Bloemlezing*, XI vgg.

Het klein kaliber repeteer-geweer, op het schiet- en op het oorlogsterrein.

De door de techniek, in den loop der 19de eeuw, gemaakte reusachtige vorderingen — gepaard aan tal van niet minder gewichtige ontdekkingen, op het gebied van natuur- en scheikunde — zijn, op de bewapening der infanterie, van grooten invloed geweest en hebben haar diep ingrijpende veranderingen doen ondergaan. Wanneer het, nog in 1840, bij de meeste legers aanwezige vuursteengeweer (met gladden loop, ronden kogel en papieren patroonhuls) wordt vergeleken met het kunstig bewerktuigde, thans alom ingevoerde, klein kaliber getrokken repeteer-geweer (met metallieke eenheidspatroon en puntvormigen mantelkogel), dan is, tusschen beiden, een even opmerkelijk verschil waar te nemen, als tusschen de diligences, welke in datzelfde jaar nog het voornaamste middel van communicatie vormden, en de tegenwoordige, voor dat doel gebezigde, door stoom of door electriciteit voortbewogen, spoortreinen. Kan een ieder zich dagelijks overtuigen van de groote waarde en van de practische beteekenis dezer, door het menschelijk genie uitgedachte middelen, tot bevordering van spoedige gemeenschap tusschen de burgers van den Staat onderling en van sneller verkeeer tusschen de

volken in het algemeen; met de middelen, welke deze volken in staat stellen elkander, nog meer dan vroeger, in bloedigen strijd afbreuk te doen, en, zoo mogelijk, ten onder te brengen, is het eenigszins anders gesteld.

Met hoeveel zorg en nauwgezetheid ook de proeven zijn geleid, waaraan het nieuwe geweer op het schietterrein en bij den troep, in vredestijd, werd onderworpen, ten einde zich een denkbeeld te vormen omtrent zijn geschiktheid, in handen van den soldaat, als oorlogswapen; hoe gunstig ook die proeven mogen zijn uitgevallen.... een definitieve uitspraak, aangaande die geschiktheid, zal steeds moeten worden opgeschort, totdat over de, op het slagveld verkregen, ondervinding kan worden beschikt.

Eerst, nadat deze ondervinding is opgedaan, kan óók over „de waarde en over de practische beteekenis" van het klein kaliber repeteer-geweer, een beslist oordeel worden geveld.

Hiervoor bestond, en dit is zeer gelukkig, in de laatste jaren, geen gelegenheid, of waren, zoo die gelegenheid zich, op kleine schaal, voordeed, de aldus bekomen gegevens niet van dien aard, om daarop een dergelijk oordeel te kunnen gronden.

Naarmate toch de beschaving is toegenomen, en dientengevolge de slagboomen tusschen de natiën, hoe langer hoe meer zijn weggevallen; naarmate deze beschaving voortdurend grootschere instellingen en kunstwerken in het leven heeft geroepen, waarvan de gedachte alleen der verwoesting en vernieling elken weldenkende met ontzetting vervuld; naar die mate werd ook het streven steeds meer en meer daarheen gericht, om te trachten den krijg te voorkomen.

En bleek hij onvermijdelijk, ten gevolge van geheel tegenstrijdige belangen tusschen enkele volken, of van tusschen hen gerezen, zóó verwarde, politieke quaestiën, dat alleen door het zwaard een, hetzij dan ook gewelddadige,

oplossing is te vinden, dan werd al het mogelijke in het werk gesteld, om dien krijg te localiseeren.

Dit is reeds in 1859, in 1866, in 1870—1871 en in 1876—1878 gelukt en het laat zich aanzien, dat zulks ook thans, in het Oosten van Europa, zal gelukken.

Sedert het klein kaliber repeteer-geweer, met het daaraan onafscheidelijk rookzwak buskruit, werd ingevoerd, hebben dan ook alleen de in de Koloniën en de laatstelijk, tusschen Japan en China, gevoerde oorlogen eenige aanwijzing in de practijk kunnen verschaffen, wat van dit geweer als oorlogswapen is te verwachten.

Immers het aanmerkelijk verschil, hetwelk zich in die oorlogen tusschen de beide partijen, uit het oogpunt van organisatie, van aanvoering, van oefening en van uitrusting voordeed, moet tot groote bedachtzaamheid aansporen, bij het maken van gevolgtrekkingen in dien zin, dat deze ook bindend zijn te achten voor een krijg tusschen twee Europeesche grootmachten, als wanneer het zoo even vermelde verschil niet of in mindere mate zal aanwezig zijn.

Een ietwat juister inzicht, betreffende de onderwerpelijke zaak, is alleen te bekomen, door de, met het klein kaliber repeteer-geweer, tot dusver buiten Europa, verkregen, uitkomsten in het licht te beschouwen, van hetgeen de, in ons werelddeel opgedane, vroegere krijgservaring heeft geleerd, nopens de uitwerking in het gevecht van de geweren, waarmede in deze eeuw, op Europeesche slagvelden, werd gestreden t. w.:

a. het gladloop vuursteen-geweer;
b. „ „ percussie-geweer;
c. „ getrokken „ „ ;
d. „ „ achterlaad (naald) geweer.

En dan moet het merkwaardige feit worden geconstateerd, dat de bedoelde uitwerking — zich afspiegelende in het percentsgewijze geleden verlies aan dooden en gewonden — in geen verhouding staat,

tot de aanmerkelijke verbetering, welke de bewapening der infanterie, opvolgend, heeft ondergaan.

Wanneer toch niet wordt voorbijgezien, dat, sedert de invoering van den getrokken loop met den puntkogel, de kans om de schijf te raken verdubbelde [1]; dat het vuursteen-geweer, bij aanhoudenden regen — zooals in den slag bij Dresden (1813) — zijn dienst weigerde;

dat de snelheid, waarmede kon worden gevuurd, aanzienlijk klom, en moet worden geschat:

bij het vuursteen-geweer: op 0,1 schot in één minuut (dus 1 schot in 10′);

„ „ percussie-geweer: op 1,5 schot in één minuut en

„ „ achterlaad (naald) geweer op 5 schoten in één minuut [2]),

dan zou men zich, oppervlakkig, geheel andere, zeer zeker niet zulke weinig uiteenloopende verlies-percenten hebben gedacht, als door Guibert, Rüstow, Von Ploennies Siegfried e. a. worden medegedeeld, en hieronder volgen.

Deze percenten waren, blijkens deze schrijvers:

voor het vuursteen-geweer: soms 0,5 (bij Borodino in 1812) en gemiddeld 0,25 percent;

„ „ percussie-getrokken geweer: 0,25—0,33 percent, bij Montebello en 0,143 percent, bij Solferino (1859);

„ „ achterlaad naald-geweer: 0,61 en 0,83 percent in 1849, tijdens den revolutie-tijd in Duitschland; 0,64, 1,1, 1,3—1,4 en 1,8—2 percent in 1866 en 0,3 of 0,7 percent in 1870—71 [3]).

1) Met het gladloop-geweer moest, om de schijf, op 100 M., te treffen, deze een afmeting hebben van 1,8 M. in het vierkant. Op 300 M. was reeds die kans gelijk nul.

2) Deze snelheid bedroeg bij den achterlader, met metallieke patroon, 7 à 8 en bedraagt thans, bij het repeteer-geweer, 15 schoten in de minuut.

3) Het groote verschil, waar te nemen tusschen de percenten, in 1866 en in 1870 verkregen, wordt toegeschreven aan de omstandig-

Soortgelijke gegevens, met betrekking tot den Turksch-Servischen- (1876) en tot den Russisch-Turkschen oorlog (1877—1878), toen achterlaad-geweren met metallieke patronen tegenover elkander stonden, [4]) werden niet door ons aangetroffen. Maar men kan er verzekerd van zijn, zoo in aanmerking wordt genomen de enorme munitieverspilling, van de zijde der Turken, vooral in laatstvermelden oorlog, dat de bewuste percenten eerder neiging zullen vertoonen van te dalen dan te klimmen. Er zijn zelfs militaire schrijvers (o. a. de Fransche afgevaardigde markies de Montfort) die, op grond van andere bijeenverzamelde statistieke uitkomsten, dan zoo even werden besproken, tot het besluit vermeenden te mogen komen, dat „de toepassing van de wetenschap op de krijgskunst tot eigenaardig gevolg heeft, dat de oorlogen in hun geheel minder moorddadig worden".

Hoe vreemd het nu ook lijkt, dat de resultaten, welke, met verbeterde vuurwapenen, op het schietterrein worden verkregen, zich niet op het oorlogsterrein overplanten, is het niet zoo moeielijk, voor deze oogenschijnlijke tegenstrijdigheid, een verklaring te vinden.

Deze verklaring moet allereerst worden gezocht in het groot verschil tusschen den gemoedstoestand, waarin de soldaat op het eerst- en op het laatstvermelde terrein verkeert.

Tegenover den vijand staande is er geen sprake meer van het bewaren eener stoicynsche bedaardheid, als waarvan de Zuid-Afrikaansche Boer tegen over den Engelschman zoo herhaaldelijk de blijken gaf; [5]) een be-

---

heid, dat de Duitsche infanterie zich in het nadeel bevond, doordien zij genoodzaakt was, tegenover het verder dragende Chassepot, op grootere afstanden en méér te vuren, dan zij gewend was.

4) Het Turksche leger was zelfs gedeeltelijk met een (hoewel gebrekkig) repeteer-geweer gewapend.

5) Toen de Engelschen, op 28 Januari 1881, na bij Laingsnek de nederlaag te hebben geleden, den terugtocht moesten aanvaarden,

daardheid, door een onwankelbaar vertrouwen in de Voorzienigheid gesteund, en waarin, volgens een gewezen Duitsche Garden-Schütze, ooggetuige van het gevecht bij Krügersdorp, meer dan in grootere schietbedrevenheid het geheim moet worden gezocht van de wijze waarop onze stamgenoot van zijn, dikwijls gebrekkig, vuurwapen heeft weten gebruik te maken. [6])

„In het gevecht" — zoo schrijft Lloyd — „vuurt de soldaat, te midden van het geraas en in de haast, terwijl rook en stof hem omgeven, het steunen van zijn gevallen kameraden tot hem doordringt en de dood hem elk oogenblik aangrijnst. Geweer en doel bewegen zich."

Holozkoi voegt daarbij: „de spanning der zenuwen ontwikkelt zich bovenmate, zonder een uitweg te kunnen

---

waren hun geheele staf en al hunne officieren gedood of gewond. In het gevecht bij Schuinshoogte, aan den Ingogo (8 Februari d. a. v.) werden al hunne kanonniers bij de stukken weggeschoten; terwijl in den slag bij Majuba (26 Februari d. a. v.) zich geen hoofd kon vertoonen, of het werd, zooals Generaal Smit het uitdrukte, „stukkend geschoten". In het gevecht bij Krugersdorp (31 December 1895) werden zelfs de Engelsche bedieningsmanschappen, achter de pantserplaat van de Maxim-kanonnen, door de, in deze plaat aangebrachte, opening voor het richten, neergeveld.

6) De bedrevenheid, welke de Boeren in het schieten hebben verkregen, werd vooral ontwikkeld, gedurende de jaren van den „grooten trek", waarin tegenover Kaffer en wild gedierte spaarzaam met de zoo moeilijk te verkrijgen munitie moest worden gehandeld. Wijlen Jhr. Beelaerts van Blokland deelde ons o. a. mede, van President Kruger-zelf te hebben vernomen, hoe in die dagen als consigne gold, van te beproeven het groote wild steeds over de lengte te treffen, ten einde op deze wijze de kans te vermeerderen van den kogel terug te vinden. Nu is dit geheel anders geworden. Alleen de jacht op klein wild heeft in de Z.-Afrikaansche Republiek nog beteekenis. Zij, die zich daarmede niet konden vergenoegen en aan het nomaden-leven gehecht bleven, zijn de grenzen overgetrokken. Dat gemis aan dagelijksche oefening, in de praktijk, op de schietbedrevenheid van het jongere geslacht, onder de achtergeblevenen, niet zonder invloed is geweest, hieromtrent komen, in den laatsten tijd, telkens berichten tot ons.

vinden, de oogen weigeren den dienst, zij kunnen het doel niet vasthouden; maar te midden van den kogelregen werkeloos te blijven staan, is zelfs voor den dappersten een kwelling, de soldaat schiet zonder te mikken."

„Hij schiet", zoo merkt Brialmont op, „wanneer de kogels des vijands hem om de ooren fluiten en hij zijne kameraden naast zich ziet nederzijgen, om de zenuwachtigheid, waarin hij is gebracht, te beheerschen dan wel zich te verdooven."

Het er maar op losschieten is alzoo een veiligheidsklep, bij het bedwingen van de vrees, welke de meeste menschen aangrijpt, zoo zij den dood aanhoudend voor oogen hebben, een vrees, welke zoo verklaarbaar maakt de uiting van den jeugdigen Elzasser soldaat tegenover den maarschalk Bugeaud: „j'ai eu joliment beur, mon général, d'avoir beur".

Als een bewijs van de gemoedsstemming, waarin vooral jonge, weinig geoefende, troepen komen te verkeeren kan nog dienen, dat, in 1864 op het slagveld van Gettysburg, gedurende den Amerikaanschen secessie-oorlog, 24,000 geladen geweren werden gevonden, waarvan slechts één vierde van één patroon waren voorzien, terwijl in de helft dezer 24,000 geweren twee en, in het overblijvende één vierde, drie- tot tien-voudige ladingen werden aangetroffen.

Van toepassing van het op het schietterrein geleerde, is geen sprake.

„Door langdurige waarneming en ondervinding" — zoo laat generaal Trochu zich uit — „ben ik tot de overtuiging gekomen, dat de troepen, die zich tegenover den vijand hebben ontwikkeld, in de opwinding van het gevecht, nooit bij het vuren mikken, tot welken graad van kalmte en soliditeit men ook denkt, dat zij het hebben gebracht. Zij schieten, in de haast, recht voor zich uit. Vele manschappen zouden het ge-

weer zelfs niet aan den schouder brengen [7]), zoo zij niet voor den terugstoot bevreesd waren".

De Pruisische generaal, Prins Von Hohenlohe, gaat geheel met deze opvatting mede.

„Herhaaldelijk" — zoo geeft hij te kennen — werd door mij geconstateerd, hoezeer de vuurdiscipline door het gevaar wordt geschokt; men kan niet zeggen dat de troepen schieten, zij maken slechts gerucht. In den slag van Königgrätz was ik getuige van het afgeven van vuur, waarbij de geweren een zoo goed als loodrechten stand hadden".

Het zal duidelijk zijn, dat deze, en al de overige hierbedoelde, gewoonlijk onder groote elevatiehoeken afgegeven, schoten zich hoog in de lucht zullen verheffen en dat zij — naarmate aan het geweer een grooter balistisch vermogen (d. w. z. meer aanvankelijke snelheid) is gegeven — minder gevaar zullen opleveren voor den vijand, over wiens hoofden zij heengaan, maar dikwijls, ver van het gevechtsterrein, des te meer onschuldige slachtoffers zullen maken.

Nu den soldaat een geweer in handen is gegeven, hetwelk een aanvankelijke snelheid heeft van ruim 700 M., en waarmede 14 à 15 schoten in de minuut kunnen worden gedaan, bestaat dus alle kans, dat bedoeld verschijnsel zich nog meer zal gaan voordoen. Steeds voor oogen houdende, hetgeen hiervoren uit de geschriften van Lloyd en Brialmont werd medegedeeld, en gelet op den veel grooteren voorraad patronen, waarover de soldaat, in vergelijking met vroeger, heeft te beschikken, zal hij niet aan de verleiding kunnen weerstand bieden deze patronen zoo snel mogelijk te verbruiken. Het gevaar,

---

7) Gedurende den veldtocht 1870/71 kwam het — o. a. bij St. Privat, Roncourt, St. Marie aux Chênes enz. — van Fransche zijde herhaaldelijk voor, dat het geweer van de heup werd afgeschoten, zonder dat de soldaat zich aan eenig bevel stoorde.

van op een critiek moment, niet meer voldoende over munitie te beschikken, is daardoor toegenomen.

Wil men zich, omtrent de vermoedelijke waarde en omtrent de beteekenis van het klein kaliber repeteergeweer als oorlogswapen, een zoo veel doenlijk juist oordeel vormen, dan moet evenwel nog met iets anders, dan met het zooeven besprokene, rekening worden gehouden. Men dient alsdan na te gaan, in hoever het mechanisme van dat geweer waarborgen biedt, dat het, onder alle omstandigheden, steeds bruikbaar zal blijken; in hoever zijne samenstellende deelen het gemakkelijk uit elkander nemen en in elkander zetten, toelaten.

Vergelijken wij, in verband daarmede, ons oude Beaumont — (vóór dat daaraan de naam van Vitali werd verbonden) met ons tegenwoordig Manlicher-geweer — en die vergelijking gaat daar, tusschen alle goede achterlaadgeweren (met metallieke patronen) en alle nieuwerwetsche klein kaliber repeteer-geweren — dan springt de superioriteit van het eerste boven het laatstgenoemde, wapen dadelijk in het oog.

Kon bij het bedoelde Beaumont-geweer het geheel uit elkander nemen, en in elkander zetten (in oorlogs- zooveel meer dan in vredestijd noodig), met behulp van een dubbeltje, in enkele oogenblikken, geschieden, nu is de noodzakelijkheid gevoeld, om dit, onder „toezicht van het kader", te doen plaats hebben; „mogen in den regel" — zoo luidt § 5 van het Voorschrift betreffende de wapenen en schietoefeningen bij de infanterie — „alleen de manschappen deze bewerking verrichten, voor zoo ver den grendel betreft."

Dit is nu alles goed en wel in vredestijd wanneer, na het eindigen van een schietoefening, of van een manoeuvre in het vuur, of van gevechts-schieten, op dit toezicht scherpe contrôle kan worden uitgeoefend.

Maar, hoe zal het met dit toezicht in oorlogstijd

gesteld zijn, wanneer van het geweer zooveel méér wordt gevorderd; wanneer daarmede, soms dagen achtereen, meermalen in liggende houding, wordt gevuurd; wanneer het — in die houding herhaaldelijk, met den zanderigen of slijkerigen bodem in aanraking komende, en nu en dan door aanhoudenden regen en zelfs door stortbuien overstelpt, — zoo veel meer gelegenheid, tot sterke verontreiniging biedt; wanneer het schoon- en gangbaar maken van den grendel herhaaldelijk in het bivak en zelfs op de voorposten moet geschieden; wanneer het kader, door geleden verliezen, aanzienlijk is gedund? Zal dan niet voortdurend aan het licht treden, welk groot bezwaar is verbonden aan de gevoelde noodzakelijkheid, om bedoeld „uiteen nemen en in elkander zetten" niet, met gerustheid, aan den man — zelf te kunnen overlaten? Wij zullen het antwoord hierop wel niet behoeven te geven.

Welke schitterende uitkomsten ook in vredestijd op het schietterrein — zoowel uit het oogpunt van dracht, van vuursnelheid en van indringingsvermogen — met het nieuwe geweer, in alle landen, waar het werd ingevoerd, zijn verkregen; hoe groot ook de, door het menschelijk vernuft behaalde, triomf, op mechanisch gebied, moge zijn, waarvan dit geweer op nieuw getuigenis aflegt; hetgeen hier werd uiteengezet zal, naar wij vertrouwen, reeds duidelijk hebben gemaakt, welke gewichtige nadeelen juist uit zijne goede hoedanigheden voortvloeien, zoo men tracht zich in den oorlogstoestand in te denken.

Hoe belangrijk voorst de in den krijg behaalde resultaten, van die op het proefveld, kunnen afwijken, hiervoor wordt nog een ander bewijs geleverd, zoo de opgedane ondervinding wordt geraadpleegd, ten opzichte van het nieuwe geweer, gedurende de oorlogen, welke in den laatsten tijd in de Koloniën, door sommige Europeesche mogendheden zijn gevoerd, zoomede gedurende den oorlog tus-

schen Japan en China, op welke oorlogen hiervoren werd gezinspeeld [8]).

Wij zullen thans daarbij een oogenblik stilstaan.

Uit de eerste berichten, welke omtrent de uitwerking van den, uit het klein kaliber geschoten, kogel (met mantel) tot ons kwamen, moest worden afgeleid, dat die uitwerking geheel in overeenstemming is te achten met het humanitair karakter, hetwelk men aan den modernen krijg heeft trachten te geven.

De vijand, zoo werd vernomen, zou daardoor meestal slechts buiten gevecht worden gesteld; slechts in enkele gevallen zou de, met zoodanigen kogel toegebrachte, verwonding doodelijk zijn, of een doodelijken afloop hebben. Al zeer spoedig kwam evenwel in deze zienswijze aanmerkelijke verandering, als een gevolg van nadere, op doode en levende dieren, genomen proeven en naar aanleiding van hetgeen dienaangaande óók soms bij menschen werd geconstateerd. Wij hebben daarvoor slechts te verwijzen, naar hetgeen o. a. wordt medegedeeld in: *les études expérimentales sur l'action du projectile cuirassé du fusil Mannlicher* (6,5 *mM.*), *par Dr. A. Demosthen* en in de door de *Vereeniging tot beoefening van de Krijgswetenschap* bezorgde vertaling (Tweede Serie IX): *„het klein kaliber geweer en de verwondingskwestie.*

Wilde men afgaan op hetgeen deze en andere proeven, vooral die door de *Preuszische Medicinal Abtheilung* genomen, aan het licht hebben gebracht, dan zou men eerder geneigd zijn van een inhumaan dan van een humaan geweer te spreken. Zoolang evenwel dit geweer niet aan de werkelijkheid was getoetst — d. w. z. zich op het

8) Het is niet te verwachten, dat de, waarschijnlijk thans geëindigde, krijg tusschen Turkije en Griekenland eenige aanwijzing zal verschaffen omtrent den invloed van het klein kaliber repeteer-geweer op de moderne oorlogsvoering. Immers was het Grieksche leger, in het geheel niet en het Turksche, slechts gedeeltelijk met zoodanig geweer bewapend.

oorlogsterrein had doen gelden — bleef twijfel gewettigd, hoe of het zich alsdan zou gedragen tegenover den levenden mensch. Te meer was dit het geval, vermits bij de jachten op groot wild (olifant, neushoorn, leeuw, tijger enz.) het schot met een klein kaliber geweer was gebleken zelden doodelijk te zijn en meestal bij het gewonde dier slechts tot effect had, van grootere woede, en daardoor grooter gevaar voor den jager, op te wekken.

Tot groote verbazing nu van hen, die hadden gemeend zich met vertrouwen aan voorspellingen, omtrent de uitwerking van dat geweer in oorlogstijd, te mogen wagen, op grond van hetgeen het proefveld dienaangaande in vredestijd had geleerd, verschaffen de jongste Koloniale oorlogen en de Chineesch-Japansch krijg uitkomsten, geheel afwijkende van die voorspellingen.

Wel bleek het indringingsvermogen van den kogel — reeds in den veldtocht der Franschen tegen Dahomey en ook door ons in den strijd op Atjeh waargenomen — met dekkingen te spotten, waar achter de vijand zich vroeger veilig kon rekenen, maar het hoofddoel van den oorlog — namelijk een zoo groot mogelijk aantal tegenstanders buiten gevecht te stellen — werd in mindere mate, dan met het oude geweer, bereikt.

Noemden, met het oog hierop, de Abyssiniërs het Italiaansche Pezzavicino carcano (6,5 mM.) een geweer dat niet doodt; staken de Transvaalsche Boeren met het Engelsche Lee Medford (8 mM.), na Krugersdorp, openlijk den draak en zweren zij nog steeds bij hun Martini-Henry (11 mM.), een tijdgenoot van ons Beaumont-geweer; uit het rapport van den Engelschen Kapitein E. F. Elliott, naar aanleiding van zijn bezoek aan het hospitaal te Tientsin, blijkt het volgende. Hij had in dit hospitaal een 30 tal Chineesche soldaten aangetroffen, die door het Japansche Murata-geweer (8 mM.) op afstanden, van 150 tot 400 yards (1 yard = 0,91 M.), waren gewond. In geen dezer wonden was kogel, noch mantel daarvan, aangetroffen.

Heeling ging, dikwijls na de eerste behandeling, zeer snel in zijn werk, ofschoon, volgens dien kapitein, van het bewuste 30 tal zeker 9 zouden zijn gedood, zoo zij, te zelfder plaats als thans het geval was, door een kogel groot kaliber waren getroffen.

In den strijd door de Franschen, bij de exploratie van den Niger, tegen de Touaregs en in dien door de Engelschen tegen de bergbewoners van Tchitral gevoerd, werd een soortgelijke ondervinding opgedaan. Immers wordt vermeld, dat, terwijl bij een, door deze Touaregs gedanen, aanval de door de kogels van het Lebel-geweer getroffenen geenszins in hun voortgang werden gestuit, het tegenovergestelde plaats vond, ten aanzien van hen, die door de kogels van het geweer groot kaliber, waarmede de Fransche hulptroepen waren gewapend, werden aangeschoten.

En, in den laatstgenoemden veldtocht deed zich o. a. het feit voor, dat een Tchitralees, door zes kogels uit het Lee Medford-geweer geraakt, desniettemin, binnen zeer korten tijd, het veldhospitaal volkomen genezen kon verlaten. Herhaaldelijk werd bovendien, gedurende den veldtocht tegen de genoemde bergbewoners, geconstateerd, hoe weinig de Lee Medford-kogel aan den eisch beantwoordt, om den daarmede getroffen vijand buiten gevecht te stellen.

In verband daarmede had zich dan ook bij deze bergstammen de tactiek ontwikkeld, om, zooveel mogelijk, de nog met de Martini-Henry gewapende Engelsche inlandsche troepen uit den weg te gaan, en het liever met de Europeesche regimenten, welke allen van het Lee Medford-geweer waren voorzien, op te nemen, ten einde, door aldus te handelen, de kansen van tot een handgemeen te geraken, te vermeerderen. Het spreekt van zelf, dat hierdoor het prestige van het overheerschende ras, waarop het in alle Koloniën zoo zeer aankomt, niet werd bevorderd en de Britsche regeering begreep dan ook de noodzakelijk-

heid, van te trachten het projectiel van het laatstvermelde geweer zoodanig te doen wijzigen, dat daarmede een meer hevige uitwerking op het menschelijk lichaam kan worden verkregen.

Als gevolg hiervan werden, niet lang geleden, proeven genomen met een door den artillerie-kapitein van het Engelsche leger, Bertie Clay, samengestelden kogel, eerst bij individueele vuren en later bij de groote jaarlijksche schietoefeningen te Meerul (Britsch-Indië). Het schijnt, dat, bij dit gewijzigd projectiel, de nickel-mantel naar de punt toe dunner wordt en aan deze punt-zelf den looden kern geheel vrijlaat. Op de baan van den kogel wordt hierdoor geen nadeelige invloed uitgeoefend; bij het treffen breidt zich evenwel dit vrijgelaten gedeelte uit, in den vorm van een paddestoel, dan wel worden kogel en mantel van elkander gescheiden. In beide gevallen veroorzaakt het projectiel vreeselijke verwoesting in het cellenweefsel en maakt, bij den uitgang, een veel grooter gat dan bij het binnenkomen van het lichaam. Bij de schietoefeningen werden geslachte hamels als schijf gebezigd en de kolonel Hill, de leider dezer oefeningen, verklaarde, op grond van de met de treffers verkregen resultaten, dat hij liever door twee Martini-Henry-kogels dan door een Lee-Medford-kogel zou worden getroffen. Tot de invoering van het nieuwe projectiel is nog niet besloten. De beschrijving van de daardoor gemaakte wonden is trouwens zoodanig, dat aan die, door ontplofbare kogels teweeggebracht, wordt gedacht.

Heeft het tegenwoordige projectiel blijkbaar een te veel goedaardig karakter, het door den kapitein Clay uitgedachte gaat, naar het schijnt, te veel den anderen kant uit, om daarvan, zelfs tegenover onbeschaafde volken, gebruik te kunnen maken.

Zal het nog eenmaal gelukken, voor dit belangrijke aan alle klein kaliber-geweren gemeene, bezwaar, een bevredigende oplossing te vinden? De tijd zal zulks

moeten leeren, al lijkt die oplossing verre van gemakkelijk.

Wanneer hetgeen hier opvolgend werd besproken, wordt samengevat, dan ligt de gevolgtrekking voor de hand, dat, zoo de nieuwe geweren, in een grooten Europeeschen oorlog tegenover elkander zullen worden gebracht, uitkomsten kunnen worden verkregen, geheel afwijkende van die, welke op het proefveld werden behaald; uitkomsten welke den twijfel, welke wij nu reeds wagen uit te spreken, kunnen wettigen, of bedoelde geweren wel den daarvan uitgeganen roep verdienen.

Heeft men daarom verkeerd gehandeld met tot de invoering van het klein kaliber repeteer-geweer, óók hier te lande, te besluiten?

Het antwoord hierop, van onze zijde, is een beslist neen.

Kleine volken kunnen slechts, onder zeer bijzondere omstandigheden, den toongever zijn, bij het al dan niet toepassen van belangrijke uitvindingen op militair technisch gebied. Meestal zijn zij verplicht te volgen, waar grootmachten, te dienopzichte, zijn voorgegaan.

Ten opzichte van de geweren- (en dit geldt ook voor de kanonnen-) quaestie dient bovendien op den moreelen kant dezer quaestiën te worden gelet, welke aanleiding geeft, dat geen krijgsbestuur ooit de verantwoordelijkheid zou durven dragen van den moreelen druk, waaronder de troep zou gebukt gaan, door het gevoel, hoe ongegrond ook, van, in bewapening, bij den tegenstander achter te staan. De nauwgezetheid, waarmede hier te lande proeven van allerlei aard op militair gebied worden genomen, is ons een waarborg, dat toen eenmaal tot de invoering van den Mannlicher werd besloten, aan onze infanterie een nieuw geweer is versterkt, hetwelk uit een balistisch en uit een mechanisch oogpunt het beste

is, wat met den tegenwoordigen stand der wetenschap, was te verkrijgen.

De vraag rijst evenwijdig, of de ondervinding met den Lee Medford [9]) opgedaan, geen vingerwijzing is, om in Oost-Indië voorzichtigheid te betrachten, bij het brengen van het klein kaliber geweer tegenover den Inlandschen vijand?

Vermits ook van den kant van Europeesche koloniale mogendheden en van Japan, gevaar voor onze bezittingen in den Indischen Archipel kan dreigen, mocht, om dezelfde reden als zoo even werd aangevoerd, niet langer met de invoering van laatstbedoeld geweer, óók bij het leger in deze overzeesche gewesten, worden gedraald.

Maar dit neemt niet weg dat, zoo lang niet de vaste overtuiging aanwezig is, dat de kogel van dit geweer, evengoed als die van het Beaumont-, in staat is den onstuimigen klewang- of lansaanval van Atjeher of Baliër tot staan te brengen, men niet wel verantwoord zou zijn met van de trouwe diensten van laatstgenoemd geweer geheel af te zien.

Alvorens de met den Mannlicher bewapende infanterie op expeditie te zenden, dient voorts in geen enkel opzicht twijfel te bestaan omtrent de doeltreffendheid der genomen maatregelen tot verzekering van de munitie-aanvulling in alle, ook de moeielijkste (bergachtige) terreinen; dient zekerheid aanwezig te zijn, dat die aanvulling bestand zal wezen tegen de zooveel grootere munitie-verspilling [10]), waarop met dit geweer,

9) Het, door den veldtocht tegen Tchitral opgewekte, wantrouwen in het Lee Medford geweer was zoo groot, dat, toen later de expeditie tegen Achanti werd uitgerust, er toe werd besloten door de, voor deze expeditie aangewezen, infanterie dit geweer te doen inleveren en haar te wapenen met het oude Martini-Henry-geweer.

10) Als overtuigend bewijs van den omvang, welke munitie-verspilling — mede het gevolg van geringe schietbedrevenheid — in onze Indische oorlogen kan aannemen, was geruimen tijd in een

zooals reeds hiervoren werd gezegd, moet worden gerekend; dienen, zooveel mogelijk, waarborgen voorhanden te zijn, dat geen gebrek aan munitie er toe dwingt met den lenigen, en dikwijls lichamelijk sterkeren, inlandschen vijand — dus onder ongunstige omstandigheden — den strijd van man tegen man te aanvaarden.

Nog een andere vraag is bij ons gerezen: namelijk, of het groot verschil tusschen de op het schiet- en op het oorlogsterrein verkregen, en in de toekomst te verkrijgen, uitkomsten — welk stelsel van geweer ook voor de bewapening der infanterie is aangenomen — niet eenigermate zou kunnen worden geneutraliseerd, door, bij de opleiding van den man in het gebruik van zijn geweer als vuurwapen, op andere wijze dan tot dusver te werk te gaan. De tot nu toe daarbij gevolgde methode had tot grondgedachte het, door vele militaire schrijvers, gehuldigde beginsel, dat van elken soldaat een goed schutter is te vormen, zoo men hem slechts gedurende zijn diensttijd veel individueele schietoefeningen laat doorloopen, dus zoo vrijgevig mogelijk is in het aantal, voor dat doel te verstrekken, scherpe patronen.

Tegenover dit beginsel staat de opvatting, dat — evenals het paardrijden, het schermen, het schaken, het vioolspelen enz. — het schieten een kunst is, waarin, enkele uitzonderingen daargelaten, een ieder een zekere mate van bedrevenheid, welke meestal vrij spoedig wordt bereikt, kan verkrijgen, maar dat, om zelfs in vredestijd onder alle omstandigheden, zeker te wezen van zijn schot, een aangeboren gave en eigenschappen van physieken en moreelen aard worden gevorderd, welke aan betrekkelijk weinigen zijn toebedeeld.

---

onzer, gedurende de 2e expeditie tegen Atjeh bezette bentings waar te nemen: een ton met ledige hulzen, herkomstig van Beaumont-patronen, welke op een, ons al tandakkenden en op andere wijze uittartenden, Atjeher waren afgeschoten zonder dezen te treffen.

De toestand ten deze is natuurlijk gunstiger dáár, waardoor de jacht, op groot en klein wild, in moeielijk begaanbaar, nu en dan bergachtig, terrein — het wis raken uit een soort atavisme voortspruit en het schieten een nationale sport is geworden. Bij een natie als de onze is van dit laatste geen sprake, welke pogingen ook zijn aangewend, om de liefhebberij in het schieten aan te moedigen. De „grens van vaardigheid" daarin, wordt, dientengevolge, door den Nederlandschen infanterist al zeer spoedig bereikt.

Hetgeen de 1e luit. Jhr. L. M. A. Von Schmid daaromtrent, op grond van door hem bijeenverzamelde schietuitkomsten, mededeelt in *de Vragen des Tijds* van December 1896 [11]) is zeer leerzaam.

Vermits bovendien, volgens dien officier, waarschijnlijk „niet veel patronen noodig znllen zijn", om de bedoelde (schiet-) „vaardigheid op het peil te houden" — m. a. w. te voorkomen, dat de soldaat van de zoo even aangeduide „grens" terugtreedt, — ligt de gevolgtrekking voor de hand, dat het aantal „individueele schietoefeningen" belangrijk kan worden beperkt.

Voor de overgroote meerderheid. Want naar onze meening, zou met hen, die van bijzonderen aanleg hebben doen blijken, deze aanleg tot verdere ontwikkeling dienen te worden gebracht, onder de leiding, per regiment of per bataljon, van een officier, die zich geheel en al aan de taak wijdt, om van de bedoelde uitverkorenen scherpschutters te maken in de juiste beteekenis van het woord, d. w. z. schutters, die zóó zeker van hun schot zijn, dat hun in oorlogstijd, met eenig vertrouwen, op beheerschende punten, achter of op de flanken van de linie, in betrekkelijk veilige positie, het afgeven van juistheidsvuur kan worden opgedragen.

Wat de overige manschappen betreft, zou naar het

---

11) Onder het opschrift: „*Schietoefeningen en Schietvaardigheid.*"

ons voorkomt, zoodra zij „de grens van schietvaardigheid'' hebben bereikt, kunnen worden volstaan, met hen vooral zoodanige oefeningen te doen houden, welke de handhaving der discipline gemakkelijk maken, daarbij indachtig aan het gezegde van Frederik II, dat „de soldaat de stok van den korporaal meer, dan de vijandelijke kogels moet leeren vreezen."

De laatstbedoelde (gezamenlijke) oefeningen zouden ten doel kunnen hebben den man er toe brengen, ook in liggende houding:

1° het geweer machinaal en vlug aan den schouder, en evenwijdig aan den grond, te plaatsen, zonder dat de monding van den loop meer dan noodig is, bij dit omhoog heffen, naar boven gaat;

2° het aldus „in den aanslag brengen van het geweer" nu en dan te doen gepaard gaan aan het richten daarvan op het doel, in overeenstemming met den tevoren aangegeven afstand.

Men zie, wat punt 1 betreft, niet voorbij, dat, bij een horizontale vizierlijn, de baan van het tegenwoordige geweer tot op 575 M., voor infanterie, en tot op bijna 650 M., voor cavalerie, bestreken is.

De man zou er voorts aan gewend moeten worden uitsluitend op commando te vuren. Hem zou moeten worden ingeprent, dat alleen goede uitkomsten zijn te verwachten door met bedaardheid, groeps-, sectie- of pelotonsgewijze, afgegeven salvo's.

Door in vredestijd dagelijks in de aangegeven richting werkzaam te zijn, wordt, zoo lijkt het ons toe, de kans grooter, dat de infanterist, in de uren van gevaar, tot een meer willig werktuig in de handen van den aanvoerder wordt, dan ooit het geval kan worden door, zoo eenmaal de grens van schietvaardigheid is bereikt, hoopelooze pogingen aan te wenden om die grens nog verder uit te zetten.

Ofschoon oefeningen, als hier bedoeld, zeer goed met

exercitie- en met losse en, op kleine schaal, ook met scherpe patronen, in den omtrek van het garnizoen, kunnen geschieden, kan een „schietkamp" — ingericht op den voet als die, welke in Frankrijk en vooral in Duitschland, in grooten getale worden aangetroffen — niet worden gemist, ter voltooiing van het belangrijkste gedeelte der opleiding van het hoofdwapen.

Alleen in zoodanig kamp, met de daarbij behoorende uitgestrekte, voor de cultuur zoo goed als waardelooze terreinen, bestaat gelegenheid, door op alle afstanden met scherpe patronen te schieten, en daaraan een tactische onderstelling te verbinden, de werkelijkheid meer nabij te komen. Men is alsdan tevens in de gelegenheid, op meer uitgebreide schaal, na te gaan, in hoever het, en détail, beoefende vruchten heeft gedragen, zich afspiegelende zoowel in de wijze, waarop de commando's tot het afgeven van salvo-vuren en tot het herhaaldelijk terugbrengen van het geweer uit den aanslag in de positie van „vaardig", en omgekeerd, worden uitgevoerd, als in het aantal verkregen treffers.

In 't kort: de opleiding van den infanterist, in het gebruik van zijn geweer als vuurwapen, zou zoodanig dienen te worden geregeld, dat voor hen (en zij vormen, het zij nogmaals herhaald, de overgroote meerderheid), die den aanleg missen, om het in de schietkunst tot een zekere mate van virtuositeit te brengen, deze kunst afdaalt, tot een mechanische handeling, uitvloeisel van een strenge, dagelijks ingeprente, tucht.

Alleen op die wijze zou, zoo gelooven wij, het doel kunnen worden bereikt van tot een geringere verhouding terug te brengen: het zoo belangrijke verschil in uitkomsten, tusschen het vuren op het schiet- en op het oorlogsterrein, waarop hiervoren werd gezinspeeld.

J. H. ENGELBREGT.

NASCHRIFT.

In de *Revue d'artillerie*, van Juni 1897, vonden wij de bevestiging van het hiervoren besproken verschijnsel, dat niet alleen de uitwerking der infanterie-geweren (in oorlogstijd) geen gelijken tred heeft gehouden met de groote verbeteringen welke deze geweren in den loop der jaren hebben ondergaan, maar dat zelfs, op grond van soortgelijke statistische gegevens, als door De Montfort (zie blz. 617) werden bijeenverzameld, zou kunnen worden beweerd, dat bedoelde uitwerking in omgekeerde reden staat tot deze verbeteringen.

Men komt toch tot dit laatste besluit, door kennis te nemen van den, in genoemd tijdschrift, opgenomen staat [1]), waarin de percents-gewijze verliezen — door de infanterie in verschillende veldslagen, van 1757 tot 1878, geleden — zijn samengevat.

Jaren.	Leger.	Slagveld.	Verlies-percenten [2]).
1757	Pruisische	Kollin	40
1758	Pruisische	Zorndorf	30
1759	Pruisische	Cuvendorf [3])	40
1809	Oostenrijksche	Asperen	30
	Fransche		30

1) De in dien staat vervatte numerieke opgaven zijn geput uit het onlangs verschenen werk van den generaal-majoor van het Italiaansche leger A. Massa (gewezen 2e commandant van de Centrale Infanterie-Schietschool), getiteld: „*la fucileria colle armi nuove*. Studio di A Massa" — Rome, Enrico Voghera, 1896.

2) Blijkbaar drukken deze percenten het verlies uit, hetwelk, door geweer- en kanonvuur gezamenlijk, werd geleden.

3) Waarschijnlijk wordt Kunersdorf bedoeld.

Jaren.	Leger.	Slagveld.	Verlies-percent.
1812	Fransche en Russische	Borodino . . .	30
1813	Korps van York	Leipzig	25
	„ „ Holest[4])	. . . .	35
1815	Engelsche	Waterloo . . .	25
1866	Pruisische	Königgrätz . . .	8
	Oostenrijksche	. . .	13
1870		Wörth	13
		Spicheren . . .	10
		Vionville — Mars la Tour . . .	19
		Gravelotte — Saint Privat. . . .	9
		Beaumont . . .	5
		Sedan	4,5
1877—78	Russische	Plewna (20 Juli) .	14
		Plewna (30 Juli) .	22
		Plewna (7-12 Sept.)	7

4) Waarschijnlijk wordt Von Kleitz bedoeld.

NIEUWE UITGAVEN.

NEDERLAND.

Almanak van het Indologisch studententencorps voor 1897. Delft J. Waltman Jr. . . . . Geb. *f* 4.50

Buning (**A. Werumêus**). In en om de kampong. Oost-Indische schetsen. Afl. 12. Rotterdam, D. Bolle. per afl. *f* 0.20.
Kplt. 12 afl. *f* 2.40; geb. *f* 2.90

Brondgeest (**J. P. T. J.**). Het burgerlijk wetboek voor Nederlandsch-Indië, met aanteekeningen, enz. Een handleiding voornamelijk ten dienste van hen, die zich wenschen te bekwamen voor notaris. Batavia, G. Kolff & Co.

Callenbach (**J. R.**). Justus Heurnius. Een bijdrage tot de geschiedenis van het christendom in Ned. Oost-Indië. (Academisch proefschrift). Nijkerk, G. C. Callenbach.

Driessen (**A. J.**). Schets der werkzaamheden in strafzaken van den Nederl.-Indischen ambtenaar aan het openbaar ministerie op Java en Madoera. (Academisch proefschrift). Amsterdam, Brinkman & Zn.

Francken (**Dr. C. J. Wijnaendts**). Het Boeddhisme en zijn wereldbeschouwing. Leiden, E. J. Brill . . . . *f* 1.75

Haak (**J.**). Leerboek der plantkunde. Voor Indië bewerkt. Batavia, G. C. T. van Dorp & Co.

Harlez (**C. de**). Vocabulaire bouddhique sanscrit-chinois (Han-fan, Tsih-yao). Précis de doctrine bouddhique. Leide, E. J. Brill. *f* 1.75
Overdruk uit „T'oung-pao". VII, 4, VIII, 2.

Jaarboek voor suikerfabrikanten op Java. 2e jaargang. 1897. Met kaart, aangevende de ligging der suikerfabrieken. Amsterdam, J. H. de Bussy . . . . Geb. *f* 2.50

Jonker (**J. C. G.**). Bimaneesche spraakkunst. Batavia, Landsdrukkerij. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff . . . . *f* 6.—
Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen. Dl. XLVIII, 3e druk.

Marle (A. J. van). De gouvernements koffie-cultuur op Java en Sumatra, met handhaving van het beginsel: de boomen het eigendom der bevolking. 's Gravenhage, W. A. Beschoor . . . . . *f* 0.25

Perelaer (M. T. H.). Verzamelde romantische werken. Nieuwe, naar tijdsorde gerangschikte uitgave. Afl. 1. Amsterdam, Uitgevers-Maatschappij *Elsevier*. Compleet in 45 afleveringen, 9 deelen. Per afl. *f* 0.30

Röell (Jhr. J. J.). De bepalingen op de openbare verkoopingen, verhuringen en verpachtingen in Ned.-Indië. Batavia, G. C. T. van Dorp & Co.

Scheltema (C. S. Adama van). Een-en-veertig jaren in Indië. Levensschets van lord Roberts, veldmaarschalk van het leger in Engelsch-Indië, en stichter der Militaire onthouders-vereeniging in Engelsch-Indië en het moederland. [Uit het Engelsch van W. T. Stead vertaald]. Gouda, T. J. Kousbroek . . . . *f* 0.40
100 ex. à *f* 0.30.

ENGELAND.

Arnold Junr. (B. W.). History of the tobacco industry in Virginia, from 1860 to 1894 . . . . 2/6

Bigham (Olive). A ride trough Western Asia. With illusts . 8/6

Bottome (Margaret). A sunshine trip: glimpses of the Orient. Extracts from letters 4/6

Cameron (Peter). Hymenoptera Orientalia; or, contributions to a knowledge of the hymenoptera of the oriental zoological region. Part 5 . . . . 3/

Crooke (W.). The North-Western provinces of India: their history, ethnology and administration 10/6

Gastrell (Wm. S. H.). Our trade in the world in relation to foreign competition, 1885 to 1895 . . . . 6/

Up-to-Date information about South-Africa. Founded on fifteen years' actual experiences of travel, work, speculation, &c., in this vast field for British work and enterprise. By a Settler . . 1/

Meiklejohn (M. J. C.). Australasia: Its geography, resources, commerce and chronicle of discovery. (Prof. Meiklejohn's Series). 6*d*

Toit (S. J. du). Rhodesia, past and present. With 16 illusts. from photographs by the author 7/6

Thacker's Indian Directory, 1897. Embracing the whole of British India and native States. 5 Maps, including a railway map. (The 35th issue of "The Bengal Directory.") 36/

DUITSCHLAND.

Anton (Dr. G. K.). Die Entwicklung des französischen Kolonialreiches. Vortrag . . . . M. 1.20

Brandt (M. v.). Ostasiatische Fragen. China. Japan. Korea. M. 7.—; geb. M. 9.—

Einsigl's (Eug.). gesammelte Berichte v. seiner Weltreise. I. Bd.: Bombay, Colombo, Singapore, Penang, Batavia, Samarang, Soerabaya, Hongkong u. Shanghai . . . . M. 3.—

Export-Adressbuch f. den Orient, Russland u. Kaukasus. 10. Ausg. 1897/98. — Guide pour le commerce avec l'Orient, Russie et Caucase. Ausgabe v. mitteleurop. Ex-u. Import-Firmen. Enth.: Ex-u. Import-Firmen Belgiens, des Deutschen Reiches m. Elsass-Lothringen, der Niederlande, der Schweiz u. Italiens, m. Naohtrag Oesterreich-Ungarn. Red. u. hrsg. v. D. Spitzer . . . . M. 10.—

Hildebrand (Heinr.). Der Tempel Ta-chüeh-sy (Tempel des grossen Erkennens) bei Peking. Aufgenommen u. beschrieben. Hrsg. v. der Vereinigg. Berliner Architekten. Mit 87 Abbildgn. im Text, 8 Taf. in Photolith. u. 4 Taf. in Photograv. . . . . M. 10.—

Koran (Der). Aus dem Arab. wortgetreu neu übers., u. m. erläut. Anmerkgn. versehen v. Dr. L. Ullmann. 9. Aufl. . . . M. 2.—

Ludwig (A.). Das mahâbhârata als Epos u. als Rechtsbuch, e. Problem ausz Altindiens Cultur- u. Litteraturgeschichte, v. Joseph Dahlmann S. J. [Aus: „Sitzungsber. d. böhm. Gesellsch. d. Wiss."] M. 1.80

Schulz (C.). Naturgemässe Gesundheitspflege in den Tropen- u. heissen Ländern . . . . M. 2.50

Segelhandbuch f. den Stillen Ozean. Mit e. Atlas v. 31 Karten. Hrsg. v. der Direktion der deutschen Seewarte. Mit 32 in den Text gedr. Fig. u. 9. Steindr.-Taf. . . . . M. 36.—

Tabellen (Statistische) der Zuckerkampagnen 1891/92 bis 1895/96. Hrsg. v. dem „Centralblatt f. die Zuckerindustrie der Welt". M. 3.—

Verhandlungen der deutschen Kolonial-Gesellschaft. Abteilung: Berlin-Charlottenburg. 1896/97. 3. u. 4. Hft.
3. Kronecker (Dr. Frz.) Deutsche Kolonien in Australien. Vortrag.
4. Schmeisser. Die Goldlagerstätten u. der gegenwärtige Stand des Goldbergbaues in Australasien. Vortrag.

Warburg (Dr. O). Die Muskatnuss, ihre Geschichte, Botanik, Kultur, Handel u. Verwerthung, sowie ihre Verfälschungen u Surrogate. Zugleich e. Beitrag zur Kulturgeschichte der Banda-Inseln. M. 20.—; geb. M. 21.50

Wiesner (J.). Pflanzenphysiologische Mittheilungen aus Buitenzorg. (V.) Zur Physiologie v. Taeniophyllum Zollingeri. [Aus: „Sitzungsber. d. k. Akad. d. Wiss."] . . . . M. —.70

FRANKRIJK.

Duponchel (A.). La colonisation africaine . . . . 2 fr.

Delon (F.). Etude sur les différentes chartes de la compagnie anglaise des Indes . . . . 4 fr

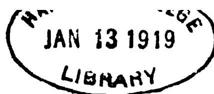
Harlez (**C. de**). Le Yi-King, traduit d'après les interprètes chinois avec la version mand-choue . . . . 7 fr. 50

Leroy-Beaulieu (**P.**). Les nouvelles sociétés anglo-saxonnes. Australie et Nouvelle-Zélande; Afrique australe . . . . . 4 fr.

Mévil (**A.**). Au Pays du soleil et de l'or. . . . . 3 fr. 50

Schefer. Description de l'Afrique, tierce partie du monde, escrite par Jean Léon African. Nouvelle édition annotée, t. II. (Recueil de voyages et de documents pour servir à l'histoire de la géographie, t. XIV) . . . . 25 fr.

Voulgre (**Dr.**). Le Congo français. Le Loango et la vallée du Kouilou . . . . 2 fr. 50

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCH-INDIË

VAN

wijlen dr. W. R. baron van HOËVELL.

(Opgericht in 1838.)

TWEEDE NIEUWE SERIE.

1e JAARGANG.

AUGUSTUS 1897.

'S GRAVENHAGE. — F. J. VAN PAASSCHEN.

Mede verkrijgbaar te

BATAVIA bij G. KOLFF & Co.

en bij alle Boekhandelaren in Ned.-Indië.

INHOUD.

Bijdragen en brieven, de Redactie betreffende, gelieve men te zenden aan den Heer H. A. LESTURGEON, villa „Catharina Francisca", N. Badhuisweg, Scheveningen.

Dit Tijdschrift verschijnt tusschen den 1en en den 15en van elke maand.

De abonnementsprijs bedraagt voor Nederland *f* 13.— per jaar. Voor het buitenland wordt dit bedrag met de porto's verhoogd. Tusschentijds aangegane abonnementen worden ad *f* 3.25 per kwartaal berekend.

Afzonderlijke nummers, voor zoover deze voorhanden zijn, *f* 1.50 per aflevering.

Minister Cremer.

Ook onzerzijds begroeten wij met hartelijke ingenomenheid het optreden van den heer Cremer als minister van Koloniën in de plaats van den heer Bergsma.

Wij zien in hem den aangewezen man om de hervormingen tot stand te brengen, die in Indië sinds jaar en dag zoo dringend noodig zijn.

Geheel en al man van de praktijk, daardoor wars van bureaucratische sleur, uit eigen aanschouwing bekend met de nooden en behoeften van Indië, mag men van hem verwachten, dat hij met al de kracht en energie van zijne resolute persoonlijkheid zal streven naar de verwezenlijking van de denkbeelden, waarvan hij zich gedurende zijne parlementaire loopbaan een zoo warm voorstander heeft betoond. In de eerlijkheid en bezadigdheid van zijn karakter ligt een waarborg, dat, bij schijnbare tegenstrijdigheid van belangen, hij niet het eene ten koste van het andere op den voorgrond zal stellen: dat hij bij het voorbereiden van maatregelen die aan de particuliere nijverheid ten goede moeten komen, niet de belangen van den inlander over het hoofd zal zien. De dreigende voorteekenen van naderend pauperisme onder de inlandsche bevolking, naast zoovele andere verschijnselen van verval, wijzen er op, hoeveel er is verzuimd; alleen krachtige maatregelen zullen daartegen iets vermogen.

Welk een ontzaglijk arbeidsveld heeft zich voor den heer Cremer geopend! Welk eene moeilijke taak heeft hij aanvaard, doch ook: welk eene heerlijke voldoening is

er voor hem weggelegd als hij naar de mate zijner krachten volbrengt wat de vrienden van Indië van hem verwachten!

Afschaffing van heerendiensten; voortgezette bestrijding van den opiumvloek; irrigatiewerken en betere verkeerswegen; eene regeling der landrente naar draagkracht; vereenvoudiging der rechtsbedeeling van den inlander; maatregelen tegen willekeur en knevelarij.... in bonte verscheidenheid doemen de belangen op die dringend om behartiging vragen. En naast die practische eischen van „sociale rechtvaardigheid" vertoonen zich de geestelijke behoeften: volksonderwijs en zending; maatregelen tot zedelijke vrijmaking van het overheerschte ras. De enkele punten die wij hierboven opsomden betreffen grootendeels nog slechts wegneming van misstanden, opheffing van onrecht; zij kunnen ternauwernood meetellen onder de ingrijpende hervormingen die worden vereischt als gevolg van de gestadig vermeerderende behoeften van den inlander en van de Indo-Europeesche maatschappij. Wij denken hier in de eerste plaats aan decentralisatie van gezag en aan vertegenwoordiging van Indië in het Parlement...

Van hervormingen is er onder het bestuur van den heer Bergsma niets gekomen. Hij heeft zoo wat niets gedaan om de toenemende grieven van Indië tegen het moederland weg te nemen. De lof echter kan hem niet worden onthouden, dat hij is geweest een voortreffelijk administrateur, eerbied afdwingend door zijne bekwaamheden, door zijne uitgebreide en diepe kennis van koloniale vraagstukken, waardoor hij met zooveel beslistheid tegenover de Volksvertegenwoordiging kon optreden. Wat hij op den heer Cremer voorhad aan ervaring, zal deze, naar wij vast vertrouwen, vergoeden door meer voortvarendheid en energie, de onmisbare eigenschappen om hervormingen door te drijven in een land als het onze, dat zich betrekkelijk zoo weinig laat gelegen liggen aan zijne koloniën.

Zal de nieuwe Volksvertegenwoordiging zich in dit opzicht gunstig onderscheiden van hare voorgangsters?

„De citroen is uitgeknepen, en zij die er zich nu nog om bekommeren, zijn te tellen," was de bittere klacht, die een der Indische bladen onlangs deed hooren, en waarlijk niet zonder grond.

Wat wij den heer Cremer bovenal toewenschen is, dat het onder zijn bestuur eindelijk moge komen tot eene pacificatie van Atjeh. Of wij thans op den goeden weg zijn, valt van hier uit op dit oogenblik niet te beslissen. Bekend is het, dat de heer Cremer zich heeft vereenigd met de onder zijn voorganger weder opgevatte agressieve politiek. Ook al mocht er voor het krachtig voortgaan op den thans gevolgden weg méer noodig zijn dan uit de gewone middelen van de eerste jaren kan worden gevonden, dan zou hij er niet tegen opzien, daarvoor desnoods te leenen, verklaarde hij ter gelegenheid van het Atjeh-debat in de Tweede Kamer bij de behandeling der jongste Indische begrooting.

„Maar wil men dit niet," voegde hij er bij, „dan wil ik wel zeggen, dat, hoe groot voorstander ik ook ben van het aanleggen van openbare werken in Indië, ik liever op elk ander punt zou willen bezuinigd zien, dan op het punt van den Atjeh-oorlog. Irrigatiewerken en spoorwegaanleg kunnen desnoods worden uitgesteld; niet het beëindigen van den Atjeh-oorlog. Vóor alles moeten wij er naar streven, dezen kanker te verwijderen, ook in het belang van onze financiën."

Het is niet aan te nemen, dat de heer Cremer als bewindsman zal afwijken van de in die woorden geteekende gedragslijn ten opzichte van het Atjeh-vraagstuk, te minder waar men de zekerheid heeft, dat op dit punt volkomen overeenstemming heerscht tusschen hem en den Gouverneur-Generaal Van der Wijck.

Atjeh.

Laat ons de waarheid erkennen en liefhebben, waar wij ze ook vinden.

Onder het opschrift „Spraakverwarring" deelde ons de schrijver van „Van dag tot dag", in het *Algemeen Handelsblad* van 17 Juni mede, dat er thans in Atjeh geen agressieve maar wèl eene actieve politiek wordt gevoerd. [1]) Dat al wat na Oemar's afval verricht is, niets anders is dan uitvoering geven aan Van Swieten's program van 1874, en wat in geenen deele kan worden beschouwd als agressie; dat de schrijver reeds den 22en September 1896, in genoemd blad, betoogd, dat zij die het onderwerpen van Groot-Atjeh aan ons gezag, het uiteenslaan en vervolgen van den vijand, die de rust van Groot-Atjeh verstoort of bedreigt, agressie noemen, dan ook moeten erkennen dat de generaal Van Swieten, op wien zij zich zoo gaarne beroepen, de vader is gèweest van de agressieve politiek.

Deze laatste bewering is wêer het oude liedje maar op

1) Welke naam men ook tracht te geven aan ons voorwaartsdringen in Atjeh, voor den Atjeher zal het steeds eene onbillijke agressie blijven.

een nieuwe wijs, hetgeen men — zooals bekend is — tracht afteleiden uit des generaals proclamatie van 12 Februari 1874, waarbij hij verklaarde het bestuur der drie sagies op zich te nemen. Men ziet echter daarbij over het hoofd, dat dit feitelijk niet mogelijk was, daar de hoofden van hem verwijderd bleven, doch dat die verklaring uit een staatsrechtelijk oogpunt dienen moest om het recht van den veroveraar op de souvereiniteit van het land te verkondigen, hetgeen tevens onze titel was om vreemde tusschenkomst en vestiging te weren, wat toch het hoofddoel van den oorlog was en bleef. [1])

Het aangehaalde liedje, gezet op een nieuwe wijs, brengt ons wijlen den heer J. J. W. E. Verstege in herinnering, die betoogde, dat wij Atjeh moesten veroveren omdat de generaal Van Swieten, de souvereiniteit geproclameerd had en dus het land geannexeerd was. Eene grove begripsverwarring, daar souvereiniteitserkenning of onderwerping de vrucht is van onderhandeling, aangemoedigd door de voordeelen van den vrede, terwijl annexatie of verovering de afgedwongen prijs is van den oorlog.

„In geen mijner proclamatiën — zegt de generaal Van Swieten [2]) — is ooit de vervallenverklaring van het sultanaat, of, zooals men beweert, de inlijving of annexatie van Atjeh bij ons gebied uitgesproken. Men heeft dit eerst in de latere jaren gezegd, om er een wettig motief voor de agressie, toen deze niet gegeven had wat men er van verwachtte, aan vast te knoopen."

Met wijlen den heer Niclou mogen wij wel zeggen: „Zeker heeft de schrijver van „Van dag tot dag" bij zijn beweren niet gedacht aan de proclamatie van den 23en April 1874, waarin aan de hoofden en het volk van de drie sagies in Groot-Atjeh duidelijk wordt verklaard, dat wij nog rechtstreeks bestuur, noch voordeel verlangen, ons niet met de volksgebruiken en huishoudelijke zaken

2) *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 29 September 1886.

wenschen in te laten, en bereid zijn, onder onze heerschappij het bestuur over de drie sagies aan een der door de bevolking en de hoofden meest vertrouwde hoofden op te dragen.

. . . .

„'t Is er dan ook verre af, dat de proclamatie van 12 Februari 1874 aanleiding zoude hebben gegeven tot de door den generaal Pel en later beoogde politiek van agressie. Lees de geschriften, die tijdens en in de eerste jaren na de tweede expeditie tegen Atjeh contra den generaal Van Swieten het licht zagen, en nergens zult gij de weeklacht vinden: „„Gij hebt verklaard, dat gij Atjeh onder uw bestuur naamt, en daarom zijn wij verplicht vooruit te gaan"". Noch „Een patriot" noch de heer Jeekel, noch Brutus, noch de generaal Booms, noch de heer Van Rees, noch zelfs de oud-minister Van Goltstein in zijn „Atjeh sedert April 1874" gewagen er van. Schering en inslag van hunne opstellen is: „„Wij moeten vooruit; vooruit om den vijand geduchte slagen toe te brengen, zijne oogsten en kampongs te vernielen; ziekelijke philanthropie terzijde te stellen, in één woord, om Atjeh met de kracht van wapenen, zooals wij die begrijpen, ten onder te brengen. Dat zal goede resultaten geven en de onderwerping zal spoedig volgen"". — Maar nooit werd daarbij gezegd: „„zonder de proclamatie van 12 Februari 1874 zouden we de door den generaal Van Swieten ingenomen stelling blijven bezetten".

Maar genoeg! Een onomstootelijk bewijs dat de generaal Van Swieten, in het begin van 1874, den toestand van Atjeh geheel anders inzag dan men nu wil doen voorkomen, vinden wij in het volgende uittreksel van zijn journaal, dat het resultaat vermeldt waartoe hij na rijp overleg gekomen was:

„Woensdag 4 Februari 1874. Nu de Kraton gevallen,

de Sultan dood en de bevolking verspreid is, en de partij van den oorlog — wel niet de talrijkste, maar de overmoedigste en overheerschende — ongezind blijft om te onderhandelen, staan wij voor een ernstig en moeilijk vraagstuk. Wat moet er gedaan worden om den oorlog tot goed einde te brengen? Wat om het oogmerk van den oorlog te bereiken?

„Aan het sluiten van het tractaat, zooals de bedoeling is van het Opperbestuur, valt niet meer te denken. Wij weten, dat de Sultan en de hoofden zich afkeerig getoond hebben om zich onder de souvereiniteit van Nederland te stellen. Die ongezindheid is bovendien duidelijk uitgekomen door het dooden van mijnen zendeling, die een bode was van vredesvoorstellen. Door den dood van den jongen Sultan is de kans, die voor het sluiten van een tractaat nog aanwezig was, teniet gegaan.

„Moeten wij den vijand in het binnenland vervolgen en ons in eenen afmattenden guerilla-oorlog wikkelen? Of behooren wij onze krachten aantewenden, om den Kraton verdedigbaar en bewoonbaar te maken; ons vastnestelen in het terrein, tusschen den Kraton en de zee langs de hoofdrivier gelegen, die de hartader van het land is?

„De keuze is niet twijfelachtig. In het eerste geval doen wij wat de vijand van ons verlangen moet. Doch in de krijgskunde evenals in de staatkunde moet men nimmer doen wat de vijand wenscht. Wij zouden ons uitputten, zonder beslissende resultaten te bekomen. De verkenningen van den 27en en 29en Januari hebben ons wel verliezen veroorzaakt, maar geene voordeelen aangebracht. Buiten de gesneuvelden en gekwetsten hebben wij op den 26en, 27en en 29en Januari 83 dooden aan de cholera gehad. Het moet ons tot voorzichtigheid leiden. Bovendien kunnen onze tochten naar het binnenland van geene groote beteekenis zijn, omdat onze middelen te gering zijn om genoeg levensmiddelen mede te nemen voor een verren tocht, en het vervoeren der gekwetsten

en zieken, die er het gevolg van zullen zijn. Intusschen zal met die tochten een kostbare tijd verloren gaan, die we zoo hoog noodig hebben om, vóór het invallen van den regentijd, onze positie goed versterkt, bewoonbaar en, met een vol vertrouwen op hare verdedigbaarheid, aan de achter te laten bezetting te kunnen overgeven.

„In het tweede geval doen wij, wat de geschiedenis ons leert het eenige middel te zijn om aan eene verovering duurzaamheid te geven. Overal hebben onze voorouders, en zoo deden ook de Maleische veroveraars, zich het bezit van de veroverde gewesten verzekerd, door zich aan het strand te nestelen en meester te maken van den eenigen weg of de eenige wegen, die nog weinig ontwikkelde bevolkingen bezitten, d. i. de mondingen der rivieren. Wie daarvan meester is, is het ook of wordt het van het volk dat het binnenland bewoont. Hoe ongeneigd ook om zich aan den schepter van den vreemden veroveraar te onderwerpen, moet het volk in de binnenlanden toch eindigen met zijne heerschappij te erkennen. Want hij, die het strand beheerscht, is ook meester van den in- en uitvoer. De belangrijkste levensbehoeften en grondstoffen voor arbeid en nijverheid, zooals: zout, gezouten visch, opium, lijnwaden, ijzer, kramerijen, zijn slechts te bekomen door hem die den invoer kan toelaten of beletten. Het gemis daaraan dwingt het hardnekkigste verzet om tot schikking over te gaan. Overal brengt de handel de volken, zelfs de vijandigste, tot elkander, en wij kunnen dit bespoedigen, door eene conciliante houding aan te nemen. [3])

---

3) Omdat men in het *Algemeen Handelsblad* van 18 November Ao. Po. leest. dat wij, Nederlanders, in het laatst der XIXe eeuw, niet bij onze voorouders in de leer mogen gaan, hoe wij ons tegenover inlandsche volkeren moeten gedragen, teeken ik hierbij aan: dat de Regeering in 1874 wel over eene voldoende *strijdmacht* kon beschikken om het strandgebied van Atjeh volkomen te beheerschen, maar totaal *onmachtig* was, om door wapengeweld Atjeh te onderwerpen.

„Van die meening is ook de minister van Koloniën, blijkens zijnen officieusen brief van 30 October 1873. „„Als wij den Kraton hebben — schreef hij mij — dan behoeven we m. i. niet naar het binnenland te gaan, om den vijand op te zoeken. Na eenigen tijd zal hij zelf wel komen onderhandelen"".

„De Gouverneur-Generaal is dezelfde meening toegedaan. Den 30 Januari 1874 schreef hij mij ook officieus: „„Intusschen geloof ik dat U.E. niet van plan zijt, om onze vaste positie te verlaten voor eene guerilla-poursuite"".

„Beide deze hooge autoriteiten beseffen het gewaagde en schadelijke, om den oorlog in het binnenland voorttezetten. Dat is ook mijne opinie en die van den chef van den staf.

„En terecht. Geen oorlog is, vooral in een tropisch klimaat, afmattender en sloopender voor een geregeld leger dan de oorlog tegen eene guerilla, of in 't algemeen de kleine oorlog tegen een volk dat zijne onafhankelijkheid verdedigt. Hier heeft de oorlog bovendien nog eigenaardige moeielijkheden en weinig kansen voor een beslissend succes. Er is geen georganiseerd leger, door wiens nederlaag de verdediging gedesorganiseerd wordt. Er zijn geene strategische punten wier bezit beslissend is, geene magazijnen wier vernieling het bestaan van de verdedigers in gevaar brengt. Wij hebben te doen met het gansche volk, dat over het land verspreid is. Een beslissende slag is niet toe te brengen. Al kan de guerilla het in de gevechten tegen de geregelde troepen niet volhouden, hij brengt toch gevoelige verliezen toe, die uitputtende gevolgen hebben als ze niet gestadig kunnen worden aangevuld. De guerilla's of in 't algemeen de gewapende bevolking ontwijken het gevecht zonder moeite, of breken het af door een snellen terugtocht. Zij maken zich uit de voeten wanneer zij het willen, ze zijn aan geene orde, geene wegen, geene magazijnen, geene vaste punten van verzameling gebonden. Zij hervatten het ge-

vecht als zij het geraden en de kans schoon achten; zij bedreigen den terugtocht der geregelde troepen, die niet zelden, in défilés of op moeielijke terreinen gedrongen, dan onslagvaardig zijn en geduchte verliezen lijden.

„In Atjeh zijn de gevechten, door het terrein en de vele kampongs, waarmede de bodem als bezaaid is, zoomede het eigenaardige dat elke woning, door eene sterke omheining verdedigbaar is, zeer bloedig en de marschen door gemis van berijdbare wegen vermoeiend en tijdroovend. In de kampongs vindt men niets tot lafenis, — zelfs het water in de putten wordt gezegd niet onvoorwaardelijk als drinkwater betrouwbaar te zijn.

„De ageerende troepen moeten dus alles wat voor het onderhoud van gezonden en zieken noodig is zelf medevoeren. De vervoermiddelen zijn echter gering en laten niet toe, zich ver genoeg van de magazijnen te verwijderen, om van die tochten afdoende uitkomsten te kunnen verwachten. De troep mist daardoor de beweegbaarheid, die zij noodig zoude hebben om als contre-guerilla werkzaam te zijn, — eene onmisbare voorwaarde om den vijand afbreuk te doen. Want het vernielen zijner kampongs brengt wel nadeel toe aan de vrouwen en kinderen en de mannen die tot het sluiten van den vrede overhellen, maar vermindert des vijands strijdmiddelen niet. Integendeel, zij vermeerderen en versterken er door, met allen, die uit verbittering dat zij huis, have, goed en schuilplaats voor vrouw en kroost verloren hebben, naar wraak dorsten en tot de strijders overgaan. Wij mogen ook niet over het hoofd zien, dat de droevige vatbaarheid onzer officieren en soldaten om de cholera op te nemen, het zeer bedenkelijk maakt in de kampongs te trekken en daar nachtverblijf te houden. Het is niet raadzaam onze troepen blootteste llen aan de smetstof, die daar zeker aanwezig is. Dit is niet alleen te duchten voor de gewapenden, maar ook voor de koelies, die niet evengoed nagegaan kunnen worden, en wier sterfte reeds zoo aanzienlijk is.

„Iedere ontmoeting met den vijand, iedere beweging veroorzaakt ons verliezen, die schier niet meer aantevullen zijn. Een der eerste plichten van een legerhoofd is om door gestadige zorg de slooping zijner macht te voorkomen. Aan dien plicht zou worden tekort gedaan, door het trekken naar het binnenland, om er den strijd te hervatten, die onmiskenbaar door ernstigen tegenstand groote verliezen zal geven. Is de zorg voor het leger een plicht, die nimmer verzuimd mag worden, zij is het des te meer nu de commandant van het leger reeds den 11en Januari telegrafeerde: „„de expeditionnaire bataillons te Padang zijn uitgeput, reeds moeten van elders overplaatsingen geschieden"". Het is een wenk die niet veronachtzaamd mag worden. Hij wijst op een spoedig te wachten onvermogen om de verliezen die geleden zullen worden aantevullen, want de bataillons op Java hebben reeds hunne beste elementen aan geoefende manschappen en kaders voor de samenstelling der expeditie afgegeven. Een gelijksoortige wenk is ook door den directeur van Justitie gegeven, voor de aanvulling der bannelingen waaruit het transportwezen is samengesteld.

„Dit zijn redenen genoeg die beletten moeten ons in eenen uitputtenden „kleinen oorlog" te wikkelen. Maar zij zijn niet de eenige. Heeft men den oorlog in de binnenlanden eens aangevangen, dan is terugtreden niet goed meer mogelijk, zonder zich aan den schijn bloottestellen, dat het uit zwakte geschiedt.

„Onze dagbladen zijn ijverig om elke nadeelige zijde van den oorlog te verkondigen en breed uittemeten. Al wat het oorlogsbeleid in een ongunstig licht kan stellen wordt door de dagbladen hoog geëxploiteerd. De dagbladen te Penang nemen het gretig over, en in ongelooflijk korten tijd worden die berichten door den Raad van Achten naar het oorlogsveld overgebracht. De partijgeest heeft eenige onzer landgenooten tot even gevaarlijke vijanden gemaakt als onze Atjehsche strijders. Mijne uitnoodiging

aan de officieren, om omzichtig te zijn met hetgeen zij in hunne brieven schrijven, heeft geen effect gehad. Uit den boezem der expeditie komen berichten te Batavia, die door de dagbladen opgenomen, spoedig bij den vijand bekend zijn. Dit is belemmerend en noopt eveneens om geene gewaagde ondernemingen te beginnen.

„Wijl het dus zeker is, dat een trekken naar het binnenland geen voordeel kan geven, moet er aan gedacht worden, om niets van hetgeen reeds behaald is, prijs te geven. Dit moet en kan ook gedaan worden, omdat het oogmerk der expeditie bereikt is, n. l. „de verovering van den Kraton, om daaruit naar de onderwerping des lands te streven". Dit beperkte, maar verstandige en onze krachten niet overschrijdende, doel is vastgesteld in eene conferentie van den 12en Mei 1873, onder presidium van den commandant van het leger gehouden, waarin zitting hadden de generaal-majoor G. M. Verspyck, de kolonels E. H. W. Ubbens, E. C. van Daalen, A. W. G. Egter van Wissekerke en de luitenant-kolonel H. G. Bouwmeester. De uitslag van die conferentie is aan den Minister van Koloniën medegedeeld en was de basis voor de aanvragen, die gedaan zijn tot aanvulling van het leger aan levende en materieele strijdmiddelen. Daarmede moet noodwendig rekening gehouden en vermeden worden, verder te gaan, teneinde noch de Indische Regeering, noch het Opperbestuur voor een bezwarend „fait accompli" te stellen, waarop niet gerekend was.

„Alles leidt er dus toe, zonder dralen, over te gaan tot het aanleggen der werken, die noodig zijn om het veroverde terrein te kunnen behouden, en geen gevaar te loopen het weer te verliezen, of der achterblijvende bezetting geene voldoende veiligheid te geven. Slechts dáárdoor zal de positie als basis kunnen dienen, als later meerdere onderwerping wordt verlangd.

„Wij mogen dus geen tijd verliezen om de handen aan den arbeid te slaan. De hoofdmacht kan het in hare tijde-

lijke, gebrekkige barakken niet lang meer uithouden. Alles moet gereed en Kotta-Radja versterkt, van logies, hospitalen, magazijnen, tuighuizen en stallen voorzien, en de weg naar zee door eenige redouten beveiligd zijn, vóór de regentijd invalt. Alles moet in den toestand gebracht worden, die ons zal toelaten de achterblijvende bezetting met vertrouwen aan haar eigen krachten over te laten, en het hoofd te bieden aan de aanvallen, die zij zal hebben te weerstaan.

„Wij moeten dus de agressie tegen de verspreide bevolking staken en zorgen:

„1°. dat de Kraton voor het gebruik onzer wapenen goed verdedigbaar gemaakt en bewapend worde; voorzien worde van woningen voor officieren en minderen, hospitalen, stallen, magazijnen en tuighuizen, voor eene bezetting van pl. m. 3000 man, waarvan er, zoo noodig, 1000 à 1500 buiten den Kraton actief zullen kunnen optreden; dat behalve de Kraton ook de positie langs de rivier worde verzekerd, waartoe eene redoute te Penajoeng opgericht, de marinebenting, bij kampong Bedoek, verbeterd en gearmeerd, en een bruggenhoofd in kampong Djawa aangelegd moeten worden; dat behalve de brug van Penajoeng, waarvan de veiligheid tegen hoogen waterstand niet genoeg verzekerd is, eene tweede brug, van 100 meters lengte en 5 meters breedte, ter hoogte van den Kraton, met een bruggenhoofd op den rechteroever worde aangelegd; dat Pankan Atjeh onder profiel gebracht, gearmeerd en van logies voor twee compagniën voorzien worde;

2°. dat alles worde voorbereid om de onderhoorigheden ter oost-, noord- en westkust te bezoeken, en ze tot erkenning der Nederlandsche souvereiniteit over te halen of te dwingen, met het drieledig oogmerk: om Groot-Atjeh te isoleeren en van bondgenooten te berooven; het Rijk te verbrokkelen en de keuze van een anderen Sultan te beletten; de partij van den oorlog feitelijk en zedelijk afbreuk te doen.

„Aan deze krijgskundige overwegingen rijgen zich andere, niet minder gewichtige, van staatkundigen aard.

„De waarschijnlijkheid bestaat, dat door het staken der vijandelijkheden spoediger, dan door het voortzetten der agressie, het nederlegen der wapenen zal worden verkregen. De oorlogsgezinden maken niet het grootste gedeelte van het volk uit. De vrouwen, de ouden van dagen, de minder oorlogszuchtigen hechten meer aan het herstel der rust, dan aan de voortzetting van den oorlog. Die meerderheid is niet onbeduidend, maar zij durft zich nog niet verklaren. Blijven wij agressief handelen, dan werken wij de minderheid in de hand. „Ziet gij wel", zullen zij zeggen, „dat wij u de waarheid gezegd hebben omtrent de bedoelingen der Hollanders? Zij laten ons niet met rust; hunne woorden zijn bedrog; zij willen ons tot slaven maken, ons voor zich doen werken, ons de vrije uitoefening van onzen godsdienst beletten, onze volksgebruiken afschaffen, onze welvaart vernietigen". En de kleine man zal dit gelooven en zich, deels door fanatismus, deels door liefde voor de nationale onafhankelijkheid, tot het voortzetten van den oorlog en de verdediging zijner haardsteden laten opwinden.

„Wij moeten alles vermijden wat aan dat geloof voedsel kan geven, en door eene consequent doorgevoerde gematigdheid en onthouding van de agressie, de valsche begrippen aangaande onze bedoelingen trachten te wijzigen. Waar zulk vooroordeel bestaat, kan van het voortzetten van den oorlog met al zijne rampen, die bovendien steeds de meest schuldeloozen treffen, geene toenadering verwacht worden. Deze is alleen te verkrijgen door gematigdheid en door het besef ingang te doen vinden, dat het ons niet te doen is om de welvaart te vernietigen, de volksgebruiken af te schaffen of de uitoefening van den godsdienst te belemmeren. Wij moeten doen begrijpen, dat wij de agressie staken met het eenige doel om het volk wederkeerig de wapenen te doen nederleggen, teneinde

allen, zoowel mannen als vrouwen en kinderen naar hunne woonplaatsen te doen terugkeeren en de uitoefening hunner bedrijven en gewone bezigheden te doen hervatten.

„Werkt dat ook niet dadelijk, het zal moeten eindigen invloed uit te oefenen. Wij moeten de massa van het volk tot ons trekken en haar niet van ons afstooten. Dus handelende, zullen we het spoedigste aan het einde van den strijd komen.

„Blijven de hoofden tot toenadering ongezind en den oorlog voortzetten, dan zijn wij door onze versterkte positie voorbereid om den aanval af te weren. Verdrijving van hunnen bodem, zooals zij het den Portugeezen te Pasei [1521] gedaan, of hen bij andere gelegenheden afgeslagen hebben [1606], is niet meer mogelijk, hoewel dit hunne verwachtig is. Ik aarzel niet daarvoor in te staan. Al de nadeelen van het voortgezet verzet zullen op hen nederkomen, want zij zullen bij alle hunne aanvallen het hoofd stooten, en zoo zij ze steeds op niets zullen zien uitloopen, zullen ze toch eindelijk wel van het vruchtelooze van den aanval overtuigd moeten worden.

„Wij kunnen dan den tijd die verloopt benuttigen om onze vestiging te verbeteren en meer aan de behoeften en de eischen der hygiëne te laten beantwoorden. Wij moeten vooral handelaren en industrieelen tot ons trekken, want de Atjehers, van de zee afgesneden, zullen hun handel zien kwijnen en hun welvaart zien achteruitgaan. Het gevolg laat zich gissen: „Allah heeft het zoo gewild", zullen zij zeggen en zich bij het onvermijdelijke nederleggen.

„Hoe lang dit zal kunnen duren is niet te zeggen. Het kan lang duren; het kan ook spoediger eindigen dan wij denken. Wij hebben echter al den tijd om de gevolgen af te wachten, als we den weg van gematigdheid blijven bewandelen. Door een anderen weg in te slaan is een spoedig einde evenmin te wachten, doch deze zal veel menschenlevens en geld kosten en ons uitputten, instede van den vijand af te matten. De geschiedenis leert het

ons op vele bladzijden. Als het fanatisme en de volksijverzucht eenmaal opgezweept zijn, komen zij niet spoedig tot bedaren. De opstanden van Java, Sumatra's Westkust, Palembang, Westkust van Borneo, Zuid- en Oostkust van Borneo hebben jaren lang geduurd, ofschoon we daar sedert vele jaren, zelfs eeuwen gevestigd waren, en de voorname hoofden met een groot deel van het volk aan onze zijde stonden.

„Hier hebben wij niet te doen met het bedwingen van eenen opstand tegen het wettige, sedert lang erkende gezag, waardoor in de bovengenoemde gewesten de zedelijke kracht aan onze zijde was, maar met een volk dat zijne onafhankelijkheid verdedigt, tegen eene in zijn oog onbillijke agressie, waardoor de zedelijke kracht aan zijne zijde is. Dit in 't oog houdende, is het dubbel ongeraden om den oorlog naar het binnenland over te brengen, waar de vijand ook materieel het sterkste is. Het kan het bekomen eener eindbeslissing slechts vertragen en zal aan den strijd eene bitterheid geven, die niet in ons voordeel zal zijn [4]). Wij moeten al doen wat we kunnen om onze nederzetting sterk en onaanrandbaar te maken, willen we ons niet aan bloedige nederlagen, wellicht zelfs aan meer blootstellen. Wil men later naar geheele onderwerping streven, dan is eene solide basis het onmisbare middel om die uitbreiding te kunnen ondernemen.

„Doch bij dit begin moet men niet blijven staan. Wij moeten streven om de militaire vestiging tot eene gemengde te maken. Wij moeten er industrieelen en handelaren trachten te lokken, die de schakels moeten worden om met de binnenlandsche bewoners in aanraking te komen.

---

4) Dat deze redeneering juist was, blijkt uit de verklaring van het geacht Atjehhoofd Toekoe Lampasei uit de VI Moekims, die ons bestuur zeer genegen was, namelijk: dat de verwoestingen — vooral door de treurige wijze waarop de XXVI Moekims te vuur en te zwaard zijn vernield — alle toenadering hadden afgesloten.

[*Indische Gids* 1883, blz 369].

Wij moeten onze vestiging op den voet trachten te brengen, dat de officieren en ambtenaren er hunne gezinnen kunnen doen komen; dat de evacuatiën van zieken kunnen vermeden worden. Met de komst van handelaren, die met de binnenlanden betrekkingen van ruil aanknoopen, zal de lust tot het voeren van oorlog aanzienlijk verminderen. Geen volk ter wereld kan het lang in eenen toestand van afzondering uithouden, vooral niet een volk dat aan de zeekust woont en behoefte heeft aan zeevaart en visscherij. Er zijn nu reeds aanvragen van handelaren uit Penang, Europeanen, Chineezen en Klingaleezen, die vergunning vragen zich te Atjeh te vestigen; doch voor het oogenblik kunnen wij ze nog niet genoeg beschermen, om ze tot overkomen aan te moedigen. Dit zal echter wel spoedig het geval worden, als wij de agressie staken.

„Als later de bevolking tot den vrede overhelt, zal het in overweging kunnen genomen worden in hoeverre het raadzaam zal zijn, in haar midden militaire posten te vestigen om de vredesgezinden tegen de anderen te beschermen, en ze gelegenheid te geven zich te verklaren. Doch te vroeg moet men daarmede niet beginnen. Onze posten zouden licht in gevaar kunnen komen afgesneden en overrompeld te worden, in welk geval meer verloren zoude gaan, dan aanvankelijk gewonnen was. Hiervoor moeten de gebeurtenissen ter Sumatra's Westkust ons tot voorbeeld dienen.

„Men breidde er zich te spoedig uit, met het droevige gevolg, dat al de posten ten noorden van den Massang in 1833 afgeloopen werden, en het veroverde gebied verloren ging. De oorzaak was, dat er meer gebied ingenomen en bezet was dan verdedigd kon worden, en toch was daar de stand van zaken oneindig gunstiger dan in Atjeh. Daar hadden wij de meerderheid van het volk aan onze zijde en slechts de secte der Padries tegen ons. Wij waren tot bescherming van de eersten tegen de laatsten in het strijdperk getreden. In Atjeh hebben we echter nog alles tegen

ons, met uitzondering van het kleine landschap Maraksa.

„Er is echter ook eene partij, die tot toenadering genegen is, doch zich niet durft verklaren. Haar te spoedig te beschermen is niet raadzaam; het ontneemt haar alle lust tot initiatief en eigen energie, om ons alleen den last der afwering te doen torsen. Het is beter de verdeeldheid eene hoogte te doen bereiken, waarop ze voor de verdrukte partij ondragelijk wordt en tot eigen handelen, of het vragen onzer hulp noopt. Om dat te zien gebeuren, moeten wij echter alom de agressie staken, want doen wij dat niet, dan blijven de partijen vereenigd tot gezamenlijke verdediging van den eigen bodem [5]). Er schijnt nu reeds verdeeldheid te zijn tusschen de twee strand- en de berg-sagies, waarvan de laatste uitsluitend landbouwend is, de beide andere meer handeldrijvend en zeevarend zijn. Men beweert dat deze van de bergsagies en hare invallen en strooptochten veel te lijden hebben. De vraag, is hoe lang de benedenlanden, die in 't algemeen intellectueel meer ontwikkeld, doch minder energiek zijn, dat zullen willen verdragen. Eenmaal zal er een keerpunt komen, en het volk zich liever door ons willen laten beschermen en besturen, dan door het bergvolk, dat algemeen gehaat is, laten plunderen. Dit moeten wij afwachten" [6]).

---

5) Toekoe Lampasei uit de VI Moekims verklaarde, dat onze grootste fout bestond in ons voorwaartsdringen, wijl, als wij dat niet hadden gedaan, binnen een korteren of langeren tijd, zeer stellig verdeeldheid zou zijn ontstaan tusschen de verschillende hoofden van Atjeh, waarvan de kiemen toen reeds daar waren, maar die als 't ware in de geboorte waren verstikt door het voortdurend agressief optreden van den gemeenschappelijken vijand, waaraan dus gemeenschappelijk tegenstand moest worden geboden. [*Indische Gids* 1883, blz. 369].

6) „De waarheid over onze vestiging in Atjeh", door den luitenant-generaal J. van Swieten, bldzz. 306-317. Een merkwaardig stuk, dat bij hen die niet in het bezit van dit boek zijn, wel in herinnering mag worden gebracht.

Zoo dacht, sprak en handelde de generaal Van Swieten, die groote veldheer en diplomaat, redenen waarom het dan ook eene verregaande ongerijmdheid is, te willen beweren, dat men thans, bij de veranderde Atjeh-politiek, niets anders doet dan uitvoering geven aan Van Swieten's program. [7])

Volgens de *Deli-Courant* van 1 Mei, zou de heer Kielstra de schrijver zijn der vele oorlogszuchtige artikelen in het *Handelsblad* [8]). Is dit zoo, dan willen wij hem herinneren aan zijne voordracht in het *Indisch Genootschap* op 7 November 1883, waarbij hij, sprekende over de proclamatie van 12 Februari 1874, het volgende zegt: „Voor deze proclamatie waren goede redenen. De generaal was meester van de hoofdplaats, en er was veel aan gelegen om pretendenten — althans vijandiggezinden — naar het sultanaat te weren. In naam konden wij ons onder de gegeven omstandigheden tot souverein verklaren, het aan tijd en omstandigheden overlatende om feitelijk het bestuur op ons te nemen. Natuurlijk — dat is ook uit andere omstandigheden duidelijk — dacht de generaal er niet aan, dadelijk en feitelijk te besturen.

„In het licht der latere gebeurtenissen meen ik echter de uitvaardiging dezer proclamatie te moeten betreuren, en ware het verkieslijk geweest indien het advies van het Opperbestuur: „zoo weinig mogelijk praejudicieeren" geheel was gevolgd. Vooral, omdat men al spoedig de

Ligt daar de bekentenis niet in opgesloten, dat de

---

7) Het heeft er veel van, dat die bewering moet dienen om zich te dekken voor het geval dat het uitvechten der Atjeh-zaak soms ook niet mocht lukken. Want tot nu toe is nog altijd de credit-zijde der balans, zooals de generaal Van Swieten in 1880 zeide: een verbitterd volk, en een verwoest land, dat Nederland ruïneert en met bajonetten bezaaid moet worden om het betrekkelijk kleine veroverde deel te kunnen behouden.

8) De schrijver van de artikelen „Van dag tot dag" is, naar men weet, de heer Charles Boissevain, die daar waar hij in die artikelen over Atjeh schrijft dan waarschijnlijk door den heer Kielstra is geïnspireerd.

proclamatie van den generaal Van Swieten naar de letter begon op te vatten en als volgt redeneerde: „„Waar wij verklaren, het bestuur over eene landstreek te hebben aanvaard, moeten wij ook de macht kunnen ontwikkelen om dat bestuur uit te oefenen; wanneer wij hoofden vervallen verklaren, moeten wij hen ook feitelijk kunnen doen abdiqueeren"". Het ligt dan ook voor de hand, dat de latere voorstanders der „agressieve politiek", al zij het tegen de bedoeling van den generaal Van Swieten, zich op zijne proclamatie van 12 Februari 1874 hebben kunnen beroepen".
tegenstanders van den generaal Van Swieten die proclamatie misbruiken? Dat misbruiken springt nog meer in het oog, wanneer men bedenkt, dat, al ware de proclamatie ook werkelijk eene fout, die dan toch nimmer de oorzaak behoefte te zijn van de agressieve politiek, na het vertrek van den generaal Van Swieten door den generaal Pel gevolgd. Het bewijs daarvoor vindt men in de bijlage tot dit opstel.

Verder lezen wij in genoemde voordracht:

„Van achteren gezien [dus niet tijdens de openbaarmaking] is deze proclamatie naar mijne meening eene fout geweest [9]); dit blijkt o. a. uit de geschiedenis der onderhandelingen met Habib Abdoer Rachman in 1875. Deze had, den 22sten Mei van dat jaar, ten huize van den luitenant-gouverneur van Penang en in tegenwoordigheid van dezen, eene samenkomst met onzen agent voor de Atjehsche aangelegenheden aldaar, den heer Lavino. De

9) Op grond dat de heer Kielstra, in een brief aan den heer Niclou, nog nader staafde dat hij de proclamatie van 12 Februari niet afkeurde, schreef deze, dat hij toch beter had gedaan, het woord „fout" in verband met de proclamatie niet te bezigen; door eenvoudig te zeggen, dat hij het betreurde, dat van bedoeld stuk is gebruik gemaakt tot het doordrijven der politiek van agressie, die helaas! zoo vele rampen heeft veroorzaakt. [*Indisch Militair Tijdschrift* Nrs. 6 en 7 van 1885].

Habib verklaarde zich toen bereid, naar het vijandig gedeelte van Groot-Atjeh te gaan om te trachten van de hoofden eene volmacht ter onderhandeling met ons te krijgen. Van deze onderhandelingen zouden de verheffing van Toeankoe Daoed tot sultan en de benoeming van den Habib tot regent de grondslagen uitmaken.

„Dit voorstel was, mijn inziens, wel der overweging waard geweest; er was, ook bij het karakter van Habib Abdoer Rachman, wel kans geweest dat bij aanneming daarvan het doel, het beëindigen der Atjehsche kwestie, bereikt zou zijn geworden. Maar de Indische Regeering wees het ten eenenmale van de hand, „omdat de aard onzer vestiging in Atjeh, waardoor wij getreden waren in de plaats van het vorig inlandsch bestuur, niet vereenigbaar was met een nieuw sultanaat". Indien van onze zijde zoo weinig mogelijk was gepraejudicieerd, indien wij ons hadden bepaald tot de vestiging onzer stelling in en bij Kota-Radja en tot de beveiliging der gemeenschap met de zee, en ons geen denkbeeldig gezag hadden aangematigd, zou deze overweging niet gegolden hebben. Doch men had ook reeds in 1874, bij vroegere aanbiedingen van den Habib tot bemiddeling, verklaard, „dat er slechts sprake kon zijn van volledige onderwerping". Door dit standpunt in te nemen, werd naar mijne meening het doel voorbijgestreefd, en om zoo te zeggen dadelijk na het vertrek van den generaal Van Swieten, wellicht tengevolge der bovenbesproken proclamatie, werd alzoo de „agressieve politiek" aangenomen.

„Juist daarin vind ik eene bevestiging van mijne overtuiging — antwoordt hierop wijlen de heer Niclou — „dat men toen even optimistisch gestemd was als tijdens het vertrek der eerste expeditie.

„De voorstanders der agressie hadden hun stelsel zoo smakelijk weten te maken, en men was zoo zeker van de onderwerping wanneer slechts te vuur en te zwaard werd opgetreden, dat men gretig naar ieder voorwend-

sel greep, geschikt om dat stelsel te kunnen doorzetten.

„De Gouverneur-Generaal, pas opgetreden, en de minister van Koloniën, niet veel langer aan het bestuur, waren voor dat stelsel gewonnen. Geen wonder dat men naar een motief zocht, om niet te behoeven te onderhandelen en een nieuw sultanaat onmogelijk verklaarde, al kon zelfs een kind begrijpen, dat hij, die het bestuur aanvaardde, ook het recht heeft het onder zijne souvereiniteit weer geheel of gedeeltelijk af te staan [10]).

Wij zouden het hierbij kunnen laten, zoo wij ook niet moesten opkomen tegen den schrijver van „Van dag tot dag" waar hij zegt: „Generaal Van Swieten heeft voorzeker in Indië den lande groote diensten bewezen; maar wij betreuren het, dat hij, toen de toestanden geheel anders bleken dan hij zich had voorgesteld, toch bij voortduring de door hem in het begin van 1874 gevolgde gedragslijn als de eenige goede bleef aanprijzen en verdedigen. Hij zaaide daarmede wantrouwen in het beleid van zijne opvolgers, vooral van den generaal Van der Heijden, en dat wantrouwen heeft wrange vruchten gedragen!"

„Toen de toestanden geheel anders bleken dan hij zich had voorgesteld!!" Ja, omdat men, zonder des generaals stelsel zelfs te beproeven, daarvan was afgeweken en hij hier werkelijk [11]) de rampen overzag — neen wist — die daarvan voor het Vader-

10) Het motief was, dat Habib Abdoel Rachman een intrigant was, waarmede de Regeering zich niet inliet, en die de rol van bemiddelaar wilde spelen, daar waar alleen van volledige onderwerping sprake kon zijn. [Koloniaal Verslag van 1875].

11) Wij gebruiken hier het woord „werkelijk" omdat de gep. majoor van het O. I. leger L. F. A. Winckel, de schrijver van: *De militaire loopbaan van den luitenant-generaal Karel Van der Heijden*, beweert, dat de generaal in April 1881, de rampen overzag — neen wist — die van zijn terugroepen van Atjeh het gevolg zouden zijn. Dat kan echter onmogelijk waar zijn, want in het tegenovergesteld

land het gevolg zouden zijn. Als trouwe dienaar van Vorst en Vaderland, was het immers zijn dure plicht de hooge Regeering voortdurend te waarschuwen!

De wrange vruchten die wij nog altijd plukken, ontstonden zeker voor een groot deel door den brief van den generaal Verspyck aan de *Vereeniging tot beoefening van de Krijgswetenschap* te 's Gravenhage, waarbij hij ongeroepen de handelingen van zijn gewezen chef, den generaal Van Swieten, verdacht maakte toen nog niemand twijfelde aan diens beleid.

Dat schrijven is, volgens ons gevoelen, de voornaamste oorzaak van de betreurenswaardige Atjeh-literatuur, waarin de overwinnaar van Balie, Boni en Atjeh's Kraton door het slijk werd gehaald, om hem van zijn hoog voetstuk af te rukken.

Had de generaal Verspyck als tweede bevelhebber bij de 2e expeditie tegen het Rijk van Atjeh, meer vertrouwen in het doorzicht en beleid van zijn chef gehad, dan was, meer dan waarschijnlijk, door zijn steun en invloed de Regeering niet van stelsel „afwachtende houding" veranderd. Dan zou — het werd reeds meer gezegd — bij de vermeerdering van onze kennis van land en volk en de inrichting van het Atjehsche staatsbestuur, zeer zeker na luttele jaren, wellicht zelfs eerder gebleken zijn, welke weg, op politiek gebied moest worden ingeslagen, om zonder wapengeweld en zonder groote uitgaven onzerzijds, meester te worden en te blijven in Groot-Atjeh en Onderhoorigheden.

Niet het voortdurend hameren, door den generaal Van Swieten, op hetzelfde aanbeeld, maar wèl het onnoodig

geval ware het immers onvergeeflijk geweest, wanneer de generaal, de trouwe dienaar van den Vorst en den Staat, niet met alle kracht die in hem was, had geprotesteerd en aangetoond dat hij en niemand anders in Atjeh moest blijven. Dat hij dit niet deed, kan men lezen in het Maart-nnmmer van het *Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, jaargang 1897.

afwijken van diens stelsel, is de oorzaak van het nutteloos verlies van duizenden menschenlevens en millioenen schats, waarvan, volgens ons, de malcontenten de schuld dragen, omdat zij maar niet kunnen begrijpen — van niet willen mag hier geen sprake zijn — dat een land alleen met vuur en zwaard veroverd, werkelijk ook slechts met vuur en zwaard kan worden behouden, hetgeen voor Atjeh de krachten van Nederland te boven gaat; zooals ons de geschiedenis der laatste drie en twintig jaren leert [12]).

Mannen als de generaal Van Swieten kunnen niet door iederen pen- en woordvoerder worden begrepen. Wanneer zulke mannen beoordeeld en veroordeeld worden, dient men niet te vergeten wie dat doet.

Door de critiek van den schrijver van „Van dag tot dag" en diens geestverwanten, zal bij het nageslacht de roem van den generaal Van Swieten niet worden gedeerd. Later zal men tot de overtuiging komen, dat hij tot de

---

12) Dat „niet kunnen begrijpen" is waarschijnlijk een gevolg van het oppervlakkige in het oordeel over Atjeh-zaken. Zoo zegt o. a. de schrijver van „Van dag tot dag" in genoemd *Handelsblad*, dat na de „concentratie" van 1884 de sterkte der troepenmacht 5000 soldaten met de noodige officieren was. Bij de invoering der scheepvaartregeling en het verbond met Oemar bijna 6000 man, terwijl dit cijfer op het einde van het vorige jaar maar 2000 meer bedroeg.

De waarheid is, dat de sterkte der troepenmacht in Groot-Atjeh bedroeg in 1884 [vóór de concentratie] 5000 man Nà de concentratie werden in 1885 twee bataljons naar Java teruggezonden en bedroeg die sterkte dus 4000 man [volgens de toenmalige formatie waren de bataljons gemiddeld niet sterker dan 500 man]. Bij de invoering der scheepvaartregeling was de sterkte der krijgsmacht in Atjeh en Onderhoorigheden ruim 4500 man, in Groot-Atjeh, volgens de dáár nog altijd geldende oude formatie der bataljons infanterie 4000 man. Het is dus onjuist wat wordt beweerd, dat de sterkte dier krijgsmacht bij de invoering der scheepvaartregeling en door de Toekoe Oemar-politiek op 6000 man werd gebracht. Men vergist zich liefst met 1500 man! Bovendien werd door de Toekoe-Oemar politiek de sterkte der krijgsmacht met geen soldaat vermeerderd. Dat was juist één der verdiensten van de Toekoe Oemar-politiek!

waarlijk groote mannen onzer koloniale geschiedenis behoort en men zal hem een standbeeld oprichten, terwijl alsdan sinds lang de namen vergeten zullen zijn van hen, die zich thans zelfs niet in verbeelding kunnen verplaatsen op het hooge standpunt van den grooten veldheer en staatsman.

L. W. A. KESSLER,
gep. majoor der Infanterie O.-I. Leger.
Breda, Juli 1897.

BIJLAGE.

Naar aanleiding van de bespreking der Atjeh-kwestie in de vergadering van het Indisch Genootschap van 7 November 1883, schreef wijlen de heer H. A. A. Niclou in het *Indisch Militair Tijdschrift* N°. 2 van 1884:

„In den vroegen morgen van den 30sten Mei 1619, werd de negorij Djakrata, die op den 2en Februari tevoren door de Bantammers aan den laatsten regent-vazal, Pangerang Soerakerta, alias Koning Widiak Rama, was ontnomen, door Jan Pietersz. Coen overweldigd en in bezit genomen; dit laatste in naam van de souvereinen en Principalen, de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden, en de XVII Bewindhebbers der O.-I. Compagnie. Die Principalen schreven den 25sten Maart 1620, dat „het lant en de stad van Jacatra zijnde gewonnen en geconquesteert in een goeden opregten en wel gefondeerden oorlog . . . . de Hollanders dit lant onder een goeden titel mogten bezitten in vollen eigendom, gelijk den voorgaande koningk het lant bezeten had"". Zoomede dat de limiten van dit gewest moesten worden bepaald. Coen,

aan dien last voldoende, stelde de bedoelde grenzen ten oosten tot aan de landen van Cheribon, ten westen tot aan de landen van Bantam, ten zuiden en noorden tot aan de zee met de eilanden; al 't welk werd geacht te zijn geconquesteerd door de wapens terwijl men voor de limiten ten oosten aannam de Tjitaroem, die ten westen de Tjidanie. De Bewindhebbers en Coen namen dus een land in bezit, waarvan alleen de hoofdplaats in hunne macht was. Met andere woorden: was de proclamatie van de generaal Van Swieten eene groote fout, dan was het ook de verklaring van inbezitneming van het geheele tusschen de genoemde grenzen gelegen land, door H. H. Bewindhebbers en Jan Pietersz. Coen.

Bewoog die fout [!!?] den grondlegger van het Nederlandsch gezag in den Indischen Archipel, dan wel zijne opvolgers, om te zeggen: waar wij verklaren eene landstreek te hebben geconquesteerd in een goeden oprechten oorlog, moeten wij ook de macht ontwikkelen om feitelijk bestuur uit te oefenen, en daarom al wat wij hebben verklaard het onze te zijn, ook verder veroveren en bezetten? Het antwoord op die vraag wordt o. m. gegeven door de belegeringen van Batavia in 1628 en 1629; het afstroopen van het land tot bij Batavia door den Sultan van Bantam, bijgenaamd Tirtaijassa, omstreeks 1635, en het verduren van zijn gedrag, omdat Bewindhebbers der Compagnie geen voordeel zagen in een oorlog; zelfs dan niet, wanneer de uitslag gunstig mocht zijn;

„het weder afstroopen van het grondgebied van Batavia tot zelfs bij Ankee, in 1643;

„het contract, gesloten door Rijklof van Goens, in 1652, waarbij wij, onder voorwaarde den sultan van Mataram te zullen bijstaan tegen onze eigene vijanden

[voornamelijk Bantam], den afstand van het land tot aan de Tjitaroem voor het eerst definitief verkregen, maar waarbij die tot aan Pamanoekan formeel geweigerd werd;

„de strooperijen van Bantam in 1652, toen alles te Batavia verwoest en verbrand werd;

„de verbonden met Mataram van 1677, waarbij tot belooning van de diensten, door de Compagnie in den oorlog tegen Troenodjojo bewezen, het land van Djacatra ten tweeden male, nu schriftelijk en tot aan de rivier van Pamanoekan, werd afgestaan;

„de oorlog met Bantam in 1682, waarbij wij den zoon, rebel tegen den wettigen vorst, zijn vader, ondersteunden, en nieuwe voordeelen bedongen;

„het feit, dat in 1681 een tocht naar Tangerang om de west over land onmogelijk werd geacht;

„de daadzaak, dat in 1740 zekere suikermolen, op twee uren van de stad Batavia, werd gezegd te zijn gelegen in eene onbekende streek, 't zij om de zuid 't zij om de west;

„het uitoefenen van 't gezag in de bovenlanden in 't laatst der 18e eeuw, door Regenten, geheel buiten bemoeienis van 't Europeesch bestuur, dat alleen eenig overwicht kon doen gelden bij de opvolging en zich overigens bepaalde tot het innen van de tributen;

„het moorden en plunderen der Bantammers in de Bataviaasche Ommelanden, in 1752, enz., enz.

„Wat toch zou er gekomen zijn van onze macht in deze gewesten, wanneer onze voorouders de inlijving van het land, binnen de medegedeelde grenzen, door Jan Pietersz. Coen, zonder dat hij verder ging dan tot in de onmiddellijke nabijheid van Batavia, hadden beschouwd als eene fout, die hen dwong om de fout te begaan, het geheele gebied, dat was verklaard ons eigendom te zijn, te vuur en te zwaard te veroveren en zoodoende hunne krachten zóó te versnipperen en uit te putten, dat wij te zwak waren geworden om elders iets te onder-

nemen. Zeer waarschijnlijk niets. Maar die voorouders waren verstandiger.

„Ze wisten te wachten, zooals Jan Pietersz. Coen, die aan de H. H. Bewindhebbers schreef: „„Ik houd voor zeker „„zoo"" [wij] „„de plaats"" [Bantam] „„met de voorz. magt dadelijk aangetast hadden, dat wij die zoowel als Jakatra vermeesterd zouden hebben"". „„Dan was daar niet gemeend en de peer is nog niet rijp geweest"".

„Daardoor voorkwamen zij, dat zij zich later, wanneer de rampspoedige gevolgen eener ontijdige agressie zouden zijn gebleken, zouden moeten beroepen op de letter van eene proclamatie, al wisten zij ook, dat hetgeen zij hadden doorgezet, lijnrecht in strijd was met de bedoeling van den onderteekenaar".

Menado en Kema als vrijhaven. *)

Wanneer men zich eenigszins voorgesteld heeft om op de reede van Menado of Kema iets van die woelige bedrijvigheid te zullen ontdekken, die gewoonlijk een vrijhaven kenmerkt, zal men zeer teleurgesteld worden. Een slechte reede op eerstgenoemde plaats — bij westenwinden zelfs onveilig — waarop men maanden lang geen

*) De heer S. H. DE LANGE bezocht van 17 Maart 1852 tot 10 Maart 1853 op eene dienstreis als geographisch ingenieur, de residentie Menado; ik was hem als adsistent toegevoegd.

Behalve een verslag der door hem verrichte ambtsbezigheden (zie *Natuurk. Tijdschr. v. N.-I.* deel V, Nieuwe Serie deel II, bladz. 1), bood hij den Gouverneur-Generaal nog eenige gedurende deze reis gemaakte aanteekeningen aan betreffende de toestanden in de residentie Menado.

Deze aanteekeningen trokken bijzonder de aandacht.

Zij zijn de onmiddellijke aanleiding tot de benoeming van den heer A. J. F. JANSEN tot resident van Menado, — een ambtenaar van wien de Regeering veel verwachting had. Op diens voorstellen zijn in de bestuursinrichting van Menado ongeveer dezelfde veranderingen gebracht, welke in de genoemde aanteekeningen waren aangeprezen.

Toentertijd was een jong ambtenaar door den resident JANSEN belast, om eenige dier aanteekeningen nader toe te lichten; hij liet voor zich eene copie daarvan maken.

Vier-en-veertig jaren later, toen ik met hem op zekeren dag over Menado'sche zaken sprak, kwamen ook die aanteekeningen, —

zeil kan ontdekken, doet meer aan een van allen handel verstoken plaats, dan aan een vrijhaven denken, en alleen de omstandigheid dat men bij het aan wal stappen de lastige formaliteiten van aangifte en koffer-onderzoek ontgaat, herinnert den vreemdeling dat hij zich op een vrijplaats bevindt.

De beweegredenen om de beide genoemde plaatsen — ik zal er in het vervolg slechts één noemen — tot vrijhaven te maken, zullen zoowel van staatkundigen als van commercieelen aard zijn geweest.

Over de eerste zullen wij niet spreken. Wat de tweede betreft geloof ik, dat men zich een overdreven voorstelling gemaakt heeft van de uitbreiding, welke de handel door de vrijverklaring ondervinden zou.

Evenwel, indien men getrouw geweest ware aan de overweging van het besluit van den Gouverneur-Generaal van 8 September 1848 N°. 42, waarin wij lezen:

„overwegende, dat wat de residentie Menado betreft, „dit doel best schijnt te kunnen worden bereikt, door „dezelve te stellen in het volkomen- en ten eenemale onbelemmerd genot der natuurlijke voor„deelen, welke zij door hare ligging, de vruchtbaar„heid van den grond en de werkzame geaardheid harer „talrijke bevolking aanbiedt",

dan zou Menado nog wel geen Singapore geworden zijn, doch zeker de welvarendste plaats in den Molukschen Archipel.

Wel verre echter dat de residentie Menado in het volkomen en onbelemmerd genot der vruchtbaarheid

---

waarvan het bestaan mij wel bekend was, maar die ik tot mijn leedwezen niet bezat, — ter sprake.

Een paar dagen later verrastte hij mij door de schenking van bovengemelde copie.

Het stuk komt mij belangrijk genoeg voor om het thans nog te publiceeren.

G. A. DE LANGE.

van den grond gesteld is, bestaat er een gedwongen koffiecultuur, waarvan het Gouvernement 't monopolie bezit; een cultuur, die — in de koffiedistricten althans — al de krachten der bevolking vordert, zoodat er — behalve een weinig beduidende hoeveelheid cacao aan de strandplaatsen, door Europeanen of hunne afstammelingen verbouwd, en die jaarlijks door een paar Manillareesche brikken tegen meel, beschuit, suiker en eenige zijden stoffen verruild wordt — geen enkel handelsartikel in de residentie te vinden is waardoor een vreemdeling zou kunnen worden uitgelokt zijn anker op de reede van Menado te laten vallen.

Zoolang deze toestand voortduurt, zullen deze vrijhavens als zoodanig geen de minste beteekenis erlangen.

Verdediging. Het eerste wat het oog treft wanneer men te Menado aan wal stapt, is een oud vervallen fort, veel te groot van omtrek voor de kleine bezetting en tegen een' Europeeschen vijand van geen de minste beteekenis.

Naar ik vernomen heb, bestaat het voornemen om weldra, eenige ellen verder van het strand, een nieuw fort te bouwen.

In mijne oogen moet het verwondering baren dat de hoofdplaats der residentie te Menado gevestigd is en schijnt te zullen blijven, en niet naar het midden der residentie, b.v. naar Tondano, verplaatst wordt.

Bij de geringe bezetting, die wij aan onze buitenbezittingen kunnen geven, is een strandplaats als Menado, ook bij het bezit van een wèlaangelegd fort, niet tegen een coup de main van een' Europeeschen vijand beveiligd. Geheel anders zou het zijn wanneer de hoofdplaats — en derhalve ook het fort en de bezetting — zich te Tondano bevond. Bij een' aanval van een' Europeeschen vijand zou men slechts de bruggen tusschen Tomohon en Lotta te vernielen hebben, om den vijand het binnendringen in het

land krachtdadig te beletten en, geholpen door een inlandsche bevolking, een stelsel van verdediging volgen waarvoor de vijand — tenzij hij genoegzame macht en hulpmiddelen hadde om een geregelden oorlog te voeren — spoedig zou terugdeinzen.

Hier mag wel te meer op gelet worden, dewijl bij een' oorlog zeer zeker de residentie Menado in de eerste plaats aangevallen zal worden, zoowel om de zekerheid van welslagen, als omdat ons daardoor een rijke en winstgevende provincie zal worden ontnomen en ons zedelijk overwicht in den Indischen Archipel een gevoelige slag zal lijden.

Bestuur. Het bestuur der provincie is toevertrouwd aan den resident, bijgestaan door zijn secretaris, die tegelijkertijd vendumeester, algemeen ontvanger, notaris, lid- en griffier van den Landraad is; een opeenstapeling van betrekkingen, die bij strenge plichtsvervulling, rusteloozen arbeid vordert, en bij mindere nauwgezetheid, de belangen der bevolking en van het Gouvernement in de waagschaal stelt.

Behalve deze, bevindt zich op de Secretarie géén ambtenaar, die over eenig belangrijk onderwerp een brief of verslag kan opmaken.

Wijders is de residentie in drie districten verdeeld — waaraan weldra een vierde, dat van Belang zal worden toegevoegd — nml. in dat van Kema, Tondano en Amoerang, aan wier hoofd zich opzieners bevinden; alle drie inlandsche kinderen, waarvan de eerste ternauwernood een hollandschen-, de tweede in het geheel niet-, en die van het laatstgenoemde district ternauwernood een maleischen brief kan schrijven.

Hunne betrekking is evenwel eene zeer belangrijke. Niet alleen zijn zij met de politie en het toezicht over de hoofden in hun district belast, maar ook staat de cultuur onder hun beheer.

Wij meenen het te moeten betreuren, dat zoo belangrijke betrekkingen aan menschen van zoo weinig verstandelijke ontwikkeling toevertrouwd zijn.

Hunne belooning, evenals hun titel, staat in geen de minste verhouding tot de plichten die zij te vervullen hebben.

Intusschen is uit alles blijkbaar, dat zij vroeger hooge en (waarschijnlijk nog) vele inkomsten genoten, hunne wettige verre te boven gaande, en ofschoon de eerste niet voortspruiten uit gelden aan het Gouvernement toekomende, — zoodat men zich niet moet vleien, dat de schatkist evenredig hoogere inkomsten zou erlangen indien men er goede en wel betaalde ambtenaren voor in de plaats stelde — moeten zij toch, op welke wijze dan ook, uit de bevolking getrokken worden.

Het ware te wenschen, dat het Gouvernement in de plaats van deze opzieners, een drietal Europeesche ambtenaren, controleurs der 2e of 3e klasse, in de residentie Menado plaatste. Het zou een weldaad voor de bevolking zijn en niet zonder invloed op de ontwikkeling dezer residentie blijven, en dat wel te meer, omdat hier, evenals in de meeste onzer buitenbezittingen, een snelle afwisseling van residenten, gebrek aan locale kennis met zich brengt. Ambtenaren als de tegenwoordige opzieners kunnen in dat gebrek niet voorzien, eensdeels omdat hun de noodige kennis ontbreekt, ten andere omdat hunne maatschappelijke positie aanleiding geeft, dat de resident hunnen raad niet inroept.

Ik ben van meening dat overal het gezag, waar het niet met zedelijke en verstandelijke ontwikkeling gepaard gaat, in willekeur en dwingelandij ontaardt, en ofschoon de in sommige opzichten gevorderde toestand der maatschappij in de Minahassa, de aanwezigheid van een twaalftal achtenswaardige zendelingen, in de verschillende districten verspreid, en de richting onzer koloniale regeering, niet zulke daden van willekeur en geweld

meer toelaten als waaraan de geschiedboeken onzer koloniën — en vooral die der Molukken — helaas zoo rijk zijn, toch zou het mij niet moeilijk vallen, menig voorbeeld op te noemen om mijne stelling te staven.

Ik kan hier niet in te veel bijzonderheden treden, en wil slechts aanstippen, hoe het mij bekend is, dat inlanders soms 30 palen van hunne negorij, 10 en 14 dagen werden opgehouden om hun huwelijk, waartoe de resident de toestemming verleend had, door den opziener te zien voltrekken; hoe de milde bepaling van het Gouvernement, dat de bevolking hare belasting in rijst zou kunnen voldoen tegen 120 duiten de gantang, door de willekeur of onverschilligheid der opzieners krachteloos is geworden en de bevolking dit jaar haar rijst tot zelfs voor 50 duiten de gantang heeft verkocht om de hassil te voldoen.

Wij hebben gezegd, dat de opzieners ook met de cultuur belast zijn. Het behoeft nauwelijks van inlandsche kinderen, die in hun jeugd klerk ter Secretarie of bij den magazijnmeester geweest zijn, gezegd te worden, dat zij daarvan geen kennis hebben, en heeft de residentie dan het ongeluk ook een resident aan het bestuur te zien met de cultuur onbekend, dan kan men het gebeurde van voor weinige jaren zien hernieuwen, toen men gedurende 5 jaren achtereen in het district Mombie duizenden koffieboomen liet planten, waarvan nooit een één enkele boon heeft opgebracht.

Het is te vermoeden dat, indien de residentie kundige controleurs der culturen hadde bezeten, er sedert lang een andere richting aan het cultuurstelsel gegeven ware.

Wij komen later daarop terug.

Inlandsch Bestuur. Over de inrichting van het inlandsch bestuur zal ik niet uitwijden; ik stip slechts aan, dat de residentie in 24 districten verdeeld is, waarvan sommige op de zonderlingste wijze dooreen liggen, zoodat

de bewoners van vele negorijen 10 tot 20 paal over het gebied van een ander district moeten gaan om bij het hoofd van hun eigen negorij te komen.

Deze districten worden bestuurd door majoors of Hoekom Besar, terwijl iedere negorij haar eigen Hoekom heeft.

Deze hoofden hebben over het algemeen weinig waardigheid en zijn in beschaving en zedelijke ontwikkeling weinig boven hunne onderdanen verheven.

Ik geloof, dat het Gouvernement de residentie een weldaad zou bewijzen en in het belang van Nederland zou handelen, door de stichting eener school, waar de kinderen der hoofden een goede opvoeding konden genieten en behalve onderwijs in lezen, schrijven en rekenen, goed Hollandsch leerden en eenige kennis van cultuur opdeden. Ik geloof, dat deze zaak juist in de Minahassa ernstige overweging verdient, omdat, ofschoon de hoofden meest allen tot den christelijken godsdienst zijn overgegaan, de meeste beschaving onder die inlanders gevonden wordt, die vroeger als kinderen bij de zendelingen zijn gekomen, een tijdlang bediende zijn geweest en later weder in de negorij, hetzij als gewoon inlander, hetzij als ambachtsman of schoolmeester terugkeeren. In menig dorp dan ook is de schoolmeester een veel gewichtiger persoon in het oog der bevolking, dan de Hoekom, een toestand, naar mijn inzien, nadeelig voor het gezag.

Het is hier de plaats niet om in bijzonderheden over zoodanige school te treden. Bij de te onderwijzen vakken heb ik opzettelijk het Hollandsch genoemd, omdat ik dit als een hoofdzaak beschouw, niet alleen omdat, als men beschaving wil, men het niet ten halve moet willen en men geen taal moet gebruiken waarin geen boeken geschreven zijn, noch ook omdat de hoofden het gaarne zouden willen, maar vooral uit een staatkundig oogpunt.

Men kan hier nog opmerken, dat er thans toch een

vreemde taal wordt ingevoerd, nl. de Maleische, en wanneer men bedenkt, hoe weinig Europeanen die taal machtig zijn, hoe gebrekkig zelfs de taalkennis der zendelingen is, dan gevoelt men welk een bastaard-taal thans de landstaal, de Alfoersche, verdringt. Ook zij hier nog aangeteekend, dat de Alfoer even gemakkelijk het Hollandsch, als het Maleisch leert.

Ik geloof, dat men tamelijk verzekerd is tegen opstand tegen ons gezag; ik geloof, dat de hoofden zeer goed inzien, dat zij zonder een Europeesch bestuur, meer zouden verliezen dan winnen; maar zoolang wij geheel vreemdelingen voor hen blijven, moet het hun zeer onverschillig zijn of zij Fransche-, Engelsche- of Hollandsche meesters hebben, en meer dan een zou voor de toezegging van hoogere inkomsten of meerdere macht, genegen zijn een andere macht te erkennen.

Ik ben overtuigd, dat die toestand zal ophouden als men de Hollandsche taal invoert; ik ben overtuigd, dat geen band tusschen volken zóó sterk is als gemeenschap van taal, en de geschiedenis leert het op menige bladzijde.

Invoering van een nieuw belastingstelsel. Met het begin van het jaar 1852 werd een nieuw stelsel van belasting in de residentie Menado ingevoerd, bij een proclamatie, die der bevolking gouden bergen beloofde. (Zie de hierachter gevoegde bijlage).

Het valt reeds bij een oppervlakkige beschouwing in het oog, dat het Gouvernement eenige duizenden guldens bij het nieuwe stelsel wint, en het moet dus eenige bevreemding wekken, dat de bevolking gelijktijdig daarbij winnen zoude. Wij willen de zaak eenigszins nader beschouwen.

Vóór 1852 was de toestand als volgt:

De bevolking was verplicht al de koffie aan het Gouvernement te leveren.

De gemiddelde opbrengst der residentie bedraagt jaarlijks

10.000 picol, die het Gouvernement met f 15 koper per picol betaalde, dus . . . . f 150,000,— koper.

Wijders de opbrengst van 900 koyang rijst, die het Gouvernement betaalde met 50 duiten de 40 pond, dus - 33,750,— „

en de opbrengst van 500 onc goud, waarvoor het Gouvernement betaalde f 16 koper de onc, dus . . . . - 8,000,— „

bruto ontvangst der bevolking f 191,750,— koper.

Daarvan moet worden afgetrokken:

van iedere picol koffie, voor het 1e hoofd 75 duiten = ...	f 7,500,— k.	
van iedere picol koffie, voor het 2e hoofd 25 duiten = ...	- 2,500,— „	
van iedere picol koffie, voor den kapala djaga 50 duiten = . . .	- 5,000,— „	
van iedere picol koffie, voor pelloon aan den opziener 50 duiten =	- 5,000,— „	
bovendien aan de 1ste hoofden door iedere dapoer 1 gantang rijst of 120 duiten (gerekend 16000 dapoers) = .	- 19,200,— „	
		- 39,200,— „

zoodat de bevolking, de eigenlijke arbeiders, ontvingen . . . . . f 152,550,— koper.

de inlandsche hoofden ontvingen . - 34,200,— „

en het Gouvernement:

de winst op de koffie in Nederland f winst pro mem.

„ „ „ „ rijst [1]. . . . . . - 35,000 koper.

1) De rijst werd het Gouvernement verkocht voor 100 duiten de 37½ pond.

de winst op het goud [2]) . . . . f 9,500,— koper.

winst + f 44,500,— koper.

Deze toestand ging met groote misbruiken vergezeld. De roemah djagas waren opgevuld met menschen, die door de opzieners en de hoofden voor particulieren arbeid gebruikt werden, of om de goederen en personen van ambtenaren, tot zelfs de handelsartikelen van kooplieden, kosteloos van de eene plaats naar de andere te voeren. De opzieners van Tondano en Amoerang waren eigenaars van koffie-pelmolens, en of de landbouwers daarvan gebruik maakten of niet, het pelloon moest betaald worden. Moest een of ander voor de negorij of het district aangekocht worden, zoo hief het hoofd een don-gratuit van zijne bevolking, welke heffing onder den naam van „samoerok" bekend was. Alles gaf aanleiding tot een samoerok: de komst van een ambtenaar in eene negorij; het sterven van een kalankeranpaard, enz.

Al deze en vele andere misbruiken echter waren, men zal het wel toestemmen, niet aan het belasting-stelsel verbonden. De bevolking ging daaronder gebukt; maar het Gouvernement had er geen enkele bate van en de afschaffing daarvan kan moeilijk als een verdienste van het in 1852 ingevoerde stelsel aangemerkt worden.

Daarbij staat de rekening aldus:

De bevolking is verplicht al de koffie aan het Gouvernement te leveren.

Voor de levering van 10,000 picol koffie à f 10,— koper per picol . . .	f 100,000,— k.
Voor de levering van 70 koyangs rijst à f 100,— koper de koyang	- 7,000,— „
picolloon voor afvoer van koffie (gemiddeld wordt de koffie 20 paal afgevoerd tegen $7\frac{1}{2}$ duit per paal en per picol) .	- 15,000,— „
	f 122,000,— k.

2) Het onc goud bracht gemiddeld op f 35 koper.

Daarvan moet worden afgetrokken:

van iedere picol koffie voor het 1e hoofd 50 duiten = . . .	f 5,000,— k.	
van iedere picol koffie voor het 2e hoofd $16\frac{2}{3}$ duiten = . . .	- 1,666,66$\frac{2}{3}$ „	
van iedere picol koffie voor den kapala djaga $33\frac{1}{3}$ duiten = .	- 3,333,33$\frac{1}{3}$ „	
van iedere picol koffie voor pelloon 25 duiten = . . .	- 2,500,— „	wordt in de districts-kas gestort.
door iedere dapoer 1 gantang rijst of 120 duiten voor het 1e hoofd = ...	- 19,200,— „	gerekend 16000 dapoers
door iedere dapoer 100 duiten hassilgeld voor het 1e hoofd =	- 16,000,— „	
door iedere dapoer 500 duiten hassilgeld voor het Gouvernement	- 80,000,— „	
	f 127,700,— k.	

Derhalve ontvangt de bevolking minder dan zij opbrengt:

f 127,700 k. — f 122,000 k.	= f 5,700 k.
ontvangen de hoofden:	- 45,200 „
het Gouvernement: de winst op de koffie in Nederland (pro memorie) plus f 5,— koper per picol meer dan bij het vorige stelsel = winst + ...	- 50,000,— „
aan hassilgelden dan bij het vorige stelsel	- 80,000,— „
winst + . . .	f 130,000,— k.
daarvan moet af: voor picolloon = ... f 15,000,— k. vermeerderde uitgaven door de aanstelling van onderpakhuismeesters = . . - 5,000,— „	- 20,000,— „
blijft over . . . winst +	f 110,000,— k.

Vergelijkt men deze rekening met de vorige, dan ziet

men, dat door de invoering van het nieuwe stelsel, het Gouvernement bevoordeeld wordt met . f 65,500,— k.
de hoofden met . . . . - 11,000,— „
en dat de bevolking het geheele jaar arbeidt om nog f 5000 k. minder te verdienen dan het aan belasting moet opbrengen, terwijl wij nog niet eens daarbij in rekening brengen den verplichten en onbetaalden arbeid voor het onderhoud der loges, kalankeranhuizen, pakhuizen, bruggen en wegen.

Zéker was bij het oude stelsel de gedwongen rijstlevering te groot, en in onvruchtbare jaren werd er in sommige districten minder gezond voedsel gebruikt, daar al de rijst dan naar de Gouvernements-pakhuizen werd gebracht; [3]) maar er bleef toch nog een kapitaal van ongeveer f 200,000,— k.

van de koffie	f 110,800	k.
„ „ rijst	- 33,750	„
„ „ hoofden	- 34,200	„
„ „ gedwongen goudlevering . .	- 8,000	„
„ het goud dat meer gegraven werd	- 24,000	„
	f 210,750	k.

in handen der bevolking, waarvoor vrij wat levensmiddelen gekocht konden worden, en bij vruchtbare jaren gaf dat kapitaal, waarvoor de inlander gereedschappen, kleederen, huisraad, enz. kocht, een niet onaanzienlijken handel in de residentie, die nu reeds na het eerste jaar van het nieuwe stelsel heeft opgehouden.

Wij willen thans zien, welke waarde aan de schoone toekomst moet toegekend worden, die het Bestuur der bevolking voorspelde door het weggeven der rijstcultuur;

3) Men lette evenwel op, dat de heerlijke toekomst, der bevolking met het nieuwe stelsel voorspeld, berust op de veronderstelling dat de bevolking voor zich zelve geen gebruik van rijst zal maken (zie de proclamatie).

hoe de beloften van vrijen arbeid en eigen beschikking over tijd worden vervuld; wij willen zien, hoe zonderling ongelijkmatig het ingevoerde stelsel op de bevolking drukt; en eindelijk den maatstaf, waarnaar de belasting gevorderd wordt, aan gezond verstand en rechtvaardigheid toetsen.

De resident Scherius voorspelde de bevolking bij de invoering van het nieuwe belastingstelsel, een groote bron van welvaart in de nu vrije rijstcultuur en hij zorgde door zijn invloed, dat overal groote rijsttuinen werden aangelegd, zóó zeer zelfs, dat de bevolking van de gewone jaarlijksche aanplanting van jonge koffieboomen vrijgesteld werd.

Men beweert omdat hij, de zorgeloosheid der inlanders kennende, beducht was dat zonder die zorg van zijn zijde, er reeds het eerste jaar gebrek aan voedsel zou wezen.

Wij willen echter aannemen, dat hij dit alleen deed om de inlanders de voordeelen, aan de rijstcultuur verbonden, te leeren kennen.

Welnu, de oogst is rijkelijk geweest; men zegt ten minste zoo; hoe rijk, zou waarschijnlijk niemand kunnen opgeven. En nu men de tweede helft der hassil moest voldoen, liepen de inlanders palen ver om hunne rijst voor 80 en 90 duiten de gantang te verkoopen, en in de negorij zelve werd zij voor 50 duiten verkocht.

De bepaling van het Gouvernement, dat rijst als hassil tegen 126 duiten zou worden aangenomen, was voor den inlander van geen waarde; men beweerde dat zij in de pakhuizen der bovenlanden niet, maar alleen te Menado, Amoerang of Kema kon ontvangen worden. En de opziener van Amoerang schreef aan de hoofden van zijn district, dat, als de bevolking rijst voor hassil wilde leveren, de hoofden eerst slechts een goede hoeveelheid moesten verzamelen; want dat hij niet gereed kon staan om iedere gantang te ontvangen.

Of de beide andere opzieners gelijke orders gegeven

hebben, is mij onbekend; maar zeker is het, dat er onbeduidend weinig rijst ter betaling der hassil geleverd is.

Is bovendien de opvatting juist, dat de rijst alleen op de drie genoemde plaatsen ontvangen mag worden, zoo heeft voor negorijen die daar ver van gelegen zijn, de bepaling geen waarde, daar een man, die 20, 30 palen moet loopen om zijn rijst derwaarts te brengen, wellicht langer dan een dag ter hoofdplaats opgehouden wordt eer hij die kan afgeven, toch nog liever zijn rijst in zijn negorij voor 50 duiten verkoopt, dan op zulke voorwaarden voor 126 duiten.

Wij herhalen, de oogst is rijkelijk geweest, en echter, nu de hassil voldaan is, is de voorraad rijst bij den gemeenen man reeds zeer gering; menigeen heeft zijn huisraad of gereedschap, sommige hebben zelfs hunne woningen verkocht om de belasting te voldoen, en meer dan één hoofd heeft dwangmiddelen en de zweep gebruikt om sommigen zijner onderhoorigen tot de voldoening der hassil te noodzaken.

Waar zijn dan nu de gelukkige gevolgen van den vrijen rijstbouw? Het is waar, wanneer de voorraad rijst jaarlijks in de Minahassa groot was, zou er mogelijk een markt voor Ternate, Ambon en bijgelegen eilanden kunnen ontstaan, waardoor de prijs der rijst hooger werd; maar vooreerst maakt hare eigenschap dat zij slechts eenige maanden kan bewaard worden, het weinig waarschijnlijk dat zij een belangrijk handelsartikel zal worden [4]).

In de tweede plaats zal de voorraad van rijst hoogst waarschijnlijk reeds in het volgende jaar gering zijn. Het verlies toch aan koffieboonen, door de niet-aanplanting van het vorige jaar, moet door grootere aanplanting worden

4) De ex-regent van Kendal (aldaar gebannen) verzekert, dat deze eigenschap der rijst is toe te schrijven aan minder goede bearbeiding van den grond en de slechte hoedanigheid van het zaadkoren. Indien dat waar is, bewijst het wederom, hoe ongelukkig voor deze provincie het gebrek aan kundige controleurs der culturen is.

ingewonnen; er is last gegeven, oude tuinen door nieuwe te vervangen; er worden dus meer handen voor de koffiecultuur gevraagd; de inlandsche hoofden zijn bijna allen belanghebbenden bij een rijken koffieoogst, onverschillig voor den rijstbouw, en wanneer de resident geen groote belangstelling in de rijsttuinen toont, mag men met grond vreezen, dat er een volgend jaar zelfs gebrek aan rijst zal zijn.

Waren de beloften van toekomstige welvaart ijdel, de invoering van het stelsel ging met bepalingen vergezeld die niet te handhaven waren.

Het bestuur verkondigde den vrijen arbeid. Van nu af zou ieder inlander werk kunnen zoeken waar hij wilde, en ieder particulier zou zich zelven van vrijwillige arbeiders moeten voorzien.

IJdele woorden!

De weinige Europeanen, in het bezit van tuinen, zagen de volkomen ondergang hunner bezitting tegemoet indien het bestuur hen niet van arbeiders voorzag, en bij een gedwongen koffiecultuur sprak het wel van zelf, dat de hoofden niet konden toelaten, dat de opgezetenen van hun district gingen en werk zochten waar zij verkozen, en het bestuur was dus verplicht zoowel de particulieren van arbeiders te voorzien, als de hoofden in hun recht over hunne onderdanen te handhaven.

Ik beweer niet dat het anders zijn moet; ik ben volkomen overtuigd, dat, wanneer de bevolking niet tot de cultuur gedwongen werd, binnen weinig tijds de residentie niets meer zou opleveren, en er ligt niets onbillijks in den inlander tot een redelijk beloonden arbeid te noodzaken; maar ik acht het beneden de waardigheid der Regeering om met woorden te schermen, beloften te doen die niet vervuld- en bepalingen te maken die niet gehandhaafd kunnen worden, en deze laatsten hebben nog het groote nadeel, dat zij tot willekeur aanleiding geven.

Bij welwillendheid erkent men, dat het niet mogelijk

is zonder de hulp van het Bestuur een huis te bouwen, atap voor het dak te erlangen, goederen te vervoeren; bij onwil beroept men zich op de bestaande bepalingen, dat ieder zich van vrijwillige arbeiders moet voorzien.

Hier wordt een gevraagde ondersteuning om een klein pakhuis te bouwen, geweigerd, en op weinig ellen afstands wordt het steenkolen-pakhuis van den heer Cores de Vries, met door het bestuur verstrekte arbeiders in weinige dagen voltooid; hier wordt door de bevolking een kostbare loge gebouwd, ginds vergadert de christelijke gemeente in een bouwvallige woning, door stutten geschoord, en ofschoon zij gaarne een nieuwe kerk zou bouwen en al de lasten daarvan dragen, laten de werkzaamheden der negorijen en in de koffietuinen geen tijd daartoe over.

Ongelijkheid der belasting. Bij al het bevreemdende van het nieuwe stelsel is dit wel niet het minste, dat door de invoering daarvan een gedeelte der bevolking veel zwaarder belast werd dan het andere.

Het district Toncea behoeft geen koffie te leveren, omdat die er niet groeien wil; iets — het zij in het voorbijgaan gezegd — wat men niet uit kennis van den grond en het klimaat heeft voorzien, maar door de aanplanting van duizenden boomen, jaren achtereen, heeft ondervonden. Tijdens de gedwongen rijstlevering bracht dit district om die reden dan ook naar evenredigheid meer rijst op.

In het district Belang, waar ook geen koffie groeien wil, werd de goudlevering afgeschaft; en zoo brengen deze beide districten slechts hunne hassilgelden op, terwijl de overigen bovendien nog hunne koffie moeten opbrengen.

Ik weet wel, er wordt beweerd dat dit een voordeel voor die districten is; maar ik zou wel eens willen weten, wanneer een inlander verplicht is zijn product aan het

Gouvernement tegen een prijs, minder dan de halve marktwaarde, af te staan, of hij dan belasting betaalt of voordeel geniet, en of het niet waar is, dat de inlander van iedere picol koffie ongeveer f 15 k. belasting betaalt, zoodat in de koffiedistricten de belasting tot die der beide genoemde districten staat als 7 tot 2. [5])

Het is hier mogelijk de geschikte plaats om een enkel woord over de afschaffing der goudlevering te zeggen:

Vroeger moest Belang jaarlijks opbrengen 500 onc goud, waarvoor het Gouvernement f 16,— k. betaalde, terwijl men den marktprijs op f 35,— k. kan stellen.

Men rekent, dat er toen nog tusschen de 800 à 1000 onc boven de op te brengen 500 onc gegraven werden.

Met den gedwongen arbeid heeft de gouddelving geheel opgehouden en Belang brengt geen goud meer in den handel.

Het is te vermoeden, dat de arbeiders weinig voordeel trokken van die 800 onc, die men geneigd is bij den eersten blik, als het product van vrijwilligen arbeid te beschouwen. Gaat men echter na, hoe dat goud in den handel kwam, en bedenkt men, hoe weinig de kleine man in staat was te beoordeelen hoeveel hij moest opbrengen, dan mag men veilig aannemen, dat de arbeiders ook voor het meerdere goud geen hooger prijs erlangden, maar dat eenige gezaghebbenden en een paar handelaars de winsten deelden.

De zaak op deze wijze beschouwende, is de afschaffing der goudlevering, een weldaad aan de bevolking bewezen.

Maar wanneer men bedenkt, dat die 1400 onc goud, met de ellendigste hulpmiddelen verkregen, een kapitaal van

5) Dat het district Toncea van de tegenwoordig nog door het Gouvernement verlangde 70 koyangs rijst wat meer opbrengt dan de overigen, wijzigt die verhouding niet; de hoeveelheid is daartoe te gering en de prijs van f 100,— k. per koyang is ten minste hooger, dan de kleine man in het afgeloopen jaar heeft kunnen bedingen.

f 49,000,— k. vertegenwoordigden, in een district van ternauwernood 600 huisgezinnen, en dat thans niets voortbrengt, dan vraagt men onwillekeurig, of een betere regeling der goudlevering niet boven een afschaffing te verkiezen ware. Wanneer het Gouvernement bijv. f 28,— k. betaalde, zou de arbeid redelijk beloond worden en het Gouvernement nog ruime winst over hebben, om daaruit een ingenieur van de mijnen te bezoldigen, die den arbeid, door dien te besturen, niet alleen zou verlichten, maar de productie zou vermeerderen en tegelijkertijd op de belangrijke vraag, of de goudmijnen in het noorden van Celebes eene ontginning op grootere schaal waardig zijn, eindelijk een beslissend antwoord zou geven.

Maatstaf der belasting. Eindelijk kan ik niet onopgemerkt laten, hoe onbepaald de maatstaf is, waarnaar de belasting wordt geheven.

Het is mij wel bekend, dat ook op Java bij sommige belastingen, het huisgezin tot grondslag dient; maar dit ligt in de adat der bevolking, welke men meent te moeten eerbiedigen.

Maar de Alfoer is geen Javaan. De Alfoer heeft weinig gehechtheid aan oude gewoonten en is bereid de westersche instellingen te ontvangen. En of de Javaansche adat zóó voortreffelijk zijn, dat men die bij voorkeur bij den Alfoer tracht in te voeren, komt mij twijfelachtig voor.

Iedere dapoer, ieder huisgezin moet f 6,— koper opbrengen.

Men gevoelt, hoe moeilijk 't is te bepalen, wat men door een dapoer verstaat. Hier bestaat een huisgezin uit een paar gezonde ouders met een vijftal weerbare zonen; ginds uit eene weduwe met hetzelfde aantal kinderen, waarvan mogelijk slechts één tot den arbeid geschikt is.

Het is, dunkt mij, overbodig, hier meer bij te voegen om te doen opmerken hoe ongelijk de belasting drukt.

Daar de hoofden voor $\frac{1}{8}$ in die belasting belanghebbenden

zijn, kan men zich overigens verzekerd houden, dat men in de Minahassa zeer spoedig de eer geniet, zich aan het hoofd van een huisgezin geplaatst te zien.

Ik wensch mij tot algemeene beschouwingen te bepalen, mij van het oordeel over bijzondere daden van bestuur te onthouden, niet alleen, omdat ik zelfs den schijn van bedoelingen jegens personen haat, maar ook, omdat ik de taak van bestuurder zoo moeilijk acht, den invloed der omstandigheden waaronder hij handelt, voor anderen zoo moeilijk te beoordeelen is, dat mogelijk in géén andere zaak het „la critique est aisée, mais l'art est difficile" van meerdere toepassing is.

Maar één handeling kan ik niet met stilzwijgen voorbijgaan.

Ik bedoel: de herstelling van de passarpacht te Menado.

Bij de invoering van het nieuwe stelsel deed de resident op verschillende plaatsen passars oprichten.

In het midden latende of men een markt kan scheppen door een marktgebouw op te richten, en opmerkende, dat die nieuw verrezen passars thans weder gedeeltelijk worden afgebroken, gedeeltelijk tot andere — en nergens tot hun oorspronkelijk doeleinde worden gebruikt, wijs ik op de volgende woorden uit de meer aangehaalde proclamatie:

„Voor het verkoopen op die markten zult gij hoe-
„genaamd geene betaling behoeven te doen, noch
„pacht, noch belasting, noch wat het zij".

Gelijktijdig verviel de passar-pacht te Menado.

De jongste resident heeft met het begin van dit jaar de passar te Menado opnieuw verpacht; naar ik verneem op grond, dat de niet-verpachting in het vorige jaar geenszins door een Gouvernements-besluit gewettigd was en hij zich dus niet gerechtigd achtte, die thans achterwege te laten, en dat overigens die beloften van vrijheid slechts betrekking hadden op de nieuw opgerichte passars.

Wat het eerste betreft, zal de zienswijze van den resident wel in overeenstemming zijn met de reglementen en besluiten, en wat het tweede betreft, erken ik, dat het met eenige spitsvondigheid niet moeilijk is deze verklaring aan de gedane beloften te geven; maar wat zij beteekenden, indien zij geen betrekking hadden op den eenigen passar waar handel gedreven werd, erken ik niet te begrijpen. En of de waardigheid van het Gouvernement door zóó spitsvondige verklaringen en lijnrecht tegen elkander strijdende handelwijzen bewaard blijft, komt mij twijfelachtig voor.

Bevolking. Wanneer men, bedenkt dat de bevolking der Minahassa gedurende meer dan een eeuw vrede geniet; dat het luchtgestel er voor gezond gehouden moet worden; dat er sedert een groot aantal jaren noch hevige ziekten, noch hongersnood geheerscht hebben, dan baart het verwondering dat de bevolking niet toeneemt.

Al de oorzaken daarvan zijn mogelijk zoo gemakkelijk niet aan te wijzen; maar dat de slechte behandeling der zuigelingen eene daarvan is, komt mij waarschijnlijk voor. Over het algemeen geniet de zuigeling slechts korten tijd de moedermelk en wordt hij grootendeels opgevoed met rijst, die door eene vrouw — meestal eene oude vrouw — eerst gekauwd wordt, zoodat de beste sappen voor de voedster blijven en het kind geweldadig wordt volgestopt met een krachtelooze pap, vermengd met de kwade mondsappen des ouderdoms, nog walgelijker gemaakt door het aanhoudend sirih-kauwen.

Is het kind slechts eenige weken oud, zoo wordt het met een doek op den rug der moeder gebonden, die daarmede haar rijst tombokt, — waarbij het hoofd van het kind gedurig in beweging is; naar de rijst- of koffietuinen gaat in brandende zonneschijn en harde regens, en altijd met het wicht op den rug den tuin-arbeid verricht.

Men beweert dan ook, dat de sterfte onder de jonge kinderen zeer groot is; men beweert, zeg ik, omdat het aan goede statistieke opgaven ontbreekt.

De eerbied voor het bestuur is hier groot genoeg, dat men de hoofden slechts opmerkzaam zou behoeven te maken op het verderfelijke dezer gewoonten en het wenschelijke om die af te leggen, om daarin verandering te brengen.

Huwelijken onder inlandsche christenen. Gelijk bekend is, maakt het Christendom in deze residentie groote vorderingen en een aantal Alfoeren hebben dien godsdienst omhelsd. Tusschen dezen had vóor eenige jaren het huwelijk op deze wijze plaats: bruid en bruidegom begaven zich met hunne ouders naar den zendeling, in hun district woonachtig, aan wien zij kennis van hun voornemen gaven.

Deze nam daaruit aanleiding om over de plichten van het huwelijk te spreken, en de toestemming der wederzijdsche ouders te vragen. Was hij daaromtrent voldaan, zoo vroeg hij schriftelijk den resident om een huwelijkstoestemming. Deze verkregen hebbende, werden de geboden in de kerk afgelezen, en na behoorlijk tijdsverloop werd het huwelijk door den zendeling ingezegend.

De zendeling was verplicht hiervan een register te houden, dat jaarlijks aan den resident werd opgezonden.

Ofschoon ik te veel Nederlander ben om deze inmenging van het geestelijk gezag in het burgerlijk bestuur onbepaald goed te keuren, kan ik niet onopgemerkt laten, dat het voor den inlander een weinig kostbare en gemakkelijke regeling was. Sedert de invoering der nieuwe wetgeving in Indië, zijn omtrent deze zaak geheel andere bepalingen gemaakt.

Het paar dat in den echt wil treden, moet zich met de ouders naar den opziener begeven onder welken hun district behoort. Deze moet onderzoeken of er geen

beletselen tegen het huwelijk bestaan en belooft daarna om toestemming aan den resident te vragen. Deze verkregen hebbende, geeft de opziener daarvan kennis aan den zendeling van het district waar het paar te huis behoort, en deze leest in de kerk de geboden af. Zijn deze voorbij, dan kan het paar weder met de ouders naar den opziener gaan, die dan het huwelijk sluit, en het bewijs daarvan ontvangen hebbende, kunnen zij het door den zendeling kerkelijk laten inzegenen.

Men merke op, dat de opziener over het algemeen met de familiebetrekkingen van den inlander geheel onbekend is en zijn onderzoek dus nutteloos is, of liever, niet plaats heeft; dat de belanghebbenden dikwijls meer dan 30 paal van de woonplaats des opzieners verwijderd zijn en de reis derwaarts den jongelieden en hunnen ouders geen gering bezwaar oplevert; dat de opzieners het niet de moeite waard achten, voor ieder paar aan den resident te schrijven en dus gewoonlijk wachten tot zij eenige concenten tegelijk kunnen aanvragen; dat het meermalen gebeurt, dat de belanghebbenden den opziener niet tehuis vinden, of dat het dezen niet gelegen komt hun te woord te staan, zoodat zij verscheidene dagen ter hoofdplaats worden opgehouden; dat na de verkregen toestemming en het aflezen der geboden, een tweede reis onder dezelfde bezwaren naar de woonplaats des opzieners noodzakelijk is; dat zij een paar gulden voor de huwelijksakte moeten betalen, en men zal inzien, hoe drukkend deze bepalingen zijn.

Nog zij hier opgemerkt, dat vele reeds bejaarde Alfoeren tot het Christendom overgaan en alsdan besloten te huwen en dat voor dezen al de opgenoemde bezwaren nog grooter worden. Het is mij bekend, dat een hoog bejaard paar ongehuwd is gebleven, omdat zij onmogelijk de reis naar de woonplaats van den opziener konden doen; terwijl de opziener, ofschoon hij zich meer dan

eens in de negorij hunner inwoning bevond, weigerde aldaar het huwelijk te voltrekken.

De voorbeelden zijn mij dan ook bekend, dat sommige paren gedurende meer dan zes maanden bruid en bruidegom waren.

De bedoeling van den wetgever met de bepalingen omtrent het huwelijk van inlandsche christenen, is mij tot heden niet duidelijk. Wil men een begin maken met een register van burgerlijken stand, dan zijn de uitleggingen, aan de wet gegeven, in de residentie Menado dat doel niet bevorderend; maar welke het ook geweest zij, zeker was het niet de bedoeling om het huwelijk zóó moeilijk te maken, dat menigeen verkiest eene bijzit te nemen in plaats van eene wettige vrouw. Zeker was het niet de wensch om het christelijk huwelijk afschrikwekkend te maken en den zedelijken invloed der zendelingen op dit punt, door wettelijke bepalingen tegen te werken.

Indien men de inlandsche districts-hoofden, die bijna allen het Christendom omhelsd hebben, tot ambtenaar van den burgerlijken stand maakte, zou het doel goed bereikt en de drukkende bepalingen op het huwelijk voor inlandsche christenen, weggenomen kunnen worden.

Het ontbreekt niet aan andere onderwerpen in den maatschappelijken toestand der residentie, die mijne aandacht hebben getrokken. Zoo komt het mij bevreemdend voor, dat de sterfte van een 5000-tal paarden in nog geen twee jaren tijds, geen enkele krachtige maatregel heeft uitgelokt; waarin ik wederom het bewijs zou vinden, dat er gebrek aan geschikte ambtenaren in de residentie is. Maar ik wil niet verder uitwijden. Omtrent sommige punten ontbreekt het mij aan bescheiden, die ik genoegzaam vertrouwen durf; andere zouden mij tot bijzonderheden voeren, die hier, naar het mij voorkomt, niet tehuis behooren.

Ik wil deze opmerkingen besluiten met eenige be-

schouwingen over de cultuur, die, naar ik mij vlei, eenige aandacht verdienen en die ik hoop dat zullen bewijzen, dat de opbrengst der residentie grooter kon zijn, terwijl de bevolking niet uitgeput, maar inderdaad verrijkt zou worden.

Wat het bebouwen van den grond aangaat, ben ik inlichting en gegevens verschuldigd aan den heer Dircks, den voortreffelijken onderwijzer van 's lands lagere school te Menado; waarschijnlijk de bekwaamste landbouwkundige der residentie, zoo hij niet de eenige is, die den naam van landbouwkundige aldaar verdient.

Cultuur in de residentie Menado. Het was mijn voornemen, om het productief vermogen van den grond bij verschillende culturen van koffie, klappers, cacao, muskaatnooten en koffo te berekenen en de verhouding in getallen uit te drukken; maar ik was niet weinig verwonderd, dat de verhouding van koffie tot een der andere culturen niet uit te drukken is, daar zij niet eens staat als iets tot nul, maar als iets tot eene negatieve grootheid; met andere woorden: dat zonder gedwongen arbeid, de koffie-cultuur onmogelijk is, en dat een particulier met dien bouw stellig te gronde moet gaan.

Het is te vermoeden, dat deze waarheid niet nieuw is; maar sommige waarheden kunnen niet genoeg herhaald worden, en wij willen haar met cijfers bewijzen.

Wij zullen den maatstaf niet in ons voordeel nemen, en nemen aan:

1°. dat een koffieboom van zijn 5e tot en met zijn 20e jaar, alzoo 16 jaar, jaarlijks ¼ kattie boonen oplevert;
2°. dat één man 500 boomen kan onderhouden;
3°. dat de landbouwer zijn product tegen f 30 koper de picol, — dat is f 20 k. meer dan de inlander er voor krijgt — kan verkoopen; dan komt de rekening aldus te staan:

Eén man kost aan arbeidsloon f 6,— k. per maand.
„ „ „ „ voeding „ 3,— „ „ „
derhalve per jaar . . f 9,— k. × 12 = f 108,—k.[6]).
of in 20 jaren . . . . „ 2160,— „
500 boomen leveren jaarlijks 250 katties koffie; gedurende 16 jaren 4000 katties;
de picol tegen f 30,—k. geeft voor het product f 1200,— k.
in 20 jaren verlies voor den producent f 960,— k.
of jaarlijks f 48,— k.
of id. op de 2,000,000 boomen f 192,000,— k.;
zoodat, indien de geheele koffie-cultuur der residentie in handen van den particulier overging, deze jaarlijks f 192,000— k. zou moeten verliezen. En door welke middelen nu het Gouvernement voor zich tot een geheel andere uitkomst geraakt, zoo is het toch waar en onveranderlijk als eene natuurwet dat, wie onder zulke omstandigheden werkt, uitgeput moet worden.

Waarlijk, indien de leden der matigheidsgenootschappen, die het patronaat der koffie op zich genomen hebben, wisten, hoeveel onbetaald zweet aan de vrucht kleeft, zij zouden in twijfel geraken, of de jeneverstokerij wel zoo groot kwaad voor de maatschappij is als de koffieteelt.

Sedert 1834 is door eenige Europeanen of afstammelingen daarvan, ook door enkele inlandsche hoofden, met veel voordeel cacao gebouwd.

Men kan rekenen, dat van dat jaar tot 1848 de gemiddelde opbrengst geweest is 1800 picols, en de picol door elkander voor ruim f 60,— k. verkocht werd.

Indien men nu de opbrengst per boom op 1½ kattie per jaar stelt — hetgeen niet te hoog geschat is —, dan moeten er gedurende dat tijdvak 120,000 vruchtdragende boomen geweest zijn.

6) Dit is iets te hoog. Indien men evenwel de meerdere verdiensten des mandoers in rekening brengt, is het mogelijk nog iets te laag.

Op goede gronden plant men de boomen 15 voet van elkander; derhalve had de cultuur eene oppervlakte van 27,092,025 vierk. voet.

600 cacao-boomen kunnen door één man onderhouden worden. Vier jaar oud zijnde, geeft de boom vruchten en blijft daarna 8 jaren in kracht.

Uit de aanteekeningen van den heer Dircks blijkt, dat de onkosten gedurende de eerste 4 jaren, van het aanleggen van den tuin tot de boom vruchten geeft, evenveel gulden koper bedragen als het aantal boomen, derhalve kost één boom gedurende de eerste

4 jaren	100 duiten
een werkman kost jaarlijks f 108,— k. of de verzorging van een boom 18 duiten; geeft voor verzorgings-kosten gedurende de 8 vruchtdragende jaren	144 „
Totaal . . .	244 duiten

120,000 boomen hebben dus in 12 jaren aan de planters gekost f 292,800,— koper.

De opbrengst à 1½ kattie 's jaars per boom bedraagt in 8 jaren 12 katties, à 60 duiten, maakt 720 duiten.

Dit over 120,000 boomen geeft . . . f 864,000 k.

In 12 jaren winst voor de planters 864,000 — 292,800 = f 571,200,— k. of in 1 jaar f 47,600,— k.,
waarbij 200 werklieden een redelijk bestaan hebben gevonden.

Neemt men de gemiddelde opbrengst der residentie, zooals hier voortdurend geschied in koffie gelijk 10,000 picol, den boom op 9 voet afstand van elkander, en de opbrengst van een boom ¼ kattie, zoo wordt voor de koffiecultuur eene oppervlakte vereischt van 161,897,680 vierk. voet; derhalve hebben de cacao-tuinen slechts $\frac{1}{6}$ van de uitgebreidheid der koffie-tuinen gehad, terwijl de laatste 4000 arbeiders hebben gevorderd, die per hoofd nog geen f 25,— k. 's jaars hebben ontvangen.

Na 1848 heeft zich een ziekte in den cacaoboom ge-

openbaard, die, hoewel thans aan het afnemen, nog niet heeft opgehouden. De vrucht gaat in verharding over en heeft alsdan geen waarde meer. Hierom zijn verscheidene tuinen verlaten en nieuwe zijn niet aangelegd geworden. Evenwel heeft de productie nog in het jaar 1852 600 picols bedragen, die tegen f 80,— en f 90,— k. de picol verkocht zijn.

Of het op dit oogenblik raadzaam zou zijn, de cacao-cultuur op groote schaal te beginnen, durf ik niet te beslissen. Maar een uitroeiing van zieke boomen en eene nauwgezette planting van gezonde pitten uit de Sanger-eilanden en van Gorontalo ontboden, zou wellicht de ziekte kunnen uitroeien.

Voor 't overige staat iedere plant aan ziekte bloot. Ik geloof niet, dat dit een reden is haar niet te verbouwen. De navolgende regels bij den aanleg van cacao-tuinen verdienen wellicht hier opgenomen te worden:

Eene vlakte van zwarte losse aarde, waarop zwaar geboomte groeit, is het geschiktste terrein voor de cacao-cultuur. In het begin van den oost-moesson wordt het hout omgehakt en, als het genoegzaam droog is, verbrand en de grond schoongemaakt. Men plant vervolgens 15 voet (op minder goeden grond 13 à 14 voet) uit elkander, pisang-

pisang	+		+		+	
cacao		·		·		·
pisang	+		+		+	
cacao		·		·		·
pisang	+		+		+	

boomen, die tot schaduw moeten dienen, en legt beddingen aan, waarin men 8 en 9 duim van elkander en een $\frac{1}{2}$ duim

diep, versche goede cacao-pitten plant; hetgeen na volle maan moet geschieden. In de maand November zullen de pisangboomen hoog genoeg zijn om schaduw te geven en moet men nu de jonge cacao-planten uit de beddingen nemen en geregeld tusschen de pisangboomen in den grond zetten.

Een andere cultuur, die, mijns inziens, groote aandacht verdient, en dat vooral omdat Toncea en in het algemeen de stranddistricten daartoe bijzonder geschikt zijn, is de klapper- of kokospalmcultuur.

Waarom zouden wij de klapperolie, die thans in aanzienlijke hoeveelheid op Java uit vreemde bezittingen aangevoerd wordt, niet in onze eigene voortbrengen?

De cultuur belooft voordeelen genoeg.

Op dezelfde uitgestrektheid gronds, als wij straks voor de uitgestrektheid der cacao-tuinen vonden, nl. 27,092,025 vierk. voet, kunnen geplant worden 30102 klapperboomen, 30 voet uit elkander.

Tot vierjarigen ouderdom kan één man 200 boomen onderhouden; daarna vordert de boom bijna geen onderhoud meer en leveren de kokostuinen goede weiden op voor het vee, iets, dat in deze residentie, waar de veestapel zeer uitgebreid kan worden, van zeer veel belang is. Ofschoon nu het onderhoud geen menschenhanden meer vordert, zullen wij toch bij voortduring voor 200 boomen één man rekenen, daar niet alleen de klappers geplukt, maar ook op sommige plaatsen vervoerd moeten worden. Zal toch de cultuur op groote schaal gedreven worden, dan moeten de landbouwers niet zelf de olie bereiden, maar in eenige middelpunten van cultuur oliestokerijen worden opgericht, waar de olie in groote hoeveelheid en wetenschappelijk gefabriceerd wordt.

Ten einde nu eene berekening te maken, zullen wij eenige gegevens aannemen:

Thans worden op Menado de 100 klappers à f 2,— k. verkocht.

Wij zullen aannemen, dat de landbouwer ze voor f 1,25 k. aan de oliestokerij moet leveren.

Een werkman maakt dagelijks zonder eenige hulpmiddelen 4 flesch olie uit 28 klappers, die hij tegen 20 duiten per flesch verkoopt.

Bij een fabriekmatigen arbeid lijdt het geen twijfel, of één man kan het dubbele verwerken; maar wij willen aannemen, dat de olie uit de fabriek slechts 15 duiten per flesch opbrengt.

Endelijk stellen wij, dat de kokosboom per jaar, van zijn 10e tot zijn 40e jaar, gemiddeld 85 klappers oplevert; dan komt de rekening aldus:

Eén man voor de 200 boomen jaarlijks f 108,— k.	
voor 40 jaren dus	f 4320,— k.
Jaarlijks gedurende 30 jaar 85 vruchten per boom geeft over 200 boomen in 30 jaar 510,000 klappers, die, tegen 125 duiten de 100 verkocht, opbrengen	- 6375,— „
Winst in 30 jaar van 200 boomen .	f 2055,— k.

of per jaar f 68,50 k.

of over de uitgebreidheid der geheele cultuur, 30,100 boomen, jaarlijks f 10309,25 k.; waarbij 150 arbeiders een goed bestaan vinden.

Wat de oliestokerij aangaat:

Er worden jaarlijks 2,558,500 klappers gewonnen, welke kosten (de 100 à 125 duiten).	f 31981,25 k.
Het werkjaar op 300 dagen stellende, worden tot de verwerking daarvan vereischt 143 man, die kosten	- 15444,— „
Totaal . . .	f 47425,25 k.
Stellende 7 klappers voor één flesch olie, hetgeen bij fabriekmatigen arbeid zeker te laag is gesteld, verkrijgt men 365,500 fleschen olie, welke tegen 15 duit per flesch, geven	- 54825,— „
dus winst . . .	f 7399,75 k.

Legt men de cultuur goed aan en heeft men 5 of 6 stokerijen, dan zal men de klappers nergens 3 paal behoeven te vervoeren.

Er zijn menschen, die een onoverkomelijk bezwaar tegen de klapper-cultuur zien in het gebrek aan vaatwerk. Behalve dat het de vraag geldt of men in een zeer korten tijd den inlander het kuipen zou leeren, merk ik op, dat de bewoners van het district Bantik goede pottenbakkers zijn, en hun fabrikaat is alleen zwak, omdat hunne potten niet in ovens, maar in opene vuren gebakken worden. Het zou echter geringe moeite kosten, dit fabrikaat te verbeteren, en potten met mandwerk omvlochten, zijn een zeer goed vervoermiddel voor olie.

Muscaatnoten-cultuur. Niet minder aandacht verdient de cultuur der muscaatnoot. De geschiktheid van den grond daartoe, zou zelfs à priori niet in twijfel getrokken behoeven te worden, daar de Minahassa, evenals zoo vele andere streken in den Molukschen Archipel, rijk aan deze boomen geweest is; maar bovendien vindt men in de nabijheid van Menado twee notenboomen, die nu 17 jaar oud zijn en die in het jaar 1852 gezamenlijk niet minder dan 3200 vruchten hebben opgeleverd, terwijl de heer Dircks sedert eenige jaren een notentuin heeft aangelegd, die de schoonste toekomst belooft.

Wederom dezelfde uitgestrektheid gronds, nl. 27,092,025 vierk. voet, tot basis van berekening nemende, vinden wij, dat daarop geplaatst kunnen worden 37,249 boomen, daar de boomen 27 voet uit elkander moeten staan.

Volgens opgave van De Sturler, brengen 12½ boom van hun 10e tot hun 50e jaar, jaarlijks 1 picol noten en 12½ pond foelie op.

Men stelle nu dat één man 200 boomen kan onderhouden (hetgeen gedurende de eerste 10 jaar veel te laag is gesteld, daar gedurende dien tijd één man gemakkelijk 600 boomen kan onderhouden; maar later vordert

de pluk meer handen), dan kosten die 37,249 boomen gedurende 50 jaar:

$$\frac{37249}{200} \times 108 \times 50 = f\ 1,005,723,\!-\ k.$$

De opbrengst zal bedragen aan noten:

$$\frac{37249}{12\frac{1}{2}} \times 40 \text{ picols} = \text{ongeveer } 119,200 \text{ picols},$$

aan foelie: $\frac{37249}{12\frac{1}{2}} \times 12\frac{1}{2} \times 40 =$ ongeveer 1,490,000 pond of 11,920 picols.

De slechtste noten, die alleen in de zon gedroogd zijn, gelden op Ambon f 40,— k. de picol; de beste, die behoorlijk gestoofd en gekalkt zijn, tot f 70,— en f 80,— k. de picol.

Wij willen evenwel aannemen, dat bij een grootere productie de markt gedrukt zal worden (hetgeen volstrekt niet als bewezen behoeft aangenomen te worden) en berekenen dus het geheele product tegen f 40,— k. de picol noten en f 60,— k. de picol foelie; zoo bedraagt de opbrengst in die 50 jaren:

voor de noten . .	119200 × 40 =	f 4,768,000,— k.
	11920 × 60 =	- 715,200,— „
	Totaal . .	f 5,483,200,— k.
	Uitgaven .	- 1,005,723,— „
	In 50 jaar winst ongeveer .	f 4,477,477,— k.

of winst in één jaar ongeveer f 89,549,54 k.; waarbij 186 arbeiders gebezigd worden.

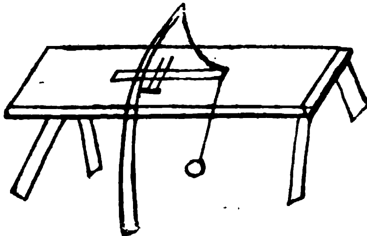
P i s a n g k o f f o - c u l t u u r. Eindelijk moet ik de aandacht vestigen op een cultuur, die zich sedert eenige jaren tot een verbazende hoogte op Manilla ontwikkeld heeft; een cultuur, welke de tabak aldaar dreigt te verdringen en waarvan in het laatste jaar voor niet minder dan 16 millioen aan waarde uit die haven, voornamelijk door Amerikanen, is uitgevoerd.

Ik bedoel de pisang koffo.

De pisang koffo is een plant, die in het uiterlijk veel heeft van de pisang amas; alleen onderscheidt zij zich van dit gewas daardoor, dat hare bladeren kleiner en donkerder van kleur zijn, terwijl zij een tros kleine onoogelijke pisangs voortbrengt, die onaangenaam van smaak zijn. Wanneer de boom zijn wasdom heeft, ontdekt men, wanneer men hem van de groene bast ontdoet, dat hij uit kringvormige vezelachtige lagen bestaat, die gemakkelijk volgens de geheele lengte des booms, losgemaakt kunnen worden, en naar binnen toe in fijnheid van vezels toenemen.

Door een eenvoudige bewerking worden deze verschillende bastlagen in een oogenblik tot lange sterke draden gemaakt, die bijzonder tot touwwerk geschikt zijn, maar waarschijnlijk spoedig tot het vervaardigen van alle soorten linnen gebezigd zullen worden.

De hulpmiddelen ter verkrijging der draden zijn in de residentie Menado nog uiterst gebrekkig. Op een balk wordt tusschen een paar rechtopstaande repen bamboes, een pedang — waarvan de scherpe kant stomp en vlak geslepen is — gebonden, zoodat zij eenigszins scharniert. Aan het handvat is een touw, dat aan een sterke bamboes vastgemaakt is die op eenigen afstand in den grond staat, en door de boogsgewijze spanning het ijzer der pedang met kracht op de balk drukt.

Men licht nu door het hand vat het andere uiteinde een weinig op, hetgeen de werkman met den voet doet, legt de afgehaalde bast daaronder, laat het ijzer op de balk vallen en trekt met kracht de bast onder het ijzer door, waarna zij er in draden gescheiden uit te voorschijn komt.

Ik acht het hier minder de plaats om over de gebreken dezer inrichting en de verbeteringen, die mijns inziens

daaraan gemakkelijk te maken zijn, uit te wijden en teeken nog alleen aan, dat de pisang koffo in de Residentie Menado op alle gronden — steenachtige en moerassige uitgezonderd — groeit, zoowel op de strandplaatsen als op de bergvlakte die zich 2000 voet boven de zee verheft; dat de inwoners van Menado het eerst door de Sangareezen, die haar van de Manillareezen hadden leeren kennen, met deze plant en haar gebruik bekend gemaakt zijn; dat dezen haar naar Menado hebben overgevoerd, maar dat men later ontdekt heeft, dat zij op sommige plaatsen in het wild voorkomt, en het dus te vermoeden is, dat zij ook op Java gevonden wordt; dat thans een vijftal personen in de Residentie deze cultuur begonnen zijn, en eindelijk, dat ik een twintigtal jonge planten naar Batavia heb medegenomen, die in goeden staat zijn overgebracht.

We gaan thans tot de begrooting der cultuur over en nemen altijd dezelfde uitgestrektheid grond, 27,092,025 vierk. voet, tot basis.

Men kan de pisangstoelen 10 voet uit elkander planten; derhalve staan op de aangenomen uitgestrekheid 270,920 stoelen.

Men berekent dat 12 stoelen 1 picol droge koffo opleveren. Met de onvolmaakte werktuigen, welke men thans bezigt te Menado, kan een arbeider per maand (de maand op 26 werkdagen gesteld) 1 picol droge koffo leveren. Neemt men nu aan, dat men gedurende een jaar maandelijks 22,577 stoelen aanplant en daartoe 1505 arbeiders bezigt (hetgeen zeker te hoog gesteld is, maar welk getal aangenomen wordt, omdat men zooveel arbeiders toch in het vervolg voor de bewerking noodig heeft), dan zal men in de toekomst het geheele jaar door altijd hetzelfde getal boomen rijp hebben en zullen de werkzaamheden onafgebroken kunnen voortgezet worden, zonder den eenen tijd meer handen te vorderen dan den anderen.

Dan zullen de jaarlijksche uitgaven bedragen:

1505 $\times$ 108 = ... f 162,540,— k.

en het jaarlijksch product (270,920 : 12) × 1 = 22577 picol koffo.

In een Duitsche prijscourant, door den heer Strauss, voormalig koopman te Batavia, in het laatst van het jaar 1852 te Menado aangebracht, heb ik de koffo genoteerd gezien à f 83,— de 300 Amsterd. pond, of bijna f 35,— de picol. Neemt men nu slechts aan, dat men hier de picol tegen f 20,— k. kan verkoopen, zoo zullen de jaarlijksche inkomsten bedragen . . . f 451,540,— k.

of jaarlijksche winst . . . f 289,000,— k.

Laat ons nu de producten der vier beschouwde culturen bijeennemen, en in de eerste plaats opmerken, dat er bij de overgenomen berekening nog slechts 4/6 van de uitgestrektheid gronds gevorderd wordt, die thans de koffie-cultuur inneemt.

Laat ons verder aannemen, dat het Gouvernement die cultuur zoodanig belast — door b.v. een boomgeld in te stellen — dat slechts ¼ der winst voor den landbouwer en ¾ der winst in de schatkist komt, — waarvan een gedeelte natuurlijk aan administratie-kosten en ambtenaren moet worden besteed —; dat de hassilgelden die thans worden opgebracht afgeschaft worden; dat de verpachting der oliefabrieken in den eersten tijd nog weinig of niets zouden opbrengen, omdat er een klein kapitaal benoodigd is tot aankoop der fabrieksgereedschappen, dan vindt men:

	voor de landbouwers:	voor het Gouvernement:
cacao-cultuur:		
200 werklieden arbeidsloon	f 21600,— k.	
winst op die cultuur . .	- 11900,— „	f 35700,— k.
klapper-cultuur:		
150 werklieden arbeidsloon	- 16200,— „	
winst op die cultuur . .	- 2577,31 „	- 7731,94 „
noten-cultuur:		
186 werklieden arbeidsloon	- 20088,— „	
winst op die cultuur . .	- 22387,38 „	- 67162,16 „

koffo-cultuur:

1505 werklieden arbeidsloon	f 162540,— k.	
winst op die cultuur . .	- 72250,— „	f 216750,—k.
Totaal . .	f 329542,69 k.	f 327344,10 k.

Neemt men nu in aanmerking, dat het aantal arbeiders nog niet de helft bedraagt van het thans gevorderde voor de koffie-cultuur; dat meer dan ¼ der residentie onbebouwd ligt; dat onder toezicht van bekwame landbouwkundigen die culturen met elkander kunnen worden verbonden, zoodat de grond gestadig vruchten oplevert; dat b.v. bij den aanleg van cacao-tuinen de pisangkoffo tot schutplant kan dienen; dat in de eerste jaren na den aanleg van klappertuinen de grond tot den bouw van rijst en milo (turksch koren) kan worden gebezigd, enz., dan mag men zonder overdrijving aannemen, dat de opgenoemde culturen uitgebreid kunnen worden, en ziet men, dat onder een goed beheer, wel verre dat de bevolking uitgeput behoeft te worden, zij verrijkt kan worden en de inkomsten der schatkist meer dan verdubbeld kunnen worden.

En thans aan het einde mijner aanteekeningen over de residentie Menado gekomen — ook in de veronderstelling, dat het tegenwoordige stelsel niet zoo verderfelijk en uitputtend voor de bevolking is als het mij voorkomt te zijn; dat andere culturen onder een verstandig beheer niet zulke heerlijke uitkomsten beloven als uit mijne berekening schijnt te blijken; met de overtuiging, dat ik wellicht op sommige punten heb gedwaald; maar tevens met het bewustzijn, dat ik niets dan de waarheid gezocht en beoogd heb — rijst bij mij de vraag op: „welke de toestand der residentie ook zij, wat doet Nederland voor deze schoone provincie?"

De school voor het lager onderwijs te Menado, dank

zij den voortreffelijken onderwijzer, dekt genoegzaam de onkosten; al het overige onderwijs en het weinigje beschaving der bevolking aangebracht, wordt door haarzelve of door de liefdadige instelling, het zendeling-genootschap, bekostigd.

Geen tak van nijverheid, geen cultuur, die der bevolking voordeel belooft, wordt in het leven geroepen; de eenige tak van welvaart, die door de jongste regeling van het Gouvernement ontstaan is (de afvoer van producten), dreigt afgebroken te worden door een contract van afvoer met een' Europeaan, waarbij de voordeelen aan den contractant, de lasten aan de bevolking zullen vervallen.

Wat doet Nederland voor deze schoone provincie?

Wat anders, dan met onverzadelijke begeerte land en volk ten voordeele der schatkist gebruiken!

Ik weet wel, dat wij geen koloniën hebben om uitsluitend de beschaving onder het menschdom uit te breiden; ik vind het rechtmatig en billijk, dat wij daarvan voordeel trekken; maar of Nederland verantwoord is, zónder iets te doen voor de bevolking aan zijn bestuur toevertrouwd, neen! dat kan niet zijn!

Ik ken mij zelven te weinig deugd, te weinig oprecht christelijken zin toe, om mij het recht te geven tot de vraag, of zulk een gedrag aan de leer, die wij, Nederlanders, zeggen te belijden, getoetst kan worden. Maar in den naam van het lieve Vaderland, dat zelf zwak is te midden der Staten die het omringen, dat morgen of overmorgen door Franschen, Engelschen, Russen, of Pruisen in bezit en tot slavernij gebracht kan worden, en dat geen veiligheid heeft dan in zijn recht, laat Nederland rechtvaardigheid plegen jegens de volken onder zijn bestuur, opdat het de aanspraak op rechtvaardigheid niet verlieze, en in bittere verdrukking de schuld boete, die het op zich laade!

BIJLAGE.

—

PUBLICATIE.

De Resident van Manado,

Brengt mits dezen ter kennisse van alle Inlandsche Ingezetenen der Minahassa, het volgende:

Inwoners der Minahassa-landen, Hoofden en geringen!

Het is velen uwer bekend, hoe het Nederlandsch-Indisch Gouvernement tot twee malen toe een zeer hoogen Ambtenaar als kommissaris herwaarts heeft gezonden om te onderzoeken, wat er konde gedaan worden ter bevordering van uw welzijn.

Vervolgens ben *ik* aan het hoofd gesteld dezer Residentie, met den bepaalden last dat onderzoek voort te zetten, en van den uitslag mijner onderzoekingen aan het Gouvernement mededeeling te doen.

Reeds voor langen tijd heb ik daaraan voldaan, en mijne voorstellen hebben ingang gevonden in het hart des grooten Bestuurders te Batavia, die gelijk *ik* niets liever wenscht dan uw geluk te bevorderen, en zulks zoowel door vermeerdering uwer bezittingen, als door voortdurende verbetering uwer gemoederen, die uwer vrouwen, kinderen en kindskinderen.

Als een gevolg daarvan deel ik u thans mede, dat *van af het begin des volgenden jaars, dat is: juist heden over negen maanden, zal worden ingevoerd eene geheel nieuwe regeling van zaken.*

Reeds voor langen tijd, en wel vóor ik den grooten Heer te Batavia het noodige berigt zond, heb ik die

geheele regeling met U, Hoofden der Minahassa-landen, besproken. Ik weet dat gij die regeling goedkeurt, in allen gevalle daarmede bekend zijt; doch ik acht het niet onnoodig de hoofdpunten derzelve in dit mijn geschrift ten volle uitteleggen, en daarbij te voegen de vermaningen die een goed vader aan zijn kind geeft, als het een nieuwe loopbaan intreedt.

Ontvangt ze dus gelijk een gehoorzaam kind die ontvangt, wetende dat ze komen van een vader die dat kind liefheeft!

Tot nog toe waart gij verpligt de rijst, die gij voortbragt, te leveren aan het Gouvernement en gij ontvingt daarvoor betaling.

Die betaling was laag gesteld, en het Gouvernement verkocht die rijst met winst.

Dat was zeer billijk, want de groote kosten die noodig waren om uw land zoodanig te besturen, dat gij daarin met vrouwen en kinderen veilig en aangenaam leven kondet, moeten natuurlijk eenigermate vergoed worden.

Men noemt dat: belasting (Hassil) en zoodanige belasting wordt betaald in alle landen der wereld.

Ook gij hebt daaraan altijd getrouwelijk voldaan en daarvoor de bescherming des Gouvernements genoten.

Doch nu is het op mijne berigten den grooten Heer te Batavia gebleken, dat de wijze waarop die belasting geheven is geworden, niet goed voor u is.

Het aanplanten van rijst namelijk, die later tegen een geringen prijs aan het Gouvernement geleverd worden moest, was u niet zoo aangenaam als het geweest zoude zijn, wanneer gij daarover de vrije beschikking hadt gehad.

Welnu, — van af den 1sten Januarij des jaars 1852 zult gij met uwe rijst kunnen verrigten wat gij wilt.

Gij zult dezelve vrijelijk mogen verkoopen aan ieder die u daarvoor eenen hoogen prijs biedt.

Daar ik echter bevreesd ben, dat de geringe lieden misschien uit onervarenheid hunne rijst goedkooper zullen

verkoopen dan ze waard is, en daar ik niet wil dat iemand van uwe onnoozelheid misbruik maken zoude, om uw product te verkrijgen voor lage prijzen, heb ik (gelijk gij gezien hebt) op vele plaatsen, passers laten oprigten, waar ieder die rijst noodig heeft, komen kan, om ze tegen een billijken prijs van u te koopen, en wel tegen gereede betaling.

Verkoop dus altijd uwe rijst op die markten; daar zult gij het meeste geld er voor ontvangen; want als gij buiten die markten verkoopt, ben ik bevreesd dat gij te weinig krijgt.

Neemt ook nooit voorschotten op rijst die nog te velde staat. Wie u dat aanbiedt of geeft, is zekerlijk van voornemen u minder voor uwe rijst te geven dan ze waard is.

Voor het verkoopen op die markten zult gij hoegenaamd geene betaling behoeven te doen, noch pacht, noch belasting, noch wat het zij.

De rijst zal zekerlijk zeer duur worden, dat is: Gij zult zeer veel geld voor uwe rijst kunnen ontvangen.

Ieder die thans nog de rijst zeer goedkoop uit het pakhuis kan koopen, moet nu zijne rijst van u trachten te koopen op de marktplaatsen die ik heb laten oprigten.

Wie dus veel rijst heeft, zal weldra rijk worden.

Bedenkt nu eens hoe nuttig en voordeelig het voor u zijn zal, met vlijt en ijver de rijsttuinen te bewerken; vergeet niet dat gij voor de opbrengst uwer verkochte rijst, kleederen voor vrouw en kinderen koopen kunt, of andere zaken die gij begeert.

Maar bedenkt ook dat hij, die geen rijst voortbrengt, of die ze zelf verteert, arm en ellendig blijven zal ten einde toe.

Want er zullen er zijn, die, wanneer zij rijst hebben geoogst, dezelve zullen opeten, en dit zoude zeer verkeerd zijn; want op die wijze zoudt gij het werk van vele maanden in een oogenblik verteren.

Wat opgegeten is, is weg, en gij zijt dan weder ouder geworden, maar niet rijker.

Doch als gij uwe rijst verkoopt, en het geld bewaart of daarvoor goede blijvende zaken koopt, zult gij uwen kinderen en kindskinderen fraaie huizen, vele goederen en eenen goeden naam nalaten.

Daarvoor zult gij nog na uwen dood gezegend worden.

Gij zult ook voortaan belasting blijven betalen; ik heb u reeds uitgelegd hoe billijk dat is.

Het zal echter niet te veel zijn voor uwe krachten, en bovendien zijn er nog middelen gevonden om u zulks zeer ligt te maken.

Tot nog toe hebt gij uwe koffij moeten brengen naar de pakhuizen, hetzij te Manado, hetzij te Kema, hetzij te Amoerang.

Ik heb ingezien dat dit niet aangenaam voor u is; het is voor velen te ver.

Ook is het niet goed dat gij gedurig uwe werkzaamheden verlaat.

Gij hebt gezien dat daaraan gedacht geworden is, want overal heb ik in de Minahassa andere pakhuizen doen oprigten, en nu kan ieder zijne koffij brengen naar welk pakhuis hij verkiest, of wat slechts het naaste bij is.

Gij zult daar dadelijk voor uwe koffij betaald worden, zoodat gij elken dag geld ontvangt, en dus zeer gemakkelijk uwe belasting aan het Gouvernement betalen kunt.

Gij begrijpt nu van zelf, hoe noodig het wezen zal, in tijds te zorgen dat gij ook andere middelen ter voeding voortbrengt dan rijst. — Die rijst zal zóo duur worden dat gij u daaraan arm zoudt eten. Verkoopt ze dus, zooals ik gezegd heb, maar plant dan ook andere voortbrengselen waarvan gij u voeden kunt. Miloe, oebie, pataten, pisang, beteh, katjang, of andere aardvruchten, daarvoor moet gij zorgen, opdat gij niet te eeniger tijd honger lijdt met uwe huisgezinnen.

Wie nu dit alles doet, gelijk ik zeg, dien zal het wel-

gaan. Wie lui zal wezen en onverschillig, wie niet luistert naar mijne woorden, zal zekerlijk ongeluk over zijn hoofd halen.

Hoofden der Minahassa! Gij vooral behoort te letten op mijne waarschuwingen. Een gering man is slechts verantwoordelijk voor zijn eigen ligchaam en ziel; maar gij, Hoofden, hebt te zorgen voor duizende ligchamen en zielen.

De geringe man is dom en begrijpt misschien mijne woorden niet goed; maar gij bevat wel wat ik bedoel — en gij zijt er van overtuigd, hoe ongelukkig de gevolgen zullen wezen, als men mijne vermaningen verwaarloost.

Een hoofd die gezag heeft, is verantwoording schuldig omtrent de handelingen zijner onderhoorigen. Wanneer ze lui zijn is het zijne schuld.

Dus zal het ook zijne schuld wezen, als ze later, ten gevolge van die luiheid, ongelukkig worden.

Spreekt dus met uwe ondergeschikten gelijk ik thans tot u spreek, liefhebbend, maar nadrukkelijk.

Moedigt ze aan, te doen wat ik gezegd heb — let er gedurig op of het geschiedt; vermaant de nalatigen; — prijst de vlijtigen, en vooral: gaat goed voor!

Zoo zal uwe welvaart toenemen met die der bevolking; zoo zult gij hoe langer hoe meer inzien, dat er geen grooter geluk is, dan geluk te geven; dat de rijkdom van een Hoofd bestaat in de tevredenheid zijner onderhoorigen.

Zoo zult gij rustig leven, kalm sterven, en lang na uwen dood, zullen duizenden u prijzen.

Dat vertrouw ik van U!

Manado, den 1sten April 1852.

De Resident voornoemd,
(*w. g.*) SCHERIUS.

Voor kopie conform,
(*w. g.*) A. C. WINKLER.

De stand der mijnontginningen in Nederlandsch-Indië.

II (*Slot* *).

Petroleum.

Java.

Mijnconcessiën Djabakotta en *De Twaalf Dessa's* (beide in de residentie Soerabaija, de eerste betreffende een mijnveld, ter grootte van 21,800 bouws, gelegen in de districten Djabakotta, Djenggolo I en Djenggolo IV der afdeelingen Soerabaija en Sidoardjo, de tweede betreffende een mijnveld ter grootte van 2412 bouws in het district Goenoeng Kendeng der afdeeling Soerabaija).

De uit beide concessieterreinen (in handen van de Dordtsche Petroleum-Maatschappij) verkregen ruwe olie, zoomede die uit een naburig onderzoekingsterrein, hetwelk in Januari 1896 is overgegaan in hare hierna te vermelden mijnconcessie Lidah Koelon, werd verwerkt in de raffineerfabriek, welke de Maatschappij te Wonokromo bezit, en welke met 6 à 8 ketels werkte. De productie aan geraffineerde petroleum bedroeg in 1895

---

*) Vervolg van blz. 490.

18,890,820 L., of 524,745 kisten, houdende 2 blikken à 18 L. De gemiddelde dagelijksche productie beliep 51,756 L., tegen 42,982 L. in 1894. Van de uit de ruwe olie verkregen bijproducten vond de gasoline weder geregeld afnemers. Verkocht werden 4526 kisten gasoline, tegen 7474 in 1894. Het debiet van smeerolie nam toe van 3058 tot 6473 kisten. Bovendien werden verkocht 137,040 KG. asphalt, tegen p. m. 56,000 K.G. in 1894. De proeven, ter hoofdplaats Soerabaija met het laatste artikel door den waterstaat genomen voor de bestrating der groote wegen, gaven goede resultaten, zoodat in het vervolg eene belangrijke toeneming der consumtie van asphalt werd verwacht. Lucigeen-olie, waarvan werden verkocht 198 vaten of nagenoeg evenveel als in 1894, werd geleverd aan de staatsspoorwegen voor de verlichting der stationsemplacementen en aan de te Soerabaija gevestigde machinefabriek „de Nederlandsch-Indische Industrie" voor de verlichting van hare werkplaatsen. De verkoop van residu nam weer aanmerkelijk toe en steeg van 2,346,415 L. tot 9,507,300 L. Meer en meer begint dit artikel als brandstof in trek te komen.

Het Europeesch personeel der Maatschappij (ook voor het uitvoeren van boringen naar petroleum in opsporingsterrein in de residentie Soerabaija, dat in 1895 nog niet in concessie was afgestaan) bestond uit: 1 directeur, 1 adjunct-directeur en 2 procuratiehouders als besturend personeel, en verder uit 3 hoofdemployés, 9 boormeesters, 2 machinisten en 5 opzieners in de raffinaderij. Nopens het aantal inlandsche werklieden is ditmaal geen opgaaf ontvangen.

Binnen het gebied der concessie Djabakotta werd in 1895 gewerkt met 3 boorstellingen, waarmede 15 boringen werden voltooid en wel in de dessa's Koeti, Setoeri, Roengkoet en Kroekah, alle gelegen in de afdeeling Soerabaija, en in de dessa Berbek der afdeeling Sidoardjo. Een dezer boringen leverde een matig resultaat op,

terwijl de andere als mislukt waren te beschouwen. Voor zooveel alleen het terrein der concessie Djabakotta betrof, werd daaruit in 1895 12,275,000 L ruwe olie gewonnen. De belastbare netto-opbrengst dezer concessie bedroeg over 1895 f 346,701,02, zoodat de cijns à 3 pct. op f 10,401,03 werd vastgesteld (gouvernementsbesluit dd. 16 Juni 1896, n°. 23). Het jaarlijks verschuldigde vast recht, ten bedrage van f 5450, werd over 1895 nog vóór het einde van dat jaar in 's lands kas te Soerabaija gestort.

Op het terrein der concessie „De Twaalf Dessa's" werden met 2 boorstellingen 10 putten geboord. Vier daarvan waren mislukt, doch de overige konden goed geslaagd heeten. Ter zake van deze concessie zal eerst over 1896 cijns verschuldigd zijn. Het jaarlijks verschuldigde vast recht, ten bedrage van f 603, werd over 1895 in December van dat jaar afgedragen (dat over 1894, waarvan in 't vorig verslag gezwegen werd, blijkt mede tijdig te zijn voldaan).

Mijnconcessie Goenoeng Sari (betreffende een aan de concessie „De Twaalf Dessa's" grenzend mijnveld ter grootte van 200 bouws in de afdeeling en residentie Soerabaija, in welke concessie mede zijn begrepen de op de grens van het district Goenoeng Kendeng gelegen bronnen, toebehoorende aan opgezetenen van het particuliere land Goenoeng Sari). In het terrein dezer aan Chineezen toebehoorende concessie, welke gerekend wordt op 21 Maart 1894 een aanvang te hebben genomen, werden in 1895 4 putten geboord, waarvan 2 mislukten, doch de beide andere p. m. 1500 L. olie per dag gaven. Later zouden echter betere uitkomsten zijn verkregen. De ruwe olie wordt geraffineerd. Tegen het einde van 1895 werd met één ketel gewerkt en werden 367 kisten petroleum per dag afgeleverd. Nevenproducten werden nog niet gemaakt. Aan het hoofd der fabriek staat een

Europeesch directeur, bijgestaan door twee opzieners, eveneens Europeanen. Het jaarlijks verschuldigd vast recht ad f 50 werd tijdig in 's lands kas te Soerabaija gestort.

Mijnconcessie Lidah Koelon (betreffende twee, mede aan het mijnveld „De Twaalf Dessa's" grenzende, terreinen ter gezamenlijke grootte van 1251 bouws in het district Goenoeng Kendeng der afdeeling en residentie Soerabaija) Deze concessie voor het winnen van petroleum en aanverwante delfstoffen, op welke reeds in den aanhef dezer paragraaf is gedoeld, is bij gouvernementsbesluit dd. 29 Januari 1896, n°. 12, voor den tijd van 75 jaren verleend aan voormelde Dordtsche Petroleum-Maatschappij, en zulks met dispensatie van de bij Indisch Staatsblad 1874, n°. 128 voorgeschreven verplichting tot overlegging van eene plattegrondteekening van het ontginningsterrein (schaal 1 : 3000) De concessie zou, door inschrijving van het zakelijk recht, aanvaard moeten zijn vóór 29 Juli 1896. Het van den aanvang der mijnontginning (welke wordt geacht te zijn ingegaan met den dag van aanvaarding der concessie) verschuldigd vast recht van f 0,25 per bouw moet jaarlijks vóór ult. December in 's lands kas te Soerabaija worden gestort, terwijl de te zijner tijd op te brengen cijns is bepaald op 10 pct. van de netto-opbrengst der ontginning. Ingevolge het bepaalde bij *Indisch Staatsblad* 1889, n°. 242 (zie art. 5) en daar de proefwinning van petroleum uit het in de concessie begrepen terrein op 23 Januari 1893 is aangevangen, wordt de concessie, in verband met de op te brengen cijns, geacht te zijn verleend in 1893. Van den binnen de begrenzing van het concessiegebied gelegen bovengrond zal nimmer over meer dan 25 bouws tegelijk door den concessionaris mogen worden beschikt. Ten behoeve van de rechthebbenden op de gronden Lidah Koelon moet voorts bij vooruitbetaling jaarlijks

vóór 1 Februari eene som van f 550 in 's lands kas te Soerabaija worden gestort, als schadeloosstelling voor het derven van de inkomsten, welke genoemde rechthebbenden uit het winnen van ruwe petroleum trokken. De overige bijzondere voorwaarden dezer concessie, in haar geheel gepubliceerd in het als bijvoegsel tot de *Javasche Courant* dd. 22 September 1896 uitgegeven 1ste kwartaalrapport van het mijnwezen over genoemd jaar, komen in hoofdzaak overeen met die, gesteld voor de lager te bespreken concessiën Klantoeng-Sodjomerto en Grobogan-Petroleumconcessie (verg. het verslag van 1894, blz. 257, en vorig verslag, blz. 276).

Mijnconcessie Dadoengan (betreffende een mijnveld, waarvan de grenzen overeenkomen met die van het particuliere land Karang Poh en Dadoengan, ter grootte van 276 bouws, gelegen in het district Djabakotta der afdeeling en residentie Soerabaija). Deze concessie voor het winnen van petroleum en aanverwante delfstoffen is bij gouvernementsbesluit dd. 19 Mei 1896, n°. 19 verleend aan twee Chineezen, aan wie bedoeld land in eigendom toebehoort, en wel mede voor den tijd van 75 jaren, in te gaan binnen zes maanden na genoemden datum, dan wel zooveel eerder als een aanvang met de ontginning mocht worden gemaakt. Tenzij in het laatste geval, wordt de mijnontginning en dus ook het jaarlijksch vast recht (f 69) geacht een aanvang te nemen op 19 November 1896. De te zijner tijd op te brengen cijns is bepaald op 10 pct. van de netto-opbrengst der ontginning. De verdere bijzondere voorwaarden zijn, zooals blijken kan uit het verslag van het mijnwezen over het 2de kwartaal van 1896 (bijvoegsel van de *Javasche Courant* dd. 29 Dec. 1896), in hoofdzaak dezelfde als die voor de hiervóór reeds vermelde concessie Goenoeng Sari, waarbij het mede mijnontginning geldt in gronden door de concessionarissen in eigendom bezeten.

Mijnconcessie Klantoeng-Sodjomerto (betreffende een mijnveld ter grootte van 277 bouws in het district Troeko der afdeeling Kendal, residentie Samarang). Nadat over 1895 omtrent de werkzaamheden op het terrein dezer op 18 September 1894 ingegane concessie niets naders vernomen was, is sedert gebleken dat de houders (Chineezen) hunne rechten hebben ingebracht in eene te Amsterdam opgerichte en aldaar gevestigde naamlooze vennootschap: „Java-Petroleum-Maatschappij", welke zich onder meer de uitvoering dezer concessie ten doel stelt. De statuten dezer vennootschap zijn goedgekeurd bij Koninklijk besluit dd. 23 Mei 1896, n°. 45 (zie bijvoegsel van de *Staatscourant* dd. 15 Juli 1896). Het aan 's lands kas verschuldigde vast recht, ad f 69,25 's jaars, werd door de concessionarissen over 1894 en 1895 achtereenvolgens in Februari en December 1895 voldaan.

Mijnconcessie Grobogan-Petroleumconcessie (betreffende een mijnveld ter grootte van 338 bouws in het district Poerwodadi der afdeeling Grobogan, residentie Samarang). Voordat deze in November 1895 aan de firma Mac Neill & C°. te Samarang verleende concessie nog was aanvaard, is bij gouvernementsbesluit dd. 18 April 1896, n°. 2, de duur, in plaats van op 15 jaren, op 75 jaren bepaald In verband daarmede werd uitstel voor de aanvaarding verleend tot ult. Juni 1896. Inmiddels is de concessie ingebracht in eene in Maart 1896 te Amsterdam opgerichte en aldaar gevestigde naamlooze vennootschap „Nederlandsch-Indische Petroleum-maatschappij", welke onder meer reeds aanstonds de uitvoering van deze mijnontginning in haren werkkring heeft opgenomen. De statuten der vennootschap, goedgekeurd bij Koninklijk besluit dd. 11 Mei 1896, n°. 56, zijn gepubliceerd in een bijvoegsel tot de *Staatscourant* dd. 6 Juni 1896.

Mijnconcessie Tinawoen (betreffende een mijnveld ter

grootte van 30,232 bouws, waarvan de begrenzing aan de oppervlakte overeenkomt met die van het district Tinawoen der afdeeling Bodjonegoro, residentie Rembang). Deze concessie is door de verkrijgers (de heer C. G. Riesz en de firma Anemaet & C°.) aanvaard op 21 Januari 1895. Op het terrein werd met boren voortgegaan Vlak bij de dessa Kedewan werd petroleum aangeboord, terwijl deze delfstof ook reeds vroeger bij de dessa's Dandang-Ilo en Wonotjolo was gevonden. Bij den aanvang van 1896 was, op van inlanders gehuurden grond, een reservoir in aanbouw, als vergaderbak voor de te verkrijgen ruwe olie, die door middel van eene ijzeren pijpleiding naar het etablissement van de Dordtsche Petroleum-Maatschappij te Ngareng, in het district Panolan der afdeeling Blora (zie het verslag van 1894, blz. 260), zal worden vervoerd om aldaar te worden verwerkt. De concessionarissen hebben voor de exploitatie van deze en c. q. van andere mijnconcessiën in Rembang, en ook voor het doen van verdere mijnbouwkundige opsporingen binnen dat gewest, opgericht de naamlooze vennootschap „Maatschappij tot exploitatie der petroleumconcessie Tinawoen", gevestigd te Soerabaija, waarvan de statuten zijn goedgekeurd bij gouvernementsbesluit dd. 7 Mei 1896, n°. 27 (bijvoegsel der *Javasche Courant* dd. 5 Juni d. a. v.). De overdracht van de concessie op gemelde vennootschap is goedgekeurd bij gouvernementsbesluit dd. 12 Juli 1896, n°. 16. Het over 1895 verschuldigd vast recht, ten bedrage van f 7558 's jaars, alsmede f 360 ten behoeve van de rechthebbenden op den grond, als schadeloosstelling over het jaar 1895 voor het derven van de inkomsten die deze uit het winnen van ruwe petroleum trokken, werden in 't laatst van 1895 in 's lands kas te Rembang gestort.

Mijnconcessie Panolan (betreffende een mijnveld, ter grootte van 11,977 bouws, in het district Panolan der

afdeeling Blora, mede in de residentie Rembang en ten deele grenzende aan voormeld concessieveld Tinawoen). Deze concessie is, daar het hier mede geldt een mijnveld waarop zich bosschen van den lande bevinden, op voorwaarden die voor een groot deel overeenkomen met die voor de concessie Tinawoen (verg. het verslag van 1894, blz. 257), bij gouvernementsbesluit dd. 30 September 1896, n°. 6, voor den tijd van 75 jaren verleend aan de meervermelde Dordtsche Petroleum-Maatschappij, en zulks insgelijks met dispensatie wat betreft de verplichting tot overlegging van eene plattegrondteekening van het ontginningsterrein. De concessie strekt tot het winnen van petroleum en aanverwante delfstoffen, en zou, door inschrijving van het zakelijk recht, moeten aanvaard worden vóór 30 Maart 1897. De mijnontginning wordt geacht een aanvang te nemen met den dag van aanvaarding der concessie, doch voor de berekening van het tijdstip, waarop de betaling van cijns ingaat (zie art. 5 van *Indisch Staatsblad* 1889, n°. 242), wordt de concessie geacht in 1894 te zijn verleend. Bedoelde cijns bedraagt 10 pct. van de netto opbrengst, terwijl jaarlijks als vast recht verschuldigd is f 2994,25 en bovendien, ten behoeve van de rechthebbenden die op de gronden van de binnen het concessiegebied gelegen dessa Ledok en een daartoe behoorend gehucht voordeelen trokken uit het winnen van ruwe petroleum, eene schadeloosstelling van f 1500 's jaars.

Gedurende 1895, toen de genoemde Maatschappij over het hierbedoelde terrein nog slechts voor onderzoekingen beschikte, werden van harentwege verschillende boringen verricht nabij de voormelde dessa Ledok, zoodat, toen het jaar ten einde liep, 7 vrij overvloeiende putten waren verkregen, die gezamenlijk eene hoeveelheid ruwe olie leverden, overeenkomende met ongeveer 1200 kisten geraffineerde petroleum per dag. De opgerichte raffineerfabriek ondergaat steeds uitbreiding. De gezuiverde

petroleum vond in 1895 voornamelijk afzet in de residentiën Rembang, Japara en Samarang. De olie voor de oostelijk van de fabriek gelegen afdeelingen Toeban en Bodjonegoro werd langs de Solo-rivier vervoerd; die voor de westelijk gelegen streken werd aanvankelijk in karren naar de hoofdplaats Blora vervoerd, doch gedurende de tweede helft des jaars door middel van eene buisleiding, ter lengte van 21 paal, overgepompt naar twee groote ijzeren vergaarbakken van het etablissement Bangle nabij Blora, alwaar het product wordt afgetapt en verpakt om per kar naar de afdeeling Rembang of per stoomtram naar de afdeelingen Grobogan en Demak, zoomede naar de residentie Japara te worden vervoerd. Eene later tot stand gekomen verlenging der bovengenoemde buisleiding tot het stoomtramstation te Blora brengt de olie direct daarheen, van waar zij met twee ketelwagens, ieder van eene capaciteit van 260 kisten, naar de hoofdplaats Samarang wordt vervoerd. Ook hier was inmiddels een etablissement verrezen, van waar sedert den laatsten tijd de westelijk gelegen hoofdplaatsen op Java's noordkust worden voorzien.

Sumatra.

* *Mijnconcessie aan de Lepan* (betreffende een mijnveld ter grootte van 500 bouws in het landschap Langkat der residentie Oostkust van Sumatra). Dit mijnveld is, met eenige lager te vermelden grootere concessieterreinen, in handen van de Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot exploitatie van petroleumbronnen in Nederlandsch-Indië. Blijkens het in Mei 1896 door haar uitgebrachte jaarverslag waren de resultaten der exploitatie van de Lepan-concessie over 1895 uiterst gunstig. De productie aan gezuiverde petroleum bedroeg 1,334,249 kisten à 36 L., tegen 1,042,943 in 1894, alzoo eene vermeerdering van 291,306 kisten. De productie aan ruwe olie der 4

bestaande putten, die in productiviteit niet verminderen, was daarvoor ruim voldoende. Ter voorziening in de behoefte aan ruwe olie voor de uitbreiding, in 1896 tot stand te brengen, werd in het laatst van 1895 het boren van den put, welke in 1894 reeds tot eene diepte van 349 voet was gebracht, voortgezet, met het gevolg dat den 27sten December 1895, op eene diepte van 471 voet, eene spuitende bron werd aangeboord met een rendement van 80,000 L. per dag, dus van gelijke capaciteit als die der vorige putten. In den loop van 1895 werd het gebied van den afzet der olie wederom uitgebreid, ten einde het product zooveel mogelijk over een groot aantal markten te verdeelen. Van de bijproducten konden nog geen inkomsten van eenig belang verkregen worden. Het gebruik van gasoline op de Oostkust van Sumatra nam wel gestadig toe; echter zijn het de groote bezwaren, verbonden aan het transport ter zee van gasoline, en de hooge prijs van de verpakking der teer (vergeleken bij hare waarde) die aan den verkoop van die producten op groote schaal in den weg staan. Men denkt, door uitbreiding der installatiën, uit de residu's paraffine en smeerolie te winnen, voor welke beide producten een ruim veld van afzet in het verre Oosten wordt verwacht. Pogingen door de Maatschappij in het werk gesteld om in Nederland een brander te doen samenstellen, waarbij speciaal met de van de andere oliesoorten afwijkende eigenschappen der Langkat-petroleum werd rekening gehouden, werden volgens genoemd jaarverslag met gunstigen uitslag bekroond. De Langkat-petroleum wordt gezegd, bij aanwending van dezen brander, de „crown oil burner" genoemd, wat lichtsterkte, kleur en olieverbruik betreft, beter te zijn dan de Amerikaansche en de Russische olie, beide gebrand zoowel in den speciaal voor Langkat-petroleum ontworpen brander, als in de branders, welke voor deze soorten reeds in den handel voorkomen. De voor de petroleum verkregen prijzen waren gedurende

1895 voor den producent zeer gunstig. De dollarkoers was eenigszins hooger dan in 1894, wat der Maatschappij mede ten goede kwam. Het gevolg van een en ander was dat het netto provenu van de Langkat-petroleum aanzienlijk hooger was dan in 1894, waardoor de gemiddelde netto winst per kist ongeveer f 1 bedroeg. De geldelijke uitkomsten der onderneming over 1895 wezen dan ook eene netto winst aan van f 1,260,740, waarvan voor aandeelhouders kon worden bestemd f 814,000, uitmakende over een kapitaal van f 1,850,000, een dividend van 44 pct. Op ult. 1895 had de Maatschappij aan geraffineerde petroleum nog onverkocht voorhanden 215,211 kisten en 109,463 blikken of te zamen 269,942[5] kisten, vertegenwoordigende, berekend à f 1,20 per kist, eene balanswaarde van f 323,931.

In mindering van de door de Maatschappij in tien jaarlijksche termijnen aan den lande terug te betalen som van f 116,113,34, ter zake van indertijd voor rekening van den oorspronkelijken concessionaris door den dienst van het mijnwezen verrichte onderzoekingen (zie vorig verslag, blz. 277), werd door haar op 1 Juli 1896, als eerste termijn, hier te lande f 11,611,33 afgedragen.

* *Mijnconcessiën Besitang* en *Aroe-baai* (betreffende een tweetal mijnvelden, groot naar berekening respectievelijk ongeveer 11,836 en 62,960 bouws, mede in het landschap Langkat). Omtrent de werkzaamheden op deze mede aan de zooeven genoemde Maatschappij toebehoorende concessievelden werd nog niets naders vernomen.

* *Mijnconcessie Boekit Mas* (betreffende een mijnveld, volgens nadere opgaven naar berekening groot 53,124 bouws, mede in het landschap Langkat). Op het terrein dezer concessie, aan dezelfde Maatschappij toebehoorende, werden in 1895 aanstalten gemaakt om het in den loop van 1896 in exploitatie te brengen. Van de verrichte

werkzaamheden was echter bij den aanvang van 1896 niets naders vernomen.

* *Mijnconcessie Boeloe Telang* (betreffende een mijnveld, mede in Langkat). Het hierbedoelde mijnveld (waarvan de grootte of berekende grootte niet is opgegeven) is, voor het winnen van aardolie en andere delfstoffen, bij een onder dagteekening van 11 April 1896 door den Gouverneur-Generaal goedgekeurd concessiecontract dd. 15 Januari te voren, voor den tijd van 75 jaren, gerekend van eerstgenoemden datum af, afgestaan aan de in 1894 opgerichte, te Tandjong Poera (Langkat) gevestigde naamlooze vennootschap „Maatschappij tot mijn- en boschexploitatie in Langkat." Bedoelde goedkeuring had eerst plaats nadat de vennootschap bij notarieele akte dd. 20 Januari 1896 de ook van andere concessionarissen in inlandsche staten geëischte verbintenissen jegens het Gouvernement had aangegaan, betreffende de eventueele terugbetaling aan 's lands kas van bijzondere beschermingskosten, enz., ten behoeve van de te vestigen onderneming en de wering daarbij van Chineesche mijnwerkers van Banka. De bepalingen van het concessiecontract komen, ook wat betreft den aan het inlandsch bestuur op te brengen cijns per eenheid te verkrijgen product (verg. bijv. vorig verslag, blz. 277), overeen met de overige sedert 1889 (toen voor dergelijke concessiën in inlandsche staten van regeeringswege een model is vastgesteld) in Langkat uitgegeven mijnconcessiën, behoudens eene aanvulling van art. 4, laatste alinea, handelende over de bevoegdheid van den mijnconcessionaris om, tegen schadeloosstelling, ten behoeve van zijne onderneming binnen de grenzen van zijn concessieterrein gronden in gebruik te nemen waarvan de rechthebbenden, krachtens den aard hunner rechten (bijv. houders van concessiecontracten voor landbouwondernemingen), verplicht zijn ten behoeve van mijnontginning afstand

te doen. Bedoelde aanvulling nu heeft ten doel het bepaalde omtrent de wijze, waarop eventueele geschillen nopens de noodzakelijkheid van zoodanige in gebruikneming en nopens het bedrag der schadeloosstelling beslist worden, alsnog in overeenstemming te brengen met hetgeen nopens hetzelfde punt is bepaald in art. 16, al. 3 en 4, van het model-concessiecontract voor landbouwondernemingen in zelfbesturende inlandsche staten (Bijblad op het *Indisch Staatsblad* n°. 4770).

Borneo.

* *Mijnconcessie Louise* (betreffende een mijnveld nabij de Mahakkam in het landschap Koetei der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo). Gedurende 1895 werd met de exploitatie van dit mijnveld, dat vóór 1 December 1897 in ontginning moet zijn genomen (verg. vorig verslag, blz. 277), nog geen aanvang gemaakt.

§ 5. *Andere delfstoffen.*

a. Ontginningen krachtens concessie of vergunning.

Java.

Mijnconcessie Genoek Watoe (betreffende een mijnveld ter grootte van 9½ bouws in het district Goenoeng Kendeng der afdeeling en residentie Soerabaija). Deze concessie behoort aan eene te Soerabaija opgerichte naamlooze vennootschap (zie vorig verslag, blz. 277). De onderneming, ten doel hebbende het winnen van jodium en jodiumverbindingen, is van zeer eenvoudigen aard. Het aantal werklieden bedraagt 13 vaste koelies daags, die onder toezicht van een Europeeschen opzichter staan. In 1895 werd 2436 K.G. ruw joodkoper verkregen, tegen 2395 K.G. in 1894. De waarde van het product

wordt berekend op f 400 per 100 K.G., zoodat de totale opbrengst f 9744 bedroeg. De belastbare netto opbrengst was f 4795 en werd de cijns (3 pct.) diensvolgens bepaald op f 143,85. Het jaarlijks verschuldigd vast recht, ten bedrage van f 2,50, werd voor 1894 en 1895 voldaan respectievelijk in April en December 1895.

Mijnconcessie Kedoeng Waroe (betreffende een mijnveld ter grootte van ruim 7 bouws, mede in het zooeven genoemde district Goenoeng Kendeng gelegen). Met de ontginning van deze in 1889 door de inlandsche rechthebbenden op den grond der dessa Kedoeng Waroe aanvaarde concessie voor het winnen van jodium en jodiumverbindingen was nog altijd geen aanvang gemaakt. In het voorjaar van 1896 was eene aanvrage van een Europeeschen ondernemer in behandeling om, nadat de concessie zou zijn ingetrokken, haar aan hem te verleenen.

Mijnconcessie Goenoeng Woengkal (betreffende een mijnveld ter grootte van 12 bouws in het district Toeren, afdeeling Malang, residentie Pasoeroean). Met het winnen van zandsteen, krachtens de daartoe in 1889 door den heer C. Zweerus aanvaarde concessie, werd ook in 1895 nog geen aanvang gemaakt.

Mijnconcessie Wadjak (betreffende een mijnveld ter grootte van 1243 bouws, gelegen in het district Wadjak, afdeeling Ngrowo der residentie Kediri). Gedurende 1895 werd op het concessieterrein, dat zou moeten dienen voor het winnen van marmer en kiezelgesteente, niet gewerkt. De pogingen van den concessionaris, den heer B. D. van Rietschoten, om voor deze ontginning eene vennootschap tot stand te brengen, hadden nog niet tot een gewenscht resultaat geleid. Met de kwijting van het jaarlijks verschuldigde vast recht, ad f 310,75, werd geregeld voortgegaan.

Mijnconcessie Panggoel (betreffende een mijnveld voor het winnen van marmer en kalksteen, ter grootte van ongeveer 77 bouws, in het district Panggoel der afdeeling Trenggalek, residentie Kediri). Sedert de reeds in 't vorig verslag (blz. 278) vermelde beslissing der Indische Regeering, waarbij den voorloopigen concessionaris, den heer I. J. Dermout, voor het erlangen van eene definitieve concessie, c. q. op gewijzigde voorwaarden, alsnog tijd was gelaten tot 30 Juni 1896, mits aangetoond zij dat het vereischte kapitaal (f 50,000) voor de uitvoering beschikbaar was, was (tot Mei 1896) noch van hem, noch van den medeaanvrager, in vereeniging met wien hij zich laatstelijk had aangemeld, iets naders vernomen.

* *Mijnconcessie Kliripan* (betreffende een mijnveld, ter grootte van 395 bouws, gelegen in de regentschappen Pengasih en Nanggoelan der residentie Djokjokarta). De exploitatie der bruinsteengroeve Kliripan werd gedurende 1895 nog steeds belemmerd door het aanhouden van de lage prijzen van bruinsteen in Europa. De concessionaris, de heer H. W. van Dalfsen, ondervond bovendien moeielijkheden bij het verschepen van zijne ertsen, wat van Tjilatjap uit moet geschieden, daar de stoomvaartmaatschappijen zich niet meer genegen betoonden om tegen den vroeger in rekening gebrachten vrachtprijs erts naar Europa mede te nemen. Eene proef om het erts eerst als ballast van Tjilatjap naar Batavia te verschepen en vervolgens naar Europa te verzenden voldeed evenmin, daar de kosten te hoog liepen. Tegen het einde van 1895 echter werd weder eene partij erts door eene der Nederlandsche stoomvaartmaatschappijen vervoerd. De toekomst liet zich overigens iets beter aanzien, ten eerste door eene stijging van den marktprijs van het product, en in de tweede plaats, daar waarschijnlijk de gelegenheid voor verscheping tegen matigen vrachtprijs gunstiger zal worden wanneer meer stoomschepen Tji-

latjap zullen aandoen, ten gevolge van het verschepen van daar van een deel der gouvernementskoffie uit de Preanger Regentschappen. In het laatst van 1895 begon de concessionaris het erts wederom van de groeve naar zijne opslagplaats te Tjilatjap af te voeren, ofschoon de ontginning, ook in verband met den vrij grooten voorraad erts aan de groeve (op ult. 1895 circa 300 ton), toen nog tijdelijk was gestaakt. In het geheel werd in 1895 bijna 600 ton erts afgevoerd.

Vergunning tot het winnen van kalksteen (in het gebied der dessa Tjono van het district Menoreh, afdeeling Magelang, residentie Kadoe). Van de hierbedoelde „vergunning" om kalksteen te winnen zoowel voor bouwmateriaal als tot het branden van kalk werd ook gedurende 1895 nog geen gebruik gemaakt. De aan den lande verschuldigde retributie, ten bedrage van f 50 's jaars, werd intusschen over 1894 in Januari 1895 en over 1895 in December van dat jaar voldaan. Voor zooveel uit de voor dit verslag ontvangen berichten blijkt, waren door den houder der vergunning, den heer V. Levyssohn, nog geen stappen gedaan om, op den in 't vorig verslag (blz. 278) in uitzicht gestelden voet, te geraken tot het erlangen van eene mijnconcessie, vereischt om de ontginning door middel van mijngangen te kunnen drijven.

Sumatra.

De reeds in 1888 aan den heer R. D. Verbeek in uitzicht gestelde gouvernementsconcessie tot het winnen van edele en andere metalen in een uitgestrekt mijnveld der afdeeling XIII en IX Kotta (residentie Padangsche Bovenlanden) is tot nog toe niet verleend kunnen worden, aangezien hij nog niet had aangetoond te kunnen beschikken over het voor de uitvoering der onderneming noodig geacht kapitaal van f 300,000. Bij gouvernements-

besluit dd. 25 Juni 1896, n°. 44, is hem, onder gelijk voorbehoud als vroeger ten opzichte van de c. q. aan eene definitieve concessie te verbinden nieuwe voorwaarden, voor het voldoen aan deze verplichting bij vernieuwing een nader uitstel van één jaar verleend, derhalve thans tot 2 Juli 1897.

Banka.

Vergunning tot het winnen van kaolin op Banka. Nopens het van deze in October 1894 verleende „vergunning" gedurende 1895 gemaakt gebruik zijn voor dit verslag nog geen mededeelingen ontvangen. Alleen blijkt dat, overeenkomstig een verzoek van de firma P. Landberg & Zn. te Batavia, op welke, zooals reeds in 't vorig verslag (blz. 278) werd aangeteekend, de vergunning is overgegaan, door de Regeering er in bewilligd is, dat het kaolin niet op Banka zelf tot het vervaardigen van aardewerk gebezigd worde, maar daartoe naar Batavia worde overgebracht (gouvernementsbesluit dd. 21 December 1895 n°. 35).

Borneo.

Mijnconcessie Goenoeng Lawak (betreffende een mijnveld ter grootte van ruim 3000 bouws in het district en de afdeeling Martapoera der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo). Op het terrein dezer aan de te Amsterdam gevestigde „Borneo-Mijnmaatschappij" behoorende concessie voor het winnen van diamant, goud, platina en steenkolen werd gedurende 1895 niet gewerkt. Het jaarlijksch vast recht ten bedrage van f 750 werd tijdig in 's lands kas te Bandjermasin gestort.

* *Mijnconcessiën „Sambas Gold Mines"* en *„West-Borneo Gold Field"* (in het landschap Sambas der residentie

Westerafdeeling van Borneo). Deze concessiën (voor het winnen van goud, zilver, platina, enz.) zijn in handen van de „West Borneo Goudmijn-Maatschappij" te Amsterdam. Het schijnt dat in 1895 van harentwege geen werkzaamheden op het terrein werden verricht.

* *Mijnconcessie Ban Pin San* (betreffende twee mijnvelden, te zamen vermoedelijk groot 2230 bouws, mede in Sambas). Ook nopens het van deze concessie gemaakt gebruik, van gelijken aard als de twee zooeven genoemd, doch toebehoorende aan de „Onderzoekingsmaatschappij van mijngronden ter Westerafdeeling van Borneo", gevestigd te Amsterdam, werd niets vernomen.

* *Mijnconcessie Kalindjau* (betreffende een mijnveld ter grootte van circa 10,000 bouws, gelegen in de Dajakstreken van het landschap Koetei der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo). Van de zijde der erven van wijlen den concessionaris G. Murray is niets verricht naar aanleiding van de beslissing der Indische Regeering van 20 September 1894 n°. 6, waarbij de toen reeds lang verstreken termijn voor de indiening van eene kaart der begrenzing van het concessieterrein alsnog was verlengd tot ult. 1895, en waarbij tevens de betrokken resident was gemachtigd om namens den Gouverneur-Generaal goed te keuren eene eventueel tusschen het Koeteisch bestuur en de erven Murray te sluiten suppletoire overeenkomst, betreffende eene verlenging tot 27 Maart 1896 van den termijn, binnen welken met de werkzaamheden had moeten zijn aangevangen (zie het verslag van 1894, blz. 259). Omstreeks medio 1896 was te Batavia een voorstel in overweging om de indertijd door de Regeering verleende goedkeuring op het concessie-contract Kalindjau als niet verleend te beschouwen.

* *Mijnconcessie Melak* (betreffende een mijnveld, groot

circa 13,000 bouws, zich uitstrekkende aan weerszijden van de Mahakkam van af Moeara Pahoe tot Tandjong Batoe over eene breedte van 1500 M.). Deze aan den heer L. W. H. de Munnick Sr. toebehoorende concessie, verleend voor het winnen zoowel van ertsen als van steenkolen, petroleum en edelgesteenten, bleef ook in 1895 buiten uitvoering.

* *Mijnconcessie Charlotte* (in het landschap Goenoeng Taboer der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo). Ook deze concessie, voor het winnen van lood- en antimoonglans en aanverwante ertsen, welke aan den heer J. H. Menten is verleend, kwam gedurende 1895 nog niet in exploitatie.

Celebes.

Mijnconcessie Soemalata (betreffende een mijnveld ter groottte van ruim 2680 bouws in het district Kwandang der afdeeling Gorontalo, residentie Menado). Deze op 1 December 1894 door de te Gorontalo gevestigde handelsvennootschap onder de firma Gebroeders Bauermann & Parmentier aanvaarde gouvernementsconcessie voor het winnen van goud-, zilver-, koper- en loodertsen, is in Januari 1896, onder voorbehoud der goedkeuring van de Indische Regeering (sedert verleend bij gouvernementsbesluit dd. 10 November 1896 n°. 22), ingebracht in eene te Amsterdam opgerichte naamlooze vennootschap „Mijnbouwmaatschappij Soemalata", welker statuten zijn goedgekeurd bij Koninklijk besluit dd. 12 Maart 1896 n°. 14 (zie het bijvoegsel tot de *Staatscourant* van 18 April d. a. v.). Uit de voor dit verslag ontvangen berichten blijkt dat in het laatst van 1894 op het concessieterrein eene ontginning was aangevangen door het aanleggen van twee mijngangen. Het gewonnen erts bevatte goud in voldoende hoeveelheid om eene exploitatie op groote schaal te wettigen.

b. Inlandsche ontginningen

Aangaande de in enkele streken van Sumatra op kleine schaal door inlanders gedreven goudindustrie (goudgraverijen en wasscherijen) zijn aan het bestuur over 1895 geen bijzonderheden bekend geworden. Alleen wordt in de uit de residentie Riouw ontvangen berichten de mededeeling aangetroffen dat in Boven-Indragiri (op Sumatra's vasten wal), zoomede in de aangrenzende Kwantanstreken de bevolking in sommige tijden des jaars zich bezig houdt met het zoeken en verwasschen van goud, dat te Singapore tegen $ 0.70 à $ 0,80 per gram van de hand wordt gezet.

Ten aanzien van de inlandsche goudontginningen op Borneo is het volgende gemeld. In de residentie Westerafdeeling van Borneo zou gedurende 1895 uit dergelijke ontginningen verkregen zijn nagenoeg evenveel als in 1894, namelijk 2059½ thail, en wel in de afdeeling Sambas, zooals zij thans is samengesteld sedert daarbij de afdeeling Montrado is ingesmolten (*Indisch Staatsblad* 1895, n°. 75), 1500, in Mampawa 32, in Landak 150, in Tajan 100, in Sanggou (met Sekadou) 210 en in Sintang 67½ thail. Alleen uit Sambas en Tajan is gemeld hoevele personen in 1895 aan deze industrie deelnamen (respectievelijk 1352 en 44). Naar gelang van de hoedanigheid werd voor het goud f 68 à f 78 per thail betaald.

Voor diamantwinning is in de Westerafdeeling van Borneo voornamelijk het landschap Landak van beteekenis, Aldaar vindt men inlandsche ontginningen te Moenggoe, Ombok, Mocara Béhé, Marintoe, Singgang, Pantek en Djamboe. De Ombokexploitatie leverde een goed bestaan aan den ontginner, een Chinees, die 10 à 12 koelies in dienst had. Naar Pontianak werden, volgens de te Ngabang in 1895 afgegeven passen, vervoerd 1243 karaat aan diamanten. Echter wordt deze opgave geacht de uitgevoerde hoeveelheid niet juist weer te geven en

wordt deze voor 1895 geschat op p. m. 2500 karaat, waarvan 1600 karaat aan diamanten beneden $^1/_2$ karaat gewicht, 700 aan diamanten van $^1/_2$ tot 1 karaat, 180 aan diamanten van 1 tot $1^1/_2$ karaat en 20 aan diamanten boven $1^1/_2$ karaat wegende.

Het door het Gouvernement in genoemd gewest verpachte recht tot afgifte van licentiën voor de uitoefening van de inheemsche goud- en diamant-industrie (*Indisch Staatsblad* 1862, n°. 134 en 1886 n°. 16) bracht, voor zooveel dit recht niet vereenigd met andere pachtmiddelen wordt afgestaan, voor 1895 f 4824 op (f 132 minder dan in 1894), namelijk in de twee onderafdeelingen Lara en Loemar en Montrado der afdeeling Sambas f 2664 en f 2088 en in Mandhor (afdeeling Pontianak en ommelanden) f 72. (Voor 1896 is slechts te rekenen op f 4584, waaronder f 2052 voor Montrado). Aan ongemunt goud werd in 1895, volgens de opgaven der tolkantoren, uit de Westerafdeeling van Borneo naar Singapore uitgevoerd voor eene waarde van f 28,240, tegen f 26,500 in 1894.

Eene gelijksoortige pacht als de bovengenoemde bestaat in de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, voor zooveel betreft de onderafdeeling Tanah Laut der afdeeling Martapoera. Aldaar is bedoeld pachtmiddel — onlangs (zie *Indisch Staatsblad* 1896 n°. 95) op nieuwen voet geregeld — voor 1896 afgestaan aan den vertegenwoordiger der naamlooze vennootschap „Mijnbouwmaatschappij Martapoera", en wel tegen eene pachtsom van 17 thail Pleiarisch stofgoud of $6^1/_2$ thail meer dan voor 1895. De productie aan goud in Tanah Laut verschilde in 1895 weinig met die van het voorafgegane jaar. Niet onwaarschijnlijk was dan ook het voor 1896 verkregen hooge bod alleen hieraan toe te schrijven dat de voornoemde Maatschappij, met het oog op hare mijnbouwkundige opsporingen in bedoelde streken (zie lager), geen vreemden pachter naast zich wenschte. Ook reeds over 1895 had zij (voor 15 thail goud) het recht van

den toenmaligen pachter overgenomen. De prijs van het Pleiarisch stofgoud varieerde tusschen f 70 en f 75 per thail.

Het debiet der licentiën voor het winnen van diamanten in dezelfde afdeeling Martapoera bracht voor 1895 f 834 op. De achteruitgang der opbrengst tegenover die van 1894 (ad f 1277) was te wijten aan het weinig bevredigende van de resultaten der ontginningen. Slechts zelden werden steenen van eenige waarde gevonden.

De inlandsche goudwinning in de residentie Menado wordt gezegd van zeer weinig belang te zijn In de Minahassa ziet men in eene oude mijn van het district Ponosakan, alsmede op den berg Totok, sporen van ontginning door inlanders, doch van de daarmede verkregen opbrengst is niets bekend. In Gorontalo wordt in de rivieren op enkele plaatsen en op ongeregelde tijden eenig stofgoud gewasschen. De hoeveelheden zijn echter van geen belang. Ook in de landschappen Bolang Mongondo en Bwool langs de noordkust van Celebes wordt door inlanders nog eenig goud gewonnen, echter op zeer geringe schaal Deze ontginning gaat steeds achteruit, wat zijne oorzaak daarin vindt dat de ontginning van het erts bij het dieper worden van de mijnen steeds moeielijker wordt en het verkregen materiaal minder vrij goud bevat dan het vroeger meer aan de oppervlakte gewonnen erts.

§ 6. *Vergunningen en overeenkomsten tot mijnbouwkundige opsporingen.*

Ten einde met betrekking tot het door de gewestelijke bestuurders te geven gevolg aan bij hen inkomende aanvragen om vergunning tot mijnbouwkundige opsporingen, ook wat betreft de beoordeeling van het recht van voorrang, bedoelden autoriteiten tot algemeen richtsnoer te dienen, behoudens eventueel noodig geachte

afwijkingen in bijzondere omstandigheden, zijn bij eene circulaire van den directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid dd. 7 December 1896 te dezer zake verschillende wenken gegeven, ten deele neerkomende op wat tot dusver reeds gebruikelijk was. Aan bedoelde circulaire, gericht aan de residenten op Java en Madura, uitgenomen die van Soerakarta en Djokjokarta, zoomede aan de gewestelijke bestuurders in de buitenbezittingen, uitgezonderd die van Banka, Billiton, Atjeh en onderhoorigheden en Westerafdeeling van Borneo, is door middel van de *Javasche Courant* (zie het nommer van 11 December 1896) algemeene bekendheid gegeven.

In het tijdvak 1 Juli 1895 t/m 30 Juni 1896, dat zich aansluit aan de opgaven in 't vorig verslag, werden weder voor een aantal terreinen in onder rechtstreeksch Europeesch bestuur staande gedeelten van Nederlandsch-Indië, inzonderheid op Java, Sumatra en Borneo, aan bijzondere personen of aan naamlooze vennootschappen vergunningen tot het doen van mijnbouwkundige opsporingen verleend, meestal voor drie of voor vijf jaren, doch soms ook voor kortere termijnen, terwijl een vijftal overeenkomsten om in het gebied van inlandsche vorsten dergelijke opsporingen te doen, namelijk in Soerakarta, Djokjokarta, Tamiang (Oostkust van Sumatra) en Bwool (Noordkust van Celebes), door het betrokken hoofd van gewestelijk bestuur werden goedgekeurd, en voor een terrein in het sultanaat Boeloengan (residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo), in verband met het in 1893 met dat landschap gesloten suppletoir politiek contract, de vergunning door den resident werd verleend. Eene opsomming van de bedoelde vergunningen en goedgekeurde vergunningscontracten wordt aangetroffen in tabel V van bijlage LLL, welke tabel tevens vermeldt de in het behandelde tijdvak ingetrokken en door tijdsverloop vervallen opsporingsvergunningen.

Omtrent de uitkomsten van de opsporingen, voor zoover daaromtrent bij den dienst van het mijnwezen berichten inkwamen, kan het volgende worden gemeld.

Op Java gold het schier uitsluitend de opsporing van petroleum en werden de onderzoekingen met kracht voortgezet. In het district Goenoeng Kendeng (residentie Soerabaija) en in het district Panolan (residentie Rembang) leidden de boringen vanwege de Dordtsche Petroleum-Maatschappij reeds tot het verkrijgen van de concessiën Lidah Koelon en Panolan.

De onderzoekingen van diezelfde zijde in de afdeeling Grissee der residentie Soerabaija leverden tot nu toe geene noemenswaardige resultaten op. Eene vroegere boring op het vergunningsterrein in het district Gempol der residentie Pasoeroean werd, na tijdelijk gestaakt te zijn geweest, in 1895 hervat en daarbij de aanwezigheid van petroleum aangetoond, echter van onvoldoende hoedanigheid. De onderzoekingen zouden echter worden voortgezet. Van een verder onderzoek op het vergunningsterrein in de residentie Samarang van den heer H. E. Dorrepaal (zie vorig verslag, blz. 279) werd, na eenige vruchtelooze boringen, door de genoemde Maatschappij afgezien. Omtrent de voorgenomen onderzoekingen harerzijds (zie mede vorig verslag) in een terrein in het landschap Koetei (Oostkust van Borneo), waarvoor den heer W. de Jongh Dz. recht van opsporing is verleend, is tot nogtoe alleen vernomen dat in Februari 1896 met eene eerste proefboring een aanvang was gemaakt.

In de residentie Samarang leidde het verdere onderzoek op het terrein der vergunning, oorspronkelijk toegewezen aan den heer Ch. W. Aveling qq. de firma Mac Neill & C°., tot het verleenen nog in 't laatst van 1895 van de „Grobogan-Petroleum-concessie", sedert — zooals reeds op blz. 713 hiervóór is vermeld — overgedragen op de „Nederlandsch-Indische Petroleum-Maatschappij" te Amsterdam. Eene te Samarang gevestigde burgerlijke

maatschap tot het doen van boringen naar petroleum in Midden-Java heeft tevens in genoemde vennootschap een aantal in 1892 en 1893 aan particulieren verleende opsporingsvergunningen ingebracht betreffende terreinen in Samarang en Soerakarta.

Behalve de hiervóór reeds vermelde opsporingen in Soerabaija werd in 1895 aldaar naar het aanwezen van petroleum ook onderzoek gedaan in het reeds genoemde district Goenoeng Kendeng der afdeeling Soerabaija, namelijk vanwege de eigenaren der jodium-concessie Genoek Watoe voor zooveel hun concessieterrein betreft, zoomede in de tot gemelde afdeeling behoorende districten Djabakotta en Soerabaija, en wel in het terrein waarvoor den heer J. H. W. Deerns recht van opsporing is verleend. Dit laatste onderzoek vorderde in 1895 slechts weinig, terwijl de boringen op Genoek Watoe bij het einde des jaars nog niets hadden opgeleverd.

In de residentie Banjoemas schijnen de onderzoekingen bevredigend te zijn uitgevallen. Van die in de residentie Kadoe wordt gemeld dat zij in 1895 niet werden voortgezet.

In het district Paninggaran der afdeeling en residentie Pekalongan, waarvoor eene in October 1895 aan den heer D. W. F. Maxwell verleende opsporingsvergunning kort daarna op de Nederlandsche Handelmaatschappij was overgegaan, werd met boringen naar het voorkomen van petroleum aangevangen. Voor het voorloopig onderzoek was op bij gouvernementsbesluit dd. 19 Maart 1896 n°. 24 geregelde voorwaarden van gouvernementswege eenig boormaterieel in gebruik afgestaan, zoomede voor den tijd van hoogstens één maand een gouvernements-mijningenieur ter beschikking gesteld van de factorij der voormelde Maatschappij, welke ingenieur, voor zoover de belangen van den dienst het zouden toelaten, ook daarna het terrein van het onderzoek enkele malen zou mogen bezoeken en de factorij van advies dienen Resultaten

der onderzoekingen waren omstreeks medio 1896 nog niet bekend.

Van verschillende zijden, o. a. vanwege syndicaten en naamlooze vennootschappen, wordt, vooral sedert de eerste maanden van 1896, ook in de residentie Palembang een ernstig gebruik gemaakt van sommige der talrijke aldaar verleende opsporingsvergunningen. Van de onderzoekingen, die alle op het vinden van petroleum schijnen te zijn gericht, beloofde men zich loonende resultaten. [1])

---

1) Voor zooveel tot dusver hier te lande gebleken is, gaan deze onderzoekingen voor een deel uit van een syndicaat te Amsterdam, dat verschillende opsporingsvergunningen voor terreinen in Langkat (residentie Oostkust van Sumatra) en in de residentie Palembang in handen had, zoomede van de in December 1895 opgerichte naamlooze vennootschap „Nederlandsch-Indische Exploratie-Maatschappij", mede te Amsterdam gevestigd. Ingevolge hare statuten, goedgekeurd bij Koninklijk besluit dd. 6 Februari 1896 n⁰. 29 (zie de *Staatscourant* van 27 Maart d. a. v.), zal deze Maatschappij zich voor den verkoop van het door haar of hare rechtverkrijgenden te winnen product te zijner tijd in betrekking stellen met de Maatschappij die de Lepan-concessie in Langkat exploiteert.

Van de in 1895, meerendeels voor den tijd van twee jaren, verleende opsporingsvergunningen in Palembang waren er niet minder dan 54, gezamenlijk een terrein omvattende van naar schatting 1½ millioen bouws, door onderhandsche akten van overdracht, in handen van voormelde Exploratie-Maatschappij gekomen, doch de resident had, op een paar uitzonderingen na, deze overdrachten niet kunnen goedkeuren omdat de oorspronkelijke houders van hunne rechten geen afstand hadden gedaan tegenover het Gouvernement Ie beschikking op een verzoek van de Maatschappij om, nadat de termijn van twee jaren zou zijn verstreken, en nadat de bij art. 2 der mijnverordening in *Indisch Staatsblad* 1873 n⁰. 217a voorgeschreven formaliteiten zouden zijn in acht genomen, aan haar, en dan voor den tijd van vijf jaren, het opsporingsrecht voor dezelfde terreinen te verleenen, werd bij gouvernementsbesluit dd. 4 October 1896 n⁰. 9, uit aanmerking van hetgeen vanwege de adressante reeds aan de opsporingen op sommige dier terreinen was ten koste gelegd, te kennen gegeven, dat haar verzoek in beraad werd gehouden, en dat, wanneer inderdaad ten gevolge van de overeenkomsten, welke volgens hare opgaaf door de Maatschappij zijn gesloten, de houders der door

Met de onderzoekingen naar het voorkomen van steenkolen in het in 't vorig verslag (blz. 279) nader aangeduide terrein in de Lampongsche Districten, waarvoor de heer E. G. Taylor recht van opsporing bezit, werd in het voorjaar van 1896 een aanvang gemaakt. De werkzaamheden, die geleid worden door een daartoe op kosten van den belanghebbende voor een zeker aantal maanden beschikbaar gestelden gouvernements-mijningenieur, waren op ult. Juni nog niet beëindigd. Omtrent de uitkomsten daarvan was toen te Batavia nog niets vernomen. Het verblijf van bedoelden ingenieur in de Lampongsche Districten was sedert verlengd uiterlijk tot ult. November 1896.

De in Augustus 1894 te Soerabaija opgerichte naamlooze vennootschap „Mijnbouwmaatschappij Martapoera", terloops reeds op een der voorgaande blzz. vermeld, op welke zijn overgegaan een paar aan anderen verleende vergunningen tot het opsporen van goudhoudende gronden in een gedeelte der afdeeling Martapoera (residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo), heeft in Maart 1895 hare werkzaamheden op het terrein begonnen. Hoewel de aanvankelijk verkregen resultaten uit een oogpunt van exploitatie niet gunstig waren, werd toch de zekerheid opgedaan dat er in het vergunningsgebied goudhoudende gesteenten voorkomen. De vraag, waarop een verder onderzoek het antwoord moet geven, is nu of op meer diepte de goudrijkdom voldoende is voor eene winstgevende exploitatie. De Maatschappij hoopte, blijkens berichten van het najaar van 1896, door verdere plaatsing van

haar bedoelde nog op naam van de oorspronkelijke aanvragers staande vergunningen niet de rechten doen gelden welke zij aan die vergunningen kunnen ontleenen, na het vervallen van die vergunningen de Nederlandsch-Indische Exploratie-Maatschappij voorrang zal hebben boven anderen tot het erlangen, op den voet der bestaande bepalingen, van vergunning voor mijnbouwkundige opsporingen in de betrekkelijke terreinen.

aandeelen de middelen te vinden het onderzoek te voltooien.

De opsporingen naar gouderts in de residentie Menado werden voortgezet en hebben reeds geleid tot eene concessie voor een mijnveld in het rechtstreeksch gouvernementsgebied (de hiervóór besproken concessie Soemalata in het Gorontalosche district Kwandang) en tot een paar concessie-aanvragen voor terreinen, waarvoor door het inlandsch bestuur van Bwool (Noordkust van Celebes), met goedkeuring van het Europeesch bestuur, recht van opsporing is toegestaan, namelijk in 1892 aan de firma P. Landberg & Zoon (in wier rechten ten deze sedert getreden was de „Nederlandsch-Indische Mijnbouwmaatschappij" te Batavia) [2]) en in 1894 aan den heer W. F. Burlage. Beide concessie-aanvragen, welke volgens recente berichten in Indië nog in behandeling zijn, beoogen mede het verkrijgen van eene gouvernementsconcessie, aangezien ten gevolge van het in Juli 1896 van kracht geworden nieuw politiek contract met Bwool (zie lager) het recht tot uitgifte van mijnconcessiën in bedoeld landschap op het Gouvernement is overgegaan. Nopens de twee op ult. 1895 nog van kracht zijnde opsporingsvergunningen in 's Gouvernements rechtstreeksch gebied, namelijk in het westelijk deel der Minahassa, beide in October 1893 verleend, respectievelijk aan de reeds genoemde firma Landberg & Zoon en aan den heer

2) Nadat ook gebleken was van de vereischte instemming van het Bwoolsch bestuur is deze overdracht van het vergunningscontract van 1892 door de Indische Regeering goedgekeurd bij besluit dd. 6 October 1896 n°. 2. Met betrekking tot de suppletoire overeenkomst, in Januari 1893 tusschen het Bwoolsch bestuur en den houder der vergunning tot stand gekomen, moet hier ter verbetering van het dienaangaande gezegde in 't vorig verslag (blz. 208) nog worden aangeteekend dat zij enkel de strekking had om den opspoorder onder zekere voorwaarden de gelegenheid te geven de tijdens het onderzoek gevonden ertsen uit te voeren voor volledig onderzoek in het belang eener eventueele exploitatie

G. H. G. J. L. M. Ruempol, is nog aan te teekenen, dat laatstgenoemde, onder nadere goedkeuring van bestuurswege, in Januari 1896 zijne rechten heeft overgedragen aan de toen te Batavia opgerichte „Mijnbouw-maatschappij Belang" (zie hare statuten in een der bijvoegsels van de *Javasche Courant* dd. 21 Februari 1896) [3]).

Evenals reeds vroeger met betrekking tot Bwool [4]), is de Indische Regeering onlangs ook ten opzichte van de overige staatjes ter Noordkust van Celebes en van die aan de Tominibocht teruggekomen van hare tot dusver gevolgde gedragslijn (zie het verslag van 1891, blz. 252) om bedoeld indirect gebied vooralsnog niet open te stellen voor de particuliere mijnindustrie. Bij gouvernementsbesluit dd. 7 November 1896 n°. 11, is namelijk den resident van Menado te kennen gegeven dat in beginsel geen bezwaar bestaat tegen toelating van mijnbouwkundige opsporingen door particulieren in Noordelijk Celebes en de streken aan de bocht van Tomini, wat ons niet rechtstreeksch bestuursgebied betreft echter onder voorbehoud dat de politieke toestand, naar het oordeel van hem resident, zich niet tegen bedoelde toelating verzet, en dat de bestuurders der betrokken landschappen, bij de met hen reeds aangegane of nog aan te gane nieuwe politieke contracten, aan het Gouvernement, op den in het verslag van 1894 (blz. 27) vermelden voet, d. i. tegen verzekering

---

3) Mede voor het doen uitvoeren van mijnbouwkundige opsporingen in de residentie Menado en tevens in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden, en verder voor mijnontginning en daarmede in verband staande doeleinden, is in 1896 te Batavia ook opgericht en aldaar gevestigd de „Algemeene Exploratie-Maatschappij", welker statuten zijn opgenomen in een der bijvoegsels van de *Javasche Courant* dd. 2 October 1896.

4) In Februari 1896 werd nog een derde contract voor mijnbouwkundige opsporingen in Bwool door den resident goedgekeurd.

aan het inlandsch zelfbestuur van de helft der door mijnconcessionarissen op te brengen sommen wegens cijns en vast recht, hebben overgedragen het recht om in hun gebied zoowel vergunningen tot mijnbouwkundige opsporingen als mijnconcessiën uit te geven. Tevens is bij gemeld gouvernementsbesluit bepaald dat de, met inachtneming van het vorenstaande, door den resident uit te geven opsporingsvergunningen voor terreinen in zelfbesturende landschappen moeten worden verleend op den voet der mijnverordeningen, doch voor geen langeren termijn dan drie jaren, en voorts eerst na door hem ontvangen bericht omtrent de examinatie der ingekomen aanvragen bij het departement van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid (zie ook n°. 4479 van het Bijblad op het *Indisch Staatsblad*).

Tot het wijzigen in den hiervóór aangeduiden zin van de bestaande politieke contracten, voor zooveel zulks nog niet had plaats gehad, zou ten spoedigste met de betrokken inlandsche bestuurders door den resident moeten worden onderhandeld. Daar de met Bwool en met de verder oostwaarts gelegen landschappen ter Noordkust van Celebes, met namen Kaidipang, Bolang Itam, Bintaoena, Bolang Oeki en Bolang Mongondo, laatstelijk (in 1895) gesloten politieke contracten (bekrachtigd bij gouvernementsbesluit dd. 8 Juli 1896 n°. 4) reeds op den nieuwen voet waren ingericht, en dus o. a. het recht om particulieren aldaar tot mijnbouwkundige opsporingen toe te laten reeds op het Gouvernement is overgegaan, is de Indische Regeering te rade geworden om alle indertijd hetzij bij haar, hetzij bij den resident van Menado ingekomen en tot dusver in beraad gehouden verzoeken om met de inlandsche zelfbesturen aldaar overeenkomsten voor dergelijke opsporingen te mogen sluiten, verder buiten beschikking te doen blijven, doch bij de bekendmaking hiervan aan belanghebbenden (zie het bericht vanwege den dienst van het mijnwezen in de *Javasche Courant* dd. 11 December

1896) tevens mede te deelen dat ieder, die vergunning tot mijnbouwkundig onderzoek in de bedoelde landschappen wenscht aan te vragen, zich bij adres te wenden heeft tot den resident van Menado, onder duidelijke omschrijving van het terrein waarvoor de vergunning wordt verlangd, welk terrein in den regel geen grootere oppervlakte mag hebben dan ongeveer 35,000 bouws.

Zout.

Was in 1894 het gouvernements-zoutdebiet kleiner geweest dan in het daaraan voorafgegane jaar, de cijfers van den verkoop in 1895 wijzen weder op eene vermeerdering. In het geheel werd namelijk gedurende laatstgenoemd jaar in de gouvernements-residentiën van Java en Madura, zoomede bij de twee gouvernements-verkooppakhuizen in Soerakarta, aan gouvernementszout gesleten 1,093,856 pikol, zijnde 26,206 pikol meer dan in 1894 en 12,869 pikol meer dan 1893, welk laatste jaar tot dusver het hoogste cijfer had aangewezen. Bij de verkooppakhuizen ter Sumatra's Westkust en in de zes andere onder het monopolie vallende gewesten der buitenbezittingen, met namen Benkoelen, Lampongsche Districten, Palembang, Banka, Westerafdeeling van Borneo en Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, beliep de verkoop, na in 1893, met 220,623 pikol, mede zeer aanzienlijk te zijn geweest en na in 1894 201,444 pikol te hebben bedragen, in 1895 202,680 pikol [5]). Van de 28 gewesten op en buiten Java, waartoe de opgaven betrekking hebben,

---

5) Dit laatste cijfer en dat betreffende het debiet in 1895 op Java en Madura berusten nog op voorloopige gegevens, evenals verleden jaar het geval was met de toen vermelde uitkomsten over 1894, in welk jaar op Java en Madura, zoomede in de genoemde gewesten der buitenbezittingen, in stede van respectievelijk 1,059,668 en 201,460 pikol, in werkelijkheid blijkt gedebiteerd te zijn 1,067,650 en 201,444 pikol.

waren er 11 waar de verkoop gedurende 1895 was afgenomen (in 't geheel met 12,358 pikol); daarentegen beliep de toeneming in de 17 andere gezamenlijk 39,800 pikol. Op de vermeerdering van het debiet heeft vermoedelijk ook invloed gehad de omstandigheid dat de weersgesteldheid in 1895 niet bijzonder gunstig was voor den clandestienen aanmaak van zout. De invoer van zout met Siamsche visch (volgens onvolledige opgaven 14,841 pikol bedragen hebbende) deed slechts hier en daar, o. a. in de afdeelingen Limbangan en Tassikmalaija (residentie Preanger Regentschappen), merkbaar afbreuk aan het monopolie. Toch behoorde laatstgenoemd gewest niet tot de 11, waar het debiet in 1895 was afgenomen. Op Java, waar 7 gewesten gezamenlijk 8358 pikol teruggang aanwezen, was zulks voornamelijk het geval in Krawang. In dit laatste gewest viel slechts voor 3 van de 7 verkoopplaatsen op eene vermeerdering van debiet te wijzen (met 1550 pikol), doch werd bij de 4 andere 5228 pikol minder dan in 1894 gesleten. Op een dezer verkoopplaatsen, namelijk te Tjabangboengin, waar in 1894 de verkoop bij het gewicht was ingevoerd, ging het debiet zelfs met 3860 pikol terug, zijnde eene vermindering met ruim 85 pct. Was namelijk reeds in 1894 het debiet te Tjabangboengin, door het ophouden van de speculatieve inkoopen voor den afzet ter hoofdplaats Batavia (verg. het verslag van 1894, blz. 260/261), gedaald van 12,231 tot 4503 pikol, in 1895 beliep de omzet bij genoemd verkooppakhuis slechts 643 pikol. In verband daarmede werd echter ter hoofdplaats Batavia, waar het gouvernementsdebiet in 1893 van 24,973 tot 16,016 pikol was teruggegaan, weder aanmerkelijk meer van gouvernementswege verkocht, namelijk 27,702 pikol, tegen 18,946 pikol in 1894. Wat de 7 verkoopplaatsen nabij Java's zuidkust betreft, waar in Januari 1894 de verkoopprijs van f 5,92 per pikol tot het normale bedrag van f 6,72 was verhoogd, en, niet onwaarschijnlijk in verband daarmede, het debiet

in 1894 algemeen belangrijk was achteruitgegaan (voor de bedoelde zeven plaatsen gezamenlijk van 54,984 tot 28,607 pikol), verliep in 1895 het debiet nog verder, doch slechts op vier der bedoelde plaatsen, daar bij de drie overige in 1895 eenigszins meer dan in 1894 werd gesleten; toch kwam het totaal van 1895, voor al de bedoelde zeven verkoopplaatsen gezamenlijk, op niet meer dan 24,970 pikol te staan.

In bijlage MMM tot het verslag vindt men als gewoonlijk een staat, aangevende het debiet (ook dat in 1893 en 1894) op elke verkoopplaats in het bijzonder. Daaruit blijkt dat het aantal verkoopplaatsen onder ult. 1895 op Java en Madura 183 bedroeg, dus één meer dan bij het einde van 1894, omdat in Februari 1895 het debiet werd geopend te Paninggaran (residentie Pekalongan), alwaar het koffie-inkooppakhuis tevens tot zoutverkooppakhuis is ingericht. In de residentie Benkoelen viel het pakhuis te Ketaun in Maart 1895 ledig, waarna het, ingevolge eene vroeger verleende machtiging (zie het verslag van 1893, blz. 268), gesloten werd. Bij het einde van 1895 bedroeg dientengevolge het aantal verkoopplaatsen in de buitenbezittingen 42, tegen 43 op ult. 1894. In de Lampongsche Districten, waar in het voorjaar van 1892 door de opening, bij wijze van proef, van verkooppakhuizen te Menggala, Kotta Boemi, Soekadana en Kotta Agoeng, ook zout in het binnenland verkrijgbaar was gesteld, bleek die maatregel, welke ten doel had de bevolking, wat de voorziening in hare zoutbehoefte betreft, onafhankelijk te maken van tusschenpersonen, niet aan de verwachting te beantwoorden, daar sedert eer afneming dan toeneming van de bij de gezamenlijke pakhuizen in het gewest (ter hoofdplaats en op de vier genoemde plaatsen) verkochte hoeveelheden viel op te merken. In October 1895 is dan ook door de Indische Regeering besloten om na ult. 1896 de proef, voor zooveel betreft de verkrijgbaarstelling van gouvernementszout te Kotta Boemi, Soekadana en Kotta Agoeng,

te staken, doch Menggala, waar het debiet vrij belangrijk was te noemen, als verkoopplaats voorgoed te handhaven onder een voor vast aan te stellen inlandschen verkooppakhuismeester. Daar nu echter in de binnenlanden van het gewest het gouvernementszout weder meer door den particulieren handel onder het bereik der bevolking is te brengen, scheen het aanbeveling te verdienen den verkoopprijs bij de twee alsdan overgebleven verkoopplaatsen Telok Betong en Menggala te verlagen van f 6,72 tot f 6 per pikol. Deze verlaging, waartoe met 1 Januari 1897 is overgegaan (zie *Indisch Staatsblad* 1896 n°. 253), is geheel in overeenstemming met het beginsel, waarop berust de in 1893 (*Indisch Staatsblad* n°. 302) plaats gehad hebbende meer uniforme regeling der debietprijzen in de verschillende onder het monopolie vallende buitenbezittingen, namelijk dat in gewesten, waar het Gouvernement slechts enkele pakhuizen geopend heeft en dus de consumenten zich bij de aanschaffing van het gouvernementszout meer van tusschenpersonen moeten bedienen, het tarief op het laagste bedrag wordt gesteld. Hetgeen in de Lampongsche Districten ten gevolge van de besproken prijsverlaging bij de twee nog overgebleven pakhuizen aldaar aan inkomsten voor 's lands kas zal worden verloren, zal ruimschoots worden opgewogen door vermindering van uitgaven (voor transport van zout naar de opgeheven pakhuizen, zoomede voor beheer en onderhoud daarvan).

De geldelijke opbrengst van het zoutdebiet in 1895 wordt voor Java en Madura berekend op f 7,334,903 en voor de buitenbezittingen op f 1,284,503, te zamen f 8,619,406, tegen f 8,433,657 (volgens verbeterde opgaven) in 1894 en f 8,478,463 in 1893.

De gouvernements-zoutwinning (op Madura) gedurende 1895 viel op de aanmaakplaatsen in de afdeelingen Pamakassan en Sumanap gunstiger uit dan in 1894, doch bij die in de afdeeling Sampang was de aanmaak veel geringer

dan toen. In 't geheel werd in 1895 door de zoutmakers ingeleverd 1,362,510 pikol (45,417 kojang), tegen 1,490,250 pikol (49,675 kojang) in het voorafgegane jaar [6]).

De goede werking der vooreerst nog gehandhaafd gebleven tijdelijke maatregelen tot verscherping van het politietoezicht bij de zoutaanmaakplaatsen op Madura, bleek ook in 1895 weder uit de hoogere debietcijfers in die residentie: 64,128 pikol, tegen 58,841 pikol in 1894.

Het sedert geruimen tijd aan de orde zijnde denkbeeld om tot eene belangrijke hervorming in de practijk van het zoutmonopolie te geraken, zoowel ten voordeele van de consumenten als in het belang van 's lands schatkist, door namelijk het zout, dat thans schier algemeen bij de maat (sedert langeren of korteren tijd op een zevental plaatsen, als proef, bij het gewicht) wordt gesleten, voortaan in afgepaste verpakking te doen afleveren, is, ten gevolge van de nadere proefnemingen te Ischl (in Oostenrijk) en de verdere onderzoekingen, ook in Duitschland, van den daartoe aangewezen, in het voorjaar van 1895 uit Indië met verlof herwaarts gekomen deskundige (verg. vorig verslag blz. 280/281), zijne oplossing zoover nabij gekomen dat de Regeering zich voorstelt — nu de Indische begrooting daartoe de gelegenheid heeft verschaft — reeds in 1897 eene proefinstallatie op Madura in het leven te roepen voor de persing van een deel van het aldaar aangemaakte zout tot briquetten, en wel in zoodanige

6) Ook in de afdeeling Grobogan (residentie Samarang), waar aan de bevolking van een zevental dessa's in het district Kradenan bij uitzondering is vrijgelaten uit de aldaar aanwezige zoutwater- en modderwellen zout te winnen, ten gebruike binnen de afdeeling of ten vervoer naar de residentie Soerakarta, leverde die industrie minder op dan in 1894. Terwijl toen in Grobogan 16,354 pikol waren gewonnen, verkregen in 1895 bedoelde zoutmakers slechts 11,715 pikol. Aan cijns hadden de producenten te betalen (zie Indisch Staatsblad 1876 n°. 258) f 6034,70, tegen f 8259,50 in 1894.

hoeveelheid dat met het debiet, den opslag en het vervoer daarvan, in eene nader vast te stellen verpakking, in 1898 op groote schaal eene proef zal kunnen worden genomen. In verband met het voornemen om van de diensten van bedoelden deskundige (den gewezen ingenieur der burgerlijke openbare werken in Nederlandsch-Indië, laatstelijk directeur van een der hoogere burgerscholen aldaar, dr. Th. J. van Buuren) ook gebruik te maken voor de aanschaffing en keuring der voor de proefinstallatie uit te zenden machinerieën, is diens verlof laatstelijk verlengd tot medio 1897 of tot zoodanig vroeger tijdstip als nader mogelijk zal blijken.

Onafhankelijk van de hiervóór bedoelde onderzoekingen, die harerzijds in Europa plaats vonden, had de Indische Regeering geen bezwaar om aan een tweetal in Indië gevestigde of aanwezige gegadigden, die zich daartoe in December 1895 aangemeld hadden en zich voorstelden te zijner tijd te trachten nopens eene „betere en meer doelmatige bereiding", hetzij op Madura, hetzij op Java's zuidkust van het voor het gouvernementsmonopolie bestemde zout, zoomede nopens de verpakking daarvan eene overeenkomst met de Regeering te sluiten, de gelegenheid te geven om, op hunne kosten, eene hoeveelheid van 35 pikol zout — hun tegen verminderde betaling (echter genoeg tot dekking van den kostprijs) uit 's lands voorraad te Batavia te verstrekken — ten behoeve van 's lands dienst, bij wijze van proef, in Europa te doen verwerken tot briquetten, voorzien van eene geschikte verpakking. Aan de beschikbaarstelling van dit zout werd de voorwaarde verbonden dat de geheele hoeveelheid, behoudens onvermijdelijk verlies wegens spillage, gebriquetteerd en in verpakten staat uiterlijk vóór 14 Juni 1897 zonder eenige kosten van vracht als anderszins te Tandjong Priok zou moeten worden teruggeleverd, als wanneer het voor het losse zout door hen betaalde hun zou gerestitueerd worden. Ten einde de Regeering in niets te

binden, werd bij het aangehaald besluit den adressanten tevens uitdrukkelijk voorgehouden dat, ook al mochten de door hen in te leveren briquetten en de verpakking daarvan blijken te voldoen aan alle eischen, welke voor het debiet van gouvernementswege moeten worden gesteld, de Regeering zich volle vrijheid voorbehield om zonder hunne tusschenkomst of medewerking briquetteering en verpakking van het gouvernementszout in Indië in te voeren, dan wel van toepassing dier bewerkingen af te zien. Onder de gestelde voorwaarden is in Augustus 1896 voormelde partij zout namens de aanvragers in ontvangst genomen, die, ook nadat hun van het voornemen om voor eene proef in eigen beheer een post op de Indische begrooting voor 1897 uit te trekken was kennis gegeven, verklaard hebben voorloopig bij hun eenmaal opgevat plan te willen blijven.

NIEUWE UITGAVEN.

NEDERLAND.

Annales du jardin botanique de Buitenzorg, publiées par le dr. Melchior Treub Vol. XIV, 2e partie. Leiden, E. J. Brill . *f* 6.—

Haak (J.). Leerboek der plantkunde, voor Indië bewerkt, ten behoeve der h. b. scholen, normaalscholen en docter-djawa-school. Semarang, G. C. F. van Dorp & Co. [Amsterdam, Scheltema & Holkema's Boekhandel] . . . . *f* 6.—

Huizinga (J.). De Vidûsaka in het Indisch tooneel. [Academisch Proefschrift]. Groningen, P. Noordhoff.

Lie Kim Hok. Hikajat Khonghoetjoe. Ditjeritaken di dalam bahasa Melajoe. Batavia, G. Kolff & Co.. . . . . *f* 0.50

Mededeelingen uit 's Lands plantentuin. Batavia-'s Gravenhage, G. Kolff & Co.

XXI. Dr. A. van Bijlert. Onderzoek van eenige grondsoorten in Deli (VIII, 88 blz.) . . . . *f* 2.50

Overzicht van de achtste zending-conferentie, gehouden te Batavia en te Depok, van 22 tot 31 Augustus 1896. Batavia, G. Kolff & Co. Niet in den handel.

Schulze (Fedor). Oost-Java en Madoera. Handboek voor reizigers. (Met 16 schetskaartjes). Batavia, G. Kolff & Co. . . . . *f* 1.50

Weber (Prof. Dr. **Max**). Zoölogische Ergebnisse einer Reise in Niederländisch Ost-Indien, IV. Bd. 1. Heft. Mit 12 Tafeln u. Abbildungen im Text. Leiden, E. J. Brill . . . . *f* 12.—

Wetboek (Het Burgerlijk) voor Nederlandsch-Indië, met aanteekeningen naar de beste schrijvers over het burgerlijk recht; toegelicht en door voorbeelden en rechterlijke uitspraken opgehelderd. Eene handleiding voornamelijk ten dienste van hen die zich wenschen te bekwamen voor notaris.... door J. P. T. J. Brondgeest. Batavia-'s Gravenhage, G. Kolff & Co. [Martinus Nijhoff]. 2 dln. Geb. in 1 hf. led. bd.. . . . . *f* 15.—

ENGELAND.

Bird (George W.). Wanderings in Burma. With illusts. and maps. 21/

Bruce (James). Travels through part of Africa, Syria, Egypt and Arabia, into Abyssinia to discover the source of the Nile 2/

Burgess(Jas). On the Muhammadan architecture of Bharoch, Cambay, Dholka, Champanir and Mahmudabad in Gujarat. [Archaeological Survey of Western India. Vol. VI] . . . . £ 1

Chamberlain (J.). In the Tiger Jungle, and other stories of missionary work among the Telugus of India. Introduction by F. E. Clark 3/6

Clarke (M.). Stories of Australia in the early days 3/6

Clifford (H.). In Court and Kampong: tales and sketches of native life in the Malay Peninsula 7/6

Famine in India: Papers regarding the famine and relief operations in India during the year 1896; with copy of the Famine Code for the North-West provinces and Oudh. Appendices. 2/6

Famine and relief operations in India. Further papers regarding the famine and relief operations in India during the years 1896- '97 . . . . 2/6

Jataka (The); or stories of the Buddha's former births. Edit. by prof. E. B. Cowell. Vol. 3. Trans. by H. T. Francis and R. A. Neil 12/6

Nunn (J. A.). Notes on stable management in India and the colonies. 2nd. ed., revised and enlarged 3/6

Our Empire Atlas. Showing British possessions at home and abroad. 59 plates and complete index, with introduction by C. P. Lucas 6/

Parker (G.). Round the Compass in Australia 3/6

Petherick (Edward A.). Australia in 1897: the country and its resources, population, public works and finances. With remarks on the manufacture of wool in the colonies, emigration, federation, the funding of Australian public debts, &c. 2nd. ed. sd. 1/6; 2/6

Smith (G. Barnett). The United States from the earliest times to the landing of the Pilgrim Fathers. (The Romance of Colonization.) 2/6

Thomas (Rev. J. L). Journeys among the gentle Japs in the summer of 1895. With a special chapter on the religions of Japan 7/6

Volpicelli (Z.) Chinese phonology. An attempt to discover the sounds of the ancient language and to recover the lost rhymes of China. 3/

DUITSCHLAND.

Bhikschu's Subhadra, buddhistischer Katechismus vor dem Forum der Vernunft u. Moral v. e. anderen Bhikschu . . . M. – .50

Capitel (Die topographischen) des indischen Seespiegels Mohît, übers. v. Priv.-Doc. Dr. Max. Bittner, m. e. Einleitg. sowie m. 30 Taf. versehen v. Prof. Dr. Wilh. Tomaschek. Festschrift zur Erinnerg.

an die Eröffng. des Seeweges nach Ostindien durch Vasco da Gama (1497), hrsg. v. der k. k. geograph. Gesellschaft in Wien. M. 10

Hartmann (Frz.). Theosophie in China. Betrachtungen über das Tao-Teh-King (Der Weg, die Wahrheit und das Licht) . M. 2.—

Hatzidakis (G. N.). Zur Abstammung der alten Makedonier. Eine ethnolog. Studie . . . . M. 1.—

Hirschfeld (Gust.). Aus dem Orient. 2. Aufl. M. 6.—; geb. M. 7.50

Oldenberg (Herm.). Buddha. Sein Leben, seine Lehre, seine Gemeinde. 3 Aufl. . . . . M. 9.—; geb. M. 10.50

Sammlung geographischer u. kolonialpolitischer Schriften, hrsg. v. Rud. Fitzner. [Aus: „Aus allen Weltteilen".] Nr. 6 u. 7.

6. Warneck (Prof. D. G.). Die deutschen evangelischen Missionen. M. —.50. — 7. Lehzen (Phpp.). Die Stellung der Deutschen u. die Aussichten der deutschen Auswanderung in Mexico. . M. —.50

Schulthess (Dr. **Frdr.**). Der Dîwân des arabischen Dichters Hâtim Tej, nebst Fragmenten, hrsg., übers. u. erläutert v. S.. M. 10.80

Vâlmîki: Râmâyana. Das Lied vom König Râma. Ein altind. Heldengedicht in 7 Büchern. Zum erstenmal ins Deutsche übertr., eingeleitet u. angemerkt v. Dr. J. Menrad. 1. Bd. 1. Buch (Buch der Jugend) . . . . M. 4.80

Veröffentlichungen des Vereins der Bücherfreunde. 6. Jahrg. 7. Bd.
7. Schmidt (Emil). Ceylon. Mit 39 Bildern u. 1 Karte. M. 5.—; geb. M. 6.—.

Windisch (Prof. Dr. **Ernst**). Die altindischen Religionsurkunden u. die christliche Mission. Rede . . . . M. —.60

Wohltmann (Prof. Dr. **F.**). Die Ziele u. Erfolge der deutschen Kolonialpolitik u. die Bestrebungen der deutschen Kolonial-Gesellschaft . . . . M. —.60

FRANKRIJK.

Communes (Les) mixtes et le gouvernement des indigènes en Algérie . . . . 2 fr.

Dubois (M.) et Guy (C.). Album géographique, t. II. Les Régions tropicales. Sahara, Soudan, Guinée, Congo, Egypte, Ethiopie, Afrique occidentale, Inde, Indo-Chine, Chine tropicale, Insulinde, Philippines, Papouasie, Archipels tropicaux du Pacifique, Mexique, Amérique centrale, Antilles, Amérique tropicale, Andine, Guyane, Brésil. Avec 450 gravures, 1 album in-4o. . . . br. 15 fr.; rel 18 fr.

Du Fresne-Canaye. Le voyage du Levant de Philippe, 1573, publié et annoté par Hauser. (Recueil de voyages et de documents pour servir à l'histoire de la géographie. T. XVI) . . . . . 25 fr.

Harlez (De). Le Yi-King, traduit d'après les interprètes chinois avec la version Mandchoue . . . . 7 fr. 50

Lanessan (**J. L. de**), ancien gouverneur-général de l'Indo-Chine.

La République démocratique, la politique intérieure, extérieure et coloniale de la France . . . . 4 fr.

Maurel (Dr. **E.**). L'Armée coloniale, son recrutement et son haut commandement . . . . 2 fr. 50

Noblemaire (**G.**). En Congé: Egypte, Ceylon, Sud de l'Inde. fr. 350

Peytraud (**L.**). L'Esclavage aux Antilles françaises avant 1789. 10 fr.

Piry (**A. T.**) Manuel de la langue Mandarine; ou recueil idéologique en Chinois, Français et Anglais.

Poskin (Dr. **A.**), ex-médecin de la Compagnie du chemin de fer du Congo. L'Afrique équatoriale. Climatologie, nosologie, hygiène. 12 fr.

Proust (Professeur). La défense de l'Europe contre la peste et la Conférence de Venise de 1897. Avec figures et cartes en noir et en couleurs . . . . 9 fr.

Recueil des règlements sur l'habillement, l'équipement, la harnachement et le campement des corps de troupe de l'armée coloniale. br. 4 fr.; rel. 5 fr.

Tarrida del Marmol (**F.**). Les inquisiteurs d'Espagne. Montjuich-Cuba. Philippines. Avec préf. de Ch. Malato . . . . 3 fr. 50

Zichy (Comte **Eugène de**). Voyages au Caucase et en Asie centrale La migration de la race hongroise. La description des collections par les DD. Jean Jankó et Béla de Pósta. (Hongr. et franç.) 2 vols.

PRACHTIGE LICHTE MANILLA'S, van f 36 tot f 150 per mille.

HUMEL VAN RINGELENSTEIN,

HOOGSTRAAT 29 EN STATIONSWEG 71.

Interc. Telephoon **443**.

Steeds voorradig eene groote collectie

Geïmp. HAVANA-SIGAREN

van A. J. REIJNVAAN, Amsterdam.

SPECIALE BLIKVERP: MET FRANSCHE SLUITING.

Export door de geheele Wereld.

F. W. RINCK & ZOON.

ALBUMS,

Portretlijsten. Portefeuilles, Portemonnaies, Sigarenkokers, Buvards en **andere artikelen**, welke alle onder **garantie** voor **deugdelijke bewerking** en **soliditeit** worden geleverd.

Artikelen, in onze magazijnen gekocht, worden **kosteloos gerepareerd**.

Ruimste keuze; uiterst billijke prijzen.

ALBUMS voor Indië, expresse bewerking.

2, Schouwburgstraat 2, Den Haag.

H. H. KLAASSEN, Prinsestraat 23 en 25,

'S GRAVENHAGE.

Meest uitgebreid Magazijn van **Post- en Luxepapier, Schrijfbehoeften, Converten, Inkten, enz.**

Verkoopt met succes:

Pakken Geruit Postpapier, 240 vel, ook geschikt voor de mail, voor den spotprijs van **30 cent.**

Enveloppen, voor post in tweeën, blauw gevoerd, **30 cent** per **100**. Kleinere formaten van af **8½ cent** per **100.**

Dienst-Couverten 12½ cent per 100.

Kroonpennen, 1ste kwaliteit, per gros (144 stuks), **50 cent.**

Doozen **Luxe Papier**, 50 vel en 50 Converten, blauw gevoerd, **30 cent.**

Prima **Potlooden**, letter H. B., voor **20** en **25 cent** per dozijn.

Verder alle **Schrijfbehoeften**, spotgoedkoop. Rollen **Closet Papier 10 cent** per rol, echt Engelsch.

Grootste Magazijn van

FEEST-ARTIKELEN

voor Bruiloften, Verjaringen, Kinderpartijen, enz **Voordrachten, Versjes, Aardigheden, enz.**

FABRIEK VAN

BLOEMEN-ARTIKELEN,

voor zelf Bloemen te maken.

Diverse soorten Bladeren, 5 ct. per dozijn, alle van linnen.

Export naar Oost- en West-Indiën

Vraag Monsters en Geïllustreerde Prijscouranten.

Glas, Porcelein en Aardewerk.

Het grootste en goedkoopste magazijn in bovenstaande artikelen is

Passage 33-35-37

Emballeert, verhuurt en verzendt door de geheele wereld.

C. HUIJSER,

DEN HAAG.

Tandheelkundige Inrichting

VAN

H. HAMBURG,

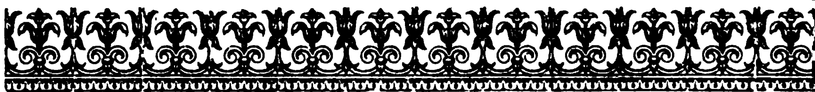
TANDARTS,

van Kinsbergenstraat 80.

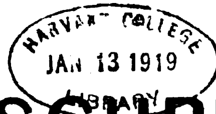
DAGELIJKS TE CONSULTEEREN.

Heele Gebitten f 35. Tanden per stuk f 2. Goud plombeeren f 5. Cement of Zilver plombeeren f 2. Tandheelkundige operatiën zonder pijn f 1.

Zondags van 9 tot 3 uur.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCH-INDIË

VAN

wijlen dr. W. R. baron van HOËVELL.

(Opgericht in 1838.)

TWEEDE NIEUWE SERIE.

1e JAARGANG

SEPTEMBER 1897.

'S GRAVENHAGE. — F. J. VAN PAASSCHEN.

Mede verkrijgbaar te

BATAVIA bij G. KOLFF & Co.

en bij alle Boekhandelaren in Ned.-Indië

INHOUD.

Bladz.

Bijdragen en brieven, de Redactie lieve men te zenden aan den Heer H. A. LESTURGEON, villa „Catharina Francisca", N. Badhuisweg, Scheveningen.

Dit Tijdschrift verschijnt tusschen den 1en en den 15en van elke maand.

De abonnementsprijs bedraagt voor Nederland *f* 13.— per jaar. Voor het buitenland wordt dit bedrag met de porto's verhoogd. Tusschentijds aangegane abonnementen worden ad *f* 3.25 per kwartaal berekend.

Afzonderlijke nummers, voor zoover deze voorhanden zijn, *f* 1.50 per aflevering.

Nederlandsche kolonisatie in Suriname.

Eenigen tijd geleden kon men in de *Nederlandsche Staatscourant* [1]) het volgende bericht lezen: „Door den consul te Talcahuano wordt de aandacht gevestigd op het feit dat Nederlanders, vóór eenigen tijd naar de provincie Chiloë (Chili) vertrokken, zeer teleurgesteld die streek weder hebben verlaten.

„Voor hen, die voornemens mochten zijn zich naar Chiloë te begeven, is deze mededeeling wellicht van belang."

Aan de belangrijkheid dezer mededeeling behoeft zeker niet te worden getwijfeld. Personen, voornemens eerstdaags naar Chiloë te vertrekken, zullen zeer zeker der Regeering dankbaar wezen voor deze waarschuwing, waardoor wellicht ook hunne gezinnen worden behoed voor teleurstelling en erger.

Minder reden tot tevredenheid hebben de gezinnen welke reeds naar Chiloë vertrokken. Deze zullen, en zeker niet zonder eenig recht, beweren dat het beter ware geweest indien de Regeering hare waarschuwende stem een weinig vroeger had verheven, om op grond van door haar ingewonnen inlichtingen, tegenover de

---

1) 13 Mei 1897.

eenzijdig gekleurde voorstellingen van den agent der Chileensche Regeering, te wijzen op de keerzijde der medaille. Het gebeurde met de landverhuizers naar Argentinië had haar daartoe moeten nopen. Ware dit geschied, dan zouden ook zij wellicht niet het oor geleend hebben aan de uitlokkende voorstellingen van den emigratie-agent.

Het was in Januari 1896 dat door de Chileensche Regeering, door middel van advertenties in tal van bladen, bekend werd gemaakt dat zij de gelegenheid had opengesteld voor kolonisatie door Nederlandsche landbouwers. De voorwaarden waren uitlokkend: behalve voorschot van reiskosten, van materialen voor den bouw van huizen en schuren, voor den aankoop van landbouwgereedschappen, machines, ploegen, ossen enz., kostelooze afstand van 70 H.A. vruchtbaren grond aan het hoofd van het gezin en van 50 H.A. aan iederen zoon boven de 12 jaar; eindelijk het eerste jaar een maandgeld van *f* 18 voor levensbehoeften. Binnen zes jaren, zoo luidde het in de aankondigingen, zou alles het volledig eigendom worden van de kolonisten, en zouden deze „in de schoone Republiek Chili, den vrijen Staat bij uitnemendheid, een uitgestrekt terrein om niet, in vollen eigendom verkrijgen en in weinige jaren welgesteld en onafhankelijk worden, dat ideaal van iederen landbouwer."

De keerzijde, waarop naar mijne meening de Regeering de aandacht had moeten vestigen, was de omstandigheid, dat de kolonisten geplaatst werden in eene woeste en nagenoeg onbewoonde streek, meerendeels met zware bosschen begroeid, op dagreizen afstands van eene beschaafde plaats, zonder eenige verbinding met den zetel der Chileensche Regeering en de woonplaats van den Nederlandschen consul. Dat zij voorts verplicht waren gedurende 6 achtereenvolgende jaren op dezelfde plaats te verblijven, te midden eener bevolking — voor zoover aanwezig — wier taal, zeden en gebruiken hun vreemd waren, zonder geestelijke, zonder onderwijs voor hunne

kinderen, verplicht zich te onderwerpen aan wetten en voorschriften, waarvan zij niet de geringste notie hadden, met het vooruitzicht bij overtreding of ingeval van nalatigheid in het terugbetalen der voorschotten, hunne goederen verbeurd verklaard te zien en van hun grond verdreven te worden.

Waarschijnlijk zou er onder de landverhuizers menig gezinshoofd zijn gevonden, dat ondanks de ongunstige vooruitzichten in eigen land, zich wel tienmaal zou hebben bedacht, alvorens zijn gezin bloot te stellen aan al de ontberingen, verbonden aan het verblijf in een uithoek van een vreemd en onbekend land, waar niets gevonden werd van de voordeelen der beschaving, welke ook de minst gegoede geniet en eerst leert waardeeren door het gemis, indien de Regeering hem daaromtrent tijdig had voorgelicht.

De meening dat het verstrekken van dergelijke inlichtingen niet ligt op den weg der Regeering, schijnt, ondanks den aandrang sedert 1891 uitgeoefend, nog altijd te bestaan. Terwijl andere landen bureaux ter waarschuwing van en ter verstrekking van inlichtingen aan landverhuizers bezitten, bleef de Nederlandsche Regeering tot heden ongenegen dit voorbeeld te volgen. De woorden van Leroy-Beaulieu: „L'obligation de tout gouvernement honnête est donc de surveiller ces recruteurs de mauvaise foi (de emigratie-agenten), d'arrêter toute propagande qui repose sur des promesses falacieuses, d'avertir et d'éclairer les populations que l'on cherche à séduire par des mensonges", schijnen voor haar niet geschreven.

Emigratie-agenten gaan voort jaarlijks nieuwe slachtoffers te maken, door onkundigen met allerlei schoonschijnende beloften naar elders te lokken, maar de Regeering bemoeit er zich niet mee en vraagt niet wat het lot zal zijn dier landgenooten, wier eenige fout is, dat zij bij gemis van de noodige gegevens, niet in staat zijn waarheid en verdichting te onderscheiden.

Landverhuizing is van alle middelen om overbevolking te keeren, zeker het meest aanbevelenswaardige; maar het mag ons niet onverschillig zijn welk lot hen wacht, die, door de ongunst der omstandigheden gedwongen, het vaderland verlaten, om elders een betere toekomst te zoeken voor zich en de hunnen, en maar al te dikwerf grootere ellende vinden dan zij hier ontvluchtten. De Staat, beschikkend over middelen om de waarheid te kennen, welke particulieren niet bezitten, behoort deze middelen te gebruiken om te waarschuwen, zooveel dit noodig is voor te lichten, en de inlichtingen te verstrekken welke de toekomstige emigrant behoeft.

Andere Regeeringen hebben voorlang getoond dit te begrijpen, door het vestigen van informatie-bureaux voor landverhuizers. Zoo *the Emigrants Information Office* te Londen, uitgaande van het Engelsche Ministerie van Koloniën; het *Auskunftbureau* voor Zwitserland, te Bern; *le Service de renseignements concernant l'émigration*, uitgaande van het Ministerie van Buitenlandsche Zaken in België.

In denzelfden geest werken de door particuliere vereenigingen opgerichte bureaux, zooals het *Auskunftbureau* voor Duitschland, *le Bureau central d'informations* te Brussel en dat van het Italiaansche Aardrijkskundig Genootschap [2]).

Vermelding verdient in het bijzonder de werkzaamheid van het Engelsche *Emigrants Information Office*, hetwelk meer speciaal bestemd is om inlichtingen te verstrekken omtrent de vooruitzichten bij landverhuizing naar de Britsche koloniën. Dit bureau draagt er veel toe bij om, door de uitgave van beknopte handleidingen voor den toekomstigen emigrant, kennis te verspreiden omtrent alles wat de koloniën betreft en van nut kan zijn om de

---

2) Zie hierover Mr. G. M. W. Jellinghaus, *De Staat tegenover de Landverhuizing* ('s-Gravenhage, 1894).

toestanden aldaar te beoordeelen. Ieder nummer van *the Labour Gazette* bevat bovendien eene maandelijksche opgave van den stand van de arbeidsmarkt in Canada, Australië, Nieuw-Zeeland, Kaapland enz., ontleend aan de circulaires van het *Information Office*, welke bovendien over het geheele land in alle postkantoren worden aangeplakt en op aanvrage verkrijgbaar zijn. Niet alleen dat op deze wijze de toevloed van landverhuizers zich kan regelen naar de behoefte, en teleurstelling zooveel doenlijk wordt voorkomen, maar het groote nut van dergelijke instelling is mede gelegen in den band welke het vormt tusschen moederland en koloniën. De laatste houden op iets onbekends te zijn; zij treden binnen den gezichts- en gedachtenkring ook van de eenvoudigsten. Hier te lande daarentegen is eene Lombok-expeditie, een Atjeh-krijg noodig om den Nederlander te herinneren aan het bestaan zijner koloniën in Oost-Indië; dat er ook elders worden aangetroffen, is den meesten geheel onbekend.

Beschikte de Nederlandsche Regeering over de diensten van een dergelijk bureau, dan zou dit zeker niet in gebreke blijven welverdiende aandacht te wijden aan het „Verslag van de Commissie benoemd bij gouvernementsresolutie van 3 October 1892, om te onderzoeken en te adviseeren of kolonisatie van Europeanen, speciaal van Nederlandsche landbouwers, naar Suriname, ook uit een koloniaal oogpunt gewenscht is, aan welke eischen behoort te worden voldaan en welke steun behoort te worden verleend." Thans staat het te vreezen dat aan den inhoud, hoe belangrijk ook, schuil gaande in het Koloniaal Verslag van 1896, niet die bekendheid zal ten deel vallen welke hij zonder twijfel verdient. Toch neemt dit rapport, opgeluisterd door tal van afbeeldingen en kaarten, onder de jongste Staatsstukken eene eerste plaats in, niet alleen uit hoofde van de belangrijkheid van den inhoud, als wel met het oog op het daarin behandelde onderwerp.

De kolonisatie van Suriname door Europeesche landbouwers heeft steeds, nadat deze kolonie in 1667 eene Nederlandsche bezitting werd, veler aandacht bezig gehouden. Reeds in 1679 wezen de Staten van Zeeland daarop „als het eenigste middel om de Colonie ten voordeele van den Staat te doen opnemen en reusseeren," terwijl in het octrooi aan de West-Indische Compagnie verleend, aan deze de verplichting werd opgelegd de uitzending van „personen uit dese Landen" zooveel mogelijk te bevorderen.

Tal van plannen, ontwerpen, voorstellen en proefnemingen, elders [3]) meer uitvoerig medegedeeld, waren daarvan het gevolg. Omtrent den uitslag dezer verschillende proefnemingen en de oorzaken harer mislukking wordt in het aangehaald werkje, dat de uitkomsten bevat van een nauwgezet en onpartijdig onderzoek, alles wat ter zake dienende is openbaar gemaakt en mag ik volstaan met daarheen te verwijzen. Tot goed begrip van het Verslag der Commissie van 1892 is het evenwel noodig met een enkel woord melding te maken van de proefneming van 1845, de indertijd veelbesproken kolonisatieproeve te Groningen, aan de Saramacca.

Door een drietal predikanten, waarvan één zich terugtrok, en de tweede kort na aankomst in Suriname stierf, was het plan eener landbouw-kolonie ontworpen, hetwelk de Koninklijke goedkeuring verkreeg en met en onder toezicht der Regeering werd uitgevoerd.

Aan de expeditie namen deel 370 personen, meerendeels behoorende tot den landbouwenden stand. De aanvang der onderneming was bedroevend; drie maanden nà aankomst waren 184 personen reeds overleden, terwijl allen, uitgezonderd 11, door „de ziekte" werden aangetast. In die dagen toegeschreven aan eene epidemie van

---

3) *Europeesche kolonisatie in Suriname. Een geschiedkundige schets*, door H. Pyttersen Tz. ('s Gravenhage, 1896.)

gele koorts-, leerden latere onderzoekingen, dat „de ziekte" deels moest worden toegeschreven aan het ongeschikte tijdstip van aankomst, deels aan tal van andere oorzaken, waaronder vooral het ontbreken van voldoende woningen, de ligging van den grond en het ontbreken zoo van geschikte voedingsmiddelen, als van geneeskundige hulp en de meest noodige voorzorgsmaatregelen.

Na het uitwoeden der ziekte en het verplaatsen der woningen naar een hooger terrein, bleef de gezondheidstoestand uitstekend, terwijl ook eenige na-gekomenen voortdurend gezond bleven.

Weldra deden zich evenwel nieuwe bezwaren voor, ditmaal een gevolg van de afgezonderde ligging van Groningen, op meer dan een dagreis afstands van de eenige markt der kolonie, Paramaribo. De gelegenheid om de producten met voordeel van de hand te zetten ontbrak geheel, en dientengevolge wierpen landbouw en veeteelt geen winsten af. Het gemis van practische kennis bij den predikant-bestuurder, aan wiens leiding de kolonisten door hun contract gebonden waren zich gedurende drie jaren geheel te onderwerpen, wiens voorschriften in alles moest worden gevolgd, terwijl zij zich niet zonder zijne toestemming van Groningen mochten verwijderen, deed het overige.

Weldra werd het hun duidelijk, dat zij onder deze leiding nimmer tot de door hen gehoopte onafhankelijkheid en welstand zouden geraken, terwijl hun arbeid, voor allerlei onnutte doeleinden aangewend, geenerlei vruchten kon afwerpen. Ontmoediging en een geest van ontevredenheid maakten zich van hen meester, wat den toestand verergerde. Terwijl de bestuurder hen wenschte te gebruiken als daggelders, teneinde de vestigingsplaats in gereedheid te brengen voor nieuwe kolonisten uit het moederland, beweerden zij daarentegen dat zij hun geboorteland niet hadden verlaten om aan de oevers van de Saramacca een karig bestaan te vinden als daglooners.

Zij waren uitgekomen met het doel landbouwers te worden; als zoodanig wilden en konden zij werken, daar de ervaring hun voldoende had geleerd, dat het klimaat daarvoor geen hinderpaal was.

Zij verlangden daarom in de gelegenheid te worden gesteld om door eigen arbeid een vrij en onafhankelijk bestaan te verwerven; dat zij zich dit in Suriname zouden kunnen verschaffen, daaraan twijfelden zij niet. Toen evenwel overtuigend was gebleken, dat die gelegenheid te Groningen, onder het aangewezen bestuur niet was te vinden, verlieten zij na afloop van den contractstijd de vestigingsplaats, om elders hun geluk te beproeven.

Sommigen keerden naar Nederland terug, anderen vestigden zich elders, terwijl zevenentwintig gezinnen, samen tellend 73 personen, zich in de nabijheid van Paramaribo neerzetten, waar zij als veehouders en groentenbouwers een bestaan zochten te verwerven.

„Uitgeput na Liggaam en Ziel, nies hebbende as een sobere Kleeding," aldus beschrijven zij zelven den toestand waarin zij verkeerden bij hunne vestiging in den omtrek van Paramaribo. Maar reeds vijf jaren later, in 1855, konden zij in een adres, aan de Tweede Kamer gericht, getuigen, dat de welstand, tevergeefs door hen te Groningen gehoopt, thans hun deel begon te worden. Hun veestapel beliep toentertijd 194 stuks; voorts hadden zij 32 akkers in bebouwing en 144 tot weidegronden aangelegd. „En dat alles hebben wij uitsluitend door eigen handenarbeid verkregen, en wij die zooveel hebben doorgestaan, bevinden ons zeer goed bij dezen arbeid... Wij zeggen dat de Nederlander in Suriname wèl werken kan en zijn brood vinden, en dat Suriname zeer goed door Nederlanders kan worden gekoloniseerd," zoo verklaarden zij in hun adres.

Veertig jaren later, den 20sten Juni 1895, herdachten de kolonisten op feestelijke wijze den dag waarop een

halve eeuw geleden het eerste schip met emigranten te Suriname aankwam. Er was reden tot feestvreugde. Immers uit het bovenvermelde Verslag der Commissie blijkt, dat er op dat tijdstip nog 23 van de in 1845 aangekomen kolonisten in leven waren, waarvan de oudste, Frederika Dobbenberg, in 1825 was geboren, terwijl het getal der afstammelingen, voorzoover deze tot den landbouwenden stand behoorden, 197 bedroeg. Het aantal ongehuwde Europeanen, niet afkomstig van de kolonisatie, was 6, terwijl uit verbintenissen met inboorlingen ruim 20 afstammelingen waren gesproten. Frederika Dobbenberg telde op dat tijdstip niet minder dan 42 afstammelingen van onvermengd bloed, terwijl G. Overeem 37 kinderen en kleinkinderen had.

De veestapel der boeren beliep 768 runderen, 33 paarden, 56 ezels enz.; zij hadden 1461 H.A. grond in eigendom en 81 in huur, terwijl hun gezamenlijk vermogen werd geschat op *f* 180,000. Deze opgave wordt aangevuld met de verklaring der Commissie „dat er in Suriname geene arme Nederlandsche boeren zijn."

„Ook is het een merkwaardig verschijnsel," zoo leest men verder, „dat de bezittingen der kolonisten zich met snelheid uitbreiden; dat, voorzoover de financieele zijde betreft, ieder jong paar weinig moeilijkheid schijnt te ondervinden in het verkrijgen van een eigen hofstede [4]) en dat Nederlandsche kolonisten niet, of slechts bij uitzondering hun toevlucht nemen tot credietinstellingen. Komt het voor, dat eene boerderij tijdelijk bezwaard is, dan is gewoonlijk de aankoop van naburige grondstukken of verbetering en uitbreiding van gebouwen daartoe aanleiding."

---

4) De uitbreiding ondervond daarentegen voortdurend belemmering door nalatigheid van de zijde van het Gouvernement om de omliggende gronden droog te leggen en den verbindingsweg met de stad door te trekken.

Geen weelde, maar welstand is gedurende die veertig jaren het deel der kolonisten geweest. „Wij leven van ons eigen, en goed ook!" verklaarde een hunner. Van hoevelen onzer Nederlandsche landbouwers, die ondanks zwaren arbeid hunne bezittingen zagen bezwaard en verkocht, kan hetzelfde gezegd worden!

Met het oog op deze uitkomsten schijnt een bevestigend antwoord op de vraag of kolonisatie door Nederlandsche landbouwers in Suriname mogelijk is, alleszins gerechtvaardigd. Aan de eischen toch waaraan eene landbouwkolonie moet voldoen, om als geslaagd te worden beschouwd, is voldaan.

Gedurende vijftig jaren hebben de kolonisten, aanvankelijk onder de meest ongunstige omstandigheden en zonder hulp van anderen, hunne velden bebouwd, en daardoor bewezen dat de landbouwer geregeld en voortdurend veldarbeid kan verrichten, zonder schade voor zijn gezondheid. De omstandigheid dat uit de antwoorden der geneesheeren, geraadpleegd over de vraag of de kolonisten méér dan anderen onderhevig zijn aan ziekten en of deze hoofdzakelijk een gevolg zijn van het verrichten van veldarbeid in de tropen, „geene conclusie kan worden getrokken," ontzenuwt toch niet de herhaalde verklaringen van de kolonisten zelven, „dat zij zich zeer goed bevinden bij dien arbeid, dat de Hollandsche boer, indien de terreinkeuze goed is, en hij matig leeft, zich regelende naar het klimaat, het best kan uithouden." „Behoudens enkele afwijkingen, kan de kolonist daar leven zooals in Nederland in den zomer," luidt het in het Verslag.

Een andere eisch is, dat bewezen zij dat de kolonisten den arbeid in zulk een mate kunnen verrichten, dat zij daarin voor zich en hun huisgezin een behoorlijk en duurzaam bestaan kunnen vinden. Waar nu de Commissie in haar Verslag zelve verklaart, dat er in Suriname geene arme Nederlandsche boeren worden gevonden; „dat zij na jaren van aanhoudende worsteling tegen on-

gunstige omstandigheden, tot eene zekere mate van welvaart zijn gekomen," en wij boven hebben gezien hoe die „zekere mate van welstand" voldoende is om onze boeren te doen watertanden, daar is twijfel aan het voldoen van deze voorwaarde niet wel mogelijk.

Intusschen blijft de uitslag der kolonisatie, ook waar aan deze eerste eischen is voldaan, steeds afhankelijk van de vraag: of zij zich door voortteling kan staande houden en uitbreiden, en er geen rasdegeneratie plaats vindt.

Ook ten opzichte van dit punt schijnen de verkregen uitkomsten bevredigend, vooral wanneer men daarbij let op de ongunstige omstandigheden waaronder de kolonisten leefden. Over de voortteling werd boven reeds gesproken. De 73 personen van 1850 groeiden aan tot ruim 200 — alleen landbouwers —, zoodat, terwijl de bevolking van Nederland van 1849—1895 met 61 pCt. toenam, het aantal kolonisten door geboorten met 300 pCt. vermeerderde.

Wat de rasdegeneratie betreft, daaromtrent leest men in het Verslag: „Blozende Hollandsche boeren zullen de kolonisten niet blijven. Zij zullen binnen korteren of langeren tijd hunne kleur verliezen. Bij hunne kinderen zal de invloed van het tropisch klimaat op de gelaatskleur nog duidelijker merkbaar zijn. Maar dit verlies van kleur behoeft men niet met degeneratie gelijk te stellen. Niet elke wijziging is ontaarding."

Het behoeft wel geen betoog, dat die invloed zich niet bepaalt tot de gelaatskleur, maar zich ook op andere zoowel physieke als moreele eigenschappen doet gelden. De wijzigingen, welke klimaat, bodem, voedsel en omgeving doen ontstaan, moeten gaandeweg leiden tot meer of min belangrijke afwijkingen, doch er bestaat geen grond om aan te nemen dat deze beslist en in ieder geval ongunstig moeten zijn. De vraag is: of de afneming en wijziging van de eigenschappen, welke den bewoner

der gematigde luchtstreek eigen zijn, niet worden opgewogen door andere, nieuwe eigenschappen, welke een gevolg zijn van het leven in een minder ruw en onbestendig klimaat en onder gunstiger omstandigheden; of de verbastering noodwendig moet leiden tot verzwakking en verlaging, dan wel tot het ontstaan van een gewijzigd ras, in overeenstemming met de gewijzigde levensvoorwaarden.

Hierop geeft de geschiedenis der Surinaamsche boeren geen afdoend antwoord, omdat de omstandigheden, waaronder zij hebben geleefd, niet de normale waren. Immers, een eerste vereischte om rasdegeneratie te voorkomen, is het tegengaan van familie-huwelijken en van verbintenissen met niet-Europeanen. Dit nu was bij den bestaanden toestand onmogelijk. Nagenoeg alle kolonisten zijn onderling geparenteerd; huwelijken van neven en nichten komen dan ook herhaaldelijk voor. Op den duur moet dit een nadeeligen invloed uitoefenen, en begrijpelijk is het, dat ook de Commissie aandringt op maatregelen, om die familiehuwelijken te doen verminderen.

De maatregel door haar aanbevolen is: eene nieuwe proefneming van kolonisatie door Europeesche, bij voorkeur Nederlandsche, landbouwers.

Men zal de Commissie, „die in haar midden in blakenden welstand" kolonisten telt, in 1845 in Suriname gekomen, wel niet van roekeloosheid beschuldigen, als zij op grond van de opgedane ervaring adviseert tot eene nieuwe proefneming. Veeleer zou men willen vragen of zij geen blijk geeft van te groote omzichtigheid, door deze proefneming te willen beperken tot „eene zeer bescheiden en met alle mogelijke voorzorgen voorbereide proef met een twintigtal gezonde, krachtige en arbeidzame boerengezinnen; eene proef niet door eene particuliere maatschappij, maar van Staatswege genomen."

Dat de Commissie elk denkbeeld van eene massale

overbrenging van gezinnen verwerpt; dat zij voorts de leiding, het algemeen toezicht en de contrôle van Staatswege onontbeerlijk acht; voorts naast den moreelen, ook den financieelen steun van den Staat wenscht, is volkomen verklaarbaar. Immers, zooals zij terecht opmerkt, het geldt eene onderneming waarbij menschenlevens op het spel kunnen staan, en dit alleen is voldoende om zelfs schijnbaar overdreven maatregelen van voorzorg te wettigen. Bovendien zal de uitslag dezer nieuwe proefneming wellicht beslissend zijn en daarvan afhangen of men den Staat al dan niet gerechtigd acht in de toekomst maatregelen te nemen om een, zij het ook bescheiden stroom van landverhuizers, zijn weg naar Suriname te doen nemen.

Maar de vrees is gerechtvaardigd, dat te groote zorg aan deze proefneming besteed, ten slotte oorzaak zal zijn, dat de uitkomst, juist uit dien hoofde, niet beslissend zal zijn, als verkregen onder niet-normale omstandigheden; mede is het gevaar groot, dat door die groote zorg eigen krachtsinspanning zal worden tegengehouden; dat de kolonist daardoor teveel zal leeren steunen op de hulp en leiding van den Staat.

Ingevolge de voorstellen der Commissie zal de steun, van Staatswege te verleenen, bestaan uit:

1ste Toezicht en contrôle op de landbouwers in Nederland, die als kolonisten wenschen te vertrekken, uit te oefenen door een comité of een ambtenaar;

2de Uit het kosteloos afstaan van 30 akkers (± 13 H.A.) ingepolderd en op loozing gebracht land, waarvan een gedeelte geschikt om dadelijk in cultuur gebracht te worden, gelegen in de nabijheid van Paramaribo en daarmede door een weg verbonden;

3de Een voorschot in geld voor de reiskosten en voor de vestiging, daaronder begrepen wat noodig is voor het landbouwbedrijf en voor vee- en pluimveeteelt; voorts woning en al wat daartoe behoort, en zoolang door eigen

arbeid niet of niet geheel in eigen levensonderhoud kan worden voorzien, wekelijks geheel of gedeeltelijk geld tot aanschaffing van de noodige levensbehoeften.

Wat het eerste punt betreft zoo is het niet meer dan billijk, dat de Staat, van wien de proefneming uitgaat, toeziet dat de kolonisten werkelijk zijn de elementen die men behoeft: geschikte landbouwers, veeboeren, grondwerkers enz., tot veldarbeid geschikt en gezind, gezond, matig en van goed zedelijk gedrag. Het verzuimen van dien eersten voorzorgsmaatregel was mede een oorzaak van mislukking der proefneming van 1845.

Van het gehalte der kolonisten zal veel afhangen. Zij moeten zijn toegerust met de noodige moreele en physieke eigenschappen, maar bovendien behooren zij wat de intellectueele ontwikkeling betreft, te staan boven het gros der gewone boeren en veldarbeiders, personen nl. wier bevattings- en begripsvermogen hun in staat stelt het vroeger geleerde toe te passen op de nieuwe toestanden waaronder zij leven. Bovendien eenerzijds personen, voor wie elke verandering eene verbetering is, maar die toch door een te langen strijd tegen armoede en achteruitgang niet zijn ontzenuwd. Voor deze nieuwe proefneming behoeft men uitsluitend krachtige en intellectueele individuen.

De Commissie wil toezicht en contrôle doen uitoefenen door een comité of een ambtenaar. De voorkeur zou verdienen de aanstelling van een commissaris, die hetzij door zijn vroegeren werkkring, hetzij door onderzoek ter plaatse op de hoogte is van de toestanden in Suriname. Het Verslag bevat weliswaar vele onmisbare inlichtingen omtrent de aanneming als kolonist, den overtocht, de huisvesting, de leefwijze, de kleeding enz., maar slechts iemand die zich door eigen aanschouwing geheel op de hoogte heeft gesteld, zal in staat zijn anderen naar eisch voor te lichten.

Voor het welslagen der proefneming is het onmisbaar

dat de vestigingsplaats gekozen worde in de nabijheid van Paramaribo en daarmede door een rijweg verbonden zij. De kolonisten moeten de gelegenheid bezitten hunne producten spoedig, geregeld en op de minst kostbare wijze van de hand te zetten. Bovendien verdient deze vestiging de voorkeur, omdat zij zich alsdan bevinden in de nabijheid der *oude* kolonisten, wier voorlichting en steun zij in den aanvang niet kunnen missen. Ongetwijfeld zijn er in andere deelen der kolonie streken die voor eene toekomstige kolonisatie bijzonder geschikt zijn: Coronie, de omgeving van de Commewyne enz. Aan vestiging aldaar zal intusschen eerst kunnen worden gedacht, nadat meer ervaring is verkregen en de middelen van gemeenschap zijn verbeterd en uitgebreid.

Zoolang dat niet is geschied, moet elke vestiging van Europeanen in ver van Paramaribo verwijderde streken, worden ontraden. Eerst langzamerhand, van de hoofdplaats uitgaande, zal kolonisatie der binnenlanden mogelijk zijn. Proefnemingen van dien aard, zooals die dd. ondernomen door eenige jonge Duitschers, moeten leiden tot teleurstelling, en geven daardoor den tegenstanders van kolonisatie nieuwe wapenen in handen.

Het voorschot in geld, overeenkomstig de voorstellen der Commissie aan de emigranten te verstrekken, bedraagt *f* 4400 en is verdeeld als volgt:

Kosten van voorbereiding en van overtocht . .		*f* 794
het planklaar maken van 2 H.A. land		- 400
woning met bijgebouwen		- 1500
ameublement, uitrusting, gereedschappen		- 300
koeien, varkens, pluimvee, ezel, kar en tuig .		- 550
levensonderhoud: 1ste 26 weken . . .	*f* 260	
2de 26 „ . . .	- 156	
3de 26 „ . . .	- 65	
	———	- 481
voorschot voor arbeidsloon gedurende 3 jaar .		- 375

Dit voorschot *f* 4400 moet worden terugbetaald binnen

30 jaren, met enkelvoudige rente van 3 pCt. en te beginnen met het 11de jaar; de kolonist betaalt dus gedurende 20 jaren telkens $\frac{1}{20}$ van het bedrag der schuld, vermeerderd met de rente. Na afloop van dien termijn is alles zijn onbezwaard eigendom. Hij betaalt dus aan het einde van het elfde jaar *f* 457.60, terwijl de laatste termijn *f* 294 bedraagt, of wel gedurende 20 jaren telkens *f* 384, voor kapitaal en interest beide.

De Commissie voegt hieraan toe, „dat vorenstaande berekening globaal is en niet voor iederen kolonist van toepassing. Regel behoort te zijn dat, zonder nadere beoordeeling der noodzakelijkheid, een ieder die voorschotten op den aangegeven voet verlangt, die kan krijgen, maar dat overigens volkomen vrijheid blijve bestaan, niet slechts in het zich bezwaren met, maar vooral ook in het kwijten van schuld vóór den vervaldag." Zij erkent voorts, dat het bedrag van het voorschot hoog is en „moest de overbrenging en vestiging van landbouwersgezinnen in deze kolonie niet mogelijk zijn dan door middel van zulke groote voorschotten", dan zou naar hare meening de vraag gerechtvaardigd zijn „of het niet beter ware elk plan van kolonisatie zich uit het hoofd te zetten." Daarom wijst zij er nadrukkelijk op, „dat het hier eene proefneming geldt, die beslissend zal zijn en waarbij dus geen voorzorgen, hoe kostbaar ook, mogen verzuimd worden. Liever te groote, dan onvoldoende steun."

Tot op zekere hoogte is dit juist; onvoldoende hulp op het tijdstip dat deze het meest noodig was, heeft reeds menige onderneming doen mislukken, en waar de Staat den stoot geeft aan de proefneming, is deze verplicht geen enkelen maatregel, waarvan het welslagen afhankelijk kan zijn, te verzuimen.

Maar, zooals boven werd opgemerkt, dreigt het gevaar, dat men door overdreven zorg oorzaak zal zijn, dat de proefneming ten slotte niet beslissend is.

Wat wil men door die proefneming bewijzen? Immers dit, dat onder normale omstandigheden en bij het nemen van voldoende voorzorgen, Nederlandsche boeren in staat zijn door eigen arbeid in Suriname tot zekeren welstand te geraken. Ter bereiking van dat doel worden 20 gezinnen voor de proefneming uitgekozen, van alles voorzien en op kosten van den Staat naar Suriname overgebracht. Dáár wacht hun een eigen huisje met de noodige bijgebouwen, land, waarvan 2 H.A. geheel plantklaar zijn gemaakt, het noodige vee, pluimgedierte enz.; zij ontvangen gedurende 1½ jaar geld voor hun levensonderhoud, terwijl zij bij alles worden voorgelicht en gesteund door een daartoe aangewezen bezoldigd persoon, „die zich — zoo adviseert de Commissie — geheel moet wijden aan de belangen der kolonisten."

Indien die kolonisten na verloop van 1½ jaar nog eene goede gezondheid genieten, wat bewijst dit; zal dan niet terecht de vraag rijzen door den Minister J. C. Baud ten opzichte van de kolonisten van Groningen gedaan: „of die gunstige gezondheidstoestand niet in verband staat tot hunne werkloosheid, niet een gevolg is van het luie, gemakkelijke leven door hen geleid, en of bij meerdere inspanning de invloed van het heete luchtgestel zich niet zou hebben doen gevoelen?"

Prikkel tot meerdere inspanning is bovendien niet aanwezig. De opbrengst van den moestuin, de melk- en pluimveeteelt, „ver beneden de werkelijkheid geraamd", zooals de Commissie verzekert, bedraagt reeds het tweede jaar *f* 625; reeds het vierde jaar kan de kolonist op *f* 1200 à *f* 1400 rekenen. De eerste termijn voor de terugbetaling van het voorschot vervalt eerst nà het tiende jaar. Waarom zal hij zich bezuinigen, sparen, „zich afbeulen in die hitte" en het gemakkelijke leven vaarwel zeggen waaraan hij zich in den eersten tijd heeft gewend!

Er zullen ongetwijfeld onder de twintig gezinshoofden worden gevonden die zoo denken en handelen en daar-

mede de proefneming, welke beslissend had moeten zijn, doen mislukken. Immers zal zij iets bewijzen, dan moet uit de feiten onwederlegbaar blijken, dat die twintig gezinnen door eigen werkzaamheid tot zekeren welstand zijn gekomen en in weerwil van hunnen arbeid eene goede gezondheid genieten.

Allereerst dus moet er een prikkel bestaan tot voortdurende inspanning; de kolonist moet van den aanvang af weten en er voortdurend aan herinnerd worden, dat zelfs de geringste mate van welstand alleen verkregen kan worden door eigen inspanning, en verslapping van energie niet enkel den Staat benadeelt, maar allereerst en allermeest hemzelven.

De verplichting van den Staat, of eigenlijk van het Koloniaal Bestuur, als direct betrokken bij den uitslag der proefneming, om den immigrant zoowel moreelen als financieelen steun te verleenen, op den voorgrond stellend, dient die steun daarom evenwel beperkt te blijven tot het strikt noodige.

Daartoe behoort allereerst de afstand van een stuk grond, behoorlijk ingepolderd en op loozing gebracht, waarvan minstens 2 H.A. geschikt zijn om terstond in cultuur gebracht te worden.

Het denkbeeld om de nieuwe kolonisten, terstond na aankomst, aan het werk te stellen tot het plantklaar maken van hun land, het kappen van boomen, het graven van waterloozingen enz., verdient naar het mij voorkomt geene aanbeveling. Het zware, voor de meesten hunner vreemde werk, de uitwaseming van den grond, het gemis van voldoende huisvesting, zouden ziekten kunnen doen ontstaan, welke den uitslag in gevaar zouden brengen. Eerst wanneer de kolonist behoorlijk is geacclimatiseerd, kan aan dergelijken arbeid worden gedacht. Hij moet, althans aanvankelijk, zijn grond voor een deel plantklaar en zijn huis gereed vinden.

Bij uitzondering, en alleen aan hen die zulks

behoeven, moet daarentegen voorschot in geld worden verleend voor kosten van overtocht, aanschaffing van ameublement, vee, veldgereedschap enz. Eveneens behoort m. i. de verplichting tot het verstrekken van gelden voor het levensonderhoud, gedurende 3 × 26 weken, te vervallen.

Niets komt mij bedenkelijker voor dan dat de kolonist van den aanvang af in alles leert steunen op het Bestuur. De wetenschap dat hij bij aankomst in Suriname op eigen middelen is aangewezen om in het noodige te voorzien, zal hem, indien hij nog over eenig kapitaal beschikt, nopen tot de grootst mogelijke zuinigheid; beschikt hij daarover niet, dan zal hij aangespoord worden als daglooner het noodige te verdienen, tot de opbrengst van zijn grond hem in staat stelt daarvan te leven. De Commissie stelt die opbrengst voor het eerste jaar op ƒ 375, en het voor levensonderhoud te verstrekken bedrag op ƒ 416. Dit is weelde voor de klasse van personen waaruit de kolonisten grootendeels zullen bestaan, zelfs als men rekening houdt met de duurte der levensmiddelen, en die weelde moet, althans in den eersten tijd vermeden worden. Men dwinge den behoeftigen kolonist om hetgeen er aan zijn inkomen ontbreekt, door eigen handenarbeid, als daglooner, te verdienen. De oude kolonisten zullen ongetwijfeld gaarne van deze werkkrachten gebruik maken en er bovendien wèl bij varen. De bewerking van eigen grond zal er wellicht iets door worden vertraagd, daarentegen zal het gehalte van den arbeider er bij winnen.

Ook bij de kolonisatie-proeve van 1845 was bepaald, dat den kolonist, gedurende den tijd dat zijne gronden hem geen voldoend bestaan opleverden, bij wijze van voorschot de noodige levensmiddelen zouden worden verstrekt, en hierover zijn allen die het verloop dezer onderneming hebben nagegaan, het volkomen eens, dat deze maatregel voor een niet gering deel schuld heeft gehad aan hare mislukking. „De gemakkelijke manier van be-

staan, om nl. iederen Zaterdagmorgen een kruiwagen met levensmiddelen om niet te halen, heeft de massa bedorven," verklaarden de kolonisten zelven.

Het is te duchten dat later van de nieuwe proefneming zal worden gezegd: „De gemakkelijke manier van bestaan, om nl. iederen Zaterdag *f* 10 te ontvangen, heeft de massa bedorven."

De Commissie beschouwt die uitkeering, evenals zulks in 1845 het geval was, als een tijdelijken maatregel en als een voorschot. Maar het tijdelijke zal regel worden, wanneer de eigen inkomsten onvoldoende blijken om in de behoeften te voorzien, — men kan immers de menschen niet laten verhongeren — en in het denkbeeld van terugbetaling eerst nà tien jaren ligt noch een aansporing tot beperking, noch tot inspanning.

Blijkt voorschot in geld noodig, hetzij voor overtocht, aankoop van vee enz., hetzij ter voorziening in het levensonderhoud, b.v. door mislukking van den oogst, door ziekte als anderszins, dan moet die uitkeering toch steeds het karakter behouden van buitengewoon, met verplichting tot terugbetaling binnen den kortst mogelijken tijd, zoodra de kolonist daartoe eenigszins in staat is. Doet men dit niet, dan kweekt men, naar ik vrees, bedeelden, „Gouvernementskinderen", maar geene krachtige, door selfhelp en ontbering gestaalde kolonisten.

Uit het voorafgaande blijkt reeds dat ik ook het voorschot van *f* 375, voor arbeidsloon — d. i. voor betaalde hulp — gedurende drie jaar, wensch te zien vervallen. De kolonist, die weet dat hij voor het bebouwen van zijn grond kan rekenen op de hulp van anderen, door het Bestuur betaald, zal zich weinig aangespoord gevoelen tot eigen inspanning. Welstand moge door het gebruik maken van die Gouvernements-arbeidskracht spoediger en in ruimer mate worden verkregen, het doel der proefneming wordt daardoor niet bereikt.

Eene andere voorwaarde voor het welslagen der proef

is, dat de kolonist zich van den aanvang af bewust zij van zijne verplichtingen tegenover het Bestuur en van de nadeelen voortspruitende uit het niet nakomen daarvan.

Deze verplichtingen zijn van tweeërlei aard: 1ste behoort hij zorg te dragen voor tijdige en geregelde aflossing van zijne schuld, wegens het plantklaar maken van zijn grond, het bouwen van woning enz., samen geraamd op ± *f* 2000; 2de moet hij binnen zekeren termijn de hem afgestane gronden in cultuur brengen of tot weiland maken. Het niet nakomen dezer verplichtingen, zonder geldige redenen, moet kunnen leiden tot opzegging van het met het Bestuur aan te gaan contract, met verbeurdverklaring van huis en grond.

De termijn waarop met de aflossing wordt begonnen, door de Commissie gesteld, komt mij op de boven aangevoerde gronden niet gewenscht voor. Beter ware het m. i. de eigendommen te bezwaren met eene eeuwige rente tot een bedrag gelijkstaande met het $^1/_{20}$ deel der schuld, vermeerderd met eene enkelvoudige rente van 3 pCt., waarvan het tweede jaar $^1/_{10}$, het derde $^2/_{10}$, en vervolgens tot het elfde jaar telkens met $^1/_{10}$ klimmende, wordt betaald. Bedraagt de schuld *f* 2000, dan zal het bedrag der eeuwige rente op *f* 200 kunnen worden gesteld, terwijl het 2de jaar *f* 20, het derde *f* 40, het elfde *f* 200 en zoo vervolgens wordt afgelost. Op deze wijze zal de geheele schuld, plus de rente, over ruim twintig jaar zijn gekweten, terwijl de verder te betalen jaarlijksche retributie van *f* 200 eene erkenning zal zijn van hetgeen de kolonie voor hem deed, en van zijne schuld daarvoor aan de gemeenschap. De Staat heeft hem onttrokken aan de ongunstige omstandigheden waarin hij verkeerde, en hem en de zijnen de middelen verschaft hunne werkkracht onder gunstiger omstandigheden aan te wenden en zoo tot welvaart te komen. Niets billijker dan dat hij op zijne beurt bijdrage tot de welvaart van anderen, door, na afbetaling zijner schuld,

jaarlijks het bedrag zijner retributie te storten in een op te richten kolonisatiefonds; op die wijze zullen de twintig gezinnen ieder jaar aan twee gezinnen de middelen verschaffen om naar Suriname te emigreeren en eveneens tot lotsverbetering te geraken. Zoo zal de Staat, door aanvankelijk alleen de belangen van enkelen te behartigen, tevens voortdurend handelen in het algemeen belang.

Wat de kolonist daarboven nog in voorschot ontvangt, moet eveneens in jaarlijksche termijnen, na berekening van rente, worden afbetaald.

De vrees dat eene dergelijke regeling te bezwarend zal zijn, is, althans wanneer de berekeningen der Commissie omtrent de vermoedelijke opbrengst der gronden juist zijn, niet gewettigd. Zij stelt die successievelijk op *f* 375, *f* 625, *f* 887, *f* 1250, en teekent daarbij aan dat deze ver beneden de werkelijkheid is geraamd en na het vierde jaar gerust op het d u b b e l e gesteld kan worden. Voor het vijfde tot negende jaar wordt geraamd *f* 1433, *f* 1690, *f* 2015, *f* 2340 en *f* 2663; het 21ste jaar bedraagt het inkomen *f* 6060. De betaling eener opklimmende retributie van *f* 20, *f* 40, *f* 60 enz. zal de draagkracht van den kolonist, die van den aanvang af geleerd heeft voortdurend zuinigheid te betrachten en zijne krachten in te spannen, niet te boven gaan, zelfs niet wanneer het af te betalen bedrag hooger mocht zijn. Daarentegen zou dit wel het geval kunnen blijken wanneer hij gedurende tien jaren van elke betaling vrijgesteld, daarnaar zijne levenswijze ingericht had, en het elfde jaar geplaatst werd voor de noodzakelijkheid jaarlijks ± *f* 450 af te lossen.

Ik onthoud mij van elke beoordeeling van de berekening der Commissie omtrent de vermoedelijke opbrengst der gronden; de omstandigheid evenwel dat in haar midden drie boeren-kolonisten van 1845 zitting hadden, en dat zij voorts was samengesteld uit mannen van gezag

en kennis, doet mij vertrouwen dat beduchtheid voor onjuiste ramingen niet behoeft te bestaan.

De werkzaamheid der tegenwoordige kolonisten bepaalt zich hoofdzakelijk tot tuinbouw, melkerij en pluimveeteelt. Zoolang de nieuwe kolonisten niet te talrijk zijn, is er naar het oordeel der Commissie ook voor hen nog plaats binnen dezen engeren kring. In de naaste toekomst is evenwel eene steeds toenemende concurrentie te verwachten van de Britsch-Indische emigranten, die na afloop van hun contracttijd zich in Suriname vestigen. Uit dien hoofde oordeelt de Commissie het raadzaam, dat de kolonisten zich van den aanvang af toeleggen op de veefokkerij en de cultuur van stapelproducten, waarvoor naar hare meening allereerst in aanmerking komen de cultuur van Liberiakoffie en van cacao. „Deze laatste", zoo luidt het in het Verslag, „laten geen vrees voor overproductie, bieden den kolonist vooruitzicht op duurzamer en standvastiger inkomsten en kunnen eene klasse van welvarende boeren doen ontstaan."

De cijfers in het Verslag gemeld zijn inderdaad zeer gunstig. Eenige twijfel is evenwel gewettigd of die kersversch uit Nederland geïmporteerde boeren zullen blijken geschikte koffieplanters te zijn.

Ten opzichte van de veeteelt behoeft er voor langen tijd geen vrees voor overproductie te bestaan. In 1895 werden, nagenoeg geheel voor consumptie, ingevoerd: 820 stuks hoornvee, 370 varkens, 21 schapen, 385,685 KG. gezouten vleesch en 482,082 KG. gezouten spek. Dit alles *kan* in de kolonie worden geproduceerd, terwijl niets belet dat Suriname met Venezuela enz. in concurrentie treedt voor den uitvoer van vee en vleesch. Al wat daarvoor noodig is, is dat de kolonisten kunnen beschikken over drooggelegde gronden als weidegrond, waaraan het tengevolge van de nalatigheid van het Koloniaal Bestuur tot heden heeft ontbroken.

Ook het aanplanten van vruchtboomen en de cultuur

en bereiding van diverse vruchten worden aanbevolen. Op dit gebied, zooals trouwens op menig ander, valt in Suriname nog veel te doen, en nieuwe, frissche arbeidskrachten die kunnen, maar ook willen werken, zullen er voor langen tijd nog een ruim arbeidsveld vinden.

In 1894 wees ik op hetgeen op dit gebied elders wordt gedaan [5]; zoo levert de teelt van bloemen en bollen op de Bermudas jaarlijks duizenden op (in 1891 werd voor *f* 1,500,000 uitgevoerd); de uitvoer van bananen en ananassen van de Bahamas bedroeg in 1894 ruim *f* 500,000, die van oranje's *f* 70,000; Jamaïca voerde in 1891 voor *f* 6,000,000 aan bananen en oranjeappelen uit. Dat alles is ook mogelijk in Suriname, waar diezelfde bloemen en vruchten welig tieren en waar ook de teelt van rubber produceerende en die van vezelhoudende planten als de *hevea Braziliensis*, *agave sisalana* en de *sanseveria*, nieuwe bronnen van inkomsten kan openen.

Zijn de berekeningen der Commissie juist, en er bestaat geen grond daaraan te twijfelen, dan gaan de kolonisten in Suriname eene toekomst tegemoet, waaraan in het geboorteland niet valt te denken, wanneer althans blijkt dat zij, ondanks hunnen arbeid op het veld, gezond kunnen blijven. „Dat zij dit zullen doen, wordt wel algemeen verwacht," verklaart de Commissie, „maar staat niet vast genoeg om de dadelijke uitvoering van een uitgebreid plan in zijn vollen omvang aan te bevelen. Vrees voor mislukking, anders dan tengevolge van slechten gezondheidstoestand bestaat bij de Commissie niet."

Zekerheid daaromtrent zal alleen door eene nieuwe proefneming kunnen worden verkregen, maar de uitkomst der kolonisatieproeve van 1845 geeft grond tot vertrouwen op haar welslagen. In 1851 schreef de oud-Minister J. C. Baud omtrent de kolonisatie aan de Saramacca: „De eenige gunstige omstandigheid die is blijven bestaan,

---

5) *Vragen des Tijds*: Nieuwe Bronnen van welvaart voor Suriname.

is de gezondheidstoestand der kolonisten. Deze heeft zich na het uitwoeden der eerste epidemie staande gehouden; de geboorten overtreffen bestendig de sterfgevallen. Deze uitkomst is gewichtig; zij bewijst, dat zoo er vele keerkringslanden zijn, waar de Europeaan met behoud van zijn gezondheid geen veldarbeid kan verrichten, Nederlandsch Guiana ten deze eene uitzondering maakt."

Deze gunstige gezondheidstoestand is nà 1851 blijven bestaan, ondanks de hoogst ongunstige omstandigheden waaronder de toenmalige kolonisten arbeidden, die arm, berooid, uitgeput en gedemoraliseerd zich nabij Paramaribo vestigden, om veel zwaarderen arbeid te verrichten, dan van de nieuwe kolonisten wordt gevorderd. Hunne gronden waren niet op loozing gebracht, noch plantklaar gemaakt, terwijl de nieuwe gronden allen behoorlijk ingepolderd zijn, zoodat het niet noodig zal zijn dagen achtereen tot aan de heupen in het water te staan, ten einde aan het bovenwater schot te geven door het opruimen van gevallen boomen, enz. De teelt van aardvruchten en bananen, het verzorgen van enkele melkkoeien, varkens en pluimvee, het kweeken van vruchtboomen, dat alles vordert op verre na niet de inspanning welke hier te lande van den Nederlandschen veldarbeider gedurende den zomer wordt geëischt. Eerst gaandeweg, wanneer de ontginning zich uitbreidt, zal er meer gevorderd worden, maar dan ook is de kolonist geacclimatiseerd en kan hij zich bovendien voor het zwaarste werk betaalde hulp verschaffen.

De uitslag der proefneming zal intusschen voor een goed deel afhangen van de wijze waarop zij wordt begonnen, d. i. van de leiding aan de kolonisatie te geven. Dat de Commissie, indachtig aan de treurige ervaring van 1845, niets wil weten van „een hoofd, een bestuurder, of een leider met gezag bekleed," is verklaarbaar.

Naar hare meening behoort de kolonisatie geheel op zich zelf te staan en voorts iemand worden aangewezen die, „zoowel door zijne bekendheid met den boerenstand en het landbouwbedrijf in Nederland en Suriname, als door zijn practische ontwikkeling, der kolonisten vraagbaak kan zijn." Zij vermeent „dat daarvoor onder de reeds aanwezige Hollandsche kolonisten elementen aanwezig zijn, waaruit eene keuze zou kunnen worden gedaan."

Of dit laatste werkelijk het geval is, schijnt mij, met volle waardeering van die aanwezige elementen, eenigszins aan twijfel onderhevig. Hoevelen toch onder hen zijn bekend met het tegenwoordig landbouwbedrijf in Nederland, met wetenschappelijken land- en tuinbouw, vruchtenteelt, zuivelindustrie, enz.; en toch is dit een noodzakelijk vereischte, zal de adviseur het noodige prestige bezitten en een vertrouwd en vertrouwbaar raadsman zijn. Hoeveel de nieuwe kolonisten ook van de oude zullen kunnen leeren, en hoezeer zij ook hun raad en voorlichting behoeven, aan een adviseur moeten andere eischen worden gesteld dan waaraan zij kunnen voldoen, die uit den aard vreemd zijn geworden aan den ontwikkelingsgang der laatste jaren. Veeleer zou het aanbeveling verdienen, dat de Regeering aan een theoretisch en practisch ontwikkelden landbouwkundige opdroeg elders een onderzoek in te stellen naar hetgeen op het gebied van de cultuur en de zuivelbereiding in tropische streken wordt gedaan, om daarna als adviseur, tevens verbonden aan den op te richten Plantentuin, op te treden. Niet alleen de nieuwe kolonisten, maar de geheele kolonie, zouden voordeel kunnen trekken van zijne ervaring en kennis.

Voorts dient er zekerheid te bestaan, dat de maatregelen, door de Regeering voorgeschreven, volledig en tijdig worden uitgevoerd. Niets toch werkt ontmoedigender dan teleurgestelde billijke verwachtingen. Weliswaar zijn de omstandigheden gunstiger dan in 1845 het geval was;

de vestiging in de nabijheid van Paramaribo; de telegrafische verbinding der kolonie met het moederland, welke spoedig overleg tusschen de Besturen mogelijk maakt, zullen vele fouten in 1845 begaan, kunnen doen voorkomen. Toezicht van hooger hand zal intusschen niet overbodig zijn.

Ook komt het mij dringend noodig voor, dat het Bestuur zorg drage dat de kinderen der kolonisten bij aankomst de gelegenheid vinden voldoend onderwijs te genieten, en niet verplicht zijn daarvoor de scholen te Paramaribo te bezoeken. Het stichten eener goede school voor de kinderen der boeren — zoo oude als nieuwe —, en de aanstelling van onderwijzers, waarbij het bezit van de acte voor landbouwonderwijs aanbeveling zou verdienen, komt mij dringend noodig voor; de bestaande school, op verren afstand gelegen bovendien, voldoet aan geen enkelen billijken eisch.

Eene nieuwe proefneming op den aangegeven voet zal groote kosten veroorzaken. Men vergete evenwel niet dat, wordt het door mij aanbevolen stelsel van retributie ingevoerd, deze kosten meer schijn dan werkelijkheid zijn en het grootste offer van de kolonie gevraagd bestaat in den afstand van een stuk op loozing gebracht woest land. „Wat den verder gevraagden financieelen steun betreft, dit alles is zoo goed als zonder risico," luidt het in het Verslag. „De Staat, de zaak ondernemend, kan moeilijk anders dan er bij winnen. Aan de vestiging der thans aanwezige kolonisten werd nagenoeg zeven ton gouds besteed, en toch, al is ook uit een financieel oogpunt de mislukking volkomen geweest, toch kan niemand, met lokale kennis toegerust, ontkennen, dat deze mislukte onderneming aan de kolonie uit een ander oogpunt veelvoudig voordeel heeft opgeleverd.

„Om dit te kunnen inzien denke men zich uit de omstreken van Paramaribo eens weg, hetgeen de boeren

daar, met eigen hand, onder de allerongunstigste voorwaarden en omstandigheden, tot stand hebben gebracht en wat hun nog toebehoort. Men kan dit niet, zonder zich tevens weg te denken de talrijke bloeiende pachthoeven of boerderijen in navolging van de boeren aangelegd door vroeger van landbouwarbeid afkeerige inlanders, die nu naast en met de boeren een geheelen stand vormen van arbeidzame en gegoede ingezetenen."

„Iedere gulden aan eene nieuwe proef besteed, belooft een goed bestede gulden te zijn," luidt het verder.

Immers, gesteld dat de voortzetting van de proef spoedig zou moeten worden opgegeven, dan behoeft er aan de ontginning van den grond al zeer weinig te zijn gedaan, om bij verkoop het volle bedrag van het voorschot te dekken, daar dergelijke panden zeer gewild zijn.

„Gelukt daarentegen de proef, hoe krachtig is dan niet het wapen dat aan Nederlandsche gezinnen, voor den strijd om het bestaan, in handen gegeven kan worden. In zedelijken en maatschappelijken zin zal de kolonie er wèl bij varen.

„Uit een staatkundig oogpunt levert deze kolonisatie een der krachtigste middelen om bij tijds een tegenwicht te vormen tegen den steeds wassenden invloed van de vreemde elementen in deze kolonie.

„Kortom, — zoo gaat de Commissie voort — van de ontwerpen en plannen om Suriname als Nederlandsche kolonie tot bloei te brengen, beschouwt zij de hier besproken kolonisatie als een der krachtigste en rationeelste middelen tot hulp, die Nederland kan aanwenden."

Geen onvoorwaardelijk voorstander van kolonisatie kan meer en beter tot aanbeveling zeggen, en deze woorden hebben te meer beteekenis, wijl de Commissie daaraan de verklaring laat voorafgaan, „dat zij meer doordrongen is van de wenschelijkheid eener kolonisatie met

Europeanen, dan van hare mogelijkheid." Waar die twijfel aan de mogelijkheid gepaard gaat met zulke goede verwachtingen, daar behoeft men er zich wel niet door te laten afschrikken.

Omtrent die mogelijkheid is geene zekerheid te verkrijgen dan door eene nieuwe proefneming, en het tijdstip waarop daaromtrent behoort te worden beslist, dient niet te lang verschoven. Door de werken, onder leiding van den ingenieur D. W. Havelaar ondernomen, worden gunstig gelegen terreinen in de nabijheid van Paramaribo voor cultuur geschikt gemaakt. Wat daartoe noodig is, kan binnen betrekkelijk korten tijd zijn verricht. Het is aan geen twijfel onderhevig dat deze gronden door de aanwezige kolonisten en de Britsch-Indische emigranten zeer zullen worden begeerd, en al moge het Bestuur deze gronden eenigen tijd kunnen reserveeren, op den duur is dit onmogelijk. Er dient met bekwamen spoed eene beslissing te worden genomen, ook hierom, wijl de onverschilligheid, welke voorheen ten opzichte van Suriname bestond, gaandeweg begint plaats te maken voor eenige belangstelling, en zelfs de gedachte om zich daar als kolonisten te vestigen, aan vele Nederlandsche landbouwers niet meer vreemd is.

Het spoedig nemen eener goed voorbereide en verstandig geleide proef is mede noodig om te voorkomen, dat de uitslag van onvoorbereide proefnemingen op nieuw het vooroordeel tegen emigratie naar Suriname opwekke en versterke.

Tot die laatste soort behoort de vestiging van eenige Duitsche kolonisten op den grond W e l t e v r e d e n in Boven-Suriname. Toch zullen velen, onbekend met de bijzonderheden dezer kolonisatieproeve, zich waarschijnlijk op dien uitslag beroepen als een bewijs, dat kolonisatie onmogelijk is. Het zal daarom goed zijn in ruimeren kring bekend te maken wat door den Gouverneur

daaromtrent is medegedeeld aan de Koloniale Staten. Wellicht kan dit sommigen weerhouden van deelneming aan m. i. ondoordachte kolonisatie-plannen, als door de Vereeniging Vrijland, de Coronie Cultuur-Maatschappij e. a. werden ontworpen.

Dit verslag luidt als volgt:

„Met het stoomschip *Prins Willem I* van de Koninklijke West-Indische Maildienst-Maatschappij kwamen den 6n Februari in de kolonie aan 10 Duitsche mannelijke kolonisten met 2 vrouwen en 6 kinderen, afkomstig uit verschillende gedeelten van Duitschland. Volgens hun eigen mededeeling kwamen zij hierheen als voorloopers van vele anderen. Enkelen kwamen hier tengevolge van eene oproeping, die in Duitsche bladen was gedaan, om naar Suriname te emigreeren en hadden zich te Amsterdam bij de anderen aangesloten.

Van goede getuigschriften voorzien, hadden zij het voornemen om zich hier op den landbouw toe te leggen. Ging het hun goed, dan zouden meerderen uit Duitschland volgen.

Daar hunne komst in de kolonie niet bekend was, heeft van het nemen van voorbereidende maatregelen tot ontvangst en huisvesting van die kolonisten geen sprake kunnen zijn. Zij vonden echter spoedig tijdelijk een goed onderkomen, voor het grootste gedeelte bij hun landgenoot den heer Busch, eigenaar van de plantage Rainville in Beneden Suriname.

Onder hen waren fatsoenlijke en flinke lieden van de soort die men in deze kolonie kan gebruiken, menschen die goed zouden aanpakken en daardoor kans hadden te slagen. De meesten waren vegetariërs en beweerden door hunne leefwijze beter bestand te zijn tegen den invloed van het klimaat dan anderen.

Zeven hunner, bij wie zich een hunner landgenooten aansloot, die zich reeds sedert Augustus jl. in de kolonie bevond, wendden zich kort daarna tot den Agent Generaal.

Zij bleken allen voorzien te zijn van goede getuigschriften en maakten èn wat beschaving en ontwikkeling èn wat hun physiek betrof, een over het algemeen zeer gunstigen indruk, en verzochten in de gelegenheid te worden gesteld het land ten Oosten en ten Westen van Bergen Dal in Boven-Suriname, in oogenschouw te mogen nemen, daar op die streek reeds in Duitschland hunne aandacht was gevestigd als eene geschikte plaats tot vestiging eener kolonie van landbouwers.

Zij waren hier gekomen met de opdracht een geschikt stuk land uit te zoeken tot stichting van eene kolonie van landbouwende vegetariërs en dus uit den aard der zaak zoude het aan hen eventueel af te staan land eene vrij groote oppervlakte moeten hebben, van ten minste een paar duizend hectaren.

Zooals van zelf spreekt werd hun aandacht door den Agent-Generaal en andere hoofdambtenaren en ook door den ondergeteekende persoonlijk gevestigd op de groote bezwaren aan de uitvoering van dit plan verbonden en meer in het bijzonder op de omstandigheid, dat de streek waarop zij het oog hadden gevestigd, als niet vrij van malaria bekend stond. Zij meenden evenwel dat hunne levenswijze hen zoude waarborgen tegen aanvallen van malaria en merkten daarbij op, dat ze niet inzagen, waarom zij in Boven-Suriname meer dan ergens anders in de kolonie last van malaria zouden ondervinden, terwijl zij voorts nog te kennen gaven dat, zoo zij er al de voorkeur aan zouden hebben gegeven zich meer in de buurt van de stad te vestigen, zij, nu daar niet te beschikken viel over ingepolderd land dat voor het door hen beoogde doel aan hen zoude kunnen worden afgestaan, zich het liefst in de streek om en bij Bergen Dal wenschten te vestigen, waar zij bij een overvloed van zoet water, geen kostbaren en tijdroovenden arbeid zouden hebben te verrichten voor inpoldering en loozing van het door hen in bewerking te nemen land. Het eenige wat zij ver-

langden was dat, mocht het Bestuur hun in de door hen bedoelde streek land kunnen afstaan, zij gedurende den eersten tijd van hunne vestiging, in plaats van een voorschot te ontvangen, waarop de Publicatie van 1863 (G. B. N°. 23) kolonisten aanspraak geeft, zouden worden tegemoet gekomen in de kosten van vervoer van personen, producten en benoodigdheden van en naar hunne vestigingsplaats.

De personen in aanmerking genomen, achtte de ondergeteekende het wenschelijk deze kolonisten zooveel mogelijk te helpen, nu zij vast besloten waren zich niet aan de bezwaren van het klimaat te storen.

Den Gouvernements-Landmeter werd daarom opgedragen om een drietal dezer kolonisten, door henzelven aan te wijzen, met eene ter beschikking van hem gestelde stoombarkas, te begeleiden naar het district Boven-Suriname, met hen het door hen bedoelde land ten Oosten en ten Westen van Bergen Dal op te nemen en zoo noodig ook andere stukken domeinland beneden Bergen Dal, en meerbedoelde personen verder behulpzaam te zijn en van voorlichting te dienen bij de door hen te doene keuze van land.

De keuze van bedoelde personen viel op een stuk land behoorende tot den grond Weltevreden; op een deel van dien grond was eene vergunning tot houtkap verleend aan een inlander, die daar een kostgrond had aangelegd.

Het land van Weltevreden, een paar honderd meter van de rivier af, is hoog land; de kolonisten zouden daar een kostgrond in aanleg vinden en tevens een opstal dien de houder van bedoelde vergunning daar voor zich had gebouwd; om die redenen achtte de Gouvernements-Landmeter de door hen op dit stuk land uitgebrachte keuze aanbevelenswaard, waarbij nog kwam dat zij van zekeren Horst, die daar in de buurt reeds sedert geruimen tijd gevestigd is, vernomen hadden dat hij daar nimmer last zoude hebben gehad van aanvallen van malaria.

Op een desbetreffend verzoek werd bij resolutie van 23 Februari 1897 La. B N°. 1590 o. m. aan Rudolf Hofmann, Emil Klein, Wilhelm Carl Ludwig Rexroth, Olga Hünig, Paul Emil Gustav Albert Nickel, Carl Bussjäger, Elisabeth Susanna Carbon en Anton Seling voorloopig in gebruik afgestaan een perceel land groot 2000 hectaren, deel uitmakende van den grond Weltevreden ten Noorden van Bergen Dal, met een face van de Klipkreek tot de Klaaskreek.

De vergunning tot houtkap, aldaar verleend, werd ingetrokken en de kostgrond en de opstal werden tegen vergoeding van den op Weltevreden gevestigden inlander overgenomen.

Na zich te Paramaribo voorzien te hebben van groenten en vruchtenzaden, bacoven- en bananenplantsoenen, alsmede van de noodige levensmiddelen, een en ander deels op eigen kosten aangekocht, deels door enkele particulieren te hunner beschikking gesteld, vertrokken van de 8 personen, aan wie bij de zooevengenoemde resolutie voormeld gedeelte van den grond Weltevreden ten gebruike was gegeven, Emil Klein, Paul Nickel, Anton Seling, Ludwig Rexroth met zijne vrouw en 2 kinderen op 2 Maart naar Weltevreden met eene stoombarkas, welke een vrachtboot op sleeptouw had, waarin het huisraad en de inboedel dezer kolonisten geladen was. De overigen met name Rudolf Hofmann en Carl Bussjäger en vrouw hadden ter elfder ure zich van de eersten gescheiden en besloten naar Venezuela te gaan.

Bij een schrijven van 17 Maart meldden Klein c. a. den Agent-Generaal hun behouden aankomst op meergenoemden grond, waar zij dadelijk begonnen waren een weg aan te leggen van den rivieroever naar de woning, die zij op Weltevreden hadden aangetroffen en met den aanplant van bacoves en bananen, terwijl tevens de aanleg van een voetpad werd ondernomen naar den heuveltop, waarop hunne woning zoude gebouwd worden. Zij waren

vol goeden moed en hoopten, zoo schreven zij, in een volgenden brief het bericht te zenden dat zij de nieuwe woning betrokken hadden. Niettegenstaande den zwaren onafgebroken arbeid gedurende 8 à 10 uur daags en de omstandigheid dat zij voorloopig de oude dicht bij den oever gelegen hut hadden moeten betrekken, door hun voorganger aldaar opgetrokken, liet, zoo zeiden zij, hun gezondheidstoestand niets te wenschen over.

Een tweede brief, gedateerd 30 Maart en welke gelijktijdig met een derden brief, den datum dragende van 31 Maart, op 1 April den Agent-Generaal bereikte, luidde minder gunstig.

De verschillende werkzaamheden, reeds in hun eerste schrijven genoemd, waren met ijver voortgezet; zij hadden dagelijks 9 à 10 uur gewerkt en wel van 6—12 uur 's voormiddags en van 2—6 's namiddags bij eene zeer hooge temperatuur, welke zelden over dag beneden 35 en des nachts beneden 20 graden Réaumur daalde; daarbij was het buitengewoon droog, geen enkelen dag viel er regen; het rivierwater dat zij als drinkwater gebruikten en dat in den beginne goed smaakte, kreeg een onaangenamen smaak; wel vonden zij in een kreek over een zandbodem loopende, helder frisch water, maar de kreek was te ver van de werkplaats, dan dat zij zich van dit water geregeld konden voorzien; de voorraad vruchten die ze hadden medegenomen was verbruikt en in de buurt waren er geen vruchten te krijgen, zoodat zij tengevolge van het dieet, hoofdzakelijk uit boonen bestaande, weldra begonnen te lijden aan constipatie en twee hunner ziek werden.

De zieken waren Anton Seling en Emil Klein. Naar hetgeen Rexroth later mededeelde had Seling den 23n koorts gekregen en vonden zij den 24n om 12 uur hem in de zon liggen. De behandeling volgens hunne levenswijze bestond in natte omslagen om het lichaam, inwikkeling in wollen dekens wanneer de lijder koude ge-

voelde, terwijl de dekens werden weggenomen en hij naakt in de zon lag, wanneer hij het warm had.

Wanneer de zon tegen het midden van den dag het sterkste scheen, werd er boven zijn hoofd een bedekking aangebracht van gegalvaniseerde ijzeren platen Het hem verstrekte dieet bestond in lemmetjessap met water en suiker, haverpap en sap van geconserveerde Europeesche vruchten, tot een dikke moes gekookt, terwijl hem geregeld clysteeren werden toegediend van koud water. Van chinine of andere medicijnen waren zij niet voorzien, zij wilden die ook niet gebruiken als in strijd met hunne levenswijze. Reeds den 25sten begon Seling te delireeren, kwam af en toe tot bewustzijn, voelde zich dan weer beter en sprak er over den volgenden dag den arbeid te hervatten, tot hij voor goed op den 29sten buiten bewustzijn geraakte en in den avond van 30 Maart omstreeks elf uur den geest gaf.

De tweede zieke, Emil Klein, werd geheel op dezelfde wijze als Seling behandeld, alleen behoefde men hem geen clysteeren toe te dienen. Hij werd den 26sten bedlegerig en stierf onder dezelfde verschijnselen als Seling in den nacht van 30 op 31 Maart.

De leeraar der Evangelische Broedergemeente te Bergen Dal, wiens hulp intusschen door Rexroth was ingeroepen, kon eerst op den 31sten, na het overlijden van Klein, op de vestigingsplaats zijn; hij bracht een kleine voorraad chininepillen en vruchten mede; niet dan met veel moeite wist hij de overblijvenden, die op Nickel na allen febriciteerden, te overreden van de chinine gebruik te maken.

In het derde hierboven genoemd schrijven dezer kolonisten, dat, zooals gezegd, den Agent-Generaal tegelijk met hun tweeden brief gewerd, meldden zij het overlijden van Seling, den hoogst ernstigen toestand waarin Klein zich bevond en deden zij het verzoek zoo spoedig mogelijk naar de stad te worden teruggevoerd.

Met goedkeuring van den ondergeteekende trof de Agent-Generaal toen onmiddellijk met den waarnemenden Districts-Commissaris van Boven-Suriname, tevens Beheerder der Koloniale Vaartuigen, de noodige maatregelen om zoodra mogelijk aan het verzoek der kolonisten te voldoen.

Eene ruime stoombarkas, waarin eenige matrassen werden geplaatst en waarin voorts geladen werden eene groote mand met vruchten, eene ijskist met eene goeden voorraad ijs, een paar dozijn flesschen mineraal- en het noodige drinkwater, eenige ververschingen en komaliwant werd met den hofmeester van de *Curaçao* aan boord naar station Domburg gezonden om aldaar den districts-geneesheer Gomperts af te halen, aan wien werd opgedragen zich, voorzien van de noodige geneesmiddelen, onmiddellijk met de stoombarkas verder naar Weltevreden te begeven, teneinde van daar de hulpbehoevende kolonisten af te halen en stadwaarts te brengen.

Op Vrijdag 2 April, omstreeks 10 uur 's avonds, kwamen de kolonisten in de stad terug en werden terstond per rijtuig naar het Militair Hospitaal overgebracht. Op een der kinderen na febriciteerden zij allen. Nauwelijks in het Militair Hospitaal opgenomen, verklaarde Rexroth daar niet te kunnen blijven; de lazareth atmospheer waarin hij, zooals hij zeide, zich daar bevond, zoude hem alleen maar zieker maken en bovendien zouden zij zich niet kunnen onderwerpen aan de voorschriften der aldaar dienstdoende doctoren. Slechts met veel moeite gelukte het den Agent Generaal met den dienstdoenden geneesheer hem er toe te brengen, althans voor den nacht, in het hospitaal te blijven, waartoe hij ten slotte besloot, toen zijne vrouw, die zich intusschen met de beide kinderen ter ruste had gelegd, hem te kennen gaf, dat, indien hij niet in de inrichting verkoos te blijven, zij en hare kinderen daar althans den nacht zouden doorbrengen, daar zij zich te vermoeid gevoelde om weder op te staan.

Eenige dagen later verlieten zij het Militair Hospitaal.

Zoodra zij zich weder iets beter gevoelden, weigerden zij zich te onderwerpen aan de hun gegeven voorschriften en begonnen zij in die inrichting eischen te stellen, zoo wat betreft hunne voeding als hunne geneeskundige behandeling en ligging, waaraan moeilijk kon worden voldaan, en waren niet tot rede te brengen. Zij hebben zich daarna gedurende eenigen tijd opgehouden in een der gebouwen op het terrein van het koeliedepot, waar de goederen waren opgeslagen, die zij met zich van Weltevreden hadden teruggebracht.

Gedurende dien tijd hebben zij zich enkele malen ten bureele van den Agent-Generaal vervoegd, die hen trachtte te overreden zich op een deel van la Rencontre te vestigen, waar, nu hun getal zoozeer was verminderd, hun genoegzaam land ter bebouwing kon worden aangewezen en over een goed gebouw kon worden beschikt voor hunne huisvesting. Zooals zij mededeelden, zouden zij de plaats in oogenschouw gaan nemen, zoodra Rexroth, die sedert zij het hospitaal hadden verlaten, zich erg slap en lusteloos gevoelde, zonder bepaald ziek te zijn, weder bij krachten zoude zijn gekomen en zij het een en ander, dat zij hadden aangenomen voor den heer Busch op Rainville te verrichten, zouden hebben afgemaakt.

De vijf overige kolonisten, van wie tot nog toe geen sprake was, en van wie een paar zich reeds aan boord van de boot die hen herwaarts bracht van de anderen hadden afgescheiden, gingen hun eigen gang en bleven buiten aanraking met het Bestuur. Naar de ondergeteekende verneemt, verlieten verscheidenen van hen de kolonie om naar Venezuela te gaan.

Aangezien de ondergeteekende het zéér ongewenscht acht dat eene geheele reeks van landverhuizers op dezelfde wijze naar de kolonie zoude worden geleid, heeft hij gemeend den Minister in overweging te moeten geven om bij de Duitsche Regeering de noodige stappen te doen tot waarschuwing tegen onvoorbereide emigratie naar

Suriname. Dit is gedaan en de Duitsche Regeering heeft haar dank betuigd voor de waarschuwing."

Voor de zaak der kolonisatie is het aftreden van den heer mr. J. H. Bergsma, als minister van Koloniën, zeker te betreuren. Niet alleen heeft deze als Minister getoond ten opzichte van Suriname de voetstappen van zijn voorganger te willen drukken en veel tot stand gebracht en voorbereid wat in de toekomst goede vruchten belooft, bovendien verklaarde hij openlijk voor de kolonisatie gewonnen te zijn, zoodat maatregelen om deze te bevorderen van hem waren te verwachten.

Gelukkig heeft zijn opvolger, de heer J. T. Cremer, als lid van de Kamer herhaaldelijk blijk gegeven van zijne belangstelling voor Suriname en bestaat er geen aanleiding in hem een tegenstander van kolonisatie te zien. Mocht er bij dezen Minister nog twijfel bestaan omtrent de doelmatigheid eener nieuwe proefneming, laat hij zich dan troosten met deze uitspraak der Commissie: „Vroeg of laat komt in Suriname ieder Europeaan van de hier bedoelde soort (d. i. van de klasse der kolonisten) tot eenig eigen bezit, zij dit dan ook verworven buiten de kolonistenstreek." Deze erkenning weegt op tegen vele geuite bedenkingen.

Nederland treedt een nieuw tijdperk in. Hoe schoon zou het zijn indien dit werd geopend met eene daad, voor de toekomst van Suriname, maar ook voor Nederland van zooveel gewicht: versterking bedoelend van het Nederlandsche element in de kolonie, maar tevens een uitweg biedend aan de velen in eigen land, die, tevergeefs strijdend tegen achteruitgang en verarming, thans, verlokt door de „promesses falacieuses" van de „recruteurs de mauvaise foi," waarvan Leroy-Beaulieu spreekt, in Argentinië, Californië, Chili eene nieuwe toekomst van ellende tegemoet gaan, terwijl zij in eigen kolonie en onder een eigen Bestuur, arbeidend ter verzekering van

eigen welvaart, daarmede tevens die van het moederland bevorderen. Ieder gezin toch, dat door eigen inspanning in Suriname tot welvaart komt, opent nieuwe middelen van bestaan voor anderen en werkt mede tot den bloei en de welvaart van het moederland.

Geschiedt dit, dan zal eindelijk de schoone droom in vervulling treden der eenvoudige, ongeletterde lieden, die, „uitgeput an Liggaam en Ziel" te Paramaribo aangekomen, vijftig jaren lang hebben gearbeid aan de grondslagen van een Nieuw-Nederland aan den oever van den Atlantischen Oceaan, steeds hopende „dat hun arbeid niet vruchteloos zal zijn en zij alzoo spoedig meerdere hunner landgenooten tot hen zien overkomen, om hun genoegelijk lot te deelen." [6])

H. PYTTERSEN Tz.

---

6) Adres der Kolonisten, 1855.

Gebruik onzer taal in Nederlandsch-Indië.

Ter gelegenheid van de eerste algemeene vergadering van het 24ste Nederlandsch taal- en letterkundig congres, in de maand Augustus jl. te Dordrecht gehouden, hield prof. dr. H. Kern uit Leiden eene rede over het gebruik onzer taal in Nederlandsch-Indië, welke wij hier *in extenso* laten volgen:

Dames en heeren!

Wanneer onze jeugdige Koningin in 't aanstaande jaar de teugels van 't bewind zelve in handen zal nemen, zal zij, behalve over vijf millioen Nederlanders, heerschappij voeren over 33 millioen Aziaten, bewoners van den Indischen Archipel. Die eilanders, hoezeer verschillend in taal, zeden en gewoonten, hebben van oudsher veelvuldige betrekkingen, o. a. een levendig handelsverkeer, met elkaar onderhouden, en dientengevolge heeft zich in den Archipel en het aangrenzende kustgebied van Achter-Indië eene *lingua franca* ontwikkeld, evenals zulks het geval geweest is in den Levant. Gelijk de *lingua franca* van de Middellandsche Zee een soort van verbasterd, of, wil men, vereenvoudigd Italiaansch is, doorspekt met woorden, aan Oostersche talen ontleend, zoo bestaat de *lingua franca* van Indonesië hoofdzakelijk uit Maleische woorden, vermengd met allerlei vreemde bestanddeelen,

terwijl de spraakkunstige vormen tot een *minimum* herleid zijn. Dit soort van Maleisch, door sommigen Laag-Maleisch genoemd en door geleerden oneerbiedig bestempeld met den naam van Brabbel-Maleisch, is het middel van verkeer geworden tusschen de Europeanen en de inlanders van verschillende streken.

Daar de taal gemakkelijk is aan te leeren en bijna overal, ten minste in de kuststreken, door de inlanders verstaan en gesproken wordt, is het wel te begrijpen dat „*ce Volapük tout trouvé*", zooals een Franschman haar genoemd heeft, zich hoe langer hoe meer verbreid heeft.

Als men weet dat er in den Indischen Archipel meer talen gesproken worden dan in geheel Europa, en bedenkt dat het dus eene onmogelijkheid is voor de Nederlandsche ambtenaren, militairen, handelaars enz., om zich de kennis van al die talen eigen te maken, zal men kunnen begrijpen, hoe allengskens bedoeld Volapük tot diensttaal is verheven, ofschoon het Nederlandsch natuurlijk de taal van het bestuur is gebleven en alle plaatselijke verordeningen, behalve in 't Nederlandsch, ook in de eigen volkstaal van 't gewest worden afgekondigd. Men kan dat begrijpen en zelfs billijken. Maar het blijft de vraag of men in Indië niet te ver gegaan is met het Maleisch ook in andere opzichten te begunstigen, ten koste zoowel van het Nederlandsch als van de volkstalen; of men wijs gehandeld heeft en nog handelt met het Maleisch, al is het Hoog-Maleisch, in te voeren als taal van de school en van den kansel in streken, waar de volkstaal even veel of even weinig op Maleisch gelijkt als Nederlandsch op Russisch. Alvorens deze vraag te beantwoorden, dienen wij in 't kort na te gaàn, door welke algemeene beginselen het opperbestuur zich bij de regeling van het onderwijs heeft laten leiden.

Men is uitgegaan van het beginsel dat de kinderen overal onderwijs behooren te ontvangen in en door middel

van de landstaal. Javaansche kinderen worden dus onderwezen in 't Javaansch, Sundaneesche in 't Sundaneesch, Maleische in 't Maleisch, Basaksche in 't Basaksch, enz. Dat dit beginsel het eenige ware is, zal in deze vergadering wel door niemand betwist worden, maar wij behoeven niet ver zuidwaarts van den Moerdijk te gaan, om te ontwaren dat er gezaghebbende personen, zelfs hooggeleerden en senatoren zijn, die eene andere meening huldigen en verkondigen, dat er niets heilzamer voor jonge kinderen is, dan dat zij kundigheden opdoen in eene taal die niet de hunne, noch die hunner ouders is. Onder degenen, die deze meening zijn toegedaan, zijn er ongetwijfeld veel, die oordeelen dat het in 't belang der menschelijke beschaving is, wanneer men een volk — waartoe zij zelf wel te verstaan, niet behooren — met min of meer zachten dwang de voorvaderlijke taal doet vergeten, opdat die zoetjes aan vervangen worde door eene van hoogere orde, welke laatste natuurlijk die is welke de heeren zelven spreken.

Tot op zekere hoogte is dat ijveren voor 't onderdrukken van eene minder bruikbaar geachte taal eerbiedwaardig, voor zooverre het voortspruit uit de zucht om verlichting te verspreiden, alhoewel het tevens getuigt van zekere bekrompenheid. Om niet misverstaan te worden, moet ik er bijvoegen dat ik de eigenschap van bekrompenheid geenszins toe wil passen op welmeenende Europeanen, die zich beijverd hebben in de overzeesche bezittingen van hun land de kennis eener Europeesche taal te verbreiden en daardoor beschaving aan te kweeken, zonder dat het in hunne bedoeling lag den inboorling zijne taal te ontfutselen. Doch hoe moeilijk het is zelfs bij zoo'n streven den gulden middenweg te bewandelen, leert o. a. de geschiedenis der regeling van het schoolonderwijs in Britsch-Indië.

Het is nu ongeveer zeventig jaar geleden, dat er te Calcutta, in den boezem eener commissie, benoemd om

een stelsel van staatsonderwijs uit te werken, groot verschil van gevoelen zich openbaarde omtrent de vraag, welke taal als voertuig voor het hooger onderwijs in Bengalen zou moeten dienen. De eene partij, aan wier hoofd de Oriëntalist Wilson stond, verklaarde zich ten gunste van het Sanskrit, de klassieke oude taal van Indië, voor de Hindoes, en van het Arabisch voor de Mohammedanen. Daartegenover stond de andere partij, wier voornaamste woordvoerder de beroemde geschiedschrijver Macaulay was. Deze hield staande dat het voorshands onmogelijk was, „het volk op te voeden door middel van hun moedertaal, dat men dus voor dat doel eene vreemde taal moest kiezen", welke in 't gegeven geval geene andere dan 't Engelsch kon wezen. De twee onverzoenlijk tegenover elkaar staande partijen telden beide evenveel aanhangers, zoodat men niet verder kwam en het vraagstuk onopgelost dreigde te blijven. Toen liet Brian Houghson Hodgson, president aan het hof van Nepal, zijne stem hooren, en in zijne *Two letters on the education of the People of India*, verschenen in 1835, betoogde hij, dat de grondstelling, waarvan Macaulay uitging, valsch, en verder, dat het geheele vraagstuk door de commissie verkeerd gesteld was. Hij toonde aan, dat geen onderwijs, van welken aard ook, vrucht kon dragen, indien het niet tot grondslag had volksonderwijs, en voor dit onderwijs was geen ander hulpmiddel bruikbaar dan de volkstaal. Hodgson kantte zich niet tegen het aanleeren van het Engelsch en van het Sanskrit, integendeel, hij wenschte dat het onderwijs van die talen zou bevorderd worden, maar alleen bij hoogere inrichtingen van onderwijs.

Het heeft lang geduurd, voordat de denkbeelden van Hodgson ingang vonden bij de hoogste autoriteiten, maar gaandeweg vestigde zich zoowel in Indië als in Engeland de overtuiging, dat zijn stelsel het eenige ware was, en

ten langen leste werden in 1883 zijne denkbeelden volledig in toepassing gebracht.

In Nederlandsch-Indië beantwoordt de regeling van 't lagere schoolonderwijs vrijwel aan de door Hodgson gestelde eischen, ten minste in beginsel. Javaansche kinderen krijgen 't onderwijs in 't Javaansch, Maleische in 't Maleisch, Sundaneesche in 't Sundaneesch, enz. Er komen echter hier en daar uitzonderingen op den regel voor. In streken waar de bevolking geen overgeleverde geschreven letterkunde bezit en waar eene volkstaal in meer dan één tongval gesproken wordt, zonder dat een enkele onder die tongvallen door getalsterkte of anderszins een overwicht op de overige heeft, is men te kwader ure er toe overgegaan de volkstaal als niet bestaande aan te merken, en als schooltaal het Maleisch in te voeren. Zoo is het o. a. gegaan in de Minahasa. In dat gewest worden vier verschillende talen gesproken, waarvan elk wederom in twee of meer tongvallen gesplitst is. Ontegenzeggelijk levert eene goede regeling van het schoolonderwijs volgens het door de Regeering aangenomen beginsel in zulk eene streek moeilijkheden op, doch geenszins onoverkomelijke. Om die moeilijkheden te ontgaan, heeft men gemakshalve de bevolkingen der Minahasa gedwongen onderwijs te ontvangen in eene hun vreemde taal, en wel het Maleisch. Zulk een maatregel, zoo ergerlijk in strijd met het aangenomen beginsel, was daarenboven in de hoogste mate onstaatkundig, en dat men, niettegenstaande herhaalde waarschuwingen van mannen die het wel met hun vaderland en met de inlanders meenen, die regeling handhaaft en met allerlei uitvluchten verdedigt, is moeilijk anders te verklaren dan als een uitvloeisel van laakbare gemakzucht.

Gelukkig zijn de uitzonderingen, die men zich, om welke redenen dan ook, veroorloofd heeft, niet talrijk, en heerscht er voldoende eenstemmigheid ten aanzien van het hoofdbeginsel dat het volksonderwijs moet geschieden

in de landstaal. Alleen op dien hechten grondslag kan men gerust voortbouwen en eene gezonde ontwikkeling van den inlander tegemoet zien. Geeft men dit toe, dan blijft de vraag over: is dat volksonderwijs in den boven aangeduiden zin voldoende voor alle inlanders? d. i. voor alle klassen der inlandsche bevolking? Ik aarzel niet op die vraag volmondig te antwoorden: Neen, het is niet voldoende, de kennis van het Nederlandsch is eene dringende behoefte voor de hoogere standen, voor inlandsche ambtenaren en onderwijzers.

In Britsch-Indië hebben de inboorlingen onvergelijkelijk meer en beter gelegenheid om zich in de kennis van 't Engelsch te bekwamen dan in onze overzeesche bezittingen. Er zijn er die meenen, dat de vruchten van dat Engelsch onderwijs volstrekt niet zoo uitlokkend zijn. Dezulken hebben in zeker opzicht gelijk, maar zij verwarren twee dingen: kennis van de Engelsche taal en kennis verworven op scholen, waar in die taal onderricht wordt gegeven. Nu spreekt het vanzelf, dat men op elke school, onverschillig in welke taal, allerlei onnutte geleerdheid kan leeraren; maar niet het Engelsch is daaraan schuld. Het hoofdgebrek, dat het Engelsch onderwijs in Indië, bij onmiskenbare deugden aankleeft, is, dat het onderricht te veel op Engelsche leest geschoeid is, dat men te weinig op behoeften van den Indiër gelet heeft, waarvan maar al te zeer het gevolg is, dat men papegaaien of naäpers van Europeanen kweekt, in plaats van zelfstandig ontwikkelde inlanders, naar de mate van hun behoeften, hun aanleg, hun toekomstigen werkkring. Niet in de uitbreiding, die men aan 't Engelsche onderwijs gegeven heeft, schuilt de fout, maar in de niet altoos oordeelkundige keuze der leerstof.

Het besef, dat de kennis eener Europeesche taal voor inlanders groote waarde heeft, is in de Indisch-Europeesche maatschappij nog weinig doorgedrongen.

De Regeering heeft meermalen blijk gegeven, dat zij niet op dat bekrompen standpunt staat, doch eene regeering vermag weinig, indien ze niet gesteund wordt door de openbare meening. Niet enkel de Regeering, ook de meer ontwikkelden onder de inlanders beseffen ten volle de waarde van die kennis. Om u daarvan te overtuigen, veroorloof ik mij uit eene nota van een aanzienlijken Javaan aan een regeeringspersoon het volgende aan te halen: „Aangezien alle geschriften en werken betreffende vooruitgang en ontwikkeling op elk gebied", zoo lezen wij in die nota, „in de Nederlandsche of andere vreemde (d. i. Europeesche) talen geschreven zijn, zoo is de kennis van een dier talen voor een inlandschen ambtenaar zeer nuttig.

„Zij dient hem tot hulpmiddel om zich een begrip te vormen of eene voorstelling te maken van al wat hem anders onbekend zou blijven".

Mij dunkt, deze woorden zijn duidelijk en tevens vrij van overdrijving.

De gelegenheid om zich de kennis van het Nederlandsch in voldoende mate eigen te maken, ontbreekt den inlander niet geheel en al. Zulk eene gelegenheid bestaat er vooreerst op de zoogenaamde hoofdenscholen, en ten andere op de Hoogere Burgerscholen. Hooren wij, wat bedoeld Javaansch hoofd hieromtrent in zijne Nota opmerkt:

„Tevergeefs wacht men tot heden op de oprichting van scholen der eerste klasse, meer in 't bijzonder bestemd voor de kinderen van inlandsche hoofden en andere aanzienlijke of gegoede inlanders, en toegezegd bij *Staatsblad* 1893 N°. 125.

„Voor de aanstaande inlandsche ambtenaren worden op dit eiland wel drie zoogenaamde hoofdenscholen aangetroffen, doch met een beperkt aantal leerlingen".

Aan deze laatste zinsnede kan ik op grond van een door mij ontvangen schrijven toevoegen, dat de aanvraag om op die scholen geplaatst te worden, zeer groot is. Op een dier scholen hebben zich dit jaar vijf maal meer

adspiranten aangemeld dan er geplaatst konden worden. Wel een bewijs, dat, zoo oudgasten en *tutti quanti* het nut van 't Hollandsch niet inzien, de inlanders het wèl doen.

Over de opleiding op de Hoogere Burgerscholen laat het Javaansche hoofd zich aldus uit: „Wat betreft de gelegenheid om zich op de Hoogere Burgerscholen te laten opleiden, van die wordt nog slechts bij uitzondering gebruik gemaakt, wellicht doordat door velen een opleiding als de Europeanen genieten, niet noodig geacht wordt. Daarentegen schijnt men te beginnen meer en meer in te zien, dat het bezoeken van de hoofdenscholen wenschelijk is om zijn zoons daarheen te zenden, dewijl er, gelijk boven aangetoond is, niet altijd een voldoend aantal plaatsen beschikbaar is aan gemelde inrichting."

Behalve de genoemde inrichtingen zijn er nog andere, waar onze taal aan inlanders onderwezen wordt. Zoo bijv. aan de opleidingsschool voor inlandsche geneesheeren, de zoogenaamde Dokters-Djawa. Ook deze school is op kleine schaal ingericht. „Het zou in 't belang der bevolking zijn", zegt de schrijver der Nota, „dat de bestaande school werd vergroot, zoodat daarin 100 of meer personen kunnen worden opgeleid. Nù heeft het volk feitelijk niets aan de Dokters-Djawa, die ten gevolge van het geringe aantal dier lieden in verhouding tot het groote zielenaantal, geen tijd hebben, om zich behoorlijk met de bevolking in te laten. Vooral in tijden van epidemieën kan men gewaar worden, dat de ijverigste inlandsche geneesheer de duizenden zieken, die aan zijn zorgen zijn toevertrouwd, niet naar behooren kan bedienen."

Andere inrichtingen waar Nederlandsch onderwezen wordt, zijn de kweekscholen voor inlandsche onderwijzers. Volgens sommigen zijn de uitkomsten van dat onderwijs niet zeer bevredigend. Af en toe deelen de dagbladen staaltjes mee van opstellen, door eenige kweekelingen ingeleverd en wemelende van de dwaaste

fouten. Dergelijke staaltjes van verregaande onkunde in opstellen van Hollandsche gymnasiasten en burgerscholieren kan men echter ook zonder moeite bijeengaren, en men behoeft maar de verslagen der examencommissies hier te lande in te zien, om tot de overtuiging te komen, hoe erbarmelijk het met de kennis van de moedertaal bij menig aanstaand onderwijzer gesteld is. Ik kan getuigen dat ik verscheiden brieven van inlandsche onderwijzers in onberispelijk Nederlandsch ontvangen heb, zelfs uit zulke afgelegen oorden als Timor en Roti.

Om niet al te uitvoerig te zijn, wil ik nog maar van één school gewagen waar inlandsche meisjes, dochters van hoofden, onderwijs ontvangen in het Nederlandsch. Het is de meisjesschool te Tomohon in de Minahasa, zoover ik weet, de eenige inlandsche meisjesschool, waar dat onderwijs gegeven wordt. Ik heb tal van opstellen van de meisjes dier school gezien, die in behoorlijk, soms in uitmuntend Hollandsch geschreven waren; een enkele trof door het geestige van den inhoud en verried literarisch talent. Bevreemdend is dit niet, in de geheele wereld spreken de vrouwen beschaafder en maken zij zich een vreemde taal lichter eigen dan de mannen.

Tot hiertoe, dames en heeren, heb ik getracht een vluchtig overzicht te geven van hetgeen voor 't onderwijs onzer taal ten behoeve van den inlander in Nederlandsch-Indië gedaan is. Maar daarmede is mijn taak niet afgedaan, daar ik nog een enkele opmerking wensch te maken over eene kwade gewoonte van sommige Hollanders, vooral ambtenaren. Die gewoonte bestaat daarin, dat zij inlanders, die hen in het Hollandsch aanspreken, afsnauwen, in plaats van hen aan te moedigen. Zulke lieden wanen, dat hun prestige — zooals zij het noemen — schade lijdt indien de inlander Hollandsch met hen spreekt en zich dus als huns gelijke voordoet. Er is wel eens de opmerking gemaakt, dat de voorliefde van zekere

ambtenaren voor het Maleisch gewoonlijk in omgekeerde reden staat tot hun kennis dier taal, en zeker is het, dat de Europeaan, bijna zonder uitzondering, slechter Maleisch spreekt dan de inlander, al is het ook voor dezen laatste een aangeleerde taal. De inlanders weten dit zóo goed, dat zij, met een Europeaan sprekende, het Maleisch zoo slecht en ongrammatisch als maar eenigszins mogelijk spreken, omdat zij vreezen anders niet verstaan te worden. Zij buigen zich dus neder en buigen genadiglijk af tot het lage standpunt, waarop de brabbelende ambtenaar staat. En dit achten de ambtenaren bevorderlijk aan het *prestige* van hun gezag! *Sancta simplicitas!*

Uit al hetgeen ik de eer gehad heb hier voor te dragen, dames en heeren, zal u voldoende gebleken zijn dat ik niet behoor tot degenen, die de inlanders tot Europeanen zouden willen herscheppen. Zelfs indien zoo iets mogelijk ware, zou ik het voor de groote menschelijke maatschappij geen zegen achten. Integendeel, hoe meer verscheidenheid van aanleg en karakter er onder de leden van een maatschappij wordt aangetroffen, hoe rijker en veelzijdiger zoo'n maatschappij zich zal ontwikkelen, en wat van een kleinere maatschappij geldt blijft waar ook voor de menschheid in 't algemeen. Ik ben met Brian Hodgson de meening toegedaan, dat het onverstandig, roekeloos en ijdel is, te trachten den Oosterling te vereuropeeschen; ik acht het den plicht van alle Nederlanders, en niet enkel van het bestuur, het eigenaardig volksbestaan van den Javaan en andere aan ons gezag onderworpen bewoners van Indonesië te eerbiedigen, zooveel als in hun eigen belang is; ik juich het toe, dat men hun taal eerst en in de volksschool onderwijst. Doch dat wil niet zeggen, dat een groote verspreiding van de kennis onzer taal overbodig is.

Neen, dit is, zooals verlichte Javanen helder beseffen, een noodzakelijk vereischte, wil men den Javanen den weg ontsluiten voor eene hoogere ontwikkeling in over-

eenstemming met hun behoeften, met hun aanleg, met hun overleveringen. Niets zal zoo weldadig op de ontwikkeling, ook der inlandsche letterkunde werken, als de kennis van het Nederlandsch. Heeft de nieuwe Europeesche letterkunde hare vlucht niet voor een deel te danken aan de onsterfelijke werken, ons door de oudheid overgeleverd? Hebben de naties van Europa hun individualiteit verloren, doordat zij van elkander geleerd hebben? Immers neen.

Om dezelfde redenen nu, als ik van oordeel ben, dat wij den inlander behulpzaam moeten zijn in zijn streven naar verdere ontwikkeling, maar nooit zóo dat hij ontrouw wordt aan zijn taal, zijn aanleg en zijn verleden, om die redenen acht ik het ook een onafwijsbaren plicht dat wij, Nederlanders, in alle oorden der wereld onze eigen nationaliteit hoog houden, dat wij onze moedertaal eeren door ze te gebruiken, overal waar zulks zonder onbescheidenheid en zelfoverschatting kan geschieden. Alleen door ons Nederlandsch, ons Europeesch karakter niet te verloochenen, kunnen wij ons zgn. *prestige* voor langen duur handhaven en een weldadigen invloed op de bevolking van ons overzeesch gebied oefenen; alleen wanneer wij ons niet schamen voor onze taal, die zoo goed als eenige andere is, mogen wij billijkerwijze verwachten, dat grootere en machtiger volken ons niet moedwillig als niet bestaande zullen aanmerken, hetgeen thans maar al te vaak geschiedt. De rechtvaardigheid eischt, er bij te voegen, dat het onze eigen schuld is.

Indien de telkens terugkeerende congressen er iets toe bijdragen om den geest van onverschilligheid en kleinmoedigheid, dien men onder ons maar al te dikwijls aantreft, te doen verdwijnen, dan zullen zij zich verdienstelijk gemaakt hebben jegens alle deelen van den Nederlandschen stam, waarvan wij de vertegenwoordigers in deze vergadering om ons zien.

Ik heb gezegd.

Deze belangrijke rede van prof. Kern heeft ongetwijfeld veel bijgedragen tot het nemen van het besluit, in de laatste algemeene vergadering van het Congres, tot de oprichting van een Nederlandsch taalverbond, dat zooveel mogelijk *alle* Nederlandsche elementen, in en buiten ons land, zal omvatten. Wil het Taalverbond aan zijne roeping beantwoorden, dan zal het, in den geest als door den Leidschen hoogleeraar is aangegeven, de koloniën in Oost en West in de eerste plaats tot het terrein zijner werkzaamheid dienen te kiezen.

De ontwikkeling van Japan, met het oog op het Gele Gevaar.

In het *Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië* van Mei ll. gaven wij een overzicht van het door den Engelschen consul te Shanghai, Jamieson, uitgebracht rapport nopens de Chineesche financiën. Er werd in dat rapport getracht, uit den chaos, welke zich ten opzichte van deze financiën voordoet, de meest belangrijke feiten aan het licht te stellen.

Engineering, waaraan bedoeld overzicht was ontleend, heeft zich sedert ook met den oeconomischen toestand van Japan onledig gehouden, ter aanvulling van reeds vroeger verschenen artikelen over dit onderwerp.

Zoo werden o a. eenige bijzonderheden omtrent de Japansche begrooting over het loopende dienstjaar [1]) medegedeeld. Wij achten deze, en nog andere, bijzonderheden, welke met betrekking tot de steeds voortschrijdende ontwikkeling dezer Aziatische grootmacht werden aangetroffen, van genoegzaam gewicht, om daarvan mijne lezers kennis te doen nemen, overtuigd daarbij, dat de bedoelde grootmacht — met het oog op de toekomst onzer Oostindische bezittingen, zoowel van een staatkundig en militair als van een commercieel standpunt — veel meer dan het Hemelsche Rijk, de aandacht verdient van hen, die in deze bezittingen belangstellen.

---

1) Blijkens den *Almanach de Gotha* voor 1897 is op 1 April van dat jaar deze „loopende begrooting" aangevangen.

Dreigde, van dit standpunt, vroeger alleen gevaar van de zijde van Europeesche koloniale mogendheden; gedurende de laatste jaren is te dien opzichte een groote verandering ontstaan. Van het oogenblik dat het land der „Rijzende Zon" zijn, op modernen voet geschoeide, krijgs- en zeemacht op schitterende wijze den vuurdoop zag ondergaan; dat het aan zijn handelsvloot een uitbreiding wist te geven, welke haar de evenknie maakt van die van alle groote zeevarende volken; dat zijn industrie een vlucht nam, welke haar reeds nu, wat sommige artikelen betreft, een overwicht op de Aziatische markt verzekert; dat het, door het bezit van Formosa en van de Pescadoren [2]), nog meer in het Oosten onzen nabuur werd, is een geheel andere toestand in het leven getreden, waarmede elke Nederlandsche Regeering, welke het „gouverner c'est prévoir" in practijk brengt, rekening heeft te houden.

Vermits nog altijd de gulden regel, voor groote Staten, waar blijft, dat doortastende, zelfbewuste politiek, en daarmede verband houdende expansie naar buiten, slechts door goede financiën mogelijk wordt, hebben de mededeelingen, waarop hiervoren werd gezinspeeld, een groot gewicht, te meer nu zich herhaaldelijk in Japan verschijnselen voordoen, welke aan een krachtig oplevend „chauvinisme" doen denken.

Even verward nu, als de Chineesche, even ordelijk en goed beheerd zijn de J a p a n s c h e financiën. Ook in dit opzicht blijken „de dwergslaven," zooals de Chineezen hunne oostelijke naburen noemen, goede leerlingen van hunne Europeesche meesters te zijn geweest.

De bestudeering eener Japansche begrooting gaat even gemakkelijk, als die eener Europeesche. Het beste daar-

---

2) Zie ons opstel in het April-nummer van het *Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië.*

voor aangenomen model is bij de samenstelling van eerstbedoelde begrooting gevolgd.

De inkomsten worden onderscheiden in gewone en in buitengewone.

De eerstbedoelde (gewone) inkomsten vloeien voort: uit belastingen, waaronder de grondbelasting de belangrijkste plaats inneemt, uit rechten, uit de ontvangsten voor het zegelen, uit die van gouvernementeele ondernemingen enz., uit die van gemengden aard, zoomede uit den interest van pandbrieven.

Tot de buitengewone inkomsten moeten daarentegen worden gerekend die, welke een gevolg zijn van verkoop van Staatseigendom, dan wel worden verkregen: door contributiën, voor den bouw van oorlogsschepen, door bijzondere locale belastingen, door gouvernementeele leeningen, door het beheer van de (Chineesche) oorlogs- indemniteit en c.q. door het overschot van het vorige jaar.

De laatste drie ontvangsten zijn de belangrijkste. Zij bedroegen o.a. voor 1897—1898, respectievelijk 59 280 600, 44 410 177 en 10 573 783 yen [3]). Blijkens de overige, in *Engineering*, voorkomende opgaven zijn, voor dit dienstjaar geraamd:

het totaal der gewone inkomsten	op	121 410 245	yen en
„ „ „ buitengewone „	„	118 340 337	„ ;
dat wil zeggen	„	239 750 582	„

gezamenlijk.

De schrijver merkt daarbij op, dat zulks, vergeleken met het vorige dienstjaar, een vermeerdering van 49 288 981 yen aanwijst.

Afgaande op de in den *Almanach de Gotha* 1897 voorkomende cijfers, komt men evenwel tot een veel belangrijker vermeerdering: namelijk van 101 767 905 yen.

---

3) Volgens den tegenwoordigen koers moet de yen op *f* 1.20 worden geschat.

Immers vinden wij in dien *Almanach*, voor het dienstjaar 1896—1897, vermeld als:

gewone inkomsten: 94 315 333, en als
buitengewone „ : 43 667 344 yen.

Totaal generaal 137 982 677 yen.

Met betrekking tot de uitgaven wordt een soortgelijk onderscheid gemaakt, als bij de inkomsten. Ook deze uitgaven worden in gewone en in buitengewone gesplitst.

Engineering geeft aan, dat deze gewone uitgaven, voor den loopenden dienst bij de departementen van algemeen bestuur, op de begrooting 1897—98, met de onderstaande cijfers voorkomen:

Civiele lijst van den Mikado	3 000 000	yen;
Buitenlandsche Zaken . . .	1 494 816	„ ;
Binnenlandsche Zaken . . .	6 490 983	„ ;
Departement van Financiën .	41 670 441	„ ;
„ „ Oorlog . .	29 129 377	„ ;
„ „ Marine . .	9 870 289	„ ;
„ „ Justitie . .	3 552 037	„ ;
„ „ Onderwijs .	2 005 375	„ ;
„ „ Landbouw en Handel	1 424 295	„ ;
„ „ Verkeers-middelen.	11 671 748	„ ;
„ „ Kolonisatie	2 020 914	„ ;
Totaal . .	112 330 275	„ ;

d. w. z. 13 720 316 yen méér, dan voor het vorige begrootingsjaar was uitgetrokken.

Raadpleging van den, in den aangehaalden *Almanach de Gotha*, aanwezige betrekkelijke cijfers, zou evenwel het besluit doen trekken, dat ook dit verschil grooter is.

Immers vonden wij in dezen *Almanach* [4]) als „gewone

4) De bijwerking en de aanvulling c. q. van den ***Almanach de Gotha*** geschiedt, wat Nederland betreft, aan de Departementen van Algemeen Bestuur.

uitgaven" voor het begrootingsjaar, hetwelk 31 Maart jl. is geëindigd, het navolgende vermeld.

Uitgaven voor:

de Civiele lijst . . .	3 000 000	yen;
Buitenlandsche Zaken	1 010 947	„ ;
Binnenlandsche „ .	7 761 559	„ ;
Financiën.	39 366 486	„ ;
Oorlog.	16 313 656	„ ;
Marine.	7 594 366	„ ;
Justitie.	3 482 210	„ ;
Openbaar onderwijs .	1 355 772	„ ;
Landbouw en Handel	1 058 612	„ ;
Verkeersmiddelen . .	8 118 948	„ ;
Totaal . .	89 062 556	„ ,

hetgeen op een verschil wijst van 23 267 719 yen.

Volgens *Engineering* zijn de buitengewone uit-

Wellicht wordt desgelijk gehandeld in andere Rijken. Heeft dit ook in Japan plaats, dan zouden de door den *Almanach* medegedeelde cijfers bijzondere beteekenis bezitten. Hierop werd dezerzijds de aandacht der redactie van *Engineering* gevestigd en daaraan de vraag verbonden, wel te willen mededeelen, uit welke bron hare cijfers waren geput; daarbij, zoo mogelijk, tevens eenige opheldering verschaffende, waaraan, naar hare meening, de groote hierbedoelde verschillen moeten worden toegeschreven. Het antwoord luidde, dat de schrijver van het artikel „*On Japanese finance*", hierover gehoord, zijne opgaven uit de officieele documenten had overgenomen, welke in *The Japan Weekly Mail* worden gepubliceerd.

Deze schrijver had daaraan nog het volgende toegevoegd:

„Ik mag zeggen, dat de Japansche berekeningen, gedurende de laatste jaren, onderscheidene veranderingen hebben ondergaan, nadat zij voor het eerst werden gepubliceerd. De cijfers, welke ik u zond, werden als de juiste en de laatste openbaar gemaakt."

De redactie intusschen, eveneens door het aangeduide, zeer aanzienlijke, verschil getroffen, gaf, in verband daarmede, de verzekering van een nader onderzoek te zullen instellen. Mocht de uitslag daarvan ons later onder de oogen komen, dan zullen wij onze lezers daarvan op de hoogte brengen.

u i t g a v e n op 127 344 178 yen geraamd, hetgeen — zoo wordt opgemerkt — 43 149 934 yen hooger is dan voor 1896—1897.

Wordt evenwel laatstbedoelde som getoetst aan hetgeen de genoemde *Almanach* dienaangaande vermeldt, dan zou dit hooger bedrag op ± 20 millioen yen meer, d. w. z. op 63 124 730 yen, moeten worden gesteld.

Voor het vervolg ons tot de begrooting 1897—1898, en tot hetgeen *Engineering* daaromtrent in het midden brengt, bepalende, dan verdient het in de eerste plaats, de aandacht, dat in „de buitengewone uitgaven" de militaire departementen verreweg het grootste aandeel hebben, en wel dat van Oorlog voor 30 088 797 en dat van Marine voor 68 136 882 yen.

Overigens is o. a. een som van 299 700 yen uitgetrokken, tot het vestigen van nieuwe legatiën te Hawaii, Mexico, Brazilië, en Siam, zoomede van consulaten te Sydney, Antwerpen, Chicago, Manilla en Newchwang [5]).

Daaruit blijkt het voornemen der Japanners, om al het mogelijke aan te wenden tot uitbreiding van hun invloed in vreemde landen.

Voorts is een som van 800 000 yen, verdeeld over 6 jaren, op zijde gelegd als subsidie voor de reconstructie der haven van Nangasaki. Bovendien komen onder deze „buitengewone uitgaven" belangrijke sommen voor tot stichting van banken, tot vermeerdering van het aantal belastingkantoren, zoomede tot tegemoetkoming der verschillende aanvragen, verband houdende met de commercieele en de industrieele ontwikkeling van het land.

Nu de speculatie-koorts, welke zich na het eindigen van den Japansch-Chineeschen krijg openbaarde, aan het afnemen is, en zich een meer normale toestand begint te vestigen, kan o. a. als maatstaf van den onder-

5) Waarschijnlijk wordt bedoeld Niu-chwang (Niutschwang of Nio-tschuang) aan de golf van Liautong — noordelijk van de Gele Zee — gelegen.

nemingsgeest der Japanners strekken, dat de kapitalen welke van 1 Januari 1895 tot 31 December 1896 in dergelijke ondernemingen werden gestoken, of tot uitbreiding van de bestaande dienden, een omvang hadden:

voor spoorwegen	van:	783 010 290	yen,	
„ banken	„ :	161 625 000	„ ,	en
„ andere maatschappijen	„ :	334 854 000	„ ,	
Totaal . .		1279 489 290	„	

Terwijl het spoorwegnet nu reeds een lengte heeft van 4690 (Engelsche) mijlen, met een kapitaal van 266 669 460 yen, zal, zoodra de thans voor uitbreiding bijeengebrachte sommen zijn besteed, deze lengte tot 12351 mijlen zijn opgevoerd. Hierbij zij evenwel opgemerkt, dat, volgens het „Jaarverslag der Kamer van Koophandel te Yokohama," op 31 December 1896 in exploitatie waren 632 mijlen Staats- en 1643 mijlen particuliere lijnen, terwijl op dien datum respectievelijk 840 en 1300 mijlen van de bedoelde lijnen in aanleg waren.

Als een ander bewijs der toenemende ontwikkeling van Japan, op industrieel en op handelsgebied, vonden wij vermeld, dat de posterijen in 1886: 126 497 000 en in 1896: 573 000 000 brieven vervoerden, terwijl de kosten, per brief, van 0,1335 tot 0,00710 yen verminderden.

Tot de belangrijkste posten onder deze „buitengewone uitgaven" behooren verder:

19 363 700 yen, verdeeld over zeven jaren, ter uitvoering van het programma voor de leger-uitbreiding;

9 854 500 yen, verdeeld over zes jaren, voor de verbetering der bewapening;

6 802 000 yen, als buitengewoon oorlogsfonds, tot regeling van verschillende zaken, in betrekking staande tot den Japansch-Chineeschen krijg; zoomede:

118 324 700 yen, verdeeld over zeven jaren, voor den bouw van oorlogsschepen, van dokken, van officieele gebouwen en voor den aanmaak van wapenen, in over-

stemming met het programma voor de marine-uitbreiding.

Dit, en het zoo even aangehaalde programma voor de leger-uitbreiding — zooals beiden door den Japanschen Rijksdag werden goedgekeurd — zullen in 1906 geheel zijn doorgevoerd.

Het Japansche „actieve leger" zal alsdan sterk zijn: 6870 officieren, 14 887 onderofficieren en 122 313 manschappen (totaal 144 070 hoofden), welke cijfers in 1896 respectievelijk waren 3492, 7260 en 63 189 (totaal 73 941 hoofden). Telt men bij de eerstvermelde cijfers die, welke op de reserve en op de landweer betrekking hebben, dan komt men ongeveer tot een half millioen strijders, waarover Japan in 1906 zal hebben te beschikken.

Nog belangrijker zal in dat jaar de vermeerdering zijn, welke de zeemacht alsdan zal hebben ondergaan.

Vóór den laatsten Chineeschen oorlog bestond zij uit 29 slagschepen en kruisers van alle klassen, zoomede uit meer dan 40 torpedo-booten van allerlei afmetingen, behalve nog uit (gedeeltelijk houten) opleidingsschepen en uit jachten, minder voor oorlogsdoeleinden geschikt.

Als gevolg van dien oorlog werd de Japansche marine met een 12 tal, op de Chineezen veroverde schepen versterkt. Sedert werden in Japan-zelf drie snelvarende kruisers van het meest moderne type en in Engeland twee groote slagschepen (1e klasse) gebouwd; de drie eerstgenoemden zijn reeds in dienst en de beide laatstgenoemden zullen binnenkort hunne bestemming volgen.

Hierbij komt nu de uitbreiding, in verband met het programma waarop zoo even werd gedoeld. Dit programma is in twee deelen gesplitst. Het eerste gedeelte moet in 1902 en het tweede, zooals reeds is gebleken, in 1906 geheel zijn afgewerkt.

Het omvat:

	1e programma.	2e programma.	Totaal.
Slagschepen	1	3	4;
Kruisers 1e klasse. . .	2	2	4;
„ 2e „ . . .	3	—	3;
„ 3e „ . . .	—	2	2;
Torpedo-kanonneerbooten	1	2	3;
„ -tenders. . . .	—	1	1;
„ -vernielers. . .	8	3	11;
Torpedo-booten 1e klasse	5	18	23;
„ 2e „	28	3	31;
„ 3e „	6	29	35
Totaal . .	54	63	117,

in het geheel 115 785 ton water verplaatsende.

In April 1906, wellicht nog vroeger, zal daardoor Japan, in de Aziatische wateren, over een zeemacht beschikken, grooter dan de tegenwoordige gezamenlijke sterkte der eskaders van het Britsche Rijk, Rusland, Frankrijk, Duitschland en de Vereenigde Staten van Noord-Amerika!

Hierbij zij in het oog gehouden, dat al de groote schepen van de Nippon Yusen Kaisha (Japansche mailstoomschip-) maatschappij — wij komen daarop dadelijk terug — zoodanig zijn ingericht, dat zij in oorlogstijd als kruisers dienst kunnen doen.

Den aanval van den kant eener vreemde mogendheid blijkbaar niet als onmogelijk beschouwende, worden voorts, afgescheiden van de uitvoering der beide zooeven besproken programma's, in verschillende gedeelten van Japan, vooral op de kusten, versterkingen aangelegd.

Met voldoening is evenwel waar te nemen, dat ook de werken des vredes niet worden veronachtzaamd.

Immers zijn uitgetrokken:

320 000 yen, verdeeld over acht jaren, voor de vestiging der keizerlijke boekerij;

729 300 yen, verdeeld over vijf jaren, voor de stichting van de geneeskundige school te Kyoto;

8 814 700 yen, verdeeld over vijf jaren, voor deelneming aan de (in 1900) te houden wereld-tentoonstelling te Parijs;

500 000 yen, voor de uitbreiding van het telegraaf-net;

18 562 000 yen, verdeeld over twaalf jaren, voor den aanleg van spoorwegen in het Hokkaidosche [6]);

2 188 600 yen, verdeeld over tien jaren, voor het bouwen der haven van Otaru [7]),

en nog andere belangrijke bijdragen, tot in het leven roepen van industrieele ondernemingen en tot ondersteuning van de Nippon Yusen Kaisha-maatschappij.

Deze maatschappij kan onder de grootste ondernemingen van dien aard in de wereld worden geteld.

In het bezit van 67 stoomschepen — met een gezamenlijken inhoud van 133 600 ton, en met 18 stoomschepen, elk van 5000 ton [8]), in aanbouw — onderhoudt zij thans reeds een geregelde vaart, over en weer, van Yokohama uit met Bombay en met Shanghaï, zoomede van Kobe uit met Manilla, met Wladiwostock, met Tientsin en met Newchwang). Bovendien is door haar een verbinding met Europa geopend en gaan hare schepen eveneens tusschen Hong-Kong en Wladiwostock en omgekeerd.

Voorts bestaat het voornemen, zoodra de nieuwe stoomschepen gereed zullen zijn, vijf nieuwe lijnen te openen, t. w.: één naar Europa, één naar Australië en drie naar Noord- en Zuid-Amerika.

---

6) Vroegere benaming van het eiland Jes(s)o.

7) Waarschijnlijk wordt daarmede bedoeld het op de westkust van Jes(s)o gelegen Otarundi.

8) In verband met deze uitbreiding, werd het maatschappelijk kapitaal der Nippon Yusen Kaisha van 8 800 000 op 22 000 000 yen gebracht.

Vooral op de Europeesche en op de Amerikaansche lijnen worden personen en goederen tot ongekend lage vrachtprijzen vervoerd, en wordt dus, door de in deze werelddeelen bestaande stoomvaartmaatschappijen, reeds nu een zeer scherpe mededinging ondervonden.

Een Japansch dagblad, *Nichi Nichi*, berekende zelfs, dat, zoo met dit lage vervoer wordt voortgegaan, het jaarlijks door het Japansche Gouvernement te verstrekken subsidie, tot 3 399 366 yen zal moeten worden opgevoerd.

Toen dan ook dit subsidie onlangs in den Japanschen Rijksdag ter sprake kwam, ondervond het zeer heftigen tegenstand van den kant der oppositie, welke dit subsidie als begunstiging van de kapitalisten brandmerkte en de beslissing daarover wist te doen verdagen.

De *Japan Weekly Mail* zulks mededeelende, gaf daarbij te kennen benieuwd te zijn, of een „practisch staatsman, als de burggraaf Nomura, geen middel zal weten te vinden, om uit den „cul de sac te geraken, waarin men door deze verdaging is gebracht, daarbij gelet op de in de vorige zitting aangenomen „wet tot aanmoediging der scheepvaart."

Onder de pogingen door het Gouvernement van Japan aangewend, om ook aan de industrieelen van dat land de mededinging met het buitenland gemakkelijk te maken, verdient vooral de aandacht de, op 24 Maart 1897, bij den Rijksdag gepasseerde wet, waarbij premiën worden toegekend aan de exporteurs van zijde rechtstreeks naar Europa en naar Amerika.

Vermits bij de herziene tractaten aan de vreemde en inlandsche kooplieden gelijke rechten zijn toegekend, heeft de bedoelde wet, van den kant van eerstgenoemden, heftig verzet uitgelokt en is diplomatieke tusschenkomst door hen ingeroepen om, op andere, minder aanstoot gevende, wijze een middel te vinden, waardoor wordt voldaan aan „de gebiedende noodzakelijkheid, om verbetering te brengen in de Japansche zijde-cultuur."

Met betrekking tot de „Japansche industrie", in het algemeen, werden in Juni ll. zeer belangrijke inlichtingen verstrekt door den gezant van bedoeld Rijk te Londen, bij gelegenheid der door hem gehouden toespraak in een door de Kamer van Koophandel aldaar belegde vergadering.

Na den toestand te hebben geschetst onder het vorige régime en de veranderingen welke plaats vonden te hebben uiteengezet, wees hij er op, dat, hoezeer de grootste aandacht wordt gewijd aan het bevorderen en aan het vooruitbrengen van den landbouw, de natuurkundige gesteldheid van Japan van zelf buitensluit, dat dit land, uit gezegd oogpunt, ooit van groote beteekenis zou kunnen worden.

Onder deze omstandigheden — zoo ging hij voort — „verdienen vooral de aandacht allerlei soort van industrieën, welke, een 40 tal jaren geleden, op beperkte schaal werden gedreven. Lakwerk, porcelein, émail, bronzen en snuisterijen, welke den naam van het land wijd en zijd bekend hebben gemaakt, vormen nog altijd belangrijke artikelen van uitvoer. De invoering van machinerieën heeft evenwel het industrieel karakter van het land diep-ingrijpende verandering doen ondergaan."

Na te hebben herinnerd aan de groote vorderingen op het gebied der vervaardiging van zijden stukgoederen en van katoenen stoffen [9]), merkte de gezant op, dat, wat Manchester mocht verliezen, door Oldham, Birmingham of Sheffield zou worden gewonnen; dat dus de Britsche natie, over het geheel genomen, de industrieele ontwikkeling van Japan niet zou behoeven te betreuren. Uit hetgeen verder door hem werd, en reeds vroeger door anderen was vermeld, laten wij nog het onderstaande volgen.

9) Er bevinden zich onder de 17 voornaamste spinnerijen zelfs 14, welke in 1896 van 10 tot 20 pCt. dividend hebben uitgekeerd. Voor de drie overigen bedroeg dit dividend: voor twee: 8 en voor één: 5 pCt.

Wollen goederen waren aan de Japanners onbekend, totdat de buitenlandsche handel deze goederen aanvoerde. Schapen worden in Japan niet aangefokt. Nu is het leger, de marine en de politie van wollen kleeding voorzien, en ook vele burgers dragen dergelijke kleeding.

Deze industrie is nu nog in hare kindsheid, maar naar alle waarschijnlijkheid kan zij zeer belangrijk worden, in weerwil de grondstof van elders zal moeten worden aangevoerd.

Dit opent groote vooruitzichten voor de Australische (en dus ook voor de Transvaalsche) schapenfokkers.

De fabricatie van lucifers en van goedkoope regen- en zonneschermen is zoo enorm vooruitgegaan, dat de Japanners zich te dien opzichte het monopolie op de Aziatische markt hebben weten te verzekeren.

Kostbare metalen zijn in het land schaars aanwezig; de eenige belangrijke mineralen zijn koper en steenkool. Koper werd reeds van de vroegste tijden verwerkt, maar uitvoer op uitgebreide schaal is van betrekkelijk jonge dagteekening.

Het toenemen van het gebruik van steenkool in Japan zelf, is een natuurlijk gevolg der uitbreiding van het spoorwegnet, van de invoering van machinerieën en van de snelle uitbreiding der Japansche oorlogs- en handels-stoomvloot.

De opbrengst van deze brandstof is evenwel zoo groot, dat de Japansche steenkolen in Azië reeds de Australische en de Engelsche beginnen te verdringen. Alleen voor speciale doeleinden worden nog in China, Hong-Kong en de Straits-settlements de eerstvermelde steenkolen aangevoerd. Zelfs in Britsch-Indië wordt reeds de bedoelde mededinging ondervonden.

Van de in Japan voorhanden petroleum-bronnen werd door den gezant niet gerept, ofschoon, wil men de uit Oost-Indië ontvangen berichten gelooven, deze bronnen eveneens in het land der Rijzende Zon worden

aangetroffen en, in de toekomst, aanvoer van dit materiaal, thans in Sumatra en Java, en wellicht eerlang ook in Borneo op groote schaal geëxploiteerd, overbodig zal maken.

De ijzer-productie is in Japan zeer beperkt; de overgroote meerderheid van het benoodigde ijzer en staal wordt uit het buitenland ingevoerd.

Intusschen zijn in dat land rijke en uitgebreide ijzerlagen aanwezig; mettertijd zullen zij ongetwijfeld de aandacht van kapitalisten tot zich trekken, aan wie het Japansche Gouvernement het voorbeeld heeft gegeven, door van Staatswege een fabriek voor staalwerk op te richten.

Dat hetgeen op de begrooting 1897—98 onder de „buitengewone uitgaven" voor onderwijsdoeleinden is uitgetrokken, niet op zichzelf staat, maar dat het Japansche Gouvernement reeds sedert jaren zijne zorgen wijdt aan hetgeen tot de verstandelijke ontwikkeling der bevolking kan bijdragen, daarvoor kan het volgende tot bewijs dienen.

Het aantal (waarschijnlijk lagere en middelbare) scholen was in 1896 tot 25 617 (23 667 openbare en 1950 bijzondere) geklommen. Vergeleken met 1895 moet een vermeerdering van 101 dezer scholen — d.w.z. 112 openbare méér en 11 bijzondere minder — worden geconstateerd.

Op de bedoelde 25 617 scholen werd, door 69 196 leeraren, aan 3 613 026 leerlingen onderricht gegeven.

Het hooger onderwijs heeft zich eveneens belangrijk ontwikkeld.

Het „College voor ingenieurs" telt 825 studenten.

Van deze worden o. a. opgeleid: 65 voor civiel-, 41 voor werktuigkundig-, 13 voor scheepsbouw-ingenieur, 31 tot electro-technicus, 14 voor architect, 37 voor het mijnwezen en de metallurgie, benevens 24 tot scheikundige.

Hoe of het evenwel mogelijk is, dat de aan dit lager, middelbaar en hooger onderwijs jaarlijks verbonden uitgaven met een begrooting van 2 005 375 yen (zie hiervoren) kunnen worden bestreden, is ons niet recht duidelijk, al wordt in rekening gebracht de zoo veel lagere loonstandaard in Japan [10]).

Maar dit nu daargelaten, zal uit hetgeen werd medegedeeld opnieuw het bewijs zijn te putten voor de reusachtige ontwikkeling, tot welk een land, alwaar 30 jaren geleden nog middel-eeuwsche toestanden heerschten, is gekomen.

Uit die mededeeling is tevens eenigermate af te leiden, welke kracht eenmaal van een volk zal uitgaan, wanneer al hetgeen nu nog slechts in wording is tot stand zal zijn gekomen [11]); hoe dreigend dan zal kunnen worden het „gele gevaar" — hetzij zich dan ook in anderen

---

10) De „yen" volgens den tegenwoordigen koers (van *f* 1.20) berekenende, komt men tot een bedrag van *f* 2 406 540.

Op de begrooting van Binnenlandsche Zaken voor het dienstjaar 1897 is voor hooger, middelbaar en lager onderwijs *hier te lande* *f* 10 168 248,25 uitgetrokken; terwijl voor dezen tak van dienst, op onze Indische begrooting voor dat dienstjaar (uitgaven in Nederland en in Nederlandsch-Indië gezamenlijk) *f* 4074 843 is geraamd, met het oog op het te geven onderricht aan Europeanen en aan inlanders in deze overzeesche gewesten.

Volgens de „Jaarcijfers, uitgegeven door de Centrale Commissie voor de Statistiek, over 1895 en vorige jaren," bedroeg het totaal der kosten van het bedoelde onderwijs hier te lande in 1894 (voor het Rijk en voor de gemeenten) *f* 20 015 310, daaronder begrepen *f* 1144 310 ten behoeve der opleiding van onderwijzend personeel voor het (openbaar) lager onderwijs.

11) Als een bewijs der snel toenemende ontwikkeling van Japan, en de daarmede verband houdende stijging van de behoeften op velerlei gebied, kon nog dienen, dat vergeleken met 1895, in 1896 voor 42 millioen dollars méér werd ingevoerd, waartegenover 18 millioen dollars minder aan uitvoer stond (Jaarverslag der Kamer van Koophandel te Yokohama).

vorm openbarende, dan door den Duitschen keizer indertijd zinnebeeldig werd voorgesteld -- voor al de Westersche mogendheden, die, evenals wij, in Azië groote belangen hebben.

J. H. ENGELBREGT.

Uit het Koloniaal Verslag van 1897.

Het eerste gedeelte van het Koloniaal Verslag van 1897, betreffende Nederlandsch (Oost-) Indië, is aan de Staten-Generaal rondgedeeld. Wij ontleenen aan dat stuk het volgende:

De vraag of de bijhouding der mutatieregisters van de bevolking door de Europeesche ambtenaren voldoende gecontroleerd kan worden, in dier voege dat daarop, gedurende het vierjarig tijdvak tusschen elke opneming in, eene aan redelijke eischen van nauwkeurigheid beantwoordende jaarlijksche bevolkingsstatistiek is te gronden, is in Indië ontkennend beantwoord.

Het heeft nog een punt van overweging uitgemaakt of eene jaarlijksche bevolkingsstatistiek zou dienen behouden te blijven ten aanzien van Europeanen en vreemde oosterlingen, maar daarvoor zijn geen voldoende redenen gevonden.

In hoever eene eenigszins vertrouwbare beroepsstatistiek betreffende inlanders en vreemde oosterlingen voor de gewesten der buitenbezittingen of voor bepaalde met namen te noemen gedeelten dier gewesten later zal kunnen worden geleverd, maakt nog een punt van onderzoek uit.

Het zielental der inlandsche bevolking,

volgens de opneming van 1890, bedroeg 23,609,312, het zielental der inlandsche bevolking volgens de opneming in den loop van 1895 (bijgewerkt tot 31 December) 25,370,545 of op ultimo 1895 meer dan volgens de opgaven van 1890 1,761,233 = 7.46 pCt.

Met betrekking tot Sumatra's Westkust zij hier nog aangestipt dat als resultaat der opneming van 1895 een zielental aan inlanders bericht wordt van 1,341,355, zijnde 78,517 of 6.22 pCt. méér dan de opneming van 1890 uitwees.

De mededeelingen van staatkundigen en algemeenen aard melden ten aanzien der betrekkingen met het buitenland, dat door de besturen der Straits-Settlements en Laboean (Britsch Noord-Borneo) de bestaande verbodsbepalingen tegen den uitvoer van wapenen en munitie naar Nederlandsch-Indië, op verzoek van de Indische Regeering, wederom bestendigd werden.

Omtrent de uitvoering van het bepaalde bij het in 1893 tusschen Nederland en Portugal gesloten tractaat, betreffende eene nieuwe grensregeling tusschen de wederzijdsche bezittingen op het eiland Timor, zijn de diplomatieke onderhandelingen nog niet geheel afgeloopen.

Op Timor zelf was onze verstandhouding met de Portugeesche autoriteit zeer vriendschappelijk.

Aan een in December 1896, in verband met den eenige maanden te voren uitgebroken opstand op de Philippijnen, langs diplomatieken weg van de Spaansche Regeering ontvangen verzoek om onzerzijds maatregelen te nemen tegen mogelijken uitvoer derwaarts van wapenen en munitie uit Nederlandsch-Indië, werd door de Indische Regeering voldaan.

De Indische rechterlijke hoofdambtenaar met verlof, die ingevolge de hem daartoe hier te lande gedane opdracht, op zijne terugreis naar Nederlandsch-Indië, eenige weken in Siam vertoefde, teneinde onze Regeering op persoonlijke bevinding berustende voorlichting te ver-

schaffen aangaande de vraag of en in hoever nadere voorziening gewenscht is op het stuk der aanspraken op consulaire bescherming van zich in Siam ophoudende vreemde oosterlingen die uit Nederlandsch-Indië afkomstig zijn, heeft zich in Maart-April 1896 van zijne opdracht gekweten, waarbij het hem ook vanwege de Siameesche autoriteiten niet aan voorkomendheid ontbrak. De voorstellen der Indische Regeering, naar aanleiding van het nopens deze zending aan haar uitgebracht rapport, zijn hier te lande nog niet ontvangen

Java en Madura. Belangrijke gebeurtenissen op politiek gebied hadden in het afgeloopen jaar op Java en Madura niet plaats en de rust en orde werden nergens verstoord.

Het aantal van hen, die in het afgeloopen jaar uit Java en Madura de reis naar den Hedjaz aanvaardden, was over 't algemeen niet zoo aanzienlijk als in 1895.

Met de inlandsche hoven op Java bleef eene goede verstandhouding bestaan.

Het in de laatste jaren aan de orde geweest zijnde vraagstuk eener algemeene reorganisatie van de politie in de gouvernementsresidentiën van Java en op Madura heeft in het voorjaar van 1897 zijne oplossing gekregen.

De staat der volksgezondheid was gedurende 1896 over het algemeen niet zoo gunstig als in het voorafgegane jaar, ofschoon van bepaalde epidemieën weinig of niets werd gehoord.

In vele streken van Java en Madura had de rijstcultuur gedurende 1896 in meer of minder belangrijke mate met de abnormale weersgesteldheid te kampen, zoodat in menige streek de opbrengst beneden die van 1895 bleef en zelfs misgewas lang niet zeldzaam was.

De tabakscultuur gaf in de meeste streken reden tot tevredenheid.

Buitengewone verhuizingen onder de bevolking werden niet waargenomen.

Overstroomingen bleven ook in 1896 niet uit.

Atjeh en Onderhoorigheden. Met betrekking tot de gebeurtenissen op politiek gebied in Groot-Atjeh vindt men hoofdzakelijk de mededeeling (over de maanden Juli, Augustus en September), opgenomen in de Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag der commissie van rapporteurs uit de Tweede Kamer der Staten-Generaal betreffende de Indische begrooting voor 1897, op een enkel punt hier en daar aangevuld, herhaald.

Omtrent den algemeenen toestand in de eerste maanden van 1897 zoowel in Groot-Atjeh als in de Onderhoorigheden wordt overigens o. a. nog het volgende gemeld:

Binnen de geconcentreerde linie en ook in den laatsten tijd in de IV en VI Moekim van de sagi der XXV Moekim mag de veiligheid van personen en goederen vrij groot genoemd worden.

Ook binnen het thans door ons bezette gebied is een betere toestand merkbaar, maar toch kwamen gevallen van roof, brandstichting en moord voor, die hun oorsprong vonden in wraakzucht onzer tegenpartij over verstrekte inlichtingen.

Wat de Onderhoorigheden betreft, had in de omstreken van Segli de inheemsche bevolking niet minder dan onze vestiging aldaar, overlast van de in de moekim Pekan Baroe-Pekan Sot huizende kwaadwilligen, ten gevolge waarvan bloedige botsingen niet uitbleven.

In den omtrek van onze vestiging te Melaboeh, welke in 1896 meermalen beschoten werd, heerschte eene groote mate van onveiligheid.

In Groot-Atjeh weken na den afval van T. Oemar vele bewoners der VI Moekim en der III Moekim Daroe uit naar Lepong, Lohong en Lambesi, en uit de IX Moekim, de VII Moekim Baid, de V Moekim Montassik, de III Moekim Lamrabo en de Moekim Siem volgden velen tijdens onze operatiën in Mei en Juni 1896 dat voorbeeld, door naar de achter deze landstreek gelegen

heuvelterreinen te vluchten. Sedert is een groot deel der uitgewekenen teruggekeerd. Velen worden echter nog door de bendehoofden tegengehouden in hun voornemen om hunne oude woonplaatsen weder op te zoeken.

In de afdeeling Groot-Atjeh waren in 1896 de invoeren van verschillende handelsartikelen van minder beteekenis dan in de twee voorafgegane jaren, hetgeen was toe te schrijven aan de plaats gehad hebbende beroeringen.

Het aantal zeepassen gedurende 1896 te Kotaradja en Olehleh afgegeven bedroeg 5369, tegen 6061 in 1895 en 5971 in 1894.

In de afdeeling Noord- en Oostkust was de handel in 1896 niet bijzonder levendig.

Wat den landbouw aangaat, wegens den in Groot-Atjeh ingetreden oorlogstoestand werden voornamelijk in de VI Moekim (sagi der XXV Moekim) de velden niet bewerkt, en zal daar dus door invoer in de behoefte aan rijst moeten worden voorzien. Overigens waren de uitkomsten van den oogst niet ongunstig. Ook van elders in dit gewest, met name uit de Pedir-streek en van de Westkust, werden goede berichten hieromtrent ontvangen. De koffiecultuur is nog van geringe beteekenis.

De scheepvaartregeling voor Atjeh en Onderhoorigheden is thans in werking: 1°. op de geheele Oostkust, omvattende het kustgedeelte tusschen de grens van Tamiang (residentie Sumatra's Oostkust) en Diamantpunt; 2°. op de Noordkust, met uitzondering van het kustgedeelte begrepen tusschen Koeala Beratjan ten oosten en Oedjong Batee (Pedro-punt) ten westen; 3°. op de Westkust, en 4°. op Poeloe Weh.

Op den gang van zaken in de afdeeling Groot-Atjeh en als middel tot het bedwingen aldaar van het verzet tegen ons gezag is de scheepvaartregeling van geen invloed geweest. De oorzaak hiervan is toe te schrijven aan het feit, dat de uitvoer uit Groot-Atjeh zoo uiterst gering is dat de hoofden bij sluiting van het kustgebied niet zoo-

danig in hunne inkomsten worden getroffen, dat zij hunne medewerking aan eene beëindiging van het verzet zullen verleenen om niet het grootste deel hunner inkomsten te zien verloren gaan.

Feitelijk werkt de scheepvaartregeling dan ook slechts krachtig op de Noord- en Oostkust van Atjeh, en in het bijzonder ten opzichte van die landschappen, waar belangrijke cultuur bestaat en het bestuur door bedreiging met het opleggen van boeten zijn wil door de hoofden kan doen eerbiedigen.

In de Pedir-streek neemt onze invloed ontegenzeggelijk toe.

Ter Oostkust werkt de scheepvaartregeling gunstig niettegenstaande den achteruitgang der pepercultuur, waardoor vele hoofden hun aandeel in de hassil belangrijk zagen dalen en ook de overige belastingen minder voordeelen opleveren.

Vooral ter Westkust, waar de cultuur van peper door verschillende omstandigheden veel is achteruitgegaan, is merkbaar, dat in de eerste plaats de invloed van het bestuur sterk is in die landschappen, waarvan de hoofden groote inkomsten hebben, en die invloed gering is, wanneer de inkomsten klein zijn. In de in het binnenland gelegen Staatjes is onze invloed van weinig beteekenis.

De scheepvaartregeling, waarmede onafscheidelijk verbonden is eene strenge bewaking van de kust en scherpe contrôle op de handhaving van het beginsel dat slechts in de havenplaatsen, waar wij ons gevestigd hebben, op Europeesche wijze getuigde vaartuigen worden toegelaten, — welke beide plichten aan de marine zijn opgelegd, — is er niet in geslaagd den smokkelhandel in oorlogscontrabande geheel te fnuiken. Maar dat zóó groote hoeveelheden geweren en munitie zouden zijn ingevoerd, als wel eens beweerd is, moet betwijfeld worden.

Van beteekenis ten opzichte van den smokkelhandel is hetgeen de consul-generaal op Penang verricht in het

belang der ontdekking hetzij van pogingen tot uitvoer van oorlogsmaterieel, hetzij van het bezit en daarvan in belangrijke hoeveelheid. Zijne bemoeiingen in die richting hebben in de jongste maanden, zoo werd in Februari jl. bericht, veel succes gehad.

Ten opzichte van den zeeroof meldde de gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden op het einde van Februari jl. dat in den laatsten tijd zich verscheidene gevallen van dien aard hadden voorgedaan, welke echter grootendeels als strandroof te beschouwen waren. In het bijzonder op en nabij de reede van Segli (noordkust van Atjeh) hadden kwaadwilligen van Pekan Baroe zich eenige malen aan dit bedrijf schuldig gemaakt. Op maatregelen om herhaling van dergelijke feiten te voorkomen waren onze autoriteiten bedacht.

Het denkbeeld van het overnemen van de rechtenheffing in de Atjehsche kustlandschappen moet, naar de meening van den gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden, als ontijdig verworpen worden.

Intusschen gaat het bestuur voort met het verzamelen van gegevens, en zal eerst later op grond van de daardoor verkregen resultaten, dit punt in ernstige overweging genomen kunnen worden.

Bali en Lombok. Voor zooveel de twee gouvernements-afdeelingen (Boeleleng en Djembrana) betreft, kwamen op Bali ook gedurende het jaar 1896 geene gebeurtenissen van aanbelang voor, en in het algemeen kon de politieke toestand in dit gedeelte van ons rechtstreeksch gebied in het gewest zonder voorbehoud gunstig genoemd worden.

In de afdeeling Lombok bleef gedurende de eerste maanden van 1896 de rust ongestoord, doch in de tweede helft van het jaar trad een minder gunstige staat van zaken in.

Tot verklaring van het ontstaan dier troebelen bevat het verslag verschillende berichten.

Daaruit blijkt, dat van den aanvang door het bestuur was ingezien, dat niet door middel van de militaire macht, maar in de eerste plaats door versterking van bestuurs- en politiemiddelen moest getracht worden aan den ongunstigen toestand een einde te maken, zij het ook dat de aanwezigheid van militairen vooreerst nuttig en noodzakelijk was te achten, als steun voor het bestuur en tot geruststelling van de goedgezinde bevolking.

Tegenover de door de partij van verzet in het werk gestelde pogingen om hare zaak nationaal te maken, werd van bestuurswege zooveel mogelijk alles vermeden, waardoor bij het goedgezinde deel der bevolking vrees of wantrouwen in onze bedoeling zou kunnen worden opgewekt; voorts werd getracht de aangestelde hoofden, die nog weinig hun gezag konden doen gelden, te steunen en te verheffen, en overigens elke gelegenheid benuttigd om duidelijk te doen uitkomen, dat de weerspannigen in verzet waren tegen het wettig landsbestuur, welke opvatting werd bevorderd door bevolkingspatrouilles te vormen en deze te doen deelnemen aan het vervolgen van de rondzwervende benden.

De pogingen van het bestuur, om de partij van verzet van de overige bevolking af te zonderen, slaagden vrij wel, en na eenige maanden kwamen de leiders der beweging tot het inzicht dat hun toeleg mislukt was en begonnen zij teekenen te geven het hoofd in den schoot te willen leggen.

Met het oog op de gebleken moeilijkheid om hen met geweld in handen te krijgen en de groote wenschelijkheid om, in het belang van den landbouw, de rust en orde te doen terugkeeren, werd het raadzaam geoordeeld aan die neiging tot onderwerping tegemoet te komen, waarvan het gunstig gevolg was, dat tegen het einde van de maand September de eigenlijke woelingen in Midden-Lombok ophielden.

Sedert bleven de tot verzet geneigden rustig en toonden

zij zich onderworpen, doch niettemin waren in het begin van 1897 nog niet alle deelnemers aan de Prajasche onlusten in de dessa's teruggekeerd, en de omgeving, waar die overblijvenden zich ophielden, bleef eene verzamelplaats van slecht volk.

Ter verzekering van de rust bleef het militair detachement vooreerst nog te Praja behouden totdat het in de eerste dagen van April 1897 naar Ampenan terugkeerde.

In West-Lombok werd eenige malen de weerslag gevoeld van de gebeurtenissen in het midden van het eiland, doch nadeelige gevolgen vloeiden daaruit niet voort.

Terwijl in Midden-Lombok de zaken een eenigszins gunstiger aanzien begonnen te krijgen als een gevolg van de veranderde houding der leiders van het verzet, trachtten nu eenige der van hen afgeraakte partijgangers eene beweging gaande te maken in eigenlijk Oost-Lombok, waar zij vooral steun vonden bij een afgezet woelziek hoofd te Gandor, eene dessa op geringen afstand van de controleurs-standplaats Siet.

Door het spoedig bij de hand zijn van gewapende macht, waartoe o. a. de marine eene landingsdivisie verstrekte, waren deze onlusten spoedig bedwongen.

Toch konden, ook na de beëindiging der eigenlijke troebelen, de rust en orde op Lombok nog geruimen tijd niet in alle opzichten voldoende verzekerd worden geacht, daar kleine benden met roofzuchtige bedoelingen bleven rondzwerven.

De oeconomische toestand in een groot deel der Sassaksche streken van Lombok kan nog niet gunstig genoemd worden: de jarenlange strijd tusschen Baliërs en Sassaks doet nog zijne nawerking gevoelen en de troebelen hielden de ontwikkeling van land en volk tegen.

Het Balische gedeelte der bevolking op Lombok hield zich geheel buiten de voorgevallen onlusten en bleef volharden in de goede houding jegens het bestuur.

Het jaar 1896 ging voorbij zonder dat tusschen de

verschilende Balische radja's onderling oorlog gevoerd werd.

In Karang Asem werd het gezag van den stedehouder Goesti G'dé Djilantik thans algemeen door hoofden en bevolking erkend. Geruchten dat Djilantik vijandige bedoelingen ten aanzien van Boeleleng zou koesteren en dat hij heimelijk aan de jongste beweging in Midden-Lombok zoude hebben deelgenomen, werden wel verspreid doch niet bevestigd.

De veiligheid van personen en goederen in ons rechtstreeksch gebied op Bali liet nu en dan te wenschen over en dit was in nog sterkere mate het geval in die gedeelten van Lombok, welke het tooneel waren der hiervóór besproken onlusten. Intusschen was hierin tegen het einde van het jaar reeds verbetering gekomen, en in West-Lombok was de toestand voortdurend vrij bevredigend.

Een overzicht van de wijzigingen, die de legerformatie (de tegenwoordige) en de legersterkte, voor zooveel het Europeesch gedeelte betreft, sinds 1868 hebben ondergaan, getuigt van groote verbetering in den gezond heidstoestand van het leger, en daaruit spreekt tevens duidelijk de beteekenis die de koloniale reserve allengs heeft verkregen voor de legeraanvulling.

Dat de sterkte, vooral bij de veldbataljons, sedert 1894 gaandeweg beter werd, blijkt eveneens uit een overzicht.

De totaalsterkte van het actief dienend officierskorps nam in 1896 belangrijk toe.

Geldt dit in hoofdzaak het wapen der infanterie, op ult. 1896 bestond bij andere wapens en dienstvakken òf wel eenig overcompleet òf een gering incompleet.

Het denkbeeld om in sommige buitenbezittingen den bouwarbeid ten behoeve van het leger en dien voor civiele takken van dienst onder één beheer te brengen, is in Indië nog in behandeling.

VARIA.

Nederland en Atjeh.

Het *Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage* van 9, 10, 14 en 18 Juli jl. bevat een artikel, getiteld: *Nederland en Atjeh* van den verdienstelijken oud-luitenant-kolonel H. G. I. van Hoogstraten, waarop wij de aandacht willen vestigen.

De schrijver, die blijkbaar goed op de hoogte is van de door hem behandelde zaak, viel het bij het doorlezen van N. Oosterbaan's *Politieke en Sociale Programma's* op, dat van de vijftien daarin voorkomende „verlanglijsten" in slechts zes melding wordt gemaakt van onze koloniën, en dat bij het aangeven van middelen ter bezuiniging, zulk eene kortzichtigheid is waar te nemen.

Tot staving daarvan wijst hij op Atjeh en zegt onder meer:

„Bezuinigd moet er worden, en wel eerstens door wijziging onzer staatkunde ter zake Noord-Sumatra. Binnen enkele maanden zitten wij daar reeds onafgebroken twee dozijn jaren, waar wij een massa groote en kleine fouten hebben begaan. Een der grootste werd echter niet in de eerste plaats op Atjeh gemaakt, maar in Nederland: zij bestond en bestaat nog wel door het uit verregaande onkunde of wel uit laakbaar voor-

oordeel gebruiken of misbruiken van het woord „stelselloosheid", waar slechts sprake mag zijn van „onmacht".

Daarop volgt:

„Een 24-jarig tijdperk ligt achter ons; in dit bestek is Nederland verre van karig geweest in menschenlevens en geld; beide werden ruimschoots geofferd. Maar welke zijn daarvan de vruchten?

„„In eigen land" is Atjeh Nederland te machtig; de geschiedenis leert het ons maar al te duidelijk en die zelfde historie levert ons ook de bewijzen, dat, in het werkelijk belang van het Vaderland, de machtigste der koloniale en ook andere mogendheden, welke belangen buiten hun in Europa gelegen grondgebied te behartigen hebben, aan het luisteren naar de rede de voorkeur geven boven het misplaatst gevoel van geene betrekkelijke — plaatselijke — overmacht der tegenpartij te willen erkennen, wáár zij, zooals ook hier het geval is, werd aangetroffen bij een niet-Europeesch volk; zij begrepen ook, dat bij elk te bereiken doel rekening moet gehouden worden met de daarvoor te brengen offers.

. . . .

„In het belang van Nederland en van zijn bezittingen in het algemeen, in het belang van den krijgsmansgeest in het bijzonder, mag niet meer voortgegaan worden op den maar reeds al te langen tijd gevolgden weg, dat wil zeggen, terwijl wij, steeds „gesard" wordend, ons met zulk een talrijke troepenmacht tot het defensieve beperken of wel, „sarrensmoede", voorwaarts gaan om dan immer toch gedwongen te worden gewonnen terrein weder prijs te geven; dit laatste bezet houden kunnen wij toch op den duur niet; de geschiedenis toont zulks aan.

„De hoofdmacht, zegge een zeer groot deel onzer troepen, moet door ons uit Groot-Atjeh worden teruggetrokken; van dat gebied behooren wij een nog veel geringer deel dan thans bezet is, bezet te houden; zoodanige handeling zal krachtig medewerken om in het

overige van den Archipel ons weder het oud prestige te doen deelachtig worden; dan zullen wij later niet meer aan de in werkelijkheid onder ons bestuur staande bevolking, waar dan ook in den Archipel, datgene onthouden, waarop zij rechten kan doen gelden; dan zullen wij niet meer uit geldgebrek de eene onverantwoordelijke bezuiniging op de andere stapelen, o. m. door inkrimping van het reeds te kleine korps ambtenaren; dan zal het korps ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur eene sterkte kunnen verkrijgen, geëvenredigd aan de belangen van vele millioenen inlanders, en zullen deze ambtenaren zich niet meer behoeven te overwerken, om slechts een zeer gering deel hunner plichten te vervullen; dan zal ook een voldoend aantal rechterlijke ambtenaren kunnen aanwezig zijn om ter goeder tijd recht te doen wedervaren en die schromelijke achterstand in rechtszaken tot het verleden gaan behooren; dan zullen niet meer zoo vele lieden, als beklaagden, aan beri-beri bezwijken.

„Dan zal ook het O.-I. leger op verhaal komen en, zonder eenige daaraan te geven uitbreiding, belangrijk in weerkracht winnen; niet meer dat eeuwige op transport zijn, niet meer die aanhoudende overplaatsingen, voor 't kader zoo afmattend; en dan de ontvolking, voor een zeer belangrijk deel, van reconvalescenten-inrichtingen, hospitalen en ambulancen.

„En wat nog veel meer beteekent, de krijgsman zal bevrijd worden van een invloed, welke op den duur „demoraliseerend" op hem werkt; of is het wellicht gewaagd te onderstellen, dat het moreel van den krijgsman er onder lijdt, wanneer zooveel arbeid, niet strikt tot „ageeren" gerekend en waaraan levensgevaar is verbonden, hem wordt ontnomen en den... dwangarbeider opgedragen? Dit laatste is gaandeweg regel geworden, was het zeven jaren geleden nog: het overbrengen van journalen, een deel van het approviandeeren van posten,

het inspecteeren der ceintuurbaan en het aansteken en uitdooven der om de posten geplaatste lantarens, een en ander onder 's vijands vuur, geschiedde door ... dwangarbeiders. Menigmalen verkenden dezen het terrein vóor onze postenlinie en de aan de ceintuurbaan gelegen posten sloten met zonsondergang hunne poorten, om ze een half uur later weder even te openen tot het uitlaten van 2 of 4 dwangarbeiders, die buiten de posten moesten overnachten, luisterend patrouilleerend om op te merken of iets aan de rails werd uitgericht, en dat terwijl de patrouilles en hinderlagen der zoogenaamde „kwaadwilligen" het op hun leven gemunt hadden. Zoo werden deze van hun vrijheid beroofden behandeld; gedurende elfurige nachten dwaalden zij bij maneschijn of volslagen duisternis, vaak onder aanhoudende tropische regens angstig rond, terwijl de bezettingen der posten, de wachten uitgezonderd... rustig sliepen.

„Is dat een toestand, waarin Nederland mag berusten?

„„Maar.... zoo iets zal „natuurlijk" onder een „civiel" bestuur geschied zijn"... hoor ik zeggen; neen! lezer, neen! dit laatste geschiedde niet onder een civiel bestuur, maar toen een militair gouverneur van Atjeh was."

„Laten wij toch erkennen" — zoo gaat de schrijver voort — „dat wij onmachtig zijn om door wapengeweld in N.-Sumatra te verkrijgen hetgeen wij niet behoeven, hetgeen wij, bekrompenen, ons hebben voorgesteld en ingedacht; dat, willen wij echter dolzinnig volharden in het voortwandelen op den reeds zoo vele jaren ingeslagen weg, wij daartoe zelf alle reiskosten behooren te dragen. Wat deert het den inlander of een „batig slot" van voorheen moest dienen om Neerland's zak te vullen, of dat een overgroot deel zijner, gedurende de laatste twintig jaren opgebrachte belastinggelden werd bestemd om verknoeid te worden in een strijd, welke geenszins

ten allen tijde gevoerd werd op eene voor een Christen-volk waardige wijze."

Aan hen die van oordeel zijn, dat wij voor ons „prestige" bij den inlander, geen duim gronds prijs mogen geven, antwoordt hij: „dat van ons „prestige" ter zake Atjeh in den ganschen Archipel bij de inheemsche bevolking niet veel meer is overgebleven; en is zulks wonder? of is het aan twijfel onderhevig, dat gepasporteerde en gegageerde Amboineesche en inlandsche militairen, officiersbedienden van beider kunne, inlandsche huisvrouwen of huishoudsters, vrije koelies, oud-dwangarbeiders, of zij, die nog straftijd ondergaan, na N.-Sumatra te hebben verlaten, wedergekeerd in eigen dessa-kampong, of bijgebouwen, in officiers-kampementen, dan wel daar buiten, of in „boei", bewijzen te over hebben aangevoerd om hunne omgeving te overtuigen, dat de „Orang-Blanda" hoogstens schijnbaar meester op Atjeh is, al kent hij zelf zich dat meesterschap ten volle toe."

De heer Van Hoogstraten eindigt zijn schrijven met de verklaring, dat de huidige toestand op Noord-Sumatra, zonder dralen, ernstig onderzocht moet worden door eene Staatscommissie, samengesteld uit personen die buiten het Atjeh-gewoel hebben gestaan...

Dat niet alleen hij den toestand van Atjeh donker inziet, bewijst het schrijven uit Indië, voorkomende in *De Telegraaf* van 23 Juli jl., waarvan het slot luidt:

„Waarom niet de kust afgesloten en daardoor allen toevoer belet; de eenige manier, om zonder veel verliezen den Atjeher flink de duimschroeven aan te zetten!

„Nog altoos zoeken wij onze kracht in die ongelukkige, ongezonde Atjeh-vallei, terwijl toch de zee onze bondgenoot kon zijn en moest wezen.

„Meer posten aan de kust en deze verbonden door middel eener geregelde scheepvaartregeling — ziedaar het stelsel, liever gezegd, het middel om het verzet met

kracht den kop in te drukken. Waarlijk, het gaat niet aan, om de dubbeltjes, voortdurend Nederland's zonen op te offeren. Op die wijze vechten wij over 50 jaren nog."

Vrije koffiecultuur.

Naar aanleiding van het optreden van den nieuwen minister van Koloniën sprak het *Handelsblad* o. a. den wensch uit, dat heerendienst, cultuurdienst en monopolie zouden worden afgeschaft onder diens bestuur. *De Nederlander*, het blad van den heer Brooshooft, stemt met dien wensch niet in.

„Wij zijn overtuigd," zegt het blad, „dat dit advies steunt op gebrekkige kennis van den inlander. Deze adviseur kan niet plaatselijk hebben gezien of onderzocht, hoe de vrije koffiecultuur in Pasoeroean de bevolking, in plaats van tot welvaart, gaandeweg brengt tot armoede en demoralisatie. „Vrije beschikking van den inlander over zijn arbeid en zijn tijd" — het klinkt heel mooi, maar wanneer nu die inlander nog zoo achterlijk is dat hij in vrijheid niet goed arbeidt, dat hij zijn tijd verlummelt, dat hij zijn winst „verdoet", en vooral dat hij zich niet kan onttrekken aan de verleiding om hetgeen hij in vrijheid bezit te verpanden bij den woekeraar, om dus reeds van te voren goeden sier te maken van hetgeen hij nog moet verdienen en aldus iets sneller of langzamer, maar zeker, vervalt tot het gejaagde leven van den vervolgden schuldenaar en tot een armoede, des te bitterder na de tijdelijke onnatuurlijke weelde. Zoo is de regel; de uitzonderingen bevestigen hem."

Tot staving van dit beweren verwijst het blad naar hetgeen mr. B. schreef in *De monosoeko in het koffievraagstuk*, en naar de brochure van dr. W. Burck: *De*

gouvernements-koffiecultuur met betrekking tot de volkswelvaart, onlangs bij G. Kolff & Co. te Batavia verschenen.

Als in antwoord daarop, geeft het *Handelsblad* in het zelfde nummer waarin het in zijn persoverzicht van de beschouwing van den heer Brooshooft melding maakt, eene schets van de ontwikkeling der koffiecultuur in die residentiën van Java, waar sedert korten tijd de gedwongen teelt en de verplichte levering (tegen lagen prijs) aan 's lands pakhuizen zijn afgeschaft.

Men kent de meening der „conservatieven", zegt het blad; de Javaan is o! zoo lui, en zonder gestadige ambtenaarsbemoeiing komt er van de koffiecultuur niets terecht. Zij zien slechts de voordeelen voor de schatkist: ƒ 15 inkoop, ƒ 50 à ƒ 60 verkoop per pikol laat eene groote marge, en de bezwaren, voor de bevolking aan de cultuur verbonden, zien zij dan liefst over het hoofd, ja, zij beweren gaarne dat dwang en onvoldoend loon het best bij den aard der Javanen passen. Dat de schatkist ten slotte het meest gebaat wordt door eene welvarende bevolking, laat hen min of meer koud; uitgaande van de meening dat de schatkist de uit dwang en monopolie getrokken winsten niet missen kan, zoeken zij naar argumenten om beide te verdedigen... totdat de gouvernementscultuur zichzelve afschaft, en zij zelfs niet meer om het voordeel kan behouden blijven.

Zoo was het o. a. in Bantam, waar in 1893 niet meer dan 228 pikols in 's landspakhuizen ontvangen werd, en men waarschijnlijk aan gebouwen en personeel meer uitgaven had dan op die 228 picols verdiend werd...

Met 1 Januari 1894 werd de koffiecultuur daar „vrij" verklaard. Wat is voorloopig het resultaat geweest? Voorloopig, want eerst na eenige jaren zal de vroeger door den dwang opgewekte tegenzin geheel verdwenen, en zal het der bevolking duidelijk zijn dat zij, zich aan de koffieteelt wijdende, nu werkelijk loonen-

den arbeid verricht. Gaandeweg ook zal het haar duidelijk worden, dat de aanmoediging der ambtenaren niet meer als vroeger een fiscalen bijsmaak heeft en alleen háár belang op het oog heeft.

De gedwongen cultuur had, in Bantam, in de laatste jaren alleen bestaan in de afdeeling Pandeglang. In het begin van 1894 (het blad volgt bij zijn overzicht de Koloniale Verslagen) werd bericht, dat de bemoeiingen van de plaatselijke ambtenaren en van den regent, om de bevolking te wijzen op de voordeelen, welke voor haar uit de teelt van koffie als eigen bedrijf kunnen voortvloeien, althans voorshands dit hadden uitgewerkt dat hier en daar, waar de opgeheven gouvernementscultuur geen te ongunstige herinnering had achtergelaten, de planters verklaard hadden de reeds bestaande aanplantingen (tegen betaling van landrente, 10 pCt. van het bruto-product) te willen overnemen; maar tot het benutten van het ruim voorhanden plantmateriaal bleek de bevolking schier nergens genegen, en verreweg de meeste dessa's helden er toe over, de oude gouvernementstuinen prijs te geven. Men vleide zich echter dat de tijd de bevolking met de koffiecultuur verzoenen zou, wanneer de ervaring haar zoude hebben geleerd dat de plantsoenen, nu zij het product tegen marktwaarde verkoopen kon, haar inderdaad goede voordeelen konden afwerpen.

De zaak liet zich dus aanvankelijk niet gunstig aanzien; de inlander vertrouwde de nieuwe regelingen niet, had „te ongunstige herinneringen" van den dwang en het monopolie, en vreesde wellicht terugkeer tot beide wanneer de koffiecultuur weder herleefd zou zijn.

Nadat herhaaldelijk op de groote voordeelen van die nieuwe regelingen gewezen was, konden nog slechts een tiental dessa's worden overgehaald om de bestaande, op last in het leven geroepen plantsoenen te behouden; verder werden nog eenige gegoede inlanders genegen bevonden een deel der tuinen over te nemen, en zoo

konde dan, van de 760 bouws, in 1894 de helft door „belanghebbenden" in administratie worden genomen. Verder waren er ca. 500 bouws zoogenaamd vrijwillige aanplantingen (monosoeko-tuinen) die aan de rechthebbenden verbleven en zelfs eene kleine uitbreiding ondergingen, vooral doordien van bestuurswege zaadkoffie of koffieplantjes werden verstrekt. Hierdoor vooral werd van lieverlede de lust tot het ondernemen van nieuwe aanplantingen opgewekt.

Over 1895 reeds luidt het verslag vrij wat gunstiger. Gaandeweg waren nu alle eenigszins loonende plantsoenen door de bevolking overgenomen; de verkregen koffie, op ca. 600 picols geraamd, was goed verkocht (naar gelang der qualiteit tegen ƒ 35 tot ƒ 50 per picol), en daardoor niet het minst nam de lust in de cultuur toe. De landrente, in 1894 gesteld op ƒ 2011.50, bedroeg in 1895 ƒ 2363.30.

Het bestuur ging ook in dit jaar voort met de verstrekking van jonge plantjes. En inderdaad schijnt nu reeds de aanvankelijk bestaande tegenzin overwonnen te zijn: soms kwam het voor, dat meer plantmateriaal aangevraagd werd dan beschikbaar was, en zelfs moesten een paar malen inlanders op de politierol gestraft worden, omdat zij zich eigenmachtig uit de gouvernementskweekbeddingen van plantjes voorzien hadden.

Dit alles geldt de afdeeling Pandeglang. Zooals wij reeds zeiden, dáár had in de laatste jaren alleen de gouvernementscultuur bestaan, en in de andere afdeelingen was door het monopoliestelsel de koffieteelt feitelijk verboden geweest. Omtrent de afdeeling Tjiringin wordt in het bijzonder vermeld dat de bevolking en de meeste hoofden nog geheel onbekend waren met de cultuur, en in de andere afdeelingen — Lebak, Serang en Anjer — zal het wel niet anders geweest zijn. Daar had men alzoo niet te strijden tegen den door dwang gewekten weerzin, maar wel tegen het onbekende, dat onbemind maakt.

In Tjiringin werden in 1895 ruim 18,000 plantjes, bijna geheel op erven en in tuinen, overgeplant; „de bevolking droeg er zorg voor." In de drie andere afdeelingen werden in de westmoesson van 1895/96 kweekbeddingen aangelegd, en „reeds hadden sommige gepensionneerde inlandsche ambtenaren en eenige hadji's verklaard, gaarne plantjes te zullen ontvangen." In een onderdistrict van Serang had de bevolking geheel uit eigen beweging koffie geplant, gebruik makende van opslag uit Pandeglangsche tuinen. In Lebak waren in verschillende dessa's sommige inlanders tot eigen aanleg van kweekbeddingen overgegaan, of hadden zij jonge plantjes aangekocht.

Men kan dus wel met den resident instemmen, als deze bericht dat de belangstelling der bevolking toeneemt en de lust in de koffieteelt is opgewekt; dat „deze in vele streken van Bantam nieuwe cultuur zich zonder pressie eene baan zal kunnen breken."

Wanneer die zeker niet ongegronde verwachting wordt verwezenlijkt, dan zal de koffiecultuur, vroeger in Pandeglang een last voor de bevolking en in de andere afdeelingen feitelijk verboden, voor de geheele Bantamsche bevolking eene bron van welvaart worden. En dat zal dan een nieuw bewijs zijn, dat ook in Indië de vrijheid in bedrijf de voorkeur verdient boven den dwang.

In Japara en Rembang is het resultaat der vrije cultuur voorloopig minder gunstig dan in Bantam. In eerstgenoemd gewest liet zij zich aanvankelijk „niet onbevredigend aanzien"; maar de cultuur ondervond verschillende teleurstellingen In een district stierven alle plantjes, omdat zij bij de overplanting „niet genoeg uitgegroeid" waren; elders waren zij „blijkbaar reeds te oud om zonder nadeel overgeplant te worden." De bladziekte vertoonde zich „in hevigen graad". Voor de indertijd onder het monopolie aangelegde tuinen wordt in het algemeen

weinig zorg gedragen uithoofde „hunne geringe productiviteit".

In Rembang, waar sinds vele jaren de dwangcultuur opgeheven en de cultuur zelve alzoo onbekend was, had men ook al met dergelijken tegenspoed te kampen. In de afdeeling Blora had het plantsoen veel van bladziekte te lijden; in Blora waren de plantjes grootendeels gestorven, doordat de plantjes, toen zij uitgepoot moesten worden, nog wel wat klein waren (de zaadkoffie was te laat ontvangen!). En in het algemeen deed zich gemis aan ondervinding gevoelen.

Van afkeer bij de bevolking van de koffieteelt ten gevolge van vroegere herinneringen aan de gedwongen cultuur blijkt echter niet, en de hooge koffieprijzen zullen den moed wel gaande houden. In Japara, waar in 1893 (een bijzonder ongunstig jaar trouwens) slechts 32 pikols geoogst werden die, tegen *f* 15, de bevolking slechts *f* 480 opbrachten, werden in 1895 (over 1894 zijn geene cijfers bekend gemaakt) 570 pikols geoogst, die tegen *f* 40 à *f* 45 van de hand gezet werden en dus *f* 23- à 25000 afwierpen. Voor zoodanig verschil moet de inlander wel gevoelig zijn.

In Krawang laat zich de toekomst veel gunstiger aanzien. Dwang en monopolie verdwenen daar met 1 Januari 1895, en aanvankelijk „betoonde de bevolking zich nog wantrouwend en weifelend", maar na afloop van 1895 waren wantrouwen en weifeling beide verdwenen: zij bleek „ten zeerste belust om aan plantmateriaal te worden geholpen, zoodat de pepinières op lange na niet genoegzaam van kweekplantjes waren voorzien om aan de groote vraag te kunnen voldoen".

Er is dus alle hoop, zoo besluit het *Handelsblad* zijne beschouwing, dat de nieuwe toestand hier verbetering brengen zal, en alles te zamen genomen, behoeft het bestuur, dunkt ons, nog geen berouw te gevoelen over

de nieuwe richting, in genoemde gewesten ingeslagen. Onze hartelijke wensch is, dat in deze na eenige jaren eene bloeiende vrije cultuur zal bestaan, die de welvaart van den inlander wezenlijk bevordert en bewijst dat de handhaving van dwang en monopolie ook in andere residentiën niet door fiscale overwegingen gevorderd wordt.

De welvaart van inlandsche volken.

Het weekblad *Insulinde* heeft eene reeks belangrijke beschouwingen ten beste gegeven over „De welvaart van inlandsche volken". De schrijver van die opstellen betoogt o. a. dat de (vermeerderde) behoeften van den inlander een gevolg moeten zijn van werkelijke beschaving, en dat, uit dit oogpunt beschouwd, de toeneming van redelijke behoeften een zegen moet worden geacht.

Bij ieder volk, Europeesch of inlandsch toch, ligt in de toeneming van behoeften, de prikkel tot arbeid, vooruitgang en ontwikkeling. Is bij Europeesche volken met hun grooter plichtbesef, met hunne neiging om zich een kapitaal, hoe gering dan ook, te verwerven, met hunne grootere arbeidzaamheid, deze prikkel noodzakelijk, bij inlanders is hij zulks des te meer.

Sommigen hebben dit willen bestrijden en beweerd, dat ook zonder dien prikkel, die voor een groot deel ontstaan is door de Europeesche overheersching, welke betrekkelijk snelle verhooging van den levensstandaard tengevolge had, de inlander evengoed zich zou aanstrengen als hij dat nu doet. Doch tegen zulk een meening moeten wij verzet aanteekenen. Zien wij bijvoorbeeld een volk, dat nog niet onder onze heerschappij is gebracht, de Korintjiërs; ofschoon dat volk door de aanraking met ons direct gebied en door de veelvuldig onder hen in zwang zijnde bedevaart naar Mekka reeds betrekkelijk

vele behoeften heeft verkregen, b.v. behoorlijke kleeding, petroleum, lucifers en andere voorwerpen van dagelijksch gebruik, zoo beplant het zijn sawahs niet, dan wanneer de rijst begint op te raken, dat is ééns in de twee of drie jaar.

Voorwaar een idyllische toestand, die men vroeger ook in ons rechtstreeksch gebied hier en daar heeft aangetroffen en waarvan men nog den overgang vindt in de streken, waar men na den oogst geen moeite meer doet om tweede gewassen of wel voor de tweede maal rijst op de sawahs te planten, dan wel vischvijvers of tabaksvelden daarvan te maken.

En dat is echt oud-inlandsch, om dat woord waar te maken: werken naar de hoogst noodige behoefte, leven van dag tot dag.

Met de meerdere beschaving en de meerdere behoeften komt echter nog een groote factor daarin verandering brengen, n.l. het verlangen naar gebruiksvoorraad om in de harde tijden een appeltje voor den dorst te hebben, dan wel naar kapitaal, waarvan men zich het onmiddellijk genot ontzegt, om het weer voor de voortbrenging aan te wenden.

Voorzeker, niemand zal de meening willen bestrijden, dat die neiging een uitstekende zaak is. Zij behoedt de volken bij misgewas of andere rampen voor geheelen of gedeeltelijken ondergang, zij doet het arbeidsvermogen, dat anders bleef sluimeren, ontwaken en tot haar recht komen. Want men zegge niet, dat het gros der inlanders zich inspant zooveel het kan. Zooals hun spreekwoord zegt: „een andere kolk, andere visch, andere weiden, andere sprinkhanen"; bij de verschillende volken onder ons bestuur is dat niet gelijk, maar, omdat de twee voor productie noodige elementen aanwezig zijn en we kunnen zeggen, in Indië nog overal aanwezig zijn, behoeft de toeneming van behoeften vooralsnog geen ongerustheid te wekken, maar is zij, zooals boven werd aangetoond, de voorname spoorslag tot de welvaart.

Die twee elementen, geschikte gronden en arbeidskrachten, zijn nog bijna overal te vinden, en de agrarische vraagstukken in dezen archipel krijgen daardoor een meer gemakkelijke oplossing dan die van 't oude Europa. Want ook in die enkele streken, waar de voor landbouw geschikte gronden reeds alle ontgonnen zouden zijn, is door een meer intensieve cultuurwijze en betere bewerking op niet al te moeilijke wijze veelal vermeerdering van productie te verkrijgen. En meerdere ontwikkeling van het gros der bevolking zal haar ook de middelen aan de hand geven om betere landbouwers te worden, al zoude die ontwikkeling ook slechts als eenig en direct gevolg hebben, dat het vooroordeel tegen nieuwigheden en de gehechtheid aan de oude sleur daardoor zouden worden opgeheven. Want dat zijn twee factoren, die 'n krachtigen rem vormen tegen meerdere welvaart. Die twee factoren uit de inlandsche maatschappij zooveel mogelijk te doen verdwijnen is voornamelijk de taak van het inlandsch onderwijs, en die taak is voor de Regeering van veel meer gewicht dan de vraag of die inlanders Islamieten of Christenen zijn.

Onze ministers van Koloniën.

Het dagblad *De Tijd* gaf ter gelegenheid van het optreden van het nieuwe Kabinet een lijstje als herinnering uit onze parlementaire geschiedenis, sedert 13 Mei 1848, toen het Kabinet-De Kempenaer-Donker Curtius optrad, dat de grondwetsherziening van 1848 tot stand bracht.

In de 49 jaar, die sedert verliepen, heeft het hoofd van den Staat niet minder dan 21 keeren van raadslieden moeten veranderen, bijna altijd wegens geschillen tusschen Regeering en Vertegenwoordiging. Gemiddeld heeft elk van die Ministeries nog niet twee en een half jaar geleefd.

De tijdelijke waarnemingen (*ad interim*) niet medegerekend — en evenmin de departementen of afdeelingen voor de Eeredienston, welker afzonderlijk bestaan in 1871 voorgoed werd opgeheven — zijn er na 1848 geweest: 24 ministers van Buitenl. Zaken; 23 ministers van Justitie; 21 ministers van Binnenl. Zaken; 21 ministers van Marine; 21 ministers van Oorlog; 20 ministers van Financiën; 7 ministers van Waterstaat (sedert 1877); 26 ministers van Koloniën.

Te zamen heeft ons land binnen een halve eeuw dus niet minder dan 163 ministers gehad. Behalve nog de vele ministers voor de Eeredienston.

De minister van Koloniën is, zooals men ziet, houder van het record der onstabiliteit!

De toestand is echter in dezen nog ongunstiger dan *De Tijd* meent.

Insulinde geeft de volgende eerbiedwaardige lijst van de houders der portefeuille van Koloniën, ook van die van vóór 1848:

NAAMLIJST VAN DE MINISTERS VAN KOLONIËN.

Departement voor de zaken van Indië en van den Koophandel.

Mr. Paulus van der Heim, directeur-generaal, 6 Juli 1806, minister 29 Juli 1806,

Mr. Jacob Jan Cambier, minister, 10 Dec. 1807.

Ministerie van Marine en Koloniën.

Mr. Paulus van der Heim, minister, 8 Jan. 1808. *)

Departement voor de zaken van Koophandel en Koloniën.

Godert Alexander Gerard Philip baron van der Capellen, secretaris van Staat, 6 April 1814.

Jan Cornelis van der Hoop, secretaris van Staat voor

*) De heer Van der Heim is minister gebleven tot aan het einde der regeering van koning Lodewijk Napoleon.

de Marine, belast met de waarneming, 29 Juli 1814.

Jhr. Johannes Goldberg, belast met de waarneming, 14 Sept. 1814, directeur-generaal, 16 Sept. 1815.

Ministerie van het Publiek Onderwijs, de Nationale Nijverheid en de Koloniën.

Mr. Anton Reinhard Falck, minister, 19 Maart 1818.

Ministerie van de Nationale Nijverheid en Koloniën.

Mr. Cornelis Theodorus Elout, minister, 30 Maart 1824.

Ministerie van Marine en Koloniën.

Mr. Cornelis Theodorus Elout, minister, 5 April 1825.

Jhr. Jacques Jean Quarles van Ufford (secretaris-generaal), belast met de waarneming, 6 Sept. 1829.

Ministerie voor den Waterstaat, de Nationale Nijverheid en Koloniën.

Mr. Pierre Louis Joseph Servais van Gobbelschroij, minister, 29 Dec. 1829.

Jhr. Mr. Gerard George Clifford, *ad interim*, belast met de waarneming, 4 Oct. 1830.

Ministerie voor de Nationale Nijverheid en Koloniën.

Jhr. Mr. Gerard George Clifford, *ad interim*, belast met de waarneming, met ingang van 1 Jan. 1832.

Ministerie van Koloniën.

Mr. Arnoldus Brocx (secretaris-generaal), met de tijdelijke waarneming belast, met ingang van 1 Jan. 1834.

Johannes graaf van den Bosch, minister, 30 Mei 1834.

Jean Chrétien Baud, *ad interim*, minister, 25 Dec. 1839.

Ministerie van Marine en Koloniën.

Jean Ghrétien Baud, minister, 21 Juli 1840.

Ministerie van Koloniën.

Jean Chrétien Baud, minister, met ingang van 1 Jan. 1842.

Jules Constantijn Rijk, minister, 25 Maart 1848.

Guillaume Louis Baud, minister, 21 Nov. 1848.

Engelbertus Batavus van den Bosch, minister, 18 Juni 1849.

Charles Ferdinand Pahud, minister, 30 Oct. 1849.

Mr. Pieter Mijer, minister, 1 Januari 1856.

Jan Jacob Rochussen, minister, 18 Maart 1858.

Mr. Johannes Servaas Lotsy, minister van Marine, tijdelijk belast met het beheer van het departement van Koloniën, 1 Jan. 1861.
Jhr. Jean Pierre Cornets de Groot van Kraaijenburg, minister, 9 Jan. 1861.
Mr. James Loudon, minister, 14 Maart 1861.
Gerhard Hendrik Uhlenbeck, minister, 1 Febr. 1862.
Gerardus Henri Betz, minister van Financiën, tijdelijk belast met het beheer van het departement, 4 Jan. 1863.
Isaac Dignus Fransen van de Putte, minister, 2 Febr. 1863.
Mr. Pieter Mijer, minister, 30 Mei 1866.
Nicolaas Trakranen, minister, 17 Sept. 1866.
Johannes Jerphaas Hasselman, minister, 20 Juli 1867.
Engelbertus de Waal, minister, 4 Juni 1868.
L. G. Brocx, minister van Marine, tijdelijk belast met het beheer van het departement van Koloniën, 16 Nov. 1870.
Mr. Pieter Philip van Bosse, minister, 4 Jan. 1871.
Isaac Dignus Fransen van de Putte, minister, 6 Juli 1872.
Mr. Willem baron van Goltstein, minister, 27 Aug. 1874.
Mr. Fokko Alting Mees, minister, 11 Sept. 1876.
Mr. Pieter Philip van Bosse, minister, 3 Nov. 1877.
Jhr. H. O. Wichers, minister van Marine, tijdelijk belast met het beheer van het Departement van Koloniën, 26 Februari 1879.
O. van Rees, minister, 12 Maart 1879.
Mr. Willem baron van Goltstein, minister, 20 Aug. 1879.
Jhr. Mr. Willem Maurits de Brauw, minister, 1 September 1882.
W. F. van Erp Taalman Kip, minister van Marine, tijdelijk belast met het beheer van het departement van Koloniën, 23 Februari 1883.
François Gerard van Bloemen Waanders, minister, 23 April 1883.
A. W. Ph. Weitzel, minister van Oorlog, tijdelijk belast met het beheer van het departement van Koloniën, 25 November 1883.

Mr. Jacobus Petrus Sprenger van Eyk, minister, 27 Februari 1884 (benoemd 29 December 1883).
Mr. Livinus Wilhelmus Christiaan Keuchenius, minister, 21 April 1888.
Mr. Æneas baron Mackay, minister, 24 Februari 1890.
Mr. Willem Karel baron van Dedem, minister, 21 Augustus 1891.
Mr. J. H. Bergsma, minister, 9 Mei 1894.
J. T. Cremer, minister, 26 Juli 1897.

Rekent men de interim-ministers niet mede, dan is de heer Cremer de 29ste titularis sedert de grondwetsherziening van 1848. Slechts 2 hunner bekleedden die hooge betrekking meer dan eens: de heer I. D. Fransen van de Putte, van 1863—1866 en van 1872—1874, en mr. W. baron van Goltstein, van 1874—1876 en van 1879—1882.

Gemiddeld bedroeg het ministerieele leven van de voorgangers van den heer Cremer sedert 1848, slechts één jaar en negen maanden. Die gemiddelde levensduur is, merkwaardig genoeg, na de grondwetsherziening belangrijk afgenomen. Immers hij bedroeg, volgens de statistiek, van 1806—1848 drie en een half jaar.

De Javasche Bank.

Wij ontvingen het Verslag van den president der Javasche Bank en van den Raad van commissarissen, over het 69ste boekjaar 1896/97, uitgebracht in de algemeene vergadering van stemgerechtigde deelhebbers, gehouden 30 Juni 1897. (Batavia, H. M. van Dorp & Co.).

Uit het verslag van den president, den heer Groeneveld, blijkt dat verschillende omstandigheden op handelsgebied een nadeeligen invloed hebben geoefend op den

gang van zaken, terwijl daarnaast de Bank niet van verliezen is verschoond gebleven. Evenzoo had de Bank met eene zeer ruime geldmarkt te kampen, waardoor menige credietaanvraag, welke anders tot haar werd gericht, achterwege bleef.

Commissarissen constateeren in hun verslag:

„Een ruime geldmarkt, een nog steeds voortdurende malaise in den importhandel, gemotiveerde afschrijvingen op uitstaande pretentiën tot het niet onbelangrijk bedrag van ongeveer ƒ 54 mille veroorzaakten o. m. dat over het afgesloten boekjaar geen hooger dividend dan van 6 pCt. aan aandeelhouders zal kunnen worden uitgekeerd. Dit dividend is evenwel, niettegenstaande ook de belegging van het maatschappelijk kapitaal voortdurend geringere baten afwerpt, gelukkigerwijze alsnog zonder een beroep op het Reservefonds verkregen, zoodat de uitkomsten van het afgeloopen boekjaar, de voormelde ongunstige omstandigheden in aanmerking genomen, nog geenszins onbevredigend mogen genoemd worden."

Handelstractaat Nederland en Japan.

Blijkens telegraphisch bericht van Hr. Ms. minister-resident te Tokio heeft 20 Augustus 1897 aldaar de uitwisseling plaats gehad der akten van ratificatie van het op 8 September 1896 tusschen Nederland en Japan gesloten handelstractaat.

NECROLOGIE.

---

† G A. De Lange.

Den 17en Augustus jl. is te 's Gravenhage, in den ouderdom van 73 jaren, overleden de heer Geldolph Adriaan de Lange, oud-zeëofficier en voormalig geographisch ingenieur in Ned.-Indië, ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw.

In de dagbladen is reeds rechtmatige hulde gebracht aan de velerlei verdiensten en het werkzame leven van den overledene, die steeds bereid was anderen van dienst te zijn. Uit de groote deelneming, welke zijn plotselinge dood in verschillende kringen heeft gewekt, bleek op welsprekende wijze, hoe veler genegenheid, hoogachting en vriendschap De Lange zich had verworven. Ook wij betreuren zijn heengaan; ons Tijdschrift verliest in hem een zeer gewaardeerd medewerker.

NIEUWE UITGAVEN.

NEDERLAND.

Booms (**A. S. H.**). Geïllustreerde gids voor Hollandsche reizigers van en naar Indië via Genua en Marseille. 2e, herziene en vermeerderde uitgave. 's Gravenhage, M. van der Beek. (M. 4 krtn., 7 plans en 31 pltn.). . . . . Geb. *f* 2.90

Fokker (Dr. **A. A.**). Volledige leercursus in [12] brieven ter aanleering van de Maleische taal door eigen oefening, voornamelijk ten dienste van hen, welke die taal practisch willen gebruiken. 2e, geheel herziene en omgewerkte druk. Zutfen, W. J. Thieme & Cie. *f* 7.20

Gelder (**W. van**). Beschrijving van het eiland Java en zijn bewoners. 2e ged. West-Java. 4e druk. Batavia, G. Kolff & Co. *f* 0.50

Nypels (**G.**). De expeditiën naar Bali, 1846, 1848, 1849 en 1868, en de daaruit te putten lessen. Met een voorwoord van prof. dr. P. J. Blok. Haarlem, De Erven Loosjes. [Semarang, G. C. T. van Dorp & Co.] . . . . *f* 1.90

Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen. Batavia, Albrecht & Co. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff.

Dl. L, 3e stuk. A. J. A. F. Eerdmans. Het landschap Gowa. B. Erkelens. Geschiedenis van het Rijk Gowa. . . . . *f* 2.50

ENGELAND.

Gisborne (**William**). New Zealand rules and statesmen from 1840 to 1897. With numerous portraits. Revised and enlarged ed. . 5/

Harrisse (**Henry**). The discovery of North America by John Cabot, the Alleged Date and Landfall; also the ship's name, the *Matthew*, a forgery of Chatterton? 3rd ed. 1/

Java (**Melati van**). The resident's daughter: a new ed. (The Random Series) 2/

Johnston's (**W.** and **A. K.**). New map of Rhodesia. . . . 1/

Johnston (**Sir Harry B.**). British Central Africa: an attempt to give some account of a portion of the territories under British influence, North of the Zambesi. With 6 maps and 220 illusts. 30/

Kaye's and **Malleson's** History of the Indian mutiny of 1857—58. Ed. by colonel Malleson. New ed. 3 vols. . . . . . 3/6 p. v.

Parker (**G. A.**). South African sports: cricket, football, athletics, cycling, tennis, racing, polo, golf, gymnastics, boxing, shooting, &c. An official handbook, with portraits of leading athletes and officials. 1897 ed. 3/6

Peters (**J. P.**). Nippur; or, explorations and adventures on the Euphrates: the narrative of the university of Pennsylvania expedition to Babylonia in the years 1888—90. Vol. 1, First campaign. 12/6

Raid (The) on the Transvaal by dr. Jameson. Edit. by P. E. Aston. 1/

Sykes (Frank W.). With Plumer in Matabeleland. 15/

Thompson (**J. A.**). A contribution to the history of leprosy in Australia 2/6

Tour through the New World (A). America, scenic and descriptive, from Alaska to the Gulf of Mexico. Edit. by professor G. R. Cromwell 12/6

DUITSCHLAND.

Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen. Hrsg. v. A. Bezzenberger u. W. Prellwitz. 23. Bd. 1. u. 2. Heft. Pro Bd. (4 Hefte) M. 10.—

Kolb (Dr. **George**). Beiträge zu e. geographischen Pathologie Britisch Ost-Afrikas . . . . M. 1.—

Martin (**F. R.**). Sammlung F. R. Martin. Siberica. Ein Beitrag zur Kenntnis der Vorgeschichte u. Kultur sibir. Völker. Mit Unterstützg. des schwed. Staates hrsg. Textbd. V. Das kplte. Werk in Leinw.-Mappe . . . . M. 60.—

Mitteilungen der vorderasiatischen Gesellschaft. 1897. 2 u. 3. B. 2. Rost (Paul). Untersuchungen zur altorientalischen Geschichte. (III, 141 u. 8 autogr. S.) M. 8.—. — 3. Sammelheft. Glaser (Ed.). Das Alter der minäischen Inschriften u. der Ursprung des Namens der Ebräer. — Hommel (Fritz). Das grahische ח im Minäischen u. das Alter der minäischen Inschriften. — Müller (W. M.) Geographische Einzelheiten. — Müller (W. M.) u. Hugo Winckler: Papâḫu Hierapolis. — Winckler (Hugo). שתר כתכי. — Winckler (Hugo). Tel-Amarna 125. — Winckler (Hugo). Die Istar v. Ninive in Aegypten. — Niebuhr (C.). Die erste Dynastie v. Babel M. 2.—

Stucken (Ed.). Astralmythen der Hebräer, Babylonier u. Aegypter. Religionsgeschichtliche Untersuchgn. 2. Tl. . . . . . M. 5.—

FRANKRIJK.

Ahmed Ben Khouas. Grammaire et dialogues Français-Kabyle 2 fr.

Annexes au règlements sur le fonctionnement des hôpitaux du service colonial, 10 mars 1897 . . . . 2 fr. 50

Carte hydrographique du Haut Fleuve Rouge de Thac-Tuch aux écueils de Moha, au 10,000e en 12 feuilles, d'après la reconnaissance faite par L. Escande . . . . 2 fr.

Communes (Les) mixtes et le gouvernement des indigènes en Algérie . . . . 2 fr.

Damon, sous-intendant militaire. L'Expédition du Touat. Conférence faite à la réunion des officiers de Sidi-Bel-Abbès . . . 0 fr. 50

Deberle (A.). Histoire de l'Amérique du Sud, depuis la conquête jusqu'à nos jours. 3e édition, revue et mise au courant par A. Milhaud . . . . 3 fr. 50

Décret du 1er mai 1897, portant réorganisation des régiments de Spahis algériens, précédé du rapport au Président de la République et suivi du programme d'examen pour le grade de lieutenant indigène . . . . 0 fr. 25

Duchesne (Général). Rapport sur l'expédition de Madagascar, adressé le 25 avril 1896 au ministre de la Guerre, suivi de tous les documents militaires (ordres, instructions, notes ministérielles, états d'effectifs, etc.), relatifs à l'expédition de 1895. Avec 16 cartes, croquis ou itinéraire, dressés d'après les travaux de service géographique du corps expéditionnaire. 1 vol. et 1 atlas . 12 fr.

Foucher (L.). De l'évolution du protectorat de la France sur la Tunisie . . . . 6 fr.

Gervais (P.). Les Hybrides franco-américains et américo-américains. De leur adaptation aux terrains difficiles. Conférence faite au Congrès Viticole de Saumur, le 20 mai 1897 . . . . . . 0 fr. 60

Joret (C.). Les plantes dans l'antiquité et le moyen-âge. 1re partie: Les plantes de l'Orient classique, t. I: Egypte, Chaldée, Assyrie, Judée, Phénicie . . . . 8 fr.

Kinsky (Comte C. de). Le continent africain. Manuel du diplomate. 12 fr.

Maurel (Dr. E.). L'armée coloniale, son recrutement et son haut commandement . . . . 2 fr. 50

Poskin (Dr. A.). L'Afrique équatoriale. Climatologie, nosologie, hygiène. Avec figures et une carte du bassin du Congo . 12 fr.

Pouvourville (A. de). L'Affaire de Siam (1886—1896) . 3 fr. 50

Proust (Professeur). La défense de l'Europe contre la peste et la Conférence de Venise de 1897. Avec fig. et cartes en noir et en couleurs . . . . 9 fr.

Vigneras (S.). Une mission française en Abyssinie. Ouvrage illustré de 60 gravures d'après des photographies de l'auteur . . 4 fr.

HUMEL VAN RINGELENSTEIN,

HOOGSTRAAT 29 EN STATIONSWEG 71.

Interc. Telephoon **443**.

Steeds voorradig eene groote collectie

Geïmp. HAVANA-SIGAREN

van A. J. REIJNVAAN, Amsterdam.

SPECIALE BLIKVERP: MET FRANSCHE SLUITING.

Export door de geheele Wereld.

PRACHTIGE LICHTE MANILLA'S,
van **f 36** tot **f 150** per mille.

F. W. RINCK & ZOON.

ALBUMS,

Portretlijsten. Portefeuilles, Portemonnaies, Sigarenkokers, Buvards en **andere artikelen**, welke alle onder **garantie** voor **deugdelijke bewerking** en **soliditeit** worden geleverd.

Artikelen, in onze magazijnen gekocht, worden **kosteloos gerepareerd.**

Ruimste keuze; uiterst billijke prijzen.

ALBUMS voor Indië, expresse bewerking.

2, Schouwburgstraat 2, Den Haag.

H. H. KLAASSEN, Prinsestraat 23 en 25,

'S GRAVENHAGE.

Meest uitgebreid Magazijn van Post- en Luxepapier, Schrijfbehoeften, Couverten, Inkten, enz,

Verkoopt met succes:

Pakken **Geruit Postpapier**, 210 vel, ook geschikt voor de mail, voor den spotprijs van **30 cent.**

Enveloppen, voor post in tweeën, blauw gevoord,) **cent** per **100**. Kleinere formaten van af 8½ cent per **100**.

Dienst-Couverten 12½ cent per 100.

Kroonpennen, 1ste kwaliteit, per gros (144 stuks),) **cent.**

Doozen **Luxe Papier**, 50 vel en 50 Couverten, blauw gevoerd, **30 cent.**

Prima **Potlooden**, letter H. B., voor **20** en **25 cent** per dozijn.

Verder alle **Schrijfbehoeften**, spotgoedkoop. Rollen **Closet Papier 10 cent** per rol, echt Engelsch.

Grootste Magazijn van

FEEST-ARTIKELEN

voor Bruiloften, Verjaringen, Kinderpartijen, enz

Voordrachten, Versjes, Aardigheden, enz.

FABRIEK VAN

BLOEMEN-ARTIKELEN,

voor zelf Bloemen te maken.

Diverse soorten Bladeren, 5 ct. per dozijn, alle van linnen.

Export naar Oost- en West-Indiën

Vraag Monsters en Geïllustreerde Prijscouranten.

Glas, Porcelein en Aardewerk.

Het grootste en goedkoopste magazijn in bovenstaande artikelen is

Passage 33-35-37

Emballeert, verhuurt en verzendt voor de geheele wereld.

C. HUIJSER,

DEN HAAG.

Tandheelkundige Inrichting

VAN

H. HAMBURG,

TANDARTS,

van Kinsbergenstraat 80.

DAGELIJKS TE CONSULTEEREN.

Heele Gebitten f 35. Tanden per stuk f 2. Goud plombeeren f 5. Cement of Zilver plombeeren f 2. Tandheelkundige operatiën zonder pijn f 1.

Zondags van 9 tot 3 uur.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCH-INDIË

VAN

wijlen dr. W. R. baron van HOËVELL.

(Opgericht in 1838.)

TWEEDE NIEUWE SERIE.

1e JAARGANG.

OCTOBER 1897.

'S GRAVENHAGE. — F. J. VAN PAASSCHEN.

Mede verkrijgbaar te

BATAVIA bij G. KOLFF & Co.

en bij alle Boekhandelaren in Ned.-Indië.

INHOUD.

Bijdragen en brieven, de Redactie betreffende, gelieve men te zenden aan den Heer H. A. LESTURGEON, villa „Catharina Francisca", N. Badhuisweg, Scheveningen.

Dit Tijdschrift verschijnt tusschen den 1en en den 15en van elke maand.

De abonnementsprijs bedraagt voor Nederland *f* 13.— per jaar. Voor het buitenland wordt dit bedrag met de porto's verhoogd. Tusschentijds aangegane abonnementen worden ad *f* 3.25 per kwartaal berekend.

Afzonderlijke nummers, voor zoover deze voorhanden zijn, *f* 1.50 per aflevering.

Prijs der advertentiën van 1/8; 1/4; 1/2 en 1/1 bladzijde per plaatsing *f* 1.50; *f* 2.50; *f* 4.50; *f* 8.—.

Bij 12 achtereenvolgende plaatsingen van 1/8; 1/4; 1/2 en 1/1 bladzijde *f* 12.—; *f* 20.—; *f* 35.— en *f* 60.—.

De begrooting van Nederlandsch-Indië voor 1898.

Uit den aard der zaak draagt de begrooting van Nederlandsch-Indië voor 1898, welke de heer Cremer bij zijn optreden als minister van Koloniën reeds nagenoeg geheel gereed aan zijn Departement vond liggen, in hoofdzaak een administratief karakter en vallen er geene conclusies uit te trekken omtrent het beleid dat de nieuwe Minister zich voorstelt te volgen ten aanzien van verschillende gewichtige vraagstukken. Uit de schriftelijke gedachtenwisseling met de Kamer en bij de openbare discussies zal hiervan genoegzaam blijken.

Wij laten hier een overzicht van de begrooting en de Memorie van Toelichting volgen.

Met betrekking tot de uitkomsten van de diensten 1895 en 1896 wordt o. a. aangeteekend.

Het tekort over 1895, dat ten vorigen jare op *f* 9,126,277 werd berekend, is na de afsluiting van den dienst niet hooger dan *f* 8,290,719 gebleken.

Het nadeelig saldo over 1896 zal blijkens de voorloopige opgaven het geraamde bedrag van *f* 8,991,815 met *f* 3,277,556 overschrijden. Dit nadeelig verschil tusschen de raming en de uitkomst moet voornamelijk hieraan

worden toegeschreven, dat tengevolge van de gebeurtenissen in Atjeh voor het leger ruim *f* 3,900,000 meer dan de raming werd uitgegeven, en dat het voor de tin-exploitatie op de begrooting uitgetrokken bedrag met bijna *f* 2,300,000 is overschreden.

Wat de vermoedelijke uitkomsten van den dienst van 1897 betreft, kan worden medegedeeld, dat de verpachtingen ruim *f* 600,000 boven de raming hebben opgebracht en dat de netto opbrengst van den koffie- en tinverkoop in Nederland, indien de tegenwoordige prijzen geen belangrijke daling ondergaan, omstreeks 2 millioen meer dan de raming zal bedragen, wat het tin betreft doordien voor de veilingen 30,000 pikols meer beschikbaar zijn dan waarop gerekend was *).

Daarentegen zullen de uitgaven voor het leger in Indië vermoedelijk 2½ millioen hooger zijn dan de raming, terwijl er circa *f* 1,700,000 meer zal zijn uit te geven voor inkoop, vervoer en bewaring van koffie.

De ontworpen begrooting voor 1898 — als een onderdeel waarvan wordt beschouwd het afzonderlijke wetsontwerp tot beschikbaarstelling eener som van *f* 1,395,000 voor de invoering van de opiumregie op Java en Madura, alsmede op Lombok — wijst de volgende eindcijfers aan:

Middelen in Nederland *f* 21,558,703, in Indië *f* 113,645,500, totaal *f* 135,204,203; uitgaven in Nederland *f* 28,559,715, in Indië *f* 117,590,449, totaal *f* 146,150,164. De begrooting sluit derhalve met een tekort van *f* 10,945,961.

---

*) Bij het samenstellen van de Indische begrooting voor 1898 werd gerekend, dat de gouvernements-koffieoogst op Java in 1897 zou bedragen 362,000 pikols.

Volgens de latere raming, vermeld in *Stct.* no. 226, zal die oogst echter 445,000 pikols zijn, d. i. 83,000 pikols meer.

Dit beteekent voor het jaar 1897 eene hoogere uitgaaf (voor inkoop, vervoer enz.) van 1½ millioen, maar daarentegen voor 1898 een hoogere ontvangst van 4½ millioen.

Bij vergelijking met de ramingcijfers voor 1897 blijkt dat tegenover eene vermeerdering van ƒ 7,430,625 voor de middelen, eene verhooging staat van ƒ 3,403,355 voor de uitgaven, zoodat het geraamde tekort over 1898 ƒ 4,027,270 minder bedraagt dan het geraamde tekort over 1897.

De vermeerdering die het eindcijfer van de uitgaven heeft ondergaan, ondanks de vermindering, waarvoor enkele afdeelingen in aanmerking konden komen, betreft hoofdzakelijk de uitgaven voor de invoering van de opiumregie, de kosten van inkoop, vervoer, bewaring en verkoop van koffie, de uitgaven wegens uitgifte of beleening van bewijzen van vlottende schuld en voor aanschaffing van recherche-vaartuigen voor Atjeh.

Voor rechtstreeks productieve en voor buitengewone uitgaven worden de navolgende sommen aangevraagd, te weten: voor aanleg van spoorwegen ƒ 5,332,000; voor de bevloeiingswerken in de Solo-vallei ƒ 3,000,000; voor andere bevloeiingswerken ƒ 839,000; ten behoeve van de invoering van de opiumregie ƒ 1,395,000.

Uit de berekening van de saldo's der Indische begrootingsrekeningen tot en met 1896 blijkt, dat het vermoedelijk tekort over al die diensten ruim 18 millioen gulden bedraagt. In verband hiermede is in het wetsontwerp tot aanwijzing van de in Nederland te ontvangen middelen de bepaling opgenomen dat in het tekort over 1898 wordt voorzien door eene geldleening.

Uit de toelichting der verschillende hoofdstukken blijkt dat van de afdeeling Regeering en Hooge Colleges de som van ƒ 28,000 is afgevoerd, welke ten vorigen jare voor eene vernieuwing van de meubelen in het gouvernementshotel te Rijswijk werd toegestaan.

Financiën. De aanzienlijke vermeerdering van het eindcijfer dezer afdeeling staat grootendeels in verband met de voorgenomen invoering van de opiumregie op Java en Madura, alsmede op Lombok. Verder heeft

daartoe bijgedragen dat met ƒ 500,000 is verhoogd moeten worden het aandeel van de geldmiddelen van Nederl.-Indië in de uitgaven wegens uitgifte of beleening van bewijzen van vlottende schuld, en dat meer is uitgetrokken: ƒ 261,000 voor aanschaffing en vervoer van opium, en ƒ 253,000 voor burgerlijke en militaire pensioenen en gagementen.

Binnenlandsch bestuur. De vermeerdering, welke het eindcijfer van deze afdeeling heeft ondergaan, moet voornamelijk hieraan worden toegeschreven dat hooger zijn geraamd: de kosten van inkoop, vervoer en bewaring van koffie ƒ 1,205,000, de uitgaven voor buitengewoon personeel tot tegengang van het clandestien vervoer en de onttrekking aan de verplichte levering van koffie ƒ 73,800, de kosten op den verkoop van dat product in Nederland ƒ 271,000, het collecteloon der landrente ƒ 72,000, en dat is uitgetrokken: ƒ 400,000 voor aanbouw van recherche-vaartuigen ten behoeve van Atjeh, ƒ 60,000 voor de kroningsfeesten, en ƒ 44,454 voor reorganisatie van het bestuur in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.

Tot toelichting van laatstgenoemden maatregel wordt o. a. vermeld, dat in de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo de dringende behoefte aan uitbreiding der bestuursmiddelen zonder schade voor ons gezag niet langer onbevredigd mag blijven en niet langer mag worden verwijld met het nemen van maatregelen in het belang eener goede en spoedige rechtspraak in alle gevallen waarin het volk die inroept. Op welke wijze aan de bestaande bezwaren te gemoet te komen, wordt in bijzonderheden uiteengezet, zoomede de maatregelen, die worden noodig geacht om het bestuur en de rechtspraak in de Dajaklanden op hechter grondslag te vestigen.

De totale uitgaven aan deze reorganisatie verbonden, zouden dus bedragen ƒ 45,348, doch door bezuinigingen

is slechts eene som van *f* 21,900 noodig om haar tot uitvoering te kunnen brengen.

Te gelijk met de invoering van de bestuursorganisatie in de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, wordt voorgesteld de herziening van de traktementen van eenige inlandsche hoofden en ambtenaren in die residentie, tegen gelijktijdige afschaffing van de kemit-dienstplichtigheid in de streken van genoemd gewest, waar die thans nog bestaat, gepaard met de toekenning van de vereischte personeele toelagen aan de functionnarissen, die door een en ander in hunne inkomsten worden benadeeld, voor zoolang zij hunne tegenwoordige betrekkingen of eene daarmede gelijkstaande nog blijven bekleeden.

Voorts zijn *f* 5000 hooger geraamd, ten einde in het belang van den inlandschen landbouw en in de eerste plaats van de rijstcultuur te beproeven om daar, waar het landbouwbedrijf der bevolking voor verbetering vatbaar is, betere begrippen ingang te doen vinden, door de voordeelen eener rationeele cultuurwijze, die op eene oppervlakte van eenige bouws zal worden toegepast, aan de bevolking duidelijk te maken.

Melding wordt gemaakt van het bestaande voornemen om, met ingang van het jaar 1898, het koffie-monopolie voor de afdeeling Panaroekan der residentie Bezoeki formeel op te heffen.

In verband met de voorgenomen hervorming van de gouvernements-kina-onderneming tot proefstation, wordt eene som van *f* 6000 aangevraagd tot bezoldiging van een botanist.

Het ligt in de bedoeling de tot de gouvernements-kina-onderneming behoorende etablissementen Lembang, Nagrah, Kawah-Tjiwidei, Rioeng-Goenoeng en het Oostelijk deel van Tjibitoeng te verlaten door de daarop aanwezige plantsoenen geleidelijk, d. i. in dier voege dat de jaarlijksche productie der onderneming gedurende het rooiingstijdperk ongeveer aan de tegenwoordige gelijk

blijft, in eigen beheer te rooien, en de overblijvende perceelen (nl. Tirtasari, Tjintjoeroean, Tjibeureum en West-Tji-bitoeng), welke een aaneengesloten complex vormen met een aanplant van circa 750 bouws uitgezocht kina-plantsoen, voor het proefstation aan te houden.

Op Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid zijn o. a. hooger dan voor 1898 geraamd: de uitgaven voor de tin-exploitatie op Banka ƒ 659,000; de uitgaven voor het onderwijs ƒ 98,000; en de kosten van verkoop van Banka-tin ƒ 67,000.

Daarentegen zijn verminderd kunnen worden: met ƒ 100,750 de uitgaven voor de exploitatie van de Ombiliën-kolenvelden; met ƒ 25,600 de kosten van het zout-monopolie; en met ƒ 65,000 de uitgaven voor het nemen van eene proef met de briquetteering van zout.

Tot toelichting van de wijziging, die de raming der kosten van het personeel bij 's Lands Plantentuin te Buitenzorg heeft ondergaan, wordt medegedeeld, dat de vraag, of met de thans in Indië aanwezige deskundigen de belangen der padi-cultuur naar behooren behartigd kunnen worden, door de Indische Regeering, na raadpleging van den directeur van 's Lands Plantentuin, zeer bepaald ontkennend is beantwoord.

Vandaar dat bij deze begrooting gerekend wordt op de aanstelling van een ambtenaar, landbouw-zoöloog, voor het bestudeeren der ziekten en plagen door insecten en andere dieren in de cultuurgewassen veroorzaakt, speciaal met het oog op de rijstcultuur.

Voor het ijkwezen wordt, in plaats van het ten vorigen jare uitgetrokken bedrag van ƒ 12,450, thans eene som van ƒ 14,400 aangevraagd, in het belang van een scherper contrôle op de gebruikt wordende meet- en weegwerktuigen in het algemeen en speciaal op die gebezigd door den Staat.

Ten einde tot eene verbetering van den bestaanden toestand te geraken en tevens het verwijt te ontgaan,

dat der schatkist nieuwe belangrijke verplichtingen worden opgelegd, wenscht de Indische Regeering thans eene regeling volgens welke:

1°. de facultatieve ijk en herijk voor particulieren op den tegenwoordigen voet, maar tegen betaling van een bij een nader vast te stellen algemeen tarief te bepalen ijkloon, behouden blijft;

2°. het verkoopen van ongeijkte bepaald aangewezen maten, gewichten en weegwerktuigen, voor Java en Madura verboden wordt;

3°. voor den ijk en herijk van de maten, gewichten en weegwerktuigen, welke in dienst van den lande gebruikt moeten worden, behalve in de residentie Batavia en ter hoofdplaatsen Samarang en Soerabaija, wordt gebruik gemaakt van de diensten der ambtenaren van den waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken en van die van het binnenlandsch bestuur, op eene wijze, dat hunne overige dienstverrichtingen daardoor niet worden geschaad;

4°. een inspecteur van het ijkwezen wordt aangesteld;

5°. Nederlandsch-Indië in 19 ijkdistricten wordt verdeeld, terwijl voor elk dier districten de noodige verificatie-werktuigen worden verstrekt van landswege.

Eene som van *f* 25,000 is uitgetrokken als eerste termijn der uitgaven, vereischt voor de officieele deelneming van Nederlandsch-Indië aan de in 1900 te Parijs te houden wereldtentoonstelling, welke uitgaven gerekend worden in het geheel te zullen bedragen *f* 100,000.

Voor de oprichting van een paviljoen ten behoeve van de inzendingen der Nederlandsche koloniën werd reeds een zeer gunstig terrein verkregen op de Trocadero, dat voor de koloniale tentoonstellingen van alle landen is aangewezen, en het is zaak dat paviljoen reeds in het volgend jaar te bouwen.

Burgerlijke Openbare Werken. Voor onderhoud en vernieuwing van gebouwen en voor nieuwe

gebouwen is met inbegrip van de waarde der uit 's lands voorraad te verstrekken materialen *f* 67,000, voor onderhoud en vernieuwing van bevloeiings- en andere waterstaatswerken *f* 87,000 minder aangevraagd.

De uitgaven voor de werken tot behoud van het vaarwater ten oosten van Soerabaija, die ten vorigen jare op *f* 430,000 werden geraamd, zijn thans op *f* 418,000 begroot.

De uitgaven voor den aanleg van staatsspoorwegen, die voor 1897 op *f* 5,609,000 werden geraamd, zijn voor 1898 op *f* 5,332,000 begroot, waarvan *f* 250,000 voor de voltooiing van de lijn Tarik—Soerabaija, *f* 3,061,000 voor de lijn Batavia—Bantam en *f* 981,000 voor uitbreiding van in exploitatie zijnde lijnen.

De kosten van exploitatie der staatsspoorwegen zijn geraamd op *f* 6,438,000, waaronder *f* 3,406,000 voor de Oosterlijnen, *f* 2,292,000 voor de Westerlijnen en *f* 740,000 voor den spoorweg ter Sumatra's Weskust.

Het eindcijfer der afdeeling Oorlog is *f* 644,831 lager dan dat der loopende begrooting, die bezwaard werd met eene uitgave van *f* 2,250,000 voor de aanschaffing van geweren en geschut, waarvoor ditmaal slechts *f* 70,000 vereischt wordt, tot nadere aanvulling van den voorraad stalen kanonnen en mortieren van 12 cM., en voorts *f* 644,000 tot geleidelijke vorming van een oorlogsvoorraad repeteerpatronen.

Er is uitgetrokken een som van *f* 60,000 „voor eene wijziging van de formatie der veldbataljons", welk bedrag noodig is om bij de veldbataljons drie inlandsche compagnieën te vervangen door een gelijk getal Amboineesche compagnieën.

Tot de vermindering van het eindcijfer der afdeeling Marine heeft vooral geleid eene lagere raming van *f* 206,000 van de uitgaven voor het personeel der zeemacht, hoofdzakelijk doordien is aangenomen dat er één oorlogsschip minder in dienst zal zijn dan waarop voor

1897 werd gerekend, en van *f* 567,000 van de uitgaven voor aanschaffing van artillerie-materieel, van steenkolen en van andere benoodigdheden tot aanvulling van de magazijnen.

Onder het voor aanbouw van schepen uitgetrokken bedrag van *f* 925,000 is eene som van *f* 100,000 begrepen voor het op stapel zetten van een gouvernementsstoomer ter vervanging van de *Havik*, die binnenkort aan den dienst zal ontvallen.

Middelen in Nederland. De in 1898 in Nederland te veilen hoeveelheid koffie kan worden gesteld op 240,000 pikols.

De opbrengst, die in 1896 gemiddeld 52,07 cent en op de veilingen van dit jaar gemiddeld 49,15 cent per half kilogram bedroeg, wordt voor 1898 op 45 cent begroot. Ten vorigen jare werd op 48 cent gerekend.

Aandeel in de winst van de Billiton-maatschappij. De in het boekjaar 1897—1898 te verkoopen hoeveelheid Billiton-tin wordt geraamd op 85,000 pikols en de daarop te behalen winst op *f* 595,000. Van die winst zal de maatschappij vermoedelijk eene som van *f* 250,000 reserveeren tot aanvulling van haar nog altijd te gering werkkapitaal.

Het aandeel van den Staat in de over het boekjaar 1897-98 uit te keeren winst wordt alzoo op *f* 216,000 ($\frac{5}{8}$ van *f* 345,000) geschat.

Het aan de Indische geldmiddelen uit te keeren gedeelte van de som, als bedrijfsbelasting ontvangen van in Nederland gevestigde naamlooze vennootschappen, commanditaire vennootschappen op aandeelen, coöperatieve en andere vereenigingen, die haar bedrijf geheel of ten deele in Nederlandsch-Indië uitoefenen, wordt op *f* 320,000 geschat.

Voor Java en Madura is de raming van het uitvoerrecht gesteld op het gemiddeld bedrag der ontvangsten in de jaren 1894, 1895 en 1896 (verminderd met de daaronder

begrepen bedragen van het uitvoerrecht op suiker), onder bijvoeging van de som van ƒ 782,000, welke het uitvoerrecht op suiker naar de gemiddelde hoeveelheid suiker, in voornoemde jaren uitgevoerd, gerekend kan worden te zullen opbrengen.

Met de Indische Regeering is in overleg getreden over het nemen van maatregelen betreffende het uitvoerrecht op suiker en over het denkbeeld om, in verband daarmede, de in- en uitvoerrechten ter Oostkust van Sumatra en op Lombok op het peil van het algemeen tarief te brengen.

De zuivere aanslag der landrente, die in 1895 ƒ 17,370,000 en in 1896 ƒ 17,148,000 bedroeg, wordt door den hoofdinspecteur der cultures voor 1898 op ƒ 17,400,000 geschat.

De opbrengst van de Java-koffie, die in 1896 ƒ 52,92 à ƒ 57,47 bedroeg, wordt op ƒ 53 begroot. Voor de Sumatra-koffie 1e soort, die in 1896 ƒ 60,94 à ƒ 69,91 en op de eerste veiling van dit jaar ƒ 72,10 gold, wordt op ƒ 64 gerekend.

De productie van steenkolen wordt voor 1898 op 140,000 ton geschat.

De inkomsten van de Staatsspoorwegen, die in 1896 bijna 9¼ millioen bedroegen, worden in verband met het in exploitatie brengen van nieuwe lijngedeelten voor 1898 op ƒ 10,150,000 geraamd, waarvan ƒ 6,175,000 voor de Oosterlijnen op Java, ƒ 2,843,000 voor de Westerlijnen en ƒ 1,132,000 voor den spoorweg ter Sumatra's Westkust.

Minister Cremer en de pacificatie van Atjeh.

De schrijver van „Van dag tot dag" in het *Algemeen Handelsblad* van 20 Augustus jl. zegt in zijn opstel: „De moeders in Indië" het volgende:

„We hebben gisteren den toestand der Indische financiën besproken.... omdat we een nieuwen post op de begrooting wenschen! 1)

„We weten dat er veel geld noodig is om ten laatste den Atjeh-oorlog tot een einde te brengen, daar de financiën niet in goeden toestand kunnen komen vóórdat tenlaatste met mannenmoed, volharding en zware kosten, de vrede gewonnen is, gelijk onze minister van Koloniën wenscht."

Is dit inzicht in den toestand onzer financiën wel juist, en kan deze oorlogzuchtige taal, waarbij „volharding tot het uiterste" zoowat op den voorgrond staat, de zienswijze van den tegenwoordigen minister van Koloniën zijn?

1) Tot oprichting van ten minste één verloskundig gesticht in Nederlandsch-Indië, waar bekwame verloskundigen en Europeesche zoowel als inlandsche vrouwen kunnen worden opgeleid en waar de zwakkere helft van de bevolking zoo noodig de verpleging kan vinden die zij behoeft.

Wij gelooven het niet. Want gedachtig aan het debat in de Tweede Kamer over de begrooting van Nederlandsch-Indië, voor het loopende dienstjaar, is het natuurlijk ook zijn streven om den Atjeh-oorlog zoo spoedig mogelijk te beëindigen; maar wanneer het Zijne Excellentie na een voldoenden tijd mocht blijken, dat met de handhaving van de tegenwoordige oorlogspolitiek geen resultaat van blijvenden aard te wachten is, dan zal hij ook zeker de man zijn die bijtijds zal zorgen, dat Nederland niet wordt medegesleept in een Atjeh-avontuur dat ons leger en onze schatkist zal uitputten, en waardoor ten slotte het bezit onzer Koloniën op het spel komt te staan.

De heer Cremer, die als volksvertegenwoordiger verlangde dat door den minister Bergsma omtrent de Atjeh-quaestie klaren wijn werd geschonken, om te kunnen weten welken weg wij financieel opgaan, zal, zoo hij de overtuiging mocht krijgen, dat Nederland niet bij machte is, Atjeh volgens het nu gevolgde systeem, door wapengeweld te pacificeeren, dit zeker ridderlijk erkennen [2]).

Blijven wij op den ingeslagen weg volharden, dan is het zeker, dat ook te Atjeh de zwakkere het tegenover den sterkere zal moeten afleggen; maar wat dan? Hoeveel duizenden menschenlevens en millioenen schats zullen dan verslonden, en hoeveel menschen en schatten zullen daarna nog noodig zijn om te kunnen blijven waar wij nooit met geweld hadden moeten komen! En dat dit alles, met het oog op de uitgestrektheid van het land en ons klein

---

2) Alleen eene zeer sterke offensief optredende troepenmacht kan bij het bestrijden van een volksoorlog, den vijand onder den voet krijgen, wanneer die, na de te leveren gevechten, het veroverde gebied bezet en het initiatief blijft behouden. [*De politiek van den oorlog in Atjeh*, door W. C. Nieuwenhuijzen, voormalig chef van den staf bij de troepen in Atjeh en Onderhoorigheden, *Ind. Mil. Tijdschr.* 1897].

leger [3]), geene overdrijving is, verklaart de geschiedenis van Algiers, waarnaar de partij van agressie ons zoo gaarne verwijst, om daar te leeren hoe koloniën moeten worden veroverd. Na de mislukte onderneming tegen Constantine, in 1835, waarbij Clauzel de helft zijner troepen verloor, kreeg Bugeaud — de latere maarschalk — den last om met Abd-el-kader te onderhandelen. Bij eene persoonlijke samenkomst aan de Tafna, sprak hij van zijne artillerie en zijne macht om alle oogsten te vernietigen. En wat was het antwoord van Abd-el-kader:

„Mijne artillerie is de zon, welke uwe legers zal vernietigen; verbrand vrij een deel onzer oogsten. Wij zullen elders koren vinden. Ons land is groot en gij zult mij met uwe colonnes niet volgen; de hitte en de ziekten zullen haar vernietigen. Overal waar gij verschijnen zult, trekken wij terug, en dan zullen u spoedig de levensmiddelen ontbreken. Wij, nomaden, vinden overal genoeg voor onze voeding. Nooit zullen wij in uwe handen vallen".

Den 20sten Mei 1837 kocht Frankrijk met groote opofferingen den vrede van Abd-el-kader. Hij erkende de souvereiniteit van Frankrijk, maar ontving de provinciën Oran en Titteri, benevens het grootste gedeelte der provincie Algiers.

Nu rustten de Franschen zich uit tot den tweeden tocht naar Constantine.

Deze gelukte. — De stad viel, na een moorddadigen strijd, den 13den October 1837. — De Franschen waagden het de inboorlingen in het thans onderworpen gewest op hunne oude wijze en naar hunne voorvaderlijke wetten en vormen van bestuur te laten voortleven. De uitkomst was gunstig. Constantine bleef de rustigste van alle onder-

3) Van de 925 vierkante geogr. mijlen, die Atjeh telt, bezitten wij er hoogstens 8 of 10. De sterkte van het Indisch leger bedroeg op ultimo December 1896: 40195 man.

worpen provinciën. In 1839 schonden de Franschen, zooals Abd-el-kader reeds meermalen gedaan had, door gewapend het gebied der tegenpartij over te trekken, het verdrag van de Tafna.

De oorlog ontbrandde opnieuw. De aanval der Arabieren volgde plotseling. De meeste der afzonderlijke posten en bijna alle verstrooide nederzettingen werden afgeloopen, en te vuur en te zwaard drongen de Arabieren door tot voor de poorten der hoofdstad. De veerkracht, waarmede de maarschalk Vallée het onheil bekampte, was de oorzaak van nieuwe verliezen. Door het verlangen gedreven om Abd-el-kader tot een grooten slag te brengen, offerde hij zijne soldaten op door onafgebroken tochten, die in ieder jaargetijde werden ondernomen en steeds vruchtelooze schermutselingen bleven. De dooden niet medegerekend, had Vallée het derde deel van zijn leger ziek en onbekwaam tot den strijd gemaakt, toen hij in Februari 1841 werd teruggeroepen.

Al grooter en grooter werd het leger, en al grooter en grooter de uitgaven. Ongerekend de sommen, die tot buitengewone zaken werden besteed of bij de afzonderlijke takken van bestuur niet bijzonder verrekend werden, kostte Algiers in 1841 jaarlijks reeds vier-en-zeventig millioen francs. Daardoor werd Bugeaud, die beschikte over legers van 60- tot 100,000 man, in staat gesteld de gewichtigste strategische punten te bezetten, en van daaruit met licht beweegbare colonnes de Arabieren door toepassing hunner eigen tactiek te bevechten. Wat de wapenen niet deden, werd bereikt door onderhandelingen. De stammen werden verdeeld of door geld gewonnen.

Nog echter verloor Abd-el-kader den moed niet. Na zijne hoofdplaatsen te hebben verloren, wist hij in 1844 den sultan van Marokko te bewegen den Franschen den heiligen krijg te verklaren. De Marokkanen verloren den slag aan de Islij, en Tanger werd gebombardeerd. De sultan sloot vrede. Abd-el-kader deed nu aanspraken

gelden op den Marokkaanschen troon. In den zomer van 1847 ondernam hij een tocht tegen Fez, nu met het openlijk doel om den troon van Marokko te veroveren.

Aanvankelijk voorspoedig, werd hij later geslagen. — Zijne laatste getrouwen werden in gevechten tegen de Marokkanen tot een klein aantal gedund, en met dit gering overschot nam hij de wijk op Fransch grondgebied, waar hem door sterke Fransche troepenmassa's elke uitweg werd afgesneden. Hij gaf zich over. De strijd had zestien jaren geduurd, duizenden en nog eens duizenden menschenlevens gekost en schatten verslonden.

Algiers was onderworpen! Hoe? Dit wordt aangetoond door de menigte van expeditiën, die sedert zijn noodig geweest en de tienduizenden krijgers, die jaar op jaar moesten worden gezonden om het veroverde land te behouden. De inboorlingen slonken weg. In 1874 bedroeg het aantal nog slechts ruim twee millioen, instede van, zooals in 1830, ruim twee en een half millioen zielen. Daarentegen was de Europeesche bevolking in 1874 gestegen tot 250,000 zielen. — Zestig duizend soldaten stonden in dat jaar achter de 250,000 Europeanen, om dezen tegen de 2000,000 inboorlingen te beschermen.

Desniettegenstaande was 1875 nog weder getuige van een nieuwen opstand. — De cijfers zijn leerzaam. Eén soldaat tot bescherming van nog geene vijf kolonisten en tot het in bedwang houden van drie en dertig inboorlingen. — Hoe groot is het zielental der Atjehers? Zal de taak, die ons, na het in strijd met de traditiën onzer voorvaderen te vuur en te zwaard veroveren van het geheele land, ten deel valt, niet nòg zwaarder zijn dan die, welke wij thans trachten te volbrengen? [4])

Zijn verder de toestanden in Algiers en die in Atjeh

---

4) Brochure: *Atjeh gedurende de tweede expeditie en later*, door „Een oud-officier". Batavia, Ogilvie en Co., 1876.

wel gelijk te stellen? Zijn de toestanden in Atjeh, uit ieder oogpunt — volk, terrein en klimaat — niet veel bezwaarlijker voor den vreemdeling, die er zich met geweld vestigen wil, dan die in Algiers? Hoeveel verder is Nederland, de eigenlijke operatie-basis tegenover Atjeh, daarvan niet verwijderd dan Frankrijk van Algiers! Kan eindelijk Nederland zich straffeloos offers in geld en menschenlevens opleggen in die mate als Frankrijk dit voor Algiers heeft gedaan?

Wij zullen het hierbij laten. Moge het dezen minister gegeven zijn, den sleutel van het raadsel der onderwerping van Atjeh te vinden! Dat is ons aller wensch.

L. W. A. KESSLER,
gep. majoor der Infanterie O.-I. L.

Uit het Koloniaal Verslag van 1897.

(Vervolg van blz. 825.)

Ten aanzien van de voorziening in de behoefte aan militairen beneden den rang van officier zijn, wat de Europeanen aangaat, de cijfers ten slotte eenigszins ongunstiger dan in de voorafgegane jaren. Had men gedurende vier jaren, 1892—1895, meer Europeanen kunnen verkrijgen dan aan de gelederen ontvielen, in 1896 was het verliescijfer hooger dan het winstcijfer, een natuurlijk gevolg, eensdeels van de uitzending in 1894 van een betrekkelijk groot aantal militairen, die slechts voor 2 jaren beschikbaar waren voor den Indischen dienst, anderdeels van het hoogere sterftecijfer in 1896. De resultaten der werving van Europeanen waren intusschen, zoowel in het moederland als in Indië, zeer bevredigend, ongerekend het jaar 1894, toen de gebeurtenissen op Lombok een zeer bijzonderen invloed oefenden ten gunste van den lust tot dienstneming bij het Indische leger — sedert 20 jaren waren niet zooveel Europeanen in één jaar verkregen tot aanvulling van het Indische leger als in 1896 het geval was, waarbij dan nog komt, dat destijds, in 1877, onder 3382 Europeanen die de gelederen versterkten, niet minder dan 2325 vreemdelingen telden, terwijl onder de 2649 Europeanen (met inbegrip van

57

467 man der Koloniale Reserve), in 1896 bij het leger ingedeeld, niet meer dan 400 vreemdelingen voorkwamen.

Toch was het verloop der werving hier te lande in de tweede helft van 1896, naar gelang de geestdrift, die de eerste tijdingen nopens de gebeurtenissen in Atjeh gewekt hadden, allengs begon te wijken, merkbaar geringer dan in de eerste helft.

Wat de werving in Indië betreft, kon ook in 1896 weder op gunstige resultaten gewezen worden. Het aantal aldaar aangeworven Europeanen was nagenoeg even groot als in 1895. Het cijfer der verkregen Amboineezen, waaronder Menadoneezen en Alfoeren, bereikte eene ongekende hoogte; van deze landaarden werden pl. m. 700 man meer geworven dan in 1895, d. w. z. ongeveer driemaal zooveel als in de laatste jaren het geval was. Over de jaren 1892 tot en met 1895 toch werden aan Amboineezen en met hen gelijkgestelden gemiddeld per jaar geworven 296, in 1895 alleen 373 en in 1896 niet minder dan 1072 man. De werving van inlanders, meerendeels Javanen en Soendaneezen, leverde in 1896 3249 man op, tegen 3331 in 1895, eene geringe vermindering dus, voornamelijk veroorzaakt door het teruggloopen van de werving van Maleiers, Rottineezen, enz., die zich slechts ten getale van 8 verbonden, tegen 125 in 1895.

De sterkte aan kader, zoowel onderofficieren als korporaals, nam over 't algemeen toe, en de toeneming was vooral belangrijk bij het wapen der infanterie, althans voor zooveel de Europeesche korporaals en de Amboineesche en inlandsche onderofficieren en korporaals aangaat.

Gedurende het afgeloopen jaar bereidde de militaire spoorwegcommissie de samenstelling voor van een „reglement betreffende het militair vervoer over de spoorwegen," dat in 1897 zal kunnen worden gearresteerd, en werden — na het plegen van overleg met de betrokken spoorwegmaatschappijen — treindienstregelen samen-

gesteld voor het militair vervoer in tijd van oorlog en andere buitengewone omstandigheden. Voorts werden gegevens verzameld en proeven genomen voor de ten behoeve van het militair vervoer te treffen regelingen.

In den loop van 1897 werd het repeteergeweer, model '95, in gebruik gesteld. Tot 14 Juli 1897 werden ruim 24,000 stuks van deze vuurwapenen uitgezonden; de eerste partij, ad 5496 stuks, was den 24sten April tevoren van hier verscheept, terwijl inmiddels 4,000,000 scherpe patronen voor bedoeld wapen werden uitgezonden, terwijl er nog 5,000,000 besteld zijn, waarvan de eerste partij, overeenkomstig het verzoek van het legerbestuur, omstreeks December e.k. Indië zal moeten bereiken.

Werktuigen worden aangeschaft om de vulling der patronen voortaan in Indië te kunnen ter hand nemen.

In 't laatst van Juni 1897 werden nader 15 stalen veldkanonnen van 7 cM. achterlaad (met affuiten) uitgezonden, terwijl één soortgelijke vuurmond in Nederland achterbleef voor de oefening van het artillerie-detachement bij de reconvalescenten-afdeeling der Koloniale Reserve. De bestelling van 12 kanonnen en 12 mortieren van 12 cM. aan de firma Krupp ondervond eenige vertraging, doordien de door haar aangeboden proefvuurmonden niet aan al de gestelde eischen voldeden. Eerlang zullen nieuwe proefvuurmonden tot onderzoek worden aangeboden, waarop, naar men zich vleit, de levering van het nieuwe geschut aanvang 1898 zal kunnen volgen.

Met de werkzaamheden tot verkrijging van de voor de verdere invoering der nieuwe infanterie-formatie gevorderde grootere logiesruimte werd voortgegaan. In 1896 werd de bouw van het nieuwe kampement voor het subsistentenkader te Soerabaija voltooid en kwam ook de redistributie en uitbreiding der troepenkampementen te Meester-Cornelis tot stand, terwijl met de vernieuwing in semi-permanenten bouwtrant van het ter plaatse aanwezige tijdelijke kampement werd voortgegaan. Voorts

werd een aanvang gemaakt met de door de grootere troepensterkte noodig geworden bijbouwingen te Semarang. Voor de uitbreiding van het troepenlogies te Soerabaija waren door het legerbestuur voorstellen gedaan.

De statistiek wijst over 1896 op een grooter aantal behandelde zieken bij het leger dan in een der twee voorafgegane jaren, doch die vermeerdering levert, althans in vergelijking met 1895, slechts eene schijnbare toeneming op, wanneer in aanmerking wordt genomen, dat ook de legersterkte niet onbelangrijk was gestegen. In verhouding tot het totaal militairen dat gemiddeld, dat is doorloopend, aanwezig was, kon namelijk het aantal hospitaalzieken gezegd worden kleiner te zijn geweest dan in 1895, doch iets grooter dan in 1894. Het aantal dergenen, die in 1896 bij het verlaten van de zieken-inrichting voor verderen dienst ongeschikt bleken en dus werden afgekeurd, was — ook betrekkelijk — grooter dan in een der twee voorafgegane jaren, doch daarop waren natuurlijk niet zonder invloed de scherpe gevechten, in Atjeh geleverd, en de zeer vermoeiende diensten, die gedurende een geruimen tijd des jaars aldaar van een aanzienlijk deel des legers gevorderd moesten worden.

In 1896 deed zich in verschillende garnizoenen cholera voor (in de twee voorafgegane jaren nagenoeg niet), doch gelukkig nam deze ziekte geen onrustbarend epidemisch karakter aan. In het algemeen was de sterfte in de hospitalen gedurende 1896 zelfs iets geringer dan in 1895, doch grooter dan in 1894.

De proef ter bestrijding van berri-berri met het Braziliaansche geneesmiddel, bestaande uit praeparaten van de plant „vitis nili", werd in 1896 voortgezet, echter zonder bevredigend resultaat. Het voornemen bestond om in den loop van 1897 over te gaan tot de empirische beproeving van het koele klimaat van Tosari (aan de helling van het Tengger-gebergte in Pasoeroean) als

herstellingsoord voor op Java aan berri-berri lijdende Europeesche militairen.

Op de noodzakelijkheid om te Kotta Radja (Atjeh) van gouvernementswege eene ijsfabriek op te richten en deze voorloopig in eigen beheer te exploiteeren, werd reeds in 't vorig Verslag gewezen. Thans blijkt dat de fabriek in de eerste dagen van Januari 1896 in werking trad en dat de resultaten, na eenige aanvankelijk ondervonden moeielijkheden, gedurende de laatste drie kwartalen des jaars zeer gunstig waren te noemen.

Over het algemeen geven de cijfers, vooral als men ze beschouwt in verband met de toegenomen legersterkte, een gunstig getuigenis van het gehalte der legeraanvulling in de jongst verloopen jaren.

Daar het verschaffen van een meer gezellig verblijf gedurende hun vrijen tijd aan de militairen beneden den rang van officier ontegenzeggelijk moet medewerken tot wering van uitspattingen, is het legerbestuur in 1890 begonnen om de voor ontspanning beschikbare gedeelten der kwartieren, de zoogenaamde dagverblijven, beter te meubileeren en te verlichten, zoomede van eenig servies te voorzien, terwijl er tevens naar gestreefd werd den man de gelegenheid te geven zich in die verblijven nuttig en aangenaam bezig te houden. Werden aanvankelijk 13 zulke ontspanningslokalen ingericht, bij het einde van 1895 was dit getal reeds tot 30 geklommen, en in 1896 kwamen er weer 4 bij, terwijl sedert nog gelden werden beschikbaar gesteld om weder 3 zulke lokalen in te richten.

Op verschillende garnizoensplaatsen wordt ook van particuliere zijde, naarmate de middelen het toelaten (en voor het verschaffen daarvan zijn ook hier te lande vereenigingen werkzaam), getracht om, door de oprichting van zoogenaamde militaire tehuizen, den Europeeschen militair het gemis van familieleven zooveel doenlijk te vergoeden en daarbij tevens in zijn zedelijk belang werkzaam te zijn.

Van Regeeringswege zijn voor de behartiging van de godsdienstige belangen der mindere militairen o.a. aangewezen een drietal personen, welke godsdienstonderwijzers of voorgangers, onder toezicht van den naastbij gevestigden predikant, werkzaam zijn te Malang, te Gombong en op Lombok. Ter voldoening aan eene aanvrage van de Indische Regeering om uitzending van nog een persoon voor de bewuste bestemming wordt dezerzijds het noodige verricht. Over de behoefte c. q. aan eene herziening der aangehaalde bepalingen van 1889 is een overleg met de Indische Regeering aanhangig.

Aan eene doeltreffende inrichting der cantines bleef van de zijde der militaire overheid de noodige zorg gewijd.

Van het militair spaarfonds werd een toenemend gebruik gemaakt.

Het centraal comité in Indië van het *Roode Kruis* was in 1896 weder ijverig werkzaam om het lot van zieken en gewonden van de troepenmacht in Atjeh door versnaperingen als anderszins dragelijker te maken.

Het Nationaal fonds te 's Gravenhage, dat hoofdzakelijk beoogt ondersteuning te verleenen aan nagelaten betrekkingen van hen die in Nederlandsch-Indië in of door den strijd, of als gevolg van vermoeiende militaire diensten aldaar, het leven lieten, was ook in het op ult. Maart 1897 geëindigde tweede jaar van zijn bestaan aan velen geldelijk behulpzaam.

Met nagenoeg gelijk doel als deze laatste instelling hier te lande, is in Indië werkzaam het in 1895 te Batavia opgerichte „militair ondersteuningsfonds".

De volgende algemeene mededeelingen worden gedaan met betrekking tot de troepenmacht in Atjeh:

In verband met de in April en Mei 1896 derwaarts gezonden versterking aan infanterie en hulpwagens, op welke troepenvermeerdering vooralsnog slechts in zoover teruggekomen is dat in Augustus 1896 naar Java terugkeerden het 5de bataljon infanterie en één van de twee

gezonden bergbatterijen, was de troepenmacht in Atjeh en onderhoorigheden op de drie onderstaande tijdstippen samengesteld als volgt (de cijfers, nevens de sterkte der onderofficieren en minderen tusschen haakjes geplaatst, wijzen het aantal Europeanen aan):

	1 Jan. 1896.			1 Juli 1896.			1 Jan. 1897.		
	Officieren enz.	Onderoff. en minderen.		Officieren enz.	Onderoff. en minderen.		Officieren enz.	Onderoff. en minderen.	
Staf	7	„	(„)	8	„	(„)	9	2	(2)
Infanterie	130	4502	(1695)	210	6654	(2850)	203	5935	(2362)
Cavalerie	3	83	(83)	6	170	(170)	5	139	(139)
Artillerie	24	384	(233)	32	729	(437)	29	599	(340)
Genie	8	71	(47)	11	171	(92)	10	116	(66)
Marechaussees . .	4	243	(16)	1	188	(13)	4	228	(15)
Administratie . .	15	44	(44)	21	51	(51)	19	52	(52)
Geneeskundige dienst	29	248	(118)	33	267	(134)	39	270	(139)
Tot de opgegeven wapens en diensten behoorende, maar verpleegd in de ziekeninrichtingen in Atjeh .	4	239	(100)	10	501	(303)	5	535	(295)
	224	5814	(2336)	332	8731	(4050)	323	7876	(3410)

Als een maatregel van jongeren datum met opzicht tot de samenstelling der troepenmacht in Atjeh is hier tevens gewag te maken van de bij gouvernementsbesluit dd. 13 Januari 1897 no. 1, onder nadere en sedert verleende koninklijke goedkeuring, bevolen uitbreiding — voorloopig alleen voor het jaar 1897 — met 1 officier en 120 onderofficieren en minderen (6 Europeanen en 114 niet-Europeanen) van het korps marechaussee in Groot-Atjeh, zoodat de sterkte van dit boven de formatie van het leger gevoerde korps zal kunnen bedragen 5 officieren en 362 onderofficieren en minderen (20 Europeanen en 342 niet-Europeanen).

Ook afgescheiden van de door deze uitbreiding mogelijk geworden legering van eenige brigades marechaussees op een paar posten in de geconcentreerde linie, was het denkbeeld in overweging om de infanterie-bezetting van sommige posten in de linie te verminderen en eenige van die posten geheel op te heffen. In afwachting van de daaromtrent door den gouverneur van Atjeh aangekondigde voorstellen is intusschen aan de bezetting der bedoelde posten alvast ontleend de noodige troepenmacht voor den in Mei jl. opgerichten tijdelijken post aan de Kroeng Raija-baai.

Onze weerkracht in de XXII Moekim zal merkbaar worden verhoogd wanneer de transporten naar onze kampementen aldaar (Samahani en het verder gelegen Indrapoeri) per stoomtram kunnen geschieden. De aanleg van eene trambaan in die richting, namelijk van het beginpunt Lambaroe in de geconcentreerde linie tot Glé Kambing aan den linkeroever der Atjehrivier tegenover Indrapoeri, is reeds onderhanden genomen.

Marine. De blijkens het vorig Verslag aanhangige vraag op welke wijze, *en bloc* of partieel, ware te geraken tot eene reorganisatie van de gouvernementsmarine, waardoor die diensttak op de minst kostbare en doelmatigste wijze zou worden ingericht, en dit gebaseerd op

het beginsel dat die marine, alleen bestemd zijnde voor het ten uitvoer leggen van bestuurs- en politiediensten, een uitsluitend burgerlijk karakter moet dragen, is sedert in laatstbedoelden zin beslist, en dit om te voorkomen dat de beoogde verbeteringen en vereenvoudigingen nog lang op zich zouden moeten laten wachten. Met een in Augustus 1896 door den chef van het departement van Marine in ruwe trekken ontwikkeld reorganisatie-plan is door de Indische Regeering in algemeenen zin ingestemd, weshalve aan bedoelden departements-chef is opgedragen ten aanzien van de verschillende door hem beoogde hervormingen in zake de aangelegenheden der gouvernementsmarine geleidelijk voorstellen aan te bieden. Voor een deel is hieraan reeds door den vlootvoogd voldaan, en wel voor zooveel betreft eene reorganisatie van de leiding der zaken betreffende bedoelde marine bij het departement te Batavia en betreffende de inspectiën over dien diensttak. Dienovereenkomstig is in Mei jl. door het opperbestuur machtiging verleend om, nadat bij de eerstvolgende Indische begrooting daarmede rekening zal zijn gehouden, de reeds sedert Mei 1893 niet definitief vervulde betrekking van chef der gouvernementsmarine als afzonderlijk ambt te doen vervallen en met de inspectiën over bedoelde marine als bijbetrekking te belasten den inspecteur over de bebakening, de kustverlichting en het loodswezen, een en ander met opheffing van de bij het departement bestaande (2de) afdeeling „gouvernementsmarine" en verdeeling van hare werkzaamheden over de (6de en 8ste) afdeelingen „materieel" en „bebakening" enz., in verband waarmede de bij de op te heffen afdeeling gedetacheerde gezaghebber der gouvernementsmarine bestemd is om aan de 8ste afdeeling te worden toegevoegd. De 6de afdeeling, waar reeds in Februari 1896 op tijdelijken voet tot eene versterking der technische werkkrachten is moeten worden overgegaan, om de bestendiging van welken maatregel ge-

rekend is bij de ontwerp-begrooting van 1898, zal in den nieuwen toestand geen verdere verandering in hare samenstelling behoeven.

Het stoken van Ombiliën-kolen, zoo meldt de commandant der zeemacht, kan als een opgelost vraagstuk worden beschouwd. Wel loopt het gebruik aan boord van verschillende schepen nog uiteen en is het nog niet op alle schepen teruggebracht tot dat van Cardiff-kolen, doch daartegenover staat dat het op verscheidene bodems zelfs minder bedraagt dan dat van de bedoelde Engelsche kolensoort en dat in rapporten van schepen, waarvan het machinekamer-personeel geoefend is in het stoken van Ombiliën-kolen, meermalen wordt medegedeeld dat aan deze laatste de voorkeur wordt gegeven. Een nadeelige eigenschap der Ombiliën-kolen is echter het broeien ten gevolge van vochtigheid, dat herhaaldelijk in enkele depots plaats had. Zijne mededeelingen omtrent de Ombiliënkolen besluit de vlootvoogd aldus: „Zorgt de kolenontginning voor geregelden aanvoer, blijkt het stoken van Ombiliën-kolen in de waterpijpketels der in aanbouw zijnde kruisers, type *Holland*, zooals op goede gronden verwacht mag worden, mogelijk, en gelukt het ook de Koetei-kolen met succes te gebruiken, dan zal aan den zoo lang gekoesterden wensch, om in Indië onafhankelijk te zijn van buitenlandsche kolensoorten, zijn voldaan."

Het grootste gedeelte der actieve oorlogsvloot bleef nog steeds langs de kusten van het gouvernement Atjeh en onderhoorigheden gestationneerd.

De taak van de besproken scheepsmacht, eene actieve bekruising, bestond grootendeels in de handhaving van de bepalingen der scheepvaartregeling en het tegengaan van visscherij en van in- en uitvoer op die plaatsen, die alsnog daarvoor gesloten werden gehouden.

Rechtswezen in de Vorstenlanden op Java. Ten aanzien van de voorstellen tot herziening van de ten deze bestaande regelingen kan worden mede-

gedeeld dat die met betrekking tot het rechtswezen in Soerakarta, in April jl. bij den directeur van justitie, en die betreffende Djokjokarta toen bij de Indische Regeering in behandeling waren.

Samenstelling van een nieuw strafwetboek voor Europeanen. De Indische voorstellen met betrekking tot het ontwerp van bedoeld strafwetboek werden in September 1896 hier te lande ontvangen en zijn, nadat daaromtrent advies was uitgebracht door de bij koninklijk besluit van 26 Maart 1887 no. 15 benoemde staatscommissie, thans in behandeling bij den Raad van State.

Herziening der bepalingen omtrent de voorloopige hechtenis en de terechtstelling van inlanders en met dezen gelijkgestelden. Omtrent de te dezer zake te treffen voorzieningen, door wijziging, wat Java en Madura betreft, van sommige artikelen zoowel van het Inlandsch reglement als van het reglement op de strafvordering en van de bepalingen omtrent de invoering van — en den overgang tot de nieuwe wetgeving, is, naar aanleiding van Indische voorstellen, in den aanvang van Juni jl. een ontwerp koninklijk besluit bij den Raad van State aanhangig gemaakt. Na het tot stand komen van de ontworpen nieuwe bepalingen zullen in den geest daarvan — bij ordonnantie van den Gouverneur-generaal — ook zijn te herzien de verschillende reglementen betreffende het rechtswezen in de buitenbezittingen.

Berri-Berri. Belangrijke gegevens omtrent den gezondheidstoestand in de voor inlanders en met hen gelijkgestelden bestemde gevangenissen en dwangarbeiderskwartieren op Java en Madura zijn bijeengebracht door den inspecteur van den burgerlijken geneeskundigen dienst aldaar, den heer A. G. Vorderman, bij gelegenheid van eene door hem gedurende de maanden April tot en met September 1896 aan die inrichting gebracht bezoek, welke

dienstreis overigens meer bijzonder ten doel had het verband na te gaan dat er zou kunnen bestaan tusschen den aard der aan gevangenen en veroordeelden verstrekt wordende rijstvoeding en het voorkomen onder hen van berri-berri.

In zijne „slotbeschouwingen" spreekt de inspecteur als zijn gevoelen uit, dat er zeer veel pleit voor de meening van den heer directeur van het laboratorium voor onderzoekingen op het gebied van pathologische anatomie en bacteriologie te Batavia, dr. C. Eijkman, dat de aldaar genomen proeven op hoenders wellicht zouden blijken een practisch nut op te leveren bij het bestrijden van de berri-berri. De inspecteur verwacht echter van de voeding met onafgewerkte rijst, d. i. rijst met zilvervlies, meer succes als middel om de berri-berri te voorkomen, dan wel om haar te genezen, vooral wanneer er reeds uitgebreide zenuwdegeneratie bestaat. Met het oog op de resultaten van zijn onderzoek staat dan ook de inspecteur de verstrekking voor, als prophytactisch middel tegen berri-berri, van onafgewerkte rijst in alle landsgevangenissen en inlandsche ziekeninrichtingen, waar tot hiertoe nog van andere rijst als hoofdvoeding wordt gebruik gemaakt. Met proeven in de door den inspecteur aangegeven richting is intusschen reeds in den loop van 1896, o. a. in de gevangenissen te Japara en Soerabaija, een aanvang gemaakt, en wel voorloopig met zoodanig gevolg dat de inspecteur bij het uitbrengen van zijn rapport (Maart jl.), in de tot dusver verkregen uitkomsten voor zijne meening naderen steun vond. Speciale wetenschappelijke onderzoekingen zijn tevens gelast zoowel naar de chemisch-physische eigenschappen van de looistof en c. q. andere in aanmerking komende bestanddeelen, vervat in roode rijst, als naar de physiologische en pharmacodynamische eigenschappen, welke bedoelde looi- en andere stoffen, inzonderheid met betrekking tot berri-berri, blijken te bezitten. Daar de inspecteur in zijn rapport o. a. ook

de rijstvoeding bij leger en vloot bespreekt, is in Mei jl. zoowel aan het legerbestuur als aan den vlootvoogd opgedragen het onderwerp, ook voor zooveel hunne departementen betreft, in behandeling te nemen.

Slavernij en pandelingschap. Wat nader omtrent Lombok is gemeld, geeft van den toestand der onvrijen aldaar geen onbevredigenden indruk. In West-Lombok zijn geen andere slaven en pandelingen meer dan zij die uit eigen beweging bij hunne meesters zijn gebleven, omdat zij het goed bij hen hebben en derhalve geene neiging gevoelen om hen te verlaten. Ook in Oost- en Midden-Lombok zijn slavernij en pandelingschap, ten gevolge van den verwarden toestand, welke er gedurende de laatste jaren heeft geheerscht, voor een groot deel tenietgegaan. Het lot der aldaar nog aanwezige slaven en pandelingen is overigens zeer dragelijk. Omtrent hetgeen tot beperking of afschaffing van deze vormen van dienstbaarheid op Lombok kan worden gedaan, heeft de Indische Regeering nog niet van hare inzichten doen blijken. Reeds sedert eenigen tijd echter is de zaak bij den resident aan de orde gesteld.

Conversie van communaal in erfelijk individueel grondbezit. Het koninklijk besluit van 11 April 1885, houdende regeling van de wijze waarop de hierbedoelde verandering in den vorm van het grondbezit kan worden tot stand gebracht, vond in 1896 toepassing in de residentiën Japara en Soerabaija.

Vervanging van de periodieke verdeeling der communale bouwgronden door het stelsel van vaste aandeelen kwam in 1896 voor in de afdeeling Koedoes der residentie Japara.

Vervanging van erfelijk individueel grondbezit door agrarischen eigendom. In 1896 zijn 41 aanvragen om agrarischen eigendom aanhangig gemaakt, gezamenlijk betrekking hebbende op een grondbezit (in 7 gewesten) van bijna 158 bouws.

Deze 41 aanvragen waren bij het einde van het jaar allen nog in behandeling.

Als beweegredenen voor het aanvragen van agrarisch eigendom worden, naast de behoefte aan meer rechtszekerheid, nog genoemd: voor Samarang moeielijkheden met het dessabestuur of de dessagenooten over de al- of niet gegrondheid van aanspraken op erfelijk individueel bezitsrecht; voor Madioen de bij de aanvragers bestaande vrees dat hunne rechten door gemis aan getuigen op den duur verloren zouden gaan, en voor Kediri de mogelijkheid dat het individueel bezit door de sterke toeneming der bevolking in de dessa's zich in het communaal bezit zou oplossen.

Koloniale Litteratuur.

De gouvernementskoffiecultuur met betrekking tot de volkswelvaart.

De wetenschappelijk adviseur voor de koffiecultuur, dr. W. Burck, heeft onder bovenstaanden titel bij G. Kolff & Co. te Batavia eene belangrijke brochure in het licht gegeven.

In een vroeger artikel werden door dr. Burck als algemeene oorzaken voor de vermindering der gemiddelde jaarlijksche koffieoogsten aangewezen: 1°. de bladziekte; 2°. de weinig oordeelkundige cultuur-voorschriften in de handleiding voor de koffiecultuur en in de nota's van toelichting bij de cultuurplannen; 3°. de enorme vrijstellingen van cultuurdienst, die het gevolg zijn geweest van die voorschriften.

Naar aanleiding van een en ander werd door dr. Burck de noodzakelijkheid betoogd van eene wijziging der cultuur-voorschriften op alle terreinen, waar de z.g. eenvoudige cultuur-methode van de laatste jaren tot slechte resultaten leidde, of liever van een terugkeer tot een vroegere, meer rationeele wijze van ontginning, aanleg en onderhoud, voorgeschreven in alle handleidingen en instructies tusschen de jaren 1789 en 1887.

Dit artikel had bij sommigen de vrees doen ontstaan, dat bij een terugkeer tot eene meer intensieve wijze van

vaak zelfs een geheel onderdistrict of district waren ingedeeld. Zulke enorme complexen te vinden in de meer bewoonde streken in de nabijheid der dessa's was niet altijd mogelijk en zoo kwam het meermalen voor, dat dessa's waren ingedeeld op terreinen, die op kolossale afstanden waren gelegen. Bij de Preanger regeling van 1872 werd dit bezwaar opgeheven: de aanplant werd voortaan tot binnen den naasten omtrek der dessa's en kampongs beperkt en tevens werd een nieuwe minder drukkende handleiding voor de koffiecultuur opgesteld. Bij die regeling werd aan de planters toegestaan om de bestaande tuinen, waarbij zij waren ingedeeld, te verlaten, zoo zij dit verkozen, mits zij op zich namen daarvoor dessatuinen aan te leggen, hetzij op woesten, hetzij op eigen grond, en er tevens gelegenheid bestond om de te verlaten tuinen door het bestuur te doen overdragen aan inlanders, of ze te doen indeelen bij dessa's, meer in de nabijheid dier tuinen gelegen. Ieder planter had het recht om zijn aanplant te bewerkstellingen op gronden, door hem zelven daartoe gekozen, mits zij voor de cultuur geschikt waren, of door goede bewerking of bemesting daarvoor geschikt konden gemaakt worden. Ieder kon op die wijze zijn eigen tuintje krijgen, waarover hij heer en meester was.

De Preanger regeling werkte uitstekend. Er kwam nieuw leven in de koffiecultuur en in de jaren 1879—83 bereikte zij haar toppunt van bloei. In 1879 werden nieuwe bepalingen gemaakt, die de koffiecultuur niet ten voordeele zijn geweest. Na dat jaar verminderen de plantsoenen jaarlijks met millioenen boomen, en dit was nog slechts een begin van een algemeenen achteruitgang, die later volgen zou. In 15 jaren tijds, van 1880—1895, werden 100 millioen boomen meer afgeschreven dan bijgeplant, terwijl het met de vrijwillig aangelegde plantsoenen niet veel beter is gegaan. Die achteruitgang was een gevolg van de bepalingen en voorschriften voor de gouvernements-

koffiecultuur, dateerende van 1883—1887, die ook thans nog geldig zijn. Vrijstellingen op ruime schaal van den cultuurdienst gingen gepaard met vrijlating der bevolking in de wijze van aanleg en onderhoud van vrijwillige tuinen. Daardoor namen niet alleen de op hoog gezag aangelegde tuinen sterk af, maar ook de vrijwillige plantsoenen in verreweg de meeste gewesten.

Door het bijslag-onderzoek en de daaruit voortgevloeide districtsgewijze opmaken van staten, kan de thans bestaande treurige toestand worden beoordeeld. Niet alleen de drie in den aanhef van dit overzicht genoemde oorzaken, die de schrijver opsomt, geven eene verklaring van dezen treurigen toestand, maar daarbij komt nog deze oorzaak, dat vrijwillige tuinen en die, welke bij de samenstelling der cultuurplannen daaraan werden toegevoegd, buiten de contrôle der ambtenaren werden gesteld. Schrijver acht dit eene groote economische fout, omdat daarbij geheel over het hoofd werd gezien, dat men de zorg voor de cultuur niet kan overlaten aan den gewonen dessa-man, die van eeuwen her in alle opzichten onder contrôle heeft gestaan van zijn eigen hoofden.

Dat de koffiecultuur eene volkscultuur zal kunnen worden, daaraan wordt door schrijver geen oogenblik getwijfeld, maar alleen dàn, wanneer zij onder leiding en contrôle staat. Aanmoediging, leiding en leering zijn daarbij voldoende, in de beteekenis, die daaraan werd gehecht in de tijden der Preanger regeling, toen de koffiecultuur eene volkscultuur was. Leiding en leering zijn echter sedert weggevallen en alleen de geheel onvoldoende aanmoediging is gebleven.

Na het medegedeelde acht schr. het onnoodig uitvoerig toe te lichten, dat de tegenwoordige bepaling betreffende het jaarlijks bijplaatsen van 40 of 50 boomen herziening behoeft. Vroeger had die bepaling ten doel de plantsoenen voltallig te houden en tevens door eene behoorlijke regeling te voorkomen. dat nu en dan de noodzakelijk ge

oordeelde bijplantingen de krachten van de bevolking te boven zouden gaan, wanneer door langdurige vrijstelling van bijplant een groot deel van het plantsoen tegelijk zou uitsterven. Thans, nu bijna overal, waar uitsluitend op hoog gezag koffie wordt geplant, de plantsoenen aanzienlijk zijn ingekrompen en de jaarlijksche bij te planten 40 en 50 boompjes moeten dienen om de planters weer een tuin van eenig belang te doen krijgen, dienen er vooreerst andere maatregelen genomen te worden.

Als de cultuurmethode niet mocht worden gewijzigd, zou de zaak vrij wel hopeloos staan, maar in verschillende streken zijn nu de cultuurplannen reeds herzien, in andere gewesten werden bereids de cultuurvoorschriften herzien, zoodat thans verwacht mag worden, dat de boomen voortaan weder een behoorlijken leeftijd zullen bereiken. Maar ook nu zullen de menschen nog jaren lang moeten planten, alvorens zij een tuintje gekregen hebben van voldoende uitgebreidheid, om uit de winsten daarvan eene belooning te krijgen, evenredig aan den daaraan besteden arbeid. Daarin moet verandering komen. Ook moet de bepaling zonder verwijl worden ingetrokken omtrent de vrijstelling van bijplant, wanneer eene vooraf berekende hoeveelheid koffie door de dessa zal zijn ingeleverd, omdat zij geen rekening houdt met den eisch van het Regeeringsreglement, art. 56 § 4.

Thans moet blijkens het bijslag-onderzoek aan ongeveer 40 à 50 pct. der cultuurdienstplichtigen jaarlijks een som gelds worden uitgekeerd om hen geen schade te doen lijden bij de teelt van koffie. Voordat het bijslagstelsel werd ingevoerd, werd ten gevolge van den grooten druk der koffiecultuur, dus ook van alle zijden op intrekking aangedrongen, en de cultuur ging met reuzenschreden achteruit, zoodat een algeheele ondergang in het vooruitzicht lag. Daaraan is door het bijslagstelsel paal en perk gesteld. De enorme vrijstelling van cultuurdienst werd er door tegengehouden en de gelegenheid tot kalm onder-

zoek naar de oorzaken van den enormen achteruitgang en de middelen tot verbetering werd er door gegeven.

De groote belemmering, die aan eene ontwikkeling van eene vrijwillige cultuur in den weg staat, is gelegen in het bezwaar, dat een dessaman niet bij machte is zijn tijd te geven voor de teelt van een gewas, dat eerst na 3 jaren product afwerpt, en het niet loonende der verplichte cultuur vindt zijne oorzaak in het feit, dat de bepalingen omtrent jaarlijkschen bijplant van een bepaald aantal boomen onder de tegenwoordige omstandigheden niet meer voldoen. Beide bezwaren kunnen uit den weg geruimd worden.

Wat de verplichte cultuur betreft, dienen de dessa's, die niet in het bezit zijn van een plantsoen van voldoende uitgestrektheid om een loonende cultuur te kunnen drijven, door bijzondere maatregelen zoo spoedig mogelijk weer in het bezit daarvan gesteld te worden. Is dit doel bereikt, dan kan verder worden uitgemaakt, hoeveel boompjes ze jaarlijks hebben bij te planten om het plantoen voltallig te houden. Wat de vrijwillige cultuur betreft, kan de belemmering alleen worden weggenomen door betaling van den in de eerste 3 jaren aan den aanleg en het onderhoud van een koffietuin ten koste gelegden arbeid, op eene wijze, als reeds vele jaren van verschillende zijden, naar schr. meent het eerst door mr. Brooshooft, is aanbevolen. Van een en ander geeft schr. dan in zijne brochure een schema van regeling.

Het slot van de brochure luidt aldus:

„Het middel om de bevolking met eene tegemoetkoming in geld te hulp te komen bij den aanleg en het onderhoud in de 3 eerste jaren is niet alleen het beste om de dwangcultuur te doen overgaan in eene loonende volkscultuur, maar ook om de dessa's, die niet meer bij de dwangcultuur zijn ingedeeld, op te wekken tot de teelt van koffie. Binnen enkele jaren zal het onderscheid tusschen verplichte tuinen, monosoeke, soekasorangan, soekahati-

tuinen en hoe die tuinen nog anders heeten mogen, verdwenen zijn en zal er geen sprake meer zijn van dwangcultuur. De koffiecultuur zal dan allerwege zijn geworden eene volkscultuur, onder leiding der ambtenaren van het binnenlandsch bestuur."

De Expeditiën naar Bali in 1846, 1848, 1849 *en* 1868 *en de daaruit te putten lessen*, door G. Nypels, kapitein der inf. van het O.-I. Leger. Haarlem, De Erven Loosjes. Samarang, G. C. T. van Dorp & Co.

Het is een feit, dat men leert overwinnen, door de fouten van vroegere krijgsbedrijven te bestudeeren. De studie der krijgsgeschiedenis is, op grond dezer overweging, een zeer belangrijk onderdeel van de voorbereiding tot den oorlogstoestand. Beroepsmilitairen, die de waarheid dezer opmerking miskennen, maken zich schuldig aan plichtverzuim.

Zij, die er anders over denken, en voor wie de geschiedenis der oorlogen geen gesloten boek blijft, dienen zich evenwel te herinneren, dat de feiten beheerscht worden door de omstandigheden, zoodat volkomen herhaling van dezelfde oorzaken en gevolgen zelden voorkomt.

Wie eenmaal overwonnen heeft door eenige oorlogshandeling — stel bijv. een flankaanval — is niet gerechtigd om te zeggen, „dat is het universeel recept" — want morgen zullen wellicht schijnbaar dezelfde omstandigheden eene andere toepassing eischen.

Er is geen vak, waarin jeugdige militairen — althans aanvankelijk — zoozeer leiding behoeven als bij de studie der krijgsgeschiedenis; zij moeten leeren juiste gevolg-

trekkingen te maken, zonder te vervallen in eerbiediging van het succes.

Wanneer iemand, die onderricht heeft gegeven aan de Kon. Mil. Academie, de pen opvat om zijne jeugdige — en ook de oudere — kameraden op het gebied van krijgsgeschiedenis voor te lichten, dan verdient dat streven waardeering. Wij namen dan ook met veel genoegen kennis van den arbeid des heeren Nypels.

Op de vraag, of hij het doel heeft bereikt, dat hij zich voorstelde, zouden wij geneigd zijn, een bevestigend antwoord te geven.

De krijgsbedrijven tegen de Balineezen zijn op duidelijke wijze beschreven en de gevolgtrekkingen daaruit geput, getuigen over het algemeen van helder doorzicht; het boek verdient aanbeveling.

Zoo gaarne zouden wij hier de pen neerleggen, maar achten ons daartoe niet gerechtigd, omdat een aan het werk toegevoegd voorwoord van prof. Blok een eigenaardig licht werpt op deze studie.

In dat voorwoord wordt twijfel geopperd omtrent de belangstelling van de meerderheid der officieren voor de krijgsgeschiedenis, — wat ten deele waar, doch, naar wij ons vleien, voor het grootste deel *on*waar is; maar wat erger is, er wordt een blaam geworpen op het krijgskundig onderricht, aan de Kon. Mil. Academie gegeven — dat, naar onze persoonlijke overtuiging, eene niet voldoend gemotiveerde beschuldiging is.

Door deze inleiding nu, wordt het tot op zekere hoogte ongetwijfeld verdienstelijke werk op een voetstuk geplaatst, waardoor de beoordeelaar zich genoodzaakt kan achten, door eene andere bril te zien: het aldus aangekondigde werk moet, zooal niet alle, dan toch verreweg de meeste krijgskundige studiën in waarde overtreffen, en dien lof verdient het geenszins.

Wij wenschen dien weg — het pad van scherpe critiek —

niet te betreden, maar achten ons toch gerechtigd, om nog enkele vragen te stellen:

ware het niet wenschelijk geweest, om meer nadruk te leggen op de geaardheid en de sterkte van dien Inlandschen vijand.

om zijne bewapening en vechtwijze meer uitvoerig te bespreken;

om het terrein meer in bijzonderheden te doen kennen?

zou het geen overweging hebben verdiend, om de vuuruitwerking der wederzijdsche partijen, en in verband daarmede den munitie-voorraad, aan te geven?

moest niet aan de ambulances en aan het transportwezen ruimer aandacht zijn geschonken?

Wij beweren niet, dat die punten geheel uit het oog zijn verloren, maar van een *model*-studie mag men *meer* verwachten.

Een zeer stellige fout in het werk is evenwel gelegen in de beschouwingen over de veel te beknopt behandelde Lombok-expeditie.

Of moeten wij, met den schrijver, dankbaar zijn aan hen, die het Lombok-verraad hebben mogelijk gemaakt, wellicht uitgelokt?

Dat is een onderricht in de krijgsgeschiedenis, waartegen wij de jeugdige — of beter gezegd de vluchtig lezende — kameraden niet genoeg kunnen waarschuwen.

Door de krijgsgeschiedenis *vluchtig* te behandelen, loopt men gevaar, het tegendeel te bereiken van hetgeen men beoogt: het verstrekken van lessen ter navolging.

F. H. BOOGAARD.

Von Siebold's *Nippon*.

Van de nieuwe uitgave van Siebold's beroemd werk *Nippon* is thans bij Woerl te Würzburg en Leipzig het

tweede deel verschenen, waarmede het werk compleet is.

Het omvat: Mythologie, Geschichte und Archaeologie; Kunst und Wissenschaft; Religion, Landwirtschaft, Kunstfleiss und Handel; en: die Neben- und Schutzländer und Japan: Jezo mit den südlichen Kurilen; Sachalin, Korea und die Liukiu-Inseln.

In de rubriek Handel wordt de geschiedenis besproken van den handel der Nederlanders op Japan, van 1609—1842. Von Siebold deed voor zijn doel archief-studiën, en wat hij over dit voor ons zoo gewichtig onderwerp heeft geleverd, behoort thans nog onder het beste wat wij bezitten over de geschiedenis onzer betrekkingen met genoemd Rijk.

Veel vindt men in het werk medegedeeld over de beschaving van Oud-Japan, — meerendeels zeer interessante bijzonderheden.

Reeds in de zevende eeuw, dus lang vóór de minstreelen van Europa, heeft Japan zijne dichters en dichteressen gehad. Er bestaat een liederenverzameling in 20 deelen uit het jaar 827. In dien tijd dichtte iedereen: de keizers en de keizerinnen, prinsen en hovelingen, en ook priesters wedijverden in het rijmen, dat een nationaal tijdverdrijf was. Ook bestudeerde men ijverig Chineesch schrift en de Chineesche letterkunde. Het oudste Japansche schrift, Katakana, werd omstreeks 175 n. Chr., het Hirakana in de achtste eeuw uit het Chineesch afgeleid. In deze taal is een rijke litteratuur bewaard.

Japan was reeds in 828 verdeeld in provinciën en districten. Er waren straten, vaarten, kasteelen, ziekenhuizen en apotheken.

Reeds sedert het begin der zevende eeuw werden boeken over sterrenkunde gelezen; het kompas was reeds in 543 bekend. Door de herhaalde expedities naar Korea waren de Japanners zeer bedreven geworden in het oorlogvoeren. Zij waren belust op sport: op de valkenjacht, het boogschieten, wedrennen, worstelen.

De beeldende kunst was door den godsdienst opge-

komen en ontwikkeld: de Buddha-tempels en de paleizen van den Mikado en de andere vorsten en prinsen moesten versierd worden. Even groote vorderingen zou volgens Von Siebold de muziek gemaakt hebben: De toonkunst, eens machtig genoeg, volgens de sage, om de zongodin te lokken uit de grot waarin zij zich langen tijd verborgen had, kwam zoowel bij den *Kami*-dienst als bij alle Buddhistische plechtigheden en feesten te pas.

Algemeen waren in Japan reeds in de tiende eeuw volksfeesten ter eere der goden (*Kami's*). Daar hielden de priesters der *Kami's* optochten; tooneeldichters toonden wat zij konden. Weldra gingen de Buddha-priesters hieraan meedoen en trachtten zij met hunne optochten in praal die van den ouderen, eenvoudiger godsdienst te overtreffen.

De smaak voor Chineesche letterkunde nam meer en meer toe; Confucius werd ijverig bestudeerd, sedert de Mikado zelf deze studie had aanbevolen. En de vreemde beschavingsproducten vermenigvuldigden niet alleen op Japanschen grond, maar veredelden tevens. Er ontstond een nationale letterkunde.

De eerste eeuw der *shoguns*, die van *majordomo's* zich tot keizers hadden gemaakt, was voor de Japansche klassieke litteratuur de gulden tijd. Aan het overbeschaafd hof van den tot nietsdoen gedwongen Mikado was de kunst eene welkome afleiding.

Bijna zeven eeuwen vóór Laurens Koster, n.l. in 770, werd in Japan met blokken gedrukt. De keizerin Shotoku deed een millioen Buddhistische tooverspreuken drukken op smalle strooken papier, welke in alle tempels moesten worden uitgedeeld.

Reeds in de tiende eeuw werden boeken gedrukt, en het oudste werk dat bewaard is moet tusschen 1198 en 1211 van de pers zijn gekomen. In het begin — d. w. z. nog bijna 600 jaren lang nadat deze kunst uit China was overgebracht — werden bijna alleen Buddhistische werken gedrukt. De Confucische geschriften kwamen eerst in 1364

in Japan in herdruk, en sedert zijn van tijd tot tijd Japansche uitgaven van vele Chineesche standaardwerken, zoowel dicht als ondicht, in druk verschenen.

Evenwel bleef drukwerk zeldzaam, tot de Japanners omstreeks het einde der zestiende eeuw van de Koreanen, die zij onderwierpen, het gebruik van beweegbare letters leerden. Onder de milde bescherming van den *shogun* Ieyasu in dien tijd is het boekdrukken algemeen geworden.

En zoo is het met andere kunsten gegaan, wier bloeitijd niet vroeger dan de 16e eeuw valt. De krijgstocht tegen Korea van dien tijd schijnt — in andere richting — voor Japan niet minder vruchtbaar te hebben gewerkt dan de oorlog der 19e eeuw, welke ook op dezen grond werd gestreden. De kunst van porceleinbakken bijv., waarin de Japanners het zoo ver hebben gebracht, dagteekent van den *shogun* Ieyasu. Ouder pottebakkerswerk bestaat wel, maar is grof en alleen van belang voor den oudheidkenner. Als kunst kan dit bedrijf eerst sinds omstreeks 1600 worden aangemerkt, en tusschen 1750 bereikte het zijn hoogtepunt. Het beste „oud-satsuma" is niet ouder dan onze eeuw; een der oudste soorten, het „Awataporcelein", dagteekent van 1650.

Voor de schilderkunst was de vijftiende eeuw, toen de Chineesche invloed herleefde, een roemrijke tijd, maar de beroemdste van alle Japansche kunstenaars, Hokunsai, leefde eerst in 't laatst der achttiende eeuw.

Reeds duizend jaren lang verrassen de Japanners de wereld telkens opnieuw door hunne bronswerken; hun cloisonné-émail is de eenige kunst die sedert de openstelling van het land voor de Westersche beschaving niet achteruit is gegaan. De oudste beeldhouwwerken zijn de beeldjes van klei, in de graven gevonden. Kunst kwam er eerst in door den invloed van het Buddhisme, in de zesde eeuw. Doch de Japansche Phidias (indien de vergelijking niet oneerbiedig is), n.l. Hidari Jingoro, werd in 1594 geboren.

De grootste kunstenaar voor het wereldberoemde lak-

werk, Shibata Jeshin, overleed nog geen acht jaren geleden.

De slotsom van een en ander is, dat Japan reeds eene beschaving kende onder den invloed der Chineezen, in de eerste acht eeuwen onzer jaartelling; dat in de 16e eeuw een krijgstocht naar Korea gevolgd werd door eene herleving van dien invloed op de kunst. Haar grootsten bloeitijd bereikte de Japansche beschaving echter uit eigen middelen en nationale gegevens, omstreeks het eind der 18e en het begin der 19e eeuw.

Het elfde Orientalistencongres.

Het is thans 24 jaren geleden, dat te Parijs, op initiatief van den heer Léon de Rosny, voor de eerste maal de beoefenaars van de talen, letteren, godsdiensten, zeden, kunsten en wetenschappen van het Oosten in een internationaal congres bijeenkwamen. Deze eerste poging om de over heel de beschaafde wereld verspreide Orientalisten samen te brengen tot onderlinge bespreking van wetenschappelijke belangen en wetenschappelijke vraagpunten en tot het leggen en versterken van banden van persoonlijke vriendschap, slaagde zóó goed, dat op het Parijsche congres (Sept. 1873) reeds na een jaar het eerste Londensche volgde, waar de organisatie van dergelijke internationale vergaderingen als blijvende instelling haar beslag kreeg. Van nu af volgen met tusschenruimten van twee of drie jaren het derde tot tiende congres, die in 1876, 1878, 1881, 1883, 1886, 1889, 1892 en 1894 te Moskou, Florence, Berlijn, Leiden, Weenen, Stockholm, Londen en Genève werden gehouden.

Op het congres te Genève werd het plan geopperd, het elfde congres in September 1897 te Lissabon te houden, ter gelijktijdige viering van het jubileum der ontdekking van den zeeweg naar Oost-Indië. Immers, het is in dit jaar 400 jaren geleden dat Vasco de Gama den tocht ondernam,

die meer dan eenige andere gebeurtenis er toe zou bijdragen, ons de wetenschap van het verre Oosten te ontsluiten. Het Geneefsche congres echter nam de uitnoodiging van de stad Parijs aan, de plaats waar de rij der congressen werd geopend. Aanvankelijk was besloten om, gehoor gevende aan eene uitnoodiging van koning Carol van Rumenië, in 1897 als plaats van bijeenkomst Bucharest te kiezen, doch dit plan werd gewijzigd, daar de Rumeensche koning zich genoodzaakt zag op zijne uitnoodiging terug te komen. Een oogenblik is er toen sprake van geweest het elfde congres in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika te houden. Bij stemming echter bleek dat de meerderheid der leden dit land wat al te westelijk vonden voor Orientalisten.

Het aantal deelnemers aan het congres beliep circa 800, een zeer cosmopolitisch gezelschap vormende: Franschen, Duitschers, Engelschen, Nederlanders, Russen, Zwitsers, Zweden, Noren, Finnen, Italianen, Amerikanen, — eene bonte mengeling van nationaliteiten. Ook het Oosten had zijn contingent geleverd.

Niet minder dan 65 geleerde genootschappen waren officieel vertegenwoordigd, t. w. 12 Engelsche, 9 Fransche, 8 Italiaansche, 7 Oostenrijksche, 6 Amerikaansche, even zoovele Zwitsersche, 4 Duitsche, 3 Algerijnsche, 2 Russische en 2 Grieksche, 1 Nederlandsche, 1 Belgische, 1 Egyptische, 1 Indische, 1 Rumeensche en 1 Finsche.

Na eene „réunion amicale sans cérémonie", in het *Hôtel des Sociétés savantes*, gelegen in eene zijstraat van den boulevard Saint-Michel, aan den vooravond van het congres, had Maandag 6 September, te 10 uur 's morgens, de eerste bijeenkomst plaats in de aula van het Lycée Louis le Grand.

De Fransche Regeering had met eene onbekrompenheid, welke aan andere Regeeringen bij soortgelijke gelegenheden ten voorbeeld verdient te worden gesteld, voor

eene plechtige ontvangst van de vreemdelingen, onder wie zoo vele beroemde mannen, zorg gedragen.

De aula was op smaakvolle wijze met vlaggedoek en groen versierd. Terwijl een muziekkorps op de galerij de *Marseillaise* liet hooren, trad de heer Rambaud, de minister van Onderwijs, binnen, voorafgegaan door twee huissiers en gevolgd door een talrijken stoet van hooggeplaatste personen, onder wie de Chineesche gezant, de voorzitter van den Parijschen gemeenteraad en verder de leden van het hoofdcomité voor het congres zich bevonden. Op de estrade stonden een aantal rijk vergulde stoelen; op den middelsten, die nog een beetje mooier was dan de overige, nam de minister plaats. De directeur van de Ecole des langues orientales vivantes, de heer Schefer, opende daarop als voorzitter het congres, doch moest, gedwongen door een aanval van asthma, zijn papier weldra overgeven aan den heer Maspero, een beroemd Egyptoloog, die den speech van den heer Schefer voorlas. De minister hield eene redevoering (die hij insgelijks voorlas) en waarin hij er op wees dat Frankrijk als koloniale mogendheid groot belang had bij de kennis der zeden en gewoonten van de Oostersche volkon. Het deed hem ook daarom als regeeringspersoon genoegen, in zoo grooten getale de mannen bijeen te zien, die door de studie der Oostersche talen eene grondige kennis van de volken van het Oosten mogelijk maakten.

Het maakte een wonderlijken indruk, dat na den speech van den minister, de muziek inviel met een.... café-chantant-deun!

Toen de muziek verstomd was, heetten achtereenvolgens verschillende sprekers de gasten welkom. De president van den Conseil municipal deed dat namens den gemeenteraad, de vertegenwoordigers van de verschillende landen namens hunne gouvernementen. Prof. De Goeje, uit Leiden, wees, nadat verschillende zijner voorgangers herinnerd hadden aan de ernstige beoefening

der wetenschap die den leden van het congres hier wachtte, op het feit, dat men toch ook wel een beetje was gekomen om te genieten van „de aantrekkelijkste stad ter wereld". En hij hoopte daarom dat Jupiter Pluvius het congres genadig mocht zijn.

De eenvoudige, gemoedelijke woorden van den heer De Goeje vonden niet minder bijval dan de overige speeches. De vergadering werd gesloten gelijk ze geopend was. De middag was gewijd aan de samenstelling der bureau's in de verschillende secties en het vaststellen van den gang der werkzaamheden. De secties vergaderden deels in het Collège de France, deels in de Nieuwe Sorbonne.

In niet minder dan 3 sectiën werd een onzer landgenooten tot president gekozen. In de afdeeling Langue et Archéologie Musulmanes was prof. De Goeje voorzitter; in die voor Assyriologie prof. Tiele; prof. Kern (die vice president was van de Indische afdeeling) was president van de sectie Indo-Chine et Malaisie, en dat de voorzittersstoel in de afdeeling Chine et Japon ook niet door een onzer landgenooten, prof. Schlegel, werd ingenomen, is stellig te verklaren uit de omstandigheid dat aan den Chineeschen gezant te Parijs, Z. Exc. Tching Tchang, eershalve het presidium moest worden aangeboden.

Bovendien presideerde onze voormalige landgenoot lord Reay (mr. D. baron Mackay van Ophemert), die nog niet vervreemd is van het land zijner geboorte, de Indische sectie, de talrijkste van allen.

Wij hebben dus niet te klagen gehad over miskenning en achterafzetting.

Aan een, zij het ook slechts vluchtig, overzicht hier ter plaatse van de tweehonderd en dertig voordrachten die in de verschillende sectiën zijn gehouden, valt natuurlijk niet te denken. Het zou ook weinig nut hebben.

De voordrachten toch zal men in haar geheel kunnen genieten, als zij in druk zijn verschenen.

Wij moeten volstaan met het mededeelen van enkele losse aanteekeningen:

In de Indische afdeeling sprak de heer Senart over de omstandigheden waaronder het Kharoshthî-handschrift van eene recensie van het Dhammapada is ontdekt, en stelde voor, dat hoogst belangrijke, overoude handschrift den naam Dutreuil de Rhins te geven, ter eere van de nagedachtenis van een ijverig onderzoeker.

Prof. Deussen bood aan de afdeeling zijn nieuwe werk: „*Sechzig Upanishads des Veda*, übersetzt, mit Einleitung und Anmerkungen" aan, terwijl hij de aandacht vestigde op den invloed dien z. i. de denkbeelden van de Upanishads op het godsdienstig en wijsgeerig leven van Europa moeten oefenen.

Op voorstel van de heeren Lefèvre-Pontalis en Aymonier besloot de afdeeling voor Indo-China en den Maleischen archipel om, wegens de belangrijkheid van de oude bouwwerken in Indo-China, bij de Fransche Regeering aan te dringen op het treffen van maatregelen ter plaatse, om de verstrooiing van stukken van oudheidkundige waarde tegen te gaan.

In de Semietische afdeeling vestigde de heer Halévy de aandacht op de gewichtige vruchten die de ontdekking van een nieuwen tekst van het Boek van Jezus Sirach voor de letterkundige geschiedenis van den Bijbel zal dragen. Het jongst gevonden manuscript toch bewijst dat Sirach omstreeks 290 v. Chr. is geboren. De geheele chronologie van dien tijd zou daardoor niet minder dan 100 jaren worden verschoven.

De heer De Reinach behandelde de woorden in Flavius Josephus over Christus, en gaf als zijne meening te kennen dat Josephus van Christus heeft gesproken, en dat een christenhand de woorden heeft ingevoegd.

In de Afrikaansche afdeeling opperde de heer Spiegel-

berg het plan om eene algemeene lijst van alle in Egyptisch Thebe gevonden overblijfselen te vervaardigen.

In dezelfde afdeeling werd gesproken over den Egyptischen koning onder wiens regeering Mozes uittrok. De meesten waren met J. de Rougé eens, dat het alleen Ramses II kan geweest zijn.

In de ethnografische afdeeling sprak dr. Hamy over de ethnografische betrekkingen tusschen Amerika en Azië en tusschen Indo-China en den Maleischen archipel.

In dezelfde afdeeling gaf Henri Froidement eene beschrijving van eene spiritistische bijeenkomst te Pondichéry in 1674, naar het verhaal van den Franschman Bellanger de Lespinay.

De afdeeling voor mohammedaansche taal en oudheidkunde besloot, op voorstel van den Hongaar Goldzieher, om eene encyclopaedie van het mohammedanisme uit te geven. Op voorstel van prof. De Goeje is eene commissie benoemd om het plan te onderzoeken en de uitvoering te verzekeren.

Tot algemeen leider der onderneming is Goldzieher gekozen, terwijl van de commissie deel uitmaken de heeren Barbier de Meynard, Parijs; Browne, Cambridge; De Goeje, Leiden; Guidi, Rome; Karabacek, Weenen; graaf Landsberg, Stockholm; baron Rosen, Petersburg; Socin, Leipzig, en De Stoppelaar, van de firma Brill te Leiden, die de encyclopaedie zal uitgeven.

In de Grieksch-Oostersche afdeeling vertelde Charles Diehl, professor aan de Sorbonne, een en ander over het ceremonieel aan het Byzantijnsche hof. Hij betoogde dat de meeste trekken van dit ceremonieel, hoewel ze ons eerst uit de geschriften van Konstantijn VII bekend zijn, opklimmen tot Justinianus, die, gedreven door zijn trots en geholpen door zijn organiseertalent, het ceremonieel heeft vastgesteld, evenzeer als het recht. De heer Diehl ontleende de bijzonderheden die hij erover wist mee te deelen, aan het lofdicht van Korippos

op Justinus II, de voorstellingen op mozaïeken, enz.

Van de feestelijkheden, den congresleden aangeboden, verdient vermelding eene schitterende receptie bij prins Roland Bonaparte, wiens prachtig paleis, geheel geornamenteerd in Empire-stijl, eene doorloopende herinnering is aan den grooten Napoleon. De aandacht der gasten werd vooral getrokken door de uit 4 à 5 zalen bestaande bibliotheek met haar zeldzamen boekenschat.

Zeer interessant was ook de Buddhistische godsdienstplechtigheid, waartoe de congresleden waren uitgenoodigd door den heer Guimet, den zoon van een zijdefabrikant uit Lyon, die voor zijne zaak veel in China is geweest en er hartstocht heeft opgevat voor het Chineesche aardewerk, de Chineesche kunst en de voorwerpen bij den Chineeschen godsdienst in gebruik. Zijne reusachtige verzamelingen zijn eenige jaren geleden bijeengebracht in een door hem gesticht museum, dat zijn naam draagt en dicht bij het Trocadéro staat. In de bibliotheek van dit museum had de godsdienstoefening plaats. Zij werd geleid door een priester, behoorende tot het Buddhisme van Zuid Indië en van Ceylon, waar de ritus zich kenmerkt door grooten eenvoud.

Het congres werd besloten met een door de Fransche leden aangeboden diner in het Hôtel *Continental*.

Het twaalfde Orientalistencongres zal, ingevolge eene uitnoodiging van de Italiaansche Regeering, in 1900 te Rome worden gehouden, onder leiding van den beroemden taalgeleerde Ascoli.

VARIA.

Chailley-Bert over Java.

De heer Chailley-Bert, schoonzoon van den door Frankrijk zoo betreurden Paul Bert, als gouverneur van Indo-China in 1886 te Hanoï overleden, is, door zijne reizen in de Fransche en Engelsche kolonies en door zijne studie van koloniale vraagstukken, een autoriteit geworden op koloniaal gebied. Zijne laatste reis, waarvan hij in de vorige maand te Marseille is teruggekeerd, is naar Java geweest, de eerste maal dat hij anders dan door boeken met eene Nederlandsche kolonie heeft kennis gemaakt. Gedurende drie maanden heeft hij Java van West naar Oost in alle richtingen doorkruist. De Parijsche correspondent van de *N. R. Ct.* heeft het voorrecht gehad om uit den mond van den heer Chailley-Bert zelf te vernemen, welke zijne indrukken zijn geweest gedurende die weken en welke meening hij daarmede zich over deze kolonie gevormd heeft.

„Het was mij een genot," schrijft de correspondent, „den deskundigen vreemdeling op die wijze te hooren spreken over den arbeid van het kleine Holland in verre overzeesche gewesten, maar het genot vloeide ook voort uit de helderheid, waarmede de spreker zijne meening uiteenzette, uit de gemakkelijkheid waarmede hij personen en zaken beoordeelde, klaarblijkelijk met dat benijdens-

waardig assimilatievermogen dat den Franschman eigen is, zich reeds thuis voelende op dit voor hem kort geleden nog bijna totaal vreemde terrein."

De heer C. is uit over het mooie van Java. Dat eiland, zeide hij, is wel de smaragd waarvan Multatuli spreekt. Niet de bepaaldelijk aangeduide punten, vulkaan of meer, hadden hem bijzonder getroffen — in Zwitserland, in sommige gedeelten van Tyrol zag hij trotscher en grootscher natuur — maar het land in zijn geheel, de wijde rijstvelden hebben hem bekoord, die velden met op den achtergrond de bergen, waarop de plantengroei doorgaat, zoodat zij niet het gezicht afsnijden, maar het groen laten blijven voor uwe oogen, groen in alle schakeeringen tot den verren einder. En daarboven de gouden zon en beneden u van alle kanten het levende water. Vooral de Preanger, en daarin de omstreken van Bandoeng, waren voor hem „ce qu'il y a de plus joli au monde." Over het leven der Europeanen op Java lag, vond hij, een melancholieke tint, een gevolg mede van het afgemetene en als een uurwerk geregelde, dat dit leven kenmerkt. In eene Fransche kolonie is meer afwisseling, terwijl ook 's avonds van negen tot middernacht de families er ontvangen.

„U noemdet daareven Multatuli," merkte de correspondent op. „Hebt u iets van hem gelezen?"

„Brokstukken, hier en daar..."

„In het Hollandsch?"

„Helaas! neen. Zoover ben ik met mijn studie van uw taal nog niet gevorderd, maar het is mijn vaste wil om het daartoe te brengen. De kennis van het Hollandsch is mij trouwens onontbeerlijk. Zie maar eens," en de heer C. wees op het dikke pak mededeelingen en staten, sommige vertaald in het Fransch, de meeste in het Hollandsch, welke op eene tafel opgestapeld lagen. „Die bescheiden en memories, de vele boekwerken ten geschenke ontvangen of door mij aangekocht, een materiaal vor-

mende van groote waarde, zal ik moeten doorwerken en zonder vertaler tusschen opsteller en mij. Kennis van een en ander te nemen is een eerste vereischte om met vrucht te kunnen arbeiden."

„U zult dus wat u gezien en waargenomen hebt op schrift stellen?"

„Zeker, in couranten- en tijdschrift-artikelen, met het doel om te komen tot een werk als Strachey voor Britsch-Indië heeft geleverd, en dat de kolonisatie der Hollanders zal behandelen op Java, verschillend van wat bijvoorbeeld Sumatra te zien moet geven, verschillend en," voegde de spreker er aan toe, „vermoedelijk slechter. Want Java — en dat is de schaduwzijde van het systeem — wordt *te veel* bestierd. Het stelsel der gedwongen cultuur is eenmaal bewonderenswaardig geweest; men heeft er mee moeten breken. In plaats van een bewind, dat, u zult het moeten toegeven, dikwijls „dur et oppressif" is geweest, is men gekomen tot een uiterste, dat alle eer doet aan de gevoelens van menschelijkheid der Regeering, maar in veel opzichten belemmerend werkt. Men controleert met het tot den hoogsten graad van volmaking opgevoerde raderwerk van het binnenlandsch bestuur, opdat den inlander toch geen schade worde gedaan, maar al controleerende om te voorkomen dat hij tien franken verliest, mist men tijd en gelegenheid om te overwegen hoe men hem dertig franken zou kunnen laten winnen."

„De beschrijvingen van Multatuli?..."

„...zijn valsch, niet voor den tijd toen hij schreef, maar voor het Java dat ik heb leeren kennen. Bescherming van den inlander, dat is er het parool. Men beschermt, maar zoo, dat opvoeding en zelfstandige ontwikkeling er bij vergeten worden. Het wordt trouwens ook te Batavia ingezien, dat men te vèr is gegaan op een weg die goed is, mits men er op uit zij de bevolking te leeren niet in haar regeerders, maar in zich zelve haar bescherming te vinden."

Naast deze critiek op het bestuur, welke, zooals men ziet, lof niet uitsluit, heeft de heer C. slechts bewondering over voor wat het particulier initiatief tot stand heeft gebracht op het gebied van den landbouw, voor de geestkracht waarmede de suikerindustrie het hoofd boven water tracht te houden; voor de uitstekend begrepen wijze waarop te Buitenzorg den landbouw een wetenschappelijke steun wordt verzekerd. Java is in dat opzicht zeker de kolonie waar de Franschen het meest kunnen leeren, en als gevolg van zijne reis stelde de heer C. zich ook voor, dat jonge Franschen op landbouwondernemingen op Java eene plaats als volontair zouden gaan vragen voor hunne practische opleiding.

Zijn reis over Java, waarbij den heer C. twee ambtenaren, ieder voor vijf weken, toegevoegd zijn geweest, heeft hem in de gelegenheid gesteld om met personen en toestanden kennis te maken op eene wijze als geen Fransche kolonie het den Hollandschen reiziger zou kunnen vergelden. Aan de dankbaarheid welke hij voor de Regeering gevoelt, kan hij dan ook niet te veel uiting geven, terwijl hij met aandoening gewag maakt van de ontvangst welke hem als Franschman overal te beurt is gevallen. Met grooten eerbied spreekt hij over den Gouverneur-generaal, één uit het dozijn (niet meer?) uitnemende persoonlijkheden, die Java nu telt. Het klonk wel wat heel boud. „Ce n'est pas une grande intelligence", zeide hij van den heer Van der Wijck, „maar, wat meer waarde heeft in zijne hooge betrekking, hij is een voortreffelijk regeerder, een man van groote doortastendheid en vasten wil, die van zijn omgeving ieder aanhoort, zonder van wien ook den invloed te ondergaan." Met hem noemde de heer C. dr. Snouck Hurgronje, een geleerde waarop Holland trotsch mag zijn. De Gouverneur-generaal had hem verteld dat aan dezen adviseur voor godsdienstige aangelegenheden — maar zijn adviezen reiken, en gelukkig! verder — een leerstoel te Cambridge was aangeboden. De

heer C. kon niet krachtig genoeg voor Nederlandsch-Indië hopen dat dr. Snouck Hurgronje er gevestigd zou blijven.

Delische indrukken.

De heer J. Bierens de Haan heeft in eene correspondentie uit Semarang in de *N. R. Ct.* de indrukken geschetst, welke hij in Deli heeft opgedaan.

Een enkele passage, waarin hij het kenmerkend verschil tusschen Java en Deli schetst, laten wij hier uit zijn brief volgen:

„Deli is een zeer merkwaardig land, van Hollandsch-koloniaal standpunt bekeken," schrijft hij. „Neemt men Java als model van een Hollandsche kolonie, dan moet men concludeeren dat Deli er geen is.

De verklaring van het verschil tusschen deze twee landen te vinden, is niet moeilijk.

Java is een kolonie met een geschiedenis van meer dan twee eeuwen achter zich. Langzaam hebben zich daar de toestanden ontwikkeld. Wel is de Compagnie reeds ongeveer een eeuw verdwenen, maar overal vindt men er nog de sporen van terug. Oorspronkelijk bestond het Europeesche element slechts uit Compagniesdienaren, later uit ambtenaren; eerst in de laatste dertig, veertig jaren is het particuliere element van eenige beteekenis geworden, maar toch steeds numero twee gebleven naast de ambtelijke wereld. Ja, zelfs nu nog zijn er ambtenaren, die den particulieren in hun hart niet al te zeer genegen zijn.

De inlandsche en de Indo-Europeesche bevolking zijn op de maatschappij aldaar van grooten invloed geweest en hebben veroorzaakt dat maar al te velen gestrand zijn op de bij een langer verblijf in Indië zoo moeilijk te ontwijken klip: „de indolentie."

En nu hiernaast, of liever hier tegenover, Deli. Mag men vijf-en-twintig jaren ruim eene geschiedenis noemen, dan heeft Deli er eene, en wel eene, waarbij de woorden energie en *struggle for life* op alle bladzijden geschreven staan.

Niet ambtenaren, maar particulieren zijn hier begonnen; zij zijn vooraangegaan, de ambtenaren zijn gevolgd; zij zijn numero één, de ambtelijke wereld is numero twee. Verdwijnt hier de particuliere industrie, dan kunnen de ambtenaren, bij het ongeveer totaal gebrek aan inheemsche bevolking, het voorbeeld volgen.

De harde strijd om het bestaan maakt indolentie onmogelijk, en het gebrek aan inlandsche bevolking, gepaard met den grooten Britsch-Indischen invloed, heeft veroorzaakt, dat die ongelukkige klasse van Indo-Europeanen in Deli zoo goed als onbekend is.

Jonge mannen met ijzeren wil en dito gestel hebben deze kolonie als 't ware ontdekt en ontgonnen, met het doel hier in korten tijd hun fortuin te maken en dan naar Europa terug te keeren. De strijd was hard, de groote hitte en de moerassen werkten tegen, zoodat al wie niet buitengewoon krachtig was, òf bezweek, òf zorgen moest nog bijtijds dit ongezonde land te verlaten.

Er was geen werkvolk en er moest hard gewerkt worden; het particuliere initiatief deed de koeli-ordonnantie, de basis van Deli, geboren worden.

Er was geen spoor, geen straatverlichting voor de plotseling ontstane stad; de wegen waren er slecht, het particuliere initiatief wachtte niet tot een door tweestrijd verdeelde Tweede Kamer de noodige gelden hiervoor had toegestaan; zèlf werd de hand aan het werk geslagen: de spoor ontstond. Medan kreeg een soort gemeentebestuur, zonder eenigen wettelijken grondslag, maar beschikkend over een gemeentekas, waaruit straatverlichting en onderhoud der gemeentewegen konden betaald worden.

Het geluk diende mede en Deli bereikte een onverwachten bloei.

Van Singapore uit was deze kolonie ontstaan; geen wonder dan ook, dat er nauwe banden met deze plaats en met het schuin tegenover gelegen Penang bleven bestaan, een band die zich o. a. nog in tal van uitdrukkingen doet gevoelen.

En Java, och daar ging alles voor een Deliaan veel te langzaam; in Singapore kon men veel vlugger terecht; vandaar dat Java en Deli elkaar niet kennen, totaal vreemd van elkaar gebleven zijn en noch Java-invloed op Deli, noch Deli-invloed op Java merkbaar is."

NECROLOGIE.

---

† Dr. W. H. J. Meyners d'Estrey.

In de afgeloopen maand bereikte ons het bericht van het overlijden, in den ouderdom van 67 jaren, van den heer dr. Willem Henri Jean Meyners graaf d'Estrey, den bekenden schrijver over koloniale onderwerpen, die in Frankrijk een der meest gezaghebbende mannen op dat gebied was. Ofschoon hij, dank zij zijne kennis van het Nederlandsch, er ongetwijfeld veel toe heeft bijgedragen om juistere begrippen omtrent Nederland en zijne koloniën in Frankrijk ingang te doen vinden — eene niet geringe verdienste! —, vond hij in ons land weinig waardeering; men kon het onzen ex-landgenoot niet vergeven, dat hij met den litterairen eigendom wat al te vrij omsprong en vertalingen van Nederlandsche schrijvers voor eigen werk liet doorgaan, of wel — opzettelijk valsche bronnen noemde. Dat was werkelijk een leelijk trekje van den man.

Hij vertaalde o. a. eens de Oostersche parabelen van gezag van Multatuli in de *Nouvelle Revue* .... uit het Arabisch, hetgeen het eerst ontdekt werd door eene Nederlandsche onderwijzeres. Men zal zich herinneren, dat prof. De Goeje, uit Leiden, door in de *Nederlandsche*

Spectator naast elkaar den Franschen tekst van Meyners en den Hollandschen van Multatuli te plaatsen, er de aandacht op vestigde.

Dat was het laatste ons bekende stukje van dien aard dat hij uithaalde. Werd hij, gelijk in dit geval, op de vingers getikt, dan had hij nog de niet benijdenswaardige.... vrijmoedigheid, het goed recht zijner „adaptations" te verdedigen.

In een der jongste nummers van het weekblad *Insulinde* deelde de heer R. A. van Sandick eenige levensbijzonderheden mede omtrent Meyners, die, als zijnde weinig bekend, hier eene plaats mogen vinden:

Den 1sten Mei 1829 werd in de registers van den burgerlijken stand te 'sGravenhage ingeschreven de geboorte van Willem Hendrik Johannes Meyners, oudste zoon van den kolonel der infanterie W. C. H. Meyners en Dirkje Roos van Tol. Van zijn twee jongere broeders was de een hoofdingenieur bij de Staatsspoorwegen in Ned.-Indië en de tweede kapitein der infanterie in het Nederlandsche leger.

Zijn vader was een bekend Nederlandsch officier, die versierd was met de St. Helena-medaille, als herinnering aan zijn diensttijd onder Napoleon, met de Militaire Willemsorde, de Nederlandsche Leeuw en het Metalen Kruis. Zijn grootvader was generaal-majoor der cavalerie, later hoogheemraad van het grootwaterschap Woerden.

Meyners stamt dus af van eene echt Nederlandsche familie. Den 3den Februari 1852 ontving hij, bij legaat van den graaf d'Estrey des Frasmes, uit Aix, den titel van „graaf d'Estrey". Sedert dien tijd heeft de naam Meyners d'Estrey, die er niets Hollandsch uitziet, menigeen op een dwaalspoor gebracht wat betreft zijn oorspronkelijke nationaliteit. Hij was trouwens (te Londen, in 1858) gehuwd met eene Fransche vrouw, mejuffrouw Gautier, en was Franschman geworden.

Hij was hoofdredacteur van de *Annales de l'Extrême Orient*. In de laatste jaren schreef hij het koloniaal overzicht in de Fransche *Economiste*, dat zeer de aandacht trok door de ongezouten wijze, waarop hij zijn nieuwen landgenooten de waarheid dorst te zeggen over hunne niet altijd even gelukkige koloniale politiek. Hij wees dan menigmaal met voorliefde op de Nederlandsche koloniën, bij wijze van tegenstelling. De ongeschiktheid der Fransche ambtenaren, wier aantal overmatig groot was, in de nieuwste Fransche koloniën, werd met vlijmenden spot door hem aan de kaak gesteld.

Letterkundige Kroniek.

Gecompromitteerd. Indische roman door Dé-Lilah. — Arnhem, P. Gouda Quint, 1897.

Wij zouden niet durven beweren, dat Dé-Lilah onze litteratuur heeft verrijkt met zijn roman *Gecompromitteerd*, doch de verdienste een zeer onderhoudend boek te hebben geschreven, waarin de Indo-Europeesche samenleving van verschillende kanten wordt bekeken en eenige goed geslaagde karakters worden gegeven, kan hem (of haar?) niet worden ontzegd. Het droevig lot eener vrouw, op wie eene huichelachtige maatschappij het brandmerk „gecompromitteerd" heeft gedrukt, omdat zij de gescheiden echtgenoote is van een ellendeling, die, na haar geld te hebben verbrast, haar het leven tot een hel maakte en haar blijft vervolgen met zijn duivelachtigen haat, wordt er met sterke kleuren in geschetst. Er komen tooneelen in voor, die menschen met een levendig rechtsgevoel de vuisten doen ballen over zóóveel onrecht en laagheid tegen eene vrouw, wier eenige grove fout is geweest dat zij in goed vertrouwen haar hart heeft geschonken aan een onwaardige.

Hier en daar is de loop der verwikkeling wat erg onwaarschijnlijk en is het verhaal te veel aangedikt.

Ook strekt het niet tot verhooging van de sympathie voor de hoofdpersoon, dat haar auteur haar driemalen laat trouwen: de eerste maal met een man wiens liefde en trouw zij eerst na zijn dood leert waardeeren, als zij zich bedrogen vindt in den man voor wien zij eene hartstochtelijke liefde heeft opgevat, om ten laatste, na veel bitter en onverdiend lijden, andermaal in het huwelijk te treden. En als zij dan eindelijk het ware geluk heeft gevonden, dan — *o misery of miseries!* — sterft zij, in den bloei harer jaren! 'n Heel droevige geschiedenis dus. Alleen wat banaal en, zooals gezegd, hier en daar wat heel bont gekleurd.

De Zaaiers. Een roman naar het Engelsch van Henry Seton Merriman. Bewerkt door Holda. 2 dln. — Amsterdam, N. J. Boon.

„Het beste dat hij ooit geschreven heeft". — „Van het begin tot het einde boeiend. Er is in de laatste jaren zelden zoo iets moois verschenen". — „Men kan het boek niet neerleggen vóor de laatste pagina gelezen te hebben". — „Dit is het mooiste en indrukwekkendste boek van Merriman". — „Een zeer merkwaardig meesterstuk inderdaad".

Zietdaar eene bloemlezing uit de recensiën van de Engelsche pers van *De Zaaiers*, van Merriman, een boek waarvan in het oorspronkelijk reeds negen drukken zijn uitverkocht.

Wij schromen bijna het te zeggen, maar wij kunnen die gunstige oordeelvellingen niet ten volle onderschrijven. Het verbaast ons zelfs, dat het boek in Engeland zooveel opgang heeft gemaakt, en dat iemand het te goeder trouw „een meesterstuk" kan noemen, is ons heelemaal een

raadsel. Dat is het in geen geval; het voldoet, naar onze opvatting, nauwelijks aan de eischen die aan den roman zijn gesteld. De beide hoofdpersonen, die de schrijver ons schetst als twee kampioenen voor de zedelijke vrijmaking van het arme volk in Rusland, wekken niet de belangstelling die zij mogelijk zouden verdienen wegens het edelaardige en moedige van hun pogen, omdat zij ons niet in scherp belijnde trekken voor den geest worden gebracht. En wat de handeling betreft, deze is zóo barok en schetsachtig, dat men niet weet of hetgeen de schrijver ons geeft louter phantasie is, of wel dat het steunt op eene waarneming van feiten. Zijn de toestanden in Rusland werkelijk zóo als hij ze beschrijft? En vindt men er „zaaiers" als Karel Steinmetz en prins Paul, — beiden vreemdelingen?

Ondanks al de bedenkingen die wij tegen de litteraire waarde van het boek hebben, en die wij tegenover de overdreven loftuitingen van de Engelsche beoordeelaars niet wilden verzwijgen, twijfelen wij er toch niet aan, of het werk zal ook bij ons lezers vinden. De intrige, hoe weinig uitgewerkt ze ook zij, boeit wel.

De Majoraatsheer. Een roman naar het Zweedsch van Sigurd, bewerkt door A. Modderman E.Jzn. — Amsterdam, N. J. Boon.

Bij de betrekkelijke armoede en de weinige productiviteit der moderne letterkunde van de andere Europeesche volken steekt die van Zweden gunstig af. Nu reeds jaren lang zorgen onze uitgevers en vertalers er met prijzenswaardigen ijver voor, dat wij geregeld kunnen kennisnemen van het beste dat de Zweedsche boekenmarkt oplevert. Alles moge niet *first rate* zijn, van

bepaald gering gehalte zijn de boeken die uit het hooge Noorden tot ons komen nooit. De Zweedsche letteren zijn nog niet afgedaald tot wat de Duitschers „eine Schablonen-litteratur" noemen; er ligt nog een waas van frischheid en oorspronkelijkheid over, dat ons, die wat het buitenland betreft aan zooveel dufs en mufs gewoon zijn en op hetgeen van eigen bodem is ook over het geheel niet kunnen roemen, — aangenaam aandoet.

De majoraatsheer is een zeer aantrekkelijk geschreven boek, met goed geteekende karakters, en eene intrige, die mogelijk een beetje sterk romantisch is, doch daarom nog niet gezegd kan worden onwaarschijnlijk te zijn.

Onder de met voorliefde gelezen Zweedsche romans zal *De majoraatsheer* zich stellig eene plaats veroveren.

NIEUWE UITGAVEN.

NEDERLAND.

Aitton (D.). Nederlandsch Oost- en West-Indië, ten dienste van het onderwijs. 4e, omgewerkte en vermeerderde druk. Groningen, P. Noordhoff . . . . f 1.25

Eck (R. van). Luctor et emergo, of de geschiedenis der Nederlanders in den Oost-Indischen archipel. Afl. 4/5. Zwolle, Mehler & Co.. . . . . Per afl. f 0.35

Grashuis (G. J.). De Soendaneesche tolk. Hollandsch-Soendaneesche woordenlijst. 3e druk. Leiden, A. W. Sijthoff . . . . . f 3.50

Have (J. J. ten). Insulinde. Een leesboek vooral ten dienste van hen, die voor de hoofdakte studeeren. Met een overzicht van onze koloniën in Amerika. 's Gravenhage, Joh. Ykema . . . . f 1.—

Hikajat mesa Kagoengan seri pandji Wila Koesoema. In vroeger tijden door een Maleier uit het Javaansch in het Maleisch vertaald. Nu voor de pers bewerkt door H. C. Klinkert. 1e stuk. Leiden, P. W. M. Trap. . . . . f 0.45

Hoven (Thérèse). Uit het land der klapperboomen. Amsterdam, L. J. Veen. . . . . f 2.50; geb. f 2.90

Kiliaan (H. N.). Madoereesche spraakkunst. 1e stuk. Inleiding en klankleer. Batavia, Landsdrukkerij. ['s Gravenhage, Martinus Nijhoff] . . . . f 2.—

Martin (K.). Reisen in den Molukken, in Ambon, den Uliassern, Seran (Ceram) und Buru. Geologischer Theil. 1. Lfg.: Ambon und die Uliasser. Mit 3 Karten, 5 Tafeln u. 20 Textbildern, nebst einer Profillinie des nördlichen Halmahera. Leiden, E. J. Brill . f 3.—

Rekeningen van de exploitatie van den staatsspoorweg ter Sumatra's westkust en van het Ombiliënkolenveld, over 1896. 's Gravenhage, Gebrs. J. & H. van Langenhuysen. [Martinus Nijhoff] . . f 0.25

Schaank (S. H.). Het Loeh-foeng-dialect. Leiden, E. J. Brill f 3.50

Smets (**E. Ch.**). Een verwaarloosde bron van welvaart voor het moederland en de koloniën. Apeldoorn, J. H. Steghgers H. Jzn. *f* 0.25

Stoppelaar (**L. P. de**). De petroleum-industrie, in het bijzonder die van Nederlandsch Oost-Indië. Overzicht bewerkt ten behoeve van houders van petroleumwaarden. Amsterdam, J. H. de Bussy. *f* 3.—

Tuuk (Dr. **H. N. van der**). Kawi-Balineesch-Nederlandsch woordenboek. Uitgegeven ingevolge gouvernementsbesluit van 14 Febr. 1893, n° 3. Dl. I. Batavia, Landsdrukkerij. ['s Gravenhage, Martinus Nijhoff] . . . . Gecart. *f* 15.—

ENGELAND.

Crooke (**W.**). North-Western provinces of India: history, ethnology and administration. With map and 16 illustrations 10/6

Griffis (**W. E.**). Romance of discovery; a thousand years of explorations and the unveiling of continents. Illustr. by Frank T. Merrill. 7/6

Larajasse (Fr. Evangeliste de) and **Sampont** (Fr. Cyprien de). Practical grammar of the Somali language. With a manual of sentences 12/

Robinson (**Charles H.**). Hausa grammar. With exercises, readings and vocabulary 5/

Robinson (Rev. **Charles H.**). Mohammedanism: has it any future? With an introduction by the Right Rev. W. Boyd Carpenter 1/6

Stevenson (Surgeon-General **W. F.**). Wounds in war: the mechanism of their production and their treatment 18/

DUITSCHLAND.

Bastian (**A.**). Lose Blätter aus Indien. I. . . . . M. 4.—.

Halle (**E. v.**). Reisebriefe aus Westindien u. Venezuela . M. 1.—.

Lehrbücher des Seminars f. orientalische Sprachen zu Berlin. Hrsg. v. dem Director des Seminars. XVI. Bd.

XVI. Viehe (Miss G.). Grammatik des Otjiherero, nebst Wörterbuch . . . . M. 12.—.

Mitteilungen der vorderasiatischen Gesellschaft. 1897. 4—6. (Schluss).

4. Peiser (F. E.). Studien zur orientalischen Altertumskunde. M. 1.—; 5. Winkler (Hugo). Die sabäischen Inschriften der zeit Alhan Nahfan's. M. 1.60; 6. Glaser (Ed.). Zwei Inschriften üb. den Dammbruch v. Mârib. Ein Beitrag zur Geschichte Arabiens im 5. u. 6. Jahrh. n. Chr. . . . . M. 6—.

Mitteilungen der deutschen Gesellschaft f. Natur- u. Völkerkunde Ostasiens. Suppl. Tokyo.
Ehmann (P.). Die Sprichwörter u. bildlichen Ausdrücke der japanischen Sprache. Gesammelt, übers. u. erklärt. 1. Thl. (von A bis G) . . . . M. 6.—.

Oldenberg (Hermann). Buddha. Sein Leben, seine Lehre, seine Gemeinde. 3. Aufl. . . . . M. 9.—.

Siebold (Ph. Fr. v.). Nippon. Archiv zur Beschreibg. v. Japan u. dessen Neben- u. Schutzländern Jezo m. den südl. Kurilen, Sachalin, Korea u. den Liukiu-Inseln. Hrsg. v. seinen Söhnen. 2 Bd. 2. Aufl. M. 8.—; geb. M. 10.—.

Tamura (N.). Warum heirathen wir? Gedanken e. modernen Japaners üb. Ehe u. Frauenleben. . . . . M. 2.—.

Veröffentlichungen aus dem königl. Museum f. Völkerkunde zu Berlin. V. Bd.
V. Gruenwedel (Alb.). Buddhistische Studien. Mit 97 Abbildgn. (1. Glasuren v. Pagan. 2. Excurs: Das Suppâradschâtaka in Padmasaumbhava's Legendenbuch. 3. Pasten aus Pagan. 4. Skulpturen aus Pagan) . . . . M. 24.—.

FRANKRIJK.

Beauregard (Ollivier). Congrès international des Orientalistes, 11e session à Paris, 5—12 Septembre 1897 . . . . . . 2 fr.

Bibliothèque coloniale internationale. Publication de l'Institut colonial international. Seconde série: Les fonctionnaires coloniaux. Documents officiels. Tomes I et II.
I: Espagne — Colonies françaises. — 1. Personnel de l'Administration centrale et des colonies, sauf l'Indo-Chine. —2. Personnel de l'Indo-Chine. II. Pays-Bas. — Etat indépendant du Congo. — Indes Anglaises. — Colonies Allemandes.

Duss (R. P.). Flore phanérogamique des Antilles françaises, t. III. 20 fr.

Grant (le Dr. G. M.). L'Orient et la Bible. Les grandes religions. Traduit par C. de Faye.

Oukhtomsky (Prince). Voyage en Orient. S. A. I. le Césarevitch (S. M. l'Empereur Nicolas II). Trad. de L. Liger . . . . 50 fr.

DELFTSCHE ROOMBOTER-INRICHTING

Aanvoer van melk van ruim 7000 koeien per week.
Fijne kwaliteit. Keurige verpakking.

WILLEM VAN SANTEN JACZN.
Rijswijksche weg nabij Den Haag

Verzending van Roomboter ruim 17000 KG. per week

DE AVONDPOST,

Neutraal Nieuwsblad.

Van alle in de Residentie verschijnende dagbladen **het meest verspreid**, ook buiten 's Gravenhage; bevat o. m. **uitvoerige verslagen der Staten-Generaal, artikelen over actueele onderwerpen en sociale vraagstukken, militaire beschouwingen, Indische schetsen, brieven uit de Oost en causerieën, met zorg gekozen feuilletons, officieele berichten en benoemingen van denzelfden dag, mailberichten, opgaven omtrent verloven van Indische officieren en ambtenaren**, enz.

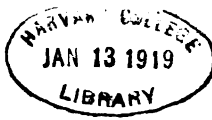
Het Zondagsblad van De Avondpost

is hoofdzakelijk aan belletrie gewijd.

Abonnementsprijs voor Den Haag, Scheveningen en Loosduinen *f* **1.25**, Delft *f* **1.40**, voor alle andere plaatsen in Nederland fr. p. p. *f* **1.65**.

Voor O. & W. Indië per jaar bij vooruitbetaling *f* **15**.

Bureaux: 2e Wagenstraat 70, 's Gravenhage

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCH-INDIË

VAN

wijlen dr. W. R. baron van HOËVELL.

(Opgericht in 1838.)

TWEEDE NIEUWE SERIE.

1e JAARGANG.

NOVEMBER 1897.

'S GRAVENHAGE. — F. J. VAN PAASSCHEN.

Mede verkrijgbaar te

BATAVIA bij G. KOLFF & Co.

en bij alle Boekhandelaren in Ned.-Indië.

U D.

Bijdragen en brieven, de Redactie betreffende, gelieve men te zenden aan den Heer H. A. LESTURGEON, villa „Catharina Francisca”, N. Badhuisweg, Scheveningen.

Dit Tijdschrift verschijnt tusschen den 1en en den 15en van elke maand.

De abonnementsprijs bedraagt voor Nederland *f* 13.— per jaar. Voor het buitenland wordt dit bedrag met de porto's verhoogd. Tusschentijds aangegane abonnementen worden ad *f* 3.25 per kwartaal berekend.

Afzonderlijke nummers, voor zoover deze voorhanden zijn, *f* 1.50 per aflevering.

Prijs der advertentiën van $^1/_8$; $^1/_4$; $^1/_2$ en $^1/_1$ bladzijde per plaatsing *f* 1.50; *f* 2.50; *f* 4.50; *f* 8.—.

Bij 12 achtereenvolgende plaatsingen van $^1/_8$; $^1/_4$; $^1/_2$ en $^1/_1$ bladzijde *f* 12.—; *f* 20.—; *f* 35.— en *f* 60.—.

Het Voorloopig Verslag over de Indische begrooting voor 1898.

Het Voorloopig Verslag over de Indische begrooting voor 1898 — het eerste dat van de nieuw samengestelde Kamer uitgaat — maakt geen zeer behagelijken indruk. Het stuk is niet veel meer dan een cliché van de verslagen van vroegere jaren; men vindt er tal van vragen en opmerkingen in neergelegd die òf niets om het lijf hebben òf waarop het antwoord als bekend mocht worden verondersteld. Het is onmogelijk in die verwarrende chaos van meeningen over allerlei punten eenige leidende hoofddenkbeelden te bespeuren.

Van verschillende zijden werd geklaagd over de late inzending van het Koloniaal Verslag. Ditmaal werd vóór de indiening der begrooting een nog kleiner gedeelte afgedrukt dan in de laatste jaren het geval was; terwijl ten vorigen jare bij het afdeelingsonderzoek althans de hoofdstukken A—K en een gedeelte van hoofdstuk L in handen der leden waren, waren thans nog slechts de hoofdstukken A—H en een deel van hoofdstuk J rondgedeeld.

Mocht eene verkorting van het tijdperk waarover de mededeelingen loopen niet doenlijk blijken, dan wenschen eenige leden, dat ten aanzien van de voornaamste zaken,

welke in het ontbrekend deel van het Verslag behandeld worden, bij de toelichting der begrooting uit de aan het departement voorhanden gegevens eenige mededeelingen zouden worden verstrekt.

Door vele leden van verschillende politieke richting werd ingenomenheid met de optreding van den tegenwoordigen minister betuigd. Van een man van zijn kennis en ervaring, die weet wat hij wil en die hart heeft voor de inlandsche bevolking, verwachtte men veel voor het tot stand brengen van nuttige hervormingen, en men vertrouwde, dat voorstellen omtrent verschillende belangrijke aangelegenheden aanhangig gemaakt zullen worden.

Sommige leden zouden het op prijs stellen mededeeling te ontvangen van de plannen des ministers tot toepassing van de denkbeelden die hij vroeger ten aanzien van Indische bestuursaangelegenheden verdedigde, en velen verzochten bepaaldelijk inlichting omtrent de gedragslijn, welke de minister denkt te volgen ten aanzien van de herziening van enkele bepalingen van het Regeeringsreglement, de decentralisatie van bestuur, de reorganisatie van den Raad van Indië.

Men hoopte dat de herziening van het Regeeringsreglement nog in den loop van dit zittingjaar de Kamer zou bereiken.

Vele leden waren van oordeel, dat het noodig is de quaestie der decentralisatie van het bestuur ernstig onder de oogen te zien. Werd van verschillende zijden de wensch uitgesproken, dat de minister zou mededeelen, of en in welken geest hij ten deze een voorstel denkt te doen, en of hij de voorkeur geeft aan het nemen van eene proef met gemeentelijke inrichtingen op enkele hoofdplaatsen, dan wel aan eene meer algemeene regeling, — er waren ook leden, die, ofschoon in beginsel niet gekant tegen decentralisatie, toch den nadruk legden op de wenschelijkheid om te dezer zake met het gevoelen der Indische autoriteiten te rade te gaan.

Door eenige leden werd het denkbeeld geopperd om ter bestudeering van het vraagstuk een kundig ambtenaar naar Britsch-Indië te zenden.

De gevoelens omtrent den financieelen toestand van Indië liepen als gewoonlijk uiteen. Sommigen achtten dien toestand bedenkelijk, anderen onbevredigend, weder anderen in de gegeven omstandigheden niet onbevredigend. Dat groote voorzichtigheid ter zake van het financieel beheer noodig is, werd echter algemeen erkend.

Omtrent de uitkomsten der begrootingen werden o. a. de volgende opmerkingen, toegelicht met gedetailleerde berekeningen, gemaakt:

Terwijl vroeger voordeelige en nadeelige sloten elkander afwisselden, sluiten de jaren 1894—98 alle met een belangrijk tekort.

O. m. werd de raming der middelen, bepaaldelijk die van de opbrengst der landrente en der opiumregie, door sommigen te optimistisch geacht.

De leden, die den financieelen toestand bedenkelijk achtten, meenden dat, vooral bij dalende opbrengsten der producten, de groote sommen, welke bij het aangaan eener nieuwe leening voor renten en aflossing noodig zullen zijn, een zwaren druk op de financiën zouden uitoefenen; en verwachtende dat, waar de laatste vijf dienstjaren vermoedelijk een gemiddeld tekort van 11 à 12 millioen opleveren, dergelijke tekorten, vermeerderd met hetgeen dan voor rente en aflossing der nieuwe leening vereischt zal worden, zich ook in het vervolg zullen vertoonen, vroegen zij, hoe dan op den duur een behoorlijk evenwicht tusschen inkomsten en uitgaven verkregen zal kunnen worden.

Andere leden, die den toestand minder verontrustend achtten, wezen er op, dat bij de beoordeeling van de uitkomsten der laatste dienstjaren toch niet uit het oog mocht worden verloren, dat telken jare groote uitgaven voor

productieve werken gedaan zijn, welke door leening gedekt mogen worden. Verder wees men op de geleidelijke en belangrijke stijging van de opbrengst der belastingen.

Vervolgens werd van verschillende zijden opgemerkt, dat de oorlog met Atjeh een kanker voor de Indische financiën mag genoemd worden. Een lid betoogde, dat, wanneer het volhouden van dien oorlog door de eer van Nederland gevorderd werd, de kosten daarvan ten laste van het moederland behooren te komen. Anderen meenden daarentegen, dat vastgehouden moest worden aan het beginsel, dat Indië in de kosten der Indische huishouding behoort te voorzien.

Verschillende middelen om in den financieelen toestand verbetering te brengen werden aan de hand gedaan. Vooreerst kwam versterking der inkomsten ter sprake. Verscheidene leden meenden, dat de koffiecultuur eene hoogere opbrengst kan geven, wanneer zij, met toepassing van het bijslagstelsel, wordt uitgebreid. Hiertegenover werd door anderen betoogd, dat uitbreiding der verplichte koffiecultuur en toepassing van het stelsel van den heer Smets zouden uitloopen op vermeerderden druk voor de inlandsche bevolking bij mindere betaling.

In de tweede plaats werd van verschillende zijden aangedrongen op het aanbrengen van bezuinigingen.

Verscheidene leden meenden, dat belangrijke bezuinigingen verkregen konden worden door vermindering van wedden en pensioenen. Men meende, dat vermindering van de traktementen en pensioenen der hoogere ambtenaren aanbeveling verdient Dit gevoelen vond evenwel bestrijding van de zijde van leden die meenden, dat vermindering van traktementen en pensioenen het verkrijgen en behouden van bekwame en degelijke ambtenaren zou tegengaan. Voorts werd als middel van bezuiniging aangedrongen op het vervan-

gen van den Raad van Indië door een raad van directeuren der Indische departementen.

Nog werd gevraagd, of de minister reeds eene bepaalde meening heeft omtrent het tijdstip, waarop eene nieuwe leening voor Indië zal zijn te sluiten.

Vele leden waren van meening, dat in Atjeh het stelsel, dat thans gevolgd wordt, gehandhaafd behoort te worden, daar de goede resultaten van dat stelsel thans reeds aan het licht komen. Anderen waren van oordeel, dat het stelsel niet tot pacificatie kon leiden, zoolang ook niet in de kuststreken, met name tegen Pedir en Gighen, krachtig werd opgetreden.

Eenige leden verlangden eenige zekerheid, dat hetgeen men doet en doen wil, bevredigende resultaten zal opleveren. Zij wenschten van den minister te vernemen, welk politiek en krijgskundig doel thans tengevolge van de plaats gehad hebbende operatiën geacht mag worden bereikt te zijn; welke gevolgen de minister van verdere toepassing van de aangenomen gedragslijn verwacht; welke opofferingen nog noodig worden gerekend om tot pacificatie te geraken.

Een der leden kwam met nadruk tegen de voortzetting van den strijd in Atjeh op. Hij betoogde, dat niemand de verantwoordelijkheid voor het beginnen van dezen strijd op zich durfde te nemen, en dat voor ons optreden tegenover Atjeh geene goede redenen waren aan te voeren. Naar zijne meening behoorde aan dien ongerechtvaardigden strijd zoo spoedig mogelijk een einde gemaakt te worden, en hij achtte het, ten einde daartoe te geraken, wenschelijk, dat eene staatscommissie, samengesteld uit onpartijdige en eerlijke lieden, met uitsluiting van militairen, zou worden benoemd, ten einde hieromtrent van advies te dienen.

Andere leden beschouwden de meening, dat aan den strijd in Atjeh een einde zou kunnen komen door benoeming van eene commissie, als eene illusie. Overigens

werd geenszins erkend, dat de strijd niet te rechtvaardigen zou zijn.

Voorts werden ten aanzien van de in Atjeh te volgen gedragslijn nog de volgende opmerkingen gemaakt:

Vooreerst werd door enkelen de vraag gesteld, of niet eene belangrijke uitbreiding der sterkte van de troepen in Atjeh en een krachtiger optreden tot spoedige beëindiging van den strijd zou kunnen leiden. Deze vraag werd door anderen in ontkennenden zin beantwoord.

Voorts werd gewezen op het groote belang van eene goede toepassing der scheepvaartregeling.

Verscheidene leden meenden dat, ofschoon geheele fnuiking van den smokkelhandel wel onmogelijk zal zijn, de scheepvaartregeling toch beter doel zou treffen, indien het aantal ter kust van Atjeh gestationneerde schepen versterkt werd.

Ook waren er leden, die de vraag stelden, of niet herstel van het sultanaat van Atjeh in de thans bestaande omstandigheden mogelijk en wenschelijk is.

Van verschillende zijden werd de aandacht gevestigd op eene volgens een bericht in de dagbladen door den gouverneur van Atjeh uitgevaardigde dagorder, waarbij het mishandelen van vrouwen en kinderen verboden wordt. Ofschoon men goedkeurde, dat tegen het begaan van wreedheden openlijk en krachtig werd opgetreden, zoo betreurde men toch ten zeerste, dat zulk optreden noodzakelijk gebleken is.

Waar de tegenwoordige minister vroeger blijk gegeven heeft van zijne goede gezindheid jegens de christelijke zending, verwachtte men dat hij als minister van dezelfde gezindheid blijk zou geven.

Door eenige leden werd gewezen op de bezwaren, die het optreden van zendelingen van verschillende kerkgenootschappen op hetzelfde terrein veroorzaken.

Het had de aandacht van verscheidene leden getrokken, dat de Engelsche Regeering voorbereidende stappen doet om

toleenheid tusschen Engeland en zijne koloniën mogelijk te maken. In verband hiermede werd de wenschelijkheid betoogd om voor Nederlandsch-Indië de differentieele rechten te herstellen of toleenheid in te voeren.

Andere leden meenden daarentegen, dat maatregelen als de bedoelde uit een algemeen politiek en oeconomisch oogpunt zeer bedenkelijk zouden zijn. Toleenheid zou de opbrengst der invoerrechten doen dalen.

De mededeelingen omtrent den toestand op Lombok hadden bij eenige leden teleurstelling gewekt. Houdt de Balische bevolking zich rustig, de door ons van de overheersching der Baliërs bevrijde Sassaks maken het ons zeer lastig. Gevraagd werd, of hunne ontevredenheid voor een deel niet te wijten kan zijn aan onzekerheid omtrent de rechten op den grond.

Voorts werd de vraag gesteld, of het, met het oog op de wenschelijkheid van een krachtig bestuur op Lombok, niet raadzaam ware, dat de resident van het gewest in plaats van op Bali, op Lombok gevestigd zij.

Eenigen vestigden de aandacht des ministers op het jongste verslag van den consul te Djeddah, waaruit blijkt dat het den consul door de tegenwerking der Turksche autoriteiten onmogelijk wordt gemaakt naar behooren te waken voor de belangen der Mekkagangers uit Indië. Men verzocht dat de Regeering het mogelijke zou doen om de positie van den consul tegenover het Turksch gezag te versterken.

Verder werd door een der leden gevraagd, of de Regeering het ter bedevaart gaan naar Mekka denkt te verbieden, als de pest in Britsch-Indië mocht voortduren.

Van verschillende zijden werd aangedrongen op afdoening van de reeds zoo lang in overweging zijnde regeling van den rechtstoestand der inlandsche christenen.

Eenige leden wenschten te vernemen, welke de denk-

beelden en plannen des ministers zijn omtrent de invoering van een nieuw stelsel van dwangarbeid.

Sommige leden vroegen, of spoedig maatregelen te wachten zijn om aan de duitenquaestie een einde te maken.

Door sommige leden werd aangedrongen op verlaging der Indische pensioenen in de hooge rangen, zoowel voor ambtenaren als voor officieren.

Andere leden wezen op de groote kansen van ziekte en dood, welke het leven in Indië met zich brengt.

Eenige leden klaagden over het groot aantal ambtenaren ter beschikking bij het binnenlandsch bestuur, die thans in Indië aanwezig zijn. Men vroeg, of de minister bereid is maatregelen te nemen in het belang eener geregelde aanvulling van het ambtenaarskorps in Indië. In overweging werd gegeven om telken jare van Regeeringswege bekend te maken hoevele plaatsen vermoedelijk in de eerstvolgende jaren beschikbaar zullen zijn.

Het voorstel tot eene vestiging van bestuur op het Nederlandsch gedeelte van Nieuw-Guinea vond bij eenige leden bestrijding, zoowel wegens de aanzienlijke verhooging van uitgaven, die daarvoor reeds thans noodig is, als wegens de vrees, dat die vestiging op den duur tot belangrijke uitbreiding van besturend personeel en politiemacht zou leiden.

Vele andere leden konden zich daarentegen met het voorstel der Regeering vereenigen, van meening, dat zij niet alleen wenschelijk was om onze souvereiniteitsrechten behoorlijk te handhaven, maar ook noodig in het belang der bevolking.

Sommige leden meenden, dat bij het vorderen van heerendiensten niet altijd in voldoende mate met de belangen der inlandsche bevolking rekening gehouden wordt, en daarbij had men bepaaldelijk hierop het oog, dat men, in afwijking van hetgeen vroeger daaromtrent bepaald is, ook bij het tot stand brengen van de *prise*

d'eau van bevloeiingswerken en van de hoofdleidingen zooveel mogelijk van heerendienstplichtigen gebruik wilde maken. Deze afwijking van het aangenomen beginsel scheen ongerechtvaardigd, omdat daaruit eene groote verzwaring van lasten voor de bevolking voortvloeit en eene gedane toezegging daardoor wordt geschonden. Men wenschte dat de minister de noodige maatregelen zou verordenen om aan deze onbillijke handelingen een einde te maken.

Opnieuw verklaarden enkele leden het af te keuren, dat door de Regeering eener christelijke natie als de onze gelden worden verstrekt voor viering van heidensche en mohammedaansche feesten.

Opnieuw werd aangedrongen op aanstelling van inlandsche veeartsen.

Van verschillende zijden werd verzocht, dat de minister zijne plannen omtrent de gedwongen koffiecultuur op Java en zijn oordeel omtrent het bijslagstelsel zou mededeelen. Voorts werden naar aanleiding van de hernieuwde aanvrage van *f* 500,000 voor maatregelen in het belang der koffiecultuur verschillende opmerkingen gemaakt, die leidden tot het uitspreken van de verwachting, dat de minister, al was hij in beginsel ook gekant tegen de gedwongen cultuur, toch niet zou nalaten de maatregelen te nemen, welke in het belang van de bij die cultuur betrokken bevolking en van de schatkist noodig zijn. Naar de meening dier leden behoorde tot die maatregelen ook de toepassing van het bijslagstelsel.

Van andere zijde werd betoogd, dat het tijd wordt omtrent de al of niet invoering van het bijslagstelsel, dat nog slechts als proef in werking is, eene definitieve beslissing te nemen en uit te maken of men de gedwongen cultuur wil handhaven dan wel opheffen.

Voorts werd gevraagd, welke voorstellen de minister denkt te doen ten aanzien der gedwongen cultuur in Menado en of hij met de Indische Regeering van oor-

deel is, dat bij invoering eener hoofdelijke belasting ter Westkust va Sumatra, de gedwongen teelt in de Padangsche Benedenlanden behoort te worden ingetrokken.

Men vroeg, welke maatregelen de minister voornemens was ter zake van de reorganisatie van het boschwezen te nemen.

Door eenige leden werd gewezen op het belang van de uitbreiding der pakketvaart naar China en Japan.

Opnieuw werd de wenschelijkheid betoogd, dat Posso, gelegen aan de Tominibaai, geregeld door de booten der Pakketvaartmaatschappij zou worden aangedaan.

In aansluiting aan vroegere betoogen werd door sommige leden opnieuw aangedrongen op wijziging van de in Indië geldende bepaling, dat de aldaar gevestigde Europeanen, die niet bekend staan als roomsch-katholieken of israëlieten, beschouwd worden als leden der protestantsche kerk.

Van verschillende zijden werd bezwaar geopperd tegen de samenvoeging van de zorg voor de belangen van onderwijs, eeredienst en nijverheid bij één departement van bestuur.

Verder drongen sommige leden er op aan, dat het verleenen van subsidie aan bijzondere scholen in Indië verplichtend zou worden gesteld, indien zij voldoen aan de daarvoor gestelde eischen, en dat hoogere bijdragen daarvoor beschikbaar gesteld zouden worden.

Door eenige leden werd betoogd, dat de uitgaven voor het onderwijs van inlanders zeer laag zijn in verhouding tot de gelden besteed voor Europeanen en dat het in het belang der koloniën wenschelijk is meer voor het onderwijs van inlanders te doen. Gevraagd werd of de minister dit gevoelen deelt.

Andere leden waren van oordeel, dat er alleen dan reden bestaat meer voor het onderwijs van inlanders te

doen, wanneer blijkt, dat aan uitbreiding van dat onderwijs behoefte bestaat.

Zij achtten het niet raadzaam den inlanders een op Europeesche leest geschoeid onderwijs op te dringen.

Door eenige leden werd bezwaar geopperd tegen de hooge sommen, uitgetrokken voor periodieke traktementsverhoogingen.

Het voorstel om het personeel bij 's lands plantentuin te Buitenzorg uit te breiden met een landbouw-zoöloog vond instemming.

Van verschillende zijden werd de wensch geuit, dat de Regeering, die reeds door kostelooze verstrekking van geneesmiddelen hospitalen steunt, ook door het verleenen van subsidiën zou steunen hetgeen van particuliere zijde wordt verricht om aan de inlandsche bevolking medische hulp te verzekeren.

Voorts werd aangedrongen op het verleenen van een geldelijk subsidie aan het ziekenhuis te Modjowarno.

Sommige leden drongen er op aan, dat meer werd gedaan om aan inlandsche vrouwen de gelegenheid te geven zich te bekwamen tot vroedvrouw.

Ook werd met nadruk aangedrongen op verbetering van het krankzinnigenwezen.

Gevraagd werd, hoe het thans staat met de quaestie der drinkwatervoorziening te Soerabaija. Men achtte het dringend noodig, dat deze voorziening zoo spoedig mogelijk tot stand zou komen. Enkele leden achtten het wenschelijk, dat voor deze zaak geene concessie werd verleend, maar dat de noodige werken van Regeeringswege werden aangelegd en geëxploiteerd.

Terwijl enkele leden het wegens den huns inziens ongunstigen toestand van de Indische financiën noodig achtten de uitgaven voor nieuwe bevloeiingswerken zooveel mogelijk te beperken, spraken anderen de verwachting uit, dat de tegenwoordige minister, getrouw

aan de meermalen door hem uitgesproken meening, niet zou aarzelen de noodige gelden voor zulke werken aan te vragen.

Door eenige leden werd het verzoek gedaan, dat de minister andermaal aan de Kamer zou overleggen de bescheiden betreffende de defensie, laatstelijk aan de Kamer gezonden bij brief van zijn ambtsvoorganger van 17 October 1893.

Eenige leden die van de samensmelting der officierskaders van het Nederlandsche en het Nederlandsch-Indische leger voordeelen verwachtten, spraken den wensch uit, dat de Regeering omtrent deze aangelegenheid een ernstig onderzoek zou instellen.

Opnieuw werd van meer dan eene ééne zijde gewezen op de ongunstige positie, waarin de luitenants der genie tengevolge van de reorganisatie van dat wapen zijn geplaatst.

Eenige leden betwijfelden of de nieuwe formatie der oorlogsvloot wel in 1902 haar beslag zal krijgen en of het departement van Marine wel genoeg doet voor tijdigen aanbouw van de daarvoor noodige schepen, ondanks de hooge bijdragen, welke het volgens de nieuwe regeling uit de Indische geldmiddelen ontvangt, en verzochten dat de minister zijn invloed zou doen gelden ten einde te verkrijgen, dat de nieuwe formatie der oorlogsvloot in Indië inderdaad in 1902 haar beslag zal krijgen.

Voorts betreurden eenige leden, dat in het koninklijk besluit geene bepalingen voorkomen omtrent de vaartuigen, uitsluitend bestemd tot verdediging van havens of van toegangen naar havens of reeden in Indië.

Gevraagd werd, of voor de zeemacht in Indië niet gedeeltelijk het stelsel van kazerneering kan worden toegepast, evenals dit in Nederland in overweging is, ten einde de schepelingen in minder gezonde kustplaatsen niet langer te doen vertoeven dan bepaald voor den dienst noodig is.

Met ingenomenheid had men gezien, dat de minister besloot gelden aan te vragen voor den aanbouw van recherchevaartuigen, en men vroeg of de bedoeling des ministers is deze vaartuigen in Nederland te doen bouwen.

Door enkele leden werd opgemerkt, dat de verhouding die vroeger bestond tusschen de hoeveelheid koffie welke in Nederland en die welke in Indië verkocht wordt, in de laatste jaren door meerderen verkoop in Indië verbroken is. Zij achtten dit niet in het belang van Indië, omdat naar hunne meening de verkoop hier te lande voordeeliger uitkomt.

Andere leden meenden dat de mededinging bij den koop van koffie en dus ook de kans op hooge prijzen in Indië grooter is dan hier te lande.

Voorts werd opgemerkt, dat naar de aangegeven voorwaarden van het vrachtvervoer met de schepen der Maatschappij *Nederland* en *Rotterdamsche Lloyd* het vervoer van koffie met die schepen voordeeliger wordt naarmate meer koffie wordt vervoerd. Het gevolg is, dat alle gouvernementskoffie uit Indië door die maatschappijen wordt overgebracht. De koffie komt daardoor steeds aan te Amsterdam of te Rotterdam. Nu moet intusschen, volgens de statuten der Handelmaatschappij, de van Gouvernementswege aangevoerde koffie verdeeld worden over de pakhuizen te Amsterdam, Rotterdam, Dordrecht, Schiedam en Middelburg. Aan die bepaling wordt echter, naar men beweerde, niet de hand gehouden, nu de koffie enkel te Amsterdam en te Rotterdam wordt aangebracht. De pakhuizen te Dordrecht, Schiedam en Middelburg staan dientengevolge ledig.

Enkele leden wenschten, dat een gedeelte der koffie in deze gemeenten zou worden opgeslagen en verkocht, en dat aan zeilschepen de gelegenheid zou worden gegeven om voor het vervoer der koffie met de schepen der genoemde maatschappijen te concurreeren. Andere leden

waren daarentegen van gevoelen dat het beter ware de pakhuizen te Dordrecht, Schiedam en Middelburg op te ruimen, te meer daar de hoeveelheid koffie zelfs in de gunstigste jaren niet de helft bedraagt van hetgeen vroeger gemiddeld per jaar werd aangebracht.

Eenige leden spraken den wensch uit, dat een deel van de voorwerpen van kunst, behoorende tot den oorlogsbuit op den voormaligen vorst van Lombok veroverd, naar Indië teruggezonden zou worden, ten einde in het museum van het Genootschap voor Kunst en Wetenschappen te Batavia geplaatst te worden.

De kosten der officieele deelneming van Nederlandsch-Indië aan de Parijsche wereldtentoonstelling in 1900, gerekend op ƒ 100,000, achtten eenige leden zeer hoog. Toch waren zij bereid hunne stem te geven aan het thans gevraagd crediet, mits uit de nadere inlichtingen des minister blijkt, dat in de eerste plaats gestreefd zal worden naar deelneming van de verschillende takken van nijverheid en landbouw in Indië.

Nu te Amsterdam een locomotievenfabriek wordt gevestigd, achtte men het in het algemeen belang wenschelijk dat die fabriek van Gouvernementswege krachtig zou worden gesteund door het bestellen van locomotieven voor Indië. Gevraagd werd, of de minister bereid was dien steun te verleenen.

Gaarne zou men vernemen, of voorstellen omtrent verbetering der kazerneering voor de koloniale reserve te Nijmegen spoedig tegemoet kunnen worden gezien.

Opnieuw werd aangedrongen op de vervanging van de pacht wegens het slachten van rundvee enz. door eene belasting.

Gaarne zou men vernemen, hoe de minister over de afschaffing der pachten van Chineesche dobbelspelen en van arak en andere sterke dranken denkt.

Eenige leden wezen op den ongunstigen toestand, waarin

de suikerindustrie op Java ten gevolge van de steeds dalende suikerprijzen verkeert, en op de schromelijke gevolgen, welke de achteruitgang der industrie voor de welvaart der inlandsche bevolking en ook voor de opbrengst der landrente zou hebben. Het werd door hen raadzaam geacht die industrie van Staatswege te hulp te komen, maar naar hunne meening zou afschaffing van het uitvoerrecht, dat slechts 9 cent per pikol bedraagt, daartoe niet voldoende zijn.

Gevraagd werd, of de minister de meening van zijn voorganger en van de Indische Regeering deelt, dat de koffieplantende bevolking in de hoofdelijke belasting op Sumatra's Westkust alleen behoort te worden aangeslagen, wanneer zij van den cultuurdienst wordt vrijgesteld.

Door enkele leden werd het wenschelijk geacht, dat de telephonie in Indië van Staatswege zou worden geëxploiteerd.

Met het voorstel betreffende de invoering van de opiumregie op Java en Madura alsmede op Lombok kon de groote meerderheid der leden zich in het algemeen vereenigen.

Enkele leden konden zich met het wetsontwerp niet vereenigen, omdat zij alle gebruik van opium verboden wenschten te zien.

Kon de groote meerderheid in het algemeen met het voorstel medegaan, er waren verscheidene leden die tegen den invoer der regie op Lombok bedenking opperden. Huns inziens behoorde daar het onder het vorstenbestuur bestaan hebbend verbod van invoer van opium hersteld te worden.

Opheffing van de verplichte koffiecultuur en het monopolie in de Minahassa.

Bij de Tweede Kamer der Staten-Generaal is een wetsontwerp ingediend tot wijziging der tarieven van in-, uit- en doorvoer in Nederlandsch-Indië.

In de Memorie van Toelichting deelt de minister van Koloniën mede, dat met de zelfbesturen van de langs de noordkust van Celebes gelegen en onder de residentie Menado ressorteerende landschappen Bwool, Bolang, Mongondo, Bolang Itam, Kaidipan, Bintaoena en Bolang Oeki overeenstemming verkregen is over de voorwaarden, waarop het recht tot het heffen van uitvoerrechten aldaar door het Gouvernement zal worden overgenomen, zoodat er thans geen beletsel meer is om het reeds langen tijd aan de orde gestelde vraagstuk van de intrekking der verplichte koffiecultuur en van de gedwongen levering van koffie in de Minahassa tot oplossing te brengen.

Met de Indische Regeering is de Minister van gevoelen, dat niet langer mag worden gedraald met de vervulling van de bij de bevolking van de Minahassa opgewekte verwachting, dat de gouvernementskoffiecultuur aldaar opgeheven en aan de koffieplanters de vrije beschikking over het geheele product gegeven zal worden.

Onder de andere overwegingen die het nemen van maatregelen in dien zin onvermijdelijk maken, noemt de Minister ook deze, dat de bevolking zoo weinig voelt voor de gouvernementscultuur, dat niet mag worden verwacht, dat zelfs een maatregel in dezen geest zou baten, terwijl aan den anderen kant eene zoo belangrijke verhooging het gevaar zou doen ontstaan, dat bij sterke daling van de marktwaarde, de inleveringsprijs verminderd zou moeten worden, wat natuurlijk het vertrouwen der bevolking geheel zou doen verdwijnen en ontevredenheid zou verwekken.

Op welk standpunt men zich ook stelt, er staat geen andere weg open dan te besluiten tot geheele opheffing van de verplichte cultuur en van het monopolie. De Minister acht het echter niet wenschelijk al aanstonds den post voor inkoop van koffie in de residentie Menado geheel van de begrooting af te voeren. Integendeel zou hij, ten einde te voorkomen dat de handelaren van het nieuwe van den toestand zouden misbruik maken, aan de bevolking de gelegenheid willen geven om gedurende den tijd van één jaar, of zooveel korter als noodig zal blijken, bij eenige daarvoor aan te wijzen inkooppakhuizen koffie in te leveren tegen den prijs van *f* 50 voor gewone en van *f* 40 voor Liberia-koffie, beide 1ste soort, weshalve het raadzaam wordt geacht voor 1898 nog beschikbaar te stellen pl.m. de helft van het in de ontwerp-begrooting voor inkoop en cultuurpercenten van Menado-koffie uitgetrokken bedrag van *f* 157,200.

Het noodige is reeds voorbereid om zoodra de loslating van de verplichte teelt en levering van koffie in de Minahassa eene besliste zaak zal zijn, alle daarmede samenhangende regelingen spoedig tot stand te kunnen brengen, daaronder begrepen de regeling van de verhouding van de voormalige cultuur-dienstplichtigen tot den door hen met koffie beplanten grond. De door de Indische Regeering ontworpen regeling ter zake heeft ten doel aan de voor-

malige cultuur-dienstplichtigen, die op hoog gezag koffietuinen hebben aangelegd zoowel op Staatsdomein als op reeds ontgonnen terreinen (djoerameigronden), het plukrecht op die tuinen te verzekeren, ieder voor zoover het het hem aangewezen of nog aan te wijzen gedeelte dier tuinen betreft.

Met de intrekking van het monopolie kan gepaard gaan eene bezuiniging op het Europeesch bestuurspersoneel in de residentie Menado. Het werk toch van de controleurs bij het binnenlandsch bestuur zal bij het in werking treden van de regelingen tot vrijmaking der koffiecultuur in de Minahassa, belangrijk verminderen, en met het oog daarop bestaat het voornemen eene wijziging te brengen in de administratieve indeeling van de Minahassa, in dier voege dat de 18 districten, waaruit de Minahassa bestaat, voortaan 3 in plaats van, zooals nu, 5 contrôle-afdeelingen zullen vormen.

De bezuiniging ten bedrage van *f* 4320 's jaars, door deze bestuursveranderingen te verkrijgen, wordt echter teruggebracht tot eene som van *f* 2124 's jaars, aangezien eene meerdere uitgaaf van *f* 2196 's jaars wordt vereischt om de politie in de residentie Menado in dier voege te kunnen reorganiseeren, dat in stede van het thans in dienst zijnde personeel, in dienst worden gesteld 8 bereden oppassers.

Het aequivalent voor het vervallen van de baten uit het koffiemonopolie zal gevonden kunnen worden door de inlijving van de residentie Menado, met uitzondering van Gorontalo, bij het gouvernementstolgebied.

Het onderzoek dat reeds eenige jaren hangende is naar de wenschelijkheid om het oostelijk deel van den Archipel bij het tolgebied in te lijven, heeft, voor zooveel Menado betreft, tot een bevestigende beantwoording der vraag geleid.

De reden om Gorontalo vrijhaven te doen blijven bestaat voor Menado niet. Reden om Menado aan een nieuwe

belasting in den vorm van in- en uitvoerrechten te onderwerpen, bestaat in de opheffing van de gedwongen koffiecultuur en van de verplichte levering van koffie.

Het ligt in de bedoeling in Menado het algemeen tarief van in- en uitvoerrechten in te voeren, en niet zooals indertijd op de Oostkust van Sumatra is geschied, een speciaal tarief als overgang tot het algemeen tarief.

Het algemeen tarief van invoerrechten met een normaal recht van 6 pCt. *ad valorem*, dat voor zekere artikelen, die meer speciaal voor consumtie van Europeanen bestemd zijn, op 10 pCt. is gebracht, acht de Regeering een gematigd tarief.

Intusschen belet de post „gedistilleerd" in het algemeen tarief van invoerrechten, dat tarief in zijn geheel toepasselijk te verklaren, met het oog op de thans in Menado bestaande pacht op het gedistilleerd.

Het gevolg van het w. o. zal zijn dat Menado gaat behooren tot de gewesten, waarvoor de Gouverneur-Generaal, onder nadere koninklijke goedkeuring, een tarief kan vaststellen. Het tarief zal gelijk zijn aan het algemeen tarief, met uitzondering van hetgeen door bijzondere omstandigheden voor Menado niet gelden kan, en de Gouverneur-Generaal zal van de bevoegdheid, hem ten aanzien van Menado gegeven, gebruik maken voor dat gedeelte van het gewest, waar daartegen geen bezwaren bestaan, dus aanvankelijk met uitzondering van Gorontalo en de Tominibocht.

Met de inlijving bij het tolgebied zal gepaard gaan de invoering van de accijnzen op petroleum en op lucifers, die in nauw verband tot de invoerrechten staan.

De weinige betrouwbaarheid der opgaven van de in- en uitvoeren van de vrijhavens, maakt het niet wel mogelijk eene juiste berekening te maken van de baten die voor de schatkist van de inlijving van Menado bij het tolgebied te wachten is. Een globale berekening geeft een jaarlijksche bruto-perceptie van *f* 155.000.

Tegenover die bate staat eene jaarlijksche uitgaaf van *f* 29,960, alsmede eene op *f* 258,000 geraamde uitgaaf voor éèns voor de oprichting van gebouwen en de aanschaffing van sloepen en andere benoodigdheden.

Op grond van het voorafgaande wordt bij eene tweede wetsontwerp voorgesteld:

1°. de onderafdeelingen „Europeesch bestuur" en „Koffie" der begrooting van Nederlandsch-Indië voor 1898 te verminderen met respectievelijk *f* 2124 en *f* 78,000, ten einde over te gaan tot de opheffing van de verplichte koffiecultuur en het monopolie in de Minahassa.

2°. in verband met de voorgenomen inlijving van een deel van Menado bij het tolgebied, op voornoemd hoofdstuk in eene afzonderlijke onderafdeeling eene globale som van *f* 288,000 uit te trekken.

Het Javaansch en de beschaving.

Het is wellicht hier te lande niet algemeen bekend, dat het Javaansch een der merkwaardigste talen ter wereld is. Om verscheidene redenen zijn wij gerechtigd het zoo te noemen. De voornaamste daarvan is wel, dat het een taal is, die als 't ware meerdere talen in zich bevat, de hooge, de nederige taal en de daartusschen liggende schakeeringen, behalve nog een stel beleefdheidswoorden, die in bepaalde gevallen te pas komen. Dit verschijnsel toch is vrijwel eenig: wat andere talen, als b.v. het Soendaneesch en het Balineesch daarvan te aanschouwen geven, is lang niet zoo sterk uitgesproken als in het verwante Javaansch. Merkwaardig is de taal ook om haar letterkunde, die reeds van zeer ouden datum is; merkwaardig verder om haar eigenaardigen bouw, de eenvoudige — dit geldt voor 't laag Javaansch — en toch nauwkeurige uitdrukkingswijze; merkwaardig tevens als taal, die door achttien millioen menschen (op Java alleen) gesproken wordt. Als zoodanig staat het Javaansch dus bovenaan in de rij der Maleisch-Polynesische talen. Al moet het voor het Maleisch de vlag strijken, waar het op algemeene verspreiding aankomt, telt men de menschen, die Javaansch als moedertaal spreken, dan is er geen enkele zustertaal, die haar overtreft.

De tijden toch zijn lang voorbij, dat ook veel vreemdelingen buiten Java zich van 't Javaansch bedienden. Dat was het geval in de dagen van het machtige rijk van Mådjåpåhit, toen een deel van Sumatra en Borneo en oostwaarts gelegen eilanden onderworpen of schatplichtig waren. Zelfs wil men den naam van het verwijderd liggende Banda van een Javaansch woord afleiden. *)

Thans wordt het Javaansch uitsluitend gesproken in de z.g. „Javaansche landen" van Java; doch niet over het gansche eiland. Het westen tot de rivieren Tji Losâri en Tji Tandoej (met uitzondering van een deel van Bantän) spreekt Soendaneesch, of zooals men te Batavia wel zegt „Bergsch", terwijl de kustlanden om de Madoera-zee en sommige streken der residentiën Soerabaja, Pasoeroean, Pråbålinggå en Basoeki een Madoereesche bevolking hebben. Het centrum van het Javaansche leven vormen begrijpelijkerwijze de z.g. Vorstenlanden Soerakarta en Jogjakarta.

In weerwil van al de blijken van bloei, die het Javaansch thans nog als taal moge vertoonen — en zoo groot zijn die niet — is het niettemin naar onze vaste overtuiging ten doode gedoemd. Het moet als gedachtenverkeersmiddel langzaam, maar zeker verdwijnen. Toen onze macht zich op Java begon te vestigen, was ook het doodvonnis voor het Javaansch geteekend. Het moge, kunstmatig gesteund en gevoed, nog wellicht een eeuw voortleven, er zal een tijd komen, dat het tot de afgestorven idiomen der menschheid behoort.

De gronden voor dit wellicht wat stout klinkend beweren te beschouwen en na te gaan, is het doel van dit opstel.

---

*) Daar wij voor een publiek schrijven dat voor 't grootste deel niet tot de speciale vakmannen behoort, hebben wij de gewone schrijfwijze der Javaansche woorden gevolgd. Met q stellen wij de z.g. half-uitgesproken slot-k voor. F.

Het eigenaardig karakter van de taal is in strijd met de beschaving. Ziedaar de reden waarom de eerste zal moeten wijken waar de laatste veld wint. Waar wij dit kunnen aantoonen, is het ook duidelijk, dat een gouvernement, dat de bevordering der beschaving in zijn banier voert, de instandhouding der Javaansche taal, zoo niet tegenwerken, althans niet beschermen mag.

Waarom is het karakter dier taal in strijd met de beschaving? Omdat het gebruik ervan met zich meebrengt een slaafsche kruiperigheid en een bespottelijk omslachtige étiquette, die alleen in een echt despotischen staat als de oud-Javaansche vol te houden zijn, neen, sterker, die met den Javaanschen staat en zijn instellingen nauw samenhangt, daarmee één zijn. Nu verreweg het grootste deel der z. g. Javaansche landen rechtstreeksch gouvernementsgebied uitmaakt, is het Javaansch dus uit zijn verband gerukt, en de gevolgen laten zich reeds duidelijk nagaan.

Lichten wij dit nader toe.

Men onderscheidt, zooals wij reeds met een enkel woord opmerkten, een hooge taal (de taal, båså of krâmå geheeten), een lage taal (het volksdialect, kasar of ngoko genoemd), een z.g. middentaal en tal van tusschenschakeeringen, terwijl er bovendien nog afzonderlijke woorden (substantieven, adjectieven en verben) voorkomen, die als beleefdheidstermen in bepaalde gevallen moeten gebruikt worden. De eerste is een gekunstelde taal, waar het vreemde element (Sanskriet, Maleisch) veel sterker vertegenwoordigd is dan het inheemsche. Het is de taal der grooten en aanzienlijken onderling en de letterkundige taal. In deze taal worden ook die grooten en aanzienlijken door geringe lieden toegesproken. Aangezien Europeanen steeds als hoogere wezens worden beschouwd, is het ook de taal, waarin dezen door Javanen altijd worden toegesproken, wanneer althans van het Javaansch gebruik gemaakt wordt. De

lage taal is die, waarin de Javaan denkt, die hij spelende van zijn moeder leert, de platte taal, waarin het er niet zoo precies op aankomt hoe men zich uitdrukt De hooge taal moet een ieder aanleeren, min of meer zooals men een vreemde taal leert, de lage niet. Deze is dus ook de taal der dommen en kleinen onderling, en zij verschilt natuurlijk naar gelang van de streek van Java, waar men ze hoort. Terwijl de hooge taal luistert naar de regels te Sålå of Jogjå gesteld, is het laag-Javaansch een wilde plant, die overal opschiet en plaatselijke variëteiten vertoont. Terwijl ieder, die Javaansch spreekt, ernaar zal streven zoo zuiver mogelijk Sålåsch hoog-Javaansch te bezigen, tracht men in elke streek van Java het daar gebruikelijke dialect, het laag-Javaansch, aan te leeren. Het is dus verkeerd van een ngoko te spreken, dat bepaald zóo en zóo is, b.v. Sålåsch of Soerakartaasch, ofschoon men natuurlijk Javaansch studeerende wel in de eerste plaats het Sålåsche dialect zal beschouwen. Deze lage taal als ongekunstelde, dus ongedwongen spraak, wordt als zoodanig gesproken door den meerdere tot zijn mindere; zoo ook door den Europeaan tot den geringen inlander. De middentaal, het z.g. madjå, is een tusschensoort, is de taal, die men spreekt waar wederzijds de rang niet bekend is, of waar men niet al te beleefd en toch niet al te familiaar wenscht te wezen, en algemeen de spraak der kooplieden. In deze taalsoorten zijn slechts enkele woorden, die er uitsluitend in thuis hooren, zooals b.v. het voornaamw. dikå, jij; overigens is het laag en hoog door elkaar, geregeld al naar de mate van vormelijkheid en gemeenzaamheid, die men wenscht te toonen. Men heeft op die wijze hoog-madjå, laag-madjå enz. Europeanen bedienen zich hoogst zelden van deze taalsoort.

Schoon in taalvormen en zinbouw vrijwel overeenkomende met het laag Javaansch, heeft het hoog-Javaansch niettemin het aanzien eener afzonderlijke taal Het meeren-

deel der woorden is verschillend, vele geheel, andere eenigermate. Zijn ze geheel verschillend, dan zijn ze meestal òf aan een vreemde taal ontleend, òf poëtische equivalenten van de daaraan beantwoordende lage termen. Zoo zijn b.v. sîrah (hoog voor hoofd), grijå (hoog voor huis) uit het Sanskriet, pisang (hoog voor banaan), âjam (hoog voor kip) uit het Maleisch; terwijl sambutan (hoog voor schuld) een omschrijving is (zooveel als 't geleende, iets dat men van een ander heeft), en evenzoo pĕtaq (hoog voor zilver) eigenlijk wit (het witte metaal) beteekent. Van oorspronkelijk lage woorden leidt men door bepaalde vervormingen hooge af. Zoo b.v. wordt het bekende woord prakårå (zaak, rechtsgeding, questie) tot prakâwis „gekramanizeerd", op dergelijke wijze maakt men van Samârang Samâwis; op een andere manier wordt dâdi (worden) dâdos, kâdi (evenals) kâdos; weer anders wordt pari (rijst) pantoen, kari (achterblijven, overblijven) kantoen; of koekoeh (stevig) kĕkah en koeroe (mager) kĕrå.

Het z. g. krâmå-inggil is, zooals wij zeiden, geen eigenlijke taalsoort, maar bevat slechts afzonderlijke woorden. Daartoe behooren b.v. het woord maståkå voor hoofd, titihan voor paard, råmå voor vader of oom, tindaq voor gaan, heengaan, ngoenjdjoeq voor drinken, soegĕng voor gezond, gĕrah voor ziek. Verreweg de meeste van deze woorden zijn substantieven. In 't algemeen kan men zeggen, dat met de kråmå-inggil-woorden worden aangeduid zaken, eigenschappen of verrichtingen van persoonlijken aard, d. i. dus woning, lichaamsdeelen, familiebetrekkingen, lichamelijke aandoeningen of verrichtingen, en ze komen steeds te pas, waar men, welke taalsoort ook gebruikende, over een dezer zaken beleefd of met eerbied spreekt. Zoo zal men, laag-Javaansch tot een bediende sprekende, nooit het huis van den regent

ômah (laag voor huis) noemen, maar steeds dalĕm, nooit zeggen, dat die regent zijn båpå of båpaq (laag van vader) bij zich te logeeren heeft, maar zijn råmå, nooit zeggen, dat hij lårå (ziek, laag Jav.) is, maar gĕrah enz. enz. Evenmin mag men dan een woord uit de hooge taal bezigen, aangezien zulks in strijd zou zijn met het overige laag-Javaansch, dat men spreekt Het krâmå-inggil treedt evenzeer op in 't hoog-Jav., waar men b.v. tot een hooggeplaatste sprekende, in 't gesprek zijn hoofd, zijn hand, zijn tante, zijn paardrijden of den staat van zijn gezondheid noemt. Dit strekt zich natuurlijk ook uit tot vereerde of aanzienlijke derden, die in 't gesprek te pas komen. De beleefdheid is wederzijdsch; zoodat dus b.v. een Europeaan, tot een pâtih (oorspr. rijksbestuurder, tegenwoordig een ambtenaar, die den regent terzijde staat) sprekende, zal zeggen: Koelå sakit, ik ben ziek, maar sampéjan gĕrah, U is ziek (eig. „warm") en omgekeerd.

Dat zulk woordenspel wellicht veel aantrekkelijks heeft voor den jeugdigen ambtenaar, juist van de Delftsche college-banken gekomen, en hij in zijn ijdelheid gestreeld moge zijn, waar een inlander zijn huis een paleis (dalĕm), zijn paard (een Jav. gladakker misschien) bestijgsel of rijdier (titihan) noemt, is begrijpelijk, ook is het begrijpelijk, dat menig jong landsdienaar op die wijze al spoedig een hoogen dunk van zichzelf begint te krijgen — zoo zelfs dat er voorbeelden bekend zijn, dat zoo iemand het eerbiedsbetoon in woord en daad (over de daad straks meer) op hardhandige wijze eischte, waar het niet dadelijk aan den dag gelegd werd — maar met dat al is het voor den geringen dommen inlander een ware plaag. Iedere geringe inlander toch wordt verwacht al de kleingeestige onderscheidingen in zijn taal te verstaan en behoorlijk te kunnen toepassen, waar hij voor een meerdere verschijnt, en tekortkomingen daarin

worden hem als onbeschofthеden of ergerlijke domheden aangerekend. Hetzelfde is het geval waar de stumper als getuige of beschuldigde vóor den rechter wordt geroepen: daar moet hij den djaksa of djĕksâ, d. i. inlandsche officier van justitie, zijn verklaringen doen in het hoog-Javaansch. 't Is licht verklaarbaar, dat hij zich dan even ongemakkelijk voelt als indertijd het Vlaamsche boertje, waar hij voor den Fransch sprekenden rechter moest compareeren.

De Javaan van stand is op 't punt van vormen bijzonder gevoelig. Men heeft daarom wel eens beweerd, dat het Javaansche volk het beleefdste volk ter wereld is. Waar beleefdheid kleinzielige étiquette en kruiperige onderdanigheid beteekent, mag die bewering waar zijn, anders is zij vrij twijfelachtig. Geen wonder dus, dat iedere Javaan de behoefte voelt, om zich in 't gebruik van „de beschaafde taal" te oefenen. Waar de Javaansche jongen de school niet bezoeken kan — er zijn nog niet zooveel scholen — geeft zijn vader of zijn oom hem onderwijs in het krâmâ, waarmee het ceremonieel onafscheidelijk gepaard gaat. Op de Gouvernements lagere scholen worden geregeld spreekoefeningen gehouden, heele leerstukken worden b.v. in 't ngoko gelezen, en dan oververteld in 't krâmâ of omgekeerd. Vooral een knaap, die nog eens hoopt in Gouvernementsdienst te komen, een illusie die schier iedere Javaansche jongen koestert, moet thuis raken in 't labyrinth van taalschakeeringen. Eerst moet hij, als hij zijn „carrière" begint als „magang" of vrijwilliger, b.v. bij een aspirant-controleur, tegen betaling van ƒ 2.50 in de maand, in staat wezen zijn Europeeschen meester afgodische eer te bewijzen in woord en gebaar. Daartoe behoort de geschikte woordenkeus, naar omstandigheden verwerkt — b.v. noemt hij zijn baas Panjdjĕnĕngan-dalĕm, een betiteling, die nauwelijks aan een assistent-resident toekomt — en dan het neerhurken (ḍoḍoq) of bij langer gesprek het

met ondergeslagen beenen vóor hem zitten (silå), het een en ander vergezeld van een bidgebaar (sĕmbah), bestaande in 't opheffen en bij het gelaat brengen der uitgespreid op elkaar gelegde handen, bij wijze van punt of komma. Daarbij hoort ook het in neergebukte houding langs zijn meester of diens echtgenoote gaan, wanneer hij toevallig zoo iets niet vermijden kan. Dit laatste aanstellerijtje wordt vormelijker en moeilijker als de baas hooger in rang is, b.v. assistent-resident. Dan gaat onze vriend niet meer voorbij, maar kruipt of liever „kikkert" in gehurkte houding voorbij. Gelukkig zijn er tegenwoordig veel assistent-residenten en zelfs residenten, die deze fraaiigheid onnoodig achten. Bij inlandsche grooten echter, b.v. regenten, ja zelfs bij gewone districtshoofden, als die zich voelen (radèn — *zoo* iets als jonkheer — zijn bij geval) geschiedt zij nog in alle geuren en kleuren. Een andere beleefdheidsvorm — s. v. v. — is het afstijgen van paard of rijtuig en aan den weg neerhurken, wanneer een aanzienlijke Europeaan of inlander voorbijgaat. Wij weten een voorbeeld van een jong aspirant-controleur, die een sufferigen Javaanschen boer met de rijzweep van zijn paard werkte, toen het gebruikelijke eeresaluut niet onmiddellijk gegeven werd. Hoe vervelend en lastig dit moet wezen voor karrevoerders, die met onhandelbare trekbuffels te doen hebben, laat zich gemakkelijk nagaan.

Doch keeren we tot onzen „magang" terug. Hij brengt het wellicht tot den rang van districtshoofd. Dan houdt hij eens in de maand in zijn district hoofden-conferentie. Daarop verschijnen de dorpshoofden, de opzichters, de pakhuismeesters, de schoolmeester en de onder-districtshoofden. De controleur of de asp.-controleur zit er soms ook bij. Hij en de „wĕdånå" — bedoeld districtshoofd — zijn de eenigen, die op stoelen zitten. Deze twee spreken met elkaar hoog-Javaansch of — wat meer voorkomt — de wĕdånå spreekt het tot hem en hij antwoordt in 't

Maleisch. Overigens spreekt het districtshoofd een soort van madjå met de lagere hoofden, variëerend naar gelang van hun rang, en met de désa-hoofden een soort beleefd laag-Javaansch. Overigens spreken allen tot den inlandschen voorzitter hoog-Javaansch. Om nu gedurende de besprekingen afwisselend steeds de verschillende nuancen van hoog en laag behoorlijk in acht te nemen, niemand te veel te geven en niemand te krenken, moet de spreker waarlijk goed thuis zijn in zijn moedertaal.

Men heeft wel eens volgehouden — en zulks geschiedt op Java nog steeds — dat Christenen onder de Javanen een afkeer hebben van al die flikflooierijen. Nu wat dat aangaat: die afkeer is bij hen, die er den last van hebben — dus vooral de minderen en de onontwikkelden — vrij algemeen. Iets anders is 't echter, dat de Christen-Javanen ze zouden verwaarloozen. Ze denken er niet aan, ofschoon ze weten, dat Nabi Ngiså, als hij nog op aarde rondwandelde, die slaafsche onderdanigheden ten strengste zou afkeuren. Nabi Ngiså heeft ook gezegd: Geeft des Konings enz., en dit slaat blijkbaar voor hen ook op het maken van bidgebaren voor hun meerderen in de houding van een kikvorsch. 't Zit er bij den Javaan te diep in, en waar hij alom ziet, dat men nu eenmaal die vormelijkheden wil, waar hij weet, dat het Gouvernement en zijn ambtenaren over 't algemeen de „ådat" laten rusten of zelfs bevorderen, ook waar zij lijnrecht indruischt tegen alle begrippen van menschelijke eigenwaarde, daar legt hij er zich bij neer. Een aardig staaltje van de macht der „ådat" in dat opzicht leverde eens een regent, dus een inlandsch ambtenaar in Gouvernements-dienst, waarvan een districtshoofd ons het volgende verhaalde. De man was er fier op een dienaar van den Gouverneur-generaal te wezen, en lachte zijn collega's uit, als zij hem vertelden, hoe zij en anderen neerhurkten, wanneer zij te Soerakarta in de tegenwoordigheid van den „Soesoehoenan" waren. Een audientie

bij dezen inlandschen potentaat of dien van Jogjå is, moet men weten, lang geen zeldzaamheid bij regenten en andere inlandsche landsdienaren in de Gouvernementslanden, die vóor 1830 nog tot de Vorstenlanden behoorden. Vele regenten en andere inlandsche hoofden hebben daar ook familie-betrekkingen, want het geldt nog altijd als een eer voor een gouvernements-ambtenaar, om banden van aanverwantschap te sluiten met Vorstenlandsche adellijken. De inlandsche adel op Java toch is in den eigenlijken zin niets dan verwantschap met den vorst. Verheffing tot een zekeren adellijken rang, zooals het Gouvernement dat wel doet, is daarom in 't oog van den inlander, als hij echt inlandsch redeneert, een onding; want door een gouvernementsbesluit wordt men geen neef of naneef van een Javaansch vorst. Nu, onze regent dan zou ook eens naar Soerakarta gaan. Hij wilde ook wel eens den Soesoehoenan zien; maar, verzekerde hij fier en plechtig: als Nederlandsch-Indisch Ambtenaar zou hij niet hurken vóor den Javaanschen vorst. Hij ging, en, toen men ter audientie was bij Zijne Hoogheid, zaten alle daar aanwezige inlanders, groot en klein, in nederige silå-houding; hij stond. Daar begon de nazaat der Javaansche despoten, de belichaming der Javaansche traditie, iets te zeggen. Wellicht had hij nog maar alleen het woord sîrå (gij, tot onderdanen) uitgesproken, of 't was alsof een onweerstaanbare macht den stouten regent neertrok: hij zat als de anderen.

Dat was tegenover een inlandsch vorst. Tegenover een Europeaan, hoe groot zijn macht of rang ook moge wezen, is het eerbiedsgevoel, om maar eens zoo te zeggen, nooit zoo groot. Een bekend feit is het, dat de Europeesche ambtenaren voornamelijk daarom zoo eerbiedig door de bevolking behandeld worden, omdat ze op dienstreizen steeds vergezeld gaan van inlandsche hoofden. Waar nu ons gezag meer en meer rechtstreeksch wordt, spreekt het van zelf, dat het eerbieds-ceremonieel

moet afnemen, afgezien nog van hetgeen onze ambtenaren zelf meer en meer als onwillekeurig daartegen zullen doen. Merkwaardig is, hoe op alle hoofdplaatsen, b.v. te Samarang, waar de inlanders meer rechtstreeks in aanraking zijn met de Europeanen en 't Europeesch gezag, bedoeld ceremonieel zoetjes aan geheel verdwijnt, om zelfs plaats te maken voor onhebbelijkheid. Typisch is het een vergelijking te maken tusschen de hoffelijkheid der inlanders te Buitenzorg, als zij den Heer aller Indiën op hun weg tegenkomen, en die van de Javanen in 't zuiden van Blitar b.v., als zij een aspirant controleur op zijn „tournée" ontmoeten. Iemand, die niet beter wist zou, naar het respect-betoon, meenen, dat de laatste landsdienaar Gouverneur-generaal was en de eerste een kommies of klerkje.

Ook de Javaansche taal, waar bedoelde onderdanigheidsbetuigingen innig mee verbonden zijn, raakt op de groote kustplaatsen in onbruik, zoo te Samarang en Soerabaja, waar b.v. bedienden bij Europeanen bijna altijd het daar gebruikelijke Maleisch spreken. Wordt er Javaansch gesproken, dan is al de omhaal onvermijdelijk. Wil men deze weglaten, dan dient Maleisch gesproken te worden. De inlander, tot wien een Europeaan deze laatste taal bezigt, blijft vóor hem staan als een gewoon mensch; zoodra echter het Javaansch klinkt, is de verhouding veranderd: de Europeaan blijft mensch, de ander is een kruipend dier geworden, die „i n g g i h" (een instemmings- of onderwerpingsbetuiging) zegt, ook als men hem voor al wat leelijk is uitmaakt. 't Maleisch heeft op Java onder de Javanen dan ook den naam van onhebbelijk, onmanierlijk te wezen, en de meeste distriktshoofden b.v. zullen tot een assistent-resident nooit die taal bezigen, wel hoog-Javaansch, al worden ze in 't Maleisch, ja zelfs in 't Hollandsch toegesproken. Ook Hollandsch tot een meerdere is onfatsoenlijk, natuurlijk. Hoe kan 't anders! Vergeleken bij 't hoog-Javaansch is

iedere menschelijke taal, 't Grieksch van Demosthenes, het Latijn van Cicero, het Hollandsch van Multatuli onvormelijk, onverdedigbaar familiaar! Verbeeld u: *gij* en *u* tot een vorst in Multatuli's *Opdracht*, waar men zelfs tot een koffie-pakhuismeester in 't hoog-Javaansch s a m-p é j a n zegt, dat eigenlijk „voet" beteekent (men spreekt dus uit „beleefdheid" niet den ganschen persoon, maar slechts zijn voeten toe, als hield men den blik, deemoedig neergeslagen, op die voeten gericht)! Waar zou 't bij een Javaan opkomen van 't H u i s t e n B o s c h te spreken en tegelijkertijd van een b r i l l e h u i s of een w a c h t h u i s? „Kowé" (jij en jou), waarmee een inlander toegesnauwd wordt, klinkt hem dan ook bespottelijk, waar het tot God gebezigd wordt, zooals dat bij de Christen-Javanen door de Europeanen ingevoerd is. Eerbied zonder vrees en kruiperigheid is hem nog meest een raadsel. De Javaan is daarom huiverig om Hollandsch te spreken, ook waar hij vrij ontwikkeld is en onze taal zeer goed zou kunnen spreken. Wij hadden als aspirant-controleur eens te doen met een inlandschen onderwijzer van de oude soort — de man had zeer goed onze taal geleerd, verdiende over de honderd gulden in de maand en was r a d è n; later met een ander in minder gunstige positie verkeerende, maar evenzeer thuis in onze Dietsche tonge en Christen. Geen van beiden heeft ooit éen woord Hollandsch tot ons gesproken, terwijl wij stelselmatig onze taal tot hen bezigden. Al ons aandringen en verzekeren, dat wij 't graag hadden, kon hen niet bewegen anders dan hoog-Javaansch tot ons te spreken.

Zoo is 't ook met de hoofden, die Nederlandsch geleerd hebben. Ze vergeten 't spoedig of gaan ten minste sterk achteruit in hun kennis, waar hun practische oefening ontbreekt. Veel Europeesche ambtenaren zijn tegen het gebruik dier taal bij inlanders: 't respect gaat er uit, meenen zij. Toch moet het wel voor ieder weldenkende duidelijk zijn, dat er van onze taal een krachtige be-

schavende invloed uitgaat. 't Ware te wenschen, dat men op Java brak met de traditie, die Oostersche begrippen kunstmatig staande houdt in een meer en meer vereuropeeschte maatschappelijke inrichting. 't Ware ook te hopen, dat de dienst-correspondentie en de diensttaal bij conferentiën en vergaderingen niet meer in het belachelijk onzuivere Maleisch geschiedde, dat thans nog algemeen gebruikelijk is, een Maleisch, dat òf Javaansch gedacht of òp Europeesche wijze verhaspeld is. Waarom daarvoor geen Nederlandsch gebruikt, nu toch meer en meer inlandsche hoofden ter „hoofdenschool" onze taal met moeite en kosten geleerd hebben? Waarom kan dat in Menado, waar zelfs dorpshoofden onze taal kennen, en op Java met distriktshoofden — menschen, die n.b. een maandelijksch inkomen van ƒ 260 genieten — niet? De bezwaren zijn hersenschimmig, de voordeelen tastbaar.

't Javaansch worde verder niet meer zoo beschermd als thans nog geschiedt. B.v. men beginne met op de inlandsche lagere scholen de landstaal als leervak te schrappen. Zelfs het onpraktische Javaansche schrift, dat, als wij 't gewild hadden, nu al vrij wel op sterven zou liggen, wordt kunstmatig in 't leven gehouden, en te Delft leeren de a.s. ambtenaren van meet af aan lezen in „Javaansche karakters", een wetenschap waar ze *in de praktijk* zoo bitter weinig aan hebben. Alle dienst-correspondentie toch, behalve die van de inlandsche hoofden onderling, maakt gebruik van Latijnsch schrift (Maleisch, zooals wij zagen). Op die wijze worden heel wat uren verknoeid en menig student verliest er *een jaar* door, omdat hij in den beginne ten achter raakt met dat „beroerde schrift". In de Philippijnen zijn de inlandsche schriften (eveneens van Hindoe-oorsprong) vrijwel verdwenen, en de inlanders schrijven er hun talen in Latijnsch schrift. Zou 't zulk een toer wezen, dat ook voor 't Javaansch gedaan te krijgen?

Waar 't Javaansch als leervak op de inl. lagere school

eenmaal vervallen is, zal de taal langzamerhand in décadence raken. En op die wijze wordt de zaak der beschaving gediend.

Wij vragen het in gemoede: is een taal, waarbij laaghartige kruiperij en vleierij aan den eenen kant, hoogmoed en laatdunkendheid aan den anderen, valschheid en onoprechtheid aan weerszijden kunstmatig gevoed en onderhouden worden, waarin omslachtige formaliteiten een gemakkelijk gedachtenverkeer belemmeren, is zulk een taal waard, dat een Nederlandsch-Indisch Gouvernement haar bescherme?

Wij vragen niet, of zij als taal de moeite waard is bestudeerd te worden, wij beweren evenmin, dat het Nederl.-Indisch Gouvernement te veel voor de bevordering dier studie doet — o, waarlijk niet! — neen: voor de wetenschap is het Javaansch een hoogst merkwaardige taal, zoowel uit een linguistisch, als uit een historisch of ethnologisch oogpunt. Zeker, maar als spraak van een volk, dat wij beschaven willen, is het een onbruikbaar element uit de middeleeuwen, even misplaatst als een span geharnaste en gepluimde paarden vóor een locomotief.

DR. A. A. FOKKER.

Den Haag, 12 Oct. '97.

Opium, koffie en nog wat.

Het Juli-nummer van het *Tijdschrift voor Ned.-Indië* bevat een uitvoerig overzicht van de Memorie van Toelichting, behoorende bij het wetsontwerp betreffende de invoering van de opium-regie op Java en Madura, alsmede op Lombok, — welk stuk mij onderstaande beschouwingen in de pen gaf.

Wat het opium-vraagstuk betreft, uit een moreel oogpunt beschouwd, ben ik van oordeel, dat het voortbestaan van opium-verbruik als staatsmiddel, eene groote schande is voor eene natie, welke gaarne hoog opgeeft van hare christelijke deugden! Dat men in 's Lands raadszalen toch eens tot de overtuiging kwame, dat er op menig gebied van edeler strekking ruimschoots een equivalent voor het opium-middel is te vinden!

Tot staving mijner hierin opgesloten meening, dat de schatkist de opium best kan ontberen, bespreek ik slechts een paar onderwerpen, welke echter met tal van andere kunnen worden aangevuld.

1°. Gedwongen koffiecultuur.

In Pasoeroean zoowel als in Probolinggo, twee centra van koffiebouw voor het Gouvernement door Javanen, zag ik deze cultuur door allerlei oorzaken verwaarloozen. Om dezen kwijnenden landbouw tegemoet te komen,

denkt het Gouvernement bij monde van den Regeeringsadviseur Dr. Burck middelen uit, in gevolgen erger dan de kwaal. Een der meest zonderlinge voorschriften van genoemden geleerde, die meer let op de theorie dan op de practijk, is wel deze, dat de inlanders ter bestrijding der koffieziekte al de blaadjes van een koffieboom met spelden of ander steektuig moeten beprikken! Menigeen denkt misschien aan een canard mijnerzijds, doch wie den evenaar overschreed kan van dergelijke doctrines meerdere voorbeelden aanwijzen.

Voor dergelijke proefnemingen nu worden de Javanen geprest, en wordt hun geen tijd gelaten, hunne rijstvelden te verzorgen, noch aan de gouvernementskoffietuinen in door bladziekte minder bezochte streken de noodige aandacht te schenken! Hierdoor dan ook is een verschijnsel te verklaren als ik in Zuid-Pasoeroean waarnam, en hierin bestaande:

In '94 werd in het district Toerèn, onderdistrict Gondang Legie, een uitgestrekte gouvernements-koffietuin aangelegd op ruim 1000 voet hoogte in een van Java's vruchtbaarste streken. In '95 op een mijner inspectietochten deze streek bezoekende, vond ik de jonge aanplant in zeer gunstigen toestand, en deed de stand der boompjes een ruimen oogst voor '97 verwachten. In '96 scheen deze verwachting in alle opzichten bevredigd te zullen worden, doch oordeelde ik het hoog noodig, dat de nog jonge boomen voor de helft van bloei werden ontdaan, om door te overvloedige vruchtvorming niet te veel van het jeugdig gewas te vergen.

De controleur met het toezicht belast over eene cultuur, waarvan hij alleen kan weten, hoe de staten zijner inlandsche wedono's over te maken, schijnt nimmer op genoemd idee te zijn gekomen; het ligt in den aard der zaak, dat een particulier zich wel wacht, zulk een ambtenaar van advies te dienen.

Laat ik voorts nog even aanstippen waarin het uit-

oefenen van contrôle door de hiermede belaste ambtenaren bestaat. Eenige dagen vóór het voorgenomen bezoek van den controleur, wèl of niet begeleid door een „aspirant", wordt dit bezoek belanghebbenden inlandschen ambtenaren kenbaar gemaakt. Op deze kennisgeving volgt dan eene algemeene bedrijvigheid in de betrekkelijke dessa's, bestaande in het schoonmaken van wegen, zelfs met bezems, alsof eene oostersche prinses moest passeeren; het opknappen der akkers van de koffietuinen langs den weg; het opverven der cijferbordjes, waarop met sierlijk krulwerk het aantal tuinen, boomen en data van planting staat aangegeven. Komt nu de „kandjing toewan controleur" met een vierspan aangereden, dan vindt hij alles in orde, drinkt een kokosnoot bij den wedono, rijdt terug, zet zich aan de schrijftafel en rapporteert zijn chef den gunstigen toestand der geïnspecteerde tuinen!

Het gevolg nu, om op bovengenoemden tuin terug te komen, van het niet afstroopen van den bloei was, dat tal van boompjes stierven en de overblijvende een kwijnend bestaan voortsleepten. Kwam een cureerende hand deze arme patienten nu in den vervolge maar ter hulpe, doch neen! Wèl wordt voor sierlijke omheiningen gezorgd, als evenzoo vele grafhekken van dezen koffie-doodenakker, doch de Javaan is niet energiek genoeg en wordt bovendien door heerendienst te veel in eventueele goede voornemens belemmerd, om goed te maken wat onkunde en nalatigheid bedierven.

Een ander, oorspronkelijk schoon, gouvernements-koffieland werd in dezelfde residentie zóó schromelijk verwaarloosd in de laatste maanden van '96, dat ik de schoonste koffieboomen door koffie-parasieten ten doode zag opschrijven! Twee plantages van particulieren, waartusschen bedoelde gouvernementstuinen geëncloreerd waren, bleven geheel vrij van deze plaag, dank zij den zorgen van bekwame en actieve beheerders. Ten westen

van Malang, op de helling van de Kawi, zag ik gouvernementstuinen in zulk een deplorabelen toestand, dat men per bouw (1 bouw = ± ¾ H. A.) geen 2 picol (125 K.G.) koffie oogstte, d. i. ± $\frac{1}{10}$ van een matige opbrengst. De fout school hier in hoofdzaak in het niet behoorlijk opsnoeien der schaduwboomen, zoodat de zonnestralen niet konden doordringen. Ook werd het doode koffiehout niet van den stam verwijderd, en waren de boomen te dicht bij elkander geplant.

Ik wees hier drie gevallen aan, welke met tal van andere de gouvernementskoffiecultuur tot een onding maken. De opbrengst van deze cultuur kan vervijfvoudigd worden, doch de Regeering moet dan in twee hoofdopzichten afwijken van den tot dusverre gevolgden weg: den Javaan zijn product met billijken prijs betalen en... het beheer der cultures onttrekken aan de ambtenaren van het Binnenlandsch Bestuur! Het aantal controleurs kan dan op groote schaal worden verminderd, en voor de daardoor bespaarde gelden krachtige jongelieden worden opgeleid voor de koffiecultuur, na ten opzichte van hun quantum gezond verstand vooraf deugdelijk onderzocht te zijn.

In ruwe trekken geef ik deze hoofdpunten aan, doch ieder gevoelt, dat over dit onderwerp heel wat valt te zeggen. Ik stel mij voor, te zijner tijd hierop terug te komen.

2°. Boschcultuur.

In de residenties Soerabaija, Pasoeroean, Probolinggo en Besoeki constateerde ik eene totale absentie van afdoende contrôle der djattie-perceelen, zoodat Chinees en Inlander om 't hardst de bosschen plunderen! De tallooze Chineesche meubelmakers, die in elke plaats met Chineesche wijken zijn te vinden, verwerken bijna uitsluitend gestolen djattiehout.

Ook bij deze cultuur is het toezicht aan Inlanders onder verschillende ambtsbenamingen overgelaten, terwijl

een houtvester met wat hulp een gebied onder zijn beheer heeft, zoo groot als 5 onzer provinciën! Een aspirant-houtvester verzekerde mij, dat de contrôle der Europeesche ambtenaren slechts zéér oppervlakkig kàn zijn, en dat hij b.v. nog nimmer een bosch had doorkruist in zijn veeljarigen diensttijd. De inlandsche opzichters kaapten dan ook niet zelden de beste boomen weg, zonder dat dit de aandacht kon trekken. Na dit gesprek vooral werd mij duidelijk, hoe een Javaansche aannemer een kantoor van djattiehout voor mij kon bouwen voor een prijs, die mij voor het transport der materialen, plus het werkloon, niet te hoog zou hebben geschenen. Het hout was eenvoudig gestolen! Mij was dit tijdens den bouw onbekend, doch menig Europeaan of met dezen gelijkgestelde profiteert willens en wetens van deze toestanden.

Laat het Gouvernement meer ambtenaren aanstellen, die in Nederland en Duitschland (Forsterschulen) hunne opleiding hebben genoten, en een batig slot van duizenden zal het gevolg zijn!

3°. Industrieele lichamen, ontstaan door particulier inittiatief.

Van deze wensch ik alleen de telefoon-inrichtingen te bespreken. Sinds 1885 werd de telefoon als communicatiemiddel op Java en de buitenbezittingen ingevoerd. Hare geschiedenis is eene lijdensgeschiedenis van hare abonnenten, dank zij het beunhazen in deze materie door „Jan Alleman".

De meeste, thans op Java existeerende telefoon-inrichtingen zijn maatschappijen met de meeste aandeelhouders in Europa, lees Nederland. Deze nu betalen, gelijk bij zoovele andere Indische ondernemingen, duur en dikwijls onbekwaam personeel, onder „contrôle" van commissarissen en superintendants, die met de verdiensten gaan strijken, hiervoor in hoofdzaak presteerende: lijvige verslagen hunner „inspecties", die niets beteekenen vanwege

onkunde en gemakzucht der „inspecteurs". Door dergelijke regeling van zaken zien aandeelhouders doorgaans vruchteloos naar dividend uit, en dat, niettegenstaande er genoeg wordt verdiend. Waar deze verdiensten dan blijven? Op die vraag gaf ik in hoofdzaak boven reeds een antwoord.

Dat er bij meerder kunde en zaakkennis echter heel wat andere resultaten konden worden verkregen, ligt voor de hand. Ja, bij goede leiding zou bij de bestaande tarieven de telefonie, als staatsinstelling, het gemis van duizenden thails opium equivaleeren! Neem het net van Batavia, Semarang en Soerabaija tot voorbeeld, welk net thans schatten winst afwerpt, na tal van jaren sukkelens aan kwalen, welke ik reeds in 't voorbijgaan noemde, doch die bij vivisectie op het corpus „Publiek" genezing erlangden! Vóór de andere streken echter zich zullen mogen verheugen in een bevredigend telefoonnet, moeten er nog heel wat telefoon-zonden worden bedreven, o. a. in den vorm van ontlasten der beurzen van aandeelhouders.

Mijn advies nu is: laat het Gouvernement alle telefoon-ondernemingen zoo spoedig mogelijk naasten! Op alle plaatsen met een telefoonnet bestaan gouvernements-telegraafkantoren, zoodat eene combinatie van telefoon en telegraaf met slechts weinige kosten gepaard behoeft te gaan. Op tal van telegraafkantoren in de binnenlanden neemt de telefoon het werk van de telegraaf grootendeels over, zoodat de telegraafbeambten zoo goed als niets te doen hebben, en de telefonie er best bij kunnen waarnemen. In geringe mate derhalve uitbreiding van personeel noodig.

Wie tot een onbevangen oordeel in staat is, zal moeten toestemmen, dat de Schatkist de baten van den verderfelijken opium best kan ontberen, als er bij het streven naar verbetering van andere middelen slechts een goeden wil wordt getoond.

Welke motieven bij de door mij aangegeven verbete-

ringen ook mogen voorzitten, een den Javaan ten goede komend en der Regeering tot eer strekkend succes zal het resultaat zijn van een streven in deze richting. Ik noem hier slechts Java, doch in parenthesi wil ik hier even aanstippen, dat ik het publiek eene zaakkundige bespreking van toestanden ter Oostkust van Sumatra wèl in uitzicht wil stellen.

Sommige would-be philanthropische daden van enkele „menschenvrienden" zullen dan door velen hoogstwaarschijnlijk met andere maat worden gemeten.

Aangezien ik niet verwacht, dat de opium uit onze Oost-Indische koloniën in het eerste tiental jaren zal worden geweerd, kan het zijn nut hebben, de regie-voorstellen nader te beschouwen. Zonder mij te verdiepen in vragen als: in hoe verre is vermindering van het opiumdebiet in 1896 toe te schrijven aan verminderde koopkracht der bevolking (een nauwgezet onderzoek in de afdeeling Loemadjang zoude te dezen opzichte een positief antwoord kunnen geven!) en aan den sluikhandel, wil ik bij dezen smokkelhandel toch even stilstaan.

Onder het pachtstelsel waren in de binnenlanden Europeesche opium-opzichters (opium-jagers) aangesteld, lieden van niet hoog zedelijk gehalte dikwijls. Hun salaris bestond grootendeels in emolumenten, zijnde mijlengeld. Om dit mijlen- of palengeld nu maar zoo hoog mogelijk op te voeren, kocht men een paard en een goed jachtgeweer en toog men met deze equipementstukken op tournée. Bij den eenen of anderen „vriend" werd dan halt gemaakt, om de pas te laten voorzien van een „acte de présence-teeken", welke signatuur dienst deed bij het verifieeren der declaratie-staten door een hoogeren ambtenaar. Dit geheele contrôle-systeem was eene sinecure! 1 Januari '96 werden deze „jagers" afgeschaft in de gewesten, waarin de regie-proef zou worden genomen, en vervangen door Inlanders. Deze employé's schijnen geen mijlengeld te kunnen declareeren, want nog nimmer zag ik hen anders

dan in hunne keurige kantoortjes, soms bij drieën één consument bedienende! Over onvoldoende bediening heeft een „schuiver" dus niet te klagen!

Het hoofdtoezicht wordt waargenomen door opium-controleurs, Europeanen of Indo's. Ik ontmoette deze meermalen en noemde hen bij mijzelven „vliegende Hollanders". Hun manier van reizen n.l. heeft veel gemeen met de wijze van verplaatsing eens geneesheers, die bij een stervende is geroepen. Indien men zich voorstelt, dat hun toezicht belemmerend op den sluikhandel werkt, bedriegt men zich ter dege! Eens sloeg ik op een afstand de bezigheden van zulk een vliegenden controleur gade. Wat aan de komst in een of ander brandpunt van opium-verbruik van een dergelijk ambtenaar voorafgaat, komt overeen met hetgeen ik schreef aangaande de koffie-inspecties, n.l. een algemeen geveeg en gepoets der wegen. In het volle besef van zijn verheven werkkring, door het opium-gif arme duivels naar andere gewesten te helpen zenden, riep ZEd. Inlandsche hoofden, schrijvers, mandoors etc. samen in den pasang grahan (gouvernementshôtel voor reizende ambtenaren), en kruipende als slaven, overhandigden dezen den „héél grooten heer" verkoopboeken, staten etc. Na alles vluchtig te hebben doorgezien, ging ZEd. zich terugtrekken in zijne vertrekken, om den volgenden dag vóór dag en dauw zich weer te verwijderen naar een anderen pasang grahan op dezelfde vliegende wijze. Contrôle, anders dan op papier, scheen mij bij deze manier van inspectie totaal onmogelijk.

Wanneer het Gouvernement in de binnenlanden geen vertrouwd Europeesch personeel plaatst, zal de smokkelhandel weliger tieren, dan onder het pachtstelsel!

Toen toch waakte de pachter wel tegen clandestien opium-verbruik. Dat de opium-politie ook anderen belangen ten goede zoude komen, zooals het op pag. 548 *Tijdschr. v. N.-I.* heet, nimmer bleek mij dit! Nog de vorige

maand ontving ik bericht van mijn broeder, te Pasoeroean wonende, in een hoofddessa voor opium-verbruik, dat zijn paard hem was ontstolen uit een stal, vlak naast de woning van het politiehoofd gebouwd. Menige aanklacht mijnerzijds bij den assistent-resident van Malang in zake diefstallen en baldadigheden, juist in opiumstreken, en ten bate van opium-aankoop dikwijls bedreven, zouden genoemde bewering voldoende kunnen ontzenuwen. In de voorgaande jaren had men dikwijls steun aan de opiumjagers, doch thans? Overdreven optimisme gaf der Regeering die meening in de pen!

Op pag. 550 lees ik: „Wat van de regie in de eerste plaats verwacht wordt is, dat zij het opium-verbruik geleidelijk zal kunnen beperken en reeds dadelijk een einde zal maken aan de moreele nadeelen, die aan het pachtstelsel verbonden zijn." Hoe rijm ik hiermede de verzekering van een hoofdambtenaar der opium-regie, dat het gehalte van den door het Gouvernement gefabriceerden opium beter was, en vooral de tube-opium zóó in den smaak viel, dat het verbruik zeer stijgen zou? Niet dat ik den Javaan veel aesthetisch gevoel toeken, doch van opsmuk houdt hij veel, en zoodoende bevalt het toedienen in sierlijke pakjes en busjes hem beter, dan de onsmakelijke bediening van den vroegeren pachter.

Wat de begrooting van den heer Huizer betreft, hierover valt voorshands moeielijk te oordeelen. De voor voorbereiding der levering etc. uitgetrokken post ad *f* 30.000 zoude ik schrappen, en pro memorie een som voor hetzelfde doel beschikbaar stellen. Ik acht het n.l. een bezwaar, dat de kosten voor het bezoeken van fabrieken, onder een vaste som, bij wijze van tegemoetkoming aan den heer Huizer voor te presteeren diensten, zijn begrepen. Men weet, hoe de urgentie van dergelijke reizen, die men zelf moet bekostigen (de bepaalde som krijgt men immers tòch!), dikwijls van eigen beurs afhankelijk wordt gemaakt. Ik heb het oog op tal van antecedenten.

Het snoeimes moet m. i. bij de begrooting veel dienst bewijzen, als ik het geheel althans mag afmeten naar den post: „*f* 23,000 voor den chef van dienst." Wil men hiervoor een afgeleefden resident of directeur B. B. nemen? De hooge bezoldiging zou dit doen vermoeden. Er worden bij de afstanden op Java echter jonger krachten vereischt, en iemand van beneden de 45 jaar mag m. i., wie hij ook zij, geen salaris van circa een kwart ton genieten. Laat men de mindere ambtenaren wat milder bedenken, want van hen hangt alles af! Door karige bezoldiging worden nevenpractijken van slechten aard in het leven geroepen en van vocatie voor hun vak kan nimmer sprake zijn. Dat de verhouding tusschen de bezoldiging van één ambtenaar met *f* 23.000 en van die der anderen plus bureaukosten en lokaalhuur met ruim *f* 60,000 een wanverhouding is, springt dadelijk in het oog. Laat bij de behandeling dezer aangelegenheid de Vertegenwoordiging deugdelijk op hare hoede zijn, en hanteere men het genoemd snoeimes op onverbiddelijk strenge wijze!

Een afgerond geheel had ik mij niet voorgesteld te leveren; ik wilde alleen de aandacht verlevendigen, waar het opium-vraagstuk wordt behandeld.

Op een geleerd of bestudeerd betoog pro of contra de eene of andere aangelegenheid, maakt dit opstel geenszins aanspraak. Wellicht had ik het dan met wat cijfers „aangekleed", edoch, de waarheid van het Latijnsche spreekwoord is nog onbetwistbaar: „Simplex sigillum veri".

Groningen, Sept. '97. J. F. DIJKSTRA.

De dynastie der Kaméhaméha's.

I.

Wanneer de zeeman, die den Stillen Oceaan oversteekt, den equator passeert om in noordelijke richting zijn tocht te vervolgen, ontwaart hij slechts een eindelooze watermassa. Archipels of afzonderlijke eilanden komen zelden voor; visscherspreauwen en schoeners worden niet aangetroffen. Alleen bemerkt hij nu en dan, geheel in de verte, eenige groote stoomschepen. Geladen met de voortbrengselen der geheele wereld, komen zij van San Francisco of Honolulu en zijn op weg naar Australië, China of Japan. Zij vereenigen Oceanië met Europa, Azië met Amerika, en vinden in het noordelijk deel van den Stillen Oceaan, in den Hawaï-Archipel, een proviandeeringstation.

Tot voor korten tijd was dit onafhankelijk eilandenrijk slechts weinig bekend. Het boezemde Europa dan ook volstrekt geen belang in, totdat in 1889 op de internationale tentoonstelling te Parijs bleek, dat in dien gelukkigen Staat man noch vrouw werd gevonden, die niet kon lezen, schrijven en rekenen; vooral in onze dagen echter is de aandacht op deze eilandengroep gevestigd, nu hare inlijving bij de Vereenigde Staten nog slechts een quaestie van tijd is.

Op de blauwe golven van den Stillen Oceaan, die nog geen eeuw geleden alleen doorkliefd werden door lichte inlandsche prauwen; in deze verwijderde eilandenzeeën, waar de schepen van Juan Gaetana, Cook en Van Couver als in een droom waren voorbijgevaren, ziet men tegenwoordig de snelvarende pakketbooten van Europa en Amerika elkander kruisen.

Een nieuw tijdperk is aangebroken. Door zijn marsch te versnellen, de stapelplaatsen te verdubbelen, heeft ook het Polynesische ras zijn plaats onder de beschaafde volken teruggeëischt. Geen aarzeling, geen oponthoud, geen heimwee naar het verledene was bij dit voorwaartsgaan waar te nemen, en sedert den dag, dat het volk van Hawaï geleid werd door de ruwe hand van den begaafden Kaméhaméha I, trad het gevoel voor een nieuw nationaal leven steeds op den voorgrond.

Acht heerschers hebben dit kleine volk bestuurd: de dynastie der Kaméhaméha's; de vijf eerste vorsten droegen dezen naam, en daarna regeerden: Lunalilo, Kalakana en Lydia Lilinokalani. Van deze acht souvereinen zijn er vier, nl. Kaméhaméha I, Kaméhaméha IV, Kaméhaméha V en Kalakana, die geheel opgaan in het hierboven door ons genoemde droombeeld. Vooral Kaméhaméha I haakte er naar de weldaden eener nationale eenheid ten goede te doen komen aan het geheele Polynesische ras, dat over verwijderde archipels was verspreid. Tegelijk diplomaat en krijgsman, gelukte het Kaméhaméha I door list en geweld den geheelen archipel te veroveren en dezen aan zijne wetten te onderwerpen. Hij grondvestte er een dynastie en vormde uit den chaos een geordende maatschappij. De drie bezoeken, die Van Couver aan de Hawaï-eilanden bracht, vielen samen met het voornaamste tijdperk van Kaméhaméha's bestuur. Spoedig bemerkte de groote zeevaarder dat deze eerzuchtige vorst in deze streken het werktuig zou worden van den vooruitgang. Tijdens Van Couver's tweede bezoek deelde Kaméhaméha

hem zijne plannen mede en ontving hij van den zeevaarder aanmoediging en goeden raad.

Engeland was destijds de eenige zeemogendheid, wier vlag zich in deze verre zeeën vertoonde, teneinde er een contrôle uit te oefenen, die langzamerhand al veel kreeg van een protectoraat. Noch Frankrijk, dat verteerd werd door zijn worsteling in Europa, noch de in den Atlantischen Oceaan verschanste Vereenigde Staten, welke slechts kort geleden geboren waren, waren in staat deze jarenlange kruistochten te ondernemen, waartoe Groot-Britannië gedwongen werd door zijn handel met China. Meester ter zee, oefende Albion er het politietoezicht uit, ging er de zeerooverij tegen en was hierdoor in de gelegenheid zich van den steun der verschillende stammen en opper hoofden te verzekeren.

Het sandelhout kwam op de eilanden veel voor en werd naar China uitgevoerd, daar nu en dan eenige schoeners zich langs de kusten waagden, om van de inboorlingen dit kostbare hout te koopen. Bij zijn eerste bezoek verkreeg Van Couver Kaméhaméha's bescherming voor deze Europeesche handelaars, en in ruil hiervoor beloofde hij den vorst eenige nuttige geschenken. Werkelijk kwam hij den 14en Februari 1793 terug, met zich voerende 1 stier, 5 koeien, benevens eenige schapen en rammen. De talrijke kudden die tegenwoordig grazen in de weilanden van den archipel zijn afkomstig van dit geschenk. Toen Kaméhaméha zich den 21en Februari 1794 voor de laatste maal aan boord begaf bij Van Couver, nam hij met tranen in de oogen afscheid van den man, dien hij zijn vriend noemde. Bij die gelegenheid had tusschen hen een onderhoud plaats, dat in de toekomst gevolgen zou hebben, die wellicht door geen van beiden werden voorzien. Kaméhaméha verzocht Van Couver hem uit Engeland eenige zendelingen te zenden om zijn volk te onderrichten. De zeevaarder beloofde dit, waarop de koning plechtig in tegenwoordigheid van alle hoofden verzocht, hem en

zijn volk in Engeland's welwillendheid aan te bevelen. Hetzij dat Van Couver en zijne officieren zich niet juist rekenschap gaven van Kaméhaméha's plannen en uitdrukkingen, hetzij dat op dat oogenblik de Engelschman de overhand kreeg op den vriend, Van Couver deed 't voorkomen alsof Kaméhaméha zijn koninkrijk onder Albion's protectoraat had gesteld, en verklaarde in dubbelzinnige termen, in naam van zijn souverein, het hem gedane voorstel aan te nemen.

Met dit misverstand evenwel deed Groot-Britannië destijds niet zijn voordeel, en den 28en November 1843 erkenden Frankrijk en Engeland gelijktijdig de onafhankelijkheid van den Hawaï-Archipel. Het was toen 24 jaar geleden, dat Kaméhaméha I gestorven was. Hij overleed den 8en Mei 1819 op 82-jarigen leeftijd. Noch Kaméhaméha II, noch Kaméhaméha III waren in staat het door hunnen voorganger opgevatte droombeeld te verwezenlijken. De losbandige Kaméhaméha II regeerde slechts 5 jaar en stierf in Engeland. Groot-Britannië, de beschermer van zijn Rijk, het vaderland van Van Couver, de vriend zijns vaders, trok hem steeds aan. Zelf niet krachtig genoeg om het verzet der hoofden den kop intedrukken en de gedurig toenemende eischen der blanken tegen te gaan, gevoelde hij steeds behoefte aan steun. Aangemoedigd, doch tevens in bedwang gehouden door Kaméhaméha I, maakten deze laatsten destijds gebruik van de zwakheid van zijn' zoon, die door zijn voortdurend geldgebrek verplicht was de sandelhoutbosschen te laten omhakken, welk hout tegen lagen prijs van de hand werd gedaan. Deze kooplieden, meestal landloopers, gevormd uit de heffe van alle nationaliteiten, trokken langzamerhand uit winstbejag in grooten getale naar den Stillen Oceaan, waar zij den vrijen teugel konden vieren aan hunne schandelijke practijken.

De beschaving, zooals zij zich gewoonlijk in den beginne aan deze oorspronkelijke rassen voordoet, vormt

een nadeeligen factor, daar zij meestal hare vertegenwoordigers vindt in een brandewijnslijter, een menschenhandelaar, een gedeserteerd matroos of in een gewetenloos pachter, die allen speculeeren op de hartstochten of de domheid der inboorlingen, en zoodoende bij de aanwezige kwalen nieuwe ondeugden doen ontstaan.

De langdurige regeering van Kaméhaméha III (1825—1854) was voor den Hawaï-Archipel een tijdperk van overgang. In 1820 ontscheepte de Amerikaansche brik *Thaddeus* de eerste protestantsche zendelingen te Honolulu. De door Kaméhaméha I aan Van Couver gevraagde zendelingen waren niet gekomen. Verlangend de inboorlingen aan Groot-Britannië's invloed te onttrekken, besloot nu het zendelinggenootschap van Boston in deze zaak het initiatief te nemen. Bij de godsdienstige quaestie kwam nu ook de staatkundige, daar het antagonisme tusschen de Vereenigde Staten en Engeland zich zelfs tot in den Stillen Oceaan uitstrekte. Terwijl toch de sympathieke strooming die Van Couver had doen ontstaan op den duur zou leiden tot een Britsch protectoraat, kon het zenden dezer missionnarissen mogelijk andere gevolgen hebben. Engeland was verafgelegen, de Vereenigde Staten waren dichtbij en zagen met ieder jaar den afstand, die hen van den Stillen Oceaan scheidde, kleiner worden. Den archipel tot het Christendom bekeeren, hem beschaven en besturen, er voor de Vereenigde Staten een commercieel en staatkundig overwicht grondvesten: dat alles was wel in staat den godsdienstijver en de vaderlandsliefde der Amerikaansche zendelingen aan te vuren. De voor deze taak geroepen personen waren met bewonderenswaardigen tact gekozen. Zij bezaten alle vereischte eigenschappen: vurige bekeeringszucht, oprecht geloof, gepaard gaande met een onberispelijken levenswandel, en velen hunner hadden bovendien de eigenaardige karaktertrekken der Yankees, nl. de geschiktheid om zich terstond in een nieuwe omgeving te voegen,

een vasten wil en veel zaakkennis. De Canaken te bekeeren, die een onderdrukkend heidendom moede waren, vrijheidsdenkbeelden bij hen ingang te doen vinden, was het gemakkelijkste deel hunner taak; dit geschiedde zonder tegenstand en strijd. Het verzet kwam dan ook niet van de inboorlingen, maar van de blanken.

Kooplieden en matrozen waren volstrekt niet met den nieuwen stand van zaken ingenomen. Onder den invloed der zendelingen lieten de hoofden de kroegen sluiten, verboden zij dat inlandsche vrouwen aan boord der schepen kwamen, alsmede den verkoop van sterke dranken, regelden zij streng den ruilhandel en beijverden zich de verwoesting der sandelhoutbosschen tegen te gaan. Hawaï kreeg het sombere en ernstige voorkomen van een Methodistendorp der oostelijke Staten. Geen spelen en drankgelagen meer; overal heerschte strenge ingetogenheid, de kerken waren vol, de uitspanningsplaatsen ledig. Hiervan wilden de vreemdelingen niets hooren. Niet alleen tastten deze plotseling genomen strenge maatregelen hen aan in hunne brutale hartstochten, maar tevens in hunne belangen. De brandewijn, hun voornaamste ruilartikel, had geen navraag meer; liever deden zij zaken met een beschonken opperhoofd, dat voor eenige kisten kakelbonte stoffen een lading sandelhout ruilde, die zij in China voor duizenden dollars konden verkoopen. Het was hun ondergang en tevens dierven zij er de eenige genoegens door, die zij zochten en binnen hun bereik waren. Zij bepaalden zich dan ook niet tot lijdelijke protesten. Gewapend verzet was aan de orde van den dag en werd in stilte aangewakkerd door jeugdige opperhoofden, die voorstanders waren van de vroegere losbandigheid. In 1825 landde de bemanning van het Engelsche schip *Daniël* met geweld te Lahaina, noodzaakte de machtelooze regeering de wet betreffende de vrouwenbezoeken aan boord en de herbergen op te heffen, en sedert waren in de hoofdstad van het eiland Mani de drinkgelagen en zwelgpartijen

wederom schering en inslag. In 1826 eischte de commandant van het Amerikaansche oorlogsschip, John Percival, van de Koningin-Regentes intrekking van de wet betreffende de vrouwenbezoeken en hij bedreigde haar, ingeval van weigering, met een bombardement van Honolulu. Kaahumanu zwichtte voor het geweld en twee maanden lang was de hoofdstad van het koninkrijk, onder de toejuichingen van het scheepsvolk, veranderd in een drinkhol. Nog in hetzelfde jaar werd Lahaina opnieuw overweldigd door de bemanning der Groenlandvaarders, die de inboorlingen uitplunderden, hunne vrouwen en dochters beleedigden en den Amerikaanschen zendeling M. Richards en zijn gezin, met den dood bedreigden.

Bij terugkomst in Amerika werd Percival door den krijgsraad veroordeeld. In Engeland laakte de Regeering de bevelhebbers der Britsche schepen, die aan deze buitensporigheden hadden deelgenomen, alsmede de houding van den consul M. Charlson, die door zijne verbittering er toe gebracht werd met de ontevredenen gemeene zaak te maken, doch zoowel in Engeland als Frankrijk zag men niet zonder ongerustheid den toenemenden invloed der Amerikaansche zendelingen op het Gouvernement van Hawaï; een invloed, die ten aanzien van Frankrijk een bepaald vijandig karakter aannam, daar hij in den archipel de landing verbood der katholieke zendelingen en hen noodzaakte wederom scheep te gaan. Een interventie werd noodzakelijk. Het fregat *Venus*, onder bevel van den kapitein ter zee La Place, wierp het anker uit voor de reede van Honolulu en eischte de toelating der Fransche zendelingen en tevens een schadevergoeding van 20.000 dollars.

Er teekende zich nu tweeërlei strooming. Aan de eene zijde den Amerikaanschen invloed, verpersoonlijkt door de zendelingen, die als raadgevers der Kroon feitelijk het gezag in handen hadden; aan den anderen kant de sympathie voor Engeland, dat zich beriep op bewezen diensten,

Hoewel, tengevolge van de inbezitneming van Tahiti en de Marquises-eilanden door Frankrijk, dit aanleiding gaf tot een verwijdering met Groot-Britannië, toonde laatstgenoemde mogendheid, onder den drang der omstandigheden, meer toenadering tot Frankrijk; niet omdat Engeland een levendige sympathie gevoelde voor de katholieke zendelingen, doch omdat deze missie, gesteund door Frankrijk, in zekere mate de vorderingen der Amerikaansche missionnarissen, wier staatkundig overwicht Albion verontrustte, moest tegenwerken. Uit deze toenadering kwam het verdrag van 1843 voort, de erkenning inhoudende van Hawaï's autonomie en Engelands en Frankrijks belofte deze nimmer aan te tasten.

De Vereenigde Staten, ziende dat men hun een strik wilde spannen, weigerden tot dit tractaat toe te treden en verklaarden dat hunne traditioneele staatkunde geene verbintenissen toeliet met betrekking tot derden, waardoor zij ten allen tijde tot een interventie genoodzaakt zouden kunnen worden. Deze weigering lieten zij vergezeld gaan van formeele verzekeringen, waarin o. m. gezegd werd, dat zij steeds de onafhankelijkheid van den archipel zouden eerbiedigen en gaarne met Frankrijk en Engeland wilden samenwerken tot voortzetting van het ondernomen beschavingswerk.

Vijf jaar later kregen de Vereenigde Staten, na den gelukkigen afloop van den oorlog met Mexio, het kustland langs den Stillen Oceaan; de ontdekking van goud deed Californië bevolken; San Francisco kwam in de plaats van het dorp Yerba-Buena en de opkomende hoofdstad van het „Verre Westen" werd de spil, waarom in 't vervolg het koninkrijk Hawaï zou draaien. Op dit tijdstip kwam de Groote Republiek op het denkbeeld den archipel te annexeeren.

Het oogenblik was gunstig. Er waren geene langdurige en ingewikkelde onderhandelingen noodig; de door de Amerikaansche zendelingen samengestelde constitutie, die

door den koning en de inboorlingen vol vertrouwen was aangenomen, had de zaak reeds voldoende voorbereid. Men behoefde nog slechts de onderteekening van den souverein, doch niettegenstaande de op hem geoefende pressie, aarzelde Kaméhaméha III. Het stuitte hem tegen de borst het werk van zijn grootvader te vernietigen, zijn koninkrijk te verkoopen en het in vreemde handen te zien overgaan. Hij behoorde tot het geslacht der Aliï en zijn trots kwam in opstand tegen de gedachte om zijn erfrecht voor goud veil te hebben. De groote geest van Kaméhaméha I hield zijn hand terug. Al gevoelde hij zich onmachtig diens grootsche plannen, de stichting van een uitgestrekt Polynesisch Rijk wederom op te vatten, zoo wilde hij toch ook niet de laatste van zijn geslacht zijn en zijn geliefden neef en aangenomen kind onterven. Toen dan ook de door ouderdom en buitensporigheden verzwakte vorst den 15den Dec. 1854 plotseling stierf, ontbrak nog steeds zijne handteekening onder de acte van afstand.

II.

Zijn neef, de 20jarige prins Liholiho, volgde hem op onder den naam van Kaméhaméha IV. De jeugdige vorst had beschaafde manieren, was goed onderwezen, sprak uitstekend Engelsch, had veel gelezen en gereisd en o. a. de Vereenigde Staten en Europa bezocht. In den zekeren en helderen blik van Kaméhaméha IV las men den vasten wil zijne rechten en plichten te handhaven en na te komen, doch zijne zinnelijke lippen teekenden een voortdurenden strijd tegen hevige hartstochten. Zijn achtjarige regeering (1855—63) was inderdaad een worsteling tegen zichzelf. In zijn binnenste streed het verledene tegen het tegenwoordige, de brutale werkelijkheid tegen het vurig

gewenschte ideaal. Hij droomde van groote daden, doch was niet in staat ze uit te voeren, daar hij alle zedelijke kracht verbruikte in den strijd tegen zichzelf.

Door zijne opvoeding, die men had toevertrouwd aan Amerikaansche zendelingen, was Kaméhaméha IV protestant en doordrongen van liberale denkbeelden, doch door zijn huwelijk met Emma, de kleindochter van John Young, een gewezen Engelsch matroos, die in Hawaï tot hooge waardigheden was opgeklommen, helde hij over tot het monarchale Engeland.

Steeds had hij de overtuiging, dat alleen Groot-Britannië den noodigen steun zou verschaffen om de onafhankelijkheid van zijn troon te verzekeren. Evenals zijn oom was Kaméhaméha IV verslaafd aan den drank, en dit was oorzaak, dat hij in een vlaag van drift zich vergreep aan een zijner vertrouwden. Door wroeging verteerd, stierf hij kort hierop.

Zijn broeder en opvolger Kaméhaméha V was geheel het tegenovergestelde. Zijn eerste daad was de eedsaflegging te weigeren op de constitutie van 1852, het werk der Amerikaansche partij. Naast andere bekwame mannen werd den heer De Varigny door den koning eerst de portefeuille van Financiën en daarna die van Buitenlandsche Zaken opgedragen. De constitutie van 1852 werd buiten werking gesteld, en voor deze trad een andere in de plaats, die de pogingen der Amerikaansche partij geheel verlamde.

De toestand van den archipel was destijds allesbehalve rooskleurig. De eilanden ontvolkten snel. Jaarlijks monsterden de Amerikaansche en Europeesche walvischvloten duizenden inboorlingen aan in de kracht huns levens. Verleid door de voorgespiegelde vooruitzichten, verlieten zij het vaderland en bezweken voor 't grootste deel aan de strenge koude der noordelijke zeeën, niets achterlatende dan hulpelooze weduwen en weezen, en onbebouwde gronden.

De overlevenden keerden als dronkaards terug, en ver-

langend naar nieuwe voordeelen, gingen zij opnieuw scheep.

Een hervorming was gebiedend noodzakelijk, doch zeer moeielijk, daar zij in strijd was met groote belangen; bij honderdtallen toch vielen de walvischvaarders de havens der eilanden binnen en begunstigden er door hunne vertering den handel zeer. Verbood men de aanmonstering der inlanders, dàn zou de handel een gevoeligen slag krijgen, waardoor allicht een algemeene verbittering zou ontstaan. Vóór alles moest men beginnen den inlander aan zijn grond gehecht te maken en tot dit doel den bodem productief maken. De ten deele verkregen resultaten met suikerriet waren aanmoedigend, en de nabijheid van San Francisco deed een belangrijken afzet verwachten. Het groote bezwaar was gelegen in het gebrek aan voldoende werkkrachten om de uitgestrekte terreinen te ontginnen en te beplanten, doch ook in Japan en China en op de zuidelijke Polynesische eilanden was dit het geval. Met geld was alles te verkrijgen. De heer De Varigny wist maatregelen door te drijven, die de aanmonstering der inboorlingen beperkten, en tevens verstrekten de Kamers de noodige fondsen om voor den tijd van 4 jaar uit Azië arbeiders te laten overkomen, wier contracten door den Staat aan de planters zouden worden overgedragen en waarvan de Staat de tenuitvoerlegging zou contrôleeren. Tegelijkertijd trad de heer De Varigny in onderhandeling met het Amerikaansch Gouvernement, en dit had tengevolge dat met dit Rijk een verdrag tot stand kwam, hetwelk bepaalde, dat de Hawaï-suiker in alle havens der Vereenigde Staten vrij van rechten zou worden toegelaten. Nu konden de planters op goeden uitslag rekenen, en op de woelige staatkundige worstelingen volgde een rustig tijdvak.

Ook Kaméhaméha V haakte naar grootsche daden. De verspreide Polynesische stammen tot het Christendom bekeeren en hen beschaven, bij hen opnieuw het gevoel hunner

nationaliteit doen geboren worden, één homogeen geheel van deze gedeelten maken; over dit alles peinsde de stoute en avontuurlijke Kaméhaméha V. Al had Kaméhaméha I dit niet kunnen tot stand brengen, zou daarom hij — die zooveel jonger was en over zooveel betere hulpmiddelen kon beschikken — dit niet kunnen wagen?

Doch ook hem ontbrak de tijd; zijne dagen waren geteld. Met hem stierf de dynastie uit. De volksvergadering koos William Lunalilo tot zijn opvolger. Hij regeerde slechts één jaar en werd opgevolgd door David Kalakana. Deze ernstige, peinzende vorst werd meermalen in de war gebracht door de vreeselijke logica der feiten. Waarom was het eerste werk der beschaving — die door de zijnen met open armen was ontvangen — het decimeeren van hun ras? Waarom had het gebruik van kleederen in weinige jaren meer dan 50.000 inboorlingen gedood, die trouw de voorschriften der zendelingen hadden opgevolgd? Vanwaar die ziekten, welke tot nu toe onbekend waren bij deze gelukkige bevolking? De beschaving is wreed voor den wilde: weerstaat hij haar, dan slaat zij hem neêr; geeft hij toe, dan verstikt zij hem. Zij brandt zijn bloed in brandewijn, besmet hem met ziekten, door hem hare zeden en kleederdrachten op te dringen, wekt niet alleen behoeften maar ook begeerten en lusten bij hem op. De overgang is te snel voor deze primitieve naturen, daar het instinct om zich te behoeden tegen onvoorziene gevaren nog niet bij hen is doorgedrongen.

David Kalakana gevoelde dit maar al te zeer. Invloed hebbende in de Kamer der Edelen en populair bij de afgevaardigden, slaagde hij er in, de heethoofden tot bedaren te brengen en de weifelaars aantemoedigen.

Hij voorzag toen nog niet de gebeurtenissen, die hem tot den troon zouden roepen. Hij wenschte voor zich de portefeuille van Binnenlandsche Zaken en bereidde zich hiertoe voor door eene grondige studie der administratie. Deze arbeid behoedde hem voor de verleiding, waar-

voor hij zoo velen om zich heen zag bezwijken.

De dood had Kaméhaméha V en Lunalilo weggemaaid, en de Nationale Vergadering verkoos David Kalakana tot koning. Hij verwezenlijkte nu een zijner droomen: een bezoek aan Europa, dat hij steeds verlangd had te zien, onbekend met zijne wonderen doch ook met zijn ellende, die men niet kende onder den schoonen hemel van zijn met een heerlijk klimaat gezegend vaderland.

Onder zijn bewind bloeide de archipel, daar het verdrag met Amerika de eilanden verrijkte. In zijn werk: *Un royaume polynésien* noemt de heer M G. Sauvin dezen tijd: „het bloeitijdperk". Het verdrag had handel en nijverheid een hooge vlucht doen nemen, de planters maakten groote winsten en er werden hooge loonen betaald.

Toch maakte de koning zich ongerust over de toekomst. Hij wantrouwde niet het Amerikaansche Gouvernement, maar wel de op de eilanden gevestigde Amerikanen. De voorspoed dezer vreemdelingen, die rijk geworden waren door het suikermonopolie, hing geheel en al af van het gesloten handelsverdrag. Werd om eenige reden dit tractaat, dat gesloten was voor den tijd van 7 jaar, door de Vereenigde Staten opgezegd, dan was 't met dien voorspoed gedaan en zouden deze plantages, die een kapitaal vertegenwoordigden van 75 à 100 millioen gulden en een rente geven van 50 à 60 percent, zeer in waarde dalen. Om dit te voorkomen bestond huns inziens slechts één middel: de archipel moest een integreerend deel der Unie worden. Daardoor alleen zou er voor goed een einde komen aan den toestand van onzekerheid, en zou het recht op een vasten grondslag worden gevestigd. Teneinde weêrstand te bieden aan de propaganda van de voorstanders eener annexatie, werd de constitutie van 1866 door den koning zeer ruim toegepast. Haar vernietigen en er de grondwet van 1852 voor in de plaats stellen, was het doel der vreemdelingen. De koning verschafte hen in 1887

er zelf de gelegenheid toe, door de bestaande grondwet in te absoluten zin op te vatten. Er ontstond een conflict tusschen den vorst en zijne ministers. Op 's konings roepstem grepen de inboorlingen naar de wapenen; de beweging mislukte echter en Kalakana, genoodzaakt toe te geven, moest de constitutie afschaffen die hem beschermde. Vier jaar later ging hij ziek en ontmoedigd naar San Francisco tot herstel van gezondheid. Hij overleed er den 20en Januari 1891 en werd opgevolgd door zijne zuster Liliuokalani.

III.

De gebeurtenissen volgden elkander steeds sneller op, en een vrouwehand was niet in staat haar tegen te houden. Andere factoren traden hierbij in werking en leidden tot een staatkundig conflict, dat ontaardde in een rassenhaat. De Canaken sympathiseerden met hunne vorstin, als vertegenwoordigster der onafhankelijkheid van het koninkrijk en de nationale autonomie. Zij wilden niet komen onder de heerschappij der Vereenigde Staten om evenals de Indianen op den duur geheel te verdwijnen. Instinctmatig gevoelden zij langzamerhand de groote onrechtvaardigheid, waarvan zij het slachtoffer zouden worden.

Was dit de dank voor de hartelijke ontvangst, die hunne vaderen en opperhoofden hadden bereid aan deze vreemdelingen, die zij hadden aangenomen als raadslieden en leidsmannen, die zich verrijkten met de voortbrengselen van hunnen bodem; die zich meester maakten van de openbare ambten om hun fortuin te vermeerderen, die hen bij hun vaderland wilden inlijven, zelfs nadat zij zich hadden laten naturaliseeren als inwoner van Hawaï en gezworen hadden de wetten te eerbiedigen en de instellingen des lands te handhaven?!

Niet alleen onder de inboorlingen, maar ook onder de vreemde nationaliteiten, vooral onder de Engelschen en Chineezen, die het ostracisme op de Vereenigde Staten wilden toepassen, ontstond een gisting. Ook vonden deze denkbeelden voedsel bij de vele half-blanken, die in een annexatie de vernietiging hunner verwachtingen zagen. De snelle vorderingen van het openbaar onderwijs in den archipel hadden hen tot een ontwikkelde, oproerige en eerzuchtige klasse gevormd, die vol ongeduld verlangde de macht in handen te krijgen, die tot dusver uitsluitend bij de blanken had berust. Velen onder hen, en wel de meest ontwikkelden, waren op Staatskosten naar Europa gezonden tot voltooiing hunner opvoeding. Zij keerden terug, trotsch op hun kennis en op het overwicht, dat zij hierdoor op hunne landgenooten hadden verkregen.

Tusschen hen en den vorst, gevangene van zijn ministerie en van een constitutie, die hem met geweld was opgedrongen, bestond een stilzwijgende overeenkomst. Zij eischten zijne rechten en de hunne terug, vielen zijne ministers aan, doch eerbiedigden zijn persoon en vorderden het herstel der constitutie van 1866 en dreigden zelfs dit met geweld te zullen doen.

Inderdaad hadden zij in de Kamer de meerderheid, en alleen door een bepaling der constitutie te schenden, gelukte het den minister de macht in handen te houden.

Hij wees nl. op de noodzakelijkheid de orde te handhaven, op de omverwerpende denkbeelden zijner tegenstanders en op de instemming die zijn verzet gevonden had bij de planters, kapitalisten en kooplieden, die in hunne belangen en veiligheid werden bedreigd. Zonder twijfel zouden laatstgenoemden hem steunen.

Georganiseerd in compagnieën vrijwilligers, gevoelden de Amerikanen zich sterk genoeg het hoofd te bieden aan een opstand, die door geen hunner werd gewenscht. Deze zou hunne beweringen rechtvaardigen en tevens

een interventie der Vereenigde Staten noodzakelijk maken, m. a. w. 't gewenschte voorspel van een annexatie of minstens van een protectoraat. Eindelijk brak den 14den Januari de lang voorspelde crisis uit.

Dien morgen, na een eindelooze zitting van 170 dagen, gingen de Kamers uiteen en stelden zij het ministerie in staat van beschuldiging. De koningin had het schorsingsdecreet voorgelezen en bij terugkeer in het paleis er de voornaamste leden der oppositie aangetroffen, die haar verzochten handelend op te treden, een nieuw Kabinet te benoemen en de constitutie van 1866 te proclameeren.

De *Hawaian Gazette*, het orgaan der Amerikaansche partij te Honolulu, geeft van een en ander het volgend verhaal:

„In den namiddag, onmiddellijk na het einde der Kamerzitting begaven de leden der meerderheid zich naar het paleis om de koningin een ander ministerie en een ander constitutie te vragen. Zij antwoordde hen, dat zij hare ministers zou samenroepen. Dezen kwamen bij de koningin in het blauwe salon. Hare Majesteit droeg nog het galacostuum en de diamanten, waarmede zij getooid was in de zitting, die de schorsing voorafging.

Zij drong er krachtig op aan, dat de ministers de constitutie zouden onderteekenen en hierdoor voldoen aan de wenschen van de meerderheid harer onderdanen. De procureur-generaal Peterson en de minister van Binnenlandsche Zaken Colburn weigerden bepaald; de heeren Cornwell en Parker aarzelden een oogenblik, doch eindigden met zich aan te sluiten bij hunne collega's. Vervolgens drongen zij er bij de koningin op aan geen uitvoering aan haar plan te geven Verbitterd door hunne weigering, sloeg zij, om stilte te gebieden, met de vuist op tafel en herhaalde dat zij niet het recht hadden uit naam der Kamer te spreken, en dat zij besloten was aan de menigte, die zich aan de deur van het paleis verdrong, te verklaren dat de ministers wei-

gerden hunne goedkeuring te hechten aan een verandering van constitutie. Overtuigd niet levend uit de handen der verbitterde bevolking te komen, namen de ministers de vlucht. In het gouvernementsgebouw teruggekeerd, verwittigden zij onmiddellijk hunne partijgenooten van hetgeen zoo juist was voorgevallen. De vrijwilligerscompagnieën, die gereed waren hen te steunen, verzamelden zich rondom hen. Na een korte beraadslaging begaven de ministers, geëscorteerd door hunne gewapende aanhangers, zich opnieuw naar het paleis en eischten van de koningin van hare plannen af te zien. Hare gardes omringden het paleis en kon slechts met moeite de bevolking tegenhouden, die verbitterd was over het der koningin aangedane geweld. Zij wachtten slechts op haar bevel om den strijd te beginnen. De koningin aarzelde, niet omdat de uitslag twijfelachtig scheen, maar omdat zij huiverde bloed te doen vergieten. Een heftige discussie had tusschen haar en de ministers plaats. Bij wijze van concessie vroegen zij haar uitstel, teneinde de gemoederen te doen bedaren en kalm de te nemen maatregelen te onderzoeken. De conferentie duurde 2 uur.

Om 4 uur trad de koningin, bleek van woede, de troonzaal binnen, waar haar de leden der Kamers, de hoogwaardigheidsbekleeders en de hoofden wachtten. Zij hield een papier in de hand, dat zij hen voorlas. Het luidde:

„Vorsten, edelen en afgevaardigden,

Wij hebben de wenschen onzer onderdanen vernomen en zijn bereid hun recht te doen wedervaren. De tegenwoordige constitutie is gebrekkig. Niemand weet dit beter dan de president van het opperste gerechtshof, alhier tegenwoordig, en tot wien meermalen de Kamers zich moesten wenden om zich de clausules te laten verklaren. Reeds heden hoopten wij u een andere constitutie voor te leggen, overeenkomstig uwe en onze wenschen. Maar

tot ons diep leedwezen zijn wij hierin verhinderd door den tegenstand onzer ministers. Wij verzoeken u heen te gaan en vreedzaam huiswaarts te keeren. Rekent steeds op onze belofte. Tot straks, twijfelt nimmer aan de genegenheid, die wij u toedragen."

Dit was haar nederlaag; onverklaarbaar voor hare officieren en soldaten, alsmede voor de menigte, die haar toejuichte en tot verzet aanspoorde. Zij wisten echter niet, wat Hare Majesteit zoo juist was bericht, nl. dat de Amerikaansche oorlogsbodem *Boston* in de haven was gevallen en dat op verzoek van John L. Stevens, minister-resident der Vereenigde Staten te Honolulu, de gezaghebber Wiltz bevel gaf, dat 300 man marine-infanterie en 2 Gottlingbatterijen zouden ontschepen.

Den volgenden morgen verklaarden de opstandelingen de koningin vervallen van den troon en constitueerden zij een voorloopig bewind, bestaande uit de heeren S. B. Dole, J. A. King, P. C. Jones, en W. O. Smith, leiders der Amerikaansche partij, en benoemden zij 5 commissarissen, die zich naar Washington zouden begeven, teneinde het Amerikaansch Gouvernement te verzoeken den archipel te annexeeren.

Zij scheepten zich in op de stoomboot *Claudine* en lieten de koningin als gevangene in haar paleis achter, terwijl Honolulu zich in handen der Amerikaansche troepen en vrijwilligerscompagnieën bevond.

Uitgenoodigd het opstandelingen-gouvernement te erkennen, stemden alle vertegenwoordigers toe, uitgezonderd Engeland's consul-generaal. De inboorlingen waren in de hoogste mate verbitterd, maar de onmiddellijke ontwapening en afdanking van de troepen der koningin, haar gevangenschap en de tegenwoordigheid van de *Boston*, maakten alle verzet onmogelijk en werd bovendien afgeraden in de volgende proclamatie van Liliuokalani aan hare onderdanen:

„Wij, Liliuokalani, bij de gratie Gods en den wil des volks, koningin der Hawaï-eilanden, protesteeren tegen het ons aangedane geweld en tegen de handelingen van het gewaande voorloopig gouvernement, dat geproclameerd is door een oproerige partij.

Wij wijken voor de overmacht der Vereenigde Staten van Amerika, wier troepen, op verzoek van hun minister John. L. Stevens, bezit hebben genomen van onze hoofdstad en het voorloopig bewind der opstandelingen hebben erkend.

Wij wijken om bloedvergieten te voorkomen, maar doen een beroep op het Gouvernement der Vereenigde Staten en protesteeren tegen de handelingen van zijnen vertegenwoordiger, tegen de schending der tractaten en der neutraliteitsrechten, en wij verwachten, wanneer een en ander zal zijn onderzocht, hersteld te worden in onze rechten als constitutioneele koningin van het koninkrijk Hawaï.

Gedaan te Honolulu,
den 17en Januari 1893.

(*w. g.*) LILIUOKALANI.

F. H. VAN DER KOP.

Koloniale Litteratuur.

Kapitein Louw's *Java-oorlog.*

Van het zeer verdienstelijk werk van den kapitein P. J. F. Louw: *De Java-oorlog*, 1825—30, heeft onlangs het tweede deel het licht gezien, waarin voornamelijk de zoo belangrijke gebeurtenissen van het jaar 1826 worden behandeld. De schrijver geeft een zeer gedetailleerd verhaal van den opstand van Diponegoro, geput uit de officieele bronnen en bescheiden. Doch het is niet alleen *l'histoire bataille*, waarmede hij zijne lezers bezighoudt. Als goed geschiedschrijver, man van veelzijdige ontwikkeling en met ruimen blik, heeft kapitein Louw begrepen dat de krijgsgebeurtenissen slechts een onderdeel, en lang niet het gewichtigste onderdeel, van *de* historie vormen, en dat men daarom slechts een zeer gebrekkig beeld zou verkrijgen van den algemeenen toestand van Java in het veelbewogen tijdvak, dat hij tot onderwerp zijner studiën en nasporingen heeft gekozen, als hij zich had bepaald tot de geschiedenis onzer krijgsbedrijven alleen. Niet slechts uit een militair, ook uit een politiek en financieel oogpunt behoort de door den schrijver behandelde periode tot de gewichtigste tijdperken in de geschiedenis van het Nederlandsch gezag in Indië.

Het was de tijd van het bewind van den commissaris-generaal burggraaf Du Bus de Gisignies, die, met buitengewone macht bekleed ten einde in de hoogst moeielijke omstandigheden met vaste hand te kunnen ingrijpen, den 2en Februari 1826 in Indië aankwam.

Om te doen begrijpen, waarom vooral deze buitengewone zending noodig was, geeft de heer Louw een uitvoerig en grondig overzicht van het financieel beleid van den afgetreden gouverneur-generaal Van der Capellen. Dan volgt het bestuur van den commissaris-generaal Du Bus. Al spoedig kwam het tot een scherp conflict tusschen dezen en den Raad van Indië, die eene poging deed om zich tegen de hervormingsmaatregelen van den commissaris-generaal te verzetten, maar moest eindigen met toe te geven. Twee leden van den Raad werden ter verantwoording naar Nederland gezonden: daarmede was het verzet gebroken, de Raad van Indië feitelijk op zijde geschoven. Daarna had Du Bus de vrije hand in het nemen van die bezuinigingsmaatregelen, die hij noodig achtte, die deels reeds door den Koning waren voorgeschreven en waarmede de gouverneur-generaal Van der Capellen reeds was begonnen. Du Bus was een man van ontzaglijke werkkracht: wat hij alleen reeds in 1826 tot stand bracht, grenst aan het ongelooflijke. Grondig met het Indische bestuur bekend, hervormde hij overal, waar hij misbruiken vond: veilig kan men zeggen, dat hij deed, wat zijne hand vond om te doen.

Dit is in het kort de inhoud van het tweede deel van kapitein Louw's werk, dat, naar wij hopen, ook in ruimeren kring dan van de militairen alleen de belangstelling moge vinden welke het zoo ruimschoots verdient.

Eene nieuwe brochure over beri-beri.

Over de bestrijding dezer ziekte heeft de arts E. van Dieren, onder den titel: *Kantteekeningen op dr. Vorderman's Beri-beri-rapport en nog iets* — een uitvoerig vlugschrift uitgegeven, dat hij heeft opgedragen aan den Gouverneur-Generaal van Ned.-Indië. Het is een strijd-

schrift tegen dr. Eykman, „den officieelen beri-beri-onderzoeker", en tegen dr. Vorderman's rapport.

De heer Van Dieren toont in hoofdzaak aan, dat hij reeds in 1888 op het verband heeft gewezen tusschen rijstvoeding en beri-beri, en dat heel wat onheil ware voorkomen, indien men, gelijk Japan reeds in 1884 heeft gedaan, „minder rijst en meer nevenvoedsel verstrekt had" en als de in kleinere hoeveelheden te verstrekken rijst deugdelijk bewaard en half- of versch gepeld ware geweest.

Volgens den schrijver, schildert dr. Vorderman den gezondheidstoestand der gevangenen veel gunstiger dan in werkelijkheid het geval is:

„In de 101 gevangenissen van Java en Madoera waren gedurende de 1½ jaar (1 Jan. 1895—1 Juli 1896), waarover de enquête liep, gemiddeld dagelijks aanwezig 17,831 gevangenen, terwijl er ruimte was voor 22,585. Welnu, in bijlage 14 deelt dr. Vorderman ons mede, dat hij voor de beri-beri-statistiek in rekening heeft gebracht 281,878 gevangenen, dus bijna 16 X zooveel gevangenen als gemiddeld aanwezig waren, en ruim 12 X zooveel als geborgen konden worden.

Hoe is dat mogelijk? roept iedereen uit, en zijne bevreemding stijgt tot verbazing, als ik mededeel, dat onder die 281,878 niet begrepen zijn een aantal van 110,427 die niet medegeteld werden, omdat hun verblijf in de gevangenis te kort duurde. Toch zal men ook aan deze 110,427 menschen — hoewel voor korten tijd — huisvesting hebben moeten verschaffen.

Ik herhaal: dr. Vorderman brengt gedurende 1½ jaar in rekening 281,878, terwijl er gemiddeld aanwezig waren 17,831. Dat kan slechts mogelijk zijn geweest, als de gevangenen iedere 36 dagen door anderen vervangen zijn geworden! maar.... zoo dat denkbaar ware, zou men deze lieden niet mogen gebruiken voor een beri-beri-statistiek. Dr. Vorderman zegt immers zelf op pag. 41 van

zijn rapport: „het duurt gewoonlijk zekeren tijd, vóór de beri-beri zich openbaart. Te Japara zijn daartoe gemiddeld 106 dagen noodig, gerekend van den dag van inhechtenisneming, tot het oogenblik, waarop zij onder behandeling komen; te Modjokerto gemiddeld 110, te Sidoeardjo 114, te Probolinggo 120, enz. enz."

Hoe is dr. V. dan wel gekomen tot het zoo buitensporig aantal geïnterneerden?

Hij zegt het niet, en wij moeten gissen.

Het zal niet al te ver bezijden de waarheid zijn, als ik beweer, dat hij het voetspoor zal gevolgd hebben van de heeren Pekelharing en Winkler. In hun verslag aan de Regeering (1888) kan men, op blz. 117, lezen, hoe zij de lijders maandelijks, in rekening brachten, de gezonden daarentegen.... dagelijks. Ieder begrijpt, dat op deze wijze het ziektecijfer 30 à 31 maal te klein werd gemaakt.

Welnu, het schijnt mij toe, dat dr. Vorderman zijn hoog cijfer 281,878 verkregen heeft door de periodieke (b.v. maandelijksche) sterkte-opgaven bij elkaar te tellen.

Wanneer men nu weet, dat het aantal dooden slechts 1 maal in rekening is gebracht, en het aantal zieken eveneens — tenzij iemand herhaaldelijk door ziekte werd aangetast, — dan blijkt daaruit, dat de zoogenaamde procentische ziekte- en sterftecijfers, zooals dr. Vorderman ze berekende, bij lange na niet den waren toestand aangeven."

Uit de door dr. Vorderman gegeven cijfers trekt de schrijver de conclusie, dat de herkomst der rijst er wel degelijk toe doet, terwijl èn dr. Vorderman èn dr. Eykman uit diezelfde cijfers de conclusie trekken, dat de voeding met uitheemsche gepelde rijst of met inheemsche gepelde rijst weinig invloed heeft op de voeding.

De versleeping van de ziekte door de zieken, door den heer Vorderman als een feit beschouwd, wordt door den schrijver ten sterkste ontkend.

Dat het zilvervliesje voor de rijst een specifiek voor-

komingsmiddel zou zijn, zoodat aan de militairen zonder gevaar geheel gepelde rijst kan verstrekt worden, mits slechts dagelijks een portie zilvervliesje als toespijs wordt verorberd, zooals dr. Vorderman wil, is volgens den heer Van Dieren het toppunt van absurditeit.

Volgens hem is de rol van het zilvervliesje niet specifiek tegen de beri-beri; het zilvervliesje zou alleen de rijstkorrel beschermen tegen het bederf van buiten. Versch gepelde rijst zonder zilvervliesje zou dus, meent hij, ongeveer even goed zijn als half gepelde rijst, die het zilvervliesje nog bevat.

Dr. Westhoff merkt in het *Medisch Weekblad* op: „Men heeft Van Dieren zijn betoogen eerst niet willen lezen en nu men eindelijk over het standpunt heen is hem dood te zwijgen, blijkt het ten duidelijkste, ik zou haast zeggen op iedere bladzijde, dat zijn tegenstanders niet of slecht kunnen lezen....

Van Dieren heeft in voor een ieder verstaanbare taal aangetoond, dat slechte rijst, door rijkwordende Chineesche aannemers geleverd, de oorzaak der beri-beri is."

DR. C. H. STRATZ. *De vrouwen op Java.*

Van de hand van den op Java algemeen bekenden gynaecoloog dr. C. H. Stratz, die zich sedert eenigen tijd in Den Haag heeft gevestigd ter uitoefening van de practijk, is eene gynaecologische studie verschenen, getiteld: *De vrouwen op Java.* Ofschoon in de eerste plaats bestemd voor medici, bevat het werk toch enkele hoofdstukken, die ook het leekenpubliek rechtstreeks belang inboezemen. Wij hebben hierbij vooral op het oog de hoofdstukken: Verloskunde bij de Europeesche vrouwen; De gynaecologie der doekoens; Europeesche gynaecologie op Java. In verband met hetgeen onlangs in het *Han-*

delsblad door den schrijver van „Van dag tot Dag" en prof. Hector Treub over de gebrekkige verloskundige hulp in Indië is gezegd, heeft hetgeen dr. Stratz in deze hoofdstukken mededeelt eene bijzondere actualiteit.

De schrijver heeft een zeer gunstige meening van de bekwaamheid der inlandsche vroedvrouwen op Java, in het algemeen. Zonder twijfel, zegt hij, zijn vele der door haar aangewende, ons onbekende middelen, van hooge therapeutische waarde .... het schijnt dat onze *materia medica* aanzienlijk verrijkt zou kunnen worden door de Indische planten. „En behalve over deze geneesmiddelen en over een zeer uitgebreide practische ervaring, beschikken deze doekoens over een manueele techniek in massage, zooals, behalve Metzger, waarschijnlijk wel geen enkele Europeesche vakgenoot bezit."

Maar de algemeene opinie dat onder de Javaansche vrouwen zelden moeielijke complicaties voorkomen, spreekt dr. Stratz beslist tegen. Moeielijke verlossingen met alle in Europa bekende complicaties komen, evenzoogoed als doodelijke gevallen van puerperaalkoorts, bij de Javaansche vrouwen voor, en de wetenschap van de doekoens is op deze moeielijke gevallen niet berekend, „zoodat de dood van moeder en kind het onvermijdelijke gevolg is, wanneer er geen geneeskundige hulp bijkomt."

Met de blanke vrouwen staat het veel erger. Van der Burg had beweerd, dat de kraamvrouwenkoorts slechts nu en dan in Nederlandsch-Indië voorkomt. Dr. Stratz toont met cijfers aan, dat dit optimisme ongegrond is. Volgens het verslag van het Staatstoezicht was voor 1880—90 in Nederland het sterftecijfer aan kraamvrouwenkoorts 0,38 procent. De schrijver vond voor dat tijdvak voor Java 1 procent, welk bedrag zeker als een minimum moet worden beschouwd.

Van veel gewicht, ook als verklaring van dit verschijnsel, is het voorbeeld dat dr. Stratz laat volgen:

„In Magelang is van de 235 verloste vrouwen (1880—90)

er slechts ééne gestorven; deze eene werd door een Javaansche vroedvrouw verlost. Alle andere verlossingen werden door militaire geneeskundigen bestuurd. Neemt men, in plaats van October, het geheele jaar 1890 daarbij, zoo verkrijgt men op 251 geboorten geen enkel geval van overlijden, dus nul procent.

„In Solo daarentegen, waar bijna uitsluitend vroedvrouwen werkzaam zijn, is het sterftecijfer het grootst (van geheel Java), n.l. 2,7 procent. Volgens de berekening van Böhr beteekent dit, dat in Solo van elke 10 moeders er ééne aan kraamvrouwenkoorts is gestorven."

De schrijver betoogt voorts dat de door hem aan de archieven ontleende cijfers nog ver bij de werkelijkheid achterstaan. „Een school tot opleiding van vroedvrouwen bestaat op Java niet", zegt hij verder. „Ik heb later aan het Militair Hospitaal op Java vier leerling-vroedvrouwen streng antiseptisch opgeleid, en heb daarbij het schoone resultaat verkregen, dat onder de 250 door haar, onder mijn toezicht, verrichte verlossingen, geen enkel kraambed met koorts te vinden was....

„Terwijl ik zoo op grond van de aangehaalde statistiek de door Van der Burg verkondigde meening, dat puerperaalkoorts in Indië zeldzaam is, heb weerlegd, zoo moet ik ook op grond mijner ervaringen het axioma van Van der Burg bestrijden, dat het verloop der septische ziektegevallen in het heete klimaat geen onderscheid oplevert met Europa. Het is waar, dat een wondinfectie, dank zij de algemeene zindelijkheid, de voortdurende ventilatie, bij een goede verpleging veel minder optreedt dan in Europa: wanner zij echier optreedt, dan verloopt zij onder zeer heftige verschijnselen en doodt meestal in weinige dagen haar offer."

Meer en meer, zegt dr. Stratz nog, verkiezen tegenwoordig de Europeesche dames de hulp van degelijk ervaren geneesheeren, „wier aantal op Java steeds grooter wordt".

VARIA.

Een adres in zake het comptabel beheer in Indië.

De heer G. Roessingh van Iterson, oud-referendaris, chef van de afdeeling „Comptabiliteit" bij het departement van Justitie te Batavia, van wiens belangrijk geschrift: *Waar vele millioenen reeds gebleven zijn en waar vele millioenen nog zullen blijven*, wij destijds melding maakten *), heeft thans, onder den zelfden titel, een open verzoekschrift tot de Tweede Kamer der Staten-Generaal gericht. Na nogmaals met nadruk te hebben gewezen op den slechten toestand van het geldelijk beheer in onze Oost-Indische bezittingen en op het gebrekkige der door den heer J. P. Sprenger van Eyk ontworpen en bij gouvernementsbesluit van 10 Dec. 1873 ingevoerde „Voorschriften van de algemeene ontvangers en hulp-ordonnateurs", wendt adressant zich tot de Kamer met het verzoek:

Dat zij een onderzoek provoceere naar alles door hem in zijne bovenaangehaalde bijdrage tot de kennis van het Indisch staatsbestuur aangetoond, om, wanneer dat onderzoek zal zijn algeloopen, de vraag te overwegen:

1°. Of zij het nog langer mag gedoogen, dat nog

---

*) Zie de Mei-aflevering van dezen jaargang, blz. 432 en v.v.

steeds millioenen uit de kassen in Nederlandsch-Indië verdwijnen alleen door slechte voorschriften, terwijl goede voorschriften, die dit verder onmogelijk zouden maken, door adressant reeds in 1883 bij het ministerie van Koloniën zijn ingeleverd, waar zij, op grond van aangegeven redenen, zijn ter zijde gelegd?

2°. Of zij er nog langer in mag berusten dat wordt voortgegaan met het aanstellen van inspecteurs van Financiën, die den lande jaarlijks, alleen aan traktementen en reiskosten, zeker op meer dan twee ton gouds te staan komen, terwijl die inspecteurs, behalve dat zij bovenbedoelden slechten toestand nooit onder Hooger aandacht hebben gebracht, voor geen van de hun opgedragen werkzaamheden noodig zijn.

Dat de Kamer verder als haar oordeel uitspreke dat alle termen aanwezig zijn om:

1°. Zoo spoedig mogelijk gevolg te geven aan het voorschrift van artikel 49 van het Regeeringsreglement en het ontslag van Indische ambtenaars bij wet te regelen.

2°. In het midden latende welke maatregelen zullen behooren te worden getroffen tegenover de Indische Rekenkamer, in zake hare houding het geldelijk beheer aldaar betreffende — den minister van Koloniën uit te noodigen met intrekking van het koninklijk besluit van 30 December 1882 n°. 2 (*Indisch Staatsblad* 1883 n°. 33) — waartoe een voorstel zeker gaarne zal worden ingewilligd — die Rekenkamer opnieuw te verheffen tot een „Koninklijk" en daardoor weder onafhankelijk college.

Jaarverslag der Amsterdamsche Kamer van Koophandel.

In het jongste jaarverslag van de Kamer van Koophandel en Fabrieken te Amsterdam vinden wij de volgende

opmerkingen met betrekking tot de zeil- en stoomvaart in Indië:

„Moest het vorige jaar worden opgemerkt dat, zoowel voor de opgenomen zeilruimte van Java als voor de stoombootruimte van daar opgenomen, de Nederlandsche vlag door de Engelsche op den tweeden rang was gedrongen, het is aangenaam er thans op te kunnen wijzen, dat de Nederlandsche vlag in de vaart van de eigen kolonie, weder den eersten rang heeft weten te handhaven, althans in de zeilvaart. Maar een onwelkom verschijnsel moet het heeten, dat voor de opgenomen stoombootruimte, de Engelsche vlag niet alleen den eersten rang wist te behouden, maar dat de verhouding, percentsgewijze uitgedrukt, voor onze vlag wederom ongunstiger is geworden. Laat ons hopen dat bij gunstiger vrachten, de Nederlandsche reederij niet zal achterblijven in de ontwikkeling van het stoomvaartverkeer van Java, niet alleen met het moederland, maar ook met Oost-Azië."

Omtrent den Handel stippen wij aan, dat de Amsterdamsche markt voor koloniale suiker even ongenaakbaar bleef als tot hiertoe. De binnenlandsche beetwortelsuikerfabrieken maakten, dank zij de bescherming die zij genieten, goede zaken. De algemeene invoer van ruwe suiker in 1896 bedroeg 81,906 ton, tegen 123,066 en 154,288 in de twee voorafgaande jaren. Het aandeel voor Amsterdam in dezen invoer bedroeg 46,809 ton, tegen 80,611 in 1895 en 121,928 in 1894. De uitvoer van melis en ander geraffineerd bedroeg voor bovenbedoelde jaren: 123,323, 110,364 en 103,556 ton, waarvan door Amsterdam geleverd: 123,316, 110,347 en 103,547 ton.

Thee. Er werden 4,416,161 halve kg. Java-thee in veiling verkocht, tegen 3,752,595 in 1895. De aanvoeren van Java-thee bedroegen: te Amsterdam 56,141 kwartkisten en 976 te Rotterdam. Er werden hier 4 inschrijvingen van China-thee gehouden, tegen 3 in 1895. De eerste-handsaanvoeren bedroegen 3156 kwartkisten, tegen

nihil te Rotterdam. Deze bedragen waren in 1895 te Amsterdam 2863, te Rotterdam 2388 kwartkisten.

Door de N.H.M. werden in 1896 208,000 bl. Banka- en 26,000 bl. Singkep-tin in veiling gebracht, tegen 192,648 en 21,776 in 1895.

Java-indigo. De invoer bedroeg te Amsterdam in 1896 3395 kisten van 50 à 100 kg., tegen 2589 te Rotterdam.

Gom-copal. Aanvoer alhier 11,550 pic. hard en 3825 zacht; te Rotterdam respectievelijk 6150 en 8475.

Tabak. In het geheel werden te Amsterdam verkocht 174,641 pakken Sumatra-tabak, tegen 26,268 te Rotterdam en 3438 te Bremen. Voor tabak uit Engelsch-Borneo waren die bedragen 8272, 1058 en 1031 pak. Ned. Borneo leverde 3633 pakken die alle te Amsterdam werden verkocht. Van Java-tabak bedroeg de aanvoer 81,647 pak bladtabak en 71,603 pak crossoh.

Koloniaal Museum te Haarlem.

Tot den Raad van Bestuur van het Museum zijn sedert Mei toegetreden het scheikundig laboratorium der Polytechnische school te Delft (directeur prof. S. Hoogerwerff) en de heer M. J. Tiele, hoofdadministrateur der Amsterdamsche Deli-Maatschappij.

In de vergadering der commissie van het Museum, die op 8 Sept. jl. gehouden is onder leiding van dr. D. de Loos, werd in plaats van den afgetreden voorzitter der commissie, den heer J. T. Cremer, gekozen de heer W. P. Groeneveldt, oud vice-president van den Raad van Nederl.-Indië, te 's Gravenhage.

Voorts werd in deze vergadering de bouw van een bijgebouw voor tentoonstellingslokaal en laboratorium opgedragen aan den heer A Rinkema te Haarlem. Tot

lid der commissie van het Koloniaal Museum is benoemd de heer J. Mullemeister, oud-lid van den Raad van Ned.-Indië, die deze benoeming heeft aanvaard. In een buitengewone vergadering van den Raad van Bestuur, gehouden op 2 Oct. jl., is op voorstel van het oudst aanwezig raadslid, dr. J. E. de Vrij, de heer W. P. Groeneveldt bij acclamatie gekozen tot president van dit college.

Aan den aftredenden voorzitter den heer J. T. Cremer, thans minister van Koloniën, die sedert 1885 als voorzitter van den raad van bestuur en der commissie het beheer over het museum gevoerd heeft, werd het eere-voorzitterschap dezer instelling aangeboden; de heer Cremer heeft deze benoeming aanvaard.

Belangrijke geschenken, in de laatste maanden ontvangen, zijn: eene zending natuur- en nijverheidsvoortbrengselen uit Landah, van den heer G. J. H. Brender à Brandis aldaar; een collectie monsters van Indische handelsproducten, afkomstig van Maintz en Co. te Batavia, van jhr. Ch. van de Poll te Haarlem; fabrikaten uit het vet van den oliepalm (stearine-oleine-glycerine, pek) van dr. H. IJssel de Schepper te Gouda; kina, bereid uit het sap van verschillende Indische wilde muskaatnootboomen (Myristica), van dr. P. van Romburgh te Buitenzorg; voorwerpen betrekking hebbende op de koffiecultuur op Java, van den heer C. J. de Vogel te Djember; een nootmuskaat- en kruidnagelboompje van Ambonsche veeren, van den heer A. Knottenbelt te Rotterdam; eetbare Indische champignons (djamoer bom) van den heer C. J. van Lookeren Campagne te Wageningen; insecten, schadelijk voor de kina, van den heer P. van Leersum te Lembang; Javaansche kevers van den heer J. van Molt te Modjokerto; Indische slangen en insecten van den heer H. Haak te Amerongen; 5 monsterboeken met Japansche behangselpapieren en nieuwe monsters Japansch marmer van den heer Leon van de Polder te Tokio; eene verzameling Britsch-Indische geneesmiddelen van den heer

Kanny Lall Dey te Calcutta; Coelococcussteennoten van dr. Warburg te Berlijn, herbarium van Quebracho van professor dr. A. Engler te Berlijn. In bruikleen ontving het museum van den kapitein der infanterie van het O.-I. leger P. G. Schmidhamer, R. M. W., eene groote verzameling schelpen uit Ambon, in 59 doozen; en van den heer A. F. Stemfort, luitn. der inf. te Malang, zeven fraai gegraveerde lontarbladeren van Lombok. Voor de schoolverzamelingen zond het Nederl.-Ind. Onderwijzers-genootschap te Batavia een verzameling gekko's slangen, tjitjahs, schorpioenen, duizendpooten, enz., alsmede kapokvruchten; van den heer D. M. Kruseman te Banjoemas werd voor dit doel ontvangen: herbarium-materiaal en eetbare aarde (gebrand en ongebrand). Nog werd voor de museum-verzamelingen ontvangen van den heer C. W. H. Arland, van Nickerie, eene collectie Surinaamsche voorwerpen; West-Indische houtsoorten van den heer W. Nijhoff te 's Gravenhage; een oeroekoekoe-slang van den heer J. F. Pool te Paramaribo; voortbrengselen van Curaçao, o. a. dividivipoeder en looi-extract, zetmeel uit Frichosenthee bereid. Door tusschenkomst van den resident van Madioen werd voor het Museum aangekocht een volledige verzameling verfstoffen en voorwerpen, op Java bij het batikken in gebruik.

Ook voor de boekerij kwamen eenige belangrijke geschenken in, o. a. eene serie jaarboeken van den Missouri Botanical Garden, en een nieuw tijdschrift der Tropenpflanzen, *Zeitschrift für tropische Landwirthschaft*. Voor de afd. foto's uit versch. landen schonk de hr. A. P. H. Hotz te Londen, raadslid van het museum, een 200tal gezichten in Perzië. Van den minister van Koloniën werd o. a. ontvangen het nieuwe werk van prof. K. Martin: *Reizen in de Molukken, Ambon, de Uliasse, Seram en Boeroe;* van den heer E. Nijland te Utrecht goed geslaagde Indische schoolplaten, met daarbij behoorende handleiding. Van dit werk ontving het museum 3 exemplaren, waarvan

één bestemd voor de bibliotheek, thans in het museum tentoongesteld, terwijl de twee andere exemplaren, bij de thans rondgaande schoolcollecties gevoegd werden, waardoor vele onderwijzers kennis kunnen maken met deze voor het onderwijs zeer bruikbare uitgave.

Een Engelsch rapport over de suikercrisis in W.-Indië.

Onlangs is het rapport verschenen, uitgebracht door de Koninklijke West-Indische Suikercommissie, benoemd door de Engelsche Regeering, om, gelijk minister Chamberlain in Januari schreef, de oorzaken van de suikercrisis in West-Indië na te gaan en zoo mogelijk redmiddelen aan te geven. Het beslàat 174 folio bladzijden, inclusief aanhangsels.

De commissie is van oordeel dat de hoofdoorzaken van de suikercrisis in West-Indië gelegen zijn in de mededinging van de bietsuiker, geholpen door de suikerpremiën en de hooge suikerrechten in het buitenland. De commissie beschouwt deze oorzaken als bestendig en constateert dat vele Westindische suikerplantages opgegeven moesten worden, terwijl andere dit voorbeeld moeten volgen. De commissie is van oordeel dat de beste remedie ware het laten vallen van de suikerpremiën in het buitenland, maar zij twijfelt of zelfs zoodanige maatregel in de toekomst eene nieuwe suikercrisis in West-Indië zoude kunnen verhoeden. De meerderheid van de commissie verwerpt het denkbeeld om een differentieel invoerrecht op suiker in te voeren, hetwelk echter door Norman, den voorzitter der commissie, bepleit wordt in een afzonderlijk rapport. De commissie beveelt eenstemmig de volgende middelen tot herstel aan: ten eerste over-

plaatsing der suikerwerklieden op kleine landstukken, met opleiding voor zelfstandig boerenbedrijf; ten tweede van Staatswege gesubsidieerde vorming van kleine industrieën; ten derde, eveneens gesubsidieerde verbetering van de middelen van gemeenschap tusschen de eilanden onderling; ten vierde aanmoediging van den fruithandel met New-York en naderhand met Londen; ten vijfde gesubsidieerde vestiging van centrale suikerfabrieken op Barbados. De commissie stelt voor £ 120,000 Rijkssubsidie hiervoor te geven, en voorts een voorschot van £ 90,000 van Rijkswege voor de andere hierbovengenoemde doeleinden, zoomede een subsidie van £ 27,000 per jaar van Rijkswege gedurende 10 jaren, benevens £ 20,000 per jaar Rijkssubsidie daarna gedurende nog 5 jaren.

De gevraagde rijkssubsidiën zouden gedeeltelijk dienen voor afbetaling van de schulden der eilanden, alsook om tegemoet te komen in de uitgaven van sommige eilanden, en eindelijk voor den aanleg van wegen op Dominica en Sint-Vincent.

Landverhuizing naar Brazilië.

Het in de *Consulaire Verslagen* opgenomen jaarbericht over 1896 van den Nederlandschen consul-generaal te Rio de Janeiro, den heer F. Palm, is belangrijk door hetgeen daarin voorkomt omtrent de vooruitzichten van landverhuizers.

Niet elke landverhuizersfamilie komt met een kapitaal in Brazilië aan, en daarom is het den emigranten aan te raden zich eerst eenigen tijd hetzij op plantages, hetzij bij reeds gevestigde kolonisten te verhuren. Zoodoende hebben zij tijd en gelegenheid om de onontbeerlijke kennis van land en gebruiken te verkrijgen, zich te

orienteeren en dus meer oordeelkundig een keuze voor vaste vestiging te kunnen doen, nadat zij een kapitaaltje opgespaard hebben.

Op de fazendas (plantages) toch, alwaar hem eene woning en den noodigen bouwgrond — gewoonlijk 2 à 3 hectaren — voor eigen onderhoud wordt ter beschikking gesteld, benevens vrije weide voor een paard en twee koeien, verhuurt zich de kolonist hetzij tegen een bepaalde vergoeding voor eene zekere maat of gewicht vruchten, die hij aflevert en waarvan bebouwing en onderhoud over een aantal hectaren hem werden toevertrouwd, hetzij door voor halve rekening die bebouwing met den planter aan te gaan: elkeen ontvangt dan de helft der geoogste vruchten.

Deze laatste overeenkomst schijnt de voorkeur te verdienen, en een werkzaam kolonist, vooral wanneer hij door een tot veldarbeid geschikt gezin is omringd, heeft de zekerheid met het oog op de buitengewone vruchtbaarheid van den bodem, dat hij zelfs in ongunstige jaren, buiten kleeding en goed onderhoud, een flink getal spaarpenningen ter zijde kan leggen.

Volgens opgaven uit verschillende fazendas te Sao Paulo mag een flink kolonist, die zeer gemakkelijk b.v. 2000 koffieboomen kon onderhouden, op eene zuivere winst rekenen van gemiddeld 600 francs per jaar. Hoe talrijker dus zijn gezin is, hoe meer kans hij heeft, om eene aanzienlijke som te sparen. Emigranten-families, die jaarlijks 3 à 4000 francs ter zijde kunnen leggen, zijn geen zeldzaamheid.

Mochten Nederlandsche emigranten er aan denken zich in Brazilië te gaan vestigen, hetgeen hun zeker niet te ontraden is, dat ook zij den wenk opvolgen, om zich niet onmiddellijk voor eigen rekening te vestigen en verder om hunne nieuwe woonplaats te gaan kiezen in de koloniën — of beter uitgedrukt, landbouwdistricten — der zuidelijke Staten Paraná, St. Catharina en Rio Grande,

alwaar zij in betrekkelijken zin stam- en taalverwanten (de Duitschers) kunnen ontmoeten.

In eene omgeving toch van Portugeezen, Italianen of Spanjaarden zal de onontwikkelde Hollander, welke op geen groote taalvatbaarheid bogen kan, ja zelfs op dat punt ongelooflijk hardhoofdig is, zich nimmer te huis gevoelen.

Al het voorgaande is natuurlijk geschreven met het oog op emigranten-landbouwers.

Zij, die een ambacht goed verstaan, doen raadzaam, zich in de steden of bevolkte centrums te gaan vestigen, alwaar zij steeds werk zullen vinden. Men zal opgemerkt hebben, dat in het verhandelde over de huidige emigratie nimmer gewezen wordt op de aanzienlijke noordelijke Staten Bahia, Maranhan, Para, Amazonas enz, die dan ook werkelijk tot heden op geen vermeldenswaardige wijze aan den invoer van vreemde arbeidskrachten deelgenomen hebben.

Ofschoon het hoog gelegen binnenland dier Staten een gezond klimaat en zeer vruchtbaren bodem aanbiedt, dragen zij toch al te zeer de kenmerken der tropische gewesten en kleven hun te veel de eigenaardige ongemakken — voor den Europeanen althans — dier streken aan, om ooit bij voorkeur tot vestiging van emigranten te worden uitgekozen.

Minas-Geraes, Sao Paulo, de zuidelijke Staten en later het verwonderlijk vruchtbare hoogland van Goyaz en Matta-Grosso, wier weelderige plateaux der Pyreneos, van Santa Martha, Estrondo en Maracaju reeds door Saint-Hilaire en Taunay met geestdrift beschreven werden, zullen steeds de aangewezen weg blijven voor de vreemde landverhuizers, en het moeten de Brazilianen zelven zijn, welke — willende genieten van de voordeelen door de noordelijke Staten der emigratie aangeboden — zich uit Zuid-Brazilië daarheen gaan verplaatsen.

Wèl lokt naar de Staten Amazonas en Pará de winst-

gevende caoutchouchandel jaarlijks een groot aantal vreemdelingen — halve avonturiers — die in de uitgestrekte wouden der Amazonevallei rondzwerven, om de „Seringaos" (caoutchouc-bosschen) te gaan opsporen, doch van vaste vestiging hunnerzijds is geen sprake.

De noordelijke Staten-regeeringen zijn trouwens zelven zóózeer overtuigd van het nuttelooze, om eene Europeesche emigratie te beproeven, dat b.v. de Regeering van Pará reeds een contract sloot met de „Companhia Oriental de Immigraçao" voor den invoer van 3000 Japaneezen.

Andere Staten overwogen zelfs het denkbeeld, om Chineesche koelies te doen emigreeren.

Het is echter zeer te betwijfelen, of het land zich met dergelijke landverhuizers zal mogen geluk wenschen.

Zooals de emigratie thans bevorderd en aangewakkerd wordt, zal men haar weldra jaarlijks 200,000 nieuwe burgers naar Brazilië zien voeren, en wanneer men daarbij een zeer matigen bevolkingsaanwas van 2½ pCt. als basis neemt, mag het land, dat thans ongeveer 16 millioen bewoners telt, na eene kwart eeuw op eene bevolking rekenen van 40 millioen zielen.

De opstand op de Filippijnen.

Het October-nummer van het *Oesterreichische Monatschrift für den Orient* bevat een belangrijk opstel van den bekenden orientalist prof. Blumentritt te Leitmeritz (Bohemen) over de oorzaken van den opstand op de Filippijnen. Zijne mededeelingen en beschouwingen kunnen ten deele strekken tot aanvulling van het opstel van prof. Kern in de Juli-aflevering van ons Tijdschrift. Een overzicht van het artikel laten wij hier volgen:

Bij de Spanjaarden bestond, tijdens het uitbreken van den opstand, de meening dat Japan daarbij dezelfde rol speelde als Noord-Amerika ten aanzien van Cuba. Maar, zegt de heer Blumentritt, het is sedert duidelijk gebleken, dat de houding van Japan steeds zeer correct is geweest. Het best blijkt dit wel uit het feit dat er bij voortduring groot gebrek was aan wapenen. Wat men op de rebellen buit maakte, waren òf geweren van Spaansche deserteurs, òf jachtgeweren van oude constructie, voor zoover ze niet in de legerplaats der insurgenten van Cavita waren vervaardigd. De kanonnen werden tijdens den opstand gegoten of uit waterleidingsbuizen vervaardigd!

Maar wèl hebben de gebeurtenissen in Japan invloed gehad. Uit den schitterenden oorlog met China trokken de inboorlingen en kleurlingen van Luzon de les dat zij, aan het volk van den Mikado verwant, het recht hadden, zooal niet een eigen Staat te vormen, althans voor hunne wenschen naar hervorming gehoor bij de Regeering te vinden.

De Spanjaarden, die nooit hebben willen toegeven — zegt prof. B. — dat hunne averechtsche koloniale politiek de ingezetenen hunner koloniën geregeld tot opstand drijft, zochten de oorzaak van het verzet natuurlijk elders. Hoe zou het ook mogelijk zijn dat het „vaderlijk bestuur" van Spanje de menschen niet tot tevredenheid stemde!!

Niet alleen Japan kreeg dus de schuld, maar ook de vrijmetselarij. Prof. Blumentritt toont aan, dat hiervan allerminst sprake kan zijn. De opstandelingen zijn waarlijk niet onkerksch; ja, toen de provincie Cavita een half jaar lang in hunne macht was, scheen zij wel een soort van katholieke modelstaat te moeten worden: van Staatswege werd voor de nakoming der godsdienstplichten gezorgd, vóór het gevecht werd trouw de mis gelezen. Het is waar, in de eerste dagen van den opstand werden tal van Spaansche monniken om het leven gebracht; maar later is elke mishandeling van Spaansche geestelijken

streng verboden en, als zij plaats vond, gestraft. Dat alles klinkt niet anti-katholiek. Merkwaardig is ook punt 1 van het programma der opstandelingen: „Alle geestelijke orden hebben het land te verlaten, met uitzondering van die der Jezuiëten, die voor geestelijke verzorging en onderwijs moeten zorgen."

Maar wat is dan wel de rechtstreeksche aanleiding geweest tot den opstand? Om deze vraag te beantwoorden, zegt prof. B., hebben wij ons met de *Katipunan* bezig te houden: een geheim genootschap, dat onder de laagste klasse der Tagalen zijne leden wierf en sedert 1888 bestond. Volgens Spaansche bronnen zou het doel van dit genootschap geweest zijn, alle Spanjaarden te vermoorden en de Filippijnen tot eenen onafhankelijken Staat te verheffen. Van den eisch tot het in het leven roepen van hervormingen is in de openbaar gemaakte stukken geen sprake.

Prof. B. twijfelt blijkbaar wel eenigszins aan de juistheid der beschuldiging; maar hoe dit zij, zoowel de openbare meening als de politie geloofden er aan, en na ontdekking van het complot werden tal van arrestatiën verricht; niet alleen onder de tot het plebs behoorende medeleden van de *Katipunan*, maar ook onder vele kleurlingen en Maleiers, die door bezit, beschaving of kennis op den voorgrond traden. Het was juist dit optreden van het gezag dat tot den opstand dreef: niemand was van zijne vrijheid zeker, en toen de gevangennemingen steeds, ook onder de (eerst verschoond gebleven) lagere standen werden voortgezet, greep men naar de wapenen, er de voorkeur aan gevende, zelf aanvaller te zijn, dan alle ellende in den kerker te Manilla te verduren. Niet honderden, maar duizenden personen werden opgesloten, en de gevangenissen waren zóó overvuld dat, in eene daarvan, in één nacht niet minder dan 59 verstikten....

De daardoor opgewekte radeloosheid bracht den opstand in volle uitbarsting; wat wel het best bewezen wordt

door het feit, dat hij zich bepaalde tot een kring rondom Manilla. Was de *Kapitunan* werkelijk het gevaarlijk genootschap geweest als van Spaansche zijde is beweerd, dan zou 1°. het wel voor wapenen en geld gezorgd hebben, en 2°. zou de opstand veel meer vertakkingen hebben gehad in de andere provinciën dan het geval is geweest. Daarentegen, wanneer men daar óók de menschen zoo bij duizenden naar den kerker had gesleept, dan zou ook dáár revolutie ontstaan zijn.

In het hiervoren opgemerkte zal men wellicht aanleiding vinden, den toenmaligen Gouverneur-Generaal, maarschalk Blanco, te verwijten, door overmatigen ijver van eene samenzwering eene revolutie te hebben gemaakt. Maar dat verwijt zou onbillijk zijn: de geheele Spaansche kolonie, de geestelijkheid vooraan, was verstoord dat Blanco zoo slap optrad; niet alleen wilden zij, dat hij nog veel meer menschen had moeten arresteeren, maar hen ook, naar den regel der moderne Spaansche koloniale politiek, bij massa's laten neerschieten. Het scheelde weinig, of Blanco was ten gevolge van een opstand der Spanjaarden zelf afgezet! Maar dan zouden ook de *proscriptiones* van Sulla (41 v. C.) eene herhaling in het verre Oosten gevonden hebben; een algemeene opstand zou gevolgd en de Spaansche heerschappij vrijwel onmogelijk geworden zijn. Via Hongkong werden telegrammen en brieven naar Spanje gezonden, zoo door geestelijken als door leeken, die over de slapheid van Blanco klaagden en op zijne afzetting aandrongen; en de Spaansche pers sloot zich maar al te veel bij hun koor aan. Het is een geluk geweest dat Canovas drie maanden lang aan allen aandrang niet toegaf; was Blanco, gelijk geëischt werd, per telegram afgezet, voordat de troepenmacht belangrijk uit Europa versterkt was, dan zou de Archipel reeds verloren gegaan zijn door het feit dat het, met uitzondering van de artillerie, geheel uit inlanders bestaande Filippijnsche leger tot de insurgenten zou zijn overgeloopen.

Blanco was echter bij den troep zóó bemind, dat deze het vaandel trouw bleef.

In den aanvang miste de opstand alle organisatie; rondom Manilla kwamen kleine benden te voorschijn, die zich meester maakten van de gendarmerieposten; hier en daar sloten de gendarmen zich bij de insurgenten aan. De z.g. „beste kenners des lands" verklaarden dat de opstand onmogelijk vol te houden was zonder blanke aanvoerders, want inlanders waren tot de aanvoering onbekwaam. Maar zij bedrogen zich: Aguinaldo, de opperbevelhebber der opstandelingen, is een Tagalees; zijn ingenieur Evangelista, die in Cavita twee rijen vestingen aanlegde, eveneens.

Na het verlies dier vestingen heeft Aguinaldo den oorlog gevoerd op Cubaansche wijze. De Spanjaarden „overwinnen" voortdurend, maar de kring van de actie der guerilla breidt zich steeds verder uit, en er is nog niet het minste vooruitzicht dat de rust op het eiland hersteld zal worden. De tegen Spanje vijandige stemming neemt toe, de handel staat stil, de eenmaal zoo gelukkige Filippijnen bieden thans een treurig tafereel aan.

Aguinaldo — zoo zegt Blumentritt — beschikt, behalve over het klimaat, nog over een anderen krachtigen bondgenoot, dat is de erkende onbekwaamheid der Spanjaarden om de wenschen hunner koloniën te begrijpen en tijdig te vervullen. Zij brengen liever hun moederland te gronde en verliezen liever hunne koloniën, dan dat zij verstandig handelen. Alle voorstellen tot hervorming, door de inboorlingen gedaan, worden door de Spanjaarden òf bespottelijk geacht, òf als hoogverraad beschouwd. Op de Filippijnen is het bestaan van staatkundige denkbeelden bij de inlanders een misdaad, gelijk de tegenwoordige Gouverneur-Generaal, maarschalk Primo de Rivera, openlijk verklaarde. Wie daar verandering van het bestaande régime bepleit, heeft alle kans dadelijk verbannen te worden, — en toch erkennen alle Spaansche partijen volmondig,

dat de Filippijnen niet met wapengeweld, maar slechts met hervormingen te behouden zijn.

En welke hervormingen werden ten slotte, na langdurig beraad, toegestaan? *Parturiunt montes*... de voornaamste hervorming bestond in eene versterking van de politie; al de rest is zonder waarde en deels onuitvoerbaar. Zulke hervormingen staan gelijk met versterking der revolutie; na hare openbaarmaking zal het moeilijk zijn, den Filippijnen nog de overtuiging te schenken dat Spanje het eerlijk met het land meent. Die „hervormingen" bevestigen de voorspellingen van Aguinaldo, die zijne landslieden opriep gemeene zaak met hem te maken, omdat de Spanjaarden werkelijke hervormingen eerst toestaan, wanneer zij genoeg nederlagen hebben geleden.

NECROLOGIE.

---

† Mr. H. A. des Amorie van der Hoeven.

In den vroegen ochtend van den dag waarop zijn neef en ambtgenoot mr. J. Heemskerk Az. ten grave werd geleid, den 13en October jl., stierf de staatsraad mr. H. A. des Amorie van der Hoeven, de man die jaren geleden in ons Parlement schitterde door zijne welsprekendheid en zich daar deed kennen als een warm voorstander van de liberale beginselen op koloniaal gebied.

Des Amorie van der Hoeven werd den 22sten Juli 1829 geboren uit het beroemde geslacht van geleerden, dat in twee generaties niet minder dan zeven mannen van beteekenis en talent heeft voortgebracht; een geslacht waarin de gave der welsprekendheid erfelijk scheen. Na op 21-jarigen leeftijd in de rechten te zijn gepromoveerd, begaf hij zich naar Indië, waar hij nevens de rechtspractijk de redactie van het *Bataviaasch Handelsblad*, later van het *Nieuw Bataviaasch Handelsblad*, waarnam. Van der Hoeven ontwikkelde in die jaren eene verbazende werkkracht; het scheen alsof het klimaat geen invloed op hem had.

Na 19 jaren in de Oost te hebben doorgebracht, keerde hij naar Nederland terug, om in 1875 door de katholieken

te Breda naar de Kamer te worden afgevaardigd, ter vervanging van jhr. mr. Van Nispen van Sevenaer.

In 1885 werd hij benoemd tot lid van den Raad van State, waarin hij een tijdlang in de afdeeling Geschillen van Bestuur zitting had en later in de afdeelingen Koloniën en Justitie.

Ofschoon na zijn overgang tot het katholicisme, in September 1867, een niet minder „goed roomsch kind" dan zijn vriend en geestverwant Schaepman, legde Van der Hoeven toch steeds, en vooral waar het koloniale onderwerpen betrof, eene groote mate van zelfstandigheid aan den dag. In het gareel eener partij te loopen viel hem zeer moeilijk; daartoe was hij te onafhankelijk van aard en mogelijk nog te veel doortrokken van den protestantschen zuurdeesem.

In den omgang was Van der Hoeven een zeer beminnelijk mensch. Het was een genot om met hem te discussieeren; ook aan het meest alledaagsche onderwerp wist hij kleur te geven. En altijd opnieuw werd men gedwongen die scherpzinnigheid, die veelzijdigheid van kennis, dat talent te bewonderen; doch niet minder trok hij aan door den geest van echte humaniteit, die zich niets menschelijks vreemd acht, steeds in zijne gesprekken doorstralend.

De smaad en verdachtmaking, die in den regel dengene treft die openlijk belijdenis aflegt van eene veranderde geloofsovertuiging, zijn ook hem niet geheel ontgaan, doch op zijn wijsgeerigen geest zullen die kleine verdrietelijkheden wel geen diepen indruk hebben achtergelaten.

De herinnering aan Herman des Amorie van der Hoeven zal bij hen die het voorrecht hadden hem te kennen, niet verloren gaan.

* * *

In allen eenvoud werd Zaterdag 16 October zijn stof-

felijk overschot op de roomsch-katholieke begraafplaats te 's Gravenhage ter aarde besteld.

De treffende woorden, door dr. Schaepman aan de groeve gesproken, mogen ook hier eene plaats vinden.

„Indien ik op deze plaats spreken mocht naar de inspraak van het innigst harteleven, dan zou ik spreken van den echtgenoot en vader, door trouw en liefde onvergetelijk. Ik zou durven gewagen van den vriend, met geen te vergelijken, die mijn meester was en kameraad; dien ik eenmaal toeriep:

„Zoo zijt gij mij in 't gisteren en in 't heden,
„Mijn trouwe vriend, mijn echte gave Gods",

en dien ik nu dit woord toeroep als een:

„Indien ik U vergete", ten borg van onuitwischbare herinnering.

Maar deze dingen des harten bewaart men in het hart en voor het hart alleen. Wat ik beproeven mag, dat is een laatste hulde te brengen aan den man, die in het graf werd neergelaten — en wat beter hulde breng ik hem, dan door een omtrek te beproeven van zijn beeld?

Deze Herman Agatho des Amorie van der Hoeven behoorde tot hen, die bij hun geboorte de schoone, maar zware erfenis ontvangen van een beroemden naam. Geboren worden in het licht der eere verplicht tot wandelen en handelen in der eere licht. Op de breede heirbaan van het leven behoort een, die aldus geboren werd, steeds te gaan in de eerste rij, in het voorste gelid. Hier is geen ijdelheid, hier is geen hoovaardij; de eerzucht om tot de besten van zijn tijd te behooren is voor de zoodanigen een eisch van onderwerping aan Gods hooge voorzienigheid.

In schoonen eenvoud heeft Des Amorie van der Hoeven dezen eisch vervuld. Hij heeft zijn vader en zijn broederen geëerd en gehuldigd niet alleen door het woord maar

ook door de daad. Hij sprak van zijn vader en van zijn broederen met blijde, hartelijke bewondering. Hij getuigde van hun naam en faam, als onbewust van de grootsche faam door hem voor dien ouden naam gewonnen. Hij gewaagde van hen als van onbereikbaar grooten en hij zelf is uit ons midden heengegaan:

„De laatste van zijn stam, maar ook der grootsten een".

Het geheim van die grootheid ligt in twee dingen: geniaal talent en stoere arbeid. In schijn tegenover elkander staande, gaan zij in werkelijkheid hand aan hand. Zij zijn de onafscheidelijke levensgezellen van ieder waarachtig groot man.

Waarlijk ook van dezen. Wat er in hem stak, heeft hij ontwikkeld en tot vollen wasdom gebracht. De arbeid heeft hem niet vermoeid maar zijn geest bewaard in frissche en ongerepte jeugd. Een jeugd te schooner en te bekoorlijker omdat zij zichtbaarlijk aan het veege lichaam leven gaf en kracht.

Ik sprak van geniaal talent.... waarom waag ik, staande voor de majesteit des doods, niet het machtige woord uit te spreken: genie? Daar wàs genie in dezen man, die op zoo menig gebied zich heeft bewogen en op ieder gebied met vorstelijken tred. Bij hem was het gevoel, dat niet alleen vleugelen leent aan de eigen ziel, maar andere zielen meevoert in zijn vlucht.

Bij hem was de verbeelding, die niet alleen sieraden schept en verdichtselen, maar die in het beeldwerk van het leven het wezen der dingen bevroedt en zoekt. Bij hem was de heldenmoed, die hem voor alle groote en heilige leuzen deed opvlammen in geestdrift; die hem maakte tot een der helden van het heldentijdperk der richting, aan welke de Christenstaat der Nederlanden een waardiger optreden tegenover den kleinen broeder in zijn overzeesche bezittingen dankt; die hem mede deed optreden voor de rechten van het kind, voor het goed recht der vrije school. Bij hem was méer nog dan heldenmoed,

bij hem was dat zelfvergeten, hetwelk iemand in staat stelt alleen dàn rekening met zich zelven te houden, wanneer het geldt blijmoedig een offer te brengen, dat door de liefde gevraagd, of door de waarheid gevorderd wordt.

Bij hem was eindelijk dat verheven kinderlijke, dat de harten wint en de zielen verovert, dat, naar een goddelijk woord, als de hoogste en heiligste wijsheid gelden moet.

Al deze gaven openbaarden zich bij hem in een groote en wonderbare gave: zijn welsprekendheid. Wat zal ik hier zeggen van zijn welsprekendheid? Dat zij hoorbaar en voelbaar was in alles wat hij sprak, in dartele scherts soms, in geweldigen ernst, in hooge verrukking? Dat zij de harten roerde en sloeg en uit de harten de beste dingen deed voortkomen als Mozes' staf, die uit de steenrots de levende wateren stroomen deed? Dat zij machtig was en levendig en lenig als het leven zelf? Ziet, ik vat dit alles te zamen. Men zegt, dat het woord vergaat, vervliegt, vergaat als de ijlste tocht in de ijlste lucht; voorwaar, het woord van zulk een man verkondigt ons volheerlijk, dat het woord de souvereine gave is van den God, die is het Woord.

Er rest mij nog iets te zeggen. Mannen als Des Amorie van der Hoeven behooren tot het leven en leven het leven in zijn geheel. Het leven in zijn uiterlijke verschijnselen, het leven in zijn hoogten en laagten. Zij genieten en zij lijden, zij juichen en zij lijden. Soms heeft het den schijn als gingen zij op in den gouden dampkring der levensvreugde, maar de gedachtenis blijft en sterft niet, en heeft hij het ons niet verkondigd: „Denken is smart, en niet minder zwaar drukt het kruis op de schouders van den zoeker der waarheid, dan op die van den zoeker des dagelijkschen broods"?

Voor zulke mannen, voor zulke denkers en zoekers der waarheid komt eens het groote, het geweldige oogenblik voor hun geest, voor hun ziel wordt het waarheid, het alles beheerschende woord:

Tout passe, tout casse, tout lasse, Dieu seul reste.

Ook voor Des Amorie van der Hoeven is dat woord geworden tot de werkelijkheid van het leven. Toen het woord gekomen is, heeft hij niet geaarzeld. Wat voorbij was, heeft hij verlaten, wat gebroken was, heeft hij verbrijzeld, wat hem vermoeid had, wat hem belastte en belaadde, heeft hij afgeworpen, en hij heeft zich gewend tot God.

Hij heeft zijn God gezien en zich gegeven, zich gegeven aan de Moederkerk, aan de kerk van Christus, door welke „de denker en het kind verkrijgen de zekere wetenschap der dingen, die noodig zijn ter zaligheid."

Dieu seul reste! Laat ons met dit woord van zijn berusting heengaan van zijn graf. Heengaan met een laatsten, weemoedigen groet, heengaan met een schoone, blijvende herinnering. Heengaan met de gedachte dat over dit veelbewogen leven de Waarheid haar harmonischen glans heeft gespreid, de Waarheid voor welke hij zijn offer heeft gebracht, de Waarheid, die hem heeft leeren zeggen: „Uw barmhartigheid, o Heer, gaat boven alle leven!"

Laat ons heengaan, heengaan met de broederlijke bede, dat de God van alle leven aan dezen zoeker der Waarheid moge geven de volle aanschouwing der Waarheid in zijn heerlijke, zalige, eeuwige rust".

NIEUWE UITGAVEN.

NEDERLAND.

Borel (Henri). Kwan Yin. Een boek van de goden en de hel. Amsterdam, P. N. van Kampen & Zoon . . *f* 2.50; geb. *f* 3.—

Citters (Jhr. W. van). Zuid-Afrika voor en na dr. Jameson's inval in de Transvaal. 's Gravenhage, W. P. van Stockum & Zoon. *f* 0.60

Dieren (E. van). Kantteekeningen op dr. Vorderman's beri-beri-rapport, en nog iets. Amsterdam, Scheltemn & Holkema's Boekhandel . . . . *f* 1.90

Engelberts (W. M.). De reorganisatie onzer zeemacht. Een critiek en een studie. Amsterdam, L. J. Veen . . . . *f* 0.90

Goudkust (De) van Noord-Celebes van 120° tot 123° 40′ O. L. v. Greenwich. Naar de laatste gegevens samengesteld. Schaal 1 : 500.000. Batavia, G. Kolff & Co.; 's Gravenhage, W. P. van Stockum & Zoon. Plano (43 × 82 cM., lithogr.) . . . . *f* 3 —

Grashuis (Mr. G. J.). Javaansche spraakkunst, met vertaaloefeningen. Zwolle, W. E. J. Tjeenk Willink. . . . . . . *f* 2.90

Groeneveldt (W. P.). De Nederlanders in China. Dl. I: De eerste bemoeiingen om den handel in China en de vestiging in de Pescadores (1601—1624). 's Gravenhage, Martinus Nijhoff . . *f* 7.25
Overdruk uit „Bijdragen t. de taal- land- en volkenkunde v. Ned.-Indië". VIe volgreeks, dl. 4.

Hooyer (G. B.). De krijgsgeschiedenis van Nederlandsch-Indië, van 1811 tot 1894. Dl. III. 's Gravenhage, De Gebr. Van Cleef; Batavia, G. Kolff & Co. (met 22 krtn.) . . . . *f* 5.50

Jorissen (Dr. E. J. P.). Transvaalsche herinneringen, 1876—1896. Amsterdam—Pretoria, J. H. de Bussy . . . *f* 3.—; geb. *f* 3.60

Kolff (Mr. L. A. C.) en B. ten Bruggen Cate. De verpondings-ordonnantie (*Stbl.* 1886, n°. 78). Verzameling van officieele en andere bescheiden op de verpondings-ordonnantie betrekking hebbende. Batavia, G. Kolff & Co. . . . . Geb. *f* 6.—

Lange (**L. C. A. F.**). Kaart der federatiën van Pedir en Gigiëng, in 1880 vervaardigd naar de gegevens der inlandsche hoofden. Schaal 1 : 100.000. 's Gravenhage, De Gebroeders Van Cleef. *f* 1.25

Louw (**P. J. F.**). De Java-oorlog van 1825—30. Uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen, met medewerking van de Nederlandsch-Indische Regeering. Dl. II. Batavia. Landsdrukkerij; 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. (Met 6 krtn.) . . . . Gecart. *f* 5.—

Nijland (**E.**). Schoolplaten [12] van Nederlandsch Oost-Indië. Leiden, E. J. Brill; Utrecht, C. H. E. Breijer . . . . *f* 8.50
Opgepl. op linn. met oogjes - 10.50

—— Handleiding voor de kennis van het volksleven der bewoners van Nederlandsch Oost-Indië, tevens leiddraad bij de 12 schoolplaten van Ned. Oost-Indië. Idem, idem . . . . *f* 1.50

Regenwaarnemingen in Nederlandsch-Indië. (Uitgegeven op last der Nederlandsch-Indische Regeering). 18e jaargang. 1896. Batavia, Landsdrukkerij. ['s Gravenhage, Martinus Nijhoff]. Gecart. *f* 2.90

Roessingh van Iterson (**G.**). Waar vele millioenen reeds gebleven zijn en waar vele millioenen nog zullen blijven. Een verzoekschrift aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Leiden, S. C. van Doesburgh . . . . *f* 0.50

Staatsblad van Nederlandsch-Indië, over het jaar 1896. Nijmegen, Joh. Noman & Zoon . . . . *f* 3.50

Statistiek van het vervoer op de spoorwegen en stoomtramwegen in Nederlandsch-Indië, 1896. Batavia, Jav. Boekhandel en Drukkerij ['s Gravenhage, Martinus Nijhoff] . . . . *f* 1.50

Stratz (Dr. **C. H.**). De vrouwen op Java. Een gynaecologische studie. Met 41 afbeeldingen. Amsterdam, Scheltema en Holkema's Boekhandel; Semarang, G. C. T. van Dorp & Co. . . . . . *f* 2.50

Verslag (Algemeen) der protestantsche kerk in Nederlandsch-Indië, over 1895. Batavia, Landsdrukkerij. ['s Gravenhage, Martinus Nijhoff]. *f* 1.—

ENGELAND.

Bagot (**A. G.**). Sport and Travel in India and Central America. 6

Calvert (**A. F.**). My fourth tour in Western Australia. Illustrated by W. Hodgson 21

Cross (**D. Kerr**). Health in Africa: a medical handbook for European travellers and residents, embracing a study of malarial fever as it is found in British Central Africa. With an introduction by Sir Harry Johnston 3/6

Dennis (**James S.**). Christian missions and social progress: a sociological study of foreign missions. In 2 vols. Vol. 1 . . 10/6

Dutt (**Romesh C.**). England and India. A record of progress during a hundred years. 1785—1885 . . . . 2/

Eves (**C. W.**). The West Indies. 4th ed. 7/6

Ferguson (**Donald W.**). Captain Robert Knox: the twenty years' captive in Ceylon, and author of „An historical relation of the island Ceylon, in the East Indies." (London 1681). Contributions towards a biography. *Private circulation.*

Johnston's (**W.** and **A. K.**). War map of the North-West Indian frontier. Coloured 1/, or on cloth in case 2/

Jensen (**H.**). A classified collection of Tamil proverbs. . . . 8/

Keyser (**Arthur**). From Jungle to Java. The trivial impressions of a short excursion to Netherlands India 2/

Miles (General **Nelson A.**). Personal recollections and observations of. Embracing a brief view of the civil war, or from New England to the Golden Gate, and the story of his Indian campaigns. With comments on the exploration, development and progress of our Great Western Empire. Illustrated. 16/

Moreing (**C. Algernon**) and **Mc Cutcheon** (**Frederic G.**). The general and commercial mining telegram code, comprising 274,000 words and phrases, selected and arranged upon an analytical and grammatical method, preceded by a complete index to the most important words in the English language, with groups of words, expressing ideas closely related to suggest and facilitate the compilation of sentences. Also including economical combination tables for transmitting the name of any 25 stocks or shares, &c., with phrase, price, quantity, &c., &c., together with the official vocabulary of cipher words, prepared in accordance with the decisions of the International Telegraph Conference of Paris . . . 105/

New tariff of the United States of America (The), 1897. With a detailed index 2/

Pierson (Rev. **Arthur T.**). Seven years in Sierra Leone. The story of the work of William A. B. Johnson, missionary of the Church Missionary Society from 1816 to 1823 in Regent's Town, Sierra Leone, Africa 3/6

Sacred Books of the East. Vol. 2. The sacred laws of the Aryas. Part 1. Apastambra and Guatama. 2nd ed. 10/6

Studia Sinaitica, No. 6. A Palestinian Siriac dictionary, containing lessons from the Pentateuch. Edited by A. S. Lewis . . . 12/6

Trade of the British empire and foreign competition. Despatch from mr. Chamberlain to the governors of the colonies and the high commissioner of Cyprus, and the replies thereto 4/9

DUITSCHLAND.

Bürner (Dr. **R.**). Der Zolltarif der Vereinigten Staaten v. Amerika vom 24. VII. 1897 (Dingley-Tarif), nebst allen f. den Handelsverkehr der Vereinigten Staaten wissenswerthen Bestimmgn. Uebers. u. bearb. M. 2.-

Deutschland u. seine Kolonien im J. 1896. Amtlicher Bericht üb. die erste deutsche Kolonial-Ausstellg. Hrsg. v. dem Arbeitsausschuss des deutschen Kolonial-Ausstellg. Graf v. Schweinitz, C. v. Beck, F. Imberg. Red.: Gust Meinecke. M. 10.—; geb. M. 12.—

Flensburg (Nils). Studien auf dem Gebiete der indogermanischen Wurzelbildung. Semasiologisch-etymolog. Beiträge. I. Die einfache Basis ter- im Indogermanischen . . . . M. 2.60

Giesebrecht (F.). Die Behandlung der Eingeborenen in den deutschen Kolonien. Ein Sammelwerk . . . . M. 4.—

Grundriss der indo-arischen Philologie u. Altertumskunde. (Encyclopedia of Indo-Aryan research) Hrsg. v. Geo. Bühler. 1. Bd. 3. Hft. I, 3, B. Zachariae (Thdr.). Die indischen Wörterbücher (Koša). Einzelpr. M. 2.50; Subskr. M. 2.—

Hellwald (Frdr. v.). Die Erde u. ihre Völker. Ein geograph. Hausbuch. 4. Afl. Durchgesehen v. Prof. Dr. W. Ule. Mit 397 Textillustr., 29 Extrabildern u. 20 Kartenseiten . . . . . . Geb. M. 16.50

Hesse-Wartegg (E. v.). China u. Japan. Reisen, Studien u. Beobachtgn. . . . . Kart. M. 18.—

—— Siam, das Reich des weissen Elefanten.

Heyden (Maj. a. D. Dr. **Lucas v.**). Insecta (der Kükenthal'schen Forschungsreise in den Molukken u. Borneo). I. Coleoptera. — II. Hymenoptera. — III. Diptera. [Aus: „Abhandlgn. d. Senckenberg. naturforsch. Gesellsch."] . . . . M. 2.50

Kannenberg. Kleinasiens Naturschätze, seine wichtigsten Thiere, Kulturpflanzen u. Mineralschätze . . . . . . Geb. M. 14.—

Langhans (Paul). Deutscher Kolonial-Atlas. 30 Karten m. 300 Nebenkarten. 13—15. Lfg. à M. 1.60; einzelne Karten M. 1.— (Kplt.: M. 24.—; geb. . . . . M. 28.—)

Martin (Prof. **K.**). Reisen in den Molukken, in Ambon, den Uliassern, Seran (Ceram) u. Baru. Geologischer Thl. 1. Lfg.: Ambon u. die Uliasser . . . . M. 5.—

Mitteilungen u. Verhandlungen der internationalen wissenschaftlichen Lepra-Conferenz zu Berlin im Octbr. 1897. (In 3 Bdn.) I. M. 16.—

Nachod (Osk.). Die Beziehungen der niederländischen ostindischen Kompagnie zu Japan im 17. Jahrh. . . . . M. 12.—

Rathke's (Alb.). Bibliothek f. Zucker-Interessenten. 1. Bd. Geb. M. 4.— 1. Verzeichnis des Rübenzuckerfabriken u. Zucker-Raffinerien im deutschen Reiche, sowie in Oesterreich-Ungarn, Frankreich, Russland, Belgien, den Niederlanden, Dänemark, Schweden, England, Italien, Spanien, Rumänien u. Nordamerika. Nebst e. Bezugsquellen-Verzeichnis v. Bedarfsartikeln f. Zuckerfabriken u. Geschäfts-Empfehlungs-Anzeiger. XIV. Jahrg., Campagne 1897/98.

Senga (Dr. **Tsurutaro**). Gestaltung u. Kritik der heutigen Konsulargerichtsbarkeit in Japan. 2 Abthlgn. . . . . . . M. 4.—

Schulz (Carlotto). Naturgemässe Gesundheitspflege in den Tropen u. heissen Ländern. Handbuch f. Ernährg. u. Körperpflege. M. 1.50

Stratz (Dr. **C. H.**). Die Frauen auf Java. Eine gynäkolog. Studie. M. 41 Abbildgn . . . . M. 5.—

Tallqvist (**Knut L.**). Arabische Sprichwörter u. Spiele, gesammelt u. erklärt . . . . M. 4.—

FRANKRIJK.

Coumes (commandant). Le départ en campagne en Europe et aux colonies. . . . . 1 fr. 50

Dupuis (**J.**). Le Tong-Kin et l'intervention française . . 3 fr. 50

Lambert de Sainte-Croix. Onze mois au Mexique et au Centre-Amérique . . . . 4 fr.

Leroy-Beaulieu (**P.**). Algérie et la Tunisie, 2e édit. . . 9 fr.

Marine (La) dans les guerres modernes, par *** . . . 2 fr.

Orléans (Prince **H. d'**). Du Tonkin aux Indes. Ill. grav. sur bois. 20 fr.

Procès-Verbaux de la Conférence sanitaire internationale de Venise. 12 fr.

Rouget (**P.**). Voyage autour de la terre, 4e édit., revue . 3 fr. 50

Sorbier de Pougnadoresse (**G.**). La justice française en Tunisie. 7 fr. 50

V e r b e t e r i n g. — In het opstel van den heer Pyttersen, in de voorlaatste aflevering van dit Tijdschrift, over „Nederlandsche Kolonisatie in Suriname", staat dat het kolonisatie-rapport schuil gaat in het Koloniaal Verslag van 1896. Deze bewering berustte op eene dwaling, daar toch dit rapport, met zijne bijlagen, voor den geringen prijs van 50 cents verkrijgbaar is gesteld bij den boekhandelaar Martinus Nijhoff te 's Gravenhage.

DELFTSCHE ROOMBOTER-INRICHTIN

Aanvoer van melk van ruim 7000 koeien per week.

Fijne kwaliteit. Keurige verpakking.

Rijswijksche weg nabij Den Haag

Verzending van Roomboter ruim 17000 KG. per we

DE AVONDPOST,

Neutraal Nieuwsblad.

Van alle in de Residentie verschijnende dagbladen **het me verspreid**, ook buiten 's Gravenhage; bevat o. m. **uitvoerige v slagen der Staten-Generaal, artikelen over actueele ond werpen en sociale vraagstukken, militaire beschouwing Indische schetsen, brieven uit de Oost en causerieën, n zorg gekozen feuilletons, officieele berichten en benoem gen van denzelfden dag, mailberichten, opgaven omtr verloven van Indische officieren en ambtenaren**, enz.

Het Zondagsblad van De Avondpost

is hoofdzakelijk aan belletrie gewijd.

Abonnementsprijs voor Den Haag, Scheveningen Loosduinen *f* **1.25**, Delft *f* **1.40**, voor alle andere plaatsen Nederland fr. p. p. *f* **1.65**.

Voor O. & W. Indië per jaar bij vooruitbetaling *f* 15.

Bureaux: 2e Wagenstraat 70, 's Gravenh

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCH-INDIË

VAN

wijlen dr. W. R. baron van HOËVELL.

(Opgericht in 1838.)

TWEEDE NIEUWE SERIE.

1e JAARGANG.

DECEMBER 1897.

'S GRAVENHAGE. — F. J. VAN PAASSCHEN.

Mede verkrijgbaar te

BATAVIA bij G. KOLFF & Co.

en bij alle Boekhandelaren in Ned.-Indië.

INHOUD.

Bijdragen en brieven, de Redactie betreffende, gelieve men te zenden aan den Heer H. A. LESTURGEON, villa „Catharina Francisca", N. Badhuisweg, Scheveningen.

Dit Tijdschrift verschijnt tusschen den 1en en den 15en van elke maand.

De abonnementsprijs bedraagt voor Nederland *f* 13.— per jaar. Voor het buitenland wordt dit bedrag met de porto's verhoogd. Tusschentijds aangegane abonnementen worden ad *f* 3.25 per kwartaal berekend.

Afzonderlijke nummers, voor zoover deze voorhanden zijn, *f* 1.50 per aflevering.

Prijs der advertentiën van $^1/_8$; $^1/_4$; $^1/_2$ en $^1/_1$ bladzijde per plaatsing *f* 1.50; *f* 2.50; *f* 4.50; *f* 8.—.

Bij 12 achtereenvolgende plaatsingen van $^1/_8$; $^1/_4$; $^1/_2$ en $^1/_1$ bladzijde *f* 12.—; *f* 20.—; *f* 35.— en *f* 60.—.

Bij deze aflevering zijn gevoegd: eene alphabetische inhoudsopgave van dezen jaargang en een verbeterblad van pagina 117.

De Nederlanders in China.

De Nederlanders in China, door W. P. Groeneveldt. Eerste stuk: *De eerste bemoeiingen om den handel in China en de vestiging in de Pescadores* (1601—1624). 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1898.

Het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië mag er trotsch op zijn zulk een belangrijk werk, dat het geheele vierde deel der zesde volgreeks inneemt, uitgegeven te hebben.

Voor onze Indische lezers is de heer Groeneveldt geen onbekende. Als tolk voor de Chineesche taal in den Indischen dienst getreden, heeft hij door zijne uitnemende talenten, ook in andere dan Chineesche zaken, binnen betrekkelijk korten tijd den hoogsten rang bereikt, die in de Indische ambtenaarshierarchie te bereiken is, om nu kort geleden eene welverdiende rust in patria te gaan genieten.

Maar voor een man als Groeneveldt is rust eene onmogelijkheid. En nu hij de lasten van den staatsdienst van zich afgeworpen heeft, is hij weder tot zijne eerste liefde — de Sinologie — teruggekeerd. Reeds vroeger had hij zich als Sinoloog een welverdienden naam verworven door zijne „*Notes on the Malay Archipelago and Malacca*" 1),

1) *Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen*, Deel XXXIX, Batavia, 1876.

hoofdzakelijk uit Chineesche bronnen geput, de eenige bronnen, die ons voor de geschiedenis en de aardrijkskunde van onzen Indischen Archipel vóór de komst der Europeanen aldaar, licht geven en zekere data verschaffen.

Eene nalezing op dit werk gaf hij in het te Leiden verschijnende tijdschrift *Tōung-pao* (Deel VII, p. 113 seq.) in 1896 uit, en heeft zich sinds dien bezig gehouden om de betrekkingen der Nederlanders met China gedurende de 17de eeuw in het Rijks Archief in den Haag te bestudeeren. Het onderhavige lijvige boekdeel van XI + 598 bladzijden is de eerste vrucht zijner studiën, al omvat dit slechts eene tijdruimte van 24 jaren.

Men geloove niet, dat, na al hetgeen reeds over die betrekkingen geschreven is, het werk van den heer Groeneveldt overtollig is. Er liggen in het stof onzer Archieven nog zoo verbazend vele documenten daarop betrekkelijk, die nog nooit uitgegeven zijn, dat er nog steeds veel uit te putten zal zijn eer de stof uitgeput is.

De schrijver begint zijn werk met een overzicht der aanleiding tot het streven naar den handel met China. Dit streven was niet wetenschappelijk gelijk de eene eeuw vroeger door de Chineezen gedane onderzoekingstochten, maar zuiver finantieel. De verhalen van Marco Polo, die in de 14de eeuw uit China terugkwam, omtrent den verbazenden rijkdom van dit land hadden alle gemoederen in Europa in vuur en vlam doen ontbranden. Men gaf aan den Venetiaanschen reiziger den spotnaam van Messir Millione, omdat hij slechts van millioenen sprak; maar toch dacht menigeen er aan, naar zulk een land te trekken. waar alles bij millioenen geteld werd en dus ook millioenen te verdienen waren. Dezelfde gouddorst, die de Spanjaarden naar Amerika gedreven had, dreef dan ook reeds in 1515 de Portugeezen naar China toe, waar zij een voordeeligen handel voerden en zich in 1563 op de zuidpunt van Heung schaan vestigden en daar eene stad bouwden, die nog heden, wegens de, helaas bouwval-

lige, fraaie kerken en fortificatiën bezichtigingswaardig is.

Van uit Goa, en later van uit de Filippijnen, waar zij zich in 1571 gevestigd hadden, dreven de Spanjaarden een voordeeligen handel met Chineesche jonken.

Zóo voordeelig voor allen was die handel, dat de Spaansche onderkoning te Goa tot belooning van eenige kapiteins of schippers, die zich wel gekweten hadden in hunne bediening, hen verlof gaf naar Japan en China te varen, „want een capiteyn, schipper, ofte piloot, die dese „voyagie eens ghedaen heeft, kan soo veel prospereren, „dat hij sijn leven ghenoegh verrijckt is."

Ook de in proza en poëzie zoo dikwerf geprezen tochten der Nederlanders om de Noord, hadden geenszins tot doel om, evenals de expeditie van Nordenskjöld, de noordelijke ijszee wetenschappelijk te onderzoeken, maar alléen om eene noordelijke vaart naar het rijke China te vinden, daar hun de weg om de Kaap de Goede Hoop door de Portugeezen afgesloten was.

Eerst in 1599 kreeg de Nieuwe Brabantsche Compagnie verlof van de Staten-Generaal om de Kaap naar China te varen, eene concessie tevens verleend aan de Oude Compagnie, zoodat den 21 December van genoemd jaar acht schepen naar China uit Texel uitzeilden vooreerst naar Indië, maar met machtiging hun tocht ook naar China, Japan en de Filippijnen uit te strekken.

Den 28 Juni 1600 zond dan ook de Oude Compagnie eene vloot van zes schepen, onder bevel van den admiraal Jacob Cornelis van Neck, naar China, van welken tocht de schrijver ons een uitvoerig relaas mededeelt (blz. 6 en volg^e). De tweede tocht naar China werd door eene vloot, onder bevel van den admiraal Wijbrant van Warwijck, op last der O.-I. Compagnie, ondernomen. Voor de eerste maal werd de vlootvoogd, op verzoek der Leidsche professoren, aangeschreven zeldzame planten en kruiden levend te verzamelen en naar Holland over

te brengen, teneinde ze in den Hortus botanicus aan te kweeken (blz. 14).

Zulk een onderzoek schijnt echter weinig in den smaak der bewindvoerders gevallen te zijn, want de beroemde Coen antwoordde later, dat men zulke bollen of wortelen nog niet gevonden had (sic!)

Die heeren hadden andere schatten op het oog.

Wij moeten den lezer nu verder naar het werk van den heer Groeneveldt zelf verwijzen, en hier slechts eenige algemeene gevolgtrekkingen er uit ten beste geven.

Uit de geheele wijze van handelen onzer landgenooten in China blijkt meer dan genoegzaam, dat de Chineezen hen niet ten onrechte als „roodharige barbaren" kenschetsten. Zij gedroegen zich overal als meesters en wilden met geweld eene vaste nederzetting op China's grondgebied vestigen, hoewel zij herhaaldelijk door de Chineesche autoriteiten er op gewezen werden, dat 's lands wetten dit niet toelieten (blz. 17, 136—137). Zij verbonden zich met Chineesche zeeroovers (bldz. 113, 172, 188, 274, 320, 368), hoewel ik moet opmerken, dat deze eerder vrijbuiters dan zeeroovers waren, en die er op uit waren den Mandschoe's, die hun vaderland vermeesterd hadden, zooveel afbreuk als mogelijk te doen (bldz. 153 en 325).

De Hollanders echter gedroegen zich vrij wat slechter. Op last der hooge Regeering (Instructie voor Reijersen) moest Reijersen „met soo grooten macht, als hij bijeenbrengen can, de Chinesen langs de gantsche kust van Chyna alle mogelijke afbreuk doen, trachtende sooveel volcx, mannen, vrouwen en kinderen te becomen als doenlijck is, zoo om U daer mede te behelpen, als omme Batavia, Amboyna en Banda te peupleren; loopt alle dorpen ende plaetsen aff, die machtich zijt, vernielt al haar vaartuich dat becommen condt", enz. (blz. 319—320).

De Compagnie beval dezen onmenschelijken maatregel, omdat zij behoefte aan werkvolk in Indië had en gelastte derhalve aan Reijersen om niet nalatig te zijn, „maar over

eene groote menichte van volck te beschikken ende geen Chinesen noch andere gevangenen te relacheeren". „De Compe. sal daer aen een seer grooten dienst geschieden", luidt het naïve voorschrift.

En hoe het met die arme geroofde menschen ging, kan men op blz. 222 lezen. De Nederlanders hadden in de Pescadores 1150 veroverde (sic!) Chineezen bijeengebracht, waarvan de helft van „mistroosticheyt, ongemacq, gebrek ende arbeid" gestorven waren. Met de *Zierikzee* werden den 26en Sept. 1623, 571 gevangen Chineezen naar Batavia opgezonden. Toen het schip echter den 24en November in Batavia aankwam, bleek het, dat er onderweg reeds 463 gestorven waren, en dat van de 98 overschietende nog 65 aan 't water aan land stierven, zoodat er slechts 33 bruikbare personen overschoten.

Waarlijk! als in dien tijd eene Beecher Stowe geleefd had, had zij aandoenlijker tafereelen kunnen schilderen dan die in haar „*Uncle Tom's Cabin*"! De negerhandel toch werd hoofdzakelijk gevoed door krijgsgevangen negers, welke krijgsgevangenen vroeger om 't leven gebracht werden, totdat de negervorstjes een voordeeliger aftrek in de slavenhaalders uit Amerika vonden. Hoe hard dan ook het lot dezer negerslaven moge geweest zijn, zij behielden toch het leven, dat zij anders zouden verbeurd hebben. Beecher Stowe is trouwens niet vrij te pleiten van overdrijving, daar men toch wel op zijne vingers narekenen kan, dat een planter zijne slaven zooveel mogelijk ontzag, daar de minste prijs voor een slaaf 400 dollars bedroeg, en hij, als die slaaf ten gevolge van mishandeling ziek werd of stierf, een geldelijk verlies van ± duizend gulden leed. Nu zal geen slavenhouder, die zijne slaven koopen moet, opzettelijk zulk een slaaf ongeschikt tot werk maken, evenmin als een boer zijne ploegpaarden. Om ook de goede behandeling dezer negerslaven aan boord te waarborgen, kreeg de kapitein van het schip

bovendien eene premie voor elken neger, dien hij levend en gezond overbracht.

In China echter kostten de geronselde Chineesche mannen, vrouwen en kinderen niets dan de moeite van 't stelen. De meesten waren eerlijke zeehandelaars, die hun brood zuur verdienden, en geene andere misdaad begaan hadden dan te behooren tot de onderdanen eener natie, die China veroverd had en tegen welke de Nederlanders krijg voerden.

De negerslaven behoorden tot eene der laagste menschelijke typen, terwijl de Chineezen tot de beschaafdste kultuurvolkeren mogen gerekend worden. Tot eer onzer natie ware het wellicht beter geweest, dat die haar onteerende feiten in het stof der archieven bedolven waren gebleven; maar zij kunnen toch dienen om onzen modernen schetteraars tegen den slavenhandel in Afrika het zwijgen op te leggen.

Tevens, en de heer Groeneveldt heeft zich reeds elders daarover uitgelaten, leert men hieruit, dat de Chineezen in onzen Archipel geene „vreemde indringers" zijn, zooals bovengenoemde schetteraars uitbazuinen, maar in 't eerst, met geweld zelfs, door de Nederlanders naar Indië zijn getroond; want zonder die Chineesche werklieden hadden wij nooit de notenkultuur op Amboyna, den peperhandel in Bantam en de tabakskultuur in Deli met zooveel succes kunnen tot stand brengen, noch Jacatra kunnen bouwen (p. 71).

Weest matig, vlijtig en zuinig zooals die Chineezen het zijn, en dan zult gij, blanken! gemakkelijk de concurrentie met hen kunnen volhouden.

De berichten in onze geschiedschrijvers zijn niet altijd even duidelijk. Zoo lezen wij in het eerste deel van 't „*Begin ende Voortgangh van de Vereenigde Oost-Indische Compagnie*", blz. 75, het volgende bericht omtrent de munt, die de Chineezen naar Java brachten, welke de Maleiers c a s en de Javanen p i t i s noemden, welke munt

van zeer kwaad allooi was, als „geghoten van loot met schuym van koper daer onder ghemenght, ende derhalven so brosch, dat als men een bussel of snoer daervan laat vallen, soo vindmender 8, 10, 12 ende somwijlen oock meer gebroken. Leyt mense eenen nacht int sout water, sij kleven soo vast aen malcanderen, datter wel de helft van breekt."

„Dit gelt," (gaat de schrijver voort) „wordt gegoten in China, in een stad Chincheo genaemt ende is eerst begonnen in Java ghebracht te worden in 't jaer 1590 ende uyt oorsacke hier naer volgende: De coningh *Wontay van China* 1), siende dat de caxas, over 10 jaren bij sijn voorsaet den coningh Huyjen gemunt, door hare groote menichte alle de omleggende eylanden vervulden ende dat sijne ondersaten die niet wel ende conden vertieren, overmits sij in China selve geen gang en hebben, maer alle dingen aldaer niet voor eenighe munte maer alléén voor kleine stucxens silver ghekocht ende verkocht worden, 't welck teghen conduri (dat kleyne roode boontjes zijn, hebbende een swarte placke op d'een zijde) ghewogen word, heeft dit snoode geldeken gheïnventeert, opdat het soo veel te eer soude breken en vergaen. Dit niet ghenoegh sijnde heeft sijn nasaet de koning Hammion (ter tijt toen d'onse daer waren regneerende) deselve caxas noch slimmer ende in sulcker voeghen ghemaekt, als hiervoren gheseyt is." (blz. 49—50.)

De heer Groeneveldt merkt in eene noot op, „dat al wat in deze alinea staat zoowat onjuist is"; maar hij heeft geene poging aangewend den inhoud dezer alinea toe te lichten. Toch wordt de zaak zeer eenvoudig, wanneer wij slechts in plaats van China, Cochin-China lezen. Er is toch geen kwestie van, dat die munt uit China kwam, daar zij daar geen gang had en evenmin, dat men

1) Ik cursiveer, om daarop zoo straks terug te komen.

daar de waren voor kleyne stucxkens silver kocht en verkocht. Ook zijn de conduri of roode boontjes nooit in China als ruilmiddel gebruikt geworden.

De namen der koningen Huyjen en Hammion zijn evenmin Chineesch.

Wanneer wij echter de lijst der koningen van Annam, in het 5de deel van het door professor Cordier en mij uitgegeven tijdschrift *T'oung-pao* opgenomen, nagaan, vinden wij, dat in 1549 de koning Huyên den troon van Annam bestegen had. De Annamitische vorsten hadden, naar het voorbeeld van China, den titel van keizer aangenomen, in het Annamitisch hoàng dê geheeten. De spelling Wontay in ons bericht bewijst, dat de informatie gegeven was door een Chinees uit Canton, daar in dat dialect de keizer Wong-taï genoemd wordt. Een Emoi-Chinees zou Hong-tee gezegd hebben.

De naam Hammion (waarschijnlijk Ham-iong te lezen) komt in de officieële koningslijsten niet voor. Het eerste gedeelte komt echter in die koningsnamen voor, en zoo had b.v. de voorlaatste koning van Annam, die den troon in 1884 beklom, en thans in ballingschap in Algerije leeft, den regeeringsnaam Hàm-nghi aangenomen.

De heer Jules Silvestre vermeldt in zijne „*Notes pour servir à la recherche et au classement des monnaies et des médailles de l'Annam et de la Cochinchine*" verscheidene niet nader te bepalen munten van pretendenten, waaronder eene met den stempel Hàm tông. Wellicht is dus Hàm-iong de jaarnaam van den pretendent der familie Mac: Mac-Kinh-chi, die in 1592 regeerde, en waarvan de jaarnaam en dynastische naam onbekend zijn. (*T'oung-pao*, V, pag. 55). Men ziet dus, dat de datum 1590 ongeveer juist is.

Wat het woord conduri in ons verhaal betreft, zoo is dit van Perzischen oorsprong, in onzen Archipel ingevoerd onder den vorm kandoeri. Kandoeri boe-

t a n g is volgens Pijnappel (*Maleisch-Hollandsch Woordenboek*, Deel II, blz. 91), eene soort van boon, die roode pitjes, s a g a p o h o n, voortbrengt: de A d e n a n t h e r a p a v o n i n a. Het woord k o e n d i r, k a n d a r i of k a n d o e r i wordt thans in den Archipel voor een zeker geldgewicht = $^1/_{1000}$ taïl gebruikt. De Engelschen hebben dit woord, onder den verbasterden vorm c a n d a r e e n, naar China gebracht. 't Is echter bij de Chineezen onbekend, die daarvoor het woord f a n (Emoi h o e n) gebruiken.

De muntjes, door de Chineezen in onzen Archipel ingevoerd, kwamen dan ook niet uit China, maar uit Cochin-China, waar zij s a p e k heeten, waarvan de Franschen s a p è q u e gemaakt hebben en welk woord onze berichtgever s a p o c o u noemt. Zij is slechts $^1/_{14}$ cent waard en is niet van brons, maar van zink, tin of ijzer gemaakt. Wij lezen o. a. bij Silvestre (op. cit. p. 50), dat de usurpateur M a c - D ă n g - d u n g, die in 1528 in Annam regeerde, bij gebrek aan koper genoodzaakt was munt te slaan van tin en ijzer. Deze muntjes, zeer broos en licht verzuurbaar (oxydable), zijn zeer zeldzaam geworden. Dit stemt overeen met ons hollandsch bericht, dat deze pitis zoo b r o s c h waren, dat ze gemakkelijk braken, en in een enkelen nacht in 't zout water oxydeerden.

Er is trouwens geen kwestie van, dat deze munten uit China kwamen, daar het hollandsch verhaal zegt, dat koning Hammion deze muntjes heeft laten slaan, „ter tijt toen d'onse daer waren regneerende". Nu hebben wij nooit in China geregeerd, maar wel had de Compagnie toen en later ambtenaren in Cochin-china. Wij lezen toch bij Netscher en Van der Chijs (*De munten van Nederl. Indië*, blz. 64 en 209), dat in 1775 „door eenige in Cochin-China gevestigde beambten der Compagnie bericht werd, dat zij van den vorst aldaar de vergunning hadden verkregen, om te Batavia te laten stempelen en in Cochin-china in te voeren zekere aldaar gangbare munt van gemengd

metaal, sapeka genaamd". Het schijnt, dat toen aan de Chineezen verboden was deze munt aan te maken. De Compagnie besloot eene proef te nemen, maar het bleek eene slechte speculatie te zijn geweest, daar bij resolutie van 7 November 1755 besloten werd van deze onderneming verder af te zien. Waarschijnlijk wel omdat de Franschen met groote onkosten deskundigen in het vak van munten naar Cochin-China hadden ontboden, om in den nood aan pasmunt te voorzien (v. d. Chijs, op. cit., p. 65).

Ik moet hier nog even op een misslag wijzen van professor Hoffmann, in de aanteekening op blz. 209, nl. dat de kwan gelijk zou zijn aan 100 taïl en dat dus de op blz. 64 vermelde 200,000 kwans gelijk zouden zijn aan *f* 33,000,000 en niet aan *f* 600,000, zooals in de resolutie staat aangegeven. Terecht merken de schrijvers op, „dat het onmogelijk is, dat de O.-I. Compagnie jaarlijks drie en dertig millioen gulden naar Cochin-China zouden hebben willen of kunnen zenden.... zoodat men aan eenige fout in de cijfers schijnt te moeten denken".

De kwan is een rist van 600 pitjes. In de Gesprekken in het *Engelsch, Fransch, Latijnsch en Cochin-chineesch Woordenboek*, hierboven vermeld, lezen wij, pag 81, het volgende: „Nous n'avons ici que quelques deniers ou sapèques, mais cela suffit pour vous donner une idée de la ligature ou quan; regardez ce denier (đông) qui a un trou carré dans le milieu; nous enfilons six cents deniers ensemble, c'est ce que nous appelons quan ou ligature; nous divisons cette ligature en dix parties ou masses (tiên) qui renferment soixante deniers chaque, ainsi dix masses ou dix tiên équivalent à une ligature", en verder (pag. 82): „Un clou d'argent (de „kleyne stucxkens silver" van het Nederl. bericht) vaut quelque fois trois, quelque fois quatre, cinq ou six ligatures (kwan), selon qu'il y a peu ou beaucoup d'argent et beaucoup ou peu d'acheteurs; alors le pain d'argent vaut 30, 40 ou 60 ligatures, car le clou est une once d'argent (taïl) et le pain pèse

dix onces". Op blz. 98 lezen wij nog, dat de sapèque van zink gemaakt wordt en ongeveer 40—42 grein weegt, zoodat de kwan iets meer dan $1^1/_2$ kilo weegt.

De kwan staat dus niet, zooals professor Hoffmann aanneemt, gelijk aan 100 taïl, want 4 à 6 kwan staan slechts gelijk aan een taïl (clou). 200,000 kwan zijn dus gelijk aan 33,333 rep. taïl, en de taïl gerekend à 33 stuivers of *f* 1,65, zouden de 200,000 kwan slechts *f* 449,945 waard zijn. Daar echter *f* 1,65 veel te weinig gerekend is (in China is de taïl = 1,38 dollars of 6 shilling, 8 pence, ongeveer vier gulden, waard) en, zooals wij gezien hebben, de koers zeer fluctueerde, is het cijfer van *f* 600,000 in de resolutie waarschijnlijk approximatief juist. Nemen wij de toenmalige waarde van den taïl aan op *f* 3 1), zoo zullen de 200,000 kwan precies 600,000 gulden waard geweest zijn. 2)

Het door de Franschen in Cochin-China gebruikte woord masse (door de Hollanders mees en de Engelschen mace genoemd) en gelijkstaande aan een tiende taïl, is door het Maleische mas, van het Hindoesche woord **mâsh**, in den geheelen Archipel doorgedrongen (vgl. Pijnappel, op. cit. I, 21B; Giles, *A Glossary of Reference*, 2nd edition, pag. 140, s. v. Mace). Verder lezen wij in het bovengenoemde werk „*Begin en Voortgangh*" dat deze muntjes aan snoeren bij elkander geregen werden, „met 200 teffens, 't welk sij een sata noemen. Vijf van deze satas aan elkander gebonden maken een duizend caxas, 't welk zij sapocou noemen". De heer Groeneveldt zegt (blz. 51, in de noot), dat hij sata niet thuis

1) Sinds 1866 was de taïl fl. 3.10 waard.

2) In zijne *Japanese Grammar*, p. 171, Leiden 1876, zegt professor Hoffmann echter juist, dat één kwan = één taïl is. Wij begrijpen de vergissing in zijne opgave aan de HH. Netscher en Van der Chijs in 't geheel niet. Hij moet zich vergist hebben met de Japansche kwan-me, of rist van 1000 zilveren mace, die inderdaad 100 taïl waard zijn. Zie p. 170 zijner Grammatica.

kan brengen Ik heb het woord evenmin kunnen vinden; alléen lees ik in het *Siameesche Woordenboek* van Mgr. de Pallegoix (p. 723), dat să t a : (Skt. çata) honderd beteekent. Hier is echter sprake van 200 caxas of duiten.

Het is echter waarschijnlijker, dat het woord *Sata* eene afkorting is van het Maleische *Sa-tali*, dat oorspronkelijk eene koord met 75 *pitis*, of Chineesche centen, beteekende, maar thans voor een kwartje (¼ gulden) gebruikt wordt. *Satali* beteekent dus eene (sa) rist (tali) van Chineesche centen (Pijnappel, *Maleisch-Hollandsch Wdb.* 2de druk, deel I, p. 73). Hiermede stemt overeen het woord *Sapocou*, het Fransche *sapèque*, dat samengesteld is uit *Sa* (= *satoe*, één) en *pekoe*, volgens Pijnappel (op. cit., II, 59) een snoer kleine muntjes, zoogenaamde *pitjes*. Pijnappel en Marre (*Dict. Malais-Français*) geven beiden op, dat het een Chineesch woord is; volgens laatstgenoemde *péko*, „honderd".

Inderdaad is in het Canton-dialect *paak* de benaming van eene rist van 100 centen, terwijl *ko* o. a. een telwoord voor munten is (Wells Williams, *Tonic. Dict. of the Canton Dialect*, pp. 350 en 167).

In het op Java voorheerschende Tsiang-tsioe-dialect luiden deze woorden *peh-ko*, waarvan de Maleiers *pĕkoe*, met het voorvoegsel *sa* (één) gemaakt hebben. Waarschijnlijk is later door verwarring van het Chineesche *pĕkoe* en het Javaansche *pitis* de naam der rist overgegaan op de enkele muntstukjes.

Wat het woord *cash* betreft, hetgeen Linschoten *caixa* en Houtman *cas* schrijven, zoo stamt dit van het Sanskrit *Karsha* af, dat oorspronkelijk een goud- en zilvergewicht van $\frac{1}{100}$ *toela* was, maar al zeer vroeg, onder den vorm *kārshāpana*, als naam eener kopermunt voorkomt. Van den tamilvorm *kāsoe* hebben de Portugeezen *caixa* gemaakt en de Engelschen *cash*.

Dit woord heeft echter niets te maken met het Engelsche woord *cash* (contanten), dat inderdaad van het Italiaansche

cassa (Fransch *caisse*) d. i. „geldkist" afstamt. In den in 1627 verschenen 2en druk van *Minsheu* vindt men voor dit woord slechts de definitie: „a tradesman's *cash*, or counter to keep money in".

Uitvoerige gegevens voor deze verklaringen kan men vinden in het *Anglo-Indian Glossary* van Yule en Burnell (London, John Murray, 1886).

De heer Groeneveldt heeft zich bijzondere moeite getroost de in de Nederlandsche documenten voorkomende Chineesche eigennamen tot hun oorspronkelijken vorm terug te brengen. Dit was geene gemakkelijke taak, daar, helaas! de oorspronkelijke Chineesche brieven verdwenen zijn.

Men verwijt den Chineezen wel eens, dat hunne taal zoo onbeholpen is om vreemde namen te transcribeeren; maar de Chineezen gaan volgens een vast systeem te werk, en als men dit eens bestudeerd heeft, is het niet zoo moeilijk den oorspronkelijken vorm dier vreemde woorden terug te vinden. Niet alzoo bij ons, waar hetzelfde woord op 3—10 verschillende wijzen getranscribeerd wordt, daargelaten nog de schrijf- en copieerfouten.

Zoo heeft de heer Groeneveldt zeer gelukkig den op blz. 144 vermelden naam Huigsovant tot Hingsovan-t herleid, 'twelk de transcriptie moet voorstellen van het Chineesche Hing tsoan to, d. w. z. de To (tai) van Hing (tsioe) en Tsoan (tsioe), de gouverneur der beide districten Hing en Tsoan.

In de meeste gevallen is hij daarin goed geslaagd en wij veroorloven ons hier slechts eenige aanvullingen mede te deelen.

Op blz. 144, noot 2, vermeent de heer Groeneveldt, dat de naam Tioia beantwoordt aan den Chineeschen titel To-ia, een epitheton ornans, dat men aan een To-tai of gouverneur geeft. Maar op p. 161 lezen wij, dat de

reizigers „in de vlek T a v a i a (t o a - i a^{n}) den mandorijn van T'schangchu (Tsiang-tsioe), T i o i a genaemt vonden"; eenige regels verder lezen wij weder: „In ons logement sijnde seyde men ons dat hier te nacht mosten blijven, alsoo den mandorijn van Tchanchu, T i o i a genaemt, op ditto van hier was vertrocken." Op blz. 173 lezen wij, dat een mandarijn van zijn meester T e o j a aan de Nederlanders in de Pescadores eenige geschenken bracht.

T i o i a of T e o j a is dus geen titel, maar een eigennaam: T i ō - i a, de Edele Heer (i a) T i o, dat een bekende Chineesche familienaam is.

Blz. 143 identificeert de heer Groeneveldt het dorp W a t s i o met het Chineesche dorp b o a - t s i o h (slijpsteen), dat werkelijk op de door de Hollanders genomen route ligt. Maar de schrijver van den door hem gebezigden chineeschen reisgids vermeldt uitdrukkelijk, dat hij niet alle vlekken heeft opgenomen. Ik vermoed dus, dat dit vlek O a t s i o h (= wa-tsio), hetgeen „pannen en steenen" of „puin" beteekent, geheeten heeft.

Zoo identificeert hij ook het dorp W a y l o o of W a e y̆ l o u met een ? met H o n g - l o, dat ook op de route ligt. Maar de transcriptie wijkt te veel af om deze identificatie te kunnen aannemen. Ik vermoedt daarin den Chineeschen naam O a i - l o of O a i - l o, „kromme of draaiende weg".

Het dorp T a y t e n of T a y t s i e n j o (blzz. 153 en 159) is terecht door hem geïdentificeerd met de Chineesche posthalte T a i - t i e n i a h; voor j o leze men j a = i a h.

Achter den naam van het dorp G o u s o u a, op blz. 154 vermeld, plaatst de heer Groeneveldt een vraagteeken. Ik vermoed, dat bedoeld wordt G o s o a^{n}, „de vijf pieken", omdat dit dorp aan den nauwen engpas H o a i^{n} s o a^{n} of „dwarsberg" lag. De Chineesche reisgids vermeldt ook nog kort voor de stad Hoktsioe (Foetscheou)

het poststation sa^{n} soa^{n} of „Driebergen", en ten westen van Nan-tai een o-tsioh soa^{n}, of „Zwarte rotsberg". In de onmiddellijke nabijheid der hoofdstad Hok-tsioe ligt een keten van vijf samenhangende bergen, die den naam draagt van Go-hoa-soa^{n}, „Vijf-bloemberg". Wellicht ontleent het dorp „Vijfbergen" daaraan zijn naam.

In de noot op blz. 107 moet de tweede transcriptie van het eiland Go soe geschrapt worden; zoowel in de kaart van de Chineesche geographie Hai-kok boen-kien-liok, als in de Tai-wan goë-ki, of inofficieele geschiedenis van Formosa, wordt alléen de eerste transcriptie gebezigd. Het dorp Hong-ling of Bong-ling (blz. 160) moet het dorp Ngo-ling zijn, dat 25 chineesche li van Toa ia^{n} verwijderd is.

Merkwaardig is de passus in de *Peking Staatscourant* van 7 December 1622: „De Hollanders zijn nu geheel vijandelijk geworden en hebben ons openlijk den oorlog aangedaan. Zij hebben zich versterkt in Pehoe (de Pescadores), waar men ze niet laten kan, als zijnde om zoo te zeggen de poort van China" (blz. 181). Dit was ook de meening van Jan Pietersz. Coen 1).

Ik herinner hier aan hetgeen ik den 8^{en} October 1896 in het *Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage* schreef: „Frankrijk ziet een voortdurend gevaar voor zijne Oostersche koloniën in de bezitting van Formosa door de Japanners; eindelijk brengt Engelands belang mede den handelsweg naar China vrij te houden, en die kan, nu de Japanners niet alleen Formosa, maar ook de Pescadores bezet en zwaar verdedigd hebben, elk oogenblik door Japan worden afgesloten. De straat van Formosa is de eenige directe toegang tot China en Japan, en terecht hebben de Nederlanders ten tijde der O.-I. Compagnie Formosa en de Pescadores vermees-

1) *Toung-pao*, VI, p. 301.

terd, ten einde den Portugeezen en Spanjaarden den handel op China en Japan te beletten."

Op blz. 46 bestrijdt de heer Groeneveldt de opvatting dat het Chineesche woord voor schip k a p - p â n „schepen met dubbele planken" zoude beteekenen, en meent, dat het eene transcriptie is van het Maleische woord k a p a l (dat eigenlijk in 't geheel geen Maleisch is, maar van het Tamilwoord k a p p a l, een handelsvaartig der Klings, is ontleend). Zijne opvatting wordt echter wedersproken door hetgeen hij zelf op blz. 192 vermeldt omtrent het „verdubbelen" der Europesche schepen, dat in het boek van N. Witsen, *Aloude en hedendaagsche Scheepsbouw*, Amsterdam, 1671, aldus beschreven wordt: „Een huit van planken, die van onderen af, tot aan het eerste berghout toe, over de schepen getrokken wordt, waer tusschen veeltijds hayr, geslagen loot of koper gelecht wort, om de wormen te weeren, die de schepen doorboren."

Op blz. 500 lezen wij in den brief van Martinus Sonck van 5 Nov. 1624, uit Taiwan geschreven: „Het jacht *Erasmus* hebben alhier niet kunnen v e r d u b b e l e n, soo door gebreck aan gelegentheyt als insonderheyt van haer, arpuys, pick ende teer", en verder: „*De Haen* heeft de v e r d u b b e l i n g e noch niet hooch noodich van doen.... *Arnemuyden* ende *Purmerent* sullent niet langer sonder h e r d u b b e l i n g e als dit aenstaende jaar kunnen uithouden."

Thans bekleeden wij den romp onzer schepen met eene koperen huid en beschouwen dit als eene nieuwerwetsche uitvinding. Wij lezen echter in de *Sip-oei-ki*, een werk uit de 4de eeuw onzer jaartelling, dat de tribuutbrengers van J e n k i o e over eene kokende zee naar de hoofdstad gekomen waren en dat zij den bodem hunner schepen gekoperd hadden, zoodat de naga's en draken het niet dorsten te naderen (zie mijn *Nederl.-Chineesch Woordenboek*, s. v. K o p e r e n) Moest het dan den Chineezen

niet vreemd voorkomen, dat de Europeanen hunne schepen op zulk eene onbeholpen wijze tegen de paalwormen trachtten te beschermen, door ze te verdubbelen? Die eigenaardigheid, vreemd aan den Chineeschen scheepsbouw, bracht hen er toe zulke schepen kap-pan, „dubbel beplankte" te noemen. Het woord kappal zou door de Chineezen, die de *l* op het eind van een woord niet kunnen uitspreken, met eene *t* geschreven zijn en kap-pat luiden, even zooals de Maleische woorden pikol pikat, tebal (dik) tiboat, gatal (jeuk) gatat, ketjil (klein) kittsiet, ambil (halen) ambit enz. getranscribeerd worden.

De identificatie van den langen Chineeschen titel op blz. 200, moet den schrijver veel tijd en moeite gekost hebben, en is hij er ten laatste toch slechts gedeeltelijk in geslaagd, daar hij de sub 3, 4, 12, 13, 15, 16, 24, 25, 26 vermelde woorden niet heeft kunnen terechtbrengen.

De woorden tin tiongh (3—4) kunnen slechts de Chineesche karakters 鎮 重 voorstellen, eene uitdrukking die men het best met pacificatie en pacificateur kan vertalen. In den Thesaurus van keizer K'ang-hi (Hoofdstuk XXVII, fol. 31 verso) is deze uitdrukking opgenomen en verduidelijkt door een citaat betrekkelijk de expeditie van Kong-soen Tsan tegen Yoën-tschao (vgl. Giles, *A Chinese biographical Dictionary*, N°. 1034) en waar Tsan zeide: „als de generaal haar (de stad) nu verlaat en vertrekt, zoo zal het leger de gevaren van Yih-king niet kunnen pacificeeren (tin tiong)." En inderdaad vond Yoën-tschao later gelegenheid Tsan tot aan de stad Yih-king terug te drijven, waarin deze zich verschanste, maar geen uitweg meer ziende, zijne vrouw en kinderen doodde, zijn huis in brand stak en in de vlammen omkwam (Giles, op. et loc. cit.). Zulke pacificateurs werden in tijd van woelingen extra benoemd, en zoo lezen wij o. a. in

de Topographie van Taiwan in de hiervoren vermelde *Chineesche Encyclopedie*, dat A o Y a n g - k a ï belast was met het ambt van Pacificateur, militaire kommandant van Taiwan: Ao Yang kai dzim Tai-oan t i n t s o n g - p i n g - k o a n. De laatste vier woorden beantwoorden dus aan de nos. 3, 14, 15 en 16 van den titel bij Groeneveldt.

Ik stel voor de woorden K i m o n en T c h o n g h (12—13) in drieën te deelen, en te lezen K i m, O n en T c h o n g, die de drie groote garnizoensplaatsen in Tsietkang (de provincie Tcheh-kiang): K i m (hoa), O e n (tsioe) en T c h ' i o n g (hoa) voorstellen.

Eindelijk zoude ik de woorden t'C h a m S o u (24—25) transcribeeren T s ' a a m - s o e, in den genoemden Thesaurus, Hoofdstuk LXIII, fol. 58 r e c t o, opgenomen, en waaruit blijkt, dat dit eene soort van militair raadsman was.

De geheele titel kan nu gevoegelijk vertaald worden met:

T s i a (27) bij keizerlijk (1) besluit (2), Pacificateur (4—5) van Hok-tsioe (5—6) en verdere (7) plaatsen (8), tevens (9) militaire kommandant (15—17) van [de garnizoenen in] Kim (12) Oen (13) en Tch'iong (13) in Tsietkang (10—11), Raadsman (25—26) van den Opperbevelhebber (23—24) in het bureau (21) van den Opperbevelhebber (20—21) van het eerste (17) legercorps (18).

Men ziet dus, dat de Hollanders ten onrechte aan dezen militairen kommandant (T s o n g - p i n g - k o a n) den titel t o t o c q (opperbevelhebber) hebben toegekend. De geschiedenis van Amoy kent hem eveneens slechts den titel van t s o n g - p i n g (militairen kommandant) toe.

T s i a was slechts militair kommandant en militair adviseur in het bureau van den Totok.

Dezelfde vergissing begaat Reijersen ten opzichte van den tsong-ping Soe-it-ting, dien hij eveneens met den titel t o t o k vereert. Hetzelfde is het geval met den titel S o y a of S u y a, dien de onzen aan den „Gouverneur over de

Chineesche macht" in de Pescadores gaven, een titel dien de heer Groeneveldt (blz. 280 noot 1) zegt niet te kunnen verklaren. De Soe-ia is eveneens een militair adviseur en particulier secretaris van eene hoogere autoriteit. Met het epitheton thaï: Thaï Soe-ia beteekent het een eerste-minister (raadsman der Kroon). De generaal in kwestie zal honorair adviseur en secretaris (Soe-ia) geweest zijn. Dat men Soe-ia en niet Soya of Suya lezen moet, wordt bewezen door de vermelding op blz. 383 van een uitstekende haven „bequaem voor groote schepen, gelegen aan de zuydzijde van Ilha Formosa, genaemt Tamsoya" (verderop Tamsuya gespeld.) Dit is de haven van Tam-soeï, de beste haven op geheel Formosa. De stad heet Tam-soeï-ian, welk laatste woord de *a* achter Tam-soy-a of Tam-souy-a verklaart. 1)

Het eiland Quelang, op blz. 383, eveneens als eene goede haven beschouwd, is de haven van Kelung op de noordelijkste punt van het eiland Formosa, welke naam in 't Amoydialect Koë-lang (spreek uit Kowee-lang) of „Kippenmand" heet.

Zonder gebruik te maken van de Chineesche schriftteekens, kan ik de door den heer Groeneveldt op blz. 295, noot 2, gewraakte vertaling van Hong-liok-po als „Departement van Wegen" niet staven. Ik zal dit in de *T'oung-pao* doen. „Topographisch bureau" is wellicht beter. Generale staf is veel te vaag en te algemeen. De General-Stabs-Karte wordt in Pruisen door de topographische afdeeling samengesteld; en het is eerst nadat de topographie van het vijandelijk land is opgenomen, d. w. z. zijne water- en landwegen, dat men met vrucht eene expeditie kan uitrusten. Eene expeditie in een land waarvan zij de gelegenheid niet kent en de wegen niet weet, moet natuurlijk schipbreuk lijden.

1) Elders, blzz. 416 en 443, wordt deze haven Tampsuy (sic!) en Tamswi genoemd.

Toen de Mongolen in 1291 eene expeditie naar Formosa uitrusten wilden, bood zich een student W o e T s c h i- t e o u aan, die te leiden, daar hij, zooals hij zeide, in de provincie Fokien geboren was, en de z e e w e g e n grondig kende (s c h o e h t s c h i h a ï - t a o). Men zie het verhaal dezer expeditie in de *T'oung-pao*, Deel VI, p. 204—206.

Ik moet mij nu nog, hoe ongaarne ook, eene terechtwijzing veroorloven betrekkelijk den door den schrijver op blz. XI gegeven wenk voor de uitspraak van de *o* in de Chineesche woorden in zijn werk voorkomende. Deze terechtwijzing geldt niet alleen den schrijver, maar den meesten mijner landgenooten, zelfs tot onder de meest beschaafde kringen, ten opzichte der uitspraak van de Fransche *o* en *ô*, die zij als den Engelschen tweeklank a w in de woorden a w e, a w f u l, l a w, p a w enz. uitspreken, terwijl zij in de meeste gevallen lang en dof is.

Tot in de hoogste standen toe, hoort men Nederlanders de woorden l o g e, c h o s e, r o s e, p o s e, die de Franschman l o o z j e, s j o o z e, r o o z e en p o o z e uitspreekt, uitspreken als l o s j e, s j o s z e, r o s z e p o s z e 1). Mijnheer zegt, dat hij heden avond naar de vrijmetselaarsl o s j e moet; 't is een heele s j o s z e! zegt een ander; mevrouw laat haar hoed met r o s z e linten opmaken; zij nam eene elegante p o s z e aan, enz.

1) Ik herinner mij nog zeer goed den potsierlijken toorn waarin de Fransche consul-generaal te Batavia over die foutieve uitspraak der Fransche *o* door de Nederlanders geraakte. Toen eens in een tooneelstuk, door de artisten der Fransche Opera gegeven, een der spelers zijne dienstmaagd Rose! Rose! Rose! riep, zeide hij met verontwaardiging tot mij: „Mais monsieur Schlegel! vous entendez bien qu'il dit R o o z e et pas R o s z e, comme vos compatriotes prononcent tous."

't Is voor alle Franschen eene ware ergernis, en het wordt tijd, dat onze schoolvossen den Nederlandschen kinderen eene betere uitspraak op school leeren

Met de *ô* is het nog erger gesteld; het woord table-d'hôte, dat de Franschen tabel doodt uitspreken, wordt door de Hollanders tabel dòtte uitgesproken; wij spreken van een hottèl in plaats van een hootèl, enz. Ook de tweeklank au, die in 't Fransch als eene lange *o* = *oo* uitgesproken wordt, wordt dikwijls door hen op zijn Engelsch uitgesproken, en in plaats van cause (kooze) hoort men dit woord kosze uitspreken.

De *o* is in 't Fransch slechts zelden kort en helder zooals bij voorbeeld in notre (onze), spreek uit notter; maar de *ô* is altijd lang zooals in le nôtre (de onze), spreek uit le nooter.

Terecht zegt dan ook de beroemde Fransche schrijver Célestin Lagache in zijn *Alphabet rationnel*, pag. 77: „la lettre *ô* exprime une intonation différente de celle de „l'o simple. Cette intonation différente c'est nôtre au „lieu de notre, hôte au lieu de hotte, côte au „lieu de cotte.

„Elle répond, du reste, exactement à celle de la com„binaison au, si bien qu'on peut dire que le mot hôtel „et le mot autel sont, quant à la première syllabe, „deux manières différentes d'exprimer la même émission „de voix."

Met andere woorden worden hôtel en autel beide ootèl uitgesproken, daar de *h* in 't eerstgenoemde woord stom is.

Ik citeer uit *Le Chemineau* de twee regels:

„Je pense aux blés coupés, qui ne sont pas les nôtres,
„Et dont les épis mûrs font du pain pour les autres",

waarin nôtres (nootres) met autres (ootres) rijmt.

De Chineesche, door den schrijver gecursiveerde letter *o* wordt uitgesproken als in onze Hollandsche woorden kort, los, pot, top enz.

De heer Groeneveldt zegt echter abusievelijk, dat die *o* uitgesproken moet worden als in het Fransche woord

t ô l e. Volgens de door den heer Lagache aangegeven regel wordt dit woord echter door de Franschen toole uitgesproken, en geeft hij dus juist de verkeerde uitspraak voor de Chineesche *o*.

In het Cambodiaansch bestaan eveneens beide klanken, en de schrijver van het *Vocabulaire Cochin Chinois*, in 1838 uitgegeven, zegt dan ook in zijne voorrede, p. IV, dat de *o* uitgesproken wordt als de *o* in het Engelsche woord n*o*t en de *ó* als de *o* in het Engelsche woord n*o*te (spr. n o o t).

In 't Maleisch hetzelfde verschil. De heer Roorda van Eysinga geeft eveneens in zijn *Handwoordenboek der Nederd. en Laag-Maleische Taal*, blz. 122, aan, dat de *o* uitgesproken wordt als in ons woord w*o*lk en de *ó*, die zelden voorkomt, als de *o* in b*o*de. De Indologen hebben getracht dien bijzonderen *o*-klank terug te geven door eene *a* met een *o* er boven en schrijven dus b. v. w e d å n o.

Had de heer Groeneveldt gezegd, dat de Chineesche *o* b. v. in T*o*tok (militair opperbevelhebber) precies uitgesproken wordt als de *o* in 't Maleische woord t*o*tok (volbloed Europeaan), zoo zouden ten minste de oostindischgasten zijne aanwijzing volkomen begrepen hebben, daar dit woord als t o t t o k uitgesproken wordt.

Ik ben gedwongen op deze onjuistheid zijner aanwijzing de aandacht te vestigen, omdat de lezer anders de *o* in de Chineesche woorden geheel verkeerd zoude uitspreken.

De schrijver duide mij deze terechtwijzing en opheldering niet euvel. Zij doet tot de waarde van zijn belangrijk werk niets af.

Wij hopen, dat het tweede gedeelte er van spoedig het licht moge zien, want zoowel den geschiedvorscher als den Sinoloog wordt door zulke werken een welkomen dienst bewezen.

G. SCHLEGEL.

De algemeene beraadslagingen in de Tweede Kamer over de Indische begrooting voor 1898.

Het algemeen debat in de Tweede Kamer bij de behandeling van de Indische begrooting voor 1898 is ongemeen rumoerig geweest; de kleine socialistische fractie achtte zich verplicht *acte de présence* te geven op eene wijze die ons gewoonlijk zoo kalm Parlement in rep en roer bracht en ook daarbuiten zooveel mogelijk gerucht maakte. De heer Van Kol, die wat Indië betreft niet zoo ultra-radicaal afbrekerig is als het gros zijner geestverwanten *), deed zich geducht gelden als „koloniale specialiteit." Hij moest en zou getuigen tot zijn adem stokte.

Intusschen stond het *gewicht* van het langgerekt debat vrijwel in omgekeerde rede tot het rumoer dat het verwekte. Den schijn van in de eerste plaats *pour la galerie* te spreken, hebben de heeren Van Kol c. s. niet weten te mijden.

De algemeene beraadslagingen werden geopend door

---

*) In zijne brochure: *Land en volk van Java* vindt men de van die zijde nog al merkwaardige verklaring, dat het slechtste Europeesche bestuur toch altijd nog beter is dan het beste inlandsche.

„De Hollanders er uit!" zou beteekenen: de tirannie ten troon verheffen, de knevelarijen vernieuwd, de barbaarschheid teruggevoerd en de bevolking aan roof en plundering overgeleverd."

den heer Geertsema, die zich hoogelijk ingenomen verklaarde met het optreden van den heer Cremer en zich overigens bepaalde tot het aanstippen van de voornaamste punten van het door den Minister te volgen beleid.

Over den toestand der Indische financiën oordeelde hij nog al optimistisch.

Zeker, een schuldenlast van 90 millioen is geene kleinigheid en dwingt ons zuinig te zijn. Doch als daar tegenover staat een rentegevend kapitaal alleen aan Staatsspoorwegen van meer dan 130 millioen, is de toestand nog niet onrustbarend. Geheel Indië heeft minder schuld dan de stad Amsterdam Indien wij den Atjeh-oorlog niet gehad hadden, de Indische financiën zouden er veel beter uitzien dan de Nederlandsche.

Doch helaas! het zwaartepunt niet alleen van de financiën maar van deze begrooting, ja van het geheele koloniale beheer, ligt in den Atjeh-oorlog.

De heer Geertsema verklaarde het geheel met deze Regeering eens te zijn, dat in het stadium waarin wij nu verkeeren alleen door een zeer krachtig optreden succes kan worden verwacht.

Het doel moet nu zijn te trachten den vijand eene snelle en volkomen nederlaag toe te brengen, ten einde tot een gewenschten vrede te komen.

Men zette den nieuwen koers onwrikbaar voort. Vertrouwt men dezen Minister en den Gouverneur-Generaal, men ga in deze met hen mede, zonder in de Kamer veel critiek uit te oefenen over de tegenwoordige wijze van optreden.

Die critiek toch, eene andere dan eene gewone critiek in Hollandsche of Indische bladen, vindt zijn weg over Penang en Singapore naar Atjeh en stijft den vijand in zijn verzet.

Op de gemoedelijke rede van den heer Geertsema, die nog de welgemeende raadgeving ten beste gaf om toch vooral te zorgen, dat steeds de beste en scherpzinnigste

ambtenaren van het binnenlandsch bestuur naar Sumatra worden gezonden, volgde de deels even gemoedelijke, anderdeels schetterende en knetterende *maiden-speech* van den heer Van Kol.

Hij begon met te wijzen op de dure plichten die wij als beschavingsvolk jegens Indië hebben te vervullen.

Dáár wonen meer dan 35 millioen menschen, dáár is een terrein waar Neerlands invloed zooveel goeds had kunnen doen, maar tot heden nog zoo bitter weinig heeft gedaan. Tal van dringende hervormingen wachten nog altijd op uitvoering; tal van dringend noodzakelijke behoeften zijn onvervuld gebleven; tal van fouten en verkeerdheden zijn er begaan, en nog altijd slechts voor een klein deel hersteld.

Op ons rust de plicht die volkeren te beschaven, te ontwikkelen en op te voeden, en de belangen der inboorlingen te behartigen, zelfs waar ze in strijd komen met de belangen van het moederland. Wat onmiddellijk geschieden moet, wat geen lang uitstel meer dulden kan, is reeds meermalen ook door den tegenwoordigen minister van Koloniën besproken, en zal wel nader uit de discussiën bij de begrooting van dit en volgende jaren blijken. Wij staan toch waarschijnlijk op een keerpunt der politieke geschiedenis onzer koloniën; een Minister als de afgetredene, die nog 29 November 1895 in deze Kamer durfde verklaren: „dat in Indië geen behoefte was aan hervormingen", is, naar wij hopen, onmogelijk geworden. De nieuwe Minister, die Indië's nooden en behoeften kent, en door woord en schrift volgens een bepaald stelsel diep ingrijpende hervormingen verdedigde, zal beter het groote gewicht der koloniale quaestie begrijpen. In de thans aan de orde zijnde begrooting is daarvan slechts zelden een spoor te vinden, doch het ware onbillijk daarvan den tegenwoordigen Minister eene grief te maken, die voor het overgroote deel de werkplannen van zijn voorganger moest overnemen, en wien,

zooals de Premier van het Kabinet bij de beraadslagingen over het Antwoord op de Troonrede opmerkte, de tijd nog had ontbroken tot correspondentie met Indië. Bij de volgende begrooting voor het dienstjaar 1899 kunnen wij dus er op rekenen, dat althans een deel van datgene wat in woorden werd verkondigd, in daden zal worden omgezet.

Intusschen kan bij deze „algemeene beschouwingen" over de voor ons liggende begrooting eene mondelinge correspondentie met de beide Kamers der Staten-Generaal worden gevoerd, door eenvoudig op het volgende te wijzen: om in de nooden en behoeften van Indië te voorzien, is natuurlijk geld en véél geld noodig. Uit die Memorie van Toelichting van de in behandeling zijnde begrooting kan, in verband met vroeger ontvangen becijferingen, duidelijk worden aangetoond, dat de financieele toestand van onze Oost-Indische koloniën geene reden tot zorg behoeft te geven, en Indië's middelen in Indië's behoeften kunnen voorzien, wanneer slechts billijkheid en rechtvaardigheid worden betracht bij de splitsing der financiën van Indië en van Nederland, en voor goed wordt afgezien van baten voor de Nederlandsche schatkist ten koste van de belastingpenningen van den Javaan, zoodat ten slotte eene blijvende waarheid lag opgesloten in de woorden, op 21 December 1864 door den heer Wintgens over de Indische baten uitgesproken: „Neemt er uw hoed voor af, heeren, gij zult ze niet wederzien."

Wordt daaraan trouw de hand gehouden, en dat is toch een eisch van eerlijkheid en recht, dan is het niet moeilijk om aan te toonen, dat, zelfs ondanks eene verspilling der penningen van den Javaan, de inkomsten in Nederlandsch-Indië ruim voldoende zijn om de noodzakelijke uitgaven en nog veel meer te bestrijden. Er zijn weinig landen, die zelfs in zulke gunstige positie verkeeren als juist onze Oost-Indische koloniën, en dat geldt vooral Java.

Spr. trachtte dit aan de hand van deskundigen aan te toonen.

Wat vóór 1867 en de totstandkoming der Comptabiliteitswet geschiedde, is thans niet aan de orde, en niet gemakkelijk na te gaan. Vóór dat jaar bekommerde men zich nòch om de begrooting, nòch om de rekening, lette men niet eens op het dienstjaar, men verkocht eenvoudig de producten die onze schepen aanvoerden en inde de gelden die zij opbrachten. Was er geldgebrek, dan werden de klemschroeven op Java wat aangezet en ons geheele regeeringsstelsel bestond slechts in de kunst om van Java's bevolking te halen wat maar te halen was, zonder haar tot wanhoop en gewelddadigen opstand te drijven. Eerst in 1867 dus verdween een „sedert jaren veroordeeld en door alle weldenkenden gebrandmerkt stelsel van exploitatie." Van 1831 tot 1871 werden volgens de berekeningen van den Minister De Waal en van den president der Nederlandsche Bank, den heer N. P. van den Berg, als „batige sloten" 725 millioen gulden door het moederland genoten. Het kostte wel eenige moeite om geheel en al afstand te doen van die zoo gemakkelijk verkregen millioenen, en verschillende Ministers deden voorstellen om het vroeger onbeperkt geldende uitbuitingsrecht van den Javaan voor eene vaste som jaarlijks door Indië te laten afkoopen. De Minister De Waal wilde daarvoor in 1870 eene vaste bijdrage van Indië heffen tot een bedrag van 10 millioen; de Minister Van Bosse daalde in 1878 tot 6 millioen; de heer Van Rees in 1879 tot 4 millioen, en de heer Van Goltstein wilde zich met eene minimum-bijdrage van 2 millioen gulden jaarlijks tevreden stellen. Het ophouden en verdwijnen der batige sloten maakt een einde aan het storten in Nederlands schatkist van de penningen door den Javaan, door arbeid in dienst van vreemde heerschappij, door afstand te doen van de vruchten zijner boomen en door een ruim deel van zijn schamel

inkomen te offeren, zoo moeizaam bijeengebracht.

Van 1867 tot 1875 hadden de Indische rekeningen nog een jaarlijksch terugkeerend voordeelig slot, wat is aangegeven op meer dan 100 millioen gulden (ƒ 100,515,300); doch 1876 gaf het eerste tekort van 7,9 millioen (ƒ 7,859,180). Van 1867 tot en met 1893 bedroegen, volgens mededeeling van den heer mr. N. P. van den Berg aan den onderkoning van Britsch-Indië, de voordeelige sloten te zamen ruim 188 millioen (ƒ 188,218,518), doch daartegenover stonden als nadeelige sloten in de jaren 1876, 1879 t/m 1884, 1888 en 1891 eene totaalsom van 109 millioen (ƒ 109,034,254); er was dus in 't geheel een netto winst van iets meer dan 79 millioen (ƒ 79,184,264). Als vergoeding van de uitgaven in Nederland gedaan, waarbij men wel eens al te veel naar zich toerekende, werden 68 millioen (ƒ 68,153,832) in rekening gebracht, zoodat men zeggen kan dat Indië tot en met einde 1893 alle mogelijke en onmogelijke uitgaven, zelfs buitengewone als die voor bevloeiingswerken, voor spoorwegen en havenwerken, benevens voor het voeren van millioenen-verslindende oorlogen uit eigen middelen heeft kunnen betalen, en dat er zelfs nog elf millioen had kunnen overblijven.

Dit was echter niet de bedoeling der Nederlandsche Regeering, en daarom werd dan ook maar kalmweg, zooals het in parlementairen stijl luidt: „rechtstreeks aan de Rijksmiddelen van Nederland toegevoegd" ongeveer zeven en dertig millioen gulden, verder twintig millioenen gebruikt tot amortisatie van onze nationale schuld, twee millioen voor de dekking der tekorten van ons budget in 1871 en 1872, en maar eventjes acht millioen gulden ter voltooiing van ons vestingsstelsel, dat nog altijd op voltooiing wacht. Door de liefderijke zorgen der moeder, werden dus, rondweg gezegd, alleen door deze „toevoegingen" meer dan zeven en zestig millioen gulden aan het reeds door ons plichtverzuim verarmde

Javaansche stiefkind ontnomen. Verder werd er nog een „zoogenaamd administratief kapitaal" van $12^{1}/_{2}$ millioen afgenomen, dat eigenlijk eene fictie is en waarvan de oorsprong nog in het duister ligt en dat, indien men slechts in Indië voor kasgeld zorg draagt, geheel kan ontbeerd worden.

Door het „toevoegen" van al deze millioenen in de goede jaren vóór 1876 kwamen er natuurlijk tekorten door de nadeelige sloten van de jaren 1876 tot en met 1884, die stegen tot een bedrag van $61^{4}/_{5}$ millioen in 't geheel (*f* 61,826,728). Ook de Atjeh-oorlog, die aan meerdere uitgaven minstens 700, wellicht 1000 millioen verslond, droeg krachtig bij om de Indische schatkist geheel uit te putten, terwijl tot en met 1895 aan den bouw van Staatsspoorwegen reeds 136 millioen was uitgegeven; en zoo was langzamerhand een tekort ontstaan bij het einde van 1883 van 45 millioen gulden. Deze som werd gedekt door eene leening, de zoogenaamde Indische leening, waarvoor jaarlijks *f* 1540/m aan renten (3 pct.) wordt opgebracht en waarvan thans meer dan één millioen is afgelost.

Vroeger jaren had men eenige millioenen uit de Indische schatkist geput, al erkende men dat Indië deze gelden wel noodig kon hebben, maar men nam dat geld omdat men „die sommen toch niet renteloos mocht laten liggen." Eindelijk had Indië het geld noodig, doch men gaf het haar niet terug en sloot voor hare rekening eene leening. Op dezelfde wijze handelde men in 1891 toen de Nederlandsche schatkist gelden behoefde en men die leende van de Indische administratie, maar zonder berekening van rente, wat onze schatkist een voordeeltje bezorgde van 5 ton. In 1886 had echter Indië een tijdelijk voorschot noodig gehad, maar werden 3,6 pct. rente in rekening gebracht. „Uit een gevoel van billijkheid", zeide de heer Bool dan ook een jaar geleden, in deze Kamer, „had men toen eens moeten overwegen hoeveel

millioenen vroeger door Indië aan het moederland waren opgebracht, en dus deze schuld eenvoudig moeten afschrijven met even zoo vele millioenen." Op de berooide koloniën drukten alle lasten, dáár werden gewone en buitengewone bijdragen geheven, doch bleven dringende behoeften onvervuld; daar belastte men land en volk tot uitmergelens toe, en durfde men zelfs aan de cijnspenningen der arme Javanen honderden millioenen ontnemen om onze heerschzucht bot te vieren, ons gezag uit te breiden, ons gebied te vergrooten.

En daarom, maar daarom alléén, staan wij nu weer bij eene leege schatkist, voor een nieuw tekort van een dertigtal millioenen, eenerzijds door ergerlijke verspilling, anderzijds door irrationeel beheer der financiën.

Dat dit tekort had *kunnen* en *moeten* voorkomen worden, trachtte spr. daarop uit de resultaten der laatste vijf jaren aan te toonen.

Begin 1893 was er, volgens de laatste opgaven, een saldo in kas van $13^1/_4$ millioen (*f* 13,251,717), daarbij voegende het voordeelig saldo van het dienstjaar 1893 of 7,7 millioen gulden (*f* 7,690,000), was er dus beschikbaar $21^2/_5$ millioen om de tekorten van 1892—1894, 1895 en 1896 te dekken, die samen ruim $40^3/_5$ millioen bedroegen. Einde 1896 zou er dus een tekort moeten zijn van 19 millioen gulden; voegt men daarbij de vermoedelijke (waarschijnlijk meevallende tekorten) van 1897 en 1898, dan kan men aannemen dat op 1 Januari 1899 er een tekort zal wezen van pl. m. 45 millioen, waarin zal worden voorzien door eene geldleening.

In die 7 jaren bedroegen de uitgaven *f* 977 millioen en de ontvangsten *f* 915 millioen, en was er dus een tekort van 62 millioen gulden, of van 9 millioen per jaar; doch dit is bijna geheel veroorzaakt door uitgaven die ten deele ongeoorloofd, ten deele onverantwoordelijk kunnen worden genoemd, de uitgaven namelijk voor productieve werken en voor den Atjeh-oorlog. In de eerste

had men door leeningen moeten voorzien; de laatste had men kunnen vermijden door macht en gezag te doen buigen voor recht en moraliteit.

Aan uitgaven toch, waarvoor men in alle moderne landen bijna voortdurend leeningen sluit of gesloten heeft, is in Indië in die 7 jaren meer dan 64 millioen uit de gewone belastingen betaald. En wel aan spoorwegen en havenwerken *f* 42,752,000 en aan bevloeiingswerken *f* 21,773,000, dus samen 64½ millioen. Had men daarvoor eene leening gesloten, dan zou de rentelast zeker niet meer dan 2¼ millioen (à 3½ pct.) bedragen, en zou zelfs 1898 in plaats van met een tekort van 8 millioen met een tekort van niet eens één (1) millioen kunnen sluiten. En over de laatste zeven jaren van 1892 tot en met 1898, had men alsdan veilig op geen of een uiterst gering tekort behoeven te rekenen. Door dus eenvoudig de in de meeste landen gebruikelijke methode toe te passen om in buitengewone uitgaven door buitengewone middelen te voorzien, hadden wij thans geen noemenswaard tekort meer te vreezen. Maar er is meer:

Alleen aan de normale grens overschrijdende uitgaven heeft men in die 7 jaren te rekenen met eene extra uitgave aan leger en vloot allééén, ten bate van den Atjeh-oorlog, van 79 millioen. Aannemende dat de noodzakelijke uitgaven zonder dezen oorlog jaarlijks 30 millioen hadden bedragen, was dit geworden 210 millioen in plaats van zooals nu 289 millioen of 79 millioen gulden meer, gevende eene gemiddelde besparing van elf millioen per jaar. Dat het onze heilige plicht is alle krachten in te spannen om dien vreeselijken oorlog te doen eindigen, die reeds eene kwart eeuw lang de offers van duizenden menschenlevens en van millioenen gouds eischte, hoop ik aan het slot mijner rede uitvoeriger toe te lichten. Thans willen wij die onderstelling ter zijde laten, en er alleen op wijzen, dat indien de Atjeh-oorlog ten einde was, de Indische financiën jaarlijks over elf millioen

zouden beschikken voor allerlei nuttige hervormingen, en dat zelfs — terwijl die rampzalige oorlog nog wordt voortgezet — Indië in zijne tegenwoordige uitgaven zonder eenig tekort kan voorzien, mits men billijk genoeg zij om de tegenwoordig levende Javanen niet te laten betalen alle uitgaven voor groote werken, die aan de volgende geslachten zullen ten goede komen.

Het tijdperk der batige sloten om de schatkist van het moederland te vullen, moet echter voor goed afgesloten zijn; door eene wet moest voortaan elke uitbuiting van Indië worden onmogelijk gemaakt, en eene streng gecontroleerde boekhouding de financieele autonomie van den Indischen Archipel, langs den weg der decentralisatie, voorbereiden.

Bij strenge scheiding der financiën kan Indië zijne eigen uitgaven bedruipen en zullen onmiddellijk na beëindiging van den Atjeh-oorlog ruime fondsen beschikbaar komen om aan de talrijke, te lang onvervuld gebleven, behoeften te voldoen. Er is trouwens véél te doen, want alles heeft, door jarenlange verwaarloozing, voorziening noodig.

Doch wat er ook in de eerste jaren moge geschieden, éêne zaak moet onmogelijk geworden zijn. De politiek der „*reine materiellen Ausbeute*" (v. Hellwald) toch, die zoo vaak de koloniale staatkunde aller landen beheerschte, is elke beschaafde natie onwaardig. Rechtvaardigheid moet in de eerste plaats tegenover den zwakke, en vooral tegenover den zoo gedweeën Javaan worden betracht. Elk onzer daden moet den toetssteen eener onverbiddelijke moraal kunnen doorstaan. Wij moeten nog altijd de belofte vervullen, op plechtige wijze in naam van Nederland door de commissarissen-generaal 19 Augustus 1816 gedaan, en „Indië rechtvaardig, billijk, mild en doelmatig regeeren". Wij moeten onze macht niet zoeken in het geweld der wapenen, maar in het prestige van het ideaal waarnaar wij streven, en dat is: recht te verschaffen

waar onrecht geschiedde, hoop te schenken aan hen die leefden in ellende en wanhoop, welvaart aan de millioenen arme inwoners van het rijkste en vruchtbaarste land der wereld.

Dàn! maar ook eerst dàn alleen zal Neerlands schuld gedelgd zijn!

Want groot is onze schuld. Wij hadden zoo ontzaglijk veel goeds kunnen doen, en hebben zoo bitter weinig gedaan. Wie slechts een weinig de toestanden kent, en een oog heeft voor de vele onvervulde behoeften, in bijna alle takken van dienst en op elk terrein, gevoelt hoe ontzettend veel nog ongedaan bleef. Er is eene betreurenswaardige verslapping bemerkbaar in de eenmaal zoo levendige belangstelling voor de Nederlandsch-Indische koloniën in ons Parlement. En toch, de toestanden vereischen een waakzaam oog, en een hart vol liefde voor recht. Want de toestanden op Java en elders zijn ellendig, verslechteren voortdurend, en hebben niet zonder redenen een geest vol wrevel en ontevredenheid opgewekt zoowel onder de inlanders als onder de Indo-Europeanen, de Nederlanders en de vreemdelingen. Overal hoort men klachten, steeds luider worden de grieven, steeds dringender worden energieke hervormingen vereischt.

De inlander gaat gebukt onder zware lasten, leeft ellendig ondanks zijne weinige behoeften, leert nijpende zorgen kennen, moet veel onrecht verduren. In dat gezegende Java, waar de stralen der tropische zon en de bevruchtende regens den weelderigen bodem in staat stellen een overvloed van levensmiddelen voort te brengen, is het lot van den inboorling treurig, lijdt hij niet zelden honger. Nauwelijks is de oogst der velden binnengehaald of de woekeraar en de belastinggaarder komen daarvan een onrechtmatig aandeel opeischen. In de laatste weken vóór den nieuwen oogst is er bepaald gebrek aan voedsel, en moet de Javaan zijn buikband maar wat vaster

aanhalen. Volgt dan eene mislukking van den oogst, dan wordt er zwaar geleden in die lachende Javaansche dorpen; dan wordt het vee tegen spotprijzen verkocht, worden de sieraden der voorouders beleend, zelfs de zaad-padi verslonden, dan heerscht niet zelden een ware hongersnood.

De Javaan gaat hard achteruit; het hoofdbedrijf van dit landbouwvolk bij uitnemendheid is niet loonend meer. en kan toch zooveel worden verbeterd. Alleen door het „sebar" in plaats van het „tebar" toe te passen (het zaaien van korrels in plaats van het uitleggen der aren) zou volgens een der meest bekwame landbouwkundigen, den heer W. van Gorkum, men per bouw gemiddeld 7 pikol padi meer kunnen verkrijgen, wat op Java alleen eene meerdere opbrengst van 20 millioen pikols zou geven, welke toename door irrigatie-werken, indien zulks verlangd werd, niet moeilijk zou kunnen verdubbeld worden. Het aanleggen van proefvelden, zoogenaamde demonstratie-velden, wat deze Minister wil aanmoedigen, kan dus — evenals de bevloeiingswerken — nooit krachtig genoeg worden gesteund.

Meerdere opbrengst van zijne velden, minder ontnemen van zijn arbeidstijd door heerendiensten en koffie-cultuur zullen hem meer voedsel en meer welvaart kunnen verschaffen. De koffiecultuur, thans in dwangarbeid ellendige resultaten leverend, zal, herschapen in eene vrije volkscultuur, eene bron van rijkdom voor de bewoners dezer koffie-eilanden kunnen worden. Hare afschaffing behoort veel sneller plaats te hebben dan in de laatste jaren geschiedde: de opheffing der gedwongen koffie-cultuur in de Minahassa is een eisch van eerlijkheid, in geheel West-Java buiten de Preanger een onmiddellijke eisch van het gezond verstand.

De heerendiensten zullen minder snel kunnen verdwijnen. en zoolang eene belasting in arbeid zooveel gemakkelijker voor den Javaan is op te brengen dan eene be-

lasting in geld, waarvoor hij vaak huizen en buffels moet verkoopen, moet een bedachtzaam maar onophoudelijk voortschrijden naar de afschaffing worden in acht genomen. Indien al te groote onkosten het gebruik van onbetaalde arbeidskrachten voor de irrigatie-werken noodig maakt, is het alleszins geoorloofd door eigen arbeid de eigen velden water te doen verschaffen, die anders uit de belastingen van alle inwoners moeten bevloeid worden. Waar het opbrengen eener geldelijke belasting in plaats van de arbeidsbelasting mogelijk is, waar eene toenemende welvaart den Javaan tot afkoop der heerendiensten zal in staat stellen, wat in de hoofdplaatsen reeds het geval is, is opheffing van den heerendienstplicht een eisch des tijds geworden.

Eene reeds 80 jaren aan de orde zijnde regeling der landrente vinde eindelijk hare oplossing; een goedkoop landbouwcrediet, niet op den grond of den persoon, maar op den oogst, worde ingesteld. Het verfoeilijke pacht-systeem, waarbij gewetenlooze Chineezen slechts denken aan winst maken, winst, hoe ook verkregen, moge eerlang geheel verdwijnen. De opium-regie, die door dezen Minister krachtig zal worden bevorderd, is een stap op den goeden weg, als zij tevens leiden zal tot beperking en volledige fnuiking van het gebruik van dit lichaam- en geest-vergiftigende heulsap.

Doch hoe men de inkomsten wil regelen, zwaardere belasting mag den Javaan, althans in de eerste jaren, niet worden opgelegd. Reeds àl te zwaar wordt de inlander getroffen, dien men onder allerlei vormen ruim het één vierde van zijn inkomen ontneemt, iets wat in Nederland een opstand zou ten gevolge hebben.

Eerst moeten aan den Javaan ruimere bronnen van bestaan worden verschaft, en eerst na toegenomen welvaart mogen nieuwe geldelijke offers, indien noodig, van hem worden geëischt. Want de uiterste grens zijner draagkracht is bereikt, de klemschroef mag

niet nauwer worden aangezet en hem verpletteren.

De heer Van Kol hing daarop een roerend tafereel op van de „blanke inboorlingen van onzen Indischen Archipel".

Velen loopen werkloos rond, hongerende met vrouw en kinderen, snakkende naar slecht betaalde baantjes, hunkerende naar hooge betrekkingen, die hen door hunne armoede onthouden worden. Dat gekruiste ras van inlandsche moeders en Europeesche vaders wordt maar al te vaak als verstootelingen behandeld, hunne rechten worden miskend, hunne belangen vertrapt.

Voor hen geen recht van drukpers, van vergadering nòch vereeniging, voor hen geene gelegenheid om hoogescholen te bezoeken, zich tot ingenieur, doctor of advocaat te bekwamen. En zelfs waar in Indië hen de kans wordt geschonken, het diploma van ambtenaar, onderwijzer of onderwijzeres te behalen, wordt geregeld de voorkeur gegeven aan Hollandsche controleurs of onderwijzeressen, voor wie Java nooit was of worden zal een vaderland, doch slechts een tijdelijk verblijf.

Wat hebben wij in al die jaren gedaan voor het materieele geluk, de moreele ontwikkeling, voor de beschaving en de welvaart van die duizenden Indoneezen, afstammelingen van ons eigen bloed, die haters geworden zijn waar zij broeders moesten wezen van het Nederlandsche ras? Wee ons, wanneer de rechtskreet „Indië aan de Indiërs!" weerklank zal vinden in de harten dier verwaarloosden, begrepen zal worden door de Indonesiërs van blanke en bruine kleur, en het stiefkind zijne hem àl te lang onthouden rechten zal opeischen van ons, de ontrouwe voogden!

Ook voor de Europeanen moet meer worden gedaan, doch dezen vinden steeds genoeg pleitbezorgers en energieke verdedigers van hunne belangen.

Spr. wees vervolgens op eenige speciale punten: o. a. op de noodzakelijkheid om de suikerindustrie in deze

benauwde tijden krachtdadig te steunen en om veel meer dan thans uit te geven voor bevloeiingswerken.

Doch van al de gewichtige, dringend noodzakelijke hervormingen kan ten slotte toch niets komen, indien die kanker aan de welvaart van Indië: de Atjeh-oorlog niet met vaste hand wordt uitgesneden. De tegenwoordige Minister heeft dit zelf erkend, toen hij 13 November van het vorige jaar verklaarde, liever op elk punt te willen bezuinigen dan op Atjeh; de Minister Bergsma moest dan ook niet *f* 300,000 maar drie millioen aanvragen, en het aanleggen van spoorwegen en irrigatiewerken desnoods uitstellen. „Voor den Atjeh-oorlog moeten tijdelijk alle belangen zwichten."

Zulke woorden moeten een gevoel van smart opwekken bij een ieder, die het wèl meent met den Javaan. Men wil dus de duizenden hectaren bouwland der Solo-vallei maar laten verderven door droogte, de vlakten van Tegal en Bagelen door overstroomingen laten teisteren; vruchtbare landouwen woest laten liggen; de zeehavens onbruikbaar laten worden; in Bantam den inlander laten worstelen met ziekten en rampen, den Javaan in één woord laten honger lijden tot aan Nederlands annexatie-fanatisme zal zijn voldaan! Want dàt is het en die dwaze annexatie-geest alleen is het, die ons dreef onze hand te wagen in het wespennest Atjeh en opnieuw plannen doet vormen om een blinden sprong te doen in een ander wespennest op Nieuw-Guinea.

De oorlog tegen Atjeh is onbillijk, is onrechtvaardig, strekt Nederland tot oneer en tot schande!

Want welke reden, welke voorwendsels hadden wij ten slotte om die onafhankelijke Staten van Noordelijk Sumatra de macht onzer wapenen te doen gevoelen, hunne huizen te verbranden, hunne oogsten te vernielen, hunne landouwen te verwoesten, ziekten en hongersnood te doen ontstaan, en hunne heldhaftige verdediging van hun vaderland te straffen met uitroeiing tot op den laatsten man?

Drie redenen gaf men op: 1°. het plegen van zeeroof op de Atjehsche kusten; 2°. de voortdurende oorlogen onder de verschillende staatjes, en 3°. gevaar voor inmenging van vreemde Mogendheden. Geen enkele dezer voorgewende oorzaken echter, betoogde spr., kon den toets van onbevooroordeeld onderzoek doorstaan.

We hebben den oorlog gezocht, de aanleiding gegeven, de uitbarsting geprovoceerd. Wat moest men anders dan oorlog verwachten van eene zending, als die van den vice-president van den Raad van Indië, een persoon die den sultan antipathiek was, daar hij het tractaat van Siak, waarbij den sultan weer een stuk land werd ontnomen, had gesloten met een oproerigen vasal.

En deze moest aan den anderen vorst van een land, dat gedurende eeuwen zijne onafhankelijkheid wist te handhaven, aan den sultan van een volk dat geen enkel gezag duldde, den eisch stellen van binnen 24 uren de souvereiniteit van zijn erfvijand den koning der Nederlanden te erkennen! De schepen lagen gereed, en ondanks den tijd tot antwoorden aan den sultan gelaten op 29 Maart als ultimatum was vastgesteld, begon men reeds op 27 Maart de kust te bombardeeren en de bevolking neer te schieten.

Op schromelijk lichtvaardige wijze is tot den oorlog besloten, op onverantwoordelijke wijze was hij voorbereid. Men kende Atjeh en de Atjehers niet, of men had niet zoo licht het zwaard getrokken, dat in geen kwart eeuw in de schede zou terugkeeren. Men meende dat Atjeh in diep verval verkeerde, in volslagen regeeringloosheid, geen macht, geen geld, geen wapens had, en niet op de hulp zijner vasallen kon rekenen. Men achtte het zelfs waarschijnlijk dat men zonder slag of stoot de overwinning zou behalen, en dat het „geheele standje" wel zou afgeloopen zijn vóór den spoedig te verwachten kwaden moesson.

Men heeft zich deerlijk vergist, en thans wreken zich

vroegeren overmoed en onverstand op eene al te vreeselijke manier.

De Atjeh-oorlog is een onrechtvaardige oorlog; hij is een kanker geworden waaraan gansch Indië en Nederland aan ziel en lichaam lijden; die kanker moet worden uitgesneden, er moet een einde aan dien oorlog worden gemaakt.

Hoe zulks moet geschieden, wanneer en op welke wijze, behoort door eene commissie van onpartijdige en onafhankelijke mannen te worden beslist. Deze commissie, met zorg gekozen, waarin mannen van verschillende richting, doch door geen enkel persoonlijk belang aan den oorlog verbonden, door de Regeering worden benoemd, moet licht brengen waar thans duisternis heerscht. Het doel moet niet zijn eene aanklacht van personen, die vaak het product waren der omstandigheden en die werden medegesleept door den waan van den dag, doch het éénig doel is onderzoek der zaken, blootlegging der werkelijke gevolgen van dezen bloedigen veroveringskrijg. Ons volk moet weten hoeveel menschenlevens hij vernietigde, hoeveel millioenen hij opslurpte, welke wreede gevolgen hij na zich sleepte, en wat thans geschieden moet om, zonder verdere bloedstorting en gewelddaden, Neerlands vlag terug te halen van een bodem waar men ze nooit had moeten planten.

Doch wat de decisie ook zijn moge dier commissie, onder de beste waarborgen van onafhankelijkheid gekozen, die, zich losrukkende van engen partijgeest, slechts waarheid en recht wil behartigen, op die wijze alleen zal men met voldoende gegevens een beslissend oordeel kunnen vellen in deze alles beheerschende vraag. Alleen dan zal Neerlands Parlement het bewijs leveren dat geene lichtschuwheid ons beheerscht, geen waarheidsvrees ons bezielt.

Spr. stelde de volgende motie voor:

„De Kamer, overwegende dat de oorlog met Atjeh als een nationale ramp moet worden beschouwd;

overwegende, dat het wenschelijk is de natie in te lichten omtrent de beteekenis van den oorlog voor Nederland en Nederlandsch-Indië;

overwegende dat de herhaalde wisseling onzer gedragslijn in Atjeh, zonder dat in den loop van 24 jaren het einde van den oorlog is bereikt, de vraag doet rijzen, of het volhouden van den oorlog wel wenschelijk en mogelijk is;

verzoekt de Regeering een onpartijdige commissie te benoemen, die binnen een jaar rapport zal uitbrengen over de moreele, politieke en financieele gevolgen van den oorlog sedert zijn aanvang, over de vermoedelijke gevolgen der thans gevolgde tactiek en over de mogelijkheid en wenschelijkheid den oorlog te beëindigen, met behoud onzer volkenrechtelijke stelling op Sumatra."

De motie werd ondersteund door de heeren Troelstra, Van der Zwaag, Stoffel, Nolting en Ketelaar, en maakte derhalve een onderwerp van beraadslaging uit. Besloten werd om de beraadslaging over de motie gelijktijdig te houden met die over de Indische begrooting.

De heer Pijnacker Hordijk leverde eene vrij scherpe critiek op het program van den Minister.

Dat in deze begrooting nog geen sprake is van hervormingen, althans slechts op zeer bescheiden wijze, laat zich gereedelijk verklaren door den nog korten duur van deze Regeering. De Memorie van Antwoord echter is ten aanzien van de vervulling van 's Ministers verlangen en wenschen zóó voorzichtig gesteld, zelfs eenigszins ontwijkend, dat er wel eenige reden is om te weifelen over de tegenover hem aan te nemen houding, dat wil zeggen: of die zal moeten zijn eene *voortstuwende*, dan wel eene *remmende*.

Spr. had van de Memorie den indruk gekregen, dat de

Minister niet meer zoo stellig overtuigd is van de noodzakelijkheid van de vroeger als Kamerlid door hem verdedigde ingrijpende hervormingen, althans niet meer in denzelfden omvang.

De ten vorigen jare bij de algemeene beraadslaging over de toen voorgedragen Indische begrooting door spr. ontwikkelde meening, dat de toestand van de financiën in Indië weliswaar niet bepaald ongunstig is, maar, met het oog op de steeds stijgende uitgaven voor Atjeh en de voortdurende jaarlijksche tekorten, toch reden geeft tot ernstige bezorgdheid voor de toekomst, was door deze begrooting niet veranderd, al mogen wij ons dan ook eens weder verheugen in een *meevaller* met den koffieoogst. Die buitengewoon gunstige oogst zal echter zeker weder gevolgd worden door een of meer bijzonder kleine oogsten, en het is niet waarschijnlijk dat de koffieprijzen op de hoogte zullen blijven, waarop ze thans nog staan.

Volgens de berekening van den Minister geeft de toeneming der middelen, die niet met de producten of met oorlog en marine in verband staan, in 7 jaren tijds een voorsprong van ruim 4$^1/_2$ millioen op de toeneming der „andere uitgaven".

Die berekening is betwistbaar, maar aannemende dat zij juist is, dan zal die voorsprong toch verloren gaan door de stijging van de uitgaven in verband met oorlog en marine, welke voor die zeven jaren ruim 5 millioen bedraagt.

De meening des Ministers „dat ter wille van de Indische financiën vooral gestreefd moet worden naar het beëindigen van den oorlogstoestand in Atjeh, die reeds zoo lang slepende is", beaamde spr. volkomen.

Zeker, er *moet* gestreefd worden naar een toestand van vrede in Atjeh — ter wille van de financiën, maar ter wille ook van de vreedzame inlandsche bevolking op Java en de Buitenbezittingen, die niet het minste belang heeft bij de uitbreiding van ons gezag op Noord-Sumatra,

maar toch voor een groot gedeelte de millioenen moet opbrengen, die voor dat doel verbruikt worden ter wille van het leger in Indië, dat, vooral in den laatsten tijd, eene taak heeft te vervullen, waarvoor het op den duur, zonder belangrijke uitbreiding, niet is berekend; ter wille ook van de menschelijkheid.

In verband met hetgeen in de M. v. A. wordt gezegd over de doeltreffendheid van het stelsel, dat thans in Groot-Atjeh toepassing vindt, drong spr. aan op eene duidelijker uiteenzetting van den actueelen toestand en van de vermoedelijke toekomst in Atjeh.

De heer Van Limburg Stirum legde eene voor den heer Cremer zeer vleiende verklaring af.

Het zal wel niemand vreemd voorkomen, zeide hij, wanneer ik verklaar dat dit Ministerie geen Ministerie naar mijn hart is; maar het optreden van dezen minister van Koloniën heb ik met sympathie en ingenomenheid begroet. Ik verwacht van hem veel goeds in het belang van Indië; hij kan op mijn steun rekenen waar hij maatregelen in het belang van Indië voorstelt — de critiek *casu quo* natuurlijk niet uitgesloten.

De heer Van Stirum verklaarde zijne volle instemming met hetgeen de Minister heeft gezegd over de herziening van enkele bepalingen van het Regeeringsreglement. Ook hij is van meening, dat *partieele* herziening van het Regeeringsreglement de beste wijze is om spoedig de noodig gebleken verbeteringen tot stand te brengen.

Wanneer wij moesten wachten, totdat het geheele Reglement zou zijn nagezien, totdat van alle zijden, hier te lande, zoowel als in Indië, de aan- en opmerkingen over de noodige herziening zouden zijn ingekomen, dan wordt eenvoudig de geheele herziening *ad calendas Graecas* verschoven.

Wat de decentralisatie van het bestuur betreft, ging spr. voort, ben ik bereid, om de maatregelen die de Minister in dit opzicht zal voorstellen te steunen, mits

de Minister uitga van het denkbeeld, dat de *decentralisatie moet geschieden in het belang der inlandsche bevolking.*

Het belang der inlandsche bevolking is hier voor mij hoofdzaak.

Wat Atjeh betreft was spr. het eens met den heer Pijnacker Hordijk, dat de Regeering zich te veel voorstelt van de maatregelen, die men op dit oogenblik tot pacificatie van Atjeh neemt. Hij deelde niet het optimisme der Regeering, waar zij zich voorstelt met de tegenwoordige maatregelen Atjeh te „pacificeeren".

De nieuwe Rotterdamsche afgevaardigde de heer Verhey gaf eveneens zijne meening ten beste over den tegenwoordigen toestand in Atjeh. Met belangstelling had hij de uiteenzetting van zaken van den heer Van Kol gehoord, en hij geloofde dat uit een historisch oogpunt tegen veel van hetgeen door deze was gezegd, weinig is in te brengen. Evenwel behoefde dit niet te leiden tot het aannemen van dezelfde conclusie als waartoe de heer Van Kol kwam.

De Minister verklaart in zijne M. v. A. dat de Regeering van een consequent volhouden in de thans ingeslagen richting de beëindiging van den oorlogstoestand in dit gewest verwacht. Indien daaronder wordt verstaan het blijven beheerschen van de drie sagi's van Groot-Atjeh, zooals thans geschiedt, dan kon spr. zich daarmede geheel vereenigen. Het is toch gebleken dat het krachtig en rusteloos optreden, de voortvarendheid waarmede is geageerd, de inspanning van de troepen gevergd, de offers die zijn gebracht, in Atjeh niet te vergeefs zijn geweest.

De vraag of het Indische leger in staat zou zijn de bezetting op zoodanigen voet te onderhouden, dat de vallei van Groot-Atjeh kan blijven worden beheerscht, totdat de pacificatie zal zijn ingetreden, beantwoordde spr., op grond van de gegevens die in het Koloniaal Verslag voorkomen, bevestigend.

Uitvoerig bestreed spr. het door den heer Van Kol geopperde denkbeeld eener Staatscommissie, die advies zou moeten uitbrengen hoe men aan den Atjeh-strijd een einde zou moeten maken, en met klem protesteerde hij tegen de voorgestelde eventueele uitsluiting van militairen.

Spr. wees voorts op het nog altijd hooge cijfer van berri-berri-lijders in het algemeen en op Atjeh in het bijzonder en de daarmede verband houdende evacuatiën: in 1895 bijv. 2900 evacuatiën van die lijders; in 1894 1400, in 1893 2700, ten gevolge waarvan de mutatiën aldaar aan de orde blijven. Volgens de Koloniale Verslagen van 1896 en 1897 bedroeg het aantal lijders in 1895 en 1896 resp. 3329 en 3412.

Het geheele aantal afgekeurden aan berri-berri bedroeg in 1896 132 Europeanen en 877 inlanders; aan die ziekte overleden 16 Europeanen en 147 inlanders; doch alles wat tot nog toe in het werk werd gesteld om haar te bestrijden, bleek te falen. Indien deze ziekte kon worden verdreven, zou de kracht van het Indische leger aanmerkelijk toenemen.

De heer Kuyper achtte het een voorrecht, ook zijnerzijds, te kunnen beginnen met een woord van sympathie aan den nieuw opgetreden minister van Koloniën. „Op zich zelf zou ik het, zoolang de oorlogstoestand in Atjeh voortduurt, steeds mijn plicht achten, geheel afgezien van mijn oordeel over de overige leden van het Kabinet, den minister van Koloniën te steunen. Maar waar dit bij den voorganger des Ministers mij soms moeilijk viel, is het mij aangenaam te kunnen zeggen dat tegenover dezen titularis de vervulling van dezen plicht mij zelfs aangenaam is."

Spr. bracht daarna het een en ander in het midden over de Atjeh-quaestie, in verband met de rede van den heer Van Kol. Hetgeen deze over den oorsprong van den oorlog had gezegd, beaamde spr. geheel. Het betoog van den heer Van Kol echter bevatte niets nieuws, daar hij

toch weinig anders deed, dan nogmaals dezelfde denkbeelden ontwikkelen die vóór ruim twintig jaren reeds meer dan eens, in allerlei vorm, in deze zelfde Kamer ontwikkeld zijn Een debat over de rechtvaardigheid of de niet-rechtvaardigheid van den Atjeh-oorlog is dan ook niet meer van onzen tijd.

Spr. betoogde daarop dat de conclusie van den heer Van Kol niet paste bij diens praemissen.

„Wel zou ik die conclusie begrijpen", zeide spr., „bijaldien de heer Van Kol een ander standpunt hadde ingenomen en aldus had geredeneerd: wel was de origine van den oorlog ongerechtvaardigd, doch nu hij eenmaal dit lang verloop nam, zijn wij als ingegroeid in een toestand dien wij *niet* meer in onze macht hebben en die niet in een oogenblik te veranderen is. Dan toch zou hij ook mijn gevoelen uitdrukken. Als hij zich echter plaatst op het standpunt, dat hij ontwikkelde, en oordeelt dat, dewijl die oorlog onrechtvaardig in zijn aanvang was, we ons hoe eer hoe beter uit heel Atjeh moeten terugtrekken, dan zou ik hem willen vragen, of hij dan niet nog veel verder zou gaan en niet zou moeten voorstellen om kortweg ons geheele koloniaal bezit aan de inlanders terug te geven. Immers de historie bewijst, hoe de verwerving van ons koloniaal bezit steeds gepaard is gegaan met daden van hebzucht en baatzucht. Zelfzucht en eigenbaat toch hebben ook in vroeger eeuwen bij de verwerving van ons koloniaal bezit, helaas, maar al te groote rol gespeeld.

„Mijnerzijds neem ik dan ook eene andere positie in. Ik neem geen woord terug van het vroeger ook door mij betoogde, dat deze oorlog vicieus in zijn oorsprong was, maar ontken, dat die beslissend is voor onze tegenwoordige positie.

„Zie, wanneer ik een tuin had, die door eene heining van den tuin van mijnen buurman gescheiden was, en een van mijne jongens was die heining overgegaan en in een

boom geklommen om er de appelen af te plukken, en ik zag, hoe mijn buurman uit zijn huis schoot, en hem niet alleen bij zijne beenen uit den boom trok en een flinke oorvijg gaf, maar hem zoo kwaadaardig te lijf ging, dat er gevaar voor zijn leven ontstond, dan zou ik niet zeggen: daar houd ik mij buiten, het is mijn jongen zijn eigen schuld, maar dan sprong ik een, twee, drie zelf de heining over om mijn kind te ontzetten. En wanneer mijn buurman dan niet afliet, maar een mes trok, dan zou ik hem aangrijpen, en hem voor den grond werpen en houden tot ik hem ontwapend had.

„Aldus wordt zelfs in het private leven niet zelden uit iets dat met eigen schuld begonnen is, een toestand geboren waarin men nochtans uit noodweer gedwongen is te handelen en door te tasten. En dan heeft men in het private leven nog de politie en de rechterlijke macht boven zich, die in zulk een geschil recht kan verschaffen. Maar datzelfde is niet het geval in een geding als tusschen ons en Atjeh Er staat toch geen internationale macht boven ons die recht tusschen ons kan spreken en dat recht handhaven. Op dien grond nu kan ik zeer wel overtuigd zijn dat oorspronkelijk de schuld aan onze zijde ligt, en nochtans erkennen, dat er gaandeweg een toestand is geboren waarin wij door eenvoudig terugtrekken geene verbetering kunnen brengen.

„Onze eenige roeping is en blijft dan om een einde te maken aan de stelselloosheid waardoor wij voortdurend den gang van zaken slepende gehouden hebben en door dit slepend houden teweeg hebben gebracht dat telkens nieuwe millioenen verspild en nieuwe menschenlevens opgeofferd zijn. Nu het geval er eenmaal toe ligt, gelijk het ligt, moeten wij stelselvastheid voor stelselloosheid in de plaats stellen, en doortasten met alle kracht, en daarom verheugt het mij zoozeer dat de Minister dit ook wil, en daar flink en kloek voor uitkomt. Ik hoop dan ook, dat hij zich door niets van dit eenige goede standpunt zal

laten afdringen. Wat ons thans te doen staat, is aan Europa en Atjeh toonen, dat de Hollanders, in hun soms ziekelijk flegma, vaak lang aarzelen en weifelen, en niet dan schoorvoetend er toe overgaan om hun plicht te doen, maar dat we, eenmaal wakker geworden en tot een vast besluit gekomen, dan juist, dank zij datzelfde flegma, ook *volhouden*. Europa moet zien, en Atjeh moet weten dat, nu Nederland eenmaal zijn wilskracht liet opwaken, het ook *door zal zetten* en niet zal rusten, zoolang we ons doel niet hebben bereikt. En dan ja, maar ook dan eerst, zal onze zedelijke verplichting weer spreken, om aan Atjeh het lijden te beteren, dat we het door zoo lichtvaardig ondernomen oorlog hebben aangedaan. Onzer zal dan de plicht zijn, om Atjeh in rijke mate de zegeningen te brengen van een vast en ordelijk bestuur, de zegeningen van onze hoogere beschaving en ontwikkeling, en ik voeg er bij, bovenal de zegeningen van het Evangelie, dat alleen waarlijk vrij maakt en verlost."

De heer Kuyper bracht vervolgens nog twee andere punten ter sprake: de quaestie van het heffen van differentieele rechten en het invoeren van toleenheid tusschen Nederland en Indië, en — de zending. Rakende dit vraagstuk, zeide spr., heeft de minister van Koloniën in zijne Memorie van Antwoord eene zóó uitstekende verklaring afgelegd, dat ik hem voor dit zijn woord niet warm genoeg danken kan. Hij heeft n.l. verklaard, dat deze vier groote dingen die voor elke koloniale mogendheid immers het hoogste ideaal vormen: *beschaving*, *welvaart*, *rust* en *orde*, door de *Christelijke zending* krachtig worden bevorderd. Wie zoo schreef, *moest* dan ook wel als minister van Koloniën tot de conclusie komen, dat de Christelijke zending zijnerzijds behoort gesteund te worden. Met een Minister die dit niet alleen in woorden zegt, maar ook door daden toont, gaan wij ten deze dan ook eene nieuwe aera te gemoet. Doch hoe zeer het algemeene standpunt, door de Regeering ten deze inge-

nomen ook toejuichende, was de heer Kuyper toch niet tevreden over de verklaring van den Minister in zijne M. v. A., dat de Regeering, als niet confessionneel, geen rechtstreeksche propaganda mag maken voor eenige Christelijke leer. Wat doet die verklaring in de Memorie van Antwoord? vroeg spr. Welke aanleiding bestond er toe?

In zijne verdere rede wees spr. op de dwaasheid, dat onder de vigueur van art. 122 van het Regeerings-reglement ieder die op Indischen bodem gedoopt of aangenomen is, *eo ipso* behoort tot *de* Protestantsche Kerk in Ned.-Indië.

Na dr. Kuyper kwam aan het woord de socialistische afgevaardigde van Schoterland, de heer Van der Zwaag, die natuurlijk over den Atjeh-oorlog redeneerde. Hij trok daarbij ééne lijn met den heer Van Kol, doch uitte zich in wat krasser bewoordingen dan deze. Vooral nadruk leggende op het naar zijne meening onrechtmatige van dien oorlog, verklaarde hij aan geen enkele Indische begrooting zijne stem te zullen geven, zoolang de oorlog niet is geëindigd.

Wat de motie van den heer Van Kol betreft, deze ging hem niet ver genoeg, in de eerste plaats omdat hij van de Regeering niet kon verwachten de instelling van eene *onpartijdige* commissie. „Ik geloof niet dat de Regeering daartoe in staat is," zeide spreker. „In de tweede plaats ben ik het met die motie niet eens, omdat aan het eind daarvan gesproken wordt van het behoud onzer volkenrechtelijke stelling op Sumatra. Ik meen dat wij ook dáár alleen zijn *niet* krachtens een *volken*recht, maar krachtens het recht van den sterkste, en dus voor het behoud daarvan ben ik niet te vinden.

„Waarom ik dan toch aan het voorstel van den heer Van Kol mijn steun heb gegeven, en ook mijne stem er aan zal geven wanneer zij in behandeling komt, is dit, dat ik voor mij overtuigd ben, dat zelfs eene *partijdige* commissie, die van Regeeringswege wordt ingesteld om ons hier inlichtingen te geven, zooveel onrechtmatigs van

onzen kant aan het licht zal brengen, dat vele leden die thans nog, door hunne stem te geven aan de begrooting, deze goedkeuren, daardoor reeds tot andere gedachten zullen moeten komen."

Voor ditmaal wilde spr. zich bepalen tot de Atjeh-quaestie. Een volgend jaar echter hoopte hij, gesteund door andere leden der Kamer, een voorstel te doen tot belangrijke vermindering van de hooge traktementen in Indië.

De heer Bahlmann, ofschoon „diametraal" staande tegenover de politieke en oeconomische beginselen van den Minister, verheugde zich over het optreden van den heer Cremer, omdat hij overtuigd was dat tijdens het beheer van dezen bewindsman er geene verandering van stelsel in Atjeh is te vreezen. Ofschoon in beginsel niet ingenomen met den thans gevolgden koers, erkende hij toch volmondig, dat wij op het oogenblik verder zijn dan ooit, verder zelfs dan in de beste periode onder het bestuur van generaal Van der Heyden.

Hij keurde het echter sterk af, dat het behaalde succes aanleiding heeft gegeven tot „militaire uitspattingen en fanfaronnades van de zijde der militaire bevelhebbers", daarbij doelend op eene uitlating van kolonel Van Heutsz, dat de toestand op het oogenblik zóó ver gevorderd is, dat Atjeh in 1898 bij de troonsbestijging der Koningin gepacificeerd zou kunnen zijn, en de verklaring, welke den pas afgetreden legercommandant, generaal Vetter, in den mond was gelegd, „dat thans in Atjeh het leger tot zijn recht was gekomen, dat Atjeh op dit oogenblik weder was de oefenschool voor het leger en dat er nog grooter opofferingen en offers van de zijde van het leger gevergd zouden worden."

Spr. drong aan op een duidelijker antwoord dan in de Memorie was gegeven op de pertinente vraag, in het Voorloopig Verslag door „eenige leden" gesteld, omtrent de uitkomsten, welke van ons tegenwoordig optreden in

Atjeh te verwachten zijn. Wat is op het oogenblik het object van den strijd?

Spr. besprak daarop enkele punten uit de Memorie van Antwoord, die „even goed door den heer Bergsma als door den heer Cremer geteekend had kunnen zijn."

Voor decentralisatie gevoelde de heer Bahlmann niets.

„Wanneer men onder de Europeanen in Ned.-Indië een plebiscit er over zou houden, dan geloof ik niet dat er vele stemmen zich voor decentralisatie zouden verklaren, want de overtuiging is in Indië algemeen dat decentralisatie een heel mooi ding is, maar voor die fraaigheid zal men moeten b e t a l e n. Er wordt door Indische mompelaars en in de dagbladen wel veel afgegeven op het moederland, maar één ding is zeker, dat de Europeanen in Nederlandsch-Indië veel minder moeten betalen in de belastingen dan onze bevolking hier; men heeft er geene vermogensbelasting en men kent er geene gemeentebelastingen, maar die zullen er komen wanneer men decentralisatie invoert."

Wat den financieelen toestand betreft, betoogde spr. dat wij thans meer dan ooit afhankelijk zijn van de baten uit de koffiecultuur.

Hoe moeten wij nu komen tot ruimere inkomsten voor de schatkist?

Niet door opheffing, maar door verbetering van de koffiecultuur. „Wij moeten vooral zorgen, dat wanneer de spoorweg doorgetrokken wordt van Kalisaat naar Banjoewangi, waar uitmuntende koffiegronden zijn, die niet voor een appel en een ei worden verpatst aan particulieren."

Ook zijn er mineralen in Indië, die zeer goed door het Gouvernement kunnen worden geëxploiteerd. „Ik zie niet in," zeide spr., „waarom het Gouvernement, dat tinmijnen op Banka exploiteert, benevens steenkolenmijnen in Sumatra, niet evengoed petroleumbronnen kan

ontginnen en exploiteeren en het product ter markt brengen."

Ten aanzien van de motie-Van Kol was de heer Bahlmann het met dr. Kuyper eens. dat een debat over het ontstaan van den Atjeh-oorlog, als door den afgevaardigde van Enschedé was uitgelokt, 24 jaar geleden had moeten plaats hebben. En wanneer het nu nog in één van de beide Kamers moest worden gehouden, dan was de Eerste Kamer daartoe de plaats.

Wie dragen de schuld voor het ontstaan van den oorlog met Atjeh?

Ten gevolge van het beruchte Sumatra-tractaat van 1872 waren wij tegenover Engeland verplicht om Atjeh aan ons te onderwerpen. Wij hebben ons met dit Sumatra-tractaat door Engeland — om eens eene expressie te bezigen van een vroegeren minister van Marine — in de luren laten leggen. Die staatslieden, die ons dit tractaat bezorgd hebben, en de Kamerleden, die er vóór gestemd hebben, dit zijn de aansprakelijke personen voor het ontstaan van den Atjeh-oorlog, meende spr. Vele zaken heb ik gehoord in de redevoering van den heer Van Kol, maar de ware staatkundige reden is door hem niet genoemd: het Sumatra-tractaat, dat naar mijne meening de intellectueele auteur is van dezen oorlog.

De heer Van Karnebeek besprak den financieelen toestand van het oogenblik, in verband waarmede hij aandrong op voorzichtigheid met het ondernemen van nieuwe kostbare werken en nieuwe kostbare organisatiën.

De heer Pyttersen, eveneens op zuinigheid aandringende, was het eens met den heer Van der Zwaag dat de hooge tractementen in Indië dienden verminderd te worden. Wat betreft de bewering dat door verlaging der traktementen het moeilijk zou zijn bekwame ambtenaren te verkrijgen, meende hij, dat, met het oog op de sociale toestanden hier te lande, waar zoo tallooze jongelieden, beschaafd en ontwikkeld, te vergeefs trachten

eenen hun passenden werkkring te vinden, het gevaar niet bestaat, dat ook bij verlaging van traktementen de eervolle en nog steeds goed bezoldigde betrekkingen in Nederlandsch-Indië niet zouden te vervullen zijn.

De heer De Visser verheugde zich over het standpunt, door de Regeering ten opzichte van de zending ingenomen, doch was nog niet geheel voldaan. In de Memorie van Antwoord is het neutraliteitsbeginsel in zake den godsdienst vooropgesteld, maar zooals de toestand thans is, wordt van Regeeringswege in Indië feitelijk èn sociaal èn politiek de Mohammedaansche bevolking bevoorrecht, naar spr. trachtte aan te toonen.

De heer Bastert had als naar gewoonte zeer ernstige bedenkingen tegen den financieelen toestand, die hij, naar het ons voorkomt, wel wat heel donker inziet.

Ook de heer Van Vlijmen vond dat „de horizon wel duister" is, maar hij had de beste verwachtingen van dezen Minister, ook wat diens financieel beleid betreft. De heer Cremer zal zeker al zijne krachten inspannen, dat wij binnen betrekkelijk korten tijd althans krijgen eene sluitende begrooting.

Wat spr. ontzaglijk leed deed was, dat de 150 millioen die door de Kamers gevoteerd zijn voor de inlandsche bevolking, zoo weinig effect hebben gehad, dat die bevolking, en speciaal de Javaansche landbouwer, in een ellendigen oeconomischen toestand verkeert. Hij wees daarbij op het rapport van den heer Fokkens en diens redevoeringen in het *Indisch Genootschap*, in Februari 1896 en in Februari 1897.

De onder liberale vlag gekozen heer Groen van Waarder maidenspeechte op niet zeer gelukkige wijze over den financieelen toestand en verklaarde zich in verband daarmede ten sterkste tegen eene verlaging en gedeeltelijke opheffing van het zijns inziens matig tarief van in- en uitvoerrechten in Ned.-Indië. In zijne verdere financieele beschouwingen kwam hij o. a. met de bewe-

ring voor den dag, dat Indië een lastpost voor ons was geworden!

Met het plan tot het instellen van eene vloot van recherchevaartuigen, om eene soort van kaperdienst te doen op de Atjehsche kust, verklaarde hij zich zeer ingenomen, overtuigd als hij was dat het krachtig zal bijdragen tot de pacificatie van Atjeh.

De heer Troelstra vatte den indruk dien het debat over den Atjeh-oorlog op hem had gemaakt, samen in de woorden: de Kamer is radeloos, de partijen zijn redeloos en onze positie in Atjeh schijnt reddeloos te zijn.

En wat hem den toestand juist zoo hoogst bedenkelijk deed voorkomen, was dat men hier den nieuwen minister van Koloniën als een Messias inhaalt, van wien men eene wonderdadige oplossing van den treurigen toestand schijnt te verwachten. Het refrein van al wat men hier heeft gehoord is eigenlijk: reeds zoo vaak zijn wij van tactiek veranderd, thans bereiken wij tenminste iets, laat ons daarmede voortgaan, laat ons blijven in dezelfde lijn, wij hebben reeds te veel van lijn verwisseld, geen critiek meer, laat ons liever door dik en dun met dezen Minister op avontuur uitgaan. En de tactiek welke thans wordt gevolgd is juist zoo bedenkelijk; meer dan eenige andere zal zij ons te staan komen op offers in geld en menschenlevens, omdat het is een agressieve tactiek, waarvan wij niet weten waarheen zij ons leiden zal en welk doel er mede wordt beoogd.

De toon dien deze jongste der socialistische afgevaardigden aansloeg was buitengewoon hatelijk en prikkelend, vooral toen hij gewaagde van „de oeconomische draden, waarmede de Atjeh-oorlog vastzit aan sommige deelen van ons volk" en van kapitalisten wier belangen gemoeid zijn met de voortzetting van den oorlog. Als de door den heer Van Kol voorgestelde enquête-commissie aan het werk ging, dan zou een belangrijk deel van hare werkzaamheden zijn: het verband aan te toonen, dat

bestaat tusschen de verschillende industrieele ondernemingen en den Atjeh-oorlog, doch tevens duidelijk te maken, in hoever de bescherming der industrieelen op deze treurige, onmenschelijke wijze kan worden genoemd eene bevordering van de oeconomische belangen van de groote meerderheid van het Nederlandsche en Indische volk.

„Misschien echter is het niet noodig", ging spr. voort. „dat voor een zeker onderdeel van die taak, door ons aan de commissie toegedacht, eene commissie worde benoemd. Misschien is de minister van Koloniën al bijzonder goed in de gelegenheid om een antwoord te geven, in hoever die Deli- en andere ondernemingen aan de Oostkust van Sumatra belang hebben bij den Atjeh-oorlog en in hoever deze belangen zijn overeen te brengen met het belang van het geheele Nederlandsche volk.

„Misschien is deze minister van Koloniën juist *de* man, om het verband aan te geven tusschen het Nederlandsche kapitaal en den Atjeh-oorlog. Immers, hebben wij niet terstond na de benoeming van dezen Minister in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* kunnen lezen, dat deze Minister niet alleen was afgetreden als voorzitter van het bestuur van de Koninklijke Paketvaartmaatschappij, maar bovendien als voorzitter van commissarissen der Deli-maatschappij, als commissaris van de Deli-Spoorweg-maatschappij, als commissaris van de Senembah- en van de Medan-maatschappij. Daaruit blijkt, dat deze Minister bijzonder goed op de hoogte moet zijn van het verband tusschen het Nederlandsche kapitaal aan de Oostkust van Sumatra en de verovering van Atjeh, en misschien kan de Minister straks reeds eenig antwoord op deze vraag geven."

De beteekenis der motie-Van Kol besprekende, verklaarde hij, dat zij de zachtst mogelijke vorm is, waarin de socialistische Kamerfractie haar protest tegen de gevolgde politiek kan inkleeden en dat zij de strekking had, gemis aan vertrouwen uit te spreken in het

beleid van deze Regeering, waar het Atjeh betreft.

Hiermede was de lange lijst van ingeschreven sprekers ten einde en kwam de minister van Koloniën aan het woord, wiens parlementaire ervaring hem zeer te stade kwam bij de beantwoording van die overstelpende massa uiteenloopende opmerkingen. De taak was zeker verre van gemakkelijk.

De heer Cremer stelde op den voorgrond, dat zijne denkbeelden waar het hoofdpunten betreft, als: decentralisatie, in verband daarmede hervorming van den Raad van Indië, wijziging van het Regeeringsreglement, enz., onveranderd zijn sedert zijn optreden als bewindsman, maar dat hij zich niet gehouden kon achten door *alles* wat hij vroeger heeft gezegd.

Het is, waar men voor zóoveel werk staat, voor zóovele plannen die tot uitvoering moeten komen, moeilijk een werkplan te maken, en voorshands wilde de Minister zich daarom bepalen tot het ter hand nemen van die zaken, welke rijp zijn voor beslissing.

Ten opzichte van de sombere retrospectieve beschouwingen van den heer Van Kol merkte de Minister op:

„Mij dunkt, in het geheele betoog van den afgevaardigde was de lijn die het voorheen en thans scheidt, niet duidelijk genoeg getrokken. Het vocabulair van voorheen werd toegepast op de toestanden van nu, en dit kan slechts verwarring stichten."

En hij wees voorts op de overdrijving van den heer Van Kol waar hij den toestand van de Indo's schetste.

Dat de toestand der Indische financiën zoo ongunstig zou zijn als verschillende sprekers het hadden doen voorkomen, bestreed de Minister met nadruk. De toestand is nog zoo slecht niet. Tegenover het tekort van 90 millioen, dat wellicht door de mindere opbrengst van de koffie kan stijgen tot 95 millioen, kunnen wij 130 millioen alleen aan spoorwegen stellen.

Eene zeer onaangename mededeeling had de Minister

aan de Kamer te doen, namelijk dat de werken aan de Solo-vallei, die indertijd door den Minister Van Dedem met zooveel warmte zijn verdedigd, en waarmede de Kamer zich ook heeft vereenigd, vooropzettende het principe, dat daarvoor ook zou kunnen worden geleend; dat die werken, die men meende, dat behoorlijk waren geraamd, naar het schijnt een groote tegenvaller zullen zijn, en dat zij veel meer zullen kosten dan de daarvoor geraamde 18 millioen. Geen klein bedrag meer, maar een *zeer* belangrijk bedrag, dat, naar de Minister vreesde, op de begrootingen der eerste jaren een blijvenden zwaren druk zal uitoefenen, omdat, waar het principe vaststond, dat de 18 millioen die wij daarin zouden steken, zouden kunnen worden geleend, het nu nog moet worden bewezen of dit meerdere nog altijd onder dezelfde categorie van uitgaven zal vallen.

„Ik zal hieromtrent op dit oogenblik geen verdere mededeelingen doen," zei de Minister, „omdat er eene commissie van deskundigen door den Gouverneur-generaal naar de werken gezonden is om te rapporteeren over de nieuwe raming door den uitvoerder gegeven, over de wijze waarop de vorige raming is geschied en waarop de werken worden uitgevoerd, en over de mogelijke middelen om op zuiniger wijze de verdere uitvoering te kunnen ter hand nemen. Hangende dit onderzoek zou het voorbarig zijn verdere mededeelingen te doen. Wel wil ik niet den indruk verheelen — ik zou dit tegenover de Kamer eene struisvogelpolitiek achten, die ik niet wensch te voeren — dat dit punt zeer ernstige aandacht vraagt."

Een andere groote tegenvaller is de daling van den koffieprijs met 10 cent, die ons ruim 5 millioen zal kosten. En het einde van die daling is niet te voorzien, want de Santos-koffie staat veel lager dan de Java-koffie, en de daling van de Java-koffie is op die van de Santos-koffie gevolgd. „Men zal het begrijpen," ging de Minister voort, „dat ik somber gestemd ben wanneer ik deze fac-

toren in aanmerking neem. Al is de algemeene toestand over vorige jaren niet ongunstig, ik blijf er bij, dat groote voorzichtigheid geboden is."

Gunstige factoren zijn er echter ook: tegenover de vlottende middelen die wij hier leenden, staat kasgeld op Java en Madura, tot een bedrag van 13 millioen (van de buitenbezittingen had de Minister geene gegevens). Ook ontving hij eene mededeeling van den Gouverneur-generaal dat de Staatsspoorwegen in het eerste halfjaar op Java *f* 370,000 en op Sumatra *f* 35,000 *meer* hebben opgebracht, en de in- en uitvoerrechten *f* 630,000 meer; wat een vrij goede thermometer voor het niet achteruitgaan van den welstand der bevolking op Java is.

Uit het wetsontwerp dat hij indiende blijkt, dat de Minister tegenover den zeer dubieusen debiteur, het uitvoerrecht op suiker — dat ook indien de vorige Regeering ware gebleven niet zooals nu onder de inkomsten zou hebben gefigureerd — een soliden debiteur, waarvan uitzetting te verwachten is, heeft gesteld, n.l. *f* 430,000 meer invoerrecht op Sumatra's Oostkust en op Lombok. In die richting, om de buitenbezittingen te laten deelen in de algemeene inkomsten van Nederlandsch-Indië, is, naar zijne overtuiging, nog meer te doen. Z.Exc. is in die richting werkzaam.

Wat de voorgestelde vermeerdering der middelen uit den mijnbouw betreft, verklaarde de Minister zich in beginsel niet tegen exploitatie van mijnen door den Staat.

Hij herinnerde er daarbij aan, dat toen aan het oorspronkelijk denkbeeld om de exploitatie van de Ombiliënkolenvelden, waaraan vastgeknoopt was de aanleg van een spoorweg op de Westkust van Sumatra en de aanleg van een havenwerk op dezelfde kust, uit te besteden, was gevolg gegeven door publicatie der voorwaarden van aanneming in de *Java-Courant*, hij het is geweest die zich tegen dat denkbeeld het eerst heeft verzet; dit, door anderen gesteund en nader uitgewerkt, is de eerste stoot

geweest, de eerste aanleiding tot gouvernements-exploitatie van die kolenvelden.

Die exploitatie is eene zeer bijzondere, omdat zij gedreven wordt door dwangarbeiders. De exploitatie van die kolenvelden kan het hare bijdragen tot de oplossing van het reeds geruimen tijd aanhangige vraagstuk betreffende eene goede regeling van den dwangarbeid in Indië. Men zal op die basis, namelijk door gebruik te maken van de werkkracht van gestraften, in de naaste toekomst zeker niet kunnen beginnen met het ontginnen van nieuwe mijnen, om de eenvoudige reden, dat die werkkrachten niet toereikend zouden blijken te zijn. Banka wordt gedreven door geïmporteerde vrije arbeiders. Of het voor den Staat bij nieuwe mijnontginningen mogelijk zal zijn op dien weg voort te gaan, zal van de omstandigheden afhangen. Maar de Minister wees er terecht op, dat de werkzaamheden van den Staat op dit gebied niet dan met de grootste voorzichtigheid zullen kunnen worden uitgebreid.

Wat betreft bezuiniging op de traktementen, als men de ambtenaars-traktementen nagaat, dan ziet men dat het aantal van hen, die hooge traktementen hebben, zoo gering is, dat het nooit kan leiden tot groote bezuiniging. Uit de cijfers van het jaar 1894 blijkt, dat van de 6337 ambtenaren hoogstens 150 een traktement van *f* 1000 of meer 's maands genoten, hetgeen voor een hoog ambtenaar in Indië werkelijk niet een overdreven som is. De verhouding is dus pl. m. $2^1/_3$ pct. Onder dat totaal zijn begrepen alle ambtenaren die eene speciale opleiding hebben genoten.

Ook over de afschaffing van den Raad van Indië is gesproken. Ik heb daarover vroeger ook wel gedacht, zei de Minister, en men heeft in Indië niet onmiddellijk verworpen het idée dat de Raad van Indië misschien kon worden opgelost in een Raad van directeuren. Men is zelfs verder gegaan en heeft er eene proef mede genomen. Men

heeft namelijk gedurende eenigen tijd een der bekwaamste leden van den Raad van Indië tevens het opperbeheer opgedragen van een van de departementen — het was het departement van Financiën —, maar de resultaten van die proef zijn niet gunstig geweest en men heeft gezien hoe onmogelijk het was deze twee functiën te vereenigen.

Omtrent de invoering van toleenheid tusschen Nederland en zijne koloniën of herstellen der differentieele rechten, wees de Minister er op, dat er tractaten met verschillende landen zijn die zich tegen differentieele rechten verzetten. En zeer nadrukkelijk voegde hij er bij, dat er afgezien nog van dit bezwaar, van hem geen invoering van differentieele rechten of toleenheid te verwachten is, omdat hij meende dat wij dan ten dezen opzichte zouden komen tot exploitatie van den inlander ten bate der industrie alhier.

Dergelijke politiek ware zeer zeker onvoorzichtig en zou een gat in de Indische kas slaan, dat op andere wijze zou moeten worden gestopt.

Van het gebied der financiën afstappende, kwam de Minister nu tot de „zending" en tot alles wat daaraan annex is.

Met het voorbeeld van minister Keuchenius voor oogen, gevoelde spr. zich tot verdubbelde voorzichtigheid op dit uiterst glibberig terrein genoopt, en hij wilde zich daarom over deze quaestie op dit oogenblik niet in te ruimen zin uitlaten. Alleen stelde hij de vraag: Is de quaestie van den godsdienstigen toestand der Europeanen in Indië niet hoofdzakelijk eene Indische? Bestaat bij de Lutherschen, de Doopsgezinden, de Ned. Gereformeerden, of bij wie dan ook, eene sterke neiging tot afscheiding, op eene wijze die met hunne overtuiging en gevoelens strookt, dan zullen zij wel in de eerste plaats in Indië daarvan doen blijken, en schijnt pas in de tweede plaats 's lands raadzaal voor zoo iets aangewezen.

Overigens merkte de Minister nog op, dat wij wel zijn

eene Christelijke natie die Indië regeert, maar dat de bevolking van Nederlandsch-Indië geen Christelijke is. Wij besturen in Nederlandsch-Indië niet een Christenvolk, en daarnaar moeten wij ons gedragen. Vooral is zulks van belang wat betreft onze houding tegenover inlandsche godsdienstleeraars.

Waar gezegd wordt dat er in zóoverre rechtsongelijkheid is, dat de Mohamedaansche propaganda niet geweerd wordt, daar komen wij op een van de moeilijkste punten, die deze quaestie biedt. Men vergete niet dat de Mohamedanen in Indië thuis zijn, en dat die propaganda zich onder allerlei vormen kan voordoen en gemaakt wordt door heen en weer trekkende lieden, die moeilijk te kennen zijn. Wilde men in het Regeeringsreglement bepalen dat hunne toelating aan de goedkeuring der overheid moet onderworpen worden, dan zou men voor groote moeilijkheden komen.

Indertijd zijn daaromtrent in Indië plannen geopperd, die nog niet zijn kunnen worden verwezenlijkt; de Minister zal echter nader overwegen, of door partieele wijziging van het Regeeringsreglement in dit opzicht iets kan worden gedaan.

Datzelfde geldt ook ten aanzien van eene eventueele wijziging van art. 109 van het Regeeringsreglement, met het oog op den rechtstoestand der inlandsche Christenen; ook omtrent dit onderwerp zal eerst later kunnen worden beslist.

De Minister kwam nu tot eene beantwoording van hetgeen in zake Atjeh was gezegd.

De heer Bahlmann had beweerd, dat de Atjeh-oorlog niets met het tractaat van 1824, of juister, met de daarbij gevoegde verklaringen te doen heeft, doch uitsluitend met het tractaat van 1872. En daarin heeft die geachte spreker in zooverre gelijk, zeide de heer Cremer, dat, zonder het Siak-tractaat, wij niet aan de integriteit van Atjeh hadden mogen roeren. Maar de heer Bahlmann ziet

voorbij, dat het tractaat van 1824 c. a. ons in den toestand heeft gebracht, die het voor ons noodig maakte om de handen op Sumatra vrij te krijgen, want de bij dat tractaat gevoegde verklaring zegt: „que cet état (d'Atchin) *sans rien perdre de son indépendance* offre au navigateur et au commerçant cette constante securité, qui semble ne pouvoir y être établie que par l'exercice modéré d'une influence européenne."

Daarbij namen wij dus op ons de vrij onmogelijk na te komen verplichting, om handel en scheepvaart der Europeesche natiën te beschermen tegen land- en zeeroof van de zijde van Atjeh, zonder echter aan de souvereiniteit van Atjeh te raken. En van die restrictie heeft Atjeh gebruik gemaakt om zijne vijandige gezindheid jegens ons jaren achtereen bot te vieren, zooals men kan lezen in de bekende „Nota over de betrekkingen van Nederland tot het Rijk van Atjeh sedert 1824", die onder n°. 141 der Zitting 1872/73 gedrukt is en ook gevoegd is bij de officieele bescheiden over het ontstaan van den oorlog met Atjeh, van Regeeringswege in 1881 ter Landsdrukkerij uitgegeven.

Hen die verlangen zich nogmaals in de noodzakelijkheid van den Atjeh-oorlog te verdiepen, ging de Minister voort, verwijs ik naar de gepubliceerde stukken en het in 1874 in comité-generaal gevoerde, later openbaar gemaakte debat.

Op de vraag welke de gedragslijn is, die thans wordt gevolgd, kan mijn antwoord kort zijn, want er wordt eigenlijk gevraagd naar den bekenden weg. In de Memorie van Antwoord betreffende de Indische begrooting voor het loopende jaar staat op bladzz. 8 en 9 die gedragslijn volkomen duidelijk aangegeven. En op bladz. 7 van het jongste Koloniaal Verslag staat het nogmaals, onder bijvoeging, zooals ik zeide, dat, krachtens Koninklijke machtiging, aan den Gouverneur-Generaal werd medegedeeld, dat het stelsel door het Opperbestuur werd aanvaard.

Het spreekt van zelf, dat de Minister van het door den heer Van Kol voorgestelde denkbeeld van eene enquête-commissie niets wilde weten, te minder waar de desbetreffende motie door de toelichting geworden was eene motie van wantrouwen in zijn persoon. Dit nu was wel zoo duidelijk niet gezegd, maar er was toch gezinspeeld op allerlei personeele belangen, die deze Minister en de maatschappijen met welke hij in aanraking is geweest, bij den Atjeh-oorlog zouden hebben.

„Toen ik schoorvoetend de portefeuille van Koloniën heb aanvaard," zeide de heer Cremer, „heb ik voorzien, dat men op die zaken wel eens zoude zinspelen, doch ik heb mij toen ook voorgenomen, mij daarover nooit boos te maken. Mocht dit dus misschien bedoeld worden, dan zal men zijn doel niet bereiken. Ik zal met de meeste kalmte dergelijke, laat ik maar zeggen: „vermoedens", aanhooren. Wanneer het mij te doen was geweest, direct of indirect financieel voordeel te bereiken, dan ware het voordeeliger voor mij geweest hier niet als Minister te gaan zitten."

Op de vraag, door mr. Troelstra insinueerenderwijs gesteld, of de Minister, als oud-voorzitter van verschillende maatschappijen, hem soms nadere inlichtingen kon verschaffen over de particuliere belangen, bij den Atjeh-oorlog betrokken, verklaarde de heer Cremer zich gaarne bereid te antwoorden.

„Ten eerste dan als oud-voorzitter van de Koninklijke Paketvaart-maatschappij. In die qualiteit moet ik hem antwoorden, dat de Atjeh-oorlog al jaren en jaren lang bestond, eer men dacht aan de oprichting van de Koninklijke Paketvaart-maatschappij; maar tevens, dat mijne ervaring als voorzitter is geweest, dat het verschaffen van schepen voor expeditie wel tijdelijk de kas dier maatschappij stijft, ofschoon niet in die mate als het was onder hare voorgangster, de Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij, die geen contract had gemaakt omtrent

de huurprijzen van schepen en dikwijls dan ook toen groote dividenden uitkeerde; maar deze tijd is voorbij; nu zijn de charterprijzen gerezen. Maar door dit troepenvervoer worden zóó zware eischen gesteld aan de vloot der maatschappij, dat de vaart op vaak vreedzame streken, die men bezig was op vreemde concurrenten te veroveren, voor de Nederlandsche scheepvaart verloren ging en dat dus het belang van die maatschappij, evenals dat van de Nederlandsche scheepvaart in het algemeen en van handel en nijverheid over de geheele wereld, veel meer gebaat wordt door een toestand van rust en orde dan door oorlog.

Als oud-medebestuurder van eene tabakmaatschappij wil ik hem voorts er op wijzen, dat hij zelf genoemd heeft het winstcijfer dat door eene van die maatschappijen is gemaakt in den laatsten tijd — niettegenstaande den Atjeh-oorlog. Welk bijzonder belang dus die maatschappij meer dan elk burger bij het eindigen van den oorlog heeft, is mij niet duidelijk.

Het voeren van dezen oorlog is geen voordeel voor tabaksaanplantmaatschappijen, en veel nadeel hebben zij er ook niet van gehad.

Eigenlijk zijn de twee zaken met elkander in tegenspraak. Begrijp ik de bedoeling van den geachten afgevaardigde goed, dan zou de eene maatschappij belang hebben bij den langen duur van den oorlog, wegens de transporten, en de andere bij het eindigen van den oorlog, om zich meester te maken van de gronden in Tamiang en elders. Heel consequent lijkt mij dus wat de geachte afgevaardigde tegen mij aanvoerde niet, en ik kan zijne vraag dan ook heel kalm, zonder wrok of wroeging, beantwoorden."

De motie-Van Kol verder besprekende volgens de toelichting van den voorsteller zelf, toonde de Minister aan, dat zij eigenlijk kant noch wal raakte.

Omtrent den koers, die thans in Indië wordt gevolgd, verklaarde Z.Exc.:

„Door de ondervinding geleerd, zullen wij niet weder te vroeg de vruchten willen plukken van hetgeen verkregen is; niet consolideeren en pacificeeren zoo lang occupeeren en waken nog het wachtwoord moet zijn. Ons vredelievend streven na Van der Heyden's vertrek zag de Atjeher voor zwakheid aan, en naarmate hij stoutmoediger optrad, traden de nadeelen eener uitgebreide postenlinie op den voorgrond. In Groot-Atjeh had men bij het vertrek van generaal Van der Heyden 21 posten; onder het civiel bestuur zijn er nog 8 posten bijgekomen. Wij hebben nu nog in onze geconcentreerde stelling en daarbuiten in de drie sagi's 17 posten, waarvan 8 bestemd zijn om te worden opgeheven, zoodat het zich laat aanzien dat er slechts omstreeks 9 zullen overblijven.

„Men vervalt nu niet meer in een fout van vroeger, dat men het leger opsluit in verschillende kleine bentings en posten, die elk op zich zelf te zwak van bezetting zijn om het omliggende gebied werkelijk actief te beheerschen, maar vereenigt krachtige mobiele colonnes in enkele goed gelegen kampementen. Het is nu de tijd van het actief optreden in elk opzicht, niet van het passieve."

Wat den gezondheidstoestand van de troepen betreft, waarover door den heer Verhey was gesproken, ook die is tegenwoordig oneindig gunstiger dan in het stelsel van 1884. Toen hadden wij de groote verliezen aan berri-berri door het hevige optreden van die ziekte. Nu — het blijkt uit de laatste verslagen daaromtrent van half Juli tot half September — komen in geheel Atjeh op de 8000 man bezetting slechts 2 à 4 berri-berri-lijders per dag in het hospitaal.

In den tijd van generaal Van der Heyden had men in Atjeh noodig 10,000 man; op het oogenblik zijn er slechts 8000 en de legersterkte is nu belangrijk grooter, zoodat voor de aanvulling behoorlijk kan worden zorg gedragen. Daarbij heeft men het korps maréchaussée, dat veel werk, en het vermoeiendste werk, van de troepen afneemt.

en dat steeds wordt uitgebreid. Nu heeft men ook de tram naar Indrapoeri, die weldra zal worden uitgebreid naar Selimoen.

Op de vraag: Wil men nu geheel Atjeh veroveren? antwoordde de Minister natuurlijk beslist *neen*. Het binnenland van Atjeh is onbekend. Er zijn hoegenaamd geen bewijzen dat strijders van daar zich voegen bij de Atjehsche benden. Het zal dus volmaakt onnoodig zijn om daarheen te trekken. Wanneer wij de kust beheerschen zal vanzelf het achterland onder onzen invloed komen.

Wat de rede betreft door kolonel Van Heutsz op Koninginsverjaardag uitgesproken, waarop de heer Bahlmann aanmerking had gemaakt, deze hield den wensch in, dat bij de aanstaande troonsbestijging van Hare Majesteit het veroverde Atjeh zou kunnen aangeboden worden.

De rede werd uitgesproken in eene militaire omgeving, waarin zich altijd twijfelaars bevinden en waarin het goed kan wezen zulk eene verwachting te uiten. Een enkel woord in zulk een kring te veel gesproken, zal wel geen kwaad doen. Maar in den mond van dien man juist zijn zulke woorden geen fanfaronnades, want hij zeker behoort tot die mannen in het Indisch leger, die, meer nog dan anderen, getoond hebben, dat zij hun kracht niet zoeken in woorden, maar die toonen in daden.

En wat de woorden van den generaal Vetter betreft, ging de Minister voort, wensch ik mede te deelen dat ik dezen bij een bezoek, (niet officieel natuurlijk — daartoe had ik geen recht — maar vriendschappelijk) gevraagd heb of de woorden zooals wij die kennen uit de couranten, want officieel weet ik daarvan niets, het door hem gesprokene juist teruggeven. Ik ontving ten antwoord, dat hij gesproken heeft zonder een woord op schrift te hebben, en dat niet één vertegenwoordiger van de pers er bij aanwezig was.

De bedoeling van den generaal, volgens zijn eigen zeggen, is geweest om uiteen te zetten, dat het gebruik

van het leger op het oorlogsterrein in defensieven zin nimmer goed kan zijn, eene meening die ook door vele leden van de Kamer, zoo militaire als burgerlijke, hier is uitgesproken. Vandaar dat hij gezegd kan hebben dat een dergelijk gebruik van het leger oorzaak zou zijn geworden, dat de troepen gebrek aan zelfvertrouwen kregen. En dat gebrek aan zelfvertrouwen is, helaas, eenige malen gebleken, en in dien zin heeft hij gesproken van eene slechte oefenschool. Terwijl menig jong soldaat toen den Atjeher begon te vreezen, is dit nu niet meer het geval, nu men den vijand opzoekt en, zooals het behoort wanneer men oorlog voert, dit zoodanig doet, dat er spoedig een einde van den oorlog te verwachten is, door actief optreden. In dit redeverband sprak hij van het tot zijn recht komen van het leger. Van fanfaronnade was bij hem zeker geen sprake.

Nu vraagt men mij, vervolgde Z.Exc., en men wenscht daàrop zelfs een vrij pertinent antwoord: wanneer zal de oorlog ten einde zijn? Het zou van mij eene fanfaronnade zijn, wanneer ik daarop een antwoord gaf. Wel wil ik er op wijzen dat wij, na nog geen $1^1/_2$ jaar de nieuwe politiek gevolgd te hebben, thans verder zijn gekomen dan de meest optimistisch gestemden toen hadden verwacht.

Wanneer bij de bevolking het vertrouwen is gevestigd, dat wij niet opnieuw zullen weggaan, dan hebben wij het spel half gewonnen

Wanneer wij met vasten tred op den ingeslagen weg voortgaan, zal, evenals elders in Indië, en ik hoop binnen niet al te lang tijdsverloop, ons doel in Atjeh worden bereikt.

Voor het goed begrip van onze positie op Atjeh wees de Minister er nog op, dat wij met de vorstjes op de kust van Atjeh tractaten hebben gesloten, of liever deze vorsten hebben verklaringen aangaande hunne onderge-schiktheid aan ons gezag afgelegd; dit is het geval met

niet minder dan 62 vorsten op die kust. Onder hen is ook de vorst van Perlak, wiens Rijk in het debat met name was genoemd. Sinds 1885/1886 heeft hij onze souvereiniteit erkend. „Ik heb niet kunnen nagaan of er nog vorstjes zijn, die onze souvereiniteit niet erkennen. Zeer zeker durf ik mij daaromtrent dus niet uitlaten; mochten er zijn, dan kunt gij er van verzekerd wezen, dat het slechts uitzonderingen zijn. Maar bijna alle vorstjes, zoo niet allen, hebben onze souvereiniteit erkend bij verklaringen, die gesloten zijn van 1885 af tot in de laatste jaren toe. Dit is niet gegaan bij algemeenen maatregel, maar allengs, naarmate onze invloed op de kust zich uitbreidde." Het eerste artikel van die verklaring luidt — de verklaring heeft 18 artikelen —: „Ik verklaar dat het landschap .... behoort tot het grondgebied van Nederlandsch-Indië en dat ik mitsdien Hare Majesteit de Koningin der Nederlanden, vertegenwoordigd door Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, als wettige souvereine erken, ten teeken waarvan door mij en mijne onderdanen, hetzij te land, hetzij ter zee, geen andere vlag zal worden gevoerd dan de Nederlandsche."

„Men heeft gesproken over wreedheden in dezen oorlog gepleegd, wreedheden zelfs gepleegd op vrouwen en kinderen.

„Onze Hollandsche jongens, de vreemden onder wie zoo veel goede krachten schuilen, de vrij zachtzinnige Javaantjes en de dappere Amboinneezen zullen geen wreedheden in koelen bloede bedrijven. Van iemand die tegenwoordig was bij het vertrek van de expeditie naar Segli heb ik wel gehoord, dat toen bij het uitrukken onder de militairen eene algemeene opgewondenheid heerschte. Er werden korte toespraken door de bataljonscommandanten gehouden, waarbij den soldaten gewezen werd op hun plicht tegenover Koningin, vaderland en vaandel. De Christen-inlanders werden met een eenvoudig woord toegesproken door hunne inlandsche voorgangers, welke woorden met groot gejuich werden begroet.

„Het was echter geen gejuich van bloeddorstige dieren, maar het getuigde van een opgewekt en blijmoedig aanvaarden van de zware taak, die zij met gevaar voor eigen leven gingen volvoeren.

„Wel verre van zulke mannen te beschuldigen, past het ons, dunkt mij, hun een woord van hulde te brengen voor de wijze waarop zij hunne taak vervullen en voor de zware offers die zij brengen."

Ten slotte beantwoordde de Minister nog eenige speciale vragen.

De breed uitgesponnen replieken hadden bitter weinig om het lijf. In den loop van het debat, vooral uit de toelichting van den heer Troelstra, bleek ten duidelijkste, dat de door den heer Van Kol ingediende motie louter als demonstratie was bedoeld: „een krachtig protest tegen de politiek der Regeering."

De heer Troelstra, wiens hostiele, uittartende manier van debatteeren de gemoederen zijner medeleden in hevige beroering bracht, herhaalde, thans in een meer concreeten vorm. zijne onhebbelijke uitlatingen aan het adres van den Minister; wel verzekerde hij nadrukkelijk niets *persoonlijks* te hebben bedoeld, maar, door herhaalde interrupties in de engte gedreven, maakte hij het feitelijk nog bonter dan in zijne eerste rede.

Z.Exc. verklaarde wijselijk niet te zullen ingaan op het crescendo van mr. Troelstra. „Ik heb mij eenmaal voorgenomen mij over dergelijke zaken niet boos te maken, en het zal dien spreker niet gelukken mij van dat voornemen terug te brengen."

De motie-Van Kol, na de sluiting der algemeene beraadslagingen in stemming gebracht, werd verworpen met 72 tegen 3 stemmen: die van de heeren Van Kol. Van der Zwaag en Troelstra.

In de volgende aflevering hopen wij een overzicht te geven van de behandeling der artikelen.

Afschaffing van het uitvoerrecht van suiker in Ned.-Indië.

Onder dagteekening van 15 November j.l. is bij de Tweede Kamer een wetsontwerp ingekomen tot afschaffing van het reeds zoo herhaaldelijk geschorste uitvoerrecht van suiker in Ned.-Indië, — een maatregel die van harte toejuiching verdient. Een door niets gerechtvaardigde belemmering van de suikerindustrie zal er door worden weggenomen.

Bij de wet van 25 December 1886 (*Staatsblad* n°. 248) werd, uit overweging dat de moeilijkheden die de suikercultuur op Java ondervond, aanleiding gaven tot eene tijdelijke vermindering van lasten, de heffing van het bij de Indische tariefwet bepaalde uitvoerrecht op suiker geschorst voor het tijdvak van 1 Juni 1887--1 Juni 1892. Die termijn werd verlengd, eerst bij de wet van 5 April 1892 (*Staatsblad* n°. 64) tot 1 Juni 1893 en daarna bij artikel 2 der wet van 30 December 1892 (*Staatsblad* n°. 290) tot ultimo December 1893.

In artikel 1 van laatstgenoemde wet werd tevens onder de middelen tot goedmaking van de Indische uitgaven voor 1893 opgenomen eene nieuwe belasting ter vervanging van het uitvoerrecht op suiker als eene regeling, welke, naar de Regeering hoopte, slechts voor één jaar zou behoeven te werken en dan vervangen zou kunnen

worden door eene belasting, die voor goed in de plaats zou treden van het uitvoerrecht op suiker en alleen de inkomsten uit de suikerindustrie zou treffen.

In het ontwerp der Indische begrooting voor 1894 was de tijdelijke belasting vervangen door eene andere onder de middelen opgenomen belasting, genaamd „suikerbelasting", die evenals het uitvoerrecht eene zakelijke belasting zou zijn, aan de schatkist eene inkomst zou hebben te verzekeren ongeveer overeenkomende met de opbrengst van het uitvoerrecht en, in verhouding tot de exploitatiewinsten, door de suikerfabrieken die voor den wereldhandel produceeren, zou worden opgebracht. In verband met de nieuwe belasting werd bij Koninklijke boodschap van 9 November 1893 aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal een wetsontwerp tot afschaffing van het uitvoorrecht van suiker in Nederlandsch-Indië ingezonden. De bedoeling was dat het wetsontwerp zou worden behandeld te gelijk met de begrootingswetten, maar de Kamer besliste anders, en daarop werd bij eene Nota van wijziging in het ontwerp van de Middelenwet de nieuwe „suikerbelasting" weder vervangen door de in 1893 geheven „tijdelijke belasting ter vervanging van het uitvoerrecht op suiker" en een nieuw artikel aan dat wetsontwerd toegevoegd om de schorsing van het uitvoerrecht nog voor 1894 te bestendigen.

De „tijdelijke belasting" werd voor 1894 door de Tweede Kamer der Staten-Generaal met groote meerderheid verworpen, waarna de Regeering het artikel, houdende schorsing van het uitvoerrecht voor 1894, introk. Met 1 Januari 1894 werd het uitvoerrecht dus weder geheven.

Het wetsontwerp tot afschaffing van het uitvoerrecht verviel door de ontbinding van de Tweede Kamer in 1894 en werd niet weder ingediend. Het hield verband met de nieuw ontworpen „suikerbelasting", welke in de vergaring van de Tweede Kamer van 28 November 1893 geen gunstig onthaal had gevonden.

Bij de wet van 20 April 1895 (*Staatsblad* n°. 60) werd het uitvoerrecht van suiker gedurende één jaar, te rekenen van 1 Juni 1895, wederom geschorst. Sedert 1 Juni 1896 wordt het weder geheven.

De gemiddelde prijs van een pikol hoofdsuiker op Java was in 1887 *f* 9,19, in 1888 *f* 8,85, in 1889 *f* 9,35, in 1890 *f* 8,41⁵, in 1891 *f* 8,53, in 1892 *f* 8,85, in 1893 *f* 9,54, in 1894 *f* 7,78⁵, in 1895 *f* 6,97 en in 1896 *f* 8.— In de maand Maart 1897 was die prijs *f* 7,25, en daarna is de gemiddelde maandelijksche prijs geweest *f* 6,25, *f* 6,27, *f* 6,27, *f* 6,18 en *f* 6,53.

Wanneer men aanneemt, zegt de minister van Koloniën in zijne Memorie van Toelichting, wat zeker aangenomen moet worden, dat de schorsing van het uitvoerrecht gedurende de jaren dat het, ook zonder aequivalent, niet geheven is, gemotiveerd was, dan kan bezwaarlijk betwist worden, dat thans eene nieuwe schorsing gerechtvaardigd zou zijn.

De Minister is echter van oordeel dat de toestand der voor Java zoo belangrijke suikerindustrie de definitieve afschaffing van het uitvoerrecht vordert. De omstandigheden waaronder een uitvoerrecht te verdedigen is, bestaan voor de suikerindustrie op Java niet meer en het laat zich zeker niet aanzien, dat zij ooit zullen terugkeeren.

Die omstandigheden zijn dat het land òf een natuurlijk monopolie voor het product bezit, òf althans ten op zichte der productie in exceptioneel gunstige conditie verkeert.

De suikercultuur op Java voert gedurende de laatste jaren een zwaren strijd om het bestaan, die voornamelijk te wijten is aan de bescherming, welke geheel het vasteland van Europa aan de beetwortelsuiker-industrie verleent. Op afschaffiing dier bescherming kan niet worden gerekend. Tijdelijke prijsverhoogingen van het product door toevallige omstandigheden, zooals in 1896 ten gevolge van de vermindering der productie op Cuba, zullen steeds gevolgd worden door ruimer uitzaaiing van bieten in

Europa. Bij dien toestand passen voor Java slechts definitieve voorzieningen.

De telkens wederkeerende tijdelijke schorsing van het uitvoerrecht heeft daarbij een toestand van onzekerheid ten gevolge, die den handel schaadt, en een ander daaraan klevend gebrek is dat, wanneer de beslissing omtrent het al of niet heffen van het uitvoerrecht, zooals veelal noodzakelijk is, eenigszins geruimen tijd vóór het in werking treden van den maatregel genomen wordt, zich somtijds het verschijnsel voordoet dat, terwijl de prijzen vrij gunstig zijn, het uitvoerrecht geschorst is, en dat het recht geheven wordt terwijl de meeste fabrieken met verlies werken.

Daarbij komt nog, dat de voorziening in den nood door tijdelijke maatregelen ten gevolge heeft, dat niet wordt omgezien naar een aequivalent voor de schatkist, terwijl toch het niet-heffen van uitvoerrecht zou kunnen gezegd worden regel te zijn, zoodat aan 's lands geldmiddelen slechts bij uitzondering iets ter zake van dat uitvoerrecht ten goede komt.

Wat het aequivalent betreft, spreekt het vanzelf dat het met het boven uiteengezette standpunt onvereenigbaar zou zijn het te willen vinden in eene speciale belasting op de suikerindustrie, zooals in het ontwerp van de Indische begrootingswetten voor 1894 was opgenomen.

De Minister wenscht een aequivalent te vinden in eene verhooging van de op de Oostkust van Sumatra en op Lombok geldende tarieven van invoerrechten tot het peil van het algemeen tarief.

Het tarief voor de Oostkust van Sumatra en laatstelijk herzien bij eene Indische ordonnantie, afgekondigd in *Indisch Staatsblad* 1895, n°. 273; deze herziening had het karakter van een laatsten stap tot een geleidelijken overgang naar het algemeen tarief. Er is geen bezwaar tegen om dien stap thans te doen, althans geen principieel bezwaar. Wel zijn er enkele artikelen, met name

gedistilleerd, opium en zout, waarvan het uitvoerrecht in verband met de op de Oostkust van Sumatra vigeerende pachten, niet aan het bij het algemeen tarief vastgestelde invoerrecht kunnen worden onderworpen, en zal ook het uitvoerrecht dat thans van sommige boschproducten geheven wordt, nog bestendigd moeten worden, alsmede omdat het verband houdt met de pacht, waarvan het reglement als bijlage letter E is afgekondigd in *Indisch Staatsblad* 1885, n°. 167. In afwachting dat de tijd zal zijn gekomen om de Oostkust van Sumrtra op te nemen in artikel 1 der tariefwet (*Nederlandsch Staatsblad* 1872 n°. 130, *Indisch Staatsblad* 1873 n°. 35), kan intusschen het thans geldende tarief door den Gouverneur-generaal, onder nadere koninklijke goedkeuring, aan eene nieuwe herziening worden onderworpen en daarbij voor zooveel mogelijk of nuttig aan het algemeen tarief worden gelijk gemaakt. Daartoe bestaat het voornemen.

Voor Lombok is een speciaal voorloopig tarief vastgesteld bij eene Indische ordonnantie, die is afgekondigd in *Indisch Staatsblad* 1895, n°. 188. De invoerrechten zijn lager dan die van het algemeen tarief en de uitvoerrechten meer uitgebreid. Twee motieven hebben voor die geheel voorloopige regeling gegolden, en wel vrees voor smokkelhandel en het streven om zoo weinig mogelijk af te wijken van de regeling onder het vorstenbestuur, als een factor voor eene spoedige pacificatie van het eiland.

Vrees voor den smokkelhandel behoeft niet langer van de invoering van het algemeen tarief te weerhouden. Hoog kan dat tarief, met een normaal recht van 6 pct. *ad valorem*, dat voor sommige artikelen, die meer speciaal voor Europeanen bestemd zijn, 10 pct. bedraagt, zeker niet genoemd worden, en zeker is het niet hoog genoeg om voor de ontduiking daarvan de vele kosten en gevaren, aan den smokkelhandel verbonden, over te hebben.

Evenzeer als de Regeering meent sterk genoeg tegen-

over dien handel op Lombok te staan, om een voorstel te kunnen doen om daar de opiumregie in te voeren, acht zij zich in staat om den smokkelhandel, met het oog op het douanetarief, te bestrijden.

Omtrent hetgeen onder het vorstenbestuur geheven werd, heeft men zich indertijd geen volkomen juiste voorstelling gemaakt. Men heeft het oog gehad op hetgeen van de rechten aan den vorst ten goede kwam, maar men heeft niet gedacht aan wat van de bevolking werd geheven en waarbij ook rekening was te houden met hetgeen de tusschenpersonen, de bandars, genoten. Voor de pacificatie van het land zal nu althans van ons matig algemeen tarief zeker geen gevaar te duchten zijn, en tegenover de bevolking komt het zelfs eene goede politiek voor, dadelijk te doen blijken wat de Regeering vordert.

Bij de groote veranderingen, die wij door de kracht onzer wapenen op Lombok hebben gebracht, zal die, welke het gevolg is van de invoering van ons algemeen tarief van in- en uitvoerrechten, zeker wel een der minst beduidende zijn. De Indische Regeering heeft dan ook nu tegen deze invoering geen bezwaar.

Ook de voorgenomen herziening van de tarieven voor Lombok zal aan den Gouverneur-generaal onder nadere koninklijke goedkeuring moeten worden overgelaten, omdat enkele afwijkingen van het algemeen tarief, speciaal wat betreft de uitvoerrechten, aanvankelijk wenschelijk kunnen blijken.

Van deze herziening der tarieven voor de Oostkust van Sumatra en voor Lombok wordt eene meerdere bate verwacht van ongeveer *f* 400,000, waarvan *f* 30,000 voor Lombok.

Het verlies dat de schatkist zal lijden door de afschaffing van het uitvoerrecht van suiker zal daardoor derhalve niet gedekt worden, wanneer men het verlies van uitvoerrecht stelt op het bedrag, waarop de opbrengst voor de

suiker bij de begrootingswetten voor 1898 is geraamd, zijnde ƒ 782 000. Dat doende stelt men zich echter op een verkeerd, althans een onnoodig veeleischend standpunt, vermits men daarbij vergeet dat het uitvoerrecht van suiker, door de telkens herhaalde schorsing, die ook voor 1898 niet zou kunnen uitblijven, wanneer tot behoud van het recht in principe besloten werd, feitelijk reeds voor een groot deel aan de schatkist is ontvallen. Het gemiddelde over de laatste tien jaren, dat jaarlijks is ontvangen aan uitvoerrecht en aan de in 1893 geheven tijdelijke belasting, bedraagt ƒ 226,514. Daarenboven is in het oog te houden dat de invoerrechten eene steeds stijgende bron van inkomsten voor de schatkist zijn, terwijl de inkomsten uit het uitvoerrecht van suiker feitelijk zeer precair zijn.

De Koffiecultuur der inlandsche bevolking op Java.

Blijkens het Koloniaal Verslag van 1897 hield de wetenschappelijke adviseur voor de koffiecultuur, dr. W. Burck. zich in 1896 voornamelijk bezig met de voortzetting van de hem in November 1894 opgedragen plaatselijke onderzoekingen in het belang eener herziening van de voor de verschillende koffiestreken vastgestelde nog bestaande „cultuurplannen".

Bij de samenstelling dier plannen is het zijn streven geweest alleen in hooge noodzakelijkheid af te wijken van de voorschriften omtrent terrassenaanleg en grondbewerking, opgenomen in de in 1887 van Gouvernementswege uitgegeven, door den toenmaligen hoofdinspecteur voor de koffiecultuur Heijting samengestelde „Handleiding". Intusschen werd eene veranderde cultuurwijze aanbevolen voor de afdeeling Ngawi, der residentie Madioen, en verleende de Indische Regeering machtiging om tot die verandering aanstonds over te gaan. Teneinde, in de plaats van den heer Kruseman, werkzaam te zijn voor de herziening van de „cultuurplannen", is in het laatst van Juli jl. aan dr. Burck tijdelijk toegevoegd de controleur 2de klasse J. A. A. van der Ent, die mede een landbouwkundige opleiding heeft genoten.

Naar het inzien van den directeur van Binnenlandsch Bestuur, en dit is ook de meening van den wetenschap-

pelijken adviseur, is het bijslagstelsel niet te beschouwen als een maatregel in staat om de gouvernementskoffiecultuur weder uit haar verval op te heffen; evenmin is het een middel om te geraken tot een geleidelijken overgang van de gedwongen teelt tot de vrijwillige; eerder kan het, naar beider oordeel, beschouwd worden als een tijdelijke maatregel, die dienen moet om de cultuur niet nog verder te doen dalen, doch haar op het tegenwoordig standpunt te houden, totdat meer afdoende middelen zullen zijn beraamd en aangewend, ten doel hebbende haar geleidelijk te verheffen. Wat nu het oordeel van den Gouverneur-generaal over den maatregel betreft, ook de landvoogd betwijfelft of de bijslagproef volgens de tot dusver gevolgde beginselen, ter uitvoering strekkende van de indertijd (in 1893) door het opperbestuur voorgestane inzichten, zelfs bij toepassing gedurende nog ettelijke jaren, ten opzichte van de verplichte cultuur wel tot het beoogde doel zal leiden, hetgeen echter niet in zich sluit dat het wenschelijk of zelfs mogelijk wordt geacht reeds nu te beslissen dat op de voor bijslag noodige fondsen niet meer bij de begrooting zal worden gerekend. Doch de Gouverneur-generaal acht het niet onmogelijk dat in eene andere wijze van bijslag-toekenning bij de verplichte cultuur het middel gevonden worde tot wegneming van de bezwaren, die in verschillende streken daaraan voor de bevolking nog kleven, door namelijk den weg in te slaan, die reeds hier en daar op kleine schaal, en aanvankelijk met gunstig resultaat, is gevolgd ter aanmoediging van de vrije koffiecultuur, bestaande in het toekennen onder zekere voorwaarden van eene tegemoetkoming per bouw gedurende de eerste drie levensjaren van het plantsoen.

De vraag of en in hoever dit stelsel ten opzichte van de verplichte cultuur navolging verdient, wenscht intusschen de Gouverneur-generaal eerst dan aan de orde te stellen wanneer met voldoende zekerheid geoordeeld kan

worden of de practische gevolgen der bij de dus geldelijk gesteunde vrije cultuur gevolgde werkwijze aan de verwachting beantwoorden.

Een door den wetenschappelijken adviseur gedaan voorstel tot reorganisatie van de gouvernementskoffiecultuur was, met het daaromtrent door den directeur van Binnenlandsch Bestuur uitgebracht advies, volgens berichten van Augustus jl. bij den Raad van Indië aanhangig.

Te oordeelen naar de jongst afgesloten jaarstatistiek was gedurende het op 31 October 1896 geëindigde plantjaar 1895/96 de op hoog gezag gedreven cultuur weder eenigermate in omvang afgenomen, echter in mindere mate dan in 1894/95, terwijl daarentegen de vrijwillig of onder dien naam (als equivalent voor verplichte beplanting) aangelegde plantsoenen in belangrijke mate zouden zijn toegenomen.

Aangaande de in verschilllende onder het monopolie vallende gewesten weder genomen bijzondere maatregelen tot tegengang van de onttrekking aan de verplichte levering van het aldaar door den inlander geoogste koffieproduct wordt gemeld, dat het aantal in 1896 op de politierol of door den landraad wegens onttrekking van koffie aan de verplichte levering gestraften (inlanders en Chineezen) in de Preanger Regentschappen, Tagal, Benjoemas, Bagelen en Kadoe, respectievelijk 550, 169, 492, 46 en 84 beliep.

Ofschoon weder in de meeste gewestelijke berichten van het voorkomen der bladziekte wordt gewag gemaakt, behoort toch de mededeeling dat daardoor merkbaar nadeel werd aangericht tot de uitzonderingen.

Er wordt op gewezen dat de als gewoonlijk verstrekte middenprijzen in sterke mate worden beheerscht niet alleen door de verschillende sorteeringen, waaruit elke veiling is samengesteld, maar ook door de grootere of kleinere hoeveelheden inferieure en triage- (uitschot-) koffie daarin

voorkomende, zoodat, bij denzelfden stand der markt, groote afwijkingen in de berekende gemiddelde opbrengst niet zeldzaam zijn.

Het volgende staatje wijst de tot medio September 1897 hier te lande reeds verkochte hoeveelheden en de daarvoor in elke veiling verkregen gemiddelde opbrengst per half K.G. aan :

Dagteekening der veilingen.	Verkochte hoeveelheid (in pikols).	Aan de koopers in rekening gebrachte n. hoev. (in KG.)	Gemiddelde opbr. per ½ KG. (berekend over de verk. netto hoev.)		Algemeene noteering voor „goed ordinaire" Java-koffie per ½ KG.
			Bruto.	Netto.	
1897.					
26 Januari	19,000	1145982	f 0.50^{59}	f 0.47^{10}	f $0.51\frac{3}{4}$
2 Maart	18,950	1143547	„ 0.52^{52}	„ 0.48^{83}	„ $0.50\frac{3}{4}$
6 April.	$19,029^{98}$	1150169	„ 0.46^{01}	„ 0.42^{64}	„ $0.46\frac{1}{2}$
11 Mei.	$19,004^{67}$	1147672½	„ 0.46^{28}	„ 0.42^{91}	„ $0.46\frac{3}{4}$
22 Juni	$18,997^{46}$	1149664	„ 0.49^{13}	„ 0.45^{75}	„ $0.46\frac{3}{4}$
3 Augustus . . .	$19,003^{40}$	1149621½	„ 0.49^{41}	„ 0.45^{95}	„ 0.47
7 September . .	$18,992^{56}$	1139553	„ 0.47^{26}	„ 0.43^{80}	„ 0.46

In de vier gewesten van Java, waar de verplichte teelt en levering van koffie zijn opgeheven, bleef het bestuur, ook in streken waar onder het monopolie de cultuur niet werd gedreven, den inlander, die de teelt in eigen bedrijf wenschte te ondernemen, hierin behulpzaam, bepaaldelijk door het verstrekken van plantmateriaal.

Omtrent de vooruitzichten op het tot stand komen van eene inlandsche vrije koffieteelt luiden de berichten het gunstigst uit Bantam.

De berichten over de uitkomsten met Java-koffie waren over het algemeen slecht. Langdurige droogte en bladziekte hadden het meerendeel der boompjes doen sterven.

In 1897/98 zou voor 't eerst beproefd worden ook in de afdeeling Toeban de bevolking voor de teelt van koffie te winnen.

— — — —

Koloniale Litteratuur.

G. B. Hooyer. *Krijgsgeschiedenis van Nederlandsch-Indië, van* 1811 *tot* 1894. Derde deel.

Het onlangs verschenen derde en laatste deel van het krijgsgeschiedkundig werk van den heer Hooyer is gewijd aan onzen strijd in Atjeh, in zijn verschillende phasen. Het boek is verdeeld in vijf hoofdstukken: Groot-Atjeh, de Noordkust, de Oostkust, de Westkust en de Zuidelijke nederzettingen van Atjeh. Eerst wordt een algemeen overzicht gegeven, vervolgens de geschiedenis van Atjeh, het terrein en de bevolking, de indeeling en het bestuur, de strijdkrachten der Atjehers en der onzen behandeld, om zoo te komen tot een korte geschiedenis van de aanleiding van den oorlog en van een uitvoerig verhaal van de zoo ongelukkig afgeloopen eerste expeditie onder generaal Köhler en van den tweeden, beter geslaagden tocht onder generaal Van Swieten, die eindigde met de verovering van den Kraton. Daarmede eindigde het eerste. korte tijdvak van den Atjeh-oorlog, dat zich heeft gekenmerkt door een groote nederlaag en een groote overwinning. En daarna ving een lijdensperiode aan, afwisselend gekenmerkt door aanvallen en terugtrekken, een tijdvak waarvan het einde ook thans nog niet is te

voorzien. De heer Hooyer verdeelt het in verschillende tijdperken, die hij betitelt als: de periode van afwachting; het stelsel tot afsluiting der kust van Groot-Atjeh; de politiek van verzoening; de periode van agressie; de splitsing van het civiel en militair gezag; de geconcentreerde stelling. Daarop volgt de beschrijving van den strijd op de Noordkust: ook hier geeft de schrijver eerst de beschrijving van het terrein en de geschiedenis van dat land, om daarna te komen tot de roemrijke expedities van generaal Van der Heyden naar Samalangan, om met de invoering van het civiel bestuur en de sluiting en heropening der kust voor in- en uitvoer te eindigen. Op dezelfde wijze worden dan de krijgsverrichtingen op de Oostkust behandeld, die van Edi natuurlijk in de eerste plaats. Ten slotte geeft de heer Hooyer een in overeenstemming met de mindere belangrijkheid der gebeurtenissen korter verhaal van den oorlog aan de Westkust en in de Zuidelijke nederzettingen.

Het werk, dat met groote zorg en nauwkeurigheid uit authentieke bronnen is samengesteld, wordt verduidelijkt door 22 kaarten.

De nieuwste kaarten van Atjeh.

Reeds lang deed zich de behoefte gevoelen aan eene verbeterde editie der officieele kaart van het door ons bezette gedeelte van Atjeh, die, hoe uitnemende diensten zij ook bij onze krijgsverrichtingen in het vijandelijk gebied heeft bewezen, uitteraard verschillende leemten en onnauwkeurigheden vertoonde. Zij dateerde trouwens al van 1883 (die van de geconcentreerde linie van 1886).

Dezelfde opnemers, die vijftien jaren geleden onder zoo moeilijke omstandigheden de metingen verrichtten,

zijn opnieuw aan den arbeid getogen, en het resultaat hunner werkzaamheden krijgen wij nu onder de oogen in de twee bladen van de kaart van het gebied bezet in Groot-Atjeh, met de nederzettingen in Lepong en Lehoeng, op de schaal van 1 : 40,000, die, als voorlooper op de officieele uitgave door het Topographisch Bureau te Batavia, door den 1ste luitenant van het Nederlandsche leger L. W. T. K. Thomson bij de firma Smulders te 's Gravenhage in het licht werd gegeven.

Bijna alles wat hij geeft is het resultaat van nieuwe metingen, aangevuld met enkele details door hem op het oorlogsterrein waargenomen of op het ministerie van Koloniën verzameld. Wat vroeger werd in kaart gebracht, maar nu niet werd herzien, werd weggelaten, zooals het Glé raja-gebergte, het terrein tusschen Boekit Seboen en Kroeng Raba, waarvan alleen de groote weg en enkel kampongnamen worden vermeld, de zuider bergwanden, de westelijke hellingen van de heuvelruggen, die de vlakte ten Oosten afsluiten, de baai van Kroeng Raja met de kuststrook tot Lampanas, het zuidelijk gedeelte der XXVI Moekims en een middenstrook der XXII Moekims. Daarentegen vindt men bij Thomson een stuk heuvelterrein ten Noordoosten van Senelop en een sawahstrook ten Noordoosten van Indrapoeri, een geheel nieuwe kaart van de zuidelijke nederzetting III Moekims Lehoeng en een overzichtskaart op 1 : 300,000 van het geheel. Onder dat laatste werd begrepen Pedir en Gigieng, met geringe wijzigingen vervaardigd naar de gegevens in 1880 door den controleur 1e kl. L. C. A. F. Lange uit mededeelingen van inlanders verzameld.

Nagenoeg gelijktijdig met de kaart van luitenant Thomson verscheen van de hand van den Atjehschen correspondent van het te Rotterdam verschijnende dagblad *De Nederlander* eene kaart van Groot-Atjeh met Lepong, Lehoeng en Daja, beneven Pedir en Gigieng, welke kaart niet

alleen voor abonnés, doch ook voor niet-inteekenaren, tegen verhoogden prijs, verkrijgbaar is gesteld.

Zij is geteekend op de schaal van 1 : 200,000. Al moge zij niet geheel en al zijn bijgewerkt, ter verduidelijking van het oorlogsterrein is zij uitnemend geschikt. Door het verdeelen van de kaart in ruiten en het daarbij voegen van een staatje van namen, met aanwijzing van de ruit waarin zij gevonden kunnen worden, wordt het gebruik nog gemakkelijker gemaakt.

VARIA.

De Christenen in de Minahassa.

Het November-nummer van het Maandbericht van het Nederlandsche Zendelinggenootschap brengt „berichten omtrent den voortgang der evangelisatie in de Minahassa over 1896." Die voortgang van de evangelisatie — zoo lezen wij — kon in de meeste gevallen niet anders beteekenen, dan „geregelden voortgang van het werk der verzorging en bevestiging van reeds lang bestaande gemeenten. Immers, al zijn er daar nog kringen of personen, die aan het Heidendom, waarin zij geboren en getogen werden, vasthouden, en al zijn er ook een deel Mohammedanen en Chineezen of Javanen onder en naast de Christenen gevestigd; het volk, als geheel beschouwd, is tot het Christendom overgegaan, de Minahassa is een Christelijk land geworden. Natuurlijk echter is dit Christelijke bij den grooten hoop meer gelegen in een uiterlijk tot de Christelijke gemeente behooren, dan in een echt Christelijken zin en wandel. Maar, waar is een Christenvolk of land te vinden, waarvan niet hetzelfde moet worden getuigd?"

De hulppredikers aan het hoofd der gemeenten en hunne inlandsche medehelpers hebben in 1896 weder, voor een

goed deel met ernst en trouw, hun taak vervuld. Dat die taak toch dikwijls niet gemakkelijk is, kan blijken uit het voorbeeld van Br. Brouwer te Langowan en Br. Louwerier te Tomohon, die wegens het verlof van Br. Rooker, wiens gemeente van Tondano 22,000 zielen telt, hun werk aanmerkelijk uitgebreid zagen. Aan Br. Louwerier werd Tondano met 8 filiaalgemeenten toegewezen, aan Br. Brouwer de overige 20. „Hierdoor klom het aantal zielen, aan de zorg van Br. Brouwer opgedragen, van 26,765, het zielental zijner eigene gemeente Langowan, tot ongeveer 40,000; terwijl Br. Louwerier, wiens gemeente slechts 6757 zielen telt, maar die ook met de leiding der kweekschool voor inlandsche leeraars belast is, zijne kudde tijdelijk meer dan verdubbeld zag. Wel hadden zij natuurlijk daarbij de hulp van de inlandsche leeraars en godsdienstonderwijzers, die ook Br. Rooker ten dienste stonden. Maar men moet niet vergeten, dat Doop en Avondmaal alleen door den hulpprediker bediend mogen worden, en dat alleen reeds hierdoor en door de verdere reizen, die zij moesten doen, aanzienlijk meer lichamelijke en geestelijke inspanning van hen is gevorderd.

„Beiden echter getuigen, dat zij den meerderen arbeid, dien zij in het district van Br. Rooker moesten verrichten, met groote voldoening hebben volbracht. Beider getuigenissen omtrent den toestand der gemeenten in het Tondanosche strekken Br. Rooker tot groote eer en bewijzen, dat deze reeds bejaarde Evangelieverkondiger niet alleen persoonlijk in rijke mate het hart zijner gemeenteleden heeft gewonnen, zoodat zij met verlangen zijne terugkomst te gemoet zagen, maar dat zij ook zijn arbeid waardeerden en dit nu ook toonden jegens hen, die tijdelijk dien arbeid in zijn plaats verrichtten."

Br. Brouwer roemt de opkomt bij de godsdienstoefeningen in zijn ressort, gelijk in de 20 gemeenten van het ressort Tondano. Te Langowan, Kakas en Remboken

komen 's Zondagsmorgens geregeld van 500 tot 800 toehoorders ter kerk. En in de kleinere plaatsen is de opkomst naar verhouding nog beter. Ook in het Tondanosche is dit het geval. „Wel is deze opkomst het talrijkst als de hulpprediker zelf komt. Maar ook de inlandsche leeraars en godsdienstonderwijzers worden door een vrij groot aantal gehoord. Komt de hulpprediker zelf, dan is er ook doorgaans Avondmaalsviering. En met verbazing vernemen wij dat bij de laatste bedieningen dier plechtigheid te Tompasso 548, te Langowan 821, te Kakas 1036 en te Remboken 1053 daaraan deelnamen."

De belangstelling van deze inlandsche Christenen blijkt niet alleen in deelneming aan de godsdienstoefeningen en Avondmaalsvieringen, maar ook in gaven ten behoeve van de zending; zij bedroegen in het Langowansche niet minder dan ƒ 2101,20, en in het Tondanosche ƒ 589.95½. Ook voor de kerkgebouwen wordt veel gedaan. In bijna al de twintig gemeenten van Br. Brouwer's district zijn zij doelmatig en geschikt; de meeste zijn onder zijn toezicht en naar zijne aanwijzing gebouwd.

Br. Brouwer heeft echter ook „op schaduwzijden en gebreken in zijn gemeenten te wijzen. Het catechetisch onderwijs wordt door de opgroeiende mannelijke bevolking weinig gewaardeerd en gebruikt; daardoor is de godsdienstige kennis van de volwassen mannelijke bevolking natuurlijk gering. Ook het huiselijk leven wordt door de mannen weinig op prijs gesteld. De vader verlaat gewoonlijk des morgens reeds vroeg, in half donker, het huis. Is het niet om heerendiensten dan toch altijd wegens het drinken en halen van palmwijn. En het huisgezin zal wel niet weder bijeen zijn voor 's avonds in de schemering of als het reeds donker is om 8 of 9 uur. Dan zijn de meeste leden des gezins vermoeid of verhit van het drinken van palmwijn; en bij het slechte lamplicht is er dan weinig lust tot gezellig samenzijn, laat staan tot godsdienstige lectuur of gesprekken. Het huwe-

lijksleven, in gewonen zin, liet echter weinig te wenschen. over. Echtscheidingen komen zelden voor, even weinig onechte geboorten. Ook de Zondagsviering wordt vrij getrouw onderhouden."

Het verslag van Br. Louwerier te Tomohon is op verre na niet zoo opgewekt. „Hij spreekt al dadelijk over zware beproeving en bittere teleurstelling door hem ondervonden. Men had aanstoot genomen aan zijn vorig bericht, waarin de waarheid onverbloemd door hem was gezegd. Men belasterde en beleedigde hem op grove wijze, en trachtte het werk in de gemeente te ondermijnen. Personen, op wie hij had gebouwd, keerden zich van hem en zijn werk af." Toch is zijn arbeid, èn in zijn eigen district, èn in het Tandanosche, niet zonder belangstelling en waardeering gebleven. Te Tomohon was er verhoogde belangstelling in de openbare godsdienstoefeningen.

„Aan het godsdienstonderwijs neemt ook hier, evenals te Langowan, en trouwens eigenlijk overal, de mannelijke jeugd weinig getrouw deel; alleen de leerling-lidmaten komen vrij geregeld. Maandelijksche bidstonden en collecten voor de zending worden gehouden en de opkomst daarbij is verblijdend. Maar ook in dezen schijnt er bepaalde tegenwerking te zijn; althans Br. Louwerier schrijft, dat gedurende het laatste jaar, vooral te Tomohon, 't zij bedektelijk of openbaar, het bijeenbrengen van liefdegaven voor de zending werd ontraden.

„Het huwelijksleven laat te wenschen over, echtscheiding is niet zeldzaam, evenmin als onwettig samenleven; maar van eigenlijke zedeloosheid onder het jongere geslacht is toch weinig of geen spraak.

„Doch de algemeene stemming in dit district is niet aangenaam. Een hoofdtrek der bevolking is het „meradjoek" ontevreden, wrevelig zijn. Niet alleen blijkt dit tegenover den hulpprediker, als deze waarschuwt, of bestraft, of wel als hij geldelijke hulp moet weigeren die gevraagd

wordt; maar ook door sterfgevallen van kinderen of andere teleurstellingen, die menigmaal aanleiding zijn tot wegblijven uit de godsdienstoefeningen uit wrevel tegen een God, die niet voor zulke onheilen bewaart.

„Wat de kweekschool voor inlandsche leeraars betreft, deze ging haar geregelden gang. Vijf kweekelingen legden met goed gevolg eindexamen af en werden ontslagen, om eerlang in eene gemeente geplaatst te worden. Er bleven toen 29 over, weldra weer met vijf te vermeerderen, daar het besluit, waarbij daarvoor machtiging werd verleend, reeds van het Gouvernement was ontvangen.

„Het Maleische tijdschrift *Tjehaja Siang*, 't welk hier wordt uitgegeven, ondervond veel belangstelling.

„Tot de grootste en meest bevolkte districten behoort ook dat van Ajermadidi, de gemeente van Br. Tendeloo, die met de daaronder behoorende plaatsen 18570 zielen telt. Ook deze Br. heeft dus een uitgebreiden werkkring; alleen de bediening van Doop en Avondmaal op 28 verschillende plaatsen vordert reeds inspannenden arbeid. Zonder veel te kunnen roemen op ijverige belangstelling in het werk van hemzelf of van zijne medehelpers, heeft hij toch niet te klagen. De leeslust is in zijn kring vrij groot; 40 Nieuwe Testamenten, 100 Bijbelsche almanakken en 5000 tractaatjes werden verspreid, terwijl ook het tijdschrift *Tjehaja Siang* door velen werd gelezen.

De verslagen van de overige hulppredikers zijn korter. „En — zegt het Maandbericht — tot ons leedwezen ook minder opgewekt. 't Is alsof de jongeren onder de Broeders een meer somberen blik hebben op de toestanden, die hen omringen, en waaronder zij moeten arbeiden, dan de ouderen. Niet dat de schaduwzijden, die zij hebben te vermelden, zooveel zwarter zijn, dan die, waarop ook door de ouderen wordt gewezen; of dat het goede geheel wordt voorbijgezien; maar aan dit betrekkelijk goede wordt weinig wezenlijke waarde toegekend, 't wordt

grootendeels toegeschreven aan de volgzaamheid van den inlander. „Waar nog godsdienst schijnt te bestaan", zoo schrijft een der Broeders, „daar is het een volgen van de meerderen; werd men niet door zeker ontzag weerhouden, men zou zich geheel onverschillig betoonen. Of, men houdt zich aan godsdienstige gebruiken, omdat men er voordeel van verwacht. Blijft dit uit, of wordt men door de eene of andere ramp getroffen, dan valt men in traagheid en onverschilligheid terug."" Toch kan ook hij op belangstelling wijzen.

„Ook een andere Broeder, die nog al onvoldaan is over veel, erkent toch, dat het zedelijk leven der Christenen beter is dan dat der Javanen en Sangireezen en het huwelijk meer door hen in eere wordt gehouden."

Het Maandbericht eindigt met het vertrouwen uit te spreken, „dat de Broeders in de Minahassa zich niet door het vele, wat aan hunne gemeenten ontbreekt, zullen laten ontmoedigen; maar dat zij, ook de kleine spruitjes waardeerende, die zich boven den grond vertoonen, dezen met trouw en ijver zullen kweeken en ze zooveel mogelijk voor den verstikkenden invloed van velerlei onkruid mogen beveiligen; dan zal te zijner tijd de Heere des oogstes ook daar het volle koren doen rijpen in de aar."

Banka en Billiton.

In het onlangs verschenen *Jaarboek van het mijnwezen* (26e jaargang) vindt men eene geologische beschrijving van Banka en Billiton, van de hand van den hoofdingenieur dr. R. D. M. Verbeek. Daarin trekt de aandacht eene schatting van de hoeveelheden tin van de beide eilanden.

Op Banka is, in rond cijfer, tot dusver geproduceerd

zeven millioen pikols tin, terwijl wel kan worden aangenomen dat er nog drie millioen pikols voorhanden zijn. Dr. Verbeek acht dit laatste cijfer echter zeer onzeker, zoodat „het hem niet verwonderen zou als dit later 4 millioen, of zelfs nog meer, bleek te zijn".

In de laatste 16 jaren is gemiddeld jaarlijks 100,000 pikols geproduceerd. Men zal dus — van twee millioen pikols is de aanwezigheid reeds door verrichte boringen bekend — kunnen rekenen dat op de thans gevolgde wijze nog 30 à 40 jaar zal kunnen worden doorgegaan. Naar wat wij thans weten zou men kunnen zeggen: nog dertig jaren zal men de tegenwoordige exploitatie volhouden, daarna zal zij gaandeweg verminderen, om na vijftig of zestig jaar geheel op te houden.

Op het eiland Billiton zijn tot dusver twee en een kwart millioen pikols tin geproduceerd, en is nog slechts de aanwezigheid van 300,000 pikols bekend. Met eene productie van 80,000 pikols als in de laatste zestien jaren zou men dus reeds binnen vier jaren aan het einde zijn!

Maar er is wel reden voor betere verwachting, wanneer wij letten op de gunstige resultaten der laatste jaren. Op ultimo April 1895 rekende men dat er nog 327,250, op ultimo April 1896 dat er nog 320,732, op ultimo 1897 dat er nog 303.490 pikols voorhanden waren; maar terwijl er dus van den bekenden voorraad in de beide jaren circa 7000 en 17000 pikols werden verbruikt, bedroeg de werkelijke productie resp. 93,500 en 89,300 pikols... er waren dus circa 159,000 pikols in de twee jaren bijgevonden!

„Een eiland, waar zulke aanzienlijke hoeveelheden bijgevonden worden en welks ertsrijkdom dus blijkbaar nog onvoldoende door boringen bekend is," zegt dr. Verbeek, „kan gelukkig nog lang niet uitgeput heeten, en de voorraad, dien het eiland nog bevat, kan evengoed ½ millioen als 1 millioen pikols tin bedragen; maar iedere

schatting is een tasten in het duister, omdat niemand kan weten hoelang het vinden van belangrijke hoeveelheden tinerts nog duren zal."

Voorloopig zal men dienen aan te nemen dat de Billitonmaatschappij over 7 of 8 jaar haar zal moeten staken; misschien zelfs nog eerder want, zegt dr. Verbeek, „men mag niet vergeten dat een gedeelte van het erts (van den bekenden voorraad ongeveer het derde gedeelte) op de bestaande voorwaarden en bij de tegenwoordige lage tinprijzen voor de Billitonmaatschappij niet ontginbaar is."

In een „aanhang" geeft dr. Verbeek belangwekkende beschouwingen over de herkomst van de z.g. „glaskogels", die op Billiton gevonden zijn (nooit op Banka) en ook in andere deelen der wereld nu en dan voorkomen. In onzen archipel zijn er aangetroffen in Japara en de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo; daarbuiten in Bohemen en in Australië.

De heer Verbeek komt tot de conclusie dat die glaskogels evenmin vulkanische als kunstproducten zijn, en vermeent dat hun oorsprong buiten onze aarde moet worden gezocht. Daarop doorgaande, komt hij tot de hypothese, dat zij mogelijk producten kunnen zijn van maanvulkanen: de werkzaamheid der maan is tegenwoordig zeer gering, maar was in vroegere perioden zeer belangrijk, getuige de vele „kraters" die zich op de maan bevinden en waarvan sommige door de deskundigen voor echt vulkanisch gehouden worden.

Handel met Saigon.

In zijn verslag over 1896 schrijft onze consul te Saigon, de heer Fr. Daumiller, onder het hoofd „Scheepvaart" het volgende:

Gedurende het geheele jaar waren vrachten hoogst ongunstig en vertoonen zij naar alle kanten achteruitgang. De navolgende cijfers werden besteed: naar Hongkong 5—15½ dollarcents; naar Singapore 6—18 dollarcents; naar Java 16½—18 dollarcents en naar de Filippijnen 16—18 dollarcents.

De haven van Saigon werd in 1896 bezocht door:

59	Fransche mailbooten . . . . . (verkeer met Europa)	124,090	reg.-ton.
64	idem tusschenverkeer (Haiphong en Singapore)	68,227	„ „
55	Fransche stoombooten, bijna uitsluitend van de Compagnie Nationale de Navigation.	58,736	„ „
158	Duitsche stoombooten.	176,224	„ „
109	Engelsche „	149,576	„ „
28	Noorweegsche „	24,800	„ „
1	Deensche stoomboot	1,885	„ „
1	Hollandsche „	1,415	„ „
1	Spaansche „	989	„ „
		605,942	reg.-ton.
	verder door:		
2	Fransche zeilschepen	2,999	„ „
2	Amerikaansche „	2,681	„ „
2	Engelsche „	2,485	„ „
1	Zweedsch zeilschip	685	„ „
		8,860	reg.-ton.

Buiten het eene Nederlandsche stoomschip de *Utrecht* heeft hier nog Hr. Ms. pantserdekschip *Koningin Wilhelmina der Nederlanden*, commandant kapitein ter zee W. J. Derx, op zijne reis naar China en Japan de Nederlandsche vlag vertoond.

Het is jammer, dat de onlangs weder ingetrokken China-Japanlijn bij hare vroegere vaarbeurten Saigon

geheel er buiten heeft gehouden, eene plaats, die zeker wat meer had opgebracht dan Japan, waar niets te brengen en niets te halen viel, en te verwonderen is het, dat men bij die China-Japanlijn niet ten minste te rade is gegaan met hetgeen de vroegere Chinalijn der Nederl.-Indische Stoomvaart-Maatschappij heeft opgebracht en welker resultaten niet ongunstig waren.

Van zulk een korte proef als de China—Japanlijn kan men niet veel verwachten; ze moet teleurstelling geven.

En toch is een stoomvaartlijn met het doel om den Nederlandschen handel en dien van den Ned.-Indischen archipel meer in contact met den handel in China en later met Japan te brengen, zeer wel mogelijk, mits men van een ander standpunt uitga en de zaak niet in eens wil dwingen.

Ik geef in het navolgende een denkbeeld aan de hand voor zulk eene stoomvaartlijn en, waarop ik nadruk wensch te leggen, die ook vruchten zal afwerpen, ten minste zoodat al vast kosten goedgemaakt en de moed niet onmiddellijk weder behoeft opgegeven te worden. Ik heb hierbij het oog zoowel op de Stoomvaartmaatschappij *Nederland* en de Rotterdamsche Lloyd als ook op de Koninklijke Paketvaartmaatschappij, die als geheel nationale maatschappijen volgens mijne meening in de eerste plaats daarvoor in aanmerking komen.

Er wordt eene stamlijn *Singapore-Saigon-Hongkong-Swatow-Amoy* opgericht; daaraan sluiten aan te Singapore:

a. de cargobooten van *Nederland* en *Lloyd*, die van de Nederlandsche havens uit ook op Singapore gaan varen;

b. de lijnen der Paketvaartmaatschappij, die thans reeds zoowel van oostelijke als westelijke havens van den Nederl.-Indischen Archipel op Singapore varen.

Alvorens de drie lijnen nader te bespreken, moet ik twee punten op den voorgrond plaatsen als twee hoofdvereischten van het geheel:

1°. een directie der stamlijn te Hongkong, de groote vrachtenmarkt;

2°. vaste vertrekdagen der booten.

Verder gelieve men, wat het Chineesche element aangaat, twee hoofdstroomingen in het oog te houden, n.l. de Canton-Chineezen, welker weg en verkeer gewoonlijk te Saigon eindigt, en de Amoy- en Swaton-Chineezen, waarmede men gewoonlijk in den Ned.-Indischen archipel te doen heeft.

De melaatschheid in Oost-Indië.

In het *Tijdschrift voor Geneeskunde* vindt men een verslag van de mededeelingen, door dr. T. Broes van Dort te Rotterdam gedaan op de Eerste Internationale Lepraconferentie te Berlijn, over de melaatschheid in Oost-Indië. Wij ontleenen daaraan het volgende:

De lepra, vermoedelijk door Chineezen en misschien reeds vroeger door de uit Achter-Indië gekomen eerste bewoners van Java geïmporteerd, gaf Bontius in 1627 aanleiding tot een korte mededeeling. Toch was, behalve misschien bij de Baliërs, in 1650 een geval van lepra nog een betrekkelijke zeldzaamheid. Later volgde toeneming der gevallen. Uit hetgeen ik omtrent den tegenwoordigen toestand kon te weten komen, moet ik afleiden dat in West- en Midden-Java het getal lijders gering is. Uit West-Java werden mij 42 gevallen opgegeven, uit Midden-Java 38 à 40, voornamelijk verblijf houdend te Pelantoengan. Men houde evenwel in het oog, dat lepreuze inlanders zich gaarne in de kampongs verborgen houden. In Oost-Java en op Madoera is het aantal lijders vrij wat grooter, resp. meer dan 2000 en ruim 880. Vele geneesheeren zijn van meening, dat de vermeerdering, die on-

tegenzeggelijk hier en daar wordt geconstateerd, een gevolg is van de opheffing der leproseriën, waartoe in Ned.-Indië vóór 30 jaren werd overgegaan na een officieele uitspraak, dat lepra niet contagieus en niet overdraagbaar was. Deze meening was trouwens toentertijd vrij algemeen gangbaar, hoewel de beide Landré's in Suriname met hand en tand streden voor de contagiositeit. In Ned.-Indië komt overal lepra voor; ten einde niet te uitvoerig te worden, beperk ik mij tot de vermelding, dat zij frequent is onder de Chineesche arbeiders op de tabaksvelden in Deli. De planters waren echter zoo verstandig in 1890 een leproserie te stichten, waarin lepreuze koelies gedwongen verblijf hielden. De zonen van het Hemelsche Rijk infecteeren ook het eiland Riouw, waar ook dikwijls personen komen die lepra en andere ziekten medebrengen uit Singapore, waar zij het gedwongen verblijf willen ontloopen in een inrichting, aldaar bekend onder den naam „doodsvallei". Het weren van zulke importartikelen uit China en de Straits is voor dergelijke gevallen een dringend noodige hygiënische maatregel. Ook in de Molukken is overal toeneming te constateeren.

Dr. Broes van Dort ontwikkelde vervolgens deze stellingen:

1°. Het is wenschelijk, dat iedere Regeering, de contagiositeit en overdraagbaarheid der lepra erkennend, één of meer leproseriën opricht.

2°. Het verblijf moet vrijwillig zijn, behoudens uitzonderingen, waarin door iedere Regeering of door internationale maatregelen wordt voorzien.

3°. Staten, die koloniën bezitten waar lepra voorkomt, stichten aldaar een of meer leproseriën, naar gelang van het aantal zielen. Het verblijf zij vrijwillig, behoudens enkele uitzonderingen. Aan één der leproseriën moet een laboratorium worden toegevoegd voor de studie van de ziekte en haar behandeling.

4°. De koloniale Regeering geeft volle ondersteuning

aan de lepreuze inlanders, mits ze zich vestigen (al of niet met hun huisgezin) op afgelegen plaatsen, uitsluitend voor lepra-lijders bestemd.

Regeering en drukpers in Britsch-Indië.

In de op 8 November jl. gehouden gewone vergadering der Letterkundige afdeeling van de Koninklijke Academie van Wetenschappen heeft mr. N. P. van den Berg eene verhandeling gehouden over Regeering en drukpers in Britsch-Indië.

Na terloops te hebben herinnerd aan de wording van het drukpersreglement voor N.-I., door Thorbecke als een „de vrijheid belagend gewrocht der duisternis" gebrandmerkt, waarvan spreker de verdediging thans evenmin op zich zou willen nemen als veertig jaar geleden, toen hij deelnam aan den tegen dat reglement in Indië gevoerden strijd, komt hij op tegen de meening door prof. De Louter in zijne handleiding voor staats- en administratiefrecht in N.-Indië ontwikkeld, dat uitspattingen der pers zich zelve genezen, en acht hij diens beroep op de te dier zake in Br.-Indië opgedane ervaring allerminst ontvankelijk meer, nu daar onlangs een dagbladredacteur tot gevangenisstraf en een ander tot levenslange verbanning naar de Andaman-eilanden is veroordeeld.

Tot staving van zijne opvatting gaf spreker een overzicht van het ontstaan en de trapsgewijze ontwikkeling van de Britsch-Indische dagbladpers, waaromtrent aan vankelijke geenerlei verordeningen bestonden; doch de Regeering had de discretionnaire macht om personen, die zij schadelijk achtte voor de openbare rust en orde, uit het land te zetten, en van deze bevoegdheid maakte zij tegenover meer dan één dagbladredacteur gebruik.

Onder het bestuur van den Gouverneur-generaal lord Wellesley (1795—1805) werd de pers aan een gestrenge

censuur onderworpen, in de plaats waarvan in 1818 door den markies van Hastings eenige repressieve maatregelen werden verordend, die ook voor de inmiddels zich baan gebroken hebbende inlandsche drukpers van kracht bleven tot 1835, toen de interimaire Gouverneur-generaal sir Charles Metcalfe de pers vrijmaakte door haar van alle knellende banden te ontslaan, — een staat van zaken, waarin eerst verandering kwam toen de groote opstand van 1857 aan lord Canning aanleiding gaf om ten opzichte van het drukken en verspreiden van dagbladen, zoo Engelsche als inlandsche, zeer gestrenge en belemmerende bepalingen in het leven te roepen.

Slechts een jaar intusschen bleef de nieuwe verordening van kracht, en onder de herkregen vrijheid nam de pers een groote vlucht, waartoe in niet geringe mate bijdroeg het resultaat van de sedert 1854 door de Regeering gevolgde onderwijs-politiek, die aan den eenen kant hoogst heilzame en weldadige vruchten afwierp, maar aan den anderen er toe medewerkte om tal van ontevredenen te kweeken, voor wie de journalistiek het middel werd om lucht te geven aan hunne grieven. Dientengevolge ontwikkelde zich eene voor de inlandsche gemeente bestaande dagbladliteratuur, die zich niet alleen door leugenachtigheid en vulgariteit, maar ook door giftige en vuilaardige aanvallen tegen de Regeering onderscheidde. De Gouverneur-generaal lord Lytton achtte het geraden om hieraan paal en perk te stellen, en vaardigde hiertoe in 1878 eene verordening uit, ten doel hebbende om van Regeeringwege toezicht te houden op alle publicaties in Oostersche talen; maar toen kort hierop de liberale partij in Engeland, met Gladstone aan het hoofd, het roer van staat in handen had gekregen, werd op last van het opperbestuur door den inmiddels opgetreden Gouverneur-generaal lord Ryson de persverordening van zijn voorganger weder buiten werking gesteld.

Van dien tijd af bleef de pers in Indië volkomen vrij,

behoudens eene in de strafwet van 1860 sedert ingelaschte bepaling, krachtens welke elke poging om door woord of schrift „disaffection" jegens de Regeering op te wekken strafbaar werd gesteld, welke bepaling intusschen wegens hare groote rekbaarheid steeds een doode letter bleef, en door de Regeering dan ook tot zeer onlangs nimmer werd ingeroepen, ook niet toen van de hand van een harer gewezen ambtenaren, den oud-secretaris van het departement van Landbouw en Handel, mr. A. O. Hume, een drietal hoogst opruiende geschriften verschenen, die eerlang in veertien verschillende landstalen overgebracht, bij tienduizenden exemplaren door gansch Indië verspreid werden. Even ongemoeid liet de Regeering een door mr. Hume in 1891 openbaar gemaakt manifest aan het adres van de leden van het zoogenaamd nationaal congres, dat sedert 1885 telken jare weer bijeenkwam om over de behoeften van Indië te beraadslagen. In dat manifest werd uiteengezet hoe het tegenwoordig bestuursstelsel in Indië reeds zeer spoedig waarschijnlijk zou leiden tot een van de verschrikkelijkste beroeringen, die de wereld ooit aanschouwd heeft, en hoe volkomen machteloos de Regeering hier tegenover zou te staan komen.

Aangemoedigd door de lankmoedigheid, waarvan de Regeering tegenover mr. Hume en zijne geestverwanten blijk gaf, begon de inlandsche pers steeds heftiger toon aan te slaan, met het gevolg, dat zich gaandeweg een zekere onrust van de gemoederen meester maakte, die nieuw voedsel vond in de rampen, waardoor Britsch-Indië in den allerlaatsten tijd werd bezocht.

Terwijl Bombay en nabijgelegen plaatsen, o. a. Poona, in hevige mate geteisterd werden door de derwaarts, van Hongkong overgebrachte pestepidemie, kreeg de Regeering in West- en Centraal-Indië te kampen met een dier periodieke hongersnooden, waardoor het uitblijven van de regens in den tijd van het jaar, dat regens onmisbaar zijn om de uitgezaaide gewassen te doen gedijen, van

oudsher gevolgd werd. Alles wat ter bestrijding van die rampen menschelijk vernuft en menschelijke macht vermochten, werd door de Regeering aangewend; maar in de inlandsche dagbladen werden hare goede bedoelingen van den aanvang af verdacht gemaakt, en waar in het belang van allen medewerking noodig was stuitte men aanhoudend op openbare of kwalijk verborgen tegenwerking. Verhalen van moedwillig afgemaakte pestlijders, van door hospitaalverplegers onteerde meisjes, van vrouwen verkracht bij de van Regeeringswege verordende huisinspectiën werden tegen beter weten in door de inlandsche dagbladen gretig onder de oogen van hunne lezers gebracht, en daaraan knoopten zich beschouwingen vast van hoogst opruienden aard, zooals spreker aantoonde door eene bloemlezing van artikelen in de eerste helft van het loopende jaar verschenen in tal van inlandsche persorganen, zooals de *Mad Vritta*, de *Mahratta*, de *Pratoda*, de *Kesari*, en anderen.

Zelfs de persoon van Victoria moest het ontgelden, en niet in de pers alleen. Op een goeden morgen werd haar te Bombay opgericht marmeren standbeeld overgoten bevonden met een uitvretende, zwarte zelfstandigheid, terwijl om den hals een snoer van oude schoenen was geslingerd. In den ochtendstond van haar jubileefeest word een op dezelfde wijze omhangen ledepop, Victoria voorstellende, ten spot van allen vastgehecht aan het hekwerk van een openbare fontein te Poona, en in den avond van dien dag greep aldaar de moordaanslag plaats op mr. Rand, den voorzitter der Commissie voor de bestrijding der pestepidemie, en luitenant Ayers, welke beider dood tengevolge had.

Onder den indruk van deze gruweldaad kwam de Regeering tot het inzicht, dat de tot dusver betoonde lankmoedigheid tegenover dat gedeelte der pers, dat geacht kon worden die gruweldaden middellijk of onmiddellijk te hebben in de hand gewerkt, hare grenzen had, en tevens

begrijpende, dat zij bij voorkeur, tegen den bij zijne landgenooten meest in aanzien staanden publicist moest optreden, liet zij den redacteur van de *Kesari*, het lid van den Wetgevenden Raad van Bombay, de honorable mr. Bal Gangodor Tilak, in hechtenis nemen, op grond van zich te hebben schuldig gemaakt aan het in art. 124 der strafwet omschreven misdrijf van opwekking tot „disaffection" tegen het wettig ingesteld gezag.

Over het ter zake gevoerde geding, dat eindigde met Tilak's veroordeeling tot achttien maanden strenge gevangenis, en zijne vervallenverklaring als lid van den Wetgevenden Raad tengevolge had, trad spreker in eenige bijzonderheden, om ten slotte ook nog melding te maken van het vonnis gewezen tegen den redacteur en den drukker van *Pratoda*, die insgelijks gearresteerd en respectievelijk tot levenslange verbanning naar de Andamaneilanden, en gevangenisstraf van zeven jaren veroordeeld werden.

In het ter zake van deze rechterlijke uitspraken gerezen debat over de vraag of de voor de ingezetenen van Britsch-Indië gewaarborgde vrijheid van drukpers daardoor al dan niet geschonden en verkracht is, wenschte spreker zich niet te mengen: zijn doel was alleen om aan te toonen, dat de in Britsch-Indië opgedane ervaring allerminst recht geeft tot de gevolgtrekking, dat de uitspattingen der drukpers zichzelve genezen, terwijl hij het verder aan den Nederlandschen wetgever wenschte over te laten om uit te maken hoe de verhouding tusschen Regeering en drukpers in Nederlandsch-Indië behoort geregeld te worden, wanneer bij de in bewerking zijnde herziening van het Regeeringsreglement ook dit onderwerp aan de orde zal komen.

Na dankbetuiging van den voorzitter, bracht prof. Van der Lith nog eenige staaltjes bij van het lage peil der Britsch-Indische pers. Voor het overige gaf mr. Van den Berg's bijdrage geen aanleiding tot gedachtenwisseling.

NIEUWE UITGAVEN.

NEDERLAND.

Heering. (**P.**). Indische Schetsen. 2e druk. Leiden, E. J. Brill. *f* 2.25; geb. *f* 2.90.

Hooyer. (**G. B.**). De verlaten posten in Groot-Atjeh. Met 24 platen. Haarlem, De Erven F. Bohn. Batavia, G. Kolff & Co. . *f* 4.90.

Jaarboek van het mijnwezen in Ned. Oost-Indië. Uitgegeven op last van Z. Exc. den minister van Koloniën. 26e jaargang. 1897. Amsterdam, Joh. G. Stemler Czn.

I. Technisch-, administratief- en wetenschappelijk gedeelte. Dr. R. D. M. Verbeek. Geologische beschrijving van Bangka en Billiton. Met 4 pltn. en atlas (9 krtn.). . . . . *f* 10.—

Kaart van het gebied bezet in Groot-Atjèh, met de nederzettingen Lepoeng en Lehoeng, op de schaal van 1 : 40.000, en eene overzichtskaart, volgens de nieuwste gegevens samengesteld door L. W. J. K. Thomson. 's Gravenhage, J. Smulders & Co. In 2 bldn. (80 × 100 cM., gekl. lithogr.). . . . . *f* 1.25.

Lith (P. A. van der) en **F. Fokkens**. Encyclopædie van Nederlandsch-Indië. Afl. 13. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. Leiden, E. J. Brill. (Dl. II, blz. 145—208) . . . . . . Per afl. *f* 1.20.

Maurik (Justus van). Indrukken van een „tòtòk". Indische typen en schetsen. Met pl. m. 200 illustraties naar oorspronkelijke photographische opnamen en naar teekeningen van Johan Braakensiek en W. C. J. Nieuwenkamp. Afl. 1. Amsterdam, Van Holkema en Warendorf . . . . Per afl. *f* 0.70.

Meischke-Smith (W.). Chineesche karaktertrekken, geïllustreerd door J. van Oort, naar schetsen, photographiën, enz. 2e druk. Rotterdam, Nijgh & Van Ditmar . . . . . *f* 2.50 geb.; *f* 2.90

Roo (Dr. **L. W. G. de**). De invoering van opiumregie. Eenige opmerkingen. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. . . . . . *f* 0.30.

ENGELAND.

Arnold (Edwin Lester). On the Indian hills; or coffee-planting in Southern India. A new ed. 2/6

Eves (C. Washington). The West Indies. 4th ed. 7/6

Flags of Britain and her Colonies; also the standards and flags of all nations . . . . 1/—

Gangadin (Dr.). Europeans' guide and medical companion in India 3/6

Hearn (Lafcadio). Gleanings in Buddha-fields: studies of hand and soul in the East 5/

Hosie (A.). Three years in Western China 6/

Kaye's and **Malleson's** history of Indian mutiny of 1857 — 8. Edited by colonel Malleson. New ed. in six vols. Vols. 4, 5 and 6 e.a. 3/6

Mac Gowan (J.). A history of China from the earliest days down to the present 16/

Merivale (J. H.). Notes and formulæ for mining students. 4th ed. revised and enlarged by H. F. Bulman 2/6

Nelson (H. L.). The army of the United States. Illust. with 44 facsimile plates bij H. A. Ogden 256/

Simcox (E. J.). Primitive civilizations; or, outlines of the history of ownership in Archaic communities. Cheap ed. in 2 vols. 21/

Theal (George M'Call). History of South Africa under the administration of the Dutch East India Company (1652 to 1795). With maps. 2 vols. 2nd. ed. 30/

Williams (S. Wells). A history of China: being the historical chapters from "The Middle Kingdom." With a concluding chapter narrating recent events. By Frederick Wells Williams . . . 14/

DUITSCHLAND.

Hesse-Warteg (E. v.). China u. Japan. Erlebnisse, Studien, Beobachtgn. auf e. Reise um die Welt. Mit 44 Vollbildern, 132 in den Text gedr. Abbildgn., Beilagen u. 1 (farb.) Generalkarte v. Ostasien. Kart. M. 18.—; geb. 25.—

Vatsyayana. Das Kāmasūtram. Die ind. Ars amatoria. Nebst den vollständ. Commentare (Jayamangalā) des Yaçōdhara. Aus dem Sanskrit übers. u. hrsg. v. Rich. Smidt . . . . . . M. 16.—

FRANKRIJK.

Carpentier (**A.**). Codes et lois pour la France, l'Algérie et les colonies. 2e édit. revue et mise à jour, 2 vol. . . 25 fr.; rel. 31 fr.

Gallais (**H.**). La colonisation dans ses rapports avec la production et la consommation . . . . 1 fr.

Institut colonial international. La main-d'œuvre aux colonies. Documents officiels, tome II . . . . 20 fr.

Leroy-Beaulieu (**P.**). L'Algérie et la Tunisie, 2e édit. . . 9 fr.

Michel (**R. P.**). Les missions latines en Orient . . . . . 2 fr.

Rosny (**L. de**). Eléments de la grammaire japonaise (langue vulgaire). 2e édit., revue . . . . 10 fr.

Sarzeau (Comm. **J.**) Les Français aux colonies . . . . . 5 fr.

Spiro (**J.**). Mohammed et le Koran . . . . 2 fr. 50

VERBETERING.

In het artikel: „Het Javaansch en de Beschaving" (vorige aflevering) staat op de 12e bladz. van het artikel: „Geeft des Heeren," enz. Dit moet natuurlijk wezen: „Zoo geeft dan den keizer wat des keizers is," enz.

DE SCHRIJVER.

